

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

Editör

Prof. Dr. İbrahim DİLEK

ANKARA / 2023

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

YTB Yayınları: 33

Diaspora ve Göç Tarihi Serisi: 11

ISBN: 978-975-17-5552-0
ANKARA, Haziran 2023, 1. Baskı, 1.000 adet

Editör: Prof. Dr. İbrahim Dilek

İletişim ve Redaksiyon: Ziya Durgut

Tasarım: Rihtim Ajans - www.rihtimajans.com.tr

Baskı: Özel Ofset Bas. Yay. Mat. Rek. İnş. Tur. Tic. San. Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Bölgesi 1514 Sk. No:6 Yenimahalle/ANKARA, T: (0312) 395 06 08
(Sertifika No: 40365)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Türk Dünyasında Repressiya/Editör: Prof. Dr. İbrahim Dilek.- Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023. 736 s.: rnk.; 16,5 x 24 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı yayınları; 33, Diaspora ve Göç Tarihi Serisi; 11)

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara TÜRKİYE
Tel: 0(312) 218-40-00 Faks:0(312) 218-40-49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hsol.kep.tr

© Bu eserin tüm yayın hakları YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA aittir. Tamamı ya da bir bölümü izin alınmadan, fotokopi dahil, optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, basılamaz ve yayımlanamaz. Bu kitapta yayımlanan makale/metin ve görsel malzemelerin; makalelerde dile getirilen görüşlerin sorumluluğu ve telif konusunda doğacak maddi ve manevi tüm hukuki sorumluluk yazarlarına aittir. Mutlak suretle Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın resmi politikasını yansıtmaz. Yazılar değerlendirme kurulu tarafından değerlendirilmiş, editörü tarafından koordine edilmiş ve sadece önemli anlam bozuklukları ve imla düzeltmeleri yapılmıştır.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

Editör

Prof. Dr. İbrahim DİLEK

ANKARA / 2023

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Abdullah EREN, YTB Başkanı

GİRİŞ

Sovyetler Birliği ve Repressiya

Prof. Dr. Ahmet BURAN

II

Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya

Prof. Dr. İbrahim DİLEK

47

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

Altay Cumhuriyeti'nde (Oyrotya) Repressiya

Prof. Dr. İbrahim DİLEK

101

Azerbaycan'da Kızıl Şiddet: Repressiya Dönemi

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ - Doç. Dr. Aqil MEMMEDOV

151

Başkurt Türklerinde Repressiya

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN - Dr. Öğr. Üyesi Salih Mehmet ARÇIN

173

Çuvaşlarda Repressiya

Prof. Dr. Bülent BAYRAM - Doç. Dr. Yelena PEREPELKİNA

195

Hakas Türklerinde Repressiya

Doç. Dr. Erhan AKTAŞ

221

Karaçay-Malkar Türklerinde Repressiya Dönemi

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

277

Stalin Döneminde Repressiya: Karakalpak Türklerine Uygulanan Siyasi Baskılar ve Cezalandırmalar (1927- 1953)

Prof. Dr. Salih YILMAZ

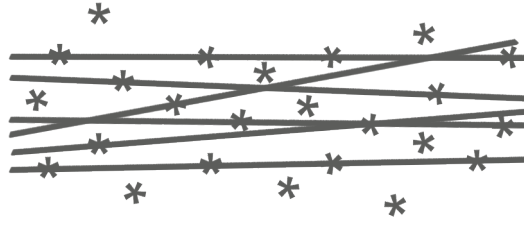
311

Kazak Türklerinde Repressiya

Doç. Dr. Cemile KINACI BARAN

325

Kazan Tatarlarında Repressiya Prof. Dr. Ercan ALKAYA	395
Kırgız Türklerinde Repressiya Doç. Dr. Ebubekir GÜNGÖR	445
Kırım Tatarlarında Repressiya Prof. Dr. Zühal YÜKSEL	481
Kumuk Türklerinde Repressiya Prof. Dr. Çetin PEKACAR - Dr. Kamil ALİYEV	557
Nogay Türklerinde Repressiya Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ	575
Kızıl Kırgın Siyasetinin Özbekistan'da Uygulanması Doç. Dr. Veli Savaş YELOK	589
Sovyet Rejiminin Baskıcı Politikası ve Şor Türklerinde Repressiya Dr. Semih BABATÜRK	605
Tuva Cumhuriyetinde Repressiya Doç. Dr. İlker TOSUN	621
Türkmenistan'da Repressiya Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU	671
Yakut (Saha) Türklerinde Repressiya Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ	683
Yeni Uygur Türklerinde Repressiya Doç. Dr. Aysun DEMİREZ	721

Türk Dünyasında Repressiya

SUNUŞ

Sunuş

Bilindiği üzere Türkler tarih boyunca değişik coğrafyalarda, farklı milletlerle temas hâlinde olmuş ve bu milletlerle doğal olarak kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Bu karşılıklı etkileşim, bizim için olduğu kadar söz konusu milletlerin de kültür ve inanç dünyalarının zenginleşmesine vesile olmuştur. Fakat bazen de Türkler, hâkimiyetleri altında kaldıkları milletlerin baskı ve zulümlerine maruz kalmışlardır. Türklerin maruz kaldığı baskıların en büyüklerinden biri SSCB’de Stalin döneminde (1924-1953) yaşanan baskılardır. 1990’lı yıllarda SSCB devlet ve parti arşivlerinin hiç değilse bir kısmının açılmasıyla birlikte Stalin’in ülkeyi yönettiği (özellikle 1936-1938 arası) yıllarda uyguladığı “Büyük Terör”ün yöntem ve boyutları ortaya çıkmıştır.

SSCB’nin bütün vatandaşlarına uyguladığı baskı politikaları ülkenin kuruluş yıllarındaki iç savaş dönemiyle birlikte başlamış; 1930’lu yılların başında “kollektifleştirme” ve “mülksüzleştirme” adları altında uygulanan politikalar yoluyla köylülüğün yok edilmesi amaçlanmıştır. Uygulanan bu politikalar sonucu ortaya çıkan kıtlık nedeniyle de baskı politikaları yeni bir boyut kazanmıştır. 1936-1938 yılları arasında ise “Büyük Terör” adı verilen repressiya uygulamaları neticesinde içlerinde çok sayıda SSCB vatandaşı Türk’ün de bulunduğu milyonlarca insana karşı bir zulüm ve kıyım politikası yürütülmüştür. Resmî devlet ve güvenlik istatistikleri 1930-1932 ve 1937-1938 yıllarında karşı devrimci suçlardan 715.212 kişinin idam edildiğini ve 928.892 kişinin GULAG kamplarında hapsedildiğini göstermektedir. Bu şaşırtıcı rakamlar, 1930’larda Sovyetler Birliği’ndeki yetişkin nüfusun %1,5 kadarına tekabül eder. Bu sayılar arasında sıradan insanlarla birlikte maalesef SSCB hâkimiyetindeki Türk boy ve toplulukları arasından yetişmiş binlerce bilim insanı, aydın ve sanatçı da vardır.

Onların kaybı büyük ölçüde sonraki dönemlerde etkisini göstermiş; Türk toplulukları paralize edilerek, kendilerini ileriye taşıyacak aydınlarından mahrum bırakılmışlardır. Her birinin trajik bir hikâyesi olan bu aydınlarımızın isimlerini burada tek tek anmam mümkün değil, ama okuyucu kitap bölümlerinde onlarla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşacaktır. Onların hikâyelerinden alınması gereken dersleri aldığımız, çıkarılması gereken sonuçları çıkardığımız takdirde bu hikâyeler, Türk milleti olarak bizlere bir daha böyle zamanlar yaşamamamız için güç ve cesaret verecektir.

Repressiya döneminde uygulanan politikaların devlet tarafından yanlış bulunması ve mağdurlara yönelik “yasal aklama”, “iadei itibar” ya da Rusça literatürdeki adıyla “rehabilitasyon” çalışmaları ise ancak Stalin’in ölümünü takip eden yıllarda (1950’li yılların ortalarında) başlamıştır. Nitekim Stalin’in ölümünden hemen iki hafta sonra 1 milyondan fazla mahkûmun affedilmesi, repressiya politikalarının devam etmeyeceğinin ilk işareti olmuştur. 1956’da GULAG sistemi ve insanların “karşı devrimci” olarak suçlanmasına neden olan 58. madde yürürlükten kaldırılmıştır. 1960 yılında 2 milyondan fazla mahkûm serbest bırakılmış, 800 binden fazla kişi rehabilite edilmiştir. Bütün bunlarla birlikte SSCB’nin dağılmasından sonra arşiv belgeleri üzerindeki gizliliğin kaldırılmasıyla konu hakkında yapılan çalışmalar nitelik ve nicelik bakımından gelişme göstermiştir. 1991 yılından itibaren Rusya Federasyonu, çıkardığı yasalarla repressiyanın çeşitli dönemlerinde mağdur edilmiş kişilere ve onların hayattaki yakınlarına çeşitli haklar tanımıştır. Çıkarılan bu yasalar yoluyla repressiya dönemleriyle ilgili çok yönlü bilimsel çalışmaların yapılmasının da önü açılmış; dernek ve vakıfların kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmiştir. Özellikle 1991 yılından sonra Rusya’da ve dünyanın çeşitli ülkelerinde repressiya dönemlerinin uygulamalarına dair çok sayıda bilimsel çalışma ortaya konmuştur. Türkiye’de ise her ne kadar Prof. Dr. Ahmet Buran "Kurşunlanan Türkoloji" (2007) adlı kitabıyla ve Prof. Dr. İbrahim Dilek “Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya” (2019) adlı makalesiyle konuya dikkat çekmiş olsalar ve hemen her Türk boy ya da topluluğunda konu hakkında müstakil çalışmalar mevcut olsa da bugüne kadar kapsamlı ve bütüncül bir çalışma maalesef yapılmış değildir.

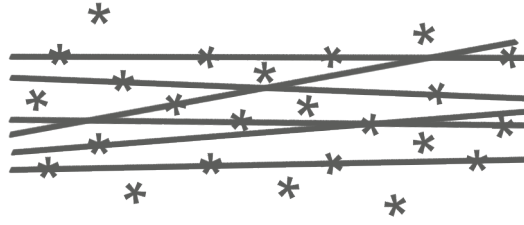
YTB Başkanı olarak görev yaptığım süre içinde eksikliğini hissettiğim böyle bir çalışmanın yapılması gerekliliği düşüncesi içinde oldum. Kitabı hazırlama fikri Prof. Dr. İbrahim Dilek ve Doç. Dr. Oğuzhan Aydın ile yaptığımız görüşmenin neticesinde ortaya çıktı. Kitabın editörlüğünü Prof. Dr. İbrahim Dilek üstlendi. Arş. Gör. Ziya Durgut ise en başından itibaren her türlü yazışmayı gerçekleştirip metinlerin son okumalarını yaparak eserin yayıma hazırlanmasında büyük gayret gösterdi. Her biri alanlarının uzmanı 24 bilim insanı da ilgili bölümleri yazmak suretiyle konuyu Türk bilim dünyasının dikkatlerine

sundular. YTB Başkanı olarak her birine müteşekkir olduğumu ifade etmeliyim.

Şüphesiz her bilimsel çalışma, konu hakkında kendinden önce yapılmış çalışmaların üzerine inşa edilir. Bu cümleden ilham alarak ve repressiya ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar her Türk topluluğunda aynı nitelik ve nicelikte olmadığından bölüm yazarlarına herhangi bir format sunulmadı. Bu nedenle okuyucu, kitapta farklı formatlarda yazılmış bölümlerle karşı karşıya kalacaktır. Bazı Türk topluluklarında ise konu hakkında yapılan çalışmalar yok denecek kadar az olduğundan, bu bölümleri kaleme alan hocalarımızın yazıları öncü çalışmalar olarak kabul edilebilir. Kitapta özellikle 1936-1938 yılları arasındaki repressiya uygulamalarına odaklanılmış olsa da bu yılların öncesi ve sonrasında yapılan baskılara da yer verilmiştir. Sonuçta, YTB ve kitabın bölüm yazarları olarak amacımız, repressiya mağduru Türklerin anısına yakışır bir çalışma ortaya koymak oldu. Fakat, Türk dünyasında repressiya mağdurlarıyla ilgili çalışmalar bu kitapla tamamlanmış olmayacak. Kitabın, repressiyanın Türk coğrafyalarındaki etkilerini eksiksiz bir şekilde ortaya koyduğu söylenemese de bir başlangıç ve ileride konuyla ilgili çok yönlü yapılacak çalışmaların deneme mahiyetindeki ilk adımı olarak kabul edilmesi mümkündür. Her bir bölümde ele alınan konuların, kişilerin, kurum ve kuruluşların gelecekte başka çalışmalar yoluyla çok yönlü olarak tekrar tekrar ele alınıp çalışılması ve her bilimsel çalışmada (özellikle sosyal bilimlerde) olduğu bu gibi bu konunun da yeniden sökülüp yeniden dikilmesi gerekecektir.

Kitabı repressiya mağduru Türklerin hatırasına adamaktan şeref duyuyorum.

Abdullah EREN
YTB Başkanı

Türk Dünyasında Repressiya

GİRİŞ

SOVYETLER BİRLİĞİ VE REPRESSİYA

Ahmet BURAN*

I- Türk-Rus İlişkileri ve Sovyetler Birliği'nin Kurulması

Türk-Rus ilişkilerinin tarihi eskidir. Bu ilişki, değişik tarihlerde farklı Türk boylarının Rusların yaşadığı coğrafyalara doğru gelmesiyle başlar ve zaman içinde yoğunlaşarak devam eder. Rusların hâkim unsur haline gelmeleri ise 1552 yılında Kazan ve 1556 yılında Astrahan hanlıklarının Ruslar tarafından ortadan kaldırılmasıyla başlar. 18. yüzyıl, özellikle de I. Petro dönemi, yayılmacı Rus siyasetinin ve işgal stratejilerinin fikri alt yapısının oluşturulduğu yıllardır. Daha sonraki dönemlerde, zaman zaman barış içinde; çeşitli sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkiler kurularak, zaman zaman da savaşarak süregelen bir Türk-Rus ilişkileri tarihi söz konusudur.

18 ve 19. yüzyıllar, Osmanlı Devleti ve Türk dünyası için olumsuzlukların üst üste geldiği, savaşların kaybedildiği, iktidar mücadelesi sebebiyle boylar arası çatışmaların yaşandığı ve Türk devletlerinin gücünü kaybederek zayıfladığı bir dönemdir. Bu yıllarda ortaya çıkan şartların sağladığı imkânlardan da yararlanan Ruslar, 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, neredeyse bütün Türkistan'ı ve Kafkasları, işgal etmiş idiler.

Çarlık Rusya'sı, belirli bir strateji içinde Türkistan coğrafyasındaki Türk topraklarını işgal ediyor, çok büyük kıyım ve kıyımlar yapıyor, işgal ettiği bölgelere Rus kökenli nüfusu aktarıyor ve bölgenin en verimli, en yaşanabilir arazilerini Rus kökenli ailelere tahsis ediyordu. İşgal edilen coğrafyalarda yaşayan Türkler bu durumdan son derecede rahatsız idiler. Ruslara karşı önemli dire-

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
El-mek: buran.ahmet@gmail.com

nişler gösterip savaşıyorlardı ancak güçlü Rus orduları karşısında genellikle yeniliyor, büyük kıyım ve kırımlara uğrayarak acımasızca katlediliyor, büyük kayıplar veriyorlardı.

Bütün bu baskı ve katliamların yaşandığı yıllarda, Rusya'da Çarlık yönetimine muhalif olan Bolşevik hareketi mensupları, Çarlık yönetimini devirerek onun yerine sosyalist bir devlet kurmak istiyorlardı. V. İ. Lenin'in liderliğinde mücadelelerini sürdüren Bolşevikler, yandaşlarının sayısını arttırmak için Çarlık Rusya'sının yönetim ve uygulamalarından rahatsız olan herkesle iş birliği yapıyor ve onları da kendi yanlarına almaya çalışıyorlardı. Bu süreçte, Çarlık Rusya'sının işgal ve katliamlarından çok rahatsız olan Türkler ve diğer Müslüman halkların önemli bir bölümü Bolşevikleri desteklemeye karar verirler. Çünkü Bolşevikler, "Bağımsızlık için mücadele eden halklara yardım" şeklinde bir slogan kullanıyor ve Rus olmayan halklara bağımsızlık da dâhil olmak üzere çeşitli haklar vad ediyorlardı.

Dünyada yaşanan aydınlanma ve modernleşme süreçleri ile birlikte Bolşeviklerin de etkisiyle Rusya'da 1905 Devrimi gerçekleşir. Bu devrim sonrasında insanlar çeşitli bireysel ve toplumsal haklar elde ederler, özgürlük alanları genişler ve çeşitli hak talepleri daha rahat ve açık bir şekilde dile getirilmeye başlanır. Bu devrim, Türk topluluklarının Bolşeviklere olan güvenini artırır; sosyalist bir yönetimde istedikleri siyasi, insani ve kültürel haklara kavuşacaklarına, kendi dil, din, kimlik ve kültürlerini koruyarak yaşayabileceklerine inanırlar.

1905 Devrimi'nin sağladığı haklardan ve ortamdan yararlanan Türk aydınları, 20. yüzyılın yaygın modernist anlayışı ve Türk dünyasının içinde bulunduğu coğrafi ve siyasi şartlar gereği, yerel dile dayalı ulusal kimlik anlayışları geliştirir ve her biri kendi bölgesinde bağımsızlık hareketlerine girişirler. Bu fikir ve anlayışları duyurmak ve yaymak için de Kazan, Orenburg, Bahçesaray, Cayık (Uralsk), Tiflis, Bakü gibi kültür merkezlerinde birçok gazete ve dergi çıkarılır; edebî, ilmi ve fikrî eserler yayımlanır; çeşitli topluluklar ve sivil toplum örgütleri oluşturulur. Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı *Usul-ı Cedit* adı verilen yeni eğitim sistemi ve *Ceditçilik Hareketi*, bu dönemde ivme kazanan ve yaygınlaşan ilmî, fikrî ve siyasi hareketlerin başında yer alır.

1917 yılı Ekim ayında Rusya'da Bolşevik Devrimi gerçekleşir. 1917 Devrimi'nin ardından bir "Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi" imzalanır. Ekim devriminden kısa bir süre sonra 2 Kasım 1917 tarihinde yayınlanan "Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi"nde aşağıdaki hususların benimsendiği ifade edilir:

- Rusya'daki halkların eşitliği ve egemenliği.

- Rusya'daki halkların, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dâhil olmak üzere kendi kaderlerini özgürce belirleme hakkına sahip olmaları.
- Ulusal ve ulusal-dinsel her türlü ayrıcalık ve sınırlamanın kaldırılması.
- Rusya'nın sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkların ve etnik grupların özgürce gelişmesi.

Bu kararların en önemli sonuçlarından biri Rusya dışındaki ülkelerde de Sovyet iktidarlarının hâkim kılınması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin kurulması olmuştur. 30 Aralık 1922'de toplanan SSCB, 1. *Sovyet Kongresi, SSCB'nin Kuruluş Deklarasyonu*'nu onaylar ve böylece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmen kurulmuş olur. Dolayısıyla Sovyet uygulamalarından bahsedilirken kullanılan "Sovyetleşme" terimi bu tarihten itibaren oluşan yapıyı ifade eder.

Önce 1905, sonra 1917 Bolşevik Devrimi ile sonuçlanan sürecin ortaya çıkarttığı şartlardan yararlanan Rusya Türkleri; Kazakistan'da Alaş Orda Hareketi'ni ve 1917'de Semey'de Alaş Orda Hükûmeti'ni; 1917'de Muhtariyet ve 1918'de bağımsızlık ilan eden İdil-Ural Cumhuriyeti'ni; 1918'de başkenti Bakü olmak üzere Azerbaycan'da Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'ni; 1920'de Buhara Cumhuriyeti'ni kurarlar. Ancak iktidarlarını sağlamlaştıran Bolşevikler, çok kısa sürede bütün Türk devletlerini ortadan kaldırır, Alaş Hareketi mensuplarına ya da İdil Ural Cumhuriyeti önderlerine olduğu gibi birçok mensubunu baskı altına alır daha sonra önemli bir kısmını çeşitli şekillerde cezalandırır; kurşuna dizerek katlederler. Bu süreçte Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Togan, Ahmet Temir, Ahmet Caferoğlu gibi önemli bilim insanları başta olmak üzere çok sayıda Türk aydını canını kurtarmak için Avrupa ülkelerine veya Türkiye'ye kaçmak zorunda kalırlar.

19. yüzyılda Türk dünyasında birbirine çok uzak olmayan Oğuz/Osmanlı ve Karluk/Çağatay gibi iki yazı dili kolu vardı. Ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, her biri bir yerel konuşma biçimine dayanan ve farklı adlarla anılan (Azerbaycanca, Kırgızca, Kazakça, Türkmence, Tatarca, Başkurtça, Nogayca, Kumukça, Karaçayca, Özbekçe, Gagavuzca, Hakasça, Tuvaca, Altayca, Karakalpakça vb.) 20 civarında yazı dili ortaya çıkmıştır. Oysa 1918'de kurulan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasasında devlet dili "Türk Dili" olarak kaydedilmişti. 1920'de kurulan Buhara Cumhuriyeti'nin dili de "Türk Dili/Türkçe" idi. Modernleşmenin bir milletten onlarca millet ve bir dilden onlarca dil ortaya çıkardığı tek coğrafya Türk dünyası, tek dil de maalesef Türkçedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. En önemli sebebi; Çarlık döneminde 19. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve Sovyetler Birliği döneminde çok daha planlı bir şekilde yürütülen dil, alfabe ve kimlik politikalarıdır. Coğraf-

yanın büyüklüğü, farklı siyasi yapıların hâkimiyeti ve modernleşmenin etkisi ile Sovyet politikaları birleşince mevcut çok parçalı yapının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

II. Sovyetler Birliği ve Repressiya

Repressiya terimi, tek başına Sovyet dönemi uygulamalarını anlatmak için yeterli değildir. Rusların önemli bir taktiği var; yok etmek istedikleri kavramı daraltarak küçültür, etkisiz hale getirir ve yok olmasını zamana bırakırlar. Türk, Türkçe, Türkistan gibi kavramlarda da bu yapıldı. Altı milyon kilometre karelik bir coğrafyanın adı olan “Türkistan” kaldırılıp onun yerine herhangi bir etnik çağrışımı olmayan “Orta Asya” terimi yerleştirildi. Türkistan adı ise, büyük bir lütufta bulunulmuş gibi, bir şehre (Yesi) verildi. Etnik arındırmaya uğratılan büyük bir coğrafyanın adı olan Türkistan, böylece, geniş halk kitlelerinin hafızasında sadece bir şehrin adı haline getirildi. Türk ve Türkçe terimleri de benzer şekilde anlam daralmasına uğratıldı. Türk ve Türkçe terimleri, bugün en az 250 milyonluk bir milletin ve bu milletin dilinin ortak adları olması gerekirken, onlar da, *Turetskiy / турецкiй* (Türkiye Türkleri/ Türkçe) ve *Tyurkskiy / тюркскiй* (Türkî diller/halklar) şeklinde bölündü ve Türk adının kavram alanı Türkiye Türkleri, Türkçe adının kavram alanı da Türkiye Türkçesi ile sınırlandırıldı. İngilizcede kullanılan *Turkisch* ve *Turkic* terimleri de esasen Rusçada kullanılan bu terimlerin çevirisidir. Bilimsel Türkolojinin kurucularından biri kabul edilen Radloff’un yaşadığı yıllarda, Türk dilinin kolları için lehçe / diyalekt (nareçi) terimi kullanılırken, Radloff’tan sonra, Sovyet dil planlamaları doğrultusunda Türk dilleri / Türki diller (Tyurksi yazıki) terimi kullanılmaya başlandı.

Günümüzde gelinen son nokta itibarıyla, yerli ve yabancı bazı araştırmacılar, bu terimler ile ilgili bir kısım bilimsel gerekçeler sunarak durumu mazur göstermeye çalışmaktadırlar. Ancak hiçbir açıklama ve gerekçe bu terim kullanımının bilinçli ve amaçlı bir siyasi tercih olarak ortaya çıkarıldığı gerçeğini değiştirmez. Nitekim büyük resme bakıldığında bu terim tercihlerinin genellikle Türk dilinin, Türk milletin ve Türk dünyasının birlik ve dirliğinin, ortak geleceğinin aleyhine, olumsuz sonuçlar doğurduğu ortadadır.

Değişik Türk halklarına mensup aydınların bu yöndeki tercihleri ve gayretleri önemli ölçüde Rus siyaseti ve Sovyet ideolojisinin etkisiyle şekillenmiştir. Elbette fiziki ve siyasi coğrafyanın dayatması ve modernleşmenin Türk dünyası coğrafyasında yerel olanı ulusal olanla eşitleyen anlayışlara dönüşmesi gibi sebepler de bu sonuçların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kimi zaman da ortak Türk kimliği ve dili üzerinden elde edilemeyen hakların ancak yerel dil ve kimlik üzerinden mümkün olması ve başka çıkar yol bulunamaması sebebiyle Türk halklarına mensup aydınlar bu düşünce ve terimleri tercih

etmişlerdir. Daha sonra bu yaklaşım ve kullanımlar, bir paradigma haline gelmiş ve artık Rus siyasetinin amaçlarından soyutlanarak bir Türk dünyası gerçekliği olarak kabul edilmiş ve benimsenmiştir.

Repressiya, Sovyetler Birliği'nde 1937-1938 yıllarını kapsayan özel bir uygulamadır. Sovyetlerde yapılan baskı, zulüm ve kısımları bu terim ile sadece 1937-1938 yılları ile sınırlandırmak gerçeği gizlemek ve Sovyet dönemi baskı ve katliamlarını iki yıldan ibaret görmek demektir. Yani “repressiya” terimi ile de Sovyetler Birliği'nde yapılan baskı ve kısımların anlam alanı ve kapsamı daraltılmış olur. Dolayısıyla Sovyetler Birliği döneminde yapılan katliamları öncesi ve sonrasıyla birlikte ele almak meseleyi daha anlaşılır hale getirecektir.

Sovyet coğrafyasında büyük repressiya, Stalin döneminde ve 1937-1938 yıllarında yaşanmıştır. Bu terim her ne kadar Stalin idaresinde belirtilen yıllardaki anlayış ve katliamlar için kullanılıyorsa da aslında Sovyetler Birliği'nde repressiya değişik alanlarda ve değişik zamanlarda birçok kez tekrarlanan bir uygulamadır ve 1937-1938 yıllarında uygulanan “siyasi repressiya”dan ibaret değildir. Sovyetler Birliği'nin kurulduğu yıllardan itibaren uygulanan baskı ve kısımlar, adı konmamış repressiyalardır aslında. Bu repressiyaya eş bir uygulama ulusal değerlerde, bedii düşüncede, kültürde, sanatta, dilde ve edebiyatta da görülür. Millî tarih, millî dil, kültürel değerler ve din ile ilgili düşüncelere sahip olan, bu konularla ilgili eserler üreten birçok aydın baskı altına alınmış ve cezalandırılmıştır. Ceditçi aydınların katledilmesi, Basmacıların ortadan kaldırılması, Alaş aydınlarına uygulanan baskı ve sindirme politikaları repressiyadan önce başlamıştır.

Celal Gasimov, *Esrin Gıyamet Çağı* adlı eserinde Azerbaycan özelinde Sovyet uygulamalarını şöyle değerlendirmektedir: “Azerbaycan'da siyasi repressiyalar Sovyetleşmeden önce başlamıştır” (1922'den önce. A.B.):

Bu önceleri terör, tahribat, tebligat karakterli iken Sovyetleşmenin ilk yıllarında toplu siyasi repressiyalara dönüşmüştür. Bu ilk siyasi repressiyanın kurbanları ayrı ayrı fertler değil, bütünüyle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti olmuştur. Ayrıca geçen 70 yıl içinde halkın ve cumhuriyetin tarihinde önemli roller oynamış önde gelen aydınlar ve devlet adamları halkın hafızasından silinmiş ve görünmez bir derinliğe gömülmüşlerdir. Bu sürede tahminen 80.000 kişi takip ve baskılara maruz kalmış, anıldıklarında da “şarlatan, vatan haini, halk düşmanı, Troçkist, pantürkist, panislamist” olarak anılmışlardır. (Gasimov 1997: 6)

Gasimov'un Azerbaycan özelinde yaptığı tespit ve değerlendirmeler sadece Azerbaycan'da olan ya da sadece Azerbaycan'a özgü bir durum değildir; Sovyetler Birliği sınırları içindeki bütün toplumlar ve kişiler için geçerlidir. Ga-

sımov, “1920-1950 yılları arasındaki Sovyet baskı ve katliamlarını üç bölüme ayırmak gerekir” demektedir. Biz aslında bu uygulamaların 1917 yılıyla yani Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle başlatılması gerektiğini düşünüyoruz.

Birinci dönem, kendine gelme ve Bolşeviklere hizmet etme dönemidir. Bu süreçte yapılan ilk iş, yapılan her iş ve eylemde, yeni kurulan devleti sürekli övmektir. İnsanlar yapılan işe, mensubiyetine ya da icra ettiği sanata bağlı olmaksızın her halükârda Marksist-Leninist çizgide hayata bakmalı ve her şeyi bu bakış içinde değerlendirmeli idi. Bundan bağımsız ya da farklı düşünenler için totaliter rejimin işkenceleri hazırды.(Gasımov 1997: 6)

1917-1930 yılları arasını birinci dönem olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemin 1917-1923 yılları arasında Lenin iktidardadır. 1924-1930 arasında ise 1928 yılına kadar parti üst yöneticisi, 1928’den itibaren de devlet başkanı olarak J. Stalin etkili ve yetkilidir. Stalin dönemine göre daha mutedil gibi görünen Lenin’in iktidarı döneminde de milyonlarca insan cezalandırılmıştır. Lenin, çok zeki bir insandır ve adeta zehri balın içine katarak insanlara yedirir. Türk halkları arasındaki mikro milliyetçiliği destekleyip konuşma dillerinin yazı dili haline getirilmesi ve her boyun ayrı bir millet bilincine ulaştırılması fikri, Çarlık döneminden ve İlminski’den beri devam edip geliyor olsa da Lenin’in de bu siyaseti desteklediği bilinmektedir. Lenin dönemi katliamlarına; 1920 yılının yazından 1921 yılının başına kadar geçen bir yıllık sürede, sadece Azerbaycan’da 50.000 dolayında insanın öldürülmesi örnek verilebilir (Gasımov 1999: 78).

Bu dönemin önemli olaylarından biri de merkezî idarenin uygulamaları ile büyük kuraklık ve şiddetli kış şartlarına bağlı olarak ortaya çıkan açlık felaketidir. Daha çok İdil-Ural bölgesi ile Kırım Türklerini (Ukrayna’yı da) etkileyen bu açlık felaketinde sadece Tataristan’da 400 bin ila 600 bin arasında insanın hayatını kaybettiği söylenmektedir. Bu süreçte, Atatürk’ün isteği ile 11 Ekim 1920 tarihinde TBMM’de konu ile ilgili gizli bir oturum yapılmış ve bölgedeki durumu rapor etmek üzere Tevfik Rüştü, Besim Atalay, İsmail Suphi (Soysalhoğlu) ve Fuat beylerden oluşan bir heyet gönderilmiştir (Buran 2019: 107-111). Bu gözlemcilerden İsmail Suphi Bey’in, TBMM Başkanlığı’na sunduğu bilgi şöyledir:

Rusya’da (Ural) ve (Volga) havalisinde olan açlık tüyleri ürpertecek bir derece-i fecaattedir. Bundan en ziyade müteessir olanlar da Müslüman Başkurtlar, Tatar, Kazak ve Kırgızlardır. Bu açların bilhassa çocuklarından binlercesini memleketimize getirip vilayetlerde, livalarda, kazalarda, karyelerde, gerek mümkün olabilecek vesait-i resmiye ile ve gerek hususi surette aile nezdlerine yerleştirmek hem gayet insani ve hem de iktisadi acil bir mesele-i mühimmedir. 20-30 bin çocuğun memleketimizin muhtelif cihetlerine serpiş-

tirilmesi için BMM aza-yı muhteremesi ile ayrı ayrı bilistişare teşebbüsatta bulunmak ve Hükûmetin zaten bu babda giriştiği resmi muamelatı da takviye ve itmam etmek üzere her şubeden iki aza intihabı suretiyle bir encümeni mahsus teşkilini teklif ederim. (Livatyalı 2003: 286)

İdil-Ural bölgesindeki bu feci açlık dünya basınında da yer almıştır. Fransa'da yayınlanan *Journes* adlı gazetede (1926) Tataristan'daki açlık hakkında şu yorum yayımlanmıştır:

Komünist programın hayata geçirilmesinin trajedisi kendisini açlık yılında (1921-1922) gösterdi. Özellikle Tataristan'daki olaylar, açlığın ve dehşetin Tanrı vergisi olarak değil, komünizmin doğasından kaynaklandığını gösterdi. Tataristan'ın ilk devlet başkanı Saidgaliyev, 1920 sonbaharında askeri zorbalıkla işe kampanyasını istenenden daha fazla, %175 oranında gerçekleştirdi ve bunun karşılığında Moskova'dan altın saat hediye aldı. Ancak halkın elinde hiçbir şey kalmadı. Açlık daha neredeyse Mayıs 1920'de başladı. Halk bu dehşetin gerçek faillerinin kim olduğunu gördü ve dolayısıyla daha 1921 yılında "Tataristan-Müslüman ve Komünist" kelimeleri bağdaşmaz hale geldi. (Buran 2019: 109)

Komünist Partisi Merkez Komitesi 16 Ekim 1922 tarihinde devrim karşıtlarının mahkemeye çıkarılmadan tutuklanabilmesine, hatta kurşuna dizilmesine imkân sağlayan bir karar alır. 1925 yılında "Bedii Edebiyat Sahasında Partinin Siyaseti Hakkında" başlığıyla bir kanun çıkarılır ve buna bağlı uygulamalar hayata geçirilir. Bu ve benzeri kararların ardından, başta aydınlar, sanatçılar, din adamları, kanaat önderleri ve gençler olmak üzere çok sayıda insan sorgusuz sualsiz ya da düzmece iddialarla öldürülürler. 1926 Ceza Yasası'nın 58. maddesi "devrime karşı işlenen suçların" yaygın ve ağır şekilde cezalandırılmasına imkân veriyordu. Bu yasanın adı geçen maddesinin verdiği yetkiyi kullanan yönetim, çok sayıda kişiyi ölüm, sürgün ve çalışma kamplarına gönderme cezası ile cezalandırır. 1927'de yapılan Komünist Partisi'nin 15. Kongresi'nde alınan kararların ardından Stalin bir tasfiye hareketi başlatır ve Troçki taraftarı olmakla suçladığı 8 bin kişiyi Sibiry'a sürer (Kılınç, 2007: 215-220).

Sovyetler Birliği'nin 1917-1930 yılları arasındaki birinci döneminde ideolojik faaliyetler, tanıtım ve propaganda ön plandadır. İdeolojinin eğitim yoluyla öğretilmesi için hızlı bir okullaşma, eğitim öğretim faaliyeti yürütülür. Herkese Rusça öğretilmeye çalışılır. Güzel sanatlar, edebiyat, müzik, resim, heykel, tiyatro, opera ve bale bütünüyle ideolojik propaganda aracı haline getirilir.

Marks ve Engels, sanat ve estetiğin temel ilkelerini ekonomik yapıyla ilişkilendirirler. Nitekim Marksizm, "ekonomik temelli bir tarih felsefesi" olarak da

tanımlanır. Marksizm'e göre, tarihsel gelişmeler ve toplumsal yasalar, ancak tarihsel maddecilikle açıklanabilir. Toplumların ekonomik yapısını, üretim güçleri ile üretim araçları arasındaki ilişkiler belirler. Bu ilişkiler bütününe "alt yapı" denir. Alt yapı denilen bu ekonomik sistem, üst yapıyı şekillendirir. Üst yapı, toplumun hukuk, din, ahlak, eğitim-öğretim, sanat gibi kurumlarından oluşur.

Alt yapı üst yapıyı belirlediği için, alt yapıya hâkim olan sınıflar ve anlayışlar, doğal olarak üst yapı kurumlarını, bu arada sanat ve edebiyatı da belirlerler. Bu nedenle Marksist sanat anlayışına göre, "sanat ve edebiyat" sınıf çıkarlarını dikkate alır, savunur, topluma benimsetmeye çalışır. Dolayısıyla da sanat ve edebiyat ideolojiktir, ideolojik ve taraflı olmalıdır.

Engels, *Minna Kautsky'ye Mektuplar*'ında; "taraf tutucu edebiyata karşı olmadığını, sadece yazarın tarafını açıkça belli etmemesi gerektiğini, yazarın tarafının olay örgüsünden, durumdan, eylemden anlaşılması gerektiğini" söyler (Buran 2020: 253-263).

Sovyetler Birliği'nde edebî mahkemeler de 1920'li yılların başlarında, sistemin kendini benimsetmeye çalıştığı yıllarda propaganda amaçlı olarak başlamıştır. Aslan Kenan, 20. *Esrde Repressiyaya Me'ruz Qalanlar* adlı eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Bu bədheybət siyasətin əsasında Partiyanın ədəbiyyat sahəsindəki siyasəti haqqında 18 iyun 1925-ci il tarixli Qətnaməsi dayanırdı. Bu qətnamədə fəaliyyətdə olan yazıçılar: Proletar yazıçıları, burjua-qolçomaq yazıçıları və çıxırdaşlar–deyə üç qrupa bölünür və tənqidin sərt ideoloji (estetik yox!) meyar və prinsipləri müəyyən olunur. (Kenan 2011: 3)

Sovyetler Birliği'nde, 1920'li yılların başlarında, gazete sayfalarında en çok görülen ilanlardan biri de "edebî mahkeme" ilanlarıdır. Örneğin; *Komünist* gazetesinin 30 Kasım 1924 tarihli sayısında, Hüseyin Cavid'in Şeyh Senan adlı eseri ile ilgili "edebî mahkeme" kurulacağı duyurulur. 11 Aralık 1924 günü, özel olarak davet edilen kalabalık bir seyirci topluluğu önünde, Akademik Devlet Tiyatrosu'nda *Şeyh Senan* piyesi sahnelenir. 12 Aralık 1924 tarihinde, Komünist gazetesi tarafından "içtimaî-edebî mahkeme" kurulur ve bu mahkemede "*Şeyh Senan*" tipi yargılanır, mahkeme günlerce devam eder (Buran 2020: 258).

Bu anlayış ve uygulamalar, Sovyetler Birliği'nin hemen her yerinde bir "konjonktür edebiyatı"nın doğmasına sebep olmuştur. Bu dönemlerde klasik eserler de günün talepleri doğrultusunda yeniden basılıp yayımlanmıştır. Sanatçıların millî edebî süreçlerdeki yeri ve değeri ne yaptıkları ile değil, ne yapmadıkları ve neden yapmadıkları ile ölçülmüş; itham, ifşa, güçsüzleştirme

ve aşağılamaya dönük yargılar edebî değeri belirleyen ölçütler olmaya başlamıştır. Edebiyatta, özellikle de edebî tenkitte, edebî terimlerin yerini hukuki, özellikle de repressiyada kullanılan “katil, Sovyet kuruluşunu dağıtan, burjuva milliyetçi, terörist, devrim karşıtı, eşkıya, kaçak, iftiracı, mürteci, muhafazakâr, yaramaz...” gibi terimler almıştır. (Gasımov 1999: 157-158).

Aydınlanma, bütün dünyada sanat ve edebiyat aracılığıyla toplumlara anlatılmıştır. Türk toplumlarının aydınlanmasını önlemek için onları sanat ve edebiyattan, bilim ve fikir insanlarından mahrum bırakmak gerekirdi. Onun için öncelikle ve daha çok da bu alanlarla ilgilenen insanlar hedef alınmış; şairler, yazarlar, düşünce ve fikir insanları cezalandırılmış, öldürülmüştür.

İçinde büyük siyasi repressiyanın, yani 1937-1938 yıllarının da bulunduğu ikinci dönemi Gasımov şöyle değerlendirmektedir:

İkinci merhale şüphe ve yok etme dönemidir. 1930-1940 yılları arasındaki bu dönemin temel karakteristiği, Sovyet hükûmetini övmeyenleri, Sovyet vatandaşı kimliğini (Homosovyetikus) benimsemeyenleri yok etmekten ibarettir. ... Bu yok ediş sadece kişilerle sınırlı kalmamış ve Bolşevikler kendilerinin okuyamadıkları ya da anlayamadıkları Arap, Fars ve Türk dilinde yazılmış kitap ve el yazmalarını da yok etmişlerdir. Bu, bir milletin zaman içinde damla damla birikmiş ve olgunlaşmış uygarlığını yok etmek demektir. Böylece aydınlar gibi onların eserleri ve düşünceleri de siyasi repressiyaya kurban edilmiştir. (Gasımov 1997: 6)

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 15 Ağustos 1931 tarihli kararında, yazarların ve sanatçıların asıl görevinin partinin politik amaçlarına hizmet etmek olduğu belirtilmiş ve buna uymayan eserlerin sanat eseri sayılmayacağı kamuoyuna duyurulmuştur. Stalin'e yakınlığı ile bilinen Andrei Zhdanov'un 1934 yılında yapılan Yazarlar Birliği 1. Kongresi'nde söylediği; “Sanat politikanın bir uygulama alanı, bir araçtır. Sanat ve edebiyat ürünlerinin sanatsal yönü değil, tezi, işlevi, amacı ve toplum üzerindeki etkisi önemlidir. Sovyet edebiyatı taraf tutmaktan korkmaz, çünkü sınıf edebiyatı olmayan ve taraf tutmayan bir edebiyat, edebiyat değildir...” şeklindeki sözleri, sanatta toplumsal gerçekçiliğin kabulü ve bir sanat alanı olarak edebiyatın niteliği ve işlevi ile ilgili bir manifestodur (Buran 2020: 253-263).

Stalin 3 Mart 1937 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Troçkizm ile mücadelenin esaslarını şöyle tarif ediyordu: “Partili yoldaşlarımıza izah edilmelidir ki, şimdi Troçkizm'e karşı yapılan mücadelede artık eski yöntemler; açıklama ve ikna yöntemleri değil, yeni yöntemler; kökünü kurutma ve darmadağın etme yöntemi gereklidir” (Gasımov 1999: 159). Bu yaklaşım, Sovyet uygulamalarının ikinci döneminin ve repressiyanın temel felsefesidir.

Sovyetleştirme uygulamaları sırasında uygulanan baskı ve sindirme politikaları çok yönlü ve çok boyutludur. Bolşevikler, sadece insanları katletmemiş; Rus dili dışındaki dillerle kaleme alınmış, kendilerinin okuyup anlayamadıkları, Arap, Fars ve Türk dilinde yazılmış, özellikle millî kimliklerin önemli kaynakları olarak görülen kitapları ve el yazmalarını da yok etmişlerdir (Gasımov 1997: 7). Farklı milletlere mensup insanların tarihleriyle, kültür ve kimlikleriyle ilişkilerini koparmak ve geleneksel-tarihi kimliklerinin yerine yeni bir kimlik (sosyalist homosovyetikus) inşa edebilmek için her yolu mübah saymışlardır. Repressiya yıllarının hâkim ideolojik postulatlarından biri de farklı halkların edebiyatları ve millî medeniyetleri arasındaki ilişkilerin hâkim ideolojik bakış açısı içinde incelenmesi ve karşılaştırmasıdır. Bu bakış açısına göre; “Millî, edebî-bedii tecrübelerden eskiye dair ne varsa hepsinin ‘gelişmiş Rus medeniyetinin etkisi’ ile ortaya çıktığının kabul edilmesidir” (Gasımov 1999: 167).

Bu süreçte, ferdî ve anonim ürünler içinde dil, din, tarih ve kültür müştereklerini işaret eden, bu değerleri yücelten eserlere, yazarlara ve bilim adamlarına karşı büyük bir savaş başlatılmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, Sovyet yöneticileri, sadece yaşayan insanları zorla bir kalıba sokarak hayal ettikleri insan tipini yaratmaya çalışmamış, edebî eserlerin kurmaca dünyasında yer alan tipleri ve karakterleri de yargılamış ve onların Marksist-Leninist felsefeye uymayan yanlarını eleştirerek toplum vicdanında mahkûm etmek istemişlerdir. Böylece hem edebî, estetik hem de tarihi ve kültürel bakımdan istedikleri toplumsal ve ahlaki yapılanmayı sağlamaya çalışmış; yeni hayatı benimsetirken insanların bütünüyle geleneksel olandan kopmalarını da sağlamaya çalışmışlardır. Bu uygulamalarla bir milletin zaman içinde damla damla biriken ve olgunlaşan uygarlığı ve müşterek hafızası yok edilerek, *mankurtlaştırılmış* fertlerden oluşan bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır.

Sovyet yöneticileri, bu uygulamalarla bir yandan tarihsel-kültürel kimlikleri yok etmeyi hedeflerken diğer yandan da yazarları yönlendirerek edebiyatın tema ve estetik bakımdan Marksist anlayışa uygun hale gelmesini sağlamaya çalışmışlardır. Ayrıca yazarların yaratılmak istenen sosyalist Sovyet vatandaşı tipine uygun, günün sosyal yapısının ihtiyaçlarına göre karakter ve değerler üretmeleri istenmiştir.

Sovyet yönetiminin bu dönemde sistem için tehlikeli gördüğü ve “Pantürkist, Panislamist, halk düşmanı, karşı devrimci, ittihatçılar, milliyetçi, Troçkist, sistem düşmanı, ajan vb.” şekillerde suçladığı yüzbinlerce kişi kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Örneğin 1 Ocak 1934-1 Ocak 1939 yılları arasında sadece

Azerbaycan'da, Azerbaycan SSR Halk Dahili İşler Komiserliği tarafından 27.458 kişi kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Gasımov 1999: 157).

Sovyet sistemi, gerek repressiya yıllarından önce, gerek repressiya sürecinde, gerekse repressiya yıllarından sonra, genellikle hep aydınları hedef almış, toplumları onlara yol gösterecek ışıktan mahrum bırakmak istemiştir. Zira Sovyet yöneticilerinin ve Sosyalist ideolojinin tek doğrusu, Marksist-Leninist felsefeden kaynaklanan ve Stalinizm ile birlikte bir dogma haline gelen Sovyet Sosyalizmi idi. Celal Gasımov, *Esrin Gıyamet Çağı* adlı eserinde, Sovyet yönetiminin bu ikinci döneminin aydınlar ile ilgili tutumunu şöyle değerlendirmektedir: “O illerde en büyük zerbe ziyahlara deydi. Çünkü ziyalını, özünü derk edeni gula çevirmek o geder de asan olmur. Gula çevrilmeyenleri her veçhle tarihi keçmişini müdafie edenleri NKBD müstentigleri müxtelif metodlarla istintaga celb etmiş ve mügessir olduklarını sübut etmeye çalışmışlar” (Gasımov 1997: 7).

Ziya Bünyadov, 1937-1938 yıllarında toplam 70.000 Azerbaycan Türkünün öldürüldüğünü tespit etmiştir. (Bünyadov 1993: 269) Babayev de “1934 yılında başlayan Azerbaycan aydınlarını yok etme hareketi neticesinde, Azerbaycan Bilimler Akademisinde, Azerbaycan Devlet Üniversitesinde ve Azerbaycan Pedagoji Enstitüsünde artık doğru düzgün bir bilim adamı kalmamıştı” (Babayev 2003: 176) demektedir. Benzeri uygulamalar Sovyetler Birliği'nin her bölgesinde, özellikle de Türklerin yoğun olarak yaşadığı, siyasi, ilmi ve edebî faaliyetlerde bulunduğu Tataristan, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi yerlerde yoğun bir şekilde görülür. Kırgızistan'da Sosyal Turan Partisi'ne üye olanların takibe alınması; aralarında ünlü romancı Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov, Kırgız Türkçesinin Latin harfli ilk gramerini yazan dil bilimci-Türkolog Kasım Tınıstanov, Türkistan'ın büyük bilginlerinden Turancı Bayalı İsakayev ile dil bilimci-Türkolog Osmonkul Aliyev'in de bulunduğu 137 Kırgız aydının topluca katledilerek cesetlerinin gizlice bir tuğla ocağının içindeki çukura atılıp üstlerinin kapatılması (Buran 2019: 157-170); Kazakistan'da, Alihan Bökeyhan, Muhammetcan Tınışbay, Ahmet Baytursınuh, Mircağıp Duvlat, Mustafa Çokay, Seken Seyfullin gibi Alaş aydınlarının uğradığı kıyım ve kırımlar (Kasenov, Törexanov, 1994); Özbekistan'da Basmacıların, Ceditçi aydınların baskı altına alınması ve Abdulhamid Süleyman Çolpan, Hoşnud, Abdurrauf Fıtrat, Münevver Kari Abdureşidov, Abdullah Kadiri, Batu, Elbek, Atacan Haşım, Osman Nasır, Gulam Zaferi, Kayum Ramazan, Gazi Alim gibi aydınların başlarına gelenler (Kariyev, Yusupov 2005; Bakıy 1992); Azerbaycanlı aydınların, üniversite öğretim üyelerinin, çok sayıda şair ve yazarın katledilmesi, bir bölümünün de Nerimanovculuk (Neriman Nerimanov) şeklinde uydurulan bir ideolojisi ile suçlanmaları ve burada hepsini sayamayacağımız diğer Türk bölgelerindeki aydınla-

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

ra yönelik amaçlı katliamlar, planlı yok etme faaliyetinin örnekleridir. Bu tür uygulamalar elbette Tataristan'da, Başkurdistan'da, Türkmenistan'da ve Türk topluluklarının yaşadığı diğer bölgelerde de aşağı yukarı aynı şekildedir.

Sovyet uygulamalarının ikinci dönemine damgasını vuran Stalinizm olgusunun temel karakteristiği aşağıdaki gibi özetlenebilir:

İdeolojik olarak; Marksist-Leninist ideolojinin Stalin tarafından kendine özgü bazı eklemelerle sistemleştirilmesi ve uygulanması. Stalinizm olgusu. Ulusal, dini, eski ve geleneksel olan her şeyin kapitalizmin ve feodalizmin kalıntısı olduğunun vurgulanarak kötülenmesi, reddedilmesi ve onun yerine Sosyalist ideoloji ile şekillenen yeni hayat tarzının mükemmelliğinin kabul ettirilmesi.

Politik olarak; Komünist Partisi'nin diktatörlüğü bağlamında Stalin'in mutlak hâkimiyeti ve baskıcı, yok edici uygulamalar. Siyasi telkin ve propaganda ile toplumun ideolojik şekillenmesi, hapis, ölüm, sürgün ve benzeri cezalarla büyük tasfiye ve temizlik.

Ekonomik olarak; Sosyalizmin hayata geçirilmesi şeklinde tanımlanan, merkezden planlanan ekonomi; kırsal kesimde öncelikli kolektifleştirme; yerleş-tirme, kolhoz ve sovhozlar sisteminin hayata geçirilmesi. Hızlı endüstrileşme.

Kültürel olarak; Sosyalist dünya görüşü ile karakterize edilen dinsiz, milliyet-siz, dili Rusça ve mensubiyeti Sovyet vatandaşı olan Sovyet insanı, homosov-yetikusun yaratılması. Millî kimlik olarak Rus dili ve kimliğinin yüceltilmesi ve ortak değer haline getirilmesi. Sanatın ideolojinin propaganda aracı haline getirilmesi.

Toplumsal olarak; Sovyet vatandaşlarının demografik dağılımının düzenlen-mesi, etnik homojenitenin bozulması, özellikle kimi Türk grupları arasında mikro milliyetçiliğin desteklenerek küçük parçalara bölünmesi; dil ve alfabe planlamaları ile toplumların kimliklerinin şekillendirilmesi.

II.1. Sürgün, Ceza ve Çalışma Kampları

Sovyetler Birliği uygulamalarının 1930'dan itibaren başlayan ikinci dönemini tanımlayabileceğimiz tek terim *repressiya* değildir. Özellikle *repressiya* ile bir-likte *deportassiya* ve ilk olarak dünyanın gündemine Aleksander Soljenitsin'in *Gulag Takım Adaları* adlı eseriyle gelen "çalışma ve ceza kampları" da dö-ne-min önemli terimleri ve uygulamaları arasındadır. *Deportassiya*; herhangi bir kişinin veya grubun kontrollü olarak diğer bir ülkeye veya aynı ülke içindeki farklı bir bölgeye zorunlu olarak gönderilmesi; *tehcir*, *sürgün* ya da *sınır dışı etme* durumudur. Sovyet yöneticileri, farklı dönemlerde bireysel ve toplumsal olarak çok sayıda sürgün ve yer değiştirme cezası uygulamıştır.

GULAG, *Çalışma Kampları Yönetimi Baş İdâresi* (Главное управление исправительно-трудовых лагерей и колоний) Rusça adın baş harflerinden oluşan bir kısaltmadır. Sovyetler Birliği hükûmetinin cezai çalışma kampları sistemidir. Sovyet rejimi karşıtı unsurların (siyasi suçlu) hızla kovuşturulması ve toplumdan soyutlanması için 25 Nisan 1930 tarihinde kurulan bir tür yargı ve infaz sistemidir. Bu sistem ve uygulamanın ayrıntılarına girilmeden özet halinde bir bilgi verilecektir.

Sovyetler Birliği'nde toplam 500 dolayında kamp vardı. Bu kampların çok önemli bir kısmı çalışma kampları şeklinde düzenlenmişti. Cezalandırılan kişilerin bir bölümü bu kamplara gönderilir ve orada devlet adına çalıştırılırdı. N. Hablemitoğlu, *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü* adlı eserinde, 1917-1947 yılları arasında, çalışma kamplarında yaklaşık 21 milyon kişinin hayatını yitirdiğini belirtmektedir (Hablemitoğlu 2004). Özellikle Stalin dönemindeki iktisadi üretimde bu kampların çok önemli bir yeri ve rolü vardır. 1953 yılı rakamlarına göre bu kamplarda 2.760.000 kişi bulunmakta idi (Khairmukhanmedov 2007: 155-174).

Sovyetler Birliği'nde 1930 ila 1950 yılları arasında birçok halk, topluluk ve kişi buldukları yerlerden sürülerek ülkenin başka bölgelerinde, zor şartlarda yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Bu sürgünler, ilk defa, 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından çıkarılan kararname ile toprak sahibi zengin köylülere uygulanmıştır. 1931'den 1933'e kadar toplamda 1.317.000 kişi buldukları yerden çıkarılmıştır. Sadece 1937-38 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde 1.500.000 insan, siyasi baskıya maruz kalmıştır. Bunlardan 1.344.500 kişi hüküm giymiş, 681.692 kişi de haksız yere kurşuna dizilmiştir (Xayrullin 2000: 70). İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Sovyet devletinin izlediği sürgün politikası sonucunda, toplam olarak 3.332.580 kişi yaşadığı topraklardan çıkarılmıştır. 1948-49 yıllarında bu sayı, ölüm ve sürgün cezasının kaldırılması gibi sebeplerle 2.275.900 kişiye inmiştir.

Sovyetler Birliği'nde *repressiya/baskı* dönemi içerisinde meydana gelen sürgün ve ölümlerden her toplum ve millet etkilenmiştir. Bu süreçte, Ukrayna'dan 63.720, Kuzey Kafkasya'dan 38.404, Moskova'dan 10.813, Batı Sibirya'dan 52.091, Kırım'dan 4.325 aile sürgüne gönderilmiştir. 1937 yılında ise Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Koreliler, 1940'ta 380.000 Polonyalı, 1941'de Volga Almanları, savaş sırasında Alman ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle toplam 1.024.722 kişi sürülmüştür. Ayrıca, 1943'te 93.139 Kalmuk, Altay Krasnoyarsk, Omsk ve Novosibirsk'e; 1943'te 69.267 Karaçay Türkü de Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürgün edilmiştir.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Sürgünler, Uzak Doğu'da yaşayan Korelilerin Japonlar lehine casusluk yaptıkları gerekçesiyle Türkistan'a sürülmeleriyle başlamış (1937), 1940 yılında Polonyalıların Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan sürülmeleriyle devam etmiştir. Almanların İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet topraklarında ilerlemeye başlamasıyla birlikte, Alman kökenli insanların yaşadığı Volga Özerk Cumhuriyeti kaldırılmış, burada yaşayan Almanların büyük bir kısmı Nazilerle iş birliği yaptıkları gerekçesiyle, Sibirya'ya ve Kazakistan'a sürülmüşlerdir. 1942'de Leningrad ve çevresinde yaşayan Finliler, 1943-1944 yıllarında Çeçen, İnguş, Karaçay-Balkarlar Kuzey Kafkasya'dan; Kırım Tatarları, Bulgarlar, Yunanlılar ve Ermeniler Kırım'dan; Türk (Ahıskahılar), Kürt, Hemşil ve Azeriler Gürcistan'dan; Kalmuklar da kendi ülkelerinden sürülmüşlerdir. Sürgüne gönderilenlerin hemen hepsi Almanlarla iş birliği yapmakla, Ahıskahılar ise bir suç bulunamayınca Türk istihbaratına bilgi vermekle suçlanmışlardır. Sürgüne gönderilenlere çok kötü davranan Rus yönetimi, belirlenen özel bölgelere yerleştirdiği bu insanların bu bölgelerden ayrılmalarını da yasaklamıştır. Çoğunluğu Sibirya bölgesi ile Türkistan coğrafyasında olan bu bölgelerden kaçanlar, 20 yıl çalışma kamplarına gönderilmiştir. 1 Ocak 1949 tarihi itibarıyla 2.300.233 kişi sürgün edilmiş ve bu sürgünlerin %79,8'i "süresiz" sürgüne tabi tutulmuşlardır (Devlet 1993:142).

Sürgüne gönderilen insanların önemli bir kısmı hastalık, açlık ve kötü muamele sebebiyle yollarda ölmüştür. Yollarda ölenler hariç olmak üzere, sürgün yerlerine ulaşan insanlar, mensup oldukları millete göre şöyledir:

Almanlar: 948.829 + 120.192= 1.069.021

Çeçenler: 362.282

İnguşlar: 134.178

Karaçaylar: 68.327

Balkarlar: 37. 406

Kırımlılar: 228.329 (183.155'i Kırım Türkü)

Kalmuklar: 91.919

Ahıskahılar, Kürt, Hemşil, Azerbaycanlı: 94.955

Resmî bilgilere göre Kırım Tatarlarından 7.889, Balkarlardan 3.494, Kalmuklardan 1.220 kişi sürgün sırasında yollarda ölmüştür. 1949 yılında kamplarda yapılan sayıma göre ise, Kuzey Kafkasya'dan gidenlerden 144.704 (%24,7), Kırım'dan gidenlerden 44.125 (%19,3), Gürcistan'dan gidenlerden 14.895 (%15,7), Kalmuklardan 16.017 (%17,3) kişi ölmüştür (Devlet 1993:142).

Stalin döneminin baskı ve zulmünden, Sovyetler Birliği'nde yaşayan bütün halklar etkilenmişlerdir. 1 Ocak 1939 tarihi itibarıyla, yalnız esir kamplarında

1.317.195 tutuklu bulunmaktadır. Bunlardan 830.491'i Rus, 181.905'i Ukraynalı, 44.785'i Beyaz Rus, 24.894'ü Tatar, 24.499'u Özbek, 19.758'i Yahudi, 18.572'si Alman, 17.123'ü Kazak, 16.860'ı Polyak, 11.723'ü Gürcü, 11.604'ü Ermeni, 9.352'si Türkmen, 4.874'ü Başkurt, 4.347'si Tacik ve 96.948'i de diğer milliyetlere mensuptur.

Bu tür cezalar kişilerin sadece hayatlarını kaybetmesinden ibaret değildir. Toplumsal anlamda da bir faciadır. Aileler dağılmakta, insanlar işsiz kalmakta, açlık ve sefalet içinde yaşamak zorunda kalmakta idi. Evrensel hukukta suçun şahsiliği ilkesi vardır. Ancak Sovyet sisteminde suçun şahsiliği ilkesi söz konusu değildi. Bir aileden herhangi bir kişi devletin suç saydığı herhangi bir fiili işler ya da işlediği iddia edilirse, o ailenin bütün fertleri suçlu sayılıp “halk düşmanı” ilan edilir, devletin birçok imkânından mahrum bırakılır ve aşağılanarak toplumdan dışlanmış bir şekilde yaşamak zorunda bırakılırlardı. Törekuil Aytmatov'un öldürülmesinden sonra Aytmatov ailesinin; Sultan Galiyev'in tutuklanmasından ve öldürülmesinden sonra Galiyev ailesinin başına gelenler sadece iki örnektir (Buran 2019: 157-170, 561-563).

Sovyetler Birliği'nin daha ilk yıllarından itibaren sürgün ve yer değiştirme cezaları uygulanmıştır. Ancak, içinde ikinci Dünya Savaşı'nı da barındıran Sovyetler Birliği'nin bu ikinci döneminde, 1944 yılında, Kırım, Karaçay-Malkar ve Ahıska Türkleri, “Almanlar ve Türkiye ile iş birliği yaptıkları ya da yapabilecekleri ihtimali” gerekçesiyle, bin yıldır yaşadıkları yurtlarından alınarak çok olumsuz şartlarda Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan bölgelerine gönderilmişlerdir. Bu sürgünler sırasında birçok kişi yollarda ölürken birçoğu da gittiği yerlerde evsiz barksız kalmış, açlık ve sefalet içinde hayata tutunmaya çalışırken hayatını kaybetmiştir. Sovyet devletinin ölüme terk ettiği bu insanlara gittikleri yerlerdeki soydaşları mümkün olduğu kadar sahip çıkmış ve onları hayatta tutmaya çalışmışlardır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, sürgün edilen bu Türk halklarının çocukları, tam da bu sıralarda, Sovyet ordusunda Almanlara karşı ön saflarda savaşmakta ve gösterdikleri başarılarından dolayı madalyalara layık görülmekte idiler. Ancak askerden dönen bu gençler, onlar askerdeyken sürülen ailelerini yaşadıkları yurtlarında, evlerinde bulamayınca büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardır. Onların ailelerini arayıp bulma çabaları ise zaman zaman içinde çok büyük acıları, trajedileri barındıran süreçler olarak tarihteki yerini almıştır.

Sürgün ve yer değiştirme politikası, Sovyet sisteminin repressiyadan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önce de başvurduğu bir toplumsal düzenleme ve kontrol siyasetidir. Bu uygulama Sovyet terminolojisi içinde *deportassiya* olarak adlandırılır ve Sovyet sisteminin ikinci döneminin temel karakteristiklerinden birini oluşturur.

Sovyet uygulamalarının 1930-1950 yılları arasındaki önemli sonuçlarından biri de Kazakistan başta olmak üzere, özellikle Türk halklarının yaşadığı bölgelerde yaşanan açlık felaketidir. Yerleştirme, kolhozlaştırma ve ekonomik faaliyetlerin tek elden, merkezden planlaması; hayvancılıkla geçinen bazı Türk halklarının, herhangi bir alt yapı oluşturulmadan ziraata yönlendirilmesi; ağır vergi yükü gibi uygulamalara şiddetli kış ve kuraklık gibi iklim felaketleri birleşince kıtlık ve açlık kaçınılmaz olmuştur. 1930-1933 yılları arasında yaşanan bu açlık felaketinde Kazakistan'da yaşayan Türk kökenli nüfusun neredeyse yarısı açlıktan ölmüştür. Bu felaketten sadece insanlar değil hayvanlar da etkilenmiş ve Kazaklar hayvan varlığının çok önemli bir bölümünü de kaybetmişlerdir (Buran 2019: 183-185; İbrahim ve Türk 2016: 7-10).

Bu açlık felaketlerinden Türk soylu nüfus etkilenirken Rus kökenli nüfusun etkilenmemesi, açlığın bir “soykırım” aracı olarak kullanıldığı ve planlı bir şekilde yaratıldığı iddiasını doğrular niteliktedir (İbrahim ve Türk 2016: 9). Ukrayna Parlamentosu, Sovyetler Birliği döneminde yaşanan açlık felaketlerinde milyonlarca vatandaşını kaybettiğini ve bu açlığın Sovyet rejimi tarafından yapay olarak oluşturulduğunu belirterek, 28 Kasım 2006 tarihinde, Stalin döneminde yaşanan açlığı “soykırım” olarak kabul etti.

Üçüncü dönem, suçsuzluğun onaylandığı, davaların yeniden açıldığı, berat kararlarının verildiği ve öldürülen insanlara itibarlarının iade edildiği dönemdir ki bu dönem 1950'li yılları kapsar (Gasımov 1997: 6).

Esasen ikinci dönemi Stalin'in ölümüne kadar devam ettirmek, üçüncü dönemi de Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev'in iktidara gelmesiyle başlatmak daha uygun olur. Nitekim Stalin 5 Mart 1953 tarihinde ölmüştür ve onun ölümünden hemen önce 1951-1952 Krizi olarak bilinen olaylar sırasında Sovyet yöneticileri özellikle Kafkasya ve Türkistan'daki Türk halklarının epik şiirlerini, destanlarını hedef almışlardır. Örnek vermek gerekirse; Türkmenistan'da *Korkut Ata* ve *Goroğlu/Köroğlu*, Kırgızistan'da *Manas*, Kazakistan'da *Koblandı Batır*, Tataristan'da *Çora-Batır*, Özbekistan'da *Alpamış*, Nogayların *Er-Sayın* destanları bunlardan bazılarıdır. Bu anlamdaki saldırıların Azerbaycan'daki hedefi ise *Dede Korkut* idi.

Üçüncü dönem, Stalin'in ölümünden sonra Komünist Partisi Genel Sekreteri ve devlet başkanı olan Kruşçev iktidara gelmesiyle başlar. Komünist Partisi'nin 30 Haziran 1956'daki kararında, “Stalin dönemindeki siyasetin yanlış olduğu ve bu siyasetin sosyalist ve demokratik anlayışla uyuşmadığı, bu yanlış anlayış neticesinde de sosyal sınıflar arasında mücadele başladığı ve giderek de bu mücadelenin şiddetlendiği” belirtilir. Baskıdan etkilenen kişilerin aklanması ise, KPGS'nin 20. Kongresi'nde bunun dile getirilmesi sayesinde KPK

(Komitetom Partiynogo Kontrolya-Parti Kontrol Komitesi) incelemelerine başlar.

Bu dönemde, 1937-1938 repressiya yıllarında açılan davaların ve verilen cezaların büyük bir bölümünün hukuksuz olduğu dile getirilir. Stalin dönemi yargı organlarının, özellikle üçlü kurulların (troyki) verdiği cezaların yersiz ve haksız olduğuna hükmedilir, ceza alan kişilerin davaları yeniden açılır ve halk düşmanı yaftaları kaldırılıp itibarları iade edilir. Bu anlayış ve uygulama hayatta kalabilme şansına sahip olanların, yaşayanların mağduriyetlerini kısmen ortadan kaldırırsa da katledilenleri elbette geri getiremeyecek, onların yaşadığı zulmü, acıyı ve kaybı hiçbir şekilde telafi edemeyecektir.

II. 2. Repressiyada Yargı ve Ceza Organları

Sovyetler Birliği'nde değişik dönemlerde kurulan çok çeşitli yargı ve ceza organları bulunmakta idi. Bu organların en önemlileri, özel amaçlarla kurulan Savcı ve Hâkimler Kurulu, OGPU denilen Birleşik Siyasi İrade, Danışma Heyeti ve Troyki denilen *Üçlü Kurullardır*. Bu organların verdiği cezaları, genel özellikleri bakımından *ağır cezalar* (idam ve kurşuna dizme), *kamp ve hapis cezaları*, *sürgün ve sevk cezaları* ve *diğerleri* biçiminde tasnif etmek mümkündür (Hayrullin vd. 2000: 49). Bu kurullar arasında özellikle üçlü kurulların düzmece iddialarla verdiği, idam, kurşuna dizme vb. ağır cezalar dikkat çekicidir.

Repressiya yıllarında tutuklama ve sorgu yöntemleri belirlenmiş bir sistem içinde yürütülüyordu. Suç isnat edilen kişi ya da kişilerin evlerinin önüne genellikle gece yarısından sonra, halk arasında “Kara Karga” olarak da adlandırılan siyah renkli bir cip yanaşıyor ve önceden belirlenmiş kişiler evlerinden alınarak bir meçhule götürülüyorlardı. Bir sokağa bu kara cip girdiğinde herkesi bir korku sarıyor, götürülecek kişinin kendisi ya da bir yakını olma ihtimali karşısında herkes derin bir endişeye kapılıyordu.

Tutuklanan kişilerin akıbeti hakkında bilgi verilmediği gibi çok zaman da kasıtlı olarak bazı şayialar ortaya atılıyor, öldürülen kişilerin geride kalan yakınlarının duygularıyla oynanıyordu. Mesela, kocası Törekul Aytmatov'un akıbetini öğrenmek isteyen Nagıma Aytmatova, 24 Ekim 1939 tarihinde Halk Komiserliğine yazdığı dilekçede şunları söylemektedir: “Kırgız SSC NKVD tarafından bana bildirildiğine göre eşim, 1938 Kasım'ında Troyki kurulu tarafından suçlu bulunarak 10 yıl süreyle Uzak Doğuya (Sibirya) sürgüne gönderilmiştir. Yukarıda verilen bilginin dışında kocam hakkında hiçbir bilgi edinemedik, ölü mü, yaşıyor mu akıbeti belli değil. Son zamanlarda ‘halk düşmanı’ olarak suçlananların suçsuz olduğu görüldüğü için size başvurmaya karar verdim. Kocam hakkında inceleme yapmanızı arz ederim.”

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

NKVD Kırgız SSC Özel Bölüm 1. Başkanı Devlet Güvenlik Teğmeni Saakov tarafından Nagima Aytmatova'ya 22 Kasım 1939 tarihinde verilen cevapta, bir cümleyle, “kocasının hak ettiği için tutuklandığı ve uzak kamplara (Sibirya) *sürgüne gönderildiği*” bildirilmiştir (Buran 2019: 159). Aynı şekilde, Özbek edebiyatının önde gelen isimlerinden Çolpan, Kadiri, Fıtrat gibi birçok aydının kurşuna dizildiği, öldürüldüğü ailelerine bildirilmemiş, nerede oldukları açıklanmadan, ömür boyu maden ocaklarında çalışma cezasına çarptırıldıklarına dair söylentiler çıkarılarak ailelerinin umutları ile de alay edilmiştir.

Tutuklanan kişilerin nereye götürüldüğü ve akıbeti hakkında aylarca hatta yıllarca hiçbir haber alınmıyor, durumlarıyla ilgili hiçbir gerçek bilgiye ulaşılamayabiliyordu. Tutuklanan kişiler genellikle aşağıdaki şekilde suçlanıyor ve yine aşağıda belirtilen uygulamalar ile karşılaşıyordu:

II. 2. 1. Suçlamalar:

Türkçü (Pantürkist), Turancı

İslamcı (Panislamist)

Halk Düşmanı

Alman Ajanı

Japon Ajanı

Türkiye Ajanı

Sistem Karşısı/Sovyet Karşısı

Terörist

Milliyetçi

Troçkist

Faşist

Karşı Devrimci

II. 2. 2. Uygulamalar:

Tutuklanan kişi ya da kişilerin kişisel eşyasına el konuyordu.

Psikolojik baskı yapıp aşağılanıyor ve böylece yıldırılmaya çalışılıyordu.

Arkadaşları veya akrabaları kişiler aleyhinde ifadeye zorlanıyordu.

Maddi ve manevi şiddet, fiziki işkence ve baskı yapılıyordu.

Suçlu bulunan kişiler ceza alırken yakınları da “halk düşmanı” ilan edilerek birçok haktan mahrum ediliyordu.

II. 2. 3. Cezalar:

Sürgün cezaları. Farklı şehir ve bölgelerde yaşamaya mecbur ediliyordu.

Belirli süreler ya da sürekli çalışma ve ceza kamplarına gönderiliyordu.

Asıl meslek alanı dışında, kimi zaman da aşağılamak amacı taşıyan farklı işlerde çalıştırılıyordu.

Hapis cezaları

Ölüm cezası. Genellikle kurşuna dizme şeklinde uygulanıyordu.

Yukarıda belirtilen cezaları vermeye yetkili Savcı ve Hâkimler Kurulu, Birleşik Siyasi İrade, Danışma Heyeti ve Troyki /Üçlü Kurullar vardı. Bunlar arasında Üçlü Kurullar, repressiyanın en etkin ceza organı idi. Çoğu zaman 15-20 dakikalık bir süre içinde kişilerin kurşuna dizilerek öldürülmesine karar verebiliyorlardı. Mesela, Kırım Türkü Prof. Dr. Bekir Sıtkı Çobanzade'nin 1021 sayfalık bir iddianamesi varken kurulun önüne çıkması ile kurşuna dizilmesine karar verilerek oradan ayrılması arasında geçen süre tam 20 dakikadır (Buran 2019: 578). Kimi zaman da tutuklanan kişiler, bir iddianameleri olmadan, adeta bir tiyatro kurgusu içinde Üçlü Kurulların önüne çıkarılıyor, ölüm cezası verilip infazı gerçekleştirildikten sonra iddianameleri hazırlanıyordu. Örneğin; 5 Ekim 1938'de Özbekistan'da kurşuna dizilen Kadiri, devlet arşivlerinde “*çok gizli*” kaydı ve 976525 numarayla saklanan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, önce kurşuna dizilmiş, öldürüldükten bir gün sonra mahkeme heyeti toplanmış ve kurşuna dizilmesine karar vermiştir. Yani Kadiri, aslında mahkeme önüne bile çıkarılmamıştır (Nebican 2005: 117-118).

Repressiyadaki rolleri ve önemi dolayısıyla Üçlü Kurullar hakkında biraz açıklayıcı bilgi vermekte yarar vardır:

II. 3. Üçlü Kurullar (Troyki)

Repressiya yıllarının en önemli yargılama ve ceza verme organı Troykilerdir. Troyka/Troyki adı verilen bu organ daha çok 1937-1938 repressiya yıllarında dikkat çeker. Ancak onların varlığı çok daha öncelere gider ve katliamlardaki rolleri repressiya ile de sınırlı değildir.

29 Mayıs 1921 tarihinde “Azerbaycan Fevkalade Komisyonu”nun başkanlığında “Halk Komiserler Soveti”nin kararıyla, Azerbaycan'ın bağımsızlığını isteyen ve Sovyet hâkimiyetine karşı çıkan kişi ve gruplarla mücadele etmek için “Merkezi Fevkalade Üçlükleri” (Troyka) kurulur. Bu uygulama kapsamında kısa bir süre içinde Azerbaycan'ın bütün ilçelerinde de bu Üçlü Kurullar oluşturulur.

Merkezi Fevkalade Üçlüklerine, hakkında suçlama bulunan kişileri yargılama ve suçlu bulunan kişileri, özellikle de lider durumunda olanları cezalandırma, kurşuna dizdirme/öldürtme yetkisi verilir (Gasımov, 1998: 36). İlçelerdeki Üçlü Kurullara ise bu süreçte, suçlanan kişiler ile ilgili her türlü

araştırmayı, incelemeyi, takibi ve rapor düzenleme işlemlerini yapıp ilçe veya merkezi Üçlü Kurullara sunma görevi verilir.

Kısaca ÇK/ÇEKA (чрезвычайная комиссия) denilen bu kurullar zaman zaman yetkilerini de aşarak istedikleri kişileri hapse atıyor, sürgüne gönderiyor ya da yargısız, mahkemesiz kurşuna dizdirip iddianamelerini sonradan düzenleyebiliyorlardı. (Gasimov, 1998: 38) Dolayısıyla 1920'li yılların başında yüzlerce kişi ÇEKACıların gazabına uğrayarak öldürülmüştür. Öldürülen bu kişilerin çok önemli bir bölümü, Azerbaycan'ın okur-yazarları, düşünce adamları ve önde gelen aydınlarıdır (Gasimov 1998: 39). Yine belirtmek gerekir ki, bu Üçlü Kurullar sadece Azerbaycan'da değil, Sovyetler Birliği'nin her bölgesinde vardı ve her bölgedeki Üçlü Kurul o bölge ile ilgili dosyaları inceleyerek cezalar veriyordu.

Üçlü Kurul üyeleri çok geniş yetkilerle donatılmış olmakla birlikte, verdikleri kararlardan dolayı herhangi bir sorumlulukları yoktu. Verdikleri kararlar kesindi. Yanlış ve keyfi kararlarından dolayı onları yargı önüne çıkarmak ya da hesap sormak mümkün değildi.

Azerbaycan'da repressiya yıllarında, yani 1937-1938 yıllarındaki Üçlü Kurullarda görev alan üyelerin önemli bir bölümü, Markaryan, Kirkoryan, Kalstyan, Avanesov, Ohanesov, Badalyan gibi Ermeni kökenli kişilerden oluştururken Ermenistan'daki Üçlü Kurullarda Azerbaycanlı üyeler yoktu. Bu üçlü kurullar neredeyse günün 24 saatinde faaliyet halinde idiler ve her 15 dakikada bir kurşuna dizme cezası veriyorlardı. Ziya Bünyadov, *Gırmızı Terror* adlı eserinde, 1937-1938 yıllarında toplam olarak 70.000 Azerbaycan Türkünün öldürüldüğünü belirtmektedir (Bünyadov 1993: 269).

11.4. Repressiya Yasası

Repressiya, Sovyetler Birliği sınırlarının tamamında ve bütün Sovyet halklarına uygulanan bir kanundur. Ancak bu kanun, daha çok sisteme aykırı faaliyetlerde buldukları kabul edilen kişileri ve toplumları etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nin bütününde uygulanan bu kanunun; Özbek, Türkmen, Tacik ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde; Dalnevostok'ta, Krasnoyarsk *krayı ve Vostočno-Sibirskiy* bölgelerindeki uygulanması ile ilgili metnini, örnek olması ve bir bilgi vermesi için, Taşkent'te Rusça olarak yayımlanan *Repressiya 1937-1938* adlı eserden çevirerek ekledik.

SSCB İçişleri Halk Komiserliğinin 30 Temmuz 1937 tarih ve 00447 numaralı yazısıyla bu bölgede repressiya hareketi başlatılmıştır. "Eski Gulagları, Mahkûmları ve diğer Anti-Sovyetçi Unsurları Repressiya Harekâtı Uygulamalı Talimatı" adını taşıyan bu kararda, repressiyanın gerekliliği, kapsamı, cezalandırma ölçütleri, harekât düzeni, soruşturma düzeni, kurulların oluşturulması gibi

hususlar belirlenmiş ve ilgililere gereği için gönderilmiştir. Repressiyanın amaç, kapsam ve yürütülme biçimini içeren söz konusu metin aşağıdadır:

Anti-Sovyet teşkilatlanmaların takibine ve soruşturmalardan elde edilen bilgilere göre köyde daha önce sürgün edilmiş, sürgünden ve çalışma kamplarından kaçmış çok sayıda eski gulag ikamet etmektedir. Köye eskiden sürgün edilmiş çok sayıda kilise ve tarikat mensupları, eskiden anti-Sovyet silahlı gösterilerin katılımcıları yerleşmiştir. Köyde oturan çeşitli siyasi parti üyelerine (Sosyalist Devrimciler, Gruzmekler, Daşnaklar, Musavvatçılar, İttihatçılar vb.) ve eskiden eşkıya isyanlarının aktif katılımcıları, Beyaz Öç Alanlar, askeri esaretten kurtulup gelenler ve diğerlerine hiç dokunulmamıştır.

Yukarıda belirtilen unsurların bir kısmı köyü terk ederek, şehirlerde sanayi, ulaştırma ve inşaat işletmelerine sızmıştır.

Bunun yanı sıra, şehir ve köyde ceza süresini tamamlayan ve serbest bırakılanlar, hapishaneden ve sürgün kamplarından kaçanlar, siyasi takibattan kaçanlar, at ve hayvan hırsızlığından suçlanan sabıkalılar, daha önce de cezası bulunan suçlular, yağmacılar vs. yuva yapmaktadırlar. Bu tür sabıkalılarla mücadele yetersizliği onlar için cezasızlık havası oluşturmakta ve bu durum onların cinayet işlemelerine elverişli ortam sağlamaktadır.

Bu grupların kolhoz ve sovhozlarda, ulaştırma ve bazı sanayi sektörlerinde anti-Sovyet ve yoldan saptırıcı hareketleri başlatan ve körükleyen ana unsurlar olduğu tespit edilmiştir.

Devlet güvenlik organları için bu anti-Sovyet grupları en merhametsiz şekilde yok etmek, işçi Sovyet halkını onların saptırıcı düşüncelerinden korumak, onların Sovyet devletinin temellerini bozucu emellerini yok etmek meselesi söz konusudur.

Bu çerçevede, 5 Ağustos 1937 tarihinden itibaren tüm cumhuriyetlerde, özerk bölgelerde eski gulagları, aktif anti-Sovyet ve sabıkalı unsurları siyasi takibe almaya çağırıyorum.

Özbek, Türkmen, Tacik ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde harekâta 10 Ağustos'ta; Dalnevostoçnyy (Rusya'nın uzak doğusunda bulunan bölge) ve Krasnoyarsk *krayı* (bölgenin idari adlandırılması) ve Vostoçno-Sibirskiy (Doğu Sibirya) bölgesinde 15 Ağustos'tan itibaren başlansın.

Harekât, aşağıdaki hususlara göre düzenlensin ve yürütülsün:

Repressiya Kapsamı İçine Alınacak Gruplar

Ceza süresini tamamlayıp dönen ve bozucu anti-Sovyet faaliyetlere devam eden eski gulaglar.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Sürgün kampları ve çalışma köylerinden kaçan, sosyal durumunun ve maddi varlığının elinden alınmasından ve siyasî takibattan kaçan, anti-Sovyet faaliyetler yürüten eski gulaglar.

İsyancı ve faşist, terör ve eşkıya gruplarına mensup, ceza süresini tamamlayan, siyasi takibattan veya cezalandırma yerlerinden kaçan ve anti-Sovyet suç faaliyetlerine yeniden başlayan eski gulag ve toplum için tehlikeli unsurlar.

Siyasi takibattan ve hapishanelerden kaçan ve anti-Sovyet faaliyetlere devam eden anti-Sovyet partilerin (Sosyalist Devrimciler, Gruzmeçler, Daşnaklar, Musavvatçılar, İttihatçılar vb.) mensupları, eski Beyazlar, jandarmalar, memurlar, eşkıyalar, terör gruplarına her türlü yardım ederek faaliyetlerine ortaklık yapanlar.

Takip ve soruşturma materyallerince tespit edilerek imha edilmekte olan Kazak-Beyaz Ordu isyancı gruplarının, faşist, terör ve casus-saptırıcı gruplarının en tehlikeli ve etkin üyeleri.

Bu kategorinin, soruşturması tamamlanıp, tutuklanan, ancak yargı organları tarafından mahkemesi henüz yapılmamış üyeleri de repressiyaya dâhildir.

Şu anda hapishane, çalışma kamp ve köylerinde tutuklu bulunan ve orada anti-Sovyet bozucu faaliyetlerine devam eden eski aktif gulag, eşkıya, Beyazlar, tarikatçı, kilise mensupları ve bu tür unsurlar.

Cinayet faaliyetlerine devam eden ve cinayet çevreleriyle bağlantılı sabıkalılar (eşkıya, daha önce cezası olan hırsızlar, profesyonel yasadışı mensupları, dolandırıcılar, at ve hayvan hırsızları).

Bu kategorinin, soruşturması tamamlanıp, tutuklanan, ancak yargı organları tarafından mahkemesi henüz yapılmamış üyeleri de repressiyaya dâhildir.

Çalışma kamp ve köylerinde tutuklu bulunan ve orada cinayet faaliyetlerine devam eden sabıkalı unsurlar.

Repressiyaya yukarıda belirtilen tüm grupların köy, kolhoz, sovhoz, tarım işletmeleri ve şehirlerde sanayi, ulaştırma, ticaret, inşaat sektörlerine ve başka Sovyet kurumlarına sızan üyeleri de dâhildir.

Repressiyaya Tabi Tutulanların Sayısı ve Repressiyaya Tabi Tutulanların Cezalandırma Ölçüleri

Represyon edilmekte olan gulaglar, sabıkalılar ve diğer anti-Sovyet unsurlarının tümü iki kategoriye ayrılır:

Birinci kategori, belirtilen unsurların içinden en düşmanca karşı gelenleri kapsar. Bunlar derhal tutuklanmalı ve Troyki'nin soruşturması neticesinde kurşuna dizilmelidirler.

İkinci kategori, daha az etkin, ama yine de düşmanca karşı gelen kalan tüm unsurları kapsar. Bunlar 8 ila 10 yıl arası sürgün kamplarına mahkûm edilmeli; aralarından toplum için en tehlikeli olanları, Troyki'nin talimatıyla, aynı süreyle hapis cezasına mahkûm edilmelidirler.

Cumhuriyetlerin İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) komiserleri, ülke ve bölgelerin NKVD idaresi müdürleri tarafından hazırlanan kayıt verilerine göre, repressiya edilecek olanların sayısı aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 1. NKVD Verilerine Göre Repressiya Edilecek Kişilerin Sayısı

	BİRİNCİ KATEGORİ	İKİNCİ KATEGORİ	TOPLAM
1. KIRGIZ SSC	250	500	750
2. TACİK SSC	500	1300	1800
3. TÜRKMEN SSC	500	1500	2000
4. ÖZBEK SSC	750	4000	4750
5. ORDJONİKİDZE KRAYI	1000	4000	5000
6. ODESSA BÖLGESİ	1000	3500	4500

Tespit edilen rakamlar yaklaşık göstergelerdir. Ancak cumhuriyetlerin NKVD komiserleri, ülke ve bölgelerin NKVD idaresi müdürlerinin bu rakamları kendilerine göre artırmaya hakları yoktur.

Bu rakamların artırılmasını gerektiren durumlarda cumhuriyetlerin NKVD komiserleri, ülke ve bölgelerin NKVD idaresi müdürleri bana bunun sebeplerini açıklayan ifade mektuplarını göstermek zorundadırlar.

Sayıların azaltılması, zanlıların birinci kategoriden ikinci kategoriye ve ters yönde geçirilmesine izin verilmiştir.

Birinci ve ikinci kategoride bulunan zanlıların aileleri repressiyaya tabi tutulmayacaklardır.

İstisnai Durumlar

Bireyleri aktif anti-Sovyet faaliyetlere katılabilecek aileler. Böyle bir ailenin fertleri, Troyki'nin özel bir kararıyla, çalışma kamp ve çalışma köylerine gönderileceklerdir;

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Birinci kategoriye göre repressiya edilenlerin sınır bölgelerde yaşayan aileleri cumhuriyet, ülke ve bölge sınırlarından uzak iç bölgelere yerleştirileceklerdir;

Birinci kategoriye göre repressiya edilenlerin Moskova, Leningrad, Kiyev, Tiflis, Bakü, Rostov-Na-Donu, Tağanrog şehirlerinde ve Soçi, Gagrı, Suhumi civarında yaşayan aileleri, sınır bölgeleri hariç kendi tercihlerine göre başka bir bölgeye yerleştirileceklerdir.

Birinci ve ikinci kategoriye göre repressiya edilenlerin aileleri kayda alınarak sistematik gözlem altına alınsın.

Harekât Düzeni

Harekât 5 Ağustos 1937 tarihinde başlatılıp, 4 aylık süre içinde bitirilsin.

Harekât, Türkmen, Tacik, Özbek ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde bu yılın 10 Ağustos, Vostoçno-Sibirskiy bölgesi, Krasnoyarsk ve Dalne-vostoçnyı kraylarında ise bu yılın 15 Ağustos tarihinde başlatılsın.

Repressiyaya ilk olarak, birinci kategoriye alınanlar tabi tutulacaktır.

İkinci kategoride bulunanlar, özel talimat gelmeden, repressiyaya tabi tutulmayacaklardır.

Şayet cumhuriyetlerin NKVD komiserleri, ülke ve bölgelerin NKVD idaresi müdürleri, birinci kategoriye mensup zanlılar üzerinde harekâtı tamamlayıp, ikinci kategori zanlılarına geçmeyi uygun görüyorsa, talebin akabinde ancak benden izin aldıktan sonra işlemlere başlayabilir.

Sürgün kampları ve hapisaneyeye mahkûm edileceklerle ilişkin, yargı kararları çıktıkça kaç kişi ne kadar süre cezaya çarptırıldığına dair bilgiler bana rapor edilsin. Bu veriler çerçevesinde kimin hangi mekânlara gönderileceğine dair talimat vereceğim.

Cumhuriyet, kray ve bölgelerin alanı durumsal şartlar ve yerel özelliklere göre birkaç harekât sektörüne bölünecektir.

Her sektörde harekâtın düzenlenmesi ve yürütülmesi için cumhuriyet, kray ve bölgelerin NKVD yetkilisinin önderliğinde bir grup oluşturulacaktır. Grup başkanı sorumluluklarını başarılı bir şekilde yerine getirebilecek karakterde olmalıdır.

Bazı durumlarda harekât gruplarının başkanlığına tecrübeli il ve şehir şubelerinin başkanları getirilebilir.

Harekât gruplarına yeterli sayıda eleman, ulaştırma ve iletişim ekipmanı sağlansın.

Harekât durumuna göre gruplara askeri ve polis ekipleri de verilsin.

Harekât grup liderleri; repressiyaya tabi tutulacakların tespit ve kaydı, soruşturması, suç ifadelerinin teyidi ve ‘Troyki (Üçlünün)’ ceza kararlarını yerine getirme süreçlerini yönetmekle sorumludurlar.

Grup başkanı kendi sektöründe harekâtın düzenlenmesi ve yürütülmesinden sorumludur.

Her repressiya edilen için suçunu ortaya koyan materyal toplanır. Bu bilgilere dayanarak tutuklama listesi oluşturulur, harekât grubu başkanı tarafından imzalanır ve karar için 2 nüsha halinde İçişleri Halk Komiserliği komiseri ve NKVD idaresi müdürü veya NKVD bölge şubesi müdürüne gönderilir.

İçişleri Halk Komiserliği komiseri, NKVD idaresi müdürü veya NKVD bölge şubesi müdürü listeyi inceledikten sonra belirtilen şahısların tutuklanması için talimat verir.

Onaylanan listeye göre harekât grup başkanı tutuklama işini gerçekleştirir. Her tutuklama için resmî izin çıkartılır. Her tutuklamada titiz bir arama işi yapılır. Silah, her tür askerî teçhizat, zehirleyici maddeler, kitaplar, konuya ilişkin yazılı kaynaklar, madenî para, sikke ve süs eşyası şeklindeki değerli madenler, döviz, çoğaltıcı gereçler, yazışma metinleri muhakkak toplanmalıdır.

Toplanılan tüm malzeme arama raporunda belirtilir.

Tutuklananlar İçişleri Halk Komiserliği komiseri, NKVD idaresi müdürü veya NKVD bölge şubesi müdürünün gösterdiği mekânlarda toplatılırlar.

Tutuklananlar, kaçma veya başka olaylara imkân verilmeyecek şekilde sıkı koruma altına alınırlar.

Soruşturma Düzeni

Her tutuklanan şahıs veya grup için soruşturma dosyası açılır. Soruşturma hızlı ve basitleştirilmiş şekilde yürütülür.

Soruşturma sürecinde tutuklunun tüm şüpheli bağlantıları tespit edilmelidir.

Soruşturma sona erince dosya üçlünün (Troyki'nin) değerlendirmesine gönderilir.

Dosyaya ek olarak tutuklama için resmî izin, arama raporu, arama sırasında toplanılan materyaller, şahsî belgeler, tutuklananın anketi, takip-kayıt verileri, sorgu raporu ve kısa suç kararı.

Üçlü Kurulların Oluşturulması ve Çalışması

Aşağıda belirtilen cumhuriyet, kray ve bölge üçlülerinin (Troykilerinin) üye listesini onaylıyorum¹.

Üçlülerin oturumlarına (üçlü üyesi olmadığı halde) cumhuriyet, kray ve bölge savcısı katılabilir.

Üçlü, çalışmasını NKVD, NKVD idaresi ve NKVD bölge şubesi yerleşim noktalarında veya harekât bölgelerine çıkararak sürdürür.

Üçlü, her tutuklu, her grup tutuklu ve her göç ettirilecek aile için hazırlanan dosyayı ayrı ayrı inceler.

Üçlü, sunulan materyalin karakterine ve tutuklunun toplum için tehlike derecesine göre, ikinci kategoriye göre repressiya edilen zanlıları birinci kategoriye, birinci kategoridekileri ise ikinci kategoriye geçirme yetkisine sahiptir.

Üçlü, içinde her tutuklu için çıkardıkları kararları kaydettikleri oturum protokolü tutarlar.

Oturum protokolü, kararın yürürlüğe konulması için harekât grubu başkanına gönderilir. Her tutuklunun soruşturma dosyasına protokol yazısı da eklenir.

Kararları Yürütme Düzeni

1. Kararlar Üçlü başkanlarının, başka bir ifadeyle cumhuriyet NKVD, NKVD idaresi ve NKVD bölge şubesi komiserleri tarafından belirlenen şahıslarca yerine getirilecektir.

Kararı yerine getirmek için gerekçeler şunlardır: Her tutuklu için ceza kararı belirtilen ve tasdiklenen Üçlünün oturum protokolü yazısı ve kararı yerine getirecek yetkiliye verilen üçlü başkanının imzasını taşıyan talimat.

Birinci kategoriye göre tutuklananlar için çıkartılan karar, İçişleri Halk Komiseri, NKVD idaresi veya NKVD bölge şubesi müdürünün belirttiği yerde ve şekilde yerine getirilir. Kararın yerine getirildiği saat ve yer gizli tutulur.

İkinci kategoriye göre tutuklananların kamplara sürülmesi, SSCB NKVD'nın alt birimi olan GULAG'ın (Çalışma Kampları ve Köyleri, Hapishaneler Genel İdaresi) yönlendirmesiyle gerçekleştirilir.

1 Üçlü üye listesi yayımlanmamıştır.

Harekât ve Raporlama Yönetimi Düzenlenmesi

Harekâtın genel yönetimini vekilim – Devlet Güvenliği Genel İdaresi Başkanı yoldaş Frinovskiy'e veriyorum.

Harekâtın yönetimiyle ilgili çalışmalar için onun başkanlığında özel bir grup kurulsun.

Ceza kararlarının yerine getirilmesiyle ilgili üçlü oturum protokolleri, SSCB NKVD Devlet Güvenliği Genel İdaresi (GUGB) 8. Şubesine No 1 formuna göre doldurulan kayıt kartlarıyla birlikte gönderilsin.

Birinci kategoriye göre mahkûm edilenler için protokol ve kayıt kartlarıyla birlikte soruşturma dosyası da gönderilsin.

Harekâtın gidişatı 5 günlük raporlar halinde her ayın 1, 5, 10, 15 ve 25 tarihlerinde telgraf ve postayla bildirilsin.

Harekât sürecinde gün yüzüne çıkartılan yeni saptırıcı, eşkıya gruplar, kaçış olayları ve diğer olağanüstü olaylar hakkında derhal telgrafla haber verilsin.

Harekâtın düzenlemesi ve uygulanışı sürecinde repressiya edilecek olanların yasa dışı duruma geçmeleri, ikamet yerlerinden kaçışları (özellikle yurtdışı-na), yeni terör gruplarının oluşumunu ve diğer olağanüstü durumların meydana gelmesi önlenmelidir.

Herhangi anti-Sovyet faaliyetini gerçekleştirme çabaları, zamanında tespit edilmeli ve engellenmelidir.

*SSCB İçişleri Halk Komiseri,
Devlet Güvenliği Genel Komiseri Yejev.*

1244–289 No.lu SSCB Sovnarkom (Sovyet Halk Komiserliği) Kararı

1 Ağustos 1937

SSCB İçişleri Halk Komiserliği Soruları

NKVD tarafından sunulan eski gulag, sabıkalı ve anti-Sovyet unsurların repressyonu hakkında harekât kararı projesi onaylansın.

Harekât Soyuz'un tüm bölgelerinde 5 Ağustos 1937 başlatılsın. Harekât Türkmen, Tacik, Özbek ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde bu yılın 10 Ağustos, Vostočno-Sibirskiy bölgesi, Krasnoyarsk ve Dalnevostoçnyı kraylarında ise bu yılın 15 Ağustos tarihinde başlatılsın. Harekât dört aylık süre içinde bitirilsin.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Harekât iki basamakta gerçekleştirilir. İlk olarak birinci kategoriye dâhil edilen sabıkalı ve gulaglar represyon edilir. İkinci olarak, ikinci kategoride yer alan sabıkalı ve gulaglar represyon edilir.

Üçlü başkanlıklarına NKVD halk komiserleri, NKVD kray ve bölge idareleri müdürleri tayin edilsin.

NKVD'ye harekât harcamaları için 75 milyon ruble verilsin; bu miktarın içinden 25 milyon ruble demir yolu masraflarıdır.

İletişim Yolları Halk Komiserliği (NKPS) NKVD'nin talebi üzerine cezaya çarptırılanları bölge ve kamp içerisinde taşımak için taşıma araçları tahsis etsin.

İkinci kategoriye göre sürgün kamplarına mahkûm edilen gulaglar, sabıkalılar ve anti-Sovyet unsurlar, aşağıda belirtilen çalışmalarda kullanılсын:

- SSCB NKVD GULAG inşaatları;
- Uzak bölgelerde yeni kampların kurulması;
- Mahkûmların güçleriyle çalıştırılacak olan özel orman ürünleri işletmeleri kamplarının kurulmasında;
- Orman İşletmeleri Halk Komiserliği (Narkomles) NKVD GULAG'a aşağıda belirtilen orman alanlarını versin:
- Tosk-Asino/ Zapadno-Sibirskaya bölgesi (Batı Sibirya)
- Tayşet-Bratskoe/ Vostočno-Sibirskaya bölgesi (Doğu Sibirya)
- Kuloy/ Severnaya bölgesi
- Çibü-Ust-Vımy/ Severnaya bölgesi
- İvdelskiy / Sverdloskaya bölgesi
- Korgopolskiy / Severnaya bölgesi
- Lokçimskiy, Storojevskiy ve Ust-Kulomskiy / Vıçegda nehri havzası.

Orman İşletmeleri Halk Komiserliği (Narkomles) ve SSCB NKVD GULAG, dört aylık süre içinde yukarıda ismi geçen alanların dışında GULAG'a işletmek için başka hangi alanların tahsis edilmesi gerektiğini belirlesin.

SSCB Devlet Planlama Teşkilatı, NKVD GULAG ve Narkomles, 20 gün içinde Halk Komiserleri Konseyine (Sovet Narodnıh Komissarov/ SNK) onay için aşağıdakileri hazırlasın ve sunsun:

Orman işletme çalışmaları için gerekli iş gücü, gerekli teçhizat, maddi kaynak ve uzman kadrosu düzenleme planı.

1938 yılı için söz konusu çalışma kamplarının orman işletme çalışma planı.

SNK rezerve fonundan NKVD GULAG'a çalışma kampları ve hazırlık işlerini yürütmek için avans olarak 10 milyon ruble ayrılınsın. 1937 yılının 3. ve 4. çeyreğinde mahkûmların 1938 yılı programı için hazırlık çalışmalarına dâhil edecekleri de hesaba alınsın.

Çalışma kamplarının kurulacağı bölge ve kraylarının VKP(b) (Sovyet Bolşevik Komünist Partisi) ve VLKSM (Vsesoyuznyı Leninskiy Kommunističeskiy Soyuz Molodeji / Sovyet Lenin Komünist Gençliği Birliği) komiteleri, NKVD birimlerine (talebe göre) yönetim ve kampları korumak için gerekli sayıda komünist ve komsomol sağlasınlar.

Narkomat (Halk Komiserliği), RKKA (Raboçe-Krestyanskaya Krasnaya Armiya / İşçi-Çiftçi Kızıl Ordu) rezervinden yeni oluşturulmakta olan çalışma kamplarının silahlı korumasının yönetim kadrosu için 240 komutan ve parti memuru göndersin.

Narkomzdrav (Halk Sağlık Komiserliği), NKVD GULAG'a yeni oluşturulmakta olan çalışma kampları için 150 doktor ve 400 sağlık memuru göndersin.

Narkomles, GULAG'a 10 tanınmış orman işletme uzman mühendisi ve Lenigrad Orman İşletme Akademisi'nden 50 mezun göndersin" (Şamsutdinov, Karimov, Yusupov 2005: 32-42).

Repressiya uygulamalarına örnek olmak üzere ilk defa burada yayınladığımız aşağıdaki arşiv belgesi, Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı Mirzoyan tarafından 02 Aralık 1937 tarihinde Stalin'e gönderilmiştir. Bu belgede özet olarak; "Sovyet karşıtlığı suçundan birinci kategoriden 8 bin, ikinci kategoriden 8 bin olmak üzere toplam 16.000 kişinin 10 Aralık'a kadar öldürüleceği, ancak isyan ve ajanlık suçlamasıyla 1600 kişinin daha tespit edildiği, bu kişilerden 600'ünün birinci, 1000 tanesinin de ikinci kategoriye alınarak cezalandırılması için" onay istenmektedir.

II. 5. Sovyet Dönemi Katliamlarının ve Repressiyanın Nedenleri

Sovyet uygulamalarının, özellikle de Stalin devri repressiyasının üç önemli nedeni vardır. Bunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- İç nedenler
- Dış nedenler
- Stalin'in kişiliğinden kaynaklanan nedenler.

Lenin, 21 Ocak 1924 tarihinde ölür. Lenin'in ölümünün ardında Sovyetler Birli-

ği Komünist Partisi'nde bir yönetim boşluğu oluşur. Komünist Partisi'nin üst düzey yöneticileri ve Lenin yönetiminin önde gelen kişileri arasında bir iktidar mücadelesi başlar. Bu mücadelenin sonunda Komünist Partisi'nin genel sekreterliğini yürüten J. Stalin, 1928 yılında devlet başkanı olur.

Stalin'in liderliği başlangıçta kabul görür ancak 1930'lu yılların başlarında uygulamaya konan kolektivizm, kolhozlaştırma, yerleştirme ve özellikle de Birinci Beş Yıllık Planı'nın çok başarılı olamaması, parti üst yönetiminde Stalin'e karşı bir hoşnutsuzluk doğurur. Lev Troçki başta olmak üzere bu başarısızlığın yarattığı ortamdan yararlanan muhalifler, partiyi ve yönetimi Stalin'in elinden almak için bazı faaliyetlerde bulunurlar. Dönemin popüler politikacılarından biri olan Sergey Kirov bu süreçte, 1934 yılında bir suikast sonucu öldürülür. Bu suikastın ardından başlatılan geniş kapsamlı soruşturmada, tutuklanan bazı kişiler, verdikleri ifadelerde, Stalin'in de öldürülmek istendiğini söyler, bir anlamda itiraf ederler. Bu itirafların gerçekliği ve içeriği tartışmalı olsa da, söylenenler Stalin'in daha sonraki baskıcı yönetimine gerekçe yapılır, zemin oluşturur.

Stalin'in muhaliflerinin ülke içindeki faaliyetleri, Troçki'nin geri dönme ihtimali, Avrupa'da artan Faşizm ve Nazizm tehlikesi Stalin'in psikolojisini iyiden iyiye bozar. Ülke içinde bulunan değişik din ve inanç grupları, farklı milliyetlere mensup milyonlarca insanın varlığı ve bu grupların kapitalist dünya ve Türkiye ile iş birliği yapabilme ihtimalleri Stalin'in tam bir paranoya yaşamasına sebep olur. Sovyetler Birliği'nde Rus kökenli Sovyet vatandaşlarından sonraki en büyük etnik grup Türk soylu halklar idi. Dolayısıyla Stalin ve onun çevresindeki Sovyet yöneticileri Türk soylu nüfus ve halklar üzerinde titizlikle duruyor; dil, din ve kimlik meseleleri başta olmak üzere belirli konularla ilgili bir kısım özel politikalar geliştiriyorlardı. Kırım, Karaçay-Malkar ve Ahıska Türklerinin yüzlerce yıldan beri yaşadıkları yurtlarından alınarak Türkistan'a sürülmeleri bu politikaların ve İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki konjonktürel uygulamaların bir parçasıdır.

Sovyetler Birliği devleti ve ideolojisi esasen çağına aykırı bir yapıya sahipti. 20. yüzyıl, ulus devletler çağıdır. Avrupa'da başlayan aydınlanma hareketleri, 1789 Fransız İhtilali'yle çok etkin bir siyasi karakter kazanır ve bütün dünya milletlerini etkiler. Çok uluslu imparatorluklar yıkılır, onların yerine onlarca ulus devlet kurulur. Ulus devletler, ya uluslar tarafından kurulur ya da kurulan devlet bir uluslaşma projesi başlatarak yeni bir ulus yaratır! Dolayısıyla 20. yüzyıl aynı zamanda bir uluslaşma çağıdır. Uluslaşma, ulusal değerler, ulusal dil, ulusal tarih ve ulusal kültür zemininde oluşur. Ortaya çıkan yapı, duygusal mensubiyet ve aidiyet ile pekişerek bir karakter kazanır. Siyasal anlamda devletleşen ulusal yapılarda, ulusal kimlik bir devlet politikası haline gelir; yaygın ve örgün eğitim kurumları aracılığıyla toplumun bütününe hâkim kı-

СТРОГО СЕКРЕТНО **ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС.** 117
Снятие копии воспрещается (Пост. ПБ от 3 мая 27 г. ар. № 100 п. 5)
Кому послана: *Г. Фрунзевскому* (Инт. П. Б. № 55 п. 587)
3-4-М. 37.

ШИФРОВКА

№: АЛМА-АТА отпралена 18-30 1.ХП 1937 г. Поступила в ЦК ВКП
ка расшифрование 1.ХП 1937 г. ч. 22 м. - Вх. № 2748/И

МОСКВА ЦК ВКП(б) тов. СТАЛИНУ.

По антисоветским элементам нам было предоставлено право репрессировать по первой категории 8 тысяч человек и по второй категории 8 тысяч человек. Сейчас эти лимиты почти полностью использованы - мы должны к 10 декабря окончательно закончить и покончить с активным антисоветским элементом. По этим двум категориям активного повстанческого, диверсионного и шпионского элемента нами изъято по ликвидированным организациям и группам на 1600 человек больше установленного лимита.

Для полной зачистки остатков мы просим разрешить нам дополнительно репрессировать по первой категории 600 человек и по второй категории 1 тысячу человек.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б) КАЗАХСТАНА МИРЗОЯН.

Расшифрована: 2.ХП 1937 г. в ч. 10 л. 36 Печатью 5 экз. Козлов. (Инициалы)
аф

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ:
1. Шифровка должна храниться только в секретных архивах.
2. При составлении на текст шифровки не допускается указывать, что это является текст шифровки, также запрещается указывать в заголовке шифровки.
3. Ответ на шифровку выполняется только в шифровальном виде, текст первоначального шифровки составляется в рукописном и в печатном виде только в одном экземпляре, который и передается из шифровки.

Görsel 1. Mirzoyan Tarafından Stalin'e Gönderilen Belge

İnmaya çalışılır. Onun için de 20. yüzyılın başlarında bu değerler toplumlar için oldukça önemli idi. Sovyetler Birliği, tam da bu anlayışların etkin olduğu bir zamanda, çok uluslu, sosyalist dünya görüşünü benimseyen ideolojik bir devlet olarak kurulmuştu. Markist-Leninist bir ideolojik kaynağa dayanan Sovyet sosyalizmi, dini ve milliyeti reddediyor, sınırsız ve sınıfsız, proleter bir dünya kurmayı hayal ediyordu.

Bu hayallerin önünde çok önemli engeller vardı. Batının kapitalist, liberal anlayışları ve yine Avrupa'da gelişen Faşizm, Nazizm gibi ideolojiler ile ulus devletler ve uluslaşma çağının insanlar üzerindeki etkisi Sovyet vatandaşları için büyük bir tehlike olarak görülüyordu. Dini ve milliyeti reddeden Sovyet ideolojisinin Sovyet vatandaşlarını bir arada tutacak farklı bir kimliğe ihtiyacı vardı. Bu kimlikte dinin yerini ideoloji, milliyetin yerini ise Sovyet vatandaşlığı alacaktı. Bu yeni ve ortak insan tipinin adı, "Sovyet vatandaşı", "Sovyet adamı" ya da "Homosovyetikus" idi. Homosovyetikus; dinsiz, milliyetsiz, dili Rusça, mensubiyeti Sosyalist Sovyet vatandaşlığı olan bir karakteristiğe sahipti. Stalin, Sovyetler Birliği'nin güçlü geleceği, birliği ve dirliği için bu insan tipinin, bir anlamda bu yeni ulusun mutlaka yaratılmasını istiyordu. Sultan Galiyev, Komünist Parti Merkez Komitesinin önde gelen üyelerinden biri ve bu komitede Müslüman toplumların temsilcisiydi. Galiyev, bütün toplumlara eşit şekilde mutluluk getireceğine inandığı sosyalist ideolojinin daha çok

Ruslara hizmet ettiğini, farklı toplumları kendi ulusal kimliklerinden koparıırken onları “proleter dünya vatandaşı” yapmak yerine Ruslaştırdığını, bu ideolojinin derin yapıda Rus milliyetçiliğine hizmet ettiğini fark etmiş ve ilk hayal kırıklığını bu yıllarda yaşamıştı.

Stalin, sosyalist ideolojiyi mutlaka herkese benimsetmek ve Sovyet adamı tipini yani Homosovyetikusunu yaratmak istiyordu. Ancak Sovyetler Birliği’ndeki her din ve inanç, her dil, her ulusal kimlik ve kültür bu ortak kimliğin ve insan tipinin yaratılması önünde bir engel oluşturuyordu. İstenilen sonuca varılabilmesi için, herkesin Rusça bilmesi ve konuşması, ulusal dillerin işlevsiz bırakılarak zaman içinde yok olmaya terk edilmesi; ulusal kimlikleri besleyen tarihi ve dini değerlerin kötülenerek aşağılanması ve halkın bunlardan uzaklaştırılması gerekiyordu.

Stalin’in yaratmaya çalıştığı bu yeni insan tipinin, yeni kimliğin dili Rusça idi. Dil, bir toplumu millet haline getiren en önemli temel kültür değeridir. Toplumların kültürel ve etnik kimliklerinin yaratıcısı, taşıyıcısı ve temsilcisi dildir. Dili Rusça olan toplumun bir süre sonra kültürel kimliğinin de Rus olacağı yadsınamaz bir gerçektir. İşte bu tehlikeyi gören farklı etnik gruplara mensup aydınlar, kimliklerini korumak ve Ruslaşmamak için kendi ana dillerine yönelmeye başladılar. Bu durum, bir yandan o halkların dillerinin gelişmesine, yazı dili haline dönüşmesine sebep olurken bir yandan da Homosovyetikusun yaratılmasına engel olduğu için Stalin’in şimşeklerini üzerlerine çekiyordu. Ulusal dillerin ve bu diller ile yazılan metinlerin, ulusal kimliği besleyen tarihi ve epik metinlerin ve bu alanlarda çalışan bilim adamlarının hedef alınmasının sebebi budur. Türk topluluklarına uygulanan dil planlamalarının, alfabe değişikliklerinin arkasında da hep bu siyasi düşünceler ve planlamalar vardır. 1926’da Bakü’de toplanan Birinci Uluslararası Türkoloji Kurultayı’nın Sovyet merkezi yönetimi tarafından desteklenmesinin arkasında da bu niyet ve amaçların olduğu açıktır. Bakü Kurultayı’nda alınan kararlardan sonra meydana gelen gelişmeler ve uygulamalar, Sovyet yönetiminin niyet ve amaçlarının anlaşılması bakımından önemlidir (Buran 2019: 308-320).

Sovyet yöneticileri bir yandan milliyet kavramını reddederken diğer yandan Türk boyları arasında mikro milliyetçiliği destekleyerek onların konuşma dillerini masa başı çalışmalarla yazı dilleri haline getiriyorlardı. Böylece farklı milletler oldukları bilincini aşılıp onları *böl-parçala-yönet* siyasetiyle istedikleri gibi yönetmek ve yavaş yavaş yok etmek istiyorlardı. Görünürde diller ile ilgili bir yasaklamanın olmaması önemli değildir. Sovyet dil planlamacıları geliştirdikleri dil ve alfabe politikaları içinde, önce Türk dilini çok sayıda parçalara bölmeyi sonra da onları işlevsiz bırakarak yavaş yavaş yok etmeyi amaçlıyorlardı. Çünkü onlar biliyorlardı ki, bir dilin en sinsi, en sıkıntısız, en

gürültüsüz yok oluşu, onun seslerinin duyulmamasıyla, yani işlevsiz bırakılmasıyla mümkündür.

Sovyetler Birliği'nde, repressiya yıllarında, siyasi anlamda Türklük, Türkiye ve İslam kavramlarıyla ilişkilendirilen her husus suç ve her kişi suçlu sayılmakta idi. Eski, tarihî ve geleneksel olan her zaman çağ dışı, gereksiz ve kötü gösterilirken sosyalizm, çağdaş, yeni ve mükemmel bir hayat tarzı olarak insanlara benimsetilmeye çalışılıyordu. Celal Gasımov, *Yaddaşın Berpası* adlı eserinde bu husus şöyle tespit etmektedir: “Sovet dövrü bu üç prinsipin dağıdılması, parçalanması, mehv edilmesi ile karakterize olunur. ‘Türkleşmek’ Pantürkizm, Panturanizm, ‘İslamlaşmak’ Panislamizm kimi yozuldu ve mürtece bir ideolojiye kimi yasag edildi. ‘Müassirleşmek’ ise Sovetleşmek mezmunundan ibaret edildi” (Gasımov 1999:14). Böylece, Sovyetleşmeye karşı çıkanlar, Sovyet ideolojisini ve kimliğini benimsemek istemeyenler çağdışı, mürteci, Sovyet ve sistem karşıtı olarak kabul edilerek suçlu ilan edildi ve kolayca cezalandırıldı.

Yukarıdan beri özetlenen iç çekişmeler, sosyal sorunlar, etnik hassasiyetler ile Sovyetler Birliği'nin dışındaki dünyanın sahip olduğu değerler ile bu dünyada meydana gelen gelişmeler Sovyet yöneticilerinde aşırı bir hassasiyetin oluşmasına sebep olmuştu. Bu hassasiyet, Stalin'de ise paranoya derecesinde idi. Repressiya tam da bu sebep ve süreçlerin bir sonucu olarak uygulamaya konuldu.

Repressiya, Stalin'in parti ve ülke üzerindeki gücünü, hâkimiyetini artırıp sağlamlaştırmak; Troçki ve parti içindeki diğer siyasi rakiplerinin etkisini ortadan kaldırmak; yaratılmak istenen Sovyet tipi insana aykırı değerleri ve kişileri yok etmek için 1937-1938 yıllarında etkin bir şekilde süren keyfi tutuklama, yargılama ve infaz süreçleridir. Bu infaz süreçleri içinde çok sayıda idam, kurşunlayarak öldürme, sürgün ve kamp cezalarını barındırmaktadır. Bütün bu cezaların belki de en ağırı, öldürülen kişilere sıkılan kurşunların parasının, “devlet malı harcandı” denilerek yakınlarından talep edilmesi ve alınmasıdır.

Büyük Temizlik, Büyük Tasfiye veya *Büyük Terör* (Большая чистка) şeklinde adlandırılan repressiya uygulamalarının patronu Stalin, alandaki uygulayıcısı ise daha çok Nikolay Yejev olduğu için bu dönem *Yejevşina* (Ежовщина), *Yejev olayı, Yejev devri* şeklinde de adlandırılır.

Repressiya uygulamaları ile Sovyetler Birliği'ndeki sağ ve sol muhalefet tamamen sindirilir, baskı altına alınıp tasfiye edilir. Öncelikle Sovyet yönetiminin üst kademelerinde yer alan liderler ve çeşitli gruplar üzerinde etkisi olan isimler hedef alınır. Kızıl Ordu'nun komuta kademesindeki isimler arasında

da temizlik hareketine girişilir ve istenmeyen kişiler saf dışı bırakılır. Repressiyanın alanı her geçen gün genişler; büyük toprak sahipleri ve değişik sivil ve sosyal gruplar da hedef alınmaya başlanır. Sabotajcılarının, karşı devrimcilerinin, milliyetçilerin, sistem karşıtlarının ve ajanların her yerde olabileceği şüphesinin yarattığı paranoya, yönetimin temel anlayışı haline gelir. Merkezî yönetim, devlet bürokrasisinden sonra geniş halk kitleleri üzerinde de hâkimiyetini sağlamlaştırmak için uydurma bahanelerle hapis cezaları verir, işkence yaparak şiddetli sorgulama teknikleri uygular, çalışma, ceza kaplarına gönderir, sürgün eder ve keyfi infazlar yapar.

Repressiya yıllarında, bütün Sovyet coğrafyası adeta bir haksızlıklar hapis-hanesine ve bir insan mezbahasına çevrilmiştir. Her evden, her aileden, her nesilden mutlaka bir veya birkaç kişi dönemin uygulamalarından etkilenmiş ve zarar görmüştür. Bu acımasız faaliyetlerde bulunan anlayış ve kişiler, gerçekte bir “ölüm meleği” rolünü yerine getirirken topluma kendilerini “merhamet ve iyilik meleği” olarak göstermeyi de başaramışlardır. Bu sebeple insanlar zaman zaman onlardan merhamet dilemiş, adalet beklemiş ve iyilik ummuşlardır.

KAYNAKLAR

- Aslan, Kenan (2011). Xx. Esrde Repressiyaya Meruz Qalanlar. Bakı.
- Aşnin, F. D., Alpatov, B. M., Nasilov D. M. (2002). Repressirovannaya Türkologiya. Moskova.
- Aytmatova, Roza (2007). Tarihtin Aktay Baraktarı. Bişkek.
- Babayev, Adil Mehemed Oğlu (2003). Elimizin Ve Elmimizin Soygırımı. Bakı.
- Bakiy, Nebican (1992). Katlnâme. Taşkent.
- Bargan, Hüseyin (2006). Sibirya Ekspresi. İstanbul.
- Buran, Ahmet (2020). “Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan’da Edebî Mahkemeler”, VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (20-23 Ekim 2020 Niğde), Bildiriler Kitabı, C. I (Ed. Hikmet Koraş, Adem Yeloğlu, Mesut Sönmez), Niğde, S. 253-263.
- Buran, Ahmet. (2019). Kurşunlanan Türkoloji. Ankara: Akçağ Yay.
- Bünyadov, Ziya (1993). Gırmızı Terror. Bakı.
- Devlet, Nadir (1993). Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. İstanbul: Çağ Yay.
- Gasimov, Celal (1997). Esrin Giyamet Çağı. Bakı.
- Gasimov, Celal (1998). Repressiyadan Deportasyaya Doğru. Bakı.
- Gasimov, Celal (1999). Yaddaşın Berpası. Bakı.
- Hablemitoğlu, Necip (2004). Sovyet Rusya’da Devlet Terörü. Ankara.
- Hesenov, Cemil (1991). Ağ Leke’lerin Gara Kölgesi. Bakı.
- İbrahim, Damira, Türk, Vahit (2016). Kızıl Kıtık. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- İbraimov, O. (1993) “Kızıl Kırgın”, Ürkün. Bişkek.
- Kasenov, Kayırjan, Törehanov, Emirhan (1994). Kızıl Kırgın. Almatı.
- Khairmukhanmedov, Nurbek (2007). “Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye Uygulamaları Ve Çalıştırma Kampları”, Bilig, Bahar, S.41, S. 155-174.Kılınç, Arzu (2007). Stalin Dönemi İnsan Kayıpları”, Stalin Ve Türk Dünyası (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin), İstanbul: Kaknüs Yay., S.

Livatyalı, Hüsnu Yılmaz (2003). "1921-1923 Yılları Arasında Rusya'da Başgösteren Kıtlıktan Etkilenen Türk Çocukları Ve Türkiye'nin Bunlara Sahip Çıkması", Savaşın Çocukları, Öksüzler ve Yetimler (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul: Kırmızı Yay., S. 281-294.

Mostafin, Rafail (2009). Represiyelengen Tatar Edipleri. Kazan.

Şahanov, Muhtar (2006). Jeltoksan Epopeyası. Almatı.

Şamsutdinov, R. T., Karimov, N.f., Yusupov, E. Y., (2005) Repressiya 1937-1938 Yılları. Taşkent.

Veliyev, Remzi (1996). Facıga. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Xayrullin, İ. K. Vd. (2000). Tataristan'da Seyasi Repressiya Korbannarının Xetir Kitabı. Kazan.

Xelimskaya, Regina (1994). Tayna Çon-Taşa. Bişkek.

TÜRK DÜNYASI EDEBİYATINDA REPRESSİYA*

İbrahim DİLEK**

Suçlamaya niyetli olunca kanıt bulunur.

Çin Atasözü

Giriş

Tarihimiz uzun bir adaletsizlik gecesinin hikâyesidir: Hitler'in Almanya'sı, Stalin'in Rusya'sı, ırk ayrımının Güney Afrika'sı, Çavuşesku'nun Romanya'sı, Mao'nun ve Tiananmen Meydanı'nın Çin'i, Senatör McCarthy'nin Amerika'sı, Castro'nun Küba'sı, Pinochet'in Şili'si, Stroessner'in Paraguay'ı, bitmek tükenmek bilmeyen diğerleri, zamanımızın haritasını oluşturur (Manguel 2010: 288). Bu haritayı betimleyen en iyi örnekler hiç şüphesiz edebî eserlerdir. Bu makalenin konusunu oluşturan Repressiya ile ilgili uygulamaları Stalin dönemindeki diğer politikalarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu politikaların halk üzerindeki etkilerini ve edebiyata yansımalarını birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirip yorumlamak da oldukça güçtür.

Makalede, SSCB'nin kuruluşundan başlayarak Stalin'in ölümüne kadar devam eden zaman içinde birbirini takip eden bu uygulamaları ve mağdurlarının yaşadıkları Repressiya dönemine odaklanarak incelenmiştir. Değerlendirmeler yapılırken yalnızca Türk dünyası edebiyatlarından örneklerle yetinilmemiş, okuyucuya bütüncül bir bakış açısı sağlamak için yeri geldikçe Orlando Figes'in *Karanlıkta Fısıldaşanlar* Stalin Rusya'sında *Özel Yaşam*, Aleksander Soljenitsin'in *Gulag Takım Adaları*, Vasili Grossman'ın *Her Şey Geçip Gider*, Arthur Koestler'in *Gün Ortasında Karanlık*, Svetlana Aleksiyeviç'in *Kadın Yok Savaşın Yüzünde*, Anatoli Rıbakov'un *Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası* adlı eseriyle Eugenia Ginzburg'un *Anafora Doğru ve Anafurun İçinde* adlı eserle-

* Bu makale *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*'nde (S. 48, 27-81) aynı adla yayımlanmış metnin gözden geçirilmiş hâlidir.

** AHBVÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahim.dilek@hbv.edu.tr.

rinden yapılan örneklemeler ve değerlendirmeler de çalışmaya dahil edilmiştir.

Böylelikle Repressiya'nın ortaya çıkardığı ölümcül şartlardan mucizevi bir şekilde hayatta kalmayı başaran tanıkların neredeyse epik bir tarzda kaleme aldıkları öz yaşam öyküleri, bu öykülerin edebiyata yansımış halleri ve bilimsel kaynaklar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Repressiya kurbanlarıyla birlikte; kulaklar (varlıklı Rus köylüsü), Troçkist veya NEP yanlısı olmakla suçlananlar, partide gözden düşenler, II. Dünya Savaşı'nda esir düşüp kurtulanlar ve daha birçokları aynı insanlık dışı anlayışın ürettiği terörün hışımına uğrayıp, aynı kaderi yaşamışlardır. Bu yaşananları kesin bir çizgiyle birbirinden ayırmak imkânsızdır. Makalede, anılan dönemde (1937-1938) ve sonrasında siyasal korkuyu/devlet korkusunu insanlık tarihi içinde en sistematik seviyede uygulayan SSCB'de toplumda korkunun hangi seviyeye yükseldiğini anlatan edebî metinler benzer yanlarıyla ele alınacak, daha doğrusu bir kısmı otobiyografik tarzda yazılmış bu edebî metinlerin kurgusal yapısı ve üslubu içinde dile getirilenler korku, şüphe ve muhbirlik kavramları etrafında değerlendirilecektir. Sonuç olarak, bu çalışmada Repressiya mağdurlarını anlatan edebî eserler yer almış olmakla birlikte yeri geldikçe Stalin terörünün sürekliliğini ortaya koymak için Repressiya öncesi ve sonrasında da belgesel nitelikli gerçek, yaşanmış olaylara ve hikâyelere yer verilmiştir.

Yukarıda sıralanan totaliter rejimler arasında insan hayatının kutsallığını hiçe sayan ve insanlığa karşı işlenen suçlar arasında nicelik ve nitelik ayrımı yapmak mümkün değildir, hepsi aynı kaba konulabilir. Fakat yapılan ortak uygulamalara örneklik teşkil etmesi bakımından Stalin Rusya'sının ayrıcalıklı bir yeri vardır. SSCB'de başlayıp yirminci yüzyıla egemen olan ve Komintern vasıtasıyla SSCB dışına çıkıp dünya devrimi olma amacı güden Komünist ütopya, gerçekte beklenmedik bir görünüm aldı; birbirini izleyen totaliter iktidarlar, zorunlu çalışma, Gulag, Repressiya, onlarca, hatta yüz milyonlarca insanın ölümü... Mutluluk dolu bir gelecek düşü bir kâbusa, bir distopyaya hatta bir cehenneme dönüşmüştü. Bunun en önemli nedenlerinden biri, hiç şüphesiz SSCB'yi yönetmiş olanların niteliklerinin vasatlığıdır. Devrimi yapan ve iktidara el koyan Lenin ve arkadaşları keskin zekâlı, üst düzeyde eğitim görmüş, zengin bir kültüre sahip, birkaç dil bilen insanlardı. Bu vasıfları bile onların hata yapmalarına hatta suç işlemelerine engel olamamıştı. Stalin onları entelektüel niteliklerinden dolayı saf dışı bıraktı ve parti içinde yalnızca kolay hükmedebildiği vasat adamların yükselmesine izin verdi (D'encausse 2019: 7-9). Vicdanları körleştiren bu vasatlık, sistem içinde bireysel yükselmeyi ve orada tutunmayı tek amaç hâline getirmiş ve bununla birlikte kolektifleşme, Gulag ve Repressiya gibi politikaların acımasız uygulama ve sonuçlarını da doğurmuştur. Bu dönemlerdeki yöneticilerin vasatlığı halkın hafızasında mi-

zahî bir şekilde dile getirilir. Sonraki yıllarda anlatılan bir fıkra ortalığı kasıp kavurur: SSCB'nin önderi arıza yapan bir trendedir. Önce Lenin olacaktır bu, "Makinisti kurşuna dizin!" diye gürlere devrimin babası. Aynı sahne bu kez Stalinle tekrarlanır: "Bütün yolcular Gulag'a!" diye emreder. Sıra Kruşçev'e gelir, o da herkesi rehabilite ederek treni hareket ettirebileceğini düşünür. Sonunda sıra Brejnev'e gelir. Sakince der ki: "Perdeleri kapatın, böylece trenin durduğu artık görülmez." (D'encausse 2019: 11).

Ortak acıları paylaşan Repressiya mağdurları ve/veya kurbanları dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir bireyden farklı değildir. Onların hikâyelerini okuyanlar mağdur ya da kurban olmadan önceki hâleriyle kendileri arasında rahatlıkla özdeşim kurabilirler. Yaşananların gerçek ya da edebî kurguya aktarılmış hikâyeleri o denli insanlık dışıdır ki, vicdanı olan her okur, bu yaşatılanların gerçek olup olmadığı konusunda kuşkuya kapılır. 1920'li yıllardan itibaren tutuklanan ya da öldürülen aydınlar; 1927-1928 yıllarında kulak suçlamasıyla servetleri ellerinden alınan zenginler, dindarlar; 1937 yılında başlayan Repressiya ile kırıma uğratılan siyasî muhalifler, hiçbir siyasî bağlantısı olmayan sıradan vatandaşlar, devlet görevlileri; II. Dünya Savaşı sonrası Almanlara esir düşmekle suçlanan askerler; 1947 yılından sonra tekrar ideolojiye aykırı hareket etmekle suçlanan sanatçılar, aydınlar, bilim insanları, devlet görevlileri... Hepsi adalet yokluğunun karmaşasında ya kurşuna dizilmişler ya haksız yere hapse atılmışlar ya da ağır şartların bulunduğu çalışma kamplarına gönderilmişlerdir.

Bu süreçte çeşitli kamplar planlanmıştır. Suçun türüne ve cezasının durumuna göre insanlar ya doğrudan öldürülüyor ya hapsediliyor ya da bu kamplara gönderiliyorlardı. 1937-38 yılları arasında sayıları tam bilinmemekle birlikte sadece Azerbaycan'da 70-80 bin aydın, bilim adamı, yazar, sanatçı, öğretmen ve din adamı yok edilmiştir. Özellikle yabancı dil bilenler bu kıyımdan paylarına düşeni fazlasıyla almışlardır (Bünyadov 2004: 8-9). Kırgızistan'da ise kızıl terör kurbanlarının sayısı 40 binlere dayanmıştır (Güngör 2018: 270). O dönem Kırgızistan nüfusunun 2 milyon civarında olduğu düşünülürse 40 bin sayısı, nüfusun %2'sine tekabül eder. Bunlar hiç şüphesiz toplumu yönlendirici aydın sınıfına mensup insanlardır. Bunların arasında Kırgızların içinden yetişen ilk profesör olan Kasım Tınıstanov başta olmak üzere, Abdukerim Orazbekov, Törekul Aytmatov, Bayalı Dıykanoviç İsaakeev, Murat Salihov gibi pek çok aydın vardır¹. Diğer Türk yurtlarında olduğu gibi Kırgızistan'da da yaşanan bu aydın kaybı ülkenin gelecek yıllardaki her türlü yapılanmasını olumsuz anlamda köklü bir şekilde etkilemiştir. SSCB'nin en ücra yerleşim yerlerinden biri

1 Kırgızistan'da Repressiya ile ilgili uygulamalar ve katledilenlerin sayısı ve isimleri hakkında daha kapsamlı bilgi için bk. Güngör, Ebubekir, (2018). *Repressiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı, Sürgün ve Yok Ediliş (1917-1938)*, Bengü Yay., Ankara.

olan Hakasya'da ise 1930-1939 yılları arasında toplam 2.864 kişi karşı devrimci olarak suçlanmış, bunların 2.087'si ise ölüm cezasına çarptırılmıştır. Suçlananların sayısı toplam nüfusa oranı %1'dir. Fakat oranın az olması bir şey ifade etmez. Çünkü suçlanıp öldürülenler her yerde olduğu gibi Hakasya'da da toplumun aydın sınıfına mensup olanlardır. Ayrıca Hakasya'da oranın düşük olmasının nedeni 1930'lu yıllarda bölgede endüstriyel özerkliğin gelişmesiyle birlikte nüfusun hızla artmış olmasıdır. 1930-1939 yılları arasında Hakasya'nın nüfusu 163.200 kişiden 275.500 kişiye ulaşmıştır (Karlov 2011: 177-178). Stalin terörü ve Sibirya hakkında çok değerli bir çalışma yapmış olan Papkov, 1928-1941 yılları arasında tutuklama, sınır dışı edilme vb. uygulamalar sonucunda Sibirya'daki nüfusun yarısının etkilendiği tespitini yapmaktadır (Papkov, 1997: 254). Papkov Sibirya'da 1937 yılında on bir ayrı suçtan tutuklananların sayısını 34.872 olarak verir. Sibirya özelinden bakıp bölgeler hakkında genel bir hüküm verilecek olursa Stalin teröründen doğrudan etkilenenlerin genel nüfusa oranı %1'den başlayarak artmakla birlikte toplumun tamamına yakını bu uygulamalardan dolayı olarak etkilenmişlerdir.

Sovyetlerin karmaşık idari ceza sistemlerinden biri olan Gulag, Ana Kamp İdaresi'nin (Rusça: Glavnoye Upravlanıye Lagerey) baş harflerinden alınmış kısaltma olup, Sibirya'daki zorunlu çalışma kamplarının genel adıdır (Öksüz 2018: 74). Kampların her birinin giriş kapılarında "Emek, SSCB'de Şeref, Şan, Cesaret ve Kahramanlık Meselesidir!" sözleri yazar. Kulakların yerleştirildikleri bu yerleşim kamplarına önce "trudobvie poselki" (çalışma yerleşmeleri), sonra "trudposelestantsami" ve 1944'ten sonra da "spetsposelestantsami" (özel yerleşim birimleri) adı verilmiştir. 1 Temmuz 1938 tarihli bir parti toplantısında SSCB sınırları içinde 1741 Gulag yerleşim yeri olduğu ve bu yerlerde yaklaşık 1 milyon kişinin yaşadığı bildirilmiştir (Atasoy 2009: 25). Toplamda ise 1921-1953 yılları arasında sadece Gulag kamplarına gönderilen kişilerin sayısı 4.060.306'dır. Suçlu görülen bu insanlardan 799.455'i idam edilmiş, 2.634.397'si kamplar, koloniler ve hapisanelerde cezalandırılmış, 413.512'si değişik yerlere sürgün edilmiş, 215.942'si de çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır (Buran 2011: 355). Cezalandırılanların her birinin hikâyesi devlet sisteminin kanunlar yoluyla vatandaşlarına karşı ne kadar terörize bir şekilde kullanılabileceğinin somut kanıtıdır.

Kampların zor hayat şartları vardır: yılın büyük bir zamanında süren şiddetli soğuk, mahkûmların yerine getirmek zorunda oldukları ağır günlük iş normları, mevsime uygun giyinememe, âdi suçlular ile siyasî suçluların bir arada olmasından kaynaklanan zorluklar, hijyenik şartlar taşımayan kapalı mekanlar (tuvalet ihtiyacının koşullardaki kovalarla karşılanması vb.) ve en önemlisi yetersiz beslenme ve bundan kaynaklanan başta iskorbüt olmak üzere ortaya çıkan hastalıklar... Bu şartlar altında bir mahkûmun en değerli

şeyi günlük tayınıdır. Ölmek üzere olduğunu hisseden mahkûm tayını görevlilere sıkı sıkı tembih ederek en sevdiği arkadaşına miras olarak bırakır. Bazen de mahkûmlar ölen arkadaşlarının günlük tayını almak için ölümü kamp yönetiminden gizlerler. Bu yüzden koşullarda ölüyle birlikte birkaç gün geçirirler. Hatta kişiyi ölmemiş göstermek için kollarına girerek sayıma çıkardıkları ve destekle ayakta tuttıkları bile olur.

Tutuklama, idam ya da sürgünlerle ilgili bütün yasal işlemler 1922’de yürürlüğe giren, 1926’da kapsamlı bir değişiklik geçiren ve Stalin’in ölümüyle birlikte kaldırılan Ceza Kanununa, özellikle de bu kanunun 58. Maddesine göre yapılır. On dört paragraftan oluşan 58. Maddenin kapsamı 1934 yılında daha da genişletilmiş, içerdiği paragraflarda iktidar açısından şüpheli olarak görülebilecek tüm davranış ve eylemler tek tek sıralanarak, kanunu uygulamakla yükümlü “sorgu komiserlerine” hemen hiçbir sınırı olmayan yorum yetkisi ve otorite tanımıştır². Cezalandırılacak olanları kimler, hangi ölçütleri esas alarak belirlemiştir? sorunun cevabını Grossman verir:

Eyalet parti yönetimi bir plan hazırlıyor, kulak sayısını bölgelere gönderiyordu, bölgeler kendi rakamlarını köy Sovyetlerine bölüyor, köy Sovyetleri de tutuklanacak insanların listesini oluşturuyordu. İnsanları bu listelere göre tutukluyorlardı. Listeyi kim hazırlıyordu peki? Bir takım kafası karışık insanlar kimin yaşayacağını, kimin öleceğini belirliyorlardı. Her şey vardı açıkçası: rüşvet, kadın yüzünden duyulan kıskançlık, eski bir dargınlık, bazen de yok-sullar kulak olarak gösteriliyor, daha zengin olanlar ise paçayı kurtarıyorlardı. (2013: 138)

Grossman’ın cevabını epigrafa gönderme yaparak ve SSCB yargısını işletenler arasında âdeta bir atasözü hâline gelmiş şu cümleyle tamamlamak gerekir: Adam bulunsun, dava yaratılır (Soljenitsın 1974: 132). “Yargılayanlar kimlerdir?” sorusunun cevabını ise Soljenitsın veriyor: “Aslında yargılayan yargıç değildir. Yargıç yalnızca maaşını alır. Yargılayan talimattır! On yıl, yirmi yıl, kurşuna dizilme” (Soljenitsın 1974: 248).

Repressiya’nın SSCB Vatandaşları Üzerinde Yarattığı Psikolojik Etki: Suskunluk İçinde Korku ve Şüphayle Yaşamak

Yukarıda kronolojik olarak verilen zaman dilimlerinin yarattığı şartlar içerisinde SSCB vatandaşlarının ruh halleri şu duygular etrafında şekillenmiştir: Onlar ruhsal açıdan sonuçları yıkıcı olan duygusal yoksunluk ve yalnızlığın doğurduğu çaresizlik içerisinde; duygu ve duyarlılıkları küntleşmiştir. Genellikle kendilerine en yakın olanlara bile bağlılık hissetmeyen bir apati hâli

2 İnsel, A. (17 Mart 2016). Siyaseten terör suçu ve totalitarizm. *Cumhuriyet*. http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/499308/Siyaseten_teror_sucu_ve_totalitarizm.html#

içindedirler. SSCB vatandaşı; her an suçlanma ve cezalandırılma endişesiyle yaşadığı için korkaktır, şüphedir, içe kapanık ve antisosyaldır, rutincidir. Aile ve iş hayatı sınırlanmış olup bireyseldir, özgünlük ve yaratıcılıktan uzaktır, inisiyatif alma becerisinden yoksun olup hiyerarşiye bağlı olmayı güvenli bir yaşam alanı olarak görür, hayatta kalma isteği ötekine karşı duyarsızlık geliştirdiğinden aldırılmaz, kayıtsız ve ürkektir. Böyle olduğu için de ilk yana çekilendir, en nihayetinde ise kendi gerçekliğine aykırı davranmayı yaşam tarzı hâline getirdiğinden teatraldır. *Her Şey Geçip Gider*'de Nikoloy Andreyeviç'in teatrallığını Grossman şöyle betimler: "Her şeye oy veriyor, her şeyin altını imzalıyordu. Kendi kendisine karşı rol yapmayı o kadar iyi, o kadar ustaca öğrenmişti ki, ne başka biri, ne de kendisi bu sahteliği fark ediyordu" (2013: 45).

SSCB, bilhassa Stalin'in iktidarda olduğu dönemde, içinde yaşayan halklar için gerçek bir korku imparatorluğuna dönüşmüş, bu korku "büyük terör/büyük temizlik/büyük tasfiye" olarak nitelendirilen *Repressiya dönemlerinde (özellikle Ağustos 1937-Kasım 1938 arası) en yüksek seviyesine çıkmıştır*³. Bu zaman aralığında Stalin terörü, savaş öncesinde potansiyel iç düşman olarak tanımladığı çeşitli toplumsal sınıflara mensup insanları (*Kulaklar, Nepmanlar, yabancı işçiler, muhalifler, aydınlar vd.*) *halk düşmanı, Komünizm aleyhtarı, etnik milliyetçi, Troçkist, muhalif, ajan* gibi suçlamalarla yok etmeye yani "evdeki hainleri" süpürmeye yönelik sert politikalar uygulamıştır. Bu uygulamalar İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) ve Gizli Polis Teşkilatı (GPU) marifetiyle yürütülmüştür. "*Presse*" kökünden türetilen *Repressiya* sözcüğü *Rusçada sözlük anlamının dışında, Stalin yönetiminin 1937-1938 yılları arasında uyguladığı "özel ve baskıcı" yönetim anlayışını ifade eden bir terim olma özelliğine sahiptir*. *Repressiya* hareketi SSCB İçişleri Halk Komiserliği'nin 30 Temmuz 1937 tarih ve 00447 sayılı yazısıyla başlatılmıştır. "Eski Kulakları, Mahkûmları ve diğer Anti Sovyetçi Unsurları *Repressiya Harekatı Uygulamalı Talimatı*" adını taşıyan bu kararda, *Repressiya'nın* gerekliliği, kapsamı, cezalandırma ölçütleri, hareket ve soruşturma düzeni, kurulların oluşturulması gibi hususlar belirlenmiş ve gereğinin yapılması için ilgililere gönderilmiştir (Buran 2011: 312). Böylece Stalin, yaydığı korkuya meşruiyet kazandırmak suretiyle korkuyu, toplumu tehdit ederek yönetmenin ve iktidara mutlak itaat etmenin önemli bir aracı olarak kullanmıştır. Uygulanan siyasetle sürekli kılınan korku, birey-

3 Metin içinde Buran'ın eserine dayanılarak verilen bilgiler çeşitli kaynaklarda kısmen tarihlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Bazı kaynaklara göre, 1937-1938 yıllarında 1.372.392 kişi tutuklanmış ve bunlardan 681.692'si kurşuna dizilmişti. Kruşçev'in 1957'de Merkez Komite Plenumu'na verdiği rakamlar bundan biraz farklıydı: Tutuklananların sayısı bir buçuk milyon üzerinde, kurşuna dizilenler ise 680.692 kişiydi (aradaki fark, KGB istatistikçilerinin kullandıkları ölçütlerden kaynaklanıyordu). 1930-1953 dönemine ilişkin kaynaklar ise, tutuklananların sayısını 3.778.000, kurşuna dizilenlerinkini 786.000 olarak vermektedir (Lewin 2009:140). Denilebilir ki 1938 yılının sonunda her aileden en az bir üye ya tutuklanmış ya da kurşuna dizilmiştir.

ler üzerinde o kadar etkili olmuştur ki, SSCB vatandaşları “bir şeyden korktuğu için renk değiştirip ortama uyum sağlayan hayvanlar gibi” olmuşlardır (Çetin 2012: 11). Çünkü en katı şekilde uygulanan kolektif korku siyaseti, hangi etnik unsura mensup olursa olsun SSCB vatandaşlarını damgalanma, yaftalanma, dışlanma ve yok edilmeye baş başa bırakmıştır. Saldırgan bir devletin yarattığı tehlike her yerdedir, suçlama her an başa gelebilir. Hiç kimse artık güvende değildir, herkes paranoya hâlinde halk düşmanı olarak ilan edilme ihtimaliyle karşı karşıya kalmıştır ve en önemlisi hiç kimse için adil yargılanma gibi bir emniyet supabı yoktur. Kendilerine neyin çarpmış olduğunu henüz anlayamadan devlet tarafından çıkarılan bir kasırgayla hayatları alt üst olanlar tutunacak hiçbir şey bulamazlar. SSCB’de korkuyla gerçekleştirilen bir terör vardır. Bütün farklı düşünceleri ve kişisel görüşleri ortadan kaldıran yoğun, toplumu dehşete düşüren bir terör. Hobbes’un kendisi için söylediği “Ben ve korku ikiziz.” cümlesini SSCB vatandaşlarına uyarlamakta hiçbir mahsur yoktur: Korku, SSCB vatandaşlarının ikizidir; onlar kimlerle duygudaş olacağını bilemezler ve korkuları yersiz değildir. Nietzsche, “Soğukkanlı canavarların en soğukkanlısı devlettir.” der. Bu en soğukkanlı canavar olan devletlerin en soğukkanlısı da toplumda sürekli korku üreten SSCB’dir.

Korku kültürü oluşturarak korkuyla yönetmenin, insanlık tarihinde başka örnekleri olduğu gibi devletin korkuyu ölçülü bir şekilde kullanmasının gerekliliğini savunan filozoflar⁴ (Platon, Machiavelli, Hobbes, Rousseau, Hegel) da vardır.

Korku, iktidar ve itaat olarak ayrımlanan siyasal ilişki biçimlerine meşruiyet kazandıran en önemli araç olarak insanlığın her döneminde kullanılmıştır. Hayali bir iç ve dış korku unsurunun varlığına olan inanç, devlet seviyesine ulaşmış toplum için yeni bir şey olmadığı gibi, aslında devlet kurumu kadar da eskidir. Eski veya yeni tüm siyasal iktidarlar ürettikleri korkuları topluma aktarmada ve onları korkularla yönetmekte oldukça beceriklidirler. Kimi hayali olan her çeşit grup, mevcut dini ve siyasi düzene ve herkesin, hatta en sıradan insanın bile esenliğine bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Gerçekler, böyle korkuları üretmek ve yönetmek için nadiren bir engel teşkil etmişlerdir. (Aktay 2010: 20)

Bu dönemde kapasitelerinden katbekat fazla mahkûmla doldurulan ve sayıları hayli artan hapisanelerden, sürgünlerden ve çalışma kamplarından kurtulabilenlerin anlattıkları hikâyeler Repressiya’nın insanlık dışı yönünü gözler önüne sermektedir.

4 İnsanlık tarihinde korkunun devlet işleyişine, birey ve toplum güvenliğiyle refahına olumlu katkılar sağlayacağını savunan düşünürlerin görüşleri için bk. İhsan Çetin, *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, İletişim Yay., İst, 2012, ss. 79-125.

Dönemin görgü tanıklarından biri durumun vahşetini şöyle anlatır:

Alvastiköprük'ten geçen yolun arkasında bir tepelik olurdu. Bizim avlu tepeliğin doğu tarafındaydı. Şöyle yakınımızda yaşı seksenden fazla Resul Ata, Mahkem Sofılar oturuyordu. Ben o zamanlar 27-28 yaşlarındaydım. Atahanlar kahvehanede oturarak: “Nasıl zalim zaman a! Tepelik başımıza biten bela oldu ki! Geceleri kurşun sesinden korkarak uyuyamasak da genç yaşta kurşunlananların, acılarından, feryatlarından bıkip, nefessiz boğulur gibi olunca eve gidip yatardık. Ertesi gün sabah, “Ne olmuş?” diye tepeliğe giderek, üstüne ileri geri rastgele toprak atılmış, başı, ayağı, kolu dışarıda kalmış cesetler görürsek “üstlerine toprak atıp, birer kelime Kur'an okuruz, sevap olur” diyorlardı. Geceleri buraların aynı şekilde uyuduğu bir zamanda bir iki saat sürekli silah sesi işitilirdi. Annem yerinden kalkıp abdest alıp Kur'an okurdu. Bu hal üç dört yıl devam etti. Kurşun sesleri Eski Humdan tarafından da geliyordu. Sonra devlet tepeliği bozup yerinde depolar kurdu. Tepeliğin toprağını Humdan'a taşıyarak götürdü. Duyduğuna göre kerpiç yapmaya yaramadığından onu başka toprakla karıştırarak kullanmışlar. Belki atalarımızın cesetleri o tepedeki toprağın altındadır (Abdullaev 2003: 175).

Repressiya yıllarında sayıları artırılmasına, polis ve Devlet Savunma Komitesi gibi kurumlar için özel hapisaneler yapılmasına rağmen yine de hapisaneler yetersiz kalır. Bir mahkûm durumu şöyle özetler: “Sabah sorgudan bir döndüm ki, ayak basacak yer kalmamış; dört kişilik koğuşa yirmiden fazla mahkûm konulmuştu” (Yusufoğlu 2009: 112). Bir başkası ise kaldığı hapisaneyi şöyle tasvir eder:

1937'de koğuşlar dolup taşıyordu, onlarca tutuklunun kalması gereken yerde yüzlercesi kalıyordu. Temmuz ve Ağustos sıcağında terden sıırıslıklam, sersemlemiş insanlar ranzalarda birbirlerine iyice sokulmuş hâlde yatıyorlardı. Gece bir yandan öbür yana ancak koğuş sorumlusunun, ki kendisi bir tümen komutanıydı, komutuyla hep birden dönülebiliyordu. Lazımlık teknesine insanların üstüne basılarak gidiliyordu. Yeni gelenler bu teknenin hemen yanında yatıyorlardı, onlara “paraşütçü” deniyordu. Bu korkunç boğucu havada ve sıkışıklıkta uyunan uyku, baygınlığa, tifüslü bir hastanın sayıklamasına benziyordu. (Grossman 2013: 169)

Sürgün kampları ve buralardaki zor hayat şartlarıyla ilgili olarak ise çok şey yazılmıştır. Bunların en ilginç olanlarından biri Kazakistan'daki KarLAG (Karağanda Esir Kampı) kampıyla ilgili olarak gazeteci Ekaterine Kuznetsova'nın yazdıklarıdır: “Esir kampında kalanlar buradan çıktıktan sonra 25 yıl boyunca hiçbir yere ve kimseye bu kamplar hakkında konuşup bilgi vermeyeceklerine dair evrak imzalamışlardır. Çünkü esir kamplarındaki her şey bir sır olarak kalmalıdır. Aksi takdirde kamplar hakkında bilgi verenler yeniden yargıla-

nacaklardır.” Karlag hakkında kitapların yazarı, Repressiyanın geçmişte kaldığına inanıyor (<http://www.azattyq.org/a/>. 03.07.2012.). Tatar aydını İbrahim Salahov, 1937 yılında karşı devrimci milliyetçi bir örgütün aktif üyesi olmak ve Sovyet hükümetini yıkararak Büyük Turan Devleti kurmak için hazırlıklara başlamak suçlarından halk düşmanı olarak ilan edilmiştir. Ardından on yıl hapis ve sürgün, beş yıl da vatandaşlık haklarından mahrumiyetle cezalandırılmıştır. Salahov, Kolıma Kampı’nda geçirdiği sürgün ve mahkûmiyet yıllarını anlattığı otobiyografik bir tarzda 1957-1981 yılları arasında yazdığı eserini uzun yıllar bir kutu içinde bahçesindeki elma ağacının dibinde gömerek saklamıştır. Daha sonraki yıllarda Salahov’un anılarındaki “Altına eserimi gömdüğüm elma ağacım, yazdıklarımın etkilenmişçesine o yıl elma vermedi.” ifadesi çok düşündürücüdür (Salahov 2013: 2). Salahov, *Kolıma Mahkûmları* adlı eserinde ilk sorguya alındığı günden itibaren gördüğü eziyeti, daha doğrusu işkenceleri anlatır. Bunların ilki ve belki de en sıradanı, iki gün boyunca yemek verilmeden aç bir hâlde yüzü duvara dönük olarak ayakta durmaktır; ne oturmaya ne de bir tarafa dönmeye müsaade edilir. Verilen tecrit cezaları çeşitlilik gösterir. Bunlardan biri “ayakta durma hücresi” dir. Buna hücrelerin hücresi de denilebilir. Bir mahkûm bu hücreyi şöyle tasvir eder: “Gün ışığının ulaşamayacağı kadar toprak altındaydı. Ona, içinde oturacak yer olmadığı için ayakta durma hücresi dendiğini sanıyordum. Gerçekte ise hücre o kadar dardı ki insan ancak iki eli yanlarına yapışık vaziyette ayakta dimdik durarak sığabiliyordu içine.”

Mahkûmların “dönen kayış” adını verdikleri sorgulama sistemi ise tam bir psikolojik işkencedir. Bu sistemde sorgu, nöbet değişimi şeklinde günler boyu kesintisiz olarak sürer ve sorgu sırasında mahkûmun yemek yemesine ya da uyumasına izin verilmez. Mahkûmun direncine göre altı ya da yedi gün boyunca, mahkûm çıldırma noktasına gelip bayılıncaya kadar devam eder. Bütün işkenceler gece yapılır, gündüzleri uyumak ve yatmak da yasak olduğundan mahkûmlar hiçbir surette dinlenemez (Öksüz 2018: 77-78).

Repressiya ve sonraki dönemlerdeki sürgünlerle birlikte çalışma kamplarındaki hayatın zorluğu birçok çalışmanın ve edebî eserin konusu olmuştur. Fakat hiçbirinin durumu Kazak yazar S. Sagıntay’ın “Jalmavız” adlı hikâyesinde anlatıldığı kadar insanlık dışı değildir. Hikâyede KarLAG kampındaki bir Kazak (İmanmusa) ve bir Yahudi’nin (İbrayım) yöneticiler tarafından insan eti yemeye zorlanmaları, onların bu duruma alışmaları anlatılır:

Bir zincire dizilmiş iki zavallı o günlerden başlayıp cesetleri kesip parçalayan kasaplara dönüştü. İkisi de bir hafta boyunca direnip, işkenceye maruz kaldıktan sonra açlıktan ölecek hale gelince onlara zorla ispirto içirilip sarhoş edilerek tam pişmemiş olan insan etini yedirmişlerdir. Kazak’ın gözüne iblis

göründü, Yahudi'nin kalbine şeytan yuva yapmıştı. İkisi de akıllarını kaybetmişti ve her akşam pişen insan etinin kokusuyla kendilerinden geçip otururlardı. (Sagıntay 2011: 146)

KarLAG kampının müze hâlinde alınmış bu fotoğraf mahkûmların işkence amacıyla konulduğu bir tür tecrit hücrelerini yansıtmaktadır.

Kamptaki diğer insanların etini yemeye zorlanan İmanmusa ve İbrayım birkaç ay içinde insan kesen kasaplara dönüşürler. Hatta İmanmusa öz kardeşi Teñirbergen'in cesedini bile kendi elleriyle parçalar. Başlangıçta birçok cesedin içinden onu tanıyamaz. Kardeşinin cesedini tanıdıktan sonra ise bir eliyle kendisini bıçaklarken diğer elinde de kardeşinin kalbini tutar. İbrayım da ölür. Sagıntay'ın edebî kurgu içinde ifade ettiklerini Yusufoglu, otobiyografik eserinde bir anıyla dile getirir: "Bir gün Yusufoglu'nun hapisanedeki koğuşuna Almanlara esir düşmüş Sovyet Almanı Loran (Loran da İbrayım gibi Yahudi'dir) adlı biri getirilir. Loran, Maşanov adlı görevliye bir kilo et alacak parası bulunduğunu, bununla kendisine çiğ et alıp getirmesini söyler. Etrafındakilerin bunu tuhaf karşıladığını görünce de şöyle der: "Ben esaretten kurtulup döndükten sonra Çırçık şehrine gönderildim. Fabrikada işe girdim. Bir Rus kadınla evlendim. Kadının büyükçe bir evi varmış. Tavuk besledim, domuz baktım. Domuzu keserken kanını ziyan etmeyip içiyordum. Kan insanı güçlendirir. Bilhassa hapisane şartlarında çiğ et, pişmiş etten daha faydalıdır" (Yusufoglu 2009: 48). Kamplarda mahkûmların arkadaşlarının etlerini yemelerinin trajik örneklerinden birini Ginzburg⁵ anlatır. Aç bir mahkûm, tahliyesine bir ay kalmış bir arkadaşını baltayla doğrayıp keser. Açlıktan gözü dönmüş bu mahkûm, arkadaşının vücudundan kestiği etleri karların altına

5 Yevgeniya Ginzburg, Kazan'da gazetecilik yaptığı sırada 1937 yılında on sekiz yıl mahkûmiyet cezasına çarptırılmış, mahkûmiyetinin ilk iki yılını Moskova'da Buturki hapisanesinde geçirmiş, bir süre de Yaroslavl'da tecrit hücrelerinde tutulduktan sonra Sibirya'ya sürgün olarak gönderilmiştir. Onun otobiyografik tarzda kaleme aldığı *Sarp Yol* adlı romanı Türkçeye *Anafora Doğru* (1996) ve *Anafurun İçinde* (2000) adlarıyla Gün Zileli tarafından iki cilt hâlinde çevrilmiştir.

gömer ve gece geç vakit herkes uyuduktan sonra sularını kaynatıp içer (Öksüz 2018: 80):

Kulesh'in kulübesindekiler, son zamanlarda onun demir sobanın üzerinde bir şeyler pişirdiğini fark etmişler. Sobadan haşlanmış et kokusuna benzer bir koku geliyormuş. Kuşkuları doğru çıkmıştı: gece geç vakit herkes uyuduktan sonra, Kulesh, arkadaşının etinin suyunu kaynatıyordu. Arkadaşları eti nereden bulduğunu sormuşlar. Altın madeninde çalışıp birkaç krona bir geyik eti parçası aldığını söylemiş. Kulübe arkadaşları ona nefretle bakmışlar: bize bir kaşık vermiyorsun demek, seni sıçan! Olayın aslı ise şöyledir: Kulesh, kamp ateşinde ısınan Senturasshvilli'nin yanına gider ve ensesine balta ile vurarak öldürür. Sonra ölünün elbiselerini çıkarır ve ateşte yakar. Ardından cesedi uygun bir şekilde parçalara ayırır ve karlı arazide çeşitli yerlere gömer, gizlediği her parçanın üstüne özel bir işaret koyar. Daha bir gün önce ölünün budunu, iki kısa kütüğün işaret amacıyla çaprazlamasına konduğu bir kar yığınının içinde bulmuşlardı. (Ginzburg 2000: 155-156)

Başka bir kampta ise tank birliği teğmenlerinden tutuklu birinin de morgdan insan eti (elbette yağsız kısmından) kesip yediği ortaya çıkar ve teğmen bunu sakın bir şekilde itiraf edip anlatır (Şalamov 2010: 106).

Literatürde daha çok Rus kültürü ve tarihiyle ilgili çalışmalarıyla tanınan Orlando Figes'in bir sözlü tarih çalışması olan *Karanlıkta Fısıldaşanlar, Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*⁶ adlı eseri, dönemin tanığı yüzlerce kişiyle yapılan görüşmeler ve uzun zaman alan arşiv çalışmaları yoluyla ortaya konulmuştur. Giriş kısmında belirtildiği gibi eser, Stalin tiranlığı altında yaşayan sıradan Sovyet yurttaşlarının iç dünyasına daha önce görülmemiş ölçüde ışık tutmaktadır. Yazarının özenle kaleme aldığı çalışma yine aynı özen ve titizlikle Nurettin Elhüseyni tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Figes'in eserini okurken yer yer ondan çok daha önce okumuş olduğum Bahtiyar Vahabzade'nin sandık edebiyatına örneklik teşkil edecek "İki Korku"⁷ adlı şiirini, Anar Rızayev'in "O Gecenin Seheri" adlı hikâyesini ve bu yazıya kaynaklık eden diğer edebî metinleri hatırlamamak mümkün değildir. Çünkü Vahabzade'nin şiirine ve edebî metinlere konu olanlar, Figes'in gerçek yaşamdan seçtiklerinden farksızdır. Bu eserlerde olduğu gibi Figes'in hikâyelerini anlattığı (daha doğrusu Figes'e hikâyelerini anlatan) insanlar da Rusya'nın dört bir yanındaki kentlerden, kasabalardan ve köylerden gelmedir. Her birinin kaderi, benzerlerinin bir örneği olmaktan başka bir şey değildir. Bu insanların neler düşünüp, neler çektiklerini tasavvur edebilmek için ya onların kendileri ya

6 Orlando Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam* (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY yay., İstanbul 2011, 741 s.

7 Bahtiyar Vahabzade Eserleri V (1980-1989), Bakı-2008, "ELM" nâşriyyatı, s.548-561.

da onlar hakkında başkalarının yazdıkları bizim için başvurulacak temel metinlerdir.

Makalede incelenen metinler Figes'in kapsamlı çalışmasında ele alınan konuları (elbette korkuları) aynı mükemmellikte, ama edebî olarak şiir ile nesrin hacim ve ifade imkânları ölçüsünde işlemektedir. B. Vahabzade'nin "İki Korku" adlı şiirinde bir akşam sohbet eden iki dostun rejim ve yöneticiler aleyhinde konuşup ayrıldıktan sonra her ikisinin de diğeri tarafından ihbar edilme korkusu yaşaması anlatılır. Vahabzade korkusunda haklıdır. Çünkü 58. maddenin II. paragrafındaki suç tanımı, ortada bir örgüt olamasa da sadece iki kişinin mektuplaşmasını veya aralarında geçen konuşmayı suç örgütü kanıtı olarak kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Üç bölümden oluşan şiirin birinci bölümü; şiirini ithaf ettiği bestekâr Kamber Hüseyinli'nin sanatkârlığı, onunla olan dostluğu, Hüseyinli'nin zindana atılması, zindanın onda yarattığı korku ve yaşadıklarını Vahabzade'ye anlatması üzerine kuruludur. Kamber Hüseyinli gibi Stalin tiranlığı altında insanların yaşadıkları korkuları Vahabzade şiirinde:

Qorxu qayda oldu, adicə qayda, / Qorxudan don biçdi əyninə illər.

Bu məmləkət boyda həbsxanada / Dustaq olmadıqımı hamımız məğər?

mısralarıyla anlatır. Diğər bir deyişle Stalin iktidarında damarlarda dolaşan, kan değil korkudur. Dahası toplumun her ferdi tarafından hissedilen ve devlet tarafından insanî bir duygu olmaktan çıkarılan korku; dürüstlüğü, mertliği vicdanlardan silip atmış, yalan ve gerçek arasındaki sınırı ortadan kaldırmıştır. Yalan ve gerçek arasındaki sınırı kaybetmiş bir toplumun değerleri, hatta kendisi elbette yok olacaktır:

Düzlüyü, merdliğı döyledi korxu, / Bir eser kalmadı vükarımızdan

...

Yalanla hegiğət arasındaki / Halal serhetleri dağıtdı gorxu.

Sovyet yönetimi süresince vatandaşlar korku (devlete karşı duyulan korku) hapisanesi hâline gelmiş bir ülkede yaşamaktadır. İnsanlar, milliyetleri, dinleri ya da meslekleri yüzünden bile suçlanabilirler. En küçük bir protestoya hatta dolaylı tepkiye dahi izin verilmez. Ölümden daha korkunç bir korkunun hüküm sürdüğü bu dönemde intihar vakaları artar. Hayatı ciddiye alan biri için süreklilik kazanmış, baş edilemeyen ve şiddeti her gün artan bir korkuyla yaşamak hiç yaşamamaktan daha iyidir. 1937 yılında sadece Kızıl Ordu'da intihar eden asker sayısı 782'dir. Ertesi yıl bu rakam -donanma hariç- 832'ye yükselir. Bunlar her zaman güçsüz insanların umutsuzluktan giriştikleri eylemler değildir; aynı zamanda cesur protesto gösterileridir. Ancak ne yazık ki, resmî propaganda bir şüphelinin intihar etmesinin, suçluluğunun ya da

korkaklığının kanıtı olduğunu ima etmiştir (Lewin 2009: 104). Orduda görülen intihar sayısı genel nüfusa oranlandığında ortaya tüyler ürpertici bir rakam çıkacaktır. Aslında başkalarını suçlayanlar da suçlanma korkusunun dayanılmaz baskısı altındadırlar. Bu baskı onların bir kısmını intihara kadar sürükler. Bunlardan biri Tataristan'da Kızıl Tatar Gazetesi'nin yönetimini devralan Kogan'dır. Onu intihara sürükleyen psikolojik süreci Ginzburg şöyle anlatır:

Bundan az sonra, Kogan'ın kendisi de muhalefetten yana olmakla, karısı, Smilga'nın özel sekreteryken Smilga'nın sürgüne gönderildiği sırada, o meş'um uğurlamaya katılmakla suçlandı. Kogan bu korkusu nedeniyle içlerinde benim gibi politik bakımdan masum birçoklarının da bulunduğu diğer komünistlerin “maskesini indirme” hırsına kapılmıştı. 1936 sonunda Kogan, Yaroslavl'a alındıktan bir süre sonra, her gün tutuklanmayı beklemeye dayanamadı ve kendini bir trenin altına attı. (1996: 18-19)

Her birinin sebebi aynı olmakla birlikte anlatılan intihar hikâyeleri çeşitlidir. Kocasını tutuklanan bir kadın Stalin'e sevgi ve bağlılığını bildiren bir mektup yazdıktan sonra asetik asit içerek intihar eder (Ginzburg 1996: 24). Bir sorgu yargıçısı ise kendisi de halk düşmanı ilan edilince hücrelerinde önceden saklamayı başardığı bir atkıyla kendini asar (Ginzburg 1996: 122). Kampların zor hayat koşullarına dayanamayıp intihar edenlerin de sayısı hiç azımsanmayacak kadar çoktur. Üstelik bunlar sadece mahkûmlar değildir. Kamplarda çalışan görevliler de ağır şartlara dayanmakta güçlük çekerler. Kolima Kampı'ndaki Serafim adlı genç bir laborant önce kendini kimyasallarla zehirler, kısa sürede ölmeyeceğini anlayan Serafim bu kez sol bileğinin damarlarını keser. Kan yavaş akınca nihayet ölmek için kendini buz tutmuş nehre atar. Kurtarılır, ama yapılan tıbbi müdahaleler onu hayatta tutamaz (Şalamov 2010: 122-124). Serafim intiharın her yolunu denemiş ve ölmeyi başarmıştır. Tahir Melik'in “Erkin” adlı hikâyesinde ise ölmüş babasının halk düşmanı olarak suçlanmasından dolayı tutuklanan on yedi yaşındaki gencin daha ilk sorgusunun (elbette işkencelerin de) yapıldığı gece bileğini dişleyerek intihar etmesi anlatılır (Melik 2009: 56). İntiharlar sıradan insanlar ya da görevlilerle sınırlı değildir. Özellikle kadro devrimiyle birlikte sistemin dışladığı ve suçladığı üst yöneticiler arasında da yaygınlık kazanmıştır. Vissarion Lominadze (1897-1935), Mihail Tomski (1889-1936) ve Anayasa Mahkemesi üyelerinden Çervyakov ile Panas Lubçenko bunlardan ancak birkaçıdır. Lubçenko intihar etmeden önce işkenceden korumak için karısını da öldürmüştür.

Korkuları insanları topluma karşı yabancılaşmaya, kabuklarına çekilmeye, yalnız kendilerinden oluşan bir dünya kurmalarına ve orada yaşamaya zorlar. Kazak yazar B. Nurjekeuli, “Ey Dünya Ey” adlı uzun hikâyesinde baskı yüzünden kişilerarası ilişkilerin nasıl bozulduğunu, “Dünyanın değirmeni tersine

dönüyormuş gibiydi. Korkan halkın akli kaçarmış. Toplantılarda yöneticileri hep bir ağızdan övseler de hiçkimse birbiriyle ayrı ayrı konuşamaz oldu. Birine bir sırrını söylemek kendi kafanı kapana sokmak gibiydi. Birinin başka birine çay ismarladığını görseler o iki kişi birlik olmuş deyip ihbar ediyorlardı. Yöneticiler ise halkın bilgeliğini nasıl kullandırsa cahilliğini de öyle kullandılar” (Nurjekeuli 2015: 129) cümleleriyle dile getirir. II. Dünya Savaşı gazilerinden olan Valentina Pavlovna Çudayeva toplumun yaşadığı korkuyu babası üzerinden şöyle anlatır:

İç savaş kahramanı olan babam Çekoslovak Lejyonu isyanını bastırmak üzere gönderilen zırhlı trenin kumandanıymış. Otuz bir yılında Kızıl Bayrak Nişanına layık görülmüş. O zamanlar bu nişana sahip olanlar tek tüktü, hele bizde, Sibiryada. Bu büyük hürmet, büyük saygı demekti. Babamın vücudunda on dokuz yara vardı, sağlam yeri kalmamıştı. Annem anlatmış, bana değil tabii akrabalara, beloçehler⁸ babama yirmi yıl kürek cezası vermişler. Annem görüş izni istemiş, o sırada da, Tasya’ya, ablama dokuz aylık hamileymiş. Hapishanede uzun bir koridor varmış, oradan geçip babamın yanına gitmesine izin vermemişler: “Aşağılık Bolşevik! Emekle...” diye emretmişler. Annem doğuma birkaç gün kala uzun çimento koridorda emeklemiş. Böyle bir görüşme ayarlamışlar ona işte. Babamı tanıyamamış, saçları bembeyazmış çünkü. Ak saçlı bir ihtiyar. Otuz yaşındaymış oysa. Düşman topraklarımıza yeniden geldiğinde, böyle bir ailede büyümüş, böyle bir babaya sahip olan ben kayıtsız kalıp yerimde oturabilir miydim sizce? Ben onun kanındanım... Onun canından... Neler görmüş neler... Otuz yedi yılında hakkında ihbarda bulunulmuş, iftira etmek istemişler ona. Halk düşmanı ilan ettirmeye çalışmışlar. Şu korkunç Stalin temizliği zamanında... Yejev dönemi...⁹ Yoldaş Stalin’in dediği gibi, “Odun kesilen yerde yonga uçuşur.”¹⁰ Toplum korku içinde yaşamaya devam etsin ve itaat etsin diye yeni bir sınıf savaşı ilan edilmiş. (Aleksiyeviç 2013:154)

Kendi kahramanlarını bile hain ve düşman ilan eden bir sistem. Büyük Ekim’in yirminci yılı kutlanmaya hazırlanılırken (hatta savaş sonrasında bile), bizzat devrimi yapanlar, onu koruyup yaşatmak için mücadele edenler ve takipçileri, Komünist Parti’nin her türden teşkilatındaki her yaş ve konumdan üyeleri hapishanelere atılır, kamplara gönderilir. Aklın alacağı bir durum değildir bu. Kocasıyla birlikte II. Dünya Savaşı’na katılan partizan muhaberecisi

8 Beyaz Çekler anlamında Çekoslovak Kolordusu lejyonerlerine verilen kısa ad.

9 Nikolay Yejev’un SSCB İçişleri Halk Komiseri olduğu dönemde halk düşmanlarını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan, işkence ve kurşuna dizme gibi ceza yöntemlerinin yaygın olarak kullanıldığı siyasi temizlik operasyonu.

10 Büyük bir amaç uğrunda kimi zorluk veya tatsızlıklara karşı katlanılabilir anlamında bir Rus atasözü.

Valentina Yevdokimovna M-va, savaştan sonra dönen kocasıyla birlikte tek bir gece geçirebilir ancak. Tek bir gece. O, Repressiya'nın savaş sonrasına aktarılan etkisini şöyle anlatıyor:

Şimdi bile fısıltıyla bahsederim... Bundan... Fısıltıyla. Kırk küsur yıl geçmesine rağmen... Savaşı unuttum... Çünkü savaştan sonra da korku içinde yaşadım hep. Cehennem azabı yaşadım. Ertesi gün onu almaya geldiler, sabah kapı çalındı. Sigara içerek bekliyordu, biliyordu geleceklerini. Bana pek bir şey anlatmadı... Fırsatı olmadı... Romanya'ya, Çek Cumhuriyeti'ne gitmiş, maddiyalar getirmiş ama korkarak dönmüş. Daha önce de sorguya çekmişler, iki kere devlet kontrolünden geçmiş. Esir düştüğü için mimlemişler. Savaşın ilk haftalarında... Smolensk önlerinde esir düşmüştü. Meğer kendisini vurması icap ediyormuş. İstemişti, ben biliyorum istediğini... Fişekleri çabuk bitmiş, bırak savaşmayı, kendilerini vuracak mermileri kalmamış. Bacağından yaralı hâlde esir düşmüş. Gözünün önünde komiser taşla kafasını kırmış... Son fişegi ateş almamış... Gözünün önünde... “Sovyet subayları esir düşmez, bizde tutsak yoktur, hainler vardır.” Yoldaş Stalin böyle buyurmuştu, esir düştüğü için öz oğlunu evlatlıktan reddetmişti. Kocam... Sorgu yargıçları ona, “Neden canlı döndün? Neden hayatta kaldın?” diye bağırılmışlar. Almanların elinden kurtulmuş... Ormana, Ukraynalı partizanların yanına kaçmış, Ukrayna kurtarıldığında cepheye gönderilmek için müracaat etmiş. Zafer gününü Çek Cumhuriyeti'nde karşılamış. Madalyaya layık görülmüş. Tek bir gece geçirdik birlikte... Bilseydim... Bir çocuk daha istiyordum, bir kız çocuğu... Sabah onu götürdüler... Yatağından kaldırdılar... Eşim on yedi yıl sonra döndü. Susmayı öğrendim... Eşim halk düşmanı kabul edildiği için okula hademe olarak bile almadılar beni. Halk düşmanı oldum, halk düşmanının karısı. Hainin. Bütün ömrüm boşa geçti. (Aleksiyeviç 2013: 370-371)

Her an antisovyetik veya karşıdevrimci olma iddialarına maruz kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan insanların ruh durumlarını paranoyak eğilimler gösteren bir düzeye taşıyan korku hapishanesinde yaşayanlardan biri de Vahabzade'nin “İki Korku” şiirinde anlattığı müzisyen Kamber'dir. O, sistemin kendisinden beklediği sanatsal yaratmaların dışında geleneğe özgü, şairin tanımıyla Üzeyir mektebi, besteler üretmektedir. Fakat Stalin, Kamber'i zindana attırmasına rağmen o, zindandan şans eseri sağ çıkarak evine, ocağına geri dönebilmiştir. Geri dönebilmiştir ama o artık başkaları için kendisinden uzak durulması gereken biridir. Toplumla bütün bağları neredeyse kopmuştur ve kendine yakın birini bulamaz. Korkudan kimse ona niçin zindana atıldığını, zindanda neler yaşadığını ve nasıl sağ kalmayı başarıp yurduna döndüğünü soramaz. O da kimseye bunlardan bahsetmez. Korkudan susmak, susarak devlet otoritesini cehennemî bir güce çeviren Sovyet sistemi içinde erimek Stalinist rejimin birçok mağdurunu da kapsamak üzere insan için ayakta kal-

manın önemli bir aracı olmuştur (Figes 2011: 37). Julio Cortázar diktatörlüğü tanımlarken onun susturucu özelliğine dikkat çeker: “Bir yanda, sanal ya da gerçek hasım durduruluyor; öbür yanda ise öyle koşullar yaratılıyor ki, kurbanların aileleri ile arkadaşları çoğu kez, kalplerinin öldü varsaymalarına izin vermediği kişilerin hayatını korumanın tek ihtimali olarak susmaya zorlanıyorlar” (Manguel 2013: 296).

İnsanların yaratılışlarından kaynaklanan doğal davranış biçimlerini değiştiren politikalar nedeniyle herhangi bir yerde, hatta aile ve en yakınlarının yanında bile fikir belirtememek, aklıdan geçeni söyleyememek, özellikle kamusal alanlarda, toplu taşıma araçlarında veya ekmek kuyruğu gibi yerlerde tam bir sessizlik içinde olmak, konuşma ihtiyacını sınırlamak ve hep iç konuşmalar yapmak, konuşamadıklarını ise bir ölçüde güncelerine yazmak zorunda kalmak dönemin Sovyet vatandaşının tipik özelliği olmuştur. Suskunluk kişilerarası iletişimi de en az düzeye indirmiş, bireyler kendi yaşam faaliyetlerinin önemli bir parçası olan insanî ilişkiler kurma ihtiyacından yoksun bırakılmışlardır. Onlar, ağlayanla ağlayıp gülenle gülemezler. Çünkü tek bir söz ya da sohbetle başlarının derde gireceğini bilirler. Konuşma hakkı sadece devletindir ve sadece devletin konuşma hakkına sahip olduğu bir memlekette hiçbir söze inanmak mümkün değildir¹¹. Bu suskunluk trajedisini ya da kendi kendini sansürlemeyi Mihail Prişvin güncesinin 29 Kasım 1937 tarihli notunda şöyle anlatır: “Aziz dostum N... kalabalık bir kompartımda beni görünce çok sevindi ve sonunda bir koltuk boşalınca hemen yanıma oturdu. Bir şey söylemek istiyordu, ama öyle bir kalabalıkta bunu göze alamıyordu. O kadar gergindi ki, konuşmaya hazırlandığı her seferde bir bu yanımızdaki insanlara, bir öbür yanımızdaki insanlara bakıyor ve ağzından sadece “Evet...” sözü çıkıyordu. Ben de ona aynı şekilde karşılık veriyordum. İki saat boyunca Moskova’dan Zagorsk’a öyle yolculuk ettik: - Evet, Mihail Mihailoviç. / - Evet, Georgiy Eduardoviç.”

Başka birisi, “Ömrümüz boyunca konuşmaktan korkar hale geldik. Annem bizden başka herkesin bir muhbir olduğunu söylerdi hep. Komşularımızdan, özellikle de polisten korkardık. Hâlâ konuşmaktan korkuyorum... Bir başkası ise, konuşmanın tutukluluğa yol açtığı inancı sessizliğimizi pekiştirdi,” diyor (Figes 2011: 290-292). Fakat insan elbette sonsuza kadar susamaz. Böyle olduğu için de iki dost, bir gün sohbet ederlerken Vahabzade’nin sorusuna cevap olarak Kamber, Eller atasına (Halkların atası Stalin) düşman dediği için hapsedildiğini anlatır. Vahabzade, Kamber’in adeta boş bulunup bu itirafı yapmasından pişmanlık duyduğunu ve “Düşündü: Bu şair bəlkə casusdu” mısrasıyla kendisinin casus olabileceğinden şüphelendiğini dile getirir. Sovyet vatan-

¹¹ Sadece devletin konuşma hakkına sahip olduğu bir memlekette hiçbir söze inanmayın (Ali Şeriatı).

daşlarının üzerinde kara bir bulut gibi duran şüphe Vahabzade ve Kamber için de karşılıklıdır: Aynı zamanda şair de Kamber'den şüphelenir:

Ölkenin başçısını düşmen adlandıranı / Azad ederler mi heç?

Bes. Burada mentik hanı? / İnanmıram men buna-

Onun le'netlerinin semimi olduğuna.

Vahabzade içinde büyüyen şüphe duygusunun bütün Sovyet vatandaşlarında bulunduğunu; gelinin kaynanasından, babanın oğlundan şüphelendiğini, bu şüphenin kâbus gibi ev ve iş yerlerinde gezindiğini, şüphenin bir bey, insanların ise ancak onun kulu olduğunu dile getirir. Toplum içine sızmış sinsi bir düşmandır şüphe. SSCB, ideal anlamıyla vatandaşların mutlak güven duydukları bir devlet değildir. Halk düşmanı ilan edilen bir mahkûm korku ve şüphenin hapishanelerde de devam ettiğini söyler: “Mahkûm olmanın en acı taraflarından birisi de dertleşmek için güvenilir bir dert ortağının bulunmamasıdır. Hapishanede de serbestlik yok. İçinden geçeni söyleyemezsin. Seni hapishanede de takip ederler. Mahkûmlar arasında da söylediklerini özel şübe yetiştirenler bulunur” (Yusufoğlu 2009: 170-171).

Terörden Korunma Çabası: Stalin'i Taklit ve Patalojik Sadakat

SSCB vatandaşları Stalinist uygulamaların yarattığı terörden korunmanın yolu olarak şeklen onu taklit etmeye çalışmışlardır. Vatandaşlar, üzerlerine şüphe çekmemek ve sisteme bağlılıklarını kanıtlamak için Stalin tarzı bıyık bırakmaya veya onun gibi giyinmeye dikkat ederler. Bu durum Repressiya politikalarının SSCB vatandaşları üzerindeki edilgen etkinin sonuçlarından biridir. Stalin'in ilah derecesine yükseltildiği bir zamanda, ona dil uzatmaktan daha büyük bir suç yoktur. Ona dil uzatanın sadece kendisi değil, bu bahaneyle bütün soyu sopu kılıçtan geçirilir (Yusufoğlu 2009: 102). “Buzkaymak” (Dondurma) adlı hikâyede Adil Yakubov, giyim tarzıyla Stalin'e öykünen babasını şöyle tasvir eder: “Babam orta şişmanlıkta, uzun boylu, düz burunlu, o devirde moda olan küt bıyıklı, güzel görünüşlü, heybetli bir adamdı. Üstündeki elbiseyi şu anda iyi hatırlıyorum. O devirde Stalin'i takliden giyilen göğsü cepli yeşil bir ceket, kadife pantolon, ayağında ise yine o devirlerin modası olan gıcır gıcır parlak siyah bot” (Yakubov 1996: 159).

“İnsanlar, güçlü buldukları bir figürle özdeşleşme peşindedir” diyor Gruen (2016: 137). Stalin gibi giyinme ve ona öykünme kendini koruma çabasının da bir sonucu olarak görülmelidir. “Patalojik Sadakat” adını verdiği bu özdeşleşmeye dair Gruen tespitini şöyle yapar: “Saldırganla özdeşleşmek, yalnızca duygu durumunu tersine çevirmek, yani insanın kendine acı çektireni sevmesi ve idealleştirmesi suretiyle terörle birlikte yaşamayı mümkün kılmıyor... Özdeşleşme aynı zamanda despotun 'gücünü' kendine mal etme giri-

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

şimidir” (2016: 165). Despotun gücünü en azından onun ceketine benzer bir ceket giyerek kendine mal etmeye çalışma korunma güdüsünün de bir dışa vurumudur. Bu yolla güçle bağ kurmak, bunu başkalarına göstermek çabası. İnsanların giydikleri Stalin’in ceketini gibi nesnelere, sahte bir uyumluluk içinde nefreti ve korkuyu maskeleyen unsurlardır.

Sovyet vatandaşları için kült bir lider olarak kabul edilen ve şeklen de taklit edilen Stalin küt bırığı ve göğsü cepli yeşil ceketiyile. Ressam: İsaak Brodski.

Mahkûmlar da yaşama cesaretlerine bir kaynak aramak durumundadırlar. Bu kaynak, acıyı verenin kendisidir. Sağaltmanın ancak onun tarafından yapılabileceğine inanılır. Özbek yazar Tahir Melik’in “Erkin” hikâyesinde ise tutuklanıp sorguya alınan delikanlı, NKVD görevlilerini Stalin’e şikayet etmekle tehdit eder: “Sizi yoldaş Stalin’e şikayet edeceğiz. O zaman ne cevap vereceksiniz” der (Melik 2019: 51). Sovyet toplumunda görülen korkuya rağmen halkın Stalin’e bağlılık ve hayranlığı hatta güveni (Repressiya mağdurlarının yakınları dahil) şaşkırtıcı şekilde büyük ölçüde devam etmektedir. O günleri yaşayan birinin konuyla ilgili şöyle bir anısı vardır: “Savaşın önceki bir hadisesidir... Tiyatroya gitmişim... Perde arasında, ışık yanınca gördüm... Herkes gördü... Bir alkış tufanı koptu. Sanki gök gürledi! Hükûmet locasında Stalin oturuyordu. Babam tutuklanmıştı, ağabeyim kamplarda kaybolmuştu, buna rağmen öyle bir hayranlık duyuyordum ki gözlerimden yaşlar boşanmıştı. Mutluluktan ölüyordum! Bütün salon... Bütün salon ayağa fırlamıştı! On dakika boyunca ayakta alkışladık” (Aleksiyeviç 2013: 392). Bu cümleler anlatıcının özelinde o tiyatro salonunda bulunanların ve bütün toplumun ruh sağlığının

nasıl bozulduğunu açıkça gözler önüne seriyor. Stalin'in alkışlanmasıyla¹² ilgili Soljenitsın de bir anekdot kaydeder:

Moskova eyaletinde bir mıntıkanın parti toplantısı yapılmaktadır. Toplantının başkanı mıntıka komitesinin yeni sekreteridir (tutuklanan eskinin yerine gelen). Toplantının sonunda Stalin'e bağlılıklarını bildiren karar alınır. Hâliyle herkes ayağa kalkar (adı geçtikçe hep ayağa kalkarlardı toplantı devamınca). Küçük salon alkıştan yıkılıyor; durmak bilmiyor alkış. Zaman zaman coşkun gösteri hâlini alıyor. Üç dakika, dört dakika, beş dakika, avuçlar ağrıyor, fakat alkışa devam. Yaşlıların nefesi kesiliyor. Stalin'i sevenler için bile durum aklın, mantığın almayacağı mecraya dökülerek, çirkin, dayanılmaz hale geliyor. Fakat birinci duran kim olacak? Bu kararı teklif eden bu toplantıyı yöneten yeni sekreter olabilirdi. Fakat yenidir, tutuklananın yerine gelmiştir; korkuyor, çünkü salonda NKVD adamları da var. Onlar da alkışlayanlar arasında ve kimin birinci olarak duracağını görecekler. Fakat küçük salondaki alkış, Şefin bilgisi dışında devam eder de eder. 6 oldu, 7 dakika, 8 dakika. Harap oldular. Mahvoldular! Duramazlar artık, ta ki, kalpleri durmuş olarak yere düşene kadar. Salonun kuytu yerinde, köşede hile yapılabilir, daha seyrek vurulur, daha hafif patlatılır avuçlar... 9 dakika, 10 dakika!... Ve kağıt fabrikasının müdürü, 11. dakikada ciddi bir tavır takınarak, prezidium masasındaki yere oturuyor. Ve mucize! Genel, zapt edilemez coşkuya ne oldu? Alkış birden durdu. Herkes yerine oturdu. Fabrika müdürü aynı gece tutuklanır, on yıl hapse mahkûm edilir. Sorgu tutanağına imza attıktan sonra yargıcın ağzından şu sözü duyar: “Hiçbir zaman alkışı birinci olarak kesmeyin.” (Soljenitsın 1974: 69-70)

İsminin önüne “büyük, bilge, dahi, sevgili, aziz, candan, en değerli, en aziz, en candan, en insancıl” sıfatlarının eklendiği Stalin'e yapılan övgüler sınırsızdır. Ve alkışlar, alkışlar... Dinmek bilmeyen, Stalin'in kendisinin bile durduramadığı alkışlar ve tezahüratlar. Yalnızca onun bulunduğu değil, adının geçtiği her yerde elleri patlatırcasına yapılan alkışlar. Ribakov anlatıyor:

Düşüncelerini Bulganin kesti:

Stalin Yoldaş'ı kürsüye davet ediyorum.

Stalin kürsüye yürüdü. Salon ayağa kalktı... Alkışlar dinmek bilmedi... Stalin, sakinliğe çağırırcasına elini kaldırdı, ama salon susmadı. Hep birlikte alkışlı-

¹² Söz konusu diktatörler ve onların alkışlanması olunca Pinochet hakkında anlatılan şu anekdot durumu özetler niteliktedir: Pinochet bir gün kılık değiştirip sinemaya gider ve koltuğa oturur. Kimse onu tanıyamaz. Işıklar söner, film başlar. Filmin bir yerinde sahnede Pinochet görünür. İzleyicilerin tamamı ayağa kalkıp onu alkışlamaya başlar. Alkışlar bir türlü dinmez. Fakat Pinochet, alkışlanmasından duyduğu gurur ve keyifle yerinde oturmaya devam eder. Bunun üzerine yanındaki adam eğilerek kulağına şöyle der: Arkadaşım, salon sivil polis dolu. Bu adam için kendini astırmaya değmez. Ayağa kalk ve sen de alkışla.

yorlardı. Çıkan ses, büyük bir davulun sesine benziyordu. Her alkışı, gür bağırışlarla tek bir sözcük izliyordu: “Stalin! Stalin!..” (1990: 64)

Zor şartlar altında mahkûmların tek güveni ve umudu yine de Stalin'dir. SSC-B'de insanların şikâyetlerini iletecekleri, mağduriyetlerini dile getirecekleri herhangi bir resmî kurum mevcut değildir. Tek çare lidere başvurmaktır. İnsanlar suçsuzluklarını ispat etmek için kamplardan ya da hapishanelerden ona sürekli mektup yazarlar. Stalin'e her sözcüğü ayrı ayrı düşünülüp tartılarak yazılan mektupların bir örneği şöyledir: “Saygıdeğer Stalin Yoldaş! Size başvurma cüretini gösterdiğim başışlayın. 20 Mayıs 1934 tarihli OGPU Özel Toplantı Kararnamesinin 58'e 10 paragrafına göre, üç yıl Sibiryaya sürgünle cezalandırıldım. Tutuklu kaldığım süre göz önünde bulunduruldu. Cezamın yarısından çoğunu çektim. Ama neyle suçlandığımı bilmiyorum. Hiçbir suçum yok. Sovyet okulunda, enstitüsünde okudum, pioner ve komsomol üyesi oldum, fabrikada çalıştım, ülkeye yararlı olmak istiyorum, ama eylemsizliğe mahkûm edildim. Böyle yaşamak mümkün değil. Sizden, davamın yeniden görülmesini rica ediyorum. En derin saygılarımla” (Rıbakov 1990: 63).

Haksızlıkların Stalin'den gizli yapıldığına, onun haberinin olması hâlinde başta adaleti tesis etmek üzere her şeyi düzeltereğine dair inançlarını korurlar. Affedilmeleri ve kurtuluşları için tek umut olarak onu görürler. Hapishanelerle kamplardaki mahkûmlar arasında Ekim Devrimi'nin yirminci yılı hatırına ilan edilecek bir af beklentisi ve bu beklentiye bağlı tartışmalar vardır: “Yok yiğitler dedi, alt sedirden biri ümitlenerek – Yoldaş Stalin bizi bu hâlde bırakmaz. Koğuştaki gürültü ve münakaşa başladı” (Salahov 2013: 42). Umut ne de kolay yeşeriyor hapishane koşullarında. Yeşermekle kalmıyor satatler, günler içinde koca bir çınara dönüşüyor:

Ekim'in yirminci yılı hürmetine bugüne kadar hiç görülmemiş büyük törenler hazırlanıyor. Bütün siyasî tutuklular affedilecek. Kararname yedi kısımda ilan edilecek.

Hurra!

Söyledim, kesinlikle olacak diye. (Salahov 2013: 44)

Hatta Stalin'e olan güven ve bağlılık mahkûmlar arasında o kadar güçlü bir şekilde devam etmektedir ki, bazıları bir karşı devrim yapıp Stalin'in bile mahkûm edilmiş olabileceğini düşünür:

Ama öyle de, ağabey... Niçin böylesi gerçek komünistleri, Sovyet hükûmeti için savaşmış insanları hapishanelere dolduruyorlar? Yoksa şimdi ortalık karıştı ve hükûmet sosyalist ihtilalcilerin eline mi geçti? Belki, yoldaş Stalin de şimdi hapishanede kalıyordur, öyle mi? (Salahov 2013: 54)

Stalin'e duyulan sevgiyi ancak, T.W. Adarno'nun, "Baskı doygunluğa eriştiğinde, mazlûm celladına âşık olur." cümlesiyle açıklamak mümkündür. Mahkûmların önemli bir kısmı arasında uğradıkları haksızlık, gördükleri işkence ve eziyetlere rağmen Stalin'e duydukları sevgi ironik bir şekilde devam etmektedir. Mahkûm bir kadın bir arkadaşının Stalin'e yazdığı şiiri kaydetmiştir:

*Stalin, altın güneşim,
Ölümse yazgım,
Severek düşeceğiz ülkemizin
Yolunda bir yaprak*

Şiiri kaydeden mahkûm şöyle devam eder: "Bunda özel olarak şaşılacak bir şey yoktu: Kampta, Stalin'in kişilik kültürünün gerçek gizemiyle ülkede olup bitenler hakkında mantıklı bir hüküm vermeyi tuhaf bir şekilde birleştirmeyi başaran çok sayıda insanla karşılaştım" (Ginzburg 1996: 182). Stalin'e ve sisteme güvenmeye devam eden yalnızca mahkûmlar ya da sıradan vatandaşlar değildir. Bu boş güven ve inanç aydınlar arasında da vardır. Özbek şair Batu (Mahmud Hodiye, 1904-1938) da bunlardan biridir. Boboxon Muhammed Sharif onun hakkında Qo'rqov Saltanatı ve Batu başlığı altında şu değerlendirmeleri yapar: Ama ilginç olan husus şu ki, Batu ve diğerleri Kızıl İmparatorluğa ve Stalin'e inanmaya devam etmişlerdir. Batu'nun mektupları da buna şahitlik eder. Örneğin, 9 Haziran 1936 yılında yazdığı mektubunda şair sosyalist sistemin halklara aydınlık ve büyük bir gelecek sağlayacağına inandığını vurgulamıştır. Ama bu güvenin genellikle körü körüne bir secdeye dönüştüğü de göz ardı edilemez. Korku ve fikir monokültürü hükümler olan totaliter bir toplumda bundan farklı sonuçlar beklemek esasında mümkün değildir. Demokrasinin ayakaltı olmasının, fikirlerin monokültür etrafında şekillenmesinin nasıl dehşetli sonuçlar getireceği malumdur. Zaman geçince Batu hürriyetin sadece boş bir hayal olduğunu anlamıştır. Uzun süre koşturup yalvarıp yakardıktan sonra izin alınır ve Valentina Petrovna kocasını görmek için 1936 yılında Batu'nun annesi ve kız kardeşiyle birlikte Sloves adalarına gider. Bu onların son görüşmeleridir. Önce Valentina Petrovna tutuklanıp sürgüne gönderilir. Batu ise 9 Mayıs 1938'de kurşuna dizilir. Kararı vermek için mahkeme yalnızca on beş dakikasını ayırır. Öldürüldüğü ailesine haber verilmez. Ancak aradan iki yıl geçtikten sonra 10 Mayıs 1940 tarihinde Batu'nun kurşuna dizildiği değil, vefat haberi ailesine ulaştırılır. (Sharif 2007: 46).

Bütün bu yaşananlara rağmen kütleleşen Stalin'e duyulan inanç, korkunç yıllar boyunca mahkûmların ve ailelerinin tek umudu olmaya da devam

etmiştir.¹³ Fakat gerçekler bunun tam tersidir: Stalin, 20 Ocak 1939'da Parti Merkez Komitelerine, İl ve Bölge Komite Sekreterliklerine, İçişleri Halk Komiserliğine şifreli bir telgraf yollayarak işçi sınıfının ve kolhozların düşmanlarına, burjuva ajanlarına ve halk düşmanlarına karşı baskının hem uygun hem hak verilebilir bir yöntem olarak zorunlu olarak kullanılmasını meşru kılar. Bir konuşmasında ise hapisane disiplininin gevşekliğinden şikâyet ederek tutuklevlerinin birer sağlık ocağına dönüştürüldüğünü, bunun önüne geçilmesi gerektiğini belirtir (Öksüz 2018: 78).

Stalin'e duyulan inanç, ona beslenen umut ölümüne kadar devam etmiştir. Stalin rejimine en yakınlarını bile kurban verenler onun ölümü karşısında derin bir üzüntüye kapılmışlardır. Tanrılaştırdıkları, asla ölmeyeceğini zannettikleri Stalin'in ölümü karşısında yaratıcıya isyan ederler. Elçin Efendiyev'in Stalin'in ölümü üzerine yazdığı hikâyesinde kocası Papakçı Eşref'i ve iki oğlunu (Balaniyaz, Ağaniyaz) Stalin terörüne kurban veren Fatma Kadın bile şöyle yakınır: "Ay Allah'ım, biz ne güne düştük. O büyüklükte bir adama nasıl kıydın Allah'ım. Sebep olanın evi yıkılsın, peki bundan sonra ne olacak?" *Asıl sorun buradadır*: "Bundan sonra ne olacak?" (2003: 137) cümlesindedir. Elçin'in hikâyesini tahlil eden Söylemez ve Azap, Stalin'e karşı duyulan anlamaz sevgi ve bağlılığı "Stockholm Sendromu" nu merkeze koyarak yorumlarlar (Söylemez ve Azap 2016: 110-117). Bu yorumun dışında insanlar, Stalin'in yaptıklarını ancak yine onun düzelteceğine inanırlar. Onun yokluğunun her şeyi daha kötüleştireceğine dair bir korku taşırılar içlerinde. Elias Canetti durumu *Kitle ve İktidar* adlı eserinde açıklar:

Bir hatip yukarıdan emirler yağdırarak kitleyi yaratır ve onu canlı tutar. Bunu bir kez başardıktan sonra, ne talep ettiği neredeyse hiç önemli değildir. Bir hatip bir araya toplanmış insanları en kötü biçimde aşağılayabilir, tehdit edebilir ve eğer bunu yapmakla onları bir kitleye dönüştürmeyi başarmışsa, onu hâlâ severler. (1998: 309)

13 Mahkûmlar, sadece Stalin'e karşı inanç ve güven duymazlar. Hapishanede kaldıkları zaman içinde başta Stalin olmak üzere inanıp güvendikleri yöneticileri (yıllar önce olmuş olmasına rağmen Lenin dahil) zihinlerinde sorgular, iç dünyalarında onlara dertlerini anlatırlar. Fakat bu iç monologların bir süre sonra mahkûmu kontrolden çıkarıp ruh hastası hâline getirdiği de olur. Kazan Tatarlarının meşhur ses sanatçısı Zifa Basiyrova hapishanede akıl sağlığını kaybetmiş kocası hakkında şunları söyler: "Kocam tutuklandıktan beş yıl sonra polis beni çağırdı. Kocamın adını (Geniy İzmayloviç) söyleyip onu tanıyıp tanımadığımı sordular. Kendisinin kocam olduğunu, fakat son beş yıl içinde tutuklu olduğu için onu göremediğimi söyledim. Beni alıp kocamın bulunduğu akıl hastanesine götürdüler. Onu bir battaniyenin altında kıvrılmış olarak gördüm. Eşinin geldiğini söylediler. Beni tanımadı. Tanımadığı gibi "Şimdi Vladimir İliç ile konuşuyorum, beni rahatsız etmeyin" diyerek bizi odadan kovdu. Sonra birkaç kez daha kendisini ziyarete gitsem de o, her seferinde beni tanımayıp, Vladimir İliç ile konuştuğunu söyleyerek odasından çıkardı. Birkaç yıl sonra da vefat etti" (Salahov, 2013: 191-192).

İhbarlar, İhbarlar... Muhbirler Kim? Herkes Mi?

Stalin döneminde ihbarların sayısı çok fazladır. Her şeyden önce insanlar kendilerini korumak ve sisteme bağlılıklarını ispatlamak için bir başkasını ihbar etmek durumunda kalmışlar ve muhbirlik mekanizması aile üyelerinin birbirlerini ihbar ettiği bir noktaya gelmiştir. Kişiler ihbarlardan korunma yolu olarak susmayı, sessiz kalmayı, herhangi bir konuda konuşmamayı alışkanlık edinmişlerdir. Artan baskılar karşısında susmak da sorunlu dış dünyayla baş etmenin ve bireyin kendini koruma çabasının en basit yoludur. Herkes birbirinden şüphelendiği için Sovyet vatandaşları konuşamaz, duygularını bastırır ve susar. Figes de eserinde suskunluğa sebep olan şüphenin üzerinde yoğun bir şekilde durur. Çocuklar başkalarının yanında konuşmamak için tembihlenir ve öyle yetiştirilirler: “Büyük Terör fiilen Sovyet halkını susturdu. Babası 1936’da tutuklanan Rezeda Taysina, “Ağzımızı sımsıkı kapatacak şekilde yetiştirildik,” diye hatırlıyor. “Dilin yüzünden başım derde girecek,” insanların biz çocuklara sürekli söylediği şey buydu. Ömrümüz boyunca konuşmaktan korkar hâle geldik” (Figes 2011: 291). Rezeda Taysina’nın yaşadığı korkuyu Kamber ile yaptıkları sohbette (Kamber tarafından) ihbar edileceği korkusunu yaşıyan Vahabzade genç okuyucusuna şöyle seslenir;

*Sana tanış deyil bu hal, ey cavan, / Korhardık doğmaca gardaşımızdan.
Dedesini satan az olmamışdı, /Yalnız yaşlılara bu hal tanışdı.
Rütbe sata-sata, yer sata-sata, / Çohlari hörmet de qazandı bol-bol.
O vaht şübheliydi oğuldan ata, / Gelinden kaynana, atadan oğul.
O vaht susardılar, heyirde, şerde. / İdrakı, vicdanı ezerdi şübhe.
O zaman evlerde, idarelerde / Kara kabus gibi gezerdi şübhe.
Yaman yeyin idi şübhenin atı, / Hamımız qul idik, o beydi ancak.
Birinin birine münesibeti / Şübheydi,
Şübheydi, / Şübheydi ancak!*

Vahabzade şiirinde arkadaşının kendisini ihbar edebileceğini ise şöyle ifade eder:

*Saxlamadım dilimi
Dağ başında süzürdüm, birdən çamura düşdüm.
Dilimden tora düşdüm
...
Soyuq tər basdı məni.
Dedim, dar ağacından öz dilim asdı məni.*

Vahabzade'nin içini kaplayan, arkadaşı tarafından ihbar edilme korkusu, Stalin döneminin en iyi işleyen sistemlerinden biridir. Rusçada muhbir kelimesinin karşılığı şeptundur: Kelime insanların arkasından resmî makamlara muhbirlik yapan, yani gizli bilgi fısıldayan birini işaret eder (Fıges 2011: 33). Muhbirlik ayrıca kişilerin sisteme sadık ve iyi bir vatandaş olduklarını kanıtlayanın da bir yolu olarak görülür. Böyle olunca kıskançlıkların, garezlerin, kinlerin, tartışmaların, her türlü rekabetin ihbara dönüşmesi elbette kaçınılmazdır. Sovyet sisteminde insanlar muhbirlik yapmaları için teşvik edilir, yapanlar çeşitli şekillerde ödüllendirilir. Kelimenin dildeki anlamı da aynı yıllarda değişir: Rusça sözlüklerde ihbar (donos) bencil veya fena bir davranıştan ziyade yasadışı işlerin açığa çıkarılmasına sebep olan medeni bir eylem olarak tanımlanmıştır (Fıges 2011: 76).

Stalinist uygulamaların edebiyata yansımalarının işlendiği ve konuyla ilgili kült eserlerden biri olan *Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası* (Rıbakov 1990) adlı eserde muhbirlik sistemi hakkında bir vatandaşın görüşü şöyledir: “Hayır. Yüzlerce gözden kaçamazsın. Senin mutlaka birini suçlayacağından, onu halk düşmanı olarak göstereceğinden ya da pişmanlık duymasının yeterli olmaya-çağını söyleyeceğinden söz etmiyorum. Hayır. Ama oradakilerle birlikte idam için el kaldırır ve bunu onaylardın. Diyelim ki karşı çıktın, o zaman sen de düşmansın demektir. Oradakiler seni gereken yere yollamaktan bir an bile geri durmazlar” (Rıbakov 1990: 15). Suçlanmak için karşı durmaya gerek yoktur, susmak bile yeterli bir sebeptir. Çünkü kendilerinden kuşku duyulan ve yok edilmesi gereken düşmanlar vardır. Onları ihbar etmemek suçlarına ortak olmak anlamına gelir.

1930'lu yılların siyasî olaylarını anlattığı “Ağ Liman” hikâyesinde Anar, Dadaş'ın kapıcılıktan müdürlüğe kadar yükselmesini yaptığı ihbarlarla ilişkilendirir. Bazı durumlarda da kişiler, kendilerini koruma altına almak için hiç suçu olmayan insanları sistem karşıtı, devlet düşmanı olarak suçlayıp ya da mesnetsiz vakalar uydurarak ihbara başvurmuşlardır, bu durum bireyler arasında onulmaz bir güvensizlik yaratmıştır.

Muhbirlik sistemini en iyi işleyen edebî eserlerden biri, Cengiz Aytmatov'un *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adlı eseridir. Eserde II. Dünya Savaşı'nda Almanlara esir düşen, fakat esirlikten kaçıp kurtulmayı başardıktan ve savaş bittikten sonra memleketinde (Sarı Özek) öğretmenlik yapan Abutalip Kuttubayev'in kendisini intihara sürükleyen hikâyesi anlatılır. Hikâyede anlatılan olaylar 1953 yılının kış mevsiminde cereyan eder. Repressiya'nın resmî olarak sona ermesinin üzerinden on beş yıl geçmiştir ve Stalin iktidarı son yılını yaşamaktadır. Toplum üzerindeki polis baskısı nispeten azalmıştır. Fakat muhbirlik ve sistemin zaaflarından faydalanarak yükselmek isteyen yönetici tipi ve

bunların temelini oluşturan bürokratik zemin büyük ölçüde değişmemiştir. Aytmatov, o dönemdeki ihbarlar için şöyle yazar: “Hakkında ‘şüpheli fikirler var’ şeklinde en küçük bir ihbar yapılan kimse, kim olursa olsun, kendisi de, yakınları da derhal baskı altına alınıyordu” (2016: 19).

Bu ihbarları alan yöneticiler içinse gün doğmuş demektir. İhbarları sonuçlandırılanlar için terfilerin ve yükselmenin önü açılıyordu. Kuttubayev hakkındaki ihbarın yapıldığı Savcı Tansıkbayev için de durum böyledir. O da bu ihbarı uzun zamandır beklediği terfi için bir fırsat olarak görür:

İşte, Tansıkbayev’e şans, bir rastlantı sonucu da olsa, olayların böylesine az, düşmana karşı kampanya başlatacak ihbarların böylesine kıt bir dönemde gülmüştü. Abutalip Kuttubayev hakkındaki ihbar ona, küçük aktarma istasyonu Boranlı’dan gelmişti... Vakit geçtikçe de, iyi işlerse, iyi yoğurursa, ilk bakışta önemli görünen bu olayı, kendisine yarar sağlayacak bir kıvama, inanılır bir suça dönüştüreceğini anlamıştı. Her şey uz giderse, bunun ödülü de kesindi. (Aytmatov 2016: 19)

İhbarların doğruluğunu araştırmadan, her birini kişisel kariyerleri için bir fırsat olarak gören yöneticiler ülkenin her yerindedirler. Onların birlikte çalıştıkları muhbirler de öyle: Merkezde ya da taşrada, kamusal alanlarda ya da aile içinde. Figes, Stalin dönemindeki muhbirlik sistemini şöyle anlatır:

Muhbirler her yerde vardı –fabrikalarda, okullarda, bürolarda, toplu yerlerde ve komünal dairelerde. Bütün tahminler Büyük Terör’ün doruğuna ulaştığı sırada milyonlarca kişinin kendi meslektaşlarını, arkadaşlarını ve komşularını ihbar ettiği yönünde olsa da, günümüze sadece bölük pörçük verilerin anlatıya dayalı bulguların ulaşması nedeniyle kesin bir rakam saptamak zordur... Güvenlik önlemlerinin yoğun olduğu Moskova’da, eski bir NKVD yetkilisine göre, her altı ya da yedi aile başına en az bir muhbir vardı. (2011: 298)

Bir Rus yazarın İvan İvanoviç takma adıyla İngiltere’ye gönderdiği ve Encounter dergisinin Haziran 1964 sayısında yayımlanan mektubunda SSCB’deki muhbirlik sistemi şöyle özetlenir: “Parti Merkez Komitesi’nden kendilerini Sosyalizmin öncüleri, yardımcıları diye gösteren muhbirlerin bir listesi istense verecekleri cevap ne olur? Bu iğrenç grup o kadar kalabalık ki, yapılacak hücum için muvaffakiyet şansı hiç mevcut değildir” (İvanov 1964: 97). Bu yazara göre muhbirlik asla baş edilemeyecek bir şekilde toplumda devlet tarafından oluşturulmuş örgütlü yapıdır. Bir başkası ise şöyle der: “Felsefe doktoru olan, Stalin mükâfatı kazanan Profesör Elsberg, bizim en utanmaz muhbirimiz idi. Düzinelerce insanı jurnal etti ve onların kanını emerek parlak bir kariyer temin etti” (İvanov 1964: 91). Muhbirlik konusunda en sağlıklı tespiti yapanlardan birisi Sergey Davlatov’dur. O, haklı olarak, Stalin’in muh-

birliği teşvik eden uygulamalarına eşlik eden halkın durumunu: “Stalin’e sürekli küfrediyoruz, haklı yerde. Ama sormak isterim ki: 4 milyon ihbar dilekçesini kim yazdı?” şeklinde dile getirir.

Devlet destekli muhbirlik sistemi SSCB vatandaşlarında gizli tehlikelere dair korkuları en yüksek düzeye çıkarmış, bireyleri tehlike ve sistemik paranoya duygularıyla yaşamak zorunda bırakmış; korku içinde yaşama temeline dayanan bir toplum inşa etmiştir. Halk düşmanı olarak tutuklananlar arasında sıradan insanların sayısı da oldukça fazladır. Rus bir sarhoş, bir hırsız olan âdi suçlu, halk düşmanı suçlamasıyla konulduğu hapisanede şöyle isyan eder:

Sen şairmişsin hükûmete düşman olabilirsin. İlim irfan sahibi adamsın. Peki ya ben, kancık köpek, lanetli, an... filan yapsınlar, ben neyim! Ben hırsızın, bozguncunun tekiyim, nasıl olup da siyasi mahkûm oldum. Ben hırsızım evet, hırsızın, küfürbazın tekiyim... Ben siyasi mahkûmmuşum! Kendi kendine gülerek: -Biliyor musun birader, beni ne ile suçluyorlar? Ben teröristmişim. Sadece gülersin, kancık köpek! Nasıl bir terörist?! Suçum, sarhoşken tramvayda Stalin’e küfretmekmiş! Nasıl küfrettim, ben de bilmiyorum. Bunun için beni siyasi mahkûm saydılar, halk düşmanı ilan ettiler... (Yusufoğlu 2009: 64-65)

Sonuç olarak SSCB vatandaşları arasında ihbar edilme korkusu o kadar yüksektir ki, “O Gecenin Seheri” adlı hikâyede yaşlı bir kadının kiracısı olan Sekine işyerinde yanlış dizdiği bir harf (Z yerine P) yüzünden bu durumu bilen tek kişi olan Ahmedov tarafından ihbar edilme korkusu yaşar.¹⁴ Sekine’nin yaşadığı korkunun sebebi iş hayatının sıradan, önemsenmeyecek bir hatasıdır. Fakat bu sıradan, hiçbir değeri olmayan yanlış, Sekine’yi ihbar edilme korkusuyla baş başa bırakır. Yine bunun gibi sıradan insanların yaşadığı ihbar edilme korkusunun anlatıldığı en güzel edebî metinlerden biri Özbek yazar Ğulam Karimiy’in Türkiye Türkçesine “Bahar Özlemi” adıyla aktarılan hikâyesidir (Yelok 2011: 66-72). Bu hikâyede Moskova’da yüksek lisans eğitimi gören Ethem adındaki Özbek bir öğrencinin aynı yurt odasını paylaştığı, fakat başarısını kıskanan Yoldaş adındaki başka bir Özbek öğrenci tarafından ailesinin geçmişte kulak olduğu iddiasıyla üniversite rektörlüğüne yaptığı ihbarın Ethem’i intihara sürüklemesi anlatılır. Hikâyede üniversite rektörünün Ethem’in hocasına durumu izah eden şu cümleleri söz konusu başarılı bir öğrencinin öğrenim durumu bile olsa yöneticilerin ihbarlar karşısındaki çaresizliğini dile getirir:

“Siz hoca değil, idareci mahiyetinde bir düşünün. Edebiyatın kazancı yönünden değil, esasen siyasi sistemin, sosyalist cemiyetin menfaati açısından

14 Bu korku, Anar’ın hikâyesinden önce Rus sinemasında da işlenmiştir. Yönetmen Andrey Tarkovskî’nin 1975 yılında çektiği Ayna (Zerkalo) filminde matbaada çalışan kadın kahraman, Sekine’nin yaşadığı korkunun benzerini yaşar. Neyse ki, yayın baskıya verildiği hâlde üzerinde çalıştığı taslakları kontrol eder ve korktuğu hatayı yapmadığını görüp rahatlar.

değerlendirin yahu. Ben de böyle bir yol tutmaya mecburum... Her hâlükârda mecburi yol bu. İhbar mektubunun ne kadar sert mahiyette yazıldığını gördünüz ya! Mektupta yazılanları dikkate almazsak onu yazan yukarı makamlara da yazar. Vazifemizi önemsemediğimiz, uyarıyı dikkate almadığımız için bizi de yanına ekler. Ayrıca böyle yaparsak başımıza sıkıntı çıkarırız o zaman. Ateş olmayan yerden duman çıkmaz, şark atasözünü iyi bilirsiniz.” (Yelok 2011: 67)

Özbek edebiyatına ait “Bahar Özlemi” hikâyesinde olduğu gibi Kazak edebiyatının son dönem eserlerinden olan Ay Düniye Ay adlı romanın baş kahramanı Kapez’i de okul arkadaşı Baken ihbar eder. İstanbul’da eğitim görmüş olan Kapez arkadaşına şöyle sitem eder:

Fitneciye inandın mı? / Söylediğine baş eğdin mi?

Halkım diyen Kapez’i, / Düşman diye yakalattın mı? (Nurjekeuli 2015: 132). 1937 yılında tutuklanan Kapez, 1939 yılında ölür.

İhbar edilme korkusunu II. Dünya Savaşı’nda ameliyat hemşireliği yapmış olan Natalya Aleksandrovna Kupriyanova biraz da mizahi bir dille şöyle anlatır:

Sessiz konuşurlardı... Kısık sesle... Toplu hâlde asla konuşulmazdı bunlar, hep iki kişiye. Üçüncü kişi fazladır, üçüncü ihbar eder... Bir fıkra anlatayım size... Ağlamamak için anlatayım. Evet... Gece vakti. Baraka. Tutsaklar yattıkları yerde sohbet ediyor. Birbirlerine soruyorlar: “Neden tutuklandın?” diye. Biri diyor, “Gerçeği söylediğim için”, diğeri, “Babam yüzünden...” Üçüncü de “Tembelliğim yüzünden” diyor. Nasıl yani?! Şaşıyor herkes. Anlatıyor üçüncü: “Bir akşam bir mecliste oturuyor, fıkralar anlatıyorduk. Eve geç döndük. Karım, “Şimdi mi gidip ihbar edeyim, sabah mı?” diye sordu. “Sabah. Şimdi uykum var,” dedim. Sabah bizi almaya geldiler...” Komik. Ama insanın gülesi gelmiyor. Ağlamak gerek. Ağlamak. (Aleksiyeviç 2013: 392-393)

Kimse kimseye güvenemez. “Erkin” hikâyesinde oğlu tutuklanan anne gece yarısı ağabeyinin evine gider. Fakat ağabeyi bu ziyaretten memnun kalmaz. Korkuya kapılır ve kız kardeşini azarlar: “Ne demeye geldin? Böyle bir zamanda evde olman gerekir! Ya peşine adam takıldıysa...” O, bunları söyledikten sonra sokak kapısını aralayıp dışarıyı kolaçan etti (Melik 2019: 53). Sistem aile bireyleri arasındaki güven ve sevgi duygusunu neredeyse tamamen ortadan kaldırır. Aile bireyleri dahil, herkes bir diğerrinin kendisini ihbar edeceği korkusu içinde yaşar. Hapishanelerde, çalışma kamplarında bu durum değişmez. Koşullarda stukaç adı verilen mahkûmlar arasında bilgi toplamakla görevlendirilmiş kişiler vardır. Bir mahkûm koşu arkadaşlarından biri hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

Ben ona ne diyebilirdim ki! İşkence ettikleri doğru olsa bile Stalin'e sövüp duran birinin bu sözlerine katılmak mümkün müydü? Evvela bunun bir hırsız olduğuna inanmak da mümkün olmazdı. Aramıza belki bilgi toplamak için sokulmuştur. Çünkü koğuştan koğuşa bilgi toplamak için özel adamlar konuluyor. Hapiste yatanlar da birbirine güvenmiyordu. (Yusufoğlu 2009: 66)

Muhbirler sadece SSCB vatandaşları değildir. Komünizmi ideal bir sistem olarak yücelttikleri için bu ülkede yaşamaya gelenler içinde de birbirlerini ihbar edenler vardır. Bu şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nden SSCB'ye gidenlerin arasında ihbarların olduğunu Prof. Dr. İlhan Başgöz, Türkiye'den ayrılarak Moskova'ya yerleşen ve Rus vatandaşı olan Şükrü Martel'in kendisine anlatıklarına dayanarak şöyle yazıyor: Şükrü Martel Moskova'daki Türk Komünist Partisi'ne üye oluyor. Moskova'daki Türk Komünist Partisi'nin başı olan İsmail Bilen yoldaş, kendini kurtarmak için, Türk komünistlerinin hepsi casustur diye Stalin yoldaşa muhbirlemiş, Stalin de bu idealist Türk komünistlerinin hepsini Sibiry'a sürmüş. Çoğu Sibiry'a'da ölmüşler, Şükrü Amca dayanmış, ta Stalin'in ölümüne kadar. Stalin ölünce onu affetmişler. Moskova'ya dönmüş, ama ev hapsine koymuşlar. Bir başka çeşit sürgün, işini vermemişler, Parti'ye de almamışlar. O vakit Nâzım Hikmet Moskova'da ve Şükrü Martel'i tanıyor. Telefon etmiş. Nâzım, "Şimdi bir taksiye atlayıp bana geleceksin," demiş. Martel korkmuş, ama gitmiş. Nâzım güçlü adam, bir yerlere telefon ederek Şükrü Amca'nın ev hapsini kaldırmış, ziraat eksperliği olan işini de almış ve yeniden Parti'ye yazdırmış (Başgöz 2018: 369). İhbar edilme korkusu ve dolayısıyla sistemden korkma sadece "Büyük Terör" ve Stalin dönemiyle sınırlı kalmamış, öyle ki Stalin'in hatta SSCB iktidarının sonlanmasından sonra bile bu satırların yazarı 1995 ve 1998 yıllarında Güney Sibiry'a'ya yaptığı bilimsel gezilerde devlete karşı duyulan korkunun halk arasında büyük ölçüde devam ettiğini müşahade etmiştir¹⁵.

15 1998 yılı yazında Dağlık Altay'da alan araştırması için gittiğimiz uzak bir bölgeden şehre dönerken geceleme için köylerin birinde durduk. Vakit gece yarısına yaklaşıyordu. Bize eşlik eden rehberimizin bir akrabasının evine yerleştik. Ağız çalışmaları için derlemeler yaptığımızı öğrenen ev sahibi daha önce kolhoz yöneticiliği yapmış ve yöre ağzını iyi konuşan bir tanıdığını davet etti. Gelen erkeğin yaşı yetmişin üzerindeydi. Sağlıklı yaşlandığı dinç duruşundan belli oluyordu. Tanıştık. Eskiden yapmış olduğu yöneticilik nedeniyle o gece için orada bulunan herkes kendisine büyük bir saygı gösteriyordu. Onun bu duruma alışık olduğu hâl ve tavırlarından belli oluyor, hatta aramızda tek hükmedicinin! kendisi olduğunu doğal bir şekilde bize hissettiriyordu. Bir derlemecinin kaynak kişisine sorması gereken mutat sorulardan sonra Sovyet dönemindeki hayatla yenisi arasında karşılaştırma yapmasını içeren bir soru sordum. Beklenmedik şekilde birden irkildi. Bu irkiliş o an için orada bulunan herkese sirayet etti ve evin havası aniden değişti. Saniyeler içinde o karizmatik kolhoz yöneticisi gitti, yerini omuzları düşmüş, yalın bir ihtiyar aldı. Korkak, şüpheli bakışları üzerimde donup kaldıktan sonra defalarca ozogı cürüm... cürüm... ozogı cürüm... (önceki hayat... hayat... önceki hayat...) sözcüklerini tekrarlayıp durdu. Ve nihayet cümlesini tamamlamadan ayağa kalkıp, Aydar neme çok! (Söyleyecek bir şey yok!) deyip bizler dahil hiç kimseyle vedalaşmadan evden çıkıp gitti. Onu "yıllar sonra" ancak anlamıştım. Yüreği acıyla, belki pişmanlıklarla da doluydu. Kendimi yabancı bir polis, dahası uzaklardan gelip bu insanların hayatlarına girmiş bir muhbir gibi hissettim. Rehberimiz ise başka şeyler düşünmüş olacak ki, burada geceleme yerine yola devam etmemizi önerdi. Öyle de yaptık. Günler sonra bir başka köyde ise öğle saatlerinde iki yaşlı kadından derleme yapıyorduk. Bir tayganın eteğindeki köyde evin oldukça iyi düzenlenmiş bahçesindeydik. Konuşma bitmiş çegen içiyor-

Halk Düşmanının Eşi, Çocuğu ya da Herhangi Bir Yakını Olmak

Stalinli yıllarda ve daha sonrasında “halk düşmanı” damgasının dışında tarihe silinmez bir damga daha vurulmuştu. Bu damga “halk düşmanının ailesi” damgasıydı. Sistemin “halk düşmanı” olarak suçladığı kişilerin ailesinden veya yakınlarından biri olmak tehlikenin en büyüklerinden biridir. Eşler ve çocuklar bir taraftan en yakınlarındaki insanların suçlanmasıyla birlikte sistem tarafından birinci dereceden “kuşkulu unsur” kabul edilirken diğer yandan toplum tarafından uzak durulması gereken kişiler olarak görülmüşler ve yalnızlaştırılmışlardır. Bu insanlar için zorluklar bununla sınırlı kalmaz; hemen hepsi büyük ekonomik zorluklar yaşayacakları bir döneme girer ve iş bulmakta zorlanırlar. En kötüsü ise çocuklar “halk düşmanı çocukları” olarak damgalanırlar ve onların da gelecekleri karartılır.

Halk düşmanı ilan edilenlerden birinin eşi şöyle diyor: “Nasıl ki bir halk düşmanı damgasını silmek mümkün değilse halk düşmanının ailesi damgası da silinmesi imkânsız bir damgaydı. Bizler genelde Stalin devrinde halk düşmanı olarak suçlananların hayat hikâyelerini duyduk, okuduk. Oysa bir de halk düşmanından geriye kalan eş ve çocuklar vardı” (Kınacı 2019: 13). Korku, halk düşmanı ilan edilenlerin çocukları, onların günlük ve sosyal hayatlarında hatta devletle olan ilişkilerinde dahi devam eder. SSCB’de böyle çocukların sayısı yüz binleri bulur. Çocukların anne ve babalarının devlet nazarındaki konularından dolayı itham edilmeleri 1956’da “Çocuk ebeveyninin hatasından sorumlu değildir.” kararının çıkmasına kadar devam etmiştir. Çocukların ebeveynlerinin hatalarından sorumlu tutulmalarının tipik örneği olarak tarihçi Lev Nikoloyeviç Gumilov (1912-1992) verilebilir. Babası N. S. Gumilov, rejim muhalefeti suçlamasıyla Stalin döneminde kurşuna dizilmiştir. Annesi Türk asıllı meşhur şaire Anna Ahmatova’dır. Rejim muhalifi bir babanın ve Türklük bilinci taşıyan bir annenin çocuğu olan Gumilov, henüz üniversite öğrencisiyken 1935-1945 yılları arasında defalarca tutuklanmış, sekiz yıl hapis yatmış, 1949 yılında yeniden tutuklanmış ve on yıl hapse mahkûm edilmiştir. Kazak yazar Tölen Abdik de eserlerinde benzer bir konuyu işler. “Mevki ve Ömür” adlı uzun hikâyesinin kahramanı Batır, bir “halk düşmanı” çocuğudur. Batır’ın hayatı hikâye edilirken bu durumda olmanın getirdiği inanılmaz zorluklar ve engeller anlatılır. Batır’ın hapishanedeki annesinden bahsedilirken, onun gibi

duk. Uzaktan iki atlı hızla gelen iki araba gibi atlarını üzerimize sürdü. Olduğumuz yere birkaç metre kalana kadar da o hızla geldiler. Bu gençler yaşlı kadınların çocuklarıymış. Anneleriyle konuşmamızdan oldukça rahatsız olup, korkmuşlar. Atlarının üzerinden inmeden ellerindeki kamçıları tehditkâr tavırlarıyla havada sallayarak Rusçayla karışık Altayca bağırıyorlardı: Sler kem? Sler kem? Kaydan keldiger! (Siz kimsiniz? Siz kimsiniz? Nereden geldiniz?) Anneleriyle birlikte araya giren rehberimiz ve bir anda nasıl olup da toplandıklarını anlayamadığım köylüler hızla bizi oradan uzaklaştırdı. O akşam, o köyden de apar topar ayrılmak zorunda kaldık. Yüzyılın sonuna doğru Repressiya’nın yarattığı korku Sibiry’a’nın ücra köylerinde, tayga eteklerinde hâlâ hüküm sürüyordu.

“halk düşmanı” iftirasıyla hüküm giyenlerin eşlerinin düştüğü durum anlatılır (Kurmangaliyeva Ercilasun 2013). Aynı durumu Grossman, *Her Şey Geçip Gider* adlı eserinde eşini ihbar etmeyen Maşa'nın şahsında dile getirir:

Onu, kocasını ihbar etmediği için suçlu buldular. Kocasını terörü ihbar etmediği için mektuplaşma hakkı olmaksızın on yıla mahkûm edilmişti. Maşa, onun ve onun gibi onlarca kadının neden kocalarını ihbar etmek zorunda olduklarını, neden Andrey'in ve onun gibi yüzlerce insanın iş arkadaşlarını, çocukluk arkadaşlarını ihbar etmek zorunda olduklarını anlayamamıştı... İşte hırsızlar tarafından soyulmuş bir hâlde trenden indi, buz kesmiş parmaklarını yağlı ceketinin kollarının içine sokuyor, başında tüylü, kirli bir havlu sarılı. Yanında kocalarının suçunu ihbar etmedikleri için onlarca yıla mahkûm edilmiş yüzlerce Moskovalı kadının karda çıkardığı gıcırtilar... Halk düşmanlarının eşleri tökezliyor, acele acele yürüyor, yere düşüyorlar, karın üstüne yayılan bohçalarını telaşla topluyorlar, fakat ağlamaya korkuyorlar. (Grossman 2013: 212-126)

Kazak yazar Şerbeni Beysenova ise *Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva* adlı romanında Stalin devrinde tutuklanan akademisyen Muhamedcan Karateyev'in ve onun geride bıraktığı eşi Marguva'nın yaşadıklarını ve çocuklarıyla birlikte verdiği yaşam mücadelesini anlatır (Beysenova 2019: 61):

Marguva sokağa çıktığında sanki alnında “halk düşmanının karısı” yazan lanet bir damga varmış gibi hiç kimsenin yüzüne bakamıyordu. Bazıları bunu görse de görmemezlikten gelip yanından geçip gidiyordu. Hatta hiç karşılaşmamak için doğrudan başka yöne yolunu değiştirenleri nice defa gördü. Öyle zamanlarda teessürle evine geliyor ve göz yaşlarına boğuluyordu. Ancak yine evde oturamıyordu. Taş binayı kolağan edip gelmek onun için neredeyse bir göreve dönüşmüştü. O son gidişinden sonra Medet'i evde bırakmaya da korkuyordu. Sıkıca giydirip sarıp sarmalayıp onu da beraberinde götürdü.

Anne-babaları hatta dedeleri Stalin terörüne kurban gitmiş çocuklar içinde sistemin gözden kaçırdıkları da vardır. Bunlardan biri, SSCB'nin iflasını ilan etmiş olan Mihail Gorbaçov'dur. Her iki dedesi de 1930'lu yıllarda uygulanan Troçkist-karşı devrimci faaliyetlerde bulunmak suçuyla kamplara gönderilmiştir. Birinin tutuklanması küçük Mihail'in gözleri önünde gerçekleşmiş ve bu onu derinden sarsmıştır. Üstelik sadece Gorbaçov'un değil eşi Raisa'nın da dedesi 1937'de kolhozda karşı devrimci propaganda yapmaktan tutuklanmış ve infaz edilmiştir (D'encausse 2019: 20-21).

Sistemin işleyişine göre kadınlar da en az kocaları kadar suçludur. Aynı çatı altında birlikte nefes alıp yaşamak ikisinin de halk düşmanı olarak suçlanmaları için yeterlidir. Kadınlar kocaları gibi halk düşmanı değillerse niçin onları ihbar etmemişlerdir? Bu da suçlanmaları için kâfidir. Bu kadınlar bir taraftan

hapishanelere konulmuş ve akıbetleri belli olmayan kocalarına ulaşım onlara yardım etmeye çalışırken diğer taraftan üzerlerine atılmış suçlama ve bu suçlamanın getirdiği sorunlarla uğraşırlar. Onların bir diğer mücadeleleri ise çocukları başta olmak üzere bütün aile üyelerinin hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli maddî imkânları bulma gayretidir.

Repressiya'nın eşler (kadınlar) üzerindeki doğrudan etkilerini anlatan en önemli çalışmalarından biri Özbekistan'da yayımlanan *Qor Qo'ynida Lolalar / Qatag'on Etilgan Ayollar (Kar Koynundaki Laleler / Qatag'on'a Atılan Kadınlar)* adlı eserdir. Kitapta Repressiya kurbanı yirmiden fazla Özbek kadının başına gelenler anlatılır.¹⁶ Halk düşmanı ilan edilenlerin eşleri için özel kamplar yapılır. Kazakistan'daki ALJİR Kampı bunlardan biridir. Bütün kamplarda olduğu gibi bu kamplarda da hayat şartları çok zordur. Buradaki kadınların birçoğu toplumun üst sınıfına mensup olduklarından bu şartlara uyum sağlamakta çok zorlanmışlardır. Daha sonra kampın bulunduğu yerde yapılan kazı çalışmalarında toplu mezarlar bulunmuştur. *Qor Qo'ynida Lolalar* adlı eserin sunuşunda yazılan "Yıllar ve devirler geçip gitti. Ama müstebid Sovyet rejiminin Özbek halkına uyguladığı eziyet asla unutulmadı." İfadelerinde olduğu gibi Repressiya'nın sonraki zamanlara etkisi edebiyata da yansımıştır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Cengiz Aytmatov'un *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adlı eseri bu durumun belirgin örneklerinden biridir. Eserin Aytmatov tarafından 1980'de yazıldığı, ancak 1990'da yayımlanabildiği dikkate alındığında edebî açıdan Repressiya etkisinin en azından 1990'a kadar devam ettiği söylenebilir.

Özbekistan'daki Repressiya kıyımını ortaya koyan eserlerden biri de *Ular Ger-*

Fotoğraflar, Astana yakınlarındaki Akmol köyünde halk düşmanı ilan edilenlerin eşleri için kurulmuş ve bugün müze hâline getirilmiş ALJİR Kampına aittir.

16 Kar altındaki lalelerin isimleri şunlardır: Hadiça Aliyeva, Kimehon Aşurova, Tacihan Ahmedova, Valentina Vesilyeva, Ketevan İslamova, Elmira İslamova, Maksuda İshakova, Hayrinnisa Macidhanova, Ashap Mirşarapova, Matluba Muhamedova, Zoya Olyakulova, Gülsüm Rahimova-Aşrafîy, Sabahat Rahmatova, Ekaterine Süleymanova, Maryam Sultanmuradova, Sora Truabekova, Hikmetcan Fıratova, Sabira Holdorova, Vilayat Hucayeva, Rahbar Şermuhamedova, Tacihan Şodiyeva, Zeynab Haşimova.

maniyada Ukıgan Ediler (Onlar Almanya'da Okumuşlardı) adlı eserdir. Eserde, 1920'li yılların ilk başlarında Özbekistan'dan yüksek tahsil görmeleri için Almanya'ya gönderilen birçoğu 1902 doğumlu (ölümleri ise elbette 1937/38) yetmiş yakın öğrencinin geri çağırılması ve bunların büyük kısmının Repressiya'da katledilmesi¹⁷ anlatılır (Turdıyev: 2006).

Halk düşmanı olarak suçlanıp götürülenlerin geride kalan yakınları, komşuları tarafından horlanıp dışlanırlar. Onlar bir yandan sistemin gazabına uğrayıp cezalandırılan yakınlarının acısını çekip kendi başlarına da aynı şeyin geleceği korkusunu yaşarken diğer taraftan da toplumsal ve çevresel baskı altında yaşamaya çalışırlar. Örnek olarak, Abdullah Kadirî Çulkunbay'ın oğlu ve ailesinin yaşadıkları durumu özetler mahiyettedir:

1949'da çocuk yuvasına dönüştürülen bağımızı Taşkent'e dışarıdan getirilen yılıkcılık teşkilatı sahiplendi. Düşüncesiz ve kötü emirlerle çiftliğin etrafındaki meyveli ağaçlar kesilerek at arabalarına yer hazırlandı. Bağımızın batı tarafında domuz çiftliği kuruldu. Sinek, sivrisinek, kurtçuk, böcek çoğaldı. Domuzları arkta yıkayarak içme suyunu bulandırmaya başladılar. Bazı namussuz kişilerden: “Çulkunbay'ın cezası gibi”, “Çulkunbay halk düşmanı olmasaydı biz bu günlere düşmezdik” diye kötü sözler işittiğimiz çok günler oldu. O zamanlar, dişimizi sıkarak dayanmaktan başka çaremiz yoktu. (Abdulayev 2003: 174)

Repressiya mağdurlarının bir kısmının yaşadıkları ise onların çocukları veya torunları tarafından ancak kaleme alınabilmiştir. Özbek şair Batu'nun kızı Naima Mahmudova, halk düşmanı olarak ilan edilen bir babanın kızı olarak yaşadıklarını Qataqon Qurbanı Kızının Hatıraları adıyla daha sonra yayımlamıştır (2007). Naima Mahmudova eserinin bir bölümünde babasının halk düşmanı olarak bilinmesinden dolayı öğrencilik yıllarında yaşadığı sıkıntıları ve uğradığı hakaretleri anlatır. İkinci bir darbeyi ise annesinin tutuklanması dolayısıyla yaşadığını şöyle ifade eder:

Sonra savaş başladı ve hayatımız alt üst oldu. Okulumuz H. Süleymanova sokağında, şimdiki Shereaton Otelinin yerinde bulunuyordu ve annemin evine yakındı. Bundan dolayı ben genellikle annemin evinde kalırdım. 1941 yılının Temmuz ayıydı. Bir gece saat üçe doğru kapımız sert bir şekilde çalındı. Annem kapıyı açınca eve askeri kıyafet giymiş üç kişi hışımla daldı. İçlerinden biri kadındı. “Misafirlerimiz!” gece yarısı annemin tutuklanması hakkında

17 Almanya'ya okumaya gönderilen, fakat öğrenimleri devam ederken SSCB'ye çağırılan ve yargılanıp öldürülen öğrencilerden bazıları şunlardır: Abdulvahap Muradiy (1901-1937/38), Salih Muhammed (1902-1938), Sattar Cabbar (1905-1938), Tüleğen Mümin (1902-1938), Sultan Matkul (1902-1938), Basya Matkulova (1900-?), Hayrinnisa Macidhanova (1905-1938), Gülsüm Rahimova-Aşrafıy (1902-1938), Rukiya Hcayeva (Rahimova) (1908-1937), Nasriddin Şerahmedov (1908-1938), Fuzail Şerahmedov (1908-1938).

çıkan kararı gösterdiler. Pencereden dışarı baktım ve üstü kapalı siyah bir araba gözüme çarptı. Halk arasında “Kara Karga” adıyla bilinen bu arabanın yanında birkaç kişi daha duruyordu. Bizler, yani annem, ağabeyim ve ben şaşkınlıktan donmuş hâlde evi arayan adamların davranışlarını hayretler içinde izliyorduk. Adamlar evi epey dağıttılar. Kayda değer hiçbir şey bulamasalar da raflardaki tüm kitapları topladılar. Bu kitaplar evimizin en değerli eşyalarıydı. Onlardan başka değerli hiçbir şeyimiz yoktu. Annemi götürdüler. Neden ve nereye götürdüklerini bize söylemediler. Onlar gittikten sonra evin hâline bakıp ağladım. Çünkü her şey darmadağın olmuştu. Kıyafetler, tava tenceler, kağıtlar her yere atılmıştı. Biz korkudan titriyorduk. Kendimize geldikten sonra ağabeyimle ben dedeme koştuk. Onlar olayı duyunca ne kadar şaşırmış olsalar da endişelerini belli etmeden bizi avutmaya çalıştılar. “Bu bir yanlış anlaşılma olmalı, annenizi yarın, öbür gün serbest bırakırlar” dediler. Ama ne yazık ki annemizi görmek mahkemeye kadar bize nasip olmadı. Mahkeme günü dışarıda bekledik. Sonunda mahkeme bitti ve annemi dışarıya çıkarttılar. Ona doğru koştuk. Ama askerler bizi itiverdi. Annemin çaresizce bakarak: “Evlatlarım, kendinize dikkat edin. Bana 10 yıl verdiler. Ama bu bir yanlış anlaşılma. Ben en yakın sürede hapisten çıkıp geri döneceğim,” diye bağırdığını duyduk. Onu sürükleyerek “Kara Karga” ya bindirip götürdüler. Ben hüngür hüngür ağlamaya başladım. Dünya gözümde kararıştı. Hayatın hiçbir anlamı kalmamıştı. Çevremizde bulunanların bazıları bize acıyla, bazıları ise istihzayla bakıyorlardı. Kimsede umursar bir bakış görmedim. Bu benim canımı daha da yaktı. İç çekip hıçkırarak ağlamaya başladım. Ağabeyim, dedem, Sıddık ve Yunus amcalarım, annemin babası Petr Dede beni sakinleştirmeye çalıştılar. Ama kendimi durduramadım. Kendime geldiğimde meydan bomboş, yakınlarım ise hayretle dona kalmışlardı. (Mahmudova 2007: 5-6)

Naima Mahmudova'nın evimizin en değerli eşyaları dediği kitapları hakkındaki düşünceler “Erkin” hikâyesinde de işlenir. Hikâyede okul müdürü, öğrencisi Erkin'i evlerindeki kitaplar konusunda endişeyle şöyle uyarır:

Akşamüstü Nazım Hoca ağabeyinizi alıp götürmüşler. Tek tek topluyorlar. Siz de vakit geçirmeden evinize gidin. Babanızın kitaplarını, günlüklerini, mektuplarını; kısacası, yazılı ne kadar kağıt varsa saklayın. Çulkunbay ile Çolpan'ın kitapları asla göz önünde kalmasın. Kitaplıkta sadece dahilerin kitapları olsun. Dikkatli olun, evladım! Hemen gidin. (Melik 2019: 48)

Bu uyarıları yapan müdür, ertesi gün halk düşmanı suçlamasıyla tutuklanır. Onun dahilerin kitapları dediği Marks, Lenin, Stalin vb.nin kitaplarıdır. İlginç olan bu kitapların evlerde bulunmamasının da suç sayılmasıdır.

Batu'nun kızı Naima Mahmudova gibi babasını Stalin terörüne kurban verenlerden biri de Roza Aytmatova'dır. O da Naima gibi babası ve babasıyla birlikte

katledilen 137 kişinin hikâyesini anlatmak için Tarihın Ak Sayfaları adlı bir kitap yazmıştır.

Kendisi önsözde kitabı iki sebepten yazdığını söyler: Birincisi, 1991 yılında Bişkek'te Çon-Taş köyünde toplu mezarın bulunması ve bu mezardaki insanların 30'lu yıllardaki toplu katliamın suçsuz kurbanlarının olduğunun anlaşılmasıydı. Bu kazı sırasında bir sürü kurbanın içinden babam Törekuł Aytmatov'a ait belgelerin bulunması ailemizin kaderinde büyük bir dönüm noktası oldu. Sanki yarım asır sonra çocukları bulsun diye babam, suçunu belgeleyen kâğıdı ön cebine koymuştu. Hâlâ hatırlıyorum, bu haberi duyduğum o günlerde ne yapacağımı ve yüreğimi sıkan kederi nereye saklayacağımı bilemiyordum. Babamı vurup, hayvan gibi gömen insansları, sesimi bütün dünyaya duyuracak şekilde suçlamak istedim. Fakat böyle zamanda hâlimi anlayan, beni dinleyen kimse olmadı. İşte o zaman kalan gücümle kalemi elime aldım. Her şeyi yazmak istedim. Böyle yapmazsam bağrım patlayacakmış gibiydi... (Aytmatova 2011: 12). Aytmatova, kitabı yazışının ikinci sebebi olarak ise babasının da aralarında bulunduğu 137 kişinin hüznü hikâyelerine saygı duyulmasını sağlamak olduğunu belirtir. Kitap yazılış amaçlarına ulaşmıştır.

Repressiya'nın Sembolü: Çerniy Voron (Siyah Karga)

Repressiya dönemindeki uygulamaların sembolü Çerniy Voron (Siyah Karga) adlı polis arabası olmuştur. Bütün tutuklamalar gece yarısından sonra bu arabayla gelen polisler tarafından yapılır. Bu yüzden gece yarısından sonra sokağa bir arabanın girmesi o sokakta yaşayanlar tarafından büyük bir korkuya sebep olur. *Çerniy Voron'un* önünde durduğu evlerde yaşanan korkunun tarifi ise imkânsızdır. Bu korkuyu yaşayanlardan biri Bahtiyar Vahabzade'dir. "İki Korku" şiirinin üçüncü bölümünde Vahabzade yaşadığı korku neticesinde hissettiklerini anlatır. Bir arabanın gece yarısı gelip kendisini sorguya götürceği korkusunu şair:

Törekuł AYTMATOV

*Mən düşüncələrdə bələce qovrularkən –
Boşalırkən, dolurkən
Qapımızın önündə bir maşın durdu, allah,
Kimsə düşüb maşından ünvanı sordu, allah.
Ev başıma dolandı,
Dünya bir an içində
Kameraya çevrilib, nəce balacalandı.
Soyuq tər basdı məni.
Dedim, dar ağacından öz dilim asdı məni.
Motor səsi eşitdim,
Maşının qapıları örtüldü taraq-taraq.
Maşın gruldayaraq
Getdi...
şükür Allah'a!
Bu xatadan sovuşsam, çarmıxa çəksələr de
Ağzımı kilidləram, danışmaram bir daha.*

mısralarıyla dile getirir. Devlet tutuklamaları gündüzleri değil, yalnızca geceleri yapar. Bunun sebebini Soljenitsin eserinde şöyle izah eder:

Tutuklamanın gece ve tarif edildiği şekilde yapılmasının büyük yararları var. Kapının vurulmasıyla apartmandakilerin hepsi dehşet içinde kalırlar. Sıcacık yatağından kaldırılan tutuklanacak kimse şaşkınlık geçirir, düşünme yeteneği zayıflar. Geceleyin yapılan tutuklamada görevliler daha üstün durumdadır: Yarım düzine silahlı insana karşı pantolon düğmelerini ilikleme vakti olmayan bir kişi. İyi planlanmış bir hareket, buradaki bir evden, ötedeki başka bir eve, bir üçüncüsüne sonra bir dördüncüsüne zincirleme gidilmesi hatta hiç acele edilmemesi verimlilik sağlar: Dar bir kadroyla çok vatandaş tutuklanabilir (Soljenitsin 1974: 18)

Sabaha ulaşabilen herkes bir önceki gece tutuklanmadığı için Tanrı'ya şükreder. Bu yüzden gece uzadıkça arkadaşının ihbarı üzerine tutuklanma korkusu Vahabzade'nin içinde büyüdükçe büyür. Tutuklanan sıradan bir SSCB vatandaşının içinde antisovyetik kanıt bulunacak şey olarak düşünüldüğü için ilk el konulan eşyası güncesidir. Vahabzade içinse içinde düşünceleri, hayalleri, öfkeleri, sevgileri, hayal kırıklıkları... bulunan şiirleri. O, gece boyunca yaşadığı korkuyla geçmişte yazdığı muhalif şiirleri arayıp bulur, bir araya getirir. Bir kısmını yakar, yakmaya kıyamadıklarını annesinin protez bacağının içine gizler. Repressiya dönemini anlatan hikâyeler içinde günce konusunu işleyenlerden biri Melik Tahir'in "Erkin" hikâyesidir. Bu hikâyede on yedi yaşındaki delikanlı, annesinin ısrarlarına rağmen babasının güncesini yakmaya kıyamaz. Kitaplarla birlikte bir küpe koyup köpek kulübesinin altına gömer.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Fakat NKVD çalışanları küpü bulur. Delikanlı sorgusunun daha ilk gününde intihar eder. Annesi ise tutuklanır (Melik 2019: 47-56).

Geceleri sokaktan geçen her arabanın sesi korku ve endişeyle dinlenir. Evin önünde duran her araba insanları korkudan titretir. Bir arabanın belirsiz bir saatte sokağa girerek evin önünde durması, içinden her yana korku salan polislerin inerek apartmanın katlarını hızla çıkması ve nihayet kapı ziline çalınması... Arabanın durmasıyla kapı ziline çalınması arasında geçen sürede korkunun hangi türleri yoklardı acaba yürekleri? Figes, Vahabzade'nin yaşadığı korkunun aynısını yaşayan Viyaçeslav Kolobkov'un Leningrad'da bir fabrika işçisi olan babasının geceleri evlerinin dışında bir araba durunca yaşadığı paniği şöyle anlatır:

Her gece bir araba motorunun sesini bekleyerek uyanık kalırdı. Ses gelince doğrulup yatağında kaskatı otururdu. Dehşete düşerdi. Karanlıkta onu zor görmeme rağmen, yaşadığı korkunun, sinirli terleyişinin kokusunu alır ve bedeninin sarsıldığını hissederdim. “Beni almaya geldiler!” Bir araba sesi duyunca hep bunu söylerdi. Söylediği bir şeyden dolayı tutuklanacağına inanmıştı –bazen evde Bolşeviklere küfrettiği olurdu. Motorun durduğunu ve açılan araba kapısının çarptığını duyunca, hemen yataktan fırlar ve en çok gerek duyacağını düşündüğü şeyleri telaş içinde el yordamıyla aramaya koyulurdu. “Onlar” kendini almaya gelince hazır olması için her zaman eşyaları yatağının yanında bulundururdu. Orda ekmek kabuklarının durduğunu hatırlıyorum – en büyük korkusu ekmeksiz gitmekti. Babamın gözüne birçok gece doğru dürüst uyku girmedi – hiç gelmeyen bir arabayı beklemekten. (2011: 281).

Özbekiston Respublikası Qatag'on Qurbanları Xotirası Muzeyi'nde bulunan, Repressiya kurbanlarının evinden alınıp götürüldüğü Çerniy Voronok (Kara Karga) adlı polis arabası. Arabanın üstünde bulunduğu zeminde Repressiya mağdurlarının isimleri vardır. (Fotoğraf: Ercan Arğin 2014).¹⁸

¹⁸ Repressiya öncesinde ve sonrasında Özbekistan'da yapılan sorgulama, tutuklama, cezalandırma işlemleriyle ilgili olarak bk. “Şamsutdinov, Rüstambek, (2018), Qatag'on Kilingan Yurtdaşlarını Hatırlab, Akademnashr, Taşkent.” Prof. Dr. Şamsutdinov, tarih uzmanı olmakla birlikte Qatag'on

Korku, Büyük Terör zamanında Macaristan'da da mevcuttur. Evlerinden, iş yerlerinden alınanlar Özbekistan'daki Çernıy Voronok'a benzeyen siyah arabaya bindirilip götürülürler. Fotoğraf Budapeşte'deki Büyük Terör Müzesi'nde sergilenen arabaya aittir.¹⁹

Özbek edebiyatının önemli isimlerinden ve aynı zamanda Repressiya mağduru Şükrullah Yusufoglu da babasının bir araba tarafından alınıp götürülme korkusunu şöyle anlatır: “Babam da her zaman korku içinde yaşıyordu. Geceleri siyah bir araba köyde ortaya çıkıyor ve yine birini alıp gidiyordu” (Yusufoglu 2009: 53). Yusufoglu'nun babasının korktuğu başına gelir. Maalesef aynı durum Yusufoglu için de gerçekleşecektir: “Birgün bir siyah araba onu da alıp götürür: Eşyama sırtlanarak hapishane avlusunda bekleyen Çernıy Voron (Karakarga) arabasına bindim. Şimdi nereye götürecekler? Araba, daha ben ne olduğunu anlayamadan iki-üç dakikalık bir yol almıştı ki, durdu; yine meçhul bir demir nizamiye kapısının gürültü ile açılıp kapanan sesi duyuldu” (2009: 55).

Herkes geceleyin bir araba sesinin evlerinin önünde durmasını, sonra kapı zillerinin çalmasını korkuyla bekler. Vahabzade ve Kolobkov'un gece yarısı bir arabanın gelip onları götüreceği korkusu, Anar'ın “O Gecenin Seheri” hikâyesinde apartman sakinlerinin her birinin dilinden ayrı ayrı anlatılır. Hikâyede dört katlı, sekiz dairesi bir apartmanda yaşayanların 14 Nisan'da gece vakti dışarıda bir arabanın fren sesiyle uyanmaları üzerine yaşadıkları duygular

Kurbanları Hatırası Müzesi'nin müdürlüğünü de yapmaktadır. Eserde makaleye konu olan birçok olayın resmî belgesi ve arka planı kapsamlı bir şekilde yer almıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Stalin terörü yalnızca olayları yaşayan birinci şahıslar tarafından yazılmamış, onların çocuk ve torunları tarafından da kaleme alınmıştır. Duruma örnek olarak Naima Mahmudova'nın konuyla ilgili eseri verilebilir: Mahmudova, Naima, (2007), *Qatag'on Kurbanı, Kızının Hatıraları, Taşkent*.

19 Macaristan'da yaşanan Büyük Terör'le (1956) ilgili olarak babası din adamı olan bir meslektaşım 2017 yılında bana şunları anlatmıştı: Büyük Törör'ün yaşandığı zamanlarda ben daha çocuktum. O günleri çok iyi hatırlamıyorum. Ama annem hayatı boyunca (babam bir papaz olduğundan) Andrassy Caddesi'ne götürülmedikleri için Tanrıya şükretmiştir: Şükürler olsun, Andrassy Caddesi'ne götürülmedik... Şükürler olsun... Çünkü o cadde Büyük Terör zamanında sorgu, işkence ve cezalandırmaların yapıldığı yerd. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra babam, yaşlılık zamanında kısa süreli zihin kaybına uğradı ve o günlerde korku içinde titreyip ağlayarak sürekli bu caddenin ismini söyledi. Anladım ki, babam, yaşadığı korkuyu yıllarca bizlerden gizlemişti ve bu korku ancak şimdi bir zihin bulanıklığı sırasında ortaya çıkıyordu.

(korkunu insan ruhunda ve bedenindeki bütün resmî geçitler) anlatılır. Bu apartmanda yaşayanların her birinin o gece arabanın fren sesini duymalarıyla birlikte yaşadıkları ile tutuklanma korkusuna dair hisleri dönemin Sovyet vatandaşlarının hissettiği korkuların da tasnifi ya da özeti gibidir: Binanın bir numaralı dairesinde yönetici Beşir ve eşi Züleyha oturmaktadır. Apartmanın önünde duran arabanın fren sesiyle birlikte Züleyha gördüğü rüyası yarım kalarak uyanır. Karı koca gelenlerin ayak seslerini dinlerler. Beşir bu seslerden asker ya da polislerin üç ya da dört kişi olduğunu tahmin eder. Beşir ve Züleyha, “Allah, sen özün hatadan sahla!” diye dua edip korkuyla beklerken adım sesleri onların bulunduğu daireyi geçip iki numaralı daireye doğru yönelir. Burada kocası ölmüş yaşlı Zehra ile evinin bir odasını kiraladığı, Sekine vardır. Uykusu derin olan yaşlı Zehra arabanın fren sesine uyanmaz, fakat Sekine adım sesleri kendi dairelerine yaklaştıkça artan korkuyla yazarın ifadesine göre “beynine çiviler çakılırcasına” bekler. Çünkü o gün işyerinde çalışırken önemli bir kelime içindeki bir harfi yanlış dizmiş, dizilen yanlış harf kelimenin manasını değiştirmiştir. Sekine, bunu bilen tek kişi olan iş arkadaşı Ahmedov tarafından ihbar edilme korkusu içindedir. O, başörtüsüyle alındaki terleri silerken adım sesleri üç numaralı daireye yönelir. Bu dairede Surhay adında bekâr bir mimar oturmaktadır ve araba apartmanın önünde durduğunda hâlâ çalıştığı için uyanık olan tek kişidir. Surhay işine o kadar kendini kaptırmıştır ki, ne arabanın gelişini ne de fren sesini duymuştur. Yazar, Surhay kişisiyle her dönemde yalnızca işini yapan, işine yoğunlaşan insanların Repressiya gibi sıra dışı zamanlarda bile hiçbir şeyden etkilenmeyeceklerini, (belki) zarar da görmeyeceklerini işaret eder. Adımlar Surhay’ın bulunduğu daireyi de geçip dört numaralı daireye yönelir. Burada eski bir parti mensubu olan Gurbankişi vardır. O, zaten son üç aydan beri tutuklanacağını düşünerek yaşamaktadır. Bunun için çantasını bile hazırlamıştır. Gurbankişi, bu korkusunda haklıdır. Çünkü artık Komünist Parti’nin eski yöneticileri de herkes gibi büyük bir tehlike altındadırlar. Joseph Stalin, itibarını yitiren parti üyelerinin, gelecekteki tarihçiler için siyasî varlıklarının hiçbir kaydı kalmasın diye parti fotoğraflarından bile çıkarılmalarını buyurmuştur (Manguel 2013: 125). Okuyucu, yazarın onunla ilgili anlatımlarından Gurbankişi’nin tutuklanacağı hissine kapılsa da, ayak sesleri hem Gurbankişi’nin hem de okuyucunun şaşkınlığı içinde üçüncü kata, dolayısıyla boş olan beş numaralı daireyi de geçip altı numaralı daireye yönelir. Burada Cavaşir, eşi Tovuz ve altı yaşındaki kızları Rena yaşamaktadır. Onlar Gurbankişi’nin tutuklanacağını düşünürken adım sesleri kendi dairelerine yönelince büyük bir korkuya kapılırlar. Kızları Rena’nın daha önce beş numaralı dairede oturan ve halk düşmanı olmakla suçlanarak tutuklanan komşuları müzisyen Fereç’in şarkılarını söylediğini hatırlarlar. Korkuları iyice artar. Cavaşir ve Tovuz başlarına gelecek olanın Fereç’in kızlarını zehirlemesinden kaynaklandığını düşünüp birbirlerini suç-

layıp kavga ederlerken adım sesleri yedi numaralı daireye yönelir. Bu dairede o gece evde olmayan kaptan Salayev oturmaktadır. Sekiz numaralı dairede ise petrol işçisi Zeynallı ve ailesi yaşamaktadır. Bu dairenin kapısı apartmandaki herkesin duyacağı şekilde şiddetle vurulunca hemen açılır. Gelenler içerdekilerle birlikte aşağı inerek arabaya binip giderler. Hikâye beklenmedik bir sonla biter.

Bu hikâyenin o dönem Sovyet toplumundaki karşılığı (aslında hikâyeden haberdar olmayan) Figes'in eserinde şöyle dile getirilir: "İnsanlar gece yarısı kapılarının çalınacağı yönünde korkulu bir beklentiyle yaşıyordu. Geceleri yarım yamalak uyuyor ve dışarıda bir araba freni duyar duymaz uyanıyordu. Ayak seslerinin merdiveni ya da koridoru geçip uzaklaşmasına kadar nefes almaksızın yatakta bekliyor, ardından ziyaretçilerin kendisi için gelmediğini anlamının rahatlığıyla tekrar uykuya dalıyordu" (Figes 2011: 279-280). Denilebilir ki Repressiya zamanında, dünyanın en büyük ülkesinde yüz binlerce insan yarım yamalak ve her an yataktan kalkacak şekilde tetikte uyurlar. En çok korkulan ise gece yarısı sokakta duyulan fren sesidir. Bu sesin güçlü çağrışımları ve onu duyanın ruhunda korkunç karşılıkları vardır: halk düşmanı, vatan hainliği, yalnızca dosyadan görülen mahkemeler, Sibirya'ya sürgün, kurşuna dizilme... Bu sesteki kurtulmak ise bir mucizeyi gerektirir. Yukarıda özeti verilen hikâyede aynı apartmanda yaşayanların korkuları ayrı ayrıdır. Bir numarada sıradan insanların korkusu, iki numarada ihbar edilme korkusu, dört numarada politik endişelerden kaynaklanan korku, altı numaralı dairede ise bir halk düşmanının ailenin çocuğuyla müzik üzerinden kurduğu ilişkiden kaynaklanan korku yaşanmaktadır. Ancak sebebi ne olursa olsun bunların hepsi dönemin yönetimine karşı duyulan korku türleridir. Bir numaralı dairede yaşayan Beşir ve eşinin korkusu gelenlerin polis olduğundan kaynaklanan korkudur. Çünkü Stalin terörünü uygulayan meslek grupları içinde halkın en çok korktuğu polislerdir. 1930'lu yılların başından itibaren sivil polisi de denetimi altına alan siyâsî polis, baskının temel aracı olarak çalışmış, uygulanan baskı yöntemleri normal bir durum hâline gelmiştir.

Despotik yönetim altında 1937'ten sonra polis, kırsal alanlardaki sınıf savaşından, ülke sınırları içindeki önemli şehirleri, sınır bölgelerini, yeni sanayi merkezlerini ve hatta siyâsî seçkinlerin tatil bölgelerini temizlemek için yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiştir. Ancak kısa bir zaman içerisinde polis ve güvenlik güçlerinin potansiyel tehlikeli olarak gördüğü grupların kapsamı genişlemiş, polis on yıl boyunca, artan sayıdaki etnik ve ulusal azınlığa karşı toplumsal baskı yöntemleri uygulamış ve bunlar 1937 ve 1938'de en yüksek seviyesine ulaşmıştır. O yılların büyük yıkıntıları ile ilişkili polis operasyonları 1930'larda bir şekilde marjinalize olmuş ya da politik olarak şüphelenilen neredeyse her gruba yönelik olarak yapılmakla kalınmamış sıradan vatandaşlar da polis

operasyonlarından üst derecede etkilenmişlerdir. Bu yıllarda SSCB'deki polis sayısındaki belirgin artış bu durumun önemli göstergelerindedir. 1930'lu yılların başında yaklaşık 90.000 olan polis sayısı 1938'e ulaşıldığında 182.000'e çıkmıştır (Shearer 2003: 85; 2001: 509-513).

Shearer'in polis operasyonlarından üst derecede etkilenen şeklinde tanımladığı sıradan kişilerin Anar'ın hikâyesindeki karşılığı Beşir ve ailesidir. Onlar ne parti üyesidir ne muhalif ne yabancı işçi ne de kulak... Sadece sıradan insanlardır ama bu bile dönemin şartları içinde Repressiya korkularını en üst düzeyde yaşamaları için yeterli bir sebeptir.

“O Gecenin Seheri” adlı hikâyede özellikle iki, dört ve altı numaralı dairelerde yaşayanların korkuları üzerinde durmak faydalı olacaktır. İki numaralı dairede iş yerinde çalışırken yaptığı teknik bir hata yüzünden ihbar edilme korkusu yaşayan Sekine'nin yaşadığı devlet dairelerinde veya fabrikalarda çalışan hemen herkesin yaşadığı bir korkudur. SSCB'de özellikle fabrikalarda görülen arızalar teknik bir sebebe dayandırılmaz, mutlaka bir suçlu aranır:

Fabrikada bir arıza olduğunda, “Yoldaşlar, sabotaj ve hainlik var!” derlerdi. Sicilinde leke olan birini arar ve onu düşman diye nitelendirirlerdi. Onu hapisaneye atar ve bu işi yaptığını itiraf ettirinceye kadar döverlerdi. Mahkemede yargılanırken şöyle laf atarlardı: “Aramızda gizlice çalışan şu p.şta bak!” (Figes 2011: 315).

Dört numaralı dairede yaşayan Gurbankişi'nin eski bir parti mensubu olmasından dolayı yaşadığı “politik korku”nun sebebi Molotov'un Stalin hakkındaki şu görüşleriyle açıklanabilir:

“Büyük Tasfiye” bir “sigorta politikası”, yani önderliğin savaş zamanında sorun çıkarabilecek olan Parti içindeki kararsızları, kariyeristleri ve gizli düşmanları açığa çıkarmak için başvurduğu gerekli bir yoldu. Yani yönetim kademesindeki terör aşağıya doğru Parti saflarına, Sovyet kurumlarına ve topluma yayıldı. Bir tahmine göre 1937-38 yıllarında 116.885 Parti üyesi ya infaz edilmiş ya da hapse atılmıştır. (Figes 2011: 277)

Eserde Gurbankişi'nin bütün endişesinin kaynağı yukarıda verilen rakamın içinde alma korkusudur. Sayının fazlalığı toplum içinde zamanla durumun olağan kabul edilmesine yol açmıştır. Partide yapılan ihraçlara rağmen daha fazla üye kaydı yapılmıştır: 1938'de 148.000 yeni üye (1937'de 32.000) ve 43.700 aday üye (1937'de 34.000) partiye katılmıştır (Khlevniuk 2003: 27). Hiç şüphesiz sebeplerden biri de parti içinde yaşanan keskin çatışmalardır. Yalnızca parti üyeleri değil, onların yakınları da paylarına düşeni alırlar. Kişilerin cezaları yüksek düzeylerdeki akraba ve yakınlarının konumlarına göre değişir.

1937'den itibaren gerçekleştirilen baskı kampanyalarının önemli etkilerinden birisi, en azından istatistiksel açıdan Ezhov'un yönetimi sırasında tutuklanan tüm mağdurların bir kısmını oluşturan parti üyesi, idari ve endüstriyel elitlere yönelik olmasıdır (McLoughlin ve McDermott 2003: 3).

Muhafif parti üyeleri sosyal bakımdan zararlı ve tehlikeli olarak kabul edilmişlerdir. "O Gecenin Seheri" hikâyesinde eski bir partili olduğu anlaşılan Gurbankişi'nin Repressiya'nın parti mağdurları olma korkusunu yaşadığı aşikârdır. Aynı korku Özbek edebiyatı ürünlerinden *Kefensiz Gömülenler*'de anlatılan, 1919 yılından beri Komünist Parti'nin üyesi ve önde gelenlerinden biri olan Nasriddin Hocayev için de geçerlidir; fakat, o da ellili yaşlarında halk düşmanı olarak zindana atılır (Yusufoğlu 2009: 97).

Yukarıda anlatılanlara benzer konular Kazak edebiyatında da işlenmiştir. N. Akış'ın *Rakımsız Köktem* adlı eserinde Salık ve Akıw adlı iki başarılı komşu, Sovyet askerleri tarafından kurşuna dizilerek öldürülür. Bu iki gencin şahsında sistemin kendi kurucu evlatlarını nasıl yok ettiği vurgulanır (Akış 2016: 112). *Her Şey Geçip Gider*'de ise Grossman görevden alınmaların devlet yapılanmasının içinde yarattığı karmaşıklığı şöyle özetler:

Halk düşmanı olduğu ifşa edilen bir bölge komitesi sekreteriyle onu ifşa eden ve kısa süre sonra kendisinin de halk düşmanı olduğu ortaya çıkan yeni bölge sekreterinin hapisane ranzalarında yan yana yattıkları durumlar oluyordu; bir ay sonra ise ikinci sekreteri ifşa etmiş ve kendisi de halk düşmanı olarak ifşa edilmiş üçüncü bölge sekreteri aynı hücreye düşüyordu (Grossman 2013: 176).

Önceleri partiye katılmak ve devlette görev almak sigorta olarak kabul edilir ve kısmen de olsa bir güvenlik duygusu verirken artık bu görevlerin de koruyucu bir kalkan olmaktan çıktığı görülür.

Altı numaralı dairedeki "çocuk üzerinden yaşanan korku" ise Sovyet ailelerinin birçoğunun yaşadığı bir korku türüdür. Aileler için çocuklar başta gelen tehlike kaynağıydı. Çünkü onlar doğal konuşkanlıklarından dolayı, kulak misafiri oldukları şeylerin önemini anlamayıp saklayamayacak kadar küçüktüler. Özellikle oyun alanları muhbirlerin kaynadığı bir yerd (Figes 2011: 78). Dikta rejimleri hakkında konuşup yazarken, biri hakkında yapılan yorum ve değerlendirmelerle birlikte ulaşılan sonuçlar diğerleri için de geçerli olacaktır. Çin'de Stalin'i örnek alan Mao kültürünü yaratma sürecinde de korku önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkar. Mao döneminde insanların çoğu, istemeden düşüncelerini açıklayabilecekleri korkusuyla düşünmeye bile cesaret edemeyecek bir duruma girmişlerdir. Resmî görüşün aksine bir fikre sahip olduklarında, başka çocuklara söyleyip ailenin başına bir bela getirirler kor-

kusuyla bunu çocuklarına bile söyleyememişlerdir. Çin’de popüler bir şarkının sözleri şöyledir: “Baban yakındır, annen yakındır, ama hiçbiri Başkan Mao kadar yakın değildir.” Çocuklara kendilerini tümüyle Mao’ya vermemiş olan ana babalarının bile düşman olduğu öğretilir (Chang 1994: 257). Durum böyle olunca Cavanşir ve Tovuz’un Fereç adlı müzisyen bir halk düşmanıya yakınlaşan çocukları yüzünden korku duymaları anlaşılabilir hâle gelmektedir. Hem “İki Korku” şiirinde hem de “O Gecenin Seheri” hikâyesinde halk düşmanlarının müzisyen olmaları dikkat çekici ortak unsurlardandır. Repressiya döneminde yaşanan baskıyı ya da millî değerleri sanat yoluyla ifade etmek de muhalif politik ifade kadar tehlikelidir. “O Gecenin Seheri” hikâyesinde yazar, sanatın kız çocuğu Rena’ya aktarımının tehlikesi üzerinde durur.

Çocukları yüzünden endişeye kapılan ebeveynlerin yanında anne babaları tutuklanan çocukların yaşadıkları ise bir başka trajedidir. Ve bu dönemde çocuk sahibi olmak da neredeyse potansiyel bir tehdit unsuru olmuştur. Sovyet hükûmeti 1935 yılında cezai sorumluluk yaşını “on iki”ye indirmiştir. Anne babalar çocuklarıyla tehdit edilirler: Kamenov oğlunun kurşuna dizileceği söylenerek tehdit edilir; İvan Smirnov sorgulamasında kızına muhafızlarca kaba davranıldığını görünce teslim olur; acımasız işkencelere direnen Stanislav Kosiyor on altı yaşındaki kızı odaya getirilip tecavüz edilince çözülür (Figes 2011: 287). Bununla birlikte anne ya da babaları halk düşmanı olarak tutuklanan veya öldürülen çocuklar kimi kez en yakınları tarafından bile sahiplenilmemiş, bu çocuklar “yabancı unsur” oldukları gerekçesiyle yetimhanelerde, yurtlarda büyümek zorunda kalmış, yaşı büyük olanlar ise okullardan, kom-somollardan atılmış veya sürgüne gönderilmişlerdir. Dahası bu çocukların birçoğu ebeveynlerinin kendilerine aşılana yüksek Sovyet değerlerinin muhalifi olduklarını öğrendiklerinde yaşadıkları değerler karmaşası ve ruhsal çatışmalarla baş edecek yaşlarda değildirler. Bu açıdan bakıldığında Cavanşir ile Topuz’un kavgalarının da toplumsal bir karşılığı ve anlaşılır sebepleri vardır. Sovyet sistemi çocukları iyi birer komünist olarak yetiştirebilmek için onları anne babalarının etkisinden kurtarmak, ailelerden çocukları devlete vermelerini sağlamak, onları kamulaştırmak istemiştir. Dahası Stalin akrabalar, özellikle eşler üzerinde sistematik bir baskı uygulanmasını sağlamıştır. Onun bakış açısıyla, aile tek tek üyelerinin davranışlarından kolektif olarak sorumluydu. Bir adam “halk düşmanı” olarak tutuklanmışsa, karısı da otomatik olarak suçlu durumuna düşerdi; çünkü kocasını önceden ihbar etmediği sürece, aynı görüşleri paylaştığı ya da onu korumaya çalıştığı varsayıldı (Figes 2011: 288). Uygulanan bu baskı ailenin yakın ve uzak üyeleri arasındaki güveni ortadan kaldırmış, aile bağları çözülmüş, eşler birbirlerinden kuşkulandırmaya başlamışlardır. Korkular bireyleri hatta aile mensuplarını bile birbirlerine karşı duyarsızlaştırır. Yazar belirtmese de Cavanşir ve Tovuz arasındaki kavganın sebebi de insan doğasına ve yaratılışına uygun olmayan Sovyet sisteminin aile

yapısına karşı başlattığı yıpratma politikalarının neticesidir. Çocuklar, babasını ihbar edip öldürülmesine neden olan Pavlik Morozov²⁰ gibi olmaları için sistem tarafından teşvik edilir. SSCB çocuklar yoluyla ailenin şahdamarını ko-parmak ister. Başarır da...

Bir çocuğun gözlerinin önünde ebeveynlerinin alınıp götürülmesi ve bunun çocukta yarattığı ruh durumunu anlatan metinlerden biri Özbek yazar Adil Yakubov'un bir tür anı/hikâye eseri olan "Buzkaymak" (Dondurma) adlı eseridir. Bu hikâyede evde arama yapan askerler bir sandığı açamayınca evin küçük çocuğu eline aldığı bir çiviyle sandığı açar. Bunun üzerine yüzbaşı çocuğa dönerek; Malades (aferin), deyip çocuğun başını okşar ve "Gelecekte senden bir Pavlik Morozov yetişiyor!" (Yakubov 1996: 162) diyerek onu över. Yazar ailenin yaşadığı bu trajedi anında aldığı övgünün kendinde yaşattıklarını şöyle dile getirir:

"Yüzbaşının bu beni yücelten, beklemediğim sözlerinden yüreğim azıcık ısındı. Yıllar sonra büyüdüğümde ben evdeki feryada rağmen babamı yakalamak için gelen celladın yücelten sözlerinden bir saniye de olsa sevdiğimi her hatırladığımda bir kez daha kendimden nefret ederdim. Ama o dakikada –bin pişmanım- onun sözlerinden gururlandığım da hakikat, müthiş bir hakikat!" (Yakubov 1996: 162)

Hikâyede buzkaymak baba oğul ilişkisinin eksik kalmış, tamamlanamamış yönünü temsil eder. Adil'in babası tutuklanacağı gün oğlunun elinden tutup onu dondurma almaya götürür, fakat bütün dondurmacılar kapalıdır. O, bu durumu sürgüne götürüleceği gün yaptıkları son görüşmede oğluna dondurma alması için verdiği beş rubleyle telafi etmeye çalışır: "Ömrümde bir defa sana buzkaymak almak istemiştım, bu da nasip olmadı. Bu parayla defter, kitap al. Artanı ile de buzkaymak alıp ye oğlum!..." (Yakubov 1996: 171). Fakat, hangi ve ne kadar para bir çocuğun babasının eliyle alınmış bir dondurmanın ağızda yaydığı tadı verebilir ki?

20 Pavlik Morozov (1918-1932), babasını devlete ihbar ettiği için ailesi tarafından linç edilerek öldürülmüş Rus çocuğu. Onu linç eden aile büyükleri de idam edilerek öldürülmüşlerdir. Pavlik'in hikâyesi bir kült hâlinde bütün ülkeye yayılmış, çocuklar onun gibi olmaları; ailelerini ve yakın çevrelerini ihbar etmeleri için özendirilmişlerdir. SSCB'de Pavlik Morozov tipinin idealize edilmiş hâlinin adı Mao dönemi Çin'inde Lei Feng'dir. Devlet tarafından oluşturulmuş yapay hikâyesine göre, o henüz yedi yaşındayken annesi bir toprak sahibi tarafından ırzına geçildiği için kendini asmıştır. Çocuklara ve gençlere Lei Feng'in 1962'de yirmi iki yaşındayken ölen bir asker olduğu, pek çok iyilik yaptığı, yaşlıların, hastaların ve ihtiyaç içinde olanların yardımına koştuğu, tasarruflarını felaket yardım fonlarına bağışladığı, yemek kuponlarını hastanedeki yoldaşlarına verdiği, herhangi bir eyleme girişmeden önce hep Mao'nun sözlerini düşündüğü anlatılır. Çocukların ve gençlerin sisteme uygun şekillenmelerini sağlamak amacıyla Lei Feng'in sözde günlüğü yayımlanır. Bu günlüğün her sayfasında Lei Feng şöyle yeminler eder: "Başkan Mao'nun eserlerini okumalıyım, Başkan Mao'nun talimatlarına uymalıyım, Başkan Mao'nun iyi bir askeri olmalıyım." Ve elbette o dönemde Çin'de çocuklar Lei Feng'i izlemeye teşvik edilirler. Bu bir Lei Feng'i izleme kampanyasıdır. Onun sınıf düşmanlarından nefret etmesi ve Mao'ya sevgi bağlılığı bu kampanyanın özüdür (Chang 1994: 251-253).

Terörün Mizah Hâli: Fıkralar ve Rüyalarla Suçlanma

Totaliter rejimlerde insanlar rüyalarında bile kendilerini baskı altında hissederek. “Kişiler rüyalarında, en özel alanlarında bile her yere mikrofonlar yerleştirmiş yetkililer tarafından dinlendiklerini, en mahrem düşüncelerinin bile merceğe altına alındığını düşünürler, kendi dairelerinin duvarları gibi komşu hanelerinkilerin de ortadan kaybolduğunu görürler; sürekli bir gözetim altında olduklarını, yüksek sesli hoparlörler, siyasi görüntü ve sloganlar ya da askeri üniformalılar tarafından taciz edildiklerini hissederek; kendilerini uysal, otoriteye boyun eğmiş ve konformist bir tutum benimseyerek rahatladıklarını hisseden insanlar olarak görürler; korku ya da kaygı nedeniyle felce uğramış hâldedirler” (Breadt 2004: 47’den Lahire 2022: 256).

Bunun yanında rüyalar pasif direniş unsuru olarak da karşımıza çıkabilir. Baskı rejimlerinde pasif direniş unsuru olarak kullanılan mizahın üç önemli işlevi vardır: 1. İnsanları güldürüp eğlendirerek motive etmek ve bu yolla eyleme katılmalarını sağlamak. Özellikle apolitik ve eylemlere katılma cesareti olmayan kişileri mizah yoluyla kendi saflarına çekmek. 2. Mizah yoluyla aynı örgüt içinde görev yapan kişilerin kendilerini aileden biri gibi hissetmelerini kolaylaştırmak; aidiyet duygusunu güçlendirerek dayanışma arzusunu tetikleyip yalnızlığı ortadan kaldırmak. 3. Örgütün başarılı olmasını isteyen insanlara mizah yoluyla enerji vermek ve değişim için adım atma cesareti aşılayarak baskıyı tersyüz etmek. Bunlara bir dördüncüsü ilave etmek mümkündür: 4. Mizah yoluyla baskı rejiminin otoritesini zayıf ve güçsüz göstermek. Sovyetler Birliği döneminde mizah konusunu araştıran siyasî esprilerin sosyal değişime yol açabilecek gücü olmadığına inanan Gregor Benton bu konudaki tespitlerini şöyle dile getirir: “Siyasî şakalar hiçbir şeyi değiştirmez. Adaletsizliğin, açgözlülüğün, acımasızlığın ve baskının en büyük düşmanı olmakla birlikte, mizah bunlar olmadan yaşayamaz. Hiçbir zaman aktif direniş yöntemi olmamıştır; siyasî programı yoktur; hiç kimseyi eyleme geçiremez; yalnızca insanları ve toplumu sakinleştirir, aklının başında kalmasını sağlar. Zalim yönetimlerden gelen darbeleri yumuşatır ve intikamının alınmış olduğu hâlini doğurur. Ancak yarattığı rahatlama ve güçlülük hissi, kahkahaların ömrü sınırlıdır.”²¹ Benton böyle düşünüyor olsa da SSCB gibi totaliter rejimlerde mizah önemli bir tehlike unsuru olarak görülmüştür. İçlerinde suç unsuru bulunan anti-Sovyet fıkralar anlatmak ya da dinlemek büyük suçlardan biridir. Stalin döneminde anti-Sovyet fıkralar anlatmak ve şakalar yapmakla ilgili suçlamalar Sovyet Ceza Kanunu’nun 58/10 maddesine göre yürütülmüştür. Anlattıkları masum fıkralar yüzünden 1930’lu yıllarda her yıl on binlerce Sovyet vatandaşı tutuklanmıştır. NKVD’nin 1935’te tutukladığı 43.686 kişinin yarısından fazlası bu maddeye göre tutuklanmıştır. Bu rakam 1937’de 204.301’e

21 <https://www.e-psikiyatri.com/siddete-karsi-mizah-43906>

yükselir. Döneme tanıklık edenlerden biri amcasıyla ilgili olarak şunları anlatır: “Amcam 1931’de anti-Sovyet fıkra anlatmaktan tutuklandı. Zaten yaşlı bir adamdı. Polis muhbiri olduğunu bilmediği bir arkadaşına sarhoş olduğu bir zamanda anti-Komünist bir fıkra anlatmış. Ertesi gün amcam tutuklandı ve 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı (Brandenberger 2009: 9).

Baskı yönetimlerinde mizah iki türlü görülür. Birincisi, halk veya sanatçılar tarafından üretilen mizah. İkincisi ise bu rejimlerin uygulamalarının yaşanan gerçeklikten uzaklaşarak bizatihi kendilerinin mizah unsuruna dönüşmeleri. Birincisiyle ilgili olarak denilebilir ki totaliter rejimlerde itiraz etmeden eleştirmek ve karşı duruş gösterebilmek ancak mizah yoluyla mümkün olabilmiştir. Bu yüzden mizahın, özellikle fıkraların içindeki muhalif ve eleştirel tavır totaliter rejimler tarafından bir tehlike unsuru olarak görülmüştür. SSCB’de de durum böyledir; bazı mahkûmların hikâyeleri Repressiya’nın trajikomik yanını ortaya koyar. Rıbakov, Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası romanında sorgulamaların anlatılan hatta dinlenen bir fıkra üzerinden bile yürütülebileceğini vurgular: Bir NKVD yetkilisi olan Şarok dostu Vadim’e kendisine yapılan suçlamanın bir fıkra yüzünden bile olabileceğini söyleyince Vadim, son zamanlarda kendisine anlatılan bütün fıkraları düşünür ve sorguya çağrılmasının sebebinin edebiyatçı Elsbeyn’in anlattığı bir fıkraya bağlar. Fıkra şöyledir: Stalin, Radek’i çağırıyor ve “Bak” diyor, “Radek, sen fıkra uydurmayı seviyorsun, tamam, ama benim hakkımda da uydurduğunu söylüyorlar. Bundan vazgeç, unutma ki ben liderim.” Radek yanıt veriyor: “Sen lider misin? İşte bu fıkrayı daha kimseye anlatmadım.” (Rıbakov 1990: 238). Anlaşılan o ki, Vadim’in sorguya çağrılması için bu fıkraya gülümsemesi yeterli olmuştur.

Bir kısım tutuklamalar ise akıl dışı ve gerçekle bağdaştırılamayacak şekilde mizah içerir. Horoz dövüşüne meraklı mahkûmun birisi sorgu sırasında yaşadıklarını şöyle anlatır: “Dünyanın sonu geldi! Dünyanın sonu geldi! Beni kurşuna dizsinler, artık bu sorgu memuruna tek kelime söylemeyeceğim. Hiçbir sözüme cevap vermeyeceğim. Stalin’e yazacağım! Stalin’e arz edeceğim. Ben ak padişah (çar) taraftarıymışım. Nikolay padişahın! Benim onun yüzünü hiç görmüşlüğüm mü var? Yoksa o benim kayıp ikizim mi ki methedeyim? Ak horozu methedecek olursam, ak padişahı (çarı) mı methetmiş olurum? Bu nasıl zulüm!” Bu zavallının bütün suçu, Harezm’de horoz dövüşü sırasında hiç tanımadığı birisinin, “Sence hangi horoz yener, kızıl olan mı, ak olan mı? Sen hangi horozu tutuyorsun?” sorusuna “Görünüşe göre kızıl olana nazaran ak olan daha güçlü görünüyor; ak olan yener, ben ak olanı tutuyorum.” diye karşılık vermiş olmasıymış. Sorgu memuru onun bu sözünden kendince bir sonuç çıkarmış ve ondan horoz dövüşünü fırsat bilerek kızılılara, yani Sovyet hükûmetine nazaran ak padişah daha iyiydi, elbet bir gün ak padişah yenecek, demek istedim, diye yazarak ifadesini imzalamasını talep etmiş (Yusufoğlu

2009: 118-119). Benzeri bir başka gülünesi (ağlanası!) durum bir orta mektep öğrencisinin tutuklanma sebebidir: “Bu gençten cumartesi günü yapılan tören esnasında Stalin’in büstünü başka bir yere koyması istenir. Genç öğrenci büstü kucakladığı sırada safiyane bir edâ ile “pek hafifmiş, kafasının içi boşmuş,” gibisinden birkaç doğru söz sarfetmiş. Daha sonra bir sebeple araları bozulan mektep arkadaşlarından birisi, bu sözü ilgili yere bildirince, KGB’nin özel komisyonunun kararı ile halklar dahisini maskara durumuna düşürmek ve ona iftira etmekle suçlanıp on yıl hapis cezasına çarptırılmış” (Yusufoğlu 2009: 152). Yine Kazan’da demiryolu ofisinde memur olarak çalışan yirmi sekiz yaşındaki Anna arkadaşlarıyla yenilen bir akşam yemeğinde anlattığı iki politik fıkra yüzünden yedi yıl hapse çarptırılır. Her fıkra için üç buçuk yıl (Ginzburg 1996: 95).

Böylesi trajikomik durumların örnekleri oldukça çoktur. İnsanlar rüyaları yüzünden bile suçlanır. Kazak yazarı S. Elubay, Akboz Üy adlı roman üçlemesinin ikincisi olan Minajat’ta romanın kahramanı Şege’nin gördüğü rüya üzerine suçlanmasını şöyle anlatır: -Siz hapisten döndükten sonraki yıllarda bir değil birkaç defa halkın önünde “Bizim eski köyümüz rüyama girdi” demişsiniz. “Kısrak bağlayıp deve sağıp, toy toyladığımız eski köyleri özledim” demişsiniz. Dedin değil mi? Şege başını salladı. Dediğim doğrudur (Elubay 2008: 278). Üstelik sorgulayıcı, Şege’nin rüyasını kayıtlara delil olarak kaydetmiştir.

Türkiye Bağı ve Pantürkist Suçlamaları

Stalin dönemi Rusya’sında belanın salgın bir hastalık gibi nereden ve ne zaman geleceği belli değildi. Devlet vatandaşını her alanda tahakküm altında tutuyordu. Repressiya’yı konu edinen eserlerde halk düşmanı olarak ilan edilenlere yöneltilen suçlamalardan biri de onların Türkiye ile olan bağıdır. Bu bağ, insanları Turancı ve Pantürkist olma suçlanmalarıyla karşı karşıya bırakmıştır. B. Nurjekmeuli’nin Ey Dünya Ey romanındaki kahramanlardan biri olan halk sanatçısı Kapez’in halk düşmanı olarak ilan edilmesinin önemli sebeplerinden biri onun İstanbul’da eğitim almış olmasıdır. Minajat romanının kahramanlarından Grin, Türkiye’nin ajanı, Şege ise ondan aldığı emirleri uygulayan biri olarak tanıtılır. Bu durum, sorgulanan Şege’ye zorla yazdırılan itirafnamede şöyle anlatılır:

Stalin’in başında olduğu partinin kolektifleştirme siyasetine, Kazak halkını bahtlı yaşama doğru götüren Goloşekin’e karşı çıktım. Halkın düşüncesinde şüphe uyandırdım. Bu Sovyetlere karşı davranışlarımın hepsini ben Türkiye’nin ajanı Grin’in talimatıyla yaptım. Onunla ikimiz her zaman gözlerden irak, gece görüşürdük. Çoğunlukla köyün dışında, çalıların arasında oturup konuşurduk. Her görüştüğümüzde Sovyet hükûmetini nasıl yıkacağımızın planını yapardık. Grin kendisinin bu düşüncelerini gerçekleştirmek için Rıs-

kulov, Kulumbetov, Eskarayev, Jürgenov, Seyfulin, Asfandiyarov gibi burjuva milliyetçilerle Kazak halkını yabancıların kölesine döndürmek isteyen kötü niyetli Alaş Ordacılarla birleşti. Onların gizli talimatlarını aldı. Ben bugün kendim yapmış olduğum anti-Sovyetik suçumu kabul ediyorum. Bunun için vatanımı satıp, Grin'in dediklerini dinlediğim için hangi ceza verilecekse verilsin boyun eğmeye razıyım. Şeşe Kospakov, 19 Ağustos 1937. (Eluvbay 2008: 288)

Kapez, Grin ve Şeşe tiplerinin reel hayattaki karşılıkları Repressiya sorgu tutanaklarında mevcuttur. Özellikle Azerbaycan gibi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcilerinin bulunduğu yerlerde Repressiya kurbanlarına yöneltilen suçlamalar içinde Pantürkist olmak ve Türkiye ile ilişkileri ağırlık kazanır. Büyük tiyatro ustası Abbas Mirze Resuloğlu Şerifzade'ye sorulan sorulardan biri yabancı konsolosluklarla özellikle Bakü'deki Türk konsolosluğuyla ve burada çalışan memurlarla olan ilişkisidir (Bünyadov 2004: 147). Memmed Hacı Mirze Babaoğlu Orhanbeyli ise 27 Aralık 1937 tarihinde yapılan sorgusunda Pantürkist olmak ve Türkiye lehine casusluk yapmakla suçlanmış ve bu konuda kendisi mahkeme heyeti tarafından baskı altında tutulmuştur. 1937 yılında Kazan'da Tatar Bakanlar Kurulu Başkanı Abramov, Türkiye ajanı olmakla suçlanır ve eşi Zina Abramova ile birlikte tutuklanır. Aynı yıl Kazan'da devlet yönetiminde önde gelen görevliler ortadan kaybolmuşlardır (Ginzburg 1996: 112). Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Repressiya'dan etkilenen meslek sahipleri içinde Türkologlar başta gelir. Stalin rejimi sadece Türk dili, kültürü ve edebiyatıyla uğraşan Türk soyluları değil, Türklükle ve Türkiye'yle ilişkisi olan herkesi tehlikeli görülüp baskı altına almıştır. Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (Ukraynalı), Yevgeniy Dimitriyeviç Polivanic (Rus) ve Artur Rudolfoviç Zilgeld-Simumyagi (Estonyalı) gibi bilim adamları, Türkoloji ile uğraşmanın bedelini ya sürgünler ve soruşturmalar geçirerek ya da hayatlarını kaybederek ödemişlerdir (Buran 2011: 344).

Sonuç

Sonuç olarak, askerî ve uzay teknolojilerinin inanılmaz gelişkinlik düzeylerine ulaştığı, ama çok geniş bir toprak üzerinde yaşayan halkın Üçüncü Dünya tipi bir varoluştan mustarip olduğu bir ülkenin ayakta kalması paradoksaldır (Mayor-Forti 2000: 88). Bu ayakta kalmanın iç etkenlerinden en önemlisi hiç şüphesiz Stalin dönemi topluma yayılan kolektif korkudur. Sovyet vatandaşları, Stalin'in polis şefi Nikolai Ezhov tarafından planlanıp yürütülen Repressiya'nın yarattığı on yıllar süren büyük korkuya rağmen insan olmaktan vazgeçmemiş, umut ettikleri hayata kavuşmak için büyük bir suskunluk mücadelesi içinde olanaksız bekler gibi beklemiş, nihayet, bir ölçüde, kendi eserleri olan sistemi de Repressiya'nın trajik kahramanları sayesinde yıkarak bunalım geçiren bir toplumda hayranlık uyandıracak derecede yaşamın içinde kalmayı başarmışlardır. Kierkegaard'ın *Korku ve Titreme*'sinde L.G. Maliath'dan ilham-

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

SSCB artığı hemen her yerde Repressiya kurbanlarının anıları edebî metinlerin dışında müzeler vb. yerlerde de yaşatılmaktadır. Bu fotoğraf bunlardan biridir ve Kazakistan'ın Mangıstav Oblasının Medeniyet Baskarmasının ÖTPAN Memletik Kommunalдық Kazınalık Kasıporını adlı müzesinde "Repressiya Kurbandarı" başlığı altında yer almaktadır (Fotoğraf: İbrahim Dilek, 07.06.2018).

la yazdığı şu notlar Repressiya boyunca hayatta kalmayı sonrasında ise kendilerine özgür bir hayat kurmayı başaranlar için ne kadar da uygun düşüyor: "İplik gözyaşları içinde eğildi, kumaş gözyaşları içinde dikildi; ama demir ve çelikten daha iyi koruyor bu gömlek" (Kierkegaard 2015: 47). Zor yılların yaşandığı zamanlarda, yapılan uygulamaları yazmak mümkün olmamıştır. Dönemin kısmen tanığı olmuş Kırgız yazar Tölögön Kasımbekov kendisiyle yapılan bir söyleşide bu suskunluğun sebebini şöyle dile getirir:

Tarihleri yok edilmek istenen Kırgızların düşmanları kendi içlerindeydi. O zamanlarda Kırgızların tarihlerini yazmak demek, kendin hakkında düşünmek, her türlü engele katlanmak demektir. Hepimizin bildiği gibi yazdığı "Cañıl Mırza" tiyatrosunda gerçek yaşamdan sahneleri görünce "geçmiş istiyor" diyerek suçlanan Kasım Tınıstanov sonunda vuruldu. Kendi hayatını an-

latan “*Kanlı Yıllar*”ı yazdığı için Aali Tokambayev tutuklanıp, şansı sayesinde repressiya (baskı dönemi) bitince özgürlüğünü kazanabildi. O dönemlerde, Özbeklerde Çolpon, Kazaklarda Mağcan gibi büyük insanlar yok edildi. Kubaniçbek Malikov’un Balbay’ı okuma listesinden çıkarıldı, yeniden düzenleyerek yazdığı yeni varyantı da 1960’lı yılların sonuna kadar yayımlanamadı. Bu yapılanlar karşısında sesimiz çıkmadı. (Azap 2016: 110-111)

Repressiya ve sonrasında edebiyatın üretildiği bağlam tümüyle değişmiş ve bu durum neredeyse yarım asırdan fazla sürmüştür. Kültür ve sanat yaratıcılığını felç eden ideolojik baskının etkisinin tam anlamıyla kaybolması için 1956’dan 1990’lı yılların başına kadar beklemek gerekecektir. 1956’da başlayan destalinizasyon (Stalin yöntemlerinden arınılması politikası) ve 1985 yılında Gorbaçov iktidarının entelektüellerle yaptıkları ittifak²² ile nihayet SSCB’nin dağılması, 1930’lu yıllarda yaşanan terörün edebiyat ve sanatta işlenmesinin önündeki engelleri kaldıran önemli sebeplerdir. Bunun ilk adımları Anatoli Ribokov’un Stalinizmi acımasızca eleştiren –Semizdat döneminde el altında dolaşımda olan- *Arbat Çocukları* adlı romanının yayımına izin verilmesiyle başlar. Gürcü yönetmen Tengiz Abuladze’nin Dilek Ağacı üçlemesinden biri olan yasaklı Nedamet filminin 1987’de gösterimine izin verilmesi ve Soljenitsin’la uzlaşma yollarının aranıp, bütün kitaplarının basımına 1989 yılında izin verilmesi, Repressiya döneminin edebiyat ve sanat ürünleri yoluyla anlatılmaya başlanmasına öncülük etmiştir.

Her zaman olduğu gibi edebiyat, Stalinist kitlesel baskı altında kalan toplum yaşantısının en önemli aynası olma işlevini yıllar sonra da olsa çeşitli edebî türler üzerinden yerine getirmiştir. Kamplardaki hayat, sadece edebiyatın, yazar ve şairlerin değil, bu kamplarda bulunmak zorunda kalmış diğer bazı sanatçıların eserlerine de yanmıştır. Rus ve Sovyet ressam, grafik sanatçısı ve sahne tasarımcısı Vasili İvanoviç Şuhayev (1887-1973) bu sanatçılardan biridir. O, casusluk suçlamasıyla 58. madde gereğince 1937-1945 yılları arasında karısıyla birlikte Kolıma’ya gönderilmiştir. Şuhayev kamp dönemindeki hayatlarıyla ilgili olarak karısının ve kendisinin portrelerini yapar. Her iki portre de dehşeti görmüş insan yüzleridir. Ressamın Stalin’in Gori’deki Yemini ve Altın Elbiseli Kadın adlı tabloları da Repressiya ve kamp hayatlarıyla ilgilidir (Şalamov 2010: 133).

Abuladze’nin Nedamet adlı filminin gösterimine izin verilmesinden otuz yıl sonra 2017 yılında çekilen Fin yapımı *The Eternal Road*²³ adlı film ise bir yandan ABD’de yaşanan ekonomik kriz sonucu 1930’lu yılların başında SSCB’deki

22 Gorbaçov yönetiminin aydınlarla yaptığı ittifakın ayrıntıları için Hélène Carrère D’encausse’in *Kaynaklar*’da künyesi verilen kitabının “Beklenmedik İttifak: Gorbaçov ve Entelektüeller” (36-42 ss.) başlıklı bölümüne bakılabilir.

23 Antti Tuuri’nin bir romanına dayanılarak çekilmiş ve Antti-Jussi Annila tarafından yönetilen film adı Türkçeye Ebedî Yol (Fince “İkitie”) olarak tercüme edilmiştir.

kolhozlarda yaşamaya gelen işsiz ailelerin oluşturduğu göçmenlerin yaşadığı hayal kırıklıklarını ve dramlarını işlerken, diğer yandan Repressiya yıllarında yaşanan göçmenlere yönelik kısıımı da ortaya koyar. Gelecek zamanlarda Repressiya ve 1953'e kadar uzanan süreç içinde yaşananların edebiyatın, resmin ve sinemanın dışında sanatın çeşitli dallarına kaynaklık edeceğine dair şüphe yoktur. Hem nitelik hem de nicelik bakımından korku edebiyatını ortaya koymaya çalışan, önemli bir kısmı yaşananların öznesi olan ve "Tanrı'nın casusları"²⁴ olarak tanımlanan yazarlar; özellikle Sovyet yönetiminin resmen sona ermesinden sonra Repressiya kavramının etrafında dans eden korku, şüphe, muhbirlik gibi kavramları birbirlerini yankılar şekilde bütün yönleriyle işleme gayreti içinde olmuşlardır. Repressiya şartlarını bütün bir Sovyet toplumu yaşamış olduğu hâlde, çok az insan yaşadıklarını çoğunlukla sözel olarak sonraki nesillere aktarabilmiş, sayılı bir kısmı da yazılı hale getirebilmiş ve yaşadıklarını tarihsel bir tanıklığa dönüştürebilmiştir. Onların yazdıkları sayesinde ki işkenceciler yalnız, görülmemiş, dil uzatılmaz olmadıklarını anlayabilirler.

KAYNAKLAR

- Abdullaev, M. (2003). "Babamın Kabri Nerede?" (Akt. Yusuf Avcı), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, S. 15, ss. 171-176.
- Akış, N. (2016). *Rakımsız Köktem*. Hikaya, Eңgimeler. Almatı.
- Aktay, Y. (2010). *Korku ve İktidar*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aleksiyeviç, S. (2013). *Kadın Yok Savaşın Yüzünde*. İstanbul: Kafka Yayınları.
- Atasoy, E. (2009). *Rusya Federasyonu'nda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, S. 18, İstanbul, 21-38 ss.
- Aytmatov, C. (2016). *Cengiz Han'a Küsen Bulut*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Aytmatova, R. (2011). *Tarihin Ak Sayfaları*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Azap, S. (2016). *Tanrı Dağından Sesler* Ankara: Bengü Yayınları.
- Başgöz, İ. (2018). *Gemerek Nire Bloomington Nire Hayat Hikâyem...*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bahtiyar Vahabzade Eserleri V (1980-1989), (2008). Bakı: "ELM" Nəşriyyatı.
- Beysenova, Ş. (2019). *Kızıl Kırğın'ın Kadınları Marguva* (Akt: Cemile Kınacı). Ankara: Bengü Yayınları.
- Brandenberger, D. (2009). *Political Humor Under Stalin An Anthology of Unofficial Jokes and Anecdotes*, Bloomington, Indiana: Slavica Publication
- Buran, A. (2011). *Kurşunlanan Türkoloji*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bünyadov, Z. (2004). *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör (çev. Sebahattin Şimşir)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Canetti, E. (1998). *Kitle ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chang, Y. (1994). *Yaban Kuğuları -Çin'de Üç Kızkardeş-*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Çetin, H. (2012). *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- D'encausse, H. C. (2019). *Dünyayı Değiştiren Altı Yıl (çev. Şehsuvar Aktaş)*. YKY Yay., İstanbul.
- Efendiyev, E. (2003). *Sarı Gelin (Çev: Yusuf Gedikli)*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Eluvbay, S. (2008). *Akboz Üy Roman-Trilogiya*. Almatı-Atamura.
- Figes, O. (2011). *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam (çev. Nurettin Elhüseyni)*. İstanbul: YKY Yayınları.

24 Alberto Manguel, *Okumalar Okuması* adlı kitabında diktatör uygulamalarını edebî eserlerinde işleyen yazarlara Tanrı'nın Casusları yakıştırmasını yapar.

- Ginzburg, E. (2000). Anafurun İçinde (çev. Gün Zileli). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Grossman, V. (2013). Her Şey Geçip Gider. İstanbul: Can Yayınları.
- Gruen, A. (2016). İçimizdeki Yabancı (Çev. İlknur İgan). İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Güngör, E. (2018). Repressiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı, Sürgün ve Yok Ediliş (1917-1938). Ankara: Bengü Yayınları.
- Ivanov, Ivanovich Ivan, (1964). Letter From a Russian Writed, Encounter, June 1964 Issue, 88-89 pp.
- Karimiy, Ğ. (2011). Bahar Özlemi (Akt. Veli Savaş Yelok). Kurgan Edebiyat, 66-72 ss, Ankara.
- Karlov, S. V. (2011). Massovie Repressii v 1930 gg. (na materialah Hakassii), Abakan: Hakasskoe Kniznoe İzdalstvo.
- Khlevniuk, O. (2003). Party and NKVD: Power Relationship in The Years of The Great Terror, Stalin's Terror, High Politicians and Mass Repression in The Soviet Union (Ed: Barry McLoughlin, Kevin McDermott).
- Kınacı, C. (2019). Kızıl Kırğın'ın Kadınları (Roman. Akt. Cemile Kınacı), Ankara: Bengü Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2015). Korku ve Titreme (Çev. İsmail Yerguz). İstanbul: Su Yayınları.
- Kurmangaliyeva E. G. (2013). Kazakların Cesur Yazarı Tölen Abdik ve Eserleri. Kardeş Kalemler, S. 76, Ankara.
- Lahire, Bernard, (2022), Rüyaların Sosyolojik Yorumu (Çev. Zuhul Karagöz). İstanbul: Pinhan Yay.
- Lewin, M. (2009). Sovyet Yüzyılı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Melik, T. (2017). "Erkin" Hikayalar. Taşkent: Sharq-Ziyo-Zakovot.
- Melik, T. (2019). Erkin. (Akt. Veli Savaş Yelok), Kardeş Kalemler, S. 147, 47-56 ss., Ankara.
- Manguel, A. (2013). Okumalar Okuması (çev. S. Okyay). İstanbul: KYK Yay.
- McLoughlin, B. ve McDermott, K. (2003). Retiinking Stalinist Terror, Stalin's Terror, High Politics and Mass Repression in The Soviet Union (Ed: Barry McLoughlin, Kevin McDermott).
- Mayor, F. ve Forti, A. (2000). Bilim ve İktidar. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Mahmudova, N. (2007). Qatag'on Kurbanı Kızının Hatıraları. Taşkent: Musıqa Neşriyatı.
- Nurjekeuli, B. (2015). Ey Dünya Ey, Juldız Dergisi, Nu. 7, s. 72-140, Almatı. Romanın Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli için bk. Beksultan Nurjekeuli, (2018), Ey, Dünya Ey!, (Çev. Gülşat Şaykenova), Ankara: Bengü Yayınları.
- Öksüz, Gamze. (2018). Gulag Kamplarından Gelen Çılgılık. Roman Kahramanları Dergisi, S. 35, 74-81 ss., İstanbul.
- Papkov, S.A. (1997). Stalinskiy Terror v Sibiri 1928-1941. İzdatelstvo Sibirskogo Otdeleniya Rossiskoy Akademii Nauk, Novosibirsk.
- Rıbakov, A. (1990), Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası. (Çev. Uğur Büke), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sagıntay, S. K. (2011). Eñgimeler. Astana: Profi-Medna.
- Salahov, İ. (2013). Kolıma Mahkûmları. (Akt: Dr. Yusuf Özçoban), Konya: Kömen Yayınları.
- Shearer, D. (2003). Social Disorder, Mass Repression an the NKVD During The 1930s, Stalin's Terror, High Politicians and Mass Repression in The Soviet Union (Ed: Barry McLoughlin, Kevin McDermott). Makalenin diğer versiyonu için bk. Cahiers du monde Russe, Russie - Empire Russe - Union soviétique et États indépendants 42/2-4 | 2001 La police politique en Union soviétique, 1918-1953.
- Sharif, B. M. (2007), Haqdan Halqqa. Taşkent: Musıqa Nashriyoti.
- Soljenitsın, A. (1974). Gulag Takım Adaları. İstanbul: Nebioğlu Yayınları.
- Söylemez, O. ve Azap, S. (2016). Türk Dünyası Edebiyatları Hikâye Çözümlemeleri. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şalamov, V. (2010). Kolımskiye Rasskazı. AST, Moskva.
- Şamsutdinov, R. (2018). Qatag'on Kilingan Yurtdaşlarnı Hatırlab. Taşkent: Akademnashr.
- Turdiyev, Ş. (2006), Ular Germaniyada Ukıgan Ediler. Taşkent.
- Yakubov, A. (1996), Buzkaymak (Dondurma). Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi, S. 1, Ankara: TDK Yayınları.
- Yusufoğlu, Ş. (2009). Kefensiz Gömülenler. (İnc-Akt: Şuayip Karakaş), Ankara: Berikan Yayınevi.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

İNTERNET KAYNAKLARI

https://en.wikipedia.org/wiki/Isaak_Brodsky

https://www.terrorhaza.hu/en/permanent-exhibition/first_floor

İnsel, A. (17 Mart 2016). Siyaseten terör suçu ve totalitarizm. Cumhuriyet. http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/499308/Siyaseten_teror_sucu_ve_totalitarizm.html#

Güçlücan, Z. (28 Haziran 2013). Şiddete karşı mizah. <https://www.e-psikiyatri.com/siddete-karsi-mizah-43906>

Türk Dünyasında Repressiya

ALTAY CUMHURİYETİ'NDE (OYROTYA) REPRESSİYA

İbrahim DİLEK*

*Rusya'da Altay
Cumhuriyeti*

Altay Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'na bağlı Güneybatı Sibirya'da bulunan özerk bir cumhuriyettir. Cumhuriyetin yüzölçümü 92.903 km² olup, nüfusu 1 Ocak 2022 tarihi itibarıyla 221.559'dur. Altay Türkleri bu nüfusun ancak %33,9'unu oluşturur. Altay Türkleri yaşadıkları coğrafyanın jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca farklı millet ve etnik gruplarla temas ederek onlarla birlikte yaşamak durumunda kalmışlardır. Uzun bir süre Kalmıkların (Cungar Hanlığı) hakimiyeti altında bulduklarından, Ruslar tarafından önce Ak Kalmıklar, daha sonra da Oyrotlar olarak adlandırılmışlardır. 1756'da Cungar Hanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte Rusya'ya bağlanmışlardır. Güney Altay Türklerine (Altay-kiji, Telengit, Teleüt) göre Kuzey Altay Türklerinin (Kumandı, Tuba ve Çalkın Türkleri) Ruslara bağlanması daha erken tarihlerde gerçekleşmiştir.

1756'dan itibaren Çarlık Rusya'nın hakimiyetinde kalan bölgede SSCB'nin kurulmasıyla birlikte 1 Haziran 1922'de Altay bölgesinin (Altay Kray) bir parçası

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, TDE Böl., ibrahim.dilek@hbv.edu.tr

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

*Altay Cumhuriyeti
Haritası*

olarak başkenti “Ulalu” olan “Oyrot Otonom Bölgesi” (Oyrotskaya Avtonomya Oblast) kurulmuş, 2 Mart 1932’de müstakil “Oyrot Özerk Bölgesi” tesis edilmiş, başkent Ulalu’nun adı da “Oyrot-Tura” olmuştur. 7 Ocak 1948’de ise bölgenin adı “Gorno-Altay Otonom Bölgesi” (Gorno-Altayskaya Avtonomya Oblast), başkent Oyrot-Tura’nın adı “Gorno-Altay” olarak değiştirilmiştir. SSCB’nin dağılma ve yıkılma süreçlerinde otonom bölgenin statüsü değiştirilerek 25 Ekim 1990’da cumhuriyete dönüşmüş (ASSR), 3 Temmuz 1991’den itibaren “Gorno-Altay Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” (Gorno-Altayskaya SSR), Mayıs 1992’den itibaren “Gorno-Altay Cumhuriyeti” (Respublika Gornıy Altay), 12 Aralık 1993’ten itibaren ise “Altay Cumhuriyeti” (Respublika Altay) adını almıştır. 7 Haziran 1997’den itibaren Cumhuriyet’in anayasası, bayrağı ve devlet sembolleri resmi olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet’in resmî dilleri Altay Türkçesi ve Rusça’dır (ru. wikipedia.org/wiki/Республика_Алтай). Altay Cumhuriyeti on idari bölgeden oluşmaktadır: Koş Ağaş, Maýma, Ongüday, Turaçak, Ulagan, Üst-Kan, Üst-Kök-si, Çamal, Çoy ve Şebalin.

Altay Türkleri tarihleri boyunca hakimiyeti altında kaldıkları toplumlar tarafından çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Bu baskıları üç döneme ayırmak mümkündür: 1. Cungar Hanlığı’nın Moğol Budizmi’ni benimsetmek için Altay Türklerine (özellikle Altay şamanlarına) uyguladıkları baskılar. Bu dönemde birçok Altay şamanının öldürüldüğü, çadırlarda toplu olarak yakıldıklarına dair Altay efsaneleri halkın hafızasında korunmuş ve bu metinler zaman içinde de kayda geçirilmiştir. 2. Çarlık Rusya zamanında uygulanan dinî, ticarî ve sosyal baskılar. Bu dönemde bölgede kurulmuş misyoner teşkilatı vaftiz olmayı kabul etmeyen Altay Türklerinin yaşam alanlarını daraltmış, Rus tüccarlar Altay Türklerinin ticari değeri olan kürk vb. ürünlerini değerinin çok altında satın almışlar ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye gelen Rus göçmenler de verimli topraklara yerleşmek suretiyle Altay Türklerini doğal yaşam alanlarının dışına taşınmaya zorlamışlardır. 3. Sovyet Döneminde uygulanan politik baskılar. SSCB’nin değişik dönemlerde uyguladığı baskıların çeşitli nedenleri vardır ve baskılar karmaşık bir yapı arz eder. Baskıları salt sınıf merkezli veya

sınıflar arası çatışmanın sonucu olarak ele alan bir yaklaşımla analiz etmek bizleri yanlış sonuçlara götürür. Altay'da (daha doğrusu bütün SSCB'de) yıllarca neredeyse günlük hayatın bir parçası hâline gelmiş ve devletin totaliter yapısını güçlendiren politik baskıları birbirini dalgalar halinde takip eden beş döneme ayırmak mümkündür:

1. 1917-1928'de uygulanan devrim kazanımlarının sağlamlaştırılması ve temellerinin geliştirilmesi ile bağlantılı bir şekilde siyasi sistemi tesis etmek amacıyla SSCB Ceza Kanunu'na yeni maddelerin getirilmesi ve karşı devrimci suçlar için cezai sorumluluğun güçlendirilmesi amacıyla uygulanan baskılar. Dönemin belirgin özelliklerinden biri SSCB'nin kuruluş yıllarında yaşanan iç savaşın totaliter rejimin oluşmasına katkı sağlamış olmasına rağmen siyasi baskının henüz yaygınlaşmamış olmasıdır. Fakat yine de bu dönemde Altay Şamanizmi'nin hızla güç kaybettiği, buna bağlı olarak da Altay Türklerinin yaşattıkları dinî ve kültürel değerlerinin zayıfladığı görülür.
2. 1929-1933 yılları arasında “kulak”lara karşı mücadele, kolektifleştirmenin yönetimi ve köylülerin toplu olarak tahliye edilmesiyle ilişkili baskı dönemi. Bu dönem, Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Halk Komiserleri Konseyi tarafından 8 Mayıs 1933 tarihli talimatının kabul etmesiyle sona ermiş kabul edilir. Rejim, özellikle 1932-1933'te ülkenin birçok bölgesini vuran kıtlıktan kaynaklanan sosyoekonomik krizi şiddet yoluyla aşmaya çalışsa da özellikle köylü sınıfında anti-Sovyet bir tavır gelişmiştir. Köylüler, devlet şiddetine karşı çeşitli direniş yöntemleri geliştirmeye çalışmışlarsa da süreç, Sovyet köyü ve köylüsü için trajik sonuçlanmıştır. Bu dönemde tarım ürünlerini devlete teslim etmeme, yaşanan kıtlık nedeniyle bu ürünleri karaborsada yüksek fiyata satma, devlet görevlerinden kaçınma veya bu görevleri yerine getirmeme kasıtlı sabotaj olarak kabul edilmiş ve bunları yapanlar suçlanarak cezalandırılmışlardır. Ayrıca bu suçları işleyenler ve suçlu bulunanlar basın yoluyla ifşa edilmişlerdir.
3. 1933-1938 yılları arasında uygulanan ve 1937 yılında doruğa ulaşan sosyalizmin inşasının tamamlanması ve siyasi baskı kullanımının yaygınlaşmasıyla örtüşen dönem. En çok tutuklama, sürgün ve infazın yapıldığı bu dönem (özellikle 1936-1938 yılları arası) “Büyük Terör” olarak da adlandırılır. Kitle sel baskının zirveye ulaştığı bu dönem de 17 Kasım 1938'de Halk Komiserleri Konseyi kararnamesinin yayımlanmasıyla sona ermiştir.
4. 1939-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşı (Büyük Vatanseverlik Savaşı) yıllarında uygulanan baskı politikaları.

5. 1946'dan 1953 yılına kadar bireylere ve ayrıca çeşitli nedenlerle suçlanan askeri personele karşı baskıcı önlemlerin kullanılması ve karşı devrimci suçlardan hüküm giymiş kişilere karşı ceza davalarının gözden geçirilmesinin başlaması, yargı dışı organların faaliyetlerine son verilmesi (Tabaev 2003: 11). 1953-1955 yılları arasında komisyonlar ve mahkemeler önceki yıllarda baskı altında tutulan kişilere karşı açılan davaları incelemek için çalışmaya başlanmış, yapılan çalışmaların sonuçları, "Kişilik Kültü ve Sonuçları Üzerine" adlı raporda tartışılmıştır. 14-25 Şubat 1956 tarihlerinde düzenlenen Komünist Parti'nin 20. kongresinde uygulanan baskı politikalarıyla ilgili ilk kez siyasi değerlendirmeler yapılmış, Stalin'in kişiliği ve kitlesel baskılar kamuoyuna duyurulmuş, bu kongreden sonra siyasi baskı mağdurlarının rehabilitasyon süreci hızlanmıştır.

Oyrotya'da (Altay Cumhuriyeti) Repressiya

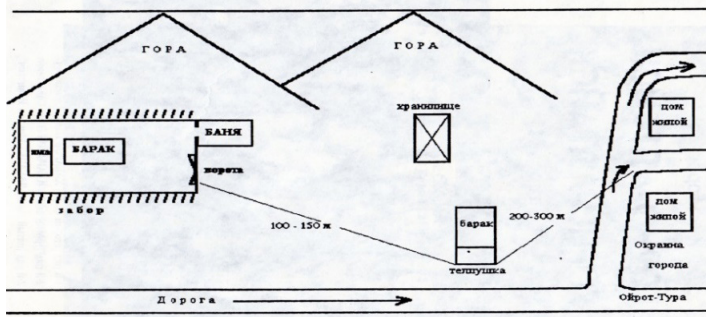
Altay Cumhuriyeti'nde 10.618 kişi repressiya mağduru olmuş, bunlardan 1.988'i öldürülmüş, kalanı ise çalışma kamplarında çeşitli sürelerle hak mahrumiyeti ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu mağdurların anısını yaşatmak için üç cilt hâlinde hazırlanmış bellek, anı kitabı niteliğindeki *Ezemniñ Biçiği* adlı eserde 1917-1946 ve sonrasına ait mağdurlara dair çeşitli istatistikler verilmiştir. Bu istatistiki bilgilerin bazıları şöyledir: Mağdurların 544'ü on sekiz yaş altı, 746'sı altmış yaş üstüdür. İçlerinde 18 ayrı milletten mağdur olmakla birlikte toplam mağdur sayısının 4.209'u Rus, 2.138'i Altay, 569'u ise Kazaktır. İnfaz edilen 1.988 repressiya kurbanının yıllara göre dağılımı ise şöyledir: 1917-1928 yılları arasında 60 kişi, 1929-1936 yılları arasında 2.782 kişi, 1936-1938 yılları arasında 3.789 kişi, 1939-1940 yılları arasında 170 kişi, 1941-1945 yılları arasında 490 kişi, 1946 ve sonrasında 122 kişi (Çepkin 2003: 244).

Altay Cumhuriyeti'nde repressiya ile ilgili ilk çalışmalar ve yasal süreç bir tesadüfle başlar. 19 Ocak 1989 tarihinde Gorno-Altaysk şehrinin Lenin Caddesi'nde bulunan 222 numaralı binada kazı çalışmaları yapılırken iki metre derinlikte kurşunlanarak öldürülmüş 50 kişinin kemik parçalarıyla birlikte mermiler ve günlük hayata dair çeşitli eşyalar bulunmuştur. Bölgede yapılan çalışma neticesinde ortaya çıkarılan buluntular, 1937-1938 tarihleri arasında Altay Cumhuriyeti'nde uygulanan kitlesel katliamlarla ilgili ilk resmî materyaller olarak kabul edilir. Buluntularla ilgili olarak açılan soruşturma, Altay Cumhuriyeti Bölge Savcılığı tarafından 1989 yılının ocak ve mayıs ayları arasında yürütülmüş, yapılan incelemeler sonucunda bu toplu mezarın 1937-1938 yıllarındaki Repressiya döneminde infaz edilen kişilere ait olduğu anlaşılmıştır. Tarihçilere göre, tabancalar ateşlenmiş ve cesetler düzensiz bir şekilde o zamanlar sebze deposu olarak kullanılan bu yerin yakınındaki hendeklere atılmıştır.

Altay'daki repressiya mağdurları başlangıçta Kızıl Özek'teki hapishanede tutulurken mahkûm sayısının artması nedeniyle burası yetersiz kalınca Oyrot-Tura'da (şimdiki Gorno-Altaysk) 1937 yılı yazında (Ağustos ayı boyunca) aşağıda krokisi verilen bina inşa edilmiş ve mahkûmlar Gorno-Altaysk'a 7-8 km uzaklıktaki Kızıl Özek'ten yürütülerek buraya nakledilmişlerdir. Diğer bölgelerde yapılan tutuklamalarla alınan kişiler önce merkez olarak seçilen Şebalin'e, buradan Kızıl Özek'teki hapishaneye, oradan da Oyrot Tura'da yeni inşa edilen bu kampa nakledilmişlerdir. Aynı yılın sonbaharına kadar yapımı tamamıyla tamamlanan bu yeni bina da kısa sürede mahkûmlarla dolmuştur. Her gün neredeyse 40-50 kişinin getirildiği ve bir o kadarının da öldürüldüğü mahkûm grupları arasında Altay Türklerinin yanı sıra on sekiz ayrı milletten (Ruslar, Koreliler, Gürcüler, Letonyalılar, Almanlar, Polonyalılar, Kazaklar...) mahkûmlar vardır. O günlerde bu kampta tutulan ve yaşananların görgü tanığı olan Efim Stenfaoviç Bakiyonov (1917-1995) henüz on sekiz yaşındadır ve gözlemlerini şöyle aktarır:

Bu havasız yerde oturmak mümkün değildi. Sadece ayakta durulabiliyordu. Sorguya çekilen insanlar haklarında asılsız suçlamaların bulunduğu kağıtları imzalamaya zorlanıyorlardı. İmzalamayı reddedenler bacakları bağlanıp başlarına çuval geçirilerek dövülüyor, daha sonra işkenceden bitkin düşmüş bedenleri parçalanmaları için köpeklerin bulunduğu -mahkûmların 'köpek evi' dedikleri- yere atılıyorlardı. Parmakları kırılan, elleri kapı ile pervaz arasına sıkıştırılıp bastırılan ve yaralarına tuz basılmak suretiyle yapılan işkencelere dayanamayan Altay Toltok, hakkında hazırlanmış bir kağıdı imzalamak zorunda kaldı. (Kindikova 2020: 57)

Benzeri işkencelere tabi tutululardan biri de karşı devrimci ve milliyetçi bir örgüt üyesi olmakla suçlanan L. P. Tauşkanov'dur. Tauşkanov, yıkaması için eşine verilen ve kanla lekelenmiş iç çamaşırına bir not dikmeyi başarır. Notta sorgulama sırasında üç dişinin kırıldığını, yüzünün gaz lambasıyla yakıldığını, kendisine verilen evrakı imzalamadığı takdirde karısının tutuklanacağını ve çocuklarının da yetimhanelere dağıtılacağını söylediklerinde evrakı imzalamak zorunda kaldığını yazmıştır. Tauşkanov'un yaşadıkları bu kampta tutulan

28.12.1937 – 31.12.1937
tarihleri arasında
Repressiya
mağdurlarının
infazlarının
gerçekleştirildiği kampın
konumuna ilişkin
yaklaşık bir kroki.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Lenin Caddesi 222 numaralı binada yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan repressiya mağdurlarının kalıntılarına ait bir fotoğraf.

diğerlerinin başlarına neler geldiği, hangi işkence ve tehditlere maruz kaldıkları konusunda bize ipuçları verir. Sorgulamalar sırasında mahkûmlara yemek verilmez, dinlenmelerine ve uyumalarına müsaade edilmez ve her birine Tauskanov'un yaşadığı işkencelerin benzeri hatta daha ağırları yapılır. (Tauskanov 2003: 212-217).

19 Ocak 1989'da tesadüfen bulunan kalıntıların bulunduğu kazı alanına burada katledilenlerin torunları, akrabaları ve aktivistlerin katılımıyla 1994 yılında bir anıt dikilmiştir.

Arşiv kayıtlarına göre, 1937 yılının ikinci yarısı Altay'daki baskıların en şiddetli olduğu dönemdir. Kayıtlara göre bu kamptaki ilk infazın yapıldığı 16 Ağustos tarihinde 12 kişi vurularak öldürülmüş ve toplu infazlar on gün arayla tekrarlanmıştır. Bu yılın eylül ayında 301, ekim ayında 136, kasım ayında 268, aralık ayında ise 404 kişi infaz edilmiştir. Aralık ayında yapılan infazların en yoğun olduğu günler 11 Aralık (98 kişi) ve 18 Aralık (66 kişi) olmakla birlikte asıl infazlar bu ayın son günlerinde gerçekleştirilmiştir: 29-30-31 Aralık tarihlerinde 231 kişi vurularak bir çukura gömülmüştür. Bu günler içinde en büyük infaz ise 184 kişinin öldürüldüğü 29 Aralık 1937'de yapılmıştır. Bölge savcılığının yaptığı incelemeye göre mahkûmlar gece 23.00 ila 04.00 saatleri arasında kafalarının

Lenin Caddesindeki sebze deposunun bulunduğu yerde yapılan kazı çalışmaları sırasında çıkarılan repressiya mağdurlarının kalıntılarının bulunduğu yere 1994 yılında heykeltıraş P. I. Bogomolov tarafından yapılan, üzerinde kurşun deliklerinin bulunduğu iki granit taş ve Ortodoks haçından oluşan anıt.

arkasına iki el ateş edilerek öldürülmüştür. 16 Ağustos 1937'den 25 Kasım 1938'e kadar olan dönemde, NKVD'nin 31 Temmuz 1937 tarih ve 00447 sayılı kararına göre toplam 1.637 kişi öldürülmüş, binlerce kişi de çeşitli cezalara çarptırılarak GULAG kamplarına gönderilmiştir (Kataşev 2018: 82-88; <https://www.gorno-altaisk.info/news/123582>).

1938 yılının başından itibaren ise mahkûmlar bu kamptan tahliye edilmeye başlanmış, bu tahliye işlemi yıl sonunda tamamlanmış ve kamp tamamen sökülerek kaldırılmıştır. 1938'in kasım ayından itibaren ise bütün ülkede olduğu gibi Oyrotya'da (şimdiki Altay Cumhuriyeti) da kitlesel baskılar durulmuştur. Kataşev, FSB'nin "F. 9. D. 11. L. 2-175." arşiv numaralı belgesine dayanarak 16 Ağustos 1937'den 25 Kasım 1938'e kadar bu kamptaki (Ойрот-Туринском пересыльном лагере НКВД / NKVD Oyrot-Tura Geçiş Kampı) infaz sayısını şu şekilde tablo- laştırmıştır:

Tablo 1. Yıllara Göre NKVD Oyrot-Tura Geçiş Kampı İnfaz Sayısı

AY/YIL	İNFAZ SAYISI	İNFAZ EDİLEN KİŞİ SAYISI	İNFAZ BAŞINA VURULAN ORTALAMA KİŞİ SAYISI
AĞUSTOS 1937	5	49	10
EYLÜL 1937	16	301	19
EKİM 1937	11	136	12
KASIM 1937	18	268	15
ARALIK 1937	23	404	18
OCAK 1938	12	186	16
ŞUBAT 1938	1	1	1
MART 1938	23	169	7
NİSAN 1938	8	56	7
MAYIS 1938	2	2	1
EYLÜL 1938	3	15	5
EKİM 1938	15	42	3
KASIM 1938	16	8	1
16.08.1937'den 25.11 1938'e Kadar Olan Toplam Sayı	143	1637	11

Esasında Altay Cumhuriyeti'nde 1937-1938 infazlarının tetikleyici unsurlarından biri *Sovyetskaya Sibiri* gazetesinde L. Andronov'un 23 Eylül 1937 tarihinde yazdığı "Oçistit Oyrotyo ot Burjuaznıh Natsionalistov" (Oyrotya'yı Faşist Burjuvalardan Temizleyin) başlıklı yazısı olmuştur. Bu yazıyı aynı gazetede ve *Krasnaya Oyrotya* gazetesindeki diğer yazılar takip eder. Böylece isimler hedef gösterilmeye başlanır. Bu gazete yazılarında gözden çıkarılmış resmî yöneticiler ve parti mensuplarıyla birlikte geleneksel yöneticiler olan "Zaysan"ların, bay adı verilen zenginlerin hatta kamların (şamanların) halkı sövmeye devam ettikleri yazılır. Gazete yazılarında kişilerin adları açıkça yazılarak sistemli bir şekilde hedef gösterilir.

Andronov'un yazısından önce P. Zabudkin, 21 Haziran 1937 tarihli *Krasnaya Oyrotya* gazetesinde yer alan yazısında Aleksey Savelyeviç Alagızov'u hedef alır. Onu açıkça burjuva milliyetçileriyle, Japon ve Alman iş birlikçileriyle ve Troçkistlerle... aktif olarak mücadele etmemekle ve halk düşmanlarını yok etmede parti örgütüne yardımcı olmamakla suçlar. Bölgesel Yürütme Komitesi eski başkanları Pyankov ve Habarov'un karşı devrimci faaliyetlerine göz yumduğunu hatta onlara yardım ettiğini, sabotajcı ve casus olarak kabul edilen S. S. Safronov'un yasadışı emirlerini yerine getirdiğini yazar. A. S. Alagızov, 8 Temmuz 1937'de tutuklanır ve 18 Aralık 1937'de vurularak infaz edilir. Bölgesel bir gazetenin eski editörü, Bölgesel Yürütme Komitesi eski başkanı ve 1937'de Batı Sibiryaya Bölgesel Yürütme Komitesi Ulusal Bölüm Başkanı olan ağabeyi İvan Vasilyeviç Alagızov ise Mayıs ayında tutuklanır ve 11 Ekim 1937'de öldürülür. Koş Ağaş'ta yaşayan küçük kardeşleri Vasiliy ise Temmuz 1937'de tutuklanmış, Ocak 1937'de infaz edilmiştir (<https://www.gorno-altaisk.info/news/86804>). Özellikle 1937 yazında yerel basının kişileri hedef gösterici ve kışkırtıcı yayımlarına örnek olması bakımından *Krasnaya Oyrotya* gazetesinin 21 Haziran (S. 83) tarihli sayısında A. S. Alagızov hakkında yazılanları örnek olarak vermek yeterli olacaktır:

Alagızov'un faşizmin yozlaşmış ajanları olan halk düşmanlarına, burjuva milliyetçilerine, Japon-Alman-Troçkistlere ve haklı olarak sabotajcılara karşı aktif olarak savaşma arzusunu kanıtlama fırsatı var mıydı? Evet vardı. Ancak Alagızov, bölge raporlama ve seçim toplantısında ya da bölgesel parti konferansında konuşmadı ve daha fazla çalışarak parti örgütüne halkın düşmanlarını ifşa etmesi ve kökünü kurutması için yardımcı olmadı. Alagızov, soruşturma makamlarının eski Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı Pyankov'un devlet karşıtı suçlarını ve düşmanca faaliyetlerini tespit etmeye çalıştığını biliyordu. Alagızov, yozlaşmış Pyankov'un kamu fonlarını boşa harcamasına fazlasıyla yardımcı oldu. Moskova'daki Bölgesel Yürütme Komitesinin bir temsilcisi olan Alagızov, Bölgesel Yürütme Komitesi için alınıyor bahanesiyle Pyankov, Habarov ve diğerlerinin kişisel ihtiyaçları için saat, gramofon, bisiklet, dikiş makinesi, ta-

*Krasnaya Oyrotya
Gazetesi'ndeki
Alagızov ile ilgili
haber*

kım elbise vb. satın aldı. Alagızov, bununla da kalmayıp, sabotajcı ve casus S. S. Safronov'un yasa dışı emirlerini yerine getirdi, Habarov'un hain Buharin'in Oyrotya'da 'tatilde' olduğu süre içerisinde düşmana 'hediyeler' verme konusundaki emirlerini yerine getirdi ... Partinin Oyrotya-Turinsky Bölge Komitesi, Alagızov'un faaliyetlerini tamamen ifşa etmek ve tüm komünistlerin devrimci uyanıklığını en üst düzeyde artırmak suretiyle Japonların tamamıyla yenilgiye uğratılması Japonya yanlılarını, Faşist Almanya taraftarlarını, Troçkist-Zinoviyev ajanlarını ve onların sağcı müttefikleriyle birlikte karşı devrimci burjuva milliyetçilerini acımasızca kökünden sökülmesi için seferber olmakla yükümlüdür. (<https://gornoaltaysk.bezformata.com/listnews/leto-1937-go-o-chem-pisala/60681092/>)

Yerel basın içinde özellikle *Krasnaya Oyrotya* gazetesi, *Oyrotya*'nın kuruluşunun 15. yılının da değerlendirildiği yazılarda spekülasyon haberleriyle öne çıkmaya devam eder. Bu yazılarda geleneksel yönetim sisteminde boy başkanı olan *Zaysan*ların varlıklarını devam ettirdikleri ve halkı sömürdükleri, 12-13 yaşlarındaki çocuklardan dahi vergi aldıkları, yasa dışı olarak halkın üzerinde tahakküm kurdukları ve onlara işkence yaptıklarından bahsedilir. 1930-1932 yılları arasında Oyrotya Bölge Yürütme Komitesi Başkanlığı da yapmış olan Habarov'un aslında bir *bay* (eski zengin) ve tüccar olduğu, halkı borçlandırarak kendine tabi kıldığı, onlardan zorla vergi ve rüşvet aldığı yazılır. Altay'daki Ortodoks misyoner teşkilatının temsilcileri de bu suçlamalardan payını alır. Onların sömürgeci ve yağmacı oldukları, Altay Türklerini zorla vaftiz ettikleri ve yerel tüccarlarla iş birliği içinde olarak halkı sömürdükleri yazılır (<https://gornoaltaysk.bezformata.com/listnews/leto-1937-go-o-chem-pisala/60681092/>). Aynı şekilde gazetenin 22 Haziran (S. 84) tarihli nüshasında Turaçak köyünde miting organize eden Tuhaçevskiy provakatif şekilde hedef gösterilir:

Lanetli Tuhaçevski ve çetesinin casusluk ve sabotajlarına yanıt olarak, biz kolektif çiftçiler, Bolşevik Parti'nin ve halkların sevgili lideri Yoldaş Stalin'in etrafında daha da yakınlaşacağız. NKVD ve diğer şanlı organlarımızla birlikte Sovyet topraklarımızı casus otlarından temizleyeceğiz. Yüksek hasat ve daha fazla saman elde edeceğiz, böylece İşçi ve Köylü Kızıl Ordumuz daha da güçlenecek.

Yerel basın sadece yöneticiler, politik isimler ve toplumun önde gelenlerini suçlayıp onları hedef göstermekle kalmaz; din adamları olan kamları, carlıkçıları ve papazları da hedef tahtasına koyar. *Krasnaya Oyrotya* gazetesinde A. Çokov tarafından 1 Ağustos 1937 tarihli “Dinî Örgütlerin Karşı Devrimci Karakteri” başlıklı yazıda kamlar ve papazlar ağır şekilde eleştirilir. Yazıda, kamların, emekçilerin ezilmelerine aracı olan sömürücü bir sınıf oldukları, geleneksel yöneticilerin (Zaysan) ve *bay* (zengin) sınıfının sadık destekçileri oldukları, kamların kolektif çiftliklere karşı olduklarından yıkıcı faaliyetlerde bulunarak bu çiftlikleri zayıflattıkları iddia edilir ve aynı zamanda kamların “Karakorum Hareketi” (1917-1918) içinde yer aldıkları için yok edilmeleri gerektiği hatırlatılır. Aynı eleştiriler papazlar için de yapılır. Hatta bazı kamların ve papazların asıl düşüncelerini gizleyerek sisteme ve parti organlarına sızdıkları ve karşı devrimcilik konusunda birlikte hareket ettikleri ifade edilir.

Karşı Devrimci Oyrot (Altay) Milliyetçileri Örgütü Davası

Bütün SSCB’de ve Altay’da 1937-1938 yıllarında gerçekleşecek olan “Büyük Terör”ün ilk ayak sesleri 1933 yılında duyulmaya başlanır. Bu yıl, Komünist Parti’nin ‘yabancı unsurlar’dan temizlenmesi için büyük bir kampanya başlatılır. Aralık 1933’te Altay’da her biri eski “Karakorum Yönetimi”nin üyeleri olan ve burjuva milliyetçiliği yapmakla suçlanan “karşı devrimci bir milliyetçi örgüt”ün varlığı iddiası ortaya atılır. Örgüte karşı yürütülen dava neticesinde Bölgesel Tüketici Birliği çalışanları G. M. Tokmaşev ile Maneyev; Bölgesel Finans Departmanı Başkanı Kumandin; Bölgesel Planlama Başkanı Zyablitskiy ve Hayvancılık Çiftlikleri Dairesi Başkanı L. M. Edokov vd. tutuklanırlar. 1934’te ise *Oyrotya*’da Komünist Parti’yi “sınıfsal yabancı ve düşman unsurlardan” temizlemek amacıyla bir kampanya daha başlatılır. Yürütülen kampanyalar neticesinde 9 Temmuz 1934’e kadar 135 parti üyesi tasfiye edilir. Sonraki iki yılda tasfiyeler devam eder: 1935’te 249, 1936 yılında ise 260 parti üyesi daha partiden ihraç edilir.

1934 yılında *Oyrotya*’da Komünist Parti’yi yabancı ve düşman unsurlardan temizlemek amacıyla başlatılan harekete basın da destek verir. Ağustos 1934’ün başlarında, *Sovyetskaya Sibiri* gazetesinde Oyrot Bölge Komitesinin kültür ve eğitim alanındaki “milliyetçi oluşumları” tespit etmede yeterince uyanık olmadığı konusunda eleştirel bir makale yayımlanır ve birkaç ay içinde bölge-

de kùltür ve edebiyattaki milliyetçi oluşumlara karşı bir kampanya başlatılır. Örneğın, devrim öncesi eşyaların bölge müzesinde sergilenmesi milliyetçilikle ilişkilendirilir. Bunun devamı olarak, Ekim 1934'te, Altay yazarlarının ve kùltür-sanat insanların çalışmaları milliyetçi unsurlar taşıdıkları ve Bolşevizm karşıtı oldukları gerekçesiyle bölgesel gazetelerde sert bir şekilde eleştirilir.

Altay aydınlarına ve milliyetçilerine yönelik baskılar basın yoluyla kaleme alınmakla yetinilmez. Sibirya'da bir Türk birliğı kurdukları ve bölge Türklerini örgütledikleri iddia edilen 37 kişi hakkında 20-31 Ağustos 1934 tarihlerinde Novosibirsk'te bir dava açılır. Davada G. İ. Çoros-Gurkin'le birlikte N. E. Amır-Sana (Kozlov), N. A. Kalanakov ve İ. N. Mihaylov-Oçi'nin de adları geçer. İddiaya göre adı geçen bu kişiler, örgütün programı ve tüzüğünü hazırlamakla kalmamış karşı devrimci faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Çoros-Gurkin, tüm karşı-devrimci ve isyancı faaliyetlerin ana ideolojik ve pratik lideri olarak suçlanır. Novosibirsk'te görülen davada NKVD kayıtlarına göre onlarca insan, karşı devrimci faaliyetlerde bulunmak, Sovyet iktidarına karşı mücadele etmek, Alman ve Japon istihbaratlarıyla bağlantı içinde bulunmak ve Güney Sibirya'da Türklerin yaşadığı bölgelerde (Altay, Hakas, Tıva, Şor) Japonya himayesinde burjuva-demokratik bir devlet kurmak amacıyla örgütlenmek suçlamalarıyla tutuklanıp yargılanmışlardır. Her biri işkencelere tabi tutulur ve üzerine atılı suçların yazılı olduğı kağıtları imzalamaya zorlanır. Durum böyle olunca sorgulananlardan bazıları Sovyet hükümetine nasıl zarar verdiklerini, dostlarını karşı devrimci bu örgüte nasıl dahil ettiklerini, örgüt ağlarını Ulagan'dan Barnaul ve Novosibirsk'e kadar genişleterek Moskova'ya nasıl ulaştıklarını itiraf ederler. Yapılan işkencelerle Doğı Emekçileri Komünist Üniversitesi öğrencilerine ise Stalin'e suikast girişimi hazırladıklarını itiraf ettirirler. Bütün bunlar aslında NKVD tarafından hazırlanmış bir senaryonun parçalarıdır.

1936'da ise Altay'da yeni bir siyasî baskı dönemi başlar. Partiye yerleşmiş halk düşmanlarını tespit etme bağlamında, 1934'te yürütölen soruşturmaıyla bağlantılı olarak uydurulmuş bir "karşı devrimci milliyetçileri" ifşa etme süreci ortaya çıkar. Bu amaçla Şubat 1936'da Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı S. S. Safronov tutuklanır ve onu diğlerleri takip eder. 7-15 Ağustos 1936 tarihleri arasında on altı kişi daha bu davaya dahil edilir. Ulagan Aymak Başkanı İ.G. Kardamanov, Ongüday Aymak Başkanı İ. N. Manayev, Pedagoji İşçileri Fakültesi öğretim üyesi A. İ. Arbanakov, Sovyet Parti Okulu Müdürü İ. İ. Papin, Ongüday Bölge Bankası'ndan İ. G. Angıkov, Oyrot Pedagoji Koleji Müdür Yardımcısı G. P. Şçerbakov, Ulusal Ekonomik Muhasebe Daire Başkanı M. İ. Yalbaçev, Oblono müfettişi A. N. Parayev, Bölgesel Arazi İdaresi Kıdemli Hayvancılık Uzmanı M. F. Mendiyekev, öğretim İ. N. Argokov vd. mahkemede ileri sürölen iddiaya göre Japonya yanlısı "karşı-devrimci milliyetçi örgüt" silahlı bir ayaklanma çıkarmayı, Japonya ile olması muhtemel savaşın patlak vermesiyle birlikte Sov-

yet iktidarını devirmeyi ve bağımsız bir burjuva-demokratik devlet kurmayı planlamaktadır. Bu amaçla örgüt, eski haydutlar, bastırılmış *kulaklar* ve *baylar* arasında asker toplama çalışmaları yürütmüş, aktif olarak yeni üyeler toplamış ve silahlar satın almış, Elikmanar, Ulağan ve Ongüday bölgelerinde şubeler kurmuştur. Soruşturma materyallerine göre örgüt üyeleri polis memurlarının ve sınır birliklerinin silahlarına el koyarak kendilerine cephanelik kurmayı amaçlamışlardır. Nisan 1936'da davaya 22 kişi daha dahil edilir. İddianame düzenlendiğinde (26 Haziran 1936) ise 163 kişi yargılanmaya dahil edilmiştir. Bunlar arasında 11 eski Zaysan, 10 Temiçi (Zaysan yardımcısı), 37 bay, 10 eski çete lideri, 7 papaz, 7 kam... vardır. Bu 163 kişinin içinden 52'sinin örgütün omurgasını oluşturdukları iddia edilir ve içlerinden bazılarının dosyaları yeni deliller ışığında özel bir soruşturma için ayrılır. Dosyaları ayrılanlar arasında G. İ. Gurkin, S. S. Borisova, M. A. Borisov-Koçubayev, G. G. Kardamanov vd. vardır.

22 Ağustos 1936 tarihinde Novosibirsk'teki Batı Sibiryaya Bölge Mahkemesi, Novosibirsk'te bulunan Batı Sibiryaya Bölge Yürütme Komitesine S.S. Safronov'un başkanlığını yaptığını iddia ettiği mahkeme kararını göndermiştir. Kararda adli soruşturma verileri, sanıkların açıklamaları, tanıkların ifadeleri ve davada bulunan materyallerin ortaya konulduğu bildirilmektedir. Mahkeme tutanağında Safronov'dan başlayarak SSCB Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 2. ve 11. maddelerinden yargılanan ve örgüt üyeleri olmakla suçlanan on altı kişinin ad ve soyadları, doğum tarihleri, doğum yerleri, meslekleri ve toplumsal statüleriyle birlikte milliyetleri ve haklarındaki suçlamalar kaydedilmiştir. Adı geçen on altı kişi isimleri ve doğum tarihleri şöyledir: Sergey Sergeyeviç Safronov (1899), Aleksey İvanoviç Arbanakov (1901), İvan İlyiç Papin (1906), Mihail İvanoviç Yalbaşev (1885), Prokopi Egoroviç Nikitin (1897), Petr Alekseyeviç Podpoyev (1877), Fedor Antonoviç Tabakayev (1872), İosif Nikitiç Argokov (1892), İzmail Georgeyeviç Kardamanov (1896), Aleksandr Nikolayeviç Parayev (1907), Petr Abramoviç Manzırov (1882), İvan Konstantinoviç Tabılgin (1873), İvan Gavriloviç Angakov (1892), Mihail Filimonoviç Mendiyekev (1899), Grigoriy Porfireviç Şçerbakov (1902), İvan Nikolayeviç Maneyev (1880).

Mahkeme kararının bundan sonraki bölümlerinde örgütün tarihçesi, kuruluş amacı, örgüt üyelerinin birbirleriyle ilişkileri ve görevleri hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre, karşı devrimci bir yapıda olan ve mevcut sisteme karşı büyük bir ayaklanmayı amaçlayan örgütün ilk yapılanması 1934 yılının başlarında tespit edilmiş ve bazı üyeleri (Edokov, Zyabilitsky, Manayev, Tokmaşev vd.) mahkûm edilmişlerdir. Fakat örgüt, açığa çıkarılmamış kişiler tarafından yeniden canlandırılmış ve Altay'ın çeşitli bölgelerinde teşkilatlanmıştır. Özellikle 1935 yazında karşı devrimci milliyetçiler, eski zenginler ve geleneksel yöneticilerden oluşan isyancı kadrolar... Altay'ın kurtuluşunun Sovyet iktidarını silah ve güç kullanarak yıkmak olduğu fikrinde birleşerek bir araya gelmişlerdir.

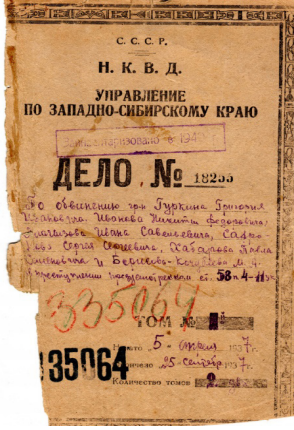
Özellikle Safronov ve Yalbaçev'in örgütün eylem planını hazırladıkları ve bölgesel başka örgütlerle temas hâlinde oldukları belirtilmiştir. Daha sonra örgüt üyesi oldukları iddia edilen kişilerin örgütsel faaliyetleri yine maddeler hâlinde sıralanmıştır. Bundan sonra her bir sanık hakkında verilen karar açıklanmış ve maddi deliller (14 adet av tüfeği, 3 adet küçük kalibreli tüfek ve Browning marka iki tabanca) kayda geçirilmiştir. Sanıkların Sovyet Ceza Kanunu'nu 58. maddenin çeşitli fıkralarına göre çarptırıldıkları cezalar şu şekildedir: İvan Gavrioviç Angakov'a çalışma kamplarında 5 yıl hapis, Petr Alekseyeviç Podpoyev ve Fedor Antonoviç Tabakayev, Aleksandr Nikolayeviç Parayev, Petr Abramoviç Manzırov ve İvan Konstantinoviç Tabılgin'e çalışma kamplarında 8 yıl hapis, Prokopiy Egoroviç Nikitin, İosif Nikitiç Argokov, İzmail Geogeyeviç Kardamanov, Mihail Filimonoviç Mendiyekev, Grigoriy Porfireviç Şçerbakov ve İvan Nikolayeviç Maneyev'e çalışma kamplarında 10 yıl hapis, Sergey Sargeyeviç Safronov, Aleksey İvanoviç Arbakov, İvan İlyiç Papin ve Mihail İvanoviç Yalbaçev ölüm cezalarına çarptırılmışlardır.

Komünist Parti'nin 25-28 Mart 1937 tarihli plenumundaki görüşmelerde parti'nin Oyrot Bölge Sekreterliği görevini yapmış olan P. S. Habarov ve Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanlığı yapmış olan İ. V. Pyankov'un karşı devrimci milliyetçi örgüt faaliyetlerinden (özellikle partinin Koş Agaş bölge sekreteri iken tutuklanan Aleksey İvanoviç Telekov'un muhalif eylemlerinden) haberdar olmamalarının mümkün olmayacağı ve haklarında kuvvetli şüpheler olduğu konuşulmuş ve onlar da adı geçen örgütün dosyasına dahil edilmişlerdir. Nitekim Habarov (d. 1904) 29 Temmuz 1937 tarihinde tutuklanmış ve 11 Ekim 1937'de vurularak infaz edilmiştir. Pyankov (d. 1900) ise çalışma kamplarında sekiz yıl hapse mahkûm edilmiştir.

1937 yılında da sözde karşı devrimci, milliyetçi örgüte yönelik suçlama ve operasyonlar devam eder. NKVD belgelerine göre 1933 yılından itibaren faaliyet gösteren örgütün lideri Oyrot Bölgesel Yürütme Konseyi Başkanı Sergey Sargeyeviç Safronov'dur. Aynı yılın şubat ve mart aylarında yapılan plenumdan sonra önceki soruşturmalar ışığında milliyetçi Altay aydınlarına karşı yeni bir karalama ve mücadele başlatılır. Gurkin'in önderliğini yaptığı iddia edilen davayla ilgili olarak Komsomol Bölge Komitesi Sekreteri İ. S. Toltok 8 Mart 1937'de partiden ihraç edilir ve 11 Nisan 1937'de tutuklanır. Safronov'un 1936'daki tutuklanmasından sonra ortaya çıkan bu yeni gelişme aynı zamanda yeni bir siyasî sürecin başlamasına da neden olur. NKVD, Nisan 1937'de Gurkin'in karşı devrimci faaliyetleri hakkında bir rapor hazırlar. Rapora göre örgütün amacı Japonya ile iş birliği içinde olmak suretiyle Sovyet hükûmetine karşı silahlı bir ayaklanma başlatmaktır. Bu amaçla örgüt, haydutlar ve eski *kulak*lardan oluşan bir silahlı grup oluşturmuştur. Mayıs ayı içinde Gurkin'le birlikte İ. S. Alagızov, P. S. Habarov, N. F. Medjit-İvanov, A. A. Sırkaşev, L. A. Sarı-Sep Kanzaçakov, N. F.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

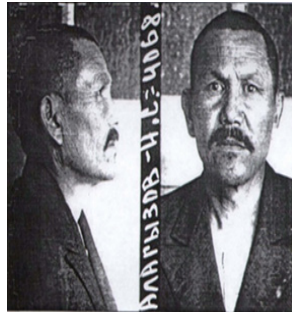
İvanov ve L. P. Tauşkanov tutuklanır. Nisan 1937'de Gurkin'in sözde karşı devrimci faaliyetleriyle ilgili olarak hazırlanan raporda İ. S. Alagızov, P. S. Habarov, N. F. Medjit-İvanov, A. A. Sırkaşev, L. A. Sarısep Kanzaçakov'un isimleri geçer. 18255 numaralı NKVD dava dosyasından anlaşıldığına göre bu isimler hakkındaki dava 5 Nisan 1937'de görülmeye başlanmış, 25 Eylül 1937'de sonlanmıştı.

Batı Sibirya Bölgesi NKVD troykasının 4 Ekim 1937 tarihli toplantısında alınan kararla G. İ. Gurkin ve S. S. Safronov, L. A. Sarısep Kanzaçakov P. S. Habarov, İ. S. Alagızov, N. F. Medjit-İvanov, M. A. Borisov Koçubeyev ölüm cezasına çarptırılırlar. Ölüm cezasına çarptırılanların arasında yer alan Sırkaşev'in dosyası 7 Aralık 1958'de başkanlığını Kuçerenkov'un yaptığı Altay Bölge Mahkemesi'nde

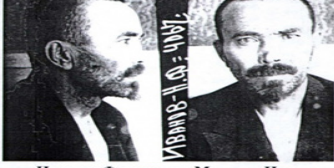

Григорий Иванович Чорос-Гуркин
Председатель Алтайской Горной Думы (1917 – 1918г.). Председатель Каракорум-Алтайской управы (март – декабрь, 1918г.). Летом 1937 года арестован (в Алматы). 11 октября расстрелян по сфабрикованному органом ГПУ обвинению в организации подпольной националистической группы и шпионской деятельности в пользу Японии. Реабилитирован посмертно в 1957 году.

GRİGORİ İVANOVIÇ ÇOROS-GURKİN
Gorno-Altay Duma Başkanı (1917-1918).
Karakorum Altay İdaresi Başkanı (Mart-Aralık 1918). 11 Ekim 1937'de, GPU'nun uydurduğu milliyetçi bir yeraltı örgütü kurmak ve Japonya lehine faaliyetler düzenlemek suçlamasıyla vuruldu. 1957'de ölümünden sonra üzerine atılı suçlardan aklandı.

İVAN SAVELYEVIÇ ALAGIZOV
Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı (1924-1930). 1937'de tutuklandı. Aynı yıl halk düşmanı suçlamasıyla vurularak infaz edildi. Ölümünden sonra 1958'de üzerine atılı suçlardan aklandı.

Никита Федорович Меджит-Иванов

Председатель Ойротского областного исполнительного комитета (1923 – 1924гг). 28 мая 1937 года репрессирован органами НКВД. Ему было предъявлено типичное для того времени обвинение: «Агент иностранной разведки, по заданию которой обвиняемый создал контрреволюционно-националистическую организацию с целью свержения советской власти в Горном Алтае...» Погиб 18 июля 1943 года в ГУЛАГе. Посмертно реабилитирован.

ГА РА, Ф. П – 37, оп. 1, д. 579

NIKİTİ FEDEROVIÇA MEDJIT- İVANOV

Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı (1922-1924). 28 Mayıs 1937'de NKVD tarafından tutuklandı. O zaman için tipik bir suçlamayla suçlandı: "Sanık, Gorno-Altay'daki Sovyet hükümetini devirmek amacıyla karşı devrimci milliyetçi bir örgüt yöneticisi olup, yabancı ülke istihbarat ajanıdır..." 18 Temmuz 1943'te GULAG kampında öldü. Ölümünden sonra üzerine atılı suçlardan aklandı.

Пьянков Иван Васильевич
Председатель Ойротского областного исполнительного комитета (январь – декабрь 1936 г.). В декабре 1936 года был арестован по известной 58 статье вместе с другими видными партийными и политическими работниками области.

Объявлен участником контрреволюционной повстанческо-националистической организации. Судьба убергла Ивана Васильевича от расстрела. Он был сослан в Архангельскую область и безвестно гинул в «Архангельском ГУЛАГе».

ГА РА, Ф. П – 37, оп.1, д. 440.

İVAN VASILEVIÇ PYANKOV

Oyrot Bölgesel İcra Komitesi Başkanı (Ocak-Aralık 1936). Bölgenin diğer önde gelenleri ve Parti üyeleriyle birlikte Aralık 1936'da meşhur 58. madde uyarınca karşı devrimci bir örgüte üye olmak suçundan tutuklandı. Vurularak öldürülmekten şans eseri kurtuldu. Arhangelsk bölgesindeki çalışma kampına gönderildi. Akıbeti belli değil.

Хабаров Павел Семенович
Председатель Ойротского областного исполнительного комитета (1930 – 1932гг.). Первый секретарь Ойротского областного комитета ВКП(б) (декабрь 1932 – июнь 1936гг.).

В марте 1937 года был отозван в распоряжение Западно-Сибирского краевого исполнительного комитета, а затем по сфальсифицированному делу подпольной контрреволюционной националистической организации в Горном Алтае в октябре 1937 года расстрелян. Посмертно реабилитирован.

PAVEL SEMYONOVİÇ HABAROV

Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı (1930-1932). VKP(B)'nin Oyrot Bölge Sekreterliğini yaptı (Aralık 1932-Haziran 1936). Ekim 1937'de karşı devrimci bir örgüte üye olmak suçlamasıyla vurularak öldürüldü.

Гордиенко Петр Яковлевич

Первый секретарь Горно-Алтайского областного комитета партии (1922 – 1923, 1930 – 1932 гг.).

Репрессирован в 1937 году. Посмертно реабилитирован.

GORDİENKO PETRYAKOVLEVIÇ

Gorno-Altay Bölgesel Parti Komitesi Birinci Sekreteri olarak görev yaptı (1922-1923, 1930-1932). 1937'de vurularak infaz edildi. Ölümünden sonra üzerine atılı suçlardan aklandı.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Сергей Сергеевич Сафронов

Председатель Ойротского областного исполнительного комитета (1933 – 1935гг). Сергей Сергеевича не обошла участь многих талантливых и деятельных руководителей. Несмотря на значительные достижения в развитии народного хозяйства области под его руководством, в 1936 году органом НКВД он был арестован, в октябре 1937года расстрелян. Посмертно реабилитирован.

ГА РА, Ф. II – 37, оп. 1, д. 579

SERGEY SERGEYEVİÇ SAFRONOV

Oyrot Bölgesi Yürütme Komitesi Başkanı (1933-1935). Sergey Sergeyeviç, birçok yetenekli ve aktif liderin maruz kaldığı kaderden kurtulamadı. Liderliği altında bölgenin ulusal ekonomisinin gelişmesinde sağladığı önemli başarılarla rağmen, NKVD tarafından 1936'da tutuklandı ve Ekim 1937'de vuruldu. Ölümünden sonra üzerine atılan suçlardan aklandı.

**Сыркашев
Андрей Александрович**
Председатель
Ойротского областного
исполнительного
комитета (1937г.).

Арестован 2
октября 1937 года,
расстрелян 1 января
1938 года в г. Барнауле
в возрасте 38 лет.
Реабилитирован
посмертно в 19 августа
1955 года

ANDREY ALEKSANDROVIÇ SIRKAŞEV

Oyrot Bölgesi Yürütme Komitesi Başkanı (1937). 2 Ekim 1937'de tutuklandı, 1 Ocak 1938'de otuz sekiz yaşındayken Barnaul'da vuruldu. Ölümünden sonra üzerine atılı suçlardan aklandı.

tekrar görüşülür. Sırkaşev'in üzerine atılı suçlardan aklandığı bu davada Gorno Altay'da karşı devrimci milliyetçi bir örgütün bulunmadığı, böyle bir örgüt NKVD'nin eski çalışanları tarafından asılsız belge ve delillerle oluşturduğu kararı verilir (Şadrin 2003: 180). 1937'de Oyrot Özerk Bölgesi NKVD kararlarına göre (muhtemelen 5 Ağustos- 31 Aralık 1937), 2821 kişi mahkûm edilmiş ve bunlardan 1211 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır.

NKVD, karşı devrimci, Japon yanlısı, milliyetçi örgüt iddialarının yanı sıra 1930'lu yılların ikinci yarısının başlarından itibaren bölgenin sosyo-politik yaşamında önemli bir rol oynayan bir dizi tanınmış parti mensubu ve eski partizan hakkında da bilgi toplamaya başlar. Şubat 1937'de Dağlık Altay'daki partizan bölümünün eski komutanı İvan Yakovleviç Tretyak ve bir kısım eski partizan ile parti üyeleri başta olmak üzere 51 kişi tutuklanır. Bunlardan 23'ü ölüm cezasına çarptırılır. Literatürde "Tretyak Davası" olarak da bilinen bu davadaki örgütün amacının da Japonya ile iş birliği yapmak suretiyle Altay'da Sovyet iktidarını devirmek ve Güney Sibirya'da Japonya himayesi altında bir devlet kurmak olduğu iddia edilir (<https://visit-altairepublic.ru/o-respublike-altay/istoriya-gornogo-altaya/politicheskie-repressii-v-gornom-altae/>). Böylece Altay'da milliyetçi Altay aydınları, Komünist Parti üyeleri, üst düzey yerel yöneticiler, sanat ve kültür insanlarıyla birlikte eski partizanlar da asılsız suçlamalarla karşı karşıya kalırlar.

Repressiya yıllarında Stalin'in kategorilediği düşmanlar listesinde yabancı istihbaratlarla olası ilişkilerinden şüphelenilen ve "toplumsal olarak tehlikeli" kabul edilen, başını Almanların ve Polonyalıların çektiği yabancı milletlere mensup olanlar vardır. Politbüro'nun 9 Ağustos 1937 tarihli emriyle Polonyalı casusluk gruplarının baskı altına alınması çağrısından iki gün sonra NKVD'nin 00485 sayılı emriyle Polonya askeri örgüt üyeleriyle birlikte Polonyalı savaş esirlerinin ve siyasi göçmenlerin infazını veya hapsedilmesini emreden bir kararname çıkarmıştır. 1937 yılının Eylül ve Ekim aylarında ise Stalin, Japonlar lehine sözde casusluk faaliyetlerini önlemek için Korelileri Uzak Doğu'dan Kazakistan ve Özbekistan'a sürme emrini vermiştir (Shröder vd. 2006: 9). Bu nedenle Altay'da yalnız Ruslara ve Altay Türklerine baskı uygulanmaz. 1937 yılının ikinci yarısında 18 farklı milletten (Altay, Rus, Kazak, Tatar, Şor, Gürcü, Mordvin, Alman, Koreli, Belarus, Letonyalı, Polonyalı, Yahudi...) tutuklama ve infaz yapılmıştır. Rus, Altay ve Kazakların dışındakilerin sayısı 497'dir. Bunlar arasında anayurtları SSCB sınırları içerisinde olmayan Kore ve Polonyalılar dikkat çeker. Özellikle Koreliler, Japonya yanlısı olmak ve Japonya lehine ajanlık yapmakla suçlandılar ve "Koreli Kardeşler Birliği" adlı sabotajcı ve casusluk faaliyetleri yapan bir örgüt kurmakla itham edildiler. Örgütün amacı (Koreli işçiler daha çok bölgeyi Moğolistan'a bağlayan Çuy Yolu yapımının inşaatında çalıştıklarından) olası bir isyan durumunda Kızıl Ordu'nun bölgeye intikalini engellemek için patlamalar gerçekleştirerek Çuy Yolu'nu kullanılmaz hale getirmek, Kızıl Ordu'nun faaliyetlerinden ve sınırdaki gelişmelerden Japonya'yı haberdar etmek, kitlesel zehirlenmeler gerçekleştirmek... olarak kayıtlara geçmiştir. Bu amaçla daha çok Çuy Yolu yapımında ve Turaçak'taki altın madenlerinde çalışan toplam 42 Koreli tutuklandı. Bunların içinde bulunan Bölgesel Sağlık Bölümünün Bakterioloji Laboratuvarı Başkanı olan Dr. Sergey Vasilyeviç Kim, örgütün Japonya ile SSCB arasında olası bir savaş durumunda bölge nüfusunun toplu zehirlenmesini sağlayacak eylemi hazırlamakla görevli bir üyesi olmakla suçlandı. Yol yapım mühendisi olan Mihail Vasilyeviç Kim ise 1936 yılının Mart ayından itibaren Çuy Yolu'yla ilgili Japonya'ya istihbarat bilgisi aktarmak, olası Rus-Japon Savaşı sırasında Çuy Yolu'nda patlamalar gerçekleştirmeyi planladığı gerekçesiyle yol yapımında çalışan 30 işçiyle birlikte tutuklanmıştır. Tutuklanan 42 Korelinin tamamı 12 Ocak 1938'de infaz edilmiştir (<https://visit-altairepublic.ru/o-respublike-altay/istoriya-gornogo-altaya/politicheskije-repressii-v-gornom-altae/>). Aşağıda SSCB vatandaşı Koreli Mihail Timofeyeviç'e ait NKVD sorgu tutanağının örneği verilmiştir.

Altay'da baskıya maruz kalan milletlerden bir diğeri Polonyalılardır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya'nın Polonya'da hâkimiyet kurmaya başlamasıyla birlikte Ruslara karşı ayaklanan bir kısım Polonyalı ve aileleri Sibiryaya içlerine sürgüne gönderilmişlerdir. Onların sürgün edildikleri bölgeler arasında Altay da vardır. Bununla birlikte Ekim Devrimi'nden önce I. Dünya Savaşı nedeniy-

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

СССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Управление Государственной безопасности УНКВД по Запсибкраю
Протокол допроса
К ДЕЛУ № _____

1937 г. 26 мая, мес. 17, дн. 9, в 10 часов 00 мин.
(город, район, улица, квартира)
Михайлов Г.Б. допрошен в качестве свидетеля

1. Фамилия: *М.И.А.*
2. Имя и отчество: *Михаил Иванович Михайлов*
3. Дата рождения: *1905*
4. Место рождения: *г. Тараз, Казахская ССР*
5. Местонахождение: *Михайлов Г.Б. проживает в г. Тараз, Казахская ССР*
6. Род и гражданство (подданство): *казах, гражданин СССР*
7. Паспорт: *№ 123456789*
8. Раз занятий: *работает в г. Тараз, Казахская ССР*
9. Социальное положение: *работник*
10. Социальное положение (раз занятий и имущественное положение)
а) до революции: *работник*
б) после революции: *работник*
11. Состав семьи: *Женат, 2 детей*
12. Адрес: *г. Тараз, Казахская ССР*

Михайлов Г.Б. допрошен в г. Тараз, Казахская ССР, в 10 часов 00 мин. 26 мая 1937 г. допрос вел: *М.И.А.*
М.И.А. 26 мая 1937 г.

SSCB
İÇİŞLERİ HALK KOMİSERLİĞİ
İÇİŞLERİ HALK KOMİSERLİĞİ BAŞKANLIĞI
BATI- SİBİRYA BÖLGESİ DEVLET GÜVENLİĞİ DAİRESİ
OYROT BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ
SORGULAMA PROTOKOLÜ
DOSYA NU: _____

1937 YILI, OCAK AYININ 17'Sİ. BEN, DEVLET GÜVENLİĞİ DAİRESİ TARAFINDAN YETKİLENDİRİLMİŞ SAHA ELEMANI AŞTEĞMEN G.B. TARASOV, SANIĞI SORGULADIM.

1. SOYADI: KİM
 2. ADI VE BABA ADI: MİHAİL TİMOFEYEVİÇ
 3. DOĞUM TARİHİ: 1905
 4. DOĞUM YERİ: UZAK DOĞU BÖLGESİ SUÇANSKİY İLÇESİ, TAUDEMİ KÖYÜ
 5. İKAMET ADRESİ: OYROT OTONOM EYALETİ, ŞEBALİNO İLÇESİ, ŞEBALİNO KÖYÜ
 6. MİLLİYETİ VE VATANDAŞLIĞI: KORELİ, SSCB VATANDAŞI
 7. PASAPORT: 21 NİSAN 1936 TARİHİNDE MİLİTİSİYAN ŞEBALİNSKİY DAİRESİ TARAFINDAN VERİLMİŞTİR N004970
 8. MESLEĞİ: 972. YOL BAKIM DAİRESİ, ŞEF
 9. SOSYAL KÖKENİ: YOKSUL KÖYLÜ
 10. SOSYAL DURUMU (MESLEĞİ VE MADDİ DURUMU)
A) DEVRİMDEN ÖNCE: YOKSUL BİR KÖYLÜ
B) DEVRİMDEN SONRA: YOKSUL BİR KÖYLÜ
- 1925'TEN 1934'E KADAR ÖĞRENCİ, 1934'TEN İTİBAREN ÇALIŞAN.
12. AİLESİ (YAKIN AKRABALARI, ONLARIN AD VE SOYADLARI, ADRESLERİ VE MESLEKLERİ): EŞİ KİM ELİZAVETA KONSTANTİNOVNA, ŞEBALİNO KÖYÜNDE YAŞIYOR. EV HANIMI. AĞABEYİ KİM MATVEY TİMOFEYEVİÇ ULAN-UDE ŞEHİRİNDE YAŞAMIŞTIR. BAŞTA KOMÜNİST YÜKSEK ÖĞRENİM KURUMU MÜDÜRLÜĞÜ YAPMIŞ, 1936 YILINDA DEVLET GÜVENLİĞİ KURUMU TARAFINDAN TUTUKLANMIŞ. NEDENİNİ BİLMİYOR. ŞİMDİ İSE SERBEST BIRAKILMIŞTIR.

le askere alınan bir kısım Polonyalı da Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte Sibiryaya yerleştirilmişlerdir. Son olarak, 1930'lu yılların sonunda ve 1940'lı yılların başında SSCB'nin batısındaki Polonya, Ukrayna, Estonya, Litvanya ve Letonya'dan çok sayıda insan Sibiryaya bölgesine gönderilmiştir. Bunlar arasında Oyrotya'ya 400 Polonyalının sürgün edildiği tahmin edilmektedir. *Ezemniñ Biçigi* adlı seride repressiya mağduru 72 Polonyalının kaydı vardır. Bunlar daha çok Oyrot-Tura'da olmakla birlikte Koş Ağaş, Ulagan, Ongüday, Üst Kan, Üst Köksi, Şebalin, Çamal, Çoy ve Turaçak ilçelerinde meskündurlar. Altay'da repressiya mağduru olan kişilerin aksine Polonyalıların tamamı okuryazar, orta veya yüksek eğitim görmüş kişilerdir (Gartman 2003: 142-148).

Koş Ağaş'taki Karşı Devrimci Örgüt İddiası

Koş Ağaş, Altay Cumhuriyeti'ni oluşturan on idari bölgeden biridir. Bölgede Güney Altay Türklerinden Telengitlerle birlikte yoğun olarak Kazak Türkleri yaşamaktadır. Koş Ağaş'ta ilk repressiya uygulaması 14 Kasım 1929'da görülür. Bu tarihte 10 Kazak ailesi tutuklanır. Tutuklananlar arasında olan Battal, Kays, Resul ve Sagil adlı dört erkek kardeşten bir daha haber alınamaz. 7 Şubat 1930'da ise Koş Ağaş Kazaklarından Satkanbay Ömürbekov, Çaker Amirenov, Kocabay

Ahanov, Burgebay Kubentayev, Türkistan Nurpeysov ve Kusan Sıdıkov vurularak öldürülür. 1930'lu yılların başlarında bölgedeki baskılar artarak devam eder, önde gelen Kazak ve Telengit aileleri toplu halde tutuklanmaya başlanır. Durum karşısında çıkar yol aramaya başlayan Koş Ağaş'taki Kazak ve Telengit toplumunun önde gelenleri Salımcın Abdoldanov'un evinde toplanarak, seslerini Sovyet hükûmetine duyurmak amacıyla bir miting yapmaya karar verirler.

Dekulakizasyon, kırsal kesimde Sovyet gücüne karşı çıkan herkesle birlikte kırsal nüfusun daha zengin kesimlerini hedef aldı. Stalin'in 30 Ocak 1930 tarihli Dekulakizasyon Kararnamesi "kulakların bir sınıf olarak yok edilmesini" emretmiştir. Yok edilen *kulakların* tespitini de yerel parti ve devlet güvenlik görevlileri ile yoksul ve orta sınıf köylülerden oluşan komitelerin birlikte yapmaları istişareler ile kararlaştırılmıştır. Dekulakizasyon ve kolektifleştirme kırsal kesimde çeşitli tepkilere ve iç karışıklıklara yol açmıştır. OGPU istatistikleri yalnızca 1930'da dörtte biri kadınlar tarafından düzenlenen ve 2,5 milyon kırsal sakinin katıldığı 14.000 "terör eylemi" ve 13.754 gösteri kaydetmiştir (Shröder ve d. 2006: 6). Bu gösterilerden biri Koş Ağaş'ta yapılır. 8 Mart 1930'da Aktal köyünde düzenlenen miting, sınır komutanlığında görev yapan Sovyet askerleri tarafından basılır ve Tursunhan Cumanov, Kalkabay Çukayev'le birlikte Rasul Beginbekov öldürülür. Sonrasında mitinge katılanların bir listesi çıkarılarak, devrimci ve isyancı bir örgüt kurdukları suçlamasıyla haklarında dava açılır. Çok sayıda tutuklama yapılır. Resmi rakamlara göre 54 kişiden oluşan bu sözde örgüt üyelerinin Çin'de bulunan bazı merkezlerle temas hâlinde olduğu, nihai hedeflerinin silahlı bir ayaklanma çıkararak Sovyet hükûmetini devirmek olduğu iddia edilir. Genellikle 3 Ocak 1931'de yapılan tutuklamaların neticesin-

Koş Ağaş'ta repressiya mağduru olmuş bazı Kazak ve Telengit Türkleri. 1. Anton Kudaybergenov (Telengit) 2. Sübebay Nursaliev (Kazak) 3. Kuçuk Edimov (Telengit) 4. Mihail İlyuşev (Telengit) 5. Turdibek Yaytinov (Telengit) 6. Jugirali Sıdıkov (Kazak) 7. Soltanbay Kaldanov (Kazak) 8. Kereybey Jortpasov (Kazak) 9. Musatafa Turdıbayev (Kazak) 10. Kujırbay Şıngojanov (Kazak) 11. Bojrak Şıngojanov (Kazak) 12. İdrış (Kereybeyev) Jortpasov (Kazak) 13. Kabdrahman (Kabakan) Soltanbayev (Kazak) 14. Taberek Mustafanov (Kazak) 15. Magzum Ahetov (Kazak) 16. Jumagul Aktakalov (Kazak) 17. Tilevdi Alpiev (Kazak) 18. Kasen Şukaev (Kazak) 20. Ajımuhamet.

de çok sayıda kişi çeşitli sürelerle çalışma kamplarında hapis cezasına çarptırılmış, 23 kişi ise vurularak infaz edilmiştir. Tamamı 13 Ağustos 1931'de infaz edilenlerin adları ve doğum tarihleri şu şekildedir: İmangazi Mamaşev (1895), Magzum Ahetov (1880), Kali Korhunov (1862), Muka Balıkov (1879), Avşı Bigeldinov (1889), Balabay Sapakov (1888), Bekmuhamet Smagulov (1868), Mukametşa Balıkov (1881), Zanker Amirenov (1880), Zakari (Sahariya) Amirenov (1880), Kujhan Amirhenov (1879), Soltanbay Kaldanov (1859), Kereybey Jortpasov (1870), Mustafa Turdubayev (1865), Kırırbay Şingojanov (1867), Bojrak Şingojanov (1864), İdiriş (Kereybey) Jortpasov (1900), Tilevdi Alpiev (1882), Kuçuk Edimov (Telengit, 1897), Turdubek Yaytinov (Telengit, 1895), Yambay Matpin (Telengit, 1873), Fedor Mayhiyev (Telengit, 1886), Amır Boydoyev (Telengit, 1871).

Koş Agaş'ta repressiya mağduru olmuş bazı Kazak ve Telengit Türkleri. 1. Anton Kudaybergenov (Telengit) 2. Sübebay Nursaliev (Kazak) 3. Kuçuk Edimov (Telengit) 4. Mihail İlyuşev (Telengit) 5. Turdubek Yaytinov (Telengit) 6. Jugirali Sıdıkov (Kazak) 7. Soltanbay Kaldanov (Kazak) 8. Kereybey Jortpasov (Kazak) 9. Musatafa Turdubayev (Kazak) 10. Kujırbay Şingojanov (Kazak) 11. Bojrak Şingojanov (Kazak) 12. İdiriş (Kereybeyev) Jortpasov (Kazak) 13. Kabdrahman (Kabakan) Soltanbayev (Kazak) 14. Taberek Mustafanov (Kazak) 15. Magzum Ahetov (Kazak) 16. Jumagul Aktakalov (Kazak) 17. Tilevdi Alpiev (Kazak) 18. Kasen Şukaev (Kazak) 20. Ajimuhamet.

8 Mart 1930 isyanıyla ilgili siyasî baskı dalgası Koş Agaş'ta 1932 yılının sonuna kadar devam eder. 1933 yılından itibaren ise baskıların devam etmesi için yeni bir neden ortaya çıkar: "Minat Şamov Davası". Başlangıçta Sovyet iktidarının güçlü bir destekçisi olan Minat Şamov, Aktal köyünde inşasından sorumlu olduğu bir okul yapımında (1925-1930) yolsuzluk yaptığı iddiasıyla tutuklanır ve üç yıl hapis cezasına çarptırılır. Minat Şamov'un suçsuzluğunu ispatlaması için Abilgazi Tavkenov, Kasımhan Bituganov ve Abilkasım Alimhanov ona kefil olurlar. Bir aylığına serbest bırakılan Minat, yolsuzluk yapmadığını ispatlamak için Moskova'ya kadar gitse de çabalarından bir sonuç alamaz ve Çin'e kaçır. Bunun üzerine 26 Mart 1933'te Minat'a kefil olanlardan Alimhanov 5 yıl, Bituganov ise 10 yıl hapis cezasına çarptırılır. Esasında gizli bir OGPU temsilcisi olan Tavkenov ise Minat'ı getirip Koş Agaş'daki mahkemeye teslim etmek için Çin'e gider. Fakat Minat'ı getirmeyi başaramayınca 11 Eylül 1937'de tutuklanır ve 30 Aralık 1937'de vurularak infaz edilir (<https://e-history.kz/ru/news/show/5030/>).

Minat Şamov'un Çin'e kaçması Koş Agaş Kazakları için trajik bir hikâyenin başlangıcı olur. Onunla görüşüp konuştuğu iddia edilen yüzden fazla kişi hakkında soruşturma başlatılır. 3 Kasım 1931'de Batı Sibirya Bölgesi OGPU Özel Departmanı, Komünist Partisi Sibirya Bölge Komitesine Minat Şamov'un Çin'e kaçışından önce Koş Agaş'tan Çin'deki Uygur bölgesine aşırı bir göç hareketi oldu-

ğunu buna Kamlık dinine inanan Telengitlerin de katıldığını belirten gizli bir yazı göndermiştir. Yazıda Çin'e kaçan bu insanların Koş Ağaş'taki bazı kişilerle temasta oldukları, Ulagan merkezli bir ayaklanma başlatma niyeti taşıdıkları ve nihai amaçlarının özerk bir Kazak devleti kurmak olduğu yazılmış, Minat Şamov'un lideri olduğu belirtilen örgütün 1931 yılında çöktüğü, sınırı geçmeye çalışan kişilerin de göz altına alındığı kaydedilmiştir (Ekeyev ve d. 2017: 106-108).

Yukarıda genel bir tarihçesi verilen Oyrotya'da (Altay Cumhuriyeti) repressiya uygulamalarında aralarında herhangi bir ayırım yapılmaksızın binlerce insan ve aileleri zulme uğramıştır. Yapılan araştırmalar Oyrotya'da her 14 kişiden birinin repressiya mağduru olduğunu ortaya koymuştur. Bu kişiler arasında bölgenin yetiştirmiş olduğu aydınlar, sanatçılar ve devlet adamları da vardır. Toplumunu her bakımdan ileri seviyelere taşıyacak özellik ve birikimlere sahip bu insanların sayısı 1.048'dir. Zaten sayıca az olan Altay Türklerinin içinden çıkmış bu seçkin sınıfın ortadan kaldırılması Altay Türkleri ve Altay Cumhuriyeti için büyük bir kayıp olmuştur. Altay'da repressiya mağduru olmuş isimlerden bazıları şunlardır:

Grigory İvanoviç ÇOROS-GURKİN (1870-1937)

Geleneksel Altay kültürüyle birlikte Altay modernleşmesinin ve çağdaş Altay sanatının olduğu kadar Altay'da uygulanan Repressiya politikalarının da sembol ismi olan Çoros-Gurkin aynı zamanda Sibiry'a'nın yerli halkları arasındaki ilk profesyonel sanatçılardan biridir. Ünlü Rus ressam İvan Şişkin'in öğrencisi olmuş, resimlerinde epik manzara geleneğini modern akımlarla birleştirmeyi başarabilmiştir. Altay'ın dağ ve orman manzaralarını resmetmiş, şiirler ve Altay halk kültürüyle ilgili etnografik makaleler yayımlamıştır. Çoros-Gurkin sadece bir sanatçı olmakla kalmamış, sosyal ve politik faaliyetlerde de bulunmuştur.

1870 yılında doğan Grigori İvanoviç Çoros-Gurkin'in resim sanatıyla tanışması ve bu sanata ilgisi doğduğu köy olan Ulalu'da (şimdiki Gorno-Altaysk şehri) bulunan misyoner merkezinde ikona boyama ustalarının yanında çalışıp, ikonalar boyayarak başlamıştır. Gurkin'in hayatındaki dönüm noktalarından biri o zamanlar genç bir müzisyen ve etnograf olan A. V. Anohin'le tanışmış olmasıdır. Anohin, Gurkin'i resim eğitimi alması için Petersburg'a gitmeye ikna etmiş,

Gurkin de Petersburg'a gidebilmek için yol parası biriktirmek amacıyla bir yıl çalışmak zorunda kalmıştır. Gurkin, 1897 sonbaharında Petersburg'a gelir. Resimle ilgili akademik bilgi eksikliğinden dolayı yapılan sınavlarda başarısız olsa da ünlü Rus ressamı İ. İ. Şişkin'le tanışarak onun atölyesinde çalışma fırsatı bulur. Bu tanışmadan pek az bir süre sonra Şişkin, atölyede çalışırken Altaylı öğrencisinin yanında ölse de, Gurkin, kısa bir süre sonra akademiye kaydolar ve 1903-1905 yılları arasında Akademi, Gurkin'e 360 ruble burs verir. Fakat Rusya'da gerçekleşen 1905 Devrimi'yle birlikte çıkan siyasî huzursuzluk ortamı nedeniyle Gurkin, akademiden mezun olamayıp Altay'a döner ve resim çalışmalarına ana vatanında devam eder.

1907 yılında Tomsk'ta ilk kişisel sergisini açan Gurkin, meşhur Han Altay tablosunu da ilk defa burada sergiler. Sergiyi bir haftada 5.000'den fazla kişi ziyaret eder ve resimlerinin yarısı satılır. Bundan sonra açtığı bütün sergilerde büyük ilgi görür. Fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte kendisine yapılan maddi desteklerden mahrum kalır. 1917 yılında gerçekleşen devrimle birlikte ise siyasî bir figür olarak öne çıkmaya başlar. Aynı yıl Gorno-Altay Duma'sının başkanı olur. 1918'de V. İ. Anuçin başkanlığındaki sosyalist devrimciler tarafından desteklenen Altay Karakorum Konseyi'nin başkanlığına seçilir. Bu yıllarda yaptığı siyasî faaliyetler için Gurkin şunları söyler: "Her zaman mazlum bir halk olan Altaylıların haklılığını savundum. Kendi kaderini tayin hakkıyla birlikte devrim ve özgürlük hakkı sadece Ruslar için değil, bütün halklar için olmalıdır." Bu siyasî faaliyetlerinden dolayı Gurkin, 1918 ve 1919 yıllarında ayrılıkçılık ve Ruslara karşı olmakla suçlanarak Kolçak'ın emriyle iki kez tutuklanır. Biysk hapishanesinde tutulur. Hapishaneden çıktıktan sonra kadınlara ve kız çocuklarına dokunulmayacağını düşünerek 1920 yılında karısı ve iki kızını Altay'da bırakıp Genady ve Vasiliy adlı iki oğluyla birlikte Moğolistan'a kaçar. 1921 yılında oradan Tuva'ya geçer. 1923'te Kızıl şehrine taşınır ve 1925 yılına kadar Tuva'da kalır.

1925 yılında Sovyet Konseyi'nin izniyle tekrar Rusya'ya dönmeyi başarır. Dönüş yolunda Tuvalı bir yetim çocuk olan İvan'ı evlat edinir. Resim çalışmalarına devam eder ve Novosibirsk'te bir resim sergisi açar. 1903'ten öldürüldüğü tarih olan 1937'ye kadar Anos köyünde yaşar. 1926 yılında Moskova'da iki büyük sergiye katılır. Ağustos 1931'de Oyrot Tura'da (Şimdiki Gorno Altaysk) bir sanat okulu açar. 1934'te tutuklansa da beraat eder. 1937 yılında Han Altay tablosunun yeni versiyonunu yapar. Bu ikinci versiyonla Gurkin, o yıllardaki repressiyanın bütün ülkeye yaydığı korku, endişe ve karamsarlık havasını resmine taşımıştır.

Çoros-Gurkin'in iki ayrı tarihte (1907 ve 1936) yirmi dokuz yıl arayla iki kez çizmiş olduğu Han Altay tablosu Altay'ın devrimden önce ve sonraki durumunu gösterir. Resmin 1907'de (devrimden önce) çizilen ilk şekli; karların erimeye

Han Altay (1907)

Han Altay (1936)

başladığı, tabiatın bahara hazırlandığı bir dönemdeki Altay tabiatını yansıtır; bütün heybetiyle gökyüzüne yükselen taygaların zirveleri beyaz bulutlarla kaplıdır. Gurkin'in resimlerinde dağ, destan kahramanının tulgasını temsil eder. Bu dağlara ihtişamını veren ise hiç şüphesiz kutsal *tayga ezi* (dağ iyesi)dir. Yani bu dağlarda maddi ve manevi güç birleşmiştir. Bir kayanın üzerine konan *mürküt* (kartal) Altay'ın manevi koruyucusunu ve hürriyeti temsil etmektedir. Resmin (bakana göre) sol tarafında yer alan oldukça canlı ve yeşil çizilmiş büyük *karagay* (çam) ağacı da Altay'ın gerçek sahipleri olan Altay Türklerini, onun hemen yanındaki üç küçük fidan ise Altay'ın gençlerini ve geleceğini temsil eder. Resmin 1936'da (devrimden sonra/Stalinist baskı döneminde) çizilen ikinci şeklinde ise; tabiat oldukça bulanık ve pusludur. Dağlar eski ihtişamını kaybetmiş, bulutlar kararmıştır. Hepsinden önemlisi Altay'ın manevi koruyucusu ve hürriyetini temsil eden *mürküt* artık yoktur. Altay'ın gençliği ve geleceğinin sembolü olan üç küçük fidan da kaybolmuştur. Altay'ın sahiplerini temsil eden büyük çam ağacı da eski güzelliğini ve canlılığını kaybetmiş, toprakta bir emanet gibi durmaktadır ve yanına bir yenisi daha eklenmiştir; Ruslar bu güzel toprakların yeni sakinleri olmuşlardır (Dilek 1997: 184).

Tabloyu tamamlamasından kısa bir süre sonra 12 Haziran 1937'de tutuklanır. NKVD'nin Batı Sibiryaya Bölgesi Troykası'nın 4 Ekim 1937 tarihli kararıyla Sovyet Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 4 ve 11. bentlerine göre yargılanıp suçlu bulunur. Karşı devrimci ve isyancı faaliyetlerde bulunmakla birlikte Japonya ile iş birliği yapmakla suçlanır. 11 Ekim 1937'de altmış yedi yaşındayken vurularak öldürülür. Stalin'in ölümünden sonra 1956 yılında üzerine atılı suçlardan aklanarak masum olduğuna karar verilir (Tatyana 2003: 166-174).

30 Ekim 1974 tarihinde Mordovya ve Perm kamplarındaki siyasî mahkûmlar SSCB'deki siyasî baskıları protesto etmek için açlık grevine başlamışlardır. O zamandan beri bütün SSCB'de siyasî baskılardan dolayı mağdur olmuş olanlar bugün, "Siyasî Baskı Kurbanlarını Anma Günü" olarak anılmaya başlanmıştır.

1991 yılında ise bu anma günü SSCB Yüksek Sovyeti tarafından resmi olarak kabul edilmiştir. Altay Özerk Cumhuriyeti'nde ise G. İ. Çoros Gurkin'in infaz edildiği tarih olan 11 Ekim (1937) günü 2003 tarihinden bu yana anma günü olarak kabul edilmiştir. 11 Ekim 1937'de Gurkin ile birlikte SSCB'nin Moğolistan konsolosu N. İvanov, Batı Sibirya Bölgesel Yürütme Komitesi Ulusal Departmanı Başkanı I. Alagızov, Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi başkanı S. Safronov, Oyrot Bölgesel Parti Komitesi Sekreteri P. Habarov ve Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı I. V. Pyankov da vurularak infaz edilmişlerdir. Gurkin hakkında *Ezemniñ Biçiği* serisinin 1. cildinde (s.226) yazılan kayıt şöyledir:

ÇOROS-GURKİN Grigori İvanoviç, 1890'da Ulalu'da doğdu. Altay. Yüksek eğitimli. Ressam. 11.06.1937'de tutuklandı. 11.10.1937'de vurularak öldürüldü.

Gurkin'den üç gün sonra oğlu Gennadiy'de vurularak infaz edilmiştir. Aynı kaynakta (s.214) onun hakkındaki kayıt ise şöyledir:

GURKİN Gennadiy Grigoriyeviç, 1904 yılında Elikmanar bölgesindeki Anos köyünde doğdu. Altay. Yazar ve okuryazar. Ressam. 23.07. 1937 tarihinde tutuklandı. 14. 10. 1937 tarihinde vurularak öldürüldü.

Pavel Aleksandroviç ÇAGAT-STROYEV (1887-1938)

Şair, yazar, çevirmen ve eğitimci olan Çagat-Stroyev, 1920-1930'lu yıllarda Altay Türkleri arasında yetişmiş az sayıdaki aydından biri olarak dikkat çekmiştir. Kendisi Altay Türkçesi ve Rusçayı akıcı olarak konuşup yazmakla kalmamış, bu iki dilde de edebî eserler ortaya koymuştur. Stroyev aynı zamanda, Oyrot Özerk Bölgesi'nden Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi üyeliğine seçilmiştir. Dokuz yaşında babasını, on iki yaşında annesini kaybeden Stroyev'i Ongüday'da yaşayan dayısı Yakov Vasilyeviç Stroyev büyütüştür. Misyoner okulunda ilk eğitimini alan Stroyev, Filatov adında bir tüccarın yanında uzun yıllar çalışmış, bu tüccarın ticarî işleri nedeniyle defalarca Moğolistan'da bulunmuştur. Sovyet Devrimi'yle birlikte ise bazı bölgelerde memur olarak çalışmıştır.

İzvestya gazetesinin 16 Kasım 1922 tarihli ve 259 numaralı sayısında Altay Türklerinin haklarını savunan bir yazı kaleme almıştır. O sırada Tannu-Tıva'da bulunan Çoros-Gurkin yazının bir kopyasını okumuş ve Stroyev'e yazdığı 9 Şubat 1924 tarihli mektubunda bu yazıyla ilgili duygularını şöyle dile getirmiştir: "Sen, yurdumuzun dürüst ve sadık bir oğlu olarak, Altay halkının ateşli bir savunucususun. Anavatanımız Altay'ın mazlum halkı olan Altaylıların faydası için tüm gücünle çalışıyorsun. Sizi selamlıyor, çalışmalarınızın devamı için güç ve sağlık

diliyorum.” Çagat-Stroyev, 1926-1935 yılları arasında verimli bir edebî dönem geçirmiştir. 1927 yılında yazdığı “Karakorum” adlı şiirinde iç savaş yıllarındaki Altay’ı ve bölgede yaşananları çok canlı ve otantik bir şekilde tasvir etmiştir.

Çagat-Stroyev muhtemelen *İzvestiya*’da yazdığı yazının yıllara yayılan neticesi olarak 12 Haziran 1937’de tutuklanmış ve Batı Sibirya Bölgesi UNKDV troykasının 18 Ağustos 1937 tarihli ve SSCB’nin Ceza Kanunu’nun 58-2-4-4. -11 maddesine göre çalışma kamplarında 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1937’deki sorgulama protokolünde Stroyev’in 1925’te de yargılandığı ve Ceza Kanunu’nun 3. maddesi uyarınca 6 ay zorunlu çalışmayla cezalandırıldığı kayıtlıdır [Dava No. 633]. Ancak 1937’de sorgulama sırasında kararlı ve ısrarlı bir şekilde reddettiği “karşı devrimci milliyetçi bir örgütün üyesi” olduğu iddiasıyla tutuklanmış ve çalışma kampına gönderilmiştir. Tutuklu kaldığı süre içinde 2, 8 ve 9 Temmuz tarihleri arasında üç kez sorgulanmıştır. Nerede ve nasıl öldüğü hakkında bilgi olmamasına rağmen 11 Mart 1938’de öldüğü (belki vurularak) bilinmektedir. Stroyev, 31 Mayıs 1956’da üzerine atılı suçlardan aklanmıştır (https://studref.com/403798/literatura/sudba_poeta_perevodchika_prosvetitelya; Kindikova 2010: 60-61). Çagat-Stroyev hakkında *Ezemniñ Biçigi* serisinin 1. cildinde (s.50) yazılan kayıt şöyledir:

ÇAGAT-STROYEV Pavel Aleksandroviç, 1887 yılında Oyrot-Tura şehrinde doğdu. Altay. Yazar. OGİZ Yayınevinin bölge şubesinin tercümanı. 02.07.1937’de tutuklandı. 10 yıla mahkûm edildi.

Andrey Aleksandroviç SIRKAŞEV

(1989-1938)

Andrey Aleksandroviç Sırkaşev’in adı, yirminci yüzyılın sonlarına kadar Altay okuyucusu tarafından bilinmiyordu. Şebalin bölgesindeki Muytu’da doğdu. Biysk Misyoner Okulundan mezun olan Sırkaşev, bazı Altay köylerinde öğretmen olarak çalıştı. “Kızıl Oyrot” gazetesinde editörlük ve Bolşevik Partisi Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanlığı yaptı (1936-1937). Bir ihbar sonucu 2 Ekim 1937’de “halk düşmanı” suçlamasıyla tutuklandı. Altı ayrı suçlamadan yargılandı. 1 Ocak 1938’de Barnaul’da yargılandıktan sonra kurşuna dizildi. “O Sebe” (Hakkımda) (1932) adlı otobiyografik yazısı onun tek edebi mirası olarak kalmıştır (Kindikova 2010: 59). 2 Ekim tarihli ve 24529 numaralı kararnamede hakkında şunlar kaydedilmiştir. “A. A. Sırkaşev 1930’da Sovyet karşıtı silahlı bir ayaklanmanın organizasyonuna katıldı, eski haydutlar ve kulaklardan oluşan dokuz kişilik bir sabotaj grubu oluşturdu. Katun Nehri’ndeki geçişi engellemek amacıyla Çuy yolunda bir asma köprünün patlatılmasını organize etti...” Sırkaşev, 38 yaşındayken 2 Ekim

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

1937'de tutuklanmış, tek sorgusu 22 Ekim'de yapılmıştır. NKVD Altay Bölgesi Teşkilatı tarafından 9 Aralık 1937'de Sırkaşev'in kişisel mülküne el konulması ve infaz edilmesi kararı verilmiştir. Sırkaşev, 1 Ocak 1938'de Barnaul'da vurularak infaz edilmiştir. 1956'da Altay Bölge Savcılığı, A. A. Sırkaşev aleyhindeki tüm suçlamaları uydurma olarak kabul ederek kendisini üzerine atılı bütün suçlardan aklamıştır. (Şadrin 2003: 175-185; Kindikova 2010: 59). Sırkaşev hakkında *Ezemniñ Biçiği* serisinin 1. cildinde (s.46) yazılan kayıt şöyledir:

SIRKAŞEV Andrey Aleksandroviç, 1899 yılında Şebalin aymağına bağlı Mıtyu köyünde doğdu. Altay. Orta eğitimi. Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı. VKP (B) üyesi. 02.10.1937 tarihinde tutuklandı. 01.01.1938 tarihinde vurularak öldürüldü.

Sergey Sergeyeviç SAFRONOV (1899-1937)

1899'da Çemal'de doğdu. NKVD'ye göre, 1919'da Aklarin arasına katıldı, ardından Novosibirsk'te Komünist Üniversitesi'nde okudu. 1933'ten 1935'e kadar Oyrot Bölgesel İcra Komitesinin Başkanı olarak çalıştı. 11 Şubat 1936'da tutuklandı. Yabancı bir güç tarafından SSCB'ye bir saldırı olması durumunda ayaklanma hazırlığı içinde olan karşı devrimci bir grup oluşturmak ve liderliğini yapmakla suçlandı. Davada onunla birlikte 15 kişi daha vardı. Karşı devrimci bir örgütün lideri olma suçlamasıyla

11 Ekim 1937'de vurularak infaz edildi. Safronov hakkında *Ezemniñ Biçiği* serisinin 1. cildinde (s.43) yazılan kayıt şöyledir:

SAFRONOV Sergey Sergeyeviç, 1899'da Çamal köyünde doğdu. Altay. Yüksek eğitimi. Stalin'in adı verilen komvuzu bitirdi (Novosibirsk şehrinde). Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı. VKP(B) üyesi. 11.02. 1936 tarihinde tutuklandı. 11.02.1937'de vurularak öldürüldü.

İvan Savelyeviç ALAGIZOV ve Kardeşleri

İvan Savelyeviç Alagızov (1888-1937) Altay'da 20. yüzyılın başlarındaki önemli yöneticilerden biridir. Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanlığı (1924-1930) ve *Oyrotskiy Kray* gazetesinin editörlüğünü yapmıştır. Alagızov, Ulalu'da doğmuştur. Biysk'teki Misyoner Okulunda dört yıl eğitim aldıktan sonra 1911 yılında Tomsk'ta pedagoji eğitimi almış ve Altay'a geri dönerek Çamal köyünde Altay Dili öğretmenliği yapmıştır. 1921 yılında Komünist Parti'ye giren Alagızov, kısa zamanda politik

önderlerden biri olmuştur. 1924 yılında Moskova'da düzenlenen Komünist Parti'nin XIII. Kongresi'ne Altay delegesi olarak katılmıştır (<https://altaicholmon>).

Alagızov Kardeşler: (Soldan sağa Aleksey Savelyeviç Alagızov, İvan Savelyeviç Alagızov, Vasiliy Savelyeviç Alagızov)

ru/2018/04/10/chyndykty-ornyktyryp-rg-ljige-artyrar/). 1937'de Japon yanlısı karşı devrimci örgüt üyesi olmakla suçlanmış, 19 Mayıs 1937'de tutuklanmış ve 11 Ekim 1937'de Grigori İvanoviç Çoros-Gurkin, Sergey Sergeyeviç Safronov ve Pavel Semyonoviç Habarov'la birlikte vurularak infaz edilmiştir. Tüketici Birliği Başkanı olarak görev yapan kardeşlerinden Aleksey Savelyeviç Alagızov (1890-1937) da 8 Temmuz 1937 tarihinde tutuklanmış ve 18 Aralık 1937'de vurularak öldürülmüştür. Alagızov kardeşlerin en küçüğü olan Vasiliy Savelyeviç Alagızov ise Koş Agaş'ta bölge ajansı başkanlığı yaparken 28 Temmuz 1937'de tutuklanmış ve 12 Ocak 1938'de vurularak öldürülmüştür.

Fedor Segeyeviç Toziyakov

Aleksey Vasilyeviç TOZIYAKOV (1880-1933)

Toziyakov, o dönemde yoksul Altaylı çocukların tek eğitim alabileceği okullardan biri olan Biysk Misyoner Okulu'nda eğitim almıştır. Bu okulda aldığı eğitimden sonra köyüne dönen Toziyakov, kardeşi Fyodr Segeyeviç Toziyakov ile köyünde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Öğretmenlik görevlerinin yanında her iki kardeş edebiyatla da ilgilenmiştir. Toziyakov'un ilk edebî eserleri Ulalu'da (şimdiki Gorno-Altaysk) Altay Türkçesiyle çıkan *Kızıl Oyrot* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu eserlerinde Toziyakov, mensup olduğu boyun (Toñjon)

adını mahlas olarak kullanır. 1927'de kardeşiyle birlikte Altay'ın zengin sınıfını eleştirdiği *Bay Ejigi Biyik* (Zenginin Kapısı Yüksektir / Zenginin Kapısına Varılamaz) adlı piyesi yazar. Ünlü müzisyen ve etnograf Anohin ile tanıştıktan sonra Toziyakov, Ulalu'ya taşınır. 1930'lu yılların başında edebî eserlerindeki milliyetçi unsurlar nedeniyle asılsız bir şekilde şiddetli eleştirilere uğrar. 1 Ocak 1933 tarihinde tutuklanır ve 16 Mayıs 1933 tarihinde öldürülür (Tıdkova

2018: 98-106; Kindikova 2010: 59-60). Sovyet döneminde öldürülen (1933) ilk aydınlardan Aleksey Vasilyeviç Toziyakov'un *Ezemniñ Biçiği* serisinin 2. cildinde (s.142) yer alan hakkındaki bilgiler şöyledir:

TOZIYAKOV Aleksey Vasilyeviç. 1880 yılında Çamal aймаğına bağlı Çopoş adlı köyde doğdu. Cabagan'daki 78 numaralı at çiftliğinin kâtibi olarak çalıştı. 25.01.1933 tarihinde tutuklandı.16.05.1933 tarihinde vurularak öldürüldü.

Makarîi Mihayloviç ABIŞKİN (1878-1937)

7 Ağustos 1878'de Şebalin bölgesine bağlı İlinka köyünde doğdu. Daha önce Ulalu'da eğitim verirken 1883'te Biysk'e taşınan misyoner okuluna gitti. Bu okulda altı yıl eğitim alan Abışkin'in Rusça'ya hakimiyeti arttı. Misyoner okulundan başarıyla mezun olduktan sonra (1896) çeşitli Altay köylerinde öğretmenlik yaptı. 1903'ten itibaren mezun olduğu misyoner okulunda Altay Türkçesi öğretmeni olarak çalışmaya başladı. 5 Ağustos 1907'de diyakon olarak atandı, Eylül 1907'de ise rahip oldu. 1929'da *Kızıl Oyrot* gazetesinde rahiplikten ayrıldığını ilan etti. 1930'dan itibaren *Kızıl Oyrot* ve *Oyrotskiy Kray* gazetelerinde düzeltmen olarak çalışmaya başladı. Altay Türkçesi üzerinde yapılan ders kitapları çalışmalarına aktif olarak katıldı. 1936'dan itibaren Altayca-Rusça sözlük üzerinde çalışmaya başlasa da sözlüğü tamamlayamaz. Çünkü 30 Temmuz 1937'de tutuklanır. Japonya lehine casusluk yapmakla suçlanır. Altay Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde kayıtlı 310248 sayılı belgeye göre, önderliğini Grigory İvanoviç Çoros Gurkin'in yaptığı iddia edilen örgüte üyedir. Onunla suçlananlar arasında Çagat-Stroyev, Ivan Edokov, Sarı-Sep Kanzıçakov ve İvan Semyenoviç Toltok gibi Altay aydınları da vardır. Abışkin, tutuklandıktan iki ay sonra 59 yaşında iken 28 Ağustos 1937'de gece yarısı vurularak infaz edilir. Onunla birlikte oğlu Afanasi Makaroviç Abışkin, Çagat-Stroyev ve Mihail Vasilyeviç Şebalin de vurularak öldürülür. Abışkin ile ilgili aramalarda ele geçirilen Altayca-Rusça Sözlük'ün taslak çalışması 1947'de Moskova'da OGIZ Yayınevi'nden N. A. Baskakov ile T. M Toşçakova tarafından Abışkin'in adı zikredilmeden yayımlanır. Abışkin, Altay Bölge Mahkemesi'nin 31 Mayıs 1956 tarihli kararıyla üzerine atılı bütün suçlarda aklanmıştır (Tıdıkova 2018: 98-106; Leonidoviç 2003: 212-217). Abışkin de Gurkin gibi oğluyla tutuklanan ve baba-oğul vurularak infaz edilen repressiya kurbanları arasındadır. Baba-oğul Abışkinlerin tutukluluk ve infaz tarihleri aynı günlere denk gelir. *Ezemniñ Biçiği* (C.1, s.16) adlı kitapta haklarında şu bilgiler verilmiştir:

ABIŞKİN Makar Mihayloviç, 1902 yılında Şebalin bölgesine bağlı İlinka köyünde doğdu. Altay. Orta öğretimli. Öğretmen. 28.06.1937'de tutuklandı. 28.08.1937'de vurularak öldürüldü.

Abışkin Afanasi Makaroviç (1902-1937)

ABIŞKİN Afanasi Mihayloviç, 1902'de Kan Oozı bölgesinde Codralu köyünde doğdu. Altay. Orta öğretimli. Oblono okul müfettişliği yaptı. 28.06.1937'de tutuklandı. 28.08.1937'de vurularak öldürüldü.

Aleksey Makaroviç SABAŞKİN (1898- 1935)

Agayru köyünde doğdu. Erken yaşta annesini kaybettiğinden bölgede faaliyet gösteren kilisede görevli bir papaz tarafından büyütüldü. Bir süre Mıytu'daki kilisede bulunduktan sonra okumak için Biysk şehrindeki misyoner okuluna gitti. Sonrasında iki yıl KUTV'da (Doğu İşçileri Komünist Üniversitesi) eğitim aldı. 1924'te Altay'a dönüp *Kızıl Oyrot* gazetesinde çalışmaya başladı. Bu gazetede editörlük yaparken Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kongresi'ne (1926) Oyrot bölge temsilcisi olarak katıldı. Kongrede

Altay tarihi, Altay dili, Altay edebiyatının gelişimi ve Altaylıların sosyal kimliğinin oluşumu hakkında bir konuşma yaptı. 1930'lu yıllarda partiden ihraç edilince kendisine yapılan haksızlıklara dayanamayarak tutuklandığı 1935 yılında intihar etmiştir (Tıdıkova 2018: 98-106).

İvan Vasilyeviç PYANKOV (1900-1937)

1894'te Altay'a gelen çiftçi bir göçmen (Rus) ailenin çocuğu olarak Elikmanar bölgesindeki Edigan köyünde 1900'de dünyaya gelen İvankov, Oyrot İşçi Fakültesinden mezun olduktan sonra üniversite eğitimi için Moskova'ya gitmiştir. 1930'ların ilk yarısında Oyrot Bölgesel Parti Komitesi'nin ikinci sekreteri, Ocak 1936'da (başka bir görüşe göre ise 9 Kasım 1935'te) Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı oldu. Görevi sırasında Gorno Altay'ın doğal kaynaklarını değerlendirme konusunda önemli çalışmalar

başlattı. Bu görevleri sırasında yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle Mayıs 1937'de hakkında bir soruşturma başlatılarak G. İ. Çoros-Gurkin, S. Safronov, L. A. Sarısep Kanziçakov, İ. S. Alagızov, İ. S. Toltok, L. P. Tauşkanov ve K. A. Kazagaçev'in de dahil olduğu karşı devrimci bir örgütün üyesi olmakla suçlandı. İddiaya göre örgüt, Japonya'nın himayesinde olup, Dağlık Altay'ı, Şorya'yı ve Hakasya'yı içine alan bir devlet kurma amacı taşımaktaydı. 1 Ekim 1937'de sonuçlanan davada Pyankov, çalışma kamplarında sekiz yıl hapis cezasına çarptırıldı. Onunla birlikte yargılanan Gurkin, Safronov, Kanziçakov ve Toltok ise ölüm cezasına çarptırıldılar. Pyankov, 10 Haziran 1945'te serbest bırakıldığı tarihe kadar Arhangelsk çalışma kampında kaldı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra ise aynı böl-

gedeki Velsk ilçesinde yaşadı ve ağır hasta olarak 5 Haziran 1953'te burada öldü. 30 Ağustos 1956'da üzerine atılı suçlardan amlandı (Mukayeva 2018: 74-82). Pyankov hakkında *Ezemniñ Biçiği* serisinin 1. cildinde (s.222) yazılan kayıt şöyledir:

PYANKOV İvan Vasilyeviç, 1900 yılında Elikmanar'daki Edigan köyünde doğdu. Rus. Tayginsky Bölge Yürütme Komitesi Başkanı. VKP(B) üyesi. 17.09.1937 tarihinde tutuklandı. 10 yıla mahkûm edildi.

Nikiti Fedoroviça MEDJİT-İVANOVA (1882-1937)

1882 yılında Sarısu köyünde doğdu. 1896'dan 1917'ye kadar Moğolistan'da yaşadı ve bu yıllar içinde ticaretle meşgul oldu. Şubat Devrimi'yle birlikte Altay'a geri döndü. Oyrot Bölgesel Yürütme Komitesinin ilk başkanlığını yaptı (1922-1924). SSCB'nin Bayıntümen (1924-1932) ve Kobdos konsolosluğu görevlerini yaptı (1935-1937). 27 Mayıs 1937'de Koş Agaş bölgesinden Moğolistan'a geçerken NKVD tarafından yakalandı. 1937'de, NKVD'nin sorgulama tutanaklarında, "Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanlığı görevinden hangi nedenlerle çıkarıldınız?" sorusuna N.F. İvanov'un cevabı şöyle olmuştur: "Nedenleri bana açıklanmadı. Ulusal Gorno-Shorsky bölgesinin topraklarını Oyrotya'ya ilhak etme sorununu gündeme getirdiğim ve ulusal kadroları teşvik ettiğim için görevden alındığıma inanıyorum." (Erkinova 2011: 116). Gorno-Altay'daki Sovyet hükümetini devirmek amacıyla karşı devrimci milliyetçi bir örgüt yöneticisi ve aynı zamanda yabancı ülke istihbarat ajanı olmakla suçlandı. 27 Mayıs 1937 tarihinde tutuklandı. 12 Ocak 1938 tarihinde vurularak öldürüldü. Ölümünden sonra üzerine atılı suçlardan amlandı.

İvan Semenoviç TOLTOK (1905-1937)

Üst-Kan'da doğdu. Sekreter Tüm Birlik Leninist Genç Komünistler Birliği Bölgesel Komite Sekreterliği görevini yaptı. Komünist Parti üyeliğinde bulundu. 11 Nisan 1937 tarihinde tutuklandı ve 14 Ekim 1937 tarihinde vurularak infaz edildi.

Nikanor Aleksandroviç ÇEVALKOV (1906-1938)

1906 yılında Mıytu köyünde doğdu. 1937'de *Kızıl Oyrot* gazetesinin genel yayın yönetmeni olarak çalıştı. 1938'de bölgesel iletişim bölümünün başkanı oldu. 8 Nisan'da tutuklandı, 14 Kasım 1938'de Barnaul'da öldürüldü. 18 Ekim 1956'da üzerine atılı suçlardan amlandı.

Alexey Pavloviç ÇOKOV (1908-1938)

1908'de Çoluşman Vadisi'nde doğdu. *Kızıl Oyrot* gazetesinin editör yardımcısı oldu, ardından bölgesel finans departmanının müfettişi olarak çalıştı. Nisan 1938'de tutuklandı, 14 Kasım 1938'de Barnaul'da infaz edildi.

Leonid Pavloviç TAUŞKANOV (1905-1938)

Biysk Misyoner Okulunda okudu. Temmuz 1936'da Bölgesel Yürütme Komitesi Sekreteri oldu. *Oyrotskiy Kray* gazetesinde şiirleri yayımlandı. 5 Haziran 1937'de tutuklandı. 1 Ekim 1937'de Altay Bölgesi NKVD troykasının kararıyla sözde karşı devrimci milliyetçi isyancı faaliyetlerine katıldığı için Ocak 1938'de vurularak infaz edildi.

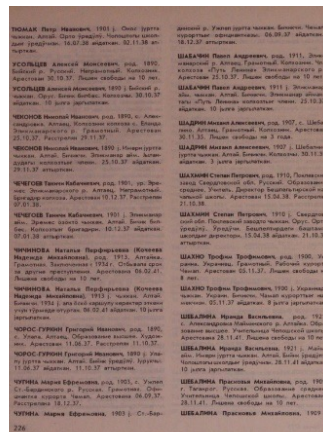
SSCB Döneminde Aştay'da Uygulanan Repressiya Politikalarıyla İlgili Literatürün Değerlendirilmesi

1. Politiceskiy Repressiyalarda Bolgondordıñ Ezemniñ Biçigi (Kniga Pamyati Jertv Politiceskih Repressiy), Üç-Sümer Yay., Cilt I (1996), Cilt II (1998), Cilt III (2003), Gorno-Altaysk.

Altay Cumhuriyeti Meclis Başkanlığı (El Kurultay) 20 Nisan 1994 tarihinde repressiya mağdurlarıyla ilgili bir çalışmanın yapılmasını ve yayımlanmasını onaylayan bir karar almıştır (Karar Nu: 37). Bu karara istinaden hazırlanan ve sekiz ciltten oluşan kitapların Altay Türkçesiyle tam adı şöyledir: *Altay Respublika Politiceskiy Repssiyalarda Bolgondordıñ Ezemniñ Biçigi* (Altay Cumhuriyeti(n-de) Politik Repressiyalarda Olanların/ Yaşananların Hafıza Kitabı). Kitapların hazırlanmasında -kardeşinin on yıl hapis cezası alması nedeniyle kendisi de repressiya mağduru olan- Çalışma Grubu Başkanı ve hazırlayıcılarından biri olarak Porfiriy İvanoviç Çepkin'in büyük gayretleri olmuştur. Toplamda sekiz ciltten oluşan serinin ilk üç cildinde repressiya mağduru 7046 kişi hakkında alfabetik sırayla hem Rusça hem de Altay Türkçesiyle bilgiler verilmektedir. Kişi adı, doğum yeri ve tarihi, milliyeti, görevi ya da mesleği, eğitim durumu, par-

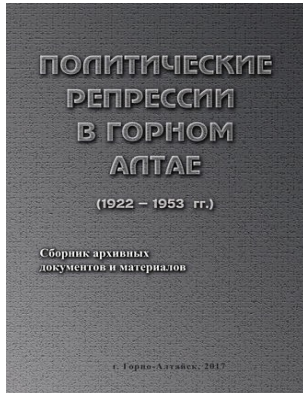
Altay Respublika Politiceskiy Repssiyalarda Bolgondordıñ Ezemniñ Biçigi @ Kniga Pamyati Jertv

Ezemniñ Biçigi sersinden sayfa örneği (G.İ. Çoros-Gurkin hakkında bilgi verilen sayfa, Cilt I., s. 226)

ti üyesi olup olmadığı, yargılanma tarihi ve aldığı cezaya dair bilgiler verilmiş, infaz edilenlerin ise infaz tarihi belirtilmiştir. Kişiler rayonlara (aymak /bölge) göre tasnif edilmiştir. Her üç ciltte haklarında bilgi verilen toplam mağdur sayısı o yıllardaki Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan her 14 kişiden birinin mağdur olduğunu gösterir. Eserin birinci (1996) ve ikinci (1998) ciltlerinde giriş yazılarını takiben doğrudan mağdurlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Üçüncü ciltte (2003) repressiya döneminde baskıya uğramış 367 kişi hakkında verildikten sonra Stalinist baskı rejiminin mekanizması analiz edilmiş ve siyasî baskı uygulayan devlet kurumlarının kısa tarihiyle birlikte döneme ait resmî karar örnekleri ve anı yazılarına yer verilmiştir. Bu üç cildi takiben aynı seriden aynı adla beş cilt (1 ve 2. ciltler 1994, 3. cilt 1995, 4. cilt 1996, 5. cilt ise 2000) daha hazırlanmıştır ki, bu beş ciltte de “Büyük Terör”den sonra 1941-1945 yıllarında politik baskılara uğramış kişiler hakkında bilgiler mevcuttur.

Her cildin sonunda o ciltteki repressiya mağdurlarıyla ilgili istatistiki bilgiler tablolar hâlinde sunulmuştur. Üçüncü ciltte (s. 243-244) ise hem bu ciltte hem de üç cildin toplamındaki mağdurlarla ilgili bilgiler ve sayılar mevcuttur. Üç ciltte yer alan mağdurlara ait bilgiler başkent Gorno-Altaysk dahil olmak üzere Altay Cumhuriyeti'ni oluşturan on idari bölge (Koş Agaş, Ulagan, Ongüday, Üst-Kan, Üst-Köksi, Şebalin, Çemal, Mayma, Çoy, Turaçak) esas alınarak oluşturulmuştur. İlgili tabloda yer alan istatistiki bilgilerin üst ve alt başlıkları şu şekildedir: *Repressiya Mağdurlarının Yaş Durumu* (18 Yaş Altı, 18-30 Yaş Arası, 31-40 Yaş Arası, 41-50 Yaş Arası, 51-60 Yaş Arası, 60 Yaş Üstü); *Repressiya Mağdurlarının Milliyetleri* (Rus, Altay, Kazak, Diğer Milletler); *Repressiya Mağdurlarının Sosyal Durumu* (İşçiler, Köylüler, Aydınlar, Din Adamları); *Repressiya Mağdurlarının Eğitim Durumu* (Okur yazar olmayan, düşük seviyede okur yazar olan, orta seviyede okur yazar olan, üst seviyede okur yazar olan); *Baskı Biçimi* (İnfaz Edilme, Özgürlükten Yoksun Bırakma); *Partizanlık* (Bağımsız, VKPB Üyesi, VLKSM Üyesi); *Tutuklama Yılı* (1917-1928, 1929-1936, 1936-1938, 1939-1940, 1941-1945, 1946 ve Sonrası).

2. Politicekie Repressii v Gornom-Altai (1922 – 1953 гг.) Sbornik Arhivnih Dokumentov i Materialov, (Ed. Ekeyev, N. B. vd.), Gorno-Altaysk, 2017, 272 s.

Rusya Federasyonu içinde repressiya ile ilgili bilimsel çalışmalar genel olarak 1990'lı yıllarda başlamıştır. Rusya Federasyonu'nun 18 Ekim 1991'de Stalinizmi totaliter bir devlet olarak tanımlaması, uzun süren devlet terörü ve zulmünü kınayarak

repressiya mağdurlarının rehabilitasyonu ile ilgili 1761-1 sayılı yasayı kabul etmesi ve 9 Mart 2016 tarihli 67-FZ sayılı “Rusya Federasyonu Siyasî Baskı Mağdurlarının Hafızasının Sürdürülmesi ile Bağlantılı Bazı Yasama İşlemlerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un Rusya Federasyonu Başkanı V.V. Putin tarafından imzalanarak yürürlüğe girmesiyle birlikte bu çalışmalar yasal bir dayanağa kavuşmuştur. İşaret edilen kanunun 18. 1. maddesine göre, “Federal devlet organları, Rusya Federasyonu kurucu birimlerinin devlet iktidar organları ve yerel özyönetim organları, Rusya Federasyonu mevzuatı uyarınca yetkileri dahilinde, siyasî baskı mağdurlarının anısını yaşatmak ve mağdurların anılarını yaşatmaya yönelik örgütsel veya vatandaşların bireysel faaliyetlerini desteklemek için tedbir alma hakkına sahiptir. Siyasî baskılar, özellikle, kitlesel baskı kurbanlarının mezar alanlarını belirleme ve iyileştirme, siyasî baskıların tarihine ilişkin arşiv belgelerini belirleme, müze sergileri oluşturma ve yenileme faaliyetlerinde bulunma hakkına sahiptir.” Kanunun başka bir maddesinde ise, “Kitlesel baskı kurbanlarının gömüldüğü yerin tespit edilip bulunması durumunda, yerel özyönetim organı, kültürel miras varlıklarının korunması için bölgesel kuruluşa, nesnenin konumu ve hakkındaki bilgilerin eklenmesiyle birlikte kültürel miras nesnesinin işaretlerini içeren bir belgeyi kayda geçirilmesi için tarihi ve kültürel değeri tespit amacıyla başvuruda bulunur” ifadesi yer almaktadır. Kanunun yürürlüğe girmesi, bir açıdan konuyla ilgili bilimsel çalışmaların yapılıp yaygınlaşmasına duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Yukarıda künyesi verilen eser, işte bu ihtiyacı gidermek amacıyla hazırlanmıştır. Esasında, Altay Cumhuriyeti 1 Aralık 2004 tarihinde 61 RZ sayılı “Siyasî Baskı Mağdurları İçin Sosyal Destek Önlemleri Hakkında Kanun” ile daha önceden repressiya mağdurları ve yakınları için bir kanun çıkarmıştı. Çıkarılan bu kanun, daha çok mağdurlara sosyal ve ekonomik destek verilmesiyle ilgilidir. Verilen destekler arasında devlet tarafından yaptırılan konutlardan %50 indirimle yararlanmak, keza kamu hizmetlerinden %50 indirimli faydalanmak, yurt içi ulaşımda indirimler, sosyal hizmetlerden ücretsiz faydalanma, el konulan mülkün iadesi, bu mümkün değilse değerlendirmeye göre belli bir miktar ödenmesi vs. mevcuttur. Ayrıca bütün Rusya’da “Repressiya Mağdurlarını Anma Günü” olan 30 Ekim’de Altay Cumhuriyeti’nde de çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir.

Şimdiye kadar, Gorno-Altaysk’daki siyasî baskının tarihi üzerine dokümantasyon nitelikli, resmî belgelere dayalı özel bir çalışma mevcut değildir. Burada tanıtıp değerlendireceğimiz kitap, bir proje kapsamında hazırlanmış ve belgelere dayalı ilk çalışmanın sonuçlarını içermektedir. Kitap, Altay Cumhuriyeti için bölgesel tarih yazımını bir ölçüde genişletmeyi, yakın geçmişin birçok tartışmalı sorununun anlaşılmasına katkıda bulunmayı ve eserde neşredilen belgeler yoluyla dönemin Altay Dağlarındaki siyasî baskıların seyrini objektif olarak incelemeyi mümkün kılmaktadır. Araştırma konusunun kronolojik

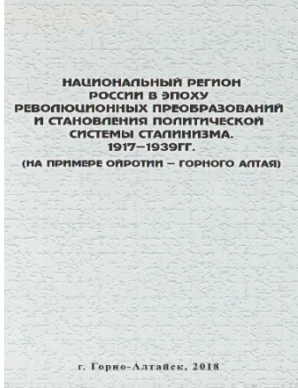
çerçevesi 1922-1953 yıllarını kapsamaktadır. Kitap, 1922-1953 yılları arasında Altay bölgesinde uygulanan siyasî baskılarla ilgili toplam 131 arşiv belgesini içermektedir. Seçilen zaman dilimi ülke ve bölge tarihindeki dönüm noktalarına göre belirlenmiştir. Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nin 1 Haziran 1922'deki kararı ile Altay bölgesi Rusya'nın bir parçası olarak kabul edilmiş ve "Oyrot Özerk Bölgesi" kurulmuştur. 1953 tarihi ise, Sovyet toplumunda Stalinizmin tasfiye edilme sürecinin başlangıcıdır. Nitekim, 27 Mart 1953 tarihli SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlığı Kararnamesi'ne göre af ve siyasî baskı kurbanlarının rehabilitasyon süreci başlatılmıştır. Eserde yer alan belgelerin tarama işlemleri 2015-2017 yılları arasında yapılmıştır. Kitapta Novosibirsk Devlet Arşivlerinden alınan belgeler, Altay Cumhuriyeti Bolşevik Partisi'nin tutanakları, partinin NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) ile yazışmaları, VKP (Bütün Birlik Komünist Partisi) belgeleri, özellikle VKP'nin Oyrot Bölge Komite Bürosu'nun kararları, VKP'nin Oyrot Bölge Komitesi için OGPU (Tüm Birlik Devlet Politik Yönetimi: 1923'ten 1934'e kadar faaliyet yürüten SSCB'nin gizli polis servisi) ve NKVD'ye sunduğu notlar, soruşturma tutanakları, Oyrotskiy Kray ve Oyrotskiy Komso-molets gibi bölgesel gazetelerden derlenen haberler ve sair materyaller yer almıştır. Eseri hazırlayanlar, faydalandıkları belgelerin biçimsel özellikleri ve dil hatalarını değiştirmeden vermekle birlikte, daktilo edilmiş metinleri yazan stenografların yazım hatalarını ve eksikliklerini düzeltmişlerdir. Açıklanması gereken yerlerde ise sayfa altlarına gerekli notlar düşülmüştür. Belgeler seçilirken belirtilen zaman dilimi içerisindeki genel atmosferi karakterize edenlere önem verilmiş ve kronolojik sıra takip edilmiştir. Böylece okuyucu, bu belgelerden soruşturmaların prosedürünü ve aşamalarını görme imkanına sahip olmaktadır. Fakat, hazırlayanlar, eseri eksik kılan iki hususu belirtmekte fayda görmüşlerdir. Bunlardan ilki, hâlâ bazı arşiv belgelerinin erişime kapalı olması; ikincisi ise, kişisel hakları koruyan kanunlar dolayısıyla bazı şahıs isimlerinin geçtiği belgeleri yayımlama imkânından mahrum kalmalarıdır. Yukarıda vurgulandığı gibi çalışma, millî tarih yazımına katkıda bulunacak ve belirtilen yıllar arasındaki dramatik olayların anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Önsözü müteakiben eser, dört ana bölümden oluşmaktadır: I. Bölüm: 1922-1929 Yılları Arasında Gorno-Altaysk'taki Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Durum (11-44 ss. / 11-15 numaralı belgeler); II. Bölüm: Köylülerin Mülksüzleştirilmesi (44-117 ss. / 16-51 numaralı belgeler); III. Bölüm: 1934-1936 Yıllarındaki Siyasî Baskılar ve Kitleli Baskıların Zirvesi (117-145 ss. / 52-114 numaralı belgeler); IV. Bölüm: 1953'ten Günümüze Kadar Siyasî Baskı Kurbanlarının Rehabilitasyonu (145-200 ss. / 115-131 numaralı belgeler). Eserin özünü oluşturan bu dört bölümden sonra Belgelerin Listesi (240-258 ss.), Kısaltmalar Listesi (265-270 ss.), Kullanılan Kaynaklar ve Literatür Listesi (270-271 ss.) ile çalışma tamamlanmaktadır. Yukarıda zikredilen dört bölümde yer alan belgelerin içeriği ana konular hâlinde şu şekildedir: Kayda geçirilen belgelerin bir kısmında Oyrotya'daki (Altay Cumhuri-

yeti) güncel ekonomik durumun kötülüğü, bu durum nedeniyle siyasî gelişme-
deki zayıflık; yeni sisteme, özellikle ateizme karşı kilisenin tutumuyla birlikte
kaçakçılık ya da hırsızlık gibi polisiye olaylar yer almaktadır. Belgelerde zorla
çalışma cezalarına çaptırılan kişilerin polisin sıkı denetimi altında oldukları
dan da bahsedilmektedir. Kitapta Oyrot Özerk Bölgesi'ndeki dinî mezhepler
hakkında bilgiler de mevcuttur. 26 Nisan 1925 tarihli rapora göre Oyrotya'daki
daki en güçlü dinî mezhep "Eski İnananlar" olup, bu mezhebe bağlı kişi sayısı-
nın 5000'den fazla olduğu zikredilmektedir. Bunun yanında "Yedinci Gün Adve-
nistleri"nin de Manjerok köyünde 18 kişilik bir grup ve Kureyev Gölü kıyısında
17 kişilik ikinci bir grup olarak var olduklarını fakat aralarında bir ilişki bulun-
madığı üzerinde durulmaktadır. Raporda Eski İnananlar'ın yerli halka (Altay
Türklerine) karşı sert bir sömürü içinde oldukları kaydedilmiştir. Hristiyan
gruplarla birlikte Altay Türklerinin din adamları olan *kam* ve *carlıkçı*ların kim-
liklerinin tespiti, cezalandırılmaları da belgelerde yer almıştır. 1920 ve 1930'lu
yıllara ait belgelerde en çok dikkati çeken hususlardan biri, tarım ve hayvancılı-
ktaki yetersizlikler ve bunun ekonomik sonuçlarıdır. *Kulakların* hayvanlarını
telef etmeleri de ekonomiyi olumsuz etkileyen unsurlardan biri olarak kayıtlar-
a geçmiştir. Belgelerin önemli bir kısmı *kulaklarla* ilgilidir. Bu belgelerde *ku-
laklara* karşı sert uygulamalar, tutuklanmaları, sahip oldukları ve el konulan
varlıklarının dökümünün çıkarılması, kolektif çiftliklerin kurulmasında *kulak*
engelinin aşılması üzerinde durulur. *Kulakların* el konulan mallarıyla ilgili bir
belge, kitapta 127 numarayla kayıtlıdır. Belgede *kulak* olarak suçlanan A. N. Ka-
zantsev'in el konulan mallarının dökümü verilmiştir. Bunlardan bazıları şun-
lardır: Sağım inekleri, atlar, koyun ve kuzular, marallar, yatak, hamut, maral
derisi, kızak, yay, bileği, dolap, bel peteği vs. *kulakları* bir sınıf olarak tasfiye
etme ve tamamen ortadan kaldırma amacı belgelerde açıkça kayıtlıdır. *Kulakla-
rın* sebep olduğu israf ve toplu hayvan katliamının önlenmesi ve bu amaçla sa-
hip oldukları varlıkların envanterinin çıkarılması gerektiği vurgulanır. Belge-
lerde *kulaklara* karşı aktif olarak savaşmayanların da suç ortağı kabul edileceği
yazılıdır. *Kulaklarla* birlikte halk düşmanlarının tespit edilmesi, anti-Sovyet
yapılanmalar, karşı devrimci faaliyetler, Troçkistler vs.'nin tespiti ve alınması
gereken tedbirlerle birlikte bunlara karşı uygulanan fiziksel baskının artırıl-
ması taleplerini içeren belgelerin sayısı da az değildir. Komünist Parti'nin ör-
gütlenmeleri, kadınları örgütün içine dahil etme çabaları, yoksulların parti ve
toplantılara aktif katılımını ve parti disiplinini sağlamak, bölgesel kurul seçim-
leri ve bu seçimlerde yaşanan olaylar, tartışmalar, toplantılarda insanların bir-
birlerini *kulak* olarak suçlamaları ve çıkan kavgalar, partiden ihraç edilenler
vb. konular da kayıtlarda kendine yer bulmuştur. Belgelerde dikkat çeken hu-
suslardan bir diğeri, sisteme karşı örgütsel davranış taşıyan grupların yapılan-
maları ve faaliyetleriyle ilgili olanlardır. Bunlardan ikisi 49 ve 58. numaralı bel-
gelerde kaydedilmiştir. 3 Kasım 1931 tarihini taşıyan 49 numaralı belgede Koş

Ağaş'ta çıkması muhtemel bir isyan ve özerk bir Kazak devleti yaratma çabalarının tespit edildiği kaydedilmiştir. Tespit edilen bu örgütün Şubat 1931'de tasfiye edilerek 81 kişinin yok edildiği, 54 kişinin de yargıya teslim edildiği belirtilmiştir. Aynı belgede aralarında 6 şamanın da bulunduğu benzer bir organizasyonun kurulduğu ve bu organizasyonun da Nisan 1931'de tasfiye edildiği belirtilmektedir. 22 Ağustos 1936 tarihli ve 58 numarayla kayıtlı belgede ise, Altay Türklerinden oluşan karşı devrimci milliyetçi bir grubun isyan hazırlığı içinde olduğu ifade edilmiştir. Belgeye göre S. S. Safronov, bu grubun lideridir. Safronov'la birlikte on altı kişinin de adı geçer. İddiaya göre amaçları bütün Altay'da teşkilatlanmak suretiyle Oyrotya'da Sovyet iktidarını devirmektir. Örgütün bütün üyeleri Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 2. ve 11. fıkralarına göre yargılanırlar. Kanıt olarak ise ele geçirilmiş 14 adet av tüfeği, 3 adet küçük çaplı tüfek, 2 adet Browning marka tabanca gösterilir. Kitapta yer alan belgelerin bir kısmı Altay'a getirilen sürgünlerle ilgilidir. 30 Ocak 1950 tarihli (113 numaralı) belgeye göre Altay'ın Turaçak bölgesine toplamda 297 kişiden oluşan 75 Alman ailesinin iskân edilmiştir. Fakat fiziksel imkanları geliştirmenin zorlukları, konutların yetersizliği ve mevcut olanların da sağlıklı şartlar taşıması çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durumun sebebi, 1940 ve 1950'li yıllarda Altay bölgesinin bir sürgün yeri olarak seçilmiş olmasıdır. İlk sürgünler, II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın ilk yıllarında gelmeye başlamıştır. Bunların 715'i Alman, 306'sı Litvanyalı, 173'ü Moldovalı ve Gagauz, 13'ü ise Kalmuk'tır. En fazla sürgün 655 kişi ile Turaçak'tadır. Onu 202 kişi ile Mayma ve 158 kişi ile Ongüday bölgeleri takip etmektedir. Bu sürgünlerin önemli bir kısmını Moğolistan'a uzanan Çuy yolunun yapımında çalıştırılmışlardır. Kitapta yer alan bazı belgeler de repressiya sırasında suçlu bulunup bir kısmı idam edilenlerin aklanmasıyla ilgilidir. Bunlardan biri Altay Türklerinden Sanaa Trifon Vasilyeviç ile ilgili olandır. 1896'da Ulağan'da doğan Vasilyeviç, Eylül 1937'de SSCB Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 2, 4 ve 11. fıkralarından yargılanarak infaz edilmiştir. 3 Kasım 1956 tarihinde Altay Bölge Mahkemesi Vasilyeviç'in suçsuzluğuna karar veren hükmü açıklamıştır. Aklanandan bir diğeri ise A. M. Somoşkin'dir. 1885 doğumlu bir Rus papaz olan Somoşkin, Altay'da Mayma bölgesinde rahiplik yaparken tutuklanmıştır. Eşinin 14 Mayıs 1956 tarihinde kocasının akıbetini öğrenmek için verdiği dilekçeye 23 Aralık 1957 tarihinde cevap verilir. Mahkeme, Somoşkin'le ilgili olarak verilen hükmü geçersiz sayarak davayı kapatır. Kitapta yer alan son belge ise repressiya kurbanlarının aklanması ile ilgili 1981-2015 yılları arasında açılan davaların istatistiksel bilgisini içermektedir. Altay Cumhuriyeti Nüfus Müdürlüğü ve Arşivleri Komitesinin kayıtlarına göre bu yıllar arasında toplam 3520 dava açılmış, bunların tamamına yakını haklı bulunmuştur. Sonuç olarak, bazı belgelerini içerikleriyle birlikte tanıtip değerlendirmeye çalıştığımız eser, Altay Cumhuriyeti'nin yakın tarihine ışık tutarak, repressiya döneminde bölgede yapılan uygulamaları gözler önüne sermekte-

dir. Yukarıda bahsedilen iki sebepten (bazı arşiv belgelerine erişim yasağı ve kişisel hakları koruyan kanunlar) dolayı bu ve benzeri çalışmalar şimdilik nispeten eksiktir. Arşivlere tam erişim sağlandığında, özellikle Stalin döneminde yapılan uygulamalar bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır. Yazının girişinde işaret edildiği üzere Altay Cumhuriyeti'nde resmî kayıtlara göre 10.618 kişi repressiya mağduru olmuş, 1.998 kişi ise idam edilmiştir. Belgeler tamamıyla ulaşılabilir olduğunda hazırlanan kitabın bugünkü önemi ve başarısına rağmen ne kadar eksik olduğu anlaşılacaktır. Kitabın içeriği, ileride daha kapsamlı olarak yapılacak çalışmalara zemin hazırlaması bakımından önemli olduğu gibi Altay Cumhuriyeti özelinde bütün SSCB'de uygulanan tiranlığa da örneklem oluşturacak niteliktedir. Eserde yer alan 131 belge, henüz açığa çıkmamış milyonlarcasının özüdür.

3. Natsionalnyy Region Rossii v Epohu Revolyutsionnih Preobrazovaniy i Stanovleniya Politicheskoy Sistemı Stalinizma 1917-1939, (Na primere Oyrotii-Gornogo Altaya), Materialı Mejregionalnoy Naučno-Prakticheskoy Konferentsii (Gorno-Altaysk, 25-27 Ekim 2017), Gorno-Altaysk, 2018, 179 s.

Eser, repressiyanın Altay bölgesindeki uygulama ve sonuçlarının konuşulup tartışıldığı bir sempozyumda sunulan bildirilerin basılmış hâlidir. Sempozyumun açış konuşmalarını Altay Cumhuriyeti Birinci Başkan Yardımcısı N. M. Ekeyeva ve onu müteakiben Altay Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanı A. Bondarenko ile Altay Cumhuriyeti Savcısı N. V. Mılıtsin yapmıştır. Siyasî otorite ve yargı mensuplarının açılış konuşmalarını yapmış olmaları, repressiya ile ilgili tartışmaların artık suç ve korkulacak bir şey olmadığını, hatta devletin bunları desteklediğini göstermektedir. Bunda hiç şüphesiz, Rusya Federasyonu'nun yürürlüğe koyduğu 18 Ekim 1991 tarih ve 1761-1 sayılı yasayla, 9 Mart 2016 tarihinde çıkarmış olduğu 67-FZ sayılı yasaların ve bunlarla birlikte RF içindeki özerk cumhuriyetlerin kendi içlerinde yaptıkları yasal düzenlemelerin büyük etkisi vardır. Yapılan bu yasal düzenlemelerle birlikte repressiya ile ilgili çalışmalar güvence altına alındığı gibi yerel yönetimlere de sorumluluklar yüklenmiştir. Yukarıda künyesi verilen sempozyuma Moskova ve Gorno Altay'dan katılımcıların yanı sıra arşivciler, öğretmenler, lisans ve yüksek lisans öğrencileri, kolluk kuvvetleri, kültür, eğitim ve medya temsilcileriyle mağdurların yakınları katılmıştır. Sempozyumda, Gorno Altay'daki iç savaşta yaşananlar, 1920-30'lu yıllardaki Repressiya politikaları, kolektifleştirme, infaz prosedürü, rehabilitasyon süreci gibi konu başlıkları çeşitli yönleriyle ele

alınıp tartışılmıştır. Bildiri metinlerinin ardından sempozyum kitabına sonuç kısmı ve katılımcılar hakkında bilgilerin yer aldığı bölümler de eklenmiştir. İki ana oturum hâlinde düzenlenen sempozyumun ilk oturumu “Genel Oturum Raporları” başlığını taşımaktadır. İkinci bölüm ise, “Seksiyonlara Göre Oturum Raporları” başlığını taşımakta olup, iki alt oturum hâlinde planlanmıştır. İlk alt oturum, “Siyasi Kargaşa ve Dönüşüm Yıllarında Gorno-Altay” başlığını taşırken; ikinci alt oturumun başlığı, “Siyasi Baskı Kurbanlarının Anısını Sürdürmek”tir. Sempozyumda toplam 24 bildiri sunulmuştur. Bu bildirilerin başlıkları ve içerikleri kısaca şu şekildedir:

A.Г. Сумин, О Реализации Закона Республики Алтай От 1 Декабря 2004 Г. № 61-Рз “О Мерах Социальной Поддержки Жертв Политических Репрессий”. [A. G. Sumin, 1 Aralık 2004 tarihli ve 61-RZ sayılı “Repressiya Mağdurlarına Sosyal Destek Tedbirleri Hakkında” Adlı Altay Cumhuriyeti Kanununun Uygulanması]. Altay Özerk Cumhuriyeti’nde Aralık 2004 tarihinde 61-RZ sayılı kanun, repressiya mağdurlarını iki gruba ayırmaktadır: İlk gruptakiler, yapılan uygulamalardan dolayı doğrudan mağdur olanlar ve baskıdan önce doğan çocuklarıdır. İkinci gruptakiler ise, kişinin cezasını çektikten sonra doğan çocuklarıdır ki, bunlar kanunun kapsamı dışında bırakılmıştır. Tutuklandıktan sonra infaz edilen ve ölümlerinden sonra aklanan kişilerin çocukları, eşleri, ebeveynleri siyasi baskı mağdurları olarak kabul edilmektedir. İlgili kanunun aklanan kişilere sağladığı desteklerden bazıları şunlardır: Altay Cumhuriyeti’nin yaptığı sosyal konutlardan %50 indirimli konut sahibi olmak, elektrik, su, doğalgaz hizmetlerinden ve bunların kurulumundan %50 indirimli faydalanmak, ücretsiz telefon kurulumu, Rusya Federasyonu içinde yılda bir kez gidiş-dönüş ücretsiz seyahat imkânının sağlanması, demir yolu ulaşımı olmayan bölgelere su, hava veya kara yolu ile yapılan yolculuklarda %50 indirim, sağlık hizmetlerinden (özellikle protez gerektiren tedavilerden) ücretsiz faydalanma, aylık 262 ruble maaş, taşınır taşınmazlarına el konulmuş mağdurların haklarının iadesi, bu mümkün değilse 4000 rubleye kadar ödeme yapılması. Bildiride ayrıca, ilgili kanundan faydalanan kişi sayıları ve yapılan maddî ödemeler yıllara göre istatistiksel olarak da verilmiştir.

Л.К. Ошлыкова, 80-Летию Репрессий В Горном Алтае [L. K. Oşlıkova, Gorno Altay’daki Baskının 80’inci Yılına]. Bildiride, Rus Tarih, Eğitim ve İnsan Hakları Topluluğu “Memorial” in Altay Cumhuriyeti’ndeki şubesinin bölgesel faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Oşlıkova, repressiya döneminde Altay bölgesinde 10.618 kişinin mağdur edildiğini ve 1.988 kişinin de idam edildiğini belirttikten sonra, Altay Cumhuriyeti’nde hayatta olan mağdur kişi sayısının 2016 yılı sonu itibarıyla 611 kişi (246’sı Gorno-Altaysk şehrinde) olduğunu ifade etmiştir. Bildiriden öğrendiğimize göre, “Memorial” topluluğu repressiya mağdurları anısına üç ciltlik bir kitap yayımlamış, çeşitli raporlar hazırlamış, bir anıt inşa-

sı için çalışmalar başlatmış, tematik sergiler düzenlemiş ve her yıl 30 Ekim'de mağdurları anma toplantıları düzenlemiştir.

Е. М. Чедурова, Сельская Кооперация Горного Алтая В 20-Е Гг. Хх В. [E. M. Çedurova, 1920'li Yıllarda Kırsal Kooperatifleşme]. Bildiride 1920'li yılların başlarından itibaren NEP politikalarının Altay bölgesindeki uygulamaları, kurulan bölgesel kooperatifler, tarımsal ürünlerin alım satımı, nüfusun ihtiyacı olan ihtiyaç maddelerinin tedariki amacıyla kurulan resmî kuruluşların faaliyetleri değerlendirilmiştir. Bunun yanında bildiride, üretim tarz ve envantere dayalı ilgi çekici istatistikler de verilmiştir. Bu istatistiklere örnek olarak şunlar verilebilir: 1 Ekim 1924 itibarıyla bölgede 37 tereyağı fabrikası, 2 peynir fabrikası, 1 perçin fabrikası, 4 deri fabrikası, 5 tarım makinası kiralama noktası, 5 boğa yetiştirme ve at istasyonu ve bir tarım çiftliği mevcuttur.

А.И. Василенко, Развитие Народного Образования Ойротской Автономной Области В Период НЭП. [A. İ. Vasilenko, NEP Döneminde Oyrot Özerk Bölgesinde Halkların Eğitiminin Gelişimi]. Bildiride, yeni uygulamaya alınan ekonomik politikalarla birlikte bu sosyoekonomik dönüşüme uygun olarak başlatılan eğitim düzenlemeleri analiz edilmiştir. Reformların başarısının büyük ölçüde eğitim politikalarındaki tutarlılık, etkinlik ve hıza bağlı olduğu vurgulanmış; 1920'de üç milyon Sovyet insanına okuma yazma öğretildiği fakat 1920'li yılların başlarında yani NEP'in ilk yıllarında birçok bölgedeki iç savaş ve kıtlıkların eğitim faaliyetlerini büyük ölçüde engellediği üzerinde durulmuştur. Bu durumdan Oyrot bölgesi de fazlasıyla etkilenmiş, eğitimde bölgeler arasındaki eşitsizlik kendini göstermeye başlamıştır. Fakat zamanla eğitim alan öğrenci ve okul sayılarında artışlar olmuş, genel halk eğitim sisteminin bir parçası olan yetişkin eğitimi sistemi oluşturulmuştur. NEP'in başlangıcında Oyrot bölgesinde 47 okul ve 8.692 okul çağında çocuk bulunmaktadır. Bu çocuklardan ancak 4.343'ü eğitim alırken, 1920'li yılların sonunda okul sayısı 122'ye, bu okullarda eğitim alan çocuk sayısı 6.385'e, Altay okullarının sayısı ise 11'den 48'e yükselmiştir.

Н. А. Собожников, Политика Ликвидации Зажиточного Крестьянства Как Механизм Коллективизации Сельского Хозяйства В Ойротской Автономной Области. (1927-1929 Гг.) [N. A. Sobochnikov, Oyrot Özerk Bölgesinde Tarımın Kolektifleştirilmesinin Bir Mekanizması Olarak Köylülüğün Tasfiye Politikası (1927-1929)]. Bildiri, sosyoekonomik gelişme bağlamında zengin köylülerle parti ve Sovyet organları arasındaki ilişkinin analizini içermektedir. Sobochnikov, bu politikanın iki aşaması olduğunu ileri sürmektedir. Bildiride, tarım sektöründe olumlu ve olumsuz yönler rakamlarla ortaya konmuştur. Kolektifleştirmeyi boykot ve sabote etmeye çalışan Bay ve Zaysan otoritesinin ortadan kaldırılmasının üretime yansımalarının sonuçları ayrıca değerlendirilmiştir.

Э. Г. Торусев, Раскулачивание На Первом Этапе Коллективизации В Горном Алтае (Декабрь 1929 Г.-Март 1930 Г.) [E. G. Toruşev, Gorno-Altay'daki Kolektifleştirmenin İlk Aşamasında Mülksüzleştirme (Aralık 1929-Mart 1930)]. 1920'li yılların sonunda parti liderliği Gorno-Altay'da tarımın tamamen kolektifleştirilmesiyle eş zamanlı olarak, yeni ekonomik politikaların önünde engel olarak gördükleri bay ve *kulak* sınıfını ortadan kaldırmak için çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Bay ve *kulakların* el konulan mülkleriyle kolektif çiftliklerin inşası gerçekleştirilmiştir. VKP, kişilerin varlıklarını kamulaştırırken onları üç gruba ayırma kararı alınmıştır: 1. Karşı devrimci *kulaklar* 2. Yeniden yerleşime tabi tutulmuş en zengin *kulaklar* 3. Kolektif çiftliklerin dışında kendilerine tahsis edilen araziler üzerinde yerleşime tabi olan *kulakların* geri kalanları. Bu kamulaştırma işlemleri yapılırken *kulaklar* ve aileleri çeşitli şiddet olaylarına maruz kalmış, aralarında intihar edenler olmuştur. *Kulaklarla* birlikte mallarına el konulanlar arasında kam ve carlıkçılar gibi din adamları, orta sınıf köylüler hatta vergisini ödemekte bile güçlük çeken köylüler vardır. Bütün bu süreç içinde uygulamalara karşı koyan köylüler bazen silahlı eylemler başlatmışlar, hatta bazı kolektif çiftlikleri yağmalamışlardır.

В. Н. Тугужекова, Политические Репрессии В России: К Проблеме Вопроса [V. N. Tugujekova, Rusya'da Repressiya Politikaları: Sorular Sorunu]. Bidiride repressiyayı yeni tarihsel yaklaşımlarla incelemek gerekliliği üzerinde durulmuş, yapılan yargılamalar hakkında kronolojik bilgiler sunulmuş ve repressiyanın asıl mağdurlarının köylüler, işçiler, devlet memurları, askerî personel, aydınlar, din adamları ve parti çalışanları olduğu vurgulanarak Hakasya'ya ait istatistikler verilmiştir. Buna göre 1920-1950 yılları arasında Hakasya'da 5.268 kişi siyasi nedenlerle hüküm giymiş, 2.534 kişi vurularak infaz edilmiştir.

Е. М. Мишина, Реконструкция И Анализ Социального Портрета Репрессированных В Ойротской Автономной Области (1935-Первая Половина 1937 Гг.) [E. M. Mişina, Oyrot Özerk Bölgesinde Repressiya Mağduru Olan Siyasî Portrelerin Yeniden İnşa Edilmesi ve Analizi (1935- 1937'nin İlk Yarısı)]. Bildiride, adı geçen yıllarda repressiya döneminde baskıya uğrayanların sosyal portreleri; cinsiyet, yaş, milliyet, sosyal statü, eğitim düzeyleri bakımından incelenmiştir. Mağdurların %97,2'si erkek, %2,3'ü kadındır. En fazla baskı gören yaş grubu 31-50 yaşları arasındakilerdir. Gorno Altay'da tutuklananların %95'i köylü olup 18 farklı milletten (Altay, Rus, Kazak, Gürcü, Koreli, Moldovyalı, Polonyalı...) tutuklama yapılmıştır.

Л. Н. Мукаева, Большая Наука И Политические Репрессии В Горном Алтае: На Примере Проектов И. В. Пьянкова По Изучению И Экономическому Развитию Региона В 1930- Гг. [L. N. Mukayeva, Gorno Altay'daki Büyük Bilimsel ve Siyasi Baskı: İ. V. Pyankova'nın 1930'da Yaptığı Bölge İncelemesi ve Ekonomik

Kalkınma Hakkındaki Örnek Projeler Üzerinden]. Bildiride, Oyrot bölgesinin tanınmış figürlerinden I. V. Pyankov'un (Oyrotya Bölge Yürütme Komitesi Başkanı) bölgedeki keşif araştırmalarını organize etmesi, 1930'lu yıllarda bölgenin doğal kaynaklarının kullanımı ve ekonomik gelişimiyle ilgili stratejik bir proje hazırladıktan sonra 1937'de *kulak* olarak suçlanmasıyla ilgili süreç ele alınmıştır.

M. С. Каташев, Ойрот-Туринский Пересыльный Лагерь НКВД–Место Исполнения Смертных Приговоров Во Время “Большого Террора” (С Августа 1937 Г. По Ноябрь 1938 Г.) [M. S. Kataşev, “Büyük Terör Sırasında (Ağustos 1937'den Kasım 1938'e kadar) Oyrot-Turinsky NKVD Transit Kampı]. Bildiride, “Büyük Terör” zamanında Gorno Altay'da gerçekleştirilen ölüm cezaları üzerinde durulmuştur. Kataşev, NKVD'de troykasının Oyrotya'da 3 Ağustos 1937'de çalışmaya başladığını, her beş günde bir NKVD'nin üst makamlarına rapor sunduğunu belirtir. Çalışmaları yürüten NKVD Batı Sibirya Bölgesi Başkanı S. Mironov'dur. Mahkûmlar önce Kızıl Özek'teki hapisanede tutulur, burası yeterli olmayınca 1937 yazında Oyrot Tura (şimdiki Gorno-Altaysk) eteklerinde uzun bir ahşap kışla şeklinde yeni bir hapisane inşa edilir. Etrafı üç metrelik dikenli tellerle çevrilir. Hapishaneye her gün gelen yeni tutuklu sayısı 40- 50 kişidir. Günlük olarak da gelen sayısına yakın ölüm gerçekleşir. Bölge sakinleri hapisanede tifüs salgını olduğunu, ölenlerin sebze ambarına atılarak yakıldığını söyler. Oyrotya'da yapılan ilk infaz 12 kişinin öldürüldüğü 16 Ağustos 1937 tarihidir. Ertesi gün 18 infaz daha yapılmış ve infazlar yaklaşık on günlük aralarla devam etmiştir. 11 Aralık 1937'de 98 kişi, 18 Aralık 1937'de 66 kişi öldürülmüştür. En büyük infaz ise 29, 30 ve 31 Aralık 1937'de yapılanlardır. Bu tarihlerde toplam 231 kişi kafa arkasına yapılan ikişer atışla vurularak öldürülür ve toplu mezara gömülür. İnfazlar gece saat 23.00 ila sabah 04.00 aralığında gerçekleşmiştir. 16 Ağustos 1937'den 24 Kasım 1938'e kadar geçen sürede resmi makamlara göre 1637 Altay sakini vurularak öldürülmüştür. Kataşev, bildirisinde Oyrotya'da yapılan infazları tarih ve sayılarıyla bir tablo hâlinde vermiştir.

Г. Б. Эшматова, Реабилитация Жертв Политических Репрессий В Республике Алтай [G. B. Eşmatova, Altay Cumhuriyeti'nde Repressiya Mağdurlarının Rehabilitasyonu]. Eşmatova bidirisinde, repressiya kurbanlarının 27 Mart 1953 tarihinde SSCB Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı Kararnamesi'yle rehabilitasyon af süreci ve sonuçlarını analiz etmekte birlikte sürecin tamamlanmadığını vurgular. Ona göre, bütün Rusya'da 1931-2014 yılları arasında 3.510.818 kişi rehabilite edilmiştir. Altay Cumhuriyeti'ndeki sayı ise yalnızca 1992-2015 yılları aralığı için 804'tür.

Н. Н. Тыдыкова, О Репрессированных Лингвистах Ойротии [N. N. Tıdıkova, Oyrotya'da Repressiya Kurbanı Dil Bilimciler Hakkında]. Tıdıkova, Oyrotya'da

repressiya mağduru olan Aleksey Vasilyeviç Toziyakov (1884-1933), Makariy Mihayloviç Abışkin (1878- 1937) ve Aleksey Makaroviç Sabaşkin (1898-?) hakkında bilgiler vermektedir. Tıdkova, Rusya genelinde repressiya kurbanı olan Y. D. Polivanov ve A. N. Samoyloviç gibi dilci ve Türkologlar hakkında bilgiler verdiği kısa bir girişten sonra konuyu yukarıda isimleri verilen Oyrotyalı dil bilimcilerle getirir. Yenilikçi bir şahsiyet, öğretmen, yazar, şair olan A. V Toziyakov, milliyetçilikle ve asılsız bir şekilde milliyetçi bir örgütün üyesi olmakla suçlanmıştır. 1933'te öldürülen ilk Altay aydınlarından biridir. M. M. Abışkin de Toziyakov gibi misyoner okullarından mezun olmuş, öğretmenlik yapmış, vaftiz olup samimi bir şekilde Hristiyanlığı benimsemiş ve 1907'de rahip olmuştur. 1929'da yaşam tarzını değiştirir, Hristiyanlıktan döner ve rahiplikten ayrılır. Buna rağmen *kulak* ilan edilip mallarına el konulur. *Kızıl Oyroty* ve *Oyrotsky Kray* gazetelerinde düzeltmen olarak çalışır, ders kitapları hazırlar, alfabe ve Altayca sözlük üzerinde çalışmalar yapar. Fakat 30 Temmuz 1937'de Japonya için casusluk yapmak ve G. I. Gurkin'in liderliğini yaptığı iddia edilen KaraYüz adlı silahlı milliyetçi bir gruba üye olmakla suçlanarak tutuklanır. 28 Ağustos 1937'de saat 00.05'te vurularak öldürülür. Aramada ele geçirilen eşyaları arasında "Oyrotyça-Rusça Sözlük"le birlikte iki not defteri ve iki öğrenci defteri vardır. Adı geçen sözlük, daha sonra N. A. Baskakov ve T. M. Toşçakova tarafından 1947 yılında yayımlanmıştır. Fakat Abışkin'in adı maalesef zikredilmemiştir. Tıdkova'nın son olarak incelediği isim olan A. M. Sabaşkin de misyoner kilise okulunda ve KUTV (Doğu İşçileri Komünist Üniversitesi) da eğitim görmüş, öğretmenlik yapmış, Kızıl Oyroty gazetesinin editörlük görevini yürütmüş, 1928 yılında Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kongresi'ne katılmıştır. Nihayet partiden kovulunca içine düştüğü durumu kaldıramayarak intihar etmiştir.

Э. П. Чинина, Т.П. Шастина, Информационно-Публицистический Контекст Темы Репрессий (По Материалам О Литературе И Искусстве Газет «Кызыл Ойрот» И «Красная Ойротия» 1930-Х Гг.) [E. P. Çinina-T. P. Şastina, Repressiya'nın Enformasyon ve Yayın Bağlamı (1930'lı Yıllarda "Kızıl Oyroty" ve "Krasnaya Oyrotya" gazetelerinin Edebiyat ve Sanat Materyallerine Göre)]. Bildiride, başlıkta adı geçen gazetelerde yayımlanmış yazılar yoluyla baskıcı retoriğin basın yoluyla nasıl işlendiği üzerinde durulmaktadır. Gazetelerde yayımlanan yazılarda, ulusal edebiyatın gelişim özellikleri, ekonomik ve kültürel geri kalmışlığın nedenleri ve ideolojik çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Bildiri, modern Altay edebiyatının teşekkülünde önemli roller üstlenen şair ve yazarların ifadeleri ve kullandıkları sözcüklerin anlamlarının çarpıtılarak, onlara yapılan suçlamalara eleştiriyile son bulmaktadır.

В. В. Поклонов, Нарушения Законодательства При Осуществлении Уголовного Преследования Священнослужителей И Верующих В Период Массовых Репрессий В Горном Алтае. [V. V. Poklonov, Repressiya Döneminde

Ruhban Sınıfı ve İnananlara Yapılan Suçlamalar ve Yasal İhlaller]. Bildiride ağırlıklı olarak, repressiya döneminde ruhban sınıfına karşı yapılan suçlamalar ele alınmıştır. Bu insanların neredeyse tamamının, eğer suçsa Ortodoks inancını benimsemek ve din işlerini yürütmekten başka suçları yoktur. Fakat, yerleşim birimleri arasında seyahat etmek, kolektif çiftliklerin kurulmasına karşı gelmek ve Sovyet karşıtı ajitasyon yapmakla suçlanmışlardır.

A. M. Учайкина, Традиционная Культура В Условиях Политических Репрессий В 1930-Х Гг. [A. M. Uçaykina, 1930'lu Yıllarda Repressiya Koşullarında Geleneksel Kültür]. Bildiride, arşiv kaynakları ve hatıralara dayalı olarak repressiyanın Altay geleneksel kültürü üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Uçaykina'nın tespitlerine göre, bu dönemde Sovyet olmayan her şey, ataerkil ve feodal kalıntılar olarak nitelenmiştir. Geleneksel yöneticiler Zaysanlar, Şamanist kamlar, Burhanist carlıkçılar ve onların yakınları büyük baskılara maruz kalmışlardır. Geleneksel olan her şey, horlanmış ve alay konusu olmuştur.

М. А. Яковлева, Роль Архива В Восстановлении Исторической Справедливости В Отношении “Раскулаченных” Граждан Горного Алтая (Анализ Социально-Правовых Запросов) [M. A. Yakovleyeva, Gorno Altay'ın “Mülksüzleştirilmiş” Vatandaşlarına İlişkin Adaletin Yeniden Tesisinde Arşivlerin Önemi (Sosyal ve Yasal Soruların Analizi)]. Bildiride, 1920 ve 1930'lu yıllarda tarımın kolektifleştirilmesi sürecinde mağdur olan kişiler hakkında bilgi edinmeye yönelik Altay Cumhuriyeti Sosyal ve Hukuki Belgeler Arşivi tarafından vatandaşların taleplerinin yerine getirilmesi konusu incelenmektedir. Yakovleyeva, konuyla ilgili olarak Altay dışından her yıl bilhassa mektup yoluyla 5-7 arasında başvuru yapıldığını, çoğunun olumlu sonuçlandığını belirtir. Başvuru sahiplerinin yaşadıklarını, kişisel hikâyelerinden örneklerle anlatır.

С. А. Могулчина, Шибалинский Район В Годы Репрессий [S. A. Mogulçina, Repressiya Yıllarında Şebalin İlçesi]. Mogulçina, bildirisinde Şebalin Bölgesi Belediye Arşivlerine dayanarak repressiya mağduru ailelerin ve çocukların kaderi üzerinde durmuştur. Mogulçina'nın repressiyanın zorluklarını yaşayan insanlara dair sunduğu anılardan biri şöyledir: “...1930 kışında, en sert soğukların yaşandığı bir zamanda bizleri kızakla Biysk'e kadar sürdüler. Biysk'te kocamı ve oğlumı bizden ayırdılar. Gelinim, büyükbabam ve torunlarımla Krasnoyarsk'a yola çıkarıldık. Açlığa ve soğuğa dayanamayan bir yaşındaki en küçük torunum Bayram, ardından ise küçük kızımız Kuçuk yolda öldü. Onları hakıyla gömmeme izin verilmedi. Donmuş zemini baltayla kazarken ellerim kan içinde kaldı. Çocuklarımı yabancı topraklarda bıraktım. Gelinim ve peşinden büyükbabamız olan kayınpederim Kıytık da Krasnoyarsk yakınlarında öldü. Onu yolda bırakamadım. Nöbetçilerin fark etmemesi için canlıymış gibi kızığa oturttum ve ancak Krasnoyarsk'ta gömebildim. Şimdi, göğsümde sürekli bir ağrı var ve korkunç rüyalar görüyorum...”

Л. В. Бухтуева, Усть-Коксинский Район В 1936 – 1937 Гг. (По Страницам Газеты “За Социалистическое Животноводство”) [L. V. Buhteyeva, 1936-1937 Yılları Arasında Üst-Köksu Bölgesi (Soyalist Hayvancılık Gazetesi Sayfalarında)]. Bildiride, adı geçen gazetenin 1936- 1937 yılları arasındaki yayınlarının analizi yapılmıştır. Gazete Oyrot Özerk Bölgesi Üst-Köksu Aймаğı İcra Komitesinin yayın organıdır. Gazetede, aймаğın tarımsal sorunları, eğitim ve kültür etkinlikleri, sağlık hizmetlerinde yapılanlar gibi yerel haberlerle birlikte İspanya İç Savaşı, Fas’taki ayaklanma gibi uluslararası konulara da yer vermiştir. Ama 1936-37 yılları arasındaki haberler daha çok, halk düşmanları ve anti-Sovyet unsurlar üzerine kışkırtıcı yazılardır. Bunlardan biri şöyledir: “Halk düşmanı oldukları kanıtlandı: Kaytanak sovhozundaki Troçkistler sarhoş olup, ahlaksızlık yaparak devlet çiftliğinin işlerini aksattılar ve bir marallığı ateşe verdiler. Buranın yöneticisi Çerdantsev tarafından temsil edilen sovhoz yönetimi, bu Troçkistlere, akların kalıntısı olan bu haydutlara gerekli cezayı vermeli, bu sabotaj cezasız kalmamalı.”

Т. М. Казанцева, Увековечивание Памяти Жертв Политических Репрессий В Г. Горно-Алтайске [Т. М. Kazantseva, Gorno-Altaysk’taki Repressiya Mağdurlarının Anısını Canlı Tutmak]. Bildiride, Gorno-Altaysk Belediyesi’nin repressiya kurbanlarının anısını yaşatmak için yaptığı çalışmalar ele alınmıştır. 19 Ocak 1989’da Gorno-Altaysk’ın eteklerinde yer alan eskiden sebze deposu olarak kullanılan (şimdi tekstil fabrikası) yerde iki metre derinlikte insan kalıntıları bulunmuş, bunların repressiya kurbanlarına ait olduğu anlaşılmıştır. 20 Temmuz 1989’da halkın da katılımıyla bu toplu mezarlardan çıkarılan kalıntılar bir törenle yeniden defnedilmiş ve buraya bir anıt dikilmiştir. Gorno-Altaysk yönetimi 20 Ocak 2017’de repressiya kurbanları için yeni bir anıt inşası kararı almıştır.

Н. Э. Гартман, Польский “След” В Истории Политических Репрессий В Горном Алтае - 30-40-Е Гг. Хх В. [N. E. Gartman, 1930- 40’lı Yıllarda Gorno Altay’daki Repressiya Tarihinde Polonya “İzi”]. Bildiride, arşiv malzemelerine ve kişisel tanıklıklara dayalı olarak, Baltık devletlerinden Altay’a sürgün olarak gelenler hakkında bilgiler verilmiş, Ekim Devrimi’nden daha önce de esir Polonyalıların Altay’a getirildiği vurgulanmıştır. Altay bölgesindeki toplam Polonyalı sayısı 72’dir. Bunların içinden repressiya sürecinde infaz edilenlerden biri Polonyalı tarım makinaları uzmanı Tsiran Kazimir İosifovich’tir. 28 Temmuz 1937 tarihinde tutuklanmış, 16 Eylül 1937 tarihinde vurularak infaz edilmiştir.

Н. В., Суразакова А.А., Тозыякова Семейный Альбом Суразаковых [N. V. Surazakova-A. A. Toziyakova, Surazakovların Aile Albümü]. Bildiride, Surazakov ve Sabaşkin ailelerinden baskı görenler, Surazakov aile albümüne göre değerlendirilmiştir. Baskılar, sadece tutuklananların ve ailelerinin kaderini değil aynı zamanda aile bağlarını da etkilemiştir.

P. K. Kazakpaeva, Мы Помним О Вас ... (О Семье В. М. Санаа) [P. K. Kazakpaeva, Sizi Hatırlıyoruz... (V. M. Sanaa'nın Ailesi Hakkında)]. Bildiri, Repressiya mağduru V. M Sanaa ve Ulaganlar'ı hatırlatmak amacıyla sunulmuştur.

T. В. Кульбеда, Памяти Майминцев – Жертв Политических Репрессий [T. V. Kulbeda, Maımalıların Hafızasında Repressiya Mağdurları]. Bütün SSCB'yi kasıp kavuran Büyük Terör, Altay dağlarının en ücra köşelerinde bile kendini hissettirmiştir. Bunlardan biri olan Mayma köyü de 20 mahalleye ayrılmış, her birine bir muhbir atanmıştır. Bu yıllarda tutuklanan 532 kişiden 204'ü kurşunlanarak infaz edilmiştir. Onlar için bir müze kurulmuş ve anıt dikilmiştir. Mağdurların çocuklarından 128'i hâlâ hayattadır. Yaşananları canlı tutmak için 70'ten fazla anı yayımlanmıştır. Bildiride bu anıların bir kısmına da yer verilmiştir.

A. П. Гуляева, Эхо Из Прошлого [A. P. Gluyaeva, Geçmişten Yankılar]. Bildiri Baltık ülkeleri ve Polonya'dan Altay bölgesine sürülenlerle ilgili olup, mağdur olanlar, onların çocukları ve gömülme yerleri üzerinde durulmuştur.

4. Mişina, Ekaterina Maksimovna, (2018), Sotsialnyı Portret Repressirovannogo na Altae v 1935-1937 gg.: Analiz Statistiçeskih i Arhivnih İstoçnikov, Moskovskiy Gosudarstvenniy Universitet, İmeni M. V. Lomonosova İstoriçeskiy Fakultet, (Nauçniy Rukovoditel: L. İ. Borodkin), Moskva, 292 s.

Moskova Devlet Üniversitesinde Tarih Bilim Dalında doktora tezi olarak hazırlanmış bir çalışmadır. Tez danışmanı Prof. Dr. L. İ. Borodkin'dir. "1935-1937 Yıllarında Altay'da Repressiya Uygulananların Sosyal Portresi: İstatistiksel ve Arşiv Kaynaklarının Analizi" adını taşıyan tez, Giriş'i müteakiben altı ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Tarihsel İnceleme" başlığını taşımakta ve üç alt bölümden oluşmaktadır. Bu alt bölümlerde 1934 yılının sonundan 1937'nin ilk yarısına kadar geçen süre içindeki siyasi baskılar, genel olarak Batı Sibirya'daki baskıcı siyaset ve repressiya mağdurlarının toplumsal portresinin yeniden inşası incelenmiştir. İkinci bölüm, "Kaynaklar ve Araştırma Yöntemleri" başlığını taşımakta olup, dört alt bölümden oluşmaktadır. Bu alt bölümlerde konuyla ilgili hazırlanmış basılı yayınlar, veri tabanları, arşiv belgeleri ve uygulanan yöntem üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, "Altay'da Baskı Mekanizmaları ve Dinamikleri" başlığını taşır. Bu bölümde "Aşağıdan Yukarıya Baskıcı Mekanizma", "Yukarıdan Aşağıya Baskıcı Mekanizma", "Karışık Tip" ve "Baskının Dinamikleri" (Aralık 1934-Haziran 1937) ele alın-

mıştır. Dördüncü bölüm, “Repressiya’ya Maruz Kalanların Sosyal Özellikleri” başlığını taşır. Bu bölümde repressiya mağdurları cinsiyet, yaş, milliyet ve eğitim durumlarına göre incelenmiştir. Beşinci bölümün başlığı “SSCB Ceza Kanunu’nun 58. Maddesi Uyarınca Mahkûmiyet Uygulamaları” başlığını taşır. Bu bölümde özellikle 1934-1937 yılları arasında 58. maddenin uygulanması ve bu uygulamaların analizi yapılmıştır. Tezin altıncı bölümü “Repressiya’nın Sosyo-Ekonomik Nedenleri” konusuna ayrılmış; alt bölümlerde ise aymakların gelişiminin sosyoekonomik durumları ve bunların baskı düzeyine etkisi ile Altay ve Oyrot özerk bölgelerinin tipolojisi üzerinde durulmuştur.

Tezde 1936 yılındaki SSCB idari bölge yapılandırması esas alınmıştır. Bu tarihte Gorno-Altay, idari olarak Batı Sibirya bölgesinin bir parçası durumundadır. Dolayısıyla bölgesel özellikler dikkate alındığında tezin amacı ve özünü Aralık 1934’ten Haziran 1937’ye kadar Altay’da ve Batı Sibirya’da repressiya politikalarına (SSCB Kanunu’nun 58. maddesi kapsamında) bağlı olarak baskı uygulanan, tutuklanan, mahkûm edilen ve öldürülen kişilerin sosyal portrelerinin yeniden inşa edilmesi oluşturmaktadır. Esasında Mişina da çalışmasının amacını, “bölgesel özellikler göz önüne alındığında, Aralık 1934’ten Haziran 1937’ye kadar Altay’da ve Oyrot Özerk Bölgesi’nde bastırılanların sosyal portresinin yeniden inşası” olarak vurgular. Mişina, yaptığı bu çalışmayla incelemeye esas olan zaman dilimi içerisinde (1935-1937 yılları arası) Oyrotya (şimdiki Altay Cumhuriyeti) “Altay Kray”ın bir parçası olduğundan, okuyucuya bu çalışma yoluyla genelin (Altay Kray) içindeki özel (Oyrotya) hakkında değerlendirme ve çıkarımlar yapma imkânı sunar. Mişina’nın tespitlerine göre, baskıların büyük bir kısmı 21-50 yaş aralığındaki erkeklerde yoğunlaşır. İki yaş grubu (31-40 ve 41-50) aralığındaki cezalar neredeyse eşit olarak dağıtılır. En şiddetli baskılar ise 60 yaş üstü kişilere uygulanır. Altay’da yaşlılara karşı tutum Oyrotya’dan daha serttir. Her iki bölgede (Altay Kray ve Oyrotya) en şiddetli terör Rus ve yerel halkın (Altay vd.) dışında kalanlara (Alman, Polonyalı, Koreli...) uygulanmıştır (s. 271).

5. Jdanova, Galina Dimitriyevna, (2015), *Politiçeskie Repressii na Altae 1919-1938, Barnaul.*

Oyrotya’daki (Altay Cumhuriyeti) repressiya uygulamalarını anlayabilmek için genel olarak SSCB, Sibirya ve Altay Kray’daki uygulamaları bilmekte fayda vardır. Sibirya’daki repressiya uygulamalarıyla ilgili öncü ve en kapsamlı çalışmalar A. G. Teplyakov tarafından yapılmıştır. Teplyakov’un konu hakkındaki iki çalışması dikkate değerdir: Teplyakov, A.G., (2007), *Protsedura. İspolnenie Cmertnih Prigovorov v 1920-1930-x gg.* -M.:Vozvraşçenie, 108 s. ; Teplyakov,

A. G., (2008), *Maşına Terrora: OGPU-NKVD Sibiri v 1929-1941 gg. – Novosibirsk: Novyy Hronograf*, 608 s. ([Elektronik Kaynak] <https://memorial.krsk.ru/Articles/2008/2008Teplyakov/00.htm>).

Burada tanıtacağımız çalışma ise Repressiya'nın belli bir dönemine (1919-1938) odaklanan bir doktora tezi olarak hazırlanmış (2010), daha sonra kitap hâlinde yayımlanmıştır (2015). Çalışmanın başlığında geçen "Altay" ifadesiyle (yazının Giriş'inde vurgulandığı üzere) Oyrotya'yı da içine alan "Altay Kray" anlaşılmalıdır. Oyrotya'da (Altay Cumhuriyeti) gerçekleştirilen repressiya uygulamaları hiç şüphesiz bölgenin bağlı olduğu idarî merkezle (Altay Kray) yakından ilişkilidir. Bu nedenle yukarıda künyesi verilen kitap, Oyrotya'daki repressiya uygulamaları ile doğrudan ilgili olmasa da (benzerlerinin iyi bir örneği olması da dikkate alınarak) burada tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Eser, yazarının 2010 yılında Altay Devlet Üniversitesi Tarih bilim alanında Prof. Dr. Viktor Nikolayeviç danışmanlığında hazırladığı *Politiçeskie Repressii na Altay v 1919-1938: İstoriko-Statistiçeskiy Analiz* adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. Konusu, 1920 ve 1930'lu yıllarda Altay'da siyasi nedenlerle hüküm giyenlerin sosyal, ulusal, parti mensubiyeti, cinsiyet ve yaş dağılımının tespiti ve değerlendirilmesi olan çalışmanın amacını yazar, "1920 ve 1930'lu yıllarda devletin uyguladığı baskıcı politikanın baskı dinamiklerinin öncelik ve yön değişikliğinin izini sürmek, uygulamalardaki bölgesel özellikleri belirlemek" şeklinde dile getirmiştir. Monografi çalışması olarak hazırlanan kitapta Aralık 1919 ile Kasım 1938 tarihleri arasında Altay bölgesinde yürütülen baskıcı politikalara odaklanılmıştır. Kitabın başlığındaki Altay adıyla, Altay Cumhuriyeti değil, coğrafî olarak SSCB idari yapılanmasındaki merkezi Barnaul olan Altay Kray kastedilmektedir. Yazar, SSCB Ceza Kanunu'nun 58. maddesine bağlı olarak siyasî nedenlerle hüküm giyenlerin milliyet, cinsiyet, parti, yaş ve sosyal vb. durumlarını analiz ederek baskıcı politikaların özelliklerini kronolojik olarak (Aralık 1919'dan Kasım 1938'e kadar) ortaya koymaya çalışmıştır. Söz Baş'ında politik baskı kavramı tanımlanmış, Rusça ve diğer dillerdeki (özellikle İngilizce ve Almanca) ilgili literatür ana hatlarıyla kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Kitap, giriş kısmını müteakip üç ana bölüm ve bu bölümlere bağlı alt bölümlerden oluşmaktadır. Birinci bölüm, "1919-1927'de Altay'daki Siyasî Baskılar" adını taşır. Bu bölümde, yapılan baskıların yasal ve örgütsel temelleri, mağdurların ortak istatistiksel analizi ve en büyük karşı devrimci suç vakalarının özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümün başlığı Döneminin Baskıcı Politikasında Ceza Kanunu'nun 58. Maddesi uyarınca Kolektivizm ve Mülksüzleştirme (1928-1933)" adını taşır. Bu bölümün alt başlıklarında; baskıların yasal ve düzenleyici çerçevesindeki değişiklikler ve devlet güvenlik kurumlarının yapısı, siyasi baskı kurbanlarının ortak özellikleri ve 1928-1933'ün en büyük vakalarının özellikleri üzerinde durulmuştur. Kitabın üçüncü ve son bölümü 1937-1938 yıl-

ları arasındaki kitlesel baskılara ayrılmıştır. Bu bölümde genellikle NKVD'nin Altay bölgesindeki *kulak* operasyonları ve bu operasyonların istatistiksel verileri üzerinde durulmuştur.

KAYNAKLAR

- Dilek, İbrahim, (1997), Altay Curokçı (Ressam) Grigory İvanoviç Çoros-Gurkin ve Han Altay Tablosu, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 4, 179-186.
- Ekeyev, N.B.- Kataşev, M.S.-Eşmatova, G.B., (2017), Politicekie Repressii v Gornom-Altai (1922 – 1953 гг.) Sbornik Arhivnih Dokumentov i Materialov, Gorno-Altaysk, 272.
- Erkinova, R.M., (2011), 130 let so dnya rojidenya pervogo, predsadeteli Oyrtskogo (Gorno-Altayskogo) Oblispolkoma Nikiti Fedoroviça Medjit-Ivanova, Kalender Yubileynih Pamyatnih Dat Respubliki Altay 2012 God, Gorno-Altaysk
- Gartman, N.E., (2023), Poljskiy “Sled” v İstorii Politiceskih Repressiy v Gornom-Altai – 30-40- E GG, XX V., Natsionalny Region Rossii v Epohu Revolyutsionnih Preobrazovaniy i Stanovleniya Politiceskoy Sistemı Stalinizma 1917-1939 gg. (Na Primere Oyrotoi-Gornogo Altaya), Gorno-Altaysk, 142-148.
- Jdanova, Galina Dimitriyevna, (2015), Politiceskie Repressii na Altai 1919-1938, Barnaul.
- Kataşev, M.S., (2018), Oyroto-Turinskiy Peresilny Lager NKVD-Mesto İspolneniya Smertnih Prigovorov vo Vremya “Bolşogo Terrora” (S. Avgusta 1937 g. Po Noyabr 1938 g.), Natsionalny Region Rossii v Epohu Revolyutsionnih Preobrazovaniy i Stanovleniya Politiceskoy Sistemı Stalinizma 1917-1939 gg. (Na Primere Oyrotoi-Gornogo Altaya), Gorno-Altaysk, 82-88.
- Kindikova, N.M., (2010), Sudba Repressirovannih Pisateley Altaya: Novoe Proçtenie Osmislenie, Filologiya Çelovek, No: 4, 53-64.
- Mişina, Ekaterina Maksimovna, (2018), Sotsialny Portret Repressirovannogo na Altai v 1935-1937 gg.: Analiz Maksimovna, (2018), Sotsialny Portret Repressirovannogo na Altai v 1935-1937 gg.: Analiz Statisticeskih i Arhivnih İstoçnikov, Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet, İmeni M.V. Lomonosova İstoriceskiy Fakultet, (Nauçnyy Rukovoditel: L. İ. Borodkin), Moskva, 292.
- Muklayeva, L.N., (2018), Bolşaya Nauka i Politiceskie Repressii vGornom Altai: Na Primere Proektov İ.V. Pyankova po İzuçeniyu i Ekonomiceskomu Razvitiyu Regiona v 1930 – GG., Natsionalny Region Rossii v Epohu Revolyutsionnih Preobrazovaniy i Stanovleniya Politiceskoy Sistemı Stalinizma 1917-1939 gg. (Na Primere Oyrotoi-Gornogo Altaya), Gorno-Altaysk, 74-82.
- Shröder, J.H. Philip, Gregory, R. Paul, Sonin, Konstantin, (2006), Dictators, Repression and the Median Citizen: An: “Eliminations Model” of Stalin’s Terror (Data from the NKVD Archives), Centre for Economic and Financial Research at New Economic School, Working Paper No 91.
- Şadrin, V., (2003), Konets Puti, Ezemniñ Biçigi C. 3, (Red. P.İ., Çepkin), Üç-Sümer Yay., Gorno-Altaysk, 180-185.
- Şadrin, V., (2003), Naçalo Puti, Ezemniñ Biçigi C. 3, (Red. P.İ., Çepkin), Üç-Sümer Yay., Gorno-Altaysk, 175-180.
- Tabaev, D.İ., (2003), Politiceskie Repressii 20-50 x. gg. (Politiko-İstoriceskie, Pravovie i Moralnie Aspekti), Ezemniñ Biçigi (Tom 3), Gorno-Altaysk, 1025.
- Tabayev, D. İ., (2003), Stati i Dannie o Repressirovannih, Ezemniñ Biçigi (Tom 3), Gorno-Altaysk, 8-9.
- Tauşkanov, Leonidoviç Fridrih, (2003), Vospominanie o Moem Dede – Makarii Mihayloviçe Abişkine, Ezemniñ Biçigi C. 3, (Red. P.İ., Çepkin), Üç-Sümer Yay., Gorno-Altaysk, 212-217.
- Tıdkova, N.N., (2018), O Repressirovannih Lingvistah Oyrotoi, Natsionalny Region Rossii v Epohu Revolyutsionnih Preobrazovaniy i Stanovleniya Politiceskoy Sistemı Stalinizma 1917-1939 GG. (Na Primere Oyrotoi-Gornogo Altaya), Gorno-Altaysk, 98-106.

Viktorovna, Tatyana Şmidt, (2003), Pevets Priodi Gornogo Altaya, Pamyati Hudojnika G.İ. Çoros-Gurkina Posvyaşçaetsy, Ezemniñ Biçigi C. 3, (Red. P.İ., Çepkin), Üç-Sümer Yay., Gorno-Altaysk, 166-174.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://altaicholmon.ru/2018/04/10/chyundykty-ornyktyryp-rg-ljige-artyrar/>.

<https://e-history.kz/ru/news/show/5030/>

<https://gornoaltaysk.bezformata.com/listnews/leto-1937-go-o-chem-pisala/60681092/>

https://ru.wikipedia.org/wiki/Республика_Алтай

https://studref.com/403798/literatura/sudba_poeta_perevodchika_prosvetatelya

<https://visit-altairepublic.ru/o-respublike-altay/istoriya-gornogo-altaya/politicheskie-repressii-v-gornom-altae/>

<https://www.gorno-altaisk.info/news/123582>

<https://www.gorno-altaisk.info/news/86804>

AZERBAJCAN'DA KIZIL ŞİDDET: REPRESSİYA DÖNEMİ

Hayati BEŞİRLİ*, Aqıl MEMMEDOV**

Giriş

XX. yüzyılda Azerbaycan, bir çok karmaşık ve çelişkili olay yaşamıştır. Rusya'da meydana gelen olaylar Azerbaycan'ı derinden etkilemekle beraber, Rus emperyalizminin sömürge politikası, "böl ve yönet" sloganı ile etkisini göstermiştir. Ancak bu güce karşı Bolşevizm hareketi doğmuş, bu hareket Azerbaycan'da da yayılmaya başlamış ve yavaş yavaş zihinlere hakim olmuştur. Ancak o dönemde Azerbaycan'da ulusal bağımsızlık fikri de şekillenmeye başlamış ve bu fikrin

Foto 1. Mehmet Emin Resulzade
(1884-1955)

insanları Azerbaycan'ın kaderini Bolşevizm'de değil, milletin egemen ve bağımsız yaşama arzusunda görmüştür. Sonuç olarak, ulusal kurtuluş hareketi Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açmıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti sadece yirmi üç ay yaşamasına rağmen Azerbaycan halkı bağımsızlığın ilk baharını görmüştür. Ancak Kızıl İmparatorluk -Lenin'in yönetimi- Sovyet devrimi Azerbaycan'ı kendi savaşına sokmuőtur. Bundan sonra Azerbaycan'da yetmiş yıllık sömürge politikası başlamıştır (Hüseyinov 2019: 128-131).

Nisan 1920 darbesi sonucunda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bağımsızlığını kaybetmiş ve kuzey Azerbaycan'da sömürgeci Bolşevik rejimi kurulmuştur. Azerbaycan'da Sovyet dö-

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

** Doç. Dr., Türk Dünyası İktisat Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

neminde, özellikle 1920-1930 yıllarında Azerbaycan ekonomik, siyasi ve sosyal deneylerin sahası haline gelmiştir. Türk dünyasını bölmeyi amaçlayan Sovyet liderliğinin Zengezur'u Ermenistan SSC'ye devretmesi sonucunda Azerbaycan SSC'nin toprak bütünlüğü tehdit edilmiş, Azerbaycan ile kardeş Türkiye arasında bir set çekilmiştir. 1923 yazında, sözde Dağlık Özerk Vilayeti'nin kurulmasıyla Azerbaycan halkının milli ve devlet menfaatlerine karşı eşi görülmemiş bir macera başlatılmıştır (Qasimov 2020: 110).

Repressiya'nın Karanlık Yüzü

Sözlük anlamı itibarıyla; "baskı, baskılama, zaptetme, zorla önleme, psikolojik baskı" anlamlarına gelen repressiya, dünyanın farklı bölgelerinden birçok bilim insanının üzerinde çalıştığı bir konu olmuştur. Dönem itibarıyla farklı yıllar arasına sıkıştırılan repressiya belirttiğimiz üzere en uzun şekliyle 1920-1945 yılları arasını kapsamaktadır. Ancak, repressiya dönemi politika uygulandıktan çok sonra araştırılmaya başlanmıştır. Bunun sebebi ise repressiya belgelerinin KGB arşivlerinde saklı tutulması ve yine bu konuyla ilgili araştırma yapanların gözlem altında tutulmasıdır. Repressiya politikaları üzerine çalışmalar ancak "Perestroyka" yıllarında -1987 sonrası- arşivlerin açılması ile mümkün olabilmiştir. Azerbaycan'da repressiyanın etkilerine ilişkin yoğun çalışmalar ise neredeyse SSCB'nin dağılmasından sonraya kalmıştır.

Repressiya politikaları kapsamında Azerbaycan'da birçok önemli şahsiyet sürgüne gönderilmiştir. Çarlık döneminden beri Rusya'nın Kafkasya'da sürgün yaptırımı, Bolşevik Devrimi gerçekleştikten sonra da devam etmiş, Bolşevikler ile ittifak içerisine girmeyen çok sayıda aydın ve siyasî ya da 1920 yılında sürgüne gönderilmiştir ya da doğrudan sürgün edilmeyerek göç etmeye zorlanmıştır. Göç etmeye mecbur kalan Azerbaycan milli hareketinin önemli şahsiyetleri, özellikle Türkiye'ye gelerek burada milli hareketi sıcak tutmak amacıyla basın ve yayın faaliyetlerine girişmiş, önemli çalışmalar ortaya koymuştur (Teğin 2017: 42).

Sovyet baskısının en sıcak ve en çalkantılı yılları olan yirmili ve otuzlu yıllar iki aşamaya ayrılabilir: yirmili yıllarda sürgünler, tutuklamalar ve kurşunlamalar bu kadar yoğun değildir. İlk yıllarda Sovyet hükûmeti henüz örgütlenme sürecindeydi, sanayide ve tarımda sosyalizm ilkeleri uygulanmış, en önemlisi, Azerbaycan petrolü yeniden Rusya'ya nakledilmiş ve Azerbaycan maddi kaynakları ülkeden çok başkalarının yararına harcanmıştır. Ancak bu dönemde DTK (Devlet Tehlikesizlik Komitesi) aktifti, cumhuriyet dönemi liderlerinin izini sürme, yabancı ülke casusu ilan etme, karşı devrimci faaliyetlerde bulunmakla suçlama planı yavaş yavaş hayata geçirilmiştir. "Musavat" ve "İttihad" partilerinin üyelerinin tutuklanması ve sürgün edilmesi yirmili yıllarda başlamıştır. Edebiyat ve kültür dünyasında proleter iktidarın talepleri ve ideolojik ilkeleri

gerçekleşmeye başlamıştır. Yeni sistemin edebiyat ve kültür politikasına uygun olarak “proleter kültürü” yaratmak ana görev haline gelmiştir.

Otuzlu yıllar, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı tarihinde çok karmaşık ve çelişkili bir dönem olarak anılmaktadır. İktidar zaten I. V. Stalin diktatörlüğünün (1878-1953) elindeydi. Azerbaycan'da Mir Cafer Bağirov bu diktatörlüğün baş yetkilisiydi. Mir Cafer Bağirov Stalin'in emirlerine uymuş ve zalim niyetlerini gerçekleştirmiştir. Hedeflerinden ilki toplumda önder konumunda olan aydınlarıdır. Bu aydınlar toplumun herkesini üzerinde etkisi olan daha çok sanat ve bilim dünyasında tanınan kişilerdir. Hüseyin Cavid (1882-1941), Ahmed Cevad (1892-1937), Hacı Kerim Sanil (1878-1937), Yusif Vezir Çemennzeminli (1887-1943), Tağhi Şahbazi Simurgh (1892-1938), Seyid Hüseyin (1887-1938), Büyükağa Talili (1897-1938), Mikayıl Muşfig (1908-1938), Sultan Mecid Ganizade (1866-1938), Hacıbaba Nazarlı (1895-1938), Ömer Faig Nemanzade (1872-1937), Seyfulla Şamilov (1902-1974) - yazar olarak Azerbaycan edebiyatının kaymağı, Bekir Çobanzade (1893-1937), Salman Mümtaz (1884-1941), Ali Nazım (1906-1941), Mustafa Guliyev

Foto 2. Ahmed Cevad'ın hapis öncesi ve hapisteki fotoğrafı (1892-1937)

Foto 3. Hüseyin Cavid'in hapis öncesi ve hapisteki fotoğrafı (1882-1941)

(1893-1938), Amin Abid (1898- 1938), Hanefi Zeynalı (1896-1937), Memmed Kazım Alakbarlı (1905-1937), Vali Hulufı (1894-1937), Halil İbrahim (1892-1938) Azerbaycanın tenkidi ve edebi çalışmalarının önde gelen temsilcileriydi.

Bu yapı, yirmili ve otuzlu yıllarda Azerbaycan'da Sovyet iktidarı için savaşı ve yüksek mevkilerde çalışan devrimciler için de “merhamet” göstermemiştir. Ruhulla Ahundov (1897-1938), Aliheydar Garayev (1896-1938), Dadaş Bünyadzade (1888-1938), Hamid Sultanov (1889-1938), Ayna Sultanova (1895-1938), Gazanfar Musabeyov (1888-1938), Memmed Juvarlinski (1902-1937) de aynı kaderi paylaşmıştır. Çünkü bazı devrimciler M. Cafer Bağirov'dan daha akıllı ve yetenekli insanlardı. Böylece 1937-1938'de Azerbaycan'da Bolşevik baskı makinesi tüm gücüyle harekete geçmiş ve Stalin-Beria¹-Bağirov üçlüsünün zaferi sağlanmıştır. 1941-1945 savaşı (o zamanki İkinci Dünya Savaşı) başlamamış olsaydı, kim bilir terör makinesi tarafından, kim bilir daha başka kimler bu zulme maruz kalmış olacaktı.

İkinci baskı dalgası kırkların sonlarında ve ellilerin başlarında geldi. Stalin hayattaydı, ülkenin her köyüne ve şehrine heykelleri dikilmişti, M. C. Bağirov da iktidardaydı, dolayısıyla Stalinizm yaşıyordu. Ancak M. C. Bağirov eski yöntemle değil, daha kurnaz yöntemlerle hareket etti. Ünlü filozof akademisyen Haydar Hüseyinov'un bir “hatası” ona pahalıya mal oldu. *Azerbaycan 19. Yüzyılın Sosyal ve Felsefi Düşünce Tarihinden* adlı büyük eserinde Şeyh Şamil'e ve Ruslara karşı Nakşibendi tarikatı öncülerini tarafından başlatılan tasavvufi bir hareket olan Müridizm hareketine duyduğu sempati korkunç bir kıskançlıkla karşılandı ve Haydar Hüseyinov tüm baskılara dayanamayarak intihar etti. Stalin'in ölümünden ve M. Cafer Bağirov'un iktidardan uzaklaştırılmasından sonra - 1956'dan başlayarak, SSCB Yüksek Mahkemesi baskı kurbanlarının ailelerine bir beraat mektubu gönderdi (Hüseyinov 2019: 128-131).

Stalin Öncesi Baskı Uygulamaları

Baskı, idam, sürgün ve deportasyon politikaları her ne kadar Stalin dönemi ile özleştirilmiş olsa da, Azerbaycan'da Sovyet rejiminin tesisinin hemen başlangıcında göz altılarını, sürgünlerin ve kurşuna dizilme cezalarının sıkça rastlanan olaylar olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bolşevik iktidarının devrimi Rusya'da gerçekleştirirken tecrübe ettiği ve başarı kazandığı uygulamalar, daha sonrasında Azerbaycan gibi ülkelerde kendini daha acımasız yöntemlerle gösterecektir.

Bolşevik devrimini Azerbaycan'da tatbik etmek Geçici Devrim Komitesi (Azrevkom) ve onun yöneticileri, 15 Mayıs 1920'de bir emir yayınlayarak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde kamuda görev yapmış bütün çalışanları,

1 Lavrenti Beria, Sovyet Güvenlik Sekreteri, Sovyet Gizli Polisi Şefi, 1938-1945 döneminde görev yapmıştır.

yirmi ve üzerinde işçi çalıştıran işverenleri -yani sermaye sahibi denilebilecek kimseleri- ve tapular üzerinden büyük arazi sahiplerini listelemiştir. Bununla birlikte listelerde yer alan kişilerin geçmişleri, neler yaptığı dosyalararak Olağanüstü Hal Komisyonu'na iletilmesi kesin olarak emredilmiştir. Sovyet iktidarı Azerbaycan'da aslında fişleme de denebilecek bu yöntemi sürekli hale getirmiş ve cezaî yaptırımlarını oluşturulan bu dosyalar üzerinden gerçekleştirmiştir.

Azerbaycan'da gerçekleşen ilk tutuklamalar sonucunda 1.308 kişi gözaltına alınmış, bunlardan 461'i gizli polisin sorgusuna, 2'si savaşa, 10'u idama, 122'si ceza kamplarına, 240'i diğer birim hizmetlerine gönderilirken, 450 kişi ise soruşturmanın ardından serbest bırakılmıştır. Bu hadisenin Sovyet rejiminin Azerbaycan'daki ilk geniş kapsamlı yasal tabanda gerçekleştirilen uygulaması olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bunun bu tarihten itibaren gerçekleşecek uygulamalara kıyasla en ılımlı yaptırım olduğunu da söylemek mümkündür. Çünkü Mayıs 1920 sonrasında neredeyse her ay toplu tutuklamaların gerçekleştirildiği ve bunların çoğunluğunun ya kurşuna dizildiği ya da hapisanelere gönderildiği görülmektedir. Dönem itibarıyla Azerbaycan'da devrim karşıtlarıyla mücadelede üç kişi öne çıkmaktaydı: M. C. Bağirov (Azerbaycan Olağanüstü Komisyon Sorumlusu), Neriman Nerimanov (Geçici Devrim Komitesi Baş.) ve Ali Aliyev (Azerbaycan Çrezviçaynaya Komissiya, Sovyetler Birliği İstihbarat ve Güvenlik Teşkilatı, tam adı Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi'ne bağlı Tüm Rusya Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu ÇEKA Başkanı). N. Nerimanov tutuklamalar sonrasında yaptığı açıklamalarda, devrim karşıtlarına karşı mücadelenin devam edeceğini ve cezalandırmalar sayesinde üstesinden gelinebileceğini dile getirmiştir. Ancak Müsavatçılara karşı mücadeleyi genel olarak M. C. Bağirov ve Aliyev birlikte götürmüştür. Aliyev, Olağanüstü Komisyon'a "gizli" bir mektup göndererek Müsavat'ın önde gelen isimlerinin (Murtaza Ahundov, Abuzer İrzayev) kurşuna dizilmesi emrini vererek, A.D.C. döneminde bağımsızlık mücadelesi veren şahsiyetlerin tasfiyesini başlatmış oluyordu (Teğın 2017: 45-50).

1920-1925 yılları arasında ÇEKA, Azerbaycan'da her yıl yaklaşık 2-3 bin tutuklu dosyasına bakar hale gelmiştir. Bu dosya kalabalığına rağmen, askerî yönetim bu durumdan rahatsız görünmemekte ve dosyalarla ilgili kararları alırken Sovyet'e danışmayarak bürokrasiyi es geçmekle hızlı karar alacaklarını düşünmektedir. Bununla birlikte sivil vatandaşlar üzerinden yapılan tutuklama ve gözaltılar, ancak 1925'lere gelindiğinde aydınlara ulaşmıştır. Bu tarihlerde tutuklanan 200 aydın, Müsavatçılara destek verdiği, ulusalcı olduğu ve özellikle Bağirov'un söylemiyle yurt dışı yeraltı örgütleri ve istihbarat ağlarıyla iletişim halinde casusluk, sabotaj yaptıkları gerekçesiyle suçlanmıştır (Qasımlı 2006: 174).

Repressiya'nın İdeolojik Temeli: Stalinizm

Repressiya politikasının anlaşılması için Stalin'in ve Stalinist düşüncenin anlaşılması gereklidir. Stalin dönemi iç ve dış gelişmeleri, SSCB içerisinde yaşayan herkesi etkileyen önemli sonuçlar doğurmuştur. Stalin iktidarı tek başına ele geçirdiği dönemden ölümüne kadar geçen süre içerisinde, "Sovyet İnsanı" yaratma ideasını ve Stalinist düşüncenin gerekleri çerçevesinde kültür, eğitim ve yaşam tarzlarını da kapsayan politik bir sistem olarak görülmelidir. Bu sebeple Stalin dönemi, hem ölümünden sonra SSCB içerisinde hem de dünya genelinde oldukça tartışılan, otoriterliğin, denetim ve baskının çoğu zaman Nazi Almanyası ile kıyaslanacak derecede zirve yaptığı bir dönem olarak değerlendirilmiştir.

Stalinizm, 1929 sonrası uygulanmaya başlayan kolektifleşme ve endüstrileşme ile birlikte Azerbaycan da köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın başından itibaren petrol ve hammadde üretiminin gelişmesi ile birlikte Azerbaycan'ın değişen sosyoekonomik yapısı, Stalinist ekonomi ile birlikte tekrar şekillenmeye başlamıştır. Bununla birlikte Stalinist idare, 1930'lara gelindiğinde uyum içinde çalıştığı Azerbaycan siyaseti ile ters düşmeye başlayacaktır. Stalin'in "Homo Sovyeticus" (Sovyet İnsanı) oluşturma amacıyla eğitim konusunda attığı adımlar, başlangıçta Sovyetlerce desteklenen dil politikalarından geri adım atılması ve dilde yerelleşme adına çalışanların ise cezalandırılmasına neden olmuştur. Bu yönden bakınca repressiya politikalarının uygulanmasının arka planında Stalinizm'in ve yeni bir insan tipi yaratma amacının ortaya koyduğu şiddetin ne kadar önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır (Teğin 2017: 45).

Sovyetler Birliğinde Azerbaycanlılara uygulanan sürgünleri 3 aşamaya ayırabiliriz:

- Siyasi sürgün: Kirov'un ölümü ile ilgili resmi açıklamada (1 Aralık 1934) "işçi sınıfının tüm düşmanlarının kökünü kurutma"nın zorunluluğundan bahsediliyordu.
- Aydınlar ve düşünce sürgünü: Yüzlerce aydın ve düşünür "Bilim Enstitüsü" dosyası ve en büyük yazar mahkeme dosyalarından biri olan "Sibirya ekibi" dosyası altında hapse atılmış ve yargılanmışlardır.
- Yabancı uyruklu ve etnik azınlıklara karşı uygulanan sınırdışı etme operasyonu (17 Aralık 1936): Karşı devrimci iddiasıyla 2.500 Azeri Türkünden oluşan 700 ailenin Bakü'den ve Azerbaycan'ın farklı bölgelerinden sürülmesine karar verilmiştir. Bu aşamada, yabancı uyruklu ve etnik azınlıklara karşı uygulanan kitlesel sürgün üzerinde durmak istiyorum. Stalin yönetiminde Sovyetler Birliği, sınırları içinde yaşayan milli kimliğe sahip halklara ay-

rımcılık politikası güdüyordu. Bu tutum Politbüro'nun (Merkez Komitesi Genel Konferans Sendika) 31 Ocak 1938 tarihli "Milli Kimlik Taşıyan Ahaliye Karşı Sürgünlerin Uzatılması" başlıklı kararında açıkça ortaya konulmaktadır. Bu belgede "Polyak (Polonyalı), Latış, Alman, Eston, Fin, Yunan, İran, Çin ve Rum kökenli yabancı uyrukluların ve hatta Sovyet vatandaşı olanlarının" hapislerinin devamına karar verildiği açık bir şekilde gösterilmiştir (Asanova 2013: 67).

Azerbaycan Etnik Kimliğinin Oluşumu

Stalin'in "reformları", dilin adının Türkçeden Azericeye ve Sovyet pasaportlarının Türk'ten Azeri'ye resmi olarak değişmesiyle sonuçlandı. Daha sonra, yazı yazmak için kullanılan alfabe Latin'den Kiril'e değiştirildi. 1930'larda, Stalin'in baskıları sırasında, devrim öncesi Azerbaycan aydınları neredeyse tamamen yok edildi. Devrimden önce Azerbaycan edebiyatının büyük bir kısmı Pantürk burjuva kültürü olarak yasaklanmıştı. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı içeren Transkafkasya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti bölündü ve SSCB içinde ayrı bir müttefik cumhuriyet oldu. Bütün bu değişikliklerle birlikte Sovyetler önderliğinde, toprak ve coğrafi ilkelere dayalı etnik bir Azerbaycan ulusu fikrini inşa etmeye başladılar. Etnik milliyetçiliğin Azerbaycancılık olarak adlandırılabilir bu yeni aşaması, kökleri devrim öncesi dönemlerden gelen yerel aydınların önderlik ettiği etnik Pantürkist milliyetçiliğin yerini alacaktı (Göyüşov 2021).

Azerbaycan'da Repressiya Politikasının Yürürlüğe Konulması

Azerbaycan'da repressiya politikasının başlangıç tarihini yukarıda da belirttiğimiz gibi daha Sovyet idaresinin kuruluşundan başlatmak mümkündür. Ancak 1930'lara kadar geçen sürede uygulamalar genelde küçük çaplı ve devrimin yerleştirilmesine yönelik olmuştur. Stalin'in iktidarı tek başına ele geçirmesi sonrasında ise SSCB'nin yeni bir yapıya kavuşması ve uluslararası ortamın Stalin'e verdiği kozlarla "Büyük Kırgın", 1934'te Bağirov'un Azerbaycan'da göreve gelmesinden 1939'a kadar geçen beş yıllık süreçte kendisini gösterecektir.

Repressiya politikaları esnasında Türk dünyası büyük değerlerini ya kurşuna dizilirken ya da sürgün sırasında kaybetmiştir. Aydın, gazeteci, idareci ya da parti çalışanı fark etmeksizin repressiyanın kurbanı olmuştur. Bu vahim ve acı tablo tabii ki, SSCB tarafından repressiya politikasının yasal temellere oturtulması için gerçekleştirilmiştir. Toplumun her kademesinden, ayırım gözetmeksizin yapılan tutuklamaların bir çatı altında toplanması ve örgütlü bir düşman olduğu izlenimi yaratılması hem iç hem de dış kamuoyu için mühim bir konudur. Bu bağlamda Azerbaycan'ın önemli ve kamuoyuna mal olmuş isimleri

üzerinden soruşturmayı yürütüp, onlardan itiraf almak Sovyet makamlarınca önemli görülen bir husustur.

Repressiya döneminde kurşuna dizilenlerin isimlerine Azerbaycan SSC Devlet Güvenlik Teşkilatı'na çekilen kurşuna dizme listelerinden ulaşabilmekteyiz. Bu listelere bakıldığında;

- 1931 yılında 149 kişi kurşuna dizilirken bunlardan en küçüğü 22, en büyüğü 95 yaşındadır.
- 1932 yılında en genci 20, en yaşlısı 60 yaşında 52 kişi,
- 1933'te en genci 21, en yaşlısı 60 yaşında 45 kişi,
- 1934 yılında en genci 20, en yaşlısı 48 yaşında 35 kişi,
- 1935-36 yıllarında en genci 19, en yaşlısı 70 yaşında 66 kişi,
- 1937'de en genci 19, en yaşlısı 92 yaşında 2775 kişi öldürülmüştür.
- 1938'de ise -öldürülme cezasının en çok uygulandığı yıldır- 2858 kişi kurşuna dizilmiştir.

1940-1941 yıllarında ise 310 kişi hakkında kurşuna dizilme kararı vardır. Toplamda ise 1931 yılından 1941 yılına kadar geçen sürede 6290 kişi hakkında kurşuna dizilme cezasının verildiğini ve bu kararların icra edildiğini görmekteyiz (Teğin 2013: 103).

Repressiyalara Hazırlık Dönemi (1933-1936'nın İlk Yarası)

1933 yılının repressiyaların yapılması için en iyi zaman olarak seçilmesi nedeniyle, eyaletler de dahil olmak üzere ülkede bir dizi lider kadro değiştirildi. "Kadrolar her şeyi çözer" sloganı altında, Stalin "partinin demir disiplini" oluşturacak olan 1933 Genel Temizleme'nin uygulanmasının, "partinin direktiflerini yerine getirebilecek" liderlere emanet edilmesi gerektiğini söyledi. Bu anlamda Azerbaycan'ın parti liderliği de bir istisna değildi. Ruben, 1933 başlarında AK(b)P Merkez Komitesi Birinci Sekreteri ve Merkez Komitesi görevine getirilmişse de, Azerbaycan'ın "yeni dönem" liderliğine uymadığı kısa sürede anlaşıldı. On aylık iktidarı boyunca yeterince güçlü bir lider olmadığını gösterdi. Öte yandan, milliyeti Ermeni idi. Stalin, Azerbaycan'da Ermeni asıllı bir kişinin önderliğinde kitlesel baskıların uygulanmasının cumhuriyet halkı tarafından kesinlikle hoş karşılanmayacağını anladı. Bu nedenle Moskova, Azerbaycan'da kitlesel baskılar gerçekleştirebilecek kararlı bir Azerbaycan liderliği aramaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, merkezin Sovyet yıllarında oluşan siyasi geleneği ihlal ederek Mir Cafer Bağirov'u Azerbaycan liderliğine getirmesi tesadüfi değildi (Aslan 2015: 428-429).

1930'ların başlarında, SSCB hem Stalin'in Bolşevik Parti içindeki ana muhaliflerini hem de bir bütün olarak Sovyet hükûmetine karşı potansiyel muhalefeti siyasi olarak etkisiz hale getirmişti. Bununla birlikte, süreç burada bitmeyecek, yoğunlaşacak, çeşitlenecek ve potansiyel rakiplerin toplu fiziksel imhasını içerecektir. Bu politika her şeyden önce Stalin'in mutlak iktidar kurma niyetinin yarattığı bir "zorunluluk"tu. Partinin 17. kongresini (Ocak-Şubat 1934) muhalefetsiz ve hizipsiz ilk kongre olarak görse de, "iç ve dış düşmanlara karşı mücadele" çağrısı yaptı. Bu kongreden çok önce, Aralık 1932'de, Stalin muhaliflerini bastırmanın ana mekanizması olan yeni bir tasfiye başlatılmıştır. Merkez Komitesi Politbürosu'nun 12 Aralık 1932 tarihli kararına göre, Büyük Temizlik 1933'te gerçekleştirilecekti. Ancak objektif ve sübjektif faktörlerin bir sonucu olarak katliam süreci 1930'lardan başlamış ve 1940'ların sonlarına kadar sürmüştür. Repressiyaların zirvesi 1933'te değil, 1936-1937'de gerçekleşmiş olacaktır.

Azerbaycan'da "Büyük Terör" ilanı 21 Ağustos 1936'da L. Beria tarafından *Pravda*'da ve Kafkasya'nın tüm gazetelerinde sosyalizmin düşmanlarını hedef alan "Sosyalizm düşmanlarının küllerini göğe savuralım" (Развевать в прах врагов социализма) başlıklı yazısı ile oldu. Beria yazılarında bazılarının isimlerini vererek "Bakü'de toplanmış karşı-devrimciler" tanımlaması yaptı. Bu şekilde, hedef aldığı bu grubu halk düşmanı olarak göstermekteydi.

Azerbaycan'da Büyük Terör (baskı) öncesinde, 1935-1936 yıllarında parti içi temizlik yapılmıştır. Partiyi "sabotajcılar" ve "düşman unsurlar"dan temizlemek adına başlayan süreçte 57.903 parti üyesi ve 12.718 (%22) aday partiden uzaklaştırılmıştır. İhraç edilenlerin %95,5'i 1930-32'de partiye katılanlardı. İhraçlar, ana düşman ilan edilen "Troçkistler ve Zinovyevistler"ın partisini tasfiye etmek adına yapıldı. Ancak araştırmalar 1930'ların başlarında birçok parti üyesinin (Bakü'nün sanayi bölgesindeki parti üyelerinin %38'i ve pamuk yetiştirilen bölgelerdeki komünistlerin %54'ü) okuma yazma bilmediğini gösterdi. Büyük Terör'den önce, birçok kişi sadece zulümden kaçmak veya ayrıcalık kazanmak için partiye katılmıştır. 1936'nın başlarında, bir tasfiye komisyonu partinin 54.928 resmi üyesi varken 57.903 parti bileti (üyelik belgesi) olduğunu tespit etti. Baberovsky aslında bunu Azerbaycan'ın birçok bölgesinde parti biletleri alıp satma sürecine bağlamıştır. Profesör Jamil Hasanlı'ya göre bunun nedeni birçok parti üyesinin ülkeyi terk etmesi, bazılarının hızlı yerinden edilme ve baskı nedeniyle kayıtlarının silinmemesidir (İsayev 2018; 2-4).

Özellikle Azerbaycan gibi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcilerinin bulunduğu yerlerde repressiya kurbanlarına yöneltilen suçlamalar içinde Pantürkist olmak ve Türkiye ile ilişkili olmak suçlamaları ağırlık kazanır. Büyük tiyatro ustası Abbas Mirze Resuloğlu Şerifzade'ye sorulan sorulardan biri yabancı konsolosluklarla özellikle Bakü'deki Türk konsolosluğuyla ve bu-

rada çalışan memurlarla olan ilişkisidir. Memmed Hacı Mirze Babaoğlu Orhanbeyli ise 27 Aralık 1937 tarihinde yapılan sorgusunda Pantürkist olmak ve Türkiye lehine casusluk yapmakla suçlanmış ve bu konuda kendisi mahkeme heyeti tarafından baskı altında tutulmuştur. 1937 yılında Kazan'da Tatar Bakanlar Kurulu Başkanı Abramov Türkiye ajanı olmakla suçlanmış ve Eşi Zina Abramova ile birlikte tutuklanmıştır (Dilek 2019: 73-74).

Bolşevikleşme yıllarında 400.000'den fazla insan sürgün, cinayet, isyan ve çeşitli fiziksel ve psikolojik işkencelerle karşı karşıya kaldı. Böylece, araştırmalar sonucunda, sadece Bakü şehrinde 29 Haziran 1920'den Ocak 1921'e kadar 142 kişi, Ocak 1921'den Ocak 1922'ye kadar 88 kişi, Ocak 1922'den Ocak 1923'e kadar 135 kişi, Ocak 1923'ten Ocak 1924'e kadar 89 kişi, Ocak 1924'ten Ocak 1925'e kadar 59 kişi, daha sonra 1937'nin sadece bir gününde - 8-9 Eylül- siyasi baskıların doruk noktasına varılarak 217 insan bir gecede öldürüldü (Qasımov 2020: 110).

Repressiya'nın Oluşumu

Azerbaycan'da siyasi repressiya kavramı, yirminci yüzyılın 37. yılını hatırlatmaktadır. Bununla birlikte, 1937 yılının doruk noktası olarak, başlangıçları ve kökenleri uzun zaman öncedir. Bu nedenle, 1930'lara giden yolu tanımlamadan siyasi repressiyayı doğru bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir (Qasımov 2020: 110).

1930'larda sanayileşme adı altında uygulanan "sosyalist tedbirler" sonucunda Azerbaycan halkı ağır mahrumiyetler yaşamış, ülkemizin zenginliği yok edildi. 1920'ler ve 1930'lar boyunca, özellikle kitlesel baskılar döneminde (1936-1938), Azerbaycan halkının önde gelen aydınlarına, politikacılarına, askeri personele, komutanlarına, sıradan insanlara karşı acımasız cezai tedbirler alınmıştır (Aslan 2015: 3-4). Repressiya ile totaliter devlet rejiminin Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında insan haklarına aykırı yasalara dayalı olarak uyguladığı keyfilik ve şiddet sonucunda, yüz binlerce masum insan, halkın aydınlanması ve milli şuurla yetişmesi yolunda faaliyetlerde bulunan aydınlar ve onların yakınları "sistem karşıtı, halk düşmanı, Pantürkist" olarak suçlanmış ve büyük bir bölümü repressiya yıllarında kimi zaman kurşunlanarak kimi zaman da sürülerek sürgünde öldürülmüşlerdir.

Repressiya hakkında genel olarak fikirler şu şekilde özetlenebilir:

1. Repressiya halkın en yetenekli yurttaşlarını ve aydınlarını yok etti;
2. Repressiya'ya maruz kalanlar mevcut yapıyı kabul etmediler;
3. Repressiya'ya maruz kalan insanlar genelde, kendi "yoldaşlarının" ihbarları temelinde tutuklandılar;
4. Eserlerinde sosyalist toplumu övenler hayatta kaldı, eleştirenler en sert biçimde repressiyaya maruz kalarak öldürüldüler;

5. Gazete veya dergi makaleleri veya baskı altındaki kişilerle ilgili bireysel görüşler onların da baskı altına alınmasına yol açtı;
6. Repressiya sadece muhalefete yöneliktir.

İnsanların “karşı-devrimci”, “casus”, “milliyetçi” ve “isyancı” gibi çeşitli suçlamalarla toplu kıyımı, Stalin, Beria ve SSCB'nin her yerindeki çevreler tarafından izlenen korkunç bir politikaydı. Repressiya yıllarında, SSCB'de toplam 1.575.259 kişi tutuklanmış, bunlardan 173.382'si iddia edilen “karşı-devrimci” faaliyetlerden hükme maruz kalmış, 1.344.923 mahkum edilmiş ve 681.692'si kurşuna dizilmiştir. Baskı yıllarında yaklaşık 100.000 aydın, asker, kültür ve sanat şahsiyeti, bilim adamı, yazar, öğretmen, din adamı Azerbaycan'dan Sibiryaya, Kazakistan ve diğer yerlere sürülmüştür. Böylece Azerbaycan toplumunun zeki, ilim sahibi, yetenekli, çalışkan ve manevi tabakasının büyük bir kısmı yok edilmiştir. Her 1000 kişiye düşen repressiya mağduru sayısı bakımından Azerbaycan'ın eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ilk sırada yer aldığı bir gerçektir. 1920'lerde Cumhuriyetçiler ya da Müsavatçılar ve İttihatçılar, açık bir şekilde “karşı-devrimci” olarak adlandırıldılar, yok edildiler, tutuklandılar ve Solovki Adaları'na gönderildiler, 1937'deki baskı ise biraz karışıktı. Bu aşamada insanlar “halk düşmanı”, “Pantürkist”, “komplocu” ya da “Panislamcı” olma suçlamalarıyla katledildi.

O dönemde Azerbaycan'da öldürülen insanlar için özel bir plan hazırlanmıştı, Buna göre üç ayda 1.500 kişi kurşuna dizilmesi planlanmaktaydı. Mahkeme dışı repressiyaların başlanmasına 1937 ve 1938'de karar verildi. Tüm ülkede başlayan duruşmalarda, savcı, avukat ve birçok davada sanıkların katılımı olmadan 15 dakika içinde sözde yargılamalar yapıldı. Özellikle 1930'larda, 1940'larda ve 1950'lerin başında Azerbaycan'da 29.000'i aydın olmak üzere 70.000 kişi baskı altına alındı. Sadece 1937'de 16 Azeri general öldürüldü. Azerbaycan'ın Kazakistan büyükelçiliğine göre, Stalin'in baskıları sırasında Kazakistan'da 150.000 Azeri öldürüldü ve 28.000'i yargılanmadan ve soruşturma yapılmadan kurşuna dizildi.

Kurbanlar arasında Abbas Mirza Şerifzade, Ayna Sultanova, Bekir Çobanzade, Cemşid Nahçivanski, Hüseyin Cavid, Mikail Müşfik, Gambay Vazirov, Ruhulla Ahundov, Yusif Vezir Çemenzeminli, Ömer Faik Numanzade, Ahmed Cevad gibi isimler de vardı. Bu insanlar, Azerbaycan'ın önde gelen bilim, kültür ve halk figürleriydi. Böylece, baskı genel olarak Azerbaycan'ın entelektüel potansiyeline yıkıcı bir darbe indirmiş oldu (https://www.azerbaijans.com/content_1709_az.html).

Azerbaycanlı Aydınlar ve Repressiya ile İlgili Araştırmalar

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Azerbaycan'da ulusal bağımsızlık düşüncesi, gelişiminde sonraki tarihsel aşamaya girmiş ve hem sanatsal hem de felsefi içerikte ve etkide yeni sınırlara ve ölçeklere ulaşmaya başlamıştır. Bunun nedeni, egemen sömürge rejimine karşı halkın protesto ve mücadele ihtiyacı sonucunda doğan ve gelişen toplumsal bilincin bir sonucu olarak ulusal basının ortaya çıkması, Doğu'da ilk kez bir ulusal tiyatronun ortaya çıkması, çeşitli siyasi partilerin faaliyetlerine başlaması, yabancı kapitalistlerin Azerbaycan'a akını ve tüm bunların sonucunda kurtuluş hareketi, özgürlük fikri güçlenmiştir.

Üç yüz yıllık rejimin eski emperyal alanın tamamında sarsılması ve üstlerin eskisi gibi yönetme kabiliyetini kaybetmesi nedeniyle, Rusya'daki çoğu halkın aydınları ulusal bağımsızlık mücadelesine katılarak ve siyasi istikamet yönünde kapsamlı propaganda yaparak sömürgecilik karşıtı bir rol üstlendi. Bu alanda Azerbaycanlı sanatçılar tüm Rus Müslümanlarına örnek olmaya başladılar. En önemlisi milli duygu ve düşünceleri harekete geçirebilecek eserler ortaya çıkmaya başladı.

Bu eserlerin ana konusu, insanların yıllarca çift başlı kartalın pençeleri arasında inlemeleri, manevi acıları, özgürlük ve bağımsızlık hayalleriydi. Özgürlük ve bağımsızlık arzusu güçlendikçe, zulüm ve baskı da arttı, gazeteler kapatıldı, milli görüşlü aydınlar ciddi şekilde etkilendi. Ancak öyle bir zaman geldi ki basını kapatmak mümkün oldu ama şahsiyetlerin düşünce ve fikirlerini susturmak mümkün olmadı. Bu nedenle klasik edebiyat da kendi içeriğinin dışına çıkarak, yüzyılın başında daha çok siyasi içerik kazanmaya başlamıştır.

Ali Bey Hüseyinzade ve arkadaşlarının bağımsızlık düşüncesinden doğan "Türkleşme, İslamlaşma ve Avrupalılaşma" fikrinin temel taşları üzerine halk ve onların aydın, düşünceli şahsiyetleri Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ali Bey bayrağımızın üç renginin de sanatçısıdır. Milli armamızdaki renk sembolizmi, "Türk, İslam, Avrupa" formülünün renk ifadesinden başka bir şey değildir. Ali Bey sadece Azerbaycan'da sade bir düşünür değil, aynı zamanda milli benlik bilincinin ve bağımsızlık düşüncesinin Türkiye'de de mimarıdır.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devlet olarak Bolşeviklerin baskısına maruz kaldıktan sonra, halkın bağımsızlık özlemlerini yok etmek için acil önlemler alındı. Bolşevik idaresi yıllarında Azerbaycan'ın bilim, eğitim, kültür ve edebiyatı Bolşevik bir şekilde "kollektivize edildi", "sosyalist mülkiyet" haline getirildi ve Marksist-Leninist düşünce lehine tek taraflı çalışmaya başladı. Aze-

ri yazarların klasik başarıları bile sosyalizme hizmet olarak değerlendirilmiştir. “Sınıfsız toplum”un kurucuları, Azerbaycanlı yazarları farklı sınıflara ve tabakalara ayırmışlardır. Bunun sonucunda halk bir süre Alibey Hüseyinzade ve Ahmedbey Ağayev gibi önemli şahsiyetleri gerici edebiyatın temsilcileri olarak tanıdı. Tarihin belli bir döneminde Azerbaycan’ın birçok ileri görüşlü yazarı “vatan haini” ve “halk düşmanı” olarak anılmıştır.

Milli kültürümüzün modern safhasında, bu şahsiyetlerin incelenmesi ve yeniden tanıtılması, edebi-bilimsel düşüncenin onlara yönelmesi, çağdaş bilimsel-teorik düşüncenin en önemli konularından biridir. Çünkü bu konular, halkın milli şuurunun yükseldiği ve egemenlik haklarının güçlendiği bir dönemde ciddi bir anlam ve içeriğe sahiptir. 1920-1950 yıllarında Repressiya ve baskı altına alınanların hayatı, onların faaliyetleri, özgeçmişleri, yapmış oldukları milli mücadeleler ve onların vatan anlayışı çerçevesindeki tüm faaliyetlerini kapsayan çalışmalarını temel kaynak olarak Memmed Emin Resulzade’nin, Ali bey Huseynzade’nin, Ahmed bey Ağayev’in, Mirza Bala Mammadzade’nin, Ahmet Caferoğlu’nun, Nagi’nin (Keykurun) eserleri karşımıza çıkmaktadır (Qasımov 2020: 21).

Ahmet Cevad, ortaya koyduğu onlarca değerli eseri, milli duruşunu her koşulda muhafaza etmesi ile düşmanlarından yüce bir şahsiyet olduğunu yaşamının her anında kanıtlar niteliklere sahip bir şahsiyettir. Müsavat’ın ilk marşı, ilk bayrağı Ahmet Cevad’ın adıyla bağlı olduğu gibi, Stalin Repressiyası’nın da Azerbaycan’daki ilk yazar kurbanı olmuştur.

Tarih 25 Eylül 1937’yi gösterdiğinde Ahmet Cevad’ın soruşturması son bularak mahkeme onun hakkında; devrim karşıtı, Troçkist, milliyetçi örgütün üyesi ve Müsavat personeli nitelendirilmesi yaparak, bu suçlamalarla dosyasının Askerî Kurul’a aktarılması kararını verdi. Bunu belirtirken Sovyet Gizli Polisi’nin kurulduğu günden bu yana uyguladığı “önce itiraf ettir, sonra kanıt bul” uygulaması yine yürürlükteydi. Ahmet Cevad’ın kendisine doğrultulan suçları kabul ettiği Askerî Kurul’a bildirilirken, Troçkist olmakla ilgili soru dahi sorulmamışken, Troçkist kisvesinin de dosyaya eklenmesi sağlanmıştır. Askerî Kurul ise 13 Ekim 1937’de Ahmet Cevad’ın infaz belgesini onaylamış, şair kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Teğin 2017: 111).

Memmed Emin Resulzade, Bolşeviklerin “Azerbaycan’ın milli ruhunu yok etmek” istediklerini ve bunun yerine “proletkult” adı verilen bir kültür yaratarak nesiller arası anlaşmazlıklar yarattığını kaydetmiştir. Özgürlüğün mutlu atmosferine doyamadan, milli bağımsızlığın bütün nimetlerinden faydalanamadan Azerbaycan edebiyatı tarihin kendisine biçtiği trajik ve hüznü kadere yeniden boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Memmed Emin Resulzade, yazarların ve Sovyet rejiminin yağmacı yüzünü sağlam bilimsel kanıtlarla ispatlamış, Ruslaştırma politikasının yol açtığı ve yaratacağı felaketleri cesurca gözler önüne sermiştir. Büyük düşünüre göre Azerbaycan'da Ruslaştırma politikası iki şekilde tezahür etmiştir:

- a. Ülkeyi Moskova'nın öngördüğü ekonomik planlara tabi kılan ekonomide merkezileşme,
- b. “Biçim olarak ulusal, içerik olarak komünist” formülüyle maskelenen kültürün Ruslaştırılması (Resulzade 1991: 98).

M. E. Resulzade eserlerinde; Azerbaycan halkına en büyük darbeyi kültürün Ruslaştırılması sırasında, sık sık alfabe değiştirerek, dine ve dini şahsiyetlere karşı acımasız bir tavır takınarak halkı milli kültürden ve milli geleneklerden uzaklaştıran Bolşeviklerin yaptıklarını göstererek, halkı bilinçlendirme çabalarını durmadan devam ettirmiştir. Ancak Bolşevikler tüm bunları engel ve direniş olmadan başaramadılar: Resulzade “Milli Azerbaycan kendi bağrından özverili mücahitler çıkarıyor” diyerek tüm bu süreci açıklamaktaydı (Resulzade 1991: 80).

M. E. Resulzade'nin *Asrımızın Siyavuşu* adlı eserinde Repressiya dönemine ilişkin düşüncelerini daha da açık şekilde değerlendirerek şu sözleri ifade etmiştir: “Aslında 1937 tasfiyesinden sonra ne ünlü yazarlar ne önemli, bilgili profesörlerin ve öğretmenlerin, halk tarafından sevilen sanatçıların tanınmış halk figürlerinin hiçbiri meydanda kalmamıştır” (Resulzade 1991: 101).

Resulzade'nin yanı sıra, zorla göç edenler arasında Mirza Bala Memmedzade de Türkiye'den Bolşevikleşme sonrası Azerbaycan'ın kaderini dikkatle takip etmiş, ülkede yaşanan süreçleri o dönemin materyallerine dayanarak incelemiş ve analiz etmiştir. *Azerbaycan Ulusal Hareketi* adlı kitabında, Azerbaycan'daki bağımsızlık savaşı ve Müsavat'ın bu savaşta yeri ve rolü konularına değinmiş, ulusal bağımsızlık tarihine bir göz atarak ve bunun Çarlık Rusyası'nın zamanından kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Mirza Bala Mammadzade'nin *Azerbaycan Ulusal Hareketi* adlı kitabında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde ve sonraki yıllarda Ermenilerle iş birliği yapan Bolşeviklerin Azerbaycan halkının tarihinde ve kaderinde oynadıkları trajik ve dramatik role odaklanmaktadır. Kitapta daha çok “Müsavat” partisinin bağımsızlık savaşından bahsetmiş ve bu mücadelede Müsavat'a üstünlük kazandırmış, ancak diğer parti ve örgütlerin mücadelesine de değinmiştir (Memmedzade 1992: 154-155).

3 Kasım 1921'de RK(b) MK Kafkas Bürosu'nun genel kurul toplantısı, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan SSC'nin federal ittifakının kurulmasına karar verdi. Lenin ise onlar için *Zakafkasya Cumhuriyetlerinin Kurulmasına İlişkin*

Öneri Taslağı hazırlayarak, burada federasyonun kurulmasını “tamamen doğru ve kesinlikle gerekli” bir iş olarak gördü. 29 Kasım’da, Umum Rusya Komünist (Bolşevikler) Partisi Merkezî Komitesi’nin siyasi bürosu, Zakafkasya’nın kuruluşuyla ilgili kararnameyi kabul etti ve Mart 1922’de Zakafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin Federatif Birliği kuruldu. Aynı yılın sonunda ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ortaya çıktı ve bu, üniter Sovyet İmparatorluğu’nun oluşumunu yasal olarak tescil etti. Böylece, Kuzey Azerbaycan’ın 27 Nisan’da kaybettiği gerçek bağımsızlık 1922 yılı sonunda yasal olarak onaylandı.

İşgalin ilk günlerinden itibaren yeni Sovyet yönetimi verdiği sözlere – Azerbaycan siyasi partileri hürriyet ve serbestliğini koruyacak (iktidarı teslimin 4. maddesi), eski devlet adamları, hükümet üyeleri ve milletvekillerinden hiç kimse siyasi suçlarla (5. madde) itham edilmeyecek– hiçbir şekilde yerine getirmedi. Baskılar, siyasilere yönelik sınırları bir hayli aşarak toplu nitelik kazandı. İktidarın zorunluluk sonucunda teslim edilmesine rağmen, XI. Ordu ve kurulmakta olan baskıcı kurumlar Azerbaycan’a karşı savaş sonucu yenilmiş bir ülke gibi davrandı. Burada gaddar bir işgal rejimi kuruldu. Rusya, Sovyet rejiminin nezdinde, bağımsız olmaya ve yaşamaya cesaret ettiği, ayrıca Güney Kafkasya’nın diğer ülkelerini de bağımsızlığa tahrik ettiği için Azerbaycan’dan intikam alıyordu (Nesibli 2019: 381).

Sovyet hükümetinin kızıl terörü kendisiyle birlikte geldi. İşgalden sonra yaşanan olayların canlı tanığı Alesker Askerov-Kengerlinski, *Azerbaycan’ın Faciası* adlı el yazmasında öfkeli bir şekilde şunları kaydediyordu: “Kendi halkına ihanet edenlerin– sarhoş denizcilerin, askerlerin, güvenlik görevlilerinin anlamsız ve amaçsız gaddarlığının ayrı-ayrı hallerinin hepsini tarif etmekte acizim; talanlar, hakaretler, temel insan haklarını ayakaltına almalar; çılgın ve vahşilerin kadınlara tecavüzü ve bunun gibi sayısız vakalar; zindanlarda ve Çeka’daki vahşetlerin her yolla gizli tutulması. Bu korkunç günlerde, insan kendini özgürlük, hak, adalet gibi temel garantilerden mahrum olduğunu düşünüyor” (Nesibli 2019: 387).

XI. Ordu’nun Azerbaycan’ı işgali, şiddeti ve vahşetleri ile ilgili ilginç bir araştırma yapmış olan Azize Nezerli, Demokratik Cumhuriyet’in eski bakanları, yetkilileri, askerler, beyler ve hanların “kızıl terörün” ilk kurbanları olduğunu kaydetmektedir. Mayıs ayında Çeka’nın Ermeni elemanı, Demokratik Cumhuriyet’in Başbakanı Nesib Bey Yusufbeyli’yi öldürdü. Yine Çeka ajanları Tiflis’te, ilk Başbakan Feteli Han Hoyski’yi, kısa bir süre sonra Parlamento Başbakanı Birinci Yardımcısı Dr. Hasan Bey Ağayev’i, İstanbul’da Bakan Behbud Han Cavanşir’i, Bakan K. Lizgar’ı, karşı istihbarat kurumunun ilk başkanı Memmed Bağır Şeyhzamanlı’yı, Vali Dr. Hudadad Bey Refibeyli’yi ve diğerlerini katlettiler. M.Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti* adlı eserinin ekinde, idam edilen 46 ordu mensubu, politikacı, aydın ve meslek sahiplerinin isimlerini kaydetmiştir. Yazarın da belirttiği gibi, bu liste tam değildir, işgalden sonraki ilk

yıllarda kızıl terörün kurbanlarının sayısının en az 10 bin olduğu tahmin edilmektedir (Nezerli 2014: 57).

Bazı kaynaklara göre, Azerbaycan'da Bolşeviklerin iktidarının ilk yıllarında 12 general, 27 albay, 46 yüzbaşı, 148 astsubay ve Azerbaycan ordusunun diğer 266 mensubu hapsedilerek kurşuna dizilmiştir. Bu, Azerbaycan Türklüğü için büyük bir kayıp olarak görülmelidir.

M. Emin Resulzade, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi* eserinde, İç İşleri Komiseri Bağirov'un 1925 yılına ait bir raporunda 52'den fazla isyan vakasının olduğunu belirtir. Mirza Bala Mehmetzade Sovyet kaynaklarına atıfta bulunarak, 1924 yılına kadar 54 silahlı isyan yaşandığını kaydetmektedir. Ahmet Karaca'ya göre, 1923 yılına kadar 53, İkinci Dünya Savaşı'na kadar ise 200'den fazla silahlı kalkışma olmuştur (Karaca 1982: 20).

Yeni rejim eğitilmiş eski kesimi, aynı zamanda din adamlarını kendine yabancı ve düşman olarak görmüş ve onları toplu baskıya maruz bırakmıştır. Dünya tarihinde Büyük Terör olarak bilinen bu toplu baskıların garipliği, terör makinesinin bir süre sonra bu rejimi kuranların kendisini bile mahvetmeye başlamış olmasındaydı. Kısacası, Sovyet rejimine yabancı olanlar, hatta onun kurucularından bir kısmı düşman olarak görüldü ve teröre maruz kaldı. Sovyet kaynaklarında toplu baskıların kurbanlarının toplam sayısının gizlenmesi ve SSCB'nin çökmesinden sonra bu materyallerin tam açılmaması nedeniyle, Sovyet baskılarının boyutunu kesin belirlemek de bir diğer sorundur. Bazı bilgilere göre, Nisan 1920'den Ağustos 1921'e kadar olan dönemde Azerbaycan'da 48 bin kişi kızıl terörün kurbanı olmuştur. Başka bir bilgiye göre, Azerbaycan'da Bolşevik iktidarının ilk iki yılı boyunca 80-90 bin kişi öldürülmüştür (Şükürov 1990: 86).

Bir diğer kaynakta ise, sadece 1937-1938'de Mir Cafer Bağirov'un talimatıyla 70 bin insanın öldürüldüğü kaydedilmektedir. Bunlardan da 29 binini aydınların oluşturduğu ifade edilmiştir. Tarihçi Mecit Katibli'ye göre, 1937'de Azerbaycan'da 29 bin kişi "halk düşmanı" ilan edilerek kurşuna dizilmiş ya da Sibirya'ya sürülmüştür. Yine, 1937'de sadece Hazar Denizcilik İdaresi'nden 200 yönetici, 19 gemi kaptanı tutuklanmıştı. Baskı (repressiya) konularını araştıran ve onun bizzat tanığı olan Murtuz Sadıgov, "en düşük tahminlere göre, 30'lu ve 40'lı yıllarda en az 250 bin Azerbaycanlının ceza önlemlerinin acısını tattığını" kaydetmektedir. Bir başka kaynak, 1937-1938 yıllarında Azerbaycan'da 120 bin insanın baskılara kurban gittiğini bildirmektedir. Baskıların boyutuna göre, Azerbaycan ve Gürcistan sadece Ukrayna'dan geri kalmış, diğer ülkelere kıyasla burada durum daha kötüydü (Altstadt 1992: 150, Nesibli 2019: 405).

1937 yılı öncelerden çok daha farklıydı. Hatta Repressiya'yı uygulayan taraf

bile güven duygusuna sahip değildi. Müsavat'taki "Türkiye ajanlarını" ortaya çıkarmayı kendisi için büyük hüner gören Ali Haydar Garayev, Azerbaycan İnkilap Komitesi üyesi, Gence isyanında binlerce kişinin ölümüyle doğrudan ilgili olan olağanüstü komiser Hamid Sultanov özellikle "silahlı isyan güçlerinin öncüsü" suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırıldı. Sultan Mecid Efendiyev, Dadaşzade, Hüseyin Rehimov, Cengiz Yıldırım, Mirza Davud Hüseyinov, Mustafa Guliyev, Gazanfer Musabeyov, Hasan Seferov, Halfe Hüseyinov vb. parti ve devlet adamları çeşitli suçlamalarla hapsedilerek idam cezasına çarptırıldı. Bu devlet adamlarının Sovyet iktidarı karşısındaki hizmetleri bile dikkate alınmamıştır (Nesibli 2019: 407).

1937-1938'deki Büyük Terör'ün Azerbaycan için doğurduğu bir başka sonuç da kendisi, babası veya dedesi Güney Azerbaycan'dan göç ederek Bakü petrol sanayisinde ya da tarım alanında çalışmış olan 100 binden fazla kişinin Sovyet Azerbaycan'ından sürülmesidir. Bu kişilerin yanlarına alamadıkları mallara el konuldu. Aralık 1937'den Mart 1938'e kadar, Bakü gazetelerinin kaydettiği gibi, "kısmetsizler kervanı" İran sınırına doğru yol almaktaydı. Binlerce insan yollarda öldü. Bu sürgün, Azerbaycan Türkü'nün iki kısmı arasında organik bağın zayıflatılması anlamına geliyordu. 1946'da 10 binden fazla kişinin tekrar Kuzey Azerbaycan'a göç etmesi ise bu büyük acıyı ve doğurduğu kayıpları telafi edemedi (Leeuw, 2000; 128).

Mart 1953'te, "Halkların Babası" kimliğini alan diktatör Stalin'in ölümü, Sovyet devletinin ve toplumunun hayatının yenilenmesine olanak sağladı. Kısa süre sonra, Sovyet baskı makinesinin doğrudan başında duran Lavrenti Beriyanı'nın hapsi ve mahkemesinin ardından onun yakın müttefiki ve dostu Bağirov da hapsedilerek adalete teslim edildi. 1933'ten sonra Azerbaycan'a hükmetmiş olan Mir Cafer Bağirov dönemi sona ermiş oldu (Nesibli 2019: 407).

Akademisyen Ziya Bünyadov'un konuyla ilgili araştırması, Sovyet tarihçiliğinden temelde farklı olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. 1993 yılında yayımlanan *Kızıl Terör* kitabında, arşiv belgelerine dayanarak 20'li ve 30'lu yıllarda Azerbaycan tarihinin incelenmemiş sayfalarını vurguladı. Ziya Bünyadov, 1936-1937 yıllarında Azerbaycan aydınlarının yaklaşık 70-80 bin temsilcisinin yok edildiğini belirtmektedir (Zülfüqarlı 2012: 298).

1937 ve 1938'de de Stalin diktatörlüğü, Sovyet devrinde yapılan sistematik temizlemelerin en kanlısını icra etmişti. Bu temizleme asıl Rusya'da Troçkicilere, Sovyetler Birliği'ndeki Rus olmayan cumhuriyetlerde de milli unsurlara karşı tercih edilmişti. Troçkiciler, Stalin'in şahsi tahakkümüne karşı geliyorlardı; milli unsurlar ise Ruslaştırma siyasetine karşı mücadele ediyorlardı. Bolşeviklerin Ruslaştırma siyaseti ise ekonomi alanında merkezleştirme, kültür alanında "Sovyetleştirme" suretiyle tatbik olunuyordu.

Sovyetlerin ekonomik merkeziyetçiliği memleketi, Moskova'nın planına göre istismar etmekten ibarettir. Kültürün Sovyetleştirilmesi demek, Sovyet Türk-Müslüman cumhuriyetlerinin hakiki faciası olan Ruslaştırma demektir. İlk sırada bu siyaset “kültürün şekilce milli, manaca komünist” olmasından bahseden bir formülle maskelenmekteydi. Başta, Türk illerinin yerli özelliklerine ve milli geleneklerine tahammül eden Bolşevikler, gitgide taktiklerini değiştirmektedirler. Sovyet kültürçüleri öz köklerinden koparılan Türk kültürünü ve onunla beraber milli kültür trenini Sovyet raylarına oturtular. Fakat Türk illerinde saklı kültür kuvvetleri Sovyetlerin bu siyasetine karşı koydular. İki düşman cereyan arasında kesin bir savaş başladı: Bir yandan Türkleştirme, öbür yandan da Ruslaştırma partizanları karşı karşıya geldiler. Her iki zümrenin esaslı tezleri, 1937'de Bakü'de toplanan İmla ve Terim Kongresi'nde ifade ve formüllerini buldular. Rusçular mutlak bir Sovyeteştirme maksadıyla şunları istemektedirler:

1. Milletlerarası terimleri, asıllarında olduğu gibi değil, yalnız Rusçada olduğu şekilde kullanmalıdırlar.
2. Rusça terimleri tercüme etmeden, aynıyle almalıdır.
3. Başka Türk lehçelerinden sözler alınmamalıdır.
4. Arapçadan, Farsçadan ve Osmanlıcadan alınan sözleri aynı manayan gelen Rusça sözlerle değiştirmelidir.

Buna mukabil Türkçüler şunları istemektedirler:

1. Terimler Türkleştirilmelidir.
2. Azerbaycan'ı, Ruslaştırmaya götürecek Sovyeteştirmeye meydan vermemelidir.
3. İmla meselesinde, umumi edebi esaslara dayanmalı ve aynı zamanda, mümkün olduğu kadar diğer Türk lehçeleriyle olan ortak özellikleri korumaya bakılmalıdır.

Sovyetler Birliği'ndeki çok dilli kültürlerin gittikçe daha çok Ruslaştırılması Bolşevizmin temel iddiası olarak karşımıza çıkmaktadır. Memleketteki kültür geleneklerini himaye etmek isteyen en küçük bir hamle “Sovyet rejimine karşı bir suikast” gibi telakki olunuyordu.

Türk illerini Sovyeteştirmede Rus Bolşeviklerine büyük hizmet eden Azerbaycan'da Nerimanov, Türkistan'da Feyzulla Hocayev, İdil-Ural'da Sultan Galiyev, Kırım'da Veli İbrahimov gibi adamlar bile sonradan milliyetçilikle itham edilerek gazaba uğradılar. “Türkçülüğü” ve “Pantürkizmi” takipte maharet gösteren Karayevler, Ruhullalar ve başkaları bile 1937 katliamında milliyetçi ve Pantürkist diye ortadan kaldırıldılar. Büyük şair ve yazarlardan Hüseyin Cavit, Ahmet Cevat, Münevver Kari, Çobanzade gibi milliyetçi nesle mensup

şahsiyetlerden sarf-ı nazar, bizzat Bolşevik okulundan yetişen aydınlar bile “Sovyetleştirme” terörünün kurbanı oldular. S.M. Efendiyev (Azerbaycan Sovyetleri İcra Komitesi'nin sabık reisi), Hamit Sultanov (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin halk komiserlerinden) gibi eski komünistler bile milliyetçi diye öldürüldüler. Hatta Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1937'den önce ölüp gitmiş ilk başbakanının hatırası bile “milli sapıntıcı” imiş diye mahkum ve manen idam edildi (Resulzade, 2020; 387-400).

Edebiyat gazetesinde Azerbaycan'da bu konuyu araştıran akademisyen ve aydınlar Repressiya döneminin müzakeresini yaparak konuyu bilimsel çerçevede irdelemiş oldular. Müzakeredeki önemli ifadeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Aslında Repressiya döneminin 1937'de değil, 1930'da başladığını ifade eden önemli araştırmacılar da mevcuttur. Bu araştırmacıların önemli bir kesimi dönemin SSCB Halk Komiserleri Birinci Başkan Yardımcısı V.M. Molotov'un, yeni yıl öncesi bir konuşma yaptığında, 1930 yılının aydınların barış içinde yaşadığı son yıl olacağı görüşünü dile getirmesini esas olarak ortaya koymuşlardır. Bundan sonra hafif de olsa bir baskı dalgası başladı ve bu süreç daha da artan tempoda diğer yılları takip etti.
2. 1937 Repressiyası toplumun tüm kesimlerini kapsamaktaydı. Bizim düşüncemizde, sadece şairlerin ve yazarların repressiyaya maruz kalacağı şekilde şekillendirildi. Aslında baskının anatomisi çok karmaşıktı ve bu konu Azerbaycan'da kapsamlı olarak çalışılmamıştır. Bu konu hem tarihsel hem de hukuki açıdan ayrı ayrı araştırılmalıdır. Bununla birlikte, bir bütün olarak baskının araştırılması birkaç aşamada gerçekleştirildi. 1956 yılına kadar baskıdan söz edilmedi. Aileleri bile ağızlarını açıp bir şey söyleyemediler, tutuklanma nedenlerini sormadılar. 1956'dan sonra yazar ve şairlerin beraatlerine ve eserlerinin yayımlanmasına rağmen, soruşturmaları veya tutuklanma sebepleri hakkında bilgi verilmedi. Genel olarak, ister baskı döneminde ister beraat sonrasında olsun, bilgi eksikliği vardı. Bu bilgi eksikliği 80'lerin başına kadar devam etti. Ancak bu andan itibaren, bastırılanlar, baskı tsunamisi hakkında makaleler yazılmaya başlandı. Baskı hakkında en iyi yazılar 80'lerin sonunda ve 90'ların başında yazılmıştır. Bu araştırmalar gerçeklere dayanıyordu (*Edebiyat Gazetesi*, 22.01. 2018).

Sonuç ve Değerlendirme

Toplumlar varlıklarını sosyoekonomik ve sosyokültürel yapılarını koruyarak devam ettirirler. Bu yapı korunumu, toplumsal kurumlar dediğimiz kültürü de oluşturan unsurların nesiller boyunca aktarılması ile ilişkilidir. Stalinizm ve

onun ortaya koyduğu kızıl şiddet bu aktarımı kesintiye uğratan ve toplumlari kökeninden koparmayı amaçlayan faaliyetleri kapsar.

Stalin *homosovyeticus* yaratma hedefi doğrultusunda, toplumsal hayat alanı içinde toplumlari tarihlerinden ve kültürlerinden koparmayı amaçlamıştır. Ortaya çıkarılmak istenen “Sovyet insanı” sosyalist tanımlamada kendini bulan, yeni sosyopolitik, sosyoekonomik rejimin bir unsuru ve tüm feodal özelliklerinden sıyrılmış birey olarak görülmüştür. Bu kapsamda tarih, edebiyat gibi kültürel alanlarda yeni bir gerçeklik inşa edilmiştir. Stalinist bakış açısı kültürü sadece etnografik bir malzeme olarak görmüş folklorik bir çeşitlilik olarak tanımlamıştır. İşte bu tavır Azerbaycan’da çeşitli alanlardaki entelektüellerin, kanaat önderlerinin çeşitli suçlamalarla ya sürgüne gönderilmelerini ya da idam edilmelerini beraberinde getirmiştir.

Bu on yıllık baskı ve katliam süreci sonuçları itibarıyla zamanını aşan, uzun bir etki ortaya koymuştur. Kendi tarihine yabancı, kendi toplumunu öncelemeyen sadece sosyalist kimlik içinde kendine yer arayan bir yurttaş tipi ortaya çıkmıştır. Azerbaycan bağımsızlık sonrası bu ruh halinden hızlı bir şekilde kurtulma gayretini ortaya koymuştur. Repressiya şehitleri ise Azerbaycan devletinin ve Türk kültürünün değerleri olarak en saygın yerlerindedirler.

KAYNAKÇA

- ALTSTADT Audrey, (1992), The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule
- ASANOVA Sabina, (2013), Azerbaycan’dan Orta Asya’ya Sürülen Azeri Türkleri (1937-1938), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- CƏFƏROVA Kəmalə, (2019), Müasir Azərbaycan Ədəbiyyatında Repressiya İctimai-Siyasi Prosesin Ən Böyük Hədəsi Kimi, AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi , Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. № 2 (17) Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı
- DİLEK İbrahim, (2019), Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Turkish World Journal of Language and Literature Sayı/Issue: 48 (Güz-Autumn) - Ankara, Türkiye
- GÖYÜŞOV Altay, (2021). Azərbaycan millətçiliyinin yaranmasından günümüzə qədər qısa təsviri, Bakı Research Institute , 6 Sentyabr
- XƏLİLƏOV Aslan, (2015), Azərbaycan SSR 1920-1930-Cu illərdə: Hakimiyyətdaxili Qarşılıqlar, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakixanov Adına Tarix İnstitutu, Bakı: Turxan
- İSAYEV Samir (2018), Azerbaycan’da Büyük Terror və Mir Cəfər Bağırovun Rolu, Bakı Research Institute, 1 Mayıs
- KARACA Ahmet, Azerbaycan’ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği yayınları, 1982, s. 20.
- QARAYEV Yaşar, (1996), Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı, «Sabah» nəşriyyatı
- QASIMLI Musa, (2006), Azerbaycan Türkleri’nin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945, Türkçesi: Ekber N. Necef, Kaknüs Yay., İstanbul
- QASIMOV Cəlal, (2020), Siyasi Repressiya: Həyatda Və Ədəbiyyatda, «Elm Və Təhsil» Bakı
- LEEUEW Van Der Charles , (2000), Azerbaijan. A Quest for Identity. A Short History.
- MƏMMƏDZADƏ Mirzə Bala, (1992), «Milli Azərbaycan hərəkati», Bakı, Nicat

NESİBLİ Nesib, (2019), Azərbaycan Tarihi Millet, Devlet Ve Siyaset, Altınordu Yayınları, Baskı: Bizim Büro Matbaacılık / Ankara

Repressiya Faciəsi (https://www.azerbaijans.com/content_1709_az.html) Erişim tarixi. 23.04.2022

RESULZADE Mehmet Emin (2020), Seçme Eserler 2, Süreli Yayınlardaki Yazıları El Yazmaları, Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, Ötüken Neşriyyat, İstanbul

RƏSULZADƏ M.Ə, (1991), Əsrimizin Səyavuşu, Bakı, Gənclik

RƏSULZADƏ M.Ə, (1991), Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, «Gənclik», 1991

ŞÜKÜROV Kərim, (1990), 'Azərbaycanda demoqrafik vəziyyət', Kitablar aləmində, N 1-2.

TEĞİN Emre, (2017), Azərbaycan'da Sovyet Rejiminin Kuruluşu ve Kızıl Kırğın, (repressiya), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı

ZÜLFÜQARLI Məhərrəm, (2012), Repressiya Dövrünün Tarixşünaslığı, (XX əsrin 30- cu illəri), Tarix və Onun Problemləri, Tarixşünaslıq, Mənbəşünaslıq, N-4

HAЗАРЛИ Азиза, (2014), XI Красная Армия в Северном Азербайджане: оккупация, расправы, бесчинства

“Ədəbiyyat qəzeti”nin müzakirə saati, (2018), Repressiya: Gizlin və gerçəkləri ilə, 22.01. 2018

BAŞKURT TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Mustafa ARSLAN*, Salih Mehmet ARÇIN**

Giriş

Başkurtlar 8. yüzyıldan itibaren haklarında bilgi sahibi olunan Kıpçak Türk kavimlerinden biridir. Günümüzde çoğu İdil-Ural Bölgesi'nde Volga Nehri ile Orta ve Güney Urallarda Rusya Federasyonu'na bağlı özerk Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Başkurdistan dışında Rusya Federasyonu içindeki Çelyabinsk, Orenburg, Perm, Sverdlosk, Kurgan ve Tümen gibi yerlerde, Rusya dışında Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Türkiye gibi diğer ülkelerde de yaşayan Başkurt Türkleri bulunmaktadır.

Başkurt Türkleri, 1937-38 yıllarında Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan ve “Repressiya [Bastırma]” olarak adlandırılan siyasi baskı ve zulümlere en şiddetli ve yoğun şekilde maruz kalan topluluklardan biridir. Araştırmacılar tarafından “Great Terror [Büyük Terör]”, “Great Purge [Büyük Temizlik]”, “Mass Terror [Kitle Terörü]”, “Bol’şoy terror [Büyük Terör]” gibi adlarla da anılan siyasi baskı ve zulümlerin Başkurt Türkleri üzerinde daha şiddetli ve yoğun uygulanmasının sebebinin iyi anlayabilmek için, Başkurt ve Rus ilişkilerinin repressiya öncesi tarihsel sürecine kısaca göz atmak gerekir.

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü <https://orcid.org/0000-0003-1133-7373>, marslanm@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü <https://orcid.org/0000-0002-9337-0611>, saliharcin@gmail.com

Repressiya Öncesi: Başkurt-Rus İlişkileri Tarihi

Altın Ordu Devleti'nin 1481'de dağılmasıyla Sibir Hanlığı, Kazan Hanlığı ve Nogay Ordası bünyesinde yaşamaya başlayan Başkurt Türkleri, 1557'de Kazan Hanlığı'nın yıkılmasıyla Rusların hâkimiyeti altına girdi. İlk zamanlarda Çarlık Rusya'sının uyguladığı yumuşak siyaset sayesinde, Başkurt Türklerine kendi kültür ve inançlarına göre yaşama hakkı verildi. Üzerinde yaşadıkları toprakları işletme, kendi din ve geleneklerine göre hayatlarını sürdürme imkânı elde ettiler. Bu sebeple 1649'da Ruslarla birleşme yoluna gittiler. Ancak Çarlık yönetimi, Başkurtlarla yapılan anlaşmalara sadık kalmadı ve gittikçe kendi çıkarları doğrultusunda sertleşen bir merkezileştirme ve asimilasyon siyaseti uygulamaya başladı. Başkurtlara ait geniş ve verimli topraklara zorla el koydu, bu toprakları Rus soylularına ve manastırlarına dağıttı. Başkurtların yaşadığı topraklarda büyük Rus çiftlikleri oluşturuldu ve bölgede Rus nüfus artmaya başladı. Rus askerî ve dinî yapılanmaları hız kazandı (Togan 2003: 21, Kamalov 2008: 27-28). Başkurt topraklarının gittikçe Rusların istilasına uğraması ve misyonerlerin faaliyetleriyle Müslümanların Hristiyanlaştırılması (Ortodoksluk) yolundaki dinî baskılar, Başkurtlar arasında rahatsızlığa ve ayaklanmalara yol açmaya başladı. Neticede 17. ve 18. yüzyıllar Başkurt Türklerinin Ruslara karşı yoğun mücadelesine sahne oldu. 1645 yılında "Seyyid Batır" ile başlayan ayaklanmalar, 1707'de "Aldar Kösüm", 1709, 1736 ve 1740'ta "Karasakal", 1755'te "Abdullah Batırşah", 1774'te "Salavat Yulayev" ayaklanmaları ile sürdü. Ruslar yaklaşık iki yüz yıl süren bu ayaklanmaları şiddetle bastırdılar (Doğan 2011: 121-133). Ayrıca ayaklanmalara sebep olan baskı ve zulümlere, Çarlık yönetiminin Türk boyları arasında uyguladığı ayrılıkçı politikalar da eklenince iyice zayıflayan Başkurtlar, Rus hâkimiyetine boyun eğmek zorunda kaldılar. Belli oranda hedeflerine ulaşan ve büyük sayıda Müslüman topluluğu yönetimi altına alan Ruslar, huzursuzluğu gidermek ve ayaklanmaları önlemek için yeniden yumuşak bir siyaset izlemeye başladı. Başkurtlar ve diğer Müslüman ahali üzerindeki baskılarını azaltarak bu halkların bazı hukuki haklarını kullanmalarına izin verdi. Akabinde 1789 yılında Ufa'da "Rusya Müslümanları Müftülüğü" kuruldu (Özbay 2013: 2034).

Başkurt Türklerinin Çarlık yönetiminin merkezîyetçi ve tedricen asimilasyona yönelik politikalarına karşı, topraklarını, kimliklerini, inançlarını koruma isteği ve mücadelesi, 20. yüzyıl başlarında tekrar canlandı. 1917 Ekim Devrimi ile başlayan Rus İç Savaşı, Başkurt Türklerinin kendi geleceklerini tayin etme yönünde bir fırsat yarattı. Bu bağlamda Zeki Velidi Togan önderliğinde, 1917'de Çarlık taraftarlarıyla Bolşevikler arasında kalmış bir Başkurdistan devleti (Küçük Başkurdistan) kuruldu. Fakat kısa sürede bu devlet Bolşevikler tarafından tasfiye edildi. Diğer taraftan iç savaşta Rusya Müslümanlarının desteğine ihtiyaç duyan Bolşevik rejimin milliyetler komiseri Stalin, 23 Mart 1918 tarihinde Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etti. Başkurt-

lara önderlik eden ve onların özerkliğini savunan Zeki Velidi Togan, Çarlık taraftarlarıyla uzlaşamayınca saf değiştirerek 1919'da Sovyet temsilcileri ile Geçici Başkurt Hükûmeti'ni kuran bir anlaşma imzaladı. Anlaşmayla birlikte 27 Mayıs 1920'ye kadar olan 15 aylık sürede Bolşevikler ile iş birliği yapıldı. Zeki Velidi'nin amacı bu dönemde Lenin ve Stalin gibi Bolşevik önderlerle iş birliği yaparak Başkurtların özerkliğini sağlam temellere oturtmaktı. Fakat bu iş birliği de kısa sürede bozuldu. Başkurtların özerkliği fiilen ortadan kaldırıldı, Zeki Velidi ülkeden ayrılmak zorunda kaldı (Özbay 2013: 2037-2038). Onun Başkurtların bağımsızlığı yolunda ortaya koyduğu düşünceler ve mücadele ruhu, Bolşevizm ve merkezileşme karşıtı bir ideoloji olarak "Validovculuk" şeklinde adlandırıldı.

Bolşevikler duruma hâkim olduktan sonra Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yerine 23 Mart 1919'da Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni, 1920'de ise Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturular. Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti aynı zamanda SSCB'nin ilk özerk cumhuriyeydi. Böylece Bolşevikler, iç savaşta kendilerinin safında yer alan Başkurtları bir anlamda ödüllendirmişlerdi. Bolşevik yönetim durumdan istifade ederek iki kardeş topluluk olan Başkurtlar ve Tatarları birbirinden ayırdı. Arkasından bunlar için ayrı ayrı alfabe ve yazı dilleri geliştirildi. Ayrı birer millet oldukları bilinci yerleştirilmeye çalışıldı. Özellikle 1924 yılında Stalin'in SSCB'nin başına geçmesiyle ülke genelinde başlayan kolektifleştirme siyaseti çerçevesinde baskı ve sindirme faaliyetleri arttı. 1861'deki köylü reformuyla ortaya çıkan ve Sovyet döneminde *kulak* olarak adlandırılan varlıklı toprak sahipleri, Stalinist zihniyetin düşmanı haline geldi. Suçlamalar farklı olmakla birlikte ülke sınırlarındaki bütün halklar çeşitli sıkıntılar ve mağduriyetler yaşamaya başladı. Kulaklar ve özerklik sahibi halklar "Sovyet devletinin altını oymak, merkezi yapıya uymamak, Türkiye liderliğinde Büyük Turan'ı yaratmak için karşı-devrimci faaliyetler" veya "Burjuva Finlandiya'nın himayesinde Fin-Ugor federasyonu, Ural-Volga bölgesinin topraklarını SSCB'den koparmak" gibi suçlara maruz kaldı. Bu bağlamda 1930'ların başlarına kadar *İçişleri Halk Komiserliği* (NKVD) birimleri "Sultan-Galiyev Davası", "Mari Davası", "SOFIN Davası" vb. davalar üreterek baskı ve zulüm politikalarına zemin oluşturular. Başkurt ve Tatar Türklerinin bazı yöneticileri de *bütün itirazlarına rağmen* "Galiyevcilik" ve "Validovculuk" ile suçlandı (Yandurin 2010: 287-288).

Sonuç olarak bu tarihsel süreçte Başkurt Türkleri, Çarlık Rusya'sıyla başlayan ve Sovyetler Birliği yönetimiyle devam eden Rus merkezîyetçi ve özellikle İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türk topluluklarının tedricen asimilasyonuna yönelik politikaların öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. Bunun başlıca iki temel sebebi vardır. Birincisi Başkurt Türklerinin milli-manevi değerlerine

bağlı ve bağımsızlıklarına düşkün bir topluluk olmasıdır. Bundan dolayı Başkurtlar, Rus tarihçilerin ifadeleriyle “Doğuda Rus hâkimiyetinin en azılı düşmanları”, “Rusya’ya muhalif ve isyanlara hazır bir kabile” olarak görülmüştür. Ruslar açısından bu topraklara sahip olmanın çok pahalıya mal olduğu, birçok insanın bu uğurda canını verdiği ve neredeyse iki yüzyıldan fazla bir süre özellikle Başkurt topraklarında inatçı yerel halk ile sonu gelmez mücadeleler yapıldığı belirtilmiştir (Özbay, 2013: 2034-2035). İkinci sebebi ise yeraltı zenginlikleri, ormanları, tarıma elverişli geniş arazileri ve stratejik konumu itibarıyla önemli bir merkez olan Başkurtların yaşadığı topraklardır. Bu topraklar, güç ve iktidarı her şeyin üzerinde gören Rus politikaları yönünden her zaman kontrol altında tutulması gereken coğrafi bir hedef olmuştur.

Repressiya Dönemi: Olaylar ve İnfazlar

1930’lu yıllar genelde Sovyet tarihinin özelde Başkurt Türklerinin en zor ve trajik dönemlerindedir. Stalinist zihniyetin “şüphe atmosferi”, “halk düşmanları arayışı” ve “casus çılgınlığı” üzerine kurulu “ülkeyi iç düşmanlardan temizleme mücadelesi” bağlamındaki kitlesel baskıları, pek çok topluluk gibi Başkurt Türklerini de derinden etkilemiştir. Bu baskılar Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (BASSR) bünyesinde de sadece “merkezi yapıya uymayan karşı-devrimci sabotaj ve casusluk örgütü” mensubu siyasi muhalifler, kulaklar ve aydınlarla sınırlı kalmamış, giderek toplumun eğitim, kültür, inanç, iktisat gibi bütün alanlarına uygulanan bir kitle terörüne dönüşmüştür.

Daha 1920’li yılların başından itibaren özellikle “Sultangaliyevci” ve “Validovcu” olmakla suçlanan toplumun farklı kesimlerinden yönetici, eğitimci, yazar, kanaat önderi nitelikli şahsiyetler, uydurma davalarla çeşitli cezalara maruz bırakılmıştır. Araştırmacıların arşiv belgelerine ve dava tutanaklarına dayalı olarak verdiği bilgilere göre örnek olarak, 1929-1933 yılları arasında Başkurt ASSR Halk Eğitim Komiseri Abdullah Adıgamov, Zeki Velidi ile temas kurduğu ve gizli yazışmalar yaptığı gerekçesiyle suçlanmıştır. Adıgamov savunmasında, bu yazışmaların 1919 yılında Zeki Velidi’nin ve Başkurt ordusunun Sovyetler safına katılması yönünde olduğunu belirtmesine rağmen cezalandırılır. Adıgamov gibi “Validovcu” oldukları gerekçesiyle Başkurdistan’ın Ufa ve Zilair bölgesinde iki yüzden fazla kişi “ifşa ve tasfiye edilen karşı-devrimci ve milliyetçi isyancı örgütlere mensup” oldukları gerekçesiyle tutuklanır. Yine bir başka davada SSCB Halk Komiserleri Konseyi (OGPU) Yönetim Kurulunun 28 Temmuz 1930 tarihli kararı ile Mirsaid Sultangaliyev’in de aralarında bulunduğu 21 sanık mal varlıklarına el konularak ölüm cezasına çarptırılır. Aynı kararlar 11 sanık 10 yıl, 24 sanık 5 yıl, 11 sanık 3 yıl süreyle mal varlıklarına el konulup toplama kamplarına gönderilir, 9 sanık ise merkezi ve ulusal bölgelerde ikamet etmekten men edilir. Müsadere edilen topraklar *kolhoz*lara devredilir. Sürgüne gönderilenler ağır işlerde çalışmaya zorlanır. Fakat daha sonra

8 Ocak 1931'de OGPU'nun aynı kurulu 21 kişi hakkında verilen ölüm cezasını iptal eder ve 13 Ocak 1931 tarihli kararlar bu cezayı "10 yıllık toplama kamplarında hapis cezası" ile değiştirir. 1934'te M. Sultangaliyev de beklenmedik bir şekilde serbest bırakılır ve hatta Saratov bölgesinde ikamet etme izni alır. Bununla birlikte, sözde "Sultangaliyevci" ve "Validovcu karşı-devrimci sabotaj ve casusluk örgütü" konusu kapanmaz. (Yandurin 2010: 289-290).

Stalinist yönetimin insanlara korkmayı öğretmek, sistemi kabul ettirmek, insanların her şeye gücü yeten devlet canavarı karşısında savunmasız olduklarının farkına varmalarını sağlamak yönünde uyguladığı bu baskılar, 1937-1938 yıllarında ise zirve noktaya ulaşır. "Repressiya" veya diğer adlandırmalarla araştırmalar tarihinde yer alan bu baskı dönemi Başkurdistan'da, Ağustos 1937'de "Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi" altındaki "Parti Kontrol Komisyonu" üyesi Mariya Mihaylovna Sah'yanova'nın oraya gelmesiyle başlamıştır. Sah'yanova'nın Başkurdistan ziyareti, parti kadrolarının düşman unsurlar olarak tanımlanan halk düşmanlarına karşı ihtiyatlı olup olmadığını kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Sah'yanova, "Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesinin Örgütsel ve Parti Çalışmaları Bölümü"ne gönderdiği ziyaret raporunda "Başkurdistan Bölge Komitesi'nin mevcut yönetiminin halkın düşmanlarına dair izleri 'örtbas ettiği', Başkurdistan Bölge Komitesi'nin mevcut yönetiminin halkın düşmanlarına karşı mücadeleye liderlik edemediğini ve yıkımın sonuçlarının ortadan kaldırılmasıyla ilgili doğru parti liderliği sağlayamadığını, dolayısıyla Başkurdistan cumhuriyetinin tüm yönetim kadrosunun incelenmesi gerektiğini" belirtmekteydi (Yandurin 2010: 291, Almaev 2020: 100). Sah'yanova'nın mezkûr bölüme bilahare gönderdiği raporda da Başkurdistan'daki duruma bir an önce müdahale edilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Akabinde Sah'yanova, 7-11 Eylül 1937'de, Ufa şehir parti komitesinin Şubat-Mart genel kurulunda, Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesinin kararlarının uygulanması toplantısında Başkurdistan Bölge Komitesi ve Ufa şehir parti komitesinin faaliyetleri hakkında bir değerlendirmede bulunmuş ve Başkurdistan'daki parti yönetimini dikkatsizlik ve körlükle itham etmiştir (Yandurin 2010: 291).

4-6 Ekim 1937'de düzenlenen Başkurt Bölge Komitesinin III. Genel Kurulu'na (Plenum), Merkez Komitesi Sekreteri A. A. Jdanov başkanlık eder ve açılış konuşmasında şunları söyler:

Liderliğin uygunluğunu kontrol etmenin ana sorunu, bir Bolşevik'in Troçkist-Buharin bloğunu yenmek, casusluğu ve sabotajı ortadan kaldırmak için nasıl muktedir olduğunu ve fiilen nasıl savaştığını göstermesidir. Merkez Komitesi, Yakov Borisoviç Bikin ve Ahmet Resmuhammedoviç İsançurin'i bölge parti komitesinin sekreterlik görevinden çıkarmaya karar verdi ve genel

Pravda Gazetesi

kurul tartışmayı, bir cevap talep etmeyi ve düşmanların neden uzun süredir silahlı faaliyet gösterdiğini sorgulamayı tercih etti. (...)

Bu ifadeler, aslında konuyla ilgili kararın çok daha önce verildiğini ve söz konusu kurulun görünen yüzünün ardında Yakov Borisoviç Bikin ve Ahmet Resmuhammedoviç İsançurin'in duruşması olarak düzenlendiğini göstermektedir. Çünkü Sah'yanova'nın raporundan sonra ülkenin her bölgesinde NKVD çalışanları ve basın, mümkün olduğunca çok sayıda "halk düşmanını, faşist ajanları, burjuva milliyetçilerini ifşa etme" talimatına uygun davranır. Gazeteler her gün parti örgütlerindeki ve diğer kurumlardaki yöneticileri, çalışanları açığa çıkarma çabası içinde olur. Öyle ki, daha genel kurul toplantısından önce basında çıkan yazılarla yöneticilerin ve kanaat önderlerinin suçlandığı görülür. 17 Eylül 1937'de *Pravda* gazetesi, L. Perevozkin'in "Başkurdistan'da Bir Grup Burjuva Milliyetçisi" adlı bir makalesini yayımlar. Makalede, "cumhuriyetin neredeyse tüm parti ve ekonomik aygıtının burjuva milliyetçilerinden, Validovculardan" oluştuğu belirtilir.

Aynı gün *İzvestiya* gazetesi benzer içeriğe sahip "Başkurt Burjuva Milliyetçileri ve Savunucuları" başlıklı bir başka makale yayımlar. 21 Eylül 1937'de *Başkurdistan* gazetesinde "Başkurdistan Halk Eğitim Komiserliğinde Burjuva Milliyetçilerinin İzlerini Yok Edin" başlıklı makale yayımlanır. Yine 22 Eylül 1937'de *İzvestiya* gazetesinde "Başkurt Halk Eğitim Komiserliğinde (Narkompros'ta) Burjuva Milliyetçileri" başlıklı makale, Halk Eğitim Komiserliği'nde faaliyet gösterdiği iddia edilen "halk düşmanları"na ayrılmıştı (Almaev 2007: 138). Genel kuruldan bir gün önce de, *Krasnaya Başkiriya* gazetesinin 3 Ekim 1937 sayısında çıkan başyazısının "İflas Eden Liderlikten Kurtulma" başlığı,

bu durumun bir kanıtı olarak son derece dikkat çekicidir. Bahse konu yazının içeriği şöyledir:

Partinin bölge komitesinin genel kurulu açılıyor. Başkurdistan'ın parti örgütü, liderliği halkın düşmanlarıyla bağlantılı olarak suçlayan ve onları himaye eden yüzlerce yeni gerçekle yüzleştiriyor. Bu gerçeklerden kaçacak hiçbir yer yok. Plenum, halkın düşmanlarını ve onların patronlarını sonuna kadar açığa çıkaracak ve Başkurt parti örgütlenmesini iflas eden liderlerden kurtaracaktır. (Yandurin 2010: 291-292)

Genel kurul toplantısına 12 Haziran 1937'de XVII. Bölge Konferansı'nda seçilen Başkurt Bölge Komitesinin 63 üyesinden sadece 30 kişi katılmıştır. Genel kurulun kapanış konuşmasında A. A. Jdanov, "Baskurdistan'daki karşı-devrimin tam merkezine bir darbe vuruldu. Direkler kesildi, çitler daha kolay düşecek. Açıkçası, Baskurdistan bir vaha değil, bir sınıf mücadelesi yeridir. Lanet soyadlarını unutun. Mezarlarında kavak kazığı var." değerlendirmesiyle kararın çok önceden verildiği anlaşılan kurulu sonlandırmıştır.

Genel kuruldan sonra Bölge Komitesi sekreterleri Bıkın ve İsançurin'in yanı sıra SNK BASSR Başkanı Zinetullah Gizatoviç Bulaşev, TSİK Başkanı Afzal Muhiiddinoviç Tagirov ve diğer bölge komitesi bürosu üyeleri de dâhil olmak üzere 274 üst düzey kişi tutuklanır. Bu kişiler Başkurt okullarında Rus dili ve edebiyatının öğretilmesini engellemek, okullarda komünist eğitimi bozmak için yıkıcı çalışmalar yürütmek, eğitim sistemini bozmak ve kargaşa yaratmakla suçlanır. 20 Ekim 1937'de gerçekleştirilen Başkurt Merkez Yürütme Komitesi (BaşTSİK) oturumunda 156 üyeden 47'si "halkın düşmanı oldukları", "halkın düşmanlarıyla bağlantı kurdukları" ve "sınıf mücadelesini engelledikleri" gerekçeleriyle kadrodan çıkarılır. Diğer taraftan 1933'te SSCB'de "Petrol endüstrisindeki karşı-devrimci sabotaj ve casusluk örgütü hakkında" davasına bağlı olarak 25 Aralık 1937'de Başkurdistan Petrol Rafinerisi (Başneft) Jeolojik Arama Ofisi (GPK) jeofizik bölümünün başkanı S. Haritono ve otuz iki petrol işçisi, mallarına el konularak ölüme mahkûm edilir (Yandurin 2010: 292, Almaev 2020: 101).

26 Kasım 1937'de, Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi (VKP) Başkurt Bölge Komitesinin birinci sekreteri Aleksandr Tarasoviç Zalikin, Baskurdistan'daki "halkın düşmanlarına" karşı mücadelenin seyri hakkında Josef Vişaryonoviç Stalin, Andrey Aleksandroviç Jdanov, Andrey Andreeviç Andreev, M. F. Şkiryatov, Georgiy Maksimilianoviç Malenkov ve Vyacheslav Mihayloviç Molotov'a bir rapor gönderir. Bu raporda, Baskurdistan'da 1933 yılı başlarından itibaren neredeyse tüm yönetim organlarının "burjuva-milliyetçi örgüt" tarafından ele geçirildiğini, VKP'nin Bölge Komitesi eski birinci sekreteri Yakov Borisoviç Bıkın başkanlığındaki sağcı Troçkist örgütle bir blok

kurduğunu belirtir. Bu örgütün daha sonra, Başkurdistan'ın ana bölgelerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu, Başkurdistan'ın 60 ilçesinden 27'sinde VKP bölge komitelerinin sekreterleri ve bölge liderleri tarafından yönetilen Troçkist-sağcı örgütlerin oluşumlarının açığa çıkarıldığını iddia eder. İlave-ten “partiden 248 kişinin daha tutuklandığını; Tarım Makinaları Birimi'nin (MTS) 33 yöneticisinin partiden ihraç edildiğini; 25 arazi (tapu) dairesi başkanının işten çıkarıldığını; 15 şube müdürü, 25 kıdemli MTS ziraat mühendisi ve yüksek bölüm başkanının da tutuklanarak mahkemeye verildiğini” bildirir (Yandurin 2010: 292). Bu rapor kapsamında bölgesel parti komitesi sekreterleri Gabbas Yağafaroviç Davletşin ve Ahmet Resmuhammedoviç İsançurin, Başkurt Merkez Yürütme Komitesi (BaşTSİK) ve aynı zamanda BASSR Yazarlar Birliği başkanı Afzal Muhiddinoviç Tagirov, BASSR Halk Komiserleri Konseyi başkanı Zinatulla Gizatoviç Bulaşev, Cumhuriyetin Devlet Planlama Komitesi başkanı Şagiahmet Muhametdinoviç Dautov, BASSR askerî komiseri Musa Latoviç Murtazin, BaşTSİK sekreteri Haris Kal'met'ev, Halk Eğitim Komiseri İbrahim Hafizoviç Abızbaev, devlet adamları Mullayan Davletşinoviç Halikov, Nuriagzam Tagiroviç Tagirov, Rıza Vahidoviç Abubakirov, İldarhan İbrahimoviç Mutin, yazarlar ve bilim insanları Daut Yulty, Gabdulla Amantay, Gubay Davletkireeviç Davletşin, Husain Kunakbay, Şağar Şaraf, Muhammetşah Abdurrahman Burangulov gibi şahsiyetler çeşitli cezalara maruz bırakılmışlardır (<https://bessmertnybarak.ru> Erişim Tarihi: 20.08.2022).

Yakov Borisoviç Bikin, hakkındaki suçlamalarla ilgili kendisini ifade edebilmek için Stalin'e 5 Ekim 1937 tarihli bir mektup yazar. Söz konusu mektubunda Bikin'in savunması şu şekildedir:

Beni, yoldaş Jdanov halk düşmanı ilan etti. Bu mektup kaderimin kararından önce size ulaşır mı bilmiyorum ama bana ne olursa olsun size söylemeliyim ki hiçbir zaman Partiye ve millete düşman olmadım ve son dakikaya kadar da olmayacağım. Ben, Bikin'in, halkın düşmanı ilan edilmesi, partinin çıkarları için korkunç bir hatadır. Tüm hatalarım ve bölge komitesinin hataları düşmanca eylemlere dönüşüyor. Sadece tek bir şey istiyorum. Dürüst, deneyimli bir uzmanın (müfettiş) bir kez daha tüm konuyu ayrıntılı olarak incelemesini ve gerçeğe ulaşmasını istiyorum, çünkü eğer bu şekilde yapılırsa partinin düşmanları ortaya çıkarılır ancak yapılmazsa suçsuz insanlar ölecektir ve bunun sonucunda düşmanlar kalacaktır. (Yandurin 2010: 292-293)

Bu savunmasına rağmen Bikin, 16 Ekim 1937 tarihinde tutuklanır. SSCB Yüksek Mahkemesi'nin 10 Şubat 1938 tarihli kararıyla da kurşuna dizilerek infaz edilir. Aynı suçlamalara maruz kalan BASSR askerî komiseri Musa Latoviç Murtazin 31 Mayıs 1937'de tutuklanır, 27 Eylül 1937'de vurulur. BASSR Halk Komiserleri Konseyi başkanı Zinatulla Gizatoviç Bulaşev 6 Ağustos 1937'de,

BASSR bölgesel parti sekreteri Ahmet Resmuhammedoviç İsançurin 6 Ekim 1937 tarihinde tutuklanmış, 10 Temmuz 1938 tarihinde kurşuna dizilmişlerdir. Halk Eğitim Komiseri İbrahim Hafizoviç Abızbaev Ekim 1937’de tutuklanır, 8 Aralık 1937’de vurulur. Devletin önemli kademelerinde görev yapmış olan Mullayan Davletşinoviç Halikov 25 Temmuz 1937’de tutuklanır, 27 Eylül 1937’de kurşuna dizilir. BASSR Yazarlar Birliği üyeleri Rıza Vahidoviç Abubakirov, Daut Yulty ve Gubay Davletkireeviç Davletşin, Perevozkin’in yukarıda bahsi geçen *Pravda* gazetesindeki makalesinde “milliyetçi unsurlarla bağı oldukları ve karşı devrimci kitaplar yayımladıkları” suçlaması üzerine 3 Ekim 1937 tarihinde tutuklanırlar ve 10 Temmuz 1938’de kurşuna dizilerek infaz edilirler. BASSR ekonomi birimi başkanı ve Başkurt ulusal hareketinin lider şahsiyetlerinden biri olan İldarhan İbrahimoviç Mutin 3 Şubat 1938’de vurulur. Yazar Şagar Şaraf, defalarca baskıya maruz kalır. 1928’de tutuklanıp Komi kamplarında üç yıl hapis yatar. 16 Nisan 1936’da tekrar tutuklanır, önce beş yıl, sonra 21 kişinin yer aldığı davada altı yıl hapis cezasına çarptırılır. Savcı daha önce verilen hapis cezalarını hafif bulur ve dava gözden geçirilir. 11 Ocak 1938’de yeniden yargılanır ve ölüm cezasına çarptırılır, 17 Haziran 1938’de Ufa hapishanesinde vurulur. İmay Nasiri 12 Aralık 1937’de tutuklanır, 8 yıl hapis cezasına çarptırılır, 1942 yılında gönderildiği kampta öldüğü bildirilir. BASSR Merkez Yürütme Kurulu başkanı, devlet adamı ve yazar Afzal Muhiddinoviç Tagirov, “Sovyet karşıtı milliyetçi bir örgüte üye” olmak suçundan 16 Ağustos 1937’de tutuklanır. Ölüm cezasına çarptırılarak 27 Eylül 1937’de infaz edilir. Modern Başkurt dilbiliminin kurucularından Gabbas Yagafaroviç Davletşin 10 Ekim 1937’de tutuklanır, 7 Aralık 1937’de vurulur. Başkurt Ulusal Hareketi’ne katıldığı için 12 Temmuz 1929’da tutuklanan ve sekiz yıl hapis cezası alan devlet adamı, avukat ve dilbilimci Nuriagzam Tagiroviç Tagirov, Solovetsky adalarındaki bir kampa gönderilir, 1937’den sonra akıbeti bilinmez. Muhammetşah A. Burangulov, Husain Kunakbay, Muslim Marat gibi pek çok kişi de 1930-1945 yılları arasında çeşitli hapis cezalarına çarptırılırlar. (<https://bessmertnybarak.ru> Erişim Tarihi: 20.08.2022).

Bu süreçte yaşanan olaylar neticesinde Ocak 1938’deki XII. Başkurt Bölgesel Komsomol Konferansı’nda, son yıllarda cumhuriyette 18 “karşı-devrimci yuvanın” ortaya çıkarıldığı, Komsomol Komitesinin 19 sekreterinin işten atıldığı ve iki konferans arasındaki dönemde Komsomol’dan 1673 kişinin çıkarıldığı ifade edilir. Bahse konu kişilerin 273’ünün düşman unsur, 366’sının sınıf düşmanı olduğu ve erler de dâhil olmak üzere birçoğunun tutuklandığı belirtilir. Bunlar arasında Tüm Birlik Leninist Genç Komünistler Birliği Başkurt Bölge Komitesinin (VLKSM) ilk sekreteri B.S. Manakov, Komsomol Ufa şehir komitesi sekreteri M. M. Polzunov, Komsomol Yu. G. Ahmerov, Başkurtya Komsomols gazetesinin editörü S. Korostelin ve yardımcısı A.L. Babin de bulunmaktadır. Ayrıca A. T. Zalikin’in ihbarı üzerine VLKSM Merkez Komitesi sekreteri,

Başkurt Komsomolu üyesi, SSCB Yüksek Konseyi milletvekili Şerifa Timergalin'in de tutuklanıp vurularak öldürülmüştür (Yandurin 2010: 293).

Siyasi kurum ve kuruluşlardaki muhalif ve merkez yapıya uymayan üyelere yönelik bu baskı uygulamaları dinî alanda da kendini gösterir. Çarlık döneminden itibaren misyonerlerin faaliyetleriyle Müslümanların Hristiyanlaştırılması (Ortodoksluk) yolundaki dinî baskılar, Sovyetler Birliği döneminde Karl Marx'ın “din halkın afyonudur” görüşünün resmi ideolojiye dönüşmesi ve Stalinist yönetimin giderek artan baskıcı politikalarıyla had safhaya ulaşmıştır. Bu dönemde izlenen din karşıtı politikalar sebebiyle İslam'a ve diğer dinlere karşı acımasız bir mücadele yürütülmüştür. Müslümanların dış dünya ile ilgileri tamamen kesilmiş, hac ziyaretleri yanında Müslümanların Orta Asya ve Kafkasya'ya girişi yasaklanmış, Müslümanlara yurt dışına çıkma izni verilmemiştir. Camiler ve Kur'an kursları kapatılmış, okullarda ve okul dışında sistemli bir şekilde dinsizlik propagandası yapılarak Müslümanlara dinleri unutturulmaya çalışılmış, vakıf malları kamulaştırılmış ve şeriat mahkemeleri kaldırılmıştır. Var olma mücadelesi gösteren Müslümanların liderleri tutuklanmış veya sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde SSCB genelinde idam edilen, hapse atılan ve sürgüne gönderilen Müslümanların sayısı milyonlarla ifade edilmektedir (Çelik 2022: 30).

Bu baskılardan en yoğun şekilde etkilenen topluluklardan biri de, Ufa'da sembolik olarak da olsa “Rusya Müslümanları Müftülüğü” gibi bir kurumu bünyesinde barındıran Müslüman Başkurt Türkleri olmuştur. Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1927 yılında 2414 cami-mescit mevcutken, 1941 yılına gelindiğinde 12 cami-mescidin kalması (Yunusova 1999: 196), bu baskının boyutlarını açıkça göstermektedir. Araştırmacıların verdiği tabloda da görüldüğü gibi istatikselsel olarak sadece Mayıs 1936'dan Eylül 1937'ye kadar Başkurdistan'da 152 cami-mescit kapatılmıştır (Yunusova 1999: 191).

Таблица 5.

Закрытие культовых зданий в отдельные дни заседаний Президиума БашЦИК

Дата заседания Президиума БашЦИК	Кол-во закрытых мечетей
1936 г., 29 мая	20
1937 г., 29 мая	15
1937 г., 31 мая	48
1937 г., 15 июля	18
1937 г., 9 августа	19
1937 г., 29 августа	13
1937 г., 29 сентября	19

Mayıs 1936 ile Eylül 1937 Arasında Başkurdistan'da Kapatılan Cami ve Mescitler

Stalinist baskılar sürecinde sadece müftülükte veya cami-mescitlerde görevli olan din adamları değil bütün Müslümanlar kitlesel olarak zulüm görmüş, ileri gelen dinî şahsiyetler, “karşı-devrimci faaliyetler bulunmak, milliyetçi örgütler kurmak ve Zeki Velidi gibi devlete muhalif olanlarla bağları olmak” ile suçlanmıştır. Aralık 1936’da aralarında İslam dünyasının tanıdığı şahsiyetlerin de bulunduğu büyük bir din adamları grubu tutuklanmıştır. Tutuklananların içerisinde Cihangir Talhoviç Abızgildin, M. Kamaletdinov, Rızaitdin Fahretdinoviç Fahretdinov, Gabdrahman Rızaitdinoviç Fahretdinov gibi ilahiyatçı ve eğitimci isimler de bulunmaktadır. Bu şahsiyetlerin hepsi kamplarda dört ila sekiz yıl hapis cezasına çarptırılmış, ağır işlerde çalışmaya mahkûm edilmişlerdir. Aynı zamanda merkezî “Başkurt Müftülüğü” fiilen tasfiye edilerek faaliyetlerine son verilmiştir (Yunusova 1999: 187-188, Yandurin 2010: 293). Son yıllarda açıklanan verilere göre Başkurdistan’da 76 din adamının baskıya maruz kaldığı, bunların %69’unun Müslüman, %13’ünün Ortodoks olduğu ve toplam sayının %23,3’ünün ölüm cezasına çarptırılarak öldürüldüğü bildirilir (<https://bessmertnybarak.ru> Erişim Tarihi: 20.08.2022).

Devletin baskıcı politikalarının en yoğun olduğu alanlardan biri de eğitimidir. “Kültür devrimi” ve “gençlerin vatansever eğitimi” yönündeki Sovyet eğitim projesi, Başkurdistan’da çok uluslu personelini bilim, eğitim, edebiyat ve sanat alanında kısa sürede yetiştirmeyi hedeflemiş, bu bağlamda eğitimci ve aydın şahsiyetlerin çoğu siyasi baskının kurbanı olmuştur. Baskılar özellikle 1930’lu yılların ikinci yarısında eğitim alanının tamamına yayılmıştır. İstibdat dönemi öncesinde ve söz konusu dönemde eğitim alanı, hem kurumsal hem de bireysel olarak olumsuz manada etkilenmiştir. Baskıların diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da had safhaya ulaşmasında Stalinist yönetimin görevli müfettişleri kadar basın ve eğitim görevlilerinin de etkili olduğu görülür. NKVD yetkililerinin, parti üyesi, kurum yöneticisi ve öğretmenlerin bireysel güvenliğinden şüphe etmelerine yol açan kapalı parti toplantıları, eğitim mensupları ve aydınlara karşı siyasi terörün en etkin aracı olmuştur. Araştırmacıların belirttiği gibi, “Böyle toplantılarda sessiz kalmak, kendinizi düşman olarak kabul etmek anlamına geliyordu. Çünkü halkın düşmanlarının toplu teşhiri, hayatta kalmanın tek güvenli yolu haline gelmişti” (Almaev 2020: 101). İhbar ve ifşa sisteminin ikinci etkin aracı ise yine basın olmuştur. 21 Eylül 1937’de *Başkurdistan* gazetesinde “Başkurdistan Halk Eğitim Komiserliğinde Burjuva Milliyetçilerinin İzlerini Yok Edin” başlıklı makale, Halk Eğitimi Komiseri Gubay Devletkireeviç Devletşin ve Komiser Yardımcısı Salyah Yamaletdinoviç Yamaleev’i hedef alır. Bu şahsiyetler, Başkurt yazarları Afzal Muhiddinoviç Tagirov, Gaynan Hayri, Daut Yulty’nin eserleri başta olmak üzere sözde “sosyal olarak yabancı unsurlar içeren yayınlara”, “yabancı ideolojilere ait ders kitaplarına” izin vermiş, “Lenin ve Stalin hakkında olumsuz yayınlar yapmış” olmak sebebiyle “halk düşmanları” ilan edilmişler ve çeşitli cezala-

ra çarptırılmışlardır. Bunlarla birlikte meslektaşlarını kınayan, ihbar eden ve damgalayan pek çok eğitim mensubunun davranışları, baskı ortamının mevcut paradoksal durumunu görmek bakımından dikkat çekicidir. Dün birlikte çalıştıkları mesai arkadaşlarını temelsiz isnatlarla suçlama furçası, sistemin nasıl bozulduğunu açıkça göstermektedir. Örnek olarak Başkurt ASSR'nin Halk Eğitim Komiseri İbrahim Hafizoviç Abızbaev, 19-22 Eylül 1937 tarihleri arasında dört gün boyunca süren bölge toplantısında, meslektaşları tarafından kendisine yöneltilen suçlamalara direnememiş, “Halk Eğitim Komiserliğinin çalışmalarının yararına, beni Halk Eğitim Komiserliği liderliğinden azletmenizi rica ediyorum” (Almaev 2020: 103) diyerek görevinden ayrılmış, fakat baskılardan kurtulamamıştır.

Diğer taraftan bu dönemdeki bütün baskılara rağmen bazı öğretmenlerin meslektaşlarını ve öğrencilerini korumak için onurlu davranmaya çalışması da dikkat çekicidir. Örneğin, Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü (BGPI) direktörü M. A. Mendelson, konunun tartışılması sırasında şunları söyler: “Bizim görevimiz sadece ‘halk düşmanlarını’ yakalayıp ortaya çıkarmak değil, aynı zamanda genç öğrencileri de eğitmektir. Düşmanca kışkırtmaya yenik düşen her öğrenci için savaşmak gerekir. Gençlerin bizden vazgeçmemeleri önemlidir. Ayrım gözetmeksizin herkesi enstitüden dışlayamayız”. Ancak Mendelson da Başkurt Bölge Komitesinin baskısına direnemez, toplantının ilerleyen saatlerinde “mahkûm bir kişi” izlenimi verir. Sonunda “Bölge komitesi düşmanı yenmek ve enstitünün çalışmalarını güçlendirmek için beni işten çıkarmakla doğru olanı yaptı” diyerek baskıya boyun eğer (Almaev 2007: 143-144).

Eğitim alanındaki baskılar gittikçe mevcut yöneticiler, görevli öğretmenler ve aydınlar yanında geçmiş dönemlerde görev yapmış şahsiyetleri de kapsayarak kitlesel bir hal alır. Almaev'in belirttiğine göre, 1920-1930 yılları arasındaki ilk dönemde Başkurdistan'ın eğitim hayatında önemli mevkilerde bulunan Halk Eğitim Komiserleri A. A. Aydarov (1919-1921), Abdulla Kamaletdinoviç Adıgamov (1923-1924), Abdulla Tuhvatulloviç Gismatullin (1926-1928), Karim Abdulloviç İdel'gujin (1928-1930), Rıza Vahitoviç Abubakirov (1930-1935), Gubay Davletkireeviç Davletşin (1935-1937) ve İbrahim Hafizoviç Abızbaev (Temmuz-Eylül 1937) suçlamalara maruz kalmış, daha sonrasında da tutuklanmışlardır. Bunlar arasında Eski Halk Eğitim Komiseri Gubay Davletkireeviç Davletşin, “burjuva milliyetçiliği”, Halk Eğitim Komiser Yardımcısı Salyah Yamaletdinoviç Yamaleev ise “Pantürkizm” suçlamasıyla itham edilmişlerdir. Halk eğitim liderlerinden Halk Eğitim Komiseri İbrahim Hafizoviç Abızbaev, Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi (VKP) Merkez Komitesi Okullar ve Bilim Bölüm Başkanı M. S. Kamilev, Ortaokul ve Ortaöğretim Okulları Öğretmenler Birliği Bölge Komitesinin eğitmeni N. N. Bulankin, Halk Eğitim Komiserliği kıdemli muhasebecisi İ. S. Domogalov kurşuna dizilerek ölüm cezasına

çarptırılmışlardır. Bunların dışında yine idari görevlerde bulunan 9 kişi daha baskıya maruz kalmış ve sürgüne gönderilmiştir. Döneme ait arşiv belgelerinde, Başkurdistan'ın neredeyse tüm bölgelerinde öğretmenler “halk düşmanı” olarak suçlanmış, çoğu repressiyaya kurban gitmiş ve akıbetlerinden haber alınamamıştır (Almaev 2020: 104).

Rüstem Zakiroviç Almaev, özellikle 1937-1938 yıllarında Halk Eğitim Komiserliği'nde önemli değişiklikler yapıldığını belirtir. Ona göre, tecrübeli eğitim-öğretim kadroları görevlerinden uzaklaştırılmış, yerlerine liyakatsiz kişiler getirilmiş, eğitim gibi önemli bir alanda kişinin yetkin ve tecrübe sahibi olması yerine yönetim tarafından kadro bulmadaki temel ölçüt partiye sonuna kadar sadık olmak olmuştur. Söz konusu yıllarda repressiyaya uğrayanların içerisinde öğretmenlerden enstitü müdürlerine kadar farklı kadrolarda pek çok kişi işinden olmuş, eziyet çekmiş, suçlanmış, yıpratılmış, sürgüne ve hapis cezasına çarptırılmış, hatta bu kişiler arasından idam edilenler bile olmuştur. Örnek olarak 1935 yılında Profesör S. A. Pokrovskiy Troçkizmle suçlanmış, Tıp Enstitüsü'nün direktörü Profesör S. M. Traynina ve Ziraat Enstitüsü'nden Doçent M. N. Gumerov baskılardan etkilemiştir. Yine öğretmen yetiştirme merkezi olan K. A. Timiryazev Adındaki Başkurt Pedagoji Enstitüsü tamamıyla zayıflatılmış ve bu kurumdaki coğrafya profesörü Ş. S. Abzanov, Rus tarihi profesörü A. V. Musaev, öğretmenler G. Ya. Davletşin, K. A. İdel'gujin, B. M. Magasumova, L. N. Mansurov, E. Ya. Ştabnoy başta olmak üzere birçok akademisyen işinden kovulmuştur (Almaev 2007: 143).

Dönemin eğitim alanındaki baskı ortamını ve sonuçlarını değerlendirmek açısından Almaev'in zikrettiği bir örnek çok ilgi çekicidir: “Dıuan bölgesindeki Mihaylovskoy Ortaokulu öğretmeni A. S. Şabalina, derste Japon imparatorunun portresini gösterdiği için işinden kovulmuştur” (Almaev 2007: 145-146). Almaev ayrıca kayıtlardaki bilgilere dayanarak, baskı döneminde yaşananlardan sonra özellikle eğitim dünyasının farklı kademelerinde çalışabilecek eğitimci ihtiyacının had safhaya ulaştığını, 1938 yılı ortalarında, Başkurt Pedagoji Enstitüsü'nde tek bir profesörün kalmadığını, enstitünün 11 bölümünde yardımcı doçent ve asistan olarak sadece 3 kişinin görev yaptığını belirtir (Almaev 2007: 144).

Bu dönemde eğitim-öğretim alanındaki suçlamalar genellikle “karşı-devrimci Troçkist örgüt mensubu olmak, partinin ulusal politikalarını yerine getirmemek, yerel milliyetçilik ve ırkçılık yapmak, eğitim faaliyetlerini bozmak” gerekçelerine dayandırılmıştır. Ancak suçlamaların arka planında “etnik ve dinî aidiyet, sosyal statü” gibi farklı gerekçelerin olduğu da anlaşılmaktadır. Örnek olarak “Pantürkizm” suçlamasıyla itham edilen S. A. Yamaleev'in, “Troçkist öğretmen Mahov'u savunmak ve korumak, hainlik yapmak, partiye

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

gizlice girmek, bir molla oğlu olarak sosyal kökenini gizlemek ve müreffeh bir kulakın kızıyla evli olmak” (Almaev 2007: 144) nedeniyle baskıya uğradığı belirtilir. Neticede bu suçlamalara maruz kalan şahsiyetlerden bazıları ölüm cezasına çarptırılmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Musa L. Murtazin ve Mullaayan D. Halikov 27 Eylül 1937’de, G. Ya. Davletşin, 7 Aralık 1937’de, Z. G. Bulaşev 10 Temmuz 1938’de kurşuna dizilerek infaz edilmişlerdir.

Başkurdistan’da her alanda olduğu gibi eğitimcilere yönelik baskılar, tutuklanmalar ve infazlar da 1938 yazına kadar devam etmiştir. Yaşananlar sadece yönetici ve öğretmenlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda öğrenciler de “karşı-devrimci rejim karşıtı örgütlerin üyeleri” olarak teşhir edilmişlerdir. 7 Nisan 1935 tarihinde Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi’nin çıkarmış olduğu “Çocuk Suçlarıyla Mücadele Tedbirleri Hakkındaki Kararname” ile 12 yaşından küçüklerin cezaya çarptırılabilmesi kabul edilmiş, bunun yansımaları da 1938 tarihli “Halk eğitiminin durumu üzerine” başlıklı muhtıradada görülmüştür. Öyle ki, ilgili muhtıradada Ufa’da bazı öğrenciler “Şalman” adında bir karşı-devrimci örgüte mensup olduğu ve bu örgüt üyelerinin Sovyet karşıtı konuşmalar yaptığı, partiye ve Sovyet hükûmetine karşı saldırılarda bulunduğu, dersleri ve siyaseti bozduğu belirtilerek ötekileştirilmişlerdir (Almaev 2007: 146-147).

Diğer taraftan Stalinist yönetimin eğitim ve kültür alanındaki baskıcı politikalarına, eğitimciler, şair ve yazarlar kadar toplumun geleneksel uygulamaları ve edebi ürünleri de maruz kalmıştır. Bu kapsamda Başkurt Türklerinin “Ural Batır” ve “İdigey ile Moradım” destanlarıyla, “Ak buzat, Mergen ile Mayanhılıv, Karasakal, Yulay ile Salavat” destanlarını da içeren *Batırlar Turahında Epos* adlı destan külliyyatı “hanların, beylerin, feodallerin, yüksek taba-

Salavat Kampı

kanın hayatını aksettirmesi” gerekçesiyle yasaklanmıştır (Zaripov 1994: 11-12, Arslan 2017: 23). Böylece merkezî yönetime tehdit olarak düşünülen insanlar yanında, ortak kültürel bellek figürlerinin de yok edilmesi amaçlanmıştır.

Sonuç olarak repressiya döneminde ülkenin her alanında Başkurt Türklerinin hayatı ve geleceği, Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Başkurdistan Konsomolu'nun genel kurul kararlarıyla belirlenmiştir. Başlangıçta “ülke ve halk düşmanlarına, yerel ve burjuva milliyetçilerine” yönelik gibi görünen baskılar, gittikçe tamamen “keyfilik” ve “kanunsuzluk” çerçevesinde ilerlemiş, pek çok insan işinden, evinden olmuş, haksız yere cezalandırılmış veya kurşuna dizilerek idam edilmiştir. İdam edilenler devletin yüksek kademelerinde görev yapmış ve eğitilmiş, aydın nitelikli şahsiyetlerdir ve tamamına yakını erkeklerdir. Baskıya maruz kalan diğer binlerce insan özel olarak inşa edilen ve bir komutan tarafından yönetilen toplama kamplarına yerleştirilmiş, ağaç kesimi, büyük konutların, köprülerin ve endüstriyel tesislerin yapımında çalıştırılmışlardır. Bu toplama kamplarının çoğunlukla Başkurdistan'da Beloretsky, Nurimanovski, Karaidel, Duvan ve Ufa bölgelerinde oluşturulduğu çeşitli gazete haberlerinde zikredilmiş olmakla birlikte henüz yeterli bilgi ve belgelerin ortaya konmadığı görülür. Sadece Novostroyka [(alavat) kampıyla ilgili bazı bilgi ve belgeler gün yüzüne çıkmıştır (<https://pobashkirii.ru/lager-gulag-salavat-bashkiria/>).

Buralarda önemli derecede gıda ve sağlık sorunlarının yaşanmış, açlık ve dondurucu soğuklar sebebiyle toplu ölümler meydana gelmiştir. Arşiv kayıtlarına ve İçişleri Bakanlığı verilerine göre Başkurdistan Cumhuriyeti'nde 54996 kişi bu baskılara maruz kalmıştır. Bunların %30'u Rus, %28'i Başkurt, %24'ü Tatar ve %18'i diğer milletlerdendir (<https://bessmertnybarak.ru>, Erişim Tarihi: 20. 08. 2022).

Repressiya kurbanlarının listesi, 1997-2011 yılları arasında yedi cilt halinde hazırlanan *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan* (Başkurdistan Cumhuriyetindeki Siyasi Baskı Kurbanlarının Anı Kitabı) adlı çalışmada ve https://bessmertnybarak.ru/books/spisok_repressiy_bashkir/page-1/ sitesinde alfabetik olarak verilmiştir. Kayıtlara girmeyen ve baskılardan dolayı olarak etkilenenler de hesap edildiğinde bu sayının çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü şiddeti azalmakla birlikte Başkurdistan'da siyasi baskılar ve zorunlu çalışma kampları sistemi Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir.

Repressiya Sonrası: Araştırmalar ve Bellek

Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra Nikita Kruşçev, SSCB Merkez Komitesinin lideri seçilir. Kruşçev'in 1956'daki Sovyetler Birliği 20. Kongresi'nde Stalin'i ve politikalarını açıkça kınaması, repressiyaya uğrayanların mağduriyet-

lerinin giderilmesi ve yeniden topluma kazandırılması yönündeki konuşması sonrasında, ülkenin her yerinde olduğu gibi Başkurdistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi de geçmişteki keyfilige ve kanunsuzluğa dayalı davaları tekrar görüşmeye başlar. Yeniden açılan davalarla Nisan 1991'e kadar, 23 binden fazlası yargı dışı organlar tarafından yasadışı olarak mahkûm edilenler de dâhil olmak üzere 42 bin kişi rehabilite edilir. Öldürülenlerin suçsuz olduklarına karar verilir ve manevi olarak onurlandırılırlar. Ancak yaşanan toplumsal sarsıntının izlerini silmek, baskı ve korku atmosferini dağıtmak kolay olmaz. Stalin dönemi insan hakları ihlallerini araştıran bilim insanlarının ve kuruluşların, arşiv kayıtlarına ulaşamadığı, zaman zaman Rus polisinin baskısına maruz kaldığı (Almaev 2020) görülür. Bunu, repressiya dönemiyle ilgili ciddi araştırmaların 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkmasından da anlamak mümkündür. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinden günümüze kadar genel anlamda Rusya ölçeğinde siyasi baskılar çeşitli yönleriyle yerli ve yabancı araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Buna rağmen dönemi ele alan incelemelerde hâlen edebiyat, kültür-sanat, bilim ve eğitim şahsiyetleri ve belli meslek grupları hakkındaki incelemelerin azlığı, belge merkezli araştırmaların çok yaygın olmadığı, bunların daha yeni yeni meydana çıkarıldığı da bir gerçektir. Bu çerçevede Başkurt Türklerinin repressiya zamanındaki durumunu ele alan çalışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Başkurt Türklerinde repressiya sorununu ele alan ilk araştırmacılarından biri, 1985-1999 yılları arasında Başkurdistan Cumhuriyeti Halk Dernekleri Merkez Devlet Arşivi Müdürü olan Gizetdin Devletgaleviç İrgalin'dir. İrgalin, meslektaşlarıyla iş birliği içinde, Stalinist baskıların kurbanı olan bazı Başkurdistan devlet yetkilileri ve kanaat önderleriyle ilgili 1990'lı yıllarda birkaç belgesel ve makale hazırlar. Daha sonra İrgalin, arkadaşı E. P. Asabin ile birlikte konu hakkında *Vozraščennie imena: O repressirovannih v godi kul'ta liçnosti Stalina v Başkirii* (Döndürülen İsimler: Stalin'in Kişilik Kültü Yıllarında Başkurdistan'da Repressiyaya Uğrayanlar Hakkında) (Ufa 1991) adlı kitabı yayımlar. Bu çalışmaların temel amacı, Ekim 1937'de Merkez Komite Sekreteri Jdanov'un yaptığı ziyaretten sonra Başkurdistan'daki baskının nasıl işlediğini ve boyutlarını göstermek, baskıya uğrayan "unutulmuş isimlerin hikâyelerini hatırlatmak" olmuştur. İrgalin ve arkadaşlarının siyasi baskı mağdurlarının aklanmasına ve yeniden topluma kazandırılmasına yönelik bu çalışmaları, çeşitli bilimsel ve popüler yayınların da ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bunlar arasında Başkurt yazar ve mütercim Gazim Gazizulı Şefiykov'un *İ sovest' i jertvı epohı* (Çağın Vicdanı ve Kurbanları) (Ufa, 1991) adlı eseri, repressiya mağduru bazı devlet adamlarının ve unutulmuş kültürel unsurların yeniden hatırlanması bakımından önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Aynı şekilde Rafael Ahmetgareviç Devletşin'in, *Velikiy perelom i tragediya krest'yanstva Bashkortostana* (Baş-

МАИН Ханбек Абдулхакович, 1909 г. р., место рождения: г. Уфа, татарин, б/п, образование высшее, 15-й отдельный пулеметный батальон, начальник инженерной службы, арестован 02.03.42 г., осужден по ст. 58-10 к ВМН, расстрелян 09.04.42 г., реабилитирован 23.12.97 г.

МАИТОВА Ефросинья Григорьевна, 1875 г. р., место рождения: д. Базилевка, Уфимский р-н БАССР, русская, б/п, неграмотная, крестьянка, арестована 20.08.30 г., сослана по ст. 58-7 на 3 года, реабилитирована 02.10.89 г.

МАЙЕР Вальтер Генрихович, 1884 г. р., место рождения: Сталинградская (Волгоградская) обл., немец, б/п, образование начальное, Союзпродмаг, бухгалтер-экономист, арестован 20.12.37 г., осужден по ст. 58-10, 58-11 к ВМН, расстрелян 25.04.38 г., реабилитирован 04.10.57 г.

Repressiya Mağdurları Anı Kitabından Bir Görüntü

baskıcı politikanın tarihsel seyrini ve boyutlarını açıkça ortaya koyar (Almaev 2007: 139).

Başkurdistan Cumhuriyeti'ndeki siyasi baskıları ve bu baskıların kurbanlarını ele alan en hacimli çalışma ise yukarıda zikredilen anı kitabıdır. H. H. İşmuratov, K. A. Aralbaev ve diğer araştırmacıların katkılarıyla hazırlanan çalışmanın yayımlanma sırası şöyledir:

- *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan*, Tom 1, Ufa 1997
- *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan*, Tom 2, Ufa 1999
- *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan*, Tom 3, Ufa 2001
- *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan*, Tom 4, Ufa 2003
- *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan*, Tom 5, Ufa 2005
- *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan*, Tom 6, Ufa 2008
- *Kniga pamyati jertv političeskih repressiy Republiki Başkortostan*, Tom 7, Ufa 2011

Bu anı kitabı, Başkurdistan Cumhuriyeti Politik Baskıların Kurbanları Derneği'nin girişimiyle, Cumhurbaşkanı Murtaza Gubaydulloviç Rahimov ve Başkurdistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun desteğiyle yayımlanmıştır. Kitap, 1927'de çıkarılan RSFSR Ceza Kanunu'nun 58. maddesi ve siyasi suçları öngören diğer maddeler uyarınca hüküm giymiş ve daha sonra mahkemede

suç kanıtı (*corpus delicti*) bulunmaması nedeniyle rehabilite edilen on binlerce kişinin adlarının listesini ve belgelerini içermektedir. Kişiler hakkındaki bilgiler aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere “soyadları, adları, nüfus kayıt ve diğer bilgileri, repressiyadaki dava ve ceza bilgileri” şeklinde sunulmuştur.

Bu çalışmalar dışında R. Z. Almaev, yazdığı makalelerde özellikle eğitim alanındaki repressiya konusunu ele almış ve dönemin atmosferini hatırlatmaya çalışmıştır. D. H. Yandurin’in de *İstoriya Başkirskogo Naroda* (Başkurt Halkının Tarihi) (2010) adlı eseri içindeki “Natsional-uklonizm i massovye repressii” (Ulusal sapma ve kitlesel baskı) başlıklı bölümünde, bu dönemin olaylarını genel olarak ortaya koyar.

Başkurdistan’da 2000’li yılların başlarından itibaren iletişimin elektronik vasıtalarla daha kolay, daha yaygın ve hızlı hale gelmesi, bilgi ağlarının ve veri tabanlarının oluşması sözlü ve yazılı basın yanında film, dizi, dijital görselleşen ilgiyi de artırmıştır. Bu bağlamda Mart 2019’da Başkurdistan Cumhuriyeti’nin 100. yıldönümü münasebetiyle gösterime giren Bulat Yusupov’un yönettiği *Pervaya Respublika* (Birinci Cumhuriyet) adlı uzun metrajlı belgesel film, 1937-1938 yıllarındaki Stalinist baskıların atmosferini yeniden hatırlatması açısından oldukça dikkat çekicidir. Film arşiv belgelerine ve hatıralara dayanmaktadır. Başkurt toplumsal kimliğinin ve aidiyet bilincinin unutulmuş/unutturulan temel değerlerini, imgelerini ve anılarını yeniden hatırlatmak bakımından önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Tarihçi ve gazeteci Dr. Salavat İşmuhametoviç Hamidullin, söz konusu film ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapar:

“Birinci Cumhuriyet” filmi nedir? Her şeyden önce Başkurdistan Cumhuriyeti’nin ve onu yaratan, sonra da bunun için canını verenlerin marşdır. Beklentilerin aksine kurucu baba A. Z. Velidi filmde değil, ama onun imajı, kahramanların peşini bırakmayan bir sessizlik figürü ve zalim kaderin bir işareti olarak görünmez bir şekilde mevcuttur. Sadece filmin sonuna doğru, troykanın ilk kararları duyulduğunda, seyirci geçmişin bu korkunç uğultusunu duymuştur: ‘Validovets’. (<https://realnoevremya.ru/articles/132260-recenziya-na-film> Erişim Tarihi: 10.09.2022)¹

Diğer taraftan repressiya dönemini konu alan internet sayfalarının açılması da, bilgiye ulaşma ve tarihsel bilinç oluşturma bakımından önemlidir. Yukarıda zikredilen Başkurdistan İçişleri Bakanlığı’nın internet sayfası yanında, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), Henry M. Jackson Vakfı (ABD), Bölgesel Kamu Örgütü “Açık Rusya” desteğiyle Andrey Saharov’un adını taşıyan Barış, İlerleme, İnsan Hakları Müze ve Kamu Merkezi, Saharov Vakfı (ABD) tarafından oluşturulan veri tabanı bunlardan biridir.

1 Film, <https://www.youtube.com/watch?v=ouSe1wEklHs> uzantısından izlemek mümkündür.

Siyasi Baskı Kurbanları Anıtı

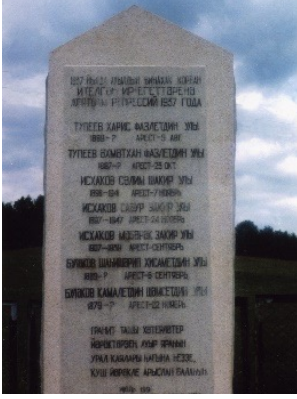
“Eski SSCB Bölgesindeki Siyasi Baskıların Mağdurlarına Anıtlar ve Anıt Plaketleri” adlı bu veri tabanında, anı kitabında yer alan kayıtlarla birlikte *büyük terörün izleri*, “infaz yerleri ve gizli mezarlar, kamplar ve hapisane mezarlıkları, özel yerleşim yerleri ve sürgün mezarları, siyasi baskıların kurbanları için yapılan anıtlar” şeklinde haritalar üzerinde işaretlenerek gösterilmiştir (<https://www.sakharov-center.ru>. Erişim Tarihi: 25.08.2022)

Repressiya sonrası siyasi baskı mağdurlarının anılarını sürdürmeye yönelik araştırma ve uygulama faaliyetleri bağlamında Başkurdistan’da çeşitli şehirlerde müzelerin oluşturulması, derneklerin kurulması, anıtların dikilmesi, sokak ve caddelere mağdurların adlarının verilmesi girişimlerinden de söz etmek gerekir. Bu çerçevede özellikle 1995 yılında kurulan Başkurdistan Cumhuriyeti Siyasi Baskıların Kurbanları Derneği, Onursal Başkan Salavat Harisoviç Tupeev önderliğinde çeşitli şehirlerde müzelerin oluşturulmasına, anıtların dikilmesine ve tabelaların konulmasına öncülük etmiştir. Toplumsal kimlik, aidiyet ve tarihi bilincinin yeniden inşası yönünde bir “hatırlama figürü” özelliği gösteren bu faaliyetlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

Siyasi Baskı Kurbanları Anıtı: Ufa’nın “Zaferin 50. Yıl Meydanı”nda bulunan, 6 metre yüksekliğindeki karelya taş kaide üstüne bronz heykelsi kompozisyon yerleştirilmiş olan anıt, 23 Aralık 2000 tarihinde açılmıştır. Üzerinde bulunan yazıtta Başkurt Türkçesi ve Rusça olarak “Siyasi baskı kurbanlarının anısına”; “Yalnızca yaratıcı bir zihin hayat kurtarabilir...” ibaresi yer alır. Anıtın tasarımı Başkurdistan’ın ünlü sanatçısı Yu. Soldatov ve mimar L. Dubinsky tarafından hazırlanmış olup yapımı, Başkurdistan Cumhuriyeti Siyasi Baskıların Kurbanları Derneği Onursal Başkanı Tupeev’in girişimleriyle gerçekleşmiştir.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

1937 Baskılarının Kurbanları İçin Anıt

1937 Baskılarının Kurbanları İçin Anıt: Uçalı şehri yakınlarındaki “Tupeev” köyünde “Okul Dağı” yamacında, üç metre yüksekliğinde ve iki metre genişliğinde granit kaide halindedir. Üzerinde bölgedeki repressiya kurbanları “H. F. Tupeev, A. F. Tupeev, S. Ş. İshakov, S. H. İshakov, M. Z. İshakov, Ş. H. Bulekov, K. Ş. Bulekov”un adları, doğum, tutuklanma ve ölüm tarihleri yanında Başkurt Türkçesi ve Rusça olarak “Granit taşı size ağır kalp kaybını hatırlatacaktır. Ural Dağları oğulları-aslan yavrularını özlüyor” ibaresi yer alır. Açılışı 6-7 Temmuz 1991 tarihinde gerçekleşen anıtın tasarımı ve dikilmesi S. H. Tupeev, Ş. Z. Hayrullin ve R. M. Tupeev tarafından gerçekleştirilmiştir.

Anıtlarla ilgili görsellere yukarıda belirtilen veri tabanlarından ulaşmak mümkündür. Repressiya kurbanlarının adlarının sokak, cadde, kurum gibi yerlere verilmesi, yaşadıkları evlerin müzeye dönüştürülmesi veya duvarlarına anıt plakelerin yerleştirilmesi şeklindeki faaliyetlerden bazıları ise şunlardır:

Oktyabr’skiy, Ufa ve Uçalı şehirlerinde bir caddeye *Afzal Muhitdinoviç Tagirov* adı verildi.

Ufa ilçesine bağlı Novye Karşadı köyündeki caddelerden birine *Bulaşev Zinatulla Gizatoviç* adı verildi.

Sterlitamak, Baymak, Uçalı ve Sibay kentlerinde, Eski Sibay, Temyasovo ve Uçalı köylerinde birer sokağa *Musa Murtazin* adı verildi.

Ufa’nın Ordzhonikidzevskiy semtindeki bir caddeye yazar *Daut Yultıy* adı verildi ve aynı şehirdeki Lenin Caddesi’nde Daut İshakoviç Yultıy’e adanmış bir anıt plaketi açıldı.

Ufa’da bir caddeye *Tuhvat Yanabi* adı verildi.

Nizhnetagirowo köyünde bir sokağa şair *Husain Kunakbay* adı verildi.

Alshevsky ilçesi Raevsky kasabasında bir liseye *Muhammetşah Abdurrahman Burangulov* adı verildi ve okul yanına onun bir büstü dikildi. Ayrıca Sibay şehrinde de Burangulov’un bir büstü dikildi, Meleuz şehrinde ise bir sokağa ve oradaki kütüphaneye *Muhammetşah Abdurrahman Burangulov* adı verildi. Burangulov’un Ufa’da Mingazheva Caddesi’ndeki yaşadığı eve bir anıt plaketi yerleştirildi. Mayıs 2012’de Başkurdistan Cumhuriyeti Yazarlar Birliği her yıl

“Muhammetşah Burangulov Ödülü” vermeyi kararlaştırdı.

Uçalı bölgesinde Musa Murtazin’in doğduğu köy olan Kuçukovo’da, onun kişisel eşyalarını, emirlerini ve bir süvari kılıcını muhafaza eden bir müze oluşturuldu. Ayrıca her yıl Uçalı bölgesiyle sınırlı “Musa Murtazin Ödülü” verilmesi kararlaştırıldı.

Başkurdistan’ın Sovyet özerkliğinin ilanının 90. yıl dönümü kutlamalarının bir parçası olarak, 24 Mart 2009’da eski başkent Sterlitamak şehrinde, *Mullayan Halikov*’a bir anı plaketi açıldı.

Ekim 2012’de Ufa’da Başkurt dil biliminin kurucusu olarak *Gabbas Yagafaroviç Davletsin*’e adanmış “Tüm Rusya Konferansı” düzenlendi.

Ufa’da, Lenin Caddesi’nde *Gabdulla Amantay* adına, yaşadığı evin duvarına beyaz mermer üzerine sarı yıldızlı “1933-1937 yılları arasında bu evde, önde gelen bir Başkurt şairi, bilim ve halk adamı *Gabdulla Amantay* (1907-1938) yaşadı” ibaresi yazılmış bir anı plaket konuldu.

Netice olarak 1990’lı yılların başlarından itibaren ortaya konulan araştırmalar ve belgeler yanında repressiya döneminin ruhunu algılamaya yönelik çeşitli şekillerde inşa edilen “hatırlama figürleri”, esasen yeni nesillerin gittikçe azalan tarihsel ve toplumsal farkındalığını yeniden canlandırma bakımından önemli bir girişim olmuştur. Çünkü tarihsel bir gerçekliğin toplumsal bellekte yer bulabilmesi, toplumun “zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık, kendine has süreklilik” bağlamında bütünleşmesi için, yaşanan olayların hatırlama figürü özellikli semboller üzerinden aktarımı gereklidir (Assmann 2001: 41-46).

Sonuç

Verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Ruslarla ilk ilişkilerin başladığı zamanlardan itibaren çeşitli baskılara ve haksızlıklara maruz kalan Başkurt Türkleri, repressiya döneminde de uygulamalardan en çok etkilenen topluluklardan biridir. Uygulanan baskıların kimseyi ayırt etmeksizin, merkezi yapıya tehdit oluşturan herkesi, her düşüncüyü, her inanç ve kültürü hedef alması, repressiyayı kitlesel bir kırım ve uluslararası bir olgu olarak algılamaya sebep olmuştur. Başkurdistan’da da repressiya sürecinde cezalandırılan sanatçılar, tüccarlar, din adamları, aydınlar, çiftçi ve hayvancılar, temelsiz suçlamalarla ya sürülmüş ya çalışma kamplarına ve hapisanelere kapatılmış ya da öldürülmüşlerdir. Resmi kayıtlara göre elli binden fazla insanın çeşitli şekillerde uydurma suçlamalarla cezalandırıldığı bu dönemde, Başkurt Türklerinin kültürel değerleri ve inançları da yok edilmeye çalışılmıştır. Baskıya uğrayanların tam sayısını henüz tespit etmenin mümkün olmadığı, ancak

kurbanların tamamının toplumun üretici kesiminden, fikri, sosyal ve medeni hayatta etkili olan insanlardan olduğu görülür. Sonuç olarak, her ne kadar Stalinist yönetimin uyguladığı baskıcı politikaların karakterini ve işleyişini farklı yorumlayan çevreler olsa da zaman, yaşananları “Büyük Terör” şeklinde adlandırarak, bu politikaların keyfiliğe ve kanunsuzluğa dayalı olduğunu bütün dünyaya göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Almaev, R. Z. (2007). “Sistema Obrazovaniya Başkirkoy ASSR v period političeskih repressiy 30. Godov XX veka”, Pedagogičeskiy jurnal Başkortostana, s. 138-147.
- Almaev, R. Z. (2020). “Sud’bı deyateley prosveščeniya Başkirkoy ASSR v godı bor’bı s “burjuaznım natsionalizmom” (1937-1938)”, RUDN Journal of Russian History, Vol 19, No 1, s. 95-118.
- Arslan, M. (2017) Başkurt Türklerinin Tarihi Destanı İdigey ile Moradım, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Çelik, R. (2022). Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin B. Fahreddin’in Fıkıh Anlayışı, Kitabe Yayınları, Ankara.
- Doğan, O. (2011). “Çarlık Rusya’nın Uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine Karşı Başkırtların Çıkarttığı İsyenlar (XVII. Yüzyılın İkinci Yarı ve XVIII. Yüzyıl)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.26, s. 117-135.
- Kamalov, İ. (2008). “Başlangıçtan Günümüze Başkırtlar”, Tarihten Bugüne Başkırtlar- Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler, Haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dündar, İlyas Kamalov, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 25-39.
- Özbay, F. (2013) “Geçmişten Günümüze Başkırdistan Cumhuriyeti”, Yeni Türkiye/Türk Dünyası Özel Sayısı, S. 53-54, s. 2031-2045.
- Togan, Z. V. (2003). Başkırtların Tarihi, Türksoy Yayınları, Ankara.
- Yandurin, D. H. (2010). “Natsional-uklonizm” i massovie repressii”, İstoriya Başkirkogo Naroda, Tom V, s. 287-295.
- Yunusova, A. B. (1999). İslam v Başkortostane. Ufa.
- Zaripov, N. (1994). İzeükey Minen Morazım, Ufa.
- <https://bessmertnybarak.ru> Erişim Tarihi: 20. 08. 2022
- <https://pobashkirii.ru/lager-gulag-salavat-bashkiria/> Erişim Tarihi: 23. 08. 2022
- <https://realnoevremya.ru/articles/132260-recenziya-na-film-pervaya-respublika-bulata-yusupova> Erişim Tarihi: 10. 09. 2022
- <https://www.sakharov-center.ru> Erişim Tarihi: 25. 08. 2022

ÇUVAŞLARDA REPRESSİYA

Bülent BAYRAM*, Yelena PEREPELKİNA**

Giriş

Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ardından Rusya'da yaşayan halkların dillerine, inançlarına, taleplerine karşı oluşan kısmi hoşgörü ortamı çok uzun sürmemiştir. Bir yandan dinî inançlara karşı topyekûn bir mücadelenin, diğer yandan ülkede birçoğu yaşadığı bölgenin yerlisi olan halkların özgürlük taleplerini bastırmaya yönelik yeni bir sürecin başladığı bilinmektedir. J. Stalin döneminde sistemli bir şekilde hayata geçirilen, 1937-1938'de zirveye ulaşan ve kaynaklarda “repressiya”, “kızıl kırgın”, “kızıl terör” şeklinde adlandırılan baskı politikaları yazar, şair, gazeteci, siyasetçi, bilim adamlarından oluşan toplumun aydın tabakasından binlerce kişinin canına mal olmuştur. Özellikle Sovyet sonrası dönemde konuyla ilgili yapılan araştırmalarla daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyulan bu dönemin, baskı politikalarına maruz kalan toplumlara olan etkisinin günümüze kadar devam ettiğini belirtmek gerekir. Bir bakıma hafızaları silinmeye çalışılan toplumlar için yeni bir kimlik inşa süreci başlamıştır. Bu baskı politikalarının Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan sadece tek bir toplumu etkilediğini söylemek de mümkün değildir. Birliğin bütün halkları bu politikalarından etkilenmiştir ancak sürecin her topluluk üzerinde yarattığı yıkım aynı düzeyde değildir. Sovyetler Birliği, Stalin döneminin ardından bazı aydınlara itibarını iade etmiş olsa da bu yaklaşımın baskı döneminin izlerini sildiği söylenemez.

* Prof. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Araştırma Enstitüsü, Türkistan / Kazakistan / Kırklareli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli-Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-7284-9597, e-posta: bulentbayram01@hotmail.com.

** Doç. Dr., Çuvaş Devlet Üniversitesi, Rus ve Çuvaş Filoloji ve Gazetecilik Fakültesi, Çuvaş Filoloji ve Kültür Bölümü, Çeboksarı / Çuvaşistan, Rusya, e-posta: enarpi@mail.ru.

Repressiyanın ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya başlaması da ancak Sovyetler Birliği'nin dağılışının ardından gerçekleşmiştir. Geçmişle yüzleşme, repressiyanın farklı boyutlarıyla ele alınması yeni nesillere yaşanan olayların sebepleri ve sonuçları ile objektif bir şekilde aktarılmasının üzerinde, örtülü ve açıktan baskıların hâlen görüldüğünü, bu bakımdan konuyla ilgili yapılan çalışmaların henüz başlangıç seviyesinde olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de yapılan çalışmalarda da benzer bir durum söz konusudur. Türk boylarının repressiya döneminde kaybettiği aydınlar üzerine çeviri ve telif çalışmalar yayımlanmış ve bu dönem ile ilgili çalışmaların önü açılmıştır. Ancak çalışmalarda daha ziyade Müslüman olan Türk boylarının maruz kaldığı baskılar bu eserlerde ortaya koyulmuştur (Aşnin vd. 2016, Buran 2019, Dilek 2019). Hâlbuki geniş bir coğrafyada yaşayan ve dinî anlamda sayıları Müslüman topluluklarla karşılaştırıldığında az olmakla birlikte repressiyadan etkilenmiş ciddi bir gayrimüslim Türk'ün varlığından da haberdarız. Bunlar üzerinde fazla durulmamış olması genel bakış açımızla ilgili olduğu kadar, bu toplulukların geçmişte yaşanan bu olumsuz olayların mevcut durumlarına zarar verebileceği düşüncesiyle repressiya dönemine ilgisiz kalışlarıyla da ilgili olabilir. Orta İdil bölgesinde yaşayan Çuvaş Türklerinin repressiya ile ilgili bakış açıları da buna benzerdir. Çuvaşların hem din adamları ve dinî kurumları hem de edebiyatçıları ve kültür adamları bu baskı döneminden etkilenmiştir. Çuvaşlar arasında repressiyanın dinî, fikri ve edebî alanlardaki yansımaları ve bu süreçten etkilenen kişilerle ilgili iki temel çalışma bulunmaktadır. Dinî alan ile ilgili çalışma Yosif Klyuçikov'un 2019 yılında yayımlanmış olan *Çıvaş Şir'in Asap Tüsse Vilni Svyatışen Purnişi* (Çuvaş Ülkesinin Zulme Uğrayarak Ölmüş Din Adamları); edebiyat, basın ve bilim sahasındaki çalışma ise V. P. Koşkin'in 2013 yılında yayımlanan *Trağışeskiye Godı: Repressirovannıye Çıvaşskiye Pisateli, Jurnalıstı i Uçenıye* (Trajik Yıllar: Repressiyaya Uğramış Çuvaş Yazarları, Gazetecileri ve Bilim İnsanları) adlı eseridir. Genel hatlarıyla farklı kaynaklarda karşımıza çıkan bilgiler bu eserlerde bir araya getirilmiştir. Bu çalışmada repressiyanın Çuvaşlar üzerine etkisi ve repressiyaya uğrayan şahıslarla onların hayatları ve çalışmalarını genel hatlarıyla ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Genel Bir Bakış

Çuvaşlar arasında repressiyanın başlangıcını, repressiyaya sebep olan suçlamaları, repressiyadan etkilenenlerin genel Çuvaş nüfusuna oranını değerlendirirken olaylara farklı bir şekilde yaklaşmak gerekmektedir. Çuvaşlar arasında eğitim kurumları ancak Ruslar aracılığıyla geç açılmış olup o döneme kadar geleneksel bir okul bile yoktur. Milletlerin tarihi göz önüne alındığında çok kısa sayılabilecek bir süre içerisinde yetişen sınırlı sayıdaki Çuvaş aydınının önemli bir bölümü de repressiya döneminin çeşitli baskılarına ve cezalarına maruz kalmıştır. Diğer yandan repressiyanın Çuvaş Hristiyan din adamları ile yazar, şair, gazeteci ve bilim adamlarına yaklaşımı arasında da bir farklı etkilerinin

olduğu söylenebilir. Din adamlarının önemli bir bölümü bu süreçte ortadan kaldırılırken diğer muhataplar sürgün, hapis gibi cezaların ardından çalışma hayatlarına devam edebilmişlerdir.

Repressiyaya maruz kalan kişi sayısı Çuvaşlar arasında yaklaşık 1800 kişidir ve bunların yaklaşık 300'ü kurşuna dizilmiştir. Burada dikkat çeken husus özellikle Komünist Partisi'nin ve Çuvaş idaresinin üst düzey yöneticilerinin önemli bir bölümünün de kendisini kurtaramamış olmasıdır. 1937-1938 yıllarında zirveye çıkmış olan repressiya uygulamalarının daha önceki yıllardan ilk işaretleri gelmeye başlamıştır. Burada karşımıza çıkan suçlamalar, iftiralar, şikâyet dilekçeleri küçük farklılıklarla Sovyet coğrafyasının geri kalan kısmıyla hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır. Örneğin 1928 yılının Haziran ayında Birinci Tüm Çuvaş Bölge Kurultayı'nda ideolojik mücadeleler gün yüzüne çıkar. Bu toplantıya katılanların çoğu kısa bir süre sonra "Elmenevci", "Yumancı", Huzangaycı" şeklinde suçlanacaktır. Kurultay delegeleri ve Simbir Çuvaş Öğretmen Okulunun altmışıncı kuruluş yıldönümü ve İ. Ya. Yakovlev'in sekseninci doğum günü vesilesiyle yapılan toplantıya katılanlar Yakovlev'in milliyetçi bakış açısının liderleri şeklinde suçlamalarla karşılaşılır. Birçok kişi halk düşmanı olmakla suçlanacaktır. Hatta bu suçlamalardan meşhur Çuvaş araştırmacısı N.İ. Aşmarin ve eseri de payını alır. Onun sözlüğünün sadece müstehcen içeriğiyle değil aynı zamanda karşı devrimci izlerinde olduğuna dair suçlamalar ortaya çıkar. Dilbilimciler T. Matveyev ve F. Timofeev baskıya maruz kalırlar. F. Timofeev tutuklanmadan önce Çuvaş dilinin morfolojisi ve sözdizimi konusundaki çalışmalarında olmayan ancak gündeme getirilen milliyetçi izlerden dolayı af dilemek durumunda kalmıştır (Koşkin 2012: 6-7).

1935'ten itibaren bölgesel parti komitelerinin Sovyet karşıtı unsurları belirleme, halk düşmanlarını ortaya çıkarma çabaları daha aktif bir şekilde ortaya çıkar. Burada Troçkist-Kozinovyev karşı devrimcilerinin terörist faaliyetleri, karşı devrimci milliyetçi hareketler, Nazi örgütlenmesine benzer yapılanmaların mevcut olduğu, Çuvaşistan'ı Tataristan'ın, Başkurdistan'ın ve Kuybişev'in Çuvaş rayonlarıyla birleştirerek İdil Bulgarlarının topraklarından az olmayan büyüklükte bir Bulgar devletini kurma, neticede uluslararası burjuvazinin desteğiyle Sovyet idaresini ortadan kaldırarak milliyetçi burjuvazi yapıda bir devlet kurma gibi ifadeler ön plana çıkar (Koşkin 2012: 7). Burada belki de diğerlerine göre özellikle bir anlamda tarihî İdil-Bulgar Devleti'ni ihya etme yönündeki ifadeler dikkat çekicidir. Çünkü tarihî dönemde de günümüzde de Çarlık, Sovyet ya da Federal Rusya'dan ayrılma yönünde ciddi bir hareketten bahsetmek pek mümkün değildir. Ancak daha sonraki çalışmalar için ilgi çekici bir konu olduğunu belirtmek gerekir.

Repressiya ile ilgili kaynaklar konusu da dikkat çekicidir. Repressiyaya maruz kalan pek çok kişinin hatıraları, günlükleri, mektupları; resmî kayıtlar, mahkeme tutanakları burada karşımıza çıkan genel kaynaklardır. Özellikle repressiya sonucu kamplarda, sürgünde geçen hayatlara dair çok sayıda anı yayımlanmıştır. Ancak kamp ve sürgün hatıraları değişen siyasi ve sosyal şartlara göre farklı bakış açılarına sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle S. Laşman, V. İvanov-Paymen, İ. Kuznetsov, İ. Maksimov-Koşkinskiy, Tanyi Yun, V. Krasnov-Asli, N. Zolotov, S. Nikolayev ve diğerlerinin yayımlanmış eserlerinde farklı bakış açılarının olduğu da görülmektedir (bk. Koşkin, 2012). Burada farklı yaklaşımların olması büyük bir ihtimalle söz konusu baskıların sadece “repressiya” terimiyle özdeşleşmiş dönem ile sınırlı olmamasından kaynaklanmaktadır. Konu üzerinde repressiya mağdurlarının aklanmasından sonra da çok ayrıntılı çalışmaların yapılamamış olması bunun bir göstergesidir. Çünkü kampta veya hapisanede günlük tutmak sadece zor değil, aynı zamanda tehlikeli bir iştir. Ancak bu tehlike sadece kamp dönemi ile sınırlı değildir. Hatta serbest bırakıldıktan sonra bile sürgünle, kampı ilgili el yazıları veya çizimlere sahip olmak; yeni bir tutuklama için bahane olabilmektedir. S. Laşman, N. Zolotov, yaşamının son günlerine kadar aralıklı olarak anılarını yazarlar. İnsanların korkularının biraz azaldığı Kruşçev döneminde anılar ortaya çıkmaya başlar. Bu bağlamda V. İ. Krasnov ve V. İvanov-Paymen’in kamp yetkilileri hakkında olumlu yorumlarını içeren mektupları da dikkat çeker. Brejnev döneminde ayrıntılı anıların yazara veya yakınlarına zarar verebileceğine dair korkuların yeniden yoğunlaştığı görülür. M. Yuryev’in referans kitaplarında, M. Sirotkin, V. Kanyukov, V. Dolgov-Hudur’ın edebî eserlerinde, G. Hlebnikov-Şanar’ın, A. Vasiliyev-Vasan, Yu. Artemyev, V. Nikitin-Stanyal, A. Huzangay’ın eserlerinde repressiyanın yansımaları görülür. Akademisyen İ. Kuznetsov ise hatıralarını ancak Mihail Gorbaçov’un “glasnost”undan sonra yayınlamaya karar verir (El’ger 1994, Huzangay 2007, İvanov 1990, 2009, R. V. İvanova ve Matrosova 2008, Ye. M. İvanova 1992, Koşkin 2012: 10-11, Pavlov 1991, Tani Yun 1993, Turhan 1998, Yalgır 1989). Burada zikredilen hatıratlar, mektuplar, resmî belgeler, günlükler vd. kaynaklar ile yazının başında zikredilen iki eserde Çuvaşlar arasında dinî, kültürel repressiya süreci genel olarak ortaya koyulmuştur. Burada konu iki ana başlık altında ele alınacaktır:

1. Repressiya ve Çuvaş Dinî Hayatı

Çuvaşlar, genel Türk nüfusunun Müslüman olduğu düşünülürken Hristiyan kimlikleriyle farklı bir konumda bulunmaktadır. Günümüzde resmî olarak nüfuslarının önemli bir bölümü Hristiyan olan Çuvaşlar arasında sayıları az olmakla birlikte geleneksel dinî inançlarını sürdürenler de vardır. Çuvaşların Hristiyanlaşma sürecinin 1552 yılında Kazan’ın işgali ile başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemden itibaren zaman zaman farklı politikalar izlenmekle birlikte Çuvaşların sistemli bir şekilde Hristiyanlaştırılması süreci Sovyet devrimine

kadar devam etmiştir. Geleneksel dinlerini terk etmemeleri nedeniyle ciddi baskılara maruz kalan Çuvaşlar için Sovyet dönemi tam tersi bir süreci başlatmıştır. Bu süreçte özellikle misyoner kaynaklarının da zikrettiği üzere bir bölümü gönülsüzce Hristiyanlaştırılan Çuvaşların bu kez Hristiyanlıkla aralarına mesafe koymaları için baskılara maruz kaldığı görülmektedir. Genel anlamda bütün dinlerin propagandasının yasaklanmasının ardından dinî düşünceyle mücadele çerçevesinde uygulanan politikalar doğal olarak Hristiyan Çuvaşları da doğrudan etkilemiştir (*bk.* Arık 2012). 2002-2004 yılları arasında tarafımızca ziyaret edilen pagan Çuvaş köylerinde Sovyet döneminin inançları noktasında kendilerini çok fazla etkilemediği dile getirilmiştir. Çünkü Hristiyan ve Müslüman olmadıkları için kapatılacak dinî okul, cami ya da kiliselerinin bulunmadığı, papaz ya da imamlarının olmadığı ve bütün tabiatın onlar için dinî bir mekân olduğu defalarca zikredilmiştir. Bu durum hiçbir baskının olmadığı anlamına gelmese de bu sürecin onlarda görünür bir yıkıma da sebep olmadığı ortadadır. Hristiyan Çuvaşlar ise inançları nedeniyle repressiyadan gerçek anlamda etkilenmişlerdir. Kiliselerin, manastırların kapatılması, din adamlarının ortadan kaldırılması bunun en açık göstergesidir. Bir yazıda dinî alandaki bütün baskıları ve sonuçlarını ortaya koymak elbette mümkün değildir. Burada birkaç dikkat çekici örnekle konu sınırlandırılacaktır.

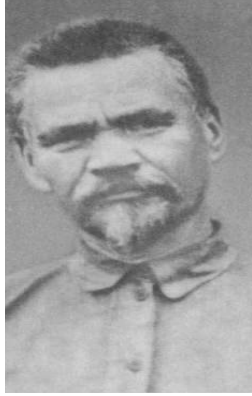
Bu noktada belki de en dikkat çekici örnek Çuvaş aydınlanmasının merkezi olarak kabul edebileceğimiz Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu mezunlarından öğretmen papaz Grigoriy Timofeyev'in (1878-1937) hayat hikâyesidir. G. F. Timofeyev, günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Kuslavkka rayonunun Tirlemes köyünde dünyaya gelmiştir. Bu köy, Timofeyev'in doğduğu dönemde Kazan guberniyasının Çeboksarı bölgesine bağlıdır. Onun notlarını bir araya getirdiği Tihiryal, adını Timofeyev'in öğretmen ve papaz olarak görev yaptığı bölgeden almıştır. Bu notlar arasında Tirlemes ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Timofeyev, Çuvaş alfabesinin kurucusu, eğitimcisi, misyoner İ.Ya. Yakovlev'in Simbir'de açmış olduğu Simbir Çuvaş Öğretmen Okuluna¹ 1891 yılında girer ve buradan 1896 yılında mezun olur. Çuvaşların ilk öğretmen, sanatçı, din adamı, ressam, gazeteci, tiyatrocu gibi ilk aydın tabakasının yetiştiği, Çuvaşça öğretimin yapıldığı bu okuldan mezun olduktan sonra günümüzde Tataristan sınırları içerisinde bulunan Elşel bölgesinde 1896-1915 yılları arasında öğretmenlik ve rahiplik yapar. Buradaki görevinin ardından 1915 yılında ailesiyle birlikte Sibirya'ya giden Timofeyev, 1923 yılına kadar Tomsk bölgesinin Kemerova şehrinin Topki ve çevre köylerinde öğretmenlik ve rahiplik yapar. 1923 yılında içinde bulunduğu olumsuz şartlar sebebiyle Elşel'e geri döner. 1925 yılında hakkında açılan soruşturmalar sebebiyle görevinden ayrılmak durumunda kalır ve 1926 yılına kadar iş bulamaz. Timofeyev, Sovyet döneminde daha önce rahiplik görevi yaptığı için birçok takibata uğramış ve soruşturma-

1 İ. Ya. Yakovlev ve Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu hakkında daha geniş bilgi için *bk.* Güzel 2014.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

larla uğraşmak durumunda kalmıştır. 1926 yılında kısa bir süre devlet arşivinde çalışsa da aynı yıl içerisinde bu işi de bırakır ve tekrar Sibirya'ya gider. 1927-1929 yılları arasında Sibirya'da öğretmenlik yapan araştırmacı daha sonra buradaki işinden çıkarılır ve tutuklanır. Halk düşmanı ve karşı devrimci olma suçlamalarıyla iki yıl cezaevinde yatar. 17 Ekim 1937 yılında ise ilgili suçlamalar nedeniyle öldürülür (Rodionov 2002: 5-13).

*Timofeyev'e Ait İki Fotoğraf.
Sağdaki resim muhtemelen 1937 yılında çekilmiş son resmidir.*

Timofeyev, tüm hayatını din adamı olarak geçirmemiş olsa da netice itibarıyla bu vasfı taşımaktadır. Hayatı boyunca meşgul olduğu işler dikkate alındığında onu repressiyanın kurbanı yapan da kısa bir süre belki de istemeyerek yapmak zorunda olduğu papazlık mesleği olmuştur. Günümüzde söz konusu din adamlığı kimliğinden ziyade, Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu mezunu oluşuyla ve görev

yaptığı Tıhıryal çevresindeki köylerde gözlemlerine dayalı olarak kaleme aldığı muhteşem eseri ile hatırlanmaktadır. Sağlığında bu eserin yayımlanmamış olması da onun repressiya döneminde başına geleceklerin bir habercisi olarak değerlendirilebilir.

Repressiya döneminin kurbanı din adamları arasında Gerigoriy Kokel'i de zikretmek gerekir. Kokel 28 Kasım 1883 tarihinde Simbir guberniyasının Pıva uyezinin Aslı Patıryel volosunun Turhan köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Kokel ve kardeşleri kendilerini evlatlık olarak kabul eden bir ailenin yanında çocukluk dönemini geçirir. Yazı ve resme olan yeteneği ve ilgisi küçük yaşlardan itibaren fark edilmiştir. İlk olarak Turhan köyünün kilisesinin yanındaki okulda eğitimine başlar. Burayı tamamladıktan sonra dönemin okumaya hevesli birçok öğrencisi gibi Simbir Çuvaş Öğretmen Okuluna girer. Buradan mezun olduktan sonra Çuvaşça ve Almanca öğretmeni olarak Aslı Patıryel'deki okula tayin ederler. Daha sonra da din adamlığına ilk adımı Simbir'deki Arhierey Kilisesi'nde papaz yardımcılığı görevine başlayarak atar. Bu dönem Simbir Çuvaş Öğretmen Okulunun kurucusu İ.Ya. Yakovlev ile ilişkisini devam ettirir ve dinî kitapların tercümesine katkıda bulunur. Çeşitli kiliselerde farklı statülerde görev yapar ve 1907 yılında Kazan İlahiyat Akademisinde misyonerlik kurslarına devam eder. Misyonerlik kurslarını tamamladıktan

sonra 1909'da Aslı Patıryel volosunun Tırın köyü kilisesine tayin edilir. Kilise ve manastırlarda çeşitli görevler üstlenen Kokel dinî konular yanında müzik dersleri de verir. İncil'i Latince ve Grekçe okuyabildiği gibi Fransızca, İngilizce, Almanca bilmekte ve Tatar Türkçesini de iyi bir şekilde konuşabilmektedir. 1917 yılındaki Sovyet Devrimi'nin ardından baskılar baş göstermeye başlar. Devrim karşıtı ifadeleri olduğu gerekçesiyle şikâyet edilir. 1917 yılında Şini Mırat köyü meydanında idam edilmek istenir ancak halk toplanıp isyan eder, son anda idarenin idamın durdurulmasına ilişkin kararı eşi tarafından ilgililere ulaştırılır. İdarenin kilise işlerini bırakması yönündeki taleplerini reddeder. 1922 yılında piskopos olması için teklif götürülür. Kendisi piskoposun Çuvaş olması durumu daha rahat çalışabileceğini de belirtir (Klyuçikov 2019: 113-114).

1925 yılında Çeboksarı çevresindeki köyleri gezerken tekrar gözaltına alınır ancak bir suç bulunamayınca serbest bırakılır. Gözaltına almalar dışında saldırılara da uğrayan Kokel hakkındaki suçlamalar aralıksız devam eder. Suçlamalar ve şikâyetlerden dolayı akşamları evi basılır; sorgulamalar, sürgünler başlar (URL 20). 27 Ağustos 1925 yılında gönderildiği Ulatır şehrinde izinsiz ayin düzenlediği gerekçesiyle tutuklanır ve soruşturma başlatılır. Ardından 1926 yılında Çuvaşistan'da yaşaması yasaklanır ve Pikilme şehrine sürülür. 1930'da Omsk ve Pavlador, 1931 yılında Barnaul ve Biysk piskoposu görevlerini üstlenir. 1932 yılında özellikle yenilikçilerle yapmış olduğu mücadele ile ilişkili olarak

Gerigoriy Kokel'in İki Resmi. Sağdaki resim muhtemelen kampta çekilmiştir.

çeşitli suçlamalarla tekrar tutuklanır ve serbest bırakılır (Klyuçikov 2019: 126).

1932-1933 yıllarında Habarovsk piskoposluğunu, kısa süreliğine de Primorsk ve Vladivostok piskoposluklarını üstlenir. 1933 yılında Amur oblastının Blagoveşçensk piskoposluğuna getirilir. Aynı yıl Altay bölgesindeki *Povstantsı* (İsyançılar) adlı devrim karşıtı gruba

düzenlenen operasyonlar neticesinde tekrar suçlanır. 1933 yılında hakkında karar verilir ve ıslah olması için on yıllığına Baykal ve Amur kamplarına gönderilir. Hakkında 17 Ekim 1937 tarihinde ölüm kararı verilir. 2 Kasım 1937 tarihinde gece saat 02.30'da idam edilerek karar uygulanır. Cenazesi de kamptaki mezara gömülür (Klyuçikov 2019: 88).

İliya İzmaylov, 1882 yılında Kazan guberniyasının Şırpü uyezinin Hural köyünde köylü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. İliya kilise okulunda okurken kilise korosunda yer alır, daha sonra koronun yürütücüsü olur. 1916 yılında askere gider ve I. Dünya Savaşı'na katılır. Savaşın sona ermesiyle köyüne dönen İzmaylov, burada 1920 yılına kadar toprak komisyonu başkanı olarak görev yapar. 1925 yılında ise onu Ulatır piskoposu German (Kokel) papaz olarak göreve başlatır. Piskopos German o zaman Kazan yakınındaki Kaçaka Slobodi adlı köyde sürgündedir ve bu nedenle kutsama töreni orada gerçekleştirilir. O zaman Hural kilisesinin papazı Krasnov reformistler tarafına geçer. German Kokel Çuvaşistan'a dönünce Krasnov'u işten çıkarır ve onun yerine gerçek papaz İliya İzmaylov'u koyar. 1930 yılının Şubat ayında Hural köyünde kilise kapatılır. İliya İzmaylov'un cemaati kilisenin açılması için dilekçeler yazarlar ve bir süre sonra kilise yeniden açılır. İliya burada papaz olarak çalışır. 25 Mart 1932'de papaz İliya tutuklanır. Onu Şırpü şehri hapisanesine koyarlar. Papaz İliya Afangel (Yertuhin)'i piskopos idaresindeki "Gerçek Ortodoks Kilisesi" çalışmalarını sebebiyle suçlarlar. Yargıç ona "Siz tarikatın üyesi misiniz?" diye sorunca papaz şöyle cevap verir: "Ben tarikat üyesi değilim, Tanrı'ya inananların grubundayım. Bir tek Tanrı'ya inanıyorum. Politik yönden şöyle düşünüyorum. Rusya'da kim iktidar olursa olsun, benim için fark etmez." (Klyuçikov 2019: 86).

Sorgulama esnasında oldukça cesurdur. İliya İzmaylov suçlu bulunarak üç yıllığına Kazakistan'a sürgün edilmesi kararlaştırılır. Kazakistan'a gönderilir ve Guryev oblastının Jilaya Kosa kasabasına yerleşir. Üç yıl geçtikten sonra 24 Mart 1935'te geri döner. Bu dönem Hural'daki kilise kapatılmıştır. Papaz İliya 1937 repressiyasının ilk dönemine yakalanır, onu 4 Ağustos'ta tutuklayıp Ulatır şehrindeki hapishaneye atarlar. Bir yalancı şahidin ifadelerine dayanılarak İzmaylov'un Sovyet idaresine karşı çalıştığına hükmedilir ve kurşuna dizilmesine karar verilir. Sonra 17 Eylül 1937'de Ulatır şehri İçişleri Halk Komiserliği bölümünde kurşuna dizilir. Oradaki bir mezara gömülür (Klyuçikov 2019: 88).

Repressiya kurbanı bir diğer Çuvaş din adamı kişi Mihail Samsonov'dur. Samsonov 15 Eylül 1867'de Simbir guberniyasının Kırmış uyezinin Atikassi oblastının Şurkassi köyünde köylü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. 1880 yılında Rus olmayan halklar için açılan Hutar ilkokulunda okur. Daha sonra Simbir'deki dinî okulda eğitim görür. Onu daha sonra papaz yardımcısı olarak 1892 yılında memleketi civarına tayin ederler. 1894 yılında Samsonov papaz olarak Kırmış uyezindeki farklı kiliselerde çalışır. Kilise işlerini yerine getirmekle beraber 1918 yılına kadar Hırlı Çutay köyünde öğretmen yetiştiren iki sınıflı okulun müdürlüğünü yapar. Samsonov 10 Aralık 1937 yılında Uraskilt köyünde çalışırken "Sovyet idaresi bitecek, kolhozlar dağılacak" şeklinde sözleriyle devrime karşı çıkıp halkı kışkırttığı gerekçesiyle tutuklanır (Klyuçikov 2019: 16). Papaz Samsonov bu suçlamaları kabul etmez ancak sorgulamalar bununla da

bitmez. 14 Mart 1938'de Elîk rayonunun Uraskilt köyünde kilise papazı Mihail Samsonov'u, bu kilisenin başkanını ve iki köylüyü suçlayan dava görülmüş ve onların "suçlu" olduklarına dair karar alındıktan sonra üçü de on yıllığına çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. Başrahip Mihail Samsonov ile Başkan Yefim Fedorov'u Ulatır'daki kampa alırlar. E. Fedorov 25 Eylül 1938'de ölür, papaz Mihail ise 75 yaşında 28 Ocak 1942'de ölür. Onu kamptaki mezara defnediler (Klyuçikov 2019: 17).

Başrahip Arkadiy Dobronravov da repressiya kurbanlarından biridir. 1868 yılında Kazan guberniyasının Yetürne uyezinin Şulavîş köyünde (günümüzde Çuvaş Cumhuriyetinin Elîk rayonuna girer) papaz yardımcısı Pavel Dobronravov'un çocuğu olarak dünyaya gelir. 1889 yılında Kazan İlahiyat Akademisini tamamlar ve papaz olur. Önce Kazan guberniyasının Spas uyezinde, daha sonra 1896 yılında Şîrpü şehrindeki *Turi Amîşîn Husanti sinî* adlı kilisede çalışmaya başlar. Çok gayretli bir papazdır, bu sebeple birçok kez ödüllendirilmiştir. Söz konusu kilisede başpapaz Arkadiy otuz beş yıl çalışmıştır. Reformistler geldiğinde de o yöne meyletmez, bu nedenle bir keresinde onu işten çıkarırlar. Ancak Ulatır piskoposu German'ın (Kokel) yardımıyla geri dönebilir. Dobronravov'u 30 Nisan 1931 yılında tutuklarlar. Onu kilisede açık bir şekilde Sovyet idaresine karşı konuştuğu ve Sovyet idaresini Hristiyan karşıtı göstererek inananları kışkırttığı gerekçesiyle suçlarlar. Soruşturma yapılırken papaz bu suçlamaları kabul etmez. 10 Haziran 1931'de Dobronravov'u beş yıllığına Mordoviya'daki Temnikovo çalışma kampına gönderirler. Oradaki zorluklara dayanamayan başrahip Arkadiy 20 Nisan 1933'te ölmüştür. Kendisi söz konusu kamptaki mezarlığa defnedilir (Klyuçikov 2019: 41).

1922 yılında Çuvaş kiliselerinde Rusça *обновленчество*, Çuvaşça *çenetëç* şeklinde adlandırılan yenilikçilerin ortaya çıkışıyla ikilik meydana gelmiştir. Karşılıklı suçlamaların da arttığı bu dönemde birçok kişi repressiyaya kurban gitmiştir. Bunların arasında 17 Eylül 1937'de kurşuna dizilen piskopos Timofey Zaykov başta olmak üzere birçok yenilikçi de vardır (Klyuçikov 2019).

Dinî alandaki repressiya, kurumsal ve kişisel olarak Çuvaşları çok daha derinden etkilemiştir. Yukarıda bunlardan ancak birkaçının hikâyesi örnek olarak verilmiştir. Burada bir konuya daha dikkat çekmek gerekir. Çarlık Rusya'sı döneminde pagan olan ya da Tatarların etkisi ile İslam'ı kabul eden Çuvaşlar, sonu ölüm, sürgün ve kitlesel göçlerle sonuçlanan şiddetli bir baskıya maruz kalmışken Sovyetler Birliği döneminde rüzgâr tersine esmeye başlamış, büyük oranda Hristiyan olmuş Çuvaşlar benzer olumsuzlukları yaşamak durumunda kalmıştır. Bu durum Çuvaşların günümüzdeki dinî hayatlarını da derinden etkilemektedir. Sovyet sonrası dönemde de sayıları çok az olmakla birlikte pagan Çuvaşların dinî hayatlarına müdahalenin yeniden ortaya çıktığını da söylemek mümkündür.

2. Repressiya ve Çuvaş Kültür Hayatı

Repressiya ve onun Çuvaş dinî hayatına etkisi genel anlamda Hristiyanlık çerçevesinde gündeme getirilir. Edebiyat, basın yayın ve bilim alanındaki etkileri üzerine birtakım çalışmalar olmasına karşın daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir. Repressiyanın dinî hayat üzerindeki etkilerini araştıran, gündeme taşıyan dinî kurumlar Çuvaşlar arasında kurumsal anlamda oldukça organize bir şekilde çalışmaktadır. Aynı bakış açısını edebiyat ve sanat alanında gözlemlemek ise mümkün değildir. Giriş bölümünde zikredilen eser, günümüze kadar yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Bu bakımdan edebiyat, sanat, düşünce hayatı konularında repressiyanın Çuvaş kültürel hayatına vurmuş olduğu darbeleri farklı boyutlarıyla ele almak zarureti araştırmacıların önünde durmaktadır. Dinî alanda doğal olarak Sovyet döneminin din karşıtı politikalarının köklü ve güçlü muhalifleri varken başka alanlarda bu kadar güçlü bir Sovyet karşıtlığının olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun sebepleri üzerine ayrıca düşünmek gerekir.

Çuvaş yazılı kültürünün İ. Ya. Yakovlev tarafından Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu açılana kadar güçlü olduğu söylenemez. Yakovlev'in mezkûr okulu açtıktan sonra burada yazılı kültürün temsilcisi yazar, şair, gazeteci, öğretmen, ressamın yanı sıra din adamlarının da yetiştiğini belirtmek gerekir. Bu bakımdan Çuvaş yazılı kültüründe bir eski-yeni çatışmasının veya rekabetinin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu okuldan yetişenler bir bakıma modern Çuvaş toplumunun ilk aydınları olarak karşımıza çıkar. Diğer yandan henüz yazılı kültürün, edebiyatın yavaş yavaş yayılmaya başladığı bir toplumun aydınlarının uğradığı baskı ve yok etme politikasının ortaya çıkardığı yıkımın boyutlarını da bu çerçevede değerlendirmek gerekecektir.

Repressiya dönemi aslında özellikle Simbir Çuvaş Öğretmen Okulundan mezun olanlar sayesinde yeni yeni filizlenmeye başlayan Çuvaş edebiyatının gelişimine gerçek anlamda bir darbe vurmuştur. Şu ana kadar konu ile ilgili en kapsamlı çalışma olan *Tragiçeskiye Godı: Repressirovannıye Çuvaşskiye Pisateli, Jurnalisti i Uçenıye*'de aralarında yazar, şair, gazeteci, bilim insanlarının da olduğu 38 kişinin hayat hikâyesi ve repressiya süreci ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu kişiler S. M. Avksentey (Laşman), N. V. Vasilyev (Şubossinni), İ. Ye. Yefimov (Tıhti), N. K. Yefimov-Yamgas, Ye. Zaharova-Maden, A. İ. Zolotov (Aris), N.Ya. Zolotov-Yut, R. İ. İvanov, V. İvanov-Paymen, N. K. Kirillov-Patman, G. İ. Komissarov-Vanter, V. İ. Krasnov-Asli, İ. D. Kuznetsov, S. S. Kutyaşov, P. Z. L'vov, İ. S. Maksimov-Koşkinskiy, T. S. Maksimova-Koşkinskaya (Tani-Yun), T. M. Matveyev, V. Ye. Mitta, P. Ye. Mitta, N. F. Moran'kov (Nikifor Mranka), S. N. Nikolayev, M. P. Petrov-Tinehpi, D. P. Petrov-Yuman, A. T. Pettoki (Petuhov), A. P. Prokop'yev-Milli, V. Ye. Rzay, G. T. Timofeyev, G. M. Titov, S. P. Tolmasov-Şıpçık, A. V. Turhan, F. V. Turhan (Vasil'yev), Ya. V. Turhan, M. F. Fedorov, D. F. Filimonov, P. P. Huzangay, İ. Ya. Yakovlev'dir (Salambek) (Koşkin 2012: 10-11).

Repressiya döneminde çeşitli şekillerde baskıya uğrayan Çuvaş yazar, şair ve edebiyatçıların kısa hayat hikâyeleri ve çalışmaları hakkında aşağıdaki bilgileri verebiliriz:

Turhan Yakku (Васильев Яков Васильевич)

Turhan Yakku (Васильев Яков Васильевич)
Turhan Yakku, 13 Mart 1874'te Teççi uyezinin Karapay köyünde doğar. Kurnavış köyünde ilkokulu okumasının ardından Kazan'daki öğretmen okulunu bitirir. Farklı yerlerde öğretmen olarak çalıştıktan sonra Kazan'da papaz olarak görev yapar. Turhan Yakku Çuvaş şiirinde lirik ve felsefi şiirleriyle ünlüdür. *Varuşşı* manzumesinin de şairi olan Yakku, İncil'den beslenen motiflerle de şiirler yazar. Rus edebiyatının klasik eserlerinin Çuvaşçaya çevrilmesi çalışmalarına da aktif bir şekilde katılır; V. Jukovskiy, M. Lermantov, N. Nekrasov gibi edebiyatçıların eserlerinden çeviriler yapar (URL 2).

10 Mart 1936'da Kazan şehrinde tutuklanır. Tutuklama raporuna göre o zaman yazar Krasnaya Positsiya (Klıkovka) sokağında yaşamaktadır. Rusya Sovyet Federasyonu Sosyalist Cumhuriyeti Ceza Kanunu uyarınca "karşı-devrimci propaganda" yaptığı iddiası gerekçesiyle tutuklanan Turhan Yakku 1936 yılının Ağustos ayında Arhangelsk'e sürgüne gönderilir. 08 Mayıs 1938'de kampta vefat eder ve mezarı Arkhangelsk bölgesindedir. Ancak 1990'da aklanır.

Timofey Matveyevich Matveyev (Тимофей Матвеевич Матвеев)

Timofey Matveyevich Matveyev (Тимофей Матвеевич Матвеев)

Büyük Çuvaş dilcisi, pedagoğ ve redaktör Timofey Matveyevich Matveyev, 25 Ocak 1884 yılında, Simbir vilayetine bağlı Pıva ilçesindeki Paltiel köyünde doğar. İlkokulu burada bitiren yazar, 1897-1903 yıllarında Simbir'deki Çuvaş Okulunda öğretmenlik eğitimi alır. Çuvaşistan'daki çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Matveyev, Leningrad'taki Doğu Halkları Enstitüsünde lisansüstü eğitimi almış, N. Poppe, S. E. Malov ve N. Y. Marr gibi isimlerden dersler almıştır. Simbir Çuvaş Öğretmen Okulundaki çeviri faaliyetlerine aktif katılım gösteren yazar, pek çok Rusça eseri Çuvaşçaya kazandırmıştır. 1919 tarihli *Grammatika Çuvaşskogo Yazıka*'nın (Çuvaş Dilinin Grameri) da yazarı olan Matveyev, N. İ. Aşmarin'in ölümünün ardından *Slovar çuvaşskogo yazıka (Çıvaş şimahîsen kîneki)* adlı sözlük çalışmasının VI-XI. ciltlerinin redaksiyonunu üstlenir. Yazarın ayrıca Çuvaş diyalektolojisi ve

pedagoji alanında çok sayıda çalışması bulunmaktadır. 1936 yılında nasyonalist olmakla suçlanarak kovuşturmaya uğrayan Matveyev, 1939'da ise gözetim altında tutulduğu Solikamsk toplama kampında yaşamını yitirmiştir. T. M. Matveyev'in adı ancak 1956 yılında temize çıkarılmıştır (bk. Güzel 2019: 1193-1196).

Mıtrı Yuman (Петров Дмитрий Петрович)

Mıtrı Yuman (Petrov Dmitriy Petroviç) 13 Ekim 1885 tarihinde, günümüzde Tataristan sınırları içerisinde kalan Buva rayonunun Buyurgan köyünde dünyaya gelir. 18 Şubat 1939 tarihinde Amur oblastında hayatını kaybeder. Kendi döneminin birçok aydını gibi Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu mezunu (1905) olan yazar; tarihçi ve ekonomist kimliğiyle çok yönlü öncü bir şahsiyettir. 1905-1906'da Koşki-Novotimbayevo köyünde öğretmen olarak görev yapar, 1906-1909 yıllarında Simbir ve Kazan şehirlerinde liberal eğilimli yayın yapan gazetede çalışır. 1905-1907'de devrimci

hareketlerde aktif rol alır. 1915 yılında Moskova Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesinde birinci sınıf eğitimi alır. Çarlık Rusya'sı ordusunda 1915-1917'de askerlik vazifesini yerine getirir. 1924 yılına kadar farklı devlet kurumlarında görev yapan Yuman 1924-1937 yılları arasında Moskova'da çalışır. 1937-1939 yılları arasında da Baykal-Amur Demiryolu kurumunda ekonomist olarak çalışır ve burada vefat eder (URL 3).

Ablası V. Trostina'nın anlattıklarına göre Yuman bir gün pencereden dışarı bakarken 1937-1938 yıllarının tutuklama olaylarında öne çıkan ve *Çerniy Voron* (Kara karga) olarak adlandırılan arabanın geldiğini görünce tutuklanma gününün yaklaştığını hisseder. Sabah çalıştığı birimde bir toplantı yapar ve iş gezisine çıkacağını duyurur. Bunun ardından onun için görevliler gelir ve sorular sorar. Bu sırada Yuman, Kazan istasyonuna doğru gitmektedir. Bir bakıma gönüllü olarak Baykal-Amur tren yolunun inşası için Tında'ya bilet alır ve yola çıkar. Yuman'ın bu dönemde yaşadıkları diğer repressiya mağdurlarınıninki gibi sorgulama ve mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Bu bakımdan ilgi çekicidir. Ancak hayatta iken ağır suçlamalarla karşılaştığı da bir gerçektir. Örneğin Kovalaenko, 1934'te yayımlanan "Sovetskaya Kritika na Novom Etape" (Yeni Dönemde Sovyet Eleştirisi) adlı makalesinde ona sert suçlamalarda bulunur. Onu Japon ırkçı Sadao Araki ile karşılaştırmaktadır. Yuman'ın ölümü de gizemlidir. 1939 yılında N. Krupskaya, onu Ulyanov ve İ. Yakovlev hakkındaki kitapların değerlendirilmesi için Moskova'ya davet eder. Yuman, Moskova'ya giderken Svobodniy tren istasyonunda vefat eder. Onunla aynı zamanda kardeşi Stepan Petroviç de vefat etmiştir. Kendisini Moskova'ya davet eden N. Krupskaya da beklenmedik bir şekilde ölmüştür. 1997 yılında aklanmıştır (Koşkin 2012: 196)

Nikolay Şubossinni (Шубоссинни Николай Васильевич)

Nikolay Şubossinni, 26 Kasım 1889'da günümüzde Çeboksarı uyezdinin İkkovo köyünde dünyaya gelir ve 13 Şubat 1942'de günümüzde Nijegorodsk oblastına bağlı olan Suhebezvodnoye Gor'kov istasyonu altındaki kampta (GULAG) ölür. Şair, tercüman, eleştirmen olan Şubossinni Sovyetler Birliği Yazarlar Birliği'nin üyesidir. Çuvaş Simbir Öğretmen Okulunda 1905-1907 yılları arasında okuyan Şubossinni, bu yıllarda okulun tercüme komisyonunda görev alır. 1909-1914 yıllarında Çistopol uyezdinin Novoye Aksubayevo köyünde öğretmenlik yapar. 1918-1933 yılları arasında Çuvaşistan'da Komünist Partisi'nin farklı organlarında görev alır. 1933-1936 yıllarında *Suntal* dergisinin sorumlu redaktörlüğünü; Çuvaş ASSR Yazarlar Birliği organizasyon komitesi yöneticiliğini yapar. 1936-1937'de Çuvaş Millî Araştırma Enstitüsünde görev yapan Şubossinni, 1937 yılında gelindiğinde ise ölüm cezasına çarptırılır. Yazar, ölümünden ancak yıllar sonra 1955'te aklanır (URL 4).

Şubossinni, “yabancı bir ülkenin” yararına SSCB'ye karşı casusluk yapmak suçlamasıyla 1937 yılında tutuklanır. Bununla birlikte milliyetçilik yapmakla da suçlanmıştır. İlgili kanunun 58. maddesinin 6. ve 11. fıkraları uyarınca 10 yıllığına çalışma kampına gönderilir. 5 Aralık 1937'de yargılanır, fakat 22 Şubat 1938'de Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği toplantısında cezasının tutuklandığı andan itibaren sayılmasına karar verilir. 13 Şubat 1942'de Gorki bölgesindeki Sukobezvodnaya istasyonunun yakınındaki bir kampta ölür. Ancak 5 Ekim 1955'te aklanır (Koşkin 2012: 20-22).

Edebiyat alanındaki çalışmalarına M. Yu. Lermantov'un şiirlerinin tercümesiyle başlar. Balad, manzume, fabl türlerinde eserler verir. Çuvaş edebiyatının 1908 yılında yayımlanan *Çıvaş Hallapisem / Skazki i Predaniya Çıvaş* adlı antolojisinde onun “Aslı Suyeşî” (Kurnaz Yalancı), “Hitre Çîkeş” (Güzel Kırlangıç), “Vîre Şîlen” (Ejderha), “Yantrak Yantravî” (Yantrak'ın Gürültüsü), “Hunar Şuti” (Fener Işığı) adlı şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirleri halk masal ve efsanelerinin konu ve özelliklerine uygun bir şekilde kaleme alınmış eserlerdir. 1911 yılında *Ereh şşme, Tabak Turtma Pîrahîr* (İçki İçmeyi, Sigara İçmeyi Bırakın) adlı şiir derlemesi yayımlanır. 1920-1930'daki “{mî” (Ümit), “Yupari” (Ekimdeki) gibi şiirleri propaganda içeriklidir. Bu dönemde *Purnîş Sînî* (Hayatın Yüzü), *Mîn Şul* (Büyük Yol) nesirleri, tarihî olaylara dayanan *Erkîn* (Özgür), libretto türü *Sil'bi* adlı eserleri yayımlanmıştır (URL 4).

Şubossinni kısa öykülerin yanı sıra M. F. Fedorov, K. V. İvanov, T. K. Krillov'un eserleri üzerine değerlendirme yazıları da kaleme almıştır. Bu konuları içe-

ren *Kratkiy Oçerk İstorii Çuvaşskoy Literaturi* (Çuvaş Edebiyatı Tarihinin Kısa Denemeleri) (1930) eserinde yayımlanmıştır. A. S. Puşkin, M. Yu. Lermantov, İ. S. Turgenyev, Yanki Kuladı, D. Bayron gibi edebiyatçıların eserlerini Çuvaşçaya tercüme etmiştir (URL 4).

Yemelyan Zaharov-Maden (Захаров Емельян Захарович)

Yemelyan Zaharov (Maden) 5 Ağustos 1893 tarihinde Çeboksar uyezdinin İkkovo köyünde doğar. Edebiyatçı, dilbilimci ve eğitimci olarak bilinen Yemelyan Zaharov, SSCB Yazarlar Birliği üyesidir (1934). Yazar, 1917 yılında Petrograd İlahiyat Akademisini bitirmesinin ardından yüksek lisansını SSCB Rusya Bilimsel Araştırma Sosyal Bilimler Birliğinin Doğu Halklarının Etnik ve Ulusal Kültürleri Araştırma Enstitüsünde 1929 yılında tamamlar. 1923-1926 yıllarında Çuvaş Çalışma Fakültesi, 1930-1937'de Çuvaş Devlet Pedagoji Enstitüsü ve Çuvaş Araştırma Enstitüsünde çalışır. Edebiyat bilimindeki sosyolojik akımın bir temsilcisi olarak eserlerinde sürekli olarak edebiyatın sadece hayatı yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda belirli sosyal grupların ideallerini ifade etmesi gerektiği tezini savunmuştur (URL 5).

1937'de Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 10, 11. fıkraları uyarınca Sovyet karşıtı propaganda ve devrim karşıtı organizasyonlarla ilişki suçlamalarıyla yargılanarak 28 Nisan 1937'den itibaren 10 yıllık süre için zorunlu çalışma kampına gönderilir. 13 Kasım 1941'de Arhangelsk Oblastının İsağorka istasyonunda göz altında iken ölür. Yazarın aklanması ancak 25 Ocak 1956 yılında gerçekleşir (Koşkin 2012: 33).

Aleksey Prokopyev Milli (Милли Алексей Прокопьевич)

Aleksey Prokopyev (Milli) 12 Şubat 1894'te Buva uyezdinin (günümüzde Komsomolsky Bölgesi) Şurut-Nurusovo köyünde doğar. Kendisi gazeteci, şair, etnograf ve halkbilimcidir. 1918'de Kazan İlahiyat Okulundan mezun olan yazar, 1929'da Doğu Halkları Araştırma Enstitüsünde yüksek lisansını tamamlar. 1917-1919 yıllarında *Hıpar, Kanaş, Çuhınsen Sassi* (Fakirlerin Sesi) gazetelerinin editörü ve baş sekreteri olur. 1920-1922'de Simbir Guberniyası Halk Eğitimi bölümünde çalışır, *Atıl Yurri* edebî dergisinin organizatörü ve yayın kurulu üyesidir. 1922-1923 yıllarında Çeboksarı'da Çuvaş Oblastı Halk Eğitimi Bölümü Tercüme Komisyonu başkanlığı, Çuvaş Otonom Bölgesi arşiv bürosu müdürlü-

ğü görevini yürütür. 1923 sonbaharından itibaren Moskova'da yaşamaya başlar ve farklı kurumlarda çalışır. Çuvaş halkının ulusal ve kültürel inşasına ilişkin makaleler yayımlar. Simbir (1920) ve Şupaşkar (1923) şehirlerindeki Çuvaş Edebiyatçıları Derneği, Moskova'da Çuvaş Araştırmaları Derneği (1923) ve Çuvaş Kültürü Araştırma Derneğinin (1927) kurucusudur. Şiirler yazar, A. S. Puşkin'in *Çingeneler* adlı eserini Çuvaşçaya tercüme eder, folklor ve etnografya malzemelerini derler (URL 6).

1938'de tutuklanır ve 26 Temmuz 1938'den itibaren 8 yıllığına zorunlu çalışma kampına gönderilir. 14 Ocak 1942'de Sverdlovsk Oblastındaki Severouralsky kampında ölür. 20 Ekim 1956'da ise aklanır (Koşkin 2012: 33)

Nikolay Kirillov – Patman (Патман Николай Кириллович)

Nikolay Kirillov (Patman) 7 Mayıs 1895 tarihinde Buva uyezdinin (günümüzde Komsomolsky bölgesi) Çuraçiki köyünde doğar. Roman yazarı ve edebî eleştirmen, SSCB Yazarlar Birliği üyesidir (1935). 1913'te Simbir Çuvaş Öğretmen Okulundan mezun olur. 1913-1915 yıllarında öğretmen olarak çalışır. I. Dünya Savaşı (1915-1918) ve Rus İç Savaşı'na (1918-1921) katılmıştır. 1921-1925 yıllarında Çeboksarı'daki eğitim kurumlarında müfettişlik, 1925-1934 yılların-

da *Kanaş* dergisinde editörlük yapar. 1934'te Çuvaş Devlet Yayınevi'nin editörü ve Çuvaş Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yazarlar Birliği Kurulu Komitesinin baş sekreteridir. 1926 yılında yayımlanan "Münşin?" [Niçin?] adlı hikâyesinde halkın devrim öncesindeki zorluklarla dolu hayatını tasvir eder. 1958'de *Akatuy*, 1959'da ise *Za Çto?* adlı kitapları yayımlanır. Eserlerinde, yeni çağ ile değişen emekçi insanları betimler. Bunların dışında edebiyat incelemeleri ve edebî eleştiri yazıları da yayımlanmıştır (URL 7).

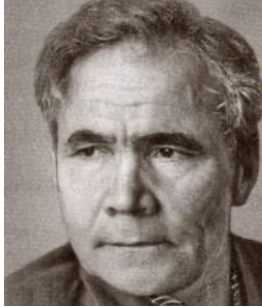
Patman, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 10. fıkrası uyarınca Sovyet karşıtı propaganda yaptığı suçlamasıyla 1937'de tutuklanır ve 23 Temmuz 1937'den itibaren 10 yıllık süre için zorunlu çalışma kampına gönderilir. Aslında 8 Ekim 1938'de Çuvaş Çuvaş Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Halk Komiserliği bünyesindeki "özel yapı" Patman'ın kurşuna dizilmesi kararı vermişse de bu karar uygulanmamıştır. 13 Temmuz 1945'te gözetim altındayken ölür ve ancak 28 Eylül 1955'te aklanır (Koşkin 2012: 78).

Spiridon Tolmasov – Şıpcık (Шыпчык Спиридон Павлович)

Spiridon Tolmasov (Şıpcık) 28 Aralık 1897’de Yadrin uyezdinin (günümüzde Vurnarı bölgesi) Yangorçino köyünde doğar. 25 Aralık 1954’te ölür. Yazar ve gazeteci olan Tolmasov aynı zamanda SSCB Yazarlar Birliği üyesidir (1934). I. Dünya Savaşı ve Rus İç Savaşı’na katılmıştır. V.V. Vorovskoy Leningrad Gazetecilik Enstitüsü mezunudur. 1920-1926 yıllarında ilkökul öğretmenliği yapar. Oravşı köyünde Halk Eğitim İl Müdürlüğü başkanı, Novorusovo köyünde yetimhane müdürü

olarak çalışır. 1926-1935 yılları arasında *Kanaş* gazetesinde edebiyat sorunlusu, bölüm başkanı, baş sekreter ve baş editörlük görevlerini yerine getirir. 1935-1937’de Krasnoçetay bölge gazetesinin editörlüğünü, 1947’den itibaren Vurnar Bölgesi Hirposi köyünün sağlık merkezinin müdürlüğünü yapar. 25 Aralık 1954’e gelindiğinde doğduğu köyde yaşamını yitirir. Dinamik hikâyeleri, kafiyeli ifadeleri, mizahi üslubu ile dikkat çeken Şıpcık çok sayıda hiciv ve mizah içerikli şiir, fabl, hikâye kaleme almıştır. 1929’da *Beruk*, 1930’da *Çilhesir Petir* (Dilsiz Peter), 1931’de *Çunillisem* (Can Alıcılar) ve 1992’de *Kulış Kustürmi* (Komik Tekerek) adlı kitapları yayımlanmıştır (URL 8).

Şıpcık, tutuklanmasının ardından 18 Aralık 1937’den itibaren 10 yıllığına zorunlu çalışma kampına gönderildi. 25 Ocak 1956’da aklandı (Koşkin 2012: 234).

Nikolay Zolotov – Yut (Золотов Николай Яковлевич)

Nikolay Zolotov (Yut) 18 Temmuz 1898’de Yadrin uyezdinin (günümüzde Alikovo bölgesi) Siner köyünde doğar. 1964 yılında SSCB Yazarlar Birliği üyesi olan Zolotov edebî eleştirmen, gazeteci ve halkbilimcidir. Rus İç Savaşı (1919) ve II. Dünya Savaşı’na (1944-1945) katılır. Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu ve Doğu Halkları Komünist Üniversitesinde okur, yüksek lisansını SSCB Bilimler Akademisinin Somut Kültür Enstitüsünde yapar. 1923-1925 yıllarında *Kanaş* gazetesinin editörlüğünü ve Gazeteciler Birliğinin yönetim kurulu başkanlığını yürütür. Zolotov, Komünist Parti’de de aktif olarak görev yapmıştır. 27 Mart 1967’de ise Şumerlya şehrinde ölür. *Çuvaş Halk Şiiri Hakkında Kısa Deneme* (1928) kitabının, birçok gazete yazısının ve edebî eleştirel makalenin yazarıdır. 1920’de *Kanaş* gazetesinde yayımlanan “Literatura {şi}” (Edebiyat İşi) ve “Çıvaş Çilhin Şulne Uşsa Pamalli Maysem” (Çuvaş Edebiyatının Yolunu Açma İmkânları) başta olmak üzere birçok makalesiyle yeni bir edebiyat ve sanat bilinci oluşturmak konusunda önemli etkileri olmuştur (URL 9).

Zolotov-Yut, 1937 yılında Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 10. ve 11. fıkraları uyarınca Sovyet karşıtı propaganda yapmak ve Sovyet karşıtı organizasyonlarda yer almak suçlamalarıyla tutuklandıktan sonra 23 Kasım 1937'den itibaren 8 yıllığına zorunlu çalışma kamplarına gönderilir. 16 Kasım 1955'te aklanır (Koşkin 2012: 45).

Vasiliy Krasnov - Asli (Краснов-Асли Василий Иванович)

Vasiliy Krasnov-Asli 06.01.1900'de Buva uyezdidin (günümüzde Tataristan Cumhuriyetinin Buva rayonu) Çurakovo köyünde doğar. Yazar, 1934 yılında SSCB Yazarlar Birliği üyesi olur. 1929'da Yakov Sverdlov Komünist Üniversitesinden, 1936'da ise Kızıl Profesörler Enstitüsünden mezun olur. 1922-1929 yıllarında Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu, Tüm-Birlik Devlet Siyasi İdaresi gibi kuruluşlarda görev yapan Krasnov-Asli devletin daha başka kuruluşlarında da çalışmıştır, İbresi ve daha sonra Tsivilsk uyezdlerinde Komünist Parti'nin farklı birimlerinde görev yapar. 1931'de *Tıvalla* (Dağa Doğru), *Vutra* (Ateşte), 1963'te *Purnış Şkulı* (Hayat Okulu), *Sünmi Hıvel* (Sönmeyen Güneş) adlı kitapları yayımlanır. Eserlerinde 1920-1930'lu yılların toplumsal ve siyasi olaylarına yer verilir (URL 10).

Asli, 1929-1931 yıllarında Vurnar'da üst düzey makamlarda görev yapmış olmasına rağmen 1937'de tutuklanır ve Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca Sovyet idaresi aleyhinde propaganda yapmak ve Sovyet karşıtı organizasyonlarda yer almakla suçlanır. 24 Temmuz 1937'den itibaren 8 yıllık süre için zorunlu çalışma kampına gönderilir. 12 Ekim 1956'da aklanır (Koşkin 2012: 85).

Arkadiy Zolotov – Aris (Золотов Аркадий Иванович)

Arkadiy Zolotov (Aris) 16 Ocak 1901 tarihinde Yadrin uyezdidin (günümüzde Alikovo bölgesi) Siner köyünde doğar. Tercüman, yazar ve edebiyat eleştirmenidir. Çuvaşistan'daki edebî hareketin öncülerinden biri olan Aris, 1934 yılında SSCB Yazarlar Birliği üyesi olur. 1919-1921 yıllarında Rus İç Savaşı'na katılır. Birçok Çuvaş aydını gibi o da 1922'de Simbir Çuvaş Öğretmen Okulundan mezun olur. 1919'da Simbir Guberniyası Yürütme Komitesinin halk eğitim departmanının Çuvaş bölümünde müdürlük yapar. 1922-1928 yılları arasında öğretim görevliliği yapar. Aris, Komünist Partisi Çuvaş bölge komitesinde propaganda bölümü başkan yardımcısı olarak da görev yapar. 1928-1931 yılları arasında *Kanaş* gazetesinde editörlük yapar. *Kanaş* gazetesini dışında farklı yıllarda *Suntal* ve *Kapkin* dergi-

lerinin editörlüklerini de yapmıştır. 1931 ve 1932'de Çuvaş Çalışma Fakültesinin dekanlığını, 1933-1937 yılları arasında Çuvaş ASSR Halk Komiserleri Konseyinin Sanat İşleri Daire başkanlığını, 1925-1933'te ise Çuvaş ASSR Yazarlar Birliğinin yönetim kurulu başkanlığını yürütür. Düzenli olarak edebî eleştiri makaleleri ve denemeler yayımlar. 1926'da *Çıvaş Literaturin Malaşnehi Şulîsem* (Çuvaş Edebiyatının Gelecek Yılları), 1931'de *Natsionalizm Sırîmne Hirîş* (Milliyetçilik Çılgınlığına Karşı) kitapları yayımlanır. Aris edebî çeviri alanında da çalışmalar yapar. Maksim Gorki'nin *Benim Üniversitelerim*, D. A. Furmanov'un *Çapayev* gibi eserlerini Çuvaşçaya çevirmiştir (URL 11).

Aris, Sovyet karşıtı propağanda yapmak, Sovyet karşıtı organizasyonlarda yer almak ve milliyetçilik yapmak suçlamalarıyla 1937'de tutuklanır, 18 Aralık 1937'den itibaren 8 yıllığına zorunlu çalışma kamplarına gönderilir. 6 Haziran 1942'de gözaltında iken vefat eder ve ancak 9 Nisan 1955'te aklanır (Koşkin 2012: 39-43).

Stepan Avksent'yev – Laşman (Лашман Степан Митрофанович)

Stepan Avksent'yev (Laşman), 06 Ağustos 1895'te Pıva uyezinin (günümüzde Şimîrşî rayonu) Patirek köyünde doğar. Simbir Çuvaş Öğretmen Okulunu bitirir. Birinci Dünya Savaşı'na katılır, savaşın ardından *Kanaş* gazetesinde, *Tıvan Atıl* almanasında çalışır. 1958 yılından itibaren SSCB Yazarlar Birliği'nin üyesidir. Şiirler, piyesler, hikâyeler yazmış olup on beş kitabı yayımlanmıştır (URL 12).

1937 yılında hiçbir yerde çalışmadığı bir dönemde tutuklanır. 26 Kasım 1937'de verilen kararlar 4 Kasım 1937'den itibaren 10 yıllık süre için zorunlu çalışma kampına gönderilir. 1948 yılına kadar Kolıma çalışma kampında kalır. Bu on yıl içinde Kolıma'daki altın madeninde, taygada orman ve Ohotsk Denizi'nde balık işinde çalışır. Laşman 16 Mart 1955'te aklanır. 28 Kasım 1986'da Çeboksarı'da vefat eder (Koşkin 2012: 17; URL 12).

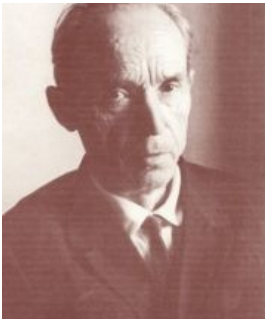

Nikifor Mranka (Мораньков Никифор Федорович)

Nikifor Mranka 9 Kasım 1901'de Çeboksarı uyezinin (günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti Kuslavkka rayonu) Pileşkassi köyünde doğar. Moskova'da sinema rejisörlüğü kursunu bitirir. İç savaşa ve İkinci Dünya Savaşı'na katılır. Sinema stüdyosu müdürlüğü, rayon gazetesi redaktörlüğü gibi farklı işlerde çalışır. Kuslavkka parti rayon komitesinin propağanda bö-

lümünün yöneticiliğini yapar. Edebiyat sahasında da boy gösteren Mranka, 1928 yılında *Elnet* adlı ilk tiyatro eserini Çeboksarı'da sahneler. Daha sonra tiyatro eserleri yazmaya devam eder. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra altı ciltten oluşan *İmîr Sakki Sarlaka* (Ömür Divanı Geniş) adlı romanını yazar ancak son cildini tamamlayamaz (URL 13).

Beş çocuğu olan Mranka'nın büyük oğlu, İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalingrad'daki savaşta ölür. Kendisi sağlam bir komünist olan Mranka adaletsizliğe tahammül edemeyen, parti toplantılarında sessiz kalamayan bir karaktere sahiptir. Onun bu karakteri partide birçok kişi tarafından hoş karşılanmaz. Kızı İraida Kirillova'nın "O, Sovyet idaresine her şeyini verdi, onu korudu. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kolhozdaki köylülerin çok kötü koşullarda yaşadıklarını görünce rayon parti toplantısında parti görevlilerine eleştirel bir konuşma yaptı. Bundan sonra kendisini neyin beklediğini gayet iyi biliyordu. Parti toplantısından önce konuşma metnini annemle bana okumuştum. Bu sözleri söyleme, sadece çocuklarınla kendini bitirirsin dedi annem. Ancak bunu dinlemedi." (Klyuçikov 2019: 179) şeklindeki ifadeleri repressiya açısından dikkat çekicidir. Mranka 11-12 Şubat 1950'de gerçekleştirilen parti toplantısında çıkıp konuşmasını yapar. Farklı kolхозlardaki eksiklikleri de doğrudan söyler. Bunun ardından 19 Temmuz'da tutuklanır. Mahkeme on yıl hapis cezasına hükmeder. Suçlamaları kabul etmez. Kızının ifadelerine göre aklanacağına inancı tam olsa da bu gerçekleşmez. Sovyet idaresini korumak için mücadele ettiği kişilerle aynı hapishanede yatar (Koşkin 2012: 180). 1955 yılında cezası beş yıla indirilir ve hapishaneden çıkarılır. 26 Ekim 1956'da aklanır, 20 Şubat 1973'te ise vefat eder (URL 13).

İvan Yakovlev – Salambek (Саламбек Иван Яковлевич)

İvan Yakovlev (Salambek) 29 Ekim 1906 tarihinde Çeboksarı uyezdinin Voskresenskoye köyünde (günümüzde Mariinsko-Posadski bölgesi Bıçurino köyü) doğar. Romancı ve tiyatro yazarı olan Salambek 1934'te SSCB Yazarlar Birliği üyesi olur. 1926 yılında Çeboksarı Pedagoji Teknik Okulunu, 1935 yılında Milliyetler Merkez Araştırma Enstitüsünde yüksek lisansını bitirir. 1926-1932 yıllarında Çeboksarı Şehir Komitesinde

Şamrik Kommunist (Genç Komünist) gazetesinin ve *Hatır Pul* (Hazır Ol) dergisinin editörlüğünü yapar. 1935-1937'de Çuvaş Devlet Pedagoji Enstitüsünde müdür yardımcısı, Alatır Pedagoji Okulunda müdür, 1938-1941'de Çuvaş Araştırma Enstitüsünde müdür olarak görev yapar. *Çıvaş Kummuni* gazetesinde editörlük görevini de yürütmüştür. Çok sayıda edebî eser kaleme alan Salambek Simbir Çuvaş Öğretmen Okulunun Çuvaş aydınlanmasındaki rolü üzerine bilimsel bir

çalışma da yapmıştır. Bu çalışma 1959 yılında *Simbirskaya Uçitel'skaya Şkola i Eyo Rol' v Prosveşçenii Çuvaş* (Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu ve Onun Çuvaş Aydınlanmasındaki Rolü) adıyla yayımlanır. 1933'te *İştul*, 1958'de *Tumhahlı Şul* (Dikenli Yol), 1958, 1970, 1972 yıllarında *Pirvayhi Yuratu* (İlk Aşk) kitabı yayımlanmıştır (URL 14).

Salambek 1941 yılında tutuklanır ve Haziran 1941'de yargılanır, 1948'de tekrar yargılanır ve 8 yıllık bir süre için zorunlu çalışma kampına gönderilir. Orada Abakan-Tayşet demir yolunun inşaatında çalışır. 1956'da da aklanır ve 15 Aralık 1973'te Çeboksarı'da ölür (Koşkin 2012: 274).

İvan Kuznetsov (Кузнецов Иван Данилович)

İvan Kuznetsov, 29 Mayıs 1906'da Tetiş uyezdinin (günümüzde Yalçık bölgesi) Çuvaşça adı Vırıskassi olan Poleviye Burtası köyünde doğar. Tarihçi, gazeteci ve akademisyendir. 1934 yılında SSCB Yazarlar Birliği üyesi olan yazar, Çuvaş Çalışma Fakültesini ve daha sonra Kızıl Profesörler Enstitüsünü bitirir. 1926-1932'de Moskova ve Nijniyovgorod üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak çalışır. Kültür ve Propaganda Bölümü, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Çuvaş Bölgesel Okulu, Kültürel ve Eğitimsel Çalışma Bölümünde farklı görevlerde bulunan Kuznetsov, Çeboksarı'da bulunan üniversitelerde dersler verir. 1937 yılında tutuklanır ve 1955 yılına kadar kamu görevlerinden, siyasi ve bilimsel faaliyetlerden uzaklaştırılır. 1956-1958'de aklandıktan sonra Çuvaş Devlet Yayınevi Müdürü olarak çalışır. 1958-1967 yıllarında farklı kurumlarda görev aldıktan sonra 1967-1973'te SSCB Çuvaş Devlet Üniversitesinde Tarih Bölüm başkanlığı görevini yerine getirir. 1973-1980 yıllarında ise aynı bölümde profesör olarak çalışır. Eserlerinde temel olarak Çuvaş köylü tarihi, siyaset tarihi ve etnografya konularına odaklanmıştır. 1967'de "Kapitalizm Döneminde Çuvaşistan'da Köylülük" konulu doktora tezini savunur. Karl Marx ve Vladimir Lenin'in kitaplarının Çuvaşçaya çeviren kişi olarak bilinir. 1971'de Çuvaş Devlet Üniversitesindeki İ.N. Ulyanov Müzesi'nin açılmasına önyak olur. 01 Şubat 1991'de Çeboksarı'da vefat eder (URL 15).

Pyotr Huzangay (Хузангай Пётр Петрович)

Pyotr Huzangay, 9 Ocak 1907'de Spassk uyezdinin Sih-tirme köyünde (şimdi Tataristan Cumhuriyeti Alkeyev bölgesi Sihterme-Huzangayevo köyü) doğar. Şair ve tercüman olan Huzangay, 1934 tarihinde SSCB Yazarlar Birliğinin üyesi olur. 1923-1925'te Kazan'da Çuvaş Pedagojik Teknik Okulunda, 1927-1931'de Kazan'da Doğu Pedagojik Enstitüsünde okur. 1957'de A. M. Gorki Edebiyat Enstitüsünden mezun olur. 1925-1926'da *Suntal* dergisinin ve

1931-1934'te *Kommunar* gazetesinin yayın kurulunda çalışır (URL 16).

İlk şiiri 1924'te *Suntal*'da yayımlanan şairin ilk kitabı ise 1928'de basılan *Uyart-san* adını taşır. Hızangay'ın 1920'lerdeki eserlerinin ana teması halkının dilinin ve kültürünün canlandırılmasıdır. 1930'larda ise ülkenin ve dünyanın içinde bulunduğu durumu şiirlerinde işlemeye başlar. Tercüme alanında da aktif olan şair, V. V. Mayakovski, V.İ. Lenin ve A. S. Puşkin'in eserlerinden tercüme yapar. Şiirleri eleştirmenler tarafından yanlış değerlendirilen Huzangay, milliyetçi ve yozlaşmış biri olarak nitelendirilir. 1930'larda hapishanede gözaltındayken savaşı ve kahramanların savaşın zorlu koşullarında geçen hayatlarını konu edinen "Tanya" (1942), "Şinterü Yurri" (Zafer Şarkısı) (1945) şiirlerini ve *Apraman Tavraş* (Apraman Soyü) adlı manzum romanını kaleme alır. 1950-1960'larda yazdığı "Kun-Şul Tüpınçen" (Hayatın Dibinden), "Vihit Tuyim?" (Zaman Hissi), "Siktürme", "Şir-şivimşim" (Vatanım İçin), "Çıvaş Şırşiv" (Vatanım, Çuvaş Ülkesi) şiirlerinde lirizm, canlı halk konuşmaları ve gazetecilik tarzı karşımıza çıkar. Bununla birlikte felsefi lirik türler de eserleri arasında görülür. 1963 yılında yayımlanan "Huşka Humsem" adlı şiiri bun en açık örneğidir. Bu dönemde uluslararası konular da eserlerine girmeye başlar. Yeni ülkeler, yeni insanlar ve yeni izlenimler "Rumıniri May" (Romanya Mayısı), "Kılçeçek Şırşivün Yıl Kulli" (Güller Diyarının Gülümsemesi), "Kavkaz Sıvvisem" (Kafkasya Şiirleri), "Pılhar Rayımınçen" (Bulgar Turundan), "İnşe Vışev" (Uzun Uçuş) şiirlerinde kendini göstermiştir.

Huzangay aynı zamanda bir gazetecidir ve eleştiri yazıları da kelem alır. Bunun yanı sıra Ş. Rustaveli, Başta W. Shakespeare, A. S. Puşkin, A. S. Griboyedov, M. Lermontov, A. A. Blok, V. V. Mayakovski, A. A. Ahmatova olmak üzere Rus, Gürcü, Bulgar ve Ukraynalı birçok edebiyatçının eserlerini Çuvaşçaya tercüme etmiştir (URL 16).

1938 yılının Ocak ayında Tataristan'da diğer birçok aydın gibi Sovyet karşıtı propaganda yapma, Sovyet karşıtı organizasyonlarda yer alma ve milliyetçilik suçlamalarıyla tutuklanır, 1939 yılının Ağustos ayında mahkeme kararıyla serbest bırakılır. 4 Mart 1970 tarihinde Çeboksarı'da ölür (Koşkin 2012: 261)

Vlas İvanov-Paymen (Иванов-Паймен Влас Захарович)

Vlas İvanov-Paymen, 22 Şubat 1907'de Samara guberniyasının Buzuluksky uyezdinin (günümüzde Orenburg Oblastı Graçyovsky bölgesi) Verhneignaşkino köyünde doğar. 17 Aralık 1973'te ise Kuybişev (Samara) şehrinde ölür. Yazar, tercüman ve gazeteci olan Paymen, Çuvaşça ve Rusça eserler kaleme alır ve 1934'te SSCB Yazarlar Birliği üyesi olur. 1933'te Samara Pedagojik Enstitüsünden mezun olur. 1930'a kadar komsomol

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

işleriyle meşgul olur. Samara'da orta öğretim kurumlarında ve Çalışma Fakültesinde öğretmenlik yapar. 1933-1936'da bölgesel *Kolhoznik* gazetesinin editörlüğünü yürütür. 1934-1938 yıllarında Yerel Yazarlar Birliği'nin başkanlığını yürüten Paymen, 1938 yılından sonra Rusça yayımlanan *Voljskaya Nov'* gazetesinin editörlüğünü üstlenir. 1955-1960 yıllarında *Volga Almanaği*'nda baş sekreter ve baş editör yardımcısı olarak çalışır (URL 17).

1920'lerin sonlarında yazmaya başlayan Paymen'in 1930'da *Kolhoz Şulipe* (Kolhoz Yolunda), 1962'de *Kalavsem* (Hikayeler), 1960'ta *Attesen Paliki* (Ataların Anıtı), 1977'de *Tantışımsem* (Akranlarım), 1956'da Rusça *Tristsatitsyaçnik Pyotr Smirnov* (Otuzbinlik Pyotr Smirkov), 1961'de *Tri Vstreçi* (Üç Görüşme), 1964'te *Kleyonçataya Sumka* (Muşamba Çanta) kitapları yayımlanır. En önemli eseri ise 1964 ve 1966 yıllarında yayımlanan iki ciltlik *Kiper* adlı romandır. Konstantin İvanov Narspi manzumesini Rusçaya; W. Şekspir'in sonelerini, H.W. Longfellow ve R. Kipling gibi yazarların eserlerini Çuvaşçaya çevirir (URL 17)

Paymen 14 Haziran 1938'de tutuklanır, Sovyet'e karşı olarak 1930'da Kuybışev'de var olan karşı devrimci sağcı Troçkist terör örgütünün üyesi olduğu gerekçeyle yargılanır. 8 yıl hapis cezası verilir. 2 yıl hapis yattıktan sonra 6 yıl Sevdorlag'ta Kotlas-Vorkuta demir yolunun inşaatında çalışır. 16 Nisan 1955'te aklanır (Koşkin 2012: 69).

Митта Ваçлейё (Митта Василий Егорович)

Mitta Vasliy, 23.02.1908 tarihinde Buva uyezdinin Bol'şoye Arabuzi köyünde (günümüzde Batıryev rayonunun Pervomayskoye köyü) doğar. Şair, tercüman ve eleştirmen olan Vasliy, 1928 yılında Ulyanov Çuvaş Pedagoji Yüksekokulunu bitirir. 1935-1937'te A. M. Gorki Edebiyat Enstitüsünde okur. Batıryev bölgesindeki Tiğaşev okulunda 1928-1929 yıllarında öğretmenlik yapar. 1929-1930'da Şumerlin bölgesinin kolhoz gençliğinin Hodoriv Okulunda müdürlük yapar. 1930-1932'de Batıryev bölge gazetesinin baş sekreteridir. 1932-1936'da Çuvaş ASSR Halk Komiserleri Konseyi'nde Radyo Düzenleme ve Yayın Komitesinin editörü, 1936-1937'de Halk Sanat Evi'nin çalışanı, 1955-1977'de *Tivan Atıl Almanaği*'nin editörler kurulu üyesi ve baş sekreteridir. (URL 18).

İlk şiirleri 1924 yılında *Suntal* dergisinde yayımlanır. Eserleri şairliğinin ilk yıllarında liriktir. Söz konusu şiirlerde gençlik hayalleri, ülkenin yeniden ayağa kalkması, kültür, gelenek sorunları ön plana çıkan konulardır. Eserlerinde S. A. Yesenin ve A. İ. Bezymenski'nin etkisi hissedilir. 1930'larda dönemin eserlerinde genel olarak göze çarpan kolektifleşme konusu "Şir Çilhi" (1930, 1932) gibi şiirlerde öne çıkmaya başlar. Ayrıca "Oktyabr Tantışi" (Ekim Akra-

nı) (1932), “İrtivan Muçi Yamaşa Kaysa Kurnı Radiotamaşa” (İrtivan Amcanın Yamaş’a Gidip Gördüğü Radyo Programı) (1934) gibi sosyal içerikli şiirleri dikkat çekicidir (URL 18).

Şairin 1950’lerdeki şiiri ise felsefi yapısı ile farklılık gösterir. “Tayır” adlı şiirinde devrimci şair Tayr Timkki’nin kaderiyle ilgili düşüncelerini, Krasnoyarsk bölgesinde sürgünde olduğu dönemdeki acı izlenimlerini aktarır. Mitta, şiirlerinin yanı sıra çok sayıda eleştiri ve değerlendirme yazıları da yayımlamıştır. “Mamık Utravı” (Pamuk Adası) (1934) ve “Türkmen Kavısem” (Türkmen Halkları) (1934) hikâyeleri de bulunmaktadır. Aralarında A. S. Puşkin, A. M. Gorkiy, N. A. Ostrovskiy, L. A. Kassil, V. V. Oveçkin’in eserlerinin bulunduğu Rusyalı ve yabancı birçok şairin eserini Çuvaşçaya tercüme etmiştir. 1932’de *Kimil* (Gönül), 1956’da *Kimiltan* (Gönülden), 1976’da *Kimilimpa Şuhışım* (Gönlüm ve Düşünce), 1978’de *Kırhi İlem* (Sonbahar Güzelliği), *Şak Yurra Ep Ahal’ Mar Yurlarım* (Bu Şarkıyı Boşa Söylemedim) gibi şiir kitapları da yayımlanmıştır (URL 18).

Mitta, Sovyet karşıtı propaganda yapma ve Sovyet karşıtı organizasyonlarla ilişkili olma suçlamalarıyla 1937’de tutuklanır, 10 Aralık 1937’de verilen kararla 10 yıllığına zorunlu çalışma kampına gönderilir cezasını Unjensk Kampı’nda çeker. 18 Aralık 1947’de serbest bırakılır. 9 Şubat 1949’da tekrar tutuklanır. 11 Haziran 1949 tarihli kararla “anti-Sovyet milliyetçi bir örgüte ve Troçkist bir gruba üye olmak” suçlamasıyla Krasnoyarsk Bölgesi’ne sürgün edilir. 23 Haziran 1954’te Çuvaş Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Ceza Davası İnceleme Komisyonunun kararına göre bütün suçlamalar iptal edilir ve soruşturma tam aklama ile sonlandırılır. 30 Mart 1955’te aklanır (Koşkin 2012: 135).

Nester Efimov Yangas (Янгас Нестер Кириллович)

Nester Efimov (Yangas) 20 Şubat 1909 tarihinde Yadrin uyezdinin (günümüzde Krasnoarmeyski bölgesi) Yangası köyünde doğar. Şair, romancı, tercüman olan Yangas 1934’te SSCB Yazarlar Birliği üyesi olur. Çeboksarı matbaasının fabrika okulunda okuyan Yangas matbaada dizgici olarak çalışır. *Suntal* dergisinin baş sekreterliği, Kuybişev şehir matbaasının editörlüğü görevlerini yerine getirir ve Çuvaş Kitap Yayınevi’nde çalışır. 5

Eylül 1942’de Alatır’da yaşamını yitiren Yangas, ancak 1957’de aklanır. Ülkesinin güzelliğini övdüğü lirik şiirleri ile meşhurdur. A. S. Puşkin, T. G. Şevçenko, V. V. Mayakovski eserlerini Çuvaşçaya tercüme etmiştir. Kendisinin 1931’de *Viktorpa Şinkırç* (Viktor ve Sığırcık), 1932’de *Sivısem* (Şiirler), 1940’ta *Parne* (Hediye), *Suy-lasa İlnisem* (Seçmeler) isimli eserleri yayımlanır (URL 19).

Yangas, 25 Haziran 1941’de tutuklanır ve aynı yılın Ekim ayında ülkeye ihanet etmek suçuyla yargılanır. 10 yıl hapis cezasına çarptırılır, 27 Ekim 1942’de Aşağı Tagil’deki zorunlu çalışma kampında vefat eder. 19 Nisan 1957’de ölümünden sonra aklanır (Koşkin 2012: 29).

Buraya kadar hayatları, faaliyetleri, repressiya döneminde yaşadıkları hakkında bilgi verilen şair, yazar, gazeteci, din adamı sıfatlarıyla karşımıza çıkan şahsiyetler repressiyadan etkilenen genel rakamlar dikkate alındığında sadece birkaç örnek olarak değerlendirilmelidir. Kaynaklar bunlardan çok daha fazlasını bize vermektedir.

Sonuç

Repressiyanın Çuvaşlar arasındaki etkilerini, ondan etkilenen şahısları bu kısa yazıda bütün ayrıntılarıyla ortaya koymak elbette mümkün değildir. Rusya’da repressiyadan etkilenmeyen hiçbir topluluk yoktur. Ancak her topluluğun geçirmiş olduğu tarihî süreçler başta olmak üzere pek çok etken sebebiyle repressiyanın her biri üzerindeki etkisi aynı düzeyde olmamıştır. Hayat hikâyeleri verilen din adamları bir kenara bırakıldığında Çuvaşlar arasında repressiyadan etkilenen yazar, şair, gazeteci gibi toplumun aydın tabakasının genel olarak Rusya ve devrim aleyhinde aktif bir muhalefetinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle Müslüman Türk toplulukları arasında daha yoğun karşılaştığımız kadimci-ceditçi gibi ayrımlar Çuvaşlar arasında mevcut değildir. Neredeyse bütün aydın tabaka Rusya’nın kontrolü altında açılmış olan okullardan mezun olmuştur. Bu bakımdan dönemin idaresi için muhalif kabul edilebilecek bazı söylemler tanıklansa da aydınlar arasında genel anlamda Rus devletine karşı, Rusya devletinden ayrılma düşüncesine odaklanan bir düşünce hiçbir zaman alçak ya da yüksek sesle dillendirilmemiştir. Bu nedenle de Müslüman Türk topluluklarının aydınlarının repressiya döneminde maruz kaldığı “Panislamist” ya da “Pantürkist” gibi suçlamalar, Çuvaşlar için söz konusu edilmemiştir. Hem Müslüman olmamaları hem de Rusya Türkleri arasındaki birlik idealinden uzak olmaları sebebiyle bu suçlamaları gerektirecek bir husus Çuvaş toplumu içinde ortaya çıkmamıştır. Repressiya kurbanı Çuvaşlar genel olarak Sovyet devrimi karşıtı faaliyette buldukları suçlamasıyla sürgün edilmiş, çalışma kamplarına gönderilmiş ya da kurşuna dizilmiştir. Sonu ölümle biten bu cezalandırmaların neredeyse tamamının muhatabı Hristiyan din adamları olmuştur. Devrimin ideolojik olarak din ve din adamlarına karşı tutumu burada açık bir şekilde görülmektedir. Yazar, şair, gazeteci gibi Çarlık Rusya’sı döneminin sonlarında yetişmeye başlayan Çuvaş aydınları ise sürgünlerle, hapisane ve çalışma kamplarıyla sindirilmiştir. Bu sürecin elbette günümüze uzanan yansımaları ve etkileri ile farklı bakış açılarıyla incelenmesi gerekmektedir. Bu yazıda Türkiye’de hiç gündeme gelmemiş olan konuya genel bir giriş yapıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Arık, D. (2012). Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar. Berikan Yayınları.
- Aşnin, F. D., Nasilov, D. M., & Alpatov, V. M. (2016). Mahvedilmiş Türkoloji (G. Ç. Mehdiyev, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2019). Kurşunlanan Türkoloji. Akçağ Yayınları.
- Dilek, İ. (2019). Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 48, 27-81.
- El'ger, S. V. (1994). Kogda Rasseysalsa Koşmar. İçinde Tırlı Vihitra Şirnisem.
- Huzangay, A. P. (2007). Delo Burjuaznogo Natsionalista i Kontrevolyutsionnogo Agitatora, Poeta Peder Huzangaya. LİK 1-2.
- İvanov, M. İ. (1990, yul). Papa Moy... V Tyurme. Sovetskaya Çuvaşıya.
- İvanov, M. İ. (2009). Daniil El'men': Ostriye Grani Sud'bi. Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- İvanova, R. V., & Matrosova, M. G. (Ed.). (2008). Kile Tavrınsan... / Vernulsya na Rodinu... Sud'ba Poeta Romana İvanova. Novoye Vremya.
- İvanova, Ye. M. (1992, yul). Çerez Taygu v GULAG na Svideniye. Sovetskaya Çuvaşıya.
- Klyuçikov, Y. (2019). Çıvaş Şırlın Asap Tüsse Vilnı Svyatyİsen PurnıŞı. Çıvaş Kineki İzdatel'stvi.
- Koşkin, V. P. (2012). Trağıçeskiye Godı: Repressirovanniye Çuvaşskiy Pısateli, Jurnalıstı i Uçeniye. Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Pavlov, İ. P. (1991). Dvoynaya Jızn'.. İmet' Silu Pomnit': Rasskası teh, Kto Proşel Ad Repressiy (L. M. Gurviç, Ed.). Moskovskiy Raboçiy.
- Rodionov, V. G. (2002). Grigoriy Timofeyev (1898-1937). İçinde Tıhır'yal (ss. 5-13). Çıvaş Kineki İzdatel'stvi.
- Tani Yun. (1993). Asa İles Kilmennisem. Hıpar.
- Turhan, Ye. A. (1998, Fevral). Vosstavşiy iz Mertvih, ili So Smert'yu v Pyatki. Kazanskiye Vedomosti.
- Yalğır, P. A. (1989). Ayıpsır Sinker Kurnisem. Yalav.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1 : Ю.М. Артемьев. <http://enc.cap.ru/?t=publ&lnk=3048> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 2 : В.Г. Родионов <http://www.enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=2999> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 3 : А.В. Изоркин, В.Г. Родионов <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=665> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 4 : И.В. Софронова. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=2622> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 5 : А.Н. Тимуков. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=1478> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 6 : Автор: В.Г. Родионов. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=811> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 7 : Автор: В.А. Абрамов. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=3095> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 8 : Автор: П.Н. Метин. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=412> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 9 : Автор: Ю.М. Артемьев. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=1716> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 10 : Автор: Г.И. Фёдоров. <http://www.enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=2680> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 11 : Ю.М. Артемьев <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=1279> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 12 : А.Н. Тимуков <http://www.enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=2352> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 13 : Г.И. Фёдоров <http://www.enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=3102> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 14 : Автор: В.А. Абрамов. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=3096> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 15 : Автор: Т.С. Сергеев. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=356> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 16 : Автор: Э.П. Тенгеп. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=111> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 17 : П.Н. Метин. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=1057> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 18 : Г.Ф. Юмарт. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=112> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 19 : Автор: В.Г. Родионов. <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=3094> [Erişim Tarihi: 10.07.2022]
- URL 20 : Священномученик Герман (Кокель) <http://ibresi.cerkov.ru/2013/04/01/svyashhennomuchenik-german-kokel/> [Erişim Tarihi: 20.07.2022]

HAKAS TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Erhan AKTAŞ*

Vasiliy Petroviç Subrakov'un aziz hatırasına...

Giriş

Günümüzde Hakas adıyla bilinen bu Sibirya Türk grubu Çarlık Rusya kaynaklarında “Abakan / Yenisey / Minusin Tadar” olarak adlandırılmışsa da Ekim Devrimi sonrasında 20-30 Temmuz 1917’de bu bölge Tatar aydınlarının yapmış olduğu kurultaydan sonra kendilerini Hakas olarak adlandırılmaya başlamıştır. Tadar ve nihayetindeki Hakas adından daha önceki tarihî kayıtlarda ise Hongoray / Kongoray veya Kırgız olarak bilinmişler yaşadıkları topraklara da bu isimler verilmiştir (Killi Yılmaz 2010: 206-208). Tarihi süreçte Kırgız Kağanlığı ve sonrasındaki bazı beylikler/uluslar üzerinden yaşadıkları bağımsızlık dönemleri haricinde Hun, Köktürk, Uygur Kağanlıkları içinde, Cengizliler ve ardılı Moğol soylu hanlıkların idaresi altında yaşadıkdan sonra Çarlık Rusya’nın Kazan’ı düşürmesiyle başlayan işgal faaliyetleri sonucunda on sekizinci yüzyıldan itibaren Rus boyunduruğu altına girmişlerdir. Hakas Türklerinin şu anda yaşadıkları bölge üzerine ilk Rus dahli ilki 1707’de ikincisi 1718’de Rus kalelerinin inşa edilmesiyle fiilen başlamış oldu. 1727’de Rusya ile Çin arasında bir sınır anlaşması imzalanarak Sayan Dağları’nın kuzeyi Rusya’ya, güneyi Çin’e geçti. Böylece Hakas topraklarının Rusya İmparatorluğu’na dahil edilmesi resmîleşmiş oldu (Şahin 2016: 64). Sonraki dönemlerde Çarlık, Sovyetler Birliği ve halihazırda olduğu üzere Rusya Federasyonu’na bağlı bir şekilde yaşamaktadırlar. İdarî adlandırma bakımından çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Buna göre Hakas Uyezdi (1923-1925), Hakas Okrug’u (1925-1930),

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Hakas Otonom Oblast'ı (1930-1991) ve Hakas Cumhuriyeti (1992-2022) adlarıyla bilinmekte olan idarî yapı günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Sibirya Federal Okruğu ve Doğu Sibirya Ekonomik Rayon'una bağlıdır. Cumhuriyet'in doğusunda Krasnoyarsk Krayı, güneydoğusunda Tıva Cumhuriyeti, batısında Kemerovo Oblastı güneybatısında ise Altay Cumhuriyeti yer almaktadır. Cumhuriyet'teki rayonlar ise şu şekildedir: Altay, Askiz, Bey, Bograd, Orjonikidze, Taştıp, Ust-Abakan ve Şira. Başkenti Abakan şehridir. Hakasya Cumhuriyeti'nin 2021 verilerine göre nüfusu 532.036'dır (İK 1). Bu nüfusun %81,7'si Ruslardan, %12'si Hakaslardan, %1,1'i Almanlardan, %1'i Ukraynlardan, %0,6'sı Tatarlardan, %0,2'si Şorlardan oluşmaktadır.

Çalışmanın ana konusunu Hakasya'daki başta Hakas Türkleri olmak üzere diğer milletler üzerindeki devlet eliyle gerçekleştirilen repressiv hareketler oluşturmaktadır. Takipler, tutuklamalar, toplumsal ve ekonomik tecrit, infazlar vb. hadiselerin hepsi verilen siyasî kararlar ile bunların uygulayıcıları olan adli ve askerî icracılar olmakla birlikte Sovyet dönemi repressiyası siyasî alt-yapılı ekonomik, kültürel ve politik bir çerçeve içinde de değerlendirilebilir. Bu bağlamda M. Lewin'in dönemi yansıtan şu ifadeleri çalışmanın çerçevesini daha iyi çizebilmek adına değerlidir: "Dönemin genel havası şu başlıklarla özetlenebilir: kentleşme, sanayileşme, kolektivizasyon, temizlik hareketleri ve göstermelik mahkemeler, eğitimin yaygınlaşması, demagojiyle kültürün değersizleştirilmesi, enerjilerin ve insanların seferber edilmesi, hayatın pek çok alanında suçun yaygınlaşması, yeni idarî yapılar kurma telaşı, vd. Bütün bunlar ve daha pek çokları çalkantılı otuzlu yıllarda gerçekleşti. Neredeyse eşzamanlı olarak yaşanan bu çok önemli olay ve süreçler birbirleriyle bağlantılıydı ve büyük bir karışıklı, hatta kaos ortamında birbirini etkileyip eşine ender rastlanan bir hızla tarihsel değişimlere yol açtı." (Lewin 2016: 95-96). Bu bağlamda çalışmanın omurgası Hakas Türklerine karşı yapılan repressiya politikası olmakla birlikte bu ana yapıyı üç farklı alt başlık altında incelemek daha uygun olacaktır. Ancak bu ana ve alt başlıklar okunduğunda birbirlerinden kopuk olmadığı bazı noktalarda birbirlerini tamamlar nitelikte olduğu da görülecektir. Bunu yaparken kronolojik bir sıralama izlenmiştir. İlk olarak 1928-30 yıllarını kapsayan ve o günkü Hakas topraklarındaki baskın ekonomik üretim biçimi olan tarım topraklarının topyekûn devlet eline geçirilme faaliyeti olan *kolektivizmden* bahsedilmiştir. Kolektivizm uygulamaları büyük oranda 1930'lu yılların ilk üç yılına kadar devam etmiş olmasına rağmen 30'lu yılların sonları ve hatta 40'lı yıllarda da bu mülksüzleştirme operasyonuna dair yeni suçlamalar ve davaların ortaya çıktığı da görülmüştür. Bu son örneğe dair bilgiler siyasî repressiya başlığı altında verilmiştir. Makalenin son ana başlığını oluşturan kısım ise Hakas topraklarında yeni yeni filizlenen okumuş ve aydın kesimin yine devlet eliyle kırılması ve hatta ortadan kaldırılması konusunu ele almaktadır. Bu başlıkta görülecek isimlere politik repressiya bah-

sinde de rastlanacaktır. Çünkü Moskova'daki Stalin devletine siyasî muhalefet veya genel Sovyet devleti işleyişine karşı yapıcı olarak başlayan ama parti aygıtı marifetiyle yıkıcı hale getirilen bazı muhalif siyasî örgütlenmelerin kilit noktalarında yine bizzat sosyalist kaidelere göre tesis edilmiş devlet üniversitelerinde öğrenim görmüş aydın zümre bulunmaktaydı.

Çalışmayı hazırlarken bu konunun birinci el kaynakları olan arşiv belgelerini bizzat görme imkânı olmamıştır. Bununla birlikte bu arşiv materyallerini birinci el kaynak şeklinde kullanan Rus ve Hakas araştırmacıların eserlerinden doğrudan faydalanılmıştır. Ülkemizde sayısı oldukça az olan makale hacmindeki çalışmaların haricinde Hakas Türkleri arasındaki repressiya uygulamaları üzerine bir yayın bulunmamaktadır. Yine bu makalelerin haricinde kitap bölümlerinde, makale ve bildirilerde veya edebiyat almanaklarında söz konusu dönemin mağduru olan şahıslardan bahsediliyorsa da bu döneme kısaca değinilmiştir. Ülkemizde Temir (2018) ve Temir-Yaldız (2019) haricinde bu konuya doğrudan temas edilmemiştir. Bu iki makalenin haricinde özellikle faydalanılan çalışmalar ise tam künyeleri “Kaynakça” kısmında verilen şu eserlerdir: Dan’kina 2002, Stepanov 2005 ve Karlov 2011. Papkov 1997 ve Makarov 2008 künyeli eserlerde ise Hakasya’daki söz konusu dönemde ilgili doğrudan ifadeler bulunmuyordu. Hakasya söz konusu dönemde Krasnoyarsk Kray’ına bağlı olmasına rağmen son iki çalışmada Krasnoyarsk Kray’ında gerçekleşen baskılama hareketlerinden bahisler geçmesine rağmen Hakasya bu konu alanının dışında bırakılmıştı. Bir diğer önemli başucu kitabı da Abdin’in 2000 eseri oldu. Buradaki infaz ve mahkûm edilen Hakas Türklerine ait hacimli liste çalışmanın *siyasi repressiya* bölümünde olduğu gibi sıralanmıştır. Bu çalışmadaki veriler daha sonra internet ortamına da taşınarak daha geniş bir kullanıcıya hitap eder hale getirilmiştir (İK 2).

Hakas Türklerinde Repressiya

Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nde yer alan *repressiya* maddesinin karşılığı içerik olarak her ne kadar kısa olsa da özellikle 1930-1956 yılları Sovyet Rusya’sı düşünüldüğünde bir o kadar da ironik bir anlam dünyasına sahiptir: devlet eliyle yapılan cezalandırma (İK 3). Repressiya kavramının içeriği, Sovyet coğrafyasındaki Türk ve gayrı Türk halklar üzerindeki olumsuz yansımaları vb. konular, bu çalışmanın aslî konusu olmadığı için ayrıntısı üzerinde çok durulmamıştır. Ancak ana konuya geçmeden önce asıl konuyla alakadar bazı bahislere de girmek de uygun olacaktır.

Sovyet Rusya’da repressiya konusu üzerine yapılan çalışmalar haklı olarak özellikle Stalin’in genel sekreterlik koltuğunda oturmaya başladığı, siyasî erkini güçlendirdiği, peyderpey muhalif sesleri kısalmaya ve/veya yok etmeye başladığı ve sonuç itibarıyla Stalin temelli bir parti devleti ya da Marksist-Le-

ninist argümanlardan büyük ölçüde temizlenmiş Stalinizm düsturunu devlet yönetiminin merkezine koyduğu 1934-1938 yıllarını kapsamaktadır. Elbette bu yılların öncesi ve sonrasında söz konusu uygulamaların filizlendirildiği, hayata geçirildiği ve tam anlamıyla hiçbir zaman ortadan kalkmasa bile zayıflatıldığı yılları da bu politik söylem ve uygulamanın zaman çizelgesine dahil etmek yanlış olmayacaktır. Ancak söz konusu tarihi süreci bu kadar dar bir zaman dilimine sıkıştırmanın çok da doğru olmadığı düşünülmektedir. Her ne kadar bu politik tabirin hayata geçirildiği tarih aralığı oldukça belirgin olsa da tarihi hadiselerle bütüncül bakabilmek adına repressiya hareketlerinin Sovyet Rusya'nın kurulduğu tarihten hemen sonra baş gösteren Rusya'daki iç savaş dönemini doğrudan bir şekilde, dolaylı olarak da her ne kadar yönetim şekli çok farklı olsa da Çarlık Rusya'sının İdil-Ural, Sibiryaya, Kafkaslar ve Türkistan bölgelerindeki işgal ve asimilasyon hareketleriyle de ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Yöntemler farklı olsa da mağdur olan kesim yukarıda sayılan coğrafyalardaki Türk halkları olmuştur. Hatta Stalin'in devlet yönetimindeki OGPU ve onun devamı NKVD eliyle gerçekleştirdiği bazı dehşetli uygulamalarının *Korkunç İvan'ın, Boyarlar'a karşı mücadelesinde opricnina'yı (milis kuvvetleri) kullanma tarzıyla bir benzerlik* bulunduğu ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır (Lewin 2016:133). Ancak genel olarak “kıızıl terör”, “büyük terör”, “kıızıl kırgın” şeklinde adlandırılan dönemin başlangıcını 1937-38 aralığındaki kadar yoğun ve kanlı olmasa da en azından Sibiryaya bölgesi için konuşacak olursak Rusya'daki 1918-1922 arasındaki iç savaş dönemine kadar götürmek mümkündür. Batı, Güney/Orta ve Uzak Doğu Sibiryaya'daki ekonomik çıkarlar ve siyasî hâkimiyet kurma çabaları Bolşevik Devrimi sırasında taze Sovyet devletini İngiltere, Fransa gibi bazı batılı devletlerle birlikte Japonya'yla da karşı karşıya getirmiş, genel ifadeyle Çarlık yanlıları, Beyazlar veya Menşevikler olarak bilinen siyasî ve askeri gruplarla Bolşevikler veya Kızıllar arasında amansız bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadele esnasında yalnızca yönetim kademesindeki askerî ve sivil vesayet sahipleri karşı karşıya gelmekle kalmamış, bölge halkı da doğrudan veya dolaylı olarak özellikle de ekonomik bakımdan etkilenmiştir. Söz konusu iç karışıklıkların bilhassa Sibiryaya bölgesinde görülmesi ise bu bölgenin Moskova'ya olan uzaklığı, yeni kurulan siyasî rejimin geniş Rusya coğrafyasının tüm karışıklık yaşanan bölgelere eşit ölçüde yetişemeyecek olmasının Menşeviklerce gayet iyi bilinmesi gerçeğini de beraberinde getirmiştir. Burada özellikle Japonya'nın takındığı siyasî ve askerî tavır dikkat çekmektedir. Bu 1905 Rus-Japon Savaşı'ndan sonra bu iki devleti yeniden karşı karşıya getiren ikinci önemli hadisedir ki en yakın tarihli üçüncüsü II. Dünya Savaşı sırasında yaşanacaktır (Carr 2002: 320-332). Söz konusu savaş Bolşeviklerin galibiyeti ile sonuçlanmış olsa da özellikle Stalin döneminde repressiyaya konu olan suçlamaların başında işte bu iç savaş döneminden kalan çıkar çatışmaları da yer etmiştir.

Araştırmacı R. Aron, *Demokrasi ve Totalitarizm* eserinde Sovyet rejiminde ve bilhassa Stalin'in muktedir olduğu yıllarda üç türlü terörün varlığından bahsetmektedir. İlki düzenli bir şekilde yasalar marifetiyle yapılanlar, ikincisi idarî mahkemelerin aldığı kararlar sonucunda yapılanlar ki Hakasya başta olmak üzere diğer bölgelerdekiler bu enstrüman kullanılarak sözde yasal bir kılıfa sokulmuştur. Üçüncüsü ise ilk ikisinden farklı olarak tüm halkların sürgün edilmesi yoluyla hayata geçirilendir (Stepanov 2005: 39). Hakasya'daki repressiya faaliyetleri arasında birinci ve ikinci yol oldukça etkin bir şekilde kullanılırken, Hakasya'daki Hakas ve gayrı Türk nüfusun yakın veya uzak bölgelere sürgün edilmesi iktisadî repressiya enstrümanı olan kolektifleştirme faaliyetleri esnasındaki kulak/baylara yapılanları bir kenara koyacak olursak, çok görülmemekle birlikte tersi olayların Hakasya'ya doğru olanlarına sıkça rastlanır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ileride bölgenin demografik yapısına da etki edecek zorunlu göç veya sürgün hareketlerine rastlanmaktadır.

Alman tarihçi H. Mayer ise içerik ve uygulama bağlamında çağdaş rejimler olarak gördüğü Nazizim ve Bolşevizm'in devrin tipik totaliter yapılarından olduğunu ifade ederken, *kolektivizmin* de içinde olduğu ve iktisadî baskılama ve yıkıcı bir devrim niteliği taşıyan uygulamayı da yine bu totaliter uygulamalar arasına dahil eder. Mayer'e göre totaliterizmin enstrümanları arasında şunlar yer alır: "1. Rejimde 'nesnel' bir dahili imajın varlığı ile düşman olarak belirlenen, sabit olmayan zararlı mahiyetteki her şey; 2. Tüm siyasî muhaliflerin düşman olarak kabul edilip kitlesel imhası." Bir diğer düşünür A.V. Bakunin ise SSCB'de totaliterizmin safhalarını *doğuş 1917-29, zirve 1929-53 ve fetret ve çöküş 1953-91* olarak tasnif etmektedir. (Stepanov 2005: 39). Bakunin'in bu ana başlıklı tasnifinin içi açıldığında çalışmanın asıl zaman aralığını işaret eden dönem de dört ara başlık altında ifade edilmiştir: 1929-34 yıllarını kapsayan köylülüğün soykırımı ve entelektüel kesimin bastırılması, 1935-41'i içine alan büyük terörün hazırlanması ve uygulanması, 1941-45 arasındaki II. Dünya Savaşı esnasında Sovyet halklarının sınır dışı edilmesi ve büyük göç dalgası, sonuncusu ise 1946-53 yıllarındaki savaş sonrası Sovyet halklarına yapılan ekonomik, siyasî, adlî ve kültürel baskılar (Stepanov 2005: 48-49).

Fransız tarihçilerden S. Kurtura, N. Vert, J. L. Panne ise repressiya tarihçesini birkaç başlık içinde değerlendirmektedir. Buna göre ilki 1917'nin sonundan Bolşevik-Menşevik mücadelesinin nihayeti olan 1922'nin sonuna kadar; ikincisi siyasî adalet organlarının sayısının azaltıldığı ve az çok kabul edilebilir yasama hükümlerinin ortaya konduğu 1923'den 1927'ye kadarki dönem; üçüncü dönem yukarıda da adını zikredip ilerleyen satırlarda geleneksel Hakas ekonomik üretim biçimlerini yok olma noktasına getirip buna bağlı olarak da binlerce insanın dolaylı olarak ceza almasına ve ölümüne neden

olan kolektivizmin uygulanma safhası ve yeni yaratılan *kulak*¹ veya Hakasça karşılığıyla *bay* (zengin) sınıfın ortadan kaldırılmasına yönelik tedhiş hareketlerinin uygulandığı 1928'de başlayıp 1932-33 kıtlığı ile zirve yapan geniş ve örtük manadaki ekonomik repressiv dönem; dördüncü başlık olarak bu kötü ekonomi yönteminden kısa süreli vazgeçiş yani soluklanma dönemi olan 1934-35 yılları; en kanlı dönem olarak değerlendirilebilecek “eski halka” ve “parti karşıtı eğilimlere” yönelik kanlı misillemelerin görüldüğü 1936-38 dönemi; savaş arefesi koşullarına paralel olarak siyasî adalet organlarındaki kişilerin değişmesi ve hüküm giymiş birçok kişinin serbest bırakılmasıyla sonuçlanan savaş öncesi ihtar dönemini kapsayan 1939-40lı yıllar; 1941-45 yıllarını kapsayan, hem askerî liderleri hem de bir kısım azınlığı derinden etkileyen yeni tip bir baskı dalgası -ki yukarıda da belirtildiği gibi Hakasya topraklarında bu tip repressiya hareketlerine yoğun bir şekilde rastlanmaktadır- ve Stalin'in ölümünden sonra (1953) muhalefete karşı yapılan mücadele (Stepanov 2005: 48). Görüleceği üzere Sovyet sınırları üzerinde çokça bilinenin aksine repressiya yalnızca 1936-38 yıllarında olmamış, farklı yöntemlerle bu baskılama süreci ve uygulamaları her daim diri tutulmuştur. Hatta bu baskılama döneminin repressiyanın aslı mimarı Stalin'in ölümünden sonra da farklı şekillerde devam ettirildiği görülmektedir.

Repressiyanın İktisadî Yüzü: Kolektivizm

Stalin dönemi repressiya hareketlerinin tümü her ne kadar siyasî erk kaynaklı alınan kararlar sonucunda gerçekleşmiş olsa da baskıların uygulandığı sahalardan bakımından çeşitlilik göstermektedir. Çalışmada bu çeşitlilik üç ayak üstüne oturtulmaya çalışılmıştır. Buna göre Hakasya'da gerçekleştirilen ve kabaca 1930-1939 yıllarını kapsamakla birlikte 1936-1938 yılları arasında en şiddetli dönemini gördü. Stalin dönemi baskı siyasetini ekonomik, doğrudan siyasî ve kültürel boyutlarda ele almanın daha anlaşılır olacağını düşünmektedir. Buradan hareketle baskılama hareketlerini kronolojik şekilde ele alıp ilk olarak ekonomik repressiya enstrümanlarından olan ve sadece

1 Repressiya literatüründe iki önemli terim yer almaktadır: *Gulag* ve *Gulak*. Yukarıda ve çalışmanın diğer satırlarında karşılaşacağınız *kulak* ifadesi Rusça *yumruk* anlamında gelen *gulak* kelimesinden mülhemdir ve *hali vakti yerinde girişimci köylüler için kullanılan aşağılayıcı bir lakaptır* (Lewin 2016: 488). Diğer terim olan “*Gulag* (Glavnoye upravleniye lagirey) ise NKVD bünyesinde Kamplar Genel İdaresi'dir. Kampların resmi adı İTLydi (ispravitel'na-trudoviye lagirya – çalışmayla ıslah kampları). Stalin döneminde İTK'ler (ispravitel'na-trudoviye kalonii – çalışmayla ıslah kolonileri) küçük suçlar işlemiş olanlara ve çocuk suçlulara ayrılmıştı. Ayrıca sürgün cezasına çarptırılanlar için spetspaseleyniya (sürgün yerleri) vardı. Bunlar NKVD'nin denetimi altındaydı, ama kamp düzenine tâbi değildi. Kamp tutukluları ise zaklyuchyonniye -zeki (tekili zek) kısaltmasıyla anılıyor” (Lewin 2016: 488). O dönem SSCB içinde on adet Gulag birimleri için yer değiştirme bölgesi bulunuyordu. Kuzeybatı Avrupa Bölgesi, Avrupa kısmının orta bölümü, Güney Avrupa Bölümü - Ukrayna, Ural, Kazakistan ve Orta Asya, Batı Sibirya, Doğu Sibirya, Yakutistan, Uzakdoğu'nun Güney Bölümü, *Dal'stroy* (Kolima, Çukotka ve Yakutistan (Abdin 2000:255). Hakasya topraklarının bulunduğu kamplar ve geçiş noktaları ise *Doğu Sibirya Bölümü*'nde bulunmaktadır. Bu bölge içinde yukarıda belirtilen *lager*lerle birlikte koloniler de yer alır: *Abakan, Bratsk, Boguçanı, Bodaybo, Bratsk, Bukaçana, Noril'sk, Cida, Dikson, Zayarsk, İğarka, İrkutsk, Kansk, Taymyr, Krasnoyarsk Kray, Kızıl, Minusinsk, Tayşet, Tunğuska, Turuhansk, Ulan-Ude, Çita, Çitinska, Yeniseysk Buryatya, Ust-Kul, Mar'in* (Abdin 2000: 267-270).

Görsel 1. Abakan'daki Repressiya Kurbanları Anıtı

Hakasya'yı değil diğer Türk yurtlarını ve bunların dışında kalan Sovyet coğrafyalarını da etkisi altına alıp önemli tahribatlara sebep olan *kolektivizmden* bahsedilecektir.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren daha sağlıklı sayısal verilere dayanmasından dolayı Hakasya'daki geleneksel üretim biçimlerine dair bilgilere ulaşmak mümkün görünmektedir. İlk uygulamalar 1928 yılında başlamış olsa da 1930'lu yıllardan itibaren Hakasya'da da kolektifleştirme faaliyetlerinin, kırsal ve geleneksel geçim kaynaklarının devlet çiftliklerine taşınıp tarım ve hayvancılığa ama özellikle de tarım faaliyetlerine sosyalist ekonomik modele göre bir ivme kazandırılmaya çalışılmıştır. Başta Abakan ve diğer bazı şehirleşme yolundaki büyük ölçekli kasabalar hariç tutulacak olunursa Hakasya topraklarında ve diğer Altay-Sayan mntikasındaki Türk yurtlarında uzun asırlardan itibaren geleneksel tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı görülmektedir. Bunlar içinde sayıları oldukça fazla olan at sürüleri, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, kümes hayvanı yetiştiriciliği, domuz yetiştiriciliği, arıcılık, ormancılık ve elbette avcılık yirminci yüzyılın başında Hakas geleneksel hayatındaki geçim kaynaklarının başlıcalarını oluşturmaktaydı. 1917'de yani Ekim Devrimi'nin gerçekleştiği, henüz iç savaşın alevlenmediği dönemde Hakas toprakları üzerindeki tüm çiftliklerdeki hayvan sayısı resmî rakamlara göre 61.827 olarak verilirken bu sayı devrimin ilk kargaşalı zamanlarında, Bolşevik-Menşevik mücadelesi ve diğer sorunlardan dolayı 391.550'ye düşmüştür. (Butanayev vd. 2008: 496-497) Ancak 1928'e yani kolektivizm are-

Görsel 2. Abakan'daki Repressiya Kurbanları Anıtı

fesine gelindiğinde bu sayının 1917'den öncekinin çok üstüne çıktığı görülür: 841.247. 1917'de at sayısı 70.865 iken 1928'de bu sayı 99.625'e, 1917'de sığır sayısı 113.744 baş iken bu sayı 245.672 başa; 1917'de koyun sayısı 269.804 iken 1928'de 495.950 başa; 1917'de domuz sayısı 4139 iken 1920'de 13.703 başa çıkmıştır. Kümes hayvanlarındaki artış da bu saydıklarımızdan aşağı değildir. Hakeza arıcılık ve ormancılık faaliyetlerindeki üretim ve bunların ticaret hacmi de aynı şekilde bir ivme kazanmıştır. Tarımsal faaliyetler de bu hayvan sayısındaki dudak uçuklatan artışa paralel olarak fazlaşmış, o döneme göre modern sayılabilecek zirai aletlere modernizasyon tesis edilmiştir. Hayvancılıktaki bu zenginlikle birlikte devrimin ilk yıllarındaki tespitlere göre ekilebilir arazinin 26182 dönüm olduğu görülmektedir. 1920'de ise bu toprakların bir kısmında ekim yapılamadığı görülmektedir. Bu faaliyetlerden de anlaşılacağı üzere Hakaslar büyük oranda yerleşik bir hayat sürmüşler yaz aylarında ise çaylağ adı verilen yaylalara göç etmişlerdir. Bu yaylalarda besicilik faaliyetleri devam etmiştir; bunların en çok bilinenleri Tarbagan, Çılanı, Karagay, Kongarov, Botin, Arıpkayev, Kişteyev ve Kotojekov'dur. Bu yaylaklar ile tarım ve hayvancılığın güz ve kışın gerçekleştirildiği yerler Hakasça karşılığı ile *aal* olarak bilinmektedir. Bu bereketli tarım hayvancılık faaliyetlerinin tanıtılıp sergilenmesi ve ticarî hinterlandın genişletilmesi amacıyla Hakasya'dan bir şaman, destan-masal anlatıcısı, ev hanımları ve birçok ziraatçiden oluşan bir ekip Tüm Rusya Tarım Sergisi için 1923 yılında Moskova'ya gider. Benzer bir sergi Hakasya'da ilk defa 1927'de Askiz'de gerçekleştirilir. Kolektivizmin başlangıcına kadar *aal* kültürü, hayat biçimi ve ekonomik üretim çeşitleri öne-

mini korumuştur. Ortak üretim ve geleneksel hukuk tarafından idare edilirdi. Genel literatürde çokça karşılaşılan *kulak* tipinin karşılığı olarak *aallar* Hakasça *baylar* (zengin) tarafından idare edilir ve bu topluluğun başında *aalbazı* (aal başı) ile onun yardımcıları olan ustabaşları bulunurdu. Bunlar *aaldaki* disiplini sağlar, suçluları cezalandırırdı. 1924 yılında Hakasya'da 2348 çiftlik bulunmaktaydı. Bu çiftliklerin ekim-biçimi, buradaki hayvanlar üzerindeki tasarruf *aal* topluluğu üzerindeydi ve haliyle bir toplumsal sınıfın oluşması kaçınılmazdı. *Aalda* yaşayan yoksulların ne hayvanı ne de başka bir mülkü bulunuyordu. Bu yoksul kesim her anlamda *baya* bağlıydı ve onun için zararına çalışmaktan başka bir şansı bulunmuyordu.

Stalin'in parti aygıtının ortaya çıkardığı devlet yapılanması içerisinde hayata geçirmeye çalıştığı Yeni Ekonomi Politikası (NEP) istediği sonuçları veremince bunun yerine mülksüzleştirme politikası gereğince kolektif çiftlikler vasıtasıyla bir kolektivizasyon hamlesini gerçekleştirmek istemiştir. Burada sadece bir ekonomik sistem değişikliği değil aynı zamanda parti aygıtının ekonomideki tek kontrol sahibi olması isteğini ve yapay olduğu anlaşılan sınıf mücadelesini canlandırmaktır. Hakasya'da kolektifleştirme hareketleri 1928-29 yıllarında başlamakla birlikte ilk planda köylülerin gönüllü iş birliği düzeninde başlamıştır. Kulak veya Hakas kültüründeki karşılığı olan *bay* sınıfının tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik bir eylem planı ilk başlarda olmasına rağmen üretilen ziraî ürünlerin alım-satımında ve vergilendirilmesinde yaşatılan bazı zorluklar nedeniyle devlet ile *kulak/bay* sınıfı arasında ilk sürtüşmelerin yaşanmaya başladığı da görülmektedir.

Sovyet iktidarının iç savaşı bitirip Sibiryada dahil olmak üzere SSCB üzerindeki hakimiyetini pekiştirmeye başlamasıyla birlikte kolektivizme geçiş sürecinin de elden geldiğince hızlandırıldığı görülmektedir. Hakasya'da 1927 yılında 110 üyenin bir araya gelmesiyle 8 kolektif çiftlik kurulmuştur. Bu sayı 1928'de 344 (647 üye), 1929'da 720'ye (1263 üye) çıkmıştır. Bunların ilk örnekleri, *Hızıl Tadar* (Kızıl Tatar), *Hızıl Hakas* (Kızıl Hakas), *Hızıl Aal* (Kızıl Köy), *Hızıl Çazı* (Kızıl Ova), *Hızıl Salda* (Kızıl Pulluk), *Hızıl Çiltıs* (Kızıl Yıldız) isimlerini taşımaktaydı. Bu çiftliklerin resmen tesis edilmesi ise 1927 yılında Komünist Parti'nin XV. Kongresi'nde alınan bir karara göre olmuş ve bu karar sadece devlet çiftliklerinin (*kolhoz*) kurulması yönünde değil, o zamana kadar, isimleri ve görevleri yukarıda zikredilen, yönetici sınıfı yani *kulak/baylara* karşı da topyekûn bir mücadeleye yönelik de gerçekleştirilmiştir. 11 Şubat 1930 tarihinde Sibiryada Bölgesel Yürütme Komitesinin almış olduğu bir kararla Hakasya'daki 854 çiftlikteki *kulaklara* ulaşılmış ve 354 hane Hakasya'dan Priangara bölgesine sürülmüştür. Sürülenler arasında 548 erkek, 55 kadın, 18 yaşına kadar olan 857 çocuk bulunmaktadır. 1 Mayıs 1930'da da Askiz, Çebakovskiy, Taştıp, Isık ve Bograd bölgelerinden birçok ailenin Hakasya dışına sürüldüğü

görölmektedir. Abdin (2000)'in verdiği bilgilere göre; bu tarihten sonra 1806 kişinin Hakasya topraklarından sürüldüğü görölmektedir. Bunların 654'ü Hakas kökenliydi. İrkutsk bölgesine 195, Tomsk'un Teguldet ilçesine 232, Krasnoyarsk Kray'ının Tyühtetski ilçesine 95 ve Kemerovo'ya (Dağlık Şorya) 15 kişi sürülmüştür. Hakasya topraklarında en varlıklı kesimin yaşamakta olduğu Ust-Abakan ve Şira bölgesindeki nüfusun hızlı bir şekilde azaldığı bu bölgelerde yaşayan bilinen ailelerden birçok üyenin de yine sürgüne maruz kaldığı görölmektedir. Örneğin Abdinlerden 29, Domojakovlardan 38, Moynogaşevlerden 43, Kokovlardan 26 ve Arıştayevlerden 24 kişi sürgüne ve kötü muameleye maruz kalmışlardır. Bu sürgünler Hakasça literatüre “ızığ tuzı” (sürgün zamanı) olarak geçmiştir (Butanayev vd. 2008: 501-503).

Kitlesel mülksüzleştirme faaliyetleri Stalin'in 27 Aralık 1929'da Tüm Birlik Marksist Tarımcılar Konferans'ında yapmış olduğu “SSCB'DE Tarım Politikası Üzerine” başlıklı konuşmasıyla başlamıştır. Bu konuşmanın akabinde 5 Ocak 1930'da Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesinin aldığı bir kararla kolektivizasyon sürecinin 1931 sonbaharında ya da her hâlükârda 1931 baharında mutlaka tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir. Alınan bu kararlar Pravda başta olmak üzere Sovyet coğrafyasının her yerinde yarı resmî devlet duyuru organları olan gazeteler yoluyla da ilan edilmiştir. Hakasya'daki toplu mülksüzleştirme ve kolektivist faaliyetler resmen 21 Ocak 1930 yılında Komünist Parti Hakas Okrug'u Komitesi tarafından başlatılmıştır. Bi-reysel tarımın tamamen yasaklanması ve ilçe ve köy meclislerine komiserler gönderilerek bunun kontrol edilmesi sağlanmaya çalışılır. İlk planda bu kontrollerle birlikte adlı baskılarla halkın gözü korkutularak işin ciddiyeti gösterilir. Alınan karar tarihinden hemen sonra 286'sı Hakas Türkü olmak üzere 447 kişi *kulak* veya *bay* olmak suçuyla mahkûm edildi. İşin ciddiyetini anlayan diğer *kulak/baylar* ve sıradan köylüler bu durumdan çekinerek varını yoğunu kolektif çiftliklere vermek zorunda kaldı. 1 Şubat 1930'da Moskova'da parti merkezinde “*Tam kolektifleştirme alanlarında tarımın sosyalist yeniden örgütlenmesini güçlendirme ve Kulaklarla mücadele etme önlemleri hakkında*” bir karar kabul edildi. Bu kararlar Sovyet coğrafyasındaki tüm yürütme komitelerine ve özerk cumhuriyetlerin hükümetlerine *kulaklar*la oldukça şiddetli bir yolla mücadele etmek ve onları ortadan kaldırmak amacıyla tüm önlemleri alma ve tedbirleri uygulama hakkı verilmiş oldu. Bu izin 2 Şubat 1930'da Sibiry'a'da yankısını buldu ve *kulak* sistemi üç kategori altında ele alınarak hangi şekillerde yaptırımlar uygulanacağına karar verildi. Birinci kategoridekiler “karşı devrimci” faaliyette bulunanlardı ki bunlar başta adlı yollar olmak üzere en ağır yaptırımlara muhatap olacaklardı. İkinci kategoridekiler uzak bölgelere sürgün edilecek üçüncü kategoridekiler de kolektif çiftlikler dışındaki kendilerine tahsis edilen yeni arazilerde devlet kontrolünde ziraî ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunacaklardı. Böylece yerel yönetimlere

kitlesel mülksüzleştirme yapmak için olağanüstü yetkiler verildi. Sibiryaya köyünün köylülüğünün *kulak* kısmına, *kulakların* mülküne tamamen el konulmasına ve belirli bölgelerin, Sibiryaya bölgesinin ilçelerinin sınırlarından tahliye edilmesine kadar doğrudan şiddet yöntemleri artık uygulanabiliyordu. 2 Şubat 1930'da OGPU, *kulakları* ortadan kaldırmanın özel görevlerini ortaya koyan 44/2122 sayılı emri yayınladı. *Kulakları* ve ailelerini tahliye etmek için bir kampanyanın başlatılmasına kadar "karşı-devrimci örgütler, gruplar ve aktif bireyler" in dağılmasını önerdi. Birinci kategoride tutuklananlar, OGPU'nun ilçe ve bölge müdürlüklerinde yoğunlaştı (Karlov 2011:22-26). Söz konusu tahliyelerle ilgili olarak o devrin hatıralarını yaşatan *kulak/bayların* çocukları ve akrabalarının hatıraları hala daha canlı bir şekilde yaşamaktadır. Vereceğimiz iki örnek o devrin ruhunu bir nebze olsun yansıtmaya bakımından önemlidir. Bu deportasyona maruz kalanlardan biri olan ve Kırgız söküne mensup A. İ. Baraşeva o günleri şöyle anlatmaktadır:

1930 baharında, yaşadığımız Tarça devlet çiftliğinin köy konseyinde, mülklerimizimize el konulmasına ilişkin bir kararname imzalandı. Evimiz, yurt, ahır, sayısız sığır - ailemiz bir gecede tüm bunları kaybetti. Yolda yemek için biraz katık; yastık, battaniye, bazı mutfak eşyaları almamıza izin verildi. Tarç'dan iki arabayla yola çıktık. Annem kucağında bir bebek taşıyordu, o sadece üç günlükti. Diğer iki erkek kardeşim ve ben artık hür değildik ve ben de henüz sekiz yaşındaydım. Alyoşa dört, Mişa iki yaşındaydı. Öğleye doğru tren istasyonuna ulaştık, yüklerimizi boşalttık ve atlarımızı aldık. O zaman istasyonda bir sürü insan vardı. Yetişkinler endişeli ve şaşkın görünüyordu. Babam ve bir arkadaşı başvuru belgesini almak için bir yere gittiler, ama hepsi tam değildi. Ertesi gün, tüm mülksüzler yük vagonlarında Tomsk bölgesine gönderildi. Yüklerimizi boşalttığımız istasyonun adını hatırlamıyorum. Aileler zaten oradan mavnalarla gönderilmişti. Bazıları nehrin aşağısına, şanslı olanlar ise nehrin yukarısına yollanmıştı. Gönderilme sıramızı bekliyoruz, istasyonda iki ay yaşadık ve ancak sonbaharda Çulım nehri kıyılarında belirlenen ikamet yerine ulaştık. Bu tayga bölgesinde, 1 numaralı sitede, 1929'da sürgüne gönderilen "kulak" aileleri zaten yaşıyordu. Yeni gelenler 3 nolu siteyi geliştirecekti. Yetişkinler ağaç kesimiyle uğraştı ve temizlenen araziye kışla ve sığınaklar inşa edildi. Ailemiz Kobejikovlar, Topanovlar ve ihtiyar Kadus ile aynı kışlada yaşıyordu (üzgünüm, soyadını hatırlamıyorum). Neler yaşadık? Altı kişi için 600 gram ekmeğe verdiler. Birlikte en yakın köylere -Kiselevka, Monastyrka ve diğerleri- 11-13 kilometre yürüdük. Küçükken şefkatli insanlar bana daha çok ekmeğe ve patates verirdi. Sonra tüm yiyecekleri eşit olarak paylaştık ve evlerimize taşındık. Sonra daha cesur oldu, zaten köylerde tek başına yürüyordu. Ve sadece sadaka istemedi, tabakları ve derisini annesinin tabakladığı yemekle değiştirdi. Rusça bilmiyordum, sessizce her şeyi gösterdim. İnsanlar elbette anladılar ve verebilecekleri kadar ekmeğe ve patates verdiler. Birçok sürgün yetersiz beslenme ve salgın hastalıklardan öldü.

Mezarlıkta birbiri ardına haçlar dikildi. En küçük erkek kardeşim 1,5 yaşında sürgünde öldü. Yaz aylarında, annem tehlikeyi göze alarak en büyüğü olan beni kulakların diğer çocukları olan Maria Kobejkova ve Lisa Topanova ile eve gönderdi. İki aydan fazla bir süre memleketim Hakasya'ya yürüyerek seyahat ettim. Gittiğimiz köylerde, bize acıdılar, bizi ekmekle beslediler. Yolda bize üç kişi daha katıldı. Aç, berbat, kirli bir şekilde sonunda kendi yurdumuza ulaştık. Diğer kızlar sonra her biri kendi yoluna gitti. Tarçı'de her şey kasvetliydi. Baba ocağından geriye hiçbir iz kalmamıştı. Hapisten dönen babanın kendisi, hasta, bir şekilde ailenin başına gelen kederden mahvolmuş bir şekilde, kız kardeşiyle yataкта yatıyordu. Hiçbir şey yoktu. Şiddetli bir kışta teyzem beni köyüne çağırırdı. Hastaydı, yataktan çıkamıyordu ve ben onun çocuklarını emzirdim, yıkadım, kek pişirdim. İlkbaharda başka bir akrabamız beni aldı. Böylece 1934'e, annesi ve erkek kardeşleri sürgünden dönene kadar yaşadı. Yeniden birlikte yaşamaya başladılar, ama herhangi bir neşe yoktu. Orman tavuğu için tuzaklar kurdum. Bir şekilde beslendik. Daha iyi bir yaşam umuduyla Troşkin ulusuna taşındık. Ebeveynler kolektif çiftliğe katıldı. Bana hiçbir işten korkmamayı öğrettiler. Bu yüzden tüm hayatım boyunca kolektif çiftlikte, sonra Efemkino çiftliğinde çalıştım. Biz eski kulaklar, NKVD'nin özel komutanlığına kayıtlıydık. (Butanayev vd. 2008: 503-504).

Bir başka sürgün mağduru olan Hasha söökünden Ye. N. Katyuşeva ailesiyle birlikte Şira rayonundaki Ust-Fırkal'da yaşamaktaydılar. Ailede üçü kız dört evlat vardı. Tarımla uğraşırken bir yandan da büyükbaş hayvan yetiştiriyorlardı. 1931 yılında baba Katyuşev tarım işçisi tuttuğu suçlamasıyla *kulak* ilan edilir. Gerçekte ise böyle bir durum yoktur, ancak yaz aylarında saman hazırlığı için kısa süreli işçi temininde bulunurlardı. Bu suçlama ve tutuklama sonrasında tüm mülklere el konulup kolektif çiftliğe götürülür. Aile öncelikle Ust-Fırkal'dan Şira merkeze oradan da yük vagonlarıyla Tomsk'a götürülür. Tomsk İstasyonu'nda atlarla Ob nehri kıyılarında bir bölgeye bırakılır. Açlık ve hastalık baş göstermiş, yaşadıkları alanın etrafı kısa sürede bir mezarlığa dönüşmüştür. Daha sonra nehrin karşı kıyısına taşındılar. Yiyecek sıkıntısı nedeniyle kadınlar ağaç kabukları çocuklar ise yosun toplayarak açlıklarını gidermeye çalışıyorlardı. Tutuklanmasından sonra serbest kalan baba Katyuşev ailesini ziyarete gelir. Sürgünlerden bir kısmı yakındaki bir köye gönderilir ki Katyuşev ailesi de bunlardan biridir. Katyuşeva ve ağabeyi buradaki okulla giderler. Baba bir şantiyede ustabaşı olarak çalışırken anne terzi işiyle meşgul olmaktadır. Yaz ayında Hakasya'ya dönmelerine izin verilir; baba sürgündeki işine devam eder. 1936 yılında ağabey ölür. Baba Katyuşev 11 Temmuz 1937'de tutuklanır ve 16 Eylül 1937'de kurşuna dizilerek infaz edilir. Babanın bu durumundan ötürü aile de töhmet altında kalır ve devamlı bir takibata maruz kalırlar. Ye. Katyuşeva "halk düşmanının kızı" suçlamasıyla sürekli tahkir edilir. Kız baskılara rağmen yedinci sınıftaki mezuniyetinden sonra Abakan

Pedagoji Okulu'na girer. Anne ve kalan çocuklar Ust-Fırkal'daki Altun Çul çiftliğinde sütçü olarak çalışmaya başlar. Abakan'da ise baskı devam etmektedir. Ye. Katyuşeva komsomol üyeliği için başvurursa da reddedilir çünkü bir halk düşmanının kızıdır. Pedagoji Okulu'ndan mezun olduktan sonra Şira bölgesinin muhtelif okullarında öğretmenlik yapar ve birçok ödülle taltif edilir; kız kardeşi de ablasının izinden giderek ablası gibi Şira rayonundaki çeşitli okullarda çalışmıştır (Butanayev vd. 2008: 504-505). 1917 Ekim Devrimi'nden başlayan süreçte özellikle kolektivist faaliyetlerin başlamasıyla birlikte Hakas Türklerinin gerek kırsal gerekse de yeni yeni oluşmaya başlayan şehirli hayatı büyük ölçüde değişmiş ve geleneksel hayat biçimi büyük tahribat görmüştür. 1929-30'da kolektivizasyon bakir toprakların tahribatına sebep olurken 1956-57'de kolektif çiftliklerin devlet çiftliklerine dönüştürülmesiyle durum daha olumsuz bir hal almış ve geleneksel *aal* yapısı büyük zararlar görmüştür.

Tam kolektifleştirmenin ilk aşamasında, mülksüzleştirme ile birlikte köylülüğün ekonomik bağımsızlığını baltalamak için, yetkililer köylüleri oy haklarından yoksun bırakmaya yönelik uygulamalar da yaptılar. 21 Mayıs 1929 tarihli SSCB Halk Komiserleri Konseyi kararnamesinde, oy haklarından yoksun bırakılan kişiler ve tarımda, el sanatlarında veya bir işletmede, ticaret, tefecilik, ticari arabuluculuk yapmak için kiralık emeğin sistematik kullanımı gibi faaliyetlerde bulunanlar da *kulak* olarak adlandırıldılar. Oy hakkından yoksun bırakılan kişilerin listelerinin genellikle uygun belgeler olmadan köy ve şehir seçim komisyonları tarafından derlendiği söylenebilir. İlçe seçim komisyonları, mülksüzleştirilenlerin listelerini genellikle ya rutine bağlayarak hatta onları hiç dikkate almadan onayladı. Ayrıca “tarım makinelerinin sömürülmesi”nden dolayı da oy haklarından mahrum edildiler. Oy haklarından tamamen yoksun bırakılma, bazen bebeklerin bile haklarından mahrum edilmiş kişiler arasında yer almasına yol açmıştır. Örneğin, Hakasya'da Bograd bölgesinde, 713 kişi oy hakkından mahrum bırakıldı. Bunlardan geçici işe başvuran kişiler 219, özel tüccarlar ve aracılar 10, ruhban kesim 9 kişi haklarından yoksun bırakılan yoksulların bakmakla yükümlü olduğu aile fertleri ise 438 kişiydi. Hakas Okrug Yürütme Komitesi'nin verilerine göre, 20 Mayıs 1930 itibarıyla, ilçe komisyonları, haklarından mahrum bırakılan 3.329 kişiyi değerlendirdi. 1017 kişiye oy hakkı iade edildi. Çalışma sürecinde, bölge komisyonu, mülksüzler için dava açma yöntemlerinde bölge komisyonları tarafından toplu ihlal vakaları oluşturdu. 29 Mayıs 1930 tarihi itibarıyla Hakas Okruğu'nda toplam 722 orta köylüye oy hakkı iade edildi. Ayrıca, mülkleri kolektif çiftlikte bulunan mülksüzleştirilmiş orta köylülerin haklarının iade edilmesi süreci her şekilde engellendi. Orta halli köylülere haklarının geri verilmesinden sonra, el konulan mülkleri de onlara geri vermek zorunda kalacakları gerçeğine katlanmak istemediler. Yerel bürokratlar, “mülkiyetin iadesinin kolektif çiftliği mahvedeceğine” ve “bölge bütçesini patlatacağına” inanıyorlardı. Dolayısıyla

la, vatandaşların oy haklarının bu kadar düşük oranda geri kazanılması, her şeyden önce, dar parti seçkinlerinin sert baskı politikasını kökten değiştirme konusundaki isteksizliğinin yanı sıra yerel yetkililerin bencilce davranışlarından kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda, mülksüzler için dava açma konusunda bölge komisyonlarının yetersiz çalışması, hakların iadesi konusundaki göstergelerde büyümeye katkıda bulunmadı.

Bu ağır yaptırımlar ve bir sınıfın neredeyse ortadan kaldırılması çabaları sonucunda Sibiryâ'nın farklı bölgelerine gönderilen *kulak/baylar* sürgünden kaçmaya başladıkları görüldü. Bunların takibatının sıkı bir şekilde yapılacağı ve yakalandıkları takdirde özel kamplara yerleştirilecekleri *Sovetskaya Sibir'* gazetesinde ilan edildi. Devlet bu uygulamaları yapadursun kaçan *kulaklar* Hakas Okruğu'ndaki kendi *aalları*nda büyük bir sempati ve destek görmüşlerdir. Ancak takibatlar çok sıkı yapılmakta, yakalanan *kulaklara* çok sert müdahale edilmekte ve sadece bunlara değil aynı zamanda onlara destek verenler de büyük zulümlere uğramaktaydı. Böylece sürgünden kaçan köylüler, tekrarlanan ve daha da acımasız baskılardan korkarak yeraltına inmek, akrabalarıyla yaşamak veya ormanlarda saklanmak zorunda kaldılar. Açık ve gizli cezalandırma aygıtı ve yerel yetkililerin dikkati ve çabaları, yakalanmaları için seferber edildi. 1930 yazında "aşırılıkların tasfiyesi" ile bağlantılı kısa bir durgunluğun ardından, bir sonraki kolektivizasyon aşamasına geçiş oldu. Kolektif çiftlik hareketinin yeni bir yükselişinin başlangıcına, başka bir mülksüzleştirme dalgası eşlik etti. Kolektifleştirmenin yeni aşamasında *kulaklara* karşı mücadelede ilçe/bölge liderliği, Komünist Parti'nin 16. Kongresi'nin talimatlarını istikrarlı bir şekilde takip etti. 26 Haziran-13 Temmuz 1930 tarihleri arasında Moskova'da düzenlenen kongrede verilen bu talimatların özü, "Kulakların bir sınıf olarak ortadan kaldırılması, kulaklara karşı uzun ve inatçı bir mücadeleyi, kolektivizasyonun uygulanması üzerinde sistematik çalışmayı ve sürekli kolektifleştirmenin uygulanmasına tam olarak uygun olarak dağıtılması gerektiği" gerçeğine dayanmaktaydı (Karlov 2011: 38-40). 24 Eylül 1930'da, Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesinin "Kolektifleştirme Üzerine" direktif mektubu, tüm bölge komitelerine ve cumhuriyetlerin Komünist Partileri Merkez Komitesi'ne gönderildi. "Birkaç yerde Kulak'a karşı saldırının açıkça zayıflatıldığı", "artan faaliyetine, kolektif çiftlik hareketini ve tahıl alımlarını bozma girişimlerine" yetersiz bir tepki verildiği kaydedildi. Bu yoğun takipler, tutuklamalar, cezalandırmalar, yeniden sürgünler sonunda *kulakların* isyan hareketiyle sonuçlanmıştır. Bu isyana sadece *kulak/baylar* değil aynı zamanda onları saklayıp onlara destek veren sıradan köylüler de katılmaktaydı. Bu isyan hareketi belli bir noktadan sonra halkın lehine güçlenmiş ve Hakas yerel yönetimi *kulakların* tahliyesini askıya almak durumunda kalmıştır.

Kulakların zorunlu sürgüne karşı çıkmaları, halk desteğini arkalarına almaları ve yerel yönetimlerin geri adım atmasının yanı sıra 1930lu yılların başında, Hakasya ve Açinsk bölgelerinin sınırında, Innokentiy-Ozernik-Pilitsikov'un "kulak siyasi çetesi" faaliyet gösterdi. Altmış aktif katılımcı, birkaç düzine sözde suç ortağı ve sığınmacıdan oluşuyordu. Bu isyancı grubun OGPU ve polisin operasyonel birlikleri tarafından yenilgiye uğratılmasına rağmen, bazı üyeler aynı yılın ortasına kadar savaşmayı bırakmadı. 1930 ilkbahar-sonbaharında, Roshev-Kuvezin "çetesi" Askiz ve Bey bölgelerinin topraklarında faaliyet gösterdi. Bu çeteler ağırlıklı olarak Rus *kulakları*, eski Kazaklar ve Kolçak'ın savaşçılarından oluşmaktaydı. Yenilen silahlı köylü oluşumlarına özellikle aktif olarak katılanlar, kendi çevrelerinde küçük gruplar oluşturmayı başardılar. Bunlar arasında mülksüzleştirilmiş ve sürgün edilmiş *kulakların* akrabaları ve dostları vardı. Yeni oluşturulan "çete oluşumlarının" kolektif çiftlik faaliyetleri, esas olarak at ve sığır hırsızlığına indirildi. Örneğin on dokuz kişilik bir grup, Temmuz-Ağustos 1932 döneminde faaliyet gösteren *kulak* Kobelkov tarafından örgütlendi.

Kolektif çiftlik sisteminin zaferi için verilen mücadele sırasında Stalinist rejimin köylülüğe karşı uyguladığı acımasız baskı, istenen sonuçları verdi: Kolektif çiftlik sistemi sağlam bir şekilde kurulmuştu ve köylülerin toplumun sosyalist dönüşümüne direnişi kırıldı. Bununla birlikte Hakasya'da ve ülke genelinde mülksüzleştirme, köylülüğün en çalışkan ve üretken kesiminin yıkımına dönüştü ve aynı zamanda tarımsal üretimin ekonomik temelini baltalarken kolektifleştirilmiş köylü çiftlikleri kendilerini devletin postalları altında buldu. Tam kolektivizasyon ve mülksüzleştirme politikası böylece köylülüğün geleneksel biçimiyle varlığının sona ermesine yol açtı. 1930-1933 yıllarında kolektifleştirme sırasında Hakasya'da 14.000-15.000 nüfuslu en az 3.000 köylü çiftliği, idari-baskıcı ve ekonomik tedbirlerle mülksüzleştirildi. Mülksüzleştirilenlerin yaklaşık yarısı veya en az 7 bin kişi bu dönemde sınır dışı edildi. Sovyet yetkililerinin kolektivizasyon ve mülksüzleştirme konusundaki baskıcı politikası, Hakasya köylülerinin bir kısmında hoşnutsuzluğa ve direnişe neden oldu. Yine de köylülerin çoğunluğu, partinin ve Sovyetlerin kırsaldaki politikasına karşı mecburen hoşgörülü davranmak durumunda kaldı.

Politik Repressiya Cenderesinde Hakasya ve Hakas Türkleri

SSCB'deki repressiya uygulamalarının farklı şekillerde görülmesine rağmen asıl çıkış noktasının genel manada siyasî nitelikli olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu bağlamda bir önceki başlık altında ele alınan sosyalist tarım politikasının yani kolektifleştirme uygulaması veya toplu mülksüzleştirme uygulamalarının zaman zaman siyasî baskılarla eş zamanlı yürütüldüğünü ve zaman

zaman iç içe geçtiğini belirtmekte fayda vardır. İktisadî baskılar *kulak/bay* sınıfının yok edilmesi üzerine yürütülürken siyasî baskılar da genel olarak karşı devrimci suçlamaları üzerine yapılan takibat, tahkikat, mahkûmiyet, sürgün ve infaz yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Genelinde Sibirya öze- linde ise Hakasya'daki repressiya organlarının işleyişinin yasal temeli RSFRS Ceza Kanunu'nun 58/1,1a, 2,4,8,11 ve 14. maddelerine göre işletilmiştir (Karlov 2011:107). Bununla birlikte ilk siyasî baskı ve cezalandırmalar kolektifleştirme süreci içerisinde görülür. Bu çiftliklere karşı çıkanlar, çiftliklerin kurulması sürecinde buralara sürgün edilen kişilerin isyanları ve bunların cezalandırıl- ması, çiftliklerin inşası sırasında yaşanan sorunlar vb. konular siyasî ayağın ilk önemli parçalarından birini oluşturmuştur. Bu suçlar neticesinde ceza- landırılanlar genel olarak sosyalizm düşmanlığı, karşı devrimci faaliyetlerde bulunmak ve *kulaklık/baylık* suçlamalarına maruz kaldılar. Yine orman işlet- meleri ve maden ocaklarındaki karşı çıkışlar ve muhalif sesler rejim tarafın- dan doğrudan karşı devrimcilik suçu olarak algılandı ve kamplara gönder- me, sürgün vb. yaptırımlarla karşılandı. Bu cezalandırmalara maruz kalanlar arasında yalnızca Hakaslar yoktu. 1939-41 arasında Sovyetler Birliği'nin batı topraklarından Hakasya'ya ve diğer Sibirya kentlerine göç ettirilen ve gerek çiftliklerde gerekse maden ocakları ve orman işletmelerinde çalışan diğer et- nikler de bu yaptırımlardan nasibini almıştı.

Bir diğer dikkat çeken ceza davası konularından biri ise üzerinden yıllar geçmesine rağmen iç savaş bakiyesi olarak değerlendirilen ve Menşeviklik/ Kolçak taraftarı olduğu iddiasıyla hakkında dava açılan *Glubinka* isimli karşı devrimci bir örgüt hakkındaydı. Bu örgütün yönetim kadrosu Kolçak ordu- sunda görev yapmış eski subaylar, mühendisler, ziraatçiler ve bazı eski ser- maye sahiplerinden oluşmaktaydı ve sahip oldukları profesyonel özellikleri nedeniyle toplumun söz konusu kesimlerine rahatça ulaşarak propaganda fa- liyetlerinde bulunabiliyorlardı. İddianamelerde bu örgütün şu siyasî hedef- ler doğrultusunda çalıştıklarına hükmettiler: “1. Sovyet iktidarının silahlı yol- larla devrilmesi 2. Kolektifleştirmenin kaldırılması 3. Zorunlu tahıl alımının kaldırılması 4. Hiçbir kısıtlama olmaksızın özel mülkiyetin geri getirilmesi 5. Kolektifleştirme veya NEP siyasetinden ayrılarak serbest piyasa ortamının oluşturulması.” Görüleceği üzere parti tarafından ortaya çıkarılan bu örgü- tün faaliyet alanı yine ekonomik temelli düsturlar etrafında şekilleniyordu. Bu örgütün Hakasya ayağında Abakan, Bey, Bograd, Taştıp ve Çebakov rayon ve şehirlerinde üyeleri olduğu iddia edilen 129 kişi tutuklandı ve bu yerleşim yerlerinde gizlenmiş 19 karşı devrimci hücrenin varlığından bahsedildi. Bu davada iddia makamının en büyük dayanaklarından birisi de örgüt yapılan- masının karşı devrimci bir hüviyette olmasına rağmen Japonya destekli bir oluşum olduğu yönündeydi (Karlov 2011: 115-116). Japon müdahalesi meselesi- nin başlangıcı Sovyetler Birliği tarihinde Stalin döneminden öncesine kadar

yani iç savaş dönemine kadar götürülebilir. Bolşeviklerin bilhassa Sibiryaya bölgesinde İngiliz ve Fransız destekli Çek lejyonlarla mücadelesinin yanı sıra bu bölgede toprak ve nüfuz mücadelesi veren Japonlarla da doğrudan ve dolaylı bir şekilde mücadele ettiği bilinmektedir. Yakın geçmişte kalan bu mesele Stalin devlet aygıtı tarafından yeniden servis edilerek repressiya politikasının önemli suçlama ayaklarından birini oluşturmuştur. Diğer bölgelerle birlikte özellikle Hakasya'da Japon İmparatorluğu'nun finanse ettiği Çinli ve Koreli karşı devrimci, burjuva milliyetçisi ve ajanlık suçlamasıyla tutuklanmış birçok kişi, sürgün edilmiş hatta kurşuna dizilmiştir. Bunlar arasında Çinli ve Korelilerle birlikte Rus, Alman ve Hakaslar da bulunmaktadır.

Glubinka örgütünün yanı sıra özellikle Hakas aydın kesimini hedef alan bir diğer siyasî dava *Sibiryaya Türkleri Birliği* adı verilen bir örgüt üzerinden yürütülmüştür. Temmuz 1935'te *Sovetskaya Sibir'* adlı gazetede bazı Hakas aydınlarını hedef alan haberler çıkmaya başladığında kamuoyu da bu örgütün varlığından haberdar oldu. Burada hedef gösterilen kişilerin başında Başkurt asıllı Z. S. Gaysin isimli bir öğretmen geliyordu. Gaysin'in şamanlar ve *bay/kulak*larla hareket ederek Sovyet devletine yönelik karşı devrimci faaliyetler içinde olduğu, Hakasya'nın Sovyetler Birliği'nden izole edilmeye çalışıldığı ve bu faaliyetlerin yalnızca Hakasya içinde değil Altay Özerk Bölgesi'nde (o dönemki adıyla Oyrot Bölgesi) ve Dağlık Şorya'da (şimdiki adıyla Kemerovo oblasti) bulunduğu iddia edildi. Böylelikle Hakasya ve Altay bölgesini içine alan bağımsız bir Sibiryaya Türk Devleti kurulacaktı. Bu davada otuz yedi kişi yargılanmıştır. Bu hareketin lider kadrosu ise Hakasya'da G. I. İtgin, Dağlık Şorya'da Ya. K. Tel'gerekov, Altay bölgesinde ise İ. N. Mihaylov-Oçi ve G. İ. Çoros-Gurkin idi (Karlov 2011: 120). Birlik'in manifestosu ise şu şekildeydi:

“Bütün Sibiryaya Türklerinin tek bir ulusal özerk sosyalist cumhuriyette siyasi-i-dari, ekonomik-kültürel, ulusal birliğinin gerçekleştirilmesi. Sadece böyle bir cumhuriyet çerçevesinde Güney Sibiryaya'nın yerli nüfusunun yaşamında radikal bir iyileşme sağlanmasının mümkün olacağı vurgulandı. Bunu gerçekleştirmek için ise özerk ulusal sosyalist cumhuriyette şu hamlelerin mutlak surette uygulanması önerildi: Sanayileşme; ulusal ekonominin belirli dallarının rasyonelleştirilmesi; cumhuriyetin yönetimine geniş kitlelerin katılımı; okuma yazma bilmemenin ortadan kaldırılması ile tüm çocuk ve genç nüfusun temel eğitim alması; kurulacak cumhuriyetin tüm nüfusu için nitelikli tıbbi bakım sağlamak; emekçi sınıflar arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması; ulusal özerkliğin tüm üyeleri tarafından sosyalist ve ulusal anavatanı korumak için askerî mevzuat ve işleyiş konusunda zorunlu eğitim.” Birlik programının manifestosu, *“yok olmaktan kurtuluş, eşitsizlikten bir çıkış, kişi kültürünün yarattığı cehalet ortamının ortadan kaldırılması ve Sibiryaya'nın çalışan Türk halkları için müreffeh bir ortamın sağlanması”*. Birliğin örgütsel ya-

pısının yol gösterici ilkesi demokratik merkezîyetçilikti. SSCB'nin herhangi bir vatandaşı, Birlik programını ve tüzüğünü tanıyan, toplantı, konferans, kongre kararlarını yerine getiren ve üyelik aidatını ödeyen 'Birlik'e üye olabilirdi. Haklarından mahrum bırakılan kişiler özel takdirle kabul edilirdi. 'Birlik' üyeliğine kabul, başvuranın talebi ve 'Birlik' üyelerinden birinin kendisine verdiği tavsiye üzerine bireysel olarak gerçekleştirilecekti. Giriş için en önemli gerekli koşul ise, 'Türk-Tatar lehçelerinden birine' vâkıf olmaktı. Birlik'in her üyesi kendi halkının tarihini ve anadilini iyi derecede bilmek, tüm Türklerin dilini (lehçelerini) incelemek üzere mesai harcamak ve bölgedeki diğer yerel dil/lehçenin gramerini bilmek zorundaydı. Ortaya konan şartlara binaen 'Birlik'in en üst organları tanımlandı: Meclis, konferans ve kongre. Hücre toplantısı, hücre merkezini, bölgesel konferansı - bölge merkezini, bölgesel konferansı - bölge merkezini, merkez kongresini - merkezi (en yüksek) komiteyi seçecekti. Aynı organlar, sırasıyla genel merkez başkanlarını seçeceklerdi. Merkez komite, "toplantılar, konferanslar ve kongreler aracılığıyla kararları işleteceklerdi." (Karlov 2011: 124). Dava dosyasının hazırlığı sürecinde "Sibirya Türkleri Birliği"nin örgütsel kayıt sürecinde olduğunu gösteriyor. 'Birlik' üyelerinin pratikteki eylemleri, ulusal bağımsızlık fikrini kışkırtmaya ve Hakas, Şorlar ve Oyrotlardan imza toplamaya, sorunu çözmek için SSCB Hükümetine bir halk dilekçesi sunmaya indirgendi. 'Birlik' davasında 1934'te hüküm giyenlerden tek kurtulan Aleksey Nikolayevič Amzarakov'un 1991'de yaptığı açıklamada ise şu kıymetli gözlemleri görmek mümkün olmuştur: "1933'te K. A. Maytakov, Abakan'dan Ançul köyüne geldi. Maytakov; 'Sibirya Türkleri Birliği' hakkında bilgi almak isteyen herkesi benim de bulunduğum köy odasında bir araya getirdi. Maytakov konuşmasında, insanları Hakasların yanı sıra Hakasya'daki diğer bölgeleri birleşmeye çağırdı. Şorya ve Oyrot'ya'yı tek bir cumhuriyete Hakas kültürünün yükselişine davet etti. Bunca birlik çağrısına rağmen Maytakov bu toplantıda bölgedeki Sovyet gücünün devrilmesi için çağrıda bulunmadı". (Karlov 2011: 125).

Savcılığa göre, Hakaslar, Oyrotlar ve Şorlar arasında Türk halklarının bağımsız bir burjuva cumhuriyetinde birleşmesi için karşı devrimci milliyetçi bir hareket merkezi olarak Şorya belirlendi. Bu hareketin bireysel temsilcileri partinin saflarına girdi ve iddiaya göre bir parti kisvesi altında saklandı. Millî bölgelerde kapitalist yaşam biçimini düzenlemeye, bu faaliyetleri maskelemeye ve ulusal bölgelerin kültürel düzeyini yükseltmeye yönelik karşı-devrimci çalışmalar yürüttü. Savcılık iddianamesinde de belirtildiği gibi, karşı devrimci milliyetçi hareketin gelişiminde üç ana aşama vardı: "Birinci aşama (1923-1931), partinin ulusal sorun politikasını paylaşmayan burjuva-milliyetçi entelijansiyanın yasal ve yarı yasal faaliyetleri sistematikleştirildi. Hakas ve Oyrot milliyetçileri, yükselen genç millî işçiler arasında bir Türk Cumhuriyeti fikrini yaydılar. Bu karşı-devrimci faaliyetin merkezi Moskova'daydı. Oyrotlar, Şorlar ve Hakaslar kapalı toplantılarda özerk bir Türk Cumhuriyeti yaratma

konularının tartışıldığı bir topluluk oluşturdular. İkinci aşama (1932-1933'ün ilk yarısı), Hakasya'nın karşı-devrimci milliyetçi kadroları kendisine 'Sibirya Türkleri Birliği' adını veren bir örgüte kaydedilmesiyle karakterize edildi. Örgütün lideri K. A. Maytakov, örgütün hücrelerini bir araya getirmek amacıyla örgütsel faaliyetini Dağlık Şorya, Leningrad ve Irkutsk şehirlerine aktardı. Bu dönemde, örgüt henüz doğrudan isyancı görevleri belirlemedi. Üçüncü aşama (1933 ortası-1934 baharı), Birlik'in programındaki bazı değişikliklerle örgütsel yapı doktrinel olarak karakterize edildi. (Karlov 2011: 125-126).

İddianameye göre, karşı devrimci örgütün amacı zaten Batı'da Doğu halklarının yaşadığı bir burjuva-demokratik devlet veya bölge yaratmaktı. Sibirya, Sovyet gücüne karşı silahlı bir ayaklanmanın merkezi olacaktı. Silahlı ayaklanmanın kendisi Japon müdahalesinin başladığı anda planlandı ve Türk Cumhuriyeti'nin varlığı Japon himayesi altında tasarlandı. İddianameye göre Birlik'in siyasî hinterlandı sadece Dağlık Şorya, Oyrotya ve Hakasya'yı değil Leningrad'dan Tuva Halk Cumhuriyeti'ne kadar uzanan fizikî ve fikrî bir alanı kapsamaktaydı. Örgütün liderlerinden ve Hakas Türklerinden olan K. A. Maytakov, N. A. Ayeşin, İ. İ. Kokov ve A. M. Topanov'un silahlı bir ayaklanma durumunda Japonya'nın "Birlik"e mali ve askeri yardım sağlaması için Novosibirsk'teki Japon konsolosluğu ile temas kurmak için pratik önlemler aldığı iddia edildi. Birlik'in yapısı merkezileşme üzerineydi, yani taban bağlantısı - birincil (ulus) hücreler, ara bağlantı - bölge genel merkezi, ardından bölge genel merkezi (Abakan ve Oyrot-Tura) ve Novosibirsk'teki bölge merkezi. Gelecekte, Orta Asya'da bir merkezî karargâh oluşturulması planlandı. İddianamede, "burjuva milliyetçiliği"nin personel politikasına ilişkin olarak, Birlik'in pratik faaliyetlerinde, Sovyetler Birliği'ne karşı aktif bir mücadele için personel hazırlığına ağırlık verildiği vurgulanır. Örgütün ikmali, parti ve Sovyet yetkilileri tarafından izlenen ulusal sorundan memnun olmayan milliyetçi aydınların işe alınmasıyla, yabancı unsurlara yakın kişiler arasından bireysel ve kolektif çiftçiler üzerinden sağlanacaktı: Sovyet yetkilileri tarafından yürütülen tüm ekonomik ve siyasi faaliyetlerden, tahıl alımından, hayvan alımından, her türlü vergiden vb. örgütün pratiğe dayalı gündelik karşı devrimci çalışmaları, halk eğitimi sistemlerini ve yeni Türk alfabesini kendi karşı devrimci amaçları için kullanma çizgisinde yürütüldüğü iddia edildi. Bununla birlikte, örgüt üyeleri, Hakas edebiyatının karşı devrimci amaçlar için yaygın olarak kullanılmasıyla itibar kazandılar. Edebiyat ve ders kitaplarının siyasi meselelere yönelik eleştiriler içerdiği, devrimci terimleri görmezden geldiği ve karşı devrimci tutumlar içinde bulunduğu iddia edildi. Birlik'in tedhiş hareketleri için iddianamede, sanıkların 1933'ün başlarında Abakan'da ana görevlerini belirleyen bir terörist grubun yaratılmasından sorumlu tutuldular: a) Sovyet gücüne karşı silahlı bir ayaklanma hazırlamak; b) İktidar için savaşmanın bir aracı olarak Sovyet iktidarının ve partinin temsilcilerine karşı terörist ey-

lemeler. Buna ek olarak, yine iddianamede, Sovyet rejimine karşı aktif karşı devrimci unsurlar için bir işaret olarak hizmet etmesi gereken, yetkililerin temsilcisi olarak bir polis memurunun 7 Nisan 1933'te öldürülmesi istinat edildi. İddia makamının delilleri, üyelik aidatları ve çeşitli toplu ödemelere ek olarak, kamulaştırma yoluyla Birlik'in kasasının doldurulmasının planlandığı iddiasını içeriyordu. Sanıkların bunu yapmak için "kamuya ve özel sektöre ve her türlü kuruma yönelik baskınlarla ilgilenecek bir muharebe grubu oluşturmayı" planladıkları iddia ediliyordu. 31 Ağustos 1934'te, sanıklardan N. A. Ayeşin, sekiz yıl hapis cezası aldı. İki ila beş yıl arasında tutuklananlar arasında ise 23 kişi vardı. P. S. Borgoyakov, G. P. Bitotov, V. İ. Kapıçakova, P. N. Tokmaşev. K. A. Tümerkov, S. T. Şulbayev'den oluşan altı kişi iki ila üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. Sanıklardan yedisi -T. N. Baltıjakov, Z. S. Gaysin, N. G. Katanok, İ. N. Mihaylov-Oçı, A. G. Napazakov, K. K. Samrin ve G. İ. Çoros-Gurkin- ise beraat etti (Karlov 2011:127-128).

Mahkeme kayıtlarından hareketle Birlik'in belli başlı şahsiyetleri şu şekilde sıralanabilir: Nikandr Alekseyeviç Ayeşin (1891, Hakas), Aleksey Nikolayeviç Amzarakov (1908, Hakas), Pavel Nikolayeviç Amzarakov (1906, Hakas), Nikolay Yefimoviç Amır-Sana (Kozlov) (1873, Altaylı), Timofey Nikolayeviç Baltıjakov (1889, Hakas), Prokopiy Semyonoviç Borgoyakov (1908, Hakas), Terentiy İvanoviç Borgoyakov (1901, Hakas), Georgiy Pavloviç Bitotov (1902, Hakas), Zafir Safoviç Gaysin (1884, Başkurt), Nikolay Andreyeviç Kalanakov (1888, Altaylı), Vera İvanovna Kanziçakova (1909, Hakas), Nikolay Gavriloviç Katanov (1894, Hakas), Vasiliy Vasilyeviç Kokov (1908, Hakas), Konstantin Alekseyeviç Maytakov (1903, Hakas), İvan Nikolayeviç Mihaylov-Oçı (1902, Oyrot), Yegor Prokopyeviç Miyagaşev (1900, Hakas), Aleksey Georgiyeviç Napazakov (1904, Şor), Aleksey Pavloviç Oturgaşev (1914, Şor), Yakob Davidoviç Ratser (1869, Yahudi), Konstantin Konstantinoviç Samrin (1895, Hakas), Vasiliy İvanoviç Sunçuğaşev (1907, Hakas), Yakob Kuz'miç Tel'gerekov (1900, Şor), Anton Petroviç Todışev (1902, Hakas), Paraskov'ya Nikolayevna Tokmaşeva (1911, Hakas), Mihail Pavloviç Topoyev (1911, Hakas), Yegor Abramoviç Tümerkov (1910, Hakas), Georgiy Georgiyeviç Çebodayev (1907, Hakas), Yakob Yevgrafoviç Çebodayev (1906, Hakas), Grigoriy İvanoviç Çoros Gurkin (1873, Teleüt), Analiy Timofeyeviç Şulbayev (1896, Hakas), Vasiliy Kirilloviç Şulbayev (1907, Hakas), Vasiliy Stepanoviç Şulbayev (1916, Hakas), David-Mihail Nikolayeviç Şulbayev (1909, Hakas), Yeremey Alekseyeviç Şulbayev (1909, Hakas), İvan Stepanoviç Şulbayev (1909, Hakas), Mihail Vasil'yeviç Şulbayev (1911, Hakas), Nikita Andreyeviç Şulbayev (1911, Hakas) (Karlov 2011: 201-205).

Leningrad'da 1 Aralık 1934 yılında gerçekleştirilen bir suikast Stalin repressiyasının yeni dayanak veya bahanelerinden biri olarak baskılamaya tarihine geçti. 1926 yılından beri Leningrad Parti Örgütü liderliğinde bulunan Sergey

*Konstantin Konstantinoviç
Samrin*

*Mihail Grigoryeviç
Torosov*

*Vasiliy Petroviç
Subrakov*

*Andrey İvanoviç
Kuzuğaşev*

*İvan Mihayloviç
Kişteyev*

*Vasiliy Andreyeviç
Kobryakov*

*İvan Vladimiroviç
Togdin*

*Nikolay Gavriloviç
Katanov*

*Georgiy Pavloviç
Bitotov*

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Kirill Semyonoviç Todışyev

İvan İvanoviç Abdin

Trofim Nikolayeviç Kokov

*Anna İvanovna
İntutova-Maganakova*

*Yakob Konstantinoviç
İntutov*

Mironoviç Kirov bir suikasta uğrayarak öldürüldü. Birçok kaynak bu eylemin Stalin'in bir yandan baskı araçlarının yelpazesini genişletmesi için bir bahane olarak değerlendirirken öte yandan ileride Stalin için olası bir rakip de ortadan kalkmış oluyordu. Suikastın ardında Troçkist-Zinovyevci bir örgütün olduğu algısı yaratılarak tüm Sovyet coğrafyasındaki repressiyalara yeni bir suç sebebi de eklenmiş oldu. Hakasya'da ise bu dönemin siyasî baskılar bakımından nispeten sakin geçtiği görülse de bu olaylara ve söz konusu örgüte üye olduğu suçlamasıyla takibat ve mahkûmiyetler elbette devam etti. Bu konuda açılan davalar genellikle Abakan ve Bey'de faaliyetlerde bulunduğu ifade edilen Baptist cemaatin faaliyetlerine karşı yapılmıştır. Bu bağlamda G. S. Revenko, M. G. Tyuryutikov, A. V. Topoyev, P. V. Topoyev, I. V. Ahrenyuk gibi isimler söz konusu örgütün Baptist cemaati üzerinden yaptığı faaliyetlerinden dolayı ya hapsedildi ya çalışma kamplarına yollandı ya da infaz edildiler. 1935-1936 yıllarındaki baskılama siyasetlerinin daha çok bu Troçkist örgüt üyelikleri

üzerinden yapıldığını söyleyerek özetlemek yerinde olacaktır. Yukarıda bahsedildiği gibi bu Troçkist örgütün faaliyetleri yalnızca zaten yasaklı olan dinî cemaatler içinde değil tuğla fabrikaları, maden ocakları, devlet çiftlikleri, ke-
reste işletmeleri vb. içinde de bulunuyordu. Sonuç itibarıyla Kirov suikastı bahanesiyle yeniden ihya edilen Troçkist karşı devrimci örgüt davalarında en az 217 kişi makul deliller olmamasına rağmen tutuklandı ve bunlardan otuz ikisi infaz veya ağır kamp şartları sonucunda ölüme terk edildi.

1937-38'de II. Dünya Savaşı tehlikesinin iyice baş göstermesi nedeniyle ülke içindeki muhalif seslerin bastırılması, önceki suç çeşitlerine yenilerinin eklenmesi ve NKVD'nin faaliyetlerini daha sıkı ve acımasız bir şekilde işletmesi, repressiyanın tüm Sovyet coğrafyası ile birlikte Hakasya topraklarında da şiddetli bir hâl almasına sebep oldu. Kirov suikastı yargılamaları sonucunda parti genel sekreterliğinin aldığı kararlar, yaptırımların sertleşmesi, NKVD'nin elinin güçlendirilmesi, karşı devrimci Troçkist bloğun mutlaka yok edilmesindeki kararlılık Hakasya'da resmî organların harekete geçmesinin yanı sıra yandaş basın tarafından kanatılan bir yara misaliyle ele alınıyor ve söz konusu durum ajite ediliyordu. Mayıs 1937'de gerçekleştirilen yeni devlet terörü dalgası bunlardan biriydi. Taştıp, Şira, Sarala ve Çernogorsk'taki komsomol örgütlerinin ve üyelerinin Troçkistler tarafından ele geçirilip etki altına alındığı iddiasıyla bunlar üzerinde bir karalama kampanyası başlatıldı. Bu bağlamda bölgedeki eski Komsomol Bölge Komitesi sekreteri K. A. Çulzanov tutuklanarak karşı devrimcilik, milliyetçi yer altı örgütüne üyelik gibi suçlamalarla ölüm mahkûm edildi. Troçkist örgüt üyeliği suçlamasıyla Ust-Abakan kazasında B. T. Jirov 29 Haziran 1937'de hem partiden ihraç edildi hem de tutuklandı. 13 Mart 1938'de yapılacak olan mahkemeye katılmadı çünkü ön soruşturma sürecinde birdenbire öldü. Benzer soruşturma ve tutuklanma sürecinden Hakas Millî Tiyatrosu'nda görevli yazar ve edebiyatçı V. A. Kobayakov da geçti ve Ceza Kanunu'nun 58/ 1-2-8-11. maddeleri uyarınca yargılanarak 13 Temmuz 1938 yılında ölüm cezası verilerek kurşuna dizildi. Bu isimlerin haricinde *kulak/bayların* tasfiye süreci de aralıklarla devam ediyor, NKVD'nin ağına takılanlar hem iktisadî hem de siyasî halk ve sosyalizm düşmanlığı suçlamasıyla usulsüz bir şekilde yargılanıyor, tutuklanıyor ve infaz ediliyordu. 1937 yılının Mayıs ayında ise yukarıdaki satırlarda bahsettiğimiz *Sibirya Türkleri Birliği* örgütü takibatları bizzat adli makamlar ve NKVD'nin farklı suçlamalar üzerine yapmış olduğu tutuklamalar sonucunda tekrar ihya edildi. 1930'lu yılların başında *Sibirya Türkleri Birliği* adlı örgüt üyeliğinde rast geldiğimiz bazı isimler ve bunlara ilave olarak başka kişiler 1937-38 takibat ve soruşturmalarına da takıldılar. Bitotov, Torosov, Samrin, Kuzugaşev ve Borgoyakov bunların başında gelmekteydi. Bu kez suçlama Troçkist-Buharinist örgüt üyeliği üzerinden halk düşmanlığı, karşı devrimcilik, burjuva milliyetçiliği ve hatta Japonya ajanlığı idi.

Buna göre M. G. Torosov, I. V. Togdin, I. K. Intugov ve F. S. Tolşukin, Hakasya topraklarında “burjuva-milliyetçi sağcı Troçkist terör örgütünün” önde gelen bölgesel merkezini oluşturmakla suçlanıyorlardı. Esas olarak bir *kulak/bay* unsurundan oluşan örgüt, iddianameye göre “yabancı devletlerden birinin yardımıyla silahlı bir ayaklanma yoluyla Hakasya’nın SSCB’den zorla ayrılması” ve “Japonya’nın himayesi altında Hakasya, Oyrotya ve Dağlık Şorya’da bir burjuva demokratik devletin yaratılması” için çaba ve mesai harcıyorlardı. Terörle ilgili olarak, savcılık materyallerine göre M.G. Torosov ve suç ortakları, VIII. Tüm Birlik Sovyetleri Kongresi için Moskova’ya bir gezi sırasında gerçekleştirilmeyi planladıkları “parti ve hükümet liderlerine karşı terörist eylemler için” hazırlık içindeydiler. M. G. Torosov’u kaçınılmaz sona hazırlayan da işte bu suçlamaydı. İddianamede kendisine şu suçlamalar yöneltildi: 1934’te anti-Sovyet burjuva-milliyetçi sağcı Troçkist örgüte katıldı ve bu örgütün lideriydi; Kongarov ve Çulzanov’u Sovyet karşıtı örgüte kişisel olarak dahil etti; Sovyet karşıtı örgütün yasadışı toplantılarında aktif rol aldı; Sovyet karşıtı örgüt üyeleriyle kişisel olarak karşı-devrimci çalışmalara katıldı; Haziran 1936’da, Japonya desteğindeki Tannu-Tuva ile temasa geçti ve silah elde etmek amacıyla yabancı devletlerden birinin istihbaratıyla bağlantılar kurmak için Sovyet karşıtı bir örgütte faaliyet gösterdi; Ağustos-Eylül 1936’da, yasadışı bir toplantıda, parti ve hükümet liderlerine, yani Madde 58-1a / 2, 8 ve 11’de belirtilen suçlara yönelik bir terör saldırısı için hazırlık faaliyetine girişti (Karlov 2011: 140). Görüleceği üzere Torosov’un kurtuluş için hiçbir şansı kalmamıştı. Torosov ile birlikte diğer isimler birkaç yıl önce adli süreçten geçen dava arkadaşları kadar şanslı değillerdi. Daha ağır suçlamalarla ancak yetersiz delillerle yapılan göstermelik duruşmalarda kararlar çok kısa sürede verildi ve hiç zaman kaybetmeden büyük çoğunluğu için infaz yoluna gidilirken M. T. Spirin ve A. F. Balgazin gibi daha şanslı(!) üyeler birkaç yıllık hapis cezalarıyla kurtuldular. Gerek infaz edilenlerin gerekse diğerlerinin ailelerine ise nefes aldırılmıyordu. Sosyal hayattan tecrit edildikleri gibi ekonomik bakımdan büyük bir çöküş yaşamaları için elden gelen her şey yapılmaktaydı. 1937’de başlayan bu yargılama ve cezalandırmalar çok yoğun olmamakla birlikte 1939 yılına kadar sürdü. 1937-38 yıllarındaki belli başlı örgüt üyelerine yapılan takiplerini, bunların derdest edilip infaz ve/veya mahkûm edilmelerini belli başlı örnekleriyle şu şekilde özetlemek mümkündür: Hakasya Cumhuriyeti Devlet Arşivi kayıtlarına göre, 1937-1938’de Hakas Özerk Bölgesi’nde 350’den fazla “karşı-devrimci” oluşum NKVD tarafından deşifre edilmiştir. Örneğin, Haziran 1937’de Şira bölgesindeki Şira bölgesindeki Kommunar madeninde “karşı-devrimci Troçkist grup” bunlardan biridir. Örgüt şu sınıflardan müteşekkildi: madencilik departmanı sektörü, ortaokul müdürü ve tarih öğretmeni, madencilik departmanı personel departmanı başkanı ve diğerleri. Sovyetlere karşı ajitasyonda ve kolektif çiftçilerin mali durumunu karalamada bulunan altı Abakan sakini (stadyum bekçisi, ev fotoğrafçısı, petrol de-

posu işçisi ve diğerleri) ölüm cezasına çarptırıldı. Aynı yılın Ekim ayında, Şira rayonuna bağlı Küçük Sıy'da «sabotaj karşı-devrimci grubu» ortaya çıkarıldı ve altı kişi kurşuna dizildi. Ust-Abakan kereste işleme fabrikasının 14 işçisinin anti-Sovyet komplo faaliyetinde olduğu tespit edilip 13 kişi ölüm cezasına çarptırılırken 1 kişi çalışma kampında 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Aynı ay, aynı «komplonun» başka bir «savaş ekibi» ortaya çıkarıldı, ancak bu sefer Çernogorsk şehrinde. Sonuç olarak, 19 kişi idama mahkûm edildi. Saralinsk madeninin merkezi mekanik atölyesi başkanı İ. Ye. Haritonov iddiaya göre bir Japon ajanıydı, casusluk bilgileri toplayıp Japon istihbaratına iletiyor ve sabotajda bulunuyordu. 25 Ekim 1937'de İ. Ye. Haritonov ölüme mahkûm edildi. Aralık ayında, Şira Gölü yakınındaki alda hayata geçirilmeye çalışılan “komplo” ortaya çıktı ve tasfiye edildi. “Komplocular” okuma yazma bilmeyen marangozlardı, 8 kişinin tamamı ölüme mahkûm edildi. Aynı ay, NKVD yetkilileri Çernogorsk şehrinde Sovyet karşıtı ajitasyona girişen bir “karşı-devrimci kulak-isyan grubu” tespit edilip imha etti. 27 Aralık 1937 tarihli “troyka” kararıyla, altı kişi ölüm cezasına çarptırıldı, diğer yedi kişinin her biri bir ıslah çalışma kampında on yıllık bir süre için hapis cezasına çarptırıldı. Şubat 1938'de “troyka”, Bey rayonundaki *Kızıl Çiçek* kolektif çiftliğinin beş üyesini Sovyet karşıtı bir *kulak* grubunun üyeleri olarak tutukladı. İki kişi ölüm cezasına çarptırıldı ve ivedilikle infaz edildiler; geri kalanı sekiz ve on yıl boyunca kamplarda kaldı. Herkes, kolektif çiftlik inşaatına karşı karşı devrimci ajitasyon yapmak, Komünist Parti politikasına iftira atmak ve yaklaşan savaş nedeniyle Sovyet gücünün ortadan kaldırılacağına dair kışkırtıcı söylentiler yaymakla suçlandı. Aynı ay, NKVD yetkilileri, Sovyet iktidarının ortadan kalkacağı hakkında kışkırtıcı söylentiler yayan “Sovyet karşıtı Sosyalist-Devrimci kulak grubu”nu ortaya çıkardı. Örgüt iki kişiyi içeriyordu: Taştıp bölgesindeki “Lenin Ekimi” çiftliğindeki avcılardan M. P. Şahmatov ve aynı çiftlikten İ. İ. Moniç. 26 Şubat 1938 tarihli “troyka” kararıyla ölüme mahkûm edildiler. Aynı gün, “troyka” As-kiz bölgesinden beş sanığın daha kaderini belirledi: *Engels* kolektif çiftliğinden P. E. Kanziçakova ve T. M. Todinov; *Hızıl Hakas* çiftliğinden muhasebeci M. P. Subrakov, *Kızıl Süvari* çiftliğinden K. A. Azarakov ve N. T. Burnakov, P. Ye. Kanziçakov liderliğindeki “Sovyet karşıtı milliyetçi gruba” katılmakla suçlandılar. Onlara kolektif çiftçiler arasında “iftiracı ve bozguncu bir doğaya sahip anti-Sovyet kışkırtma faaliyetlerini yürütme” görevini verdiği iddia edilen Kanziçakov troyka kararına göre, ölüm cezasına çarptırıldı. T. M. Todinov ve M. P. Subrakov çalışma kampında 10 yıl hapis cezasına çarptırılırken K. A. Amzarakov ve N. T. Burnakov 8 yıl ile kurtuldu(!). Mart 1938'de, Taştıp ilçesi Anjul köyünde on kişilik benzer bir “karşı-devrimci isyancı grubu” ortaya çıkarıldı: Üç kişi ölüm cezasına çarptırıldı; üç kişi çalışma kamplarında on yıl ve geri kalanı sekiz yıllık bir ceza aldı. Mayıs 1938'de Saralinsk bölgesinde, Sovyet karşıtı ajitasyon ve sabotaj eylemleri yoluyla Sovyet hükûmetine karşı başkaldırı

amacını güden üç kişilik bir grup teşhir edildi. Grup, “seyis” L. L. İgnat’yev tarafından yönetilmekteydi. Tüm sanıklar ölüme mahkûm edildi. 27 Mayıs 1938 tarihli “troyka” kararı ile Hakasya’nın Bey ilçesine bağlı Oçura köyünde “karşı-devrimci isyancı gruba” üye olmaktan suçlu bulunan üç kişi idama mahkûm edildi. Grup, Japonya ile savaş ilanı sırasında Sovyet rejimine karşı silahlı bir ayaklanma hazırlama ve organize etme suçlamasıyla karşı karşıya kaldı. Haziran ayında, Şıra bölgesindeki Türim tomruk sahasının işçileri arasından dört kişi ölüm cezasına çarptırıldı. Hepsinin, “SBKP(b) ve Sovyet hükümetinin önlemlerine karşı aktif karşı devrimci ajitasyon” yürütmeye çalışılan “Sovyet karşıtı kulak grubuna” bağlı olduğu iddia edilmişti. Aynı yılın Haziran ayında, on kişi (bir marangoz, bir hamal, bir bekçi, bir çilingir ve diğerleri), Çernogorsk kentindeki troyka tarafından isyancı, karşı devrimci, aktif katılımcılar olarak mahkûm edildi. Sekiz kişi kurşuna dizildi, ikisi onar yıl süreyle çalışma kamplarına gönderildi. Ekim 1938’de Askiz ilçesine bağlı Askiz köyünde, sözde karşı devrimci, *kulak*-mezhepçi grup hakkında açık bir dava açıldı. Bu grubun üyelerini, *Kızıl Rençber* kolektif çiftliğinin emekçileri oluşturuyordu: M. D. İvanov, Ye. D. Bogdanov, Ya. D. İvanov, A. M. Dmitriyev, A. M. Bodyağın, A. A. Miluhin, İ. M. Petrov, A. İ. Konçakov, P. A. Anikin, Ya. S. Kalinin, A. Ya. Gost’yev, D. İ. Bodyağın. Sistematik olarak sabotaj yapmak ve istih-sal düzenini bozmak, Sovyet karşıtı ajitasyon yapmak, Sovyet rejimine ve kolektif tarım sistemine karşı kışkırtıcı olaylar çıkarmak ve Sovyet rejimine karşı savaşmak için kapitalist ekonomik sistemi övmekle suçlandılar. On “komplocu”, beş yıl hapis yattıktan sonra kurşunlandı, iki tanesi on yıl hapis ve özlük haklarından yoksun bırakma ile hapis cezasına çarptırıldı. Bunlar gibi örneklerle 1937-1938 yıllarında gerçekleştiği kesin olarak bilinen, 2.111 kişinin tutuklandığı, 1984’ünün kurşuna dizildiği baskılamaya yönelik birçok devlet terörü gerçekleştirilmiştir.

Bunca katliamdan sonra Kasım 1938’de kitle terörünü azaltma yönünde bir-takım adımlar atıldı. 17 Kasım 1938’de SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin “Tutuklamalar, savcılık denetimi ve soruşturma hakkında” kararı kabul edildi. Bu kararname uyarınca, 26 Kasım 1938’de SSCB’nin NKVD’si, NKVD altındaki “ikiler”in ve “troyka”ların kaldırıldığına dair bir emir yayınladı. 8 Aralık 1938 N. İ. Yejov kitle terörünün, ülkenin tüm yaşamını felç etmekle tehdit eden eşi görülmemiş bir ölçeğe ulaşmasına sebep olduğu için SSCB Halk İçişleri Komiseri görevinden azledildi. Onun yerine SSCB Halk İçişleri Komiseri müsteşarı L. P. Beri-ya getirildi. 1939’da baskının kapsamı azalmaya devam etti. Haziran 1939’da Hakasya’da NKVD bölgesinden bir müfettiş olan Verşinin, davalarda tahrifat yaptığı gerekçesiyle partiden ihraç edildi. Azalan terör koşullarında, yerel parti örgütlerinin liderleri, NKVD memurlarını tutuklananlara karşı fiziksel zorlama yöntemleri kullanmakla suçlamaya başladılar (Karlova 2011: 147-158).

Sovyet Hakasyasında gerek Türk soylulara gerekse de 18. yüzyıldan beri o bölgede bulunan Ruslara ya da sürgün ve göç nedeniyle bu topraklarda yaşayan diğer azınlıklara ağır yaptırımları olan birçok baskılama ve tedhiş hareketinin uygulandığı görülmektedir. Birçok araştırmacının ittifak ettiği gibi asıl büyük/kızıl terörün uygulandığı yıllar olan 1937-38'den önce Hakasya'da ilk planda milliyetçilik suçlamalarıyla üzerine gidilen gruplar tahmin edileceği üzere Hakas Türkleri başta olmak üzere çevre Türk boylarındaki özellikle aydın kesim olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak ilerleyen satırlarda olaylar ve kişiler ile ilgili bilgi verilmektedir ancak burada da kısaca üzerinde durmak faydalı olacaktır. Hakas topraklarındaki kolektivist sindirme politikaları bir kenara bırakılacak olunursa siyasî repressiyanın başlangıcı Oyrot (Altay) ve Dağlık Şor bölgesinden kaynaklanıp içine Hakasya'yı da aldıktan sonra Tanu-Tuva'da nihayetlenen ve resmî belgelerde *Sibirya Türk Birliği* olarak adlandırılan yapı etrafındaki takibat, kovuşturma ve baskılama faaliyetleridir denilebilir. Bu yapılanma *karşı devrimci* ve *milliyetçi* olarak adlandırılmış, yapılanmada sivri isimler ağır hapis cezaları, sürgünler ve birçoğu da infaz edilme yoluyla cezalandırılarak sindirilmiştir. Bu takibat ve cezalandırmalar 1937-38 asıl Büyük Terör uygulamalarına kadar da devam etmiştir ta ki bir milletin aydın kesiminin iyice sesi kesilip beli kırılana kadar. Resmî ve gayrı resmî rakamlar göstermektedir ki Hakasya'da 1937 yılında 1281 kişi, 1938'de 1791, 1939'da da bir önceki yıla göre elli iki kata kadar azalan takibat ve tutuklama faaliyeti görülmektedir (Stepanov 2005: 51-52). Bu durum kaynaklarda karşı devrimci suçları işleyenlerin sayısındaki düşüş olarak verilse de bu düşüş, suç(!) işleyenlerin azlığından ziyade suç(!) işleyecek bir kesimin kalmadığı şeklinde de okunabilir.

1939-41 yılları arasında Krasnoyarsk Kray'ında ve o dönem bu Kray'a bağlı olan Hakasya'da siyasî yönlendirmeli mahkemelerde görülen davalar sonucunda tutuklanan vatandaşlar suçları nispetince üç farklı grupta değerlendirilmiştir: karşı devrimci sabotaj, casusluk ve karşı devrimci ajitasyon ile propaganda. Casusluk suçlamaları çoğunlukla o dönem Mihver devletleri içerisinde yer alan Japon İmparatorluğu casusu olmak ile yine iç savaş sırasında Japonların büyük maddî ve nakdî yardımlarda bulunduğu eski Menşevik ordusu üyeliği üzerinden okunmuştur. Mahkeme tutanaklarında ve buradaki suçlamalarda ise aslî ajitatorün Japonlar olduğu, bunların Çin ve Kore uyruklu azınlıklarla birlikte yerli Türk nüfusu kullandığı, faaliyetlerinin şu anda da Hakasya sınırları içinde yer alan Taştıp, Şira ve Ust-Abakan rayon ve şehirlerindeki kolhoz ve maden işletmelerinde planlanıp uygulamaya geçirildiği ifade edilmektedir. Bu çalışmayı hazırlarken *kızıl terör* dönemi Hakasyasındaki siyasî kurbanların tam listesinin yer aldığı *kızıl kitapta* karşılaşılan isimler arasında oldukça fazla sayıda Çin ve Kore uyruklu kişinin olduğunu da söylemekte fayda bulunmaktadır. Çalışmanın asıl konusunu oluşturmadığı için

bunlara ait isim listesi verilmemekle birlikte ayrıntılı bilgi için Abdin (2000)'e bakılabilir. Karşı devrimci suçlamaların yöneltildiği bir diğer grup ise doğrudan siyasî bir teşekkül olmayıp Hıristiyan dinî içerikli *Abakan Baptistçileri* olmuştur. Sayıları yüz elliye geçmeyen bu yapılanma özellikle Dünya Savaşı sırasında boy göstermiş ve takibata uğramıştır. Gençleri askerlik görevinden soğutma, kolektivizm yerine eski düzen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yeniden hayata geçirilmesi, eski *kulak/bayların* ihyası gibi konularda propaganda yapıldığı ifade edilmiştir.

Hakasya'daki ikinci gruptaki politik repressiya bahsine geçmeden önce isimleri ve faaliyetleri hem politik repressiya hem de kültürel alandaki repressiya bölümlerinde geçen bazı dramatik yargılamalar sonucunda infaz edilen ve hapis cezasına çarptırılan Hakas Türkü aydın, siyasetçi, bürokrat ve diğer meslek gruplarında çalışan kişilerin, kayıt altına alınabildiği kadarıyla, bir listesinin verilmesi elzemdir. Kişi ad soyadından sonra ayraç içindeki tarihler sırasıyla doğum-(biliniyorsa) infaz ve iade-i itibar yılını ifade etmektedir:

1. Nikanor Alekseyeviç Ayeşin (1891, 1959)
2. Ananiy Afanaesyeviç Asoçakov (1894, 1937, 1989)
3. Vasiliy Vladimiroviç Borgoyako (Bargoyakov) (1904, 1938, 1954)
4. Maksim Yefimoviç Butonayev (1891, 1938, 1989)
5. Georgiy Semyonoviç Domojakov (1875, 1938, 1995)
6. Maksim Stepanoviç Jukov (1867,1929, 1995)
7. Yakov Konstantinoviç İntutov (1906, 1938, 1960)
8. Anna İvanovna İntutova-Maganakova (1902, 1938, 1957)
9. Pyotr (Sures) Vladimiroviç (İbrekoviç) Kazagaşev (1891, 1931, 1991)
10. Kornil-Vladimir İvanoviç Kaynakov (1870, 1931, 1964)
11. Gavril Petroviç Kanziçakov (1875, 1938, 1989)
12. Mihail Alekseyeviç Kanziçakov (1870, 1938, 1989)
13. Pashır Yegoroviç Kanziçakov (1890, 1938, 1957)
14. Terentiy Semyonoviç Kanziçakov (1870, 1938, 1989)
15. Pavel İvanoviç Karamaşyev (1900, 1938, 1989)
16. Pavel (Pahçin) Fyodoroviç Kidiyekov (1889, 193, 1991)
17. Mariya (Kok) Dmitriyevna Kirginekova (1885, 1931, 1991)
18. İvan Nikolayeviç Kiçeyev (1884, 1937, 1958)
19. Sagaska (Yegor) Yegoroviç Kiçeyev (1912, 1931, 1996)
20. Vasiliy Andreyeviç Kobyakov (1907, 1937, 1957)
21. İvan Georgiyeviç Kobyakov (1889, 1930, 1990)

22. İosif Petroviç Kolmakov (1903, 1938, 1956)
23. İvan İl'iç Kukartsev (1910, 1937, 1958)
24. Yegor Alekseyeviç Kızlasov (1870, 1931, 1991)
25. Vasiliy Dmitriyeviç Maynagaşev (1920, 2000)
26. İl'ya (Koli) Terent'yeviç Maynagaşev (1912, 1931, 1991)
27. İvan Petroviç Maytakov (1903, 1938, 1957)
28. İvan Semyonoviç Mamişev (1888, 1938, 1956)
29. Kirill İl'iç Mamişev (1900, 1938, 1995)
30. İvan Vasil'yeviç Nanahtayev (1878, 1937, 1956)
31. Pavel İl'iç Okunev (1907, 1938, 1963)
32. Spiridon İvanoviç Orokin (1885, 1937, 1989)
33. Maksim (Aydo) İvanoviç (Kadımoviç) Raykov (1905, 1938, 1995)
34. Konon Yegoroviç Sagalakov (1903, 1938, 1957)
35. Pyotr Petroviç Sarajakov (1889, 1931, 1989)
36. Nikolay Pavloviç Saf'yanov (1874, 1938, 1989)
37. Pyotr İvanoviç Tartıgaşev (1899, 1938, 1954)
38. Yegor Vasil'yeviç Togoçakov (1897, 1938, 1961)
39. Maksim Vladimiroviç (Arhipoviç) Tolmaşov (1902, 1925, 1999)
40. Mihail Semyonoviç Tolstuhin (1909, 1938, 1957)
41. Aleksandr Avgustoviç Topnik (1908, 1937, 1957)
42. Nikolay (Haltaris) Nikolayeviç Troyakov (1882, 1930, 1989)
43. Grigoriy Grigor'yeviç Tugujekov (1907, 1938, 1960)
44. Vasiliy Stepanoviç Tulzanov (1885, 1938, 1956)
45. Nikolay Semyonoviç Tuniyekov (1891, 1938, 1989)
46. Andrey İvanoviç Tyukpeyev (1878, 1938, 1989)
47. Vasiliy Vasilyeviç Ugdıjekov (1908, 1938, 1958)
48. Markyel Vasil'yeviç Ugdıjekov (1900, 1939, 1998)
49. Dmitriy Vasil'yeviç Hudyakov (1890, 1929, 1995)
50. Nazar Nikiforoviç Çankov (1888, 1931, 1991)
51. Nikolay Semyonoviç Çarkov (1862, 1929, 1995)
52. Mihail İvanoviç Çaroçkin (1894, 1938, 1989)
53. Grigoriy Yegoroviç Çebodayev (1917, 1937, 1989)
54. Fyodor Alekseyeviç Çerdakov (1897, 1937, 1956)
55. Kuz'ma Miyahloviç Çerejakov (1892, 1938, 1989)

56. David İvanoviç Çiçinin (1901, 1937, 1993)
57. Anton Prokop'yeviç Çudogaşev (1897, 1938, 1995)
58. İvan Grigor'yeviç Şadrin (1892, 1938, 1995)
59. Aleksey Dmitriyeviç Şandakov (1875, 1937, 1958)
60. Vasiliy (Viktor) Prokop'yeviç Şandakov (1885, 1937, 1958)
61. Nikolay (Harol) Varlamoviç Şapoşnikov (1891, 1938, 1995)
62. Aleksey Yegoroviç Şoyev (1902, 1938, 1999)
63. Afanasiy İvoviç Şumakov (1894, 1937, 1957) [Abdin 2000: 14-252]

Mahkûm edilen Hakaslara ait listede ise araç içindeki bilgilerde doğum ve mahkûm ediliş tarihi, eğer gerçekleşiyse hapisane veya çalışma kampında öldüğü tarih ve yine kaynaklarda belirtilmişse mahkeme kararıyla yeniden alınan suçsuzluk kararına ait tarih bulunmaktadır:

1. Karman-Vladimir Petroviç Adanakov (1864, 1931, 1991)
2. Udur-Natal'ya Alekseyevna Adanakova (1873, 1931, 1991)
3. Mariya-Dar'ya Vladimirovna Adıgayeva (1872, 1937, 1999)
4. Dmitriy Alekseyeviç Ayeşin (1895, 1938, 1989)
5. Kirill Afanasyeviç Azarakov (1881, 1938, 1957)
6. Stepan Vladimiroviç Albıçakov (1897, 1933, 1997)
7. Anon-Yefim Konstantinoviç Amzarakov (1875, 1931, 1991)
8. Vasiliy Vladimiroviç Argıdayev (1898, 1933, 1989)
9. İnnokentiy Mihayloviç Arıştayev (1917, 1937, 1999)
10. Lavrentiy Petroviç Arıştayev (1867, 1937)
11. Maksim Pavloviç Arıştayev (1852, 1937, 1999)
12. Mihail Maksimoviç Arıştayev (1917, 1937, 1999)
13. Afanasiy İkaroviç Asoçakov (1897, 1933, 1997)
14. Nikolay Semyonoviç Açısov (1903, 1930, 1996)
15. İvan Semyonoviç Bagaşev (1906, 1939, 1959)
16. Aleksey Fedoroviç Balgazin (1907, 1937, 1996)
17. Grigoriy İl'iç Balgazin (1904, 1937, 1958)
18. Grigoriy Petroviç Balganov (1912, 1936, 1960)
19. İvan Sergeyeviç Balganov (1903, 1936, 1960)
20. Nikolay Vladimiroviç Borgoyakov (1905, 1938)
21. Pavel Timofeyeviç Borgoyakov (1910, 1937, 1959)
22. Petka-Pyotr Vladimiroviç Borgoyakov (1892, 1931)

23. Satik-Gavril Yegoroviç Borgoyakov (1898, 1931)
24. Umat-Yegor Gavriloviç Borgoyakov (1879, 1931, 1991)
25. Yasa-Vasiliy Vladimiroviç Borgoyakov (1890, 1931, 1991)
26. Nikolay Timofeyeviç Burnakov (1883, 1938, 1957)
27. Semyon Vladimiroviç Burnakov (1893, 1941)
28. Dmitriy Semyonoviç Dobrov (1896, 1938, 1959)
29. Nikolay Vasilyeviç Dobrov (1906, 1939, 1998)
30. Naum İvanoviç Domojakov (1907, 1930)
31. Daniil Petroviç İdimyeçev (1906, 1940)
32. Matvey Antonoviç İnkijekov (1894, 1933, 1989)
33. İgnatiy Konstantinoviç İntutov (1902, 1937, 1956)
34. Anton Viktoroviç İptişev (Çaysa) (1908, 1936, 1999)
35. Aleksandra İvanovna İptişeva (1874, 1937, 1999)
36. Grigoriy Yakovleviç İtpekov (1916, 1937, 1990)
37. Kapçah-Prokopiy Lenot'yeviç Kaydarakov (1898, 1931, 1991)
38. Nikolay İl'iç Kaylaçakov (1913, 1938, 1998)
39. İvan Yevdeyeviç Kaylaçakov (1913, 1938, 1998)
40. Grigoriy Alekseyeviç Kandinov (1889, 1933, 1989)
41. Karp Pavloviç Karaçakov (1870, 1931, 1991)
42. Nikolay (Olğıçak) Afanasyeviç Karaçakov (1891, 1933, 1989)
43. Pyenka-Pyotr Yegoroviç Kaskarakov (1881, 1933, 1999)
44. Aleksandr Vasil'yeviç Katanov (1903, 1937, 1956)
45. Pyotr (Pliç) İsakoviç Kidiyekov (1900, 1938)
46. Parusya-Praskov'ya Yegorovna Kidiyekova (1910, 1931)
47. İvan Prokop'yeviç Kiskorov (Şor Türkü / 1888, 1943, 1999)
48. Puruhtan Nikolayeviç Kiçeyev (1882, 1931, 1991)
49. Roman Prphoviç Kiçeyev (1890, 1931, 1991)
50. Hulah-Kirill Viktoroviç Kiçeyev (1890, 1931, 1991)
51. Pyotr İl'iç Kişteyev (1905, 1939, 1940)
52. Semyon Alekseyeviç Kişteyev (1907, 1939, 1998)
53. Feofan Federoviç Kobejikov (1899, 1938, 1939)
54. Nikolay İvanoviç Kobejikov (1904, 1937, 1957)
55. Pyotr Mitrofanoviç Kobejikov (1906, 1937, 1989)
56. Kirill Miheyeviç Kolpakov (1883, 1933, 1989)

57. Mitka Luk'yanoviç Kolpakov (1882, 1933, 1989)
58. Nikolay İvanoviç Kongarov (1881, 1930, 1996)
59. Nazar İvanoviç Koslogorov (1901, 1931, 1989)
60. Pavel Mihayloviç Kujekov (1907, 1927, 1998)
61. Konstantin İvanoviç Kukartsev (1888, 1939)
62. İvan Nikolayeviç Kulujakov (1912, 1937, 1938'de hapishanede öldü, 1958)
63. Gavril Gan'yeviç Kulumayev (1904, 1931, 1991)
64. İvan Timofeyeviç Kupçigin (1901, 1930, 1999)
65. Georgiy Nikolayeviç Kuçendayev (1903, 1937, 1956)
66. Filipp Sidoroviç Kuçendayev (1884, 1933, 1989)
67. Konstantin Vasilyeviç Kuyukov (1901, 1937, 1954)
68. David Afanas'yeviç Kijinayev (1861, 1937, 1999)
69. Dementiy Alekseyeviç Kızlasov (1891, 1931)
70. Danil Gavriloviç Maynagaşev (1888, 1920, 2000)
71. Yegor Gavriloviç Maynagaşev (1880, 1920, 2000)
72. Lev Gavriloviç Maynagaşev (1890, 1920, 2000)
73. Mitrofan Pavloviç Maynagaşev (1902, 1937, 1989)
74. Nikolay Nikolayeviç Maynagaşev (1882, 1920, 2000)
75. Teryontiy Dmitriyeviç Maynagaşev (1879, 1920, 2000)
76. Sidor Nikolayeviç Maynaşev (1908, 1938, 1998)
77. İvan Vasilyeviç Maynagaşev (1900, 1939)
78. Nikolay Semyonoviç Mamişyev (Mukulka), 1912, 1937, 1999)
79. Nikolay Stepanoviç Mamişyev (Sarçe) (1869, 1937, 1999)
80. Vasiliy Nikolayeviç Mamişyev (1904, 1938, 1989)
81. İsov Tihonoviç Mamişyev (1903, 1938, 1943'te hapishanede öldü, 1990)
82. Maksim Aleksandroviç Mamişyev (1908, 1938, 1960)
83. Nina Denisovna Mamişyeva (1912, 1931)
84. Aleksey Konstantinoviç Manarin (1912, 1939, 1998)
85. Nikolay Nikonoviç Medvedyev (1907, 1933, 1999)
86. Pavel Yevgrafoviç Medvedyev (1900, 1937, 1956)
87. Yevgraf Vladimiroviç Mejekov (1897, 1931)
88. Yelizar (İrızah) İvanoviç Metkejekov (1912, 1938)
89. İvan Vladimiroviç Metkejekov (1905, 1938)
90. İvan (Tırdın) İvanoviç Mitkijekov (1896, 1933, 1997)

91. Sidor Alekseyeviç Panışev (1889, 1937, 1996)
92. Nikolay Yegoroviç Pokoçakov (1913, 1938, 1963)
93. Parsa-Nikifor Yegoroviç Pokoçakov (1905, 1931, 1991)
94. Yekaterina Yegorovna Pokoçakova (1905, 1931, 1991)
95. İvan İvanoviç (Armis) Raykov (1909, 1933)
96. Mihail İvanoviç Raykov (1869, 1927, 1999)
97. Varlam Matveyeviç Saburov (1902, 1937, 1999)
98. Pavel Vissarionoviç Sagalakov (1902, 1938)
99. Yegor Varlamoviç Sarajakov (1866, 1937, 1999)
100. Nikolay İl'iç Sarajakov (1906, 1939, 1998)
101. Okoyan-Mihail Vladimiroviç Sarajakov (1904, 1931, 1999)
102. Prok-Arhip İvanoviç Sarajakov (1874, 1931, 1991)
103. Grigoriy Karloviç Sargov (1894, 1939, 1996)
104. Afanasiy Akimoviç Sobakin (1873, 1937, 1999)
105. Nikolay Vasilyeviç Sobakin (1907, 1930, 1989)
106. Mihail Timofeyeviç Siprin (1905, 1940, 1996)
107. Andrey Nikolayeviç Subrakov (1904, 1939)
108. Manzar Pavloviç Subrakov (1900, 1938, 1957)
109. Martyan Semyonoviç Sunçuğaşev (1911, 1938)
110. Harol İvanoviç Sunçuğaşev (1889, 1933, 1989)
111. Pavel Pudoviç Tabastayev (1908, 1938)
112. Pavel Nikolayeviç Tanaçakov (1897, 1938, 1998)
113. Kornilop-Gerasim Yegoroviç Tanbayev (1908, 1931)
114. Aleksey İvanoviç Taranakov (1906, 1933)
115. Kirill Nazaroviç Tarhanov (1888, 1938)
116. İvan Semyonoviç Tahtarakov (1911, 1938)
117. Nikolay Kuzmin Tahtarakov (1883, 1937)
118. Vasiliy Ospinoviç Taçeyev (1882, 1938, 1999)
119. Yegor Yakovleviç Taçeyev (1887, 1930, 1996)
120. İvan Semyonoviç Taçeyev (1900, 1930, 1996)
121. Semyon Yakovleviç Taçeyev (1872, 1930, 1996)
122. Fyodor Prokopyeviç Taçeyev (1863, 1930, 1996)
123. Tibet Nikolayeviç Tinnikov (1883, 1938, 1998)
124. Fyodor Federoviç Tinnikov (1903, 1937, 1938'de hapishanede öldü, 1961)

125. İvan (Hulataı) İvanoviç Todinov (1906, 1933, 1997)
126. Toçih Maçisoviç Todinov (1897, 1938, 1957)
127. Fyodor Nikitoviç Todışev (1909, 1938)
128. Terentiy Yakovleviç Tokmaşov (1908, 1939)
129. Aleksey Vladimiroviç Tokoyakov (1904, 1937, 1957)
130. Yegor Yegoroviç Tomojakov (?, 1930, 1999)
131. Yepifan Pavloviç Topanov (1876, 1938, 1957)
132. İvan (Olohoviç) Stepanoviç Topoyev (1906, 1936, 1999)
133. Agalday-Georgiy Vladimiroviç Topoyev (1908, 1935, 8.5.1938'de hapishanede öldü, 1993)
134. Aleksey (Çelnoska) Stepanoviç Topoyev (1893, 1933, 1997)
135. Yegor (Olohoviç) Stepanoviç Topoyev (1911, 1935, 1999)
136. İnnokentiy (Maytan) Yegoroviç Topoyev (1910, 1935)
137. İnnokentiy Vasil'yeviç Topoyev (1912, 1935, 1999)
138. İppolit İvanoviç Topoyev (1895, 1933, 1997)
139. Mihail (Abdin) İvanoviç Topoyev (1910, 1938)
140. Nikita (Poçenah) Vasil'yeviç Topoyev (1895, 1936, 1997)
141. Yefim Yevgen'yeviç Tugujekov (1876, 1937, 1999)
142. Andraka-Nikolay Parlanoviç Tyutebeyev (1882, 1931, 1991)
143. Gerasim Lyuboviç Ugdijekov (1908, 1938, 1998)
144. Nikolay Sergeyeviç Ugdijekov (1890, 1938, 1999)
145. Pyeta Vladimiroviç Ugdijekov (1903, 1938, 1998)
146. Timoka Fyodorviç Ugdijekov (1917, 1938, 1998)
147. Matrena Yegorovna Ugdijekova (1918, 1931, 1999)
148. Sofiya Mihaylovna Ugdijekova (1885, 1937, 1999)
149. Yegor (Maslo) Fyodoroviç Ugdijekov (1882, 1933, 1989)
150. Pavel Sagalakoviç Ukaçikov (1900, 1931, 1931)
151. İnnokentiy İppolitoviç Ulturğaşev (1875, 1931)
152. Nikolay İppolatoviç Ulturğaşev (1860, 1931)
153. Naum Yegoroviç Hudyakov (1898, 1930, 1989)
154. İvan Semyonoviç Çazıbayev (1900, 1939)
155. Grigoriy Markoviç Çankov (1920, 1937, 1999)
156. Mariya-Çonot Harolahovna Çankova (1880, 1937, 1999)
157. Vasiliy Nikolayeviç Çaptıkov (1880, 1937, 1989)

158. İgnatıy Vladimiroviç Çapçıgaşev (1914, 1937, 1963)
159. Pavel Nikolayeviç Çarkov (1884, 1933, 1989)
160. İvan Filippoviç Çaroçkin (1908, 1930, 1999)
161. Vasiliy Fomiç Çebodayev (1894, 1939)
162. Pavel (Ayal) Antonoviç Çebodayev (1882, 1933, 1989)
163. Pyotr Kurepoviç Çebodayev (1908, 1935, 1999)
164. Stepan Nikolayeviç Çebodayev (1914, 1938, 1956)
165. İvan Nikolayeviç Çebodayev-Pelikov (1900, 1933, 1989)
166. Aleksey Nikolayeviç Çebınov (1907, 1933)
167. Dmitriy Kupriyanoviç Çeglibayev (1906, 1936, 1999)
168. Nikolay Nikolayeviç Çeltıgaşev (1895, 1938, 1956)
169. Kurey İvanoviç Çepçıgaşev (1916, 1937, 1959)
170. Hariton Alekseyeviç Çerdakov (1887, 1937, 1956)
171. Maksim Semyonoviç Çerpakov (1901, 1931, 1991)
172. Vladimir Fedoroviç Çertıgaşev (1869, 1930/1937, 1999)
173. Prokopiy Yegoroviç Çertıgaşev (1886, 1938)
174. Markel (Tahtal) Varlamoviç Çertıkov (1893, 1930, 1998)
175. Yegor Mihayloviç Çertıkov-Portnoy (1889, 1933, 1989)
176. Pyotr İl'iç Çıstanov (1907, 1931, 1991)
177. Semyon Vladimiroviç Çıstobayev (1881, 1939, 1998)
178. Vasiliy Vladimiroviç Çıstogaşev (1908, 1939, 1998)
179. Yakob Semyonoviç Çıçuk (1882, 1933, 1989)
180. Aleksandr Gavriloviç Çudogaşev (1897, 1938, 1995)
181. İvan Prokop'yeviç Çudogaşev (1906, 1937/1949, 1957/1998)
182. Stepan Makaroviç Çudogaşev (1905, 1937/1949, 1957/1998)
183. Nikita Yegoroviç Çusteyev (1892, 1938, 1998)
184. İvan Romanoviç Şaburakov (1868, 1941, 1998)
185. Ahmet İsrailoviç Şakırzyanov (Kazan Tatarı, 1903, 1933)
186. Nikolay (Harol) Varlamoviç Şapoşnikov (1891, 1938, 1995)
187. Antonina Dmitriyevna Şışkına (Çuvaş, 1904, 1942, 1957)
188. Afanasıy Petroviç Şoyev (1890, 1930, 1989)
189. İvan Timofeyeviç Şulbayev (1879, 1942, 1999)
190. Moisey İvanoviç Şurışyev (1900, 1938, 1999)
191. Pavel Nikolayeviç Şurışyev (1907, 1933, 1989)

192. Yakob Alekseyeviç Şurışyev (1907, 1933, 1989)
193. Leonid İvanoviç Şetni (1911, 1930, 1996)
194. Konstantin Borisoviç Yuşkov (1877, 1930, 1989)
195. Mihail Semyonoviç Yangulov (1914, 1935)
196. Yevdokiya Vasil'yevna Yangulova (1900, 1945, 1999). [Abdin 2000: 14-252]

II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda ise Hakasya'da bazı davalarda alınan kararların önceki *büyük terör* dönemine göre daha hafif bir minvalde gittiği görülmektedir. Bu durum elbette Moskova'nın aklının başına gelmesi veya yapılan tedhiş hareketlerinden değildir. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ve özellikle de 1939-40 Sovyet-Fin muharebelerinde hem dış politikada hem de ekonomik alanda sıkıntılar iyice gün yüzüne çıkmıştı. Aslı emekçi nüfusun cephelelerde kırılması, cephe gerisinde kalanların üretime istenildiği kadar katılamaması, sovhöz ve kolhozlardaki istihsalin azlığı ve kalitesizliği gibi sebepler zaten az olan emekçi sayısının mahkeme kararlarıyla tecrit ve infaz yoluyla daha da azalmaya sebep olmasından dolayı bu yöntemden mecburî sebeplerle vazgeçilmeye başlandı ve Parti Yüksek Sovet'inin 26 Haziran 1940'da aldığı kararlar cezalandırmaların hafifletilmesi veya takipsizliği üzerine birtakım *tavsiyelerde* bulunuldu. Bu tarihten 10 Ağustos 1940'a kadar Hakas Özerk Bölgesi Yüksek Savcılığı tarafından görülen davalarda, yukarıda bahsedilen üretimin aksamasına yönelik getirilen suçlamaların büyük bir kısmına takipsizlik veya beraat kararı verilmiştir (Stepanov 2005: 65).

Haziran 1939'dan başlayıp 1941 sonlarına kadar işletilecek bir başka süreç ise doğrudan ve dolaylı olarak Hakasya topraklarını ve Hakas Türklerini etkilemiştir. Bu Sovyet ülkesinin batı ve orta bölgelerinden Hakasya'ya yapılan özel statülü yerleşimci/mülteciler meselesidir. Bundan önceki toplu sürgünler kurulan devlet çiftliklerindeki çalışan sayısı dengesini sağlamak amacıyla yapılmıştı ve sonuçları gayet olumsuzdu. Yukarıda bahsedilen tarih aralığında ise *tehlike* arz eden bazı halkların doğuya kaydırılmasıyla sonuçlanmıştır. Buna tesir eden en büyük sebep elbette hızla ilerleyen ve Sovyet toprakları içinde görülmeye başlayan Alman ordusudur. Bu süreçte Krasnoyarsk ve özellikle de Hakasya'ya farklı kaynaklardan hareketle 15 bin ila 25 bin dolayında özel yerleşimcinin göç ettirildiği görülür. Bu yerleşimcilerin getirildikleri bölgelerin çeşitliliği dikkate değerdir: Polonya, Ukrayna, Beyaz Rus, Litvanya, Letonya, Estonya... Örneğin 2-9 Temmuz 1941 tarihleri arasında 4606 aileden oluşan 13203 mülteci Krasnoyarsk Kray'ının merkez ve çevre oblastlarına sürülmüştür. Hakasya'ya sürülen Leh mültecilerin sayısı ise 4993 kişiden oluşmaktadır. Bu nüfusun büyük kısmı Askiz ve Taştıp'taki muhtelif devlet çiftliklerine yerleştirilmiştir. Bunlarla birlikte bu rayon ve şehirlerde de bir mülteci yığını

baş göstermiştir: Saralın'de 85 aile, Şarıpovskiy'de 80 aile, Bey'de 100 aile, Bograd'da 140 aile, Ust-Abakan'da 140 aile. Bu zorunlu göç, Moskova'nın yaklaşan Alman tehlikesine karşı olarak kendi vatandaşlarını güvende hissetmelerini sağlamak ve onları korumak amaçlı değildir elbette. Bu kişilerin büyük kısmı *zararlı unsur* sınıfında yer alır: karşı devrimci parti üyeleri, Menşevik olduğu tahmin edilen veya iftirası atılan eski Beyaz Ordu mensupları, eski polis ve gardiyanlar, eski büyük toprak sahipleri, ve yukarıda saydığımız ülkelerin ordularında görevli ve ihanet etmeye meyilli subaylar (Stepanov 2005: 71-73).

Moskova'nın tehlikeli unsurları Alman iş birliği tehlikesine karşı Sibirya'ya doğru gerçekleştirdiği zorunlu göç hareketine rağmen repressiya tüm Sovyet topraklarında ve Hakasya'da da devam ediyordu. Bu bağlamda uygulamalar farklılıklar içermekle birlikte 1941-45 ve 1946-53 yılları arasında da takip edilmektedir. İlk periyotta Hakasya'da 1942'de 172, 1942'de 124, 1943'te 37, 1944'te 29 ve 1945'te 36 kişi yukarıda defaatle isimleri geçen klişe siyasi suçlardan dolayı tutuklanmıştır. Sıradan birer matematiksel ifade olarak görülen bu semboller içindeki hayatların elbette kendilerine has birer hikayeleri vardır. Bunlar arasında sıradan vatandaşlar olduğu gibi bölge savcılarını, kolhoz yöneticileri, akademisyenler, aydın kesimden insanlar da bulunmaktaydı. Bir zamanlar önemli savcılardan olan kişilerin kısa süre sonra takibata ve cezalandırmaya maruz kalan bir mahkûm haline gelmeleri işten bile değildi. P. G. Rudnov, P. K. Tukanov, S. M. Faleyev, S. İ. Simonov gibi isimler bunlardan sadece birkaçıdır.

Bu yelpaze diğer Sibirya bölgelerinde de çok farklı değildir. 1941-45 arasında Omsk bölgesinde 4360, Kemerovo (eski Dağlık Şorya) 1534, Tomsk bölgesinde 121, Tümen'de 63, Altay bölgesinde 6816 ve Krasnoyarsk bölgesinde 2170 olmak üzere toplamda 20962 kişi tutuklanmış ve cezalandırılmıştır. II. Dünya Savaşı esnasındaki suçlama ve tutuklanmalar çoğunlukla muhalif kimlikler üzerinden bunların Almanları övmesi, Kızıl Ordu'nun her halûkarda kaybedeceği propagandası ve bir süre Almanlara esir düşmelerinden dolayı Alman casusluğu yapma ihtimali üzerine yoğunlaşmıştır. Bu suçlamaların dışında cephe gerisinde yaşanan kıtlıkların sonucunda devlet çiftliklerinde yaşanan hırsızlıklar da mahkemelerin mesaisi arasındaydı. Örneğin Hakasya'daki bölge savcılarından S. Simonov *Sovetskaya Hakassiya* gazetesindeki bir makalesinde Askiz'deki "Komünizme Giden Yol" isimli çiftliğin başkanı Monçilayev'i, "Eski Duma" isimli çiftliğin tarla işçilerini ve Kaçayev devlet çiftliğinin bekçisini sosyalist mülkiyetin yeterince bilinçli ve özenli bir şekilde korunmaması suçuyla itham ederken yine aynı savcı üzerinden mahkeme tohum hırsızlığı suç faillerini suç ortaklarıyla birlikte ağır bir şekilde yargılandığını ifade etmektedir. Buğday hırsızlığı bu cezalandırmalarda en revaçta olan suçlamaları oluşturmaktaydı. Ancak bu cezalandırmalar yapılan haksızlıklara karşı yükselen sesleri keskin savaş ve repressiya ortamına rağmen dindiremez. 1943 yı-

ında Abakan Devlet Pedagoji Enstitüsü ve Tarih Fakültesi'nin çoğunluğu köylü sınıfından olan öğrencileri amfilerde yaptıkları konuşmalarda söz konusu uygulamalardan yaşadıkları rahatsızlıkları dile getirmekten çekinmezler. Bu suçlardan dolayı tutuklananlar arasında Danisenko ve Mamayeva'nın isimleri ön plana çıkmaktadır. Bir başka öğrenci Litvinova, kıtlığın baş gösterdiği savaş ortamında Finlandiya'ya yapılan gıda yardımını eleştirerek "Bunu Sovyet halkına karşı ancak bizim hükümetimiz yapabilir, bize düşman olan yabancı bir devlete ekmek verir, halkını aç bırakır. Bir Amerikan, İngiliz ve hatta Polonya hükümeti ise asla böyle bir davranışta bulunmaz" demiş; kendisiyle birlikte Danisenko ve Mamayeva da Ceza Kanununun meşhur 58/12 fıkrasınca dört yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Böylesi ifadeler *karşı devrimci* suçlamasıyla 1937-38 aralığında kurşuna dizmeyle sonuçlanabilecekken savaş döneminde oldukça hafiflemiş bir şekilde geçirilmektedir. Buradaki durumun sebebi olarak savaş koşullarında siyasî rejimin cephe ve *kulak* sistemi için gerekli insan kaynağını kaybetmeme kaygısı yatmaktadır (Stepanov 2005: 91-93).

Hakasya topraklarına, savaşın hemen başlangıcında yapılan zorunlu göç hareketinin ikincisi bu kez Alman nüfus üzerinden gerçekleştirilmiştir. Volga bölgesinden Hakasya'ya sürülen Almanlar daha önce de olduğu gibi savaşın en şiddetli ve Alman ordularının hızlı ilerleyişi zamanında tedbiren bu bölgeye göç ettirilmiştir. Almanların yaratacağı muhtemel tehlike Moskova tarafından, Alman ordusunun ilerleyişi esnasında Berlin'den verilecek bir işaretle bölgede yaşayan Sovyet vatandaşı Almanların harekete geçerek bir iç taarruzda bulunması riskinden kaynaklanmaktaydı. Bu tehlike çanlarının akabinde 1941 yılında Volga bölgesinden Krasnoyarsk Kray'ına 77.259 Alman geldi, bunların 15.136 tanesi ise Hakasya'ya sürülerek Hakasya topraklarında ve özellikle de bölgenin kuzey yerleşimlerdeki devlet çiftliklerine yerleştirildiler. Büyük kısmı bu çiftliklerde zorunlu ikamet ve zoraki çalışmalara tâbi tutulurken bir kısmı da demir yolu inşaatı, ormancılık faaliyetleri, maden işçiliği gibi işlerde çalıştırılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın son demlerinde, 1944 yılında, Almanları takiben bölgeye sürülen bir diğer etnik grup Kalmıklar olmuştur. Bunların çok büyük bir kısmı eskiden buldukları yerleşim merkezlerindeki önemli bürokratlardan oluşuyordu. Abakan, Şıra, Ust-Abakan, Çernogorsk Hakasya'nın yeni zorakî sakinleri Kalmıkların yeni ikametgâhlarını oluşturmaktaydı. Yukarıda bahsettiğimiz çoğunluğu bürokrat olan Kalmıkların yanında en çok ilgimi çeken Kalmık, Hakas Türkleri arasındaki aydın kesimde ismi çokça geçen ve HakNİYaLi tarafından ilk filoloji bilimler adayı olan Tseren-Dorji Nominhanov olmuştur.

Savaş sonrası yani 1946-53 yılları arasında ise repressiya hareketleri çerçevesinde Hakasya'da 122 kişi tutuklanmış ancak hiçbirisi ölüm cezasına çarptırılmamıştır. En çok tutuklama otuz iki kişiyle 1946 yılında yapılırken en az tutuk-

lama dört kişiyle 1947 ve 1953 yıllarına aittir. Resmî kaynaklar 1950 yılında yani savaşın bitmesinin üzerinden beş yıl geçtikten sonra 1937-38 kıyımlarında tamamen ortadan kaldırıldığı düşünülen *Sibirya Türkleri Birliği*'nin yeniden “hortladığına” işaret etmektedir. Buna göre Almanlar tarafından tesis edilen Türkistan birlikleri arasında yer alan önemli sayıdaki Hakas Türkü'nün savaş sonrası ülkelerine geri dönmeleri sonucunda bu yapının yeniden ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu tehlikenin ortaya çıkmasının ardından yeniden takibatlar ve tutuklamalar yaşanmıştır. Bu davaların en göze çarpanı ise İ. Ye. Kaylaçakov davasıdır. Baskı altına alınması gereken düşman unsuru olan görülen bu kişi milliyetçi düşünceler yoluyla karşı devrim faaliyetlerinde bulunmakta, “fitne mekânı” olarak ise devlet çiftliklerini tercih etmektedir. Kaylaçakov'un, tanık ifadelerinden hareketle, Rusların kolektif çiftliklerden kati suretle çıkarılmaları gerektiği, buralarda Ruslara nefes aldırılmaması gibi görüşleri mevcuttur. Kaylaçakov'a göre Hakasya'daki sovhoz ve kolhozlar Hakaslarıdır (Stepanov 2005: 132-134).

Stalin şahsî devletinin keyfî uygulamalar sonucunda yaratmış olduğu cezalandırma siyaseti olan repressiya sistemi onun ölümünden sonra en azından Hakasya'da bıçakla kesilmiş gibi sona ermiştir. Karşı devrimcilik, milliyetçilik ve casusluk suçlamalarına yönelik bazı eski davalar, ileride kısa süreli hapis cezalarıyla hafifletilecektir. Baskı döneminin SSCB'nin son nefesine kadar süreceği olduğu gerçeği bir kenara bırakılacak olursa Stalin'in ölümünden sonra ülke genelindeki siyasî davaların önemli ölçüde azaldığı, cezaların 1937-38 ile karşılaştırılamayacak düzeyde hafifletildiği görülür. Bunun en bariz örneği olarak Hakasya'da 1954-1956 aralığında tek bir kişinin bile karşı devrimci olmak gibi bir suçlamaya maruz kalmaması gösterilebilir.

Hakas Aydınlarının Kıyım Tarihine Girizgâh

Günümüz Hakasya topraklarındaki entelektüel tabakanın gelişimi dolaylı olarak 18 yy. ile birlikte başlamıştır. Çar I. Petro'nun emriyle asıl hedef alanı Kkuzeydoğu Sibirya toprakları olmakla birlikte sonrasında Güneydoğu Sibirya bölgesinde de faaliyet alanı açılan I. ve II. Kamçatka ilmî gezileri esnasında çağdaş Hakas ya da o zamanki adlarıyla Hongoray ve/veya Kırgız topraklarında da Rus ve Çarlık izniyle Rus olmayan araştırmacıların da varlığı görülür (Killi Yılmaz 2007: 107-112). Bu araştırmacıların alan araştırmaları sonucunda elde ettikleri veriler peyderpey yayımlanıp ilim alemine sunulmuştur. İkinci kuşak Çarlık araştırmacıları içinde ise elbette V. V. Radlov ile onun öğrencisi ve mesai arkadaşı N. F. Katanov yer almaktadır. Bilhassa N. F. Katanov'un varlığı kendisinin bizzat bir Hakas Türkü olması nedeniyle oldukça önemlidir. Kendisi yalnızca bu bölge içinde değil Tuva ve Doğu Türkistan'da yapmış olduğu saha araştırmaları ve bunların yayımlanması ile de Türkolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. N. F. Katanov'un asıl mesaisi Çarlık döneminin

sonları ile Sovyet devrinin arefesine denk gelse de onun çalışmaları yalnızca ilk dönem Sovyet Hakasya'sındaki akademik ve aydın kesimin çalışmalarına değil günümüze gelinceye değin yapılanlara da olumlu yönde tesir etmiştir. Hakas topraklarında Sovyet idaresinin kurulmasıyla birlikte Çarlıktan alınan akademik faaliyetlerin devam ettirildiği ve hem nitelik hem nicelik bakımından önemli karşılıkları olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özellikle 1944 yılında kurulan HakNİYaLi ile birlikte çalışmaların kurumsal hüviyeti daha belirgin bir hale gelmiştir. Ancak çalışmanın başlıklarından biri olan entelektüel kesime uygulanan baskı ve sindirme faaliyetleri HakNİYaLi'nin tesisinden daha öncelerine dayanmaktadır. Özellikle Lenin ve Stalin'in monografik eserlerinde ve/veya konuyla alakalı makalelerinde Bolşevik devrimin tesisinde kültür politikalarının çok önemli olduğu görülmektedir. Ancak ideolojinin, Sovyet coğrafyasındaki Türk halkları arasındaki sözlü kültür çevresinin daha baskın bir karakterde olmasından dolayı, folklor başta olmak üzere kültür ve sanat disiplinlerine olan müdahalesinin gerçek miladının 1934 yılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sovyet yazarı Maksim Gorki'nin 17 Ağustos 1934 yılında Sovyet yazarları birinci kongresinde sunduğu bildiri de bundan sonra ortaya konacak tüm kültürel yaratmalarda mutlaka toplumcu gerçekçilik ve sosyalist düsturlara uygunluk kaidelerinin bulunması gerektiğine dair konular ön plana çıkarılmış ve 1917'den itibaren dile getirilen Sovyet kültürünün inşasına dair temel manifesto resmen ve fiilen hayata geçirilmeye de başlanmıştır (Gorki 2009: 101-127). Bundan sonra kaleme alınacak eserlerin, derlenip neşre hazırlanacak folklor malzemesinin Sovyet ideolojine ters düşmemesi bu dönemden önce derlenen metinlerin de yayım aşamasında bu konu dikkate alınarak yayımlanması, düzeltilmesi, sansüre uğraması ve gerekiyorsa "kurama varyantlar" örneğinde olduğu gibi yeniden yazılması istenmektedir. Hakas Türkleri entelektüel dünyasındaki örtük repressiya bu düsturdan hareketle özellikle folklor alanında *naa folklor* (yeni folklor) adıyla yeniden dizayn edilmiş ve bu bağlamda bir kısmı *fakelore* (Panchenko 2007: 137-159) olarak da adlandırılabilir ürünler ortaya çıkmıştır. Meşhur Hakas destan icracılarından S. P. Kadışev'in bu minvaldeki şiirlerinin yayım ve incelemesini içeren bir çalışmayla konuya temas etmiştim (Aktaş 2019: 73-98). Hakas geleceği içerisindeki folklor-ideoloji konusunda ülkemizde çok fazla yayın olmamakla birlikte edebiyat alanındaki repressiya faaliyetlerinin Kırgız, Azerî ve Türkmen folklorundaki yansımaları hakkında yapılan monografiler ise kayda değerdir (Akman 2008; Temur 2011; Kalenderoğlu 2011).

Hakas entelijansiyasına yapılan baskıcı tutumların açık repressiya yöntemleri üzerinden hayata geçirilmesi yalnızca kültür ve sanat hayatında boy gösteren isimler üzerinde değil bunun haricinde eğitimli kesim üzerinde de gerçekleştirilmiştir. Sovyet iktidarının ilk dönemlerinde Hakasya'da okuryazar kişi sayısı zaten çok yüksek seviyelerde değildi. Bir şekilde gerek Hakasya'da

gerekse uzak veya yakın çevrelerdeki eğitim kurumlarında farklı disiplinlerde eğitim görerek yeniden başta Abakan olmak üzere Hakasya'daki farklı kolhoz, sovhoz, sendika, maden işletmelerinde idareci olan ve çalışan kesimler üzerine bir baskı unsuru oluşturulmaya başlandı. Buradan hareketle kanlı temizliğin had safhaya ulaştığı 1937-38 yıllarına gelinceye dek bu baskılamaların, takibat ve cezalandırmaların halihazırda yapıldığı görülmektedir. Bu kişiler kamu idarelerinde çalışanlar, ordu mensupları, akademik kesim gibi yukarıda belirttiğimiz sayıca az olan nüfusu kapsamaktadır. Bu kişiler üzerine yapılan baskılamaları 1920lerin sonu ile 1930 yılların başını kapsarken ikinci önemli ve kanlı dönem 1930'lu yılların son dönemlerini kapsamaktadır. Şunu belirtmek oldukça elzemdir ki bu takibat ve soruşturmalara uğrayanlar zaten *devrimin kendi çocukları* idiler. Ancak Moskova merkezli Stalinist baskı mekanizması Stalin'in şahsında ona ve onun ideolojisine doğrudan veya dolaylı olarak muhalif görülen veya gösterilen her kesimden insana ulaşmayı başarabildi. Suçlamaların ekserisi Troçkist-Buharinist-Zinovyevist örgüte mensup olmak, başta Japonya olmak üzere yabancı devlet casusluğu, Menşeviklik, milliyetçilik vb. şeklindeydi. İlk planda bu tasfiyeler Hakasya'da İşçi ve Köylü Müfettişliği tarafından gerçekleştirildi ve 1857 kişi takibata alınırken bunların 222'si temizlendi (Dan'kina 2002: 145). Bunların haricinde yoğun işten çıkarılmalar da beraberinde gelirken bu tecritler üç kategoride gerçekleştirildi. İlk gruptakiler herhangi bir devlet kurumunda çalışmaları yasaklanırken kıdem tazminatı ve emekli maaşından da mahrum bırakıldılar. İkinci gruptakilerin herhangi bir başka Sovyet kurumunda çalışmaları yasaklanırken üçüncü gruptakilerin önemli bir pozisyonda çalışmaları yasaklanmasına rağmen aynı kurumda çalışmaya devam ettiler ve tenzil-i rütbeye maruz kaldılar. Eğitim seviyeleri göz önüne alındığında tasfiyelerin büyük kısmının okuryazarlık oranı düşük, sürekli gazete okuyucusu olmayan ve Sovyet siyasî literatürünün uzağındaki kişiler olması dikkat çeker. Bu tasnif yukarıda belirtilen 1920'lerin sonları ile 1930'ların başlarında yapılan "masumane" tecrit ve temizlemedir. İlerleyen yıllarda yapılacak olanlar yine yukarıda bahsettiğimiz Bolşevik devrimin bizzat kendi eğitim kurumlarında donanımlı hale getirdiği devrimin kendi aydın kesimini hedef almıştır.

16-17 Haziran 1937 yılında, SSCB Yüksek Mahkemesi ve Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Haziran 1936'da almış oldukları karar gereğince Abakan şehir örgütü şu kararı benimsemiştir: "Partisiz veya partili olan tüm Bolşevikler, Troçkist-Buharinist halk düşmanlarının, seçimleri düşman karşı-devrimci fikirleri için kullanmaya çalışacakları unutulmamalıdır. Bu nedenle toplantı, tüm örgütlerin öncü kitleleri, tam komünizme doğru ilerlememizin en önemli koşulu olan, halkın düşmanlarını ifşa etme ve yok etme yönündeki Bolşevik eleştirisini derinleştirme ve genişletme temelinde örgütlemesi gerektiğini vurgular" (Dan'kina 2002: 147-148). Bu işaret fişeği merkezî

NKVD üzerinden yerel birimlere de ulaştırıldıktan sonra Hakasya'da² üç bin kişilik bir fişleme operasyonu başladı.

Yukarıda bazılarının isimleri sıralanan ve takibata sebep olacak suçlamaların başında *Sibirya Türk Birliği* adı verilen örgüt üyeliği gelmektedir ve bu suçlama daha çok Hakasya içindeki Hakas Türklerine isnat edilmiştir. Bu örgütün amaçları arasında Japonya himayesinde bağımsız bir Türk devletinin silahlı bir kalkışma yoluyla kurulması, SSCB'den ayrılması ve muhtelif sabotaj ve tedhiş hareketleri gösterilmiştir. Bunun tesisi için aynı zamanda Oyrot ve Dağlık Şorya Özerk Bölgesi'ndeki ve Sovyetlere henüz tam mensubiyeti gerçekleştirmemiş Tannu-Tuva'daki aktivistlerle birleşilecek askerî manevralar ve operasyonlar da eski Menşevikler / Beyaz Muhafızlarından yardım alınacaktı. Tüm bunların baş sorumlusu olarak da halihazırda görevde bulunan ve büyük kısmı Hakas Türklerinden oluşan kamu görevinde yer alan bürokratlar gösterilmiştir. Buna kişiler arasında, Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı M. G. Torosov, Hakasya Komsomol İdaresi Birinci Sekreteri K. A. Çuljanov, Askiz Bölge İcra Komitesi A. İ. İntutov, Bölgesel İcra Komitesi Genel Sekreteri N. İ. Kongarov, Ya. K. İntutova vardı. Görevden alınıp bir kısmı tutuklanan bir kısmı da derin bir takibata maruz kalanlar bu isimlerle sınırlı değildi.

Diğer isimlerden bahsetmeden önce bu ifşa hareketlerini tetikleyen ve birçok kamu görevlisi ile aydını hedef gösteren önemli enstrümanların başında gelen Abakan ve Krasnoyarsk'daki bazı gazetelerin bu alanda yoğun mesai harcadığını da belirtmek gerekir. Örneğin *Sovetskaya Hakassiya*, *Krasnoyarskiy Raboçiy* ve *Sovetskaya Sibir*' gazeteleri bu faaliyetlerde başı çekmektedir. Başta ilki olmak üzere bu gazeteler, "Hakas Türkü aydınların söylemlerine ve yazılara düzenleme, ekleme ve çıkarmalar yaparak ve onlara taşımadıkları anlamlar yükleyerek bu anlamları kışkırtıcı bir biçimde manşetlerine taşımışlardır" (Temir-Yaldız 2018:172). Rusça yayımlanan bu gazetelerde yalnızca kişiler ifşa edilmekle kalmayacak millî bilinci haiz Hakas aydınlarının -ki büyük kısmı bu repressiya esnasında öldürülecektir- çıkardığı Hakasça yayımlanan *Hızıl Aal* gazetesi gibi kurumsal yapılar da hedef gösterilecektir. Örneğin *Sovetskaya Hakassiya* gazetesinde 1932 yılına ait bir sayısında, "Hızıl Aal gazetesinde komünist partinin rolünün yeterince vurgulanmadığı yazılmış ve bu gazeteyi okuyan işçiler sadece haberleri öğrenebilirler" denilmiştir (Temir-Yaldız 2018: 170). Yine *Sovetskaya Hakassiya* gazetesinin 20 Eylül 1937 tarihli nüshasında F. M. Koçergin ve yardımcısı S. Z. Osetrov devrim karşıtı sabotajlarda bulunduğu suçlamasıyla ifşa etmiştir Bir süre sonra ise bu durum ifşa ile kalmamış Krasnoyarsk Bölge Mahkemesi Özel Kurulu, F. M. Koçergin'i,

2 Hakasya toprakları bugün de olduğu gibi 18. yydan itibaren Rus işgaline maruz kalmalarından mütevellit nüfusunun büyük bir kısmı Ruslardan oluşan bir bölgedir. Bu çalışmada aksi belirtilmedikçe Hakasya'da repressiyadan mağdur olanlardan bahsedilirken Hakas Türkleriyle birlikte başta Ruslar olmak üzere diğer etnikler de işaret edilmektedir.

V. İ. Bakştanovskiy'i, S. Z. Osetrov'u, F. L. Gorelyad'ı, S. M. Plavinskiy'i, Ye. M. Korpenko'yu, A. S. Krikunov'u yirmi beşer yıla, diğer yöneticiler Ye. İ. Koşlyak ve K. D. Bugay'ı yirmişer yıla mahkûm etmiştir. Bazı kamu görevlileri ise Sovyet öncesindeki "burjuva" ya da Hakasça "bay" sınıfına ait olmak suçuyla takibata uğrayıp cezalandırılmıştır. Bu kişilerin büyük kısmı aynı zamanda kolhoz ve köy sovyetlerinin de yöneticileri veya muhasebecileriydiler: R. A. Kızlasov, M. S. Al'fer, A. A. Anisimov, Şira rayonu *Algıstar* kolhozu başkanı İ. S. Abdin karşı devrimci milliyetçi bir örgüte üye olmaktan, Şira rayonu Troşkin köyü *Hakastar* kolhozu başkanı da karşı devrimci örgüt üyeliğinden, *Hızıl Abakan* kolhozu başkanı T. S. Kızıngaşev, *Dağlık Abakan* kolhoz başkanı Ye. A. Tutugaşev gibi isimler de yine karşı devrimci milliyetçi bir örgüte üyelik suçlamalarıyla ölüm cezasına çarptırıldılar.

Görülebileceği üzere 1920'li yılların sonlarından başlayıp Stalin'in ölümüne dek Hakasya'daki başta Hakas ve diğer etniklere yapılan belli başlı baskı, sindirme ve ortadan kaldırma hareketleri aşağı yukarı benzer hareketlerle devam etti. Türk kökenli Hakasya vatandaşlarının bazılarının -ki bunların büyük bir kısmı sosyal bilimler alanındaki disiplinlerde Hakas dili, edebiyatı, folkloru, sanatı ve neşriyatı alanlarında önemli konumda olanlardır- bilimsel faaliyetleri ve ne şekilde repressiya kurbanı haline geldikleri üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak gerekir.

Konstantin Konstantinoviç Samrin, 12 Mart 1895 yılında Askiz'de orta halli bir ailede dünyaya geldi. Yazları çalışıp kışları okuyarak beş yıllık ilkokuldan mezun oldu. Aile büyüklerinin tavsiyesiyle Kızılyar'daki (Krasnoyarsk) ruhban derslerine katıldı ve altı yıllık bir eğitimin sonucunda başarıyla mezun oldu. Burada iki yıl içinde öğretmenlik kursunu da tamamlayarak tekrar Askiz'e döndü. 1916-25 yılları arasında Sos, Taştıp ve Pahayah kasaba ve köylerinde öğretmenlik yaptı ve son çalıştığı yerde köy sovetine üye oldu. Bir yıl sonra tekrar okuldaki görevine geri döndü ve halkına kendi öz kültürünü öğretmek onları aydınlatma görevine soyunurken bir yandan da bulunduğu köylerdeki köy sovetlerindeki işleyişe yardımcı oluyordu. Lenin'in milliyetler politikası üzerine dersler verip makaleler okuyor ve sosyalist temelli yeni hayata dair bilgiler veriyordu. Öğretmenlik yaptığı bu dokuz sene içinde guberniya, okrug ve rayonlardaki sovetler ve eğitimler temsilcilerine konferanslarına on sekiz defa delege olarak katıldı. 1925 yılının Mart ayında siyasî meselelere olan vukufiyeti nedeniyle Hakas uyezdindeki halk eğitimi birimine alındı. Bu yeni işinde K. K. Samrin derin bilgisini eğitimcilerin istifadesine sundu ve aynı yılın Mayıs ayında aynı birimin uzman kadrosuna atandı. Onun başkanlığında 1925-26 öğretim yılında Taştıp'taki öğretmen yetiştirme kursu açıldı ve burada K. K. Samrin'in rahle-i tedrisinden geçen Hakas gençleri öğretmenlik yapmak için ülkenin farklı bölgelerine gittiler. O yıl Tomsk'taki İşçi Fakülte-

si'nde Hakaslardan on, Krasnoyarsk'taki Sovyet Parti Okulu'nda on sekiz ve diğer eğitim kurumlarında üç kişi eğitim aldı; bunlar Samrin'in yetiştirdiği kişilerin ilk temsilcileri olması bakımından oldukça önemliydi. K.K. Samrin pedagoji biriminin uzmanı olmasından dolayı Hakas alfabesini hazırlama komisyonuna yedi kişiden biri olarak 4 Eylül 1924 yılında girdi. Bir yandan yeni alfabe çalışmaları sürerken bir yandan da ilkokul sınıfları için ders kitapları hazırlama gibi önemli ve ağır bir işe de girişmişti. Yeni alfabe 1924 yılının Kasım ayında hazırıldı. 1926 yılının güzünde Moskova'da Sovyetler Birliği'ndeki halkların kitaplarını basan meşhur yayınevinde Hakas diliyle yazılmış ilk ders kitapları basıldı. Bunlar arasında K. K. Samrin'in *Hakasların Başlangıç Seviyesindeki Matematik Kitabı*, K. S. Todışev'in *Hakasların İlkokul Kitabı* ve A. T. Kazanakov'un *Hakas Okulu* yer alıyordu. Bu yayımlarla birlikte 1926 yılında Hakas okullarında eğitim kendi dilleriyle başlamış oldu. K. K. Samrin'in de görev yaptığı komisyonda daha zor işler onları bekliyordu. Bunların başında Rusça kitapların Hakasçaya tercümesi meselesi geliyordu. Bununla birlikte komisyonu "Hakas Okruk'undaki Tercüme Komisyonu" olarak adlandırdılar. Daha sonra K. K. Samrin'in uzmanlık yapacağı "Hakas Okruk'unun Kitap Basım Evi" adını alacaktı. 1927 yılında K. K. Samrin başında bulunduğu komisyonla birlikte Sosyalist Ekim Devrimi'nin onuncu yılı için *Sovyet İktidarının Onuncu Yılı* isimli bir yayın hazırladı. Burada K. K. Samrin, G. P. Bitotov, İ. M. Kişeyev, İ. Togdin ve A. İ. Kuzugaşev'in makaleleri bulunuyordu. Yine kitapta yer alanlar arasında A. Siprin'in "Kızıl Ekim" isimli ilk şiiri ve İ. İ. Kokov'un "Şimdinin Öncesinde" isimli poeması da bulunuyordu. Yapılan başarılı işler birçok neşir işinin bu komisyon tarafından gerçekleştirilmesine de sebep oluyordu. Daha sonra sırasıyla *Lenin Çolu* ve Sovyet sonrasında *Habar* adını alacak olan *Hızıl Aal* gazetesini çıkarmaya başladılar. 1928-29 yıllarında aynı komisyon üyeleriyle yeni ders kitapları çıkarılmaya devam edildi. 17-26 Ekim 1930'da Moskova'da millî dillerde çıkarılan ders kitaplarını hazırlayanların katıldığı bir seminer düzenlendi ve buraya Samrin ile birlikte T. N. Baltıjakov, A. M. Topanov, İ. İ. Kokov, P. İ. Ştıgaşyev ve N. G. Katanov da katıldı. 1936 yılında geldiğinde sadece Samrin'in elinden yirmiden fazla kitap basılmış oldu. Bunlar arasında *Hakasların İlk Matematik Kitabı*, *Hakas Grameri*, *Ana Dili*, *Gramer* gibi yayınlar yer alıyordu. Onun eğitimcilik ve neşriyat işlerinin yanı sıra edebiyatçı tarafı da vardı. Yazmış olduğu şiirlerden "Pilotun Şiiri", "Partizanlar Türküsü" ve "Ovada Sabah" 1935'te düzenlenen bir edebiyat yarışmasında ilk defa okundu. K. K. Samrin aynı zamanda başarılı bir mütercimdi. İ. A. Krilov'un masallarından yirmi bir tanesini seçerek Hakasçaya çevirip yayımladı. Hakas dili, edebiyatı ve halk eğitimine yapmış olduğu sayısız katkıya rağmen repressiyanın pençesinden kurtulamayan ve buna dair ilk sinyallerin 20 Ağustos 1934 yılında aldığı ilk kınama cezasıyla verildiği K. K. Samrin 9 Ekim 1937 yılında tutuklanmış, Krasnoyarsk'a götürülerek 13 Haziran 1938'de mahkemesi görülüp suçlu bu-

lunduktan sonra aynı gün Sibiryaya Türkleri Birliği'ne üye olmak suçuyla kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Kendisine iade-i itibarı 25 Haziran 1959 yılında yapılmıştır (Pataçakova 1990: 65-69).

İvan Mihayloviç Kişteyev, Sovyet Hakasya'sında Hakas gençleri arasındaki ilk komsomol üyelerden biri olmasının yanında Hakas Türklerinin hayat ve kültüründe önemli işler için mesai harcamış aydınlarından biridir. 7 Ekim 1904 yılında Hakas bir baba Rus bir annenin çocuğu olarak fakir bir ailede dünyaya gelen İ. M. Kişteyev, amcası Semyon Kişteyev'in yanında yetişti. Ekim Devrimi'nin en kıvılcımlı zamanlarında, iç savaşın hala sürdüğü yıllarda, genç yaşında, arkadaşı Yakob Stanişevskiy ile birlikte partizanlara yardım etti. 1920 yılında komsomol üyesi oldu. 1921 yılında ise Askiz'deki komsomollar arasına katıldı. Burada kendisiyle birlikte özellikle repressiya devrinde takibata ve infaza maruz kalacak Klava İntutova, Kolya İptişev ve Andrey Kuzugaşev gibi isimler de bulunuyordu. 12 Nisan 1924 yılında Abakan şehrinde Hakas Uyezdi'nin ilk komsomol konferansı düzenlenirken İ. Kişteyev de burada delege seçildi. Hakasya'daki komitenin yedisi Rus ikisi Hakas olmak üzere dokuz üyesi vardı. Bu Hakas üyeler İ. M. Kişteyev ve A. İ. Kuzugaşev idi. Söz konusu konferansın 24 Aralık 1924'te yapılan ikincisinde ise, 1920-30'lu yıllarda Sovyetlerdeki siyasî eğitimleri veren kurum olan *politprosvette* uzman seçildi. 1925-1929 yılları arasında gerek Hakasya'da gerekse de çevre bölgelerdeki Komünist Parti'nin muhtelif birimlerinde aktif olarak görev alarak söz sahibi oldu. 1931 yılında Doğu Emekçilerinin Komünist Üniversitesi'nde Siyasal Bilgiler eğitimi görmek üzere Moskova'ya gitti. Moskova dönüşünde *Hızlı Aal (Lenin Çolu)*, *Devrim ve Milliyetler* ve *Tarih* gibi dergi ve gazetelerde Hakasça ve Rusça makaleler kaleme aldı, bunların ekserisini V. İ. Lenin'in milliyetler politikası üzerine yapmış olduğu çalışmalar oluşturmaktaydı. 1937 yılında Krasnoyarsk'a bölgesel parti çalışmalarına devam etmek için çağrıldı. Burada Bölge Komitesi'nin propaganda, ajitasyon ve basın bölümü başkan yardımcılığında iken NKVD tarafından tutuklandı. Halk düşmanı ve karşı devrimci burjuva milliyetçisi suçlamasıyla parti örgütünden atıldı. Bu suçlamalara ek olarak Tannu Tuva ve Japon casusluğuyla da suçlanarak mahkûm edildi ve 13 Temmuz 1937'de göstermelik bir mahkemenin birkaç saat içinde aldığı karar sonrası aynı gün kurşuna dizildi. 14 Ekim 1958 tarihinde itibarı iade edildi (Pataçakov 1990: 31-36; Medvedeva 2013: 89-92).

Vasiliy Petroviç Subrakov, otuz yıllık kısa ömrü boyunca Hakas dilinin inşası konusunda önemli çalışmalarda bulunan bir filolog, pedagog ve aydındır. İlk öğrenimini 1917 yılında Nijni-Teyskaya Okulu'nda aldı. 1929 yılında Hakas Pedagoji Okulu'nda, 1932 veya 1933'te kısa bir süre Yüksek Pedagoji Enstitüsü'nde eğitim gördü. Kendisinin öğrenim hayatına ilişkin bilgilerde bir kopukluk söz konusudur. Hakas Özerk Bölgesi'ndeki NKVD sorgu tutanaklarında Oyrot-Tu-

ra'da bir enstitüde okuduğu, bir aylığına Alma-Ata'ya gittiği ve orada çalıştığı ifade edilmektedir. Eylül-Ekim 1934'te Kazan Devlet Üniversitesi Matematik Fakültesi'nde çalıştıktan sonra yeniden Hakasya'ya döndü. Burada Tarih ve dil dersleri verdi. 1935 yılında Tomsk Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde çalıştıysa da orada Hakasçanın var olan sorunlarından uzakta kaldığını düşündü. Bu nedenle ülkesinden daha fazla ayrı kalmak istemedi ve geri döndü. Burada P. I. Ştıgaşev ile birlikte *Ana Dili* kitabını hazırladılar. Bir taraftan edebî faaliyetlerde de bulunuyor bir taraftan *Kızıl Hakasya* ve *Şaman* dergilerinde yayımlanmak üzere çeviriler yapıyordu. 1936 yılında genç Subrakov, Hakas Dilbilim Konferansı'na aktif olarak katıldı. 1935-36 yıllarında Subrakov, 1937-38 yayın planında yer alan bir şiir kitabı yazdı ve hazırladı. 1936'da Hakas Kitap Yayınevi'nin yayın kurulu tarafından davet edildi. 19 Ekim 1936'da N. I. Kongarov, K. K. Samrin; A. T. Kazanakov, N. I. Sarajakov gibi meslektaşlarıyla birlikte V. P. Subrakov bir yayın anlaşması imzaladı. Torosov, yazarın ekibinin 1 Temmuz'a kadar *Hakas Dilinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*'ni sunmayı üstlenmesine rağmen planlarını uygulamayı başaramadı. 8 Ekim 1937'de V. P. Subrakov, yeni kişilerin işe alınmasına yardım ettiği için "Sovyet karşıtı çürük milliyetçi" ve terör örgütü olarak görülen Sibiry Türkleri Birliği'nin faaliyetlerine katıldığı için "halkın düşmanı" suçlamalarıyla tutuklandı. Kişisel olarak tüm mülkiyetine el konulmasıyla birlikte beş yıl boyunca siyasi hakları elinden alındı ve on yıl hapse mahkûm edildi. Saha yerine sürüldü, ailesinden koparıldı. Subrakov'un ailesiyle görüşmesine izin verilmemesinin yanında aile bireylerinin toplum içinde babaları hakkında konuşmaları bile yasak hale getirildi. V. P. Subrakov 1940 yılında Yakutistan'da Aldan kentinde sürgünde hayatını kaybetti, iade-i itibarı 8 Mayıs 1958'de sağlandı (Medvedeva 2013: 85-86).

Andrey İvanoviç Kuzugaşev de devrinin birçok entelektüeli gibi fakir bir ailede 17 Ekim 1905 yılında Askiz'de dünyaya geldi. Babası İvan Yakovleviç bir Hakas, annesi Sekleteya Lukiniçna ise bir Rus idi. 1913 yılında Askiz'deki beş yıllık okulda eğitime başlayıp on üç yaşında başarıyla bitirdi. Aynı dönemlerde bu okuldan yine repressiya kurban ve mağdurlarından olan K. K. Samrin, K. S. Todışev ve M. G. Torosov da mezun olmuştu. Ailesinin durumu olmadığı için eğitimine devam edemeyip bir süre farklı ancak onu memnun etmeyen işlerde çalışmak zorunda kaldı. Bu esnada Rusya'nın birçok bölgesinde olduğu gibi Sibiry'da ve Hakasya'da da Bolşevik-Menşevik mücadelesi devam etmekteydi. Hakasya'nın birçok şehir, kasaba ve köyünde de Rusların başını çektiği ve Bolşevizm yanlısı propaganda devam ediyordu. 1923 yılında Askiz'deki RKSM üyeliğine seçilip yine aynı yıl büro üyeliğine girdi. 12 Nisan 1924'te Hakasyanın başkenti Abakan'da komsomol yapılanmasının ilk konferansı gerçekleştirildi, önceki görevine ilaveten burada da büro üyeliğine seçildi. 25 Mart 1925'te Abakan'dan Askiz'e benzer görevleri gerçekleştirilmek üzere yollandı. 1926-27 yıllarında Perm'e gönderilerek burada avukatlık eği-

timlerine katıldı. 1928'de Tüm Komünist Parti üyeliğine seçildi. 1929'da Hakasya ispolkomunun ustası tayin edildi ve 1932'ye kadar bu işte görev aldı. 1933 yılında Moskova'ya giderek İşçi Fakültesi'ni bitirip Mekanik ve Elektronik Fakültesi'ne girdi, mühendis olmayı düşünüyordu. Perm ve Moskova'da geçen yıllara rağmen Hakasya'daki siyasî organlar A. İ. Kuzugaşev'i unutmamışlardı. 3 Mart 1933'te P. İ. Gedimin-Tyudeşyeva'nın yerine SSCB'nin Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nin Hakasya temsilciğine atandı. 10 Nisan'da ise Andrey İvanoviç Hakas Özerk Bölgesi'nin temsilcisi olarak belirlendi. Bu tarihten itibaren Kuzugaşev'in görevleri dolayısıyla hem bölge parti örgütündeki yoğun mesaisi devam ederken bu görevi pratik bağlamda bazı yayın organlarında kaleme aldığı makalelerle farklı bir boyuta taşıdığı görülmektedir. Özellikle bilim ve edebiyat konularında yazdıkları mühimdir. 1935 yılında *Devrim ve Milliyet* dergisinin onuncu sayısında "Hakas Otonom Bölgesinin Yıldönümü", 1936 yılında *Sovyetlerin Gücü* dergisinde "Hakas Otonom Bölgesinin Heyetleri" makalelerini yazmıştır. Bu makalelerde yazar beş yıllık süreç içinde halk hayatında ve kültüründe ne tür değişiklikler gerçekleştiğini güzel örneklerle ve güçlü ifadelerle ortaya koyar. Bu makalelerdeki örnek ve teklifler post-Sovyet dönemdeki araştırmacılar için bile yol gösterici olmuştur. A. İ. Kuzugaşev sadece yönetim ve parti işleriyle değil edebiyat alanında da kalem oynatmış aydınlandıdır. Onun meşhur "Kurt Sürüsü" hikâyesi 1935 yılında *Birinci Edebiyat Müsabakası Ürünlerinin Külliyyatı* başlıklı çalışmada yayımlanır. Bu daha sonra 1936, 1966 ve 1982 yıllarında da farklı almanak ve külliyyatlarda neşredilmiştir. 1937-38 öğretim yılı Kuzugaşev Enstitü'deki son senesidir ve Hakasya'daki parti komitesinde bu işi tamamlamak için izin ister. Onun yerine yine Askiz'deki üyelerden V. İ. Çemenev'i gönderirler. Ancak Kuzugaşev mezun olamamıştır. 26 Kasım 1937'de *karşı devrimci, burjuva milliyetçisi* suçlamasıyla tutuklanarak cezaevine gönderilir. Kuzugaşev bu haksız durum nedeniyle parti bölge yönetiminden yardım ister ancak yönetimden bir ses çıkmaz. 21 Haziran 1938'de yargılanıp infaz edilir, 1957 yılında iade-i itibarda bulunuldu (Pataçakova 1990: 45-49).

Georgiy Pavloviç Bitotov, 1902 yılında Askiz'deki orta halli bir ailede dünyaya geldi. Askiz'deki beş yıllık okulda öğrenim gördü. Akabinde Minusinsk'teki liseyi tamamlayıp öğretmenlik belgesini alarak 1921-22 yıllarında yine Askiz'deki Ust-Kandırla'da (Kindirliğ-Piltiri) öğretmenlik yaptı. 1923 yılında onu İs bölgesi üyeliğine seçtiler. Aynı yıl Varvara Petrovna Karamaşyeva ile evlendi. 1924 yılında Askiz ve İs bölgesi birleşip Askiz rayonu kurulmuş oldu. Rayonun idareci heyeti üyeliklerine Stepan Vasilyeviç Majarov ve Vsyevolod Gavriloviç Tyünistev ile birlikte G.P. Bitotov da seçildi. Bitotov 1925 yılında Tüm Birlik Komünist Partisi üyeliğine seçildi. 1924 yılında Komünist Parti'nin Hakasya komitesi başka gençlerle birlikte G. P. Bitotov'u Moskova'daki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ne yolladı. Moskova'ya giden kişiler arasında İvan Vla-

dimiroviç Togdin ve Sergey Petroviç Mamışyev gibi isimler de bulunuyordu. 1927 yılında geri döndüğünde daha büyük bir azimle ve devrim heyecanı ile çalışmalarına kaldığı yerden devam etti. 1928 yılında bölge halk eğitim birimine başkanlık ederek Hakasçanın latin temelli yeni alfabesi çalışmalarına dahil edildi. Sonrasında Hakas Kitap Basımevi'nde de çalışmalara başlayarak burada K. K. Samrin ve K. S. Toduşev gibi isimlerle çalıştı. Hakas Kitap Basımevi'ndeki mesaisi 1930-34 yılları arasında daha fazla yoğunlaştı. *Ana Dili* adıyla hazırlanan birinci sınıflar için ders kitabı 1931'de Moskova'da, ikinci sınıflar için olanı 1932'de Novosibirsk'te yayımlandı. Serinin üçüncü kitabı olan *Hakasça Dersler (Okuma Kitabı)*, K. K. Samrin ile yayıma hazırlandı. 1934 yılın başlarında kendisine karşı devrimci milliyetçi örgütler arasında sayılan Sibiryaya Türkleri Birliğinin üyesi olma suçu isnat edilerek tutuklandı. 31 Ağustos 1934'te Batı Sibiryaya Mahkemesi özel kurulu onu iki yıllık çalışma kampına mahkûm etti. Kendisinin toplum ve bürokrasi içindeki önemine binaen Askiz bölgesinde bir yöneticilik teklif edilmesine rağmen kendisi Üst-Çul'daki öğretmenliği tercih etmişti. Ancak önceki suçlamalar üzerine aynı faaliyetlerde bulunduğu şüphelenilerek bu kez Askiz'de muhasebecilik görevine başlandı. Ekim 1937'de ise NKVD'nin Askiz bölge müdürü Potapov tarafından karşı devrimci milliyetçi örgüt üyeliği suçlamasıyla bir kez daha tutuklandı. G. P. Bitotov'un kız kardeşi Yefimiya Pavlovna Stalin ile bizzat görüşerek durumu anlattı. Stalin'in kendisini oldukça sıcak karşılayıp durumu düzeltereğine söz vermesine rağmen sanki böyle bir konuşma geçmemiş gibi G. P. Bitotov 13 Temmuz 1938'de ölüm cezasına çarptırılarak cezası infaz edildi. Ardında, Hakas dili ve edebiyatı üzerine yaptığı birçok kıymetli çalışmayla birlikte dul bir eş ve beş yetim bıraktı. İnfazından sonra 25 Haziran 1959 yılında iade-i itibar edildi (Pataçakov 1990: 78-80³; Medvedeva 2013: 86-89).

Vasiliy Andreyeviç Kobyakov, Sovyet Hakasya'sında, Hakas sözlü ve yazılı kültürüne kısa süren edebî hayatına rağmen oldukça önemli katkılarda bulunmuş isimlerden biridir. Şira vilayeti Ospa köyünde 1906 yılında dünyaya gelen V. A. Kobyakov, eserlerinde de sıklıkla bahsettiği sıradan ve fakir Hakas insanını oldukça başarılı bir şekilde tasvir etmiştir. 1929 yılında Krasnoyarsk'taki parti okulunda eğitim görüp mezun olduktan sonra Hakas Kitap Basımevi'nde ve Hakas Millî Tiyatrosu'nda görev yapmıştır. Telif ettiği tiyatro oyunlarının yanı sıra yaşadığı çevreden birçok *nımah*, *tahpah* ve ır toplayarak bunları yazıya geçirmiş, derleme faaliyetlerinin yanı sıra bizzat kendi kaleme aldığı tahpahları da yine kendi çaldığı kopuzla icra etmiştir. Gerek çağdaş gerekse de halk edebiyatı geleneğinden faydalanarak kaleme almış olduğu şiirleri hem devrin Hakasça çıkan süreli yayını *Hızıl Aal*'da hem de ders kitaplarında yayımlanmıştır. Repressiya hareketlerinin yeni yeni başladığı sıralarda 1933

3 PATAÇAKOV, K.M. (1990); *Naa Çurtas Üçün Olğannarğa posobie Hakas oblazının çon ügredii upravleniez çarathan*, Ağban: Hızılçar Kniga İzdatel'stvozunın Hakasiyadağı Pölligü.

yılında çalışmakta olduğu basımevinin idarecisi olmak için eğitim göreceği Niivosibirsk'te bulunmuştur. Latin harfleri esaslı Hakasça kitapların ortaya çıkmasında önemli katkıları bulunmuştur. *Aydo* (1934), *Hakasiya Irlapça* (1935), *Partizan Künneri* (1936), *Multıh Tabızı* (1966) ve *Povestter paza Çoohtar* (1969) adlı çalışmaları yaşarken ve ölümünden sonra birçok kez basılmıştır. Özellikle *Aydo* hikâyesi Hakas çağdaş edebiyat geleneğinde uzun hikâye türünün ilk örneği olmasından dolayı ayrı bir yere sahiptir. Bu önemli yazar 1937 yılında Stalinist rejim tarafından iş birlikçi vatan haini suçlamasıyla göstermelik bir yargılanmayla ölüm cezasına çarptırılmış öldürülmüştür (Killi 2004: 117-136; Arıkoğlu 2019:28-29).

Hakas Türklerinin zengin kültürel yapısı içinde bulunan bir diğer grup da onların geleneksel inançlarının kilit taşı olan *kam*(şaman)lardır. Sovyet devrini bir kenara bırakacak olursak Çarlık Rusya devrinde ve post-Sovyet dönemde millî uyanışın tesisinde önemli bir yere sahip olan Hakas kamlık müessesesi ve mümessilleri diğer bütün millî unsurların maruz kaldığı baskı ortamından nasiplerini almışlardır. Repressiya uygulamalarının henüz hız kazanmadığı ve kolektivizmin yeni yeni başladığı dönemde yani 1925 yılında Hakas İli İşçi-Köylü Milletvekilleri Meclisinin İcra Komitesi İstatistik Bürosu başkanı Filimonov şamanlarla ilgili şu bilgileri kayda almıştır: “18 Aralık 1924 ile 1 Mart 1925 yılları arasında il istatistik bürosu tarafından yapılan bir incelemeye göre, Hakas memleketinde şamanlar dört rayonun tümünde, 60 köy cemiyetinin 26'sında vardı. 54 erkek ve 17 kadın, toplamda ise 71 şaman kaydedilmiştir. Bu sayının içinden 27 erkek ve 12 kadın davul kullanarak şamanlık yapıyorlar. 3 erkek ve 1 kadın okuryazardır. (...) Şamanlığın yayılışı şöyle belirtiliyor: 1920 yılına kadar 1738, 1920 yılında 368, 1921 yılında 451, 1922 yılında 498, 1923 yılında 468 ve 1924 yılında 502 kişi dua yapmıştır.” (Butanayev 2019: 23). 1928 yılında ise Hakasya'daki yetmiş köyde yaşayan yetmiş yedi şaman bulunmaktaydı ve bunların on beş tanesi kadındı. Hakas kamlarının büyük bir bölümünün Askiz nehri vadisinde yaşadığını belirten Hakas araştırmacı V. Ya. Butanayev, yirminci yüzyılın başında büyük şamanlar arasında sayılan önemli isimlerin ya sürgüne gönderildiğini ya da Minusinsk'deki lagerlerde hapsedildiğini ifade eder. Bunlar arasında şu isimler yer alır: Morha Çugunekov, Mansar Çugunekov (1903), Oşarop Ahpaşev (1893), Çapçan Kulemeyev, Manzar Şunçuğaşev (1903), Samoy Ugdıjekov (1892), Nomoy Kostyakova (kocası tarafından soyadı Kirginekova), Apsalin Kızlasov (1895), Yegor Serbigeşev, Karsak Sunçuğaşev (1878) vb. (Butanayev 2019: 24-25). Bu sürgün edilen isimlerin haricinde 1937 yılında öldürülen şamanlar da bulunmaktadır: Albança İridekov (1877, Ust-Kindirla köyü), Apsalin Kızlasov (1895, Kızlas köyü), Andrey Tokoyakov (1904, Peçen köyü), Aleksey Topoyev (1879, Ust-Taştıp köyü), Polit Çeboçakov (1889, Butrahtı köyü), Klan çertıkov (1879, Baza köyü), İre Çertıkov (1901, Baza köyü). (Butanayev 2019: 25).

Hakasya'daki entelektüel sınıf ile yüksek öğrenim derecesinde eğitim görüp devlet kadrolarında bürokratik sınıfın oluşması sürecini 19. asrın başlarına kadar götürmek mümkündür. Bu her iki tabakada ilk planda ağırlıklı olarak Rus kökenli kişiler ön plana çıkmakla birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru St. Peterburg, Moskova ve Kazan'da eğitim gören Hakas Türkleriyle birlikte bu bölgenin asıl sahiplerinin de söz konusu alanda söz sahibi olmaya başladığı görülür. İlk planda öğretmenler, devlet memurları ve ruhban sınıfında bir yoğunluk yaşanırken 1920-30'lu yıllardan itibaren özellikle Novosibirsk, Moskova, Leningrad ve Krasnoyarsk'taki İşçi Fakülteleri ve Doğu Emekçileri Üniversitesinden mezun olup yine başta öğretmenlik, pedagoji fakülte ve enstitülerde çalışan akademikler, hekimler, mühendisler, ziraat personeli, neşriyat vb. gibi alanlarda da Hakas aydınlarının sayısında bir artış göze çarpmaktadır. Özellikle 1917 sonrasındaki dönemde yukarıda anılan tabakanın yine ilk planda repressiya hareketleri ve uygulamalarından da etkilenen birincil kesim olduğu söylenebilir. Yoğunluğu değişmekle birlikte Hakasya'daki repressiya dönemi için 1920-50 yılları aralığını vermek yanlış olmayacaktır. Önemli bir kısmı mühendislik işçisi ve büyük tarım, madencilik ve ormancılık işletmeleri gibi devlet kurumlarının personeli olan 435 entelektüel ilk merhalede repressiya mağduru olmuştur. Bilhassa 1937-38 yılları arasında ise bu sayı tahmin edileceği üzere artmıştır. Bu dönemdeki sosyal statünün ekseriyeti ise memurlardır ki bunların içinde sanat insanları, akademik personel ve din adamları bulunmaktaydı. Yine bu dönemde infaz edilen ve her kesimden bir örneği bulunan 2543 kişinin sadece 405 tanesi okuryazardı. Hakasya'da entelektüel kesim yaratma hedefine ulaşmanın üç ana yolu vardı: Eski sistemden miras kalan uzmanları Sovyet devleti ile iş birliği yapmaya teşvik etmek; kültürel ve teknik olarak ileri düzeydeki işçilerin ve çalışan köylülerin liderlik ve örgütsel çalışmaya yönlendirilmesi; yüksek ve orta öğretim kurumlarında nitelikli uzmanların eğitimi. Hakasya'da eğitimli personelin oluşum süreci, nüfusun düşük okuryazarlığı nedeniyle karmaşıktı; 1920'de Minusinsk bölgesinde kapatılan seküler nitelikli ve yabancı okulların yanı sıra ortaöğretim ihtisas eğitim kurumlarının olmaması, eğitim ve mesleki düzeyleri her zaman yeni hükümetin nitelik gereksinimlerini karşılamayan az sayıda öğretmenlerden oluşan aydın kesim, Hakasyadaki yerleşimlerin önemli ölçüde bölgesel dağılımı, cehaleti ortadan kaldıracak önlemlerin alınmasını zorlaştırdı. Ayrıca yerli halkın Hakas dilinde kendi yazı dili ve edebiyatı yoktu. 1920'lerin başında Hakasya'da aydın kesimin oluşumunun bir özelliği de diğer bölgelerden uzmanları bu bölgeye çekmekti. Bu, entelijansiyanın tüm profesyonel alanları için geçerliydi: Doktorlar, öğretmenler, parti ve devlet aygıtı çalışanları, tarım uzmanları ve mühendisler ve teknik işçiler. 1930'larda Hakasya'da entelijansiyanın oluşumu, esas olarak, kendi ikincil uzmanlaşmış eğitim kurumlarının yaratılmasıyla yerinde ilerledi. Ayrıca, Hakas aydınlarının eğitimi ve yeni-

den eğitimi kurslar ve terfi bazında gerçekleştirildi. Bu bağlamda Doğu'nun Emekçi Halkının Komünist Üniversitesi'nin rolüne özellikle dikkat etmek gerekir. Hakas Özerk Bölgesi'nin bir dizi lideri Novosibirsk, Leningrad ve Irkutsk şehirlerindeki komünist üniversitelerden mezun oldu. Komünist üniversitelere ek olarak, Hakasya'nın millî nitelikteki lider kadrolarının oluşumunda büyük rollerden birini de bir örneği Tomsk Devlet Üniversitesi'nde bulunan işçi fakülteleri (RabFak) oluşturmaktaydı. 1930'larda Hakasya'daki entelektüel kesimin almış olduğu geniş çaplı ve nitelikli eğitim sürecine paralel olarak, baskılar başladı. Bu dönemde yüksek ve orta teknik eğitime sahip 150 kişi baskı altına alındı. Ancak, bu eğitimli kesimin oluşum ve gelişim sürecindeki bir takım olumsuzluğa rağmen Hakasya'da 1930-40 yılları arasında okumuş kesim sayısında yirmi kat artış oldu. Devrim öncesindeki istatistiklere bakıldığında ise hem nitelik hem nicelik bakımından iyi bir seviyede olduğunu söylemek zordur. 1930'ların sonlarında Hakasya'daki aydınlarının sayısı 2500'ü geçiyordu. Öğretmenlerin %60'ı, mühendis ve teknisyenlerin %27'si, orta nitelikli sağlık çalışanlarının %5'i, ziraat mühendislerinin, hayvancılık uzmanlarının, veterinerlerin %4'ü, doktorların %3'ü ve gazete ve dergi editörlerinin %2'si bu sayı içerisindeydi. 1939'da, sadece 31'i Hakas olan 605 kişi yüksek öğrenim seviyesinden mezun olmuştur. Yejev'un görevden azli, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Stalin'in ölümü gibi üç önemli hadisenin akabinde ise baskılamalar politikaları kendi doğası gereği sürse de yukarıda özellikle belirtilen yıllarla karşılaştırıldığında önemli ölçüde azalma yaşandığı da görüldü.

Sonuç

Yukarıda yer alan başlıklar çerçevesince ayrıntılarıyla temas etmeye çalışılan Hakasya'daki başta Hakaslar olmak üzere diğer etnikleri de kapsayan repressiya dönemi ardında sadece kan, gözyaşı ve kötü hatıralar bırakmıştır. Stalin'in 1930'lu yıllardan itibaren iktidar gücünü iyice eline alması, muhaliflerini peyderpey ortadan kaldırma siyaseti gütmesi, SSCB'nin, etrafının büyük oranda ekonomik muarızı olan siyasî ve ekonomik yapıları benimseyen devletler tarafından kuşatılmışlığı ve yine bizzat Stalinizm'in yaratmış olduğu veya var olduğunu sandığı iç düşman tehlikesi 1928'den itibaren ekonomik kırım ve akabindeki politik ve kültürel baskılamalarla çok şiddetli ve yıkıcı bir hal almıştır. *Kırsalın sosyalist dönüşümü* ve bir türlü istenilen başarının sağlanamadığı NEP politikalarında alınan zararların *kulak-bayların bir sınıf olarak tasfiyesi* ile bunun sonucunda ortaya çıkan *tam mülksüzleştirme siyaseti* Stalin devletinin ileride daha da şiddetlenip farklı mecralarda da boy gösterecek repressiya hareketinin ilk ayağıdır. Bir müddet sonra mülksüzleştirme politikası Sovyet rejiminin köylülüğün müreffeh kesimine ve kolektif çiftliklere katılmak istemeyenlere karşı bir iç savaş halini almıştır. Böylelikle mülksüzleştirme kolektivizmin, kolektivizm ise mülksüzleştirme'nin bir parçası haline gelmeye başlamış oldu. Bunca baskıya ve ortaya çıkabilecek muha-

lif seslere rağmen özellikle Hakasya topraklarında bu sosyalist dönüşüm tepkiyle karşılandı ve Stalin'in öngöremediği iç savaş olasılığı kısa süreli de olsa bu bölgede hayat buldu. Bu elbette sıradan bir ayaklanma örneği değildi; bu aynı zamanda üretim biçiminin çok büyük bir kısmı ziraate ve hayvancılığa dayalı bir halkın hayatta kalma reflekslerinden birini oluştuyordu. Elbette tabanları çivili devlet postası OGPU ve akabinde NKVD marifetiyle, politik ve entelektüel repressiya mağdurlarına yapıldığı gibi kırsal emekçi sınıf da hiç acımadan ezildi. Tüm Sovyet topraklarında *kulakların* ve onların ailelerinden sürgün edilen kişi sayısı 1.8 milyon iken Hakasya'nın bu sayı içindeki payı %0,4 idi; o esnada Özerk Bölge'deki kırsal nüfus 106.117 kişiden oluşmaktaydı. Bu durum sadece Hakasya'da değil iktisadî varlığı ziraate dayalı tüm bölgelerde bir yıkım ve yok oluş yarattı ki bu büyük nüfus ve emekçi kaybı Stalin'i Kasım 1933'te uygulanan bu politikayı askıya almaya mecbur kıldı. Yeni yaratılmaya çalışılan ekonomik üretim alternatiflerindeki üst üste gelen başarısızlıklar devletin bu işteki hıncını siyasi arenada almasına neden olacaktı. Yaklaşan savaş, kötüye giden ekonomi, bu durumu görebilen halkın alternatifleri dile getimesi, bunları yaparken millî hassasiyetlerden taviz vermek istenmemesi tüm Sovyet coğrafyasında sayısı onu bulan devasa çalışma ve sürgün kamp bölgelerinin ortaya çıkmasına ve buralarda sayısız insanın hastalıktan, açlıktan, ağır çalışma koşullarından veya keyfî infazlardan dolayı hayatını kaybetmesine sebep oldu. Bilhassa Aralık 1934'te S. M. Kirov'un sözde muhaliflerce suikasta kurban gitmesi postal altındaki çivilerin sayısının ve şiddetinin artmasını beraberinde getirdi. Bu olaydan iki yıl sonra *büyük terör* hareketlerinin hazırlıkları tamamlanmış 1937-38 yıllarında ise tüm şiddetiyle hayata geçirilmiş olacaktı. Bu süreçte Hakas ve Hakasya'daki diğer etniklerden müteşekkil muhalif aydın kesim elden geldiğince hem yaptıkları çalışmalar hem de aktif direniş yöntemiyle duruma karşı çıkmaya çalışmışlardır. Konuyla alakalı bildiri ve S. P. Karlov ile kaleme aldığı ortak kitabında repressiya konusuna temas eden V. N. Tugujekova bu acılı dönemin asıl mağdurlarının köylüler, işçiler, devlet memurları, askerî personel, aydınlar, din adamları ve parti çalışanları olduğunu vurgulamaktadır (Dilek 2021: 387). Bu kısa yıl aralığında Hakasya'da en az 2864 kişi veya bölge nüfusunun %1,0'ı (275,5 kişi) karşı-devrimci suçlarda baskıya maruz kaldı ve bunların 2087'si (%72,9) ölüm cezasına çarptırıldı. Aynı zamanda, ülke genelinde, karşı-devrimci suçlardan hüküm giyenlerin sayısı 2.495.199 kişiye ulaştı ve bunlardan 715.260 kişi (%28,7) ölüm cezasına çarptırıldı. Böylece Hakasya'nın payı, ülke çapında karşı-devrimci suçlardan hüküm giyenlerin toplam sayısının yüzde 0,1'i ve bu suçlardan ölüm cezasına çarptırılanların toplam sayısının yüzde 0,3'üne ulaştı. 1930'un kitlesel baskıları insanî, ahlakî, entelektüel ve ekonomik açılardan Hakasya için trajik kayıplara dönüştü (Karlov 2011: 177-178) ve neredeyse bir nesil bu kıyımlarda yok olup gitti.

Abdin (2000)'in çalışması üzerinden verilen kişi isimlerinden hareketle 1956 yılından itibaren infaz ve mahkûm edilen mağdurların suçsuzlukları, o dönem troykasının atlarından biri olan mahkemeler tarafından tescillenmiş ve itibarları iade edilmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren ise Hakasya da dahil olmak üzere tüm Sovyet coğrafyasındaki repressiya mağdurları ve kurbanlarının yakınları yaşanan bu acı yılların hatırasını yaşatmak ve unutturmamak üzere birçok *memorial* dernekleri kurmuşlar ve müzeler açmışlardır. Söz konusu bölgelerin birçoğunda anıt parklar ve heykeller tesis edilerek özellikle 1937-38 Sovyet Rusya tarihinin kanlı bir dönemi hafıza mekânları vasıtasıyla yaşatılmaya ve hiçbir şekilde unutturulmamaya çalışılmıştır. Hakasya'da da benzer faaliyetlerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Abakan'dan sonra en çok kurbanın verildiği Hakasya'daki Askiz bölgesinde de benzer uygulamalar yapılmış, yılın belli dönemlerinde bu hafıza mekânları içerisinde toplantı ve anma törenleri gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin haricinde yine sayısı 2000'li yıllardan itibaren artan, bu dönemi unutturmamaya ve olayları anlamaya yönelik akademik mahiyette çalışmaların da yapıldığı görülmektedir. *Kaynakça* kısmında tam künyelerini okuyacağınız çalışmalar bu mesainin güncel ve önemli kısmını oluştururken, kendisi de bir repressiya mağduru olan Nikolay Stepanoviç Abdin'in ortaya koyduğu çalışma ayrıca bir önem ve anlam taşımaktadır. Yine son yıllarda *memorial* dernekleri üzerinden internet ortamında birçok sitenin açılması, daha güncel bilgilere buralarda yer verilmesi, görsel malzemenin daha çok dolaşıma girmesi, matbu halleri olsa da ulaşma güçlüğüne ortadan kaldırılması amacıyla birçok kitap / makale / bildirinin bu sitelerde yer alması söz konusu dönemin içeriğini ve gerçekliklerini daha geniş kitlelere ulaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDİN, Nikolay Stepanoviç (red.) (2000); *Kniga Pamyati Jertv Politiceskih Repressiy Respubliki Hakasiya*, Tom 2, Abakan
- AKMAN, Eyüp (2008); *Sovyetler Birliği Dönemi'nde Azerbaycan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1953)*, Ank: Platin Yay.
- AKTAŞ, Erhan (2019); "Naa Fol'klor (Yeni Folklor) Anlayışı Çerçevesinde Semyon Prokop'yeviç Kadışev'in Şiirleri", *Türk Bitig Türklük Bilimi Araştırmaları Kırklareli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yıllığı*, (edt. Bülent Hünerli), Paradigma Yay. ss. 73-99.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2019); *Çağdaş Hakas Edebiyatı Örnekleri*, Ank: Bengü Yay.
- BALMASOV, Sergey Stanislavoviç (2006); *Krasniy Terror na Vostoke Rossii v 1918-1922 gg*, Moskva: Posev
- BUTANAYEV, Viktor Yakovleviç (baş red.) (2008); *Oçerki İstorii Hakasii (c drevneysih vremen do sovremennosti)*, Abakan
- BUTANAYEV, V. Yakovleviç (2019); *Geleneksel Hongoray Şamanlığı (çev. Abdulselam Arvas)*, Ank: TDK Yay.
- CARR, Edward Halett (2002); *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923 Cilt I (çev. Orhan Suda)*, İst: Metis Yay.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

- DAN'KİNA Nadejda Anatol'yevna (2002); Formirovanie İntelligentsii Hakasii (konets XIX – 30-e gg. XX vv.), Abakan [yayımlanmamış bilimsel adaylık tezi]
- DİLEK, İbrahim (2021); “Devrimci Dönüşümler ve Stalinizm Politik Sistemlerinin Kuruluş Yıllarında Rusya Ulusal Bölgesi. 1917-1939. (Oyrotya Örneği Üzerine – Gorno Altay)”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 51 TDK Yay. ss. 383-392.
- GORKİ, Maksim (2009), “M. Gorki'nin 17 Ağustos 1934 Tarihindeki Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresinde Sunduğu Bildiri” (çev. Yerke Özer), Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3, (yay. haz.) M. Öcal Oğuz – Selcan Gürçayır – Sunay Çalış, Ank: Geleneksel Yay. ss. 101-127.
- KALENDEROĞLU, İhsan (2011); Sovyet Dönemi Türkmen Folkloru Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1954), Ank: Kurgan Edebiyat.
- KARLOV, Sergey Vladimiroviç (2011); Massovie Represii v 1930 gg (na materialah Hakasii), Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- KİLİLİ YILMAZ, Gülsüm (2007); “Hakas Ağız Araştırmaları Tarihi Üzerine”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C. 4 S. 3 Eylül, ss. 105-124.
- KİLİLİ YILMAZ, Gülsüm (2010); Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu, Ank: KÖKSAV Yay.
- KİLİLİ, Gülsüm (2004); “İlk Hakas Yazarlardan V.A. Kobayakov ve ‘Vaftiz’ Hikâyesi”, Bilig Kış ss. 117-136.
- LEWIN, Moshe (2016); Sovyet Yüzyılı (çev. Renan Akman), İst: İletişim Yay.
- MAKAROV, A.A. (2008); Repressii v Krasnoyarskom Kraye (1934-1938); Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- MAMIŞYEVA, Yelena Petrovna (2014); “Çelovek Vtorogo Plana v İstorii Hakasii (1920-1930-e gg): A.İ. i Ya. K İntutovı”, İstoriçeskaya i Sotsial'no-obrazovatel'naya Mısl' No: 3 (25), ss. 86-89.
- MEDVEDEVA, N.N. (red.) (2013); Çelovek i Yevo Vremya v İstorii Hakasii i Sopredel'nih Territoriy, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- PANCHENKO, Alexander A. (2007); “Lenin Kültü ve Sovyet Folkloru” (çev. Selcan Gürçayır), Folklorun Sahtesi Fakelore, yay. haz. Selcan Gürçayır, Ank: Geleneksel Yay. ss. 137-159.
- PAPKOV, Sergey Andreyeviç (1997); Stalinskiy Terror v Sibiri 1928-1941, Novosibirsk: İzd. Sib. Otd. RAN.
- PATAÇAKOV, K.M. (1990); Naa Çurtas Üçün Olgannarğa posobie Hakas oblazının çon ügredii upravleniezi çarathan, Ağban: Hızılçar Kniga İzdatel'stvozinın Hakasiyadağı Pöliği.
- STEPANOV, Mihail Gennad'yeviç (2005); Repressivnaya Politika Sovetskogo Gosudarstva v 1939-1953 gg (Na materialah Hakasii), Abakan [yayımlanmamış bilimsel adaylık tezi].
- STEPANOV, Mikhail G. (2019); “Khakass national Intellectuals As an Object Political Repression of the Period of ‘Great Terror’ in the USSR”, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, ss. 181-183
- ŞAHİN, Liaisan (2016); “II. Dünya Savaşı ve Sibirya Türkleri”, II. Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu – İlyas Kemaloğlu ss. 61-75.
- TEMİR, Erkam – YALDIZ, Fırat (2019); “Büyük Terör Döneminde Hakas Türkü Aydınlara Uygulanan Zulüm ve Bölgesel Sovyet Gazetelerinin Rolü”, Türkiyat Mecmuası C. 29/1, ss. 163-178.
- TEMİR, Erkam (2018); “1937-1938 Temizlik Döneminde Türk Aydınlarına Uygulanan Zulüm ve Sovyet Gazetelerinin Rolü: Sibirya Türkleri Birliği Örneği”, 3. Türkistan Kurultayı Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkiler Göç, Sürgün ve Kimlik, Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü, ss. 133-141.
- TEMUR, Nezir (2011); Folklor ve İdeoloji Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958, Ank: TKAE Yay.

İNTERNET KAYNAKLARI

İK 1: <http://www.statdata.ru/naselenie/respubliki-hakasiya> (01.10.2022)

İK 2: <https://memorial.krsk.ru/Articles/XKP/1/o.htm> (12.09.2022)

İK 3: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/096/616.htm> (25.09.2022)

KISALTMALAR

HakNİYaLİ: Hakasskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii (Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü)

İK: İnternet Kaynağı

NEP: Novaya Ekonomičeskaya Politika (Yeni Ekonomi Politikası)

NKVD⁴: Narodniy Komissanyat Vnutrennih Del' (İçişleri Halk Komiserliği)

OGPU: Ob'yedinyonnoe Gosudarstvennoe Političeskoe Upravleniye (Birleşik Devlet Siyasal Yönetimi)

4 “İçişleri Bakanlığına (MVD) dönüşen İçişleri Halk Komiserliği. 1962'de MOOP'a (Ministerstvo Ahranıy Obşçestvennıya Poryodka -Kamu Düzenliği Bakanlığı) dönüştürüldü, ama SSCB genelinde yetkili bakanlık statüsünü yitirdi. 1966'da tekrar bu statüye yükseltildi, iki yıl sonra da yeniden eski adını (MVD) aldı. Stalin döneminde, bu komiserliğin ihanetle ya da siyasi suçlarla itham edilen çok sayıda kişinin süratle icabına bakmaktan sorumlu yargı dışı özel bir organı vardı. Yerel düzeyde aynı iş troyka'lar -parti sekreteri, savcı, NKVD şefinden oluşan üç kişilik organlar – tarafından görüyordu.” (Lewin 2016:489).

KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİNDE REPRESSİYA DÖNEMİ

Ufuk TAVKUL*

Giriş

Kafkasya'da yaşamakta olan Karaçay-Malkar halkı, Sovyet diktatörü Stalin'in en şiddetli gazabına uğrayan Türk boylarının başında gelir. Nitekim daha 1926 yılında, o yaz dinlenmek için Kafkasya'da kaplıcaları ile ünlü Kislovodsk şehrine gelen Stalin, kendisinden toprak talebinde bulunan Karaçay Özerk Bölgesi temsilcilerini aşağılayarak “Devrim aleyhtarı ve gericici Karaçay-Malkar halkı hiçbir zaman benden yardım göremez.” demişti (Aslanbek 1952: 39). Bu sözler adeta Karaçay-Malkar halkının gelecek yıllardaki felaketlerle dolu kaderini belirleyen ifadelerdi. Karaçay-Malkar halkı Sovyet hükümeti tarafından hiçbir zaman güvenilmeyen, komünizm karşıtı bir millet olarak tanınmıştı (Karça 1956: 41). Sovyetlerin 1930 yılındaki kolektifleştirme hareketleri Kafkasya'nın diğer bölgelerine göre Karaçay'da ve Malkar'da çok kanlı savaşlarla geçmişti. Karaçaylılar ve Malkarlılar Sovyet rejimine karşı sürdürdükleri bu silahlı mücadeleler yüzünden Sovyet hükümeti ve özellikle Stalin tarafından “komünist rejimin amansız düşmanları” olarak nitelendiriliyorlardı.

Tarihsel Yapı

Nüfus açısından Türk dünyası içinde büyük bir yer teşkil etmeyen¹ ancak sahip oldukları binlerce yıllık kültürleri, yaşam tarzları ve dilleriyle hem Türk dünyasına hem de Kafkasya halklarına kendilerini kabul ettiren Karaçay-Malkarlılar, yaşadıkları coğrafyanın en kadim sakinleri arasında yer alırlar. Genetik araştırmalar onların en eski atalarının günümüzden 13 bin yıl önce “yont-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

1 Rusya Federasyonu'nda 2010 yılında Karaçay nüfusu 194.324, Malkar nüfusu 108.577 (Tavkul 2012: 465, 511).

ma taş çağı” olarak adlandırılan Üst Paleolitik dönemden itibaren Kafkaslara yerleşmeye başlayan insan topluluklarına dayandığını göstermektedir. Arkeolojik kanıtlar ise Karaçay-Malkar halkının eski atalarının Kafkasya'nın beş bin yıllık Maykop ve geç Tunç Çağı Koban medeniyetlerinin kültür çevresine dahil olduklarını belgelemektedir. Batı Kafkaslardan Dağıstan sınırlarına kadar uzandığı anlaşılan Maykop kültürü bir yandan Anadolu ve Ön Asya medeniyetleri ile ekonomik ve kültürel temas kurarken, diğer taraftan kuzeyli bozkır kavimleri ile de ilişki içindeydi (Laypanov vd. 1993: 41).

Karaçay-Malkar etnik yapısının temelini oluşturan Kafkasyalı bu en alt katman M.Ö. VIII. yüzyıl ile M.S. XIII. yüzyıl arasında kuzeyden gelen Kimmer, İskit, Sarmat, Alan, Hun, Bulgar, Hazar, Kıpçak gibi Hint-Avrupalı ve Türk soylu bozkır savaşçılarının Kafkaslarda egemenlik kurmasıyla onlarla karışarak güçlendi ve Orta Çağlarda Kafkasya'da Elbruz Dağı ve çevresinde Karaçay-Malkar kimliğinin ve kültürünün oluşmasını sağladı.

Tarih boyunca Kara Çerkesler, Dağlı Çerkesler, Alanlar, Basiyanlar, Karaçioliler gibi değişik adlarla tarihi belgelerde boy gösteren Karaçay-Malkar halkı Kafkas Dağları'nın en sarp ve yüksek kesimlerinde yaşadığından kendisini *Tavlu* (Dağlı) olarak adlandırmıştı.² Bir dönem Kafkas Dağları'nın zirvesi Elbruz Dağı'nı bir tanrı kabul eden ve ona kendi dillerinde “Ebedi Dağ” anlamına gelen Mingi Tav adını veren bu Dağlılar ayrıca kendilerini Kafkas Dağları'nda yaşadıkları vadilerin adlarına göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar olarak çeşitli zümrelere ayırıyorlardı.

1920 yılında Kafkasya'da Sovyet egemenliğinin kurulmasıyla Sovyet hükümeti Kafkasya halklarını çeşitli özerk bölge ve cumhuriyet idarelerine ayırdı.

Görsel 1. Mingi Tav / Elbruz Dağı

2 Karaçay-Malkar Türkçesi Türk dillerinin çağdaş Kıpçak (Kuzey-Batı) lehçeleri grubuna girer. Kazak, Kırgız, Tatar, Başkurt, Nogay, Karakalpak, Karaim lehçeleriyle akrabadır. Söz varlığı açısından komşu yaşadıkları Adige, Abhaz, Oset ve Gürcü-Svan dilleri ile etkileşim içindedir.

Elbruz Dağı'nın batısında toplu halde yaşayan Karaçaylılar için 1922 yılında Karaçay Özerk Bölgesi kuruldu. Elbruz Dağı'nın doğusunda Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Çerek (Malkar) adlı beş ayrı vadide yaşamakta olan Dağlılar ise Rusya İmparatorluğu döneminde Beş Dağ Zümresi / Topluluğu anlamına gelen *Пять Горских Обществ (Pyat Gorskih Obşçestv)* adıyla tanınıyorlardı (Kudaşev 1991: 155). Sovyet yöneticileri bu Dağlıları Kabardey Çerkesleri ile aynı özerk bölge sınırları içine almak istediklerinden onları tek bir etnik isim altında toplayarak *Balkar* adını verdiler ve 1922 yılında Kabardin-Balkar Özerk Bölgesini kurdular.³ Böylece kendilerine artık Malkarlı diyen, Sovyet literatüründe ise Balkar (Балкарцы) adıyla tanınan bir millet oluşturuldu. Oysaki onlar Karaçaylılar ile birlikte kendilerine Tavlu adını veren Dağlılar idi.

Rus İşgali

Karaçay-Malkar halkının Rusya'nın işgaline uğraması XIX. yüzyıl başlarına uzanır. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Belgrad Antlaşmasına göre çizilen sınırlar neticesinde, Karaçay bölgesi Rusya içinde kaldı. 1822 yılında Rusya tabiiyetinde oldukları ilan edilen Karaçaylılar bunu kabul etmeyerek ayaklandılar. 1826 yılında Osmanlı Devleti'nin Anapa Muhafızı Hasan Paşa Karaçaylılara yardım edeceklerine söz vererek, Karaçay beylerinden Kırımşavhal Oğlu İslam'ı Karaçay'a vali tayin etti Ancak, Kafkasya'ya atanan Rus generali Emanuel'in Karaçay üzerine hücum hazırlığı içinde olduğunu haber alan Karaçaylıların Anapa Muhafızlığı'ndan istedikleri yardım, Kuban Irmağı'nın Osmanlı-Rus sınırı olduğu ve Karaçaylılar Rusya tarafında kaldıkları için yardım edemeyecekleri gerekçesiyle reddedildi (Tavkul 1993: 35). Anapa Muhafızı Seyyid Edhem Paşa Karaçay'ın stratejik önemini kavrayarak bu konuda Osmanlı Devleti'ni uyarılmış ve Karaçay bölgesinin bir kaleye benzediğini, yedi-sekiz Kafkas kabilesinin yolu üzerinde bir kilit rolü oynadığını belirterek, elden giderse yazık olacağını İstanbul'a bildirmişti⁴ (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Numara 43115-Y).

1828 yılı Kasım ayı başlarında Rus ordusu dört koldan saldırarak kanlı bir çarpışmanın ardından Karaçay'ı ele geçirdi. Karaçay valisi Kırımşavhal Oğlu İslam'ın kılıcını General Emanuel'e teslim etmesiyle Karaçay, Rusya'nın hâkimiyetine girdi. Böylece Orta Kafkaslardaki en stratejik nokta da Ruslar ta-

3 Sovyet hükümeti benzer bir uygulamayı da Altay-Sibirya bölgesinde yapmış ve burada yaşamakta olan Sagay, Beltir, Koybal, Kaç, Kızıl, Haas gibi Türk boylarını Hakas adı altında toplayarak 1930 yılında Hakas Özerk Bölgesini oluşturmuştu (Aktaş 2016: 5).

4 Anapa muhafızı Seyyid Edhem, General Emanuel'in mektubuna düştüğü derkenarda, Osmanlı padişahı II. Mahmud'a şu bilgiyi veriyordu:
Devletlü efendim, kusur-ı nazar buyurulmasun. Cümle kabîleye bu misüllü kağıd gönderüb, lâkin Karaçay ki kal'a-misâl olub yedi dürlü ma'den olduğundan mâ'adâ yedi sekiz kazâ-i kabîle-i Karaçay kilidi gibi cümlesi Karaçay'a arka virmişdir. Ma'lumunuz oldukça bir sa'at evvel devletlü efendimizin himmetine muhtacdır. Zirâ elden gider, ma'lumunuz olsun. Es-Seyyid Edhem, 6 Muharrem 1243 (30 Temmuz 1827).
BOA.HH.Nr. 43115-Y.

rafından fethedilerek Kafkasya'nın işgali tamamlandı. Karaçaylılar 1835-1837, 1845-1846 ve 1853-1855 yıllarında Rusya'ya karşı defalarca ayaklanarak bağımsızlıkları için savaştılar. 1864 yılında Karaçay-Malkar halkını idari açıdan ikiye bölen Rusya, Karaçaylıları Kuban Eyaleti'ne bağlarlarken, o dönemde Beş Dağ Topluluğu olarak adlandırılan Malkarlıları da Terek Eyaleti'nin idaresi altına aldı (Tavkul 1993: 41). Karaçaylıların da diğer Kafkasya Halkları gibi Osmanlı Devleti'ne göç etmelerini isteyen Rusya'ya karşı Karaçay halkı tekrar ayaklandı. Bu isyan 1873 yılında güçlükle bastırıldı. Baskılara dayanamayan Karaçay-Malkar halkının bir bölümü 1885-1886 yıllarında Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek zorunda kaldı. 1905 yılında Rusya'da meydana gelen ihtilal hareketinin ve Karaçay-Malkar gençlerinin de zorla askere alınıp Uzak Doğu'daki savaşa gönderildiği Rus-Japon Harbi'nin ardından, 1905-1906 yıllarında Karaçay-Malkar halkının bir kısmı daha Osmanlı Devleti'ne göç etti ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirildi.

Sovyet-Bolşevik Egemenliği

1917'de Rusya İmparatorluğu'nun Bolşevik İhtilali ile yıkılmasıyla birlikte beliren kaos ortamı yüzyıllar boyunca Rus emperyalizmine karşı savaşmış Kafkasya halklarını bir devlet çatısı altında birleşmeye sevk etti. 11 Mayıs 1918'de kurulduğunu ilan eden Birleşik Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti içinde Abhazlar, Adigeler, Osetler, Çeçenler ve Dağıstanlılar ile birlikte Karaçay-Malkarlılar da yer aldılar (Hızal 1961: 57).

Birleşik Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti hem Bolşeviklere hem de "Tek ve Bölünmez Rusya" ideali ile eski emperyalist Rusya'yı tekrar kurmayı ve mülkiyete dayalı toprak sistemini geri getirmeyi amaçlayan General Denikin'in Beyaz Ordu'suna karşı savaşıyordu. General Denikin'in 1920 yılı başlarında Bolşeviklere yenilmesiyle birlikte Sovyet Kızıl Ordu güçleri Kafkasya'ya saldırarak Birleşik Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırdılar.

1920 yılının Ağustos ayı başlarında Bolşevik Sovyet ordusu Karaçay'a yöneldi. Karaçay silahlı güçlerinin Bolşevikleri yok etmeleri üzerine Eylül ayında Karaçaylılar ile Sovyet hükümetinin arası açıldı (Hatuyev 2014: 93). Karaçay subaylarından General Mirzakul Kırımşavhal komutasındaki silahlı Karaçay birlikleri, Bolşevik ordusuyla aralık ayına kadar süren beş aylık bir savaşa giriştiler. Karaçay'ın direnişini kıramayan Bolşevikler, bu direnişin bütün Kafkasya'ya yayılabileceğinden korkarak Karaçaylılara daha geniş özerklik vaadinde bulundular. Sonunda Karaçay milli idaresi Ruslarla anlaşmaya mecbur oldu (Aslanbek 1952: 25).

Kafkaslardaki 1920 isyanı Karaçay'ın yanı sıra Dağıstan ve Çeçenistan'da da patlak vermiş, bu ayaklanmalar Kafkasya halklarının Rus hakimiyetine, ko-

münizme, kâfirlere ve onların yardımcısı şeytana uymuş Müslümanlara karşı “cihad” hüviyetine bürünmüş ve Bolşevikler tarafından 1921’de güçlkle bastırılmıştı (Bennigsen 1988: 313).

Kafkasya Sovyet hâkimiyetine girdikten sonra, 1921 yılı Ocak ayında Sovyet yöneticileri Kafkasya’da Dağlı Sovyet Özerk Cumhuriyeti ve Dağıstan Sovyet Özerk Cumhuriyeti adlarıyla iki özerk cumhuriyet oluşturmuşlardı. İlk cumhuriyet Kabardey-Adige, Karaçay-Malkar, Çeçen-İnguş ve Osetya bölgelerini içine alırken, ikinci cumhuriyet günümüzdeki Dağıstan sınırlarından oluşuyordu. Dağlı Özerk Sovyet Cumhuriyeti 1922 Ocak ayında parçalandı ve 12 Ocak 1922’de Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi, 16 Ocak 1922’de Kabardin-Balkar Özerk Bölgesi kuruldu.

1922 yılı Şubat ayında Kızıl Ordu en seçkin birliklerinden oluşan bir süvari ordusuyla ansızın Karaçay’a saldırdı. Bu saldırıyı beklemeyen Karaçaylılar Sovyet-Bolşevik işgaline uğradılar. Üç ay süren bu işgal sırasında Karaçay halkının bütün ileri gelenleri ve subayları kurşuna dizildiler (Aslanbek 1952: 25).

Ocak 1926’da Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi dağıtıldı. Onun yerine Çerkes Millî Bölgesi ve Karaçay Özerk Bölgesi adları altında iki yeni bölge oluşturuldu.

1921-1928 yılları arasında Sovyetler Birliği’nde uygulanan Yeni Ekonomik Politika (NEP) dönemi Karaçay-Malkar’da da olumlu gelişmelere yol açmıştı. Bu dönemde Bolşevikler kendi prensiplerine aykırı hareket ettikleri gibi, Rus olmayan halklara da sınırlı ölçüde özgürlük tanımışlardı. Çeşitli alanlarda kalkınma imkânına kavuşan Karaçaylılar Kafkas Dağları’ndan kuzeydeki düzlüklere inerek yeni köyler kurmaya başladılar. Ekonomi, milli kültür ve eğitim sahalarında önemli gelişmeler kaydedildi. Latin harflerine dayalı ortak Karaçay-Malkar alfabesi oluşturularak Karaçay-Malkar dilinde gazeteler, ders kitapları yayımlandı, edebiyat, sanat, tarih konularında milli neşriyat başlatıldı. Karaçay-Malkar’da yeni bir aydın tabakası meydana geldi (Aslanbek 1952: 27-28). Yeni Ekonomik Politika (NEP) döneminin meydana getirdiği geçici özgürlük ortamı, Sovyet yetkililerinin din adamları da dahil olmak üzere “Çarlık rejiminin” figürlerini de Karaçay-Malkar halkının kültürel inşa faaliyetine çekmesine izin verdi (Hatuyev 2014: 96).

Ancak, Karaçay Özerk Bölgesi’nin idaresine getirilen Rus yöneticiler, 1918-1920 yıllarında Bolşeviklere karşı savaştan Karaçaylıları gerici, milliyetçi, Pantürkist gibi suçlamalarla yok etmeye başladılar. Bolşeviklerin bu sistemli yok etme planları sonucunda Karaçay-Malkar halkının kültürel ve siyasi alanlardaki gayret ve ilerlemeleri sönmeye yüz tuttu. Bunun yanı sıra Bolşevikler, Karaçay-Malkar halkının eski prens (feodal bey) ve asilzade tabakalarına mensup ailelerini de sistemli bir biçimde yok etmeye giriştiler. Kırımşavhal,

Görsel 2. Kafkasya ve Kafkas Ötesi Sovyet Cumhuriyetleri

Duda, Orusbiy, Abay, Canhot, Şakman gibi Çarlık döneminin feodal beyleri bir imha hareketine maruz kaldılar. Mesela, 1927 yılında Karaçay'ın ilk sertifikalı avukatı Bekmırza Kırımşamhalov, Karaçay'ın feodal beylerinden Kırımşavhalar ailesinden olması gerekçesiyle bölge mahkemesindeki görevinden alındı. Oysaki Bekmırza Kırımşamhalov Karaçay Özerk Bölgesi Sovyet Halk Mahkemesi'nin ilk başkanı olarak, bölgenin adalet sisteminin oluşumuna büyük katkıda bulunmuştu (Kappuşev 2017: 21). 1926 yılında Karaçay'ın otuz dört seçkin din adamı tutuklandı. 1928 yılında Karaçay'ın ileri gelenleri “burjuva milliyetçi” damgası ile yerlerinden atılarak yok edildiler. (Aslanbek 1952: 30). 1928 yılı sonunda Karaçay Özerk Bölgesi yönetiminde Karaçaylı hiç kimse kalmamıştı.

Sovyetlerin kolektifleştirme hareketlerine karşı doğan tepki Karaçay-Malkar'da tam bir milli mücadele ve savaş halini almıştı. Ayaklanan halka karşı Kızıl Ordu ve silahlı GPU⁵ birlikleri saldırıya geçmişti. 1930 yılı Şubat ayında Malkar bölgesindeki Bashan, Çegem, Holam ve diğer dağlık yöreler Malkarlıların eline geçmiş ve komünist idareden kurtulmuştu. Kafkas Dağları'na açılan bütün dağ boğazları ve vadiler Malkarlıların elinde olduğu için Dağlılar Sovyet Kızıl Ordusu'nun saldırılarını kolaylıkla püskürtmüşlerdi (Karça 1956: 40). Ancak Kızıl Ordu birliklerinin takviye güçlerle Malkar isyancıların üzerine yoğun saldırıları neticesinde ayaklanma bastırıldı. 72'si feodal beylerden olmak üzere din adamları da dahil 105 isyancı ayaklanmayı tertipleme suçuyla tutuklandılar. İçlerinden 11 isyancı kurşuna dizilirken kalanları toplandı.

5 GPU: Devlet Siyaset Müdürlüğü

ma kamplarına sürgüne gönderildiler (Tetuyev 2016: 72). İsyanın yayılmasından endişelenen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi 14 Mart 1930'da "Kolektif Çiftlik (Kolhoz) Hareketinde Parti Çizgisinin Çarpıklıklarıyla Mücadele Hakkında" başlıklı bir karar aldı (Tebuyev 2016: 120). Silahlı büyük bir gücün ayaklanmayı bastırmak üzere Karaçay'a yönelmesi üzerine 18 Mart 1930'da Karaçay Gizli Direniş Komitesi Başkanı Abulkerim Hasanov, Sovyet Kızıl Ordusuna karşı mücadele ilan etti ve Karaçay ülkesi dört gün içinde Ruslardan temizlendi (Aslanbek 1952: 32). Karaçay'daki isyan her ne kadar zorla kolhozlaştırma politikasına karşı halkın ayaklanması gibi gösterilse de aslında işin özünde Karaçaylıların Ruslaştırılmaya ve milli kültürlerinin yok edilmesine karşı bir direnişleri söz konusuydu. Nitekim ayaklanma sırasında bir "İstişare Kurulu" seçen isyancılar ayaklanmanın sloganlarından birini "dini hayatın yeniden canlanması" olarak belirlemişlerdi (Karaketov vd. 2014: 72).

Sovyet hükümetinin Kuzey Kafkasya Bölge Komitesi birinci sekreteri Yefim Yevdokimov, raporlarında Karaçay bölgesini "haydutluk açısından en kötü etkilenen yer" olarak tanımlıyordu. Buna göre, bütün Karaçay Özerk Bölgesi isyanın pençesindeydi. Gizli polis güçlerini güçlendirmek ve yüzlerce silahlı isyancının özerk bölgenin başkenti Mikoyan Şahar'ın yanı sıra diğer Karaçay kasabalarına ve Kislovodsk (Narsana) şehrine ilerlemesine karşı koymak için, düzenli ordu birlikleri Sovyet hükümeti tarafından Karaçay'da mevzilendirildi. Yevdokimov, durumun hızla kontrol altına alınamamasından korkuyordu. 1930 baharındaki olaylar sırasında kaç kişinin öldürüldüğünü kesin olarak belirlemek imkânsızdı. Gizli polis raporuna göre, güvenlik güçleri Karaçay'da yoğun çatışmalardan sonraki 10 gün içinde yaklaşık 200 isyancıyı öldürdü. Yüzlercesi tutuklandı ya da teslim oldu. Kızıl Ordu'nun Kuzey Kafkasya askeri bölgesi komutanı General İvan P. Belov, Nisan 1930'da Karaçay'daki çatışmalarda çoğu Kızıl Ordu askeri olmak üzere 24 Sovyet askerinin öldüğünü ve 34 askerin yaralandığını açıkladı. Karaçay'dan ise toplam 417 isyancının öldürüldüğü bildirildi (Perović 2016: 253).

Düzenli Sovyet askeri birlikleri çok geçmeden bu silahsız ve zayıf Karaçay-Malkar direnişçilerine karşı saldırıya geçtiler. Tank ve uçaklarla desteklenen Kızıl Ordu'ya karşı koyamayan direnişçiler Kafkas Dağları'na çekildiler. Kafkasya'daki bu isyanların bütün Sovyetler Birliği'nde uyandıracağı olumsuz etkilerden çekinen Stalin, Karaçay-Malkar halkıyla anlaşma yoluna gitti. Stalin, 1930 yılı Nisan ayında Pravda gazetesinde yayımlanan bir makalesinde, Kafkasya'da komünist sistemin uygulanışındaki başarısızlığın suçunu yerli idarecilere yükleyerek, buna sebep olanların cezalandırılacağını ve halk haklarının geri verileceğini yazdı (Tekeyev 2017: 35). Stalin'in bu sözlerine inanamamakla birlikte, Karaçay-Malkar halkı çaresizlik içinde silahlarını bıraktı. Ancak Abulkerim Hasanov önderliğindeki bin kişilik silahlı direniş grubu

dağlarda kalarak Sovyet hükümetiyle savaşa devam ettiler (Aslanbek 1952: 34).

Karaçay-Malkar'da idareyi ele geçiren Bolşevikler derhal askeri mahkemeler kurarak, ayaklanan halkı yargılamaya başladılar. Bu sırada üç bin kişi kurşuna dizildi, on yedi bin kişi de Sibirya'da çalışma kamplarına sürgüne gönderildi. Uzun yıllar Karaçay bölgesi kadısı olarak görev yapan aydın din adamı Cagafar Haçirov da tutuklandı ve gözaltında iken öldürüldü. Binlerce kitaptan oluşan kütüphanesi Bolşevikler tarafından halkın gözü önünde yakılarak yok edildi (Nahuşeva 1998: 286).

1932 yılından 1934 yılına kadar Karaçay'da zorla kolhozlaştırma (devletleştirme) çalışmalarına devam eden Bolşevikler, bütün Karaçay halkını Sovyet devletine köle haline getirdiler. Sözgelimi, 1932-1933 yıllarında Sovyet yöneticileri tarafından iflah olmaz kulaklar⁶ olarak sınıflandırılan Karaçay Özerk Bölgesi'nden yaklaşık 20 aile, Stavropol eyaletinin Divnoye köyüne ve bozkır bölgelerine tahliye edildi. Bununla birlikte, kulakların en büyük tehciri 1935'in başlarında gerçekleşti. Sovyetler Birliği NKVD'si⁷ tarafından 15 Temmuz 1935'te hazırlanan "1935'in ilk yarısında kulakların ve anti-Sovyet unsurun tahliyesi üzerine" başlıklı belgesine göre, 1 Mart'tan 8 Mart 1935'e kadar toplam 228 aile (1.287 kişi) Karaçay'dan tahliye edildi. Kulaklıktan çıkarılan sakinlerin çoğu için sürgün yeri, Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nin Bayavut köyü idi (Atayev 2015: 18).

Bunun üzerine, Karaçay-Malkarlılar hükümete karşı tekrar ayaklandılar. Ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastıran Sovyet hükümeti, isyancı üç bin aileyi daha sürgüne gönderdi.

Repressiya Dönemi

1936 yılı ve sonrasındaki gelişmeler Sovyetler Birliği tarihinde dönüm noktası kabul edilen olayların başlangıcı sayılır. 1936'da Stalin Anayasası kabul edilmiş ve 1937'de bu anayasanın esasları üzerinden Sovyetler Birliği'nde sözde "ilk gerçek demokratik seçimler" yapılmıştı. Stalin, bütün Sovyetler Birliği halklarının artık gönüllü olarak ve değiştirilemez biçimde sosyalizm yoluna girdiğini söylüyor, Komünist Partisi içindeki muhalif kanadın burjuva sınıfının menfaatlerine hizmet ettiğini ileri sürüyordu. 3 Mart 1937'de Komünist Partisi Merkez Komitesinde bütün üyelerin hazır bulunduğu bir toplantıda bu görüşünü ifade eden Stalin, parti içi muhaliflerin halk düşmanı olarak kabul edilmelerini ve temizlenmelerini emretti (Aslanbek 1990: 47).

6 Kulak: Sovyetler Birliğinde zengin köylü sınıfı. 1930 yılı Ocak ayında Sovyet hükümeti bunları tamamen ortadan kaldırma kararı aldı (Vernadsky 2009: 426).

7 NKVD: İçişleri Bakanlığı Halk Komiserliği

Karaçay'da rejim aleyhtarı, burjuva, halk düşmanı gibi suçlamalarla tutuklamalar daha 1936 yılının ikinci yarısında başlamıştı. Yirmi yıl boyunca Komünist Partisi'nin faal üyeliğini yapan, samimi ve idealist birer komünist olan yerel unsurlar tasfiye amacıyla yok ediliyorlardı. NKVD teşkilatı zan altında olan herkesi potansiyel birer rejim düşmanı olarak suçlayarak ortadan kaldırıyordu. Kendilerini halkın hizmetine adayanlar, Bolşevik Devrimi öncesinin aydınlarından kalanlar NKVD'nin ilk kurbanlarıydılar (Tebuyev 1997: 24). Bunların arasında doktorlar, öğretmenler, avukatlar, mühendisler, şairler, yazarlar, sabık Çar taraftarı subaylar ve diğerleri vardı. NKVD'nin ikinci darbesi 1920'lerdeki Sovyet işgallerinin başlangıcı sırasında Bolşeviklerin destekçisi olan yerli komünistlerin üzerine geldi. İdam edilen üçüncü grup ise, tahsilli ve Bolşevik yönetim altında eğitilmiş, komünist amaçlara inançla ve korkmadan hizmet eden, sözde proleter aydınlardan oluşuyordu. NKVD'nin bu gruba yaptığı saldırı, repressiya döneminin hiç beklenmeyen bir tarafıydı (Aslanbek 1990: 47).

1936-1938 yılları arasındaki repressiya döneminde Karaçay'da yönetimi eline geçiren NKVD teşkilatının kurşuna dizdiği, işkencelere maruz bıraktığı ve sürgüne gönderdiği Karaçaylıların sayısı 7 bin kişiyi bulmuştu. Bunlardan idam edilen Karaçay aydınlarından bazıları şunlardı (Aslanbek 1952: 39-42).

1- Parti üyesi olmayan aydınlar:

İsmail Akbayev (İlk Arap harfli Karaçay alfabesini hazırlayıp 1916 yılında *Ana Tili* (Ana Dili) adlı kitabı yayımlayan aydın ve şair), Tavbiy Hubiyev (doktor), Hasanbiy Hubiyev (doktor), Nürçük Koçkarov (doktor), Ramazan Kuvatov (matematikçi), Seyitbiy Kırımşamhalov (Binbaşı), İsmail Karaketov (fizikçi, Karaçay Özerk Bölgesi eski Eğitim İşleri Başkanı), Ramazan Tekeyev (hukukçu, Karaçay Eyalet Mahkemesi eski başkanı), İshak Bayçorov (yüksek maden mühendisi, kömür madenleri müdürü), Ahmat Kubanov (yüksek maden mühendisi, gümüş madenleri müdürü), Aslanbek Koçkarov (yol mühendisi), Osman Hasanov (öğretmen), Azret Urtenov (şair, edebiyatçı, idam edilmedi ancak 1955 yılına kadar hapisnede kaldı).

2- 1920 yılında Karaçay milli kurtuluş hareketi bastırıldıktan sonra Bolşeviklerle barışarak Komünist Partisi'ne girenler:

Umar Aliyev (1921-1923 arası Karaçay devrim komitesi başkanı, Lenin ve Troçki'nin arkadaşı, 1924-1933 arası Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü başkanı, pek çok tarih kitabının yazarı, Moskova Kızıl Profesör Enstitüsü mezunu), Ahmat Begevulov (Komünist Komitesi Propaganda Şubesi Başkanı, *Devrim ve Dağlı* dergisinin editörü, Moskova Kızıl Profesör Enstitüsü mezunu), Kurman Kurciyev (Karaçay İcra Komitesi Başkanı, 1924-1928 yıllarında Karaçay'ı sovyetleştirmedeki başarısından dolayı Kızıl Bayrak nişanı almıştı, partinin zorla

kolhozlaştırma hareketine karşı çıkmıştı), İslam Hubiyev ((İslam Karaçaylı müstear adıyla tanınan meşhur yazar ve gazeteci), İmmolat Hubiyev (Rostov şehrindeki Kuzey Kafkasya müzesinin müdürü, Karaçay Özerk Bölgesi Dil Kurumu Başkanı), İsmail Baykulov (Karaçay Özerk Bölgesi Teftiş Kurulu üyesi), Muhammed Batçayev (Parti yüksek yöneticisi), Abulkerim Halkeçov (Karaçay Özerk Bölgesi başkan yardımcısı).

3- Sovyet döneminde yüksek komünist okullarında eğitim görenler ve Karaçay Özerk Bölgesi yönetiminin en önemli mevkilerine getirilenler:

Hasan Appayev (Karaçay Özerk Bölgesi idaresinin savcısı, parti müfettişliği daimi üyesi, Karaçay parti yönetim komitesi birinci sekreteri, yazar), Ashot Biciyev (yazar, şair çevirmen, operatör doktor, Karaçay Özerk Bölgesi hastanesi başhekimisi, idam edilmedi ancak 1937-1956 yılları arasında hapse mahkum edildi), Kasım Botaşev (parti yöneticisi, Karaçay Özerk Bölgesi yönetimi icra komitesi başkanı), Hızır Uzdenov (Karaçay Özerk Bölgesi yönetimi Moskova temsilcisi), İslam Tambiyev (tarihçi, yazar, Kuzey Kafkasya Parti Komitesi müfettişi, Karaçay Özerk Bölgesi Eğitim Dairesi Başkanı, Bilimsel Araştırma Enstitüsü müdürü), Aliy Soltan Gerbekov (Karaçay Milli Yayınlar müdürü), Tavsoltan Karabaşev (*Kızıl Karaçay* gazetesi editörü), Ashot Botaşev (Karaçay Özerk Bölgesi Askeri İdare başkanı), Mahmut Sozarukov (Karaçay Özerk Bölgesi Komünist Gençlik Teşkilatı başkanı).

NKVD'nin tasfiye hareketi sırasında yukarıda sıraladığımız aydınların dışında Karaçay-Malkar halkından yüzlerce memur ve binlerce işçi ve kolhoz köylüsü de tutuklanarak sonu belirsiz bir yolculuğa çıktılar. Tutuklanan Karaçay-Malkarlılar eski Çarlık düzenini geri getirmeye çalışmak, bu amaçla düşman burjuva devletler ile iş birliği yapmak, halkın aleyhine ekonomi, kültür ve diğer alanlarda zararlı faaliyetlerde bulunmak gibi uydurma suçlarla itham ediliyorlardı (Aslanbek 1952: 44). Sovyet resmî belgelerinde Troykaların⁸ verdiği ceza infaz hükümlerine göre Karaçay'da 1937 yılında 218, 1938 yılında 144 mahkûmun kurşuna dizildiği görülmektedir (Tebuyev 2016: 120). 10 Temmuz 1937'de kurulan başkan Antonov ve üyeler Kalmukov ile Hagurov'dan teşkil edilen Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti troykasının kararıyla 339 kulak ve 21 mahkûmun idam cezası infaz edilmişti (Kakağasanov 2014: 2).

1938 yılı başlarında Karaçay ve Malkar bölge yönetimlerine yerleştirmek üzere NKVD tarafından itimat edilen tek bir Karaçay-Malkarlı bile kalmamıştı. Kanlı terör olarak da adlandırılan repressiya döneminde Sovyet yetkilileri Karaçay ve Malkar bölgelerinin yönetim kadrolarına 1930 yılında olduğu gibi

8 Troyka: NKVD (İçişleri Bakanlığı Halk Komiserliği)'nin 3 üyeden meydana gelen yargılama ve infaz kurulu.

dışardan Rus bürokratları doldurdular. Kadro meselesi böylece daha da karmaşık bir hal aldı. Geçmişte ülkelerini kişisel güvenlik sebebiyle terk eden birçok eski Karaçay-Malkar aydını gibi, üniversitelerden veya enstitülerden mezun olan yüzlerce genç, baskılardan korkarak Karaçay-Malkar'a dönmeler ve Sovyetler Birliği'nin en uzak yerlerinde kalarak iş aradılar. Hatta öğrencilerin büyük çoğunluğu da aynı sebeplerle yaz ve kış tatillerinde Kafkasya'ya gelmekten çekiniyorlardı. Bundan dolayı Sovyet yetkilileri kıdemli parti ve idari hizmetlere NKVD elemanlarını, daha aşağı mevkilere ise tahsilsiz ve yarı okuryazar gençleri doldurmak zorunda kalmışlardı. Böylece Karaçay Özerk Bölgesi yönetimi tek Karaçaylı kalmamak üzere NKVD'nin eline geçti (Aslanbek 1990: 48). Bu operasyon genel hayat şartlarında, özellikle kültür ve ahlak sahasında yıkıcı oldu ve milli kültür özelliği taşıyan her şey yok edildi. Repressiya döneminde Karaçay ve Malkar'da kolektif çiftliklerde de ciddi bir iş gücü açığı ortaya çıktı.

1936-1937 yılları boyunca NKVD'nin operasyonlarında 875 Karaçaylı kadın tutuklanarak hapse atıldı. Bu rakam 1930 yılında Sovyetlerin özel mülkiyeti kaldırarak zorla kolhozlaştırma döneminde Karaçay'da meydana gelen on ayaklanmada tutuklanan kadınların iki katıydı. Bu kadınların bazıları kocalarıyla birlikte tutuklanırken, diğerleri kocalarının ve oğullarının tutuklanmaları sırasında gizli polis uyguladığı vahşeti açıkça protesto ettikleri için, bazıları da Dağıstan'a, Çeçenistan'a ya da Kafkasya'nın diğer bölgelerine gizlenmek için kaçan kocalarının veya oğullarının yerine tutuklandılar (Aslanbek 1990: 48).

Tutuklamaların yanı sıra Karaçay-Malkarlıların evlerinde de aramalar yapılıyor, değerli eşyalar, mektuplar, fotoğraf albümleri ve kitaplara da el konuyordu. Eski mektuplar ve fotoğraflar tutuklananların halk düşmanları ve burjuva milliyetçiler ile bağlantılarını kanıtlamak için kullanılıyordu. Evlerdeki kitapların ise insanların siyasi görüşlerini yansıttığına hükmediliyordu. Herhangi bir evde bulunan "siyasi yönden zararlı" bir kitap masum bir vatandaşın tutuklanmasında bahane olarak kullanılabilirdi.

Geçmiş yıllarda kurulan ilişkiler de tutuklanmaya sebep teşkil edebilirdi. Söz gelimi, bir rejim aleyhtarı ile aynı kuruluştaki veya dairede çalışmış olanlar veya bir iş için "burjuva milliyetçisi" birisi tarafından yetkililere tavsiye edilenler repressiya döneminde artık düşman unsur kabul edilerek hapsedilmişler ya da idam edilmişlerdi. Akrabalık bağlantıları da bu dönemde sorgulanıyor; babası, annesi, kardeşi, damadı tarafından milliyetçilerle ilişkisi olanlar, 1930 Karaçay İsyanı'na katılanlar kurban olarak tespit ediliyordu. Bir "düşmanla" arkadaşlık, tanışıklık, bir yolculukta tesadüfen karşılaşma, aynı kompartımanda seyahat etme, aynı masada yemek yeme, aynı otele kalma gibi "şüp-

heli” durumlar o kimsenin rejim karşıtı gruplarla bağlantısı olduğunun kanıtı olarak kabul ediliyordu. Gizli polis bu sıkı ve her tarafı saran ilişkiler ağının çözümüyle meşguldü. Büyük ölçüde Ruslardan teşkil olunan gizli polis tarafından kurban olarak seçilen kişi istisnasız olarak düşmanın aktif ya da pasif iş birlikçisi olarak görülürdü. Masum bir insanı bir arkadaş, tanıdık, akraba, kardeş veya baba bile olsa savunmak, himaye etmek mümkün değildi. Suçlu lehinde tek bir söz söyleyen savunmacının kendisi de suçlu olarak damgalanırdı (Aslanbek 1990: 48).

Repressiya döneminin yarattığı bu kâbus atmosferi insanlar arasında karşılıklı şüphe ve güvensizliğin şimdiye kadar bilinmeyen psikolojik şartlarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Kardeşler, yakın akrabalar, ayrılmaz arkadaşlar birbirleriyle görüşmeyi kestiler, birbirlerinin evlerine gitmekten kaçınırdular, hatta hasta ziyaretlerini bile bıraktılar. Karaçay-Malkar toplumu içinde birbirinden şüphe etme ve karşılıklı korku iklimi hâkim oldu. Herkes haphane arabasının her an gelebileceği düşüncesi içindeydi ve herkes her an tutuklanmaya hazırdı. Yiyecek ve giyeceklerle dolu bir torba ya da çanta önceden hazırlanmış, böylece geride gözleri yaşlı ve üzüntülü bir aile bırakılırken haphane için gerekli olan hiçbir şey unutulmamaya çalışılmıştı (Aslanbek 1990: 48).

NKVD'nin Karaçay-Malkar'da tutuklamalarda uyguladığı standart bir suçlama yöntemi vardı. Buna göre tutukluya şu suçlar isnat edilirdi:

1. Kafkasların Sovyetler Birliği'nden ayrılması amacını taşıyan ve bağısız bir burjuva devleti kurmaya çalışan Kafkasya devrim karşıtı örgütün faaliyetlerinde yer almak, ayrılıkçı gruplarla bağlantılı olmak.
2. Sovyet komünist rejimini burjuva devletlerin yardımıyla yıkmayı ve Kafkasya, Azerbaycan, Kırım, İdil-Ural ve Türkistan'ı içine alan federal bir Türk devleti kurmayı amaçlayan gizli bir Pantürkist teşkilata katılmak.
3. Komünist Partisi muhalifi Troçki-Buharin merkeziyle ilişkili olmak ve onun planlarını Karaçay ve Malkar'da uygulamak. Bu planlar şunlardı:
 - 1930'da Karaçay-Malkar'da devrim aleyhtarı bir isyanı hazırlamak.
 - Kafkas Dağları'nda Kızıl Orduya karşı çarpışan Karaçay-Malkar savaşçılarını korumak ve silah yardımında bulunmak.
 - 1930-1934 yılları arasındaki zorla kolektifleştirme hareketine zarar veren Karaçaylıları himaye etmek.
 - Sovyet karşıtı kişileri kolektif çiftlik yöneticisi olarak tayin etmek.

- Göreve karşı olan güveni sabote etmek, hayvan ve ürün miktarını çoğaltma planlarını sabote etmek.
- Karaçaylıları ve Malkarlıları kolektif çiftlik sisteminden nefret ettirmek için kışkırtmak.
- Kolektif çiftlik kârlarının düşürülmesine çalışmak ve benzerleri...

4. Eğitim ve kültür alanlarındaki sabotajlar:

- Sovyet ve Rus aleyhtarı milliyetçilerin ve Pantürkist unsurların eğitim hizmetlerine atanması.
- Yüksek öğrenim kurumlarına rejim karşıtlarının, zenginlerin, din adamlarının ve feodal beylerin çocuklarının gönderilmesi.
- Milli okullarda Rusça öğrenmeyi reddetme veya Rusçaya önem verilmemesi.
- Okul sözlükleri ve ders kitaplarının burjuva milliyetçiliği ve Pantürkizm ruhuna uygun olarak yazılması.

Bunların dışında daha belirgin suçlarla itham edilenler de vardı. Bu suçlar şunlardı: Kolektif çiftliklere karşı isyanda ilk ateşi açanlara bilerek izin vermek, ürün hasadını ve harmanı geciktirmek, kolektif çiftlik işçilerinin çalışma günlerini hatalı kaydetmek, işçilere kanunsuz avans vermek, Sovyet rejimi ve kolektif çiftlik karşıtı propaganda yapmak, Beyaz Ordu'da geçmişte yapılan hizmetleri açıklamamak, 1920 ve 1930 isyanlarına katıldığını gizlemek, Sovyet karşıtı direnişçilerle iş birliği yapmak, Türkiye, Almanya, Polonya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerden mektup almak, geçmişte GPU ve NKVD görevlilerinin öldürülme olaylarına katılmak (Aslanbek 1990: 49).

Tutuklanan Karaçaylıların ve Malkarlıların büyük bir çoğunluğunun itham edildikleri suçları kabul etmemeleri NKVD soruşturmacılarını çok kızdırıyordu. Suçlarını kabul etmeyenler için repressiya döneminde Stalin'in İçişleri Halk Komiseri olarak görevlendirilen Nikolay Yejev'un⁹ işkence metotları devreye sokuluyordu. Bunlardan bazıları şöyle uygulanıyordu:

1. Tutuklu tamamen tükeninceye kadar, 10-15 saatlik bir süre ile bir sandalyenin kenarında oturtulur. Sorgulayanlar belirli aralıklarla değiştirilir ve her biri mahkûmu suçlarını itiraf etmesi için ikna etmeye çalışır.
2. Tutuklu 18-20 saat kadar bir duvara karşı ayakta durmaya zorlanır. Özel

9 Nikolay Yejev, 26 Eylül 1936'da NKVD'nin başına geçti ve Stalin'in Büyük Terör olarak adlandırılan 1937-1938 kitlesel imha operasyonlarının yöneticisi oldu (Gregory vd. 2006: 7).

olarak eğitilen köpekler mahkûmun en küçük bir hareketinde ya da otur-
maya teşebbüs etmesi halinde saldırmak üzere hazır beklerler.

3. Tutuklunun kol ve bacakları bükülür, tırnaklarının altına sivri maddeler batırılır, dayanılmaz acılar vermek ve tutuklunun gururunu kırmak için makatına katı maddeler sokulur ve basınçlı sıvı verilir.
4. Tutukluya deli gömleği giydirilir.
5. Tutuklu çıırılçplak soyulur, elleri bağlanır ve farelerin yediği cesetlerle dolu bir zindana atılır. Fareler birazdan bu yeni kurbanda saldırırlar.
6. Tutukluya, içinde kan kaybederek şuurunu yitirinceye kadar başını sıkıştıracak demir bir miğfer giydirilir.
7. Tutuklu içinde oturamayacağı, ayakta duramayacağı ya da uzanamayacağı, betondan yapılmış çivili bir fıçıya konulur. Fıçı buzlu suyla doldurulur.

İşkenceden sora tutuklu yarı ölü bir halde sürüklenerek hücrelerine götürülürdü. Daha sonraki günlerde tekrar sorguya çağırılabilirdi. Eğer suçlamaları reddederse tekrar yeni işkencelere maruz bırakılırdı. Tutukluların birçokları bu işkencelere dayanamayarak intihar etmişlerdi. Cesetler sorgulamaya getirilen tutukluların görebilecekleri biçimde teşhir edilirdi.

Karaçay-Malkarlı tutuklular için hükümler genellikle kapalı kapılar ardında NKVD'nin "troyka" olarak adlandırılan Kafkasya Bölgesi üçlü komisyonu tarafından verilirdi. Kararın hiçbir şahit, savunma veya temyiz hakkı yoktu. Önemli bir nokta da şudur ki suçlanan hiçbir Karaçaylı ya da Malkarlı meşru bir mahkemede hüküm giymemiş ve suçlarını kabul etmemişti. NKVD açık mahkemeden korkuyordu çünkü daha önce Karaçay'da göstermelik bir mahkemede yargılanan Karaçaylılar ifadelerinin ön soruşturma esnasında baskı altında bırakılarak zorla alındığını bildirmişlerdi (Aslanbek 1990: 49).

Repressiya olarak da adlandırılan 1937-1938 Kızıl Terör yıllarında Bolşevikler Karaçay-Malkar aydın tabakasını ve halk kitlesini böyle yok ettiler. Bilhassa aydın tabakasının imhası Karaçay-Malkar halkının gelişmekte olan kültürüne büyük bir darbe vurdu. Bu suretle repressiya yalnızca siyasi alanda değil kültürel alanda da Karaçay-Malkar halkına tatbik edildi. Bu dönemde Karaçay-Malkar dilinde yayımlanmış edebi eserlerden başlayarak, dil, tarih, coğrafya, arkeoloji, sanat konularındaki her türlü kültür malzemesi NKVD ajanları tarafından toplanarak meydanlarda yakıldı. Ders kitapları, sözlükler, imla ve terim kılavuzları, yabancı dillerden tercüme edilen kitaplar hatta Marksist eserler bile bu kızıl terörden kurtulamadı. Karaçay-Malkar dili için kabul edilen dil, tarih, coğrafya, matematik, fizik ve diğer bilim alanlarındaki terimler

ve imla kuralları kaldırılarak yerine Rusça terimler ve yazım kuralları sokuldu.

Karaçay-Malkar halkının sağlam millî temellere oturan ve gelişmekte olan kültürünü yok ederken Bolşevikler şu gerekçeyi ileri sürüyorlardı:

“Milliyetçiler ve Pantürkistler Karaçay-Malkar halkının kültürünün doğru yolda gelişmesini önlemişler ve Rus halkının kültürüne aykırı bir yol tutmuşlardır. Karaçay-Malkar halkının gerçek gelişmesi geri fikirli Doğu’da ve soysuzlaşmış Batı’da değil, sosyalist Rus kültürüne sıkı bağlı kalmakta, ona yaklaşmakta ve büyük Lenin ve Stalin’in dili olan zengin Rus dili temellerine dayanmaktadır¹⁰.” (Aslanbek 1952: 46).

Repressiya Döneminde Karaçay-Malkar Edebiyatı

Çarlık devrinde Karaçay-Malkar halkının dilini yazıya aktaracak bir alfabesi yoktu. Halk şairi Kazım Meçiyev, küçük yaşlarda aldığı Arapça ve Farsça eğitimi sayesinde Arap harfleriyle tanışmış ve XIX. yüzyılın son çeyreğinde kendi geliştirdiği bir imla ile Karaçay-Malkar dilinde söylediği şiirleri Arap harfleriyle yazıya aktarmıştı. İslam Kırımşavhal, Safar-Aliy Orusbiy, Misost Abay gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında yetişen Karaçay-Malkarlı aydınlar Latin ve Rus harflerine dayalı bir Karaçay-Malkar alfabesi oluşturma çabalarına girişmişlerdi. İmmolat Hubiy Rus kiril harfleri ile bir Karaçay alfabesi meydana getirmiş, onun ardından 1908 yılında İslam Kırımşavhal Latin harfleriyle bir Karaçay alfabesi oluşturmuştu. Ancak her iki alfabe de baskıda kullanılmadan ortadan kaldırılmıştı. 1916 yılında İsmail Akbay’ın Arap harfleri ile hazırladığı Karaçay alfabesiyle Gürcistan’ın Tiflis şehrinde yayımladığı *Ana Tili* (Ana dili) adlı okuma kitabı Karaçayca yayımlanan ilk kitap oldu (Hubiy’ın 1988: 11). Rusya İmparatorluğu’nun yıkılıp yerine Sovyetler Birliği’nin kurulmasından sonra Sovyet-Bolşevik egemenliğine giren Karaçay-Malkar halkı için 1924 yılında Latin harflerine dayalı bir alfabe oluşturuldu. Umar Aliyev’in *“Cangı Karaçay-Malkar Elible”* (Yeni Karaçay-Malkar Harfleri) adlı kitabı aynı yıl yayımlandı ve yeni alfabenin Karaçay-Malkar halkına tanıtılması sağlandı (Hubiy’ın 1988: 56). Malkar bölgesinde de Mahamet Eneyev Malkarlılar için Latin harflerinden oluşan bir alfabe hazırlayarak yayımladı. Bu sebepten çağdaş Karaçay-Malkar yazılı edebiyatının doğuşu Sovyet propagandacıları tarafından 1924 yılı olarak kabul edilir (Töppel’ın 1995: 110).

1924 yılından itibaren Karaçay Özerk Bölgesi’nde yayımlanan “Kızıl Karaçay”, “Tavlu Carlıla” (Dağlı Yoksullar) ve “Tavlu Caşav” (Dağlı Hayatı) adlı gazeteler ile, Kabardin-Balkar Özerk Bölgesi’nde yayımlanan “Kızıl Kabardey” ve “Kara

¹⁰ Gerçekte Lenin de Stalin de Rus asıllı değillerdi. Lenin’in etnik kökenlerinin Kalmuk Moğollarına, Çuvaşlara ve Ukrayna Yahudilerine dayandığı, Stalin’in ise aslen Gürcistan’da yaşamakta olan Kafkas halklarından Güney Osetlerden olduğu bilinmektedir.

Halk” adlı gazetelerde bazı şairlerin Karaçay-Malkar Türkçesinde yazılmış ilk şiirleri yayımlanmaya başladı. İslam Karaçaylı (Hubiyev), İssa Karaketov, Abidat Botaşeva, Said Şahmırzayev, Salih Hoçuyev, Ahmadiya Ulbaşev, Omar Etezov, Abdul-Kerim Batçayev, Davut Baykulov, Tohtar Borlakov, Azret Urtenov gibi genç şairler ilk şiirlerini bu gazetelerin sayfalarında okuyucularına sundular. 1930’lu yıllarda Karaçay edebiyatına Hasan Bostanov, Mahamet Urusov, Osman Hubiyev, Halimat Bayramukova gibi Sovyet ihtilali yıllarında doğmuş ve Sovyet rejiminde yetişmiş genç edebiyatçılar katıldılar (Akbayev 1965: 10).

1930’ların başında Sovyet edebiyatı sahasında “Sosyalist Gerçekçilik” (Sosyalist Realizm) adı altında yeni bir edebiyat ideolojisi hayata geçirildi. Sovyet kaynaklarında “yeninin eski ile mücadelede gerçeği aksettirme aracı” olarak nitelendirilen bu edebi / ideolojik akım Sovyet vatanperverliği ve halkın komünist toplum uğrundaki mücadelesi gibi prensiplere dayanıyordu (Karça 1969: 33). Felsefi kökeni Marksist felsefe üzerine inşa edilen sosyalist gerçekçilik, siyasi kökenini Bolşevik hareketinden, edebi ve estetik yönünü ise klasik Rus edebiyatından alıyordu (Tagızade 2006: 9).

1930’lu yılların Karaçay-Malkar edebiyatında genç yazarlar ve aydınlar Sovyet rejiminin hiçbir yönünü eleştirmeden, yeni bir hayatın ve sistemin içinde kendilerini bulan Karaçay-Malkar köylülerine bu rejimin getireceği mükemmel hayat şartlarını tasvire başladılar. Genç şairler şiirlerinde Kafkas halklarının geleneksel hayat tarzı olan hayvancılık ve tarımı nasıl geliştireceklerini yazmaya koyuldular. Edebî hiçbir değer taşımayan, Lenin ve Stalin’i göklere çıkaran, komünist rejimi ve kolhoz sistemini öven ideolojik şiirler gazete ve dergi sayfalarını doldurmaya başladı.

1930’lu yıllarda rejimi öven basit mısralardan oluşan şiir kitapları birbiri ardına çıkmaya başladı. Bert Gurtuyev’in “Kızıl Sesler”, Habu Katsiyev’in “Yürek Sevinci”, Kerim Otarov’un “Mısralar ve Şiirler”, Canakayıt Zalihanov’un “Benim Sesim”, Safar Makitov’un “Ben Şarkı Söylüyorum” adlı şiir kitapları yayımlandı. Bu kitapların hepsi Komünist Partisi’ne, onun yöneticilerine, Sovyet rejimine, kolhoz düzenine övgülerle dolu olan yayınlardı (Töppelanı 1995: 120).

1938 yılında repressiya döneminin en şiddetli günlerinde yayımlanan şiir kitabında Malkar şairi Safar Makitov “Kün” (Güneş) adlı şiirinde duygularını şöyle terennüm ediyordu:

*Tavladan urgan
Cengil celçik
Koyçuğa hıçwun tiyedi,
Meni kolhoz koyçum*

Malkar Tavladan
Stalinge salam iyesi.

“Dağlardan esen
Hafif rüzgâr
Çobana tatlılıkla dokunuyor,
Benim kolhoz çobanım,
Malkar Dağlarından
Stalin'e selam gönderiyor.” (Makitov 1938: 8)

Aynı dönemde Malkar şairi Said Şahmırzayev “Sürüvçü” (Çoban) adlı şiirinde Karaçay-Malkar Dağlarına adeta bir fırtına gibi giren Sovyet rejiminin yoksul Dağlıları nasıl kurtardığını ve onları hayatlarına bir kızıl güneş gibi doğduğunu şu basit mısralarda dile getiriyordu:

Bir zamanda tavlada
Bayga malçı boluvçem;
Bu çaşavdan men bezip,
Dorbunlada turuvçem...

Keçe kesim cangızlay
Istavatda turganlay,
Urup cetdi bir boran,
Tavnu, taşnı urganlay.

Ol borannı içine
Men da kirdim, kuvandım,-
Ol borannı küçünden
Men da erkinlik aldım.

Tavlarımndan zalimle
Sora ahır taydıla.
Kızıl kün carıganda,
Carlıla kuvandıla.

“Bir zamanda dağlarda
Zengine çoban olmuştum;
Bu hayattan ben bezip,
Mağaralarda yaşıyordum...

Gece kendim yalnız başıma

Ağılda dururken

Esip geldi bir fırtına,

Dağı taşı titreterek

O fırtınanın içine

Ben de girdim, sevindim,-

O fırtınanın gücüyle

Ben de hürriyet kazandım.

Dağlarımdan zalimler

Sonra ebediyen yok oldular.

Kızıl gün aydınlandığında,

Fakirler sevindiler.” (Töppelanı 1995: 118)

Görsel 3. Azret Urtenov

Karaçay şairlerinden Azret Urtenov da “Kolhozçu Caş Tölünü Cırır” (Kolhozcu Genç Neslin Şarkısı) adlı şiirinde Karaçay’ a getirilen kolhoz düzenini şöyle övüyordu:

Biz ösebiz canğı colda

Em cengebiz har işde

Çaçıratabız çırmavlanı

Kolhoz üçün küreşde

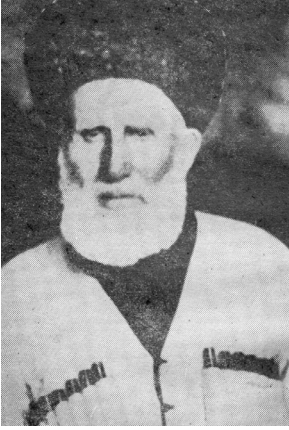
“Biz geliyoruz yeni yolda

Hem de üstün geliyoruz her işte

Dağıtıyoruz engelleri

Kolhoz için mücadelede”

(Örtenlanı 1959: 122)

Görsel 4. İsmail Semenov

Halk şairi İsmail Semenov da 1937 yılında yayımlanan şiir kitabında kolhoz düzenine şu övgüleri diziyordu:

*Caşasın kolhozubuz,
Zalimleni tas etgen,
Carlılanı kalası,
Unukganlanı baş etgen.*

*Caşav alsın kolhozubuz,
Ming cıllanı tınçaysın,
Carlı-calçı köb işlesin,
Kıyınından aşasın.*

*“Yaşasın kolhozumuz,
Zalimleri yok eden,
Yoksulların kalesi,
Ezilenleri başa getiren.*

*Ömrü çok olsun kolhozumuz,
Binlerce yıl rahat etsin,
Fakir-işçi çok çalışsın,
Emeğinin karşılığını yersin.” (Semenlanı 1937: 61)*

Yüz yaşına gelmiş Karaçay halk ozanı Kasbot Koçkarov da rejimin direktifiyle kolhoz düzenini öven şu satırları 1931 yılında kaleme alıyordu:

*Uzak Karaçay tavlaga
Sovyet vlast kelgendi
Carlılağa savgaga
Nasıb caşav bergendi*

*Ömürü carlı caşaganla
Kolhoz caşavnu kuraybız
Oldu bizge dariy kiydirgen
Kuvançlı bolub turabız*

“Uzak Karaçay Dağlarına
Sovyet hükümeti geldi
Yoksullara hediye olarak
Talihli bir hayatı verdi

Ömür boyu fakir yaşayanlar
Kolhoz hayatını kuruyoruz
Odur bize ipekli giydiren

Sevinç içinde duruyoruz” (Habiçlanı 1986: 229)

Stalin’in “Kanlı Terör” döneminde edebiyatta sosyalist gerçekçilik ideolojisinin yazarları fikir hürriyetinden mahrum bıraktığı ve onları Sovyetler Birliği Komünist Partisinin bir nevi propagandacıları haline getirdiği anlaşılmaktadır. Şüphesiz ki bu yazarlar içinde buldukları korkunç hayat şartları sebebiyle repressiya döneminde halkın gerçek durumunu eserlerine aksettirecek halde ve cesaretle değildiler. Yazar ve şairlerin hemen hepsi ruhi bir şok içinde yarınların onlara ne felaketler getireceği endişesinde idiler. Yine de hayşiyet sahibi bazı yazarlar “sosyalist gerçekçilik” metodunun onlardan talep ettiği yazı ve şiirleri kaleme almaktan ısrarla kaçınmış, şuurulu bir biçimde bu ideolojiye alet olmak istememişlerdi (Karça 1969: 34). Bunların başında XX. Yüzyıl Karaçay-Malkar şiirinin usta kalemi Kaysın Kuliyeve gelmektedir.

Repressiya Döneminde Öldürülen Karaçay-Malkar Aydınları

1937-1938 Kızıl Terör döneminde “halk düşmanı” suçlamasıyla öldürülen repressiya kurbanı Karaçay-Malkar aydınları Rusya İmparatorluğu’nun çarlık rejimi sırasında dünyaya gelmiş ve Karaçay-Malkar halkının gelişmesi yolunda ilk faaliyetlerini bu dönemde gerçekleştirmişlerdi. Bu aydınlardan Umar

Görsel 5. Umar Aliyev

Aliyev ve İsmail Akbayev hakkında şu bilgileri verebiliriz:

Umar Aliyev

25 Ağustos 1895’te Karaçay’ın Kart Curt adlı köyünde kendi halinde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Umar Caşuyeviç Aliyev, küçük yaşlardan itibaren kendi gayretiyle çalışarak Sovyetler Birliği çapında bir siyasetçi ve bilim adamı oldu. 43 yıllık ömründe Karaçay-Malkar halkının tarihinde silinmez izler bırakan Umar Aliyev doğduğu köyde bulunan ilkokulu bitirdikten sonra ailesinin maddi im-

kânsızlıkları sebebiyle bir süre çobanlık yaptı. 1907-1911 yılları arasında Malkar bölgesindeki Köndelen kasabasında medrese tahsili olarak Arapça ve ilahiyat eğitimini tamamladı. 1912-1914 yılları arasında Dağıstan'da yüksek öğrenimine devam etti. Burada Arap ve Türk dilleri ve doğu edebiyatları öğretmenliği sınavını başarıyla vererek Rusya'nın önde gelen 12 Arapça uzmanından biri unvanını aldı. 1915-1916 yıllarında Dağıstan'da öğretmenlik yaparken Bolşevik devrimci hareketine katıldı ve Çar hükümeti tarafından takibata uğrayarak Dağıstan'ı terk etmek zorunda kaldı (Laypanov 2005: 13).

Gürcistan'ın Tiflis şehrinde ve Başkurdistan'ın Ufa şehrinde bir süre doğu dilleri ve edebiyatları, fıkıh, mantık gibi dersler veren Umar Aliyev, derslerde kullandığı eğitim malzemesi ve öğretim tekniği, ilerici ve devrimci düşünceleri sebebiyle öğrenciler ve öğretmenler arasında kısa sürede büyük bir üne ve otoriteye sahip oldu. Bolşeviklerin Şubat 1917 zaferinin ardından Umar Aliyev, Tatar-Başkurt sosyalistleri ile birlikte halk arasında Bolşevik devrimci propaganda faaliyetlerine katıldı. Tataristan ve Başkurdistan'da Müslüman Öğretmenler Sendikasının kuruluş çalışmalarında yer aldı ve Temmuz 1917'den itibaren Rusya Müslüman Öğretmenler Sendikası'nın başkanı oldu. Kazan şehrine yerleşen Umar Aliyev burada kendi kurduğu *Ukituvçı* (Öğretmen) dergisini yayımlamaya başlayarak derginin sayfalarından sosyalizm, adalet, özgürlük, eşitlik ve halkların kardeşliği fikirlerinin propagandasını yaptı (Laypanov 2005: 13).

Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nin zaferinden sonra Umar Aliyev, sendika başkanı sıfatıyla devrim lideri Lenin'e bir telgraf göndererek Müslüman okulların öğretmenlerinin Bolşevik devrimini memnuniyetle karşıladıklarını bildirdi. Böylece Lenin ile tanışma fırsatını yakalayan Umar Aliyev, Rusya Müslümanları içindeki önemli bir aydın olarak 1918-1919 yıllarında Milletler Halk Komiserliğinin Kafkasya bölümü başkanı göreviyle Sovyet hükümetinde çalışmaya davet edildi. Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Lenin ile Kafkasya meseleleri konusunda pek çok kez yüz yüze görüşmeler yapan Umar Aliyev 1919 yılının baharında tekrar Moskova'ya gelerek Bütün Rusya Merkez Yürütme Komitesi olağanüstü yönetim kurulu başkanı sıfatıyla Lenin'e Kafkaslardaki faaliyetler konusunda bir rapor sundu. Aynı yıl Kırım Cumhuriyeti İçişleri Kurulu üyesi olarak çalıştı ve Kırım ile Kafkasya'da yeraltı çalışmalarını yürüttü. 1920 yılında Kafkasya Halk Komiseri unvanıyla birçok faaliyet ve kongreye katıldı. Bakü'de tertiplenen Doğu Halkları Birinci Kongresi'nde Lenin başkanlığındaki Politbüro toplantısında Rusya'nın Müslüman halklarının yaşadıkları zor şartları dile getiren Umar Aliyev, Karaçay halkının yaşantısından da özel örnekler sundu. Rus Çarı tarafından Kafkasyalıların ellerinden alınan toprakların sahiplerine iade edilmesi gerektiğini vurguladı (Laypanov 2005: 14).

Bu toplantının ardından Lenin'in kaleme aldığı kararname Politbüro tarafından kabul edildi ve Kafkasya'da 13 Kasım 1920'de Dağıstan Özerk Sovyet Cumhuriyeti, 17 Kasım'da ise Dağı Özerk Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. İkinci cumhuriyette Kabardey, Karaçay, Malkar, Oset, Çeçen ve İnguş milli bölgeleri yer alıyordu. Umar Aliyev 19 Kasım 1920'de Karaçay Milli Bölgesi'nin başkanı tayin edildi. Başkanlık görevi sırasında Karaçay halkına zarar verdiğini düşündüğü eski adet ve geleneklere savaş açan Umar Aliyev ilk önce evliliklerde uygulanan başlık parası ve çeyiz adetini yasakladı. Asırlar boyu Karaçay halkını bölen sosyal tabakalaşma sistemini, kan davalarını kaldırmak için büyük gayret sarf etti. Karaçaylılara komşu yaşayan Çerkes, Abaza, Nogay ve Rus Kazaklarıyla dostluğu güçlendirmek için özen gösteren Umar Aliyev, henüz milli özerkliğe sahip olmayan Kuban bölgesinin bu halkları ile Karaçay Milli Bölgesi'nin birleştirilmesi çalışmalarını başlattı. Bölge halkları da bu girişimi desteklediler ve Umar Aliyev başkanlığında Moskova'ya giden Karaçay, Çerkes, Abaza, Nogay ve Rus Kazakları temsilcilerinden meydana gelen bir heyet Lenin ile görüştüktan sonra Lenin'in kararıyla 12 Ocak 1922'de Kafkasya'da Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin kurulmasına onay verildi (Laypanov 2005: 15).

Ancak bu gelişme Karaçay'daki bazı yerel unsurları ve bürokratları memnun etmemişti. Umar Aliyev'i karalayan ve onu diktatörlükle, Sovyet hükümetinin milli politikasını çarpıtmakla suçlayan yazılar yayımlanmaya başladı. Kuzey Kafkasya Askeri Bölgesi komutanları Voroşilov ve Budennyi'nin baskılarıyla Umar Aliyev başkanlık görevinden alındı. Kısa bir süre Dağıstan'da çalıştıktan sonra Moskova'ya çağırıldı ve Halk Komiserliği ve Doğu Yayınevi heyetinin bir üyesi oldu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Yürütme Komitesinin bir üyesi olarak Umar Aliyev, Sovyetler Birliği'nin en yüksek yasama organının çalışmalarında aktif rol aldı ve Kırım, Kafkasya, İdil-Ural, Orta Asya, Kazakistan ve Sibiry halkları için yürütülen eğitim faaliyetlerinin literatür yayınlarının denetlenmesinde görev aldı (Laypanov 2005: 16). Umar Aliyev, Sovyetler Birliği Müslüman halklarının kullandığı Arap harfli alfabelerin reformu özel komisyonunun bir üyesi oldu. Bu alfabelerin 1924 yılından itibaren Latin esaslı harflerden oluşan yeni alfabelerle değiştirilmesi sürecinde Umar Aliyev, her türlü eğitim kurumunda yeni alfabenin öğretilmesi, öğretmenlerin, editörlerin, yayınevlerinin eğitilmesi gibi konularda önemli görevler üstlendi (Koyçuyev 2006: 45).

Arap harfli Karaçay-Malkar alfabetesinin yerine kullanılmak üzere Latin harfli bir Karaçay-Malkar alfabesi düzenleyen Umar Aliyev, bu çalışmasını 1924 yılında *Cangı Karaçay-Malkar Elible* (Yeni Karaçay-Malkar Harfleri) adıyla yayımladı (Hubiyani 1988: 56). Bu eser çeşitli düzeltmelerle 1930 yılına kadar dört kez basıldı. 1925-1930 yılları arasında bilimsel araştırma ve yayın çalışmalarına ağırlık veren Umar Aliyev'in Kafkasya halkları ve Karaçay-Malkarlıların

tarihleri, etnografyaları, dilleri ve edebiyatları konularında pek çok eseri yayımlandı. Otuzdan fazla bilimsel eser arasında *Kuzey Kafkasya Topraklarında Milli Sorun ve Milli Kültür* (1926), *Kara-Halk* (1927), *Karaçay* (1927), *Adıgey* (1927), *Karaçay-Malkar Dilbilgisi* (1930) sayılabilir. Rusça yayımlanan bu eserler ünlü Sovyet yazarı ve edebiyatta sosyalist gerçekçilik ideolojisinin öncüsü Maksim Gorki'nin de ilgisine ve beğenisine mazhar olmuştu (Koyçuyev 2006: 47).

21 Ocak 1924'te Lenin'in ölümünden sora Sovyetler Birliği'ne hâkim olan Stalin devrinde Umar Aliyev'in yıldızı sönmeye başlamıştı. Gazete ve dergilerde hakkında çıkan iftiralardan sonra 1928 yılında Komünist Parti'den ihraç edilen Umar Aliyev, yeni ekonomi politikasına ve kulaksızlaştırmaya (zengin köylü sınıfının tasfiyesine) karşı çıkmakla itham ediliyordu. 1929 yılında kısa bir süreliğine partiye dönse de kısa zaman içinde bütün resmi görevlerinden uzaklaştırıldı (Laypanov 2005: 16). 1930 yılında tekrar Moskova'ya çağırılan Umar Aliyev, 1920'li yıllarda başlattığı yeni alfabe çalışmalarının akademik konseyine başkanlık etti. Aynı yıl *Devrim ve Yazı* dergisinin yönetici editörlüğüne atandı. 1930-1935 yılları arasında Moskova'da Kızıl Profesör Enstitüsü'ne devam etti ve "ekonomi doktoru" derecesi ile mezun oldu (Koyçuyev 2006: 47).

Siyasi ve bilimsel çalışmalarının dışında Umar Aliyev halkının diline, tarihine ve kültürüne aşık bir sanat adamıydı. Şiirler yazan, hikâyeler kaleme alan Umar Aliyev aynı zamanda bir müzisyen ve besteciydi.

1936 yılında eski suçlamalarla tekrar partiden ihraç edilen Umar Aliyev, 1937'de NKVD tarafından tutuklandı ve iz bırakmadan ortadan kayboldu. Bütün çalışmalarına el konulan Umar Aliyev, NKVD tarafından Nikolay Buharin ve Aleksey Rıkov ile birlikte Stalin'e karşı komplo kurmak, milliyetçileri kilit

Görsel 6. İsmail Akbayev

noktalara yerleştirmek, bilimsel çalışmalarında casusluk niteliğinde bilgiler vermek ve halk düşmanlığı ile itham edilerek hapse atılmıştı. 1965 yılında Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu arşiv vesikalarında bulunan bir belgeye göre, Umar Aliyev beş dakikalık bir mahkemeden sonra 24 Haziran 1938'de Pyatigorsk şehri hapishanesinde kurşuna dizildi (Laypanov 2005: 17).

İSMAİL AKBAYEV

1874 yılında Kafkasya'da Karaçay köylerinden Oğarı Teberdi'de doğan İsmail Akbayev, Karaçay-Malkar yazılı edebiyatının temelini atan aydınlardan biridir. Babası Yakup Efendi Karaçay-Malkar halkı arasında ünlü bir din alimi idi. Fakat Yakup Efendi,

bunun yanı sıra toplumun sanat, eğitim ve kültür hayatının gelişmesine çok emek sarf eden aydın görüşlü bir insan olarak da tanınıyordu (Bittirli 2002: 138). 1878 yılında Yakup Efendi Karaçay'ın Uçkulan köyünde Mahamedmırza Kırımşavhal, Aslanmırza Botaş, Çaşarbek Bayramkul ile birlikte ilk defa bir okul açarak eğitime başlamışlardı. Laik sistemde eğitim veren okulların ikincisini ise Ogarı Teberdi köyünde 1879 yılında açtılar (Batçayev 2008: 3). 1883 yılında Uçkulan'dan Ogarı Teberdi köyüne göç ederek yerleşen Yakup Efendi burada da öğretmenliğe devam ederek Karaçay aydınlarının yetişmesinde öncülük etti.

Oğlu İsmail'in kendisinden daha iyi yetişmesini ve bilgi sahibi olmasını arzulayan Yakup Efendi, İsmail'i Malkar bölgesindeki Ogarı Bashan köyünde bulunan medreseye okumaya gönderdi. Ogarı Bashan'da din eğitimi alıp babası gibi imam olan İsmail Akbayev, dinî konulardan çok Karaçay halkının eğitimine, dil ve kültürüne ilgi duydu. Bunu fark eden babası Yakup Efendi, İsmail'in daha yüksek bir eğitim görmesini isteyerek onu Kazan şehrine okumaya gönderdi. Kazan'daki eğitimini tamamlayan İsmail buradan Kırım'a gelerek, Simferopol (Akmescit) şehrinde Gaspıralı İsmail'in okulunda eğitim gördü (Hatuyev 2014: 15).

Tahsil hayatına Tiflis, Bakü ve İstanbul'da devam eden İsmail Akbayev, dil, edebiyat ve kültür sahasında kendisini yetiştirdi ve geliştirdi. 1898 yılında ata yurdu Kafkasya'ya, Karaçay'daki köyü Teberdi'ye döndüğünde, elde ettiği bütün bilgileri halkına aktarabilmek arzusuyla öğretmenlik yapmaya karar verdi.

Kazan ve Kırım'da okuduğu yıllarda eğitimdeki ceditçilik hareketinden etkilenen İsmail Akbayev, eğitimdeki bu yenileşme hareketinin henüz Kafkasya'ya ulaşmamış olmasından büyük üzüntü duyuyordu. Kırım'da yayımlanan Tercüman gazetesine 1906 yılında Türkçe olarak yazdığı mektubunda dile getirdiği sözler ve düşünceler, onun bu konudaki hassasiyetini de yansıtmaktaydı.

Tercüman gazetesinin 17 Nisan 1906 tarihli nüshasında yayımlanan mektupta şunlar yazıyordu:

Hürmetli muharrir efendi,

Elbruz dağı civarında Kubanski Oblast'a bağlı Karaçay namında Müslümanlar on bir avuldan (köyden) ibaret, otuz beş binden ziyade can nüfus hesap olunuyor. Şu kadar Müslüman amma içlerinde ilim ve marifet sahibi ve bilmek aşığı var mı yok mu? Ben diyebilirim ki var, amma yoktur. Olsaydı şu kadar Müslüman içinde hem ruhani hem dünyevi ilim okutan yeni usul üzere bir İslam mektebi olur idi. Yoktur. Her bir avulda ne kadar mescit ve medrese var ise de ilim okutan muallim(ög-

retmen) ve okuyan müteallim (öğrenci) yoktur. Olanı da olduğu da on sene içinde Arap lisanında ve gerek anadili Türk dilinde olsun bir mektup yazamıyorlar. Hem kıraat (okuma) ve hem kitabet (yazma) talimi (eğitimi) yoktur. Hepsi eski usul üzeredir.

Eğer bizim içerimizde ilme hevesli, ilim ve marifet sahipleri ve millet hadimleri, dünyadan haberdar baylarımız (zenginlerimiz) şu eski usulden olan on bir medreseyi yeni usule tahvil edip, yeni usul üzere tedris olunmasına çalışsalar, bu iş bir sene zarfında olabilirdi ve hem üç-dört sene zarfında okunan ilmin, bir senede tedrisi haric-i ihtimal değildir. Hem muallim ve müteallimlerin çalıştıkları ve gördükleri zahmetler nafile gitmeyip, ind-el nas ve ind Allah makbul olup yevm-ül cezada dahi büyük derecelere nail olur idiler.

*Karaçaylı Teberdi Karyesinden
İsmail Efendi Akbayoğlu
17 Nisan 1906 - 24. yıl, sayı 39*

(Türk Dünyası Tarih Dergisi, (143), Kasım 1998, 13. s.)

Öğretmenliğin yanı sıra, halkı dini konularda hurafelerden uzak tutmak ve aydınlatmak amacıyla imamlık da yapan İsmail Akbayev, 1914 yılında imamlığı bırakarak Karaçay-Malkar Türkçesinde kitap yayımlama arzusuyla çalışmalarına başladı. İmamlık yaptığı dönemde halk ona “Çokuna Efendi” (Topal İmam) lakabını yakıştırmıştı. İsmail Akbayev Karaçay-Malkar halkı arasında bu isimle de şöhret kazandı (Hatuyev 2014: 4).

Kazan ve Kırım’da matbaacılık öğrenen İsmail Akbayev, İstanbul’da okuduğu yıllarda da bir gazetede çalışarak tecrübe sahibi olmuştu. En büyük arzusu Karaçay-Malkar Türkçesinde ders kitapları hazırlayıp yayımlamak olan İsmail Akbayev, Karaçay’da bir matbaa kurmanın imkânsız olduğunu anlayarak başka çözüm yolları aramaya başladı. Gaspıralı İsmail’in okulunda tanıştığı Dağıstanlı Abusufyan Akayev ve Mahamedmırza Mavrayev’in kurduğu matbaada kitaplarını basma düşüncesi gelişti. Bu arkadaşlarının yardımıyla 5-6 yıl içinde Karaçay-Malkar okul ve medreselerinde okutulacak üç kitabı yayımlamayı başardı. 1912 yılında “İman-İslam” adlı bir şiir yazan İsmail Akbayev, bunu da Dağıstan’daki matbaada bastırdı (Bittirilanı 2002: 140).

1916 yılında kendi şiirleri ile birlikte, Krılov’un masallarından Karaçay Türkçesine çevirdiği masallardan oluşan *Ana Tili* (Ana Dili) adlı ilk kitabını Tiflis’te yayımladı. 1916 yılında İsmail Akbayev’in Arap harfleri ile oluşturduğu Karaçay alfabesiyle Gürcistan’ın Tiflis şehrinde yayımladığı *Ana Tili* (Ana dili) adlı okuma kitabı Karaçayca yayımlanan ilk kitap oldu (Hubiyulanı 1988: 11). Bu eser Karaçay-Malkar yazı dilinin gelişmesine de büyük katkı sağladı.

Öyle ki, Sovyet iktidarı döneminde bile İsmail Akbayev'in bu eseri temel alınarak yeni okuma kitapları hazırlanabildi. *Ana Tili* adlı kitap Sovyet egemenliğinin Kafkasya'da kurulduğu dönemde, 1924 yılında genişletilerek ikinci kere basıldı.

Varlıklı bir insan olan İsmail Akbayev, Sovyet iktidarı döneminde bütün malını mülkünü kaybetti. Batalpaşinski (bugünkü Çerkessk) şehrine taşınan İsmail Akbayev, burada ilk Karaçay gazetesi olan *Tavlu Caşav* (Dağlı Hayatı) gazetesinin kuruluşunda önemli rol oynadı ve okuma kitaplarının hazırlanmasına yardım etti. Karaçay-Malkar halkının önde gelen aydınlarından biri olan İsmail Akbayev ilmi çalışmalar ve kitap yayıncılığının yanı sıra edebiyat sahasında da çalışarak eserler verdi. Halk edebiyatı ürünlerini derledi, Rus edebiyatından çeviriler yaptı, şiirler ve masallar yazdı (Koyçuyev 2006: 42).

1930'lu yıllarda Sovyet iktidarının halk üzerindeki baskısının artmasıyla yeniden Teberdi'ye döndü. Bu arada birkaç kez tutuklandı, 1937 yılında halkı isyana teşvik ve iktidara karşı ayaklanma suçlamalarıyla hapse atıldı. 14 Ağustos 1937'de Orconikidze bölgesi NKVD troykası İsmail Akbayev'i idama mahkûm etti. 18 Ağustos günü cezası infaz edilerek kurşuna dizildi (Hatuyev 2004: 112). Böylece bütün hayatını halkına adanmış olan bu aydın kişi, "halk düşmanı" sıfatıyla bu dünyadan ayrıldı (Aslanbek 1952: 39).

Gerçek bir vatansever olan İsmail Akbayev yalnız Karaçay-Malkar halkının geleceğini kurtarmaya kendini adanmış bir aydın değil, onun sosyo-ekonomik ve kültürel durumunu iyileştirmek için pratik çözüm yolları bulan ve geliştiren bir kişiydi (Koyçuyev 2006: 42). Ne yazık ki, repressiya kurbanı olan İsmail Akbayev'in adı Sovyetler Birliği döneminde uzun yıllar kitaplardan, belgelerden silinerek unutturulmaya çalışıldı.

Sonuç

1937-1938 Kızıl Terör dönemi Karaçay-Malkar halkının Stalin'e, Sovyetler Birliği'ne, komünizme olan nefret ve düşmanlığını pekiştirdi ve halk içindeki birlik ve dayanışma hislerini daha da güçlendirdi. Yaklaşık 15 yıllık Sovyet iktidarında bu Kafkasya halkının üçte biri kurşuna dizilmiş, hapsedilmiş ya da Sibiryadaki toplama kamplarında ölüme gönderilmişti. Geride kalanlar ise yağmalanmış, perişan edilmiş ve kolektif çiftliklerde devletin kölesi haline getirilmişlerdi. Maddi ve manevi bütün değerleri yok edilmeye çalışılan Karaçay-Malkar halkının dini de hakir görülmüş, bütün camiler ambar haline getirilip din adamları öldürülmüştü. Hürriyet aşığı olan Dağlıların asırlar boyunca yücelttikleri gelenekleri ve gurur duydukları lekesiz şerefleri ayaklar altında çiğnenmişti. Karaçaylılar ve Malkarlılar artık Bolşeviklerle hesaplaşacakları günü bekliyorlardı (Aslanbek 1990: 50).

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Karaçay-Malkar halkı için bir umut ışığı oldu. Kafkas Dağları'nda çoktan örgütlenmiş ve silahlanmış direnişçiler Kızıl Ordu ile savaşmaya hazırды. 1941 baharında henüz Alman-Sovyet Savaşı başlamadan, Karaçay-Malkar ve Çeçen-İnguş bölgelerinde Kafkasyalı gerillalar Sovyet NKVD birliklerine karşı silahlı çatışmaları başlatmışlardı (Grannes 1991: 56). Almanların 1941 yılında Sovyetlere saldırdıkları sırada, Kafkasya'da yaşamakta olan Karaçay-Malkar halkı da Almanlara karşı sempati beslemeye başlamıştı. Bu durumu değerlendiren Sovyet istihbaratı, Sovyet ordusunda görevli Karaçay-Malkarlı subay ve askerleri “güvenilemeyecek düşman unsurlar” sayarak cepheden alıp Ural bölgesindeki kömür ocaklarına sürmüşlerdi. Sovyetlerin bu davranışı karşısında bir Karaçay süvari alayı silahları ile dağa çıkmıştı (Tavkul 1993: 48). Böylece Almanlar henüz Rusya'yı işgal etmeden Kafkasya'da bir müttefik halk kazanmış oluyorlardı.

Görsel 7. Sovyet Kızıl Ordusuna Karşı Savaşan Karaçay Gerillaları

25 Temmuz 1942'de Alman orduları Rostov'u ele geçirip Don Irmağı'nı geçtikten sonra Sovyet ordusuyla Kafkas Dağları'nın eteklerinde savaşa girdi. Alman ordusunun önünden çekilerek Kafkas Dağları'na sığınmaya çalışan Kızıl Ordu birliklerini burada Karaçaylıların silahlı direnişçileri karşıladı. Karaçaylılar Sovyet birliklerinin büyük bölümünü imha ettiler.

Ağustos ortasına kadar devam eden savaşta Alman ordusu adım adım ilerleyerek aynı ayın sonunda Terek Irmağı'na ulaştı. Almanlar 21 Ağustos 1942'de Kafkas Dağları'nın en yüksek zirvesi Elbruz Dağı'na (Mingi Tav) Alman Nazi bayrağını diktiler.

1942 yılının sonbaharında Alman birliklerinin işgal ettiği Batı Kafkasya'da, bilhassa Karaçay-Malkar'da daha Almanlar gelmeden önce mahallî direnişçiler Sovyet birliklerinin boşalttığı yerlerde iktidarı ele geçirmişlerdi. Yerli halka dinî ve siyasî hürriyet verdiklerini açıklayan Almanlar bu hareketleri ile yerli

halkın sempatisini kazanmışlardı. Camiler yeniden açılmış, kolektif çiftlikler kaldırılmıştı. Alman ordusuna büyük sevgi gösterilerinde bulunan Karaçay-Malkar halkına Almanlar şu imtiyazları verdiler:

1. Müstakil millî idare yeniden kurulacak ve din dâhil hayatın bütün sahalarında tam bir serbestlik olacak.
2. Kolhozların yerine özel mülkiyet düzeni kurulacak.
3. Eskiden zorla ikiye ayrılan Karaçaylılar ve Malkarlılar tekrar birleşecek.

Karaçay Özerk Bölgesi'nin başkenti Mikoyan Şahar'da (bugünkü Karaçayevsk) Karaçaylı Macir Koçkarov idareyi ele almış ve gelen Alman birlikleri tarafından belediye başkanı olarak görevlendirilmişti. Bir süre sonra da millî menfaatlerin temsilcisi olarak bir Karaçay Komitesi Kadı Bayramukov başkanlığında teşkil olundu ve geniş yetkilerle donatıldı. Bunlardan biri de kolhozları lağvetme hakkıydı.

Silahlı birlikler oluşturan Karaçay-Malkarlılar Sovyet ordusuna karşı amansız bir savaşa girişmişlerdi. Bu savaşlar sırasında Kafkasya'da bulunan Alman gazetecisi Erich Kern o günleri şöyle anlatmaktaydı:

Bilhassa yerli İslam unsurları ile aramız iyi. Her tarafta gönüllü süvari birlikleri kuruluyor. Peygamberin yeşil savaş bayrağı dalgalanıyor. Bir dostluk havası esiyor. Burada Müslüman halk müthiş bir komünist düşmanı. Ben kasabaya girerken Karaçaylılardan oluşan bir süvari taburu, güle oynaya dağdaki hizmetlerine gidiyordu. Uzun boylu, tunç yüzlü güzel delikanlılar eyer üzerinde kalıp gibi duruyorlar...(Hızal 1961: 109-110)

Yerli halka eğitim ve kültür işlerinde, hükümette ve bölgenin yönetiminde önemli derecede özerklik verilmişti. Dinî özgürlük Almanlar tarafından tekrar geri getirilmişti. Bu davranış yıllardan beri amansız Sovyet din karşıtı baskılara maruz kalan Müslüman halkın sevinciyle karşılanmıştı. Okullar mahallî yöneticilerin yönetimine bırakılmıştı.

Alman yöneticileri Kafkaslardaki zirai reformların başarılması işini çok sıkı tutuyorlardı. Bir yıl içinde kolhozların yüzde kırkı ziraat kooperatiflerine dönüştürülmüştü. Gerçekte Kafkasya'nın pek çok bölgesinde köylüler daha Almanlar gelmeden önce, nefret edilen Sovyet kolektif çiftliklerini dağıtmış ve toprak, hayvan ve tarım âletlerini halka paylaşmıştı. Almanlar Kafkaslarda, işgal ettikleri diğer bölgelerin aksine halktan zorla asker toplama uygulamasını kaldırmışlar ve tamamen gönüllülerden oluşan birlikler kurmaya başlamışlardı (Mühlen 1984: 68).

Görsel 8. Almanların Safında Karaçay Savaşçıları

1942 yılı sonlarında Alman ordusunun Rusya'da yenilgiye uğratılması sonunda, Almanlar Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldılar. Alman orduları Kafkasya'dan çekildikten sonra Sovyet yetkilileri halk arasında Alman aleyhtarı partizan güçleri örgütlemeyi başaramadılar. Anti-partizan faaliyetler tamamen Kafkaslardaki yerli halkın elindeydi. Pek çok Kafkas Millî Askerî Birlikleri Alman ordusunun hizmetine girdi ve Sovyetlere karşı savaştı. Alman ordularının lojistik desteği ekonomik yönden fakir olan bu bölgede yerli halkın gönüllüleri tarafından sağlandı. Yerli halktan oluşan Sovyet aleyhtarı birlikler Alman ordusu Kafkasya'dan geri çekildikten sonra bile, ilerleyen Sovyet birliklerine karşı daha uzun süre savaştılar (Alexiev 1985: 69).

Almanlar Kafkasya'dan çekilir çekilmez, 15 Ocak 1943'te Kızıl Ordu Karaçay'a büyük bir saldırı başlattı. Silahlı savaşçılar Kafkas dağlarında tank, top ve uçaklarla saldıran Kızıl Ordu'ya karşı mücadele ediyorlardı. Bütün Karaçay köyleri ağır bombardımanla yerle bir edildi. Sovyetler bütün güçlerine rağmen silahlı Karaçay-Malkar direnişçilerini yok edemiyorlardı. Sovyet hükümeti bunun üzerine daha kesin bir sonuç elde edebileceği bir yöntem baş vurdu. 12 Ekim 1943'te Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun aldığı bir kararla Karaçay halkı 2 Kasım 1943 tarihinde topyekûn sürgüne gönderildi. Aynı karar Malkarlılar için de uygulandı ve 8 Mart 1944'te bütün Malkar

Görsel 9. Kızıl Ordu karşısında Karaçay Süvarileri / 1942

halkı ata yurdundan sürüldü. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın ücra köşelerine dağıtılan Karaçay-Malkarlıların birbirleriyle irtibatlarının kesilmesine de dikkat edildi.

Bunlara sonradan sürgün sırasında Sovyet ordusunda bulunan ve Almanlara karşı çeşitli cephelerde savaştırılan 10 bin civarındaki Karaçay-Malkarlı asker de katıldı. Sürgünün ilk birkaç yılında Karaçay-Malkarlılar açlık ve hastalıklar yüzünden nüfuslarının yarısını kaybettiler.

Karaçay-Malkarlılar sürgüne gönderildikten sonra toprakları Gürcü-Svanlar ve Adigeler arasında paylaştırıldı. Özerk bölge sınırları yeniden çizildi ve Karaçay-Malkar topraklarının büyük kısmı Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne, bir bölümü de Kabardin Özerk Bölgesi'ne bağlandı. Karaçaylıların ve Malkarlıların bir daha asla Kafkasya'ya dönmeyecekleri düşünülerek yer adları bile değiştirildi. Eski Karaçay-Malkar köylerine Gürcü dilinde adlar verilirken, pek çok yer adı da Rusçaya çevrildi. Karaçay-Malkar halkının adı bütün ansiklopedilerden, yazılı belgelerden ve resmi evraklardan silindi. Sanki yeryüzünde böyle bir halk hiç yaşamamıştı.

Stalin'in ölümünden sonra 1956 yılında Komünist Partisi 20. Kongresi'ndeki gizli konuşmasında Hruşçev sürgünlerin bütün günahını Stalin'e yükleyerek bu sürgün faciasını canavarca bir hareket olarak adlandırmıştı (Aslan-

Görsel 10. Sürgünde Karaçay Ailesi

bek 1959: 17). Aynı yıl Hruşçev Moskova'da on Karaçaylıdan oluşan temsilciler heyetini kabul etti. Kendilerine Kafkasya'ya geri dönüşleri ve bu haksızlığın düzeltilmesi yolunda gerekli çalışmaları yapacağına dair garanti verdi. Nitekim 1957 yılından itibaren sürgünde sağ kalan Karaçay-Malkarlılar birkaç yıl içinde Kafkasya'ya dönerek ata yurtlarında hayatlarını yeniden kurmaya başladılar. Ancak 1937-1938 repressiya döneminde ve peşinden gelen on dört yıllık sürgünde kaybettikleri aydınlarını ve milli değerlerini bir daha yerine koyamadılar.

KAYNAKLAR

- Akbayev, M.O. (1965), Karaçay Poeziyanı Antologiyası.-Stavropol.
- Aktaş, Erhan (2016), Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları.-Konya: Kömen Yayınları.
- Alexiev, Alexander R. (1985), "Soviet Nationalities Under Attack: The World War II Experience". Soviet Nationalities in Strategic Perspective. Ed. by: S. Enders Wimbush.-London: Croom Helm, 61-74.
- Aslanbek, M. (1952), Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası.-Ankara: Çankaya Matbaası.
- Aslanbek, M. (1959), "İtibarı İade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu". Dergi, 5 (16), 16-29.
- Aslanbek, M. (1990), "Sovyetlerin Karaçay Halkını İmhası". çev. Ufuk Tavkul. Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi, 15 (79-82), 47-50. ss.

- Atayev, Tavlan (2015), "Praktika Primneniya Diskriminatsionnih Mer v Vide Lişeniya İzbiratelnih Prav za İspolzovanie Naemnogo Truda Na Severnom Kavkaze v 1921-1936 gg. (Na Materialah Karaçaya)", İstoriçeskaya i Sotsialno-Obrazovatel'naya Mısl, 7 (5), 13-20.
- Batçayev, Ş.B. (2008), "Jizn, Otdannaya Narodu (Zametki o Çokuna Apendi)". İzvestiya Karaçayevskogo Nauçno-İssledovatel'skogo İnstituta im. A.İ. Batçayeva, IV, 3-23.
- Bennigsen, Alexander (1988), "Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası", Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar, ed. S. Enders Wimbush.-Ankara: Forum Yayınları, 303-328. ss.
- Bittirilanı Tamara. (2002), Eski Karaçay-Malkar Adabiyat.-Nalçik: El-Fa.
- Grannes, Alf (1991), "The Soviet Deportation in 1943 of the Karachays: Turkic Muslim People of North Caucasus", Journal Institute of Muslim Minority Affairs, XII (1), January, 55-68.
- Gregory, Paul R. -Phillipp J.H. Schröder-Konstantin Sonin (2006), Dictators, Repression and the Median Citizen: An "Eliminations Model" of Stalin's Terror (Data from the NKVD Archives), Centre for Economic and Financial Research at New Economic School, Working Paper no 91.
- Habiçlanı, M.A. (1986), Koçharlanı Kasbot- Halk Cırçılanı Tamadası.-Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Hatuyev, R.T. (2014), Çokuna Efendi. Oçerki o Jizni i Tvorçestve İ.Y. Akbayeva.-Çerkessk: İKO-Alanskiy Ermitaj.
- Hızal. Ahmet Hazer (1961), Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası.-Ankara: Orkun Yayınları.
- Hubiyılanı, M.A. (1988), Karaçay Literatura.-Çerkessk: Karaçayev-Çerkesskoe Otdelenie.
- Kakağasanov, G.İ. (2014), "Novaya Volna Repressiy Protiv Krestyanstva i Drugih Slojev Naseleeniya b Respublikah Severnogo Kavkaza v 1937-1938 gg.", Vestnik İnitutita, (2), 101-111.
- Kappuşev, U.B. (2017), "Uçastiyev Raboçe-Krestyanskoy İnspektsii Karaçayevskoy AO v Çistke Kadrov v Kontse 1920-h gg.", İzvestiya Karaçayevskogo Nauçno-İssledovatel'skogo İnstituta im. A.İ. Batçayeva, XIII, 21-24.
- Karaketov, M.D. – H.M.A. Sabançiyev (2014), Karaçayevtsi-Balkartsi.-Moskva: Nauka.
- Karça, Ramazan (1956), "Şimali Kafkasya'da Tehcir ve Katliâm" Dergi, (5), 35-50. ss
- Karça, Ramazan (1969), "Kuzey Kafkasya Edebiyatı Üzerine", Dergi, (57), 31-40. ss.
- Koyçuyev, R. (2006), Karaçay: Voprosi İstorii, Kulturi, i Religii.-Stavropol-Karaçayevsk: İzdatelstvo Karaçayev-Çerkesskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
- Kudaşev, V. N. (1991), İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode.-Nalçik: Elbrus.
- Laypanov, K.T. ve I.M. Miziyev (1993), O Proishojdenii Türkskih Narodov.-Çerkessk: İzdatelstvo PAO.
- Laypanov, K.T. (2005), Karaçay i Karaçayevtsi. Oçerki, Stati, Zametki.-Çerkessk: Alanskiy Ermitaj.
- Makitov, Safar (1938), Men Cırılayma.-Nalçik: Kabartı-Balkar Gosudarstvenniy İzdatelstvo.
- Mühlen, Patrik von zur (1984), Gamalıhaç ile Kızılyıldız arasında: İkinci Dünya Savaşında Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği.-Ankara: Mavi Yayınları.
- Nahuşeva, V.Ş. (1998), Narodı Karaçayev-Çerkesii: İstoriya i Kultura.-Çerkessk: Poligrafist.
- Örtenlanı, Azret (1959), Cazganlarını Saylamaları.- Çerkessk: Karaçay-Çerkes Kitab İzdatelstvo.
- Perović, Jeronim (2016), "Highland Rebels: The North Caucasus During the Stalinist Collectivization Campaign", Journal of Contemporary History , April 2016, Vol. 51, No. 2, pp. 234-260.
- Semenlanı S. (1937), Cırıla.-Mikoyan-Şahar: Karoblnasızdat.
- Tagızade, Leyla (2006), "Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı", Modern Türk-lük Araştırmaları Dergisi, 3 (4), Aralık, 7-24. ss.
- Tavkul, Ufuk (1993), Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme.-İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Tavkul, Ufuk (2012), "Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar Cumhuriyetleri ve Karaçay-Malkarlar". Avrasya'da Yeniden Çizilen Sınırlar, İnşa Edilen Kimlikler ve Türkiye Projesi. 3. Kitap Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar - Türkiye İle İlişkiler.-Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012, 458-530. ss.
- Tebuyev, R.S. (1997), Deportatsiya Karaçayevtsev-Dokumenti Rasskazıvayut.-Çerkessk: Karaçayev-Çerkesskiy İnstitut Gumanitarıh İssledovaniy.
- Tebuyev, Ramazan (2016), Sudbonosnie Perioda v İstorii Karaçayevskogo Naroda.-Stavropol: Karaçayevsiy Nauçno-İssledovatskiy İnstitut.
- Tekeyev, Ş.İ. (2017), "Politika Sploşnoy Kollektivizatsii i ee Provedeniye v Karaçaye", İzvestiya Karaçayevskogo Nauçno-İssledovatskiy İnstituta im. A.İ. Batçayeva, XIII, 30-45.
- Tetuyev, A.İ. (2016), Zarubejnaya Diaspora Karaçayevtev i Balkartsev: İstoriya i Sovremennost.-Nalçik: Peçatny Dvor.
- Töppelanı, Alim M. (1995), Malkar Adabiyat. -Nalçik: İzdatelstvo Elbrus.
- Vernadsky, George (2009), Rusya Tarihi, çev. Doğukan Mızrak.-İstanbul: Selenge Yayınları.

STALİN DÖNEMİNDE REPRESSİYA: KARAKALPAK TÜRKLERİNE UYGULANAN SİYASİ BASKILAR VE CEZALANDIRMALAR (1927- 1953)

Salih YILMAZ*

Giriş

Sovyetler Birliği tarihinde Stalin dönemi olarak adlandırılan 1927-1953 yılları arası, katı rejimin uygulandığı bir dönemdir. Bu dönemde her milletten insanlar ve aydınlar katledilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. Stalin hükûmetinin tarım reformları ile 1927 yılında köylü çiftliklerin geniş ve birleşik kamu çiftliklerine (коллективное хозяйство) yani “kolhoz”a dönüştürülmesi ve bu çiftliklerin modern teknik kurallar ile işlenmesi kararı alınmıştır. Bu kararın hayata geçirilmesi; göçebe, yarı göçebe, çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Orta Asya Türklerinin hayatını alt üst etmek anlamına gelmektedir.

Karakalpaklar yarı göçebe olarak, su kaynakları kısıtlı olan Harezmi bölgesinde yaşayan bir halktır. Bu bölgenin yegâne büyük su kaynağı Ceyhun Nehri ve küçük göllerdir. Karakalpak halkının tarihinde su, stratejik önem taşımaktadır. Karakalpaklar yüzyıllardır suni sulama tarzını kullanıp su kanalları oluşturmuş ve küçük köylerde çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlamıştır. Bu su kanallarını her yıl temizleyerek, suyu tasarruflu kullanmışlardır. Köylüler kendi aralarında anlaşıp ağır iş sayılan kanal kazısı ve temizleme işlerini paylaşmışlardır. Stalin’in tarım reformu ile artık bu gelenek yok edilerek daha büyük su kanalları açılmış ve halk çok ağır işlerde ücretsiz olarak kullanılmıştır. Çiftçilerin kendi tarla ve bahçelerinde çalışması yasaklanmıştır. İş kuralları getirilerek kürek, tırmık, orak ve hayvanların kolhoza teslim edilmesi şart olmuştur.

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü, e-posta: salihyilmaz76@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5413-0703

Stalin hükûmetinin kararlarının uygulanmasını kontrol altına almak için merkezden propagandacı Rus vekiller gönderilerek, Karakalpakistan'da faaliyet geçmeleri sağlanmıştır. Devletin yürüttüğü siyaseti kabul eden ve itiraz etmeyen insanları propagandacılar, kendi safına katmışlar ve daha eğitilmiş, sorgulayan insanları ise yok etmeye çalışmışlardır. Bu olaylar ekonomik ve siyasi krizlere yol açmıştır. Bu krizleri önlemek ve Stalin hükûmetinin değişen reformlarını hayata geçirmek amacıyla uzun yıllar Karakalpakistan'da yaşayan halka siyasi ve ekonomik (vergi) baskılar uygulanmıştır. Rus kaynaklarında bu siyasi politika, "repressiya" dönemi adını taşımaktadır. Bu baskıya maruz kalan insanlara Sovyet devletinin kararı ile çeşitli suçlamalarla işkenceler yapılmış, ölüm veya "deportatsiy" yani sürgün cezaları verilmiştir.

Stalin döneminde, siyasette yapılan hataların bedelini suçsuz insanlara yüklemek, yöneticiler tarafından sık kullanılan uygulamalar arasındadır. Amaç korku ve dehşet yaşatarak insanları ve topraklarını yönetmektir. Halka sözde bağımsızlık kazandığını göstererek esasında halkı kontrol altına almayı planlamışlardır. Stalin hükûmeti özgürlüğü ve eşitliği sadece Rus halkına değil bütün dünya halklarına kazandıracakını bildirmiştir. Bu iddiayı duyurmak için uzun yıllar merkezde eğitilmiş propagandacılar, halk içinde çalışmışlardır. Orta Asya Türk halklarına ayrı devlet kurma imkânı sağlanmıştır. Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız ve Tacik Sovyet cumhuriyetleri kurulmuştur. Bu cumhuriyetlerin sınırları Sovyet hükûmeti tarafından belirlenmiştir. Stalin hükûmetinin hedefi; aynı dil, din, kültür ve topraklara sahip olan Türk halklarını birbirine yabancı kılmak, Türkleri geçmişinden ve milli miraslarından uzaklaştırıp yeni insan kılıfına sokmaktır. İlk adım olarak Merkez Komünist Partisi, Türk devletlerinde siyasi silah olarak propagandacı kadro hazırlığını başlatmıştır. Türk devletlerinde yerli komünist partileri kurulmuştur. Bu partinin üyeleri yerli Türk halkının en dinamik, vatansever ve milliyetçi olan kişilerine karşı bir güç olarak kullanılmıştır. Türk cumhuriyetleri, Komünist Parti aracılığıyla merkezden yönetilmiştir. Hedefleri, yüzyıllardır devam etmekte olan gelenek, kültür, din, aydınlanma gibi mirasların, kısacası Stalin hükûmetinin reformlarına engel olan her şeyin kökünden sökülmesi ve yok edilmesidir. Bu amaca ulaşmak için siyasi propaganda önemli bir silah olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Yaptıkları propagandalarla, toprak ve mahsul sahiplerinin eşit haklarla yeni bir hayat kurabilmeleri için halkı, kendilerine bağlı olduğuna inandırmışlardır. Propagandalar, Sovyet Komünist Parti üyeleri tarafından yapılmıştır. Karakalpaklar da bu partinin üyesi olarak kabul edilmişlerdir. Sovyet hükûmeti, halkın güvenini kazanmak için zenginlere ve toprak sahiplerine karşı halkı örgütleyerek kendi tarafına çekmiştir. 17 Ağustos 1928 tarihinde alınan karara göre toprak sahiplerinin mal ve mülkünün müsadere edilerek devlete teslim edilmesi şartı konulmuştur. Bu kararın etkisi kısa süre içinde Karakalpakistan'a da yayılmıştır. Bu karar, Sovyet devletinin Orta

Asya Türk topraklarına yayılma siyasetinin başlangıcı olmuştur. Stalin tarafından verilen öneriye göre komisyon düzenlenmiş ve başkan olarak Molotov seçilmiştir (Bert 1995: 253-543).

Komisyonun kararlarına göre devlet düşmanı olan halkın zengin kısmını (kulak) yargılayacak üç grup suç belirlenmiştir: 1. Sovyet devletine isyan eden insanlar suçludur. 2. İsyan etmeyen zenginler de sömürücü ismi verilip yargılanacaktır. Ceza olarak bu iki gruba mensup suçluların malı mülkü müsadere edilip, Sibirya veya başka uzak yerlere sürgüne gönderilmiştir. 3. Sovyet devletine ve siyasetine tarafsız olan insanlar taşralara sürgüne gönderilmiştir. Bu kararı uygulama sorumluluğu GPU (Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie) siyasi yönetim kurulu ve NKVD (Narodni Komissariat Vnutrennih Del) iç işleri halk komiserlerine yüklenmiştir.

Karakalpak Türklerinde Repressiya

Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir cumhuriyettir. Karakalpakistan toprakları güney doğuda Özbekistan, güneyde Türkmenistan, batı, kuzey ve doğuda Kazakistan'la çevrilidir. Karakalpakistan tarihi Harizm toprakları üzerinde kurulmuştur. Bu topraklar Aral Gölü'ne dökülen Amu-Derya (Ceyhun)'nın deltası ile iki yanındaki araziden oluşmuştur. Aral gölü Karakalpakistan'la Kazakistan arasında paylaşılmıştır. Amu-Derya'nın doğusu Kızılıkum çölüdür. Karakalpakistan Cumhuriyeti, Kızılıkum çölünün batısını, Amu-Derya deltasını ve Üstyurt yaylasının güneydoğu bölümünü teşkil eder. Karakalpak Cumhuriyeti'nin başkenti, Cumhuriyetin siyasi, iktisadi ve kültürel merkezi olan Nukus şehridir. Yaklaşık 200.000 nüfusa sahiptir. En önemli şehirleri Törtkül, Çimbay, Moynak, Kongrat, Biruni ve Tahta Köprü'dür. Karakalpak Türklerinin %92'si Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bunun dışında, Özbekistan'ın Harezmi, Fergana bölgeleri, Türkmenistan'ın Taşauz bölgesi ve Kazakistan'ın bazı bölgeleri ile Rusya Federasyonu'nun Astrahan bölgelerinde de Karakalpak topluluğu bulunmaktadır (Yılmaz 2022, Yılmaz 2008, Yılmaz 2006).

Karakalpak Türkleri asılları itibariyle X-XII yüzyıllarda yaşayan Peçeneklerin ahfadındandırlar. Tarihi kaynaklarda "Siyah Külahlılar" veya sadece "Külahlılar" adıyla geçmektedirler. Kara-Kalpak ismi, bu Türk kavminin ırk hususiyeti ile ilgili olmayıp, bunların yaşayış ve giyiniş tarzları ile alakalı diğer topluluklardan onları ayırmak için kullanılmış bir ad olmalıdır (Yılmaz 2022, Yılmaz 2008, Yılmaz 2006).

1917 İhtilali'nden sonra Karakalpaklar 1918'de ilan edilen Türkistan Özerk Cumhuriyeti'ne dâhil edildiler. 1920 yılında Hive Hanlığı tamamen Rusya'nın hâkimiyetine girmiş, böylece burada bulunan diğer Karakalpaklar da Rus hâkimiyetini kabul etmişlerdir. 1924'te burası Sovyetler Birliği'ne dâhil edildi. 11

Mayıs 1925'te Rusya Federasyonu içinde oluşturulan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir muhtar bölgesi haline getirilmiş, ancak bu muhtar bölge 20 Mart 1932'de Kazakistan'dan ayrılarak Rusya Federasyonu'na bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür. 5 Aralık 1936'da ise SSCB Anayasası'na göre Özbekistan'a devredilmiştir. 6 Haziran 1990'da Özbek SSC Yüksek Sovyeti tarafından Bağımsızlık Kararnamesi kabul edilmiştir. 31 Ağustos 1991'de Özbek Sovyeti bağımsızlık kararı almış ve Kasım 1991'de Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı olmak kaydıyla bağımsızlığını ilan etmiş. 1 Eylül Tarihi Özbekistan ile birlikte Karakalpakistan'da da Bağımsızlık Bayramı olarak kutlanmaktadır. Bugün Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı muhtar bir cumhuriyettir (Yılmaz 2022, Yılmaz 2008, Yılmaz 2006).

Karakalpakistan Sünni Hanefi mezhebindedirler. İslam dinini ne zaman kabul ettikleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak muhtemelen farklı bir etnik grup olarak ortaya çıktıkları 10 ile 13. yüzyıl arasında kabul etmişlerdir. Günümüzde Karakalpak adıyla bilinen halk, tarihî kaynaklarda bu isimle ilk olarak ancak XVI. yüzyıl sonunda (1578) geçmektedir. Karakalpakların oluşumu XII-XIII. yüzyıllarda Aral'da yaşayan Kanglı kabileleri ile de bağlantılıdır. Kanglı kabilesi Oğuzların ve Kıpçak-Kimek kabilelerinin karışımı sayesinde oluşmuştur. Karakalpakistan Türk kabilelerinden biridir ve birçok âlimin de hemfikir olduğu gibi ilk ataları Peçeneklerdir. XII. yüzyıldan sonra Aşağı İtil eyaletlerinde meydana gelen tarihî olaylarla Karakalpakların alâkası olduğunu bilhassa Moğolların ve Timurluların fütuhatını yazan tarihçiler kaydetmektedirler. Karakalpakların, İtil Nehri'nin aşağı kısımlarında Rusların yakın komşuları olan eski Başkırt, Bulgar ve Peçeneklerin komşusu oldukları her yerde kaydedildiğinden Karakalpakları, Peçeneklerin en yakın akrabası saymamız hatalı olmasa gerektir. Kendi rivayetlerine göre Karakalpakistan, önce İtil boyunda oturmuşlar ve Nogaylarla münasebet kurmuşlardır. Karakalpakların İtil'den geldikleri ve daha önceleri Nogaylarla ilişkileri olduğu dikkate alınmalıdır (Yılmaz 2022, Yılmaz 2008, Yılmaz 2006).

Bu makalenin konusunu içeren Stalin dönemindeki uygulamaları incelediğimizde Karakalpakistan'ın bu konuda oldukça zorluklar yaşadığını söyleyebiliriz. SSCB'nin uyguladığı repressiya Karakalpak Türklerinde ve Karakalpakistan'da derin izler bırakmıştır. Sovyet siyaseti Karakalpak halkının tepkisine sebep olmuştur. Başlangıçta halka bağımsızlık, kendi topraklarının sahibi olma, ayrı devlet kurabilme gibi imkânlar sağlanacağına dair umutlar verilmiştir. Sovyet devleti, Türk topluluklarının ayrı devletler kurmasını sağlayarak insanları birbirinden uzaklaştırıp parçalama siyasetini uygulamıştır. Bu politikanın devletleri yönetmeyi daha da kolaylaştıracağı düşünülmüştür. Sovyet siyasetinin temelini komünist propagandası oluşturmuştur. Karakalpak halkı iki cepheye ayrılıp birbirine sessiz savaş ilan etmiştir. Sovyet

siyasetini savunan ve bu siyasete tarafsız ya da karşı olan halk birbirinden ayrılmıştır. Fakat bu sorunların gerçek ve en önemli sebebi ekonomik krizlerdir. Karakalpak toprakları Rus imparatorluk siyasetine göre pamuk, buğday, yonca gibi ham madde pazarı olarak kullanılmıştır. Sovyet devleti, bu siyaseti devam ettirmiştir. Ekonomik programlar hazırlanmış ve “25 binciler” adında Rus komünist grubu Karakalpakistan’da faaliyet başlatmıştır. Aynı zamanda Karakalpakistan’da birleşik kamu çiftliklerinin (коллективное хозяйство) yani kolhozların kuruluş işleri hız almıştır. Karakalpakistan’da 1928-1929 tarihlerinde insanlar zorlanarak 33 kolhoz kurulmuştur (Saribaev 1998: 141-143). Bir köyde yaşayan herkesin çiftçiler birliğine katılması zorunludur. Katılmak istemeyen ve karşı olan insanlara köyünden ayrılmak yasaklanmıştır. Çalışma saatleri ve iş şartları askeri disiplin şeklinde uygulanmıştır. Çiftçilik birleşmelerine karşı olan ve suçlu olarak mahkemeye verilen Karakalpak aydınlarından Ö. Bekimbetov, Matkarimov, Kurbanbaev, Tokmambetov, Babaniyazov, İrmanov ve Yusupov, Karakalpakistan OGPY askeri saha mahkemesi tarafından yargılanmıştır ve hapse atılmıştır. Karakalpakların alıştıkları hayat tarzını ve geleneklerini, güç ve baskı ile hızla değiştirmek isteyen Stalin siyaseti tepki toplamıştır. Tarlalara ekilecek ve biçilecek ürünlere Sovyet devleti karar vermiştir. Çiftçinin söz hakkı yoktur. Ekonomik planlama Komünist Parti merkezi tarafından hazırlanmıştır. Halkın hayat şartları, toprağın özellikleri, su ölçümü ve çiftçilerin tecrübesi dikkate alınmamıştır. İsyan edenleri hızlı bir şekilde bastırmak için çoğu zaman zenginlere yardım etme ve kökenini saklama suçlarından insanlar ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Hasat zamanı çiftçilerden buğday toplanması Karakalpak halkını açlığa mahkûm etmiştir. Bu vergi buğday yetiştirmeyen çiftçilerden de zorla alınmıştır. Sovyet hükûmetinin tarım (agrar) siyaseti ve uyguladığı baskılar Karakalpakların öfkesini büyütüştür. 1929 senesinin Ağustos ayının sonunda köy halkı isyana hazırlık yapmaya başlamıştır. Neticede halk örgütlenmiştir. Karakalpakların büyük şehirleri olan Şımbay, Tahtakopir, Tortkül, Şabbaz, Şorahan halkı bir araya gelmiş ve toplantı yapmıştır. Halk Hükûmeti kurulmuş ve Sovyet hükûmetine karşı hareket başlatılmıştır. Bu siyasi isyan, Karakalpak tarihine Tahtaköpür İsyanı olarak kaydedilmiştir. Bu hareketin liderlerinden Abdujalil İsmetulla Ulı, Halk Hükûmeti tarafından han seçilmiş, Barlıkbai Nurım Ulı Harbiye Veziri, Kerimberdi Ahun Nurullaev ise Adliye Veziri olarak görevlendirilmiştir. Hoceli ve Konrat şehirlerinde Şaltay Birliği Silahlı Hareketi başlamıştır. Aynı zamanda Karaözek, Kegeyli, Şımbay, Tahtaköpür, Törtkül, Şorahan, Şabbaz bölgeleri; Botabek Bekniyazov, Kılışbay Jumamuratov, Matkurbon Hakimniyazov birlikleri tarafından kuşatılmıştır. Bu isyan 1929 senesi Ekim ayında komünist askeri gücü ile bastırılmıştır (Allaniyazov 1986: 53-56). Sovyet devleti bu olay sonunda Orta Asya’da askeri gücünü artırma kararı almış ve bu bölgeye Griçmanov, Alşanskii, Kuramıssov adlı kişileri vekil olarak

göndermiştir. Bu vekillere sınırsız karar alma yetkisi verilmiştir. Karakalpakistan'ın Hojeili şehrinden 74, Konrat'dan 64, Törtkul'den 7, Tahtaköpur'den 44 kişi olmak üzere toplam 232 kişi yargılanarak hapse atılmıştır. 104 sanık suçlu olarak kayda geçmiştir. Bu kişilerin 52'sine ölüm cezası verilmiş, kalan kişiler ise hapis ve sürgün cezasına çarptırılmıştır (Koshanov 1997: 3). Bu insanların malı mülkü devlete geçmiş, aileleri ve çocukları uzun yıllar halk düşmanlarının yakınları olarak dışlanmıştır.

Arşiv belgelerine göre yukarıda adı geçen Abdujalil İsmetullaev, Askar Urumbaev, Matkarim Bekanov, Hojahmet Ernazarov, Orazımbet AYTEŞOV, Najim İbragimov, Pahratdin Munaidirov adlı Karakalpak kahramanları vurularak öldürülmüştür (Karakalpakistan Arşivi, 1f.2, op.980, d.1-72b.661, d.20-21: 115-119).

1930 yılının Mart ayında Karakalpakistan'da siyasi baskılarını uygulamaya devam eden Stalin hükûmetinin vekilleri, 804 ailenin mal, mülk ve topraklarını kayda almışlardır. 204 aile, malı mülkü ellerinden alınarak, uzak yerlere Kazakistan'ın Aktöbe ilçesine sürgüne gönderilmiştir (Karakalpakistan arşiv dokümanı, 1-50. S.51-69). Sürgüne gönderilen ailelerin 36'sı Törtkul'den, 43'ü Şabbaz'dan, 35'i Kıpçak'dan, 43'ü Hojeli'den, 20'si Konrat'tan, 44'ü Kegeili'den, 43'ü Şımbay'dan, 18'i Tahtaköpir'den, 10'u Karaözek bölgelerindedir (Karakalpakistan Arşivi. 159 op., 12 bd.: 22 -32). Kolhoza katılmayan çiftçilere yüksek vergi kesilmesi, Karakalpak halkını başka yerlere göç etmeye mecbur etmiştir.

1934 yılında suçsuz insanlara uydurma suçlar isnat edilip mahkemede ceza verilmiştir. Latif, Atek Kalenderovlar, Radjap Abdullaev, Maşarip Ahmedov 5 yıllığına hapse atılmıştır. Uten Elibaev, Bayman Kadırov, Aytjan Asanov 10 yıllığına sürgün edilmiştir (Karakalpak Arşiv dökümanı. 67f.,3 op.,127d.: 6-8).

1935 yılının Nisan ayında Sovyet hükûmetinin ekonomik planlamasına göre pamuk ekiminde kullanılması için ayrılan gübre ve tahıl bitkileri yetiştirmek için kullanılan verimsiz toprakları kısa sürede işleyemeyen 50 çiftçi, Sovyet Devlet vekilleri Tshetkin ve Arotskera tarafından hazırlanan muhtıraya göre hapse atılmışlardır. Bu muhtırada Karakalpak Komünist Parti liderlerinin pamuk yetiştirme ve toplama konusunda çiftçilere karşı sert davranması önerilmiştir. 10-20 Ekim 1935 tarihinde 46 pamuk çiftçisi mahkemede yargılanmıştır (Sekretnoe pismo hachalnika UKVD SSSR PO KKASSR Tsetkina i Nachalnika SPO Gosbezopastnosti Arotskera ot 24 Aprelya 1935, TSGA RK, f.322,op.1.d.130: 67-78).

Sovyet hükûmeti için pamuk, stratejik önem taşıyan bir üründür. Tarlalarda yetişen buğday ve pirinç gibi çiftçilerin geçimini sağlayan bitkilerin yetiştirilmesi yasaklanmıştır. Hayvancılıkla geçinen insanlar artık devlet tarlalarında

çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple artık hayvanlarını yaylalara götürmemişlerdir. Karakalpak halkının geleneksel yarı göçebe, yarı çiftçi hayatı altüst olmuştur. Hayvanlar telef olmuş veya halkın elinden alınmıştır. Toprak sulama sisteminin dengesi bozulmuştur. Bu durum susuzluğa ve açlığa yol açmıştır. Çiftçi ve hayvancı olan kişilerin tecrübesi hiç dikkate alınmamıştır. Bu sebeplerden dolayı halk aç kalmıştır. Susuzluk, açlık, siyasi baskılar halkı kurtuluş yollarını aramaya yöneltmiştir. Stalin hükûmeti, siyasetine karşı olanları ortadan kaldırıp, halkı korkutarak yönetmekten başka çare bulamamıştır. Aynı zamanda durmadan ekonomik reformlar yapmışlardır. Bu reformlar halkın gece gündüz çalışmasına bağlanmıştır. Stalin reformları, halkı zorla bir işle bağlayarak kontrol altında tutulmasını kolaylaştırmıştır. Halkın isteği, düşünceleri, yaşam şartları dikkate alınmamıştır. Karar mekanizması merkeze bağlıdır. Halk tek taraflı totaliter yönetim altında hayatını devam ettirmek zorunda kalmıştır.

Stalin döneminde, 1928-1930 yıllarında; din görevlilerine, eğitimli olan kişilere ve Müslümanlara karşı kampanya yürütülmüştür. Bu askeri hareket, “Militan Ateistler” (1925-1947) isimli propaganda görevlileri tarafından başlatılmıştır. İnsanları kimliksizleştirerek ve dinsizleştirerek yeni Sovyet insanını oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu amaca ulaşmak için eski medeniyeti, tarihi ve inancı yok etmeyi istemişlerdir. Bu kampanya uzun yıllar devam etmiştir. İlk olarak Arap alfabesinde yazılan ders kitapları yok edilerek Latin alfabesine geçmek hedeflenmiştir. Medreseler yıkılmış ve imamlar hapse atılmıştır. İnoyat işan Bahauatdinov, Halila ahun Atauliev, Pahratdin işan Munaydarov, Tansık Hoca Orumbaev, Karimberdi ahun Nurullaev gibi din görevlileri, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti kanunlarınının 58. maddesine göre suçlu olarak ölüm cezasına mahkûm edilmiştir. 1930 yılında 40 din görevlisi yargılanmış ve ceza alarak sürgüne veya çalışma kamplarına gönderilmiştir. 1937 tarihinde Stalin hükûmeti, Şimbay şehrinde suçsuz 30 kişiyi Belomor Kanal (Rusya'nın kuzeyinde) inşaatında çalıştırmış ve bu insanlardan 29'u ağır iş ve iklim şartlarına dayanamayarak burada ölmüştür (Babashev 2001: 72-73).

Karakalpak halkının kültür mirası olan medreseler ve kütüphanelerde bulunan kıymetli el yazmaları din içerikli olduğu için yakılmıştır. Halk, evlerinde bulunan Kur'an-ı Kerim'leri korkudan toprağa gömmüş ya da mezarlığa bırakmak zorunda kalmıştır. Nadir el yazması olan kitaplar ve kıymetli eşyalar, Rusya'nın müze ve kütüphanelerine gönderilmiştir. Karakalpakların eğitim merkezi olan Karakum İşan Medresesi'nin kütüphanesi, komünistler tarafından Şimbay şehrine at arabasıyla getirilip yakılmıştır. Halkabad şehrindeki eğitim merkezi “Kum Özek” ve kale içindeki medrese hayvan, domuz ağılı ve depo olarak kullanılmıştır. Mescit ve medrese duvarları yıkılmış, çevresindeki meyve bahçeleri kesilip çölleştirilmiştir.

Dindar insanların çocuklarına ve akrabalarına devlet işlerinde çalışmak yasaklanmıştır. 1951 yılında Şımbay şehri Komünist Parti üyesi Tajetdinov Nurman'ın babasının imam olduğu tespit edilmiş ve cezalandırılmıştır. Yerli komünistler-ateistler, düzenledikleri toplantılarda kendi tanıdıklarını halk düşmanı yakınları ve çocukları diye etiketleyerek sorguya çekmiş ve işlerine son vermişlerdir. Komünist propaganda taraftarı olan insanlar arasında kendi akraba ve tanıdıklarına hainlik yapanlar da olmuştur. 1952 Şabbaz şehrinin güvenlik bölümünün müdürü Ulmatov ve sekreteri Nasrullaev'e karşı sahte belge oluşturulmuş ve komünistler tarafından sorguya tutulmuşlardır. Bu sorguda insanların özel hayatı ve kökeni sorgulanmıştır. Bu soruların bazıları "Babanızın cenaze namazını kim kıldı? Sizin babanız imam, neden bunu bizden sakladınız?" şeklindedir (Utambetov 2001: 74-75). Dini merasimler yasaklanmıştır. Halk gizli olarak kendi geleneklerini devam ettirmek zorunda kalmıştır.

Stalin döneminde halk içinden özellikle genç nüfustan devlet ajanları olarak kullanılan insanların sayısı hızla artmıştır. Komünist Parti tarafından kurulan gençler teşkilatı komsomol Sovyet propagandasını yürüten yardımcı gençlerdir. Karakalpakistan'daki bu siyasi durumu kendi çıkarlarına kullanan fırsatçılar Stalin hükûmeti tarafından gönderilen vekillerle iş birliği yapmışlardır. Rus dilini hiç anlamayan halk, iki kat baskı altında kalmıştır. Karakalpaklar isteklerini devlete anlatamamışlardır. Kendi halkından olan kişiler tarafından hep engellenmişlerdir. Bu durum Stalin sözcülerinin işlerini kolaylaştırmıştır. Stalin politikasının özelliği, insanların hayatının kontrol altında tutulması ve bir merkezden yönetilmesidir. Bu olayları aydınlatan Karakalpak halk yazarı Gulayşa Esemuratova 4 ciltlik kitap yayınlamıştır. Esemuratova'nın Daurler Nepesi (Devir Nefesi) kitabından bir parçaya göre Sovyet hükûmetine karşı olan 16 imamın lideri Askar Kadı'dır. Medresenin bir bölümüne toplanıp komünistlerden saklanmış ve onlara karşı direniş göstermişlerdir. Bu grubun lideri Askar Kadı ve arkadaşları namaz kılıp secde ederken kızıl askerler tarafından vurulup öldürülmüşlerdir. Askar Kadı'nın torunu Jumabek Askarov askerlere imamların saklandığı yeri gösterip kendi halkına hainlik yapmıştır (Esemuratova 2009: 85). Stalin hükûmeti halk düşmanı olarak yargılanan ve öldürülen insanların ailelerini de cezalandırmıştır. Onlar için iş bulmak ve geçimlerini sağlamak başka insanlara göre çok zor olmuştur. Bu insanlar halk düşmanı çocukları ve yakınları olarak kayda alınmıştır. Bu insanların devlette çalışması yasaklanmıştır (Berdimuratova 2000: 4).

Stalin döneminde halkın herhangi bir tepkisine siyasi içerik yüklenip kanlı bir şekilde bastırılması uzun yıllar devam etmiştir. Sovyetler Birliği militarist devlet kurmaya büyük çaba göstermiştir. Yüzyıllardır aynı topraklarda akraba olarak yaşayan Orta Asya Türkleri için ayrı devletler oluşturulup birbirin-

den uzaklaştırılmışlardır. Aynı Çağatay dilini yazı dili olarak kullanan ve Müslüman olan Orta Asya Türkleri, kendi ana topraklarında yabancı azınlık olarak yaşamaya mahkûm olmuşlardır. İlk olarak Orta Asya'da Türklerin kullandığı Arap alfabesi Latin alfabesine çevrilmiştir. 10 yıl sonra ise Türk toplulukları Kiril alfabesine geçirilmiş ve her bir halkın Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen, Karakalpak dili gramerleri oluşturulup yeni Türk suni dilleri sahneye çıkarılmıştır. Bu sancılı ve karmaşık dönemin geçici olduğuna inanan Karakalpak aydınları ayakta kalarak ve halkı eğiterek iyi bir geleceğe umut bağlamışlardır.

1937-1938 yıllarında Stalin hükûmeti milliyetçiliğe karşı kampanya başlatmıştır. Karakalpakistan aydınlarına ve eğitilmiş insanlara "halk düşmanı" damgası vurulmuştur. 1937 senesi Mayıs ayı ve 1938 senesi Eylül ayı arası 500 kişi hapse atılmıştır. 1938 yılında devrimci olarak suçlanmış 2536 kişi hapse atılmıştır. Bu kişilere yapılan işkenceler sonucunda 45 kişi vefat etmiştir (Karakalpakstan XIX Asidin Ekinşi Yırımınan XXI Asirge Şekem, 2003: 243-244.). Üst düzey memurlar arasında şu isimler bulunmaktadır: Abiu Kudabaev, İslam Aliev, Daullet Rizaev, Kazakbay Allambergenov, Kamiljan Alimov, Kasım Auezov, Köptileu Nurmuhammedov. Karakalpakistan yazarları ve gazetecileri Seyfulgabit Majitov, Rahim Majitov, İzbasar Fazilov, Hojan Abdıhalıkov, Orazalı Kosekeev'dir. Sanatçılar ise İbat Bekbauliev, Amet baksı Matnazarov'dur. Eğitimcilerden Seit Toreev, Jumamurat Jaksımuratov, Mahmud Kunnazarov, Abdulla Babajanov, Töreniyaz Ayteşov suçsuz olmalarına rağmen hapse atılmıştır. 1937 yılında Karakalpakistan'ın büyük şehirlerinden biri olan Konrat'dan 28 öğretmen, Kuibishev'den 11 öğretmen, Hojeli'den 28 öğretmen halk düşmanı olarak hapse atılmıştır. Bazı kaynaklara göre Karakalpakistan'da 1934-1939 yılları arasında 10.000 kişi siyasi baskının kurbanı olmuştur (Karakalpakstan XIX asirdin Ekinşi Yırımından XXI Asirge Şekem, 2003:245). 1937-1938 yıllarında Sovyet hükûmetine hizmet eden Komünist Parti üyelerinden 22 kişi, asılsız olarak suçlanıp kurşuna dizilmiştir (AJK RK f 1., op.4, d.1756, l.98).

1941-1945 yıllarında, II. Dünya Savaşı'nda Karakalpakistan'dan 61.618 kişi Kızıl Ordu'ya katılmıştır. 20 Karakalpakistanlı asker Sovyetler Birliği Kahramanı unvanını almıştır. 13.000 Karakalpakistanlı asker Stalingrad Savaşı'na katılmıştır. 25.000 kişi ülkesinden uzak yerlere gönderilerek Rusya'da Sverdlovsk, Perm, Gorkii, Orenburg şehirlerinde maden ve fabrikalarda çalıştırılmıştır. Karakalpakistan'a gönderilen 25.000 Polonyalı, 5180 evsiz ve yurtsuz kişileri ve 10.000 Sovyet vatandaşını halk koruma altına almıştır (Uzbekiston Yangi Tarihi 2000: 498-500).

Savaş döneminde askeri denetleme makamı tarafından "Alman ve Japon casusları" adıyla yüzlerce suçsuz insan hapse atılmıştır. Bu insanlara askeri komitesi üyeleri Halk Komiserleri olan Apresyan, Shtein, Vrjejevskii, Melni-

kov, Ponomarenko, Kolesnikov, Klepper, Shutin tarafından ceza verilmiştir (Babashev 2004: 72-74). Ceza verilen bu insanlar, çiftçi, savaşa katılan asker ve dindar olanlardır. Komünist Partisi'nin üyeleri ve üst düzey görevlileri tarafından Allayar Dosnazarov, Abiu Kudabaev, Kazın Auezov, Köptileu Nurmuhamedov gibi Karakalpak halkının vatansever insanları repressiya politikasının kurbanları olmuşlardır. Bu adı geçen insanlar Özerk Karakalpak Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan halk kahramanlarıdır.

Karakalpakistan Halk Kahramanları (Repressiya Kurbanları)

Karakalpaklar arasında repressiya döneminden kalma önemli kahramanlar günümüzde de anılmaktadır. Bu kahramanlardan Ubaidulla Bauetdinov (1887-1956), halk arasında Han Maksım ismi ile tanınan imamdır. Babası Ataulla, Karakalpak halkının birleşmesinde ve Harezmi topraklarına yerleşmesinde katkı sağlayan imamdır. Han Maksım, Rus Bolşeviklerine karşı silahlı hareketin lideridir. Stalin döneminde 10 yıllığına sürgüne gönderilmiştir (Koshanov 1993: 23).

Adujalil İsmetullaulı (1979-1930), günümüzde Şımbay şehrinde İrgaklı köyünde İsmetulla İmam'ın evladıdır. Buhara medresesinde eğitim almıştır. 1929 yılında Karakalpakistan'da Tarihi Tahtaköpür Ayaklanması'nın lideridir. 1930 yılında hapse atılmıştır. Kendi damadı komsomol üyesini kandırıp Türkmenistan'a kaçan Adujalil'i askerlere teslim etmiştir. 1930 Abdujalil İsmetullaulı Kazakistan'ın Jeskazgan bölgesinde vurulup öldürülmüştür (Esemuratova 2009: 78-100).

Allayar Korazulı Dosnazarov (1896-1937), Şımbay şehrinin Kök-özek ilçesinde yaşayan bir çiftçi ailesine mensuptur. 1918-1921 tarihleri arasında Kızıl Ordu'da askerlik yapmıştır. 1921-1923 yılları arasında Moskova'da Doğu Komünist Üniversitesinde eğitim almıştır. 1926 senesinde Karakalpakistan iç güvenlik komisyonu askeri başkanı görevinde çalışmıştır. 1930 yılında Moskova Komünist Üniversitesinde eğitim almıştır. 1931-1934 yılları arasında Moskova "Metallstroy" fabrikasında müdür yardımcısı olarak çalışmıştır. 15 Ocak 1935 tarihinde, 1929 yılında gerçekleşen Tahtakopir halk ayaklanmasının lideri olarak hapse atılmıştır. 1924-1925 Karakalpakistan muhtar bölgesinin idari işleri komisyon başkanı olmuştur. SSSR Askeri Yargıtay Komitesi RSFSR 58-8 maddesine göre hüküm verilip 10 yıl hapis kararı alınmıştır. 1937 yılında NKBD bu kararı iptal edip Dosnazarov'u ölüm cezasına mahkûm etmiştir. 8 Aralık 1937 tarihinde Rusya'nın kuzey bölgesinde Belomor Kanalı çalışma alanının kapısının yakınında vurulup öldürülmüştür. Dosnazarov'un 1968 yılında devlet tarafından suçsuz olduğu ispat edilmiştir (Taurmuratov 1999: 14).

Abu İrcanlı Kudabaev (1899-1938), günümüzde Kazakistan'ın Aktöbe şehrinin Tamdı ilçesinde yaşayan çiftçi bir aileye mensuptur. 1913-1916 yılları arasında Rus okulunda eğitim almıştır. 1929-1932 yılları arasında Moskova Doğu Komünist Üniversitesinde eğitim almıştır. 1925-1929 tarihleri arasında Karakalpakistan bölgesinin yöneticisi olarak göreve atanmıştır. 1935-1937 yılları arasında Karakalpakistan'ın Hojeli şehrinin idari işler başkanı olarak görev yapmıştır. 15 Eylül 1937 tarihinde hapse atılmıştır. 13 Ekim 1938 senesinde SSSR Askeri Yargıtay Komitesi Özbekistan Ceza Kanunu'nun 58, 63, 64, 67 maddelerine göre ölüm cezası verilmiştir. 4 Ağustos 1957 tarihinde SSSR Yargıtay kararı ile kurşuna dizilip öldürülen Kudabaev suçsuz ilan edilmiştir (Karakalpakstan XIX Asirdin Ekinşi Yarımınan XXI Asirge Şekem 2003: 208).

Kasım Auezov (1897-1938), Şimbay şehrinde dünyaya gelmiştir. Şimbay okulunda ve medresesinde ilk eğitimini almıştır. 1923-1924 tarihlerinde köy okulunun müdürü olarak çalışmıştır. 1923-1924 tarihlerinde Orta Asya Komünist Üniversitesinde eğitim almıştır. 1923-1925 yıllarında Karakalpak Milli Eğitim bölümünün müdürü olarak çalışmıştır. 1932-1934 yılları arasında Karakalpakistan Halk Komiserler Konseyinin başkanı olarak halkına hizmet etmiştir. 1935-1936 yıllarında RSFSR (Rus Sosyalist Federativ Sovyet Cumhuriyeti) merkezi komitesinin daimî vekili olmuştur. 1937 yılında Auezov, sahte belgelerle Komünist Parti üyeliğini aldığı, halk ayaklanmalarını organize ettiği ve hiçbir zaman milliyetçiliğini inkâr etmediğine dair suçlamalarla hapse atılmıştır. 13 Ekim 1938 tarihinde SSSR Askeri Yargıtay Komitesi, Özbekistan SSR Ceza Kanunu'nun 58, 63, 64, 67 maddelerine dayanarak K. Auezov'a ölüm cezası vermiştir. 1957 yılında suçsuz olduğu ispatlanmış ve bu durum devlet tarafından ilan edilmiştir (Uzbekiston Yangi Tarihi 2000: 418).

Köptileu Nurmuhamedov (1903-1938), Kongrat şehrinde yaşayan çiftçi bir aileye mensuptur. 1924 tarihinde Hive şehrinde eğitimci kurslarını tamamladıktan sonra köy okulunda öğretmenlik yapmıştır. 1928 tarihinde Karakalpakistan savcısının yardımcısı görevine atanmıştır. 1929-1933 tarihleri arasında Karakalpakistan Merkezi Karar Uygulama ve Denetim Komitesinin başkanı olarak çalışmıştır. 1937 yılının Eylül ayında "Sovyet devletine karşı milliyetçi siyasi grup oluşturması, kapitalist devletlerin yardımı ile mevcut devleti kaldırıp Karakalpakistan'da kapitalist düzeni kurmak için gizli işler yürüttüğü" suçuyla Köptileu Nurmuhamedov hapse atılmıştır. 13 Ekim 1938 tarihinde SSSR Askeri Yargıtay tarafından Özbekistan SSSR Ceza Kanunu'nun 64. maddesi karara bağlanıp Nurmuhamedov'a ölüm cezası verilmiştir. Yıllar sonra 19 Temmuz 1957 tarihinde SSSR Yargıtay kararı iptal edilmiştir. Askeri Yargıtay komisyon üyeleri kendi kararını iptal edip Nurmuhamedov'un suçsuz olduğunu ispat etmişlerdir (Karakalpakstan XIX Asirdin Ekinşi Yarımınan XXI Asirge Şekem 2003: 214).

SSR merkez karar organları kendisine tüm ülkelerde 1947 yılında alınan Pri-kaz (Karar) çerçevesinde emirler yayınlamıştır. Bu karara göre; siyasi suç ge-rekçesi ile hapse atılmış mahkûmları temize çıkarmaktan mümkün oldukça uzak durulmalıdır. Eğer yapmak zorunda kalınırsa, yeni mahkeme kapalı ve gizli olarak (hakim, şikayetçi ve bilgi verenleri işin içine katmadan) yapılmalı ve önceki yargılanma hatasını düzelteren prosedür şeklinde olmalıdır. Yabancı güçlere, özellikle Nazi Almanya'sına karşı savaş ve sosyalizm düzeninin kuru-luşuna odaklı etkinlikleri teşvik etmek, desteklemek ve aynı zamanda halkın Ruslara karşı hareketlerinin üstünü örtmek esastır. Okullarda ve üniversite-lerde önde gelen eğitimcilerin görevinden uzaklaştırılması lazımdır. Bilimler arasındaki fark yok edilmeli, orijinal eserlerin baskısı kısıtlanmalıdır. Latin ve eski Yunan dilleri, genel felsefe, mantık ve genetik bilimi dersleri durdurul-malıdır. Tarih derslerinde milliyetçi, halkına hizmet eden vatansever kişileri anlatmak yasaktır. Bu konuları padişah, çar zulmü ve onlara karşı halk savaşı-na saptırmak lazımdır (Uzbekiston Yangi Tarihi 2000: 508-510).

Sonuç

Stalin Döneminde diğer tüm milletlerde olduğu gibi Türklerde de repressi-yanın etkileri uzun süre unutulmamıştır. Günümüzde Karakalpakistan'da 31 Ağustos tarihi, Repressiya Kurbanlarını Anma Günü'dür. 31 Ağustos'ta basın sayfalarında, televizyonda, radyo programlarında etkinlikler düzenlenmek-tedir. Bu etkinlikler Karakalpakistan devleti tarafından organize edilmek-tedir. Günümüzde Stalin siyasetine tanık olanların bazıları hayattadır. Bu dönemin yaşattığı korkuları hala atlatamayan insanlar vardır. Üniversite ve lise öğrencilerinin tarih ders programlarında Stalin döneminin siyaseti yer almaktadır. Karakalpak halkının milliyetçi kahramanları ve aydınları başlığı altında repressiya konusu sunularak analiz edilmiştir. Karakalpakistan bilim insanları repressiya konusunu araştırmaya devam etmektedir.

Stalin ile başlayan Sovyet kimliği oluşturma siyaseti milletlerin dillerini, kül-türlerini, inançlarını yok etmeye yönelik bir projeye dönüşmüştür. Bu proje-nin olumsuz etkileri başta Türkler olmak üzere diğer milletlerde hala görül-mektedir. Türkler, milli tarih, kültür, dil ve inanç konusunda önemli adımlar atarak bu olumsuz etkiyi azaltmaya çalışmaktadır. Kazakistan, Türk milli kimliğini araştırma konusunda önemli projeler başlatmıştır. Özbekistan dil, din ve kültür konusunda projeler başlatmıştır. Türk devletleri, Latin alfabe-sine geçerek yeni neslin milli kimliğini inşa etmesinde eğitimde reformlar yapmıştır. Karakalpak Türkleri, Türk toplulukları içerisinde yaşadıkları böl-ge itibarıyla belki de en çok yardıma ihtiyaç duyanlardır. Hem kendi milli kimliklerini korumak için çalışmakta hem de yaşadıkları coğrafyanın olum-suz etkileriyle mücadele etmektedirler.

KAYNAKÇA

- AJK RK f 1., op.4, d.1756, l.98.
- Allaniyazov, T. (1986). "Tahtakupırscoe Vıstuplenie 1929 Goda". Nukus: Vestnik.
- Babashev, Ş. (2001). "Jertvı Politicheskıh Repressii V Karakalpakıstane". Nukus: Vestnik.
- Berdimuratova, G. (2000). "Jazıksız Jaza (Bolgan Uahıt Tiikarında)", Nökis: Erkin Karakalpakıstan Gazetesi, 8-mart.
- Bert, N. (1995). İstoria Sovetskogo Gosudarstva (1900-1991). Moskva, ss.253 – 543.
- Esemuratova, G. (2009). Daurler Nepesi. IV, Nökis.
- Karakalpakstan Arşivi. 159 op. 12 b d. s.22 -32.
- Karakalpakıstan Arşivi, İf.2, op.980, d.1-72, b.66, d.20-21, ss.115-119.
- Karakalpakıstan Arşiv Dokumanı. 67f., 3 op., 127d., ss. 6-7-8.
- Karakalpakstan XIX Asirdin Ekinşı Yarımınan XXI Asirge Şekem. (2003). Nökis:Karakalpakıstan Baspası,
- Koshanov B, Hakiminyazov K. (2001). "İz İstории Karakalpakıstan 30-h Godov. XX Veka". Nukus: Vestnik 4.
- Koshanov B, İbragimova S. (2001). "İstoria Karakalpakstana V Zarubejnoi İstoioğrafii (1917-1925)". Nukus: Vestnik 4.
- Koshanov, B. (1993). Pravo Na Vtorjenje. Neizvestnie Stranıtsı İstории Karakalpakii i Horezma 1919-1920 gg., Nukus.
- Koshanov, B. (1997). "Smutnoe Desyatiletie. Karakalpakstan v 20-30 godı", Vesti Karakalpakıstana, 23-dekabrya, 3, Nukus.
- Sarıbaev M. (1998). "Hlopkovodstvo Posle Obrazovania Karakalpakskoi Avtonomnoi Respubliki". Vestnik 1.
- Sekretnoe Pısmo Nachalnika UKVD SSSR PO KKASSR Tsetkina İ Nachalnika SPO Gosbezo-
pastnosti Arotskera ot 24 Aprelya 1935.
- Taumuratov N. (1999). İstoriya Mılıtsii Karakalpakstana v Period Vostanovlenia Natsionalnoi Gosudarstbennosti (1917-1936). Nukus: Avtoreferat Dissertatsii kand. İstoria Nauk.
- TSGA RK, f.322,op.1.d.130, ss. 67-78.
- Utambetov B. (2001). "Sultanova S. Otmiş Kısıumetleri Tariihnan Geypara Derekler". Nukus: Vestnik 4, ss.74-76.
- Uzbekiston Yangı Tarihi (2000). Uzbekistan Sovet Mustamlakaçılıgi Davrida. Toşkent: "Şark" Naşriet.
- Yılmaz, Salih (2006). XVI-XX. Yüzyıllarda Karakalpak Türkleri Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Salih (2008). Karakalpak Türkleri ve Karakalpakıstan Tarihi (1873-2003). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Salih, Saadetin Yağmur Gömeç, Victoria Bilge Yılmaz (2022). Çağdaş Türk Dünyası Tarihi El Kitabı. Ankara: Nobel Yayınları.

KAZAK TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Cemile KINACI BARAN*

Giriş

Kazakistan'da Repressiya süreci denildiğinde, genellikle Stalin'in tek adam siyasetinin etkili olduğu ve Repressiyanın en ağır haliyle uygulandığı 1937-1939 yılları arasındaki süreç akla gelir. Ancak, Kazakistan'daki Repressiya devresini genel olarak 1920'li ve 1930'lu yıllar olarak değerlendirmek mümkündür¹. 1920-1938 yılları arasındaki 18 yıllık süreçte Kazak halkı Sovyet idaresi nedeniyle çok büyük zorluklar yaşamış, tarihinin en acı dönemini görmüş, baskı, şiddet ve tasfiye zulmüne maruz kalmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde Stalin, zulme kısa bir süre ara verse de 1947'den sonra sanatçılar, aydınlar, bilim adamları, devlet görevlileri sovyet ideolojisine aykırı davranmakla suçlanarak yeniden Repressiyaya maruz kalmıştır (Dilek 2019: 30). Bu çalışmada Sovyet yönetimi eliyle Kazak tarihini derinden etkileyen olaylar dikkate alınarak Repressiya süreci, 1920-1938 yılları arasındaki yirmi yıllık süreç ile sınırlandırılmıştır. Kazakistan'da yaşanan Repressiya, 1921-1922 Yıllarındaki Açlık, 1929-1933 Yıllarındaki Açlık, 1937-1938 Yıllarındaki Kızıl Kırgın/Aydın Katliamları,

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, cemile.kinaci@hbv.edu.tr

1 Kurmangaliyeva Ercilasun da Stalin döneminde uygulanan aydın katliamı, kızıl kırgın, kızıl terör, repressiya gibi çeşitli isimlerle bilinen baskı, şiddet ve tasfiye kampanyasının genellikle en ağır sürecinin 1937-1939 yılları arasında olmasından dolayı sadece bu birkaç yıla sınırlandırıldığını ancak aslında yapılan ayrıntılı araştırmaların, özellikle Kazak aydınlarının ağır bir şekilde maruz kaldığı baskı sürecinin üç farklı dönemde uygulandığını dile getirir. Birinci dalga, 1928-1931, ikinci ve en şiddetlisi 1937-1939, üçüncü ve Stalin dönemindeki son dalga ise 1946-1950 yılları arasında yaşanmıştır. Ancak aslolan bir şey var ki, Sovyet döneminde uygulanan baskıyı sadece bu süreçlerle sınırlandırmak mümkün değildir. Aslında Sovyetler Birliği dağılana kadar çeşitli dönemlerde yaşanan inişli çıkışlı süreçlere rağmen baskı ve şiddet her zaman var olmuştur (Kurmangaliyeva Ercilasun 2019: 58). Kırgız araştırmacılar ise Sovyet yönetiminin güçlendirilmesi amacıyla uygulanan zenginlerin mallarına el konulması, sürgün edilmeleri, baskı siyaseti olarak değerlendirilirken, 1931'den sonraki siyasi takibatlar, işkenceler, ölüm cezaları, sürgünler ve "halk düşmanı" suçlamaları "Büyük Terör", "37. yıl", "Repressiya" olarak adlandırmaktadır (Güngör 2018: 195).

Kazakistan'daki Çalışma Kampları ve son olarak Repressiya Sürecinin Edebîyata Yansıması olarak beş ayrı başlık halinde ele alınmıştır. Bu başlıkları ayrı ayrı ele almadan önce Kazakistan'da 1920'li ve 1930'lu yılların panoramasına genel olarak bakmak faydalı olacaktır.

1920'li yıllar yeni bir yazar tipinin ortaya çıktığı, sosyalist gerçekçilik prensiplerine uygun olarak kaleme alınan ilk eserlerin doğuşuna tanıklık eden Sovyet edebiyatının oluşma devresidir. Mücadele ile geçen karışık bir dönemin ardından nihayet rejim sağlamış ve bu dönemde yeni bir Sovyet kültür ve edebiyatının yaratılması konusu gerçek anlamda gündeme gelmiştir. Komünist Parti'nin 10. Kongresi'nde "Savaş Komünizmi"² devri sona ermiş ve Lenin'in teklifine uygun olarak "Yeni Ekonomi Politikası" devreye sokulmuştur. NEP³ ile o güne kadarki zorlu süreç içerisinde bozulan ekonomiyi düzeltmek hedeflenmiştir. Bu yeniden yapılanma döneminin ardından ise Komünist Parti'nin 14. Kongresi'nde ülkenin sanayileşmesi dönemi başlamıştır (Zelinski 1978: 106-109). NEP ile başlayan "yeniden yapılanma dönemi" ve ardından yaşanan "sanayileşme dönemi" bu devir edebiyatına da yansımıştır.

Yeni bir devrin başlangıcı olan Ekim Devrimi, siyasî, ekonomik ve sosyal açıdan büyük değişikliklere yol açmıştır. Devrim sonrasında Kazak edebiyatçıları da yeni, sosyalist içerikli, halkçı ve Parti prensiplerine uygun bir edebiyat oluşturma işine girişmiştir (*Kazak SSR Kıskaşa Entsiklopediya* 1989: 21). Bu dönemde Saken Seyfullin, Beyimbet Maylin, İlyas Jansügirov, Sabit Mukanov, Jüsipbek Aymavıtov gibi önemli yazarlar eser vermiştir.

Muhtar Kazak Cumhuriyeti kurulduğunda Orenburg bu cumhuriyetin ilk başkenti olmuştur, ancak başkent'in kuzeyde olması Kazakistan'ın kuzeyi ve güneyi arasında ciddi bir ayırım oluşturmuştur. Güney "ultşıl"ların yani milliyetçi Kazakların kuzey ise "yeni devir"den ve "Ruslar"dan memnun olanların yerleşim yerine dönüşmüştür. Bu kutuplaşmanın iki temsilcisi Saken Seyfullin ve Mağcan Jumabayev'dir. Bu iki kutbun temsilcisi olan Kazak aydınlarının tartışmalarına Komünist Parti el koymuştur. Kazakistan'ın kuzey ve güneyi arasındaki bu bölünmeyi engellemek amacıyla 1925'te başkent, Orenburg'dan güneydeki Kızılorda şehrine taşınmıştır (*Kazak Edebiyetinin Tarihi* 2004: 16).

18 Haziran 1925'te Komünist Parti Merkez Komitesi, partinin edebiyat alanındaki görüşlerini ve bundan sonra edebiyat alanında uygulanacak prensipleri yayımlamıştır (Kıyrabayev 1998: 13). SSCB'yi oluşturan cumhuriyet ve bölge-

2 "Savaş Komünizmi" ya da "askerî komünizm" Bolşevik devriminin hemen ertesinde uygulamaya giren, genel anlamda devletin bütün ülke ekonomisine el koymasındır. Bu dönemde endüstri tamamiyle devlet kontrolüne girdiği gibi köylerdeki halkın kendi gündelik ihtiyaçları için elinde bulundurduğu tahıl ve her türlü erzaka da devlet tarafından el konulmuştur. Bu durum hem iç Rusya'da hem de Türk yurtlarında halkı iyice fakirleştirmiş ve açlığa sürüklemiştir.

3 NEP: Savaşlar yüzünden çökmüş ekonomiyi düzeltmek amacıyla Lenin'in 1921-1927 yılları arasında uygulamaya koyduğu, bazı özel teşebbüslere izin verilen yeni ekonomi politikasıdır.

lerde ana dili ile edebiyatın geliştirilmesi faaliyetleri bu karar doğrultusunda olmuştur (Killi 2008: 31). Bu kararların ilanı, Kazak edebiyatı için de oldukça önemlidir, çünkü bu tarihten itibaren Komünist Parti edebî faaliyetlerle doğrudan ilgilenmiş ve Kazakistan'da edebiyat, Parti'nin denetimi altına girmiştir. 1925 yılında Kazakistan'da *Kazakistan Proletar Yazarlar Birliği* (KazAPP) açılmıştır. Sovyet edebiyat kadrolarının birleştirilmesinde, Kazak Sovyet edebiyatının Rus edebiyatı ile yakınlaştırılmasında ve milliyetçi Kazak yazarların kontrol edilmesinde bu birliğin önemli hizmetleri olmuştur (Narımbetov 2005: 48).

1925'te Kazakistan Komünist Parti Komitesinin Birinci Sekreteri olan F. N. Goloşekin "Ekim Devrimi Kazak avullarından teyet geçip gitmiş. Devrim, Kazak avullarında hiçbir değişiklik yapmamış." şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Stalin, onun bu beyanını dikkate alarak akabinde Kazakistan'da "Küçük Ekim" adlı yeni bir devrim gerçekleştirmeye karar vermiştir. Zorla kolhoz ve sovhozlaştırma, malları devletleştirme ve komünler kurma işleri yürütülmüştür. Varlıklı Kazaklar "kulak" "zengin", "üstün sınıf" gibi isimlerle mimlenmiştir. Mallarına el konulan, kolhoz ve sovhozlarda yerleşik hayat yaşamaya alışık olmayan Kazak halkı fakirleşmiş ve açlık sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştır (*Kazak Adebiyeti Tarihi* 2004: 16). Kazak halkının önderleri ve okumuş kişileri takibe alınmıştır. Onlara "Baytursınovcu", "Riskulovcu", "Seyfullinci"⁴ gibi isimler takılarak milliyetçilik suçu isnat edilmiştir⁵. Dönemin gazetelerinde onları karalayan "Baytursınovcu ve Baytursınovculuk", "Saken ve Sakencilik" gibi adlarla tenkit makaleleri yayımlanmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda milliyetçi ve okumuş aydınlar tutuklanıp sürgüne gönderilerek olaylar çözümlenmiştir. Komünist olmakla birlikte Goloşekin siyasetine karşı olan Saken gibi Kazak komünistlerin kendileri de tenkide uğrayarak takibe alınmıştır. Bütün bu yaşananlar Kazakistan'daki edebî faaliyetlerin gelişmesine olumsuz etki etmiştir. Bu dönemdeki edebî eserlerde edebîlikten çok sloganvârî bir üslup oluşturulmuştur. Yazarlar, devrin ideolojisine uygun eserler vermiştir (Kıyrabayev 1998: 46).

1928'e gelindiğinde Kazak zenginlerinin mallarına el konulmuş, Kazak zenginlerinin malları devletleştirilerek "zengin sınıf" yok edilmiştir. Onların

4 Ahmet Baytursınovcu (1873-1938), Turar Riskulov (1894-1938) ve Saken Seyfullin (1894-1938) üçü de milliyetçi Kazak aydınlarıdır. Özellikle Riskulov ve Seyfullin, Devrim'e büyük umutlarla destek vermelerine rağmen, zamanla düşüncelerini değiştirip gerçeklerin soğuk yüzünü görmeye başladıklarında Stalin tarafından kendilerine yaşama hakkı tanınmamıştır.

5 Aynı dönemlerde çevre edebiyatlarda da benzer süreçler yaşanmıştır. Özbek Sovyet edebiyatında milliyetçi, Türkçü, İslamcı nitelermeleriyle aydınlar suçlanmış, "18'ler Guruhi", "Kasımovçılık", "Badriddinovçilik" gibi karalama kampanyalarıyla Stalin karşıtı milliyetçiler ağır baskılara maruz kalarak cezalandırılmıştır. Özbek Sovyet edebiyatındaki bu süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Yelok 2013: 881-894). Kırgız sahasında ise bu suçlamaların adı Sıdkovcu-Hudaykulovcu olmuştur (Güngör 2018: 169). Rusya merkezdeki muhalifler ise Troçkici-Zinovyevci olarak adlandırılmıştır. Sovyet yönetimi kendince muhalif gördüğü herkesi farklı coğrafyalarda farklı isimlerle de olsa aynı şekilde yaftalamıştır.

“ideologları” olarak kabul edilen “ultşıl” yani milliyetçi Kazak yazarlar hapse atılmış, cezalandırılmıştır. 1920’li yıllarda Komünist Parti’nin bu olumsuz uygulamaları bir yana bırakılacak olursa, Kazakistan’da yazılı edebiyat açısından önemli gelişmeler olmuştur. Edebiyatta özellikle nesir gelişme göstermiştir. Kazak edebiyatına roman, hikâye, tiyatro, edebî tenkit gibi yeni türler girmiştir (Kıyrabayev 1998: 14).

Bu dönem edebiyatında Ekim Devrimi ile birlikte değişen avul ve endüstri şehirlerindeki “yeni insan” imajı yaratılmaya çalışılmıştır. Kadın özgürlüğü konusu işlenmiştir. İşçi/emekçi imajı, zenginlerin mallarını devletleştirmeye ilişkili olarak oluşturulmuştur. Bu dönemin eserlerinde, kolektif faaliyetin içinde olan “yeni kişileri”, İç Savaş’ın zor günlerini yaşayan birbirinden farklı kahramanları bulmak mümkündür (Bazarbayev 1997: 53). Özellikle İç Savaş, yeni Sovyet toplumunun ilk büyük tecrübesi olarak edebî eserlerde işlenmiştir (Zelinski 1978: 111). Proleter karakterli bir edebiyatın yaratılmaya çalışıldığı bu dönemde, bireysel duygu ve düşünceler geri planda kalmış, Parti bakış açısı, sınıf mücadelesi eserlerde ön plana çıkmıştır.

20’li yılların sonunda “halk düşmanları” ile mücadele eden Sovyet Hükümeti eski ekonomi planlarını bir kenara bırakıp ekonomisini düzeltme işine girişmiştir. Bu amaçla “İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı”⁶ kararlaştırılmıştır. Bu beş yıllık planlar daha sonra da uygulanarak ekonomiyi düzeltmek için stratejiler belirlenmiştir. Bu dönemler tarihe “beş yıllıklar devri” olarak geçmiştir. Ekonominin planlı olarak geliştirilmesi Kazakistan’ın ekonomisi ve kültürü üzerinde de etkisini göstermiştir. Kazak bozkırlarında yeni şehirler ve endüstri merkezleri kurulmuştur. Kazakistan demir yolları ağı ile örülmüş, Karagandı kömür madeni, Şımkent kurşun madeni, Balkaş bakır eritme tesisleri gibi büyük iş merkezleri inşa edilmiştir. Bu dönemde avullarda yaşayanlar zorla yerleşik hayata geçirilmiştir. Halkı zorlayarak, cebren kolhozlaştırma nedeniyle halk açlığa, perişanlığa sürüklenmiştir. 1936’da Moskova’da “Kazak Edebiyatı ve Sanatının Ongünlüğü” etkinliği gerçekleştirilmiştir. 20’li yıllarda edebiyat ve sanat adamlarının bazıları Parti faaliyetlerine şüphe ile bakıp, tereddütlü davransalar da 30’lu yıllarda hepsi Parti siyasetini desteklemek zorunda kalmıştır (Kıyrabayev 1998: 46-47). 1930’lu yıllarda Sovyet ideolojisi tam olarak hakimiyetini ilan etmiştir (Zelinski 1978: 178).

30’lu yılların başından itibaren yazarlar eserlerinde hayatın gerçeklerini değil, her şeyden önce o dönemdeki ideolojinin dikte ettiği talepleri yazmaya mecbur olmuştur. Dönemin ideolojisi yazarlara, halkı sosyalist düzen etrafına yöneltmeyi ve Parti faaliyetlerine onların destek vermesini sağlamayı bir so-

6 1928-1932 yıllarını kapsayan, sanayiye büyük yatırımların hızla gerçekleşmesini öngören ve tarımda da zengin köylülerin ağırlığına son vererek kolektifleştirmeyi kısa sürede gerçekleştirmeyi hedefleyen Stalin öncülüğünde devreye sokulan kalkınma planıdır.

rumluluk olarak yüklemiştir. Bu nedenle yazarlar, eserlerinde edebî güzellik aramayı, kendi duygu ve düşüncelerini yazmayı bir kenara bırakıp, her şeyden önce “yeni sosyalist hayatı” kurmaya çalışan kişileri anlatmaya başlamıştır. Üstelik bu kişiler, daha önce yetişen nesillerle hiçbir ilişkileri yokmuş ve sanki dünya ilk olarak bu kişiler ile başlamışçasına anlatılmıştır. Hayatın gerçekleri tek taraflı olarak, tek bir bakış açısıyla eserlerde ele alınmıştır. Gerçek hayatta iyilik ve kötülük, sadakat ve hainlik gibi zıtlıklar daima bir arada ve mücadele içinde bulunmasına rağmen, dönemin ideolojik diktası zıtlıkları bir arada göstermeye imkân vermemiştir. Yazarların eserlerinde olumsuz hiçbir şeyi göstermelerine ve Sovyet sistemini en ufak şekilde tenkit etmelerine asla müsaade edilmemiştir. Sistemle ilgili en ufak bir sorgulamaya giren entelektüeller Stalin tarafından katledilmiştir⁷.

Otuzlu yılların başında, özellikle Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Goloşekin döneminde (1925-1933) Kazak yazarlarda “milliyetçilik”, “Alaş Ordacılık”⁸, “sınıfçılık” gibi suçlar aranmaya devam etmiştir. Yazarları suçlayan makaleler yazılmıştır. Saken Seyfullin, S. Mukanov, B. Maylin, M. Avezov, G. Togjanov gibi meşhur yazarlar tenkit yazılarının hedefi olmuştur. Bu yazarların hepsi eserlerinde “millî oldukları, Kazakların eski geleneklerini anlattıkları ve boyculuk yapıp, zengin taraftarlığında buldukları” gerekçeyle makalelerde tenkit edilmiştir (Kıyrabayev 1998: 69). Milliyetçi yazarların üzerindeki baskı artmıştır. Alaş Orda ile ilgili çok sayıda tenkit içerikli yayın yapılmış, Alaş Ordacılık ve milliyetçilik devrimin gelişmesine engel olarak gösterilmiştir. Alaş Ordacılık ve milliyetçiliğin doğrudan “Ruslara karşı olma” anlamına geldiği üzerinde durulmuş ve partinin zorlaması sonucu bir kısım milliyetçi aydın, haklarında yapılan suçlamaları kabul ettiklerine dair makaleler kaleme almıştır. Saken Seyfullin, Muhtar Avezov ve Sabit Mukanov gibi

7 Bu durumun güzel bir örneği Özbek edebiyatında Şükrullah Yusufoglu'nun Kefensiz Gömülenler romanında gözler önüne serilmiştir. Romanda, Rusların Parti diktatörlüğünü muhafaza etmek için herkesi itirazsız mutlak itaate zorlayan, Parti ideolojisi dışındaki fikirleri asla dikkate almayan, en ufak bir şüpheye ve “acaba” sorusunun sorulmasına tahammül etmeyen, ancak her şeye rağmen sistemi sorgulamaya cesaret edenleri en ağır cezalara çarptırıp yok eden idare anlayışı ortaya konulur (Karakaş 2021: 7).

8 Alaş Orda Partisi, Kazakları Rus esaretinden kurtarmak amacıyla kurulmuş bir partidir. Nisan 1917'de ilk resmî kuruluş toplantısını yapmıştır. Aralık 1917'de ise Muhtar Alaş Orda Hükümeti kurulmuştur. Ancak bu Hükümetin ömrü kısa sürmüştür. Alaş Orda Hükümeti, 1919 yılında Bolşeviklerle anlaşarak faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış ve Sovyet Hükümeti'ni desteklemeye mecbur olmuştur. Ancak 1919'a kadar Kazaklar arasında güçlü bir destek bulmuştur. Kazakların siyasî bilincinin gelişmesi ve siyasî faaliyetlerin artmasında başta Alaş Orda lideri Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov ve diğer Alaş Orda liderleri önemli bir vazife üstlenmiştir. Onlar, özellikle Kazak topraklarının Ruslaştırılması konusunu hukukî, siyasî, ekonomik ve çevresel açıdan ele alan çalışmalar yürüterek 20. yüzyılın başında Kazaklara yöneltilen tehditleri açıkça ortaya koymuştur. Alaş Ordacılar, aktif oldukları süreçte Bolşevikler için ciddi bir karşı güç olarak Bolşevikler oldukça uğraştırmıştır. Bolşevik hareketin Kazaklar arasında yayılması, ancak Alaş Orda Hükümeti'nin 1919'da dağılmasından sonradır. Alaş Orda hareketi içinde bulunan yenilikçi ve iyi eğitilmiş Kazak aydınları 1927-1928 yıllarında tutuklanmıştır. Stalin'in 30'lu yıllarda yaptığı aydın tasfiyesinde “Sovyet karşıtı” ve “halk düşmanı” oldukları gerekçesiyle idam edilmiş ya da çalışma kamplarının kötü şartları ve hapisanede gördükleri zulüm neticesinde hayatlarını kaybetmişlerdir (Kınacı 2016a: 94-97).

yazarlar haklarında yapılan suçlamaları kabul eden ve pişmanlık bildiren makaleler yazmaya mecbur olmuştur. KazAPP başkanlığı, yürütülen bu siyasetin kontrol mekanizması olarak görev yapmıştır. Edebî faaliyetler Komünist Parti'nin talimatları ışığında yürütülmüştür. KazAPP bu dönemde yazarlara belirli konular verip o konuyu yazmaları konusunda sorumlu tutmuş ve yazarların çalışmalarını denetlemiştir (Kıyrabayev 1998: 70).

KazAPP'ın edebî faaliyetlere bu ölçüde müdahale etmesinde Stalin'in "Bolşevizm Tarihinin Bazı Meseleleri Hakkında" mektubu da etkili olmuştur. Bu mektup üzerine Komünist Parti Ocak 1932'de bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride "Alaş Ordacıların etkisinden kurtulamayan Kazak edebiyatına ve edebî tenkidine" ayrıca yer verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bundan sonra Kazak edebiyatının millî görünüşünün değişmesi zorunlu hâle gelmiştir. Bu süreç 1932 yılı 23 Nisan'daki Komünist Parti Merkez Komitesinin "Edebiyat Kuruluşlarının Faaliyetlerini Yeniden Yapılandırma" kararı çıkana kadar, Goloşekin gidip yerine L. İ. Mirzoyan gelene kadar gerçekleşmiştir (Kıyrabayev 1998: 48, 71). Komünist Parti kolhozlaştırma döneminde Kazakistan'da avul hayatını ve hayvancılığı son derece zayıflatan Goloşekin yönetimine son vererek onun yerine Mirzoyan'ı görevlendirmiştir. 1930'da İ. Jansügirov, B. Maylin, S. Mukanov, Kazakistan Proleter Yazarlar Birliği'nin üyelerine ve onlara destek veren kişilere açık mektup yazıp edebiyatın nasıl olması gerektiğini ve KazAPP'ın hatalarını, yanlış uygulamalarını gözler önüne sermiştir. Parti üyesi olan yazarlar ile parti üyesi olmayan yazarlar arasında tartışmalar yaşanmıştır. KazAPP devrin ideolojisine uygun hareket etmeyen tanınmış Kazak yazarlarını tenkit ederek onları "ayıplama"ya devam etmiştir. Onların çalışmalarını, yazdıkları eserleri incelemek yerine, geçmişteki hatalarını yeniden gün yüzüne çıkarıp tekrar tekrar sorgulamaya başlamıştır. Yazarların hepsi KazAPP çatısı altında toplanamamış ve yazarlar arasında sorunlar yaşanmıştır (Kıyrabayev 1998: 48, 71). Çevrede yaşanan bu gibi durumlar merkezde Komünist Parti'nin edebiyatı idare konusunda köklü değişiklikler yapması gerekliliğini doğurmuştur. Komünist Parti Merkez Komitesinin 23 Nisan 1932'deki "Edebiyat Kuruluşlarını Yeniden Yapılandırma" kararı bu sebeple alınmıştır. Karara göre, proleter yazarların birlikleri kapatılıp Sovyet hükûmetinin faaliyetlerini takdir eden ve sosyalist kuruluşa katılmak isteyen yazarların hepsi, bütün proleter Sovyet yazarlarını bir arada toplayacak, merkez işlevi görececek yeni bir kuruluş olan Sovyet Yazarlar Birliği çatısı altında toplanacaktır (Zelinski 1978: 184). Akabinde Moskova'da Gorki'nin başkanlığını yaptığı 1934'teki Sovyet Yazarlar Birliği Kurultayı'nı gerçekleştirecek komite kurulmuştur. Kazakistan'daki komite çalışmaları İ. Jansügirov tarafından yönetilmiştir (Kıyrabayev 1998: 48).

Kazakistan yazarlarının I. kurultayı, Almatı'da 12-18 Haziran 1934'te gerçekleşmiştir. Bu kurultayda Kazakistan Yazarlar Birliğinin kurulmasına karar verilmiştir. Kurultay hazırlanırken *Kazak Edebiyatı* adlı bir gazete çıkarılmıştır (Narımbetov 2005: 4, 6). *Edebiyat Meydanı* ve Rus dilinde çıkarılan *Literaturnıy Kazahstan* gibi dergilerle de süreç desteklenmiştir (Kıyrabayev 1998: 48).

Ağustos 1934'te SSCB yazarlarının 1. kurultayı toplanmıştır. Kurultay geniş bir katılımı gerçekleştirilmiştir. Kurultayda Kazak yazarlarını temsilen İ. Jansügirov ile Saken Seyfullin de söz almıştır. Kurultayın hazırlık safhasında ve esnasında Sovyet edebiyatının ideolojik yönü ve gelişmesi konusunda birtakım fikirler dile getirilmiş ve sorunlara çareler aranmıştır. Bu kurultayda Sovyet edebiyatının sanat akımı olarak sosyalist realizm prensibi belirlenmiştir. Yazarlar birliğinin kurulmasıyla birlikte Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan bütün halkların edebiyatı ve sanatı sadece bu rejimin çemberinde hizmet etmeye başlamıştır (*Kazak Adebietinin Tariyhı* 2004: 19).

1930'lu yılların olumsuz tarafı “kişiyeye tapınma dönemi” adıyla Stalin'in ön plana çıktığı bir dönem oluşudur. “Kişiyeye tapınma” eğiliminin sonuçları edebiyat açısından oldukça ağır olmuştur. Bu dönemde edebiyata ağır bir sınırlama ve boyunduruk getirilmiştir (Zelinski 1978: 204). 1937-1938'de Stalin'in koğuşturma ve baskı dönemi yaşanmıştır. Bu dönem, Kazak kültürel ve edebî gelişmelerine set çekmiştir. Kazak aydınları ve yazarlar suçsuz yere yargılanmış ve cezalandırılmıştır (*Kazak SSR Kıskaşa Entsiklopediya* 1989: 23). “Halk düşmanları”ni takip kampanyası başlamıştır. “Milliyetçi Alaş Ordacılar”ın ardından onların yolundan giden S. Seyfullin, İ. Jansügirov, B. Maylin de tutuklanmıştır. Bu dönemde tenkit, yalnızca milliyetçi aydınları karalamaya, Kazakistan'daki “halk düşmanları”ni ve “milliyetçileri” aramaya yönelmiştir. Bu dönemin tenkidi, tutuklanan klasiklerle birlikte M. Avezov, S. Mukanov, G. Müsirepov gibi yazarların da kusurlarını bulup bunları siyasî suç olarak göstermeye çalışmıştır. Bu yazarlardan etkilenen genç yazarlar da araştırılmaya başlanmıştır. S. Mukanov ve G. Müsirepov partiden çıkarılıp işten kovulmuştur (Kıyrabayev 1998: 74). 2 Mart 1938'de Mukanov'un temyizinde Komünist Parti Alma Ata Şehir Komitesindeki büro kararı şöyledir: “Mukanov, *Sın Baya, Mirzabek, Temirtas ve Literatura* 20 Veka gibi yazdığı edebî eserlerinde devrim karşıtı milliyetçi bir görüşe sahip olduğu gerekçesiyle suçlanıyor.” Yine Komünist Parti Frunze Şehir Komitesi büro kararında Mukanov, “devrim karşıtı milliyetçi grubun aktif bir üyesi, silahını elinden bırakmayan bir burjuva milliyetçisi ve halk düşmanlarının suç ortağı olarak görünüyor”, bu sebeple partinin bütün organlarından ihraç edilmiştir.” diye Mukanov'un Komünist Parti'den ihracı dile getirilmiştir (Kınacı 2016a: 153). Bütün bu yaşanan sürecin ardından Kazakistan Yazarlar Birliği'nin 2. kurultayı (1939) gerçekleşmiştir (Kıyrabayev 1998: 74).

Bu dönem eserlerinde özellikle devrim yolundaki mücadele işlenmiştir. Kazakistan'da Sovyet Hükümeti'nin yerleşmesi ve gelişmesi uğruna verilen mücadeleler eserlere aksetmiştir (*Kazak SSR Kısağa Entsiklopediya* 1989: 23). Kazak halkının yeni dönemdeki hayatını tasvir etmek için yazılan eserlerin o zamanki en temel konusu, Kazak avulundaki sınıf tartışmasıdır. Yirmili yıllarda olduğu gibi bu konu otuzlu yıllarda da eserlerde işlenmeye devam etmiştir. Yirmili yılların gündem konusu olan Kazakistan'ın Sovyetleştirilmesi sırasındaki sınıf çatışması, otuzlu yıllarda da gündemden düşmemiştir. Zenginlerin mallarına el konulmuş ve zenginlerin malları devletleştirilmiştir, elbette zenginler de buna ellerinden geldiği kadar karşı koymuş, bununla mücadele etmiştir (Kıyabayev 1998: 55-56).

30'lu yılların baskın konularından biri de Kazak bozkırlarındaki kişisel mülkiyetten ortak mülkiyete geçiştir. Kazak halkının kolhozlaştırılması bu dönem eserlerinde sıklıkla işlenmiştir. Dönemin değişiklikleriyle birlikte avulda yaşayan kişilerin psikolojilerindeki değişiklik, onların yeni hayata uyumları, Kazak avulundaki yenilikleri kabullenişleri bu dönem edebi eserlerinde ele alınmıştır (Bazarbayev 1997: 178). Yine bu dönemin önemli konularından biri endüstrileşmedir. Yazılan bazı eserlerde, Kazakistan'da kurulan fabrikalarda ve madenlerde çalışan işçilerin, mühendislerin ve teknik elemanların hayatı konu edilmiştir (Bazarbayev 1997: 189).

1937-1938 yıllarında yaşanan Stalin'in aydın katliamında Jüsipbek Aymavıto, Ahmet Baytursıno, Mirjakıp Duvlatov, Mağjan Jumabayev, Saken Seyfullin, İliyas Jansügirov, Beyimbet Maylin ve daha pek çok başarılı yazar suçlanarak öldürülmüş, edebî faaliyetler sekteye uğramakla kalmamış aynı zamanda Kazak ilim ve kültür hayatı da son derece olumsuz etkilenmiştir. Onların bıraktığı yerden bayrağı devralan Muhtar Avezov, Sabit Mukanov, Gabit Müsirepo, Gabiden Mustafin gibi tanınmış Kazak yazarları ilerleyen dönemlerde Kazak edebiyatının başarılı örneklerini vermiştir.

1. Kazakistan'da 1921-1922 Yıllarındaki Açlık

İç savaş bittikten sonra Kazak bozkırlarında şartlar daha iyiye gitmedi. Kazakistan'da 1920 yılında açlık felaketi baş gösterdi. 1920-1921 kışının sert geçmesi nedeniyle durum daha da vahim bir hal aldı (Olcott 1995: 159). 1921 ve 1922 yıllarında Kazak bozkırı çok büyük bir açlık felaketi ile karşı karşıya kaldı. 1916 İsyanı sürecinde büyükbaş hayvanlarını kaybeden ve hükümet tarafından gönderilen gıda malzemelerinin dağıtımında ihmal edilen yerler arasında olduğu için açlığa en çok maruz kalan yer Kazak bozkırları idi. Öyle ki büyük bir açlık felaketi ile karşı karşıya kalan bozkırda insan eti yeme vakaları dahi yaşandı (Pipes 1997: 174).

Tablo 1: 1921 Yılında Bölgelere Göre Açlık Çekenlerin Sayısı (Aldajumanov vd. 2010: 186)

Bölgeler	İstatistik Kurumu Verilerine Göre	Farklı Kaynakların Verilerine Göre
Orınbor	387.500	444.786
Kostanay	264.900	254.816
Oral	384.900	400.000
Aktöbe	296.100	359.325
Bökey	176.500	100.000
Toplam	1.508.900	1.558.927

Kazakistan'da 1921-1922 yıllarında uzun süren yağışsız kış, yağmursuz yaz mevsimi açlık felaketini şiddetlendirdi. Kışın karın, bahar ve yazda yağmurun olmayışı kuraklık yaşanmasına sebep oldu. Bu durum da açlığa yol açtı. 1921 yılının yazında pek çok bölge, özellikle İdil boyundaki yerleşim yerlerinde açlık çok hissedildi. 1921 yılının sonbaharına doğru Kazakistan'da 20 milyondan fazla kişi açlık ile karşı karşıya kaldı. Oral, Orınbor, Kostanay, Bökey, Aktöbe şehirlerinde ekilen ürünler kuraklık nedeniyle büyümedi. Büyüyenler de yazın yaşanan aşırı sıcaklar nedeniyle kurudu. Hayvanların otlayacağı yeşil alanlar kalmadı. Bunun üstüne 1920-1921 yıllarındaki uzun süren sert kış Torgay şehrinde hayvanların hepsinin ölmesine neden oldu (Aldajumanov vd. 2010: 184-185). 1921 yılının Kasım ayına doğru bölgelerdeki açlık çekenlerin sayısı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Togan, 1921-1922 açlık sürecinde Kazakistan'da nüfus zayıyatını 700.000 kişi olarak belirtmektedir. Açlık döneminde yerli ahali kırılırken, Sovyet yöneticileri sayının az ya da çokluğunu hiç umursamayıp “Büyük inkılapların büyük kurbanlarla husule geldiği tabidir.” şeklinde alaycı bir tavır takınmış ve halkın açlıktan ölmesini engellemek adına hiçbir önlem almamıştır (Togan 1981: 381). Aslında açlık yaşanan bölgelerdeki insanlara gıda temini için Aç İnsanlara Yardım Komisyonu SSCB Merkez Yönetim Kuruluna bağlı olarak 18 Haziran 1921'de kurulmuştu. Bu komisyon Eylül 1922'ye kadar faaliyetlerine devam etmişti. Komisyonun şubeleri SSCB'ye bağlı bütün ülkelerde açılmıştı. Kazakistan şubesinin görevi ise açlık çeken Avrupalılara (Ruslara ve Türk olmayanlara) gıda yardımı yapmaktı. Kendi topraklarında 1,5 milyon Kazak insanı açlıktan ölürken Aral Gölünden tutulan tonlarca balık Volga nehri kıyısında yaşayanlara gönderiliyordu. Pavlodar eyaleti Kazaklarından Avrupalılara gönderilmek üzere toplanan et gönderilemeden bozuluyordu ve boşa gidiyordu. Oysa Pavlodar'a komşu olan Torgay'daki Kazak halkı açlıktan ölüyordu. Sovyet hükümetinin Kazakistan'da yaşanan açlığa herhangi bir önlem almadığı-

nı gören Alaş Orda aydınları bu duruma tepkisiz kalamadı. Kazakistan, hatta Türkistan genelinde Alaş Orda'nın önemli ismi, fikir ve siyaset adamı Ahmet Baytursınoy'un öncülüğünde Aç İnsanlara Yardım Komitesi kurulmuştur. Hükümetin aynı misyonu üstlenen komisyonu, başta tarafsız gibi davranarak onlara bir engellemede bulunmamıştır. Ancak hükümet bir müddet sonra Alaş Ordacıların bu komisyon aracılığıyla halka yaklaştığını fark etmiştir. Bu durum karşısında Alaş Ordacıların açlara yardım faaliyetinden rahatsızlık duyarak onları engellemeye başlamışlardır. Açlığın ciddi anlamda Kazak halkını etkilemeye başladığını, açlıktan ölenleri gömecek kimsenin bulunamayışını gören tanınmış Kazak yazar Muhtar Avezov bu meseleyi acil gündem olarak dile getirmiştir. Açlık özellikle Oral, Aktöbe, Torgay, Kostanay, Akmola eyaletlerini çok etkilemiştir. Sovyet memurları başta Moskova Merkez'den Kazakistan'da yaşanan açlık trajedisini gizlemiş, daha sonra Kazak aydınlarına Açlara Yardım Komitesi kurmaya yönelik çağrıda bulunmuştur. Bu haber üzerine Taşkent'te S. Kojanov, G. Birimjanov, Semey'de M. Duvlatov ile J. Aymavitov'un örgütledikleri aydınlar *Ak Jol*, *Kazak* gazeteleri vasıtasıyla bütün Kazak halkından yardım talebinde bulunmuştur (<https://abai.kz/post/8772>).

Sovyet hükümetinin Kazak halkının içinde bulunduğu açlık felaketi karşısında kılını bile kıpırdatmayışı, milliyetçi Kazak aydınlarını rahatsız etmiş ve onlar kendi sorunlarına kendileri çare bulmaya çalışmıştır. Milliyetçi aydınlar, hem basın yayın faaliyetleri ile halkı örgütleyerek açlık çekilen bölgelere gıda yardımı gönderilmesine çalışmış hem de halk arasında toplanan yardımları açlığın çok şiddetli yaşandığı bölgelere bizzat kendileri götürerek gıda dağıtımını yapmıştır.

Kazakistan'da açlık bu denli insan kaybına yol açarken, bu olaylara Moskova ve yerel parti yönetimi seyirci kalmıştır. Durum böyle olunca başta Ahmet Baytursınoy ve Muhtar Avezov olmak üzere halkın içinde bulunduğu duruma dayanamayan kazak aydınları bir şeyler yapmak için işe girişmiştir. 10 Aralık 1921'de Kazak memurların katılımıyla açlık konulu gündem maddesi ile bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda görüşülen iki ana mesele şöyledir: Birincisi, uzak ilçelerde açlık çekenlere aynı yardım ulaştırmak; ikincisi, bu faaliyetlere daha çok milliyeti Kazak olan memur aydınları çekmek, bu vesileyle Türkistan Cumhuriyeti'ne giden Kazak aydınlarının geri dönmesini sağlamak. Toplantıya Jangeldin, Avezov, Almanov, Asılbekov, Nahimjan, Kenjin, Baytursınoy, Baydildin, Tölepoov, Tungaşın, Jahanmutınoy, Sarımoldayev, Avdeev, Naymanbayev, Nurmuhambetov, İygilikov, Birjarov, Orazbayeva, Samatov katılmıştır. Söz konusu toplantıda açlık çeken bozkır Kazaklarına gıda yardımını organizasyonu hakkında M. Avezov bir konuşma yapmıştır. Avezov söz konusu toplantıdan sonra *Enbekşi Kazak* gazetesinde açlık hakkında kapsamlı bir makale yazmıştır. Taşkent'te bulunan Alaş Ordacılar ise bu haberi *Ak Jol*

gazetesi vasıtasıyla geniş kitlelere ulaştırmıştır. Yardım komisyonunda görev alan kuruluşlar yerel yönetimlere ivedi mühürlü telgraflar çekmiştir. Eyaletlerdeki milliyetçi aydınların listesi yapılarak onlardan halka yardım toplama kampanyalarına katılmaları istenmiştir. Ancak Alaş Ordacıların bu samimi çabaları, “açlık çeken insanlara yardım bahanesiyle halk arasında Sovyet hükûmetine karşı bir halk hareketi organize etmek” olarak değerlendirilmiştir (<https://abai.kz/post/8772>). Sovyet yönetimi 1921-1922 yıllarında Kazak halkı için çalışan Alaş Ordacıları şu şekilde suçlamıştır: “Ekim Devrimi’ne baş kaldırmak amacıyla halkı örgütlemek, Türkiye’den gizlice sızan Enver Paşa ile Zeki Velidi’nin adamlarıyla birleşmek amaçlı propağanda yapmak, Kazaklar arasından asker toplamak.” (<https://abai.kz/post/9021>).

Kazak şair ve yazar, Alaş aydını Mirjakıp Duvlatov, Semey’de yayımlanan *Kazak*¹⁰ gazetesi vasıtasıyla Kazak aydınlarının atlarla varlıklı insanlardan hayır yardımı toplayarak bizzat kendi elleriyle ücra köylerdeki açlık çeken halka götürmeleri çağrısında bulunmuştur. Onun bu teklifi Açlara Yardım Komisyonu tarafından kabul görmüştür. Akabinde 2-3 ay içerisinde 15 bin büyük baş hayvan toplanarak açlık çeken Kazak köylerine götürülerek dağıtılmıştır. Açlığın en çetin hissedildiği Torgay’a gönderilen yardımı Alihan Bökeyhanov Şingıstav’dan, Mirjakıp Duvlatov Semey’den, Muhtar Avezov ise Ertis halkından toplamıştır. Semey’deki yardım organizasyonuna katıldıktan sonra Mirjakıp Duvlatov dönüş yolunda tutuklanmıştır. OGPU¹¹ başkanının emriyle Orınbor’a götürülmüş, sorgulamaların ardından tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştır. Semey’i gezerek yardım toplayan, topladıkları hayvanları iki defa kilometrelerce yol kat ederek Torgay Kazaklarına ulaştıran Jüsipbek Aymavıtov da Sovyet hükûmeti tarafından suçlanarak tutuklanmıştır (<https://abai.kz/post/9021>).

Jüsipbek Aymavıtov 10 yıl sonra başına gelecekleri hiç bilmeden samimi bir şekilde açlara yardım faaliyeti ile gayri resmi olarak ilgilenmiştir. Aymavıtov özellikle *Kazak Tili* gazetesi aracılığıyla açlık çekenlere yardımların toplanması noktasında halkın örgütlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Sadece örgütlenmede değil, yardımların toplanması ve dağıtılması konusunda da aktif görev üstlenmiştir (<https://abai.kz/post/9021>). 1922 yazında Açlara Yardım Komisyonu¹² adına halkın arasında bulunmuş, yaz boyunca hayvan toplamış,

10 Kazaklar arasında yayımlanmaya başlayan ilk gazetedir. 1913’te Orenburg’da, Alihan Bökeyhanov’un editörlüğünde milliyetçi Kazak aydınları tarafından yayımlanmaya başlamış, 1917 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Kazaklar arasında bir gelenek oluşturmuş, rağbet görmüş ve geniş kitlelere ulaşmayı başarmış bir gazetedir. Bu gazete etrafında toplanan Alaş aydınları Kazakların Yer Meselesi, Çarlık’ın Kazak topraklarına iskân politikası gibi Rus sömürgesine karşı çıkan makaleler yayınlarak Kazak halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır. Kazak entelektüelleri bu gazete etrafında toplamış ve örgütlenmiştir.

11 Birleştirilmiş Baş Siyasi İdare.

12 Pomgol.

güze doğru topladığı hayvanları açlığı en yoğun yaşayan Torgay'a getirerek dağıtmıştır. 1926'da Jüsipbek Aymavitov Şimkent şehrinde teknik lisede müdür olarak çalışırken Torgay'a açlık yıllarında götürdüğü hayvanlar nedeniyle mahkeme edilmiş ve hapse atılmıştır, ancak bir süre sonra aklanmıştır. Fakat çok geçmeden 1930'da Aymavitov Alaş Orda'nın Sovyet hükûmetine karşı olan gizli komisyonuna katıldığı gerekçesiyle hapse atılarak 1931'de ölüm cezasına çarptırılmıştır (Mukanov 2008: 354).

OGPU memurları Aymavitov'a şu suçları isnat etmiştir:

1. Hayvanları açlara dağıtan komisyona bilinçli olarak girip "Alaş Orda" hükûmetinin yandaşlarına kanunsuz yardımda bulundu. Fakir insanları yardımın dışında tuttu.
2. Dağıttığı hayvanları kimlere dağıttığına dair kayıtlı bir belge almadı.
3. Hayvanları tamamen kendine göre bir hesapla paylaştırdı (<https://abai.kz/post/9021>).

Aç İnsanlara Yardım Komisyonunun belgelerine göre, resmî olarak Kazak Otonom Cumhuriyeti'ne bağlı beş vilayette 1 milyon 559 bin insan ölmüş, açlıktan sokağa terk edilmiş çocuk sayısı 1 Aralık'ta 128 bin, 31 Aralık'ta 158 bin, Ocak 1922'de 333 bin, Mart'ta 408 bine ulaşmıştır. Bunlar sadece resmî olarak sayımı yapılanlardır. Şehre, merkezi yerlere ulaşamayan, bozkırda ölenlerin sayısı ise belirsizdir (<https://abai.kz/post/9021>). Pipes 1921-1922 açlık sürecinde Kazakistan'da 1 milyon kişinin açlıktan hayatını kaybettiğini ifade etmektedir (Pipes 1997: 174).

1921-1922 açlık süreci Kazak repressiya tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü açlık sürecinde Sovyet hükûmetinin duyarsızlığı karşısında Alaş Ordacı Kazak aydınları başlarına gelecekleri göze alarak Açlara Yardım Komisyonu'nu kurmuştur. Bu komisyonda Alaş Orda aydınları bizzat kendileri açlık çekenlere yardım toplayarak yardımları ulaştırmıştır. Alaş Orda mensubu aydınlar bütün bunları gizlemeden Sovyet hükûmetinin gözü önünde yapmıştır. Açlık sürecinde yürüttükleri faaliyetleri nedeniyle 1920'li yılların sonunda bütün Alaş Orda aydınları suçlanmıştır. Onlara halkın arasında dolaşp halkı Sovyet hükûmetine karşı örgütlemek ve halkın hükûmete isyanına neden olmak gibi suçlar isnat edilmiştir. Bu suçlamalar neticesinde önce hapse atılmışlar, daha sonra ise 1920'li ve 1930'lu yılların sonunda Stalin repressiyasının kurbanı olmuşlardır.

2. Kazakistan'da 1929-1933 Yıllarındaki Açlık

1929 ve 1933 yılları arasında yaşanan açlık süreci söz konusu olduğunda, her şeyden önce olayın esas sorumlusu Filipp İ. Goloşekin'den bahsetmek gerekir. 1925-1933 yılları arasında Kazak Otonom Cumhuriyetinin birinci sekreteri olarak Goloşekin görev yapmıştır (Jüsip, Pak, Pak 2010: 71). Onun gerçek adı Şaya İskoviç'tir. 12 Eylül 1925'te Goloşekin Kazakistan'ın başkenti Kızılorda'ya gelir. O tarihte başkent Orınbor'dan Kızılorda'ya taşınmıştır. 1927'de Goloşekin *Kazakistan'a Ekim Gözüyle Bakmak* ve *Sovyet İktidarının 10. Yılı* konulu iki kitap yayımlar (Türk-İbrahim 2016: 197). Bu tarihten sonra Kazak halkı için çok büyük bir zulüm başlayacaktır. Goloşekin, söz konusu çalışmalarında Kazak köylerinin Ekim İhtilali'nin başarılarından hiçbir şekilde nasiplenmediğini, Ekim İhtilali'nin Kazak köylerini teyit geçtiğini dillendirir. On yıldır iktidardaki Sovyet hükûmetini Kazakistan'da "Küçük Ekim Devrimi" yapmaya çağırır.

Goloşekin, kraldan çok kralcı, sadece sloganlara dayalı yöneticilik yapan bir Sovyet idarecisidir. Aynı zamanda çok acımasız, ihtiraslı, sabırsız biridir (Türk-İbrahim 2016: 196-197). O, yönetime gelir gelmez Sovyet hükûmetinin yönetici kadrolarında bulunan Turar Rıskulov¹³, Smagul Saduvakasov ve N. Nurmakov gibi milliyetçi Kazak aydınlarını çeşitli bahanelerle yönetimden uzaklaştırmıştır. Böylece otoriteyi tamamen kendi eline almıştır (Türk-İbrahim 2016: 199). Kazakistan'da merkezi Rus siyasetini tatbikle görevlendirilen Goloşekin, sonradan Zinovyev tarafından "bozkır vilayetlerinin firavunu" olarak adlandırılmıştır. Goloşekin, görev yaptığı süre boyunca Kazak halkına büyük bir zulüm yapmıştır. O, Kazaklar için ayrılan toprakların Rus göçmenleri tarafından kanunsuz bir şekilde gasp edilmesini bile haklı bulmuştur (Togan 1981: 382). Goloşekin, çalışma yöntemi olarak ise etrafına kendisini durmadan öven dalkavukları toplamış kendisi de üst yöneticilere dalkavukluk yapmaktan çekinmemiştir (Türk-İbrahim 2016: 198). O, merkeze yaranma düşüncesi ile Kazakistan'da çok sert uygulanacak olan Sovyetleştirme sürecini başlatmıştır.

Goloşekin döneminde Kazak halkı zorla kolektifleştirme sürecine tabi tutulur. Zenginlerin, beylerin, halkın ileri gelenlerinin bütün mal varlığını, en önce de hayvanlarının tamamını alıp, onları aileleri ile birlikte buldukları bölgeden göçürme faaliyeti çok sert ve acımasızca gerçekleştirilir (Kazakistan

13 Turar Rıskulov (1894-1938): Eylül 1917'den itibaren Komünist Parti üyesidir. Ocak 1920'de Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi Yönetim Komitesi başkanı (TürkKSR OAK) seçilmiştir. Güz 1920'de Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti (RFKSR) Ulus İşleri Halk Komiserliği Başkan Yardımcısı olmuştur. 1920'li yıllarda Komünist Enternasyonal (Komintern) başta olmak üzere, Sovyet idaresinde aktif olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Mayıs 1926- Mayıs 1937 arasında Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserliği (RFKSR HKK) Başkan Yardımcılığı yapmıştır. Stalin ve uygulamalarına karşı çıktığı için, özellikle açlık yıllarında sistem eleştirisi yaptığı için haksız yere tutuklanarak kurşuna dizilmiştir.

Tarihi Oçerkter 1994: 320). Stalin'in direktifi ile Aralık 1925'te beşinci kongresini yapan Kazak Komünist Partisi, Kazak Türklerinin en küçük yerleşim birimi olan avulları Sovyetleştirmeye karar verir. Bu karara göre, avul yöneticilerinin sözünün geçtiği avullarda her şey devletleştirilecektir. Böylece Sovyetler özel mülkiyet hakkını kaldırıp avulda yaşayan Kazakların topraklarını devletleştirirken, aynı zamanda avul yöneticilerinin halkın üzerindeki otoritesini de kırmış olacaktır (Saray 2004: 167).

27 Ağustos 1928 tarihli hükümet kararıyla zengin, varlıklı olarak belirlenen insanların malları müsadere edilmiştir. Peşinden hükümet ambarını doldurma gerekçesiyle halkın elinden hayvanları ve erzak olarak sakladıkları tahılları alınmıştır.¹⁴ Sloganları çok seven Goloşekin önderliğinde Kazakistan'da Sovyetleştirme faaliyetleri sloganlar eşliğinde halkı korkutarak, sindirerek gerçekleştirilmiştir. Yerel yönetimlerin başarısı kolhoz sayısı ile doğru orantılı olarak hesap edildiğinden, asılsız belgeler hazırlanarak kolhoz sayıları yüksek gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta bu usulsüz durum sıradan bir hale dönüşmüştür. Kazaklar arasında "Küçük Ekim Devrimi" gerçekleştirmeye karar verenler Rus kasabalarına benzer keçe çadırdan Kazak kolhozlarını kurmaya başlamıştır (Türk-İbrahim 2016: 199).

Konargöçer olarak yaşayan ve temel geçim kaynağı hayvanlar olan Kazak halkı, Sovyet idaresi tarafından zorla yerleşik hayata geçirilip kolhozlara toplandığında, otlaklarından, yaylalarından, sulak arazilerinden ayrılmıştır. Hayvanlarını konargöçer yaşam tarzına bağlı olarak yetiştiren ve büyük verim alan Kazak halkı bu hiç bilmediği yaşam tarzı içinde büyük bir zarara uğramıştır. Kolhozlaştırma, yapılanları halka izah etmeden, halkın elindeki hayvanları ve yiyecekleri zorla alarak, onları kolхозlarda toplayarak, onların düşüncesini hiç dikkate almadan gerçekleştirilmiştir.

Sovyet idaresi Kazakistan'da kolhozlaştırma, devletleştirme siyasetini şu üç aşamada gerçekleştirmiştir: 1) Kazakları yerleşik hayata geçirmek. 2) Kazakları kolhoz yaşamına geçirmek. 3) Halkın elindeki bütün mal varlığını alarak devletleştirip, halkı kolхозlarda toplamak (Nurlıbek 2009: 41).

Kolhozlaştırma yıllarında Komünist Parti için "et ihtiyacını karşılama meselesi" en birinci gündem maddesi olmuştur. Kazakistan'daki bütün hayvanların envanteri çıkarılıp her baş hayvan kaydedilmiştir. 11 Mart 1930'da kabul edilen parti kararına bağlı olarak herkes devlete belirli bir miktarda et vermeye mecbur kılınmıştır. Bu sebeple 1928-1933 yılları arasında Kazakistan'da hayvancılık çok zayıflamıştır. 1928'de Kazakistanda 6.509.000 büyük baş hayvan

14 Güney Kazakistan eyaleti Sariağaş ilçesinde yaşayan Reş İsatayeva (1910 doğumlu, 91 yaşında, kadın) o günlerin şahitlerinden biridir. İsatayeva o dramatik günleri günlüğünde dile getirmiştir. Bkz. (Nurlıbek 2009: 47).

varken, 1932’de sadece 965.000 baş hayvan kalmıştır. Sovyetleştirme süreci çok sert bir biçimde uygulandığı için bu süreç sonucunda Şubat 1932’deki rakamlara bakıldığında zorla kolhozlaştırılan halkın %51,8’i, hayvanların da %87’si kırılmıştır (Nurlıbek 2009: 41-42).

Çarlık devrinde, planlı olarak Rus göçmenlerinin Kazakların ellerinden alınan verimli ve sulak arazilerine yerleştirilmesi nedeniyle Kazaklar zaten kurak ve verimsiz bölgelerde yaşıyordu. Dolayısıyla bu topraklarda yerleşerek tarım ve hayvancılığı başarı ile yapmak mümkün değildi. Çarlık devrinde verimli ve sulak arazileri ellerinden alınarak kurak arazilere sürülen Kazak halkı, Sovyet devrinde bu defa asırlardır süren konargöçer yaşam tarzının mantığını kavramayan ve idare ettiği halkı anlamak için en ufak çaba harcamayan Sovyet idarecileri nedeniyle çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Sovyet yöneticileri de tıpkı Çarlık idaresi gibi, Kazak halkını yerleşik hayata geçirirken kurak ve verimsiz araziler üzerine yerleştiriyordu. Bu arazilere yerleştirilen Kazak halkından hiç bilmediği tarım işiyle uğraşması ve devletin zora koştuğu miktarda ürün yetiştirmesi bekleniyordu. Yaşam tarzı değiştirilen, hayvanları ellerinden alınan, bütün mal varlığı devletleştirilen halk, bu şartlar altında yiyecek ekmeğe muhtaç olmuş ve büyük bir açlıkla karşı karşıya kalmıştı.

Kolhozlaştırma siyaseti yerleşik hayata geçirme işi ile birlikte yürütüldü. Bu faaliyeti gerçekleştirmek için Komünist Parti kendi üyelerinden 8000 kişiyi bu iş için görevlendirdi. Rusya’dan 204 komünist sevk edildi. Bunlar Moskova, Leningrad, Harkov ve diğer sanayi ve endüstri şehirlerinden gönderilen işçiler idi. Onlar merkezden gelen emri eksiksiz gerçekleştirmekten başka hiçbir şeyi düşünmediler. Halkı zor kullanarak, korkutarak, baskı ile sindirdiler (Nurlıbek 2009: 44).

Kazakistan’da kolhozlaştırma, Kazak halkının kendine özgü yönlerini dikkate alarak, Kazak halkına uygun şekilde gerçekleştirilmemiştir. Her bireyin kolhoza katılması zorunlu tutulmuştur, katılmak istemeyenler ise doğrudan “hain” olarak yaftalanmış ve cezaya çarptırılmıştır. Kolhozlaştırılma işi, çok hızlı bir şekilde yürütülmüştür. 1930 yılının Şubat ayında kolhozlaştırma faa-

Tablo 2: 1930-1933 Yılları Arasında Yerleşik Hayata Geçirilenlerin Sayısı (Nurlıbek 2009: 44)

1930	87 136
1931	22 508
1932	77 674
1933	242 208

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

liyeti %26'dan %45,1'e ulaşmıştır. Bazı ilçelerde kolhozlaştırma %80, %90, %100 oranına ulaşarak gerçekleştirilmiştir (Nurlıbek 2009: 55).

Sovyet hükümetinin baskısı altında ezilen Kazak avulları açlıktan kırılırken, Goloşekin ise Kazakistan'da acımasızca yürütülen kolhozlaştırma faaliyeti hakkında çok farklı bir beyanda bulunarak bu faaliyetteki başarı ile övünmüştür. Mesela 1932 yılının Haziran ayındaki halka seslenişinde "1 Aralık 1931'de Kazak köylülerinin %68,9'u kolhozlaştırıldı. Bunlar arasında yarı göçebe avullar %57,6, göçebe avullar %38,1 oranında kolhozlaştırılırken, 10 Ocak 1932'ye kadar Kazak köylülerinin %73,9'u kolhozlaştırıldı." şeklinde bir beyanda bulunmuştur (Nurlıbek 2009: 56-57).

Genel olarak 1928-29 yıllarında gerçekleştirilen kolhozlaştırma süreci sonucunda Kazakistan'daki 40 milyona yakın hayvandan 5 397 700 hayvan kalmıştır (Nurlıbek 2009: 57). Dolayısıyla tek mal varlığı hayvanlarını kaybeden Kazak halkı, beraberinde büyük bir açlık ile karşı karşıya kalmıştır. 17 Haziran 1928'de Batı Kazakistan Eyaleti'nde, Açlıkla Mücadele Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, açları doyuracak aşhaneler açmakla ve aç insanlara sağlık hizmeti sunmakla görevlendirilmiştir.

Goloşekin, 1931'de Stalin'e verdiği hesapta Kazakistan'da hayvan sayısının eskiye oranla çok azaldığını kabul ederek, üç yıl içinde 1929'da 36 milyon, 1930'da 20 milyon, 1931'de 10 milyon baş hayvana düştüğünü belirtmiştir. Goloşekin yaşananların sorumluluğunu almayarak Kazakistan'daki kötü hava koşullarını bahane olarak öne sürmüştür. Kazakistan'da hayvan sayısının azalmasında Sovyet ülkesinin et ihtiyacını karşılama görevi de önemli bir etkidir. Stalin tarafından bu işle görevlendirilen Goloşekin, Stalin'in gazabından korktuğu için bu süreçte hiçbir şekilde kendi hatalarını merkez Moskova'ya bildirmemiştir (Nurlıbek 2009: 54-55).

Kazakistan'da 1933'teki hayvan sayısı 1928'deki ile karşılaştırıldığında %16 oranında azalmıştır. Yani 39 294 000 hayvandan yalnızca 2 428 000 hayvan kalmıştır. Söz konusu 4 yıl içinde 36 866 000 hayvanın kırıldığını aşağıdaki tablodan görmek mümkündür.

Tablo 3: 1929-1933 Yılları Arasında Kazakistan'da Kırılan Hayvan Sayısı (Nurlıbek 2009: 91)

1929	1933	Fark
39 294 000	2 428 000	-36 866 000

2.a. Zorla Kolhozlaştırmaya Karşı Sovyet Yönetimine Direnişler

Geleneksel yaşam tarzları değiştirilerek zorla sovyetleştirmeye tabi tutulan Kazak halkı büyük bir eziyete maruz kalmıştır. Elinde avucunda hiçbir şey kalmayarak açlığa mahkûm edilen halk, Sovyet hükûmeti politikalarını kabullenmeyip direnişe geçmiştir. 1929-1932 yılları arasında Sovyet hükûmetine karşı Kazakistan'da 372 başkaldırı hareketi yaşanmıştır. Direnişlerin 54'ü 1929'da, 241'i 1930'da, 77'si 1931'de olmuştur (Nurlıbek 2009: 142). En büyük başkaldırıları Batpakkara, Sozak, Bostandık, Irgız, Kazalı, Kızılıkum, Karmakşı, Aksuv, Böribay, Sarkant, Abıralı, Şubartav gibi yerleşim yerlerinde baş göstermiştir. Zıryanov, Öskemen, Samara, Şemonaiha, Katonkaragay gibi yerlerde Sovyet hükûmetine karşı şiddetli eylemler olmuştur (Aldajumanov vd. 2010: 413-414).

Tek geçim kaynağı hayvancılık olan Kazaklar ellerindeki hayvanları devlete vermeyi reddetmiştir. Baskı yolu ile hayvanları ellerinden alınmak istenen halk, ya hayvanlarını kendisi öldürmeye başlamış ya da hayvanları ile birlikte Doğu Türkistan'a veya komşu Özbekistan Cumhuriyetine kaçmıştır (Saray 2004: 168). Halk evlerini, mallarını, çorak da olsa arazilerini vermek istememiş ve komünist yöneticilere, emniyet kuvvetlerine karşı şiddetle mukavemet etmiştir. Hatta halk bu maksatla özel emniyet kuvvetleri dahi oluşturmuştur. Halkın bu emniyet kuvvetleri geceleri halkın toplandığı kolhozlara baskın yaparak halkı serbest bırakmaya çalışmıştır. Sovyet yetkilileri, halkın gösterdiği bu reaksiyona sebep olan hataları düzeltmek yerine, emniyet güçleri ve komünist militanları ile halkın direnişini şiddet kullanarak bastırmıştır. Olaylar sırasında çok sayıda Kazak hayatını kaybetmiştir (Saray 2004: 170). Sovyet hükûmeti, zorla sovyetleştirmeye karşı çıkanları zengin fakir demeden tutuklamıştır. 1930'da bir ay içerisinde tutuklananların sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: 1 Ocak 1930'dan 1 Şubat 1930'a Kadar Tutuklananların Sayısı (Nurlıbek 2009: 67)

Tutuklananların sosyo-ekonomik durumu	Sayı	% Hesabı
Kulak (Varlıklı köylüler)	8563	77,8
Bay (Zengin)	1576	14,3
Orta düzey geliri olanlar	670	5,6
Fakir	147	1,4
Diğerleri	91	0,9
Hepsi	10 997	100

Zorla kolhozlaştırma, köylülerin ayaklanmasına, yurtlarını bırakıp gitmelerine, bazı yerlerde silahlı mücadelelere neden olmuştur. Cebren evlerinden, yurtlarından koparılıp toplama kamplarına doldurulan Kazak Türkleri için ne yiyecek stoğu yapılmış ne de barınacak bir yer inşa edilmiştir. Sözde yöneticilerin gözleri önünde yüzbinlerce Kazak Türkü açlıktan ve soğuktan ölmüştür. Yardım gönderileceği vadedildiği için bir kısım halk da tren istasyonlarında yiyecek beklerken, kimi açlıktan ve kimi de soğuktan hayatını kaybetmiştir. Açlığın ve barınsızlığın yarattığı salgın hastalıklardan ölen Kazak Türklerinin sayısını ise hiçbir yetkili bilmemektedir. Bu faciadan korkan Kazaklardan 300 bini Özbekistan'a, 44 bini Türkmenistan'a göç etmiştir. Çin işgalindeki Doğu Türkistan'a sığınmak için on binlerce kişi yollara düşmüş ise de bunların çoğu hedeflerine varamadan yollarda telef olmuştur (Saray 2004: 170-171).

Alaş Orda Partisi'nin kurucularından Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov gibi milliyetçi Kazak aydınları Kazak halkının asırlardır süre gelen geleneksel yaşam tarzının hiçbir alt yapı olmaksızın, bir çırpıda zor kullanılarak değiştirilmesinin uygun olmadığını dile getirerek Sovyet hükûmeti'nin uygulamalarına şiddetle karşı çıkmıştır, Sovyet hükûmetine uyarılarda bulunmuştur.

Turar Rıskulov'un başı çektiği bir grup Kazak aydını Sovyet hükûmetinin Kazak halkına uyguladığı bütün aşırılıkları SSCB Merkez Komünist Yönetim Kurulu'nun 1928 tarihli kurultayına önemli bir gündem olarak taşımıştır. O, Goloşekin'in "Kazakistan'da Ulu Ekim Devrimi varlıklı Kazakların mallarını müsadere etmekle başlamıştır." sözlerine karşı beyanda bulunmuştur. Rıskulov, sonradan Goloşekin'in yerine gelen L. İ. Mirzoyan'a, Goloşekin'in Kazakistan'a zararı konusunda açık bir mektup da yollamıştır (Türk-İbrahim 2016: 200).

Sovyet hükûmeti Kazaklara yaşattığı suni açlıkla ilgili kendisine yapılan eleştirileri kabul etmemiştir. Resmi makamlar tarafından "kolhoz kuruluşunda partinin kararlarını değiştirmeye" çalıştıkları gerekçesiyle yerli kadrolar suçlanmıştır ve "bazı düşman elementlerin bunu derhal hükûmete karşı kullandıkları" dile getirilmiştir. Kazak halkının baskı ve şiddete karşı duruşu, suni açlığı yaratan Sovyet hükûmetine direnişi, Kazak halkının "sosyalizmi yeniden kurma çalışmasına ve Sovyet hükûmetinin faaliyetlerine karşı çıkması, zengin sınıfın halkı galeyana getirmesi ve tahrik etmesi olarak kabul edilmiştir. Sosyalizmden başka bir yolun olmadığı halkın zihnine cebren mılhanmak istenmiştir. Bu tavrıyla hükûmet yaşananların hiçbir sorumluluğunu almayarak suçu başkalarına atmıştır. Stalin ve etrafındakiler, Kazakistan'daki hükûmet yetkilileri açlık konusunda ağız dahi açmayı yasaklamışlardır (Aldajumanov vd. 2010: 414-415).

Genel olarak bakıldığında, 1929-1931 yılları arasında Kazakistan'daki direniş-

lere ortalama 80 bin kişi katılmıştır. Siyasi mahkeme kararı ile direnişlere katılan 5 551 kişi yargılanmıştır, bunların 883'ü ölüm cezasına çarptırılmıştır (Nurlıbek 2009: 143). 1930-1938 yılları arasında binlerce insan hapse atılmıştır. Hapse atılanların büyük bir bölümü zorla yerleşik hayata geçirme ve malları müsadere ederek kolhozlaştırma sürecine karşı direnenlerdir.

2.b. Stalin Rejiminin Kazak Çiftçisini Yok Etme Siyaseti

1929'da yapılan tarım konferansında Stalin, zengin sınıf olarak kulakları yok etme siyasetinin hükûmetin resmi bir uygulaması olduğunu beyan etmiştir. 1929'daki açlık sürecinde, varlıklarının tamamını Sovyet hükûmetine vermeyen kulaklara yönelik bir ceza kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun 61. babı uyarınca bu uygulamaya karşı çıkanların her şeyine el konulmakla kalmıyor, bu kişiler ayrıca iki yıla kadar da hapis cezasına çarptırılıyordu. 79. bap uyarınca ise başka yere göç ettiriliyordu. 1930'da çıkan Pravda gazetesinde zengin sınıf kulakları yok etme siyasetinin teoriden pratiğe geçtiği yazılmıştır. 30 Kasım 1930'da siyasi büronun kararında resmi olarak yetki Goloşekin'e verilmiştir (Aldajumanov Kazakistan tarihi 4 2010: 263-264).

Mallarını vermek istemeyen ve direnen Kazak halkı üç gruba bölünerek cezalandırılmıştır. Bu üç grup şu şekilde bölünmüştü: Birinci gruptakiler devrim karşıtı isyancılar ve isyanları organize edenlerdi; bunlara azap lagerleri veya kurşuna dizme cezası verilmiştir. İkinci gruptakiler bay ve kulaklar idi; bunlara buldukları bölgeden sürülme cezası verilmiştir. Üçüncü grupta kulak olan bir diğer grup vardı; bunlara bulunduğu bölgeye sınır olan ancak kendi kolhozları dışında farklı bir kolhoza yerleştirilme cezası verilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 264). Ayrıca Kazakistan dışındaki bölgelere sürgün cezası da uygulanmıştır. 1931'de Kazakistan'dan 5500 aile sürgün edilmiştir. Buna göre 1930 ve 1931 yılında en az 60-70 bin kişi göç ettirilmiştir. Bütün bu insanlar çoluk çocuk demeden Stalin repressiyasına maruz kalmıştır. Bunların büyük bir bölümü bu süreçte hayatını kaybetmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 265-266).

Sovyet hükûmetinin uyguladığı sınıf mücadelesinin kurbanları aralıksız akın akın kamplara sürgüne gönderilmiştir. Bir grubu Kazakistan'ın Kolsk dağlık bölgelerine, bir kısmı Kolıma¹⁵ bölgesine, bir kısmı Sibirya'nın ormanlarına sürülüp çok ağır şartlarda çalışmıştır, bir kısmı ise yollarda hayatını kaybetmiş ve cesetleri Kazak bozkırlarında yollara atılıp yola devam edilmiştir. Sta-

15 Kolıma kampı, mahkûm olarak kampın acı dolu yıllarına şahitlik eden bazı yazarlar tarafından edebi eserlerde işlenmiştir. Tatar aydını İbrahim Salahov, Sovyet Hükûmetini yıkarak Büyük Tutaran Devleti kurmaya teşebbüs suçuyla halk düşmanı ilan edilmiştir. On yıl hapis ve sürgün, beş yıl da vatandaşlık haklarından mahrumiyetle suçlanan Salahov, Kolıma'da geçirdiği sürgün ve mahkûmiyet yıllarını otobiyografik olarak kaleme almıştır. Salahov *Kolıma Mahkumları* adlı eserinde, ilk sorguya alındığı günden itibaren gördüğü eziyet ve işkenceleri anlatmıştır (Dilek 2019: 36). Salahov'un eseri için bkz. (Salahov 2013); 20. yüzyıl Rus edebiyatının en güçlü yazarlarından olan Varlam Şalamov, *Kolıma Öyküleri*'nde kendi on yedi yıllık Gulag tecrübesini kaleme almıştır. Kamptaki açlık, yokluk, hastalıklar, sefalet ve Sibirya'nın tüm yıkıcılığına rağmen mahkumların hayatta kalma mücadelesini anlatmıştır (Şalamov 2019); (Öksüz 2020).

lin'in kararıyla Kuzey'in, Oral'ın, Sibirya'nın yerleşim yerleri gibi, Kazakistan da başka yurtlardan sürülen on binlerce çiftçinin azaplı günlerini geçireceği kulak yurduna dönüşmüştür.

1930-1933 yılları arasında Kazak halkının yaşadığı trajedinin¹⁶ boyutlarını eski siyasi suçlu P. İvanovskaya'nın Yüksek Sovyet Prezidyumu¹⁷ Başkanı M. Kalinin'e¹⁸ gönderdiği mektupta görmek mümkündür: "İnsanların böyle bir eziyet çektiklerini, iğne ipliğe dönüşlerini, rezil oluşlarını, sürüldüklerini ve açlığa maruz kaldıklarını anlatmaya kelimeler kifayetsiz kalır. Hiçbir yerde, hiçbir zaman ben buna benzer bir kendi kendini öldürme hadisesine rastlamadım. 1930 yılı güzünde kulakların yaşadıkları bu hadiseden daha acı durumu hiçbir zaman işitmedim ve bu durum halen devam etmekte. Analar kendi çocuklarını darağacına asıp, onların yanına kendilerini de asıyorlar. Analar çocuklarını diri diri toprağa gömüp tırnakları kan içinde kalıyor, akıllarını yitirmiş halde akıl hastanesine yatırılıyorlar. Babalar uyuyan çocukları ile hanımlarını bıçaklayarak öldürüp kendilerini trenin altına atıyorlar, nehirlere ve kuyularda intihar ediyorlar." (Aldajumanov vd. 2010: 270).

2.c. Kazakistan'da Yaşanan Suni Açlığın Demografik Yönü

Kazakistan'da yaşanan suni açlık sürecinin demografiye etkisini anlamak için Sovyetler Birliği 1. ve 2. nüfus sayımına bakmak gerekir. Bu nüfus sayımlarının ilki 17 Aralık 1926'da, ikincisi ise 15 Ocak 1939'da yapılmıştır. Kazak nüfusunun azalması bu iki tarih arasında gerçekleşmiştir İkinci açlık sürecinde 2 milyona yakın Kazak hayatını kaybetmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 271-272).

Hayvancılıkla geçimini sağlayan Kazak halkı, hayvanları ellerinden alınınca temel besin maddeleri olan eti yiyemez olmuştur. Buğdaylar da kuraklık nedeniyle olmayınca kırsalda açlık baş göstermiştir. Olanı da zaten Sovyet yönetimi son tanesine kadar ellerinden almıştır. Ancak her şeye rağmen kıtlık bölgelerinde halk yurdunu hemen terk edip gidememiştir. Ayrıca yılıksı, devesi elinden alınan ve yaya kalan Kazak halkı için bir yerden bir yere gitmek de neredeyse imkânsızlaşmıştır. Hayvansız kalan Kazak halkı için bozkır, adeta ecel toprağına dönüşmüştür.

Aç kalan Kazaklar, sadece hayatta kalmak için şehirleri, kentleri, istasyonları, demiryolu istasyonlarını gezip yiyecek aramıştır. Bu süreçte hayatta kalmak için köpek, kedi, fare, hatta insan eti bile yemek zorunda kalanlar olmuştur. Bu durum beraberinde bulaşıcı hastalıkları getirmiştir. Aç kalan, bağışıklık

16 Suni açlık sürecini atlatarak hayatta kalabilen pek çok kişi anılarında o süreçte açlıktan hemen hemen bütün aile bireylerini kaybettiklerini kendilerinin ise o zor şartlarda nasıl hayatta kaldıklarına şaşırıklarını dile getirmiştir. Şupekey Jarmagambetova (Aktöbe, Şalkar ilçesi, Togıs köyü) bunlardan biridir. Bkz. (Nurlıbek 2009: 131).

17 BOAK

18 Mihail İvanoviç Kalinin: Bolşevik Devrimci. 1919-1946 yılları arasında Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanlığı yapmıştır.

Tablo 5: 1930-1931 Yılları Arasında Çin'e Göç Eden Kazak Nüfusu (Nurlıbek 2009: 96)

Yıllar	Kulaklar ve Baylar	Orta Sınıf	Fakirler	Kolhozcu	Genel
1930	3510	5039	4463	2290	15 302
1931	7542	3606	14 840	8469	34 457
İki yılda	11 052	8645	19 303	10 759	49 759

sistemleri çöken Kazak halkı bulaşıcı hastalıklar ile de mücadele edememiştir. Bu süreçte çok sayıda Kazak hiçbir sağlık hizmeti alamadıkları için hastalanarak hayatını kaybetmiştir.

Suni açlık sürecinde Kazak nüfusunun azalmasında, Kazakistan dışına yapılan göçler de etkili olmuştur. Nüfusun dörtte biri hayatta kalmak umuduyla yurt dışına göç etmiştir. Gidenlerin 616 bini geri dönmemiştir, 414 bini ise daha sonra Kazakistan'a geri dönmüştür. Uzmanlara göre dönmeyen 200 bine yakın insan Çin'e, Moğolistan'a, Afganistan'a, İran'a ve Türkiye'ye göç etmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 273).

Aşağıdaki tabloda iki yıl içerisinde sadece Çin'e göç eden Kazakların sayısı yer almaktadır. Bunlar daha çok Doğu Kazakistan ve Yedi Su bölgesi Kazaklarıdır. Bunun dışında Güney Kazakistan ile Mangıstav'dan İran'a geçen Kazakların sayısı da az değildir (Nurlıbek 2009: 93).

Sovyet hükûmeti tarafından 1925-1929 arasında tatbik edilen Sovyetleştirme politikası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kazak halkı tamamen yöneticilerin başarısızlıkları yüzünden çok acı bir süreç yaşamıştır. Öyleki bir buğday tanesine muhtaç kalan Kazak halkı, açlık yıllarında köpek, kedi ve hatta insan eti dahi yemek zorunda kalmıştır. Bütün bunlar yaşanırken hükûmet tarafından Kazak halkına yardım eli uzatılmamıştır.

Zorla Sovyetleştirilme sürecinde Kazakistan'da yaşananlar ve hükûmetin yaptığı hatalar üzerine 4 Temmuz 1932'de SSCB Kazakistan Ülke Komünist Partisine, Goloşekin'e Musrepov, Gataulin, Davletkaliyev, Altınbekov, Kuvanişev bir mektup¹⁹ (Beşlinin Mektubu) göndermiştir. Mektupta Sovyet yönetiminin bu süreçte vadettikleri ile sonuçta ortaya çıkanların çok farklı olduğu, Kazakistan'da bu süreç sonunda hayvan sayısının azaldığı ve açlığın baş gösterdiği dile getirilerek Sovyet hükûmetinin Sovyetleştirme uygulaması sorgulanmıştır. Sovyet yönetimi tarafından mektupta imzası olan beş kişi, zengin taraftarı ve milliyetçi eğilimli kişiler olarak suçlanmıştır. Onları partiden ihraç etme, cezalandırma gündeme gelmiştir. Bu şekilde psikolojik baskıya maruz kala-

19 Mektup metninin tamamı için bkz. (İbrahim-Türk 2016: 19-28).

caklarını tahmin etmeyen Davletkaliyev, Musrepov, Altınbekov ve Kuvanişev (Gataulin o tarihlerde görevlendirme ile il dışındadır) 11-12 Temmuz 1932'de hata yaptıklarını, bu mektubu yazarak suç işlediklerini kabul eden bir dilekçe ile özür dilemek zorunda kalmıştır. Bu özür dilekçesinin ardından 15 Temmuz 1932'de Kazak Ülke Komitesi ve Ülke İçi Kontrol Komisyonunun birleşmiş meclisinde onların suçu affedilmiştir. Mektupla ilgili ise Kazakistan'daki sosyalist yapılanmanın başarılarını gölgelemeye çalışan, kazanımları görmezden gelip, sadece olumsuzlukları gösteren, Ülke Komünist Komitesinin yaptığı bütün işleri yersiz eleştiren bir belge değerlendirilmiştir (Türk-İbrahim 2016: 29).

Sovyet hükûmeti açlık sürecinde yaşananlara tamamen kulaklarını tıkamıştır. Oysa Kazak Sovyet idarecileri ve milliyetçi Kazak aydınları olaylar ile ilgili Stalin'e mektuplar yazarak durumun vehametini dile getirmiştir. Bu bağlamda Turar Rıskulov'un Stalin'e 29 Eylül 1932'de ve 9 Mart 1933'te yazdığı mektuplar bilinmektedir (Aldajumanov vd. 2010: 275). Rıskulov, Stalin'e mektubunda Kazakistan'daki açlık için bütçe ayrılmasını ve Kazakistan'da açlık yaşayanlara yardımda bulunulmasını talep etmiştir. Kendisi de açlıktan ve hastalıktan kırılan yüzlerce Kazak çocuğunun yetimhanelere yerleştirilmesine yardımcı olmuştur (Nurlıbek 2009: 130). Goloşekin siyaseti neticesinde yaşanan açlık ve kırgının sıradan bir durum olmadığı, Kazak halkına yönelik bir soykırım olduğu Turar Rıskulov'un Stalin'e yazdığı mektuptan²⁰ da anlaşılmaktadır. Rıskulov mektubunda, Kazakistan'da yaşananları son derece mantıklı bir şekilde dile getirmekte, yaşanan vehameti ortaya koymaktadır. Hükümetin bu duruma bir dur demesini, önlem almasını talep etmektedir. Mektupta açlığın ve salgının her geçen gün arttığı dile getirilmektedir. Rıskulov, bölge bölge hayatını kaybedenlerin sayılarını vermektedir. Açlıktan kırılan Kazakların başka bölgelere göç etmek için istasyonlara yığıldığından ve istasyonlarda hayatlarını kaybettiğinden bahsetmektedir. Özellikle de Torgay'da açlığın çok yıkıcı boyutlara ulaştığını bildirmektedir. Köpekleri, kedileri, küçük kemirgenleri yiyip bitiren insanlardan bahsederek Kazakistan'da yaşanan açlık trajedisinin vehametini ortaya koymaktadır. Hatta insan eti yiyenlerden de bahsetmektedir (Aldajumanov vd. 2010: 275-276-277).

İktidardaki sekiz yıl boyunca “Küçük Ekim Devrimi”ni gerçekleştirmek için uğraşan Goloşekin, halk açlıktan kırılıp, yurdunu bırakıp kaçarken “bunun normal, beklenen bir durum olduğunu, zira Kazakların yerleşik hayatı sürdüremediklerini” ifade ederek, yaşananları Kazak halkının “beceriksizliği” olarak değerlendirmiştir. Ayrıca açlık kurbanlarını açıklarken, sosyalizm kuruluşunun kurbandsız gerçekleşmeyeceğinin altını çizmiştir (Türk-İbrahim 2016: 200-201). Kendisi de repressiya kurbanı bir ailenin çocuğu olan yazar

20 Mektup metni için bkz. (Aldajumanov vd. 2010: 275-276-277).

Valeriy Federoviç Mihaylov²¹ Goloşekin ile ilgili şunları söylemiştir: “Kazakları insandan saymıyordu. Kazakistan’a gelir gelmez, ilk icraatı ‘Burada Sovyet hükûmeti kurulmamıştır. Bu yüzden Küçük Ekim Devrimi’ni gerçekleştirme- liyiz.’ olmuştur. Kazakistan’ın idaresinde bulunduğu yedi yılda bir defa olsun başkentın sınırlarından çıkmamıştır. Taşradaki insanların hayatı onu hiç ilgi- lendirmemiştir.” (Türk-İbrahim 2016: 214).

Goloşekin 1933 yılının başında görevden alınmıştır. 1933-1938 yıllarında ise Kazakistan’da birinci sekreter olarak L. İ. Mirzoyan görev yapmıştır. Onun döneminde (5 Aralık 1936) Kazak Otonom Cumhuriyeti Sovyetler Birliği cum- huriyetlerinden biri olmuştur (Jüsip, Pak, Pak 2010: 71). Bu dönemde Kazakis- tan’dan göçüp gidenlerin tekrar ülkeye dönmesi için çeşitli faaliyetler yürü- tülmiştir. Ancak bu defa da 1938’de “Japon ajanları” ve “milliyetçi faşistler” ile mücadele süreci başlamıştır. “Halk düşmanları ile mücadele” faaliyeti yürütülmüştür. Ancak ne ilginçtir ki Sovyet hükûmetinin gölgesi statüsüyle Kazakistan’da büyük bir kırgına sebebiyet veren Goloşekin de daha sonra Mirzoyan da Sovyet sistemi tarafından tutuklanarak kurşuna dizilmiştir (Al- dajumanov vd. 2010: 273-274).

Açlık yıllarında ölenlerin sayısını kesinleştirmek için 5 Ocak 1937’de Sovyetler Birliği genelinde nüfus sayımı yapılmıştır. Ancak bu nüfus sayımı bilgilerinin yayımlanmasına yasak konulmuştur. Bir süre sonra bu sayımda görevli olan kişiler suçlanarak tutuklanmıştır. Bu sayımda 1930-1937 yılları arasında kırıl- lan halkın sayısı net olarak belirtildiğinden, sayıma dair bilgilerin yayımlan- ması ve araştırılması yasaklanmıştır. Sovyet tarih yazıcılığında 5 Ocak 1937 sa- yımı hatalı olarak değerlendirilip üstü kapatılmıştır (Nurlıbek 2009: 124-125). T. Rıskulov, N. Nurmakov, O. İsayev gibi kişilerin bu konuyla ilgili yetkililere yazdıkları bütün evraklar, malumatlar “Gizli Dosya” olarak arşivlenerek hası- raltı edilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 414).

Sovyet Hükümeti tarafından ikinci açlık süreci ile ilgili her şey, Kazakistan bağımsız olana kadar gizli tutulmuştur ve bu konuda konuşmak yasaklanmış- tır. Kazakistan’da yaşanan açlık adeta bir sır olarak saklanmıştır. 1929-1933 yıl- ları arasında Kazakistan’da yaşanan açlığın tamamen suni nitelikte olduğu ve planlı bir şekilde, insan eliyle yapıldığı ancak Sovyetler Birliği dağılmak üzere iken ve dağıldıktan sonra dile getirilebilmiştir. 1921-22 yıllarında yaşanan açlık vakası Sovyet tarih yazıcılığında nasıl ki yer almadıysa, bu ikinci açlık süreci

21 Gazeteci, araştırmacı yazar Valeriy Mihaylov, Kazakistan’da Mayıs 1990’da SSCB’nin son Cumhur- başkanı Mihail Gorbaçov’un sansürü kaldırmasından hemen sonra yayımlanan Hronika Velikogo Djuta (Büyük Afetin Kronoloji) adlı kitabın yazarıdır. Yazarın anne ve babasının ailesi 1931’de bü- tün mallarına el konularak Kazakistan’a sürülmüştür. Yazar Kazakistan’da birbirini tanıyarak ev- lenen bu çiftin çocuğu olarak 1946’da Karagandı’da dünyaya gelmiştir. Aslen Rusyalı olan ailesinin Kazakistan’a geliş hikayesini merak edip araştırdığında ailesinin Stalin Repressiyasına maruz kalanlardan olduğunu öğrenerek aile dramını ve repressiya sürecini kaleme almıştır.

de yer almamıştır. Ancak bu yıllar yaşayanların hafızalarından hiç silinmemiştir. Günümüzde ise Kazakistan'da yürütülen sözlü tarih projelerinde olayın şahitleri o günleri bütün gerçekliğiyle anlatmaktadır²² (Kurmangaliyeva Ercilasun 2019: 52-53).

Sovyet hükûmetinin 1929-1933 yılları arasında uyguladığı politika sonucunda Kazak bozkırları bilinçli olarak boşaltılmıştır. Aç bırakılarak öldürülen Kazakların yurduna daha çok Rus getirilerek yerleştirilmiştir. Günümüzde belgeler Kazaklar açlıktan ölürken aynı coğrafyada yaşayan Rusların hiçbir sıkıntı çekmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kazakistan'da yaşanan açlığın merkezden planlanan bir “açlık soykırımı” olduğunu söylemek mümkündür (İbrahim-Türk 2016: 8-9).

Yabancı araştırmacılardan R. Konkvest açlık yıllarında ölen Kazak sayısını 1 milyon olduğunu ifade etmiştir. M. B. Olcott ise bu sayının 2 milyon olduğunu söylemektedir (Nurlıbek 2009: 142). J. Abilkojin, M. Kozıbayev, M. Tatimov ise araştırmalarında açlık yıllarında 2 100 000 insanın hayatını kaybettiğini, bunların 1750000'inin Kazaklar olduğunu belirtmiştir (Nurlıbek 2009: 133).

3. Kazakistan'da Kızıl Kırgın/Aydın Katliamları

1920'li ve 1930'lu yılların sonunda Stalin yönetimi, Sovyet hükûmetinin faaliyetlerini engellemeye çalıştıkları gerekçesi ile “halk düşmanı” olarak ilan ettiği kişileri yok etme siyasetini yürütmüştür. Bütün Türk dünyasında ve Rusya'da yürütülen bu “halk düşmanı avı” Kazakistan'da da pek çok Kazak entelektüelinin suçsuz yere yargılanmasına, sürgüne gönderilmesine ve kurşuna dizilmesine neden olmuştur. Stalin'in mutlak surette yok etmeye karar verdiği, 20'li yıllarda yargılanıp cezalarını çekmiş, serbest bırakılmış milliyetçi ve yenilikçi Kazak aydınları bile 30'lu yıllarda tekrar takibe uğrayıp tutuklanarak Stalin'in Kızıl Terör'ünden kurtulamamıştır. Hatta Sovyet Hükümeti'nin ilk yıllarında Alaş Orda hareketine katılanlara çıkarılan affa bakmaksızın, onların daha sonra hiçbir siyasi faaliyete katılmadıkları görmezden gelinerek, bu milliyetçi entelektüellerin tanınmış temsilcileri cezaya çarptırılmıştır. Oysa Alaş Orda'nın tanınmış ve başarılı aydınları tutuklanana kadar sadece Kazak halkı için çalışmış, ilim ve kültürün çeşitli alanlarıyla meşgul olup önemli eserler ortaya koymuştur.

Sovyetler Birliğinde Kızıl Kırgın sürecinde farklı kurumlar tarafından farklı cezalar uygulanmıştır. Bu cezalar özellikleri bakımından ağır cezalar (idam ve kuşuna dizme), kamp ve hapis cezaları, sürgün ve sevk cezaları gibi sınıflandırılmıştır (Buran 2007: 57). Stalin'in I. ve II. Aydın Tasfiyesi sürecinde genellikle kurşuna dizme cezaları uygulanmıştır.

²² Mekemtas Mırzahmetulı'nın anısı için bkz. (Kurmangaliyeva Ercilasun 2019: 53).

NKVD²³ ve GULAG²⁴ kafeslerinde hiçbir suçu olmayan milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Pek çok etnik unsur rejim tarafından yaşadıkları vatanlarından sürülmüş, bir kısmı bu insanlık dışı sürgünlerde yollarda hayatını kaybetmiştir.

Kazakistan'da repressiya süreci, ilk olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ulus temsilcilerinin katılımlarıyla 1923'te Moskova'da gerçekleşen IV. toplantısından sonra çok sert bir şekilde yürütülmüştür. Toplantıya katılanlar Bolşeviklerin milli siyasetine karşı olanların ve en başta “yerli kadroların” “milliyetçilik” bakış açısını, SSCB Türk halklarının konferansını yapmak hakkındaki zararlı ideallerinin hatalarını ayıplama işine girmiştir. Bu “hatalara” düşenler arasında Kazaklar da tespit edilmiştir. Tataristan'ın tanınmış vatanseveri ve ileri gelenlerinden olan, o sıralarda tutuklanan Mirseyit Sultan Galiyev ile bağlantı kurduğu için suçlanan Turar Rıskulov sert bir tenkide uğramıştır. Bu dönemde milliyetçi entelektüeller sistem tarafından takibe alınarak yok edilmeye başlanmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 411-412).

Sovyet yönetimine karşı olmamasına rağmen, Stalin ve uyguladığı politikaları doğru bulmayan, ondan farklı düşünen herkes sistem tarafından yok edilmiştir. Bu süreçte Sovyet hükûmetine karşı olan milliyetçileri örgütlediği gerekçesiyle 20'li yıllarda S. Seyfullin, S. Mendeşev, S. Kojanov gibi aydınlar suçlanmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 417). Milliyetçilerle mücadele 20'li yılların ikinci yarısında çok şiddetlenmiştir. Bu sırada böyle “suçlamalarla” ayıplanan Komünist Parti Bölge Komitesinin önceki sekreteri S. Kojanov, Halk Eğitim Komiseri S. Saduvakasov, Kazak Sovyet Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanı J. Mınbayev görevlerinden alınmıştır. 10 yıl sonra Kojanov eski “suçları” için “halk düşmanı” olarak tutuklanmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 417).

1928 yılı sonunda uydurma suçlamalarla “burjuva milliyetçileri” olarak adlandırılan 44 kişi tutuklanmıştır. Bu süreç 1930'a kadar devam etmiştir. OGPU'nun onlarla ilgili uydurma suçlamaları şunlardır: Sovyet hükûmetine karşı olma; Güney'de Buhara'da Basmacılık²⁵ı yöneten sonra sığınmacı olan Zeki Velidi ile bağlantı kurmak; Fergana'daki Basmacılar ile işbirliği yapmak; Sovyet hükûmetinin görevlilerine karşı direnmek için gençleri örgütlemek; gençlerden

23 İç İşleri Halk Komiserliği.

24 Kamplar Baş İdaresi.

25 Basmacılık: Türkistan'da, özellikle de günümüz Özbekistan sahasında 1917-1934 arasında aralıklarla Sovyet İdaresine karşı direniş gösteren silahlı kuvvetlerin yürüttüğü direniş hareketidir. Enver Paşa'nın gelip başa geçmesiyle Basmacı Hareketi daha da şiddetlenmiştir. Onun yönetiminde Türkistan'da Sovyet güçlerine karşı mukavemet daha planlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu hareketin tek gayesi “Türkistan Türkistanlılarıdır” sloganında belirtildiği üzere Türkistan'ı Ruslardan kurtararak istiklaline kavuşturmaktır. Ancak Enver Paşa'nın ölümü ve Stalin'in zorba tutumu neticesinde 1934'te bu hareket Sovyet güçleri tarafından tamamen bastırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hayit 2006); (Hayit 1995: 275-286); (Donuk 1992: 107-108); (Yeşilot-Özdemir 2021: 279-30).

askerî birlik kurmak; zenginlerle daha sıkı ilişki kurmak için “Alka” derneklerini kurmak; yerleşik hayata geçirme faaliyetlerini engellemek; halkı Sovyet hükûmetine karşı direnişe çağırarak (Aldajumanov vd. 2010: 414). Bu süreçte Alaş Orda'nın eski üyeleri, onların içinde A. Baytursinov, M. Duvlatov, M. Jumabayev, J. Aymavitov, H. Gabbasov tutuklanmıştır. J. Aymavitov, H. Gabbasov, A. Baydildin, D. Adilov, G. Birimjanov kurşuna dizme cezasına çarptırılmış, diğerlerine değişik sürelerde hapis cezası verilmiştir. Onların bazıları (M. Duvlatov) lagerlerde hayatını kaybetmiş, kalanları (Baytursinov, Jumabayev) cezalarını çektikten sonra 1937'de Alaş Orda faaliyetlerine katıldıkları için ikinci defa tutuklanarak 1937-1938'de kurşuna dizilmiştir. Millî entelektüellerden M. Tınışbayev, H. Dosmuhamedov, J. Dosmuhamedov, J. Akbayev ile başlayan bir grup (40'a yakın kişi) 1930 yılı Eylül-Kasım aylarında tutuklanmıştır. Ardından onların 15'i (M. Tınışbayev, J. Akbayev, H. Dosmuhamedov, J. Dosmuhamedov, K. Kemengerov, J. Kuderin, K. Toktabayev ve diğerleri) Rusya'ya sürgüne gönderilmiştir. Tamamı tekrardan repressiyaya maruz kalıp 1937-1938 yıllarında kurşuna dizilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 418).

Repressiyanın en şiddetli yürütüldüğü 1937-1938 yıllarında Kazakistan'da mahkeme edilen ve katledilen “halk düşmanı” olarak nitelendirilenler sağcı oportünistler ile Troçkistlerin, burjuva milliyetçilerinin faaliyetlerine katılmaları suçlaması yanında, çoğunlukla ekonomideki aksaklıkları ve özellikle 1930'lu yılların başındaki Sovyet yönetiminin yanlış uygulamalarını dillendirdikleri için suçlanmıştır. Mesela, 1938'de Almatı Eyalet Komitesi ile Komünist Parti Komitesinin Birinci Sekreteri J. Saduvakasov'a, yazar S. Seyfullin'e, Halk Eğitim Komiserliğinin Başkanı T. Jürgenov'a ve daha pek çok kişiye Karakum'da, Irgız, Sarısuv ve başka yerlerde Sovyet hükûmetinin uygulamalarına karşı yapılan “kalkışmaları organize etmek” suçu isnat edilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 416).

Komünist Parti, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve avulları sovyetleştirme işini hızlandırmak, gerçekte olmayan “milliyetçi blokları” ve “aşırı antisovyet birlikleri” zihinlerden silmek için, yalan suçlar isnat ederek entelektüellere zarar vermeye çalışmıştır. Kazakistan'daki Komünistler arasında birlik ve beraberlik olmayışını tenkit edip, onlara milliyetçilik suçu isnat etmiştir. Kazak komünistleri ile ilgili “güvenilmez” oldukları düşüncesini zihinlere yerleştirerek kendi hatalı uygulamalarının sorumluluğunu almayıp suçu onların üzerine atmıştır. Kazakistan'da parti ve Sovyet yerli yöneticilerinin hemen hepsi repressiyaya uğramıştır. Tek idealleri Kazak halkını geliştirmek ve yükseltmek olan aydınların eski faaliyetleri yeniden gündeme getirilmiştir. Özellikle Kazak halkının 1929-1933 yılları arasında açlıktan kırılmasına dayanamayan ve bu duruma çözüm bulmaya çalışan ve hükûmeti bu konuda eleştiren Kazak entelektüelleri Sovyet yönetiminin hedefi olmuştur.

Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetler Halk Komiserleri Birliği Başkan Yardımcısı Turar Rıskulov, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bütün Rusya Merkez Yürütme Komitesi Sekreter Yardımcısı N. Nurmakov ve Kazak Sovyet Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanı U. Kulımbetov'un başı çektiği “nasyonal-faşistler” hakkında “Kazakistan’ı Sovyet Rusya’dan bölmek ve Japonya’nın idaresine vermek için faaliyet yürütmek” suçu uydurulmuş, onlara “Japon-Alman casusu” iftirası atılmıştır. Söz konusu kişilerin kurduğu sözde birliğin Rıskulov, Nurmakov, Kojanov ve Kulımbetov’un başı çektiği yönetim merkezinin, Sovyet hükûmetine karşı mücadeleyi teşvik etmek ve artırmak maksadıyla halk düşmanları Troçki, Zinoviyev, Buharin ve Rıkov’un başı çektiği sağcılarının ve Troçkistlerin devrim karşıtı birliğinin merkezi ile siyasi bir blok kurduğu iddia edilmiştir. Bu amaçla Kazakistan’daki antisovyet milliyetçi birliğin diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki benzer birlikleri ile iş birliği yaptığı, siyasi bağlantılar kurduğu suçlaması yapılmıştır. Sözde birliğin esas amacının, Sovyet hükûmetini yıkmak ve SSCB’de kapitalizmi, hainlerin kalkışmalarını, terörist faaliyetleri, casusluğu, sabotajı gerçekleştirmek olduğu iddia edilmiştir. Sovyet hükûmetinin suçlamalarına göre, Kazakistan’daki antisovyet milliyetçi birlik, “devrimkarşıtlığı vefasızlığını” yapmakla, Alman ve Japon hükûmetlerinin birlikleri ile bağlantı kurmakla suçlanmıştır. Sözde birliğin, doğrudan onların verdiği görevler ile casusluk faaliyetinde bulunduğu, Japon-Alman ajanlarıyla Beyaz göçmenler Mustafa Şokay ve Rayımcın Marsekov ile ajanlık faaliyeti yürüttükleri iddia edilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 428-29).

Kazakistan’da Sovyet hükûmetinin kurulmasına emek veren, iç savaş’a katılan pek çok Sovyet hükûmeti destekçisi asılsız suçlamalara maruz kalmış ve yargılanmıştır. Kasım 1937’de Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve Kazakistan’ın Komünist Partisi’nin kararıyla “halk düşmanları”, eyalet parti komitesinin eski başkanı A. Asılbekov, eyalet parti komitesinin ikinci sekreteri N. Nurpeyisov ve bazı bölge yöneticileri ile ilgili açık yargılama yapılmıştır. Yerli parti çalışanları ile ilgili bu tarz açık yargılamalar Presnov (Kuzey Kazakistan Eyaleti), Urjar (Semey Eyaleti) ilçelerinde yürütülmüştür. Güney Kazakistan Tarım İdaresi Veterinerlik bölümünün M. Esengeldin’in idare ettiği bir kısım çalışanlarına da mahkeme süreci açık olarak gerçekleştirilmiştir. Sovyet hükûmeti hiçbir suçu üstüne almayarak, hayvanların kırımı, ekonomi ve kültürel alandaki sorunların, yargılanan kişilerin Sovyet hükûmetine karşıtlığı ve düşmanlığından kaynaklandığını halka yansıtmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 430).

Saken Seyfullin²⁶, Ekim İhtilaline samimi olarak inanan, iç savaş yıllarında Sovyet Hükümetini destekleyen, Kazakistan'da Sovyet hükümetinin yerleşmesinde emeği geçen Kazak aydınlarından. Seyfullin, Kazak Sovyet edebiyatının da kurucusudur. Kazak edebiyatında bütün türlerde Sovyet içerikli eserleri ilk olarak o kaleme almıştır. Ancak ikinci açlık sürecinde Kazak halkının yaşadıkları sebebiyle o da sistemi sorgulamış, Kazak halkı arasında yaşanan açlığın neden Rusya'da yaşanmadığı sorusunu dillendirmiştir. Bunun ardından Saken Seyfullin'in antisovyet bir birliğin üyesi olduğu iddia edilmiş ve ona şu suçlamalarda bulunulmuştur:

Kazak Sovyet Cumhuriyeti NKVD'si antisovyet milliyetçi, terörist, sabotajcı casus karakterli birliği ortaya çıkarmıştır. Bu birliğin hedefi, Sovyet Hükümetini yıkmak, Kazakistan'ı silahlı güç ile Sovyet Rusya'dan ayırmak ve Japonya'nın desteği ile Kazak burjuva yönetimini kurmaktır. Bu amaçla antisovyet milliyetçi birlik, sanayi ve hayvancılık alanında sabotajda bulunup, bu alanlardaki faaliyetlere zarar verip silahlı birlik hazırlamıştır. Bu birliği Sovyetler Birliğine karşı savaşması için düşman topraklarına yerleştirmiş, böylece onlar Komünist Parti ve Sovyet Hükümetinin yöneticilerine karşı terör faaliyeti yapmayı planlamıştır. Antisovyet milliyetçi birlik, kendi gizli bölge komitelerini kurup onlara devrim karşıtı milliyetçi kadroları, Alaş Ordacıları, eski cellatları (cezalandırıcıları, Basmacıları, ayaklanmalara katılanları, mollaları, zenginleri ve başka antisovyet elementleri) çekmek işinde aktif faaliyet yürütmüştür (Aldajumanov vd. 2010: 428).

Sovyet Hükümetinin Saken Seyfullin'e yaptığı asılsız ve trajikomik suçlamaları aşağıdaki şekilde maddelemek mümkündür:

1. Söz konusu birliğin esas üyelerinden biri Saken Seyfullin'dir. Saken Seyfullin Komünist Parti ve Sovyet hükümeti ile devrim karşıtı mücadeleye 1922'de, sonra kendi ismi ile anılan devrim karşıtı milliyetçi topluluğun organizatörü ve başkanı olduğu dönemde girişmiştir. Seyfullin'in kendi kabul ettiği gibi, bu topluluk devrim karşıtı burjuva milliyetçiliği fikirleri esasında kurulup Komünist Parti ve Sovyet hükümeti ile mücadele yürütmüştür. Seyfullin şu beyanda bulunmuştur:1922'de gizlice Troçki'nin devrim karşıtı beyannameğini ezberleyip Troçki'yi öğütlemek amacıyla basın yayın faaliyetleri gerçekleştirmiştir, makaleler yayımlamış, ona kendi eserlerini ithaf etmiş ve milliyetçiler arasında Troçki'yi ve onun fikirlerini öğütlemiştir.
2. 1928'de Sovyet hükümetine karşı devrim karşıtı mücadele yürütmek için milliyetçi toplulukların birleşmesi sürecinde, S. Kojanov'un tahminine göre S. Seyfullin antisovyet milliyetçi birliğe girip onun ele başı olmuştur.

26 Saken Seyfullin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kınacı 2007); (Kınacı 2008a), (Kınacı 2008b); (Kınacı 2010); (Kınacı 2012a); (Kınacı 2015a); (Kınacı 2015b).

3. S. Kojanov, daha sonra Nurmakov ve Togjanov, Seyfullin'e Sovyet hükûmetine karşı mücadelenin terörizm, düşmanlık ve açık şekilde isyana çağırma gibi yöntemlerini öğretmiştir.
4. Seyfullin, Komünist Partiye ve Sovyet hükûmetinin liderlerine terör eylemleri hazırlamaya katılmıştır.
5. Antisovyet birliğin bağlı olacağı yazılı materyali hazırlamak amacıyla Seyfullin edebiyat alanında Sovyet kuruluşuna karşı büyük antisovyet faaliyet yürütmüştür.
6. 1936'da milliyetçi birliğin verdiği görev için, Seyfullin halk düşmanı Sokolnikov ile bağlantı kurmuş, onu Kazakistan'daki antisovyet hareketler hakkında bilgilendirmiş, ondan birliğin terörist faaliyetlerini güçlendirmek adına bilgiler almıştır (Aldajumanov vd. 2010: 429).

Saken Seyfullin örneğinde görüldüğü gibi, Stalin terörü, devrimde en ön safta olan Komünist Kazak entelektüelleri de yok etmiştir. T. Rıskulov'a, N. Nurmakov'a, S. Kojanov'a, U. Kulımbetov'a, S. Saduvakasov'a, T. Jürgenov'a, S. Mendeşev'e, A. Asılbekov'a ve daha pek çok kişiye yalan suçlar isnat edilmiş; bu kişiler "burjuva milliyetçisi" ve "düşmanlık gösterenler" adlandırılmalarıyla halkı Sovyet hükûmetine karşı isyana teşvik etmekle suçlanmışlardır. Sovyet Hükûmeti, yerli Sovyet yöneticilerinin hatalarının sorumluluğunu bu kişilere yüklemiştir. Sahte evraklar hazırlanarak bu kişilerin hepsi cezaya çarptırılmıştır. Özellikle 1937-1938 yıllarında Kazakistan'ın tanınmış aydınları cezalandırılarak yok edilmiştir. Kazakistan'ın ilim ve kültür hayatı yeri dolmaz bir zarara uğramıştır. Aydınlarını, eğitilmiş insanlarını, önderlerini kaybeden Kazak halkı daha sonraki süreçte Sovyet asimilasyonuna karşı tamamen savunmasız kalmıştır.

Stalin rejiminin kendi halkına uyguladığı repressiya 1937-1938 ile de sınırlı kalmayarak daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet hükûmeti tarafından propaganda edilen "halkların kardeşliği", "halkların dostluğu" sloganları ile tesis edilen kardeşlik ortamı çok uzun sürmemiştir. Stalin, savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin yönetici unsurunun savaşta gösterdiği başarıdan dolayı Rus halkı olduğunu söyleyerek diğer bütün halkları Rus etnisitesinin altında konumlandırmıştır (D'encausse 1984-46-48). Stalin bununla da yetinmeyerek savaş dönemindeki performanslarına göre halkları, kötü milletler, örnek milletler ve en iyi örnek millet Ruslar olarak derecelendirmiştir. Kötü milletler olarak sınıflandırdığı ve "hainlik" ile suçladığı etnik unsurları savaş sürecinde vatanlarından kovup sürgüne göndermiştir (Kınacı 2016a: 122). Çeçen, İnguş, Karaçay, Balkar, Kalmuk, Kırım Tatarı, Ahıskalı, Volga Almanı gibi etnik unsurları suçlu olarak itham etmiş ve ceza-

landırmıştır. Hainlikle suçlanan bu etnik unsurlar savaş yıllarında Kazakistan'a sürgün edilmiştir. Bu şekilde zorla sürgüne maruz kalanların sayısı 900 bin kişiye yakındır (Aldajumanov vd. 2010: 431).

Bağımsızlık sonrasında Kazakistan'da 14 Nisan 1993'te "Repressiya Kurbanlarının Aklanması Hakkında" kanununun çıkarılması yönünde Ş. Ş. Velihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsünün bilim adamlarının önemli etkisi olmuştur. Bu dönemde Stalin devrinde Repressiyaya uğrayan kişilerin listeleri çıkarılmıştır. Bazı evraklardaki "gizli" evrak statüsü değiştirip bu evraklar yayımlanmıştır. Repressiyaya uğrayan kişiler ile ilgili Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve Kazakistan Komünist Partisinin aldığı kararlar bu evraklardandı. Şubat 1995'te "Kazakistan'da Zorla Sovyetleştirme ve Repressiya" konulu konferans gerçekleştirilmiştir. Ekim 1996'da konferansın materyalleri ve repressiya kurbanlarının hatıraları *Halk Sessiz Kalmaz* (Halık Ünsiz Kalmaydı/Narod ne bezmolvstvuet) adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. 1996'da bunun dışında çeşitli toplantılar, konferanslar, paneller, yuvarlak masa toplantıları düzenlenerek konu gündeme getirilmiştir. Bütün bu toplantıların materyalleri de kitap olarak basılmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 431).

Günümüzde halen repressiya kurbanlarının bilinmeyen mezarlarını arama işi devam etmektedir. Her ne kadar elde yeterli veri olmasa da Almatı, Akmo-la, Aktöbe, Batı Kazakistan ve Güney Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde repressiya kurbanlarının mezarlarının varlığı bilinmektedir. Sadece Almatı'da 2209 kişinin kurşuna dizme cezasına çarptırıldığını unutmamak gerekir. Bunlar arasında Kazak halkının eğitimli tabakası, tanınmış aydınlar, ilim adamları ve yazarlar bulunuyordu (Aldajumanov vd. 2010: 431).

Kasım 1996'da *Dertli Kitap* (Azalı Kitap/Knigi skorbi) antolojisinin birinci cildi yayımlanmıştır, kitapta Almatı ve çevresinde suçsuz yere kurşuna dizilen repressiya kurbanlarının listesi yer almaktadır. Ayrıca kitaba Kazakistan'ın başka bölgelerinde çalışan ancak yargılama işlerine Almatı Yüksek Askeri Mahkemenin baktığı kişilerin isimleri de dahil edilmiştir. Bu Yüksek Askeri mahkemenin Almatı'da yaptığı uygulamalar şöyledir: 1936-1938 yıllarında Almatı'da NKVD organlarının "halk düşmanları" ile "devrim karşıtı örgütler" in işlerini defalarca gözden geçirmiştir. Bu mahkemenin yetkileri içinde bu tür suçluları kendisinin de yargılama yetkisi vardır. Düzmece belgeler ile asılsız suçlamalarla suçsuz insanlar cezaya çarptırılmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 431-432).

1936'dan 1938'in sonuna kadar Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi Başkanlığına askeri hakim Goryaçev gönderilmiştir. Kazakistan'ın başkentine gelen Goryaçev, Şubat 1938'den 13 Mart'a kadar her gün birkaç kişiyi ölüm cezasına çarptırmıştır. Mesela, 25 Şubat 1938'de 39 kişiye kurşuna dizme cezası vermiş-

Alaş Orda'nın kurucuları Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov, Mirjakıp Duwlatov (Jurtbay 2016)

tir. Onlar arasında Saken Seyfullin, Sancar Asfendiyarov, Temirbek Jürgenov, Seytkali Mendeşev, Janaydar Saduvakasov; 26 Şubat'ta 37 kişi, onların içinde İliyas Jansügirov, İliyas Kabilov, Jumat Şanın vd. aydınlar vardı. 27 Şubat'ta 41 kişi, 28 Şubat'ta 40 kişi. Bu şekilde liste 14 Mart'a kadar devam etmiştir. Mahkemeler en çok 15-20 dakika, hatta daha da kısa sürmüştür (Aldajumanov vd. 2010: 432). İnsanların kaderi sadece birkaç dakika içinde değiştirilmiştir. Kazak halkının aydınları, bu birkaç dakika süren mahkemelerin verdiği cezalarla yok edilmiştir.

Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev "1997 yılını genel ulusal anlaşma ile Repressiya kurbanlarını anma yılı olarak yayınlama hakkında" başlıklı bir karar almıştır. Bu karar doğrultusunda 31 Mayıs 1997'den beri 31 Mayıs, Kazakistan'da Siyasi Baskı, Sürgün ve Açlık/ Repressiya Kurbanlarını Anma Günü'dür.

3.a. Repressiya Kurbanı Kazak Aydınlar

Kazakistan'da 20. yüzyılın başında Türkçü ve yenilikçi, yönünü Batı'ya dönen entelektüel bir kitle bulunuyordu. Bunlar Alaş Hareketine mensup aydınlardı. Bu entelektüel zümre özellikle *Kazak* gazetesi ve *Aykap*²⁷ dergisi etrafında toplanmıştı. Stalin'in temizlik hareketi bu entelektüel zümreyi yok etmeye yönelik olarak yapılmıştı. Stalin 29 Mayıs 1925'te Almatı'ya gönderdiği ve Kazak entelektüellerinin kaderi ile oynayacak mektubunda "Ben partide olmayan entelektüelleri, Sovyetleştirme faaliyetine doğrudan dahil etme işini bütünüyle destekliyorum." diye yazmıştır (Abdekimulı 1997: 255). Bu mektup, Kazak entelektüellerine karşı bir cezalandırma sürecinin başlamasında çok

²⁷ 1911-1915 yılları arasında Troisk'te Muhammedcan Seralin tarafından çıkarılan (88 sayı) ilk Kazakça dergidir. Tıpkı Kazak gazetesi gibi bu dergi etrafında da milliyetçi ve Rus sömürüsüne karşı olan entelektüeller bir araya gelerek basın yoluyla Kazak halkının bağımsızlığını savunmuşlardır.

etkili olmuştur. Repressiyanın ilk kurbanları Jüsüpbek Aymavıto, Ahmet Baytursıno, Mağjan Jumabayev, Mirjakıp Duvlatov gibi Alaş Orda'nın önemli isimleridir.

Bu kitap bölümünün kapsamı gereği ne yazık ki bütün repressiya kurbanları hakkında burada bilgi vermek mümkün değildir. Bu çalışmada sadece repressiya kurbanı olan milliyetçi Kazak aydınlarından birkaçına yer verilmiştir. Ancak akademisyen M. Kozıbayev'in belirttiğine göre, Sovyet hükûmeti Kazak halkından 101 bin kişiyi repressiyaya uğratmış, bunların 27 bini ise kurşuna dizilmiştir. Bunlar arasından sadece 40 bin kişi aklanmıştır (Abdekımulı 1997: 261).

Jüsüpbek Aymavıto'nun repressiya sürecinde tutukluluk hali ve önceki hali (Jurtbay 2016)

Jüsüpbek Aymavıto (1889-1931)

Aymavıto, 1924 sonbaharında, Alaş Orda hareketinin önemli isimleri olan Mirjakıp Duvlatov, Mağjan Jumabayev, Jahanşa ve Halil Dosmuhammedov, Sultanbek Kojanov gibi Alaş Orda aydınları ile birlikte Taşkent'e gitmiştir. Taşkent'te *Ak Jol* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. 1926 yılında Jüsüpbek Aymavıto, Şimkent şehrindeki *ped-tehnikuma* (pedagoğiceskiy tehnikum,

“pedagoji koleji”) başkan olarak atanmıştır. Bu işi sırasında, kıtlık döneminde Torgay'a yardım olarak götürdüğü hayvan ve erzaklar için hakkında işlem başlatılıp, mahkeme edilerek hapse atılmıştır. Partiden ihraç edilmiştir. Daha sonra bu suçtan aklanarak eski görev yerine, Şimkent'e geri dönmüştür.

Aymavıto 1930'da, Alaş Orda'nın Sovyet hükûmeti'ne karşı yürüttüğü gizli faaliyete katıldığı gerekçesiyle tekrar tutuklanıp hapse atılmıştır. 1931'de ölüm cezasına çarptırılmış ve Stalin'in emriyle öldürülmüştür. Aymavıto, Stalin'in repressiya sürecinde suçsuz yere öldürülen yazarlardan ilkidir. “Milliyetçi ve Sovyet hükûmetine karşı” olma suçlamasıyla öldürülen Jüsüpbek Aymavıto'nun eserleri de yasaklanmış, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yakın eserleri üzerindeki yasak kaldırılmıştır. Yazarın eserleri bağımsızlıktan sonra 1996-1999 yılları arasında M. O. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından beş cilt hâlinde yayımlanmıştır. Aymavıto, romancı, tiyatro yazarı, şair, tercüman, araştırmacı olarak çok yönlü kimliğiyle Kazak edebiyatının önemli sanatçıları arasında yer almaktadır (Kınacı 2016a: 179).

Mağjan Jumabayev
(Jurtbay 2016)

Mağjan Jumabayev (1893-1938)

Mağjan Jumabayev Kazak Türklerinin yirminci yüzyılda yetiştirdiği büyük bir şairdir. Stalin'in repressiya sürecinde katledilene kadar halkına karşı kendisini aydın olarak sorumlu hissetmiş ve hem kalemiyle hem de çeşitli faaliyetlerle Kazak halkını bilinçlendirmeyi amaç edinmiştir.

Alaş Orda'nın önemli isimlerinden olan Mağjan, 1922-1924 yılları arasında Taşkent'te çıkarılan bazı dergi ve gazetelerde görevler almıştır. 1924'ten sonra Moskova'da Künşığıs Matbaası'nda çalışmış ve

Kızıljar'daki okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1929'da Stalin'in aydın tasfiyesi sırasında milliyetçi, Turancı ve Sovyet rejimine karşı olduğu gerekçesiyle tutuklanarak on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Tamir 1998: 439-440). On yıl bitmeden tanınmış Rus yazar Maksim Gorki'nin ve E. Peşkovan'ın aracı olması sonucunda 1936'da serbest bırakılmıştır. Fakat aradan bir yıl bile geçmeden tekrar tutuklanarak 19 Mart 1938'de Stalin'in Kızıl Kırğın'ında kurşuna dizilerek katledilmiştir (Abdekimulı 1997: 259). Jumabayev'in eserlerinin okunması, yayımlanması, bulundurulması, hatta adının kitaplarda ve yazılarda geçmesi yasaklanmış ve bu yasak 1988 yılına kadar devam etmiştir (Tamir 1993: 15). Büyük tenkitçi V. Brusov Mağjan'ı "Kazak halkının Puşkin'i" olarak nitelendirmiştir (Abdekimulı 1997: 259). Türkçü ve Turancı kimliği ile bilinen Mağcan Jumabayev'in şiirlerinde bütün Türk Milleti söz konusu edilir, Türklerin vatanı "Turan", "Türkistan" onun şiirlerinde sıklıkla yer alır. O, "Türk" kimliğini bir üst kimlik olarak kabul etmiştir ve Kazak Türkleri ile Türkiye Türklerini bu büyük üst kimlikten zaman içerisinde kopan kardeşler olarak değerlendirmiştir (Kınacı 2011: 1666). Onun 20. yüzyılın başında bu düşünceleri savunması, *Uzaktaki Kardeşime* adlı şiirini Anadolu'da Millî Mücadele yürütmekte olan kardeşlerine ithaf etmesi, o gün, bu bilinçte bir Kazak entelektüelinin varlığı, Stalin'i ve Sovyet yönetimini rahatsız etmiştir. Repressiya kurbanı olan binlerce Türk aydını gibi Mağjan'ın "Türk" diye çarpan yürek sesi de susturulmuştur.

Ahmet Baytursinov²⁸ (1872-1937)

Baytursinov, Alaş Orda hareketinin önemli temsilcilerindendir. Alaş Orda Partisinin kurucuları arasında yer alır. Eğitimci, dilci, edebiyatçı, Türkolog, şair, yazar, tercüman, gazeteci, *Kazak* gazetesinin (1913-1918) kurucusu ve editörü gibi pek çok yönü vardır (Isimakova 2017: 112). Yirminci yüzyılın başında Kazak halkının yetiştirdiği büyük bir siyaset ve fikir adamıdır. Ancak Baytursi-

28 Ahmet Baytursinov ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Biray 2011); (Biray 2022); (Kalkan 2022); (Kınacı 2022a); (Kınacı 2022b); (Kurmangaliyeva Ercilasun 2022); (Söylemez-Ateş 2022).

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Alaş Aydını Ahmet Baytursinov

nov da Stalin repressiyasının kurbanı olmuştur. Çarlık devrinde bölgelerinin idarecisi Yakovlev'in baskı ve zulmüne direndiği için babası 1885'te Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Baytursinov'un çocuk hafızasında o gün yaşadıkları hiç silinmediğinden, büyüdüğünde Rus sömürge siyasetine karşı çıkarak Kazak halkının tam bağımsızlığına hayatını adanmıştır. Bütün hayatı boyunca Kazak halkının hürriyeti ve istiklali için farklı platformlarda, farklı yollarla mücadele etmiştir.

Baytursinov, Nisan 1929'da tutuklanıp OGPU'nun hükmü ile Arhangelsk bölgesine sürülmüştür. Eşi ve kızı ise Tombı'ya (Tomsk) sürgüne gönderilmiştir. 8 Ekim 1937'de tekrar tutuklanarak asılsız suçlamalarla kurşuna dizme cezasına çarptırılmıştır (Abdekimulı 1997: 259).

4 Kasım 1988'de Kazak Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi "A. Baytursinov'un suçu yoktur." kararını kabul etmiş ve böylece o da aklanmıştır (Isimakova 2017: 112). Kazakistan Komünist Partisinin "Mağjan Jumabayev'in, Ahmet Baytursinov'un ve Jüsipbek Aymavıtov'un Edebi Mirası Hakkında" (1988) kararı ile adları tarihten silinen bu aydınlar ve eserleri yeniden Kazak halkıyla buluşmuştur. Ardından sırasıyla Ş. Kudayberdiyev, A. Bökeyhanov, S. Saduva-

Ahmet Baytursinov'un repressiya sürecinde tutukluluk hali (Jurtbay 2016)

kasov, M. Duvlatov, J. Akbay, K. Kemengerov, G. Karaşev, H. Dosmuhametov, M. Tınışbayev ve daha pek çok aydın aklanmış ve onların da eserleri basılmıştır (Isimakova 2017: 116-117). Böylece isimleri ve eserleri Sovyet ideolojisi tarafından tarihten silinen Repressiya kurbanı aydınlar yeniden halkları ile kavuşmuştur.

Mirjakıp Duvlatov (1885-1935)

Cedit Hareketinin Kazak topraklarındaki Ahmet Baytursinov ile birlikte en büyük ikinci ismi olan Duvlatov, eğitimci, edebiyatın her türünde eser veren edebî bir şahsiyet ve önemli bir fikir adamıdır. O, 20. yüzyılın başında edebiyat ve eğitim aracılığıyla Kazak modernleşmesine büyük katkı sağlayan Ceditçi bir Kazak aydındır (Kovalskaya 2002: 647). 1909'da Kazan'da Şark Matbaası'nda onun *Oyan, Kazak!* adlı şiir kitabı yayımlanmıştır. Bu eserde o, millî duruşunu açık bir şekilde orta-

ya koymuştur. *Oyan, Kazak!* Kazak halkı tarafından beğeniyle karşılanmıştır. Mirjakıp Duvlatov, bu kitabıyla büyük bir üne kavuşmuş ve Kazak halkının gönlünde taht kurmuştur. Ancak Duvlatov'un *Oyan, Kazak!* şiir kitabı çıkmasıyla birlikte Rus makamları tarafından takibe alınmıştır. Duvlatov, 1911'de Rus polisi tarafından Semey'de tutuklanmıştır. O, Ahmet Baytursinov'un da hapsedildiği Semey hapishanesinde bir buçuk yıl tutuklu kalmıştır. Kazak halkı için canını hiçe sayan Duvlatov'un ünü Kazak halkının arasında hızla yayılıp, halkın ona sevgisi arttıkça basın yayın organlarında adının anılması ve ondan bahsedilmesi Ruslar tarafından yasaklanmıştır (Kınacı 2016b: 176). Duvlatov, Semey hapishanesinden çıktıktan sonra Ahmet Baytursinov'un yanına Orınbor'a gelerek onunla birlikte Kazak gazetesinde çalışmış ve bu gazetenin önemli isimlerinden biri olmuştur. Ekim Devrimine kadar burada faaliyet yürütmüştür, daha sonra Alaş Orda hükûmeti içinde bulunmuştur.

Duvlatov, 1928'de Sovyet hükûmeti tarafından tutuklanmıştır. 1930'da Alaş Orda liderlerinin Sovyet hükûmeti'ne karşı olduğu, hükûmete karşı gizli faaliyet yürüttüğü gerekçesiyle idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra cezası on yıl hapis cezasına çevrilmiştir (Mukanov 2008: 102). 5 Ekim 1935'te Baltık kanalındaki Sosnovest istasyonunda, esir kampı hastanesinde kampın ağır şartları nedeniyle hastalanarak vefat etmiştir. 1988'de pek çok Kazak aydını gibi Duvlatov da suçsuz bulunarak aklanmış ve itibarı iade edilmiştir (Arıkan 2008: 110).

Duvlatov, ömrü boyunca Kazakları okumaya, bilgi sahibi olmaya ve milletine hizmet etmeye çağırmıştır. Halkın gerçek anlamda esaretten kurtulmasının

ancak içinde bulunduğu cehalet uykusundan silkinip uyanmasıyla mümkün olduğunu anladığından, Anadolu'daki çağdaşı Mehmet Emin Yurdakul'un *Ey Türk Uyan!* haykırışı gibi, o da Kazak halkını *Oyan, Kazak!* sloganıyla uyandırmaya çalışmıştır (Kınacı 2017a: 45).

Saken Seyfullin (1894-1938)

Saken Seyfullin halkına derin bir sevgi duyan ve halkı için emek veren bir edebiyat adamıdır. Bunu yaparken de sosyalist görüşü benimsemiştir. Komünist Parti'nin halklara mutluluk ve hürriyet getireceğine samimiyetle inanmış (Toğıs-bayev-Sujikova 2009:185), ancak 24 Eylül 1937'de "halk düşmanı" olarak tutuklanmış ve 27 Eylül 1937'de de Komünist Parti'den çıkarılmıştır (Kok-ybassova 2008: 318). Saken Seyfullin, 26 Şubat 1938'de kırk dört yaşındayken Stalin'in muhalif

aydınları tasfiye ettiği aydın katliamında öldürülmüştür.

Stalin'in ölümünün (1953) ardından Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. kurultayında Stalin'in "tek adam" uygulaması tenkit edilip demokratik kuralları düzenleme işine girilmiştir. Stalin'in ölümünden sonra yaşanan Yenileşme Devri'nde parti kurultayının kararına uygun olarak 1937-1938'de suçsuz yere cezalandırılan Kazak aydınları da aklanmıştır. Kazakistan'da B. Maylin, İ. Jansügirov, S. Şaripov, M. Devletbayev gibi yazarlarla birlikte Seyfullin de aklanarak ismi ve eserleriyle edebiyat tarihinde yeniden yer almıştır (Kıyrabayev 1998: 114).

Saken Seyfullin, Kazak edebiyatının Sovyetleştirilmesinde öncü rol oynamıştır. Kazak Sovyet edebiyatının ilk örneklerini o kaleme almıştır. Şiirler, hikâyeler, roman, tiyatro eserleri ve edebî incelemeler yazmıştır. Yenilikçi yazar, Kazak Sovyet edebiyatının bütün türlerinde ilk olarak sosyalist realizm prensiplerini uygulamıştır (Kınacı 2016a: 181).

Kazak edebiyat tarihçisi Rımğali Nurğaliyev Saken Seyfullin'in komünist ideolojiye sıkı sıkıya bağlı olduğunu, kısa süren ömrü boyunca bu ideoloji uğruna mücadele ettiğini belirtmiştir (1991: 432- 469). Seyfullin'in yazdığı eserler, bağlı olduğu bu ideolojinin ışığında kaleme alınmıştır. Başlangıçta samimi olarak inandığı fakat özellikle açlık sürecinde Kazak halkına yönelik izlenen Sovyet politikasının hatalarını gördüğünde eleştirmekten geri durmamıştır. Stalin ve politikalarını sorgulayan Seyfullin, eleştiriyi asla kabul etmeyen, Stalin'in tek adam siyasetinin kurbanı olarak 1938'deki Kızıl Kırğın'da katledilmiştir.

Koşmuhambet (Koşke) Kemengerov (1896-1937)

Koşke Kemengerov, 20. yüzyılın başında yaşayan pek çok Kazak aydını gibi çok yönlüdür. O da öncü Alaş aydınlarından etkilenerek Alaş fikriyatını benimsemiştir. Edebiyat, dil bilimi, tarih, etnografya, pedagoji ve tercüme alanlarında eserler vermiştir. Kemengerov'un Kazak basınına da önemli hizmetleri olmuştur. Kemengerov ilk olarak, edebiyatın şiir, nesir, tiyatro, tercüme gibi alanlarında eser bırakan bir yazardır. İkinci ola-

arak, Kazak basınının kurulup gelişmesinde emek veren edebî bir şahsiyettir. O, Kazak kültür tarihinde usta bir gazeteci olarak da tanınmıştır. Gazetelerde yayımlanan çeşitli makalelerinde bilim, sağlık, sanat ve daha pek çok konuyu ele almıştır. Kemengerov, aynı zamanda bir bilim adamıdır. Edebiyat bilimi, dil bilimi, Kazakça öğretim metotları, tarih, pedagoji gibi bilim dallarıyla ilgilenmiştir. Bu alanlarda eser vermiştir.

Koşke Kemengerov Kazak kültür tarihinde 1915'ten 1930'a kadar aralıksız olarak edebiyat, tarih, tiyatro, gazetecilik gibi alanlarda Kazak halkına hizmet etmiştir. Bu dönem içerisinde o, kendi yaşlılarıyla birlikte bütün Alaş Ordacı aydınlar gibi Rusya'nın sömürgecilik siyasetine karşı millî istiklal mücadelesine de katılmıştır (Karenov 2013: 42).

Kemengerov'un hayatı 1924-1930 yılları arasında Türkistan Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent şehrinde geçmiştir. Bu dönem onun hayatında oldukça verimli geçen bir dönemdir. O, hem yazarlık açısından hem de bilimsel anlamda kendisini Taşkent'te çok geliştirmiştir. Alaş Hareketi'ne katılan H. Dosmuhamedov, S. Kojanov, M. Duvlatov, M. Jumabayev J. Aymavitov, M. Avezov gibi aydınlar Kazakistan'da Sovyet hükûmeti yerleştikten sonra Taşkent'te toplanmış ve faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Ombı'daki Tıp Enstitüsünün dördüncü sınıfını tamamlayan Kemengerov da Orta Asya Millî Üniversitesinin Tıp Fakültesine geçiş yapmıştır. O, 1928'den sonra da bu üniversitenin Şarkiyat Fakültesinde Türkoloji alanında çalışmalarını devam ettirmiştir. Kemengerov, burada çalıştığı dönemde Kazak dili ile ilgili ilmî kitaplar yazmıştır (Kinacı 2017b: 299).

Kemengerov, hayatının en verimli döneminde, Taşkent'te bulunduğu 1930 yılında Stalin'in repressiya sürecine maruz kalmıştır. Koşke Kemengerov, 17 Ekim 1930'da Kazak yazar Muhtar Avezov ile birlikte Taşkent'te tutuklanmıştır. "Sovyet hükûmeti'ne karşı faaliyet yürütmek" suçlamasıyla hapse atılmıştır. 1930 yılı Ekim ayının sonunda Taşkent'ten Almatı hapishanesine gönderil-

miştir. Almatı'daki hapisanede 1932 yılı Nisan ayının sonuna kadar kalmıştır. Onu suçlayacak gerçek bir gerekçe bulunamadığı için tutuklu olarak hapisanede uzun süre sorgulanmadan tutulmuştur. Bu durumla ilgili olarak Koşke Kemengerov, 17 Haziran 1931'de Almatı hapisanesi'nden ilgili makamlara bir dilekçe göndermiştir. Bu dilekçede, kendisinin isnat edilen suçlarla hiçbir ilgisinin olmadığını dile getirmiştir. Alaş Orda Partisi'nin 1919'da dağılmasının ardından Alaş Orda hareketi ile ilişkisini kestiğini de belirtmiştir. O, Alaş Orda'nın dağılmasının ardından Sovyet hükûmeti'nin faaliyetleri içinde yer aldığını ve bu faaliyetler içinde Sovyet hükûmetine hizmet ettiğini de gönderdiği dilekçede belirterek suçsuzluğunu ifade etmiştir (Karenov 2013: 46).

Koşke Kemengerov, 20 Nisan 1932'de alınan kararla “vatana ihanet” gerekçesiyle tutuklandığı tarihten itibaren 5 yıllığına Ukrayna'nın Valuyki şehrine sürülmüştür. Kemengerov, burada demir yolu kuruluşunda doktor olarak çalışmıştır (Karenov 2013: 47). Sürgün dönemi bittikten sonra o, doğum yeri olan Ombı'ya dönmüştür. Ombı'da Şarbakköl ilçe hastanesinde doktor olarak çalıştığı sırada, 7 Ağustos 1937'de ikinci defa tutuklanarak 21 Kasım'da Ombı şehrinde henüz 41 yaşındayken Stalin'in aydın katliamı sırasında, suçsuz yere öldürülen pek çok Türk aydını gibi, o da katledilmiştir (Kınacı 2017b: 30).

Alaş Orda aydını Koşke Kemengerov, 1937'de 41 yaşında öldürüldüğünde geride otuz dört yaşında dul kalan eşi Gülsüm Jamiykızı ile üç çocuğu Zayra, Narmanbet ve Savle, o dönemin sıkıntılı ve zor şartlarını yaşamak zorunda kalmıştır. Onlar çok uzun bir süre “halk düşmanının ailesi” damgası ile yaşamıştır. Gülsüm Hanım, eşinin “halk düşmanı” olarak katledilmesinden sonra ne kadar sıkıntı yaşarsa yaşasın, her türlü çileye sabrederek eşinin aklanacağı günü umutla beklemiştir. Stalin'in Kızıl Kırgın kurbanı Kemengerov'un aklanmasıyla ilgili belge ailesine ancak 1957'de verilmiştir (Kınacı 2017b: 305-306).

Kemengerov, medeniyet bakımından Kazak halkını geliştirmeyi, yenileştirmeyi istemiş ve halkın eğitim meselesine önem vermiştir. Stalin'in aydın katliamında, 1937'de katledilen Koşke Kemengerov'dan geriye edebiyat, tarih, tiyatro, gazetecilik gibi alanlarda yazdığı eserlerden oluşan zengin bir kültürel miras kalmıştır. Ondan geriye kalan bu kültürel miras, aradan geçen yıllara rağmen, günümüzde Kazak halkının millî bilincinin gelişmesinde ve Kazak millî kimliğinin yeniden inşasında büyük bir vazife görmektedir.

Şakerim Kudayberdiyev²⁹ (1858-1931)

Şakerim Kudayberdiyev, 19. asrın ikinci yarısı ile 20. asrın başında yaşamış, yenilikçi düşünceleriyle Kazak kültür hayatında iz bırakmış, Kazak şairlerindedir. O, Kazaklar arasında şair, nesir yazarı, tercüman, tarihçi ve düşünür olarak bilinmektedir. Bazı kaynaklarda adı “Şahkerim” olarak da geçmektedir.

²⁹ Şakerim Kudayberdiyev hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Sıdıkov 2014).

*Şakerim Kudayberdiyev (Şakerim Hacı)
(Jurtbay 2016)*

Büyük Kazak ozanı Abay Kunanbayev'in ağabeyi Kudayberdiyev'in oğludur. Babası o çok küçükken öldüğünden Abay tarafından yetiştirilmiş ve eğitilmiştir. O da Abay gibi Argın uruğunun Tobıktı oymağından olup Semey vilayetinin Şıngıstav bölgesinde doğmuştur.

Şakerim, Ekim Devrimi sonrasında 1918'de kısa bir süre Alaş Orda hükûmetinin Semey şehrindeki faaliyetlerine katılmıştır. Bu yüzden Sovyet devrinde takibe alınarak hapse atılmış, kısa bir zaman sonra

serbest kalmışsa da 1931'de inziva hayatı yaşadığı Şıngıstav eteklerinde öldürülmüştür. Sovyet ideolojisi tarafından zararlı görülen Şakerim Kudayberdiyev Şıngıstav'da inziva hayatı yaşamasına rağmen, Sovyet zulmünün elinden kurtulamamıştır. Sovyet hükûmetinin Kızıl askerleri, yetmiş üç yaşındaki ihtiyar şairi Şıngıstav'da inziva hayatı yaşarken kurşuna dizmişler, cesedini oradaki kuyuya atarak ortadan kaldırmışlardır. Bölge halkı arasında Şakerim Hacı'nın öldürülerek cesedinin orada bulunan kuyuya atıldığı bilinmesine rağmen, repressiya sürecindeki ortam nedeniyle hiç kimse onun cesedini kuyudan çıkararak mezara gömmeye cesaret edememiştir. Şakerim Hacı'nın adı ve eserleri yasaklanmıştır. 1958'de eserlerinin üzerindeki yasak hukukî olarak kaldırılmışsa da bu yasak fiili olarak 1988'e kadar devam etmiştir. Sovyetler Birliği dağılıp Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ise Şakerim Kudayberdiyev ile ilgili çalışmalar yeniden gündeme gelmiştir.

4. Kazakistan'daki Çalışma Kampları/Gulag³⁰

Sovyetler Birliğinde çeşitli cezalar ve ceza kurumları bulunmakta idi. Bu cezaları, genel özellikleri bakımından "ağır cezalar" (idam ve kuşuna dizme), "kamp ve hapis cezaları", "sürgün ve sevk cezaları" ve diğerleri biçiminde tasnif etmek mümkündür. Bu cezalar çok değişik kurum ve birimler tarafından verilebilmekteydi. Savcı ve hakimler, OGPU denilen Birleşik Siyasi İdare, Danışma Heyeti ve Troyki denilen "üçlü komisyon" bu kurum ve birimlerdendi (Buran 2007: 57).

1922'de Sovyetler Birliğinde OGPU, "Emek İle Düzeltme Lagerleri"ni kurma ve yönetme işini hayata geçirecek organ olarak kurulmuştu. OGPU tarafından kurulan Solovetskiy Lageri, GULAG'ın gelecekte kuracağı lager bölümlerinin bir örneği olarak oluşturulmuştu. Lagerlerin Kuzey'de, Oral'da, Uzak Doğu ile Orta Asya'da kurulması planlanmıştı. 1930-1931 yılları arasında bir dizi lagerler,

30 Kamplar Baş İdaresi

Belomor-Baltık, Temnikovskiy, Karagandı, Vişerskiy ve Uzak Doğu lagerleri kurulmuştu. Bu lagerlerin hepsi kendilerine özgü bir iş sektörü için oluşturulmuştu. Mesela Belomor-Baltık Lageri kanal inşaatı için, Temnikovskiy Lageri ağaç hazırlamak için, Karagandı Lageri tarım ve hayvancılık için, Vişerskiy Lageri ise ağaç hazırlama ve selüloz-kağıt imalatı için kurulmuştu. Daha sonraki yıllarda bu lagerlerin arasına Dmitrovskiy, Dalstroy, Sibir ve diğer lagerler eklenmiştir. Genel Emek İle Düzeltme Baş Müdürlüğü ile NKVD kolonileri döneminde Sovyetler Birliğinde 63 lager vardı, oralarda tutuklu olanların sayısı ise 2.199.535 kişiye kadar ulaşmıştı (Aldajumanov vd. 2010: 419).

Repressiya sürecinde hiç hak etmediği halde, çeşitli suçlar isnat edilerek yüzbinlerce insan tutuklanarak çalışma kamplarına gönderme cezasına çarptırılmıştı. Sovyet hükûmetinin onca insanı tutuklaması ve çalışma kamplarına göndermesinin ardında çalışma kamplarında ücretsiz iş gücüne ihtiyaç duyulması yatıyordu. Sovyet hükûmeti lagerleri kurarken, GULAG tutuklularının emeklerinden faydalanma amacını güdüyordu. Sovyet tarihinde insanların el ve ayaklarını zincirleyerek zorunlu çalışma kamplarına göndermek, bu kişilerin iyiliği için yapıyormuş gibi gösteriliyordu. Sovyet zihniyetine göre, bu kişiler söz konusu çalışma kamplarında “emekle yeniden düzeltme” aşamasından geçiyor ve “suçlarından” emekle arınıyordu³¹.

1933'te Kazakistan'a 55 binden fazla kişi zorunlu olarak sürülmüştür. Kazakistan, neredeyse Sibirya kelimesi ile eş anlamlı hale gelmiştir. Öyleki Kazakistan, sürgün edilen kulakların gönderildiği Oral ve Sibirya'dan sonraki üçüncü sürgün yeri olmuştur. 1932 yılının başında Kuzey Kazakistan'a 139 bin, 1933 yılının başında ise 102 binden fazla kişi sürgün edilmiştir. 1930-1933 arasında Kazakistan'a toplamda 317 bine yakın insan sürülmüştür (Aldajumanov vd. 2010: 267-268). Bütün bu sürgün edilenler Kazakistan'da mahkûmlar için kurulan lagerlerde tutukluluk sürelerini geçirmiştir. 1940'ta GULAG 53 lagerden oluşuyordu. Oysa bu lagerlerin sayısı 1947'de 56'ya, 1954'te 61'e ulaşmıştır. Lagerlerde tutuklu sayısı da yıldan yıla artış göstermiştir: 1939'da 179 bin, 1940'ta 1 milyon 344,4 bin, 1950'de 1 milyon 416, 3 bin, 1953'te 1 milyon 727,9 bin kişi olmuştur (Aldajumanov 2010: 419).

4.a. Kazakistan'da Karagandı Lagerinin (KARLAG) Kuruluşu

20 Şubat 1931'de Komünist Partinin siyasi bürosu malları devletleştirilenlerin sürülmesi konusunu gündem maddesi olarak görüşmüştür. Bununla bağlantılı olarak OGPU'ya yarım yılın içinde 200-300 kulak ailesini göç ettirip yerleştirmek için kentler inşa etme görevi verilmiştir. Bu lagerlerden ilkinin ise Ka-

31 Bu durum Sovyet edebiyatında, sosyalist realizm ilkesine uygun olarak yazılan pek çok edebi eserde konu olarak da işlenmiştir. Lagerde mahkûm olan kahraman bu lagerde cezasını çekerken her açıdan ideal bir Sovyet vatandaşına dönüşür. Konunun Kazak Sovyet edebiyatındaki bir örneği hakkında bkz. (Kınacı 2014a).

ragandı'da hazırlanması planlanmıştır. Bunun nedeni Karagandı'daki kömür madenine ücretsiz iş gücü temin etmektir (Aldajumanov vd. 2010: 267).

Kazakistan'da kurulan ilk lager 1931'de kurulan Karagandı Emek İle Düzeltme Lageri'dir. Sovyetler Birliğindeki lagerler arasında Karagandı Emek İle Düzeltme Lageri çok büyük bir öneme sahipti. Karagandı lageri, GULAG'a doğrudan bağlıydı. Lager yönetimi Dolinskoe köyüne yerleşmişti. Karlag içinde; kamp idaresi, kayıt bölümü, kontrol ve planlama, kültür ve terbiye, kadrolar, alet edevat, ticaret, finans, taşıt bölümleri bulunuyordu. Bunların dışında özel bölüm, siyasi bölüm ve güvenlik bölümü faaliyet gösteriyordu. Burada lager mahkemesi, savcısı ve hapishanesi vardı. Karagandı lagerinde, yirmiden fazla tarım birimleri ile fabrikaları olan tarım ve ziraat bölümleri bulunuyordu (Aldajumanov vd. 2010: 420). Lagerde cam, şeker, yağ, daha sonra elektrik lambaları üreten ve tamir eden mekanik birimleri, terzihane, değirmenler ve sebze kurutucular faaliyet gösteriyordu (Aldajumanov vd. 2010: 422). Tutukluların "emekle düzeltilmesi" için getirildiği Karagandı Lageri, ürettikleri ve fabrikaları ile tam bir endüstri ve sanayi merkezine dönüşmüştü.

Karagandı lageri, Telman, Janaarka, Nura ilçeleri bölgelerinde kurulmuştu. Lager için belirlenen alanda öncesinde sadece birkaç Kazak avulu ve Rusların yaşadığı yedi köy yer almaktayken, lager kurulduktan sonra onlar başka bölgelere taşınmıştı. Lager alanı 19 bölüme ayrılmıştı (Abdekimulı 1997: 239). Karagandı lageri, hummalı bir çalışma ile hazırlanmıştı. Karlag'ın içinde 80 bin kişinin kalacağı 4 bin Kazak keçe çadırı kurulmuş, Alman ve Rus halkının 1200 evi yapılmıştı. Onlar nehir kıyıları ile en verimli arazilere yerleştirilerek ekin ekme işiyle uğraşmıştır. Lagerin kuruluşu için Karlag alanında Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerinden farklı etnisitelerden insanlar getirilerek yerleştirilmiştir. Kısa bir süre içinde Karabas ve Kömirli-Karagandı istasyonlarına ilk sevkiyatlar ile bütün ülke çapından tutuklular gelmeye başlamıştır. Karabas istasyonu süreç içinde "Karlag Kapısı" olarak adlandırılmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 420).

Karagandı şehrine Karlag'ın başkenti hatta Karlag'ın çocuğu demek yerinde olur. Bu şehri GULAG mahkûmları kurmuştur. Burası 1930'lu yılların başında saz ve balçıktan yapılmış alçak evlerden ibarettir. Eski şehirde tren garı, onun yanında kızıl kerpiçten yapılan tepesi yeşil çadır ile kapatılan iki katlı bir hapishane vardır. Bu hapishane, herkes "tepesi yeşil çadır ile kapatılan hapishane" olarak bilmektedir. Şehir merkezi bu tek binanın yanına inşa edilmiştir. Bu alana daha sonra bütün resmi binalar yapılmıştır. Yeni şehir 1932'de kurulmaya başlamıştır. Kısa süre içinde tutukluların inşa ettiği yüksek binalar şehirde yükselmeye başlamıştır. Mahkûmlar burada, postane, hastaneler, okullar, evler, fabrikalar inşa etmiştir. Mahkûmların emeği ile Karagandı et

kombinesi, süt fabrikası, hava alanı, tren garı, Karagandı'yı Akmola ve Jezkazgan ile bağlayan demir yolu ve istasyon inşa edilmiştir (Aldajumanov 2010: 426).

Kazakistan Çarlık devrinde çar karşıtlarının, devrimcilerin ve her türlü “teröristlerin” sürgün yeridir. Bu durum Sovyet devrinde de değişmemiştir. Stalin döneminde “halk düşmanı”, “devrim karşıtı” “kulak” suçlamalarıyla Kazakistan'da kurulan lagerlere mahkûmlar akın akın doldurulmuştur. GULAG'a doğrudan bağlı olan Karlag, Jezkazganlag (1940), Steplag (1948, Burası N4 “halk düşmanları”na özel olarak yapılmış bir lagerdi), Ozerlag, Aktöbelag ve Peşanlag ile birlikte Kazakistan'da Emek İle Düzeltme Lageri ve Kolonilerin İdaresi³² kurulmuştur. Bu İdare Yerli İç İşleri Bakanlığına bağlıydı, onun içinde 70 lager ve kolonilerin bölümleri yer alıyordu. Bu kurumların yanında ALJİR (Akmolinskiy lager jen izmenikov Rodını/Otan satkındarı ayelerinin Akmola lageri/Vatan Hainlerinin Hanımlarının Konulduğu Lager) ise müstakil olarak kendi başına yer alıyordu (Abdekimulı 1997: 238).

Karlag'da çiftçilik yapılan alan neredeyse Fransa'nın tamamı kadar bir araziydi. Lagerdeki tarım ve hayvancılık işi, özgür hayattaki üretimden çok daha başarılı yürütülüyordu. Çünkü Karlag'a gönderilen mahkûmlar, çalışkan ve tecrübeli kulak emekçiler, tarım ve hayvancılığın bilgili uzmanları, alimler idi. Mesela tanınmış hayvan üreticisi sonra akademisyen olan ve iki defa Sosyalist Emek Eri unvanını alan V. Pustovoyt bunlardandı. A. Lapina ise A. Beriyanın tavsiyesi ile Stalin ödülünün sahibi olmuştu. Ancak buna rağmen lagerden tahliye edilmemişti (Abdekimulı 1997: 239).

Karlag'da 1936'da tutukluların sayısı 11,8 bin kişiye çıkmıştı. Vişerskiy Emek ile Düzeltme Lagerinin kapatılması nedeniyle oradaki tutukluların bir bölümü de Karlag'a gönderilmişti. 1939'da NKVD tutukluları kategorize edip bazı kategorilerdekilerin şartlarında iyileştirmeler yapmıştır. Ceza sürelerini bir yıldan beş yıla kadar kısaltma, yetiştirmekle yükümlü oldukları ürünü fazlasıyla yetiştirdiğinde ceza süresinin bitiminden önce tahliye etme gibi iyileştirmeler uygulanmaya başlanmıştır. Ancak bu uygulama lagerdeki tek tük kişiye uygulanmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 423).

Karlag'da çok sayıda sanatçı mahkûm da bulunuyordu. Karlag'ın 19. Dolinka yönetim bölümüne kulüp açılmıştı ve kulübün yanında Karlag'ın kültürel grubu çalışmıştı. Burada bütün bölümlerde “halk düşmanı” olarak cezasını çekmekte olan, isimleri dünyaca tanınmış sanatçılar toplanmıştır. Kadınlar birimi de orada idi. Bu birimde, Vahtangov Tiyatrosunun rejisörü Varvara Vagrina, piyano sanatçısı Nina Grajek, Moskova Konservatuarının profesörü

32 ÜİTLK (Upravleniye ispravitelno-trudovih lagerey i kolonii/enbekpen tüzev lageri ve koloniyaların baskarması).

Slavinskaya bulunuyordu. Karlag'da bunlar gibi, Paris Konservatuarının öğrencisi Mara Nurova, İtalyan Soprano Ekolünden yetişen Alla Verbo, Kiyev Opera Tiyatrosunun solisti Vera Françuk, Küçük Tiyatro Balesinin dansçısı, bu tiyatronun savaşa kadarki ustalarından biri, piyanisti MaryanaYosifovna Lerdjiy'in kızı Marina Lebedeva, Harkov Opera tiyatrosunun sanatçısı Ekaterina Oloveynikova vb. kişiler cezasını çekmişti (Aldajumanov vb. 2010: 421-422).

Karlag'da sanatçıların yanı sıra sağlık bölümünde tanınmış doktorlar da bulunuyordu. Onlar lager hastanelerinde çalışıyor, Karagandı'daki doktorlara bilimsel katkıda bulunuyorlardı. Bu doktorlar, tutukluluk süreleri tamamlandıktan sonra da uzun yıllar Karagandı hastanelerinde çalışmaya devam etmiştir. Karlag'da "halk düşmanları" olarak cezalarını çeken hayvancılığın tanınmış uzmanları ile ziraat bilimcilerin büyük bir kısmı da görev yapmıştır. Onlar arasında tanınmış besici Abram Yakovleviç Berg, Harkov Hayvancılık Enstitüsünün Profesörü A. M. Deomidov, Kursk Veterinerlik Enstitüsünün Profesörü A. İ. Koliçev, Leningrad Askeri Veterinerlik Akademisinin Profesörü R. A. Tson, geleceğin akademisyeni Sosyalist Emek Eri V. S. Pustovoyt gibi pek çok kişi Karlag lagerinden geçmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 422). Lagerde bu kadar çok uzman bulunduğu için Karagandı lageri hayvancılığın çok önemli ilmi ve araştırma merkezine dönüşmüştür. Öyleki Karlag'ın başarılarından Sovyetler Birliği'nin çeşitli ülkelerinde, eyaletlerinde ve cumhuriyetlerinde faydalanılmıştır (Aldajumanov vd. 2010: 422).

Lagerde pek çok sektörden mahkûmlar bulunuyordu. Tutukluluk süreleri bittikten sonra ressamalar, heykeltıraşlar, Moskova'nın, Leningrad'ın, Harkov'un, Kiev'in âlimleri, doktorlar Karagandı'da çalışmaya devam etmiştir. Lagerin Balkaş adlı büyük bir bölümü vardı, orada tutuklular Balkaş maden-metalurji kombinesini ve Balkaş bakır madenini kurmuştur. Burası 20. Lageri meydana getiriyordu. Esasen Kafkas'tan, Orta Asya'dan gelen tutuklular vardı. Burada bütün gruplar madencilik işi ile uğraştılar ve fabrika kurdular. Bu bölümde ölümler çok fazlaydı ve 20. bölümde kadınlar azdı. Karagandı'nın içinde Spassk bölümü vardı. Bu bölüm, daha sonra özel Spassk lagerine dönüşmüştür. Buraya esasen engellileri getiriyorlardı. Tutuklular bu lagere "ölüm geçidi" adını vermişti (Aldajumanov vd. 2010: 421).

İkinci Dünya Savaşı sırasında lager hayatında bazı değişiklikler yapılmıştır. Lagerin ağır şartları savaş nedeniyle daha da ağırlaştırılmıştır. Savaş sırasında bütün sektörlerde çalışan mahkûmlar aralıksız çalışmaya başlamıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte diğer lagerler gibi Karlag da mahkûmları tamamen izole etmiştir. Denetimler sıklaştırılmış, lagere gazete girişi engellenmiş, ailelerle görüşmek yasaklanmıştır. Mektup alma ve gönderme engellenmiş, mahkûm-

lara dışarıdan para gelişi de yasaklanmıştır. İş günü 10 saate kadar uzatılmıştır, zorunlu üretilecek ürün miktarı %20'ye kadar artırılıp, mahkûmların bazı kategorilerdekilerinin serbest bırakılması yasaklanmıştır. Fark gözetmeksinin bütün mahkûmları lager içine hapsetme yoluna gidilmiştir. Savaş sürecinde cephedeki asker ihtiyacı nedeniyle sıradan suçlarla gelen mahkûmlara savaşa katılıp Almanlara karşı cepheye savaştıkları takdirde suçlarının affedileceği imkânı getirilmiştir. Buna bağlı olarak Yüksek Sovyet Prezidyumunun 12 Temmuz 1941'deki kararına göre, tutukluların bu kategorisindekiler süresinden önce serbest bırakılıp asker yaşındakiler Kızıl Ordu'ya gönderilmiştir. Bu kişilerin sayısı genel mahkûm sayısının %25'i kadardı. Savaş süresince bu uygulama devam etmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 423).

Tutukluların bir kısmının serbest bırakılmasına, bir kısmının ise savaş meydanına gönderilmesine rağmen Karlag'da tutuklu sayısı azalmadığı gibi sürekli artmıştır. 1 Temmuz 1941'de lagerde 39513 tutuklu varken, 1 Temmuz 1942'de sayı 41103 kişiye çıkmıştır. Bu sayının içinde erkekler 20.490, kadınlar 20.613 kişiydi. Tutukluların 18.133'ü "halk düşmanı" suçlamasıyla 22.990'u ise diğer suçlamalarla tutuklananlar idi. Bazen ceza süresi bitenler de lagerde kalmaya devam ediyordu. "Sovyet hükûmetine karşı faaliyetlerde bulunmak" suçuyla tutuklananlar savaş döneminde de serbest bırakılmıyordu. Savaş zamanında lagerin sert kurallarına rağmen tutuklular kaçmaktan vazgeçmemiştir (Aldajumanov vd. 2010: 423-424).

Savaş sonrasında Karlag'da hapsedilenlerin sayısı 45 bin olmuştur. Savaş bittikten sonra Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin 7 Haziran 1945'teki "Af Hakkında" kararına bağlı olarak tutukluların bir kısmı Karagandı lagerinden serbest bırakılmıştır. Af ilan edilene kadar lagerdeki tutuklu sayısı 53.179 idi (Aldajumanov vd. 2010: 424).

Karlag'da savaş sonrasında sıkı bir denetim süreci başlamıştır. Mahkûmlara şu cezalar veriliyordu: 3 aya kadar yiyecek içecek satın alma hakkının yasaklanması; 15 gün boyunca hücre cezası, düzeni ikinci defa bozduğu takdirde, iki ay süreyle işkence cezasının uygulanacağı koğuşa göndermek. Barakalarda yasaklanan nesnelere bulunduğu takdirde (eğer sahibi bulunmazsa) barakadaki herkese 5 gün boyunca aralıksız işe çıkarma ve yemek kesintisi cezası uygulanıyordu. Havasız, dar ve pis koğuşlarda genellikle 10-15 kişi kalıyordu. Mahkûmların koğuştan çıkması, sigara içmesi, posta alması yasaklanmıştı. Mahkûmların çalışmaya gidiş ve dönüşleri sırasında çok sıkı denetim getirilmiş ve elleri kolları zincirlenmişti (Aldajumanov vd. 2010: 424).

1948'de savaş suçlusu olan yeni mahkûmların belirlenen özel lager bölümlerine gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu kategorideki mahkûmlar Sovyet hükûmetinin düşmanları olarak belirlenen, casuslar, sabotajcılar, teröristler,

Troçkistler, sağcılar, Menşevikler, anarşistler, milliyetçiler, Beyaz göçmenler vb. antisovyet kuruluşlara katılanlardır. Daha önce var olan lagerlerin yanında 5 özel lager daha kurulmuştur. 1. Mineralny, 2. Gorniy 3. Dubravnıy 4. Stepnoy 5. Beregovoy. Karar doğrultusunda bu lagerlerin her birine atılan kişi sayısı 25 bini aşmayacak şekilde gösterilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 425).

Karagandı Lagerinde 11 Ağustos 1948'de 73.750 kişi bulunuyordu. Bunların 61.372'si erkek, 12.378 kadın idi. Tutuklular arasında 165 çocuk da vardı. Lagerdeki tutuklulara verilen cezaları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- 34 074 kişi: Devrim karşıtlıkları için
- 1634 kişi: Lagerden kaçtıkları için
- 3434 kişi: Silahlı oldukları için
- 13 445 kişi: Hırsızlık için
- 19 692 kişi: Diğer suçlar için

II. Dünya Savaşı sonrasında, hükümet tarafından "Alman faşistlerini destekleyen" 4165 suçlu da lagere gönderilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 425).

Lagerde suçlulara verilen ceza süreleri ise şu şekildeydi:

- 58 029 kişi: 1 ila 10 yıla kadar
- 6106 kişi: 10'da 15 yıla kadar
- 6283: 15 ila 20 yıla kadar
- 3332: 20 yıldan fazla (Aldajumanov vd. 2010: 425).

Lagerde kurşuna dizme cezası da sıklıkla uygulanıyordu. Uzun yıllar Karagandı lagerinde bulunan, lager mahkemesinin başkanı Dujanskiy Popov bu konuda şunları söylemiştir: "Lagerdeki düzeni bozdukları gerekçesi ile yargılananlar çok sert bir biçimde cezalandırılıyordu. Bazen onlara işkence cezası da uygulanıyordu. Yaşanan her olaya göre lager mahkemesi yeni hükümler çıkarıyor ve ölüm cezasına çarptırılıyordu. Ölüm cezasına çarptırılanları penceresi olmayan koğuşa topluca kapatıyorlardı, onlar karanlık ve dar hücrelerde ölecekleri anı bekliyordu. Kurşuna dizme genellikle sabahleyin erkenden oluyordu." Popov'un beyanına göre, sabah 6-7 veya daha da erken bir saatte infaz gerçekleşiyordu. İnfaz esnasında savcı, doktor ve kayıt memuru bulunuyordu (Aldajumanov vd. 2010: 425).

Özellikle repressiyanın en şiddetli yürütüldüğü yıllar olan 1937-1938 yıllarında Karlag'da çok kişi kurşuna dizilmiştir. II. Dünya Savaşı döneminde Karlag'da kurşuna dizilenlerin sayısı azalmış, fakat savaş sonrasında ölüm cezası resmî olarak kalkmasına rağmen, kurşuna dizme cezası son bulmadan devam etmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 426). Karlag'ın bölümlerindeki lager mezarlıkları bugüne kadar korunmamıştır. Karlag'da ölenlerin mezara gömülmesi de

son derece dramatiktir. Birkaç cesede bir mezar olacak şekilde, bazılarını tamamen çırılçıplak, her mezara beş kişiden üç kat şekilde, ayak baş parmağına numara yazan bir levha takılarak gömülüyorlardı.

Karlag, Kazak tarihinin unutulmaz bir sayfasıdır. Tepecikler halinde yükselen mezarlar, yürek yaralayan lager alanları nice insana ağır azap ve dayanılmaz acı vererek hafızalarda derin izler bırakmıştır. Karlag'a sürgün edilenlerin günlükleri orada yaşanan dramı ortaya koymaktadır (Aldajumanov vd. 2010: 269-270):

Praskovya Mihaylovna Gorbunova : “1931 yılı yazda henüz bir yaşındaki kızım vefat etti. O dönemde beş altı yaşındaki çocukların hepsi hastalanarak öldü.”

Praskovya Mihaylovna Ukrainskaya: “Annem ve on yaşındaki erkek kardeşim vefat etti. Ben yedi yaşında idim. Bizi Osakarovka'ya çatısı olmayan barakalara her birine 70-80 kişi olarak yerleştirdiler. 1932'nin baharına her barakadan 5-6 kişi ancak canlı kaldı.”

Vasiliy Mihayloviç Sudeykin: “1932 yılı Aralık ayında bizi Kuban'dan Dokuzuncu Kent'e getirdiklerinde bizim ailemizde 6 kişi vardı. 1933 yılının yazına kadar yalnızca ben sağ kaldım.”

Pyotr Petroviç Kırılov: “Dokuzuncu Kent'te 1933 yılında insanların hepsi öldü.”

Mariya İvanovna Lisina: “Dokuzuncu Kent'e 1931 yılının yazında 17 bin kişi getirildi. 1932 yılının baharında ise bunlardan ancak yedi bin kadar kişi kaldı. Ben Lomovitskiyler ailesinin neredeyse bütün üyelerinin yok olduğunu hatırlıyorum. 13 kişi idiler, yalnızca üçü hayatta kaldı. Dokuzuncuda hayatta kalanları 1932 yılında Beşinci Kent'e yerleştirdiler, orada da barakalar açık, delik deşik, tamamen bitmemiş haldeydi.”

Sovyet tarihinde siyasi suç ile repressiyaya uğrayan binlerce tutuklu, GULAG'ın bu büyük lagerinden geçmiştir. Kazakistan'da Karlag'tan başka Stepnoy, Peşanıy, Lugovoy, Dalnıy şeklinde adlandırılan lagerler de faaliyet göstermiştir. Akmola'da zulmü ile bilinen ALJİR, “vatan haini” ve “halk düşmanı” olarak cezaya çarptırılanların hanımlarının, kızlarının, kız kardeşlerinin tutulduğu bir lagerdir. ALJİR, Akmola'da açılmıştır. Akmola lagerinde, Sovyetler Birliği'nin her yerinden ve Kazakistan'dan tanınmış memleket ve toplum önderlerinin hanımları ve kızları tutukluluk sürelerini geçirmiştir.

4.b. ALJİR'in Kuruluşu ve ALJİR'deki İşleyiş

Sovyetler Birliği kurulur kurulmaz kadının toplumdaki statüsünü yükseltmek ve kadınları evlerinden dışarı çıkararak aktif hale getirmek Sovyet idaresinin önemli hedefleri arasındaydı. Hatta bu bağlamda kanunlarla da kadın-

ların hakları düzenlenmişti. Ancak hükûmetin kadınlar lehine yaptığı olumlu uygulamaların yanı sıra olumsuz uygulamalar da söz konusuydu. Kadınlar Sovyet sisteminin kadının statüsünü yükseltmek adına yaptığı değişiklikler ile evlerinden dışarı çıkmış, hayatın her alanında yer almış, akla gelebilecek her iş sektöründe erkeklerle birlikte en ağır şartlarda çalışmış, hatta Stalin döneminde çeşitli gerekçelerle eşleri kovuşturmayla uğradığında, onlar da eşleriyle birlikte suçlu kamplarına sürgün edilmiş, çalışma kamplarında her türlü eziyete maruz kalmış ve Sovyetlerde tesis edilen kadın-erkek eşitliğinden nasiplenmişlerdir (Figes 2011: 335, 337, 347, 363; Figes 2013). Stalin'in Kızıl Kırğın döneminde “vatan haini” suçlamasıyla tutuklanan erkeklerle evli olan kadınlar, kocalarıyla “eşit” bir şekilde cezalandırılmış ve kendileri için tesis edilen çalışma kamplarına gönderilmiştir. Bu çalışma kamplarının en çarpıcı örneğini, Kazakistan Karagandı Kamp Kompleksine bağlı olarak Akmolinsk'te açılan Vatan Hainlerinin Eşleri İçin Akmolinsk Kadın Çalışma Kampı oluşturur (Kınacı 2014b: 226). Sovyetler Birliği sınırları içinde ALJİR (Akmolinskiy Lager Jen İzmennikov Rodını/ Vatan Hainlerinin Eşlerinin Akmola Lageri), yalnızca kadın mahkûmların gönderildiği en büyük çalışma kampıdır. Sovyet rejimi tarafından “halk düşmanları”nın eşlerini ya da kadın akrabalarını kapatmak için acil hapishane ihtiyacını karşılamak amacıyla alelacele kurulmuş ve ilk kadın mahkûm gruplarını 1938 yılının Ocak ayında almaya başlamıştır (Figes 2011: 360, 397). Sovyetler Birliğinin ilk kadın tutuklu hapishanesi olan ALJİR, Karlag Kamp Kompleksinin 26. bölümünü oluşturmuştur.

26. bölüm 30 bin hektar alana kurulmuştur. Lagerin 10 binden fazla hektarını ekilecek alan oluşturuyordu. ALJİR ekini topluyor, ürünü Akmola'ya gönderiyordu, orada ekini Karlag işçileri ile kolhozlarına bölüp üleştirerek, verdiği ürün karşılığında kendi ihtiyacı olan ürünleri alıyordu. Lageri ayakta tutan gerekli yiyeceğin hepsi tutuklu kadınlar tarafından üretiliyordu. Lagerde kadınlar tahılı, sebze ve meyveleri yetiştiriyorlar, yiyecekleri her türlü gıdayı kendileri hazırlıyorlardı (Aldajumanov vd. 2010: 421).

ALJİR'de bulunan tutukluların kendileri ne yetiştirdikleri sebzelerden ne de meyvelerden yiyebiliyorlardı. Kendi ürettikleri ürünlerin tadına bile bakamıyorlardı. ALJİR'de bütün yük kadınların üzerindeydi. Erkekler bulunmadığı için bu kampta her türlü iş kadınlara yaptırılıyordu. Tutuklu kadınlar kışın yakacak kamış toplamaya götürülürlerdi. Bu kamışlar bölgedeki göllerin kıyılarında yetişiyordu. ALJİR'in yaşam şartlarının bir kadın için ne kadar zor olduğunu ALJİR'in ilk tutuklularından biri, daha sonra anılarında şöyle dile getirmiştir: “Kamış, lagerin esas materyali, yakacağı idi. Bizler kamış toplamaya çok sert ayazda giderdik. Bütün vücudumuzu giydiğimiz şeylerle kapattık, yalnızca gözlerimiz açıkta kalırdı. Kamış toplamaya giderken halimiz böyleydi. Soğuk -40 derece idi. Gölün üstündeki buzlar kırılır ayaklarımız

Günümüzde ALJİR'deki Müzeden Bir Görünüş (Cemile KINACI BARAN Arşivi)

ıslanırdı. Islanan ayaklarımız buz tutar o sırada biz ayağımızda ağaç kalıplar varmış gibi yürürdük. Kamışları hızlıca toplamak için biz üstümüzü çıkarıp o korkunç ayazda yalnızca gömleklerimiz ile çalışırdık. Her birimizin büyük 40 bağ kamış toplaması gerekiyordu. Görevli kontrol ederdi. 40 bağ kamış için 800 gram ekmek alırdık. Bu sayıyı tamamlamazsak açlıktan ölürdük.” (Aldajumanov vd. 2010: 421).

ALJİR’de çok sayıda tanınmış Kazak kadın mahkûm cezasını çekmiştir. Kazakistan Bölge Komitesi İkinci Sekreteri Komünist Parti Merkez Komitesinin Ulus Cumhuriyetleri Temsilcisi Sultanbek Kojanov’un hanımı Külendam Kojanova, Kazak Cumhuriyeti’nin Kültür ve Halk Komiseri Temirbek Jürge-nov’un hanımı Demeş Jürgenova, parti ve Sovyet kuruluşunun önemli isimle-rinden olan şair ve yazar Saken Seyfullin’in hayat arkadaşı Gülbahram, Halk Komiseri Kabılbek Sarmoldayev’in hanımı Maynur Sarmoldayeva, Kazakistan Bölge Komitesi Basın Yayın Yöneticisi, *Leninşil Jas* gazetesinin editörü Zarap Temirbekov’un hanımı Sakıpjamal Nazarova, tanınmış yazar Beyimbet May-lin’in eşi Künjamal Maylina, devrimci, toplum önderi, parti ve Sovyet kurulu-şunun önemli isimlerinden Turar Rıskulov’un eşi Aziza Rıskulova ALJİR’de ızdırap dolu yıllar geçirmiştir (Abdekimulı 1997: 242).

ALJİR’in azabını pek çok tanınmış kadın çekmiştir. Bunlar arasında Azerbay-can Pedagoji Yayınlarının editörü, şair, tercüman, yayıncı Ahmetcevad Ahun-dzade’nin hanımı Şükriye Hanım, Zakafkas Cumhuriyetler Birliği Yönetim Komitesinin üyesi Efendiyev’in hanımı Zabahanum, Azerbaycan Komünist

Parti Merkez Komitesinin sekreteri Aliyadar Karayev'in hanımı Haydarhanum, Stalingrad Bölge Parti Komitesinin Birinci Sekreteri Madanov'un hanımı Natalya Ahvalyani, SSCB Arjantin elçisinin eşi Valentina Adamskaya ve daha birçok kadın (Abdekimulı 1997: 242-243).

ALJİR'de repressiya sürecinde Sovyetler Birliğinde ileri gelen pek çok kişinin eşleri ve kadın akrabaları mahkûm olmuştur. 1938 yılı kurşuna dizilen VTSİK üyesi (Tüm Rusya Merkezi Yürütme Komitesi) A. B. Serebrovskiy'in hanımı E. Serebrovskaya, 1937 yılı kurşuna dizilen partinin ve Sovyet kuruluşunun önemli isimlerinden olan VTSİK üyesi N. Krestinskiy'in hanımı V. Krestinskaya, A. S. Enukidze'nin hanımı ve kızı 1937 yılında kurşuna dizilen VTSİK üyesi K. P. Mehonoşin'in hanımı E. Mehonoşina, 1937 yılı kurşuna dizilen Sovyetler Birliği Mareşali M. N. Tuhaçevskiy'in kızkardeşi E. A. Tuhaçevskaya, intihar eden, Baş Siyasi Büronun Başkanı Ya. Gamarnik'in kızkardeşleri Faina ile Z.

ALJİR Girişindeki Anıt (Cemile KINACI BARAN Arşivi)

Gamarnik, 1937 yılı kurşuna dizilen Kominter'in üyesi İ. Piyatnitskiy'in hanımı ve oğlu bunlardan sadece birkaçıydı (Abdekimulı 1997: 240).

5. Repressiya Sürecinin Kazak Edebiyatına Yansıması

Stalin'in repressiya süreci, olayların şahitlerinin hafızalarına kazınmakla birlikte ne Sovyet tarih yazılığında ne de edebiyatında işlenmemiştir. Repressiya sürecinde suçsuz yere katledilen pek çok Türk aydını ancak günümüzde vicdanlarda hak ettikleri gerçek yeri bulmaya başlamıştır. O zorlu dönemde "halk düşmanı" suçlamasıyla kurşuna dizilip öldürülenler, Sibiryaya sürgüne gönderilip çalışma kamplarının zor şartlarına dayanamayıp yaşamını yitirenler, sürgünden dönmeyi başarsa bile çalışma kamplarında geçen çileli yılların sonunda çaresiz hastalıklara tutulup hayatını kaybedenler... Onlardan geriye kalan acılı aileler... Bütün bunlar ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra gündeme gelmiştir.

Sovyetler Birliği dağılana kadar Kazak edebiyatında, edebi eserlerde Stalin ve yürüttüğü repressiya hiçbir şekilde işlenmemiştir. Tamamen Sovyet Hükümetinin ve Stalin politikalarının zorbalığı neticesinde yaşanan 1920-1921 açlık süreci, 1929-1933 açlık süreci, 1937-1938 aydın katliamı, Kazakistan'daki Karlag kamp kompleksi, ALJİR ve orada yaşanan dram, ne Kazak tarih yazılığında dile getirilmiş ne de edebiyata yansımıştır. Sovyetler Birliği dağılana kadar bu konular Sovyet idaresi tarafından sansürlenmiş ve hiç kimse bu konuları edebiyatta işlemeye cesaret edememiştir. Ancak Sovyetler Birliği dağılmak üzereyken sansür kalktıktan sonra yasaklı konular gündeme gelmiştir. 1991'den sonra Bağımsız Kazakistan sürecinde söz konusu konular edebiyatta yer bul-

Günümüzde ALJİR alanına inşa edilen ALJİR Müzesi (Cemile KINACI BARAN Arşivi)

maya başlamıştır.

Kazak edebiyatında repressiya süreci roman, hikâye ve şiir türlerinde yazarlar tarafından başarıyla işlenmiştir. Günümüzde Kazak halkı bu edebi eserler vasıtasıyla Sovyet devrinde adeta yok sayılan bu tarihi süreci öğrenmektedir, söz konusu eserler Kazak halkının milli bellek inşasında önemli bir işlev görmektedir. Yeni nesiller Sovyet devrinin baskı ve zulmünü, Kazak halkının tarihte çektiği ızdırapları, neredeyse soykırım niteliğinde yaşadığı hükûmet eliyle gerçekleştirilen suni felaketleri ve her şeyden önce bir dönem gizlenen gerçekleri bütün çıplaklığı ile bu edebi eserler aracılığıyla öğrenmektedir. Günümüzde tarihi kaynaklardan beslenerek yazılan edebi eserler repressiya sürecine ışık tutmaktadır.

Repressiya hakkında kaleme alınan eserlerde Kazak edebiyatının başarılı yazarları “edebiyatın omzundaki melek” olan tarihten de faydalanarak tarihi gerçekleri edebi eserlerinde konu etmiştir. Repressiya konusunu işleyen söz konusu edebi eserler aynı zamanda edebiyat ve tarih ilişkisini somut olarak ortaya koyan eserlerdir.

Kazak yazar Smağul Elubay’ın *Ak Boz Üy*³³ (1989) adlı romanı Kazak edebiyatında Kazakistan’da yaşanan açlık yıllarını işleyen ilk kitaptır. Gazeteci yazar Smağul Elubay, Türkmenistan’da dünyaya gelmiştir, çünkü ailesi açlık yıllarında hayatta kalabilmek umuduyla önce Karakalpakistan’a, oradan da Türkmenistan’a göç etmiştir. Ancak daha sonra Elubay ve ailesi Almatı’ya geri dönmüştür. Yazarın açlık konusuyla ilgilenmeye başlaması lise yıllarında olmuştur. Elubay, lisede okuduğu dönemde tarih kitaplarında ailecek yaşadıkları açlık sürecine dair hiçbir bilgiyi göremez. Yaşanan onca hadise ve açlık soykırımından tarih kitaplarında hiç bahsedilmemektedir. Oysa yazar aile büyüklerinden yaşanan dramı her gün dinleyerek büyümüştür. Bu sebeple resmî Sovyet tarih kitaplarında her şeyin “mükemmel” gösterildiği o tabloya hiçbir şekilde inanmaz. Böylece yazar konuyu işleyen bir eser yazmaya karar verir. Ancak devlet tarafından sansür konulan konulardan biri olduğu için bu meseleyle ilgili hiç kimse o güne kadar hiçbir şey yazmamıştır. Elubay sansürün kaldırıldığı 1989’da Kazakistan’da bir ilk olarak *Ak Boz Üy* romanını yayımlamıştır. Bu kitabın yayımlanması Kazakistan için bir milat niteliğindedir. Çünkü o güne kadar hiç kimsenin ağzını açamadığı, yazmak bir yana konuşmadığı bir konuda Elubay açlık soykırımını bütün çıplaklığı ile ortaya koyan bir roman kaleme almıştır. O güne kadar süregelen Sovyet edebiyatının optimist bakış açısı bu eserle yerle bir edilmiş ve açlık yıllarında yaşanan bütün trajedi eserde gözler önüne serilmiştir. Kazak yazar Smağul Elubay, henüz Sovyetler dağılmamışken böyle bir kitabı yayımlayarak büyük bir cesaret ör-

33 Bkz. (Elubay 2021); eser Türkiye Türkçesine Arasat Meydanı adıyla çevrilmiştir. Bkz. (Elubay 2015).

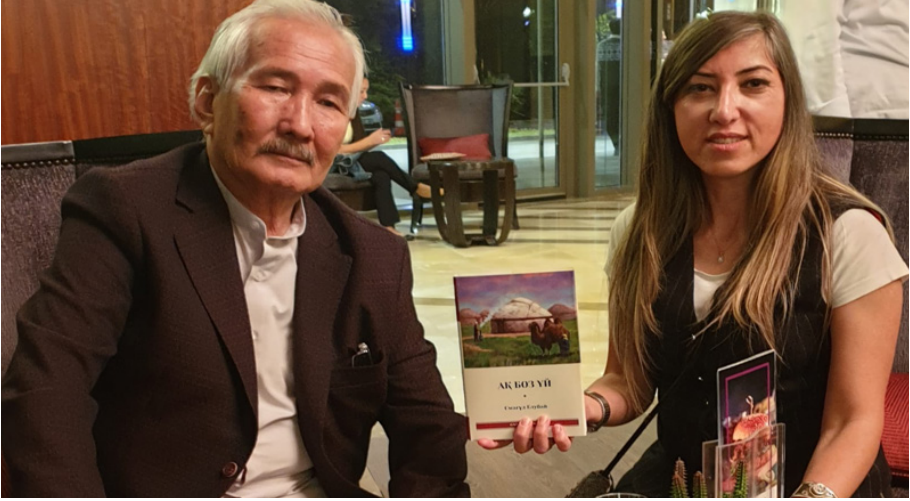
neği göstermiştir.

Hem 1920'li yıllardaki hem de 1930'ların başındaki açlığın Komünist iktidarın eliyle programlı olarak gerçekleştirildiğini düşünen Elubay, Kazakistan'da Goloşekin idaresindekilerin halkın ahırından hayvanlarını, kilerinden günlük yiyeceklerini, hatta o gün yemek için pişirdikleri yemeklerini ocaktan zorla alarak açlığa mahkûm ettiği Kazak halkının dramını, o günleri bizzat yaşayan insanlardan dinleyerek kaleme almıştır.

Elubay romanını 1982'de yazmaya başlamış ve 1985'te tamamlamıştır. Eser yazılmakla beraber, o zaman daha komünist rejim hüküm sürdüğünden hiçbir yayınevi bu kitabı basmamıştır. Komünist iktidar düşene kadar el yazma nüsha yazarı muhafaza edilmiştir (Türk-İbrahim 2016: 216). 1989'da sansürün kalkmasıyla birlikte eser yayımlanmıştır. Böylece roman 1930'lu yıllardaki zulmü anlatan ilk edebi eser olarak Kazak edebiyat tarihinde yerini almıştır.

Ak Boz Üy 1929-1933 yılları arasında yaşanan açlık dramını bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer. Kazak halkının başından geçen dertli, acılı yıllar ve zor günler bütün ayrıntılarıyla Elubay'ın romanında tasvir edilir. Çocukları Tügelhan ve Edige'ye bir dilim ekmek bulmak bir yana, sadece birkaç buğday kırıntısı bulduğu için sevinen Hansulu'nun kaygısı romanda etkileyici bir dille ortaya konulur. Yazar romanda, okuyucusunu alıp o günlere götürür. Kazak halkının kıymetli kadınlarının bir lokma bulabilmek için azap çektiği o zulüm dolu yıllar gözler önüne serilir. Yazar okuyucuyu, küçük bir kurut tanesinin bile parçalara bölünerek kaç kişiye pay edildiği o günlere götürür. Elubay'ın anlatımında okuyucu, bir buğday ekmeğinin ne büyük bir nimet olduğunun farkına varır. Romanda, açlık yıllarında Kazak halkının yaşadığı trajedi çok etkileyici şekilde gözler önüne serilir. Açlık felaketiyle yüz yüze kalan zavallı ana babalar açlıktan kız çocuklarını pazarda satışa çıkarırlar. Açlık yıllarında Kazak halkının başından geçen bunun gibi daha pek çok trajik sahne, romanda film şeridi misali okuyucunun gözleri önünden geçer.

Smagul Elubay romanda "Geçmişini bilmeyenlerden soysuz ve terbiyesiz nesiller türer." der. Bu sebeple her şeyden önce *Ak Boz Üy*, bir zamanlar Sovyet sistemi tarafından üzeri tamamen örtülen, gizlenen Kazak tarihine ışık tuttuğu ve Kazak halkına geçmişini öğrettiği için kıymetli bir eserdir. Smagul Elubay gibi bir yazarın kaleminde, gerçek tarih edebî bir kimliğe bürünerek ölümsüzleştirilmiştir (Kınacı 2016c: 74-75).

Yazar Smağul Elubay ve Doç. Dr. Cemile Kınacı Baran Ak Boz Üy Romanı Hakkında Yaptıkları Söyleşi Esnasında (Cemile Kınacı Baran Arşivi)

Kazakistanlı Rus yazar Valeriy Federoviç Mihaylov³⁴ açlık konusunu 1990'da yayımladığı *Hronika Velikogo Djuta* (Büyük Afetin Kronolojisi) adlı eserde ele almıştır. Valeriy Mihaylov, bu eserini Kazakistan'da 1990 yılının Mayıs ayında, SSCB'nin son Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'un sansürü kaldırmasından hemen sonra yayımlamıştır (Türk-İbrahim 2016: 206). Eser 1992'de Talgat Aytbayulı tarafından *Galamat Jut Şeciresi*³⁵ adıyla Kazakçaya da tercüme edilmiştir. Tıpkı Smağul Elubay gibi Mihaylov'un eserinin nüvesini de kendi ailesinin yaşadığı dram oluşturur.

Mihaylov'un Rusyalı olan babası ve annesi 1931'de bütün mallarına el konulduktan sonra Kazakistan'a sürülmüştür. Yazarın anne ve babası Kazakistan'da tanışmış, aile kurmuştur. 1946'da ise yazar dünyaya gelmiştir. Yazar ailesinin Kazakistan'a geliş serüvenini daha çocukluktan itibaren merak etmeye başlamıştır. Aslen Rusyalı olan anne babası ve dedelerinin nasıl olup da Kazakistan'a geldiği, babaannesinin neden diğer çocuklarıyla birlikte buraya gelir gelmez vefat ettiği onun zihnini her zaman meşgul etmiştir. Yazar sonradan öğrenmiştir ki, anne ve babası uzun yıllar boyunca geçmişte çektikleri sıkıntıları çocuklarından bilinçli bir şekilde gizlemiştir. Gerçekleri tesadüfen öğrenen yazar, anne ve babasının Stalin döneminde yaşanan Kızıl Kırğın sürecinde hayatta kalmış olmasının bir mucize olduğunu ancak o zaman anlamıştır (Türk-İbrahim 2016: 210).

34 Kazakistanlı Rus yazar Valeriy Federoviç Mihaylov ile yapılan röportaj için bkz. (İbrahim-Türk 2016: 206-214).

35 Bkz. (Mihaylov 2013).

Kazak edebiyatında ALJİR'in ilk defa konu edilişi ve orada tutuklu olan mahkûm kadınların kaderinin ele alınışı, Armiyal Tasımbekov'un *Jan Davısı* adlı eser ile olmuştur. 1994'te Jalın yayınevinden *Jan Davısı: ALJİR arhipelagi* adıyla basılan bu eser, dokümental uzun hikayedir. Ayrıca bu eser M. Avezov Akademi Tiyatrosunun Rejisörü B. Atabayev tarafından *Kebenek Kiygen Aru-lar* (Kepenek Giyen Güzeller) adıyla tiyatroya uyarlanmıştır. Eserde ALJİR'de bütün yükün mahkûm kadınların üzerinde oluşu, ALJİR'in zor hayat şartları ele alınmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında hayat şartları ağırlaşan, askerler için elbise dikiminden başlayıp, ağaç, tarım, altın üretimi gibi daha pek çok işin yapıldığı, bedava iş gücü olarak görülen ve on saate kadar uzayan aralıksız çalışma saatlerine rağmen, ölmeyecek kadar yemek verilen ve dayanılmaz derecede ağır işler altında ezilen mahkûm kadınların lagerdeki ızdıraplı hayatı eserde ortaya konulmuştur (Abdekimulı 1997: 243).

Kazak edebiyatında repressiya sürecini ele alan romanlardan biri de Bakkoja Mukaiy'in *Ömirzaya* (1998) adlı romanıdır. Romanda son Kazak Hanı Kenesarı³⁶ ve onun oğlu Sızdık hakkında akademik araştırmalar kaleme alan bilim adamlarının Komünist Parti tarafından uğradığı zulüm gözler önüne serilmiştir. Romanın baş kahramanları Prof. Aldiyar Akpanulı ve onun akademisyen öğrencisi Ayagan Kuvatov'dur. Yazar Sovyet siyasetine boyun eğmek istemeyen, millî amaçlar doğrultusunda hareket eden ve gerçek anlamda ilim ile uğraşan bilim adamlarının Sovyet sisteminde repressiyaya uğrayışlarını eserinde ortaya koymuştur. Romanda Ayagan Kuvatov'u Sovyet yetkili makamları değişik gerekçelerle birkaç kez hapse atar. Sonunda hapiste hayatını kaybeder. Kuvatov'un hocası Aldiyar Akpanulı da hastalanarak vefat eder. Roman yazarı, Sovyet siyasetinin iki yüzlülüğünü, sözüne güvenilmezliğini ve adaletsizliğini açık bir şekilde gözler önüne sermiştir (Mukaiy 2004).

2001 yılında yayımlanan Kazak yazar Muhtar Magavın'in *Karlagtan Hat*³⁷ hikâyesinde halk düşmanı olarak suçlanan Müsilim'in Karagandı lagerindeki hayatı ele alınmıştır. Bu eserin otobiyografi niteliğinde bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hikâyede Karlag'ın sürgün mahkûmu olarak tasvir edilen Müsilim, yazarın akrabası iken, Kuzeye, sürgün yerinin daha ötesindeki Vorkuta'ya 25 yıllığına sürülen kahraman (ismi belirtilmez) ise yazarın öz babasıdır.

36 Kenesarı Han, üç Kazak Cüzünün son hanı olan Abılay Han'ın torunudur. Kenesarı Han, Rus esaretini kabul etmeyerek Ruslara karşı isyan hareketi başlatmıştır. Onun liderliğinde yürütülen bu isyan hareketi (1837-1846) uzun bir süre Rusları uğraştırmıştır. Kenesarı Han, Kırgızları da kendisiyle birlikte Ruslara karşı mücadeleye çağırılmış ancak Kırgızlar ona destek vermek yerine, Rus oyununa gelerek 1846'da onu öldürmüştür. Kenesarı Han'ın ölümü ile isyan hareketi son bulmuştur (Kınacı 2016a: 68-69; Kınacı 2016ç). Sovyet ideolojisi tarafından Kenesarı Han "halkına kötülük yapan kişi" olarak kabul edilmiştir ve Sovyet devrindeki sansürlü konulardan biri olmuştur.

37 Bkz. (Magavın 2002).

Repressiya yıllarında tutuklananların çoğu yazardır. Tarihçi, edebiyatçı ilim adamları ile birlikte yazar ve şairler NKVD bölümlerinde sorguya çekilip, asılsız suçlamalarla sürgüne, çalışma kamplarına gönderilmiştir. Magavin'in söz konusu eserindeki kahraman, Müsilim de Moskova ve Semey şehirlerinde yüksek eğitim kurumlarında eğitim alır ve eğitimini tamamlar. Almatı'daki üst düzey eğitim kurumlarından birinde eğitimci olarak çalışır, ancak 30 yaşında tutuklanır.

Stalin repressiyasının azabını çeken Müsilim ile yazarın babası (adı anılmaz) entelektüel kesimin temsilcisi, Kerip ve Tüsip adlı kahramanlar ise çiftçilerin temsilcisi olarak esere yansımıştır. Söz konusu kahramanlar, iftiraların, asılsız suçlamaların kurbanı olarak, suçsuz yere eziyet çeken kişilerdir.

Karagandı lagerinde mahkûm olan yazarın Müsilim ağabeyinden 12 yıl sonra bir mektup gelir, hikâye adını bu mektuptan almıştır. Yazar, mektuptaki her bir cümleye okuyucunun dikkatini çeker. Yazar hikâyede mektubu, o dönemin gerçekliğini göstermek için edebi detay olarak kullanmıştır. Mektubun içeriğinden Stalin yönetiminin halk arasında “Tanrı”, “Allah” gibi kelimelerin kullanılmasına ve lagerdeki mahkûmların zor hayat şartlarının anlatılmasına yasak koyduğu anlaşılmaktadır.

Mektupta yazarın Müsilim ağabeyi sağ salim olduğunu bildirmekle birlikte, sürgündeki hayat şartları hakkında hiçbir ayrıntıdan bahsedemez. Hükümet tarafından “tehlikeli” sayılan kelimeleri yalnızca çok sayıda nokta ile dile getirebilir.

Hikâyede yazarın Müsilim ağabeyi sürgünden geriye döndü mü dönmedi mi bu durum hakkında okuyucuya hiçbir şey söylenmez. Bu sorunun cevabı belirsizdir. Bilinen tek şey, bu mektuptan sonra yazarın babası da 25 yıllığına sürgüne mahkûm edilmiştir.

Yazar, “halk düşmanı” olarak damgalanan bir aileden çıkmıştır. Yani yazar, küçüklüğünden itibaren Stalin zulmünü görerek, bu zulme şahit olarak yetişmiştir. Bu bakımdan yazarın eserde repressiyanın gerçeklerini kaleme aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Repressiya sürecinin işlendiği bir diğer roman Adam Mekebayev'in *Kupiya Koyma*³⁸ (2008) adlı romanıdır. Romanın konusu, 20. asrın başında 1928-1932 yılları arasında Kazak bozkırında yaşanan açlık olayıdır. Roman üç bölümden oluşmaktadır. Bu üç bölümde işlenen iki zaman dilimi vardır. Bunlardan birincisi, 1920-1930 yılları arasında Kazakistan'da eğitimsiz, beceriksiz, kaba yöneticilerin yürüttüğü Sovyet siyasetinin yaşandığı dönemdir. İkincisi ise 1932

38 Bkz. (Mekebayev 2008).

yılında adeta soykırım gibi yaşanan açlık sürecidir. Romanın konusu tamamen tarihi gerçeklerden alınmış ve tarihi belgelere dayandırılarak ortaya konulmuştur. 1928-1930 yılları arasında Kazak halkının hayvanlarının kırılması, tek geçim kaynağı hayvanlarından ayrılan Kazak halkının aç kalması gerçeği romanda işlenmiştir. Romanın tamamında bu trajediye neden olan Sovyet sisteminin ve onun çevre idarecilerinin zorbalığı ortaya konulmuştur. Romanın birinci bölümündeki on sekiz başlıkta Kazak halkına acı çektiren olaylar (1925-1928 yılları arasında kolhozlaştırma, malları müsadere etme, yargılamalar, hapsedmeler, zenginlerin başka yerlere göç etmesi vb.) tarihi gerçeklerle ortaya konulmuştur. Asırlardır konargöçer olarak yaşayan Kazak halkının yaşam tarzına saygı duyulmaksızın zorla yerleşik hayata geçirilmesi, halkın o dönemde yaşadığı trajedi romanda gözler önüne serilmiştir. Roman psikolojik romandır (Tebegenov 2009).

Kupiya Koyma romanındaki kahramanların hepsi gerçek hayattan alınan prototiplerin birleşimi sonucunda oluşan karakteristik tiplerdir. Romanın baş kahramanları, Tüktibay, Madina, Kabış, Örimbay gibi kahramanlardır. Romanın kahraman kadrosu az sayıdaki kişiden meydana gelmektedir.

Romanın esas kahramanı Tüktibay'dır. Tüktibay, sadece kendisini düşünen kişileri temsil etmektedir. O, her ne kadar sadece kendisini düşünen bir tip olsa da açıklıktan ölmek üzere olan oğlu Erdevlet ve hanımına yiyecek aramak için perişan olur. Hanımı ve oğlu Erdevlet'i açlığa kurban verir.

Romandaki bir diğer kahraman Örimbay'dır. Bu kahraman, Sovyet sisteminin zorba uygulamalarına maruz kalan halkı temsil eder. Eski devrin (Sovyet devrinden önceki geleneksel Kazak hayatındaki) *biy*lerindenidir³⁹.

Romanın bir başka kahramanı Kabış ise sıradan Kazak halkının temsilcisidir. Kabış fakir bir kahramandır. Sarı Arka'daki ataları bir jut (hayvan kırgını) nedeniyle Sır Derya boyuna göçmüş, daha sonra Kabış'ın babası ve annesi orada kalmıştır. Halk arasında da fakir Kabış olarak bilinir. Zengin Satıbaldı'nın en güvenilir ve sadık işçisidir. Kabış, emeği ile ağasına sadakatle hizmet eden ve bu şekilde ömür süren halkı temsil eden bir kahraman olarak kurgulanmıştır. O, ağasına hayatı boyunca sadakatle hizmet eder. Onun sadakatine karşı ağası da ona çok güvenir. Ağası, tereddütsüz malını mülkünü Kabış'a emanet eder.

Romandaki birkaç kadın kahramandan en çok öne çıkan Kabış'ın eşi Madina'dır. Kazak kadınının manevi dünyası Madina ile tasvir edilmiştir. Sıradan bir Kazak ailesinde sevgiyle büyümüş bir kızdır. Romanın üç bölümünde de

39 Sovyet devrinden önceki geleneksel Kazak hayatında halk arasında sözü dinlenen, ileri gelen, özellikle de adli meseleler ile ilgilenerek adli davaları çözen kişilere *biy* denilmektedir. Sovyet devrinde bunlar toplumda zengin sınıfı temsil eden baylar ile birlikte yok edilmesi gereken sınıf olarak görülmüştür.

Madina'nın yaşadıkları, hissettikleri, psikolojik çözümlenmelerle ortaya konulmaktadır. Madina'nın kıtlık sürecinde kocası ile birlikte yiyecek aramaktan dolayı çektiği sıkıntı, tehlikelerle (aç insanların saldırısı, uçurumdan yuvarlanma tehlikesi) yüz yüze gelmesi, kocasının canı Tüktibay tarafından öldürülmesi sırasında çektiği acı, kocasını Tüktibay'ın öldürdüğünü bilmeden aklıktan kurtulmak için Tüktibay'a inanıp onunla evlenmeyi kabul etmesi, bütün bu sahneler gerçekçi bir biçimde tasvir edilmiştir. En sonunda gizlediği anahtarı Tüktibay'a verip altınları sahiplenen canı Tüktibay ile birlikte başka ülkeye giden kadının trajik durumu gözler önüne serilmiştir.

Kazak edebiyatında repressiya sürecini ele alan romanlardan biri de Şerbanu Beysenova tarafından kaleme alınan Bir *Mahabbat Bayanı* (2009) adlı romandır. Roman 2019 yılında *Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva*⁴⁰ adıyla Cemile Kınacı tarafından Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır. Bu roman bir kadın yazarın gözüyle yazılmıştır. Şerbanu Beysenova'nın roman kahramanı Marguva'nın prototipi, repressiyaya uğrayan ve “halk düşmanı” olarak Sibiryaya gönderilen akademisyen Muhamedcan Karatayev'in hanımı Marhuma'dır. Yazar Beysenova, yıllar sonra bütün yaşadıklarını bizzat repressiya kurbanı Marhuma'dan dinleyerek daha sonra onun yaşadıklarını romanında konu etmiştir.

Sovyetler Birliği'nde Stalin'in tek adam siyaseti yürüttüğü yıllarda ve daha sonrasında “halk düşmanı” damgasının dışında tarihe silinmez bir damga daha vurulmuştur. Bu damga “halk düşmanının ailesi” damgasıdır. Nasıl ki “halk düşmanı” damgasını silmek mümkün değilse “halk düşmanının ailesi” damgasının da silinmesi imkânsızdır. Genelde Stalin devrinde “halk düşmanı” olanların hayat hikâyeleri yazılmıştır. Onların dramaları edebiyata yansımıştır. Oysa bir de “halk düşmanı”ndan geriye kalan bir eş ve çocuklar vardır. İşte onların dramı edebiyata pek yansımamıştır. *Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva* adlı kitap ise “halk düşmanı”nın geride kalan ailesine ve onların bu damga ile hayatta kalma mücadelesine adanmıştır.

Şerbanu Beysenova'nın *Marguva* romanı konusunu gerçek hayattan almıştır. Eserlerinde özellikle kadın konusuna odaklanan yazar Şerbanu Beysenova bu romanda Stalin devrinde suçsuz yere tutuklanan akademisyen Muhamedcan Karatayev'in ve onun geride bıraktığı eşi Marhuma'nın hayat hikâyesinden esinlenmiştir. Romanda başarılı bir akademisyen olma yolunda ilerlemekteyken Stalin zulmüne maruz kalıp “halk düşmanı” olarak tutuklanan Mukan Kaptagayev'in Sibiryada sürgüne gönderilmesi ve “halk düşmanının ailesi” damgasıyla geride kalan eşi Marguva'nın çocuklarıyla birlikte hayatta kalma mücadelesi anlatılmaktadır. Romanda, Marguva'nın ve çocuklarının hayatta

40 Bkz. (Beysenova 2019).

kalma mücadelesini okuyan okur, o dönemde Sovyet sisteminin ve Stalin yönetiminin Sovyet iktidarını korumak bahanesiyle yalnızca “halk düşmanları”na savaş açmadığını, kendi halkına, kadınlarına, çocuklarına, bizzat insanlık değerlerine savaş açtığını görebilmektedir.

Yazar Şerbanu Beysenova yaratıcılığında, kendi ayakları üzerinde duran kadın kahramanların özel bir yeri vardır. *Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva* adlı roman da cesur ve her zorluğa rağmen dimdik ayakta duran bir kadın kahraman üzerine odaklanmıştır. Marguva'nın hayatta kalma mücadelesi, bütün zorluklara göğüs gerişi, her türlü çileye rağmen dimdik ayakta duruşu okurda hayranlık uyandırır. Marguva karakteri, her türlü olumsuzluğa rağmen hem kocasını yaşatmak hem de çocuklarını iyi birer evlat olarak yetiştirmek için mücadele veren güçlü bir kadın olarak kurgulanmıştır. O, “halk düşmanının hanımı” damgasıyla bütün hayatı alt üst olmasına rağmen, ailesinin dağılmasına asla izin vermez. Kocasının yokluğunda aile reisliğini üstlenip dimdik ayakta durarak yuvasını anaç bir kuş misali korur. Romanın ana kahramanı Marguva, romanda verdiği bu mücadele ile okurun gözünde âdeta devleşir. Roman geriye dönüş tekniği ile kaleme alınmıştır. Hastane odasında yatmakta olan ihtiyar Marguva'nın o güne kadar yaşadığı zorluklar bir film şeridi misali gözler önünden akıp gider. Bu geriye dönüşte Stalin Repressiyasına maruz kalıp “halk düşmanı” damgasını yiyerek Sibiryaya sürülen bir akademisyenin ve onun ailesinin Sovyet devrinde başından geçenler (önce başarılı bulunarak Rusya'ya eğitime gönderilme, ardından halk düşmanı suçlamasına uğrama, Sibiryaya sürgün, sürgündeki hayat, geride kalanların vatanda çektikleri sıkıntılar, aklanma süreci, itibarın iadesi üzerine yeniden mesleğe dönüş vb.) gözler önüne serilir.

Uydurma suçlarla, asılsız iddialarla, yalancı şahitlerle nice insanın hayatını karrantan Karlag tutuklu kampı da Kazak edebiyatında konu edilmiştir. Serik Sagintay'ın *Jalmavız*⁴¹ (2011) hikayesi bu konuda yazılan ilk edebi eserlerdendir. *Jalmavız*'da 1937-1938 yıllarındaki Repressiya dönemindeki olaylar esas alınmıştır. Hikâyede Karlag mahkûmu kahraman İmanmusa ile İbrayım'ın lagerdeki çileli hayatları gözler önüne serilmiştir. Stalin Repressiyasının kurbanı olan, özellikle de yazarlar Aljir, Karlag vb gibi Emek İle Düzeltme Lagerlerinde sosyal ve psikolojik zorlukları yaşamıştır. Karanlık hücrelerde açlığın, işkencenin acısını hissetmişlerdir. Nice insan bu çetin şartlar nedeniyle kamplarda hayatını kaybetmiştir, bazıları ise mucizevi şekilde hayatta kalarak resmi olarak aklandıktan sonra vatanına, ailesine kavuşmuştur.

Sovyet idaresinin repressiya yıllarında neden olduğu en kötü durumlardan biri, insanların, hatta kardeşlerin birbirlerini öldürerek etini yemeye mecbur kalmasıdır. Bu trajedi Emek İle Düzeltme Lagerlerinde yaşanmıştır. Gü-

41 Bkz. (Sagintay 2011).

nümüzde tarihi kaynaklar da günümüzde bunları doğrulamaktadır. *Jalmanız* hikâyesi bu konuyu işlemektedir. Hikâyede İmanmusa ile İbrayım birkaç ayın içinde lager hayatında insan öldüren profesyonel bir kasaba dönüşürler. Kazak İmanmusa, hatta kardeşi Tenirbergen'in bedenini kendi elleriyle parçalar. Elbette, pek çok ölü bedeninin içinde onun kim olduğunu fark edemez. Ağabeyinin ardından kendi kendini bıçaklayıp, avucunda kardeşinin kalbini tutarak hayata gözlerini yumar.

Repressiya sürecinin ele alındığı bir diğer eser tanınmış yazar Beksultan Nurjekeulı'nın 2016'da yayımladığı *Ey Düniye-Ay*⁴² isimli tarihi belgelerden faydalanarak kaleme aldığı romandır. Eser 2018 yılında *Ey, Dünya Ey!*⁴³ adıyla Türkiye Türkçesine de çevrilmiştir. Romanda 1916 isyanından başlayarak 1991 yılında Kazakistan'ın bağımsız oluşuna kadar devam eden süreçte yaşanan Sovyet devri Kazakistan'ı ele alınmıştır. Sovyet devrinde Kazak halkının başından geçen dramatik süreç anlatılırken Sovyet yönetimi tarafından zorla malların müsadere edilmesi, Kazak halkının açlığa maruz bırakılarak, soykırıma uğraması da eserde işlenen konulardandır.

Roman üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde, Çarlık hükûmeti, ikinci bölümde Sovyet hükûmeti dönemi ele alınır. Kitabın son bölümünde ise romanın ana kahramanı Şeyi'nin bakış açısıyla iki dönemin değerlendirilmesi konu edilir. Romanın kadın kahramanı Şeyi, Kazak halkının o dönemlerdeki durumunu en iyi yansıtan kahraman olarak kurgulanmıştır. Yirmi dört yaşındayken kocası Tazabek Ruslar tarafından katledilir, üç çocuğuyla dul kalan Şeyi 1932'deki kıtlığı yaşar. 1941-1945 yıllarındaki II. Dünya Savaşı'nda oğulları Oralbek ile Kenesbek'i savaşa kurban verir. 1986 yılındaki Aralık olaylarında 16 yaşındaki torununu kaybeder. Şeyi hayatı boyunca ızdırap çeker. Ona bu acıları yaşatan Sovyet idaresi ve onun zorbaca uygulamalarıdır. Yazar, bu kadar acıyı yaşayan Şeyi şahsında, aslında yetmiş yıldan uzun süren bir zaman diliminde Kazak halkının kaderini, çektiği sıkıntıları dile getirmiştir (Nurjekeulı 2018: 10).

Repressiya, Kazak yazar Nurdevlet Akış'ın *Rakımsız Köktem*⁴⁴ (2016) uzun hikayesinde de ele alınmıştır. Eserde, 1930'lu yıllardaki açlık felaketini yaşayan Kazakistan'ın doğu bölgesindeki, Çin ile sınır olan Kazak avulunun yaşadıkları işlenmiştir. Açlık yıllarında bütün bir Kazak avulu Kızıl Askerler tarafından katledilmiştir. Bu olaydan sağ çıkan Salık ve Akav adlı kahramanlar Çin ile Sovyet ülkesinin sınır askerlerinden kurtulmayı başaramamışlardır. Yakalanır yakalanmaz kurşuna dizme cezasına çarptırılmışlardır.

42 Bkz. (Nurjekeulı 2015).

43 Eser ile ilgili olarak yapılan çalışmalar hakkında bkz. (Bacaklı 2019: 254-274); (Shaikenova-Koraş 2021: 137-162).

44 Bkz. (Akış 2016).

Günümüz Kazak edebiyatının güçlü şairlerinden olan Galım Jaylıbay⁴⁵ 2016 yılında *Esil Agadı* adıyla yayımladığı şiir kitabının içinde “Kara Oramal” adını verdiği bölümde Kazakistan’daki Karagandı lagerini tema olarak işlemiştir. Şair, bu bölümdeki şiirlerini Karlag kurbanlarına ithaf etmiştir. Şiirlerde, Karagandı lageri, ALJİR, anneleri ile birlikte lagerde ömür süren talihsiz çocuklar, lagerde tutuklu bulunan sanatçılar söz konusu edilmiş, şiirlerde bu lager kurbanları anılmıştır. Söz konusu birkaç şiir *Esil Agadı* adlı kitaptaki “Kara Oramal” bölümünden alınarak burada ilk kez Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

“KARLAG” KAPISI (Çev. Cemile Kınacı Baran)

Karabas’ta...
nice tutuklu asılmıştır darağacına,
nice tutuklu kavga etmiştir azıcık aş uğruna,
nice cellat kan içmiştir boşuna,
Karabas’ta...
Sen, çocuk, bilmiyorsan karışma!

Dönüşse de geniş toprak
maden yatağına,
Yer yerinde dursa da,
halk yerinde.
O dönemin imzası, tren garında
çizmelerin izi vardır peronunda.

Yüzyıl boyunca...
“Karabas’ın” bulutları dağılmadı,
rüyaya girip nice milletin asilleri.
Konırtöbe⁴⁶ üzüntülü hâle gelirse,
Şerubay-Nura⁴⁷ hüznünü paylaşır yanındaki.

Arka tarafta...
Çayırına ağna istersen sırt üstü yat da!
Cefa çeken suçsuz yere o milyon
“Karabas’tan” dağılmıştır dört bir yana.
Karabas’ta...

45 Jaylıbay’ın bu kitaptaki şiirlerinin bir kısmı Türkiye Türkçesine çevrilerek *Yankı* adıyla yayımlanmıştır. Ancak *Kara Oramal* adlı bölümdeki şiirler *Yankı* içinde yer almamıştır. Bkz. (Jaylıbay 2018).

46 *Konırtöbe*: “Karlag’ın” merkezi sayılan “Dolinka” kasabasının eski adı.

47 *Şerubay-Nura*: nehir adı.

tutuklu da yok, cellat yok, darağacı da.
Kargış yağdırır Karabas karanlık düşünceye
İnsanoğluna binlerce teşekkür,
Ulu Alaş'a!
...Yolun düşerse uğra hep Karabas'a.

“KARLAG”IN KARA KİTABI
(Çev. Cemile Kınacı Baran)

Gönlümün uçtu güvercini,
geceleri kaç defa uzattım.
Sararmış artık sayfaları
Arşivdeki evrakın.

Tutulmayı bıraktı güneş kesin,
dünya kaç kez değişti..
“Akoy”^{a48} ulaşırım düşünceye dalıp,
“Burma”ya varırım dönüp dolaşıp.
Araya girdi nice yıllar,
Hüzünlüdür bütün adımları.
Darmadağın olmuştur kaderler
Kolıma,
Butırka’daki...

Üzüldün,
yandın,
yıkıldın,
sevincini kimdir yağmalayan?
Umudumu kestikten sonra
anladığım
Zulmetin sonu MUSİBET.

Kaderlerini tanıyıştım,
Günlerin sen de
peşinden git.
“Batık”ta kalan seçkinler
Esil’de kalan hey gidi yiğitler.

Dalga gibi dalgalanıp coşarsam,
Söyleyeyim bir düşünceyi doğrudan;

48 “Akoy, Burma, Batık”: Karlag noktaları.

...Elli sekizde (1958) doğmasaydım
“58”le birlikte gider idim.

Araştırılmayan asilleri,
Meşenin biz bir dalı.
Kazakların kara yüzyılı
“Karlag’ın” Kara Kitabı.

KIZJILAGAN

(Çev. Cemile Kınacı Baran)

Nezaketle atmadan iyi bir adım,
kız kardeşini hor görür zalim,
kötü niyetli adam.

“Jalanaşköl” kıyısı “Aljir” kampı
Kazakça adı oranın Kızjılagan.

Artık kime rastlar şiddetli fırtına,
Matem günü çanını çalınca.
“Jalanaşköl” yanında kız ağlamış,
süt akan göğsünü sarıp sarmalamış.

Gazayla karşılaşıp asil kayık,
tepeyi aşıp gideli beri yüzyıldır kayıp.
Tüyleri diken diken edip bütün Analar,
Ağlarlar “Aljir”de saçlarını dağıtıp.

İnsanoğlunun namusu, arı burada,
Rahil Plisetskaya...⁴⁹
inanır mısınız?

Beyimbet’in koyun güdüyorsa Küljamal’ı,
Rıskulov Turar’ın eşi burada.

Gölü olmayan kuğu gibi aslında,
Yazılmadan yarım kalan şiir burada.
Güzellik ile zarıflığın timsali olan herkesin
Dilim dilim olmuş dudağı...
dolaşıyorlar burada.

49 *Rahil Plisetskaya: Sovyet oyuncusu, SSCB Halk Sanatçısı, ünlü bale dansçısı Maya Plisetskaya’nın annesi.*

İdarecilerin gözüne girmek için,
Sözümü hiçbir zaman değiştirmem ben.
İnsanoğlunun kuğusu analardır
korkmayan hiçbir toplumun kutsiyetinden.

Bunun gibi felaketi kim görmüş ki,
Başımızdan geçirsek de nice şiddeti.
Kazakçası bu yerin Kızjılagan,
Kız ağlarsa...

dünya koparır feryadı.

Namusunu lekelerse ananın

zalim,

kötü niyetli adam,

Sağ salim dolaşmamız neye gerek var o zaman.
Göz yaşına anıttır “Jalanaşköl”
Kazakçası “Aljir”in Kızjılagan.
Kızjılagan...

MOMOÇKİNO MOLASI⁵⁰

(Çev. Cemile Kınacı Baran)

Bu mezarda “Karlag” tutsakları olan kadınlar ile çocukların naaşları defnedilmiştir. Mezarlık Karağandı Eyaleti, Abay İlçesi, Jartas Kenti bölgesindedir. “Karlag”da yetişkinlerle birlikte “halk düşmanlarının” çocukları da cezalarını çekmiştir.

Yeni doğan çocukları annelerinden zorla alıp, Çocuk evlerine teslim ederler. Onun da bekçisi, kapısı vardır. Barakaları ile dikenli tellerinin sıradan hapis-hanelerden hiçbir farkı yoktur. “Karlag”da bunun gibi yedi kurum olmuştur. Arşiv bilgilerine göre, bunun gibi evlerde çocuk ölümü çok olmuştur. Örneğin, 1941-1944 yılları arasında 924 çocuk, 1950-1952 yılları arasında ise 1130 bebek vefat etmiştir...

...Kimedir o günlerin vebali?

Çocukluğunu çaldılar,
sevinçlerini yağmaladı.

Akılsız yüzyıl insanoğlunun önünde
henüz hesap vermedi.

50 Anne Mezarı

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Göklerde dolaşırken şiir denilen kuşum,
Ben onların yüz görünüşünü tanımıştım.
“Mamoçkino Mezarı”ndan duyarım
Katıla katıla gülen çocukların gülüşünü.

Sam yeli eserken ışık isteyip güneşlenen,
bahardaki yeşil dalın tomurcuğu idin.
“Mamoçkino Mezarı”na ulaşınca,
Katılarak gülen o gülüşten ürperir tüylerim.

O civardan duyarım bir şarkı ansızın,
beklenmeyen şarkıya eşlik edemedim duraksarım.
“Mamoçkino Mezarı”nın yanında
Katılarak gülen o sestem korkarım.

Zora düşüp, kaderleri kayınca,
Zalim toplum onları kandırır da.
...Birleşmeyi öğütleyen o günlerde
Bütün halkların proleterleri, şimdi nerede?...

Seslerini halka duyurmadan dışarıdaki,
Lanet okumadan topluma da,
Tanrı'ya.
Jartas'taki “Mamoçkino Mezarı”
Hem güler katıla katıla hem de
ağlar...

El sallayın!
O sefere katılmam,
Nicesi gelip,
nicesi gitmiştir benim gibilerin.
Kemiklerim sızlar yanına yaklaşırsam
Bir daha bu civara gelmem ben...
...Jartas'taki “Mamoçkino Mezarı”.

KONIRTÖBE

(Çev. Cemile Kınacı Baran)

“Karlag” tutukluları arasında bilim insanı ve düşünürlerle birlikte 1000'den fazla sanatçı, 360 piyanist, 100'e yakın ressam olmuştur...

...Bomboz bozkır,
sopsoğuk,
solgun bozkır,
Yağmadan geçip gidiyor geri bulutlar.

Konirtöbe,
renksiz bel,
renksiz tepede,
yoksul bir kervan gibidir hayat burada...

Göçü görüp gönlü hareketlendirdi akın,
Boz devesi bozladı boz bozkırın...

Suçsuz yere cefa çekersen ağır olur cezası,
Kaygı kapladı yas tutan Kazak evini.
...360 piyanist dirilip gelip
çalıyorlardı birlikte “Yas” ezgisini.

Namlusundan o günlerde kurşun yağdırmış,
Ağlayarak akmış
deresi durarak akmış.
...İnsanın etini tuzladıkları fiçilerin
Kalıntılarını bu köy ateşte yakmış.

Diri hepsi! Bu civarda kişi ölmemiştir,
Diye yırlar gönlün kuşu göğe yükselen.
Ahir zaman başına zeval doğdu
İnsanoğlunun RUH'una pranga vuran.

Gaz lambasının titrerse fitilleri,
Gökyüzünden beyaz bir bulut çoğalır.
...Sık sık bin sanatçı bir araya gelip
Gürültüye boğarlar bu tepeyi.

Acımasızdır kaderin alın yazısı,
Kalmıştır burada... hayalin güzel türküsü.
Hey gidi Konirtöbe aydınlık güne
İnsanoğlunun gözüyle bakacaktır yine...

KAYNAKLAR

- ABDEKİMULI, Abdijapar, (1997), Kazakistan Tarihi, Almatı: Respublikalık Baspa Kabineti.
- AKIŞ, Nurdevlet (2016), Rakımsız Köktem, Hikaya, Angimeler, Almatı: Kazak Üniversitesi.
- ALDAJUMANOV, K. S., ABİLGOJİN, J.B., BURHANOV, K. N., KAPAYEVA, A.T., MAJİTOV, S.F., (2010): Kazakistan Tarihi 4, Almatı: Atamura.
- ARIKAN, Metin (2008), “Mirjakıp Duvlatulı: Hayatı ve Eserleri”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt 5, sayı 4 (Aralık 2008), s. 102-121.
- BACAKLI, Yılmaz (2019), “Beksultan Nurjekeulı'nın ‘Ey, Dünya Ey!’ Adlı Romanında Kazak Kimliği ve Rus İmajı”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 42, summer 2019, p. 254-274.
- BAZARBAYEV, M., (1997), 20-30 Jıldardığı Kazak Adebieti, Almatı: “Gılım”.
- BEYSENOVA, Şerbanu (2019), Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva, (Çev. Cemile KINACI), Ankara: Bengü.
- BİRAY, Nergis (2011), Ahmet Baytursınulı Şiirleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi, İstanbul: Bilgeoğuz.
- BİRAY, Nergis (2022), “Alaş Orda'nın Savunduğu Fikirler ve Ahmet Baytursınulı”, Kardeş Kalemler, Eylül 2022, Yıl 16, Sayı 189, sayfa: 14-21.
- BURAN, Ahmet (2007), Kurşunlanan Türkoloji, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère (1981), Parçalanmış İmparatorluk, (çev. Nezih UZEL), İstanbul: Sisav Yay.
- DİLEK, İbrahim (2019), “Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 48, s.27-82.
- DONUK, Abdülkadir (1992), “Basmacı Hareketi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5, s. 107-108, İstanbul: TDV Yay.
- ELUBAY, Smagul (2015), Arasat Meydanı, (çev. Gülzade Temenova), Ankara: Bengü.
- ELUBAY, Smagul (2021), Ak Boz Üy, Almatı: Mazmundama Koğamdık Korı.
- FİGES, Orlando (2011), Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam, (Çev. Nurettin ELHÜSEYNİ), İstanbul: YKY.
- FİGES, Orlando (2013), Haberini Alayım Yeter Gerçek Bir Gulag Aşk Hikâyesi, (Çev. Nurettin ELHÜSEYNİ), İstanbul: YKY.
- GÜNGÖR, Ebubekir (2018), Repressiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı Sürgün ve Yok Ediliş (1917-1938), Ankara: Bengü.
- HAYİT, Baymirza (1995), Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HAYİT, Baymirza (2006), Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, (Türkçesi Elif KIRAL), İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- İSİMAKOVA, Aygül (2017), Alaş Adebiyattanuvı, Almatı: “Kazak Entsiklopediyası”.
- İBRAHİM, Damira-TÜRK, Vahit (2016), Kazakistan'da Kızıl Kıtık (1929-1933), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- JAYLIBAY, Galım (2016), Esil Ağadı Ölemler men Poemalar, Astana: Foliant Baspası.
- JAYLIBAY, Galım (2018), Yankı, (Çevirenler Nergis BİRAY, Ekrem AYAN, Cemile KINACI), Ankara: Bengü.
- JURTBAY, Tursın (2016), Bol' Moya, Gordost' Moya- Alaş!, Astana: Avdarma.
- JÜSİP, Sağat- PAK, Vladimir-PAK, Gennadiy (2010), Maglumat: Derek pen Deyek. Anıktamalık Kural, Almatı: “Üş Kıyan”.
- KALKAN, İbrahim (2022), “Kazak Basınının Ortaya Çıkışı ve Ahmet Baytursınulı'nın Kazak Gazetesindeki İlk Başyazısı”, Kardeş Kalemler, Eylül 2022, Yıl 16, Sayı 189, sayfa: 46-52.
- KARAKAŞ, Şuayip (2021), Kefensiz Gömülenler Şükrullah Yusufoğlu, Ankara: Bengü.
- KARENOV, R. S. (2013), “Alaş Kayratkeri Koşke Kemengerulının Ulttı Damıtuv Jolında İzdeniske Tolı Kızmeti”, Karagandı Üniversitesinin Habarşısı Tarih. Filosofya Seriyası, No 2 (70)/2013 Savir, Mamır, Mavsım, s. 42-48.

- KAZAK ADEBİYETİNİN TARİHİ 7-Tom Kenes Daviri (1917-1940), (2004), Almatı: KAZAKPARAT.
- KAZAK SSR Kısakaşa Entsiklopediya 4- Tom, (1989), Almatı: Kazak Sovet Entsiklopediyasının Bas Redaksiyası.
- KAZAKSTAN TARİHİ KÖNE ZAMANNAN BÜĞİNGE DEYİN (OÇERKTER), (1994), Kazakistan Respublikasının Ulttık Gılım Akademiyası, Ş. Ş. Uvalihanov atındağı Tarih jane Etnologiya İnstitutı, A. H. Margulan atındağı Arheologiya İnstitutı, “Kazakistan” damu korı, Almatı: “Devir” Baspası.
- KINACI, Cemile (2007), “Kazak Şairi Säken Seyfullin’in Kökşetav Poeması-Aktarma, Dil Ve Üslup Bakımından İnceleme”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KINACI, Cemile (2008a), “Kazak Şairi Saken Seyfullinin Kökşetav Manzumesi ve Taş Kesilme Motifi”, Millî Folklor, 78(109-113).
- KINACI, Cemile (2008b), “Kazak Şairi Saken Seyfullin ve Edebî Kişiliğı (1894-1938)”, Kardeş Kalemler, Yıl 2, Sayı 17, Mayıs 2008, s. 20-24.
- KINACI, Cemile (2010), “Kazak Şairi Säken Seyfullin’in “Oçetpes” Adlı Şiiri İle Kazak Şairi Mağcan Cumabayev’in “Oçetpesin Qıyasında” Adlı Şiirinin Karşılaştırılması-İki Kazak Şairi Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildiriler 17-18-19 Mayıs 2010, Sayfa: 159-165, Ankara 2010.
- KINACI, Cemile (2011), Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu’nun Şiirlerinde “Kendi” ve “Öteki” İmajı, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, p.1663-1678 TURKEY.
- KINACI, Cemile (2012a), “Kazak Şairi Säken Seyfullin’in “Kökşetav Poeması”nda Sovyet Devri İdeolojisinin İzleri”, II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslup İncelemeleri) 19-21 Ekim 2011 Bildiriler Cilt- II, Süleyman Demirel Üniversitesi 2012 IS-PARTA, sayfa: 697-709.
- KINACI, Cemile (2012b), “Kazak Sovyet Edebiyatında Ekim Devrimi ve “Kadın Sorunu”- Avul Kızı Akbilek’ten Devrim Kadını Akbilek’e Giden Yol”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 4. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildiriler 21-22-23 Mayıs 2012, Sayfa: 303-310, Ankara 2012.
- KINACI, Cemile (2013), “Kazak Sovyet Devri Romanı Akbilek’te “Öteki Rus” İmajı”, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, I. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler 6-7 Kasım 2013, s. 319-333, Ankara 2014.
- KINACI, Cemile (2014a), “Kazak Sovyet Edebiyatında Adaskandar (Yolunu Şaşırınlar) ve Möldir Mahabbat (Saf Aşk) Romanları Ekseninde Gerçeğin Kurgulanması ve “Sovyet Gerçekçiliğı”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 2 (Haziran 2014), s. 112-126.
- KINACI, Cemile (2014b), “Ütopyadan Gerçeğe: Kadınlar Ülkesi ve Arslan Kız’dan Âlem-i Nisvan’a Evrilen Türk Kadın Hareketi”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi İsmail Bey Gaspıralı Özel Sayısı, Cilt 11, Sayı 4 (Aralık 2014), s. 224-247.
- KINACI, Cemile (2015a), “20. Yüzyıl Kazak Edebiyatının Klasiğı: Saken Seyfullin (1894-1938) ve Türkiye’de Hakkında Yapılan Çalışmalar”, Kardeş Kalemler, Yıl 9, Sayı 98, Şubat 2015, s. 43-53.
- KINACI, Cemile (2015b), “20. Yüzyıl Kazak Edebiyatının Klasiğı: Saken Seyfullin (1894-1938), Kardeş Kalemler, Yıl 9, Sayı 98, Şubat 2015, s. 54-57.
- KINACI, Cemile (2016a), Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik, Anakara: Bengü.
- KINACI, Cemile (2016b), Kazak Aydını Mı’rjakıp Duvlatalı’nın (1885-1935) Balkıya (1922) Tı’yat-ro Eseri’nde Cedi’ tçı’ Düşünce ve Dönemi’n Sosyal Meseleleri’, Gazi Türkiyat, Bahar 2016/18: 171-194.
- KINACI, Cemile (2016c), “Kazak Yazar Smagul Elübay’ın Arasat Meydanı (Ak Boz Üy) Romanı Hakkında Bir Değerlendirme”, Kardeş Kalemler, Yıl 10, Sayı 117/Eylül, s.74-75.
- KINACI, Cemile (2016ç), “Sovyet Devrinde İdeolojik Bir Sapma: Kenesarı İsyanı ve Muhtar Avezov’un Han Kene Trajedisinde Han Kene İmajı”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, yıl: 38, Cilt: 113, Sayı: 223, s. 195-216, Temmuz-Ağustos 2016, issbn: 0255-0644.

- KINACI, Cemile (2017a), Ceditçi Kazak Aydını Mirjakıp Duvlatulı'nın (1885-1935) Balkıya (1922) Tiyatro Eserinde Kazaklarda Kadın Sorunu, *Bilgi*, Yaz 2017, sayı 82, 41-63.
- KINACI, Cemile (2017b), "Kazak Türkleri'nin Millî Hareketi Alaş Orda ve Adı Tarihten Silinmeye Çalılılan Alaşçı Kazak Aydını Koşmuhambet (Koşke) Kemengeruli (1896-1937)", *Atsız Armağanı II, Hazırlayan Sadettin Yağmur Gömeç*, s. 289-309, Ankara: Altınordu Yayınları.
- KINACI BARAN, Cemile (2022a), "Alaş Aydını Ahmet Baytursınulı (1872-1938) ve Edebiyata Hizmeti: "Edebiyet Tanıtıkış" Kitabı, *Kardeş Kalemler*, Eylül 2022, Yıl 16, Sayı 189, s. 32-41.
- KINACI BARAN, Cemile (2022b), "Alaş Aydını Ahmet Baytursınulı (1872-1938) ve "Edebiyet Tanıtıkış" Kitabı", *Türk Yurdu*, Temmuz 2022, Yıl III, sayı 419, s. 28-34.
- KIYRABAYEV, Serik (1998), *Kenes Davirindegi Kazak Edebiyeti*, Almatı: Bilim Baspası.
- KİLLİ, Gülsüm (2008), İlya Prokopyeviç Topoyev'in Sanatı ve Seçme Öyküler HAKASYA'dan Öyküler, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KOKYBASOVA, Gülnar (2008), "Kazak Şairi Saken Seyfullin ve Eserleri Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/1 Winter, s. 315-325.
- KOVALSKAYA, Svetlana (2002). "Kazakistan'da Ceditçilik". Çev. Hatice Babavatan. *Türk-ler. C. 18*. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 644-651.
- KURMANGALİYEVA ERCİLASON, Güljanat (2019), *Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KURMANGALİYEVA ERCİLASON, Güljanat (2022), "Hatıralardaki Baytursunoğlu", *Kardeş Kalemler*, Eylül 2022, Yıl 16, Sayı 189, sayfa: 68-72.
- MAGAVİN, Muhtar (2002), *Şıgarmalar Jıynagı: On Üş Tomdık (1960-2002)*, Almatı: Kaganat.
- MEKEBAYEV, Adam (2008), *Kupıya Koyma*, Almatı: Jazuvşı.
- MİHAYLOV, Valeriy (2015), *Galamat Jut Şeciresi: Derekti Hikayat*, Almatı: Mektep.
- MUKAİY, Bekkoja (2004), *Ömirzaya*, Almatı: "Parasat" Jurnalı.
- MUKANOV, Sabit (2008), *XX. Gasırdagı Kazak Edebiyeti*, Almatı: Atamura.
- NARİMBETOV, A. (der.), (2005), *Adebi Ömir Şejiresi*, Almatı: Ana Tili.
- NURĞALİYEVA, Rımgali (1991), *Arkav*, Almatı: Cazuvşı Baspası.
- NURJEKEULI, Beksultan (2015), *Ey, Düniye-Ay (Roman)//Yıldız*, No: 7, 2015, b.72-140.
- NURJEKEULI, Beksultan (2018), *Ey, Dünya Ey!*, (Çev. Gulshat Shaikenova), Ankara: Bengü.
- NURLİBEK, Seyitkulov (2009), *Otarşıldık Buğavındağı Kazak Eli: Ujımdastırıv Akiykati*, *Türkistan: HKTU Baspası*.
- OLCOTT, Martha Brill (1995), *The Kazakhs Second Edition*, Stanford, California, Hoover Institution Press, Stanford University.
- ÖKSÜZ, Gamze (2020), *Kamp Esaretinden Edebiyata: ŞALAMAOV VE KOLİMA ÖYKÜLERİ*, Ankara: Nobel.
- PIPES, Richard (1997), *The Formation Of The Soviet Union Communism and Nationalism*, Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press.
- SAGINTAY, Serik (2011), *Karga: Angimeler*, Astana: Profi-Media.
- SALAHOV, İbrahim (2013), *Kolıma Mahkûmları*, (Akt. Dr. Yusuf Özçoban), Konya: Kömen Yayınları.
- SARAY, Mehmet (2004), *Kazakların Uyanışı*, Ankara: TİKA.
- ŞAIKENOVA, Gulshat-KORAŞ, Hikmet (2021), "Çağdaş Kazak Edebiyatında Milli Romantizmin Bir Örneği Ey, Dünya Ey Romanı Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilgi*, Güz 2021, Sayı 99, s. 137-162.
- SÖYLEMEZ, Orhan-ATEŞ, Ömer Faruk (2022), "Bir Buhran Döneminin Şairi Olarak Ahmet Baytursınulı", *Kardeş Kalemler*, Eylül 2022, Yıl 16, Sayı 189, s. 53-58.
- SİDİKOV, Yerlan (2014), *Kazak Edebiyatının Abidevî Şairi Şakarim*, Ankara: Bengü Yayınları.
- ŞALAMOV, Varlam (2019), *Kolıma Öyküleri*, (Çevirmen Gamze Öksüz), İstanbul: Jaguar Kitap.
- TAMİR, Ferhat, (1993), *Mağcan Cumabayef Öleñderi*, Ankara: TKAE.

- TAMİR, Ferhat (1998), “Kazak Türkleri Edebiyatı”, Türk Dünyası El Kitabı, c. 4, 423-449, Ankara: TKAE Yay.
- TAMİR, Ferhat, (1998), “Kazak Türkleri Edebiyatı”, Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), Ankara: TKAE
- TEBEGENOV, Temirhan (2009), “Aşarşılık Akıykadı Tuvralı Roman”, <https://abai.kz/post/2377>.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1981), Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi Cil I, İstanbul: Enderrun Kitabevi.
- TOĞİSBAYEV, B- SUJİKOVA, A. (2009), Tarihi Tulgalar, Almatı: Almatı Kitapbaspası.
- YELOK, Veli Savaş (2013), “Abdulla Kahhar’ın “Serap” Romanı Hakkında: Yazılışı ve Yeniden Düzenlenmesi”, Prof. Dr. LEYLA KARAHAN ARMAĞANI, Ankara: Akçağ, s. 881-894.
- YEŞİLOT, Okan-ÖZDEMİR, Burcu (2021), “Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi”, Belleten Türk Tarih Kurumu, Nisan 2021, Cilt 85/Sayı 302, s. 279-309.
- ZELİNSKİ, K., (1978), Sovyet Edebiyatı, (çev. Funda SAVAŞ), İstanbul: Konuk Yayınları.

KAZAN TATARLARINDA REPRESSİYA

Ercan ALKAYA*

Repressiya, temeli Rus milliyetçiliği ve şovenizmine dayanan sakat anlayışın tarihin en hasta ruhlu diktatörlerinden biri olan Stalin ve yönetiminin insanlık onurunu yok sayan vicdansız ve vahşi politikalarıyla birleşerek milyonlarca insanı mağdur, mahkûm ve yok ettiği karanlık bir cinnet döneminin adıdır.

Josef Stalin, en korkunç Rus çarlarına nasip olmayan bir iktidarla otuz yıla yakın bir sürede (1924-1953) SSCB'deki 200 milyon insanın hayatına etki etmiş, dünyanın üçte birini kontrolü altına almış, totaliter ve acımasız bir rejim kurmuş (Rezultade 2018: IX-X), iktidardaki uygulamaları içerisinde bilhassa repressiya adı verilen uygulamalarıyla tüm SSCB'yi titreterek tarihteki en acımasız diktatörlerden biri olmuştur.

Ruşçada repressiya olarak kullanılan kelime (Latince *repressio re+press-* “basmak, sıkmak” / “geri bastırma” / “baskı”) kamu yetkilileri tarafından uygulanan cezai bir önlem, baskı demektir. Temelde diktatörün, totaliter, sömürgeci devletin halka karşı kullandığı ceza, katliam, kitlesel baskı kavramlarını temsil eder. Kitlesel cezalandırma ve işkence, halka yönelik yıldırma ve baskı silahlarıdır. Sömürgeci güçlerin, kontrolleri altındaki ülkelerdeki halk hoşnutsuzluğunu, sosyo-politik ve bağımsızlık hareketlerini önlemek için askerî, siyasi ve ekonomik baskılara başvurmalarıdır (Özbekistân Milliy Entsiklopediyası 2006: 168).

Repressiya dönemindeki vahşet 1937-1938 yıllarında zirveye çıkmakla birlikte¹ başlangıcı ve bitişi 35 yıllık bir süreyi içine alır. 1918-1953 yılları arasında

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. El-mek: ealkaya16@gmail.com

1 Soljenitsin bu durum için: “Kendisine tapılanın (Stalin) keyfi idaresinden bugün söz açılırken, hep mahut 1937-38 yılları ileri sürülür. Kalıplaşan görüş yüzünden, ne ondan önce, ne de ondan sonra, tutulup hapse atılan olmamış hissi uyanır” der. (Soljenitsin 1974: 33).

SSCB’de VÇK (Всероссийская чрезвычайная комиссия / Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu), OGPU (Объединенное Государственное Политическое Управление / Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi), NKVD (Народный комиссариат внутренних дел / İçişleri Halk Komiserliği), KGB (Комитет государственной безопасности / Devlet Güvenlik Komitesi) tarafından organize edilen ve uygulanan siyasi baskı ve cezalandırma yöntemleri, “Sovyet düzenini tanımayanlar”, “düzene taraftar olmayanlar”, “halk düşmanları”, “muhalifler”, “devlete zarar verenler” vb. isimlerle adlandırılanlara maksatlı olarak tatbik edilen bir siyasettir. Repressiya kurbanları, ispatlanamayan suçlarından dolayı tutuklanmış, cezaevlerine kapatılmış, idari cezalara çarptırılmış, çalışma kamplarına gönderilmiş ve öldürülmüşlerdir (Xesenev vd. 2002: 520). Bilhassa 1937-38 yıllarında hükümlülerin mallarına el konulmuş ve hatta evsiz çocukları dahi çeşitli cezaevlerinde tutulmuştur. Bu yıllarda pek çok edip, sanatçı, bilim adamı, din adamı, eserleri ve çalışmaları bahane edilerek baskı altına alınmış, mağdur edilmiştir (Özbekistân Milliy Entsiklopediyasi 2006: 168-169).

Tataristan’daki repressiya sürecine, uygulamalarına ve repressiyadan etkilenen Tatarlara geçmeden önce kısaca Tatarların tarihî sürecine, Ruslarla olan münasebetlerine ve Tataristan Cumhuriyeti’ne bakmakta fayda vardır.

Türk/Tatar-Rus Münasebetleri ve Tatarların Baskıya Uğraması

Eski Türk İdil Boyu Bulgar Devleti (8-14.yy.) ve onun varisi Kazan Hanlığı’nın (1437-1552) da sahasını kapsayan ve İdil-Ural adı verilen bölge, Volga Irmağı’nın orta çığırı, Kama Nehri ve Ural Dağları arasında bulunmaktadır. Bu bölgeye günümüzde Türk ve Fin kavimleri ile Ruslar yerleşmişlerdir. Bugün İdil-Ural bölgesinde, Rusya Federasyonu’nun Volga ekonomik bölgesini oluşturan üç Türk cumhuriyeti (Çuvaşistan, Tataristan, Başkurdistan), üç Fin cumhuriyeti (Mari-El, Udmurt ve Mordovya) ile sekiz idarî bölge/oblast (Orenburg, Ulyanovsk, Samara, Perm, Saratov, Penza, Nijni Novgorod, Kirov) yer almaktadır. Ayrıca Ural bölgesinde yer alan Çelyabinsk ve Sverdlovsk oblastlarının ve Kuzeybatı bölgesinde yer alan Komi Cumhuriyeti’nin bir kısmını da bu bölgenin kapsamına girmektedir (Yiğit, 2006: 73-74).

Merkezini Tataristan Cumhuriyeti’nin oluşturduğu ve Avrasya hudutları dahilinde İdil-Ural bölgesi içinde yer alan Tatarlar, müstakil Türk-Müslüman medeniyeti oluşturan birkaç halktan biridir. Tatarların devletçilik tarihi orta asırların ilk zamanlarından başlayıp sonuna kadar devam eder. Hun birleşmeleri, (Gök)Türk Kağanlığı ve onun varisleri, Büyük (Karadeniz boyu) Bulgaristan, Hazar Kağanlığı, İdil Bulgaristanı, Kimek Kağanlığı ve Kıpçak birleşmeleri, 12. yüzyıl Orta Asya Tatar devletleri, Çuçi Ulusu, 15-16. yüzyıllardaki

Tatar hanlıkları ve ordaları (Kazan, Kasım, Astrahan, Sibir ve Sibir'in selefleri olan Tümen ve Şeybani hanlıkları, 1783'e kadar varlığını devam ettiren Kırım Hanlığı, 1504 yılında yıkılan Ulu Orda, 17. yüzyılın ilk çeyreklerinden sonra dağılan Nogay Ordası) (İsxakov, 2010: 4), günümüz Tatarlarının mirasçısı oldukları birleşmelerdir.

Tatar Adının Genelleşmesi ve Bu Ad Altında Etnik Oluşumun Tamamlanması

Tatar adı, ilk kez Orhun Yazıtlarında Otuz Tatar ve Tokuz Tatar şeklinde geçmektedir. Çin kaynakları bunları çeşitli devrelere ait olmak üzere "Ta-Ta" veya "Da-Da" şeklinde kaydetmişlerdir. Tarihçi Reşidüddin ise bu halkı ayrı bir kavim olarak kaydetmekte ve dillerinin Moğolca olduğunu yazmaktadır (Caferoğlu, 1988: 73). Tatar adı, Dede Korkut hikâyelerinde de geçmektedir. Bu kaynakların dışında, *Kabusnâme*'de Tatarların dokuz Türk kavminden biri olarak gösterildiği, *Divânü Lüğati't-Türk*'te Türk kavimleri arasında sayıldığı, *Tarih-i Fahreddin Mübarekşah*'taki Türk kavimlerine ait listede Tatar adının da bulunduğu görülmektedir. Tatar adı, çeşitli kaynaklarda "dağ kişisi, tatar, barbar, vahşi, okçu halk, put (ongun), defter, su Moğolu, yabancı" gibi anlamlarla açıklanmıştır (Özkan, 2003: 143). Tatar adı "tat" ve "ar" (er) sözlerinin birleşmesinden oluşmuştur. Tat sözü "yabancı" anlamına gelen "yat" sözünden gelmektedir. Tarihî süreç içerisinde "yat > dat > tat" değişimini geçirmiştir. İkinci söz "ar" ise "er, kişi" anlamındadır. Dolayısıyla Tatar Tat-ar (er) < Yat-ar (er) "yabancı er, yabancı kişi" anlamına gelmektedir. Suvar (su eri), Mişer (meşe eri), Ağaçeri (ağaç eri), Avar (av eri) boy isimleri de benzer şekilde kurulmuşlardır (Safiullina ve Zekiyev, 1994: 9).

Avrupalılar, Ruslar ve bazı Asya milletleri yakın zamana kadar Altın Ordululara ve sonraları Avrupa Rusya'sında yaşayan bütün soylu Müslümanlara Tatar demişlerdir. Altın Ordu Devleti'nde ve ondan sonra kurulan hanlıklarda üst düzey yöneticilerin kendisine Tatar demesi, bu ismin halk arasında benimsenmesine yol açmıştır. Ancak halkın büyük bir kısmının karşı çıktığı bu isim, XIX. yüzyılda gelişmeye başlayan Tatar şuuru ve özellikle, Şahabettin Mercani'nin gayretleriyle bugünkü anlamda kabul edilmiş ve yerleşmiştir (Deliömeroğlu, 1997: 9).

Rusya sınırları içinde kalan birçok Türk boyu gibi Kazan bölgesi Türkleri de "Tatar" adıyla anılmaktadırlar. Bu ad daha sonraları Kırım, Sibirya, Litvanya, Polonya vb. bölgelerde yaşayan Türkler için de kullanılmıştır. Böylece Kazan Tatarları, Sibirya Tatarları, Kafkasya Tatarları, Kırım Tatarları şeklinde kullanılarak değişik Türk topluluklarının ortak adı hâline gelmiştir. Türk-Tatar adı bugün birbirini tamamlayan bir dil grubunu ifade etmektedir (Caferoğlu, 1988: 73).

Diğer büyük etnoslar gibi, Tatarlar da aşamalı iç etnik yapıya sahiptir. 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın başlarında bölgecilik, etnik sınıf, dinî adlandırmalar yerine “Tatar” ortak etnonimi sağlam bir şekilde yerleşir ve 20. yüzyılın ilk on yıllarında Tatar halkının temsilcilerinin %90’ına yakını genel etnik adı (Tatar) benimser. Sınıfsal ve dinî sebepler temelinde Sibiryaya Tatarlarının bir kısmında (Buharalılarda), Esterhan Tatarlarında (Karağaşlarda) ve Kreşin Tatarlarında (Kreşinler, Nogaybeklerde), Ural boyunda yaşayan Mişerlerin önemli bir bölümünde, Tipterlerde bazı farklılıklar görülür. 1920’lere kadar bazı bölgesel isimlerin (Mişer, Tipter, Kreşin, Buharalı, Nogaybek, Karağaş) korunması Tatarlarda etnik birleşme sürecinin bütünüyle tamamlanmadığını göstermektedir.

Fakat 20. yüzyıl başlarında etnik millî birleşme yolunda Tatarların büyük kazanımlar elde ettiği inkâr edilemez. Tatarların etnografik kültüründe bölgesel özellikler bulunsa da, genel itibarıyla kültür, temelde ortaktır. İkinci olarak üç diyalekt (Batı-Mişer, Orta-Kazan Tatarları ve Doğu-Sibiryaya Tatarları) ve biraz farklı olan Esterhan Tatarlarının dili (aslında bu iki dil, Yurt tatarlarının dilidir. O, İdil boyu Tatar diyalektlerine yakın ve Nogay Türkçesi ile ortaklıkları çok olan Karağaşların dili) dil biliminde aynı, Tatar Türkçesi (Tatar Türkçesi kompleksi) diye ele alınmaktadır. Üçüncü olarak, Tatar halkının oluşum sürecinde genel Tatar kültürü şekillenip, bu Kırım Tatarlarının dışında Rusya’da yaşayan tüm Tatar grupları için ortak bir kazanıma dönüşür. Devlet seviyesinde çalışan sosyal enstitüler tarafından meydana getirilen bu “yüksek” kültür (millî kitlesel bilgilendirme organları, okullar, bilimsel kuruluşlar, yayınevleri, tiyatro ve gösteri grupları vb.) Tatarların millî birliğini bugün de temin etmektedir (İsxakov, 2010: 4-5).

Dolayısıyla Tatar halkının şekillenmesi, üç etnik birliğin (İdil-Ural, Sibiryaya ve Esterhan Tatarlarının) kendi arasındaki entegrasyonu ile meydana gelmiştir. Bu halkın içinde sayıca fazla olması, sosyal-iktisadi ve kültürel bakımdan gelişimi ile ayrılan İdil-Ural Tatarları başrolü oynayıp, lokomotif güç olmuştur. Bu yüzden bu birliği halkın merkezi (aslı kısmı) diye tanımak gerekir. Genel itibarıyla, Tatar halkı aşamalı etnik kuruluşlu birleşme olarak nitelenmektedir. Tatarların etnik yapısı kademelidir. Mesela, ilk kademesi ele alınırsa, bunda halkı şekillendiren üç birlik (etno-coğrafi grup), üç bölge; İdil-Ural, Sibiryaya ve Esterhan Tatarları vardır. İkinci kademede hiyerarşik olarak bu sayılan birlikler içindeki gruplar olduğu görülür. Bu şekildeki kademeli diziliş yalnız Tatarlara değil, başka büyük milletlere de hastır (İsxakov, 2010: 9).

Tataristan Cumhuriyeti

Orta Asya’nın ve Rusya’nın Avrupa kısmı arasında olup asırlardır Orta Asya’nın Avrupa’daki uzantısı durumunda bulunan Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Fe-

derasyonu'nun ortasında, İdil ile Kama nehirlerinin birleştiği noktada olup yabancı devletlerle sınırı bulunmamaktadır. Tataristan Cumhuriyeti, güneyde Samara, Orenburg, Ulyanovsk illeri, doğuda Başkurdistan, batıda Çuvaşistan ve Mari El Özerk Cumhuriyeti ile kuzeyde Udmurt Özerk Cumhuriyeti ve Kirov ili ile çevrilidir. Uzunluğu kuzeyden güneye 290 km, genişliği doğudan batıya 460 km'dir. 68.000 km²'lik bir alana sahip olan Tataristan, hem tarım hem endüstri ülkesi olup en büyük doğal zenginliği petrol ve doğal gazdır. Kimya ve petrokimya ürünleri de bir diğer önemli zenginlik kaynağıdır. Rusya Federasyonu'nda oldukça zengin hammadde kaynaklarına ve sanayiye sahip Tataristan Cumhuriyeti'nde Rusya Federasyonu'nun toplam üretimi için Tataristan'ın payının yüzde 10'u geçtiği alanlar şu şekildedir: Sinema ve fotoğraf filmleri %100, gaz türbinleri %95, stirol %75, sentetik kauçuk ve naylon malzemeleri %47, kamyon üretimi % 50, ısıya dayanıklı plastik borular ve boru hattı elemanları %50, etilen ve polietilen %40, oto lastiği %30, benzol %20, gaz ocakları %20, petrol %10 (Kamalov, 2007: 216).

Tatarların toplam nüfusu, 2000 yılı tahminlerine göre, 7.207.005'tir (Devlet 1993: 179). Dolayısıyla günümüzdeki Tatar nüfusu yaklaşık olarak 7.500.000 civarındadır. 2010 yılında Rusya'da yapılan nüfus sayımına göre Rusya'da yaşayan Tatarların toplam nüfusu 5.310.649'dur. Ayrıca Tatarlara ait bazı alt gruplar da bulunmaktadır. Buna göre nüfus sayımında 7 kişi Esterhan Tatarı, 34.822 kişi Kreşin (Hristiyan) Tatarı, 6779 kişi Sibirya Tatarı ve 786 kişi de Mişer Tatarı olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca bu sayımda Tatarlardan ayrı yazılan 8148 Nogaybek'i de Tatar nüfusuna dahil etmek gerekir. Bu alt gruplarla birlikte Rusya'daki toplam Tatar nüfusu 5.361.191'dir.

2010 yılı nüfus sayımına göre Tataristan'ın toplam nüfusu 3.780.436'dır Bu nüfus günümüzde (2022 yılı) 4 milyona yaklaşmıştır. Tatarların nüfusu (kendini Kreşin olarak yazdıran 29.962 ve Bulgar olarak yazdıran 484 kişiyle birlikte) 2.043.017'dir. Böylece Tatarlar ülke nüfusunun %54'ünü oluşturmaktadırlar. Ruslar ise 1.501.369 kişilik sayılarıyla ülke nüfusunun 39,7'sini oluşturmaktadırlar. Ülkede yaşayan diğer etnik grupların sayısı ve oranı şu şekildedir: Çuvaşlar 116.252 (%3,1), Udmurtlar 23.454 (%0,6), Mordvinler 19.156 (%0,5), Mariler 18.848 (%0,5), Ukraynalılar 18.241 (%0,5), Başkurtlar 13.726 (%0,4), Azeriler 9527 (%0,3), diğerleri (nüfus sayımında milliyetlerini belirtmemişlerdir) 46.808 (%1,2) (Perepis, 2010). Tataristan'da yaşayan Tatarlar (2.043.017 kişi) Rusya Federasyonu'nda yaşayan tüm Tatarların (5.361.191) %38,1'ini teşkil etmektedir. Ayrıca dünyadaki Tatarların sayısı 7,5 milyon olarak kabul edilirse, Tataristan'da yaşayan Tatarlar, genel Tatar nüfusunun %27,2'sini oluşturmaktadır. Yani dünyadaki tüm Tatarların 1/4'ünden biraz fazlası Tataristan'da yaşamaktadır.

Tatarların Tarihi ve Ruslarla Münasebetleri

Türk/Tatar-Rus münasebetlerinin tarihi oldukça eskilere gider. Özellikle, Altın Orda Devleti (1242-1502) döneminde Türk-Moğolların Ruslara karşı üstünlüğü ve yönlendirmesi şeklinde devam eden ilişkiler, Rusya'nın güçlenmesi ve 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı işgal etmesi sonrasında yön değiştirmiş, Tatarların ve genel olarak Türklerin aleyhine olacak bir döneme girilmiştir. Rusya'da 250 yıl süren Türk-Moğol hâkimiyeti, siyasi, idari, askerî, ekonomik, sosyal alanlarda Rusları etkilemiştir.

1240 ile 1430 yılları arasında 130 Rus knezi Altın Orda hanlarının yanına gitmiş bazıları yıllarca ordada kalmış, hanlığın yönetim anlayışını ve düşünce yapısını yakından görmüş, karşılıklı olarak kız alışverişi olmuştur. Bilhassa Rus boyarlarından birçoğunun Altın Orda hanlarının, yöneticilerinin kızlarıyla evlenmesi sonucu Rusların yüksek tabakası Tatarlaşmaya başlamıştır. Devamında da Altın Orda Devletinin dağılmasında sonra kurulan Kazan, Kasım ve Kırım hanlıklarından birçok Türk-Moğol büyüğü Rus knezlerinin himayesine girerek Ortadoksluğu kabul edip Ruslaşmışlardır. Bunlardan Glinski, Godunov, Golovin, Lopuchin, Narışkin, Apraksin, Saburov, Turgenev, Uvarov, Urusov, Yuşkov, Stroganov gibi Türk-Moğol mirzaları, kendileriyle birlikte "Türk-Moğol devlet teşkilatı" sistemini de getirmişler ve Moskova Knezliğinde bu sistemin yerleşmesinde rol oynamışlardır. Dolayısıyla Rusya'nın büyümesi ve kurulmasında, fetihlerinde Türkler büyük pay sahibi olmuş, Rus devlet fikri ve idare şekline önemli tesirlerde bulunmuşlardır. Moğol-Türk hâkimiyetinin Rusya için en büyük tesiri, Altın Orda hanlarının bilerek veya bilmeyerek müdahaleleri ve şuursuz politikaları neticesinde Rusya'da Moskova etrafında toplanan merkezîyetçi ve güçlü bir devletin meydana gelmesi olmuştur. Türk-Moğollar, Rus halkının diline, dinine, kanunlarına dokunmamış, Rus kiliselerine imtiyaz vermiş, kitlesel imha hareketlerine girişmemişlerdir. Dolayısıyla, sonrasında müstebit çarların ve büyük Rusya İmparatorluğunun ortaya çıkmasında Türk-Moğolların katkısı inkâr edilemez (Kurat 2020: 150-153).

Kiyef knezi Vladimir'in 989 yılında Hristiyanlığı Rusya'nın resmî dini olarak kabul etmesi Ruslar ve Rusya için bir dönüm noktası olmuştur. Bu sayede Slav ahali ile Varg-Rus zümreleri birbirleriyle kaynaşmış, Kiyev Rusyası İstanbul'la olan ilişkilerini sağlamlaştırmış, Hristiyan dünyasının desteğini almış ve en önemlisi de din birliği sayesinde birbirleriyle kaynaşan slav unsurları, Rus milletinin oluşup güçlenmesini sağlamıştır (Kurat 2020: 34-35)

Rusya'nın güçlenmesi ve imparatorluk haline gelmesinden sonra Rusların Rus olmayan halklara, bilhassa Türk boylarına uyguladıkları baskı ve yok etme siyaseti yalnızca repressiya dönemiyle sınırlı değildir. Temelinde önce

Roma'nın, sonra İstanbul'un düşmesiyle Hristiyanlığın, Ortodoksluğun üçüncü ve son merkezinin Moskova olduğu, haliyle de Hristiyanlıktaki mukaddes üçleme anlayışı gereğince Moskova'nın dünya hâkimiyetinin yeni merkezi olduğu düşüncesi yer alır. Buna göre Moskova hükümdarları, Bizans imparatorlarının halefleri ve Ortodoksluğun yeni hamileri kabul edilmiştir. Ortodoksluk, tek doğru din ve görüş olup Moskova dünyadaki doğruluğun ve hâkimiyetin merkezidir (Kurat 2020: 155). Hristiyanlığın merkezi ve hamiliği düşüncesi, Rus milliyetçiliği ve şovenizmiyle birleşmiş, kendilerini üstün, seçilmiş ve ilahi vasıflarla donatılmış insanlar olarak gören Rus çarlarının başta İstanbul'un tekrar ele geçirilmesi olmak üzere dünyaya yeni bir düzen verme anlayışı, Rus devlet anlayışının ve politikasının gereği olarak kabul edilmiştir. Bu misyon ve anlayış, Korkunç İvan, Deli Petro, Çariçe Katerina, Stalin gibi hasta ruhlu insanlarla yüzlerce yıl devam edecek bir vahşet, sindirme, yok etme dönemini ortaya çıkarmıştır.

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın işgaliyle başlayan Rus yayılcılığı büyük bir hızla devam etmiştir. Rusya'nın yalnız Rus halkından oluşan bir devlet olmaktan çıkıp çeşitli milletlere hâkim bir imparatorluk haline gelmesi Kazan Hanlığı'nın düşürülmesiyle mümkün olmuştur (Devlet 2020: 7). 1552'den sonra Rusların doğu yönündeki toprakları yaklaşık 30 yıl içinde 1000 km'den daha fazla genişlemiş, birkaç milyon km²'lik toprak Moskova'nın eline geçmiştir. Altın Orda'nın varisi olan Kazan ve Sibir hanlıklarının ortadan kalkmasıyla kuzeydoğu ve güney Sibirya'da yaşayan Türk kavimleri doğrudan Rus kuvvetleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Kısa sürede Ohotsk, Bering ve Japon denizine erişen Çarlık idaresi bölgenin asli sahibi olan ve pek fazla nüfusu ve ateşli silahları bulunmayan Türk kavimlerinin direnişini çabucak kırmış ve sistemli olarak bölgeye Rus ve Hristiyan Slav kavimlerini yerleştirmiştir (Özkan, 1997: 1553-1557). Kazan Hanlığı uzun süre Rusların İdil boyunca Hazar denizi yönünde ilerlemelerine ve Aşağı Ural sahasına yayılmalarına en büyük engeli teşkil etmişti (Kurat 2020: 168-169). Gerek Çarlık Rusya'sında gerekse Sovyetler Birliği döneminde Rus yayılcılığı ve büyümesi sürekli Türklerin aleyhine olmuştur. Bu durumdan en fazla zarar gören Türk boylarının başında Tatarlar gelmektedir.

Kazan Hanlığı'nın dağılmasından sonraki süreçte Tatarlar, savaşlar, katliam, topraksızlık, işsizlik, açlık tehlikesi, Rusların kendi topraklarına yerleştirilmesi, Hristiyanlaştırma vd. gibi sebeplerden göç etmek zorunda kalmış ve çok geniş bir alana yayılmışlardır. Kazan Hanlığı'nın işgal edilmesinin ardından başlayan göçlerden sonra, özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında vergilerin artırılması, millî ve dinî baskıların haddi aşması gibi sömürgeleştirme faaliyetleri oldukça fazlalaşır. Mesela, I. Petro'nun reformları sonucunda para ve mal ile ödenen vergiler artar. Özellikle aile başına alınan vergilerin değiştirilerek

kişi başına alınması gibi uygulamalar başlar. Ekonomik baskıyla birlikte millî baskılar, özellikle Hristiyanlaştırma politikası uygulanır. 1730-1740 yıllarında en güçlü şekliyle uygulanan bu politika doğrudan doğruya ekonomik zorlamayla (Hristiyanlaşmak istemeyenlere Hristiyanlaşanların vergilerini ödetirme) birlikte baskıcı yollarla da gerçekleştirilir (Alkaya, 2014: 248-249)

Bu baskılar neticesinde göçler olur. İdil bölgesindeki Tatarlar kısmen daha rahat yaşam alanlarının bulunduğu Ural boylarına göçmeye başlarlar. 1730-1740 yıllarındaki isyanlar bastırılıp güney sınırları kaleler yapılarak kontrol altına alınınca Ural bölgesi Rusya'nın bir iç vilayetine dönüşür. Bu sebeple bu yerlerde çiftçilikle uğraşan halkın çoğu (özellikle Orta İdil taraflarından) göç eder. Tatarlar bu göç hareketinden en fazla etkilenen halktır. Onların Ural boylarına göçlerinin asıl etabı 1719-1744 yılları, yani dinî ve ekonomik baskıların en yoğun olduğu dönemdir. Bu yıllardaki kadar olmasa da sonraki yıllarda da göç devam eder. 19. yüzyılın ortalarında Ural bölgesinde yaşayan Tatarların sayısı 735 bine ulaşır. Bu İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarların %52'sine denk gelmektedir.

Tatar göçleri yalnız İdil bölgesinden Ural bölgesine olmakla sınırlı değildir. 1860'lı yıllardaki reformlardan sonra iş imkânlarının daralması sebebiyle, Tatarlar İdil-Ural bölgesinin dışına göç etmeye başlarlar. 19. yüzyılın sonlarında İdil-Ural Tatarlarının %5'i (120.000 kişi) başka bölgelere göç etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Tatarlar özellikle Batı Sibirya ve Kazakistan'a göç ederler. Bu göç süreci 1860'ta başlar ve 19-20. yüzyılın sonlarına doğru daha da şiddetlenir. 1897 yılında Rusya'da yapılan nüfus sayımına göre Rusya'nın Avrupa kısmından göç eden Tatarların %74'ü, Orta Asya ve Kazakistan'a göç edenlerin ise %55'i şehirlere toplanmıştır. Batı Sibirya'ya göç edenlerin çoğu ise köylere yerleşmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Kazakistan ve Orta Asya'da 53.600 Tatar, Sibirya'da ise 40.000 İdil-Ural Tatarı (yarısı Batı Sibirya'da) bulunmaktadır. O dönemde Rusya'nın Avrupa kısmında 20.000 (başlıca şehirlerde), Kuzey Kafkasya'da (büyük bölümü Bakü'de) ise 8000 Tatar'ın olduğu bilinmektedir. Ayrıca 1921 İdil bölgesinde yılında yaşanan açlık felaketi neticesinde de başta Ural bölgesi olmak üzere önemli oranda göç olmuştur (İsxakov, 2010: 14-17).

Rusların Tatarları en çok mağdur ettiği konuların başında dinî baskı ve Hristiyanlaştırma meselesi gelmiştir. Günümüzde vaftiz olan Kreşin Tatarları hariç Tatar Türkleri Müslüman'dır. Tatarlar 10. yüzyılın başlarında İslam dinine girmeye başlamışlardır. 922 yılında İdil Bulgar Devleti'nin Hanı Almas Silke Han resmen İslamiyet'i kabul etmiş ve Bağdat'tan gelen halife Cafer el-Muktedir'in 922'de gönderdiği heyet bu coğrafyada İslamiyet'in esaslarını halka ulaştırmıştır (Muhametşin, 2007: 247-249). İslamiyet; Sibir, Astrahan, Nogay gibi diğer Tatar hanlıklarında da resmî din olarak kabul edilmiştir. Sibirya'da

İslamlaşma biraz daha geç tarihlerde 14. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asyalı Nakşibendi tarikatına mensup din adamları vasıtasıyla girmiştir. Sibirya'da İslamiyet'in yayılmasında Kazan Tatarlarının da önemli rolü vardır. 1563'ten sonra Sibirya Hanlığı'nda bulunan Şeybani Küçüm Han, Kazan Hanlığı'ndan din adamları davet ederek İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştır (Alkaya, 2021: 70-72).

Kazan Hanlığı'nın 1552'de işgalinden sonra Müslüman Tatarlara karşı Hristiyanlaştırma politikası uygulanır. 1552'de Kazan Hanlığı, 1556'da Astrahan Hanlığı, 1582'de Sibirya Hanlığı'nın ortadan kalkmasıyla devam eden Rus yayılmacılığı, müthiş bir dinî baskıyı da beraberinde getirmiştir. Bütün camilerin yıkılmasına dair emirler çıkartılmış, 1555 yılında başta Tatarları vaftiz etmek amacıyla Kazan'da piskoposluk makamı açılmıştır (Muhametşin, 2007: 255-256).

Hristiyanlaşan Tatarlara vaftiz olma anlamına gelen "Kreşin" Tatarı denilir. Bugün de Hristiyanlaşan Tatarlar Kreşin Tatarı olarak adlandırılmaktadır. Kreşinler eski ve yeni Kreşinler olmak üzere kendi arasında ikiye ayrılır. Kazan'ın ele geçirilmesinden hemen sonra vaftiz edilen grup eski Kreşinler olarak adlandırılır. 18. yüzyılın başlarında Eski Kreşinlerin sayısı 17 bin civarındadır. 18. yüzyılın başlarında vaftiz edilenler ise yeni Kreşinler olarak bilinir. 17. yüzyılın ikinci yarısında İdil-Ural bölgesindeki Tatar nüfusunun %7,6'sı Kreşinlerden oluşmuştur. Ancak Rusya'da şartların değişmesi ve kısmen rahat bir ortamın oluşmasıyla 20. yüzyılın başlarında Kreşin Tatarlarının %40'ı İslamiyet'e geri döner, Kreşin Tatarlarının nüfusu %4,2'ye düşer (Kamalov, 2007: 29-30). 1926 yılında Kreşin Tatarlarının sayısı 99 bin civarındadır (Muhametşin, 2007: 257).

1742-1744 yıllarında Kazan bölgesinde bulunan camilerin %80'i, Batı Sibirya'dakilerin %74'ü, Aşağı İdil bölgesindekilerin %73'ü yıkılarak ortadan kaldırılır (İsxakov, 2010: 15). Başta Tatarlar ve Başkurtlar tarafından olmak üzere çıkarılan isyanlar, Çarlık Rusya'sındaki dinî baskılarda ve Hristiyanlaştırma politikasında yumuşamaya sebebiyet vermiştir. 1788'de çarlık rejiminin çıkarları doğrultusunda Müslüman Dinî Nazariyesi kurularak Tatar din adamlarının faaliyetlerinin kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Çarlık döneminin dinî baskı ve Hristiyanlaştırma politikası Sovyetler Birliği devrinde yerini ateizme bırakmıştır. Meselâ 1917 yılında Kazan vilayetinde 152 cami mevcut iken 1988 yılında Tataristan'da ancak 19, SSCB'de ise 337 Müslüman cemiyeti kayıtlıdır.

Tüm baskı ve zorlamalar rağmen Tatarları Hristiyanlaştırma konusunda istediği başarıyı elde edemeyen Çarlık farklı yollara da başvurur. İlminskiy her boyun lehçe ve ağız özelliklerine göre Rus harfleriyle ayrı ayrı kitap basma düşüncesini ortaya atarak bir halkın düşünce sisteminin ve dünya görüşünün

ana dilinde aksettiğini, bunun için de İncil'in yerli halkın dilinde basılıp alfabe olarak Kiril harflerinin kullanılması gerektiğini ileri sürer. İlminskiy bu metodu ilk kez 1864'te vaftiz olmuş Tatar çocukları için açılan Kazanskaya Sentralnaya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola'da (Kazan Vaftiz Olmuş Tatarlar İçin Merkezi Okul) kullanır. İlminskiy'nin ana gayesi Çarlık Rusya'sının hedeflerine uygun olarak Rusya'da yaşayan bütün yabancıları Ruslaştırmak ve Rus halkı içinde eritmek olduğundan Hristiyanlaştırma, ana dilde İncil'in basılması, Kiril harflerinin kullanılması, kadınların eğitimi gibi konulara özel önem verilmiştir (Devlet 2020: 202-203).

Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği dönemindeki uygulamaların nüfus kaybı bakımından en fazla etkilediği boyların başında Tatar Türkleri gelir. Kazan Hanlığı'nın işgaliyle başlayan Tatarları yok etme, Hristiyanlaştırma, göçe zorlama gibi sebeplerle ortaya çıkan nüfus kaybı aynı şiddetle Sovyetler Birliği zamanında da devam eder. Birinci Dünya Savaşı ve İç Savaş dönemi (1914-1926), 1929-1933 arasındaki kolektifleştirme, açlık ve siyasi temizlemeler, 2. Dünya Savaşı Tatar Türkleri arasında büyük bir kayba yol açmıştır (Şahin, 2002: 311). Art arda meydana gelen dünya savaşları, Ekim Devrimi, Rus İç Savaşı gibi faciaları yaşayan Rusya halkı, 1920'lerin başındaki kuraklık ve salgın hastalıklardan çok kötü etkilenmiştir. Özel teşebbüsün merkezin kontrolüne alınmasıyla devlet ekonomik faaliyetleri düzenleyememiş, ekonomi durma noktasına gelmiştir. "Savaş Komünizmi" gereği üretime el konulmasıyla ekilen arazilerin oranı %62'ye, üretimdeki verimlilik de %37'ye düşmüş, baş gösteren açlık, kıtlık sonucunda pek çok yerde isyan ve protestolar olmuştur (Resulzade 2018: 59). Meselâ 1920-21 yıllarında Sovyetlerin uyguladığı yanlış tarım politikası ve buna bağlı olarak ortaya çıkan açlık felaketi neticesinde Tataristan'da toplam 400 bin kişi (224 bin erkek, 176 bin kadın) açlıktan ölmüştür (Tagirov, 2007: 210).

1921 yılında İdil bölgesindeki açlık felaketinin ortaya çıkmasıyla Moskova'da bir grup Tatar aydın tarafından "Kahtzedeler Umumi Yardım Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyetin amacı bu felakete maruz kalanlara yardım toplamak, Hindistan, Mısır, Türkiye, İran, Afganistan vd. Müslüman ülkelerden yardım istemek, gelecek gıda yardımını bu bölgeye taşımaktır. Bu maksatla Stalin'e müracaat edilmiş ancak Stalin buna karşı çıkmış ve engel olmuştur (Resulzade 2018: 71-74).

Tataristan'da 2. Dünya Savaşında ölen insanların anısına çıkarılan Xetir Kitabı (Anma Kitabı) 28 cilt olarak yayımlanmış ve bu eserde savaşa giden insanların akıbetlerine yer verilmiştir. Buna göre, Tataristan'dan 700 bin civarında insan 2. Dünya Savaşına katılmış ve 350 bini geri dönmemiştir. Yani savaşa katılan her iki kişiden biri ölmüştür. Bu sayı savaş başlamadan önce Tataristan nüfu-

sunun %11'ine tekabül etmektedir². II. Dünya Savaşında başta Musa Celil, Fatih Kerim, Nur Bayan, Abdulla Aliş olmak üzere otuzdan fazla Tatar yazar ve şairi de ölmüştür (Buran ve Alkaya 2021, 256).

Kısacası Kazan Hanlığı'nın işgalinden sonra nüfus dengesi sürekli Ruslar lehine değişmiş, tarihî süreç içerisinde Tatarlar hep azalırken Rusların sayısı artmıştır. Öyle ki, bu süreç Kazan'ın işgalinden sonra, 460 yıldır devam etmektedir. Kazan Hanlığı işgal edildiğinde hem Tatarların hem de Rusların nüfusu yedişer milyon iken, bugün Ruslar 115 milyon, Tatarlar ise 5 milyon civarındadır. Rus âlim Lev Gumilev: "Her iki Rus'tan biri, Hristiyanlaştırılmış Tatar neslindedir" diyerek bu duruma dikkat çekmiştir³.

Tataristan'da Repressiya Uygulamaları ve Tatarlar

Repressiya dönemi Rusya'nın dolayısıyla da Tatarların en korkunç dönemlerinden biridir. Sovyetler Birliği'nde yalnızca 1930 ila 1950 yılları arasında birçok halk, topluluk ve kişi buldukları yerlerden sürülerek ülkenin başka bölgelerinde, zor şartlarda yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Bu sürgünler, ilk defa, 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu (YSP) tarafından çıkarılan kararname ile toprak sahibi zengin köylülere uygulanmıştır. 1931'den 1933'e kadar toplam olarak 1.317.000 kişi buldukları yerden çıkarılmıştır. Sadece 1937-38 yılları arasında Sovyetler Birliğinde 1.500.000 insan, siyasi baskıya maruz kalmıştır. Bunlardan 1.344.500 kişi hüküm giymiş, 681.692 kişi de haksız yere kurşuna dizilmiştir (Xayrullin vd., 2000: 70). 1937-38 yıllarında "Repressiya" adı verilen siyasi temizlemeler esnasında resmi rakamlara göre sadece Tataristan'da 11.806 kişi kovuşturmaya tabi tutulmuş 5736 kişi ölüm cezasına çarptırılmış ve öldürülmüştür. 5362 kişi ise çalışma kamplarına sürgüne gönderilmiştir (Xayrullin vd., 2000: 70).

Stalin döneminin baskı ve zulmünden, Sovyetler Birliği'nde yaşayıp da etkilenmeyen halk yoktur. Sadece 1 Ocak 1939 tarihi itibarıyla, yalnız esir kamplarında 1.317.195 tutuklu bulunmaktadır. Bunlardan 830.491'i Rus, 181.905'i Ukraynalı, 44.785'i Beyaz Rus, 24.894'ü Tatar, 24.499'u Özbek, 19.758'i Yahudi, 18.572'si Alman, 17.123'ü Kazak, 16.860'ı Leh, 11.723'ü Gürcü, 11.604'ü Ermeni, 9.352'si Türkmen, 4.874'ü Başkurt, 4.347'si Tacik ve 96.948'i de diğer milliyetlere mensuptur. Bunlar arasında 70 yaşındaki kadın ve erkeklerden tutun, genç kız ve erkeklere hatta çocuklara kadar herkes vardır (Veliyev 1996: 6). Görüldüğü üzere SSCB'de repressiyaya maruz kalan halklar arasında sayı bakımından Tatarlar dördüncü sıradadır. Aynı zamanda Türk toplulukları içinde de ilk sırada yer almaktadırlar.

2 (<https://tatar-inform.tatar/news/h-ter-kitaby-b-ek-vatan-sugyshynda-lak-bulgan-350-me-kes-hene-isemen-m-gel-shterde>).

3 (protatar.narod.ru)

Tataristan'da 2000 yılından itibaren yayımlanan ve toplamda 27 cilde ulaşan *Politik Repressiya Korbannarı* (Siyasi Repressiya Kurbanları) adlı eserin 18 cildinde repressiyaya maruz kalan insanların isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. 18 ciltte yer alan toplam insan sayısı 50.537'dir (<http://nkamsk-rt.ru/news/sh%D3%99%D2%BB%D3%99r-%D2%BB%D3%99m-bez/onyityirga-yuktyir-hakyibyiz-1524040758>). Elbette bu sayı şimdilik tespit edilen rakamdır. Daha fazla olduğuna şüphe yoktur.

Stalin'in en güvendiği adamlarından ve o dönem Devlet Güvenlik Bakanı olan Beriya, 1953'te yargılanırken 1938'de Stalin'e sunduğu bir raporda 1936-1938 yılları arasındaki tasfiye ve öldürülmelerle ilgili olarak şunları söylemiştir:

Bugün benim hakkımda hüküm veren Voroşilov ile Serov'un 1936'dan 1938'e kadar orduda yaptığı temizlik çok sayıda insanın hayatına mal olmuştu: 6 SSCB mareşalinden 4'ü, 16 orgeneralden 14'ü, 8 oramiralin hepsi, 67 korgeneralin 60'ı, 199 tümen komutanının 136'sı vs. 20.000'den fazla komiser, İspanya İç Harbine katılan bütün subaylar ve tugayların bütünü bertaraf edildiler. Şüpheli unsurlar hakkındaki dosyalarda şehirlilerin yarısından fazlasıyla hemen hemen bütün aydınlar vardı. Ülke halkının yüzde 5'inden fazlası o temizlik yıllarında tevkif edildi. Ortalama olarak her iki aileden biri bir mensubunu kaybetti. NKVD kayıtlarına göre bakan olduğum 1938 yılında yedi milyondan fazla insan hapisanelerde ve çalışma kamplarındaydı. Tahminlerimize göre 1936 ile 1938 yılları arasında sadece kamplarda takriben iki milyon insan ya idam edilmiş ya da tabii bir ölümle ölmüştü. 1938'in Aralık'ında Politbüro'ya, hükümete ve merkez komite plenumuna bu bilgileri verdim (Kolendic 1994: 149-150).

Repressiyayı gerçekleştirenlerin bile yaklaşık bir sayı verdiği, her iki aileden birinin bir mensubunu kaybettiği, ülke halkının yüzde 5'inin tutuklandığı, sadece iki yıl içinde (1936-1938) iki milyon insanın öldürüldüğü, yedi milyondan fazla insanın hapisanelerde ve çalışma kamplarında tutulduğu dikkate alındığında repressiya döneminin ne kadar korkunç olduğu hakkında bir fikir edinilebilir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Sovyet devletinin izlediği sürgün politikası sonucunda, toplam olarak 3.332.580 kişi yaşadığı topraklardan çıkarılmıştır. 1948-49 yıllarında bu sayı, ölüm, sürgün cezasının kaldırılması gibi sebeplerle 2.275.900 kişiye inmiştir. Tüm Sovyetler Birliği'nde, resmî rakamlara göre 10 milyon insan feci şekilde öldürülmüştür⁴. Ancak doğrudan ve dolaylı olarak Sovyetler Birliği'nde öldürülen insan sayısının bu rakamdan çok fazla, bir tespite göre 46.6 milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bunların dört milyonu Lenin, 42.6 milyonu da Stalin döneminde ölmüştür (Buran, 2011: 59).

4 Tataristan'da yayımlanan, *Tataristan'da Seyasi Repressiya Korbannarının Xetir Kitabı*'nda (Kazan, 2000) bu sayı verilmektedir. Ancak çeşitli kaynaklarda bu dönem içinde öldürülen insanların sayısının çok daha fazla olduğu belirtilmektedir.

Repressiya döneminde hem Tatarlar, hem diğer Türk boyları daha doğrusu SSCB içinde yaşayan her topluluğa mensup insanlar bir şekilde baskıya uğramıştır. Rusya'nın tarih sahnesine çıkmasından itibaren yayılmacı siyaseti ve üstünlük anlayışı çerçevesinde dünyaya düzen verme uğrunda kaybettiği ve yok ettiği insan varlığı dikkate alındığında kendileri açısından belki bu durum ve insan sayısı normal kabul edilebilir. Ancak, ateş düştüğü yeri yakar misali repressiyaya uğrayan halklar, bireysel olarak baskıya uğrayan insanlar ve aileleri için korkunç bir durumdur.

Rusya tarihinde Korkunç İvan (1530-1584), Deli Petro (1672-1725) ve Çariçe II. Katerina'nın (1729-1796) özel bir yeri ve rolü vardır. İdealist yapılarıyla devlet içinde birliği sağlayarak merkezi hâkimiyeti güçlendirmişler, gerek içeride gerek dışarıda Rusya'nın kuvvetlenip büyümesini sağlayarak dünya ölçüğünde büyük bir imparatorluk haline getirmişlerdir. 1547 yılında ilk Rus çarı unvanıyla tahta çıkan İvan, Rusya'da tam bir terör rejimi kurmuş ve 20 yıl zalimce ülkeyi idare etmiştir. Kendisine karşı tehlike veya hain olarak gördüğü Rus aristokrasisini büyük ölçüde ortadan kaldırmış, işgal ettiği yerlerdeki halkı kadın, yaşlı, çocuk demeden kılıçtan geçirmiş, halkının her tabakasını dehşet içinde yaşatıp on binlerce insanın canına ve malına kıymış ve bundan dolayı da Korkunç İvan olarak adlandırılmıştır. Kan dökmekten ve başkalarının acılarından zevk alan İvan, çocukken kedi ve köpek yavrularını, kuşları eziyet ederek öldürmekten hoşlanır, insanların üzerine köpekler salarak koşuşmalarından zevk almış. En yakınlarına bile tahammülü olmayıp 1582'de küçük bir itiraza tahammül edemeyerek elindeki asa ile büyük oğlu İvan'ın şakağına vurarak ölümüne sebep olmuştur (Kurat 2020: 160-188)

Rusya tarihinde rolü ve yeri büyük olan bir diğer çar da I. Petro'dur. Rusya İmparatorluğu Petro'nun devrinde (1682-1725) oluşmuştur (Devlet 2020: 77). Petro, Rusya'yı, eski zihniyetinden kurtarıp modern ve güçlü bir Rusya meydana getirmiştir. Bilhassa Avrupa'nın tekniğini ve yaşam tarzını ülkesine taşımış bunu yaparken de gayet sert ve barbarca usullere başvurmuştur. Cehalet, hunharlık, gibi pek çok kusurlarına rağmen Rusya, Avrupa'nın büyük devletleri arasında yer almış ve uluslararası arenada belirleyici bir konuma sahip olmuştur. Karakteri ve faaliyetleri bakımından Korkunç İvan'ı andırdığı için Ruslar tarafından "büyük" lakabıyla adlandırılrsa da Osmanlı literatüründe Deli Petro diye adlandırılmıştır. Oldukça zalim bir çar olan Petro, tasvip etmediği bir evlilik yapan ve sonra kendisinden korktuğu için Alman imparatoru VI. Karl'a sığınan oğlu Aleksey'i Moskova'ya getirttikten sonra tutuklamış ve Aleksey sorgu esnasında işkencelere dayanamayarak ölmüştür. Petro da Korkunç İvan gibi oğlunu öldürmekten çekinmemiştir (Kurat 2020: 288-291).

Küçük bir Alman prensinin kızı iken tesadüfen Rusya gibi bir imparatorluğun başına geçen Katerina, Rusya tarihinde önemli rol oynayan ve Rusya'yı güçlendirip büyüten bir başka kişidir. Siyaset anlayışı bakımından Deli Petro'yu andıran Katerina, önceleri insani ve yumuşak bir idare tarzını benimsemiş olsa da sonradan tam baskıcı bir rejim kurmuş, her türlü yeni fikir ve hareketlerin düşmanı kesilmiştir (Kurat 2020: 312-313).

Repressiya döneminin baş aktörü Stalin'i ve yönetiminin uyguladığı vahşeti değerlendirirken Rusya tarihindeki çarları, yönetim anlayışını, Rus ahlak ve geleneğini dikkate almak gerekir. Stalin de yukarıda bahsedilen çarların ve yönetim kültürünün çok uzağında olmayan bir kişiliktir. Mesela, Rus çarlarından Korkunç İvan'ı ve siyasetini Stalin kendisine örnek almıştır. Bir devletin ancak dehşet ve yıldırma metotlarıyla kurulabileceğine, bir devlet adamının kullanacağı en etkili yolun terör olduğuna inanmıştır. Devlet içindeki kuvvetleri bir merkez etrafında toplamak gerekir, tarihi yazarlar sıradan halk kitlesi değil inkılapçı azınlıktır. Bu azınlık planı hazırlar ve kitleyi plana uymaya zorlar düşüncesine sahip olan Stalin için İvan büyük bir inkılapçıdır. Stalin ayrıca Bolşevik düzenin tesisi için kitlesel terörün önemini ve gerekliliğini vurgular. Demokrasiden nefret eden ve diktatörlüğe sempatiyle yaklaşan Stalin, Resulzade'ye anlattığı bir hatırasında "Beyazlar"la mücadele sırasında İdil Nehri boyundaki bir geminin yükünü boşaltmak icap etmiş ancak sahildeki işçiler çalışmak istememişler. Stalin derhal işçi grubunun içindeki yirmi kişiyi kurşuna dizdirmiş ve geminin boşaltılmasını sağlamıştır. Bunu iftiharla anlatan Stalin, İngilizlere olan nefretinden bahsederken de "Benim vicdanımda 59 İngiliz'in kanı vardır. Bunları bizzat kendi ellerimle öldürdüm" (Resulzade 2018: 40-46) demiştir.

Stalin'in aile hayatı oldukça karmaşık ve acı olaylarla doludur. İvan ve Petro gibi o da ailesine, çocuklarına çok sert davranmış, büyük acılar yaşatmıştır. Stalin ikinci eşi olan Nadejda Alliluyeva, Stalin'in kendi akrabalarının da içinde olduğu siyasi rakiplerini tutuklayıp tasfiye etmesini ve diktatörce yöntemlerini protesto etmiş ve şiddetli çatışmalar yaşamışlardır. Muhtemelen Stalin'in emriyle (veya kendisi tarafından) 32 yaşındayken kafasından kurşunlanmış olarak bulunmuştur. Stalin'in ilk eşi Yekaterina (Ketevan) Svanidze'den olan büyük oğlu Yakov (Yaşa) babası Stalin'le sürekli çatışmış, onun sözlü ve fiziksel şiddetine maruz kalmıştır. Yakov, böyle bir tartışmalarından sonra silahla intihara teşebbüs etmiş ancak ölmemiştir. 2. Dünya Savaşında Almanlara esir düşmüş, Stalin Almanların Yakov'u esir takasında kullanmalarını reddetmiş ve Yakov 1943 yılında esaretteyken öldürülmüştür.

Stalin, evliliklerini tasvip etmediği Yakov'un eşi Yahudi asıllı Yulia Meltzer'i de 1952'de tutuklatmış, Sibiryaya nakledilirken de öldürtmüştür. Yakov ve Yu-

lia'nın tek kızları olan Galina Cugaşvili'den anne babasının akıbetleri saklanmış, dedesi Stalin'in ölümünden sonra 18 yaşındayken her ikisinin akıbetini öğrenince kimlik, diploma gibi tüm evrakını imha ettikten sonra esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Stalin'in ikinci eşi Nadejda Alliluyeva'dan doğan oğlu Vassiliy Cugaşvili de annesinin korkunç ölümüne şahit olup sorunlu bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiş, Stalin'le pek anlaşmamış, büyük problemlere ve ordu içinde karışıklıklara sebep olmuş, Stalin'in ölümünden sonra ordu içindeki disiplinsiz davranışları ve kimi subayların mağdur edilmesine yol açıp partiyi ve hükümeti zor durumda bıraktığı için 8 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapis cezasını tamamlamadan Gürcistan'a gitmiş, kimi yasal olmayan faaliyetlerde bulunmuştur. Alkolik ve dengesiz Vassiliy, 3 Mart 1962'de 40 yaşındayken Gürcistan'ın dağlarında ücra bir handa ölü olarak bulunmuştur (Kolendiç 1994: 49-89).

Stalin, Rusya'nın hızla sanayileşmesine hizmet eden bir toplum ve devlet düzeni inşa ederken tek yetkili bir diktatör olarak baskın bir polis rejimi kurmuş, bu gelişmeyi gerçekleştirebilmek için de Sovyetler Birliği toprakları içinde yaşayan halklardan ve geniş köylü nüfusundan yeni bir işçi, köle ve sömürge sistemi oluşturmuştur (Görgen 2021: 229). Avrupa'nın kapitalist devletleri kendi gelişimlerini sömürgelerinden hammadde ve iş gücü sağlayarak yaparken Bolşevikler ise bu devletlerden çok geri kalan Rusya'yı kalkındırmak için iç kolonizasyondan istifade etmişler (Resulzade 2018: 48-49), herkesi bir işçi/köle olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Repressiya döneminde ölümden kurtulan milyonlarca insan sürgüne, çalışma kamplarına gönderilmiş, önemli bir kısmı çalışma şartlarına dayanamayarak hayatını kaybetmiş veya sağlığından olmuştur. 25 Ağustos 1938 tarihindeki bir toplantıda Stalin, bu tutukluları bedava insan gücü olarak değerlendirmiş ve kamplarda kalarak çalışmaya devam ettirilmelerinin gerekliliğine işaret ederek bu durumu "gönüllü-zorunlu alıkoyma" olarak adlandırmıştır (Ercilasun 2007: 132). Dolayısıyla Stalin de öncülleri gibi ailesini bile yok edecek kadar kan dökücü ve zalimdir. Kendi otoritesini ve anlayışını hâkim kılmak için hiçbir vahşetten kaçınmamıştır. Hatta, Lenin'in artık hasta olup devlet işlerini yürütemediği ve ölümünden sonra partiye verilmek üzere yazdığı 4 Ocak 1923 tarihli vasiyetinde "Stalin çok kabadır, kendi içimizde ve biz komunistler arasındaki münasebetlerde tahammül edilen bu hataya genel sekreterlik fonksiyonunda müsamaha edilemez. Bu sebepten yoldaşlara Stalin'i bu görevden nasıl alacaklarını ve yerine yoldaş Stalin'den her bakımdan sadece bir avantaj farkı olan yani daha müsamahakâr, daha sadık, daha kibar ve yoldaşlara karşı daha dikkatli, daha az huysuz vesaire olan birini getirmelerini tavsiye ederim" (Kolendiç 1994: 154-155) diyerek Stalin tehlikesine karşı arkadaşlarını uyarmıştır.

Repressiyaya İçin Yapılan Plan ve Hazırlıklar

Repressiya dönemi uygulamaları doğal süreci içerisinde gelişen bir durum olmaktan ziyade bizzat önceden alt yapısı hazırlanan planlı bir vahşettir. Repressiyanın baş aktörü Stalin, bu tasfiye sürecine etkin olarak katılmış ve bizzat rol almıştır. Kaç insanın tutuklanacağı, sürgüne gönderileceği, öldürüleceği önceden planlanmıştır. Mesela, NKVD başkanı Nikolay Yejev'un Stalin tarafından imzalanan 2 Temmuz 1937 tarihli ve 00447 numaralı emrine göre dört ay içinde 268.950 kişi tutuklanacak, bunların 79.950'si derhal öldürülecektir. Stalin'in Yejev'a "Eğer düşmanlarını dehşete düşürmek istiyorsan, arkadaşlarının kellesini uçurmakla işe başla" (Ercilasun 2007: 128) sözü öncelikle aydınları içine alan bu tasfiye sürecinin ve karar vericilerinin planlı vahşetini yansıtır. 1944 yılında sorgu yargıcu Mirinenko'nun, Babiç adlı tutukluya söylediği "*Soruşturma ve yargılama formalitedir, akıbetinizi değiştiremez onlar. Akıbetiniz önceden tayin edilmiş bulunuyor. Eğer suçsuz iseniz bile, kurşuna dizilmeniz gerekiyorsa, dizileceksiniz. Eğer temize çıkmanız gerekse, istediğiniz kadar suçlu olun, yine bırakırlar*" (Soljenitsin 1974: 131-132) sözler; "Adam bulunsun, dava yaratılır" anlayışıyla hareket eden düzmece, hukuksuz, mantıksız, acımasız repressiya sürecinin gerçeği ve özetidir.

Otuzlu yıllarda repressiyaların kendine göre bazı kuralları vardır. En ilkin herhangi bir gazetede ilgili kişi hakkında acımasız ve kışkırtıcı bir makale yayımlanır. Ardından bu makaleden hareketle kişi için harekete geçilir. Önce, kurban edilecek kişiyi partiden ya da Komsomol'dan (Genç Komünistler Birliği) atarlar, ardından işinden kovulur. Devamında bu kişi sessizce ortadan kaybolur. Eserleri basılmaz, besteleri, şarkıları söylenmez, ismi edebiyat tarihinden çıkarılır (Mostafin 2009: 15).

Baskı altına alınacak kişi hakkında tezvıratta bulunacak kişi pek uzaktan biri değildir. Bazen işyerinden arkadaşı, tanıdığı hatta eşi, çocuğu bile olabilmektedir. Stalin döneminde ihbarların sayısı çok fazladır. Her şeyden önce insanlar kendilerini korumak ve sisteme bağlılıklarını ispatlamak için bir başkasını ihbar etmek durumunda kalmışlar ve muhbirlik mekanizması aile üyelerinin birbirlerini ihbar ettiği bir noktaya gelmiştir. Kişiler ihbarlardan korunma yolu olarak susmayı, sessiz kalmayı, herhangi bir konuda konuşmama alışkanlık edinmişlerdir. Artan baskılar karşısında susmak da sorunlu dış dünyayla baş etmenin ve bireyin kendini koruma çabasının en basit yolu olmuştur. Herkes birbirinden şüphelendiği için Sovyet vatandaşları konuşmamış, duygularını bastırıp susmuştur (Dilek 2019: 49-50).

Mesela, önce 1938 yılından 1941 yılına kadar repressiyaya maruz kalan ve ardından da 2. Dünya Savaşına katılmak üzere cepheye gönderilip 1945 yılında savaşta ölümlü belirtilen plana göre mağdur olmuş biridir. O dönem, *Yeş Le-*

ninçi gazetesi ve *Pioner Kalemî* dergisinin başyazarı Lebib Gıylmi (29 Mart 1937'de Devlet Güvenlik Teşkilatına yazdığı dilekçesinde Tataristan Yazarlar Birliği üyesi Kavi Necmi, Gomer Tolımbay, Galımcıan Nıgmeti, Gomer Gali gibi 15 yazarı devrim karşıtı oldukları gerekçesiyle şikâyet eden L. Gıylmi'nin kendisi de daha sonra ağır bir şekilde repressiyaya maruz kalacaktır) 1937 yılında *Kızıl Tatarstan* gazetesinin 29 Mart tarihli makalesinde Fatih Kerim'i "yabancı unsur" yani halk düşmanı, Sovyet'e/rejime karşı tahrik edici kişi ilan eder. Ayrıca Fatih Kerim'in geçmişini sakladığını, molla çocuğu olduğu halde bunu gizleyip usulsüzlükle Komsomol'a girdiğini, eserlerinde Komsomol'a, SSC-B'ye iftiralarda bulunduğunu, en kötüsü de Rus şairi, Troçkici Pavel Vasilyev ile bağlantısı olduğunu yazar. Lebib Gıylmi'nin yazısından sonra süreç planlandığı şekilde işlemeye başlar. Fatih Kerim, önce Komsomol'dan ardından işinden çıkarılır, sonra da 3 Ocak 1938'de 29 yaşında iken tutuklanır. "Milliyetçi", "pantürkist", "burjuva taraftarı", "Troçkicilerle bağlantılı kişi", "askerî Devrim karşıtı Troçkiciler Örgütü üyeliği" gibi asılsız suçlamalara maruz kalır (Mostafin 2009: 15-17). Yine Tatar yazar, Fethi Burnaş'ın Sultangaliyecilerle iş birliği yaptığı suçlamasıyla partiden atılmasına ve gözden düşmesine sebep olan şikâyet dilekçesi eşi Fatima İlskaya tarafından yazılmıştır (Mostafin 2009: 30).

24 yaşındayken 1937 yılında tutuklanan Tatar yazar, şair, gazeteci Söbbux Refiykov'u üç kez art arda Komsomol'dan çıkarırlar, sonra "zengin köylü çocuğu", "tüccar tohumu" diye suçlarlar. Orta halli bir köylü çocuğu olduğunu ispat edince Troçkicilerle, halk düşmanlarıyla bağlantılı olmakla suçlanır. Bunlardan bir şey çıkmayınca son olarak Galımcıan İbrahimov'un 50. yaş dönümü kutlaması için hazırlanan metne imza attığı için soruşturma geçirir, işten atılır, Troçkici, terör örgütü mensubu, Sovyet karşıtlığı gibi pek çok asılsız suçlamayla tutuklanıp hapse atılır. Beş dakika süren mahkeme sonucunda 10 yıl hapse mahkûm edilir ve toplama kampına gönderilir. 1947 yılında cezasını tamamlar ancak tekrar eski suçlamalar gündeme getirilerek cezası 5 yıl uzatılır. 1951 yılında yine mahkemeye çıkarılır ve bu kez de ömür boyu sürgün cezası alır. Hayatının 20 yılını işkencelere maruz kalarak hapis ve sürgünde geçiren Söbbux Refiykov ancak 1957 yılında serbest kalır ve Kazan'a döner (Mostafin 2009: 35-37).

1937 yılında karşı devrimci milliyetçi örgüt üyeliği, Turancılık, halk düşmanlığı gibi suçlamalarla tutuklanan Tatar şair ve yazar İbrahim Salahov, uzun süreli işkencelerden sonra 10 yıl hapis ve 5 yıl bütün vatandaşlık haklarından mahrum edilme cezasına çarptırılır. Salahov, hapishane ve sürgünde yaşadıklarını, repressiya döneminin korkunç vahşetini otobiyografik romanı *Kolıma Hikâyeleri*'nde anlatır. Salahov, 1937 yılında 50. sanat yılı dolayısıyla ünlü Tatar edibi Galımcıan İbrahimov'a yazılan kutlama mektubuna imza attığı için

Galimcan Möhemmetşin, Lebib Gilymi, Söbbuh Refikov, Kasıym Şeyhetdinov gibi pek çok ediple birlikte mağdur edilmiştir. Salahov'un eserinde halk düşmanı, devrim karşıtı yaftasıyla tutuklanma sebebini de öğreniriz. Salahov, üniversitede okurken Zeytune adlı bir kızla konuşmaktadır. İkilinin Fazıl diye bir arkadaşları olup Fazıl'ın da Zeytune'de gözü vardır. Salahov tutuklandıktan sonra sorgu sırasında hakkındaki isimsiz ihbarları gösterirler ve ihbar sahibinin Fazıl olduğunu el yazısından anlar. Fazıl, ihbar mektuplarında İ. Salahov'un halk düşmanı, karşı devrim örgütüne üye olduğunu, kendisini de bu örgüte katılmaya davet ettiği gibi iftiralarda bulunmuştur (Salahov 2013: 94). İşin acı tarafı daha sonra Fazıl, Zeytune ile evlenmiş; İ. Salahov ise 10 yıl sürgünde, hapishanelerde büyük acılar çekip maden ocağında meydana gelen göçük sonrasında sol ayağını kaybederek 1947 yılında cezasını tamamlayabilmiştir.

Önceden baskı altına alınması düşünülen pek çok şair ve yazar aynı akıbeta uğramıştır. Yine, aynı dönemde Töxvet Çinekey "diniye nezareti, birahane, loto, nafaka ve çerçöp şairi olma", Kerim Tinçurin "millî demokrasi taraftarı, eski örf adetleri, halk oyunlarını idealize etme"; Şamil Usmanov "sadece Tatar komiserlerine itibar edip öne çıkarma", Galimcan İbrahimov Ademner hikâyesinde "köyü şehre karşı koyma", proleter şair Mansur Krımov "küçük burjuva görüşlerinden arınmama" gibi suçlamalar ve karalamalarla dönemin matbuatında etiketlenerek hedef haline getirilmişlerdir (Mostafin ve Davutov 1997: 138).

Tutukluluk Süresince Uygulanan Baskı ve İşkenceler

Sovyet birimleri tarafından düzmece suçlamalarla, birilerine yazdırılan şikâyet dilekçeleriyle, yalancı şahitlerin tanıklığıyla gözaltına alınan kişiler, mahkemeye çıkarılana kadar tutukluluk süreleri içinde çok büyük maddi ve manevi işkencelere uğrarlar. Tutuklanan kişinin mesleği, sosyal statüsü, cinsiyeti, toplumdaki ünü, yeri, saygınlığı, topluma ve ülkeye katkısı asla dikkate alınmaz. Bu aydın, saygın, ince ruhlu insanlar, acımasız ve kaba soruşturmacıların her türlü vahşetine maruz kalırlar. Haklarında hazırlanan ve kendilerini ölüme, toplama kampına, sürgüne gönderecek olan düzmece belgeleri imzalamaları için akıl almaz işkencelerle karşı karşıya kalırlar. Aç ve uykusuz bırakma, saatlerce duvara dayayarak ayakta tutma, soğuk hücreye atma, bel hizasına kadar soğuk suda tutma, dayanılmaz derecede sıcak hamamda bekletme, şiddetli darp, çıırılçılak soyup yere yatırarak cinsel organına basma, eşi ve çocuklarını tutuklama tehdidi vd⁵. Bu işkenceler öyle şiddetli ve uzun-

5 Soljenitsin repressiya döneminin akıl almaz işkencelerini anlattığı "Gulag Takım Adaları 1918-1956" adlı ünlü eserinde maddi ve manevi en ağır işkence türlerini (Gece ansızın sorgulama, uykusuz bırakma, aç bırakma, aile ile tehdit edilme, yoğun işiğe maruz bırakılma, dişlerin sökülmesi, tırnakların çekilmesi, belkemiğinin kırılması, aşırı sıcak ve soğuğa terkedilme, saatlerce ayakta tutulma, şiddetli dövülme vd.) 31 başlık altında anlatır (Soljenitsin, 1974: 97-108).

dur ki bir süre sonra tutuklanan kişi sırf bu işkenceden kurtulmak için ya da akli melekelerini yitirir duruma geldiği için ilgili belgeleri imzalamak zorunda kalır. Bazıları da işkencenin sona ermesi için şimdilik imzalayıp mahkeme esnasında reddederim diye düşünür. Ancak üçer beşer dakika süren mahkemelerde kimse bunu dikkate almaz ve imzaladıkları belgeler dikkate alınarak cezaya çarptırılırlar. Zira, repressiyacıların haklarında önceden mahkûm etmek için karar verdikleri kişilerin suçlarını kabul etmesi mecburiyeti yoktur. Suçlama evrakını, gerektiğinde mahkeme heyeti bizzat kendisi doldurur, dilediği gibi değiştirir, tahrif eder, abartır (Galiullin 1998: 649). Tutukluluk sırasında belgeleri imzalamamakta direnen pek çok kişi işkencenin şiddetine dayanamayarak can vermiştir.

Repressiya döneminde tutuklanan ve işkencelere dayanamayarak hayatını kaybeden en önemli Tatarlardan biri de ünlü yazar, bilim adamı, devlet adamı Galimcan İbrahimov'dur. Verem hastalığı sebebiyle Kırım'ın Yalta şehrinde tedavi gören G. İbrahimov, 1927 yılında tutuklanarak Kazan'a getirilmiş 11 yıl büyük maddi ve manevi işkence görerek 21 Ocak 1938'de hapishanede ölmüştür. Tutukluyken tedavi olamadığı için zayıflamış, benzi sararmış, gözleri içe çökmüş, tek kelime konuşamayacak kadar halsizleşmiş, tanınmaz hale gelmiştir. Hapishane görevlileri kendisine çok kaba davranmışlardır. Tutuklama sırasında tüm eşyalarını, kıymetli el yazısı eserlerini yırtıp yerlere fırlatmışlar, evin altını üstüne getirerek suç unsuru aramışlar, bulamayınca da çuvallara doldurup kendisiyle birlikte götürmüşlerdir. Sorgulaması da çok ağır geçmiştir. Hasta olduğu halde doktor çağırmamışlar, aç bırakmışlardır. Kendi doldurdukları düzmece belgeleri imzalamaya çalışmışlar ancak imzalamamıştır. G. İbrahimov'un durumu ağırlaşmış, titremeye başlamıştır. Birkaç gündür yemek de yiyemeyen G. İbrahimov için koğuştaki arkadaşları kapıyı yumruklayarak doktor ve yardım istemişler ancak sonuç alamamışlardır. Neticede bu büyük edip orada can vermiş, görevliler cesedini alıp götürmüşlerdir (Mostafin 2009: 133-135).

G. İbrahimov gibi pek çok Tatar aydını aynı maddi ve manevi işkencelere duçar olmuştur. Tatar şair Galim Mõhemitşin, üzerine atılı suçları içeren belgeleri imzalaması için aylarca hücrede tutulur, dövülür, saatlerce uykusuz ve aç bırakılır ve en sonunda kendinden geçmiş bir halde belgeleri imzalamak zorunda kalır. Mahkemede belgelerin kendisine zorla ve işkenceyle imzalatıldığını söyleyerek suçlamaları reddeder. Ancak dikkate almazlar ve maalesef bu genç ve yetenekli şair ölüm cezasına çarptırılır, 10 Mayıs 1938'de Çirik Göl Hapishanesinin bodrumunda kurşuna dizilir (Mostafin 2009: 38-39).

1935 yılından itibaren gözden düşen, eserleri basılmayan, işinden kovulan ve 18 Kasım 1940 yılında tutuklanan Tatar edebiyatının en büyük şairlerinden

biri olan Hasan Tufan, repressiya sürecini en ağır geçiren insanlardan biridir. Hapishane, toplama kampı ve son olarak da ömür boyu Sibiryaya sürgün edilen şair, çok büyük sıkıntılar çektikten sonra ancak Stalin'in ölümüyle 16 yıl sonra 1956'da özgürlüğüne kavuşur ve Kazan'a döner. Yukarıda bahsedilen diğer kişilerin uğradığı işkencelerin tamamına uğrayan şair, üzerine atılı suçların hiçbirini imzalamaz. Hasan Tufan'ın suçlandığı konulardan biri de "eserlerinde düşman ideolojine yer verilmesi"dir. Uğradığı pek çok maddi işkenceye rağmen en ağırına giden suçlama bu olmuştur. Sonraları kendisine yöneltilen "İşkenceye, fiziksel şiddete başvurdular mı?" sorusuna şöyle cevap vermiştir: *"Fiziksel işkence nedir ki! En ağırı, manevi işkencedir. Soruşturmacıların tüm amacı, insani değerlerini, onurunu yok etmek, iradeni kırmak. Bir kez kırdılar mı, elinde oyuncak oluyorsun, ne istese yazdırıyor ve imzalatıyorlar"*. Dolayısıyla Hasan Tufan için en ağırı onun demokratik fikirlere dayanan iyi niyetiyle, inancıyla alay edilmesi ve yok sayılması olmuştur (Mostafin 2009: 46).

Tanınmış Tatar yazarı Şamil Usmanov, önce Sultangaliyev Milliyetçi Teşkilatına üye olmak ve başka suçlamalarla 8 Nisan 1937'de tutuklanır ve 3 Aralık 1937'deki ölümüne kadar üzerine atılı suçlamaları imzalaması için işkenceye maruz kalır. Günlerce bel hizasına kadar soğuk suda tutulur, dövülür, uykusuz ve aç bırakılır. Ancak hiçbir suçlamayı kabul etmeyip belgeleri imzalamaz. Ancak işkenceler dayanılmaz hale gelince belgeleri imzalayacağım diye soruşturmacılardan kalem ister ve eline aldığı kalemi var gücüyle gözüne sokar. O kadar hızlı gözüne saplamıştır ki kalem beynine kadar ulaşır ve böylece oracıkta can verir. Her ne kadar daha sonradan ulaşılan arşiv belgelerinde "3 Aralık 1937 tarihinde sabah saat 7'de aniden vefat etti" (Mostafin 2009: 93) denilse de halk arasında Şamil Usmanov'un kahramanca bu şekilde öldüğüne dair kuvvetli bir inanç vardır. İnsanlık dışı işkence ve uygulamalar, bu büyük Tatar edibini daha 39 yaşındayken hayattan koparmıştır.

Repressiyanın İdeolojik, Siyasi Görüş, Sosyal Statü vb. Ayırmadan Herkese Uygulanması

Halkın her kesimi Repressiya uygulamalarından nasibini almıştır. En üst düzey yöneticilerden, aydınlardan sıradan vatandaşlara kadar her meslek grubu, her tür ideolojik ve siyasi görüşe mensup insanlar, yaşlarına, cinsiyetlerine, sosyal statülerine bakılmaksızın suçlamalara maruz kalmış, tutuklanmış, hapishanelere atılmış, sürgüne ve toplama kamplarına gönderilmiş, öldürülmüştür. Devrim karşıtlığı, milliyetçilik, ajanlık vb. gibi suçlamalarla özellikle repressiyaya uğratılacak kişiler dışında kulaklar, Troçkist veya NEP yanlısı olmakla suçlananlar, partide gözden düşenler, II. Dünya Savaşı'nda esir düşüp kurtulanlar ve daha pek çok kişi aynı insanlık dışı anlayışın ürettiği terörün hışmına uğramış, aynı kaderi yaşamışlardır (Dilek 2019: 29). Bu kişiler için-

de Sovyet devrimine canı gönülden bağlı, Komünist Partisi üyesi, Komsomol üyesi olan ve herhangi bir devrim karşıtlığı bulunmayan insanlar da yer alır.

Bolşevik devrimi için fedakârca savaşmış, mücadele vermiş ülkenin parti komitesi ve genel toplantı üyeleri, Sovyet Yüksek Şurası mensupları, halk komiserleri, bilim adamları, yazarlar, sanatçılar, yaşlı Bolşevikler kısacası herkes halk düşmanı ilan edilmiş, ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Sadece bir kısmı ölüm cezasından kurtulmuş, onlar da on, on beş yıl gibi hapis ve sürgün cezasına çarptırılarak en az beş yıl vatandaşlık haklarından mahrum edilmişlerdir (Salahov, 2013: 124). Stalin ve yönetimi için bunlar arasında bir fark yoktur. Düşünen, üreten, kendi halkına önderlik eden, gelecekte topluma umut olabilecek herkes, birtakım asılsız veya sudan sebeplerle mağdur edilmiştir.

Sovyet birimlerinin suçlamalarının çoğu hayali veya uydurmadır. Mesela pek çok Tatar aydını “Troçkici-Milli Teşkilat”a üye olmak suçlamasına maruz kalmıştır. Bugün böyle bir örgütün olmadığı ve NKVD tarafından uydurulduğu bilinmektedir. NKVD, bu teşkilatın yapısını, yönetici ve üyelerini tutuklanacak kişi sayısını vd. bizzat planlı bir şekilde uydurarak hazırlamış ve yüzlerce Tatar aydınını mağdur etmiştir. Sovyet yönetiminin asıl amacı, Tatar halkının en değerli evlatlarını, aydınlarını bu düzmece plan ve suçlamalarla yok etmek, sindirmek, geleceğini karartmaktır (Mostafin 2009: 141).

Sovyet devrimini komünist ideolojiye yürekten bağlı olan kişilerden biri de Tatar yazar Fethi Burnaş’tır. Burnaş, henüz 20 yaşındayken 1918 yılında RKP (Rusya Komünist Partisi) tarafından Simbir’de çıkan *Kön* gazetesinin başyazarlığına yayın komisyonu başkanlığına getirilir. Gazete sayfalarında Ekim Devrimini savunan Bolşevik ruhlu makaleleri, Simbir zenginlerini, her türlü devrim aleyhtarlarını ifşa eden keskin yazılar, ateşli şiirler, hikâyeler yayımlar. Daha sonra Aklar, Simbir’de isyan edince bunlar tarafından tutuklanır, üç ay hapis yatıp Sibiryaya sürgün edilir, yolda bir fırsatını bulup kaçar. F. Burnaş, Marksizm ideolojisine samimi olarak inansa da, 1937 yılında tutuklanana kadar partinin her türlü emrini yerine getirip bütün görevlerini başarıyla yapsa da yöneticilerin gözüne bir türlü giremez, itilip kakılır. Sonrasında yazdığı eserlerden bilhassa *Tahir-Zühre* eserinden dolayı milliyetçilikle, eski dönemi, zenginleri övmek suçlamasıyla gözden düşer, sağcı, burjuva milliyetçisi diye partiden atılır, karısı Fatima İlskaya’nın Sultangaliyecilerle iş birliği yaptığı, ailelerine yardım ettiği şikâyetiyle ağır günler geçirir, 1937 yılında tutuklanıp 1942 yılında kurşuna dizilinceye kadar her türlü maddi ve manevi işkenceye uğrar (Mostafin 2009: 28-34).

Tüm eserlerinde halk, millet, işçi ve köylü sınıfının çıkarlarını öne çıkaran, devrim idealleri uğrunda mücadele veren, Çarlık devrinden itibaren tüm eserlerinde devrim düşüncelerini yücelten, devrime kadar Çarlık rejimi ta-

rafından hapiste tutulan, polis gözetimi altında tutulan Galimcan İbrahimov da “devrim karşıtlığı” suçlamasıyla 1937 yılında tutuklanır, hakarete, işkenceye uğrar ve 1938 yılında baskı ve işkencelere dayanamayarak ölür (Mostafin 2009: 130-131). Lebig Gıylmi, Seleh Atnagulov, Gomer Tolımbay gibi pek çok şair ve yazar başkalarını devrim karşıtı vb. gerekçelerle suçlamış, yazılarında tenkit etmiş olmakla birlikte daha sonra kendileri de benzeri suçlamalarla tutuklanmış, mağdur edilmişlerdir.

Repressiya döneminde sorgulamayı yürüten, yukarıdan talimat alarak pek çok insanın işkencelerle ölümüne ve mağdur edilmesine sebep olan soruşturmacılar dahi aynı akıbete uğramışlardır. Repressiya sırasında NKVD başkanı olan kitlesel tutuklamalar, işkenceler ve infazlar düzenleyen Nikolay Yejov, daha sonra Stalin’in gözünden düşerek tutuklanır ve 1940 yılında idam edilir. N. Yejov’un tasfiyesinden sonra Tataristan NKVD’sinin üst düzey yetkilileri de tutuklanır ve mağdur ettikleri kurbanları gibi Kazan’daki Çirik Göl bodrumlarında kurşuna dizilirler. Stalin böylece halkı kırdırdığı askeri kadroyu da tasfiye etmiş olur⁶ (Mostafin 2009: 125). Zira, repressiyacılar geride şahit bırakmayı istemezler. Parti/devrim yanlısı olsun olmasın herkesin baskıya uğratılmasının sebebi halkın tamamına gözdağı vermektir. Elbette, baskıya uğrayan, tutuklanan herkes şiddetli bir cezaya çarptırılmamıştır. En ağır ceza olan idamlıkların yanı sıra sadece soruşturmaya uğrayan, bilgisine başvurulmuş insanlar da olmuştur. Böylece, her kim olursa olsun, hiçbir suçu olmasa da en küçük bir şüphe bile olsa bir gün kendisinin de aynı akıbete uğrayacağını düşünen insanlar sindirilmiş ve böylece bu vahşetin karşısında kimse sesini çıkaramamıştır.

Yazarların Eserlerine Yapılan Edebî Analiz Sonucunda Suçlanarak Mağdur Edilmeleri

Repressiyanın suçlamalarının dayanaklarından biri de yazarların eserlerinde devrime karşı unsurlar aranması ve bundan hareketle insanların cezalandırılmasıdır. Bu dönemde yazarlar, yazdıkları eserlerden dolayı suçlanıp cezalandırılmış, ayrıca o topluluk, halk için önemli olan halk hikâyesi, destan türündeki eserlere kısıtlamalar getirilmiş, hatta yasaklanmış ve bu eserler üzerine çalışan bilim adamları da baskıya uğramıştır. Mesela, Türkmenistan’da *Korkut Ata* ve *Köroğlu* gibi destanlar sakıncalı bulunmuş, yazarları hapsedilmiş, Kırgızistan’da üç sosyal bilimler bilgini kovuşturmanın kurbanı olmuş, *Ma-*

6 Stalin dönemi Devlet Emniyet Teşkilatı Bakanı Viktor Abakumov (1894-1954), İçişleri Bakanlığı Kalk Komiserleri Başkomiseri Yakov Agranov (1893-1938), İçişleri Halk Bakanı, gizli polis şefi Genrik Yağoda (1891-1938), Stalin’in yakın arkadaşı ve İçişleri Bakanı Lavrenti Beriya (1899-1953), Politbüro üyesi ve Komünist Enternasyonal başkanı Nikolay Buharin (1888-1938), Bolşevik liderlerden Lev Kamenev (1888-1936), Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Kurulu Başkanı Aleksey Rıkov (1881-1938), Stalin’in yardımcılarında Yan Rudzutak 1887-1938), Maliye Bakanı Grigori Sokolnikov (1888-1939), Askerî lider Mihail Tugayevskiy (1893-1937) gibi pek çok Bolşevik hareketi önderi ve yöneticisi, parti mensubu ya Stalin tarafından ya da Stalin’in ölümünden sonra ortadan kaldırılmıştır (Soljenitsin 1974: 529-543).

nas destanı ile ilgilenen aydınlar takibata uğramış, Kazakların *Koblandı Batır*, Nogayların *Er-Sayın*, Tatarların *Çora Batır*, Özbeklerin *Alpamış* destanları ve onlarla ilgilenen aydınları repressiyaya uğramıştır (Buran 2011: 338-339).

Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminin başlarında Ukraynalı hikâye anlatıcıları *kobzarlar*, bir kongreye davet edilirler. Genç yaşlı, yılların bilgeliğiyle ve insanlara yüzyıllar boyunca umut aşıl原因, uzun kışlarda ve acılı yokluklarda onlara dayanma gücü veren hayat gıdalarıyla; efsaneler, peri masalları, halk hikâyeleri ve hayvan masallarıyla gelirler. Ziyafete davet edilip onurlandırılacaklarını düşünen bu hikâye anlatıcılarının tamamı öldürülür. Hikâye anlatıcısının sesi, yüzyıllar boyunca kelimenin gücünü taşımıştır. Stalin, hikâye anlatıcılarının ülkedeki en etkili ve güçlü insanlar olduğunu anlamıştır. Onların anlattığı geleneksel hikâyelerin Sovyet baskısı, kılığı ve terörü hakkında çağdaş uyarılar içerdiğini, onların halkın sesini temsil ettiğini ve beraberlerindeki hikâyelerin halkın tek umudu olduğunu farkındadır. Sesler susturulduğunda hikâyeler de gidecek ve önünde hiçbir engel kalmayacaktır (Ramsden ve Hollingsworth 2018: 223-224).

1930-1940 yılları arasında, Sovyet ideolojisini ve yönetimini övmeyenler, Sovyet vatandaşı kimliğini (homo-sovyeticus) benimsemeyenler, etnik kimliğine ve kim olduğuna bakılmaksızın acımasızca ortadan kaldırılmış, yok edilmişlerdir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 15 Ağustos 1931 tarihli kararında, yazarların, sanatkârların asıl görevinin partinin politik amaçlarına hizmet olduğu belirtilmiş ve buna uymayan eserlerin sanat eseri sayılmayacağı kamuoyuna duyurulmuştur. Sovyetleştirme uygulamaları sırasında uygulanan baskı ve sindirme politikaları çok yönlü ve çok boyutludur. Bolşevikler, sadece insanları katletmemiş; Rus dili dışındaki dillerle kaleme alınmış, kendilerinin okuyup anlayamadıkları, Arap, Fars ve Türk dilinde yazılmış, özellikle millî kimliklerin önemli kaynakları durumundaki kitap ve el yazmalarını da yok etmişlerdir. Farklı milletlere mensup insanların tarihleriyle, kültür ve kimlikleriyle ilişkilerini koparmak ve geleneksel-tarihî kimliklerinin yerine yeni bir kimlik (homo-sovyeticus) inşa edebilmek için her yolu denemişlerdir. Bu süreçte, ferdî ve anonim ürünler içinde dil, din, tarih ve kültür müştereklerini işaret eden, bu değerleri yücelten eserlere karşı büyük bir savaş başlatılmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, Sovyet yöneticileri, sadece yaşayan insanları zorla bir kalıba sokarak hayal ettikleri insan tipini yaratmaya çalışmamış, edebî eserlerin kurmaca dünyasında yer alan tipleri ve karakterleri de mahkeme etmiş ve onların Marksist-Leninist felsefeye uymayan yanlarını eleştirerek toplum vicdanında mahkûm etmek istemişlerdir. Böylece hem edebî, estetik hem de tarihi ve kültürel bakımdan istedikleri toplumsal ve ahlaki yapılan-

mayı kurmaya; yeni hayatı benimsetirken de insanların bütünüyle geleneksel olandan kopmalarını da sağlamaya çalışmışlardır. Bu uygulamalarla bir milletin zaman içinde damla damla biriken ve olgunlaşan uygarlığı ve müşterek hafızası yok edilerek, “mankurt”laştırılmış fertlerden oluşan bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Sovyet yöneticileri, bu uygulamalarla bir yandan tarihsel-kültürel kimlikleri yok etmeyi hedeflerken diğer yandan da yazarları yönlendirerek edebiyatın tema ve estetik bakımından Marksist anlayışa uygun hale gelmesini sağlamaya çalışmışlardır. Ayrıca yazarların yaratılmak istenen Sovyet vatandaşı tipine uygun, günün sosyal yapısının ihtiyaçlarına göre karakter ve değerler üretmeleri istenmiştir (Buran 2020: 254-257).

Bir millete ait edebî eserler, o milletin var oluş belgeleridir. Millet gücünü bu eserlerden alır ve gelecekle geçmiş arasında bir köprü oluşturur. Bu eserler, yasaklandığı veya yok edildiği zaman, milletin geçmişle bağını koparıp köksüz bırakmış olursunuz. Sovyetler de bunun farkında olup bu anlamda uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Diğer Türk boylarında olduğu gibi pek çok Tatar edip de eserlerinden dolayı takibata uğramış, eserlerindeki özelliklerden dolayı devrim karşıtlığıyla suçlanıp baskıya uğramışlardır.

1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra yeni yönetim eşitlik ve özgürlük gibi kavramlarla çok uluslu Rusya'daki topluluklara bağımsızlık vaatlerinde bulunur. Bu yüzden ihtilal, Tatar Türkleri arasında da geniş bir taraftar kitlesi bulur. 1920'li yıllarda pek çok Tatar edibinin eserlerinde Bolşevikliğin övüldüğü ve uğrunda mücadele edildiği görülür. Bu edipler arasında Galimcan İbrahimov, Mecit Gafuri, Ali Asker Kemal, Şerif Kemal gibi ustalar ve Fethi Burnaş, Kerim Tinçurin, Hadi Taktaş, Şamil Osmanov, Kavi Necmi gibi gençler vardır. Bu dönem yazarlarının çoğu uğrayacakları akıbeti bilmeden Sovyet yönetiminin sınıflara özgürlük, köylülere toprak verme gibi düşünceleri doğrultusunda Sovyet ideolojisini savunurlar. 1920'lerden sonra edebiyat tamamen partinin denetimine girmiş, 1929'da alınan bir kararla daha önce Tatar edebiyatında verilen tüm eserler burjuva edebiyatı diye dışlanmış ve edipler sadece partinin istekleri doğrultusunda eser vermeye mecbur olmuşlardır.

İhtilalin vadettiği kavramlar ve bazı reformlar yalan çıkınca bu harekete destek veren şair ve yazarların gönlü kırılmış, istedikleri eserleri yazamadıkları ve sanat güçlerini ortaya koyamadıkları için büyük sıkıntılara düşmüşlerdir. Dolayısıyla edebî alanda büyük bir gerileme olmuştur. Stalin dönemi, Tatar edebiyatında olduğu gibi diğer alanlarda da en ağır ve korkunç yılları içerir. Zengin bir tarihe ve kültüre sahip olan Tatar Türkleri büyük kayıplar vermişlerdir. On yıl içerisinde iki defa alfabe değiştirilmesi (1927-1940), matbuatta kısıtlamalar, Tatar okullarının kapatılmasının yanında namuslu, ahlaklı Tatar aydınları da yok edilmiştir. Hatta sosyalizme hizmet eden ve bu doğrultuda eserler veren Alimcan İbrahimov, Cemal Velidi, Fethi Burnaş, Gomer Tolim-

bay, Fatih Seyfi-Kazanlı, Şamil Osmanov, Galimcan Nimeti, Gomer Gali, Galim Möhemmetşin, Kerim Tinçurin bile öldürülmüştür (Buran ve Alkaya 2021: 255-256).

Tatar edibi Fethi Burnaş romantik tarzda yazdığı insanın ruh coşkunuğunu, manevi özgürlüğünü yücelttiği Tahir-Zühre trajedisi eserinden dolayı milli-yetçilik yapmak, burjuva ideolojisini edebiyata taşımak suçlamalarına maruz kalır. Hatta devrin önemli edebiyat eleştirmeni Fatih Seyfi-Kazanlı, Fethi Burnaş'ı “saraylar, hanlar, kinezler, camiler şairi” diye tenkit eder (Mostafin 2009: 29). Fethi Burnaş tutukluken 24 Ocak 1941’de edebî mahkeme kurulur ve yazarın eserlerine edebî inceleme yapılır. İnceleme komisyonunda Tataristan Kitap Neşriyatı çalışanlarından N. Terentev, İ. Gazi, E. Kamal alınır. Fethi Burnaş'ın talebi üzerine H. Heyri ve T. İmametdinov da komisyona dahil edilir. Komisyon üyeleri, yazarın bazı ufak tefek hataları olmakla birlikte genel olarak eserlerinde Sovyet ve devrim karşıtlığına ait unsurların olmadığı kararını verir (Mostafin 2009: 33).

Tatar edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen Hasan Tufan, Stalin’in arkadaşlarından ve Bolşevik hareketin önemli isimlerinden olup 1934’te öldürülen Sergey Kirov’un hatırasına ithafen yazdığı “Ant” şiirinden dolayı mağdur edilmiştir. Şiirde ciddi ideolojik sapmalar, politik körlük, Stalin’e iftira etme gibi suçlamalarla Hasan Tufan 18 Kasım 1940’ta tutuklanmış (Mostafin 2009: 41) ve uzun süren işkenceyle dolu tutuklama sürecinden sonra 1956’ya kadar devam edecek sürgüne gönderilecektir.

G. İbrahimov’un eserlerinde Stalin’e hiç övgü olmaması da suçlama konularından biri olarak dosyasında yer almıştır (Mostafin 2009: 134). Ayrıca pek çok Tatar edip, tutuklandıklarında henüz yayımlamadıkları müsvedde hâlindeki eserleri ellerinden alınmış, dağıtılmış, kaybedilmiştir.

Repressiya Sürecinde Tataristan ve Bazı Tatar Aydınlarıyla İlişkili Dava ve Mağduriyetler

SSCB organları tarafından organize edilen ve uygulanan siyasi baskı ve cezalandırmalarda genel olarak Sovyet düzenini “tanımayanlar”, “taftar olmayanlar”, “halk düşmanları”, “karşı devrimciler”, “muhalifler”, “devlete zarar verenler”, “milliyetçilere”, “Pantürkistler”, “Burjuva taftarlarına”, “Troçkicilerle bağlantılı olanlar”, “askerî devrim karşıtı Troçkiciler Örgütü üyeliği olanlar”, “Latin alfabesi karşıtları” vb. isimlerle adlandırılanlara karşı soruşturmalar yapılmış ve cezalar uygulanmıştır. Bu genel suçlama ve davaların yanı sıra İdil-Ural bölgesine, Tataristan’a mahsus veya kimi Tatar aydınlarıyla ilişkilendirilen bazı davalar da mevcuttur. Bu davalarda da pek çok Tatar aydını suçlanarak tutuklanmış, baskı ve işkencelere uğramış, hapis cezasına çarptırılmış, sürgüne gönderilmiş ve idam edilmiştir.

Mirseyyit Sultangaliyev, Sultangaliyev Karşı Devrim Örgütü ve Sultangaliyev Davası

“Sultangaliyev’in Karşı İhtilalci Örgütü” davası, 1928 yılının sonlarında, Stalin’in bizzat yönlendirmesiyle OGPU (eski KGB) organları tarafından tertip edilen siyasi bir dava olup Tatar aydın zümresinin milli kadrolarını sistemli şekilde yok etmeye yöneltilmiş büyük terör hareketidir. Bu dava kapsamında 11 Aralık 1928’de tutuklanan M. Sultangaliyev’in kendisi de olmak üzere Fahrelislam Agiyev (1887-1938), Segiyt Sünçele (1888-1937), Hadi Atlasi (1876-1938) Baki Urmançı (1897-1990), Gasiym Mansurov (1894-1955), Mahmut Bödeyli (1895-1975, İbrahim Tirigulov (1907-1938), Gayaz Maksudov (1891-1942, Veli İshakov, Rauf Sabirov (1894-1937), Mikdat Borındıkov (1896-1965) gibi isimlerin yer aldığı tanınmış devlet adamlarının, parti yöneticilerinin, yazarların, gazetecilerin, sanat adamlarının aydınların da aralarında bulunduğu 77 kişi sorguya çekilmiş, bu aydınlar burjuva milliyetçiliğiyle, bütün Türk-Tatar halklarını toplayıp tek devlet kurmak için gizli hazırlık yapmakla suçlanmışlardır.

Yargılanan 77 kişinin yirmi biri idam cezasına (Mirseyit Sultangaliyev, Keşşaf Muhtarov, Garif Canbayev, Gasiym Mansurov, İsmail Firdevs, Osman Derin Ayırlı, Zeynulla Bulışev, Haris Batırşin, Hamza Bavbekov, Gaziz Mullabayev, Fethulla Yulamanov, Garif Nurbahatin, Minnihösnedtin Tilevbek, İbrahim Maksudov, Gabdurahman Musin, Safa Hafızov, Zeki Veliyev, Segiyt Sönçele, Safa Bakıyev, Gaziz Mōlikov) (Muhammediyev 2021: 515), on bir kişi on yıla; yirmi dört kişi beş yıla; on bir kişi üç yıl toplama kampında hizmet etme ve dokuz kişiyi de üç yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır. 13 Ocak 1931’de ise idama mahkûm edilenlerin cezasını on yıllık toplama kampı cezasıyla değiştirilmiş, ancak daha sonra 1937-38 yıllarında “Sultangaliyevcilikle” suçlanan bu aydınların hemen hemen hepsi, aynı suçlardan ötürü tekrar sorguya çekilmiş ve ölüm cezasına mahkûm edilmişlerdir (Mostafin ve Davutov 1997: 137, Benningsen ve Quelquejay 1981: 453).

M. Sultangaliyev’le ilişkilendirilen bir diğer dava da 1932 yılında OGPU-NKVD organları tarafından düzenlenen “Sultangaliyevciler Moskova Merkezi Davası” adlı suçlama davasıdır. Aralarında İbrahim Bikkolov (1884-1938), Cemal Velidi (1887-1932), S. Velidi, Şihab Axmerov (1882-1966), İ. Aitov, A. Şeyhgalı gibi aydınların bulunduğu 19 kişi soruşturmaya uğrar. Bu kişiler, Sultangaliyev’in karşı devrimci örgütüyle bağlantı kurma, Latin alfabesi karşıtı olma, Komünist Parti ve Sovet hükümetinin işleyişine ve politikasına karşı faaliyette bulunma suçlamalarına maruz kalırlar. Mahkemeleri 11 Mayıs 1932 yılında Kazan’da yapılır. Cemal Velidi 30 Kasım 1932’de cezaevinde ölür, diğerleri farklı yıllarda çeşitli cezalara çarptırılır. 1989, 1990 yıllarında bu dava tekrar görülmüş ve SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu kararı bozmuştur (Xesenev vd. 2002: 572).

Mir Seyit Sultangaliyev, 13 Temmuz 1882'de bugün Başkurdistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Sterlitamak bölgesindeki Kırmıskalı kasabasının Elimbetova köyünde bir Tatar ailesinde dünyaya gelmiştir. Sultangaliyev, ilk eğitimini ailesinden, özellikle babasından almış, daha küçük yaşlardayken babasından Rusça ve Arapça öğrenmiştir. Kazan'da bulunan Tatar Öğretmen Okuluna yatılı olarak girmiş, okulda jimnastik, tiyatro, edebiyat gibi branşlara ilgi duymuş ve dönemin önde gelen hocalarından eğitimler almış, 1905 İhtilaline katılan birçok isyancı ile tanışmıştır. Sosyalizm fikirleri bu dönemde gelişmiştir. 1911 yılında Tatar Öğretmen Okulunu bitirip Ufa şehrindeki bir kasaba olan Sterlitamak'a öğretmenlik yapmak için gelen Sultangaliyev, birden fazla okulda görev yapmış, köy çocuklarının Rus dili ve edebiyatı eğitimi için bütün gücü ile çalışmıştır. Öğretmenlik mesleğini bıraktıktan sonra bir kütüphanede çevirmenlik görevini yapan Galiyev, Ufa'da *Ufimskiy Vestnik* (Ufa Bülteni) adında bir gazetede de yazılar yazmış, daha sonraları Rusça ve Tatarca olmak üzere çeşitli gazetelerde devrim hakkındaki görüşlerini kaleme almıştır. Bu yazılarında Kırmıskalı, Timurleng, Kandemir gibi takma isimler de kullanmıştır. 1915 yılında tekrar öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bir süre Azerbaycan'da bulunan Galiyev, burada "Azerbaycan Millî Hareketi"ne katılmıştır (Doğdu 2019: 93-94).

Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşme sürecinde Bolşevikler, Rusya'daki tüm halklara büyük vaatlerde bulunmuş ve Çarlık Rusyasına karşı her kesimi yanlarına çekmişlerdi. 15 Kasım 1917 tarihli "Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi"nde Rusya'daki milliyetlerin eşitliği ve egemenliği; Rusya'daki milliyetlerin, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dahil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkına sahip olmaları; milli ve millî-dinî her türlü ayrımcılık ve sınırlamanın kaldırılması; Rusya'nın sınırları içinde yaşayan millî azınlıkların ve etnik grupların özgür gelişmesi gibi güvenceler verilmiş, 3 Aralık 1917'de de "Rusya ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine" başlıklı bir çağrıda;

[...] Camileri, minberleri, inanç, örf ve adetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayak altında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibiryaya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkaslarötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar! Bundan böyle inançlarımız, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilan ediliyor. Millî hayatınızı dilediğiniz biçimde, serbestçe kurunuz. Bu, sizin kutsal hakkınızdır. Gerek sizin haklarınızı, gerekse Rusya'da yaşayan tüm milletlerin haklarını devrim ve devrim organları olan İşçi, Asker ve Köylü delegeleri Sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır... Biz, bayraklarımızia tüm dünyarun ezilmiş ve köle milletlerine özgürlük götürüyoruz. (Tellal 2001: 107-108)

denilerek, Rusya'daki tüm halklar bilhassa Türkler ve Müslümanlar Bolşeviklerin saflarına çekilmeye çalışılmıştır.

Yukarıdaki vaatler ve yaklaşımlar çerçevesinde Bolşevik Devrimi'ne katılanlardan biri de Mirseyit Sultangaliyev'dir. 1917 yılında Rus Komünist Partisine giren Sultangaliyev, yeni dönemin Lenin, Stalin, Troçki ile birlikte dört önemli isminden biri haline gelmiş, 1918 yılında Mollanur Vahitov'un Çek Lejyonerleri tarafından öldürülmesinin ardından Sultangaliyev'in önü daha da açılmış ve Sultangaliyev, Komünist Partisi içinde en yüksek dereceli Müslüman temsilci konumuna gelmiştir (Buran 2011: 509). 1923 yılına gelindiğinde Sultangaliyev Sovyet iktidarı içerisinde, Rusya Komünist (Bolşevik) Parti Üyesi, Milliyetler Halk Komitesi üyesi, Rusya Komünist Parti Merkez Komite Tatar-Başkurt Komünist Örgütü Merkez Komite üyesi, Toprak İşleri ve Tarım Ürünleri Komitesi üyesi gibi birçok önemli görevlerde bulunmuştur (Doğdu 2019: 96).

Yerli, ulusal bir komünist olan Sultangaliyev, aynı zamanda idealist bir Turancıdır. Sovyetler Birliği içinde Ruslar ile Rus olmayanlar arasındaki eşitlik mücadelesinin de öncülerindedir. Sultangaliyev, mevcut şartlar içinde ancak komünist bir Turan'ın mümkün olacağına inanmıştır. Ancak onun düşüncesine göre sosyalizm, henüz düşman sınıflara ayrılmamış olan prekapitalist Tatar toplumunda farklı olacaktır. Çünkü doğu halklarının bağımsızlık değerleri proloteryada değil, dinde ve geleneksel, millî değerlerdedir. Sosyalizmin İslam'ı yok ederek başarıya ulaşması ve yayılması mümkün değildir, ancak İslam ile uzlaşarak mümkündür. Ayrıca, İslam gerici ve çağdışı bir anlayış değildir, fert ile toplum arasındaki dengeyi çok iyi koruyan örnek bir sistemdir. Sultangaliyev, bu düşünceleriye bir anlamda, İslam sosyalizminden bahseden ilk Asyalıdır da denebilir.

Başından beri Bolşevik hareketin önderlerinden ve Komünist Partisi üyesi olan Sultangaliyev zamanla Lenin, Stalin gibi Bolşevik liderlerin Rus milliyetçiliği ve Çarlık döneminin anlayışı içerisinde bir tutum sergilediklerini, Rus otoritesinin tümüyle sömürgeci bir yapıya sahip olduğunu, ayrıca Tatarlara karşı Ruslaştırma politikası izlediklerini söyleyerek muhalif durumuna düşmüş, zamanla istenmeyen adam olmuştur. Stalin'e göre Sultangaliyev İslam-birlikçi, Türkbirlikçi bir oportünist olmak suretiyle davaya ihanet etmiş, bazı Müslüman liderlerle ve partizizlerle irtibat kurarak partinin millî politikasına karşı gizli bir örgüt kurmuştur. Sultangaliyev, ayrıca Zeki Velidi Togan (Başkurt), Nizamüddin Hocayev (Özbek), Ahmet Bayturuoğlu (Kazak) vd. liderlerle buluşup onlarla İttihat ve Terakki adında gizli bir örgüt kurarak Sovyet yönetim mekanizmasını Türkleştirmek, Pantürkizm ve Panislamizm yuvaları haline getirmek için Müslüman cumhuriyetlerin eğitim kuruluşlarını ele geçirmek, başta Basmacılar olmak üzere çeşitli karşı devrimci örgütlerle ilişki kurarak Sovyet rejimini devirmek ve bunun yerine Türkbirlikçi burjuva devleti kurmak, Türkiye, İran ve diğer İslam ülkelerinin devrimcileriyle iş birliği yapmak gibi faaliyet ve düşüncelerle suçlanmıştır (Benningssen ve Quelquejay 1981: 134-136).

Düşünceleri dolayısıyla Bolşevik liderleriyle ters düşen ve Stalin tarafından Pantürkist ve Panislamist olmakla suçlanan Galiyev'in bir arkadaşına yazdığı ve "Devrim amacından saptı, sömürgecilğe karşı çıkıp ezilen milletleri savunmak amacıyla çıktığımız bu yol bugün Rus emperyalizminin doğmasına yol açtı, doğu ve doğu halkları unutuluyor." şeklinde ifadelerin yer aldığı mektup Stalin'in eline geçince 1923 yılında tutuklanmış, bunun üzerine Lenin ile görüşmek istemişse de, Lenin tarafından da "Türkçü, Turancı" olarak suçlanan bir kişi olduğu için bu görüşme gerçekleştirilmemiştir.

11 Aralık 1928 tarihinde Glazov şehrinde tutuklanan Sultangaliyev, kurşuna dizildiği 28 Ocak 1940 tarihine kadar büyük işkenceler görmüştür. Tutuklandıktan sonra tek kişilik bir hücreye kapatılmış, maddi ve manevi baskı ve işkencelere maruz kalmıştır. Bu işkence ve baskılar kendisiyle de sınırlı kalmamış, eşi ve çocukları da repressiya kurbanı olmuşlardır. Eşi Fatma 1937 yılında tutuklanmış ve kendisinin bir daha haber alınmamıştır. Oğlu Murat 1943 yılında askere alınmış ve hiçbir sebep yokken Arça'daki Ruh Hastalıkları Hastanesine kapatılmış, bir yıl geçmeden de ortadan kaldırılmıştır. Yeni evli olan küçük kızı Gülnar, 1949 yılında tutuklanmış ve Krasnoyarsk'a sürgüne gönderilmiştir. Burada tecavüze uğrayan Gülnar, intihar etmiştir. Evli ve iki çocuğu olan büyük kızı Reside, 1948 yılında Sibirya'ya sürgüne gönderilmiş, ancak Stalin'in ölümünden sonra serbest kalabilmiştir. Bu süreçte eşi başka bir kadınla evlenmiş, oğlu feci şekilde öldürülmüştür (Muhammediyev 2021: 551-553).

Bir Avrasya ideoloğu olup komünizmi, doğu toplumlarını, özellikle de Türkleri sömürülmekten kurtarabilecek bir sistem olarak gören, Türk halklarının ortak bir mücadele ile sömürüden kurtulabileceklerine inanan Sultangaliyev, hayatını ortaya koyduğu komünizm yolunda sözde dava arkadaşları tarafından yedi yıl hücre hapsinde tutulup işkence görmüş ve Stalin'in emriyle, KGB tarafından 28 Ocak 1940 tarihinde Lefortovo Hapishanesinde öldürülmüştür. Sovyet Yüksek Mahkemesi 30 Nisan 1990'da aldığı bir kararla Galiyev'in suçsuz, KGB belgelerinin düzmece olduğuna karar vermiştir (Buran 2011, 510-511).

İdil-Ural Örgütü Davası ve Gaziz Gubeydullin

İdil-Uralcılar Örgütü davası, NKVD tarafından Kazan'daki bir grup millî kadroya karşı 1938 tarihinde düzenlenen bir iddianamedir. 230 kişi Sovyet hükümetini devirmek için illegal bir örgüt kurmakla suçlanmıştır. 20 Mayıs 1938'de Kazan'da yapılan duruşmada bu aydınların birçoğu çeşitli yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bazıları da başka sahte suçlamalarla karşı karşıya kalarak cezalandırılmışlardır. 1956'da SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu sanıkları beraat ettirmiştir (Xesenev vd. 2002: 251). İdil-Uralcılar Örgütü davasında avukat, siyasetçi İbrahim Ahtemov, bürokrat Hacı Gabidullin, tarih profesörü Gaziz Gubeydullin, avukat, siyasetçi Emine Muhitdinova, din ada-

mı, kanaat önderi Keşşaf Tercemani repressiyaya uğrayan belli başlı kişilerdendir. (http://www.millattashlar.ru/index.php/Дело_«ИДЕЛЬБУРАЛЬСКОЙ_ОРГАНИЗАЦИИ»)

İdil-Uralcılar Örgütü davasının en önemli mağdurlarından biri ünlü Tatar tarihçisi, bilim adamı Prof. Dr. Gaziz Gubeydullin'dir (1887-1937). 25 Haziran 1887'de Kazan'da dünyaya gelen Kazan, Bakü ve Taşkent'te çeşitli üniversitelerde hocalık yapan Gubeydullin'in *Târîh-i Edyân* (Kazan 1918), *Milletçiliknin Bazı Esasları* (Kazan 1918), *Târîh-i Umûmîden Kurûn-ı Evvel* (Kazan 1918), *Türk mü Tatar mı?* (Kazan 1918), *Rusya Tarihi* (Kazan 1919), *Tatar Tarihi* (Kazan 1922, 1923), *Eski Bulgarlar* (Kazan 1924), *Pugaçev İsyanı* (Kazan 1924), *Tatarların Ortaya Çıkışı ve Altın Orda* (Kazan 1924), *Tatarlarda Sınıflar Tarihi İçin Materyaller* (Kazan 1925), *Tatarlarda Sınıflar* (Kazan 1925), *Azerbaycan'da Beyler ve Onlara Tâbi Olan Kentlilere Dair Vesikalar* (Bakü 1927), *Timurlular İmparatorluğunun Dağılması ve Özbek Devri* (Semerkant 1927), *Feodalnie Klassı i krestyanstvo v Azerbaydjane v XIX veke* (Bakü 1928), *Tatar Edebiyatı Tarihi I* (Kazan 1922), *Tatar Edebiyatı Tarihi* (Feodalizm Devri, Kazan 1925) gibi çok önemli eserler ve 150 civarında makale kaleme almıştır. G. Gubeydullin, 1937'de tutuklanmış, baskı ve işkenceler altında yapılan sorgusunda 1925 yılından itibaren Bakü'de İngiliz himayesinde Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tataristan, Başkurdistan ve Dağıstan'ı içine alan bir Türk-Tatar devleti kurmak için karşı devrimci örgütlerle iş birliği içine girmek, pan-türkist faaliyetlerde bulunmak, Türkiye ve Japonya lehine casusluk yapmak gibi uydurma suçları kabul etmek zorunda kalmıştır (Türkoğlu 2012: 30-32).

Gaziz Gubeydullin, 12 Ekim 1937 tarihinde yapılan son mahkemesi sonrasında ölüm cezasına çarptırılmış, 13 Kasım 1937'de de Bakü'de kurşuna dizilmiştir. Mezarının yeri hâlâ belli değildir. G. Gubeydullin'in eşi Rabia da 1937 yılında tutuklanmış, "Vatan haininin aile üyesi" suçuyla ve beş yıl süreyle Sibirya'da bir çalışma kampında kalmıştır. G. Gubeydullin'in davası 1957'de tekrar görülmüş ve 18 Ekim 1957'de aklanmıştır (Aşnin vd. 2016: 110-111).

Atlasov Davası ve Hadi Atlasi

Kayıtlarda "Atlasov davası" olarak görülen ve birçok Tatar aydınının kıyımına sebep olan bu dava, 1937 yılında NKVD tarafından ünlü Tatar tarihçisi Hadi Atlasi (1876-1938) ile bağlantılı olarak ilişkilendirilen özel bir davadır. 1936-1937'de tüm Tataristanı sarsan bu ceza davasında Elmet, Bügülme, Şögir bölgelerinden 54 aydın, 35 din adamı ve 18 kulak tüccarı olmak üzere 107 Tatar tutuklanır. Çoğunluğu öğretmen olan bu grubun lideri olarak tarihçi, yazar, eğitmen, kanaat önderi olan bilinen Hadi Atlasi tayin edilmiştir. 23-28 Ekim 1937'de Kazan'da bu gruptan 24 kişi yargılanır (Beyremova 15.02.2018 <https://www.azatliq.org/a/29039752.html>). Yapılan yargılama sonrasında "SSCB'yi

parçalamaya ve bağımsız bir Türk-Tatar devleti kurmaya teşebbüs” suçlamasıyla hüküm giyen Hadi Atlasi (1876-1938), Gani Altınbaev (1902-1938), Kasım İshakov (1890-1938), Fazıl Tuykin (1888-1938), Kebir Tuykin (1878-1938), Sabir Urazmanov (1892-1938), Gabdelbarıy Fettahov (1875-1938), Zekeriya Fettahov (1910-1938) ve Reşit Yarullin (1880-1938) olmak üzere 9 kişi ölüm cezasına, diğer 15 kişi de hapis cezasına çarptırılmıştır. İdam cezasına çarptırılanlar 15 Şubat 1938’de kurşuna dizilirler. 1953 yılında bu dava tekrar görülmüş ve SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu delil yetersizliği sebebiyle kararı bozmuştur (http://www.millattashlar.ru/index.php/Дело_«АТЛАСОВА»).

Halk arasında “Milliyetçiler” ve “Öğretmenler” olarak anılan 2242 sayılı bu ceza davasındaki tutuklamalar ve yargılamalar sonradan da devam eder. Tatar aydınlarının halkı ikna ederek gerçekten bağımsız bir Türk devletinin kurulmasına hazırlanmalarına cellatların kendileri de inanmaya başlar ve halkı da buna inandırılırlar. Rusya’da kim iktidarda olursa olsun, rejim ne olursa olsun, Ruslar Tatarların bağımsız devletlerini yeniden kurmasını istememiş, bunları sindirmiş, bu istekle yola çıkanları bir şekilde yok etmişlerdir. Atlasiler grubu ayrıca Sovyetler Birliği’ne karşı çalışmak için yurtdışındaki gurbetçi Tatarlarla iş birliği yapmak, rejimi devirmek ve bağımsız bir Türk-Tatar devleti aramakla suçlanmıştır.

Mahkeme tutanaklarında “*Tataristan Cumhuriyeti topraklarında uzun yıllar boyunca, karşı-devrimci çalışmalara katılan, yabancı bir devletin (yabancı istihbarat) temsilcilerinin talimatı üzerine oluşturulan, geniş çapta dallanmış, karşı-devrimci, milliyetçi, isyancı bir istihbarat örgütü vardı. Bu örgüt, burjuva demokratik sistemin sözde bağımsız bir Türk-Tatar devletini oluşturmak amacıyla Sovyet iktidarını devirmeye hazırlık yapıyordu. Örgüt, doğrudan mevcut davada ana suçlu Hadi Atlasov tarafından kuruldu ve yönetildi*” diye yazmaktadır.

Mahkeme tutanaklarında Hadi Atlasi’nin yurtdışında yaşayan muhacir Tatarlardan Ayaz İshaki, Akdes Nimet Kurat, Alimcan İdrisi, Abdurrahman Şefiyev (Şefi Alnaz), Ahmet Temir gibi kişilerle irtibatı olduğu yönünde suçlamalar da yer alır. Ömrünün son otuz yılında dört kez cezaevine düşen 1909’da Çarlık zindanında, 1920’de Bolşevikler hapisanesinde, 1929-1933 yıllarında Stalin toplama kamplarında, 1936-1938 yıllarında Kazan Hapishanesinde yatan Hadi Atlasi, mahkeme sırasında Türkçü-Turancı bir anlayışa sahip olduğunu inkâr etmemiş, bir tarihçi olarak kendi vatanı ve medeniyeti olmayan bir halkın bağımsız olamayacağını belirtmiş ancak Pan-Türkist bir örgüt kurup taraf tar topladığını, bu örgüt vasıtasıyla karşı devrimcilik hareketlerine başvurduğu iddialarını reddetmiştir. (Beyremova 15.02.2018 <https://www.azatliq.org/a/29039752.html>).

Hadi Atlasi, Türk-Tatar dünyasında önemi yeri olan politikacı, din adamı, tarihçi, eğitimci ve kanaat önderlerindedir. 1876 yılında Tataristan'ın Bua İlçesi İski Çeki köyünde dünyaya gelen Atlasi, ilk tahsilini babasından almış, Bua'da bulunan medreseye devam etmiş fakat buradaki eski usul eğitimi beğenmeyerek kendi çabasıyla Rusça, Almanca, Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi öğrenmeye çalışarak (Oruç Aslan ve Özçoban 2016: 74) kendisini yetiştirmiş bir aydındır. Milleti için kendisini feda etmekten çekinmeyen biri olana H. Atlasi, imkânlar doğduğu halde, Rusya dışına çıkmayı kabul etmeyip halkının kaderini paylaşmayı tercih etmiştir. Bulduğu her ortamda yeni fikirleri yaymaya çalışan, siyasi, millî, dinî, sosyal meselelerde fikirlerini korkusuzca söyleyen ve insanları ikna eden bir aydındır. Siyasi, dinî, kültürel faaliyetlerinden dolayı hem Çarlık hem de Sovyet döneminde pek çok kez tutuklanan ve hapis yatan Hadi Atlasi; *Sibir Tarihi*, *Süyüm Bike*, *Kazan Hanlığı* gibi çok önemli eserlerin ve pek çok makalenin yazarıdır (Temir 2011: 40-41).

“Şerefizm”/Şerefçilik” Davası ve Şeref Kardeşler

Repressiya döneminde bireysel olarak baskıya uğrayan milyonlarca insan bulunmakla birlikte ailece Stalin'in gadrine uğrayan, hapishanelere tıkılan, sürgün edilen veya öldürülen Şeref kardeşlerin acı hikâyesi, Tatar halkı için kanayan bir yaradır. Tatar halkı tarihinde aydınlık bir iz bırakan Şihap, Şehher, Burhan, Gıylmitdin ve Galimcan Şeref kardeşler, Tatar halkının özgürlüğü ve aydınlık geleceği için kendilerini feda etmişlerdir. 1920-30'lu yıllarda literatürde “Şerefizm”, Şerefçilik” adıyla Şeref kardeşlere karşı bir karalama kampanyası başlatılmış ve sonucunda Şeref kardeşler tutuklanmış, hapishanelere atılmış, işlerinden kovulmuş hatta aileleri de büyük acılar çekmiştir (Veliyev 1996: 5-6).

1906 yılında Kazan'da kurdukları “Matbaa-i Şeref” işletmesi ile Tatarların kültür hayatında derin izler bırakan, “Şeref kardeşler” diye şöhret kazanan beş erkek kardeşin hepsi Kazan vilayetinin Tetiş kasabasına bağlı (şimdiki Bua ilçesi) Aksu köyünde doğmuşlardır. Annelerinin ismi Gaynilneval, babalarının Hüsnetdin'dir. Ailenin 26 çocuğu olmuş, ancak bunların onu yaşamıştır: Zifa (1881-1973), Sara (1889-1929), Hacer (1891-1972), Halise (1899-1972), Fatima (1905-1983) ve beş de erkek Şihabetdin (1875-1939), Şehiretdin (1877- 1938), Burhan (1883-1942), Gilmehdin (1885-1942), Galimcan (1896-1950). Kızkardeşlerin hayat hikâyeleri normal seyrinde devam etmiş, Stalin döneminde onlara dokunulmamıştır (Türkoğlu 2017: 256).

Babaları Şerefetdin Şeref aynı zamanda bir din adamıdır. Şeref kardeşlerin 1900'lü yıllardan itibaren Tatar sosyal hayatında ve kültüründe önemli tesirleri olmuştur. Şeref kardeşlerden Gıylmetdin, Şehiretdin ve Burhanetdin 1906 yılında ilk kez Kazan'da Türklere ait bir matbaa açmışlardır. “*Matbagin Şeref*” adıyla kurdukları bu matbaa sonradan “*Megarif*” adını almıştır. Bu matbaada

dayanamayarak ölmüştür. Stalin'in ölümünden sonra (1955) kızının başvurusu üzerine dosyası yeniden ele alınmış ve suçsuz bulunarak 1958'de aklanmıştır (Veliyev 1996: 117-134).

Şeref kardeşlerin Tatar sosyal hayatında iz bırakan en önemli temsilcisi Galimcan Şeref'tir (1896-1950). G. Şeref, 29 Aralık 1896 tarihinde Kazan vilayetine bağlı Tetiş ilçesinin (şimdiki Bua rayonu) Aksu (Rus. Belovolojka) köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini ailesinden aldıktan sonra Kazan'daki meşhur Muhammediye Medresesine devam etmiş, ardından Rusya'da doğal bilimler, matematik gibi derslerin verildiği Gerçek Okula (Rus. Реальное Училище; Alm. Realschule) kayıt yaptırmıştır.

G. Şeref, 1915'te Sank Petersburg'daki Demiryolu Mühendislik Enstitüsünde okurken Türk dili, özel olarak da Tatar dili ve edebiyatına ilgisinden dolayı ilk sınıftan itibaren Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesine serbest öğrenci olarak devam etmeye başlar. 1915-1917 yılları arasında A. N. Samoyloviç, V. V. Bartold, İ. Y. Kraçkovski gibi ünlü bilim adamlarının derslerine ve seminerlerine katılmıştır. G. Şeref, 1917 Bolşevik İhtilali sırasında Petersburg'dayken diğer milletlere mensup kişiler gibi ihtilali, millî baskıdan kurtuluş çaresi olarak görüp destek vermiştir. Mayıs 1917'de Moskova'da bağımsızlık için toplanan Müslüman Halklarının Birinci Kurultayına katılmış, Tatarlar için özerk bir cumhuriyetin kurulmasının uygun olacağıyla ilgili bir konuşma yapmıştır. Yine Temmuz 1917'de Müslüman Askerler, Tatar Öğretmenler, Müslüman Din Adamları kurultaylarında da özerk bir Tataristan cumhuriyeti kurulması fikrini savunmuş, Millî-Medeni Özerk Cumhuriyeti kuracak heyete seçilmiştir.

G. Şeref, 22 Kasım 1917'de Ufa Millî Meclisinde İdil-Ural Cumhuriyeti (İdil-Ural bölgesinde kurulacak olan Tatar-Başkurt devleti) millî devletinin temellerini oluşturmak için de büyük çaba harcar, müstakbel devletin haritasını çizer. Bu cumhuriyeti kuracak heyet Kazan'a taşınınca, başkan yardımcısı olarak G. Şeref belirlenir. Zamanla G. Şeref'in millî devlet kurulması hakkındaki fikirleri kısmen değişir. Öncelikle millî-medeni özerk cumhuriyeti federasyon içindeki bir cumhuriyet şeklinde olması gerektiğine inanır. İkinci olarak hâkimiyet organları Sovyet sistemi içinde belirlenmelidir, diye düşünür. Üçüncüsü de devlet üyeleri seçilirken sadece bu devlete aidiyeti olan kişilerin seçilmesi uygun olacaktır, der. Stalin, G. Şeref'in sunduğu İdil-Ural Cumhuriyeti meselesi ile ilgilenir. Çok geçmez, 22 Mart 1918'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin halklardan sorumlu halk komiserliği "Tatar-Başkurt Cumhuriyetinin kurulması hakkında" kararı ilan eder. Buna bağlı olarak İdil-Ural Cumhuriyeti heyetinin faaliyetleri durdurulur. Neticede, İdil-Ural Cumhuriyetinin kurulacağı bölgede 1920 yılının ortalarında Küçük Başkurdistan Cumhuriyeti, Tataristan ve Ufa Eyaleti olmak üzere üç idari birim meydana getirilir. Ufa eyaletinin kaderinin referandumla tayin edileceği belirtilir.

G. Şeref'in Tatar ve Başkurt halkının ortak bir devlet kurması için sarf ettiği çabası kısa ömürlü olur. Merkezi idarenin 1922 yılındaki kararı üzerine Küçük Başkurdistan ve Ufa eyaleti birleştirilir. Böylece Tatar halkının ömürlük hayali olan millî devletlerini kurma ümidi de sona erer. Ümitsizliğe kapılan G. Şeref, politik faaliyetlerden el çeker ve Kazan'a dönerek kendini bilimsel çalışmalara adar.

G. Şeref, fikirlerini korkmadan dile getiren bir aydındır. *Milletni Niçik Anlıysız* (Milleti Nasıl Anlıyorsunuz?) adlı eserinde millete ait özellikleri şöyle verir: a. Tek dilde konuşur, b. Aynı coğrafyada yaşar, c. Ortak bir tarihî kadere sahiptir, d. Ortak bir kültüre sahiptir, e. Kendi kaderini belirleme hakkına sahiptir, f. Ortak bir dine mensuptur. Galimcan Şeref'in Tatar alfabesinin korunması için verdiği mücadele de oldukça dikkat çekicidir. 1926 Bakü Türkoloji Kongresinde bu mesele, özel olarak ele alınmıştır. Arap alfabesi kullanan Türk boylarının çoğu kendi yazılarına bazı ufak tefek ekleme yapma düşüncesinde olmuşlardır. Bu konuda bildiri sunan G. Şeref, kendi yazısı ve eserleri olan halklar, tamamen başka bir alfabeye geçmeyip ıslah ederek kendi alfabelerini kullanmalıydılar, kendi yazısı ve eserleri olmayan halklar ise Latin alfabesini kabul edebilirler diye, fikirlerini dile getirir. Fakat onun bu görüşü, burjuvazi düşüncelerine hizmet ediyor, diye değerlendirilir ve gelecekteki facialı kaderini hazırlar. Elbette, Türk ve diğer halkların Latin alfabesini kabul etmek istememelerine rağmen Ruslar dışındaki diğer halklar Latin alfabesini kabul etmeye mecbur kalırlar. Bu durum, sadece onların gelecekte Kiril yani Rus alfabesine geçmeleri için bir adımdır.

G. Şeref, Bakü'den Kazan'a döndükten sonra yeni kurulan yerli Sovyet hükümetinin kültürel kuruluşlarında, Müslüman bilimsel kurullarda çalışır, aynı zamanda Kazan Üniversitesinde okumaya devam eder. Üniversitede okurken Rusya'da deneysel ses bilgisinin temellerini atan V. A. Bogoroditskiy ile tanışır ve ondan çok şey öğrenir. Genç âlim, Kazan dil bilim ekolünün temelini atan Jan Baudouin de Courtenay, V. A. Bogoroditskiy, W. Radloff'un temel görüşlerini tamamıyla özümser ve edindiği bilgileri Türk lehçeleri için deneysel ses bilim alanında kullanmaya hazır hâle gelir. G. Şeref, bilimsel incelemeleri için gerekli dil malzemesini edebî dilden değil, yaşayan halkın konuştuğu canlı söylem dilinden alır. Çok geçmeden G. Şeref, 1927'de Türk dil biliminde büyük ses getiren "Palyatogramma Zvukov Tatarskogo Yazıka Sravnitelno s Russkimi/Tatarca Seslerin Rusça Sesler ile Karşılaştırmalı Yapay Damak Çizimi" adlı eseri yayımlanır. Bu gerçekten de Rusya Türkolojisinde Türk lehçeleri alanında değil, belki dünya Türkolojisi için de büyük bir yeniliktir. Canlı sesleri yapay damak metodu kullanarak inceleme, o dönem dil biliminde büyük bir yenilik olarak kabul edilir.

G. Şeref, deneysel fonetik ve morfoloji alanında oldukça önemli çalışmalar yapmış ve kısacık bilim hayatında kabul görmüştür. Bilimsel şöhreti Türkoloji dünyasına yayılmış, 1929'da ünlü Fransız dilcisi A. Mene'nin bilimsel listesinde G. Şeref, Sovyetler Birliğinden A. V. Şçerba, A. İ. Tomson, V. A. Bogoroditskiy, R. İ. Şor ile birlikte fonetik alanında uluslararası cemiyetin muhabir üyesi olarak yer almıştır (Yusupov 2019: 995-1001).

İdil ile Ural arasındaki toprakları ifade eden “İdil-Ural” terimi G. Şeref'e ait olup bu terimin yaygınlaştırılmasına ön ayak olmuştur. G. Şeref, Arap harflerini Latinleştirme vasıtasıyla hazırlanan Türk halklarının yazısının Ruslaştırılmasına karşı cesurca mücadele etmiş ve 1926'da Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresinde Latin harflerine geçişin altındaki gerçek niyetin Türk halklarının yazısını Ruslaştırmak olduğunu ifade etmiştir (Devletşin 1981: 258). Galimcan Şeref, “milliyetçi ve devrim karşıtı olmak, Ayaz İshaki'yi savunmak ve yazılarıyla desteklemek, Latin alfabesine karşı çıkıp Arap alfabesinin devam etmesini istemek ve dolayısıyla gericilik yapmakla” suçlanmış ve 23 Mart 1937'de tutuklanmıştır. 3 yıl boyunca işkenceye maruz kalan G. Şeref, kendisine yöneltilen birçok asılsız suçlamayı kabule zorlanmıştır. 27 Şubat 1940 tarihinde 8 yıl çalışma kamplarında kalmaya mahkûm edilen. G. Şeref cezasını tamamladıktan sonra 1945 yılında sağlığını kaybetmiş ve felçli olarak Kazan'a dönmüştür. Buna rağmen Kazan'da kalmasına izin verilmemiş, bir süre Apas'ta yaşayan G. Şeref, 1950'de Kazan'da vefat etmiştir.

Stalin rejimi Şeref kardeşlere büyük baskı uygulamış, Tatar halkının hizmetkârı ve yüz akı olan bu aileye korkunç bir son hazırlamıştır. Şeref kardeşlerle birlikte, onlara yakın olan, aile, akraba, arkadaş ve dostları ya da herhangi bir şekilde Şeref ailesiyle bir bağlantısı olan herkes sorgulanmıştır. “Pantürkizm, Panislamizm, gericilik, rejim düşmanlığı, devleti ve rejimi devirmek için faaliyetlerde bulunmak, Japonya ve Almanya lehine casusluk yapmak, Abdullah Tukay, Ayaz İshaki gibi Tatar aydınlarını rejime muhalif olmalarına rağmen ön plana çıkarmak, desteklemek” gibi birçok suçlamaya maruz kalmış ve baskı altında tutulmuşlardır (Buran 2011: 113-114).

Galimcan İbrahimov

Galimcan Gıyrfan oğlu İbrahimov, 12 Mart 1887 tarihinde, eski Ufa eyaletinin Sterlitamak ilçesinin Soltanmorat köyünde molla çocuğu olarak dünyaya gelir. Çok zengin bir edebî miras bırakan G. İbrahimov, otuz yıllık sanat hayatında, yirmi kadar hikâye (Kötüçiler, Tabiat Balalan, Merxümnin Defterinnen vb.) üç uzun hikâye (Tatar Xatını Niler Kürmiy, Kızıl Çeçekler, Ademner) dört roman (Bizniñ Könner, Yeş Yörekler, Kazak Kızı, Tiren Tamırlar) bir piyes (Yaña Kişiler), tarih ve dil bilimiyle ilgili on beşe yakın bilimsel çalışma, beş yüze yakın eleştiri yazısı yazar (Mostafin ve Davutov 1997: 150). *Tatar Sarfi* (1911), *Tatar*

Nahvi (1911), *Tatar İmlası* (1914), *Yanğa Edebiyat* (1914), *Edebiyat Derisleri* (1914), *Tatar TİLİN Niçik Ukıtırğa* (1916), *TİL Sabakları* (1918-1919), *Edebiyat Kanunları* (1918), *İmla, TİL, Edebiyat Meseleleri* (1924) gibi yıllarca ders kitabı olarak okutulan eserlerin yazarı olan (Öner 1997: 552) G. İbrahimov, bilim ve kültür sahasındaki hizmetleri için 1928'de Devlet Sanat Fenleri Akademisinin asil üyesi olarak seçilmiş, 1932'de Rusya Merkez Organizasyon Komitesi kararıyla kendisine Hizmet Kahramanı unvanı verilmiştir (Mostafin ve Davutov 1997: 150).

G. İbrahimov, Türk ırkından geldiklerini kabul etmekle birlikte Tatar halkının, dolayısıyla Tatar Türkçesinin, Tatar edebiyatının ve Tatar medeniyetinin varlığını savunmuş, Tatarlar arasında sosyal ve politik fikirlerin gelişmesinde önemli rol oynamış, bilhassa 1917-1920 yılları arasında yeni rejimi destekleyen ideolojik hikâyeler ve yazılar kaleme almıştır. Komünizme olan inancını hapishanede yaşadığı günlerde bile kaybetmemesine rağmen 1920'lerden sonra Rus emperyalizminin Sovyet müslümanlarını tehdit etmeye başladığını anlamış, bu sebeple fikirlerinde bazı değişiklikler olmuştur (Türkoğlu 2000: 362-363).

Tataristan Muhtar Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 1925 yılının ocak ayından itibaren Cumhuriyet Halk Eğitim Komiserliği Akademik Merkezi'nin başkanı, edebî ve sosyal-politik "Biznin Yul" dergisi yazı kurulunun başkanı ve "Maarif" yazı kurulunun üyesi olan. G. İbrahimov, Ruslaştırmaya karşı Tatar kültürünü, cesaretle savunmuş, 1926 yılında Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresinde, Latin harflerine geçişi, Türk halkları yazısının Ruslaştırılması yolunda bir adım olarak gördüğünden, Arap yazısının savunuculuğunu yapmıştır G. İbrahimov'un, Tatar kültürünün Ruslaştırılmasına karşı çıktığı 1927'de yayımlanan "Tatar Kültürü Hangi Yolda Yürüyecektir?" adlı broşürü, Komünist Partisinin tepkisini çekmiştir. Komünist Partisi Tataristan Eyalet Komitesi'nin 14 Haziran 1927 tarihli özel bir kararıyla bu broşür kınanmış ve onun sonunu hazırlamıştır. Bu broşürde savunduğu fikirlerinden dolayı tutuklanmış, eser Komünist Partisi organlarınca alınan bir kararla kınanmıştır (Buran 2011: 483). G. İbrahimov, bu broşüründe "Tatar ulusunun kültürü bir başka kültür tarafından eritilmemelidir. Bu kültür ulusal dil temeli üzerine özgürce gelişmelidir. Ama tüm Türkleşmiş halklar aynı ailenin bireyleri olduğuna göre Tataristan'ın dışında oturan kardeşlerimizle ve aynı zamanda "Bütün öteki Türk halkları"yla sıkı ilişkilerimizi sürdürmeliyiz" (Benningsen ve Quelquejay 1981: 126) diyerek Bolşevik anlayışın Türkler üzerindeki asimilasyon anlayışının Çarlık politikasından çok da uzak olmadığını göstermektedir.

G. İbrahimov, 1927'den itibaren giderek ağırlaşan ciğer hastalığından dolayı, Kırım'da, Yalta'da yaşamaya mecbur olmuş, birkaç ciddi ameliyat geçirmiştir. 29 Ağustos 1937'de ağır hasta olduğu halde tutuklanmış ve Kazan'a getirilip Pleten hapishanesine kapatılmıştır. Onu 58. maddenin 10. ve 11. bentleri uya-

rınca, yani karşı ihtilalci Troçkist örgüt kurarak Sovyet-Parti yöneticilerine karşı saldırı hazırlamak ile suçlanmışlardır (Öner 1997: 557). Tataristan Devlet Güvenlik Komitesi Adalet Komiseri, soruşturmacı İ. V. Selivanovskiy'in imzaladığı Galimcan İbrahimov'un suçlama belgesinde şöyle denmektedir:

Tatar yazarı, VKP (b) (Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) üyesi G. G. İbrahimov, 29 Ağustos 1937'de tedavi gördüğü Yalta şehrinde NKVD TAS-SR (Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Halk Komiserliği) tarafından tutuklandı. G. G. İbrahimov, soruşturma sırasında 1920'de, Tatar parti örgütünün "solcular" olarak nitelendirdiği devrim karşıtı milliyetçi gruba katılmakla, 1925'te ise bu grubun belirli bir kısmıyla birlikte devrim karşıtı milliyetçi bir örgüte girmekle ve orada yöneticilik rolünde bulunmakla, kültürel-ideolojik cephede uygulamalı devrim karşıtı faaliyetler gerçekleştirmekle, yani RSFSR Ceza Kanunu 50-10, b. 1 ve 58-II maddelerinde belirtilen suçları işlemekle" suçlandı". (Mostafin 2009: 131)

G. İbrahimov, tutukluken soruşturma sırasında çok ciddi maddi ve manevi işkencelere uğramıştır. Hatta kendisine suçlama evrakı tebliğ etmeye dahi fırsat bulunmamış, hapisane şartlarında tamamen kötüleşen ciğer hastalığı sebebiyle 21 Ocak 1938'de hapisanenin hastahanesinde vefat etmiştir Mezarı Kazan'daki Arhengel Kabristanındadır.

Tatar edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan, yazdığı edebî eserlerle Tatar Türkçesini ve edebiyatını yücelten, bilimsel eserleriyle halkını aydınlatan, Bolşevik hareketine samimi bir şekilde bağlanarak vadedilen hak ve özgürlükler çerçevesinde ana dilini, kültürünü korumanın ve geliştirmenin mücadelesini veren bu büyük Tatar aydını, maalesef gizli hedefi SSCB'de yaşayan tüm halkları Ruslaştırmak olan bir anlayışın gadrine uğramış, mücadelesi ve hayatı faciayla sonuçlanmıştır.

Repressiyaya Uğrayan Tatarlar

Repressiya döneminde devrin korkunç, karanlık ve esrarengiz şartlarında Tataristan'da mağdur edilen, hapis yatan, sürgüne gönderilen, öldürülen insanlar için elbette tam bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak yukarıda da belirttiği gibi, Tataristan'da 2000 yılından itibaren yayımlanan ve toplamda 27 cilde ulaşan *Politik Repressiya Korbannarı* (Siyasi Repressiya Kurbanları) adlı eserin 18 cildinde repressiyaya maruz kalan insanların isimleri alfabetik olarak sıralanmış ve 18 ciltte yer alan toplam insan sayısı 50.537 olarak verilmiştir. Yine önceki sayfalarda repressiya uygulamaları anlatılırken M. Sultan-galiyev, G. İbrahimov, G. Gubeydullin, H. Atlasi, Şeref Kardeşler, İ. Salahov, F. Burnaş, Ş. Usmanov ve bazı Tatarlar hakkında doğrudan ve dolaylı olarak bilgiler vermiştik.

Repressiya mağdurları için kesin bir sayı verilemeyeceği gibi, herkesin adını ve hayat hikâyesini de bu yazının kapsamına sığdırmak elbette mümkün değildir. Yine de burada 1920'lerden sonra ve Stalin devrinde mağdur edilen, Tatar halkı için önem arz eden, Tatar tarihinde, edebiyatında, kültüründe iz bırakmış bazı aydınların ismini, doğum-ölüm tarihlerini, suçlanma sebeplerini ve akıbetlerini kısaca vermekle yetineceğiz⁷.

Adler Timirgalin (1931-2013/Yazar): Sovyet ve Stalin karşıtı bildiriler yazıp halk arasında dağıtmakla suçlanarak 10 Ocak 1950'de tutuklanmış ve 13 Mart 1950'de tımarhaneye kapatılıp bir buçuk yıl kadar burada kalmıştır.

Arif Yenbayev (1892-1937/Devlet adamı, siyasetçi): 1919 yılında Komünist Partisi üyesi olup Sultangaliyev'in dava arkadaşlarından olan A. Yenbayev, Sultangaliyev'le bağlantılı olma, devrim karşıtlığı, milliyetçilik vd. suçlamalarla 23 Temmuz 1929'da partiden atılmıştır. Önce ölüm cezasına çarptırılmış, ardından cezası 10 yıl toplama kampına gönderilmeye çevrilmiştir. Solovki toplama kampındayken 27 Ekim 1937'de kurşuna dizilmiştir.

Ayaz Gıyilecev (1928-2002/Yazar): Kazan Üniversitesinde öğrenciyken 22 Mart 1950'de Sovyet iktidarına karşı propagandadan suçlanıp tutuklanmış, 1950 yılının aralık ayında 7 yıl hapse mahkûm edilmiş, 1955'e kadar türlü kamplarda inşaat işçisi olarak çalıştırılmıştır. Stalin'in ölümünden sonra serbest bırakılmıştır.

Burhan Mansurov (1889-1942/Devlet adamı, gazeteci): Sultangaliyev'in dava arkadaşlarından olup Komünist Partisi ve Sovyet yönetimi sırasında önemli görevlerde bulunmuş, 1937'de başkanı olduğu "Militan Allahsızlar Tatar Birliği"ni milliyetçilerle, Troçkicilerle doldurmak, Sultangaliyevci olup karşı devrimcilik suçlamasıyla tutuklanmış, Moskova'daki bir çalışma kampına gönderilmiş, 1942'de burada ölmüştür.

Cemal Velidi (1887-1932/Edebiyat bilimci, tarihçi, dilci): Devrim karşıtı faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla 6 Mayıs 1931'de tutuklanıp 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Sorgu esnasında ağır işkencelere dayanamayarak binadan kendini atıp intihar teşebbüsünde bulunmuş ancak ölmemiştir. Ayak ve kolları kırılmasına rağmen tıbbi müdahale alamayıp kangren olmuş, 1932 yılında hapsede hastanesinde ölmüştür.

Esgat Aydar (1906-1959/Şair): 23.08.1935'te tutuklanmış ve 31.01.1936 tarihinde 3 yıl hapse mahkûm edilmiş, 1938-41 yıllarında Kazan'dan Semerkant'a sürülmüştür. 13.06.1957'de aklanmıştır.

7 Repressiya döneminde mağdur edilen Tatar aydınları ilgili ayrıntılı bilgi için Buran 2011, Mostafin 2009, Mostafin-Davutov 1997, Şahin 2007 gibi eserlere bakılabilir.

Fahrelislam Agiyev (1887-1959/Yazar): 1928 sonlarında OGPU tarafından tutuklanmış, 1930'da Sultangaliyevci olmak suçuyla idama mahkûm edilmiştir. 1931'de idam cezası 10 yıllık toplama kampı hizmetine dönüştürülmüş, 1937-38'de tekrar yargılanıp idama mahkûm edilmiş, 1938'de Moskova hapisanesinde kurşuna dizilmiştir.

Fatih Kerim (1909-1945/Şair, yazar): Karşı devrimci örgüte üye olup Sovyetlere karşı propaganda yapma suçlamasıyla 3 Ocak 1938'de tutuklanmış, Tataristan OSSC Yüksek Mahkemesinin 14 Mart 1939 tarihli oturumunda on yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Art arda yazdığı şikâyet dilekçeleri sonucunda dosyası yeniden ele alınmış ve 1 Aralık 1941'de aklanıp serbest bırakılmıştır.

Fatih Kerimi (1870-1937/Yazar): 4 Ağustos 1937'de halk düşmanlığı, devrim karşıtlığı, Pantürkist, burjuva taraftarlığı, Troçkici unsurlarla ilişkili olma suçlamalarıyla tutuklanmış, 27 Eylül 1937'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Kollegyumu tarafından ölüm cezasına çarptırılmış, karar aynı gün infaz edilmiştir.

Fatih Seyfi-Kazanlı (1888-1937/Yazar, gazeteci, eğitimci, devlet adamı): 16 Eylül 1936'da SR partisine üye olmak, milliyetçilik, devlet ve parti yöneticilerine saldırıyla suçlanarak tutuklanmış, 3 Ağustos 1937'de ölüm cezasına çarptırılmış ve bu ceza 5 Ağustos 1937'de infaz edilmiştir.

Fethi Burnaş (1898-1942/Şair, oyun yazarı, gazeteci, eleştirmen, mütercim): Tataristan millî meselelerinin çözümüyle ilgili kaleme alınan ve Komünist Partisi Merkezine gönderilen bir mektuba imza attığı için eserlerinde Burjuva milliyetçiliğini özendirmek, Sultangaliyevcilerle bağlantılı olmak suçlamalarıyla 1930'da partiden atılmıştır. 1940 yılında tutuklanmış, 1941 yılında Saratov'daki bir çalışma kampına gönderildikten sonra 1 Ağustos 1942'de kurşuna dizilmiştir.

Gali Galiyev (Galğaf) (1902-1940/Yazar, eleştirmen, mütercim): Sultangaliyevcilikle suçlanmış; 1929-30'da tutuklanmış ve 1940'ta Solovki toplama kampında ağır çalışma şartlarından ve açlıktan ölmüştür.

Gali Rehim (1892-1943/Yazar, bilim adamı): Devrim karşıtlığı, milliyetçilik suçlamasıyla 6 Mayıs 1931'de tutuklanmış ve 11 Mayıs 1932'de kurulan mahkemede 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Beyaz Deniz-Baltık Kanalı'nda çalışmaya gönderilen G. Rehim, gayretli hizmetinden ötürü 22 Ağustos 1934'te cezası dolmadan serbest bırakılmıştır. 1938'de yeniden tutuklanmış, 27 Şubat 1940'da serbest bırakılmıştır. Sağlığı bozulan yazar, zor şartlar altında yaşamış, iş bulamamış ve açlıkla savaşmıştır. 3 Mart 1943'te ölmüştür.

Galim Möhemmetşin (1911-1938/Şair): 26 Aralık 1937'de halk düşmanlığı, gizli

örgüt kurma ve Sovyet yöneticilerine karşı saldırı hazırlığı nedeniyle tutuklanmış, 10 Mayıs 1938'de SSCB yüksek mahkemesinde ölümüne mahkûm edilerek aynı gün öldürülmüştür.

Galimcan Nigmeti (1897-1941/Yazar): 16 Eylül 1937'de Troçkici örgüte üye olma suçlamasıyla tutuklanmış, 3 yıl Kazan ve Alabuga hapisanelerinde yatmıştır. 17 Ocak 1940'ta beş yıl hapis cezasına çarptırılmış, Ustımlat toplama kampındayken 4 Aralık 1941'de halsizlik ve açlıktan ölmüştür.

Gasıym Mansurov (1894-1955/Devlet adamı, yazar, eğitimci): 1917'den beri Komünist Partisi üyesi ve Sultangaliyev'in dava arkadaşlarından olan G. Mansurov, Komünist Partisi Merkezi Kontrol Komisyonu tarafından parti karşıtı bir gruba katılmak, Pantürkizm hareketiyle bağlantı kurmak, Sultangaliyev'le ilişkili olmak vb. suçlamalarla önce 23 Ağustos ayında partiden atılmış, Aralık 1929'da tutuklanmış, 13 Ocak 1931'de ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu ceza daha sonra 10 yıl sürgüne çevrilmiştir.

Gata İshakıy (1887-1937/Yazar, folklorcu): 1937'de tutuklanmış ancak 1937'den sonra hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Gayaz Maksudov (1891-1942/Bilim adamı, gazeteci, bürokrat): 1922-1925'te Tataristan Bilim Merkezi başkanlığı yapan önemli bir matematik bilgini olup bilim terimlerinin Rusçalaştırılmasına da karşı çıkan Gayaz Maksudov, 1923 yılında Sultangaliyev lehine bir mektuba imza attığı için 1929'da Komünist Partisi'nden ihraç edilmiş, üniversitede Sultangaliyevci örgüt kurmakla suçlanmış, 13 Kasım 1937'de bir çalışma kampında 10 yıl hapse mahkûm edilmiş, 1942 yılında hapisteyken ölmüştür.

Gaziz İdilli (1905-1985/Yazar): 1937'de tutuklanmış, 1939'da serbest bırakılmıştır. Tutukluken ağır işkencelere uğramış, ruhen ve bedenen çökmüştür. Bu yüzden 80 yaşına kadar yaşasa da edebiyat sahasında etkili olamamıştır.

Gıylemdar Bayımbetov (1886-1933/Gazeteci, yazar, mütercim): 1932'nin Aralık ayında "Köylüler ittifakı oluşturmak" suçlamasıyla tutuklanmış, 10-28 Mayıs 1933'te OGPU tarafından idama mahkûm edilmiştir.

Gomer Gali (1900-1954/Yazar, eleştirmen): 1937'de devrim karşılığı, milliyetçilik ve Troçkizm suçlamalarıyla tutuklanıp 10 yıl hapse ve 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrum edilme cezasına çarptırılmıştır. 1947'de serbest bırakılmış ancak 1949'da tekrar tutuklanıp ömür boyu sürgüne gönderilmiştir. Çalışma kampındayken 5 Temmuz 1954'te adı bir suçlu tarafından vahşice öldürülmüştür. 1955'te aklanmıştır.

Gomer Tolımbay (1900-1938/Yazar): 8 Haziran 1937'de karşı ihtilalci Troçkist

örgüt mensubu olmakla suçlanarak tutuklanmış, Preten hapishanesine gönderilmiştir. 8 Mayıs 1938'de ölüm cezasına çarptırılmış ve aynı gün kurşuna dizilmiştir.

Guriy Tavlin (1925-1988/Yazar, şair, gazeteci): Birçok savaşa katılıp madalyalar alan Tavlin, milliyetçilik ruhuyla karşı ihtilalcilik yapmakla suçlanmış ve 23 Ocak 1950'de tutuklanarak 10 yıl hapse mahkûm edilip Sibiryaya gönderilmiştir. 22 Eylül 1954'te serbest bırakılmıştır.

Hasan Tufan (1980-1981/Şair): Tatar edebiyatının en kudretli şairlerinden biri olan Hasan Tufan, 1935'te yazdığı *Ant* manzumesi dolayısıyla şiddetli tenkitlere uğramış ve bu manzume Komünist Partisi tarafından zararlı eser olarak ilan edilmiştir. 19 Kasım 1940'da karşı devrimcilik, halk düşmanlığı, milliyetçilik suçlamalarıyla tutuklanmış, 7 Mart 1942'de ölüm cezası almış ancak daha sonra bu ceza 10 yıl hapis ve ilaveten 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmaya çevrilmiştir. Cezası dolmasına rağmen mahkeme yapılmaksızın beş yıl Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir. 5 yıl Novosibirsk'te gözetim altında yaşamış, kolhozda çobanlık yapmış, 1956'da serbest bırakılınca Kazan'a dönmüştür.

Hasan Tufan hapse atılıp sürgüne gönderildikten sonra ailesi de mağdur olur. Hasan Tufan'ın eşi dönemin tiyatro aktristlerinden Luiza (Gaynikamal) Salişkerova'dır. Kocasından dolayı halk düşmanının eşi sıfatıyla işinden çıkarılır ve maddi sıkıntılar çeker. Erkek çocukları İdigey bu süreçte hastalanarak ölür. Kocasına para ve erzak gönderebilmek için kan bağışçısı olur. Kanını satarak kazandığı parayı H. Tufan'a gönderir. H. Tufan 1956'da sürgünden Kazan'a döndüğünde eşi Luiza 1955'te ölmüştür. Bunun üzerine yazdığı *Kaysıgzınnı Kuli Cılı?* (Hanginizin Eli Sıcak) şiiri şairin, eşinin derin acısını ve yaşadığı felaketi gözler önüne serer. Bu şiir, aslında repressiyada mağdur edilip hapishanelere giren, sürgün edilen herkesin bu acımasız dönemde ve dönüşte yaşadığı trajedinin bir benzeri, bir cephesidir.

KAYSIGIZNIN KULI CILI?

Dönya minî
Üzgertti
Yılamaska öyrettî.
Külmek cinî yırtasımı? -
Beylisî bar
Yöreknî.

Suğışlardan zamana
Tuktap torgan arada,
Yaralarını yamaştırıp

HANGİNİZİN ELİ SICAK?

Dünya beni
Değiştirdi:
Ağlamamayı öğretti.
Gömleğimin yenini yırtayım mı? -
Sarmak istiyorum
Yüreğimi.

Zamanın savaşlardan
Arındığı bir sırada
Yaralarımı sarıp

Yata idim
Dalada:
- Kayt!.. — dip xatlar kildiler...
Yullar... ozın idiler...

Yatıyordum
Bozkırda:
- Dön! diye mektuplar geldi...
Yollar... Uzun idi.

Kayttım.
- Busı alkaları,
Busı - kabiri... - didiler.
Eger tagın kilseler,
- Sav! — dip xeber birseler,
Vulkannarga kirir idim,
Şundadır ul... diseler.

Döndüm.
- Bu küpeleri,
Bu, kabri, dediler.
Eğer, yine gelseler,
- Sağ! diye haber verseler,
Volkanlara girerdim,
Oradadır o... deseler.

Birdi dünya kireknı,
Yılamaska öyretti...
Kaysıgızınñ kulu cılı?
- Beylisi bar yöreknı...

Dünya hakkımdan geldi,
Ağlamamay öğretti...
Hanginizin eli sıcak?
- Sarmak istiyorum yüreğimi...

İbrahim Salahov (1911-1988/Yazar): 27 Aralık 1937’de halk düşmanı diye nitelendirilen G. İbrahimov ile temas kurarak karşı ihtilalci olmaktan tutuklanan İ. Salahov, 10 yıl hapis cezası alarak Gulag takımadalarına sürgün edilmiştir. Burada sağlığı bozulunca 25 Ekim 1947’de serbest bırakılmış, tekrar tutuklanma korkusundan dolayı Kazan’a geri dönmemiş ve Kazakistan’da yaşamıştır. Stalin ölünce tekrar yazı hayatına dönen Salahov, hapishane ve sürgünde yaşadıklarını, repressiya döneminin korkunç vahşetini otobiyografik romanı “Kolıma Hikâyeleri”nde anlatmıştır.

Kavi Necmi (1901-1957/Yazar): 1934-1937 yılları arasında Tataristan Yazarlar Birliği başkanı da olan Kavi Necmi, 16 Eylül 1937’de tutuklanmış, birkaç yıl Kazan ve Alabuğa zindanlarında yatmıştır. Karşı ihtilalci örgüte katılmakla suçlanarak 1939’da 10 yıl hapis ve 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrum edilme cezasına çarptırılmıştır. Aynı yılın aralık ayında tekrar mahkemesi yapılmış ve 29 Aralık 1939’da suçsuz olduğu anlaşılmıştır.

Kerim Tinçurin (1887-1938/Yazar, tiyatro hadimi, oyun yazarı): 16 Eylül 1937’de Japon casusluğu suçuyla tutuklanmış, suçlarını kabul etmez ve soruşturmacıların yüzüne tükürmüştür. 14 Kasım 1938’de ölüm cezasına çarptırılmış, 15 Kasım 1938’de kurşuna dizilmiştir.

Keşşaf Muhtarov (1896-1937/Devlet admı, siyasetçi): Sultangaliyev’in yol arkadaşlarından olan ve 1921-24 yılları arasında Tataristan Cumhuriyeti Halk Komiserliği Şura Başkanlığı yapan K. Muhtarov, Sultangaliyevci olduğu için 23 Ağustos 1929’da partiden ihraç edilmiş, 13 Ocak 1931’de “burjuva milliyetçili-

ği” suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırılmıştır. Cezası 10 yıl toplama kampına gönderilmeye çevrilmiş, 27 Ekim 1937’de NKVD’nin özel toplantısı kararıyla tekrar ölüm cezasına çevrilmiş ve kurşuna dizilmiştir.

Lebib Gıylmi (1906-1938/Yazar): Devrim karşıtlığı, Troçkici olmak ve casusluk suçlamasıyla 21 Eylül 1937’de tutuklanıp Kazan hapishanelerinde işkence görmüştür. 9 Mayıs 1938’de SSCB Yüksek Mahkemesi kararıyla ölüm cezasına çarptırılmış ve aynı gün Çirik Göl zindanında kurşuna dizilmiştir.

Mansur Kriymov (1898-1938/Şair, Yazar): 1935’li yıllarda matbuatta hakkında çeşitli tenkit yazıları yazılmış, tutuklandıktan sonra 1 Ağustos 1938’de Ufa hapishanesinde kurşuna dizilmiştir.

Mecit Refiykov (1925-1986/Şair): Kazan Üniversitesi’nde öğrenciyken diplomasını almaya birkaç gün kala karşı devrimci örgüt üyesi olmak suçlamasıyla 1 Nisan 1950’de tutuklanmış, 10 yıl hapse mahkûm edilerek İrkutsk bölgesindeki çalışma kampına sürgün edilmiştir. 1951–55 arası yol inşaatlarında tutuklu olarak çalıştırılmış, Stalin’in ölümünden sonra serbest bırakılmıştır.

Mahmut Bödeyli (1895-1975/Yazar, gazeteci, matbaacı): 1929’da Sultangaliyevci olmak suçlamasıyla tutuklanmış, 10 yıl hapis cezasına çarptırılarak sürgüne gönderilmiştir. 1955’e kadar sürgünlerde eziyet görmüş ve 24 sene sonra Kazan’a dönmüştür. 1975’te Kazan’da ölmüştür.

Mahmut Galev (1886-1938/Yazar): Ne zaman ve nasıl tutuklandığı belli değildir. Bazı hatıralara göre soruşturulmak üzere Moskova’dan Kazan’a getirilmiştir. 4 Kasım 1937’de duruşması yapılmış ancak hakkında çıkan karar meçhuldür. Yazar, hazırlanan evraka göre 12 Kasım 1938’de ölmüştür.

Min Şabay (1913-1963/Yazar): 1931’de hırsızlık, 21 Kasım 1942’de ise devrim karşıtlığı suçlamasıyla kez tutuklanmış, 8 Mart 1944’te 7 yıl hapse mahkûm edilip toplama kampına gönderilmiştir. Kısa bir süre serbest bırakıldıktan sonra tekrar tutuklanarak 22 Temmuz 1950’de ömür boyu sürgün edilmiştir. Yazar, 5 Eylül 1963’te ölmüştür.

Mirsey Emir (1906-1980/Yazar, gazeteci, devlet adamı): 4 Aralık 1937’de NKVD tarafından devrim karşıtlığı suçlamasıyla tutuklanıp Pleten hapishanesine gönderilmiştir. Suçlamaları kabul etmemiş ve 19 Mart 1939’da suçsuz bulunmuştur.

Rauf Sabirov (1894-1937/Devlet adamı): Tataristan’da Bolşevik hareketin önemli temsilcilerinden ve Sultangaliyev’in dava arkadaşlarından olan R. Sabirov, 1921-1924 yılları arasında Tataristan Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı Başkanlığı yapmıştır. Sultangaliyev’e destek olmak, casusluk ve terör

faaliyetlerinde bulunmak suçlamalarıyla tutuklanmış 1937 yılında öldürülmüştür.

Sadri Celel (1891-1943/Yazar): 6 Mayıs 1931'de Sultangaliyevci suçlamasıyla tutuklanmış, 11 Mayıs 1932'de 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Baltık kanalında çalışmaya gönderilmiş, 1935'te serbest bırakılmış ancak 1937'de tekrar tutuklanmıştır. Pleten hapishanesinde ağır bir şekilde hastalanmış ve 29 Temmuz 1943'te ölmüştür.

Safa Borhan (1899-1937/Yazar, gazeteci): 30 Aralık 1936'da Sultangaliyevci olmakla suçlanarak tutuklanmış, 3 Ağustos 1937'de ölüm cezasına çarptırılmış ve aynı gün kurşuna dizilmiştir.

Segiyt Sünçoley (1888-1937/Şair, mütercim): 2 Temmuz 1927'de Sultangaliyevcilikle suçlanarak tutuklanmış, kısa bir süre serbest bırakıldıktan sonra 28 Şubat 1929'da aynı suçla tekrar gözaltına alınmıştır. 18 Temmuz 1930'da ölüm cezasına çarptırılmış, 13 Ocak 1931'de bu ceza 10 yıllık sürgün kampına çevrilmiştir. S. Sünçoley, 9 Ekim 1937'de yeniden ölüm cezası almış ve 27 Ekim 1937'de kurşuna dizilmiştir.

Seleh Atnagulov (1893-1937/Yazar, gazeteci): 1917 Tatar-Başkurt milli hareketine katılan ve "İdil-Ural Devleti'ni Gerçekleştirme Kollegyumu" sekreteri olan S. Atnagulov, 2 Eylül 1936'da "Sovyet karşıtı Troçkist milliyetçi örgütün üyesi" olma suçlamasıyla mahkûm edilmiş, 16 Ağustos 1937'de vurularak öldürülmüştür.

Server Ethemova (1901-1978/Yazar, müterim): Yazar Kavi Necmi'nin eşi olan S. Ethemova, 4 Ocak 1938'de halk düşmanınının karısı olarak tutuklanmış, 11 Ağustos 1938'de 10 yıl hapis ve 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrumiyetle cezalandırılmıştır. Kuzey kamplarına sürgüne gönderilmiş, 16 Ekim 1940'da serbest bırakılmıştır.

Sirin Batırşin (1896-1969/Şair): 23 Ağustos 1935'te Sovyet karşıtı propaganda ve karşı devrimcilik suçlarıyla tutuklanmış, 31 Ocak 1936'da 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Hapisten ruhen çok yorgun çıkan yetenekli şair, hayata küsmüş, kimseyle görüşmemiş ve ölümüne kadar şiir yazmamıştır.

Söbbuh Refiykov (1913-1971/Şair, yazar, gazeteci): 17 Ekim 1937'de NKVD tarafından karşı devrimcilik ve terör faaliyetleri suçlamasıyla tutuklanmış, 12 Mayıs 1938'de 10 yıl hapis ve 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrumiyet cezası almıştır. Önce Solovki'ye daha sonra da Nörülski kamplarına gönderilmiştir. Cezası dolduğu halde (1947) memleketine dönmesine izin verilmeden yeni bir mahkeme kurularak (9 Haziran 1951) Krasnoyarsk Krayn'a ömür boyu sürgün edilmiştir. 20 yıl geçtikten sonra memleketine dönmüştür (1957). Sağlığı

bozulan Refiykov 21 Kasım 1971'de Tataristan'ın Yana Zey işki köyünde vefat etmiştir.

Şamil Usmanov (1898-1937/yazar): 7 Nisan 1937'de Sultangaliyevcilikle ve Sovyet karşıtı propaganda yapmakla suçlanıp tutuklanmış ve şiddetli işkenceye maruz kalmıştır. 3 Aralık 1937'de NKVD sorgucularının sorgusu sırasında ölmüştür.

Yarlı Kerim (Gabdulla Kerimov) (1901-1937/Gazeteci, yazar): Ünlü yazar Fatih Kerimi'nin ağabeyi olan ve Kızıl Ordu saflarında çarpışıp askerlerin eğitimiyle uğraşan Yarlı Kerim, 1937 yılında tutuklanıp ortadan kaybolmuştur. Akıbeti meçhuldür.

Zarif Beşiri (1888-1962/Şair, yazar): 1938 yılında karşı devrimci faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla tutuklanmış ve Kolıma Hapishanesine gönderilmiştir. Cezası bittikten sonra birkaç yıl Başkurdistan'ın Belebey rayonunda sürgün hayatı yaşamış, 1956'da Ufa'ya yerleşmiştir.

Görüldüğü gibi repressiya döneminde pek çoğu başından beri Bolşevik devrimin ruhuna inanıp bu hareketin içinde yer almış, partiye üye olup devlete hizmet etmiş Tatar aydınları bu acımasız dönemin kurbanı olmuştur. Birçok yetenekli şair, yazar, gazeteci, devlet adamı öldürülmüş, öldürülenlerin dışındakiler de hapis veya sürgün cezası almış, bunların kimisi hapis ve sürgün sırasında işkencelere, insanlık dışı ağır çalışma şartlarına, açlığa dayanamayarak hayatını kaybetmiş, cezasını tamamlayarak hapis ve sürgünden dönenler ise büyük zorluklar içinde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Sonuç

Komünist Partisi ve Bolşevik idaresi, gerek iktidara gelmeden önce ve gerek Sovyet rejiminin kurulmasından sonraki ilk dönemde, eskiden Çarlık zamanında ezilen halkların millî haklarına saygı göstereceği vaadinde bulunmasına rağmen, kısa süre sonra uygulamada tamamen farklı davranmış, merkeziyetçi ve Rus şovenizmi temelinde despot bir anlayışa sahip olmuştur. Diğer halklarda olduğu gibi Tatar halkının da millî kurtuluş hareketini 1918'de askerî tedbirlerle bastıran Bolşevikler, özgürlük vaatlerini sembolik bir Tatar Özerk Cumhuriyeti kurmakla geçiştirmişlerdir. Her türlü insani ve ahlaki değerden uzak, dünyanın büyük bir parçasını şahsi iktidar ve kontrolü altına alan Stalin'in ihtirası ve Bolşevik anlayış, Rusya'daki halkların doğal manevi ve kültürel gelişimini yok saymış, Rus kültürünü, eğitim anlayışını ve dilini dayatmış, kısacası Çarlığın asırlar boyunca Tatarların ve diğer halkların Ruslaştırılması, Rus kültürü içinde eritilmesi usulüne başvurmuştur (Devletşin 1981: 513-514).

Sovyet ideolojisi ve Stalin despotluğu, genel olarak toplumun her kesimini he-

def almakla birlikte özellikle, yazarları, şairleri, edebiyatçıları, folklorcuları, kısacası aydınları hedef almıştır. Çünkü bu kişiler, sistemin temel felsefesinin reddettiği, dinî ve millî kimlikleri öne çıkararak hedeflenen “Sovyet vatandaşı, Sovyet insanı” (homo-sovieticus) tipinin yaratılmasına bir anlamda engel olmakta idiler (Buran 2011: 341). Sovyetler Birliği’nin genelinde olduğu gibi, Tataristan’da da tutuklama, öldürme, sürgün gibi cezalar toplumun üreten, sosyal ve kültürel hayatında rol oynayan aydınları hedef alınmıştır. Tek ideolojili, tek dilli, tek edebiyatlı, tek bilimli bir toplum yaratmaya çalışan Stalin ve Rus düşüncesi, tüm Sovyetlerde olduğu gibi kültürün taşıyıcısı binlerce aydını yok etmekten imtina etmemiş, Tatar aydın zümresinin millî kadroları ortadan kaldırılmış veya sindirilmiştir (Şahin 2007: 236, 243). Ayrıca, yazdıkları eserlerle halkı aydınlatmayı amaçlayan, ihtilali tasvip etmeyen, Tatar sosyal, siyasi hayatında ve kültüründe önemli bir yere sahip olan Gayaz İshaki, Sadri Maksudi Arsal, Abdullah Battal Taymas, F. Tuktarov, Hamit Zubeyr Koşay, Akdes Nimet Kurat, Ahmet Temir gibi isimler ülkelerini terk ederek yurt dışına gitmek zorunda kalmışlardır.

Sovyet ideolojisinde insanın varlığı, duyguları, fikirleri; işçi sınıfının çıkarına ve komünist felsefeye uygunsa bir anlam kazanmıştır. Bu sebeple ideolojiye uymayan fikirler, duygular hatta insan hayatı bile hiçe sayılmıştır. Ancak, devrim karşıtı olanlar bir tarafa işçi, köylü sınıfı bile yok olmaktan kurtulamamıştır. Stalin ve anlayışı etrafında toplananların asıl istediği halkın huzuru, refahı, insanca bir yaşam biçimi değildir. Onların asıl istediği, devrimi bir örtü olarak kullanarak hastalıklı isteklerini tatmin edecekleri ve asla hesap vermeyecekleri bir toplumsal düzendir. Böylece repressiya süreci ve uygulamalarıyla hem Tatar toplumunda hem de tüm Sovyetler Birliği’nde milletin özünü, fikir enerjisini, aklını, izanını, direncini, vicdanını taşıyan kesim yok edilmiş, susturulmuş ve milletin geleceği karartılmıştır.

KAYNAKLAR

- ALKAYA, Ercan (2014). “Tataristan Türkleri ve Güncel Sorunları Üzerine”, Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı/12-13 Nisan 2014/Kırklareli (Ed. Bülent Bayram), Kırklareli: Kırklareli Ü. Yay., s. 243-271.
- ALKAYA, Ercan (2021). Sibirya Tatar Türkçesi. İstanbul: Kesit Yay.
- AŞNİN, F. D, ALPATOV, V. M., NASİLOV, D. M. (2016). Mahvedilmiş Türkoloji. Ankara: TTK Yay.
- BENNINGSEN, Alexandre, QUELQUEJAY, Chantal (1981). Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları (Çev. Nezhil Uzel). İstanbul: Hür Yayın.
- BEYREMOVA, Fevziye (2018). “Hadi Atlasi-Songı Turançı” (15.02.2018 <https://www.azatliq.org/a/29039752.html>)
- BURAN, Ahmet (2020). “Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan’da Edebî Mahkemeler”, VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (20-23 Ekim 2020 Niğde), Bildiriler Kitabı, C. I (Ed. Hikmet Koraş, Adem Yeloğlu, Mesut Sönmez), Niğde, s. 253-263.
- BURAN, Ahmet (2011). Kurşunlanan Türkoloji. Ankara: Akçağ Yay.
- BURAN, Ahmet, ALKAYA, Ercan (2021). Çağdaş Türk Lehçeleri. Ankara: Akçağ Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1988). Türk Kavimleri. İstanbul: Enderun Yayınevi.
- DELİÖMEROĞLU, Yakup (1997). Tatarlar ve Tataristan. Ankara: Avrasya Kalkınma Derneği Yay.
- DEVLET, Nadir (1993). Çağdaş Türkiler; Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi. Ek cilt, İstanbul.
- DEVLET, Nadir (2020). Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1907), Ankara: TTK Yay.
- DEVLETŞİN, Tamurbek (1981). Sovyet Tataristanı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- DİLEK, İbrahim (2019). “Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 48, s. 27-82.
- DOĞDU, Server A. (2019). “Sultan Galiyev’in Siyasi Kişiliği”, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, C. 7, S. 2, s. 79-120.
- ERCİLASUN, Güljanat (2007). “Stalin Döneminde Kazak Aydınların Tasfiyesi”, Stalin ve Türk Dünyası (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin), İstanbul: Kaknüs Yay., s. 127-136.
- GALİULLİN, Telgat (1998). “Stalin Devri Tatar Kültür Hayatı” (Akt. Hatice Şirin), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 6, s. 646-653.
- GÖRGEN, İsmail (2021). “Rusya’da Stalinizm’in Doğuşu”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, C. 10, S. 2, s. 225-248.
- İSXAKOV, D. M. (2010). Tatarlar: Xalk İsebin Alu hem Seyeset. Kazan.
- KAMALOV, İlyas (2007). “Putin’in Merkezizetçi Politikası Çerçevesinde Tataristan Cumhuriyeti”, Avrasya Fatihî Tatarlar (Haz. İlyas Kamalov), İstanbul: Kaknüs Yay., s. 213-229.
- KOLENDİÇ, Anton (1994). Kremlin’de İktidar Mücadelesi (Çev. Eşref Bengi Özbilen). İstanbul: TDAV Yay.
- KURAT, Akdes Nimet (2020). Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- MOSTAFİN, Rafael (2009). Repressiyelengen Tatar Edipleri. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- MOSTAFİN, Rafael, DAVUTOV, Reis (1997). “Repressiya Kurbanı Tatar Yazarları” (Akt. Mustafa Öner), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 3, s. 135-168.
- MUHAMETŞİN, R. M. (2007). “Tatarlarda İslamiyet”, Avrasya Fatihî Tatarlar (Haz. İlyas Kamalov), İstanbul: Kaknüs Yay., s. 247-269.
- MUHAMMEDİYEV, Rinat (2021). Mirseyit Sultan Galiyev Sırat Köprüsü (Akt. Mustafa Öner), İstanbul: TDAV Yay.
- ORUÇ ASLAN, Birsal, ÖZÇOBAN, Yusuf (2016). “Hadi Atlasi ve “Ahir Zaman İşanı” Adlı Eseri”, Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi-Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02-04 Haziran 2016/ Priştine/KOSOVA (Ed. Mehmet Aça-Mustafa Aça), s. 73-85.
- ÖNER, Mustafa (1997). “Bir Tatar Bolşeviğinin Ana Dili Mücadelesi”, Türk Dili, S. 546, s. 551-557.

- Özbekistân Milliy Ensiklopediyasi, R harfi (2006). Tâşkent: Özbekistân Davlat İlmîy Naşriyâtı. .
- ÖZKAN, Fatma (1997). “Sibirya Türkleri”, Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı, Y. 3, S. 16, s. 1553-1557.
- ÖZKAN, Nevzat (2003). Türk Dilinin Yurtları. Ankara: Akçağ Yay.
- RAMSDEN, Ashley, HOLLİNGSWORTH, Sue (2018). Hikâye Anlatma Sanatı (Çev. Ali Bucak), İstanbul: İletişim Yay.
- RESULZADE, Mehmed Emin (2018). Bir Türk Milliyetçisinin Stalin’le İhtilal Hatıraları (Ed. Mehmet Töre Yıldırım), İstanbul: TDAV Yay.
- SAFİULLİNA, F. S., ZEKİYEV, M. Z. (1994). Xezirgî Tatar Edebi Tili. Kazan: Megarîf Yay.
- SALAHOV, İbrahim (2013). Kolıma Mahkûmları. Bir Tatar Aydınının Sürgün Anıları (Akt. Yusuf Özçoban). Konya: Kömen Yay.
- SOLJENİTSİN, Aleksander (1974). Gulag Takım Adaları 1918-1956 (Çev. Selim Taygan). İstanbul: Nbioğlu Yay.
- ŞAHİN, Erdal (2007). “Stalin Dönemi Siyasetinin Kazan Tatar Türkleri Kültürüne Etkileri”, Stalin ve Türk Dünyası (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin), İstanbul: Kaknüs Yay., s. 233-244.
- ŞAHİN, Liaisan (2002). “Rusya Federasyonu 2002 Yılı Nüfus Sayımı ve Düşündürdükleri”, Avrasya Dosyası, C. 8, S. 4, s. 294-317.
- TAGİROV, İ. R. (2007). “Tataristan’da Açlık Yılları”, Avrasya Fatihi Tatarlar (Haz. İlyas Kamalov), İstanbul: Kaknüs Yay., s. 193-212.
- TELLAL, Eral (2001). “Mirsaid Sultan Galiyev”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 56, S. 1, s. 105-133.
- TEMİR, Ahmet (2011). Vatanım Türkiye, Rusya-Almanya-Türkiye Üçgeninde Memleket Sevgisi ve Hasretle Şekillenmiş Bir Hayat Hikâyesi. Ankara: TTK Yay.
- TÜRKOĞLU, İsmail (2000). “Alimcan İbrahimov (1887-1938)”, İslam Ansiklopedisi, C. 21, İstanbul: TDV Yay., s. 362-363.
- TÜRKOĞLU, İsmail (2012). “Aziz Ubeydullin (1887-1937)”, İslam Ansiklopedisi, C. 42, İstanbul: TDV Yay., s. 30-32.
- TÜRKOĞLU, İsmail (2017). “Stalin Döneminde Bir Ailenin Başına Gelenler: Şeref Kardeşlerin Hikâyesi”, Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri/9-10 Ekim 2017, İstanbul (Ed. Abduldahap Kara-Ömer Kul-Filiz Ferhatoğlu), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yay., s. 255-256.
- VELİYEV, Remzi (1996). Facıga. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- YİĞİT, Ali (2006). “Rusya Federasyonu’nda Türk Topluluklarının Yaşadığı Bölgelerdeki Nüfus Hareketleri ve Değişen Etnik Yapı”, Ülkümüz (Sempozyum Bildirileri, Cilt 2), Y. 3, S. 6, s. 69-88.
- YUSUPOV, Ferit (2019). “Galimcan Şeref (1896 - 1950)”, Türkiye Dışındaki Türk Dünyası Türkoğulları -Dilciler- C. 2 (Ed. Ahmet Buran), Ankara: Akçağ Yay., s. 995-1003.
- XAYRULLİN, İ. K. vd. (2000). Tataristan’da Seyasi Repressiya Korbannarının Xetir Kitabı. Kazan.
- XESENEV, M. X. vd. (20002). Tatar Ensiklopediye Sülzîgî. Kazan.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://nkamsk-rt.ru/news/sh%D3%99%D2%BB%D3%99r-%D2%BB%D3%99m-bez/onyityirga-yuktyir-hakybyiz-1524040758>
- http://www.millattashlar.ru/index.php/Дело_«АТЛАСОВА»
- http://www.millattashlar.ru/index.php/Дело_«ИДЕЛЬБУРАЛЬСКОЙ_ОРГАНИЗАЦИИ»
- <https://tatar-inform.tatar/news/h-ter-kitaby-b-ek-vatan-sugyshynda-lak-bulgan-350-me-keshene-isemen-m-gel-shterde>
- <http://protatar.narod.ru>

KIRGIZ TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Ebubekir GÜNGÖR*

Giriş

XX. yüzyılın ilk çeyreği, dünya milletleri tarihinde görülmemiş yoğunlukta etki ve değişime sahne olmuştur. Bu durum Türkistan Türkleri için de geçerlidir. Şüphesiz, kimilerine göre dünya mazlumlarının üzerine doğan güneş, kimilerine göre ise haksız, hukuksuz diktatör rejimi olarak görülen SSCB iktidarı, Türkistan halkını etkileyen önemli bir unsurdur. Dönemin ideolojik ve siyasal ortamı, Türkistan'a adanmış ömürlerin ve ideallerin doğru anlaşılmasına engel olmuştur. Onların fedakâr mücadeleleri, milliyetçilik ve komünizm tartışmaları arasına sıkıştırılmıştır.

Sovyet tarihi ve Türkistan politikaları konusunda çalışmaların yayınlanması, Türkiye'de, cumhuriyetin ilanına kadar uzanmaktadır. Bu konuda SSCB baskısından kaçan Türkistan aydınlarının Türkiye ve Avrupa'da yaptıkları yayınlar başı çekmektedir. Ahmet Zeki Velidi Togan ve Mustafa Çokay'ın birçok çalışmasının yanı sıra, girişimleri sonucu kurulan *Yeni Kafkasya* ve *Yaş Türkistan* dergileri Sovyet mezaliminin dünyaya duyurulduğu yayınlar olmuşlardır. Bu süreli yayınların etrafında topladığı birçok Türkistanlı aydın, SSCB üzerine kaleme aldıkları çeşitli çalışmaları yayınlamışlardır. Ayrıca, Türkistan diasporası yayınları ile Baymirza Hayit'in eserleri, ana kaynak niteliği taşımaktadır. Ele alınan konu açısından Türk cumhuriyetlerinin bağımsız olmalarından sonraki süreçte, baskı politikalarını içeren çok sayıda müstakil çalışma Türkçe yayınlanmaya başlamıştır. Kızıl terör ile birebir alakalı olmamakla birlikte, Hüseyin Adıgüzel'in *Milli Komünizmin Öncüleri Rıskulov* adlı çalışması, Erol

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ORCID: 0000-0001-7394-4449. ebubekir.gungor@yobu.edu.tr

Cihangir'in, *Sultan Galiyev Davası RKP MK 4. Toplantısı Sultan Galiyev Dava Tutanakları*, A. Ahat Andican'ın, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi ve Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya adlı çalışmaları* Türkistan halkına uygulanan kızıl terör konusunda önemli bilgiler içermektedir.

Kızıl terör üzerine müstakil çalışmalardan ilki, Ahmet Buran'ın, SSCB aydınlarının Stalin tarafından nasıl yok edildiğini biyografiler ile anlatan *Kurşunlanan Türkoloji* adlı eseridir. Diğeri ise, Azerbaycan'da sosyalist baskı ve terörü anlatan, Ziya Bünyadov'un *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör* adıyla, Sebahattin Şimşir tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Stalin dönemi konusunda, son dönemde Orhan Uravelli tarafından Türkçeye kazandırılan, Yuriy Jukov'un, Öteki Stalin ve Yuriy Yemelyanov'un Stalin İktidara Giden Yol adlı eserleri, dönemin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca kızıl terör ve SSCB halkına etkilerini hatıralardan yola çıkarak aktaran Orlando Figes'in, Nureddin Elhüseyni tarafından Türkçeye tercüme edilen, *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam* adlı çalışma, son dönemdeki yayınlara örnek verilebilir. Ancak bu yayınlar Kırgızlardan ziyade Türkistan hakkında genel bilgileri ve önde gelen şahsiyetleri konu almıştır.

Sovyet baskı ve kızıl terörü konusunda gerçekleri yansıtmaması bakımından önemli eserlerden ilki, Dc. Dcunuşaliev - İ. E. Semenov'ların yayıma hazırladığı ve uzun süre Kırgız Cumhuriyeti Halk Komiserliği görevinde bulunmuş, Yu. Abdrahmanov'un, 1916 *Dnevniki Pisma k Stalinu* adlı hatıralarıdır. Dc. Dcunuşaliev ve İ. E. Semenov'un kaleme aldığı giriş bölümünde, Yu. Abdrahmanov'un hayatı, Kırgız Cumhuriyetinin kurulma süreci ve 20 - 30'lu yıllarda Sovyet politikaları gibi konular, 1991'de objektif bir şekilde ilk defa değerlendirilmiştir. Yazarlar Kırgız tarihinde ilk defa, Sovyet politikaları konusunda, "Nasıl oldu? Ne oldu?" sorularını sormuşlardır. Dolayısıyla dönemin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini beyan ederek, araştırmacıları arşiv kaynakları üzerinde çalışmaya davet etmişlerdir. Bu sebeple eser Kırgız tarihçilerini, tarihin yeniden yazılmasına bir çağrı niteliği taşımıştır. Dönemin şartları göz önüne alındığında, yazarların bu girişimleri birer cesaret örneğidir. Çünkü isteğin dillendirildiği zaman SSCB'nin dağıldığı yıl olmakla birlikte, hem dünya hem de SSCB halklarının büyük bir belirsizlik yaşadıkları döneme denk gelmektedir.

Semenov ve Dcunuşaliev, bağımsızlık dönemi objektif Kırgız tarihi araştırmacıları önünde ilk tarih araştırmacı profili olmuşlardır. Bu yöndeki çalışmanın devamı olarak, aynı yıl Semenov'un editörlüğünde, hatıralar ve belgelerden oluşan *Otuz Cetinçi Cıl Kırgızstanda - Tridsat Sedmoy God v Kirgizii* adıyla

kitap, iki dilde (Kırgızca, Rusça) yayımlanmıştır. Kitapta yer alan belgeler, 1937 yılı olaylarını açıkça gözler önüne sermiştir. Ayrıca Sovyet döneminde Komünist Parti ve devlet organlarının üst birimlerinde görev yapmış kişilerin hatıraları, belgeleri destekler niteliktedir. Bu eser yayımlanana kadar halk arasında halk düşmanı olarak bilinen ve Stalin döneminde önemli görevler üstlenmiş, Halk Aydınlatma Komiseri Tokçoro Dcoldoşev, Osmon Tınaev, Halk Komiseri Yu. Abdrahmanov, Bayalı İsakeev, Prof. E. D. Polivanov, Kırgız Komünist Partisi birinci sekreterliğini yapmış M. A. Belotskiy gibi şahsiyetler hakkında, kızıl teröre kurban edildikleri açıklanmıştır.

Semenov önsözünde SSCB'nin bu insanları halk düşmanı ilan etmiş olmasına ve baskılarına rağmen, halkın gönlünde kahraman olarak, nesilden nesle aktarılan Kırgız aydınlarını; "1937 yılı... Şimdi hayatta olanların her biri, tarihimizin bu trajik dönemini kabul etmeme, milli kaygılı günlerin ağırlığını, güçlü devletin hakimiyetinde Allah'a inanma korkusu ile büyük nesillere böyle "düşmanlar" olmadığını (anlatmışlardır). Bu dönemde şehit olanlar sadece iyi insanlar değildi. (Bizimde) Ekim'in idealleri için yerli mücadeleçiler olduklarını anlatmaya çalışmanın faydalı olacağını biliyoruz" ifadeleri ile resmen aklamıştır. Sovyet propagandası çerçevesinde yetişmiş yazarın, Allah ve şehit gibi kavramları kullanması, SSCB baskılarının ne kadar ağır ve yıldırıcı olursa olsun Kırgızları, milli devlet, kültür ve düşünceden arındıramadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca yazarın 1937 ifadesinden sonra koyduğu üç nokta, gönüllerde açtığı düşünülen yaraları gözler önüne sermektedir.

Bu iki eser, kızıl terör konusunda belge ve hatıraları içermektedir. 1993 yılında V. M. Ploskih tarafından doktora tezi, *Manas ne Priznal Sebe Vinovim* (Manas Suçlu Olduğunu Bilemezdi) adlı çalışması yayımlanmıştır. Bu eserde Kırgız dili, kültürü ve siyaseti üzerine uygulanan baskı ve kızıl terör ilk defa objektif olarak ortaya konulmuştur. Aynı yıl Cengiz Aytmatov'un babası Töreku Aytmatov'un anısına *Töreku Aytmatuulu* adıyla arşiv belgeleri ve hatıraların yer aldığı bir çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışma, Kırgızistan Devlet Arşivi ve Milli İlimler Akademisi çatısı altında yayımlanmıştır. Eserde T. Aytmatov'un çocukları ve arkadaşlarının hatıraları, T. Aytmatov'un toplantı raporları, tutanakları, mektupları ve kendisi hakkındaki arşiv belgelerinin yanı sıra, V. M. Ploskih, K. G. Karakeev ve B. Abdrahmanov gibi önemli tarihçilerin makaleleri yer almaktadır.

Repressiyanın en trajik olaylarından birisi, 5 Kasım 1938'de gizlice kurşuna dizilerek, fabrika kireç kuyusuna gömülen 137 kişinin toplu mezarıdır. Mezar, Sovyet dönemi boyunca gizli tutulmuştur. Ancak olayı anlayan fabrika işçisi, Sovyet döneminde açıklayamadığı sırrını ölürken kızı B. Kadıralieva'ya vasiyet bırakmıştır. Kırgızistan bağımsız olduktan sonra sırrı açıklayan Kadıralie-

va'nın gösterdiği Çon Taş adlı yerde kazı yapılmış ve toplu mezar bulunmuştur. Burada yatan Kırgız aydınları, daha sonra Atabeyt adı verilen anıt mezara taşınmışlardır. Aralarında dünyaca ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un babası, Törekul Aytmatov'da bulunmaktadır. 137 kişinin adlarının ve toplu mezarın açılma sürecini anlatan Regina Helimskaya'nın *Tayna Çon Taşa* (Çon (büyük) Taş'ın Sırrı) adlı çalışması 1994 yılında yayımlanmıştır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kurulmasında, Sovyet propagandalarından ziyade gerçeklerin ortaya konulmasının en önemli dayanağı arşiv belgeleridir. Bu açıdan bağımsızlığın kazanılması ve arşivler üzerindeki gizliliğin kısmen de olsa kaldırılması, Kırgız tarihçilerinin önünü açmıştır. Ayrıca araştırmacıların işinin kolaylaştırılması için çeşitli belgeler derlenerek yayımlanmıştır. Bu açıdan 1996 yılına kadar ortaya çıkarılmış arşiv belgelerinden oluşan ve Koyçuev, Ploskih, Usubaliev'lerin hazırladığı, *U İstokov Kırgızskoy Natsionalnoy Gosudarstvennosti* (Tarihi Belgelerde Kırgız Milli Devleti) adlı çalışma yayımlanmıştır. Z. K. Kurmanov'un doktora tezi olarak hazırladığı çalışması, *Politiçeskaya Borba v Kırgızstane: 20'e Godı* (20'li yıllarda Kırgızistan'da Politik Mücadele), adıyla 1997'de yayımlanmışlardır. Kırgızistan'da Sovyetlerin ilk on yıllık siyasi politikasını ve Kırgız aydınların rolünü, Abdikerim Sıdıkov biyografisi üzerinden değerlendiren çalışması, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kurulmasını arşiv kaynaklarına dayanarak değerlendiren ilk eserdir. Bu eserden 2 yıl sonra, XX. yüzyıl Kırgız tarihi üzerine çalışan üç tarihçi *Abdikerim Sıdıkov Natsionalny Lider* (Milli Lider Abdikerim Sıdıkov) adlı kolektif çalışma yayımlanmışlardır. Çalışma Ploskih'in Sosyal Turan Partisi (STP) soruşturma tutanakları, Kırgız milli aydınların biyografiler ve mücadeleler, Bolşevik politikalar ve kızıl terör hakkında bilgiler içermektedir. Özellikle STP ifade ve soruşturma tutanakları, çalışmamızın önemli kaynaklarından birisini oluşturmuştur.

Kırgızistan'ın bağımsızlığının onuncu yılına gelindiğinde, Sovyet propagandasından ve taraflı tarih yazıcılığında arınmış Kırgız tarihçilerin sayısı artmıştır. Bu sayede belli bir literatür ve belge üzerinde çalışma olanağı ortaya çıkmıştır. Yetişen tarihçilerin ve elde edilen mesafenin sonuçları araştırmaların çeşitlenmesine katkı sunmuştur. Buna, E. Manaev, Z. Kurmanov, G. Kurumbaeva'nın ortak hazırladıkları *Kırgızskaya İntelligentsiya Stanovlenie Rol v Obşestvenno – Politiçeskoy Jizni 20 – 30'e Godı* (20 – 30'lu yıllarda Kırgız Aydınlarının Toplumsal ve Politik Hayattaki Yerleri) adlı çalışmaları, önemli bir örnektir. Eserde bazı arşiv kaynaklarının yayımlanmasının yanı sıra, döneme damga vurmuş Kırgız aydın kişiliklerin biyografilerine de yer verilmiştir. Sovyet tarih yazıcılığında milli aydınlar yer verilmemesi ve Kırgız aydınların geri planda tutulması sonucu, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kurulmasında politik, toplumsal ve kültürel milli katkıların üzeri örtülmüştür. Mezkûr tarih-

çilerin eseri ile Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kurulması ve geliştirilmesinde yerel güçlerin emekleri ortaya konulmuştur. XX. yüzyıl Kırgız kültür, eğitim ve toplumsal hayatının gelişmesinde önemli katkıları bulunan aydınların gün yüzüne çıkarılmasında C. V. Ploskih'in, *Dve Stranitsı Repressirovannıy Kulturu Kırgızstana İstoriko – Sotsiolingvistiçeskoe Nasledie E. Polivanova i K. Tinıstanova* (Baskıya Uğrayan Kırgızistan Kültürünün İki Sayfası: E. Polivanov ve K. Tinıstanov'un Sosyodil Çalışmaları) adlı eseri önemli rol oynamıştır. Çalışmada Kırgız milli dilinin ve kültürünün geliştirilmesi konusunda önemli çalışmalar yürüten iki dil ve kültür bilimcinin, kızıl teröre kurban giden eserleri ve ömürleri ele alınmıştır. S. V. Ploskih'in bu çalışması, *Kırgızstandın Repressiyalangan Madaniyatı Tarihtın Az İzildengen Baraktarı* adıyla 2004 yılında Kırgızca olarak yayımlanmıştır.

Sovyet dönemi Kırgız politik ve ekonomik tarihinin aydınlatılmasında, A. Dcumanaliev ve Dc. Dcunuşaliev'in çalışmaları ayrı bir öneme sahiptir. Bilindiği üzere Sovyet dönemi bütün eserler, Kırgız tarihini ve kültürünü Bolşevik İhtilali'nden başlatmışlardır. Öncesine propaganda çerçevesinde değinmemişlerdir. Dc. Dcunuşaliev'in 2003 yılında yayınlanan, *Vremya Sozidaniya i Tragediy 20 – 30'e Godı XX Veka* (XX. Yüzyılın 20 – 30'lu Trajik Yılları) adlı çalışması, Sovyet Kırgızistan'ın kurulmasında 1917 yılı öncesi, ekonomik, siyasi ve toplumsal durumu da göz önünde bulundurmıştır. Kırgızların yaşadıkları bölgede yerleşmeleri, kurulan eğitim kurumları, siyasi, kültürel, ekonomik ve dil özellikleri ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Onu 2005 yılında yayınlanan A. Dcumanaliev'in, *Politiçeskaya İstoriya Kırgızstana* (Kırgızistan Siyasi Tarihi) adlı eseri izlemiştir. Dcumanaliev, Kırgızistan'ın siyasi tarihini 1917 öncesinden, Orta Çağ'dan başlatmıştır. Ayrıca Kırgız Cumhuriyeti'nin kurulmasında Kırgız milli aydınlarının ve Kırgız tarihinin siyasi, ekonomik ve kültürel yönlerini detayları ile ele almıştır. Dolayısıyla Kırgızistan Cumhuriyeti kuruculuğunu, Bolşeviklerin ve Rusların elinden alarak, bunun Kırgızların ve Kırgız toplumunun eseri olduğunu ortaya koymuştur.

Kırgızistan'ın bağımsız olmasından sonra, kızıl terör ve SSCB'nin ilk dönemleri üzerine tarih alanında yapılan çalışmaların sayısında olduğu gibi niteliğinde de gün geçtikçe gelişme görülmektedir. Kırgızistan'da kızıl terör üzerine yapılan çalışmalar özellikle 2000 yılından itibaren artmıştır. Yapılan tezler ve yayınlar konu hakkında dolaylı veya doğrudan objektif değerlendirmeler içermektedir. Bunlar içerisinde Z. Altımışova'nın doktora tezi olan "1920 – 1930 cc. Kırgızstanda Sovet Rejiminin Kulaktardı Tap Katarı Coyuu Sayasatı" (1920 – 1930'lu yıllarda Kırgızistan'da Sovyet Rejiminin Zenginleri Sınıf Olarak Dağıtma Siyaseti) adlı çalışması önemli bir yere sahiptir. Sovyet dönemi boyunca halka düşman gözü ile bakılan Kırgız beylerinin hukuksuz olarak ülke dışına sürülmeleri, mallarına el konulma yöntemleri, hukuksuzluklar, sürgün

edilenlerin gittikleri yerlerde düştükleri zor durumlar, ekonomik karmaşa, basmacı hareketi ve Doğu Türkistan veya Afganistan'a göç hareketleri arşiv kaynaklarına dayanılarak değerlendirilmiştir. Kızıl terör ile doğrudan bağlantılı ve en son (2013) yayımlanan diğer bir eser, Kırgızistan Merkezi Siyasi Belgeler Arşivi Müdürü C. R. Baydildev'in, *Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)* (Kırgızistan'daki Siyasi Baskılar) adlı çalışmasıdır. Baydildev, Sovyet dönemi Kırgız tarihi üzerine çok sayıda çalışma kaleme aldığı gibi, arşiv belgeleri üzerine derlemeleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla konuya ve kaynaklara oldukça hakimdir. Onun bu son çalışmasından kızıl teröre kurban edilmiş yeni şahsiyetler, terörün yöntemleri ve güncel çalışmalar konusunda oldukça yardım alınmıştır. Mezkûr dönem konusunda arşiv belgeleri KRBMSDA'da (Kırgız Respublikası Borborduk Mamlekettik Sayasiy Dokumentter Arhivi) 10 numaralı fonda bulunmaktadır. Bu fonda çoğunlukla Sovyet döneminin kuruluş dönemindeki siyasi dokümanlar kataloglanmıştır.

Kırgızistan'da Repressiya Suçlamaları

Kırgızistan'da repressiyanın başlangıç safhası, kooperatifleştirme politikaları ile yakından ilişkilidir. Kooperatifleştirme yoğun olarak 1929-1934 yılları arasında uygulansa da temellerinin 1917'ye kadar dayandığı söylenebilir. Sovyet idaresi bölgede kurulduğu sırada, bu konu Lenin'in gündeminde olmuştur. Lenin'in işçilere dayanarak, merkezde gerçekleştirdiği devrim, Kırgızistan'da kurulan Sovyet iktidarının temel özelliklerini taşımamıştır. Çünkü bu bölgede komünist ideolojiyi destekleyecek bir zümre yoktur. Dolayısıyla Kırgızistan'daki halkın desteğini, farklı yollardan sağlama arayışına girilmiştir. Aslında bütün Rusya'da yönetimi ele geçirecek güçte bir işçi sınıfı olmadığı gibi, ideolojik olarak da sosyalizmi benimseyen yoktur (Abdullayev 1998: 21). Bu sebeple ihtilali yapan Lenin'in işi köylülerin desteğini alabilmek için toprakların devletleştirilerek, köylü ve işçilere dağıtılması kararını içeren beyanname yayımlanmıştır. Zenginlerin ve devletin elinde bulunan topraklar halka dağıtılacaktır (Usenova vd. 1959: 39). Böylelikle aynı zamanda sosyalist toplum oluşturma'nın ilk adımı atılmış olacaktır (Baktıgulov 1978: 38). Sovyet iktidarının bulunduğu bütün bölgeleri kapsayan bu karar Kırgızistan'da Stalin'in programına göre aceleyle uygulanmıştır. Bu sebeple başta Kazakistan olmak üzere, bölgede açlık baş göstermiştir. Hayvansal ve tarımsal üretimde yarı yarıya düşüş görülmüştür. Sovyet yönetimi açlığa düşen halk tarafından eleştirilere maruz kalmış, 1922'de bastırılan silahlı bağımsızlık mücadelesi (Basmacılık), yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu durum, Bolşeviklerin bölgede kendilerini güvende hissetmemelerini tetiklemiş olsa gerektir. Ancak asıl kapsayıcı temel sebep, milli hareketleri ve muhalefeti tamamen ortadan kaldırma arzusu olmuştur.

1917–1930 yıllarındaki siyasi, ekonomik ve ideolojik mücadele, iç ve dış şartlar açısından değişmiştir. Sovyet yönetimi bu süreçte belli oranda iktidarını kurmuştur. Ancak dünya geneline yayılmış milliyetçilik söylemi, Avrupa içerisinde Almanya, İtalya ve diğer ülkelerin ilişkileri ile ABD'nin konumu ve ayrıca dünya ekonomik buhranı nedeniyle yeni ve keskin politikaların uygulanması gerektiği düşüncesi Bolşeviklerin uygulamalarında belirleyici olmuştur. Bu bağlamda SSCB içerisindeki endüstriyel dönüşüm çabaları sonucunda meydana gelen halktaki hoşnutsuzluk ve kıpırdanmalar daha sıkı ve baskıcı bir idari sisteme yönelme tercihini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşına giden sürecin belirsizliği de radikal bir sürecin başlamasında etkili olmuştur. Dolayısıyla federasyon idari örgütlenmesinin yani cumhuriyetlerin merkeze daha sıkı ve merkezden kontrol edilebilir hale dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bu değişimin gerçekleştirilebilmesi, öncelikle kadronun değiştirilmesi ile mümkün olabilecektir. Böylelikle hem istenilen anayasanın hazırlanması hem de muhaliflerin yok edilmesi süreci rahatlıkla yönetilecektir. Kırgızistan açısından değerlendirildiğinde planın uygulanması için gerekli şartlar daha önceden hazırlanmıştır. Orta Asya Komünist Partisi Kontrol Komisyonu (Taşkent) tarafından Kırgız Komünist Partisi Merkez Komitesine gönderilen Eylül 1931 tarihli gizli yazı, repressiyanın başlangıç noktası olacak niteliktedir. Kontrol komisyonu NKVD'ye (Narodny Komissariat Vnutrennih Del: İç İşleri Halk Komiserliği, ilk adı ÇEKA olan bu kurum, Bütün Rusya'nın Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu olarak görev yapmıştır) bağlı OGPU (Devlet Siyasi İdare Başkanlığı, Emniyet teşkilatıdır. Ancak repressiyanın sürdüğü yıllarda siyasi kadroyu denetim altında tutan gizli görevlilerin bulunduğu teşkilattır) tarafından hazırlanan: “Orta Asya'da “TÜRK BİRLİĞİ” (Türkleri birleştirme) adında milliyetçi – karşı devrimci organizasyon belirlenmiştir. Organizasyon, Orta Asya cumhuriyetlerinde “Bütün dünya Türkleri birleşiniz” parolasıyla faaliyet gösterip, Sovyetleri parçalama amacındadır. Bu organizasyonda, Bütün Birlik Bolşevikleri Komünist Partisi üyelerinden bazılarının aktif olarak çalıştığı tespit edilmiştir” (KRBMSDA, F. 10, op., 1, d. 363: 131) içerikli rapor Kırgızistan'da yapılacak siyasi temizliğin habercisi ve dayanağı olmuştur. Rapordaki ifadelerden, yüksek görevlerde bulunan Türk aydınları hakkında detaylı araştırma başlatıldığı anlaşılmaktadır. Raporun geldiği yer düşünüldüğünde raporda bahsedildiği gibi bir hareket olmasa dahi yerel idarenin cadı avına çıkması istenmiş ve suçlular bulunması talep edildiği görülmektedir.

1931 Eylül tarihli rapora göre *Tubir* üyeleri her yerde araştırılacaktır. Bu rapordan yaklaşık 5 ay önce, 10 Mart 1931'de Türkistan Milli Birliği hareketi içerisinde bir Sovyet casusu yakalanmıştır. Hocent Taciklerinden, 27 yaşında ve OGPU görevlisi Alican Sadıkoğlu, 1929 yılında SSCB'den İran'a geçmiş, rejim karşıtı olduğunu beyan ederek, bir Türkistanlının yanına sığınmıştır. Bura-

da açığa çıkacağı endişesi ile Sovyet idaresi ajanı, Türkiye'ye yönlendirmiştir. Türkiye'deki görevi, Türkistan Milli Birliği hareketi içerisindekileri ve Türkistan bağlantılarını deşifre etmek olmuştur. Ayrıca Türkiye'de bir askeri okula girmek için arayışlarda bulunmuştur. Ancak son amacına ulaşmadan yakalanmıştır. Yakalandıktan kısa süre sonra da sınır dışı edilmiştir (Andıcan 2003: 356-357). Alican adlı ajanın Türkiye'den çıkarıldıktan sonra SSCB'ye dönmesi, Türkistan milli aydınları için büyük tehdit niteliği taşımıştır. Bir yıl kadar kaldığı Türkistan Milli Birliği hareketi içerisinde, önemli bilgiler elde etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim ajanın SSCB'ye dönmesinden kısa süre sonra Kırgızistan'da soruşturmalar başlamıştır.

Kırgız milli aydınlarının büyük çoğunluğu zengin – bey ailelerinden gelmişlerdir. Eğitimlerini, daha önce Sovyet idaresince savaş açılan Müslüman mektepleri ve Rus – yerli mekteplerinde almışlardır. Sosyalist olmalarına rağmen milli irade mücadelesi vermeleri, milliyetçi olarak suçlanmalarını kolaylaştıracak bir unsur özelliği taşımaktadır. Ayrıca 1925'ten sonra burjuva milliyetçisi olarak suçlanan, Alaş Orda hareketi ile Kırgız milli aydınları, önceden bağlantı içerisinde olmuşlardır. Merkezde ise, aynı millet, kültür ve dile sahip olan Galiyev ve Riskulov ile yakın hareket etmişlerdir. Bu ilişkilerden de suçlanmaları kolaylaşmıştır. “Belgede adı verilen hareket gerçekten var mıdır?” sorusuna net cevap vermek oldukça zordur.

Sovyet yönetimi, dolayısıyla Stalin'in milli aydınları yok etme girişimi 1931 yılında başladığı net bir şekilde söylenebilir (Karasaev 1992: 4). Bu rapor hazırlanırken elde somut delil veya bir icraat bulunmamaktadır. Belirleyici unsur şüphedir. Bazı suçlama veya şikayetler sonucu araştırma yapılması istenmiş olmalıdır. Çünkü;

Bütün Birlik Bolşevikleri Komünist Partisi kimlik kartının üzerinde, karşı devrimci hareketin şifresi bulunmaktadır. Parti kimliğinin iç kısmı, sağ üst köşede “6.II.31 g. Tubir” şeklinde yazı mevcuttur. Bu ibare hareketin 6 Şubat 1931 tarihinde kurulduğunu göstermektedir. Tubir kelimesi şifredir. “Türk Birliği” anlamına gelmektedir. Parti kartının birinci sayfasının üst kısmında “3.5.t.d.b” yazılıdır. Bu şifre “Eryuzinin Turk Kaumı Birilisinir”, “Yeryüzünün bütün Türk Halkları Birleşiniz” anlamına gelmektedir. (KRBMSDA, F. 10, op., 1, d. 363: 131)

şeklinde sunulanlar karşı devrimci olmaya yetmiştir. Temel özelliği ise Sovyet yönetimi açısından kullanışlı olmasıdır.

Raporda, kimlerin burjuva milliyetçisi karşı devrimci olarak suçlanacağına dayanak delil konusunun Türkiye'deki Türkistan aydınların mücadelesi ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Türkiye'yi Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi için merkez haline getiren aydınlar, kurdukları *Türkistan Azad-*

lık Cemiyetinin adını, *Türkistan Milli Birliği* olarak, 1927’de değiştirmişlerdir. 15 Mart 1927 tarihinde Zeki Velidi Togan’ın evinde başlayan kongre toplantılarında, yapılan bu değişiklikten başka, Türkistan içerisindeki mücadelenin güçlendirilmesi için çeşitli önlemler de değerlendirilmiştir. Türkistan aydınlarının birbirleri arasındaki iletişimsizlik sebebiyle hareketin zayıfladığı düşüncesi, şifreli iletişime geçilmesi kararının alınmasında etkili olmuştur. Buna göre programın üçüncü maddesinde; “Türkistan Milli Birliğinin, zamanın icaplarına göre dahilde ve hariçte olan teşkilatı şimdilik gizlidir. Simgesi kısaca ‘TMB’dir. İşbu kısa ismin sonuna ‘merkez’ ve ‘şube’ kelimeleri ilave edilir” (Andican 2003: 807) ifadeleri ile şifre belirlenmiştir. Dolayısıyla Sovyet makamları, Türkistan içerisinde Türk birliğini amaçlayan bir hareketin varlığından ziyade, Türkiye’de kurulmuş hareketin, Türkistan’daki bağlantılarını bulmaya yönelmiştir. Yani fail yoktur, fail yaratma girişimleri vardır.

Belgede Türk birliği hareketi, karşı devrimci ve milliyetçi olarak nitelendirilmiştir. Parti kartlarının üzerinde birlik sloganı bulunması, kesinlikle karşı devrimci olduğu anlamına gelmemektedir. Sosyalizmin temel dayanağı birlik değil midir? Farklı olarak burada, yalnız Türk milliyetçiliğine dayalı bir yaklaşım söz konusudur. Ancak, Bolşevikler milletlerin varlığını kabul etmişler ve haklarına saygılı olacaklarını ilan etmişlerdir. Dolayısıyla milliyetçilik suç teşkil etmemelidir. Türk birliği, Sovyetler içerisinde yaşayan Türklerin tek devlet çatısı altında birleştirilmesini öngörmüştür. Sovyetler Birliği’nden ayrılacaklarına dair somut bir bilgi, Sovyet merkezi yönetimi açısından mevcut olmamıştır. Bu haliyle mesele devrime ve sosyalizme karşıtlık değil, Stalin’in milletler politikasına muhalefet özelliği taşımaktadır. Sovyetler içerisindeki Türk cumhuriyetlerinde kızıl kırgınının, Stalin ve ekibinin yanlış kararlarına muhalefetten kaynaklandığı genel bir kanıdır. Bu konuda İ. E. Semenov’un; “Bu suçlamalar Kırgızistan’a ve diğer cumhuriyetlerde 1928 yılı sonunda OGPU organları tarafından Milliyet meselesi üzerine halk komiserleri Komitesi üyesi M. Sultan Galiev’in ve Tataristan ile Başkırtstan’ın Sovyet, ekonomi ve diğer çalışanlarını yakalama ‘milliyetçi – ajan’ hakkındaki meseleden sonra yaygınlaşmıştır” (Semenov 1991: 6) şeklindeki değerlendirmesi dikkate şayandır.

Kızıl terör Kırgızistan’da, çok gizli ibareli Kırgızistan Bolşevik Parti Genel Sekreteri A. O. Şahray’a gönderilen belge ile başlamıştır. Belgede, Kırgız Komünist Partisi ve Kırgız Bölge İcra Komitesinde organizasyona üye olanların; “Parti kartının üzerinde bu tür yazılar bulunduğu halde, parti üyesinin aynı anda (Komünist Parti ile birlikte) yukarıda belirtilen karşı devrimci örgüte mensup olduğu ...” (KRBMSDA, F. 10, op., 1, d. 363: 131) şeklinde anlaşılacağı yer almaktadır. Dolayısıyla Türk birliğini savunanlar resmen karşı devrimci olarak suçlanacaklardır. Buraya dayanılarak Kırgızistan’da karşı devrimci avı

başlatılmıştır. Araştırmanın gizli bir şekilde yürütüleceği yine aynı belgenin devamında şu şekilde belirtilmiştir: “Henüz açığa çıkartılmayanların parti üyeleri arasında bulunmaları ihtimali dikkate alınarak, sorumluluğunuzdaki örgütte bulunan parti üyelerinin biletlerini üyelik aidatını alırken kontrol etmeniz gereklidir. Ancak biletler, özellikle kontrol için kesinlikle toplanmayacaktır” (KRBMSDA, F. 10, op., I, d. 363: 131). Karşı devrimci bir örgüte karşı ne araştırma komisyonu ne de hukuk işletilmemiştir. Bu, Sovyet idaresinin milli aydınlara karşı şüpheli olduğunu ve gizliden takibatta bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bu direktifle yüksek görevdeki Kırgızlar hakkında araştırma başlamış, kısa sürede; “En yakın zamanda aynı yönergeler sizin altınızda olan parti kuruluşlarına da gönderilsin” (KRBMSDA, F. 10, op., I, d. 363: 131) direktifi ile bütün parti örgütüne yayılmıştır.

Kırgızistan’da Repressiyanın Ayak Sesleri

Kırgız Komünist Partisi ve Kırgız Bölgesel Özerk Cumhuriyeti İcra Komitesinde gizli takibatlar devam ederken, açıktan ise yönetim, yaptığı hatalara suçlu bulma arayışına girmiştir. Hızlı bir şekilde ve baskı ile yapılan kooperatifleştirilmenin sonucunda özellikle Kazakistan’da açlık baş göstermiştir. Tabiidir ki bu durum Kırgızistan’ı yakından etkilemiş, Kazakistan kadar olmasa da orada da açlık ortaya çıkmıştır. Hayvan ve tarım üretiminde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Stalin’in planlaması sonucu ortaya çıkan bu durumun sorumluluğu, milli aydınlara üzerine yıkılmıştır. Oysa milli aydınlara hemen tamamı, gerekli hazırlık ve önlemler oluşmadan yapılan kooperatifleştirmeye karşı çıkmışlardır. Ancak yönetim onların gerektiği kadar zengin – beyler ile mücadele etmedikleri, hayvancılığın gerilemesine sebep oldukları, sağcı düşüncenin bir ürünü olarak, üretimin artırılmasına engel oldukları gerekçeleri ile yok edilmelerini istemiştir. Parti yöneticileri, “Kırgız icra komitesi içerisinde sağcı fırsatçılar bulunmaktadır. Bu tür kadrolar en büyük tehlike olarak değerlendirilerek, temizlenmelidirler” ((VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt 1941: 35-36) şeklindeki emirle mücadele edilmesini emretmiştir. Bunun üzerine, Kırgızistan’ın Atbaşı ve Narın’daki bölge komite üyelerinin tamamını görevden almış, tutuklayarak mahkemeye sevk etmiştir. Aynı durum Kazakistan’da da yaşanmıştır. Birlik İcra Komitesi kararıyla Stalin, Kazakistan’da ortaya çıkan açlığın sorumluları olarak; “kurşunu Kazakistan’ın milliyetçilerine ve ona yardım edenlere döndürmek gereklidir” (Dcunuşaliev 2003: 225) direktifiyle telgraf göndermiştir. Bundan sonra bütün birlik cumhuriyetlerinde “milliyetçi – burjuvalar”ın hakkından gelme politikası başlatılmıştır. Ancak asıl Kızıl Terör, gizli takibatların tamamlanması sonucu, 1932’ yılı sonunda başlamıştır.

Açlığın Kırgızistan’da da yayılmaması için Kırgız Komünist Partisi Birinci Sekreteri Şahray ve Kırgız Halk Komiseri Yusup Abdrahmanov, Kırgızistan’da yetişen buğdayın ülke dışına çıkarılmaması kararını almışlardır. Bu durum

merkezi Sovyet yönetimi tarafından, büyük bir suç olarak görülmüştür. Hızlı bir şekilde Abdrahmanov'un cezalandırılması istemi ile Birlik Merkez Komitesinde; "... VKP(b)'nin 26 Nisan tarihli buğday taşıma kararının yerine getirilmediği... Kırgızistan'ın bütün parti kurumları Bütün birlik Merkez Komitesi (VKP(b)) Orta Asya bürosu kararı gereğince bu işin en önemli mesele olarak değerlendirilmesi ... imkanlar maksimum kullanılarak gerçekleştirilsin. Bu işe engel olanlar için Bütün Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi (VKP(b) BK) (BBKP(b) MK) Orta Asya bürosu tarafından parti cezalarını, partiden çıkarmaya kadar olan en ağır şekilde cezalandırılacağı bütün parti üyelerine bildirilsin." (VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt 1941: 50) kararı alınmıştır. Abdrahmanov bunun üzerine BBKP(b) MK Kontrol Komisyonu Başkanı Antipov'a; "Şahray ve İsakeev (Kırgız Komünist Partisi Merkez Komitesi ikinci sekreteri) planın gerçekleştirilmemesinin mümkün olmadığı konusunda konuşarak, Cumhuriyetimizi Kazakistan'ın durumuna düşürmemek için planı yerine getirmedi. Bunun için bizi görevden alınız" (Ploskih vd. 1999: 137) açıklamasını mektupla bildirmiştir. Abdrahmanov, halkın aç kalmaması için verdiği karar sonucu suçlu bulunarak, BBKP(b) MK'nın 23 Eylül 1933 tarihli "Kırgızistan Halk Komiserliği görevinden alınıp, soruşturması Merkez Komiteye verilsin" ((VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt 1941: 51) kararı ile görevinden alınmıştır. Bir süre sonra da halk düşmanı ilan edilmek suretiyle tutuklanmıştır. Ayrıca Rusya'ya ekin gönderme meselesi çerçevesinde Şahray, Haziran 1933'teki oturumda en az 100 kişinin kurşuna dizildiğini belirtmiştir. Abdrahmanov, 1933'teki soruşturmada kurşuna dizilmemiş, sürgüne gönderilmiştir. Ancak 4 Nisan 1937'de STP üyesi burjuva milliyetçisi, karşı devrimci suçlamasıyla bulunduğu Orenburg'da tutuklanarak (Saparaliev 2011: 22), 17 Eylül'de Kırgızistan'a getirilmiştir. İşkencelere rağmen Abdrahmanov; "Ben kendimi suçlu olarak görmüyorum. Ayrıca önceki ifadelerimi kabul etmiyorum. Bu sebeple, ben hiçbir zaman Sovyetlere karşı kurulan hareketlerin üyesi değilim. Karşı-devrimci faaliyetlerde bulunmuş değilim. Ajan da değilim." (Saparaliev 2011: 24) ifadeleriyle suçlamaları reddetmiştir. Buna rağmen, 5 Kasım 1938'deki mahkemeden kurşuna dizilme kararı çıkmış, aynı gün infaz edilmiştir.

Kırgızistan'da halka ekonomik baskı, bütün hızı ile devam ederken siyasi terör yoğunlaştırılmıştır. Kırgızistan'da repressiyanın siyasi dayanağı, Sosyal Turan Partisi (STP) olmuştur. 1933 yılında milliyetçi aydınlara karşı ilk dalga tutuklamalar başlatılmıştır. 1933 baharında başlayan bu dalgada tutuklanan milliyetçi aydınlara, Kırgızistan'da Sovyet yönetimini yıkmayı amaçlayan "Sosyalist Turan Partisi"ni kurmakla suçlanmışlardır (Saktanov 2007: 14). Sosyalist Turan Partisi, Sovyet Kırgız tarihinde izine rastlanmamış bir siyasi oluşum olarak görülmektedir. Bunun temel sebebi hareketin somut bir icraatının ya da suçunun olmamasıdır. Eylem olmamasına rağmen Sovyet yönetimi, Sosyalist Turan Partisi bahanesiyle Kırgız halkı üzerinde, kızıl terörü başlatmıştır

(Ploskih S. 2002: 194). Sosyalist Turan Partisi hakkındaki ilk bilgiler yerel Sovyet polislerinin 1932 yılında ortaya attıkları iddialara ve tutuklanan milliyetçilere zorla imzalatıldığı düşünülen sorgulama tutanaklarına dayanmaktadır. Günümüze kadar da bu iki kaynaktan başka yerde Sosyalist Turan Partisi hakkında tutarlı, kayda değer veri bulunmamaktadır.

Kırgızistan'da 1932 yılında kurulduğu iddia edilen Sosyal Turan Partisi'nin anlaşılması büyük bir öneme sahiptir. Çünkü repressiyanın doruk noktasına ulaştığı 1937-1938 yıllarında, Kırgız milli aydınları STP hareketi ile bağlantılı oldukları suçlamasıyla kurşuna dizilmişlerdir. Dolayısıyla STP hareketi anlaşılmadan, kızıl terör hakkında sağlıklı bir kanıya varmak mümkün değildir. Somut eylem olmadığı için açık bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Ancak, böyle bir hareket kurulmuş olsa dahi, Sovyet yönetiminin yoğun takibatı altında gizli gerçekleştirilmesi kuvvetle muhtemeldir. Somut bir eylem aşamasına geçemediği için de milli kaynaklardan doğrulamak mümkün olmamaktadır. Bütün bunlara rağmen önde gelen Kırgız araştırmacılar; “30 yılları başında, Kırgız aydınlarının bir kısmı önceki Çarlık – koloni siyasetinde olduğu gibi, partinin Kırgızistan'da sosyal yeniden yapılandırma süreci hakkında eksik ve yanlışları eleştirmeye başlamışlardır. Aynı fikre sahip, A. Sıdıkov, İ. Arabaev, A. Şabdanov, T. Sopiev ve diğerleri küçük bir hareket olmuşlardır. Onlar Cumhuriyetin gelişimi hakkında kendi programlarını ortaya koymuşlardır” (Kurmanov vd. 1999: 33) şeklinde hareketin ortaya çıkış sebeplerini ve dayanaklarını açıklamaktadırlar. Böyle bir hareketin eyleme geçmediği veya geçememesine rağmen; “hareketin kurulma aşamasından itibaren OGPU – NKVD'nin gözetiminde işler yürümüştür. Böylelikle fikirler şekillendikten ve hareket ‘parti’ gibi kurulmaya başladığında, onları tutuklamak mümkün hale gelmiştir” (Ploskih 2004: 230) değerlendirmesi ile milli aydınları suçlama aracı olarak kullanıldığı kabul görmektedir. Somut olarak, Sosyalist Turan Partisi adı ile bir hareketin varlığı kanıtlanamamaktadır.

Sosyalist Turan Partisi'nin lideri olarak Abdikerim Sıdıkov görülmüş ve bu şekilde suçlanmıştır. 1925 yılındaki baskıdan sonra Taşkent'e gitmiş, ekonomi üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Mayıs 1932'de Kırgız Halk Komiseri Abdrahmanov ve Kırgız Komünist Partisi Birinci Sekreteri Şahray tarafından Bişkek'e çağırılmıştır. Davetten birkaç gün sonra Bişkek'e gelen Sıdıkov, Kırgız Halk Komiserliği bünyesinde çalışmaya başlamıştır (KRBMSDA, F. 10, Op. 1, d. 805: 12). Bundan bir yıl sonra milliyetçi, karşı devrimci Sosyalist Turan Partisi lideri olarak 9 Mayıs 1933'te tutuklanmıştır (Ploskih 2002: 216). Sonraki bir aylık süreçte STP'nin kurucuları olarak, Acıyman Şabdanov, Turdu Akun Sopiev, Sultan Kurmanov, İşenaalı Arabaev başta olmak üzere yaklaşık 25 kişi tutuklanmıştır.

Soruşturma işkenceye varan yöntemler ile şekillenmiştir. Tutuklananların sorguları kısa sürede yapılmasına rağmen yargılanmaları geciktirilmiştir. Daha sorgular sırasında milli aydınlardan ölenler olmuştur. İlk önce A. Sıdkov, S. Kurmanov, A. Şabdanov gibi aydınlar tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Osmonaali Sıdikuulu da vardır. Haziran 1933'te tutuklanarak Taşkent'e gönderilmiştir. Ancak burada arkadaşlarının yardımı ile haptisten kaçmayı başaran Sıdikuulu, Doğu Türkistan'a gitmiş ve ömrünün geri kalanını burada geçirmiştir. Tarihçi Osmonaali Sıdikuulu 1942 yılında Doğu Türkistan'ın Kulca şehrinde ölmüştür (Sadıkova 2008: 31). Bunlardan 2 gün sonra ise 11 Mayıs 1933'te Arabayev Bişkek'te tutuklanmıştır (Bektenov 1988: 8). Diğerlerinde olduğu gibi tutuklama kararı, Orta Asya Askeri Bölgesinin Özel Dairesi Dedektifi, Taşkent sorgu hakimi, S.V. Levşin tarafından imzalanmıştır. Ayrıca Sosyal Turan Partisi dosyasını bizzat kendisi kontrol eden, Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Siyasi İdaresi (GPU) Başkan Yardımcısı Çetvertakov tarafından onaylanmıştır. Arabayev, 26 gün Bişkek'te hapsedildikten sonra 6 Haziran'da Taşkent'e götürülmüştür. Çünkü bu dalgada tutuklama ve sorguları, Orta Asya Askeri Bölgesi Özel Dairesi dedektifi Levşin bizzat kendisi yapmıştır. Ertesi gün, yani 7 Haziran'da Arabayev'in sorgusu Levşin tarafından yapılmıştır. Ancak bu sorgulama diğer tutuklulardan farklı yapılmış, sorguda Levşin yanında kimseyi istemeyerek, Arabayev'in sorgusunu tek başına yapmıştır (Ploskih 1993: 40). Bu sebeple Arabayev'in sorgusunda tutanak tutulmamıştır.

Sorgu raporuna göre Arabayev, sorgu sırasında Levşin ile yalnız kalmayı kendisi istemiştir. Gece 3 saatten fazla süren sorgulamadan sonra, aynı günün sabahında Arabayev hücreinde ölü bulunmuştur. Askeri sağlık komisyonu, tıbbi bilirkişi raporunda Arabayev'in "*Naspay (Nasıbay)* (Çiğnenmek suretiyle kullanılan tütün. (Yudahin 1994: 582)) ağrıdan zehirlenerek öldü" ifadesi bulunmaktadır (Maksutov 2008: 11). Tıbbi bilirkişi raporuna göre, Arabayev hücrelerinde fazla miktarda tütün çiğneyerek intihar etmiştir. Ancak gerçekte bu durum zamanın şartlarında gündeme getirilememiş, Arabayev'in ölümünün asıl sebebi kimse tarafından araştırılmamıştır. Bu durumda Arabayev'in zehirlenerek mi yoksa işkenceden mi öldüğü ya da başka kimselere yapıldığı gibi önceden hazırlanan sorgu tutanağının işkence ile kendisine imzalatılacağını düşünerek intihar mı ettiği bilinmemektedir. Dolayısıyla Arabayev hiç yargılanmadan 7 Haziran 1933 tarihinde, haptishane hücrelerinde ölmüştür. Bu açıdan Kırgızistan'da repressiyanın ilk kurbanı, ünlü Ceditçi ve siyasetçi İşenaali Arabaev olmuştur.

STP soruşturması 1934 yılı Şubat ayına kadar sürmüştür. Soruşturmanın tamamlanması ile tutuklular Bişkek'e getirilerek, 28 Şubat'ta hakim karşısına çıkarılmışlardır. Kurulan mahkeme üç kişiden oluşan *troyka*dır (Troyka

(Üçlü) mahkemesi, Komünist Parti birinci sekreteri, NKVD müdürü, genel kurmay başkanından oluşmuştur). Sorgu tutanaklarına dayandırılan deliller ile öncü Kırgız milli aydınları ve onların destekçileri, Sovyet politikalarını eleştirmenin bedeli olarak ağır cezalara mahkûm edilmişlerdir. Oysa yaptıkları SSCB içerisinde yaşayan Türk halklarına daha demokratik, daha medeni ve daha refah içerisinde yaşamanın farklı yollarını sunma çabasından ibaretir. Mahkeme Levşin'in suçlamalarını olduğu gibi kabul etmiştir. Buna göre STP hareketi ve liderinin suçu; “Sıdkov, 1932 yılının sonundan 9 Mayıs 1933'te tutuklanana kadar “Sosyal Turan Partisi” diye adlandırılan milliyetçi karşıdevrimci hareketin girişimlerine liderlik etmiştir” (Ploskih 2004: 226) kararı ile sabit görülmüştür. Oysa tutanaklar doğru kabul edilse dahi, hareket kurulduğunda Sıdkov Taşkent'te olmuştur. STP hareketi onu gıyabında başkan seçmiştir. Dolayısıyla burada suçun şahsiliği ilkesi açıkça çiğnenmiştir. Bu durumda Sıdkov'un suçlanması tamamen hukuksuzdur. STP hareketinin suçu ise; “Bu hareketin temel amacı Sovyetler Birliğinden Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Karakalpak cumhuriyetlerini ayırıp, onlardan burjuva – demokratik federatif devlet kurmaktır” (Ploskih vd. 1999: 159) ifadeleriyle mahkeme tarafından belirlenmiştir. Bu düşünce veya amaç, Lenin'in ilan etmiş olduğu milletlerin kendi kaderini belirleme ilkesine uygundur. Dolayısıyla Türk halklarının birleşerek, tek devlet kurma düşünceleri suç teşkil etmemiştir.

Sovyet mahkemesi kendisine göre dahi olsa, suç işlenmeden, insanların kafasındaki düşünceyi yargılamış ve mahkûm etmiştir. STP hareketinin tutanaklardaki şekli ile; “Çalışmalarının birinci etabında bu hareket, Çin'in batısındaki Sin Tsian (Sincan) bölgesinde ve Kaşkar'da İngiltere konsoloslğunun yardımı ile hareket edildiği, silahlı isyan yöntemiyle Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni, Sovyetler birliğinden ayırmak” (Ploskih S. 2004: 226) kararı ile hainlik amacıyla olmakla suçlanmıştır. Ancak, STP üyeliği ile suçlananların tamamı Kırgızistan toprakları dahilinde tutuklanmışlardır. Dolayısıyla Doğu Türkistan'a giden veya İngilizler ile bağlantı kuran kimse yoktur. Sovyet mahkemesinin belirttiği amaç dahilinde suçun gerçekleşmediği açıkça söylenebilir.

Hareketin lideri, üzerlerindeki baskı ve fakirlikten kurtulmak için Doğu Türkistan'a kaçmak isteyen halkı; “... karşı devrimci harekete Sayak uruğunun aksakalı Çıniev Kökümbay'ı, Çerik urusundan Makeev Çortek'i harekete katmıştır. Bunlar Sıdkov'un görevlendirmesi ile Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Stalin ve Narın kazalarında 250 kişiden mürekkep karşıdevrimci birlikleri oluşturup, anti-Sovyet propagandayı güçlendirmiş, köy ekonomisinde bazı siyasi politikaları yürütmek” (Ploskih vd. 1999: 159) şeklinde kışkırtmakla suçlanmıştır. Oysa bunlar, bütün mallarına el konulduğu ve halk

nezdinde sömürücü sülük, olarak nitelendirildikleri için vatanlarını terk etmek zorunda kalanlardır (Altımişova 2013: 17-29). Mahkemede Sıdıkov, bütün Türk halklarını içine alan Turan devletini kurma amacında olduğunu kabul ederken, halkı kıskırttığı ve İngiliz desteğini sağlamaya çalıştığı suçlamalarını kabul etmemiştir. Buna rağmen mahkeme Sıdıkov'un; "Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Anayasasının 58 - 114" (Ploskih vd. 1999: 159) maddesi gereğince, karşı devrimci milliyetçi halk düşmanı olduğu suçlamasıyla kurşuna dizilmesine hükmetmiştir.

STP üyelerinden en ağır ceza Acıyman Şabdanov'a verilmiştir. OGPU kararıyla, A. Şabdanov'a ölüm cezası verilip, aynı gün kurşuna dizilmiştir. C. Soltonov, S. Kurmanov, T. Sopiev, M. Kambarov, M. Ahmetov, İ. Kaşimbekov hakkında önce kurşuna dizilmeye hükmedilmiş, sonra 10 yıl çalışma kampına sürgün cezasına çevrilmiştir. STP üyesi oldukları gerekçesi ile H. Kaşimbekov, H. Rokovoy (Çınışev), K. Çınıev ve Ç. Maakeev çalışma kampına 10 yıl cezaya, ardından Narın kazasına aynı süre ile sürgüne gönderilmişlerdir. K. Teltaev, Z. Lepesov (Kurmanov), K. Şabdanov, K. Kanatov, İ. Kurmanov, S. Lepesov (Kurmanov) 5 yıl çalışma kampına, A. Çolukov, Ç. Toktomuşev ve M. Maylıbaşev Batı Sibirya'ya 3 yıl sürgün cezasına çarptırılmışlardır. C. İmankulov şartlı tahliye edilmiştir. Karardan bir hafta sonra Sıdıkov, Kambarov, Ahmetov ve Kaşimbekov OGPU özel gözetiminde Çita'ye gönderilmişlerdir (Ploskih vd. 1999: 160). Kurşuna dizilme cezalarının, hafifletilmesinde dönemin şartları göz önünde bulundurulmuş olsa gerektir. Sovyet yönetimin milli aydınları bu dönemde kurşuna dizmemesinin sebebi, halkın tepkisi olmalıdır. Çünkü başta Abdikerim Sıdıkov olmak üzere bütün STP üyeleri Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması ve geliştirilmesinde öncü rol oynamışlardır. Ayrıca kooperatifleştirme politikaları, halkın hoşnutsuzluğunu önemli derecede artırmıştır. Diğer taraftan Basmacılık hareketi, bu dönemde Sovyet hükümetine karşı halktan desteğini artırmıştır. Bu açıardan değerlendirildiğinde, milli aydınların bu dönemde böyle bir hareketi organize etmeleri, halkın Sovyet iktidarından memnun olmadığını ve eleştirdiğini destekler niteliktedir.

Kırgızistan'da STP hareketi ve halka uygulanan kızıl terör, Kırgız Bölgesel Komitesi Birinci Sekreteri M. L. Belotskiy döneminde (1933-1937) başlatılmış ve devam ettirilmiştir. Belotskiy dönemi, milli aydınlara ve halka uygulanan çok yönlü, baskı ve yok etme politikaları ile şekillenmiştir. STP hareketi liderliği ve aktif katılımı suçlaması ile Kırgız milli aydınlarının önde gelenleri 1933-1934 yıllarında kızıl terör sonucu halk düşmanı ilan edilmişlerdir. Verilen cezalar zaman geçirilmeden infaz edilmiştir. Ancak terör yalnız önde gelen milli aydınları değil, onların destekçileri olarak tanımlanan halkı da içerisine almakta gecikmemiştir. Daha STP hareketi üyeleri mahkemesi yapılmadan,

Bütün Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) XVII. Kongresi gerçekleştirilmiştir. 26 Ocak–10 Şubat 1934 tarihleri arasında yapılan bu kongrede, repressiyanın yaygınlaştırılması ve yöntemleri kararlaştırılmıştır. Buna göre öncelikle partide temizlik programı uygulama kararı alınmıştır. Karar Kırgızistan'da STP üyeleri cezalandırıldıktan sonra uygulamaya konulmuştur. Ağustos 1934'te başlayan temizlik, aralıklar ile 1939 yılına kadar aktif bir şekilde devam ettirilmiştir.

1934 yılından sonra başlatılan parti kartlarının gözden geçirilmesi programı çerçevesinde, binlerce komünist üyelikten atılmıştır. Kırgızistan'da Ağustos 1934–Nisan 1935 tarihleri arasında yapılan temizliğin sonuçları, baskıyı gözler önüne sermektedir. 1934 yılında, Kırgızistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Parti organlarında toplam 14026 komünist kayıtlıdır. Bunların 6559'u üye ve 7467 parti temsilcisidir. Komünist Parti temizlik çalışmalarından sonra, parti temsilcilerinin 2973'ü, diğer bir deyişle %27,7'si partiden çıkarılmıştır (Baydildev 2003: 95). Komünist Parti üyelerinin genel toplamında ise 1935 yılı itibarıyla yarı yarıya düşüş görülmektedir. 1934 yılında 14026 olan Komünist Parti üye sayısı, 1935 yılında 7777'ye, yani yaklaşık %50 oranında gerilemiştir. 1936'da ise 6904'e düşmüştür (Dcumanaliev 2005: 308). Partiden çıkarılmaların gerekçelerini, “Dehkanbaev, 1904 yılında doğmuştur. Çeşitli partilerde görev yapmıştır. Parti karşıtı milliyetçi gruplar ile bağlantıdadır. ... Calalabad'da Komünist parti karşıtı, zengin ve bey çocuğu Hudayberdiev ile birlikte hareket etmektedir. Yine karşı devrimci İraliev gibilere, et, soğan, pirinç ve un vermiştir. Bu sebeplerle Dehkanbaev'in suçu sabit görülmüş, bütün görevlerinden ve parti üyeliğinden çıkarılarak, hakkında soruşturma açılması...” (KRBMSDA, F. 10, Op. 1, d. 784: 93) örneğinde görüldüğü üzere, parti karşıtı faaliyetler, milliyetçi gruplar ile bağlantılar ve onlara yardım bahaneleri teşkil etmiştir.

1935 yılında partiden atılanlardan birisi de Kırgızların ilk mühendislerinden İmanalı Aydarbekov'dur (1887-1937). 1920–1921 Karakol İlçe İhtilal Komitesi üyesi olarak, aktif siyasete başlamıştır. 1921–1923 yılları arasında Bişkek Şehir İcra Komitesi başkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu süreçte Bişkek bölgesi, çiftçi geliştirme programları ve 10 adet fabrikanın kurulmasına aktif olarak katılmıştır. Bişkek'e traktör getirilmesi ve halka kullanımının öğretilmesinde canla başla çalışmıştır. 1923–1924 yıllarında Yedi Su bölge toprak işleri büro başkanlığı, 4.10.1924'te Yedi Su Bölge İcra Komitesi başkanlığı, 1924–1925 Kırgız Bölge İhtilal Komitesi başkanlığı görevlerinde bulunmuştur (KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 72: 1). Aydarbekov, Kırgız Özerk Bölgesel Yönetiminin ilk başkanıdır. 1925 yılı Otuzların dilekçesine destek verdiği için, görevinden alınmıştır. 1925–1926 Orta Asya Ekmek Bürosu, 1926–1927 Kırgız Köy Ekonomi bankası üyelikleri, 1927–1929 Kırgız Özerk Cumhuriyeti Halk Komiserliği mahkeme başkan-

lığı görevlerinde bulunmuştur. Aydarbekov, 1 Kasım 1935 tarihli Bütün Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi kararı ile parti üyeliğinden çıkarılmış, 4 Ağustos 1937'de *Alaş Orda* hareketi üyelerinden olduğu suçlaması ile tutuklanmıştır. 5 Kasım'da kızıl terör kurbanı olarak kurşuna dizilmiştir (KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 72: 21). Siyasetçiler üzerindeki yok etme politikası, devam ederken halka yönelik baskı da yoğunlaşmıştır.

Çiftçi halk üzerindeki kızıl terör gün geçtikçe artmıştır. 1927 yılından itibaren pamuk ekmeye zorlanan çiftçiler, çeşitli bahaneler ile cezanlandırılmışlar, kurşuna dizilmeler birbiri takip etmiştir. İçişleri Halk Komiserliği Güney Kırgızistan Şubesinin verilerine göre 1934 yılında Aralık ayının ilk 10 gününde, Aravan – Börü ilçesindeki Komünist kooperatifinde 9 kişi, Birlik kooperatifinde 7 kişi mahkûm edilmiştir. Bunlardan üçü 10 yıl hapis, biri ise kurşuna dizilerek idam cezasına çarptırılmıştır. Özgön ilçesindeki Politotdel kooperatifinde 11 kişi, Stalin kooperatifinde birtakım köylü ve yöneticiler, pamuk toplanırken büyük yemek töreni düzenledikleri gerekçesi ile biri ilçe yöneticisi 7 kişi, Kızıl Car ilçesinde ise 24 kişi mahkûm edilmiştir. Ağustos–Aralık 1934 tarihleri arasında pamuk yetiştiricisi 524 kişiye ilişkin, 316 dava açılmıştır. İçişleri Halk Komiserliği Güney Şubesinin verilerine göre yukarıda zikredilen kişilerden 349'u cezalandırılmaya ve 15'i kurşuna dizilmeye mahkûm edilmiştir (Tağaev 2009: 1-14). Bu davaların neredeyse tamamında, Sovyet yönetiminin koyduğu yüksek üretim hedeflerine ulaşamaması temel etken olmuştur. Sovyet idaresi halkı cezalandırmak suretiyle daha fazla üretim elde etmeyi ve karşı devrimci suçlamasıyla muhalefeti en alt seviyede dahi olsa yok etmeyi amaçlamıştır. 1936 yılına kadar üretim azlığından ve halkın fakirliğinden yine halk sorumlu tutuluyordu. 1937–1938 yıllarında ise bu sıkıntılar, önde gelen Kırgız milli aydın ve siyasetçilerin yok edilmesinde bahane olarak kullanılmıştır.

Kırgızistan'da Repressiya (1937-1938)

XX. yüzyılın en büyük katliamlarından birisi olarak değerlendirilebilecek Kızıl Terör, 1936 yılından itibaren doruk noktasına ulaşmıştır. Yaklaşan savaş tehdidi karşısında, SSCB içerisindeki muhaliflerin tamamen ortadan kaldırılması kararı ile 1937 yılı başlarından itibaren takip, yakalama ve cezalandırma faaliyetleri yoğunlaştırılmıştır. Merkezde, Troçki bloğunu oluşturanların hapse olmaları sebebiyle, karşı devrim faaliyetlerinin artırılacağını düşünen Stalin ve ekibi, Halk Komiseri Yejev'a yargılamaların başlatılması direktifi vermiştir. Kirov'un ölümüyle ilgili karşı devrimcilerin yargılandığı dava 1 Ağustos 1936'da başlamıştır. Mahkeme, SSCB'de adil yargılamaların dünyaya gösterilmesi için basın mensuplarının katılımıyla 5 günde sonuçlandırılmıştır. 16'lar olarak adlandırılan dava, yargılananların tamamını kurşuna dizme kararıyla sonuçlandırılmıştır (Jukov 2013: 238). Bu olaydan sonra bütün SSCB

üyeleri ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da da cadı avı başlatılmıştır. Rus muhalifler için Troçkici, Zinovyeveci karşı devrimci suçlamaları üzerinden şekillenen kızıl terör, Kırgız milli aydınlarını, burjuva milliyetçisi ve karşı devrimci nitelemesi ile içerisine almıştır. Suçlamalar konusunda Sosyalist Turan Partisi dosyası, 1937-1938 yıllarında suçlamaların temel dayanağını teşkil etmiştir.

1933-1937 yılları arasında Kırgız milli aydınlarına ve halkına karşı kızıl terörü yürüten M. L. Belotskiy 1936 yılı sonunda Sovyet merkezi yönetiminin eleştirisine maruz kalmıştır. 1934 yılında karşı devrimci muhaliflerin temizlenmesi için parti kartlarının değişim ve kontrolü çerçevesinde temizlik başlatılmıştır. Ancak anlaşılan yapılan temizlikler merkez yönetim için yeterli olmamıştır. Belotskiy ve Kırgız yönetim kadroları hakkında; "...parti kartlarının değiştirilmesinden sonra, çok sayıdaki karşıdevrimci, Troçkici, Zinovyeveci ve milliyetçileri gerekli zamanda ortaya çıkarmayan Kırgız Merkezi Komitesi, siyasi yetersizliklerinden şimdilik parti kartlarının değerlendirme raporu durdurulsun. ... üzerine verilen görevleri yerine getirmeyen Kırgız Merkez Komitesi ORPO başkanı Lajt görevinden alınsın" ((VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt 1941: 73) kararıyla Kırgız Merkezi İcra Komitesi çalışmalarını hedefe koyduğunu göstermiştir. Bu karardan 2 ay sonra Belotskiy, Troçkici Buharin ile bağlantıda olduğu gerekçesi ile görevden alınmış ((VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt 1941: 75), yerine 22 Mart 1937'de Kırgız Merkezi Yürütme Komitesi VII. oturumuyla M. K. Ammosov birinci sekreter olarak atanmıştır. Amasov'un atanmasından bir gün sonra, Yu. Abdrahmanov, R. Hudaykulov, D. Babahanov, Dj. Saadaev, A. Sıdıkov, S. Çonbaşev, İ. Aydarbekov, T. Coldoşov, İ. Arabaev, T. Tokbaev, R. Murzakeev ve S. Çukin hakkında, milliyetçi, karşı devrimci olduklarına dair, 23 Mart 1937 tarihli istihbarat raporu sunulmuştur (KRBMSDA, F. 10, op. 1, d. 805: 11 - 13). Merkez Komitenin 23 Nisan 1937 tarihli; "... Bütün Birlik Komünist Parti (b), Kırgızistan şubesi, Kırgızistan Komünist (Bolşevik) Partisine dönüştürülsün" ((VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt 1941: 77) şeklindeki kararı ile Kırgızistan özerklikten çıkararak, bağımsız bir cumhuriyete dönüştürülmüştür. Tabi ki bu durum dış dünyaya demokrasi propagandasından ileriye gitmemiştir. Tam tersine merkezi yönetim Kırgızistan'daki baskı ve merkeze bağlama meselesini daha da ağırlaştırmıştır.

Belotskiy'in kızıl terör çalışmaları, Stalin tarafından yeterli bulunmamıştır. Dolayısıyla merkez komite kararıyla, Kırgızistan'da repressiyanın yürütülmesi konusunda yöneticiler arasında bir yarış başlatılmıştır. Belotskiy'in merkez komite tarafından karşı devrimci olarak suçlanması temel sebebi, parti kartları değişim sürecinde milli kadrolara yeteri kadar darbe vurmasından kaynaklanmıştır. Merkez komite temizlik programları yürütülmesine rağmen Kırgız üst yönetiminde hala eski milliyetçi kadronun temsilcileri olarak gördüğü, burjuva milliyetçisi, karşı devrimci İsaeev, Çeenbaev, Aliev,

Orozbekov, Esenamanov, Temirbekov, Şorukov, Dalvaeev ve Bolotov gibilerin yer almalarıdır ((VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt 1941: 75). Dolayısıyla Ammasov'un yönetime getirilmesinin temel amacı, bu milli kadronun temizlenmesi olarak şekillenmiştir. Ammasov göreve geldikten sonra eski yönetime; "İsakeev, Esenamanov, Orazbekov, bizim adamlarımız mı?" şeklindeki sorusuna Çetvertakov (NKVD müdürü), "Benim bildiğime göre onlar geçmişte grup oluşturmuş adamlardır. Bunlar bizim adamlarımız değil dedim." Ammosov ise "Bu milletlere yapılan doğru değil, Belotskiy'in hatası, bu hatayı bizim düzeltip, halkın desteğini almalıyız" (Baydildev 2003: 100) ifadelerini kullanarak, hedefi belirlemiştir. Merkezden gelen kızıl terör emirlerine, Kırgızistan'daki durumu yakından gören Ammosov, temkinli yaklaşmış, halkın tepkisinden çekindiğini göstermiştir. Dolayısıyla yerel komünist liderlere karşı, halkın tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan repressiyanın, kısa sürelerde yönetici değiştirmek suretiyle farklı kişiler tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, kızıl terörü uygulayanların da bu yok edişe kapılmaları, Sovyet merkezi idaresinin karşılarına çıkacak halk tepkisini engellemek amaçlı şekillendiğini göstermektedir.

Ammosov'un ilk icraatı, kızıl terörü daha da yoğunlaştırmak olmuştur. Mart 1937'de göreve gelen Ammasov, Nisan'da Kırgız Komünist Parti üst ve alt organları yöneticilerinin neredeyse tamamını değiştirmiştir. Arkasından ilk kongrede, mahkeme organlarına Kırgız Komünist Partisi ve eğitim organlarının halkı komünist ideoloji konusunda yeteri derecede eğitemedikleri gerekçesiyle Aydınlatma Komiserliğini hedef almış, burada bulunan *milliyetçi grupları* temizleme görevini vermiştir (KRBMSDA, F. 10, Op. 1, d. 784: 66). Ammasov'un başlattığı kızıl terör dalgası oluşturulan komisyonlar ile listelere dönüşmüştür. Bu listelerdeki suçlamalar genel itibarıyla Sosyalist Turan Partisi ile bağlantı çerçevesinde şekillendirilmiştir. Böylece 1937 baharında oluşturulan listelere binaen 40'tan fazla parti üyesi milli aydın tutuklanmıştır. Bunların içerisinde Halk Aydınlatma Komiseri O. Aliev, Sağlık Komiseri K. Şorukov, Komünist Ekonomi Komiseri M. Temirbekov, önceki halk komiserleri C. Sadaev, K. Tınıstanov, Çontakiev gibi isimler bulunmaktadır.

Emir zaman kaybedilmeden yerine getirilerek, Kırgız dil ve edebiyatı üzerine çalışan ve milli kadronun önde gelenleri K. Tınıstanov ve O. Aliev tutuklanmışlardır. Dolayısıyla 1933'te siyasetçi Kırgız milli aydınları hedef alınırken, 1937'de ilmi ve kültürel alanlarda çalışma yapan aydınlar da hedef haline gelmişlerdir. Bu açıdan Sovyet yönetimi Kırgız siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamını ayakta tutan, gelişmesine liderlik eden tüm aydınları repressiyanın kurbanı haline getirmiştir. Osmonkul Aliev, 1924 yılında Kırgız Kazak Enstitüsünü bitirdikten sonra, Bişkek'e dönmüş burada Kırgız dili ve basını üzerine çalışmalarının yanı sıra, idari görevlerde de bulunmuştur. Ocak – Mayıs

1924 Sırderya Bölge Komitesi Organizasyonunda büro başkan yardımcılığı, Ocak 1925 Kırgızistan Organizasyon Bürosu sekreterliği, sonrasında Bölge Komsomol Komite sekreterliği, Mayıs 1924-Ocak 1925 tarihleri arasında Evliya Ata ilçesi Halk Eğitimi Bölümü başkanlığı yapmıştır. Ayrıca *Erkin Too* gazetesi redaktörlüğü, Eylül 1926'dan itibaren Bütün Rusya Komünist (Bolşevik) Kırgız İcra Komitesi ajitasyon ve propaganda bölümünde çalışmıştır. 1927-1930 yılları arasında Ya. M. Sverdlov Komünist Üniversitesinde yüksek eğitim almıştır. 1930'da Cumhuriyetler Halk Komiserliği, halk aydınlatma komisyonu üyeliğine atanmıştır. 1930-1934 yılları arasında Kırgız İcra Komitesi sekreterliği, Orta Asya Organizasyon Bürosu başkan yardımcılığı, 1935-1937 Oş Komünist Parti sekreterliği görevlerinde bulunmuştur (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 137: 16). Ocak 1937'de Kırgızistan Halk Komiserliği halk aydınlatma komiseri olarak atanmıştır.

NKVD Halk Komiseri Çervartakov'un girişimi ile komitenin "Osmonkul Aliev karşıdevrimci, milliyetçi hareketin aktif üyesi ve ikiyüzlülük ile partiye girmiş birisi olarak, Kırgızistan Komünist Parti Merkez Komitesi üyeliğinden çıkarılsın, aydınlatma Halk Komiserliği görevinden alınsın" (Ploskih vd. 1999: 159) kararının alındığı gün O. Aliev, Ağustos'ta tutuklanmıştır. Ağır sorgu süreçlerinden sonra yargılandığı Troyka mahkemesinde; "1921 yılından beri, karşıdevrimci, milliyetçi Alaş Orda hareketinin aktif katılımcılarından birisi olduğu, uzun yıllar karşıdevrim faaliyetlerini yürüttüğü, bunlardan sonra Kırgızistan'da karşıdevrimci, milliyetçi Sosyalist Turan Partisi hareketinin aktif kurucularından birisi olduğu, karşıdevrimci milliyetçi grupları kurarak organize ettiği, Kaşkar'da bulunan kardeşi Asan Aliev aracılığı ile kurduğu bağlantı silahlanma girişimi olarak değerlendirildiği, Kırgızistan'da halk eğitimi ve kültürel çalışmalarında zararlı faaliyetlerin kurucusu olduğu anlaşılmıştır" (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 110: 11) kararı ile kurşuna dizilme cezasına çarptırılmıştır.

Kırgızların ilk profesör ünvanlı aydını Kasım Tınıstanov, Taşkent Kazak Kırgız Enstitüsünü bitirdikten sonra, Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Akademi merkezine bağlı, Kırgız İlim Komisyonunda sekreter olarak hizmete başlamıştır. Arabaev'in partiden çıkarılmasından sonra Kırgız Bilim Komisyonu başkanlığına getirilmiştir. Aynı süreçte, *Erkin-Too* gazetesi baş redaktörlüğü, 1927-1930 yılları arasında Kırgızistan Halk Aydınlatma Komiserliği görevini yürütmüştür. Kırgız Latin alfabesini şekillendirenlerin başında bulunmuştur. 1930 yılından sonra siyasi baskıya maruz kalan Tınıstanov, 1937'deki tutuklanmasına kadar Kırgız Kültürel Kuruluş Enstitüsünde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1932-1937 yıllarında Kırgız Pedagoji Enstitüsünde Kırgız dili üzerine dersler vermiştir (Bolponova 2011: 105). Tınıstanov'un tutuklanması ve cezalandırılması, Osmonkul Aliev ile aynı özellikleri taşımaktadır.

Kırgızistaan'da yönetimi elinde bulunduran Ammasov'un yoğunlaştırdığı kızıl teröre yaranmak isteyenler milli aydınları şikayetlere başlamışlardır. Bunların başında K. Tınıstanov gelmiştir. Ağustos 1937'de O. Aliev'in partiden çıkarılma ve cezalandırılması kararı ile birlikte Tınıstanov'da suçlanmaya başlanmıştır. Komite üyeleri tarafından "Tınıstanov'un ideolojisi eskiden beri karşı devrimci özellik taşımaktadır. O sosyalist medeniyeti ve edebiyatı bozmuştur. Eskiden beri Kırgızistan'daki karşı devrimci, milliyetçi hareketin üyesidir" (Ploskih vd. 1999: 175) ifadeleri ile suçlanmıştır. Cümlelerin arasına karşı devrimci ve milliyetçi terimleri girmiş ise, yapılacak işlem bellidir. Konuşmaların devamı: "Yoldaş Yejev'un soruşturmacılarının, Tınıstanovcuların kökünü kazınması gerektir. Yoldaşlar, Tınıstanov aramızda yok, ancak onun öğrencileri ve onun koruyucuları hala duruyorlar. Onlar korkunç. Örneğin Karasaev. O, bir defa tutuklandı. Sonra Tınıstanov'un yardımı ile serbest bırakılarak Moskova'ya gönderildi..." (Ploskih vd. 1999: 175) şeklinde gelmiştir. Yani yapılması gereken, Tınıstanov'un ortadan kaldırılmasıdır. Ayrıca yalnız onun ortadan kaldırılması yeterli değildir. Diğer milli aydınlar, yerlerinde durdukları sürece komünizm amacına ulaşamayacaktır. Dolayısıyla repressiyanın yaygınlaşarak, devam edeceği bellidir.

4 Eylül 1937'de tutuklanan Tınıstanov'a karşı girişimler hapisanede işkence dolu sorgular sürerken de devam ettirilmiştir. Tınıstanov'un tutuklanmadan önce çalıştığı Kırgız Dili Araştırma Enstitüsü tarafından NKVD'ye bir mektup gönderilmiştir. Mektupta: "Sıdıkov'un ve Abdrahmanov'un karşı devrimci - Turan programını gerçekleştirmeye çalışan halk düşmanı Tınıstanov'un gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Enstitümüzün yöneticileri (Panov, İşhanov, Cigalovskiy, Valitov ve Batmanov) siyasi çabalarla birlikte, Kırgız dili grameri ve ses bilgisini ortaya koymada bütün çalışmaları yapmıştır. Tınıstanov Enstitüye kendi fikirdaşlarını (Karasaev, Şabdanov, Sopiiev, İdirisov) getirmiştir" (Ploskih vd. 1999: 176) ifadeleri ile mahkeme edilmeden hakkında ölüm kararı verilmiştir. Tınıstanov tutuklandıktan kısa süre sonra alındığı sorguda, suçlandığı; "1920 - 1922 yılları milliyetçi Alaş Orda hareketine katılmıştır. STP ile bağlantılı olduğu anlaşıldı." şeklindeki ifadelere, işkence altında olmasına rağmen "STP'ye üye olarak gösterilmemin tamamı yalandır" beyanıyla karşı çıkmıştır. Ancak bunların hiçbir anlamı olmamıştır. 1938 yılının ilk günü 15 dakikada görülen mahkemede; "1921 yılından itibaren karşı devrimci milliyetçi Alaş Ordanın, bundan sonra STP'nin üyesi olmuştur. Bu karşıdevrimci hareketlerinin yöneticisi olduğundan, Kırgızistan'ı SSCB'den ayırma, Sovyet yönetimini yıkma, yabancı devletlerden birisinin yardımı ile burjuva - milliyetçi devlet kurmak için amaç ve fiili çalışmalarda bulunmak" (Ploskih vd. 1999: 176) standart kararı ile suçu sabit görülmüş, kuruşuna dizme cezasına karar verilmiştir.

Ammasov'un göreve geldiği 1937 baharı repressiyanın Kırgızistan topraklarının tamamına yayıldığı dönem olmuştur. Kırgız milli aydınlarını ve siyasetçilerini tutuklamak için gece baskınları yaygın hale gelmiştir. Baskına uğrayan kişiler için toplantılar yapılmış, bu kişiler partiden çıkarılmış, tutuklanmış, kurşuna dizilmiş, çalışma kamplarına, sürgüne gönderilmişlerdir. Gazetelerin yayınları, kızıl terör yarışlarının bültenleri haline dönüşmüştür. 13 Eylül 1937 tarihli *Pravda* gazetesinde, "Kırgızistan Komünist partisi uygulama siyaseti" adlı haberde, Sovyet cumhuriyetlerde düşmanların ortaya çıkarılması konusunda, Komünist Parti Merkez Komitelerine göre diğer organların daha iyi çalıştıkları belirtilmiştir. Bu organların Komünist Parti yönetici kadroları arasında Bolşevik ifadesiyle önceki milliyetçi, karşı devrimci hareketlerin üyelerini ortaya çıkardıkları ancak Ammosov'un görevini yapmayarak onları ortadan kaldırmamakla birlikte T. Aytmatov'u koruduğu belirtilmiştir (Baydildev 2003: 103). Bu tür haberlerin basında yer alması ve merkezden gelen baskılar sonucunda Ammasov, halkın tepkisinden çekindiği için bütün bir temizlik yerine, önde gelen bazı milli aydınların tutuklanmasını onaylamıştır. 25-27 Mart 1937'de gerçekleşen oturumda, Orazbekov ile Halk Komiseri Esemananov'un Kırgızistan İcra Komitesinden çıkarılması teklif edilmiştir.

Uzun süre devam eden soruşturmalar, Eylül 1937'de suçlama ile sonuçlandırılmıştır. Buna göre; "Ceenbaev, ikiyüzlü burjuva milliyetçisi olarak, Merkez Komite ve Partiden çıkarılsın. Orazbekov ikiyüzlü milliyetçi Otuzcuların aktif katılımcısı olarak, Merkez Komite ve Partiden çıkarılsın. E. Esemananov, A. Alçinov ikiyüzlü milliyetçi olarak, partiden çıkarılsın. Yuldaşev ele geçen belgelere dayanılarak, onu Kırgız SSC Merkez İcra Komitesi başkanlığına seçim işi durdurulsun. Özgön bölgesi sekreteri Calkıbaev milliyetçi olarak görevinden alınsın. Ele geçen belgeler ile A. Cumabaev ve A. Tokombaev Moskova'dan çağırılınsın, parti çalışmaları gözden geçirilsin. Milliyetçi T. Aytmatov (Moskova'daki) eğitiminden çağırılınsın, Parti çalışmaları gözden geçirilsin" (Ploskih vd. 1999: 182) kararları ile Kırgız milli aydınlarının büyük bir bölümü halk düşmanı ilan edilmiş, tutuklanarak, hapse atılmışlardır. Tutuklamalar ise işkence, iftira ve kurşuna dizmeler ile sonuçlanmıştır.

Abdukerim Orazbekov, Çarlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte Bolşeviklere destek vermiştir. Sovyet iktidarının Fergana'da kurulması için aktif faaliyetler yürütmüştür. Sokobelev'de, Şura-i İslam hareketine karşı kızıl birliklerin oluşturulmasına yardım etmiştir (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2310: 33). Komünist Parti'ye 1918 yılında kabul edilen Orazbekov'a, Fergana ve çevresini yanındaki silahlı kızıl askerlerle birlikte koruma görevi verilmiştir. Fergana ustaları ve işçileri tarafından, Fergana Bölge Komitesi işçi ve asker temsilciliğine seçilmiştir. Bu görevinde basmacılara (milli direnişçilere) karşı başarılı olmuştur. Orazbekov aynı zamanda, bölgedeki işçi ve çiftçilerin Bolşevikler

tarafında organize olmalarını yönetmiştir. 1920–1924 yılları arasında Çemin İhtilal Komitesi başkanlığı yapmıştır. 1924 yılında Basmacıların güçlü oldukları, Marhomat Bölgesi İcra Komitesi başkanlığına seçilmiştir. Milli mücadele karşısında başarı kazanmasından dolayı buraya atanan Orazbekov, bölgede bulunan milli mücadelecileri püskürtmeyi başarmıştır. Cesareti ve yiğitliği ile ün salmıştır. Daha sonra çeşitli bölgelerde Koşçu Birliği üyeliği ve yöneticiliklerinde bulunmuştur (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2310: 34). Kırgız Özerk Bölgesel Yönetimi kurulduktan sonra, Oş Bölge İhtilal Komitesine seçilmiş, aynı zamanda Kırgızistan Bölgesel Yönetimi İcra Komite temsilcisi ve Bütün Rusya Sovyet kongresine delege olarak katılmıştır. 1926 yılında Kırgız Özerk Bölgesel Yönetiminin, Kırgız Özerk Cumhuriyeti'ne dönüştürülmesi ile Kırgız Özerk Cumhuriyeti İcra Komitesi başkanlığına seçilmiştir (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2310: 35). Bu görevinde 10 yıl hizmet etmiştir. Görev süreci boyunca komünizme ve Lenin'in kurduğu Sovyet idaresine bağlı kalmıştır. Ancak milli aydınları desteklemiş, Kırgızlar için mücadelelerini gerçekleştirmelerinde önemli görevlere getirmek suretiyle onlara fırsat yaratmıştır. Komünizm ve Sovyet idaresine gönülden bağlılığına bakılmaksızın 20 Eylül 1937'de görevinden alınarak, tutuklanmıştır.

Tutuklandıktan sonra Orazbekov, 61 gün ayakta sorgulanmıştır. Çoğu zaman sorgu sabahlara kadar sürmüştür. İnsanlığını yok eden sorgucular, insanlığa sığmaz muamele ile onun sağlığını günden güne kötüleştirip, ayakları şişip, tutunup kalkamaz hale getirmişlerdir. Onu çivili sandalyeye yarı çıplak oturtmuşlar, elektrik vermişlerdir. Bu tür bir işkence gören her insan sorgucuların söylediklerini kabul edip, yapmadığı işleri de suç olarak kabul etmek zorunda kalabilir. Ancak Orazbekov, işkencelere dayanarak, iftira suçları kabul etmemiştir. Tam tersine işkencelerde, sorgucuların önüne boynunu uzatarak öldürmelerini istemiştir. Sorgu hakimi “Sen halk düşmanısın” dediğinde, “Sen kendin düşmansın” diyerek, onu bir vuruşta yıkmıştır. Bu durumda 4 polis onu tutarak tekmelemiştir. Günler geçtikçe sorguda yapılan işkencelerden dolayı gücü tükenmiş, sağlığı bozulmuş, ruhi baskılara rağmen hür duruşundan ödün vermemiştir (Ploskih S. 2004: 115). Son gücüne kadar işkencecilere direnen Orazbekov'un; “Haksız yere ezilip, yatırılıyor, sonunda doğru hakim gelecektir. Ecel bizi alıp, götürse de halk emek ile hatırlayacaktır” (Abdikadirov 2009: 7) ifadeleriyle doğruluğa olan inancının samimiyeti açıkça görülmektedir. 28 Mayıs 1938'de halk düşmanı suçundan kurşuna dizilerek, infaz edilen Orazbekov'un, arşivde bulunan özgeçmişine; “Tutuklandıktan sonra hapishanede ağır hastalığa yakalanarak öldü” (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2310: 36) cümlesi yazılmıştır. Sovyet yönetimi, Kırgızistan'da sosyalizm ve milli duruşu ile halkın gönlünü kazanan Orazbekov'u kurşuna dizdiğini açıklayamamıştır.

Sovyet merkezi yönetimi tarafından kızıl terör emrinin kurban seçimi, Kırgızistan'daki yöneticiler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bu işin yürütücüleri, daha sonra kendileri de kurban olmamak için aralarındaki yarışı itiraf etmek durumunda kalmışlardır. Yejev'un Kırgızistan'da kızıl terörü organize etmesi için Nisan 1936'da görevlendirdiği, Kırgızistan NKVD komiseri Çetvertakov, 4 Eylül 1937'de Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Yürütme Komitesi kararı ile görevinden alınarak, tutuklanmıştır. Rusya'da yapılan sorgusundan sonra kurşuna dizilmiştir. NKVD şefi tutuklandıktan sonra, Ammasov hakkında: "Ammasov bize yardım etmenin yanı sıra, kendisi de milliyetçilerin dosyalarının tekrardan gözden geçirilmesi için komisyonlar oluşturmuştur. Bunlar içerisindeki bir komisyon kendi başkanlığında kurulmuştur. Ammosov benden istediği her bir sorgu tutanağını inceledikten sonra, bunların içerisinde hiç suç yok demiştir. Önceki Halk Komiseri Esenamanov'un dosyası hakkındaki konuşmada, onun milliyetçi gruba katıldığı konusunda hiç bilgi bulunmuyor, hiç delil yok şeklinde tutanak tutmuştur. Ben ona "protokölcü" desem de Ammosov, sadece protokoldeki bir söz, bir şey ifade etmiyor demiştir" (Baydildev 2003: 103) şeklindeki ifadeleri, temel görevlerinin suç icat ederek, istedikleri faileri yaratmak üzerine şekillendiği görülmektedir. Ammosov'un daha önce hazırlanan listelerde İsakeev gibi bazı aydınları listeden çıkarması, kendisinin de kızıl terör kurbanı olmasında dayanak teşkil etmiştir. M. K Ammosov, İsakeev'den 2 ay sonra 7 Kasım 1937'de tutuklanmıştır. 26 Temmuz 1938 tarihinde, Stalin ve Molotov'un imzası sonucu, 139 kişi ile birlikte, SSCB Yüksek Askeri Mahkemesi kararı gereğince kurşuna dizme cezası verilmiştir (Baydildev 2003: 105). Bu hüküm iki gün içerisinde Moskova'da yerine getirilmiştir. Dolayısıyla Ammasov'un kurşuna dizilmesinin temel sebebi kızıl terördeki adam öldürme yarışında geride kalmış olmasıdır.

4 Eylül 1937'de Yejev'un teklifi, Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi kararı ile İ. P. Lotsmanov Kırgız SSC NKVD Halk Komiseri olarak atanmıştır. Çetvertakov'un yerine görevlendirilen, Kırgızistan NKVD şefi İ. P. Lotsmanov yarışı bir üst merhaleye taşımıştır. Onun biyografisinde yurt dışında akrabası bulunmadığı, ancak öz kardeşini halk düşmanı olarak kurşuna dizdirdiği yazılmıştır. Lotsmanov'un korkunç bir karaktere ve hasta bir ruha sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kırgızistan'da repressiyanın yoğunlaştırıldığını Lotsmanov; "... yol Yejev'un liderliği ile bizdedir. Kırgızistan'da düşmanların kökünün kazınması başarı ile devam etmektedir. Uzun yıllardan beri burada Troçkiciler, Stamblerler, Çistyakovlar, Buharin – Şerbekovlar, Şahraylar, Prohorovlar; Burjuva milliyetçileri, ajan – Ammosovlar, Abdrahmanovlar, İsakeevler, Orazbekovlar, Kambarovlar... Karşıdevrim için hazırlanmışlardır. Onların düşmanlıklarından hiçbir şey çıkmayacaktır. Kırgız halkı halk düşmanlarını sonuna kadar yok ederek, gerekli işleri yerine getirecektir" (Ploskih vd. 1999: 184) ifadeleri ile açıklamıştır. İlginç olan, saydığı isimlerin tamamı, Kırgızistan'da

Sovyet yönetiminin kurucularıdır. Devrimin önce kendi çocuklarını yemesine en güzel örnek bu olsa gerektir. Kırgızistan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komite Birinci Sekreteri Ammosov'un yerine ise, en az Lotsmanov kadar acımasız A. Vagov atanmıştır. Böylece, 1938 yılında, artık toplu kurşuna dizme kararları birbirini izlemiştir.

A. Vagov'un atanmasından sonra, ilk iş olarak, yapılandırma çalışmaları yürütülmüştür. Bölge komiteleri ve Bişkek şehir komitesinin 490 üyesinden, 123'ü partiden çıkarılmıştır. 108 parti üyesi "halk düşmanı" olarak suçlanmıştır. 37 bölge komitesinde bir yıl içerisinde repressiyanın bir yansıması olarak, bütün birinci sekreterler değiştirilmiştir. Taş Kömür, At başı, Toguz Toro, Kaganoviç, Kirov, Narın bölge komitelerinde birinci sekreterler 3 – 4 defa değiştirilmiştir. Bölgelerin 54 birinci sekreterinin 23'ü "halk düşmanı" olarak partiden çıkarılmış ve tutuklanmıştır (Baydildev 2003: 106). Kırgızistan Komünist Partisi II. Kongresi'nin açılışında parti komitelerinin 12 birinci ve ikinci sekreteri tutuklanmıştır. Kırgızistan Komünist Partisi II. Kongresinde A. Vagov parti organlarının görevi olarak açık bir şekilde; "Biz şimdi ayrıca parti düşmanlarının kökünü kazıyıp, onları yok etmekle birlikte Bolşevik baskı, Bolşevik hareket, Bolşevik güç ile hainlerin kalanlarını parti işlerinden, ekonomiden, bir an önce temizlememiz gerekmektedir" (Baydildev 2003: 147) ifadeleri ile kızıl terörü tekraren ilan etmiştir. Dolayısıyla bu açıklama, Kırgızistan'da repressiyanın artarak devam edeceği anlamını taşımıştır.

Orazbekov ile birlikte, hakkında soruşturma açılması kararı verilenler arasında, dünyaca ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un babası, Törekul Aytmatov; "Milliyetçi T. Aytmatov (Moskova'daki) eğitiminden çağırılınsın, parti çalışmalarını gözden geçirilsin" (Ploskih vd. 1999: 182) ifadeleriyle bulunmuştur. Törekul Aytmatov, 1920 yılından itibaren köy meclislerinde sekreter olarak çalışmıştır. 1921 yılında Taşkent Parti Okuluna girmiş, oradan 1924'te bitirdiği Komünist Üniversitesi Doğu İşçileri bölümüne girmiştir. Moskova'daki yüksek eğitimi sırasında Kızıl Ordu askerlerine ve işçilere, tatillerde ise Evliya Ata, Taşkent ve Fergana bölgelerinde propaganda – ajitasyon (kışkırtma) çalışmalarında bulunmuştur. 1925'te Komünist Parti'ye kabul edilmiş, aynı zamanda Bölge Birliği Koşçu temsilcisi olmuştur. 1925 – 1926'da Kırgız Komünist Partisi Merkez İcra Komitesine bağlı yerel propagandacı olarak görevlendirilmiştir. 1927–1929 Calaabad bölge komitesinde, 1929 – 1931 Halk Komiserliğinde, 1931 Aravan Burin bölge komitesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1934 yılındaki STP tasfiyelerinden sonra, Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti Komünist Parti İcra Komitesi ikinci sekreteri olarak atanmıştır. 1935 yılında asistan olarak eğitimini devam ettirmek için Moskova'ya gönderilmiştir (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 79: 30). Moskova'daki eğitimi sırasında, milliyetçi olarak suçlanmıştır.

Ammosov döneminde T. Aytmatov'un, soruşturması sonuçlandırılmamıştır. Ağustos 1937'de hakkında soruşturma açılması kararı verildikten sonra Aytmatov, zevcesi Nagima'ya; "Günden güne tutuklananların sayısı artmaktadır. Tanıdığım bildiğim en sağlam adamlar 'halk düşmanı' olup çıkmaktadır. Anlamıyorum. Benim tanıdığım, bildiğim adamlar bugün dahi halk toprağı için mücadele eden kişilerdir. 'Halk düşmanı' denildiğinde bütün emekler kül olmaktadır. Yok, öyle değil desen dahi, sen sosyalizme, meclis hükümetine karşısın, sen de düşmansın deyip çıkıyorlar... mücadele edemez oldum. Şimdi Kırgızistan'ın hapisanesinde ne tür mükemmel insanlarımız günahsız yatmaktadırlar. Adaleti hepsine eşit yönetim diyerek, canımı dişime takıp, çalıştım" (Aytmatov 2007: 141) şeklinde, repressiyanın ulaştığı noktayı ve mahiyetini samimi duygularla aktarmıştır. Kırgız milli aydınlarının canla başla verdikleri vatan mücadelesi, Sovyet iktidarı tarafından, haksız yere ağır bir suç olarak değerlendirilmiştir. Yeni yönetimin hız verdiği kızıl terör ile birlikte T. Aytmatov, 1 Aralık 1937'de Moskova'da tutuklanarak, 14 Ocak 1938'de Bişkek hapisanesine getirilmiştir (Törekul Aytmatuulu Arhivdik 1993: 21). Aynı ay Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki görevlerinden alınmış, parti üyeliğinden çıkarılmıştır (Törökulkızı: 34). Dolayısıyla Aytmatov, başına gelecekleri önceden görmüştür. Ancak sistem öyle kurulmuştur ki ölümünü beklemekten başka çare kalmamıştır.

T. Aytmatov tutuklandıktan sonra işkenceli sorguda "suçunu" kabul etmiştir ve bağlantıları hakkında bilgi vermiştir. Verdiği ifadede daha "hür olanlardan" birini dahi söylememiştir. Mahkemede ise sorgu sırasında kabul ettiği suçlamaları reddetmiştir. Kendisinin tamamen günahsız olduğunu bildirmiştir. Nasıl bir baskı ile sorgulandığını beraber çalıştıkları ve Moskova'daki karşı devrimci çalışmaları hakkında bilgi vermeye zorlansa da o, açık bir şekilde "ben Moskova'da hiçbir karşı devrimci çalışma içerisinde olmadım" (Baydil-deev 2003: 119) demiştir. 4 Kasım 1938'e kadar süren baskılara rağmen, istenilen ifadeyi vermemiş, direnmiştir. 5 Kasım'da ise mahkemede ölüm cezasına çarptırılmış, aynı gün kurşuna dizilmiştir. Tutuklanarlardan haber alamayan aileler, gerçekleri araştırıp, gerekli resmî kurumlara başvurmuşlardır. Cengiz Aytmatov SSCB Genel Kurmay Başkanlığına, babasının aklanması için dilekçe vermiştir. Bu tür dilekçelere o zaman gerçek cevaplar verilmemiş, tam tersine kovuşturma ile korkutup – ürkütmek suretiyle kızıl terör kurbanlarının kardeşlerine ve yakınlarına baskı uygulanmıştır. Verilen cevaplar ise alay edercesine, "Mektup yazmaları yasaklanmış, uzak çalışma kamplarına sürgüne gönderilmiştir" (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 79: 31) şeklindedir (Baydil-deev 2010: 16-18).

10 Eylül 1937'de Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, B. İsaakeev'in görevleri ve komünist parti üyeliğini gözden geçirmiştir. Buna göre; "İsaake-

ev 1921 – 1923 yılları Narın’da yönetici olarak çalıştığı sırada, Hudaykulov grubunun aktif katılımcısı olmuştur. Onlar zengin – bey gruplarını gizleyerek, uruçculuğun korunmasını sağlamaya çalışmışlar, fakirleri tutuklamış, halkı kanunsuz zor duruma sokmuşlardır. Bu sebeple Sovyet yönetimini acziyete düşürmüşlerdir. İsakeev bu grubu desteklemiş, Hudaykulovcuları yönetime getirmiştir. 1924 – 1926 yılları yönetici pozisyonunda olup, Babahanov, Toyçiev, İbraimov ve diğer milliyetçi gruplara aktif olarak katılmıştır. Onlar Sovyet yönetimine karşı mücadele ederek, zengin – beylerin yönetimini, feodal düzende kurmaya çalışmışlardır (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 114: 33). İsakeev’in şimdi karşı devrimci olduğu anlaşılmış, Şorukov, Temirbekov, Tınıstanov, Aliev, Kulnazarov’u korumaya çalışmıştır. İsakeev Pantürkçü Rıskulov hareketi ile bağlantıda olmuştur...” (Ploskih vd. 1999: 183) şeklindeki milli aydınları suçlamak için kullanılan standart ifadelerle komitede İsakeev suçlanmıştır. Aynı kararın devamında Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi; “İsakeev iki yüzlü milliyetçi olarak, Merkez Komiteden ve partiden çıkarılsın” hükmü sonucu, aynı gün tutuklanmıştır.

Bayalı Dıykanoviç İsakeev, 1920 yılında Komünist Parti’ye üye olduktan sonra Kasım Tınıstanov ile yakın iş birliği içerisinde olmuştur. 1925 yılındaki siyasi kargaşada, Hudaykulov’un tarafında yer almıştır. 1922–1925 yılları arasında Narın propaganda ve ajitasyon bürosu başkanlığı yapmıştır. 1923’ten 1927’ye kadar çeşitli aralıklarla siyasi ve propaganda eğitimleri almış, 1927’den sonra parti çalışmalarına aktif olarak katılmıştır. Aynı yıl *Kızıl Kırgızistan* gazetesi redaktörlüğü, Kırgız İcra Komitesi parti temsilciliği, 1929–1930 Halk Komiserliği İdari Organizasyon Bürosunda çalışmıştır. 1930 – 1933 yıllarında Kırgız İcra Komitesi sekreterliği görevini yürütmüştür. 1933 – 1937 yıllarında, Y. Abdrahmanov’un görevden alınmasıyla Kırgızistan Halk Komiserliği Merkez Komitesi üyeliği görevinde bulunmuştur (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 114: 51). İsakeev, Bütün Birlik Sovyet Komitesi üyeliği, merkezi kongrelerde Kırgızistan delegelikleri, başkanlık komite üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 5 Eylül 1937 tarihinde tutuklanan İsakeev, bir yıl süren işkencelerden sonra, SSCB Yüksek Askeri Mahkemesi kararı ile 5 Kasım 1938’de kurşuna dizilmiştir (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 114: 52). Kırgızistan’da Marksizm ve Leninizm propagandası konusunda önde gelen sosyalistlerden birisi olmuştur. Ayrıca aldığı siyasi eğitimler sonucunda komünist parti idaresi ve Kırgızistan Sovyet idari organizasyonun şekillenmesinde büyük emek sarf etmiştir.

Tutuklandıktan sonra uzun süre işkence gören İsakeev, bütün bunlara rağmen demokrasi ve sosyalizmin Kırgızistan’da yara almaması için iyi niyetini devam ettirmiştir. İsakeev NKVD hapisanesinden Stalin’e, 4 Aralık 1937 tarihli mektubunda; “... bu zamana kadar Kırgız idarecilerden kimseye, Sovhoz ve MTS’lerde bir tane bile yönetici olmamıştır. (bunlar cumhuriyette 100’e ya-

kın) medeniyet emekçileri, öğretmenler, edebiyatçılar, tercümanlar ve buna benzer alanlar tamamen yetersizdir. Bu zamanda karşı devrimci milliyetçiler olarak, (önceki tutuklanan A. Sıdıkov, C. Abdrahmanov, D. Babahanov, R. Hodaykulov) cumhuriyetin en değerli çalışanlarının karşı devrimci Sosyal Turan Partisine girdikleri şeklinde suçlanmışlardır. Bu konuda yüzden fazla Kırgız yoldaş tutuklanmıştır. Onların çoğunluğu tamamen boş yere cefa çekmektedirler. Bu şekilde kitlesel tutuklama halk tarafından anlaşılmamaktadır” (Semenov 1991: 5) değerlendirmesi ile Kırgızistan’da Kırgızlara yapılan haksızlıkları ve sosyalizmin alacağı yarayı dile getirmiştir. Ayrıca mektuptan anlaşılacağı üzere, Kırgız milli aydınlarının halkı en üst mertebeye yerleştirdikleri görülmektedir. Ancak bunların hiçbirisi, onun kurşuna dizilmesi ve halk düşmanı olarak ilan edilmesini engelleyememiştir.

Kızıl teröre kurban gidenlerden bir diğeri, Kırgız basınının kurucularından Murat Salihov’dur. Salihov, Halk Komiseri İsaakev’in tutuklanmasından sonra yerine atanmıştır. Murat Salihov, I. bölümde yer verildiği üzere Güney Kırgızistan’da doğmuş ve komünist parti içerisindeki çalışmalarına Taşkent üzerinden iştirak etmiştir. Salihov, Kırgız milli basınının kurulması ve gelişmesi konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. 1924’te kurulan *Erkin-Too* gazetesinin ilk redaktörlerindedir. Milli dilde basın faaliyetlerinin yanı sıra, idari görevlerde de önemli mevkilere gelmiştir. 1925 – 1927 yılları arasında Oş Propaganda Komitesi başkanlığı, 1927–1929 Özgen İcra Komitesi, Oş Eğitim Komitesi ve Oş Bölge Komitesi başkanlıkları, 1930–31 Kızıl Kıya Bölge Komitesinde yazıcılık yapmıştır (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 2). Bu arada Salihov, eğitimini devam ettirmiştir. 1931’de Taşkent’e giderek, Marksizm – Leninizm Enstitüsünde iki yıl eğitim almıştır (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 4-4a). 1933 yılında Issık-göldeki bir fakrikada siyasi işler başkanlığı, 1934’te Bütün Birlik Bolşevik Komünist Partisi Kırgızistan temsilciliği, 1935 – 36’da Tüp Bölge Parti sekreterliği, Komünist Partisi Oş Bölge İcra Komitesi birinci sekreterliği, Nisan 1937’de Kırgızistan İcra Komitesi Ekonomi Bölümü başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 2). Eylül 1937’de atandığı halk komiserliği görevinden, SSCB yüksek komitesi Mihail Kalinin’in yardımcısı seçilmesi sebebiyle Şubat 1938’de ayrılmıştır.

Merkez komite üye yardımcılığı görevine atandıktan iki ay sonra, 12 Mayıs 1938’de görevinden alınarak tutuklanmıştır. 1937–1938 repressiyanın doruk noktaya ulaştığı dönemde soruşturmaların, suçlamaların ve yok edişin nasıl uygulandığının anlaşılması konusunda Murat Salihov’un dosyası bir örnek olarak değerlendirilebilir. 1938 Mayıs’ında tutuklanan Salihov’un soruşturması, çok gizli koduyla Kasım 1937’de başlatılmıştır (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 18). Bu durum Sovyet idaresinin soruşturmaları gizli yürüttüğünü açıkça göstermektedir. İlginç olanı soruşturmanın başlamasından 1 ay önce

Kırgızistan İcra Komitesi üyesi olarak atanmasıdır. Daha da hayret vericisi 10 Ekim 1937 tarihli gizli soruşturma raporunda, milliyetçi, halk düşmanı olarak suçlanmasına rağmen (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 36), sonraki süreçte halk komiserliği gibi önemli mevkilere getirilmesidir. Suçlanacak kişinin yükseltilmesinin sebebi nedir? Bu konuda yükseltilecek kişinin hatalar yapması ve aynı zamanda suçlandığında halka korku salması için göz önünde olmasını sağlama düşüncesi akla gelmektedir. Dolayısıyla Sovyet repressiyasının bir diğer acımasız yöntemi ortaya çıkmaktadır.

Kırgız milli aydınlarının kızıl teröre kurban gidiş şekilleri hakkında önemli örnekler barındıran Salihov'un soruşturma süreci, şekli, suçlama delilleri ve suçlamalar açısından tamamen ailesine yöneliktir. Salihov'un soruşturma sürecinde, Stalin Kolhozu üyelerinden Niyaz Köbönbayev adlı Komünist Parti temsilcisi, 7-10 Kasım 1937 tarihleri arası 4 gün boyunca, her gün farklı kişiler tarafından sorguya alınmıştır. Köbönbayev'e bütün sorgularında farklı kişiler tarafından tekrar edilen; "Kudayarov Molla Çoro kimdir? Nasıl bir insandır? Sıdık kimdir? Babasının adı nedir? Nasıl bir insandır? Sıdık'ın kendisi kaç kardeştir? Sıdık'ın mallarına el konuldu mu? Masalı'nın yaşam şartları nasıldı? Masalı ne zaman ve nerede ölmüş? Masalı Santoo civarında çalışırken öldüğü söyleniyor, doğru mu? Salıkov Murat'ın gerçek adı ve babasının adı nedir? (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 17) Sıdık'ı biliyor musun? Babasının adı nedir? Babasının ve kendisinin mesleği nedir? (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 18) Sıdıkov Sattar kimdir? Sıdıkov Taçıbay kimdir? Kudayarov Molloçoro, Salık'a (Masalı) nasıl bir yakınlığı vardır? (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 19) Neden Mardan, kendisine Murat diyor, Babası Masalı'ya Salih diyor?" (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 20) şeklindeki sorulara verilen cevaplarda, her bir ifade tutanağında, tarih ilerledikçe, Salihov'un akrabalarına yönelik suçlamaların dozu artmıştır (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 17-20). Bu durumdan Köbönbayev'in işkence gördüğü veya başka türlü bir baskıya maruz bırakıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Verilen ifadelerle göre Salihov'un dedesinin adı Atbazar'dır. Atbazar, Çarlık döneminde binbaşılık ve kadılık yapmıştır. Orta halli bir yaşam tarzına sahiptir. Atbazar'ın, Kadı Sıdık, Masalı (Masalı; Muhammed Salih adının halk dilinde söyleniş şeklidir), Mamatalı ve Sadık adlı 4 oğlu vardır. Kadı Sıdık ve Masalı birlikte çalışmışlardır. Masalı, abisi Kadı Sıdık'ın koruması ve suçluları yakalama görevlerini yapmıştır, durumları iyidir. Mamatalı ve Sadık kendi işlerinde, hayvancılık ve çiftçilikle hayatlarını kazanmışlardır. Kadı Sıdık'ın Sattar, Molla Taçıbay, Süleyman, Mansur ve Taçıbay adlarında 5 oğlu vardır. Taçıbay 1927 yılına kadar kadılık yapmıştır. Diğerleri çeşitli köylerde yerel yöneticilik yapmışlardır. Ancak bu yöneticilikler Komünist Parti nezdinde değildir; yani resmi olmayıp, Kırgız bozkır hayatı çerçevesinde kanaat önderliği şeklinde-

dir. Kadı Sıdıkoğlu, Taçıbay'ın kadılığı da aynı şekilde, halkın kabulü üzerinedir. Sıdık'ın bütün oğulları, 1934 yılında mallarına el konarak, sürgün edilmişlerdir. Masalı ise kendi halinde yaşayan bir çiftçi olup, Dastan ve Mardan (Murat) adlı iki oğlu vardır. Dastan 10, mardan 8 yaşındayken 1913'te Masalı ölmüştür. Köbönbayev, ifadelerinde Kadı Sıdık'ın oğullarını, basmacılarla birlikte hareket ettikleri şeklinde suçlamıştır (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 17-20). 4 adet aynı kişiye ait ifade tutanağı, babası 1913 yılında ölmesine rağmen, amcalarının çarlık döneminde yerel yönetici olmaları ve kuzenlerinin mallarına Sovyet döneminde el konulması, Salihov'un halk düşmanı olarak ilan edilmesine yetmiştir.

Tarihin sonradan atıldığı anlaşılan, 11 Kasım 1937 tarihli Batken NKVD Başkanı onaylı soruşturma raporundaki; "1. Amcası Sıdık, kadı, zengin... 1929'da ölmüştür. 2. Kuzeni Tadcıbay, kadı, zengin çocuğu... 1932 yılında 3 - 4 ırgat çalıştırdığı için mallarına el konulmuş... 1935'te NKVD soruşturması sonucu basmacılarla birlikte hareket ettiği belirlenmiştir. 3. Kuzeni Sattar, uruğ kadısı, zengin çocuğu... 1935'te mallarına el konularak, sürgün edilmiştir. 4. kuzeni Mansur, zengin çocuğu... 1934'te mallarına el konulmuştur. 5. Kuzeni Molla Çoro, ... civardaki mollalar ile birlikte basmacılara yardım etmiştir..." (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 15-16) şeklindeki Salihov'un akrabalarına atfedilen suçlamalar kızıl terör kurbanı olmasının delilleridir. Buna göre Salihov'un suçu, amcalarının ve kuzenlerinin Bolşeviklere göre zengin olmalarıdır. 12 Mayıs 1938'de tutuklanan Salihov, "Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Sosyalist Turan Partisi, Sovyet yönetimini yıkıp, Kırgızistan'ı silah gücü ile SSCB'den bölmeyi amaç edinmiştir. Salihov, sınıra yakın bölgelerde askeri bölükleri kuran, yöneticilik görevlerinde bulunarak, halk ekonomisi ve halk eğitimini engellemiştir" (KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252: 16) suçlaması ile milliyetçi karşı devrimci, halk düşmanı ilan edilerek, 5 Kasım'da 139 kişi ile birlikte kurşuna dizilmiştir.

Kırgızistan'da 1937-1938 yıllarındaki Kızıl Terör'de, önde gelen Kırgız milli aydınlarının yanı sıra, yüzlerce işçi, çiftçi, pedagog, yazar, teknisyen, ekonomist, Sovyet, Parti, Komsomol üyeleri, yok edilişin merkezinde olmuşlardır. Vagov'un gelmesi ile Komünist Parti Merkez Yürütme Komitesi için 1937'deki 1. Kongrede seçilen 72 merkez komite üyesinin, 63'ü "halk düşmanı" olarak suçlanmak suretiyle tutuklanmıştır. Araştırma komisyonunun 7 üyesinden 5'i NKVD tarafından suçlanarak ortadan kaldırılmıştır. SSCB döneminde yaşanan baskı ve repressiyanın, Stalin üzerinden şekillendirildiği genel kabul görmüş olayların yoğun yaşandığı dönem 1937-1938 yıllarıdır. Ancak SSCB, baskı ve yok etme politikalarını, yalnız bu dönemde uygulamış değildir. II. Dünya Savaşı sebebiyle yavaşlayan kızıl terör, savaşın bitiminden sonra, tekrar gün yüzüne çıkmıştır. SSCB, KGB verilerine göre, 1930 yılından, 1950 yılına

kadar karşı devrimci ve devlet suçu kategorisinde tutuklananlardan 786.098'i kurşuna dizilerek cezalandırılmıştır (Vorolaeva vd. 2002: 137).

1938 yılında güçlenen Kızıl Terör'de, “*halk düşmanı, burjuva milliyetçilerinin!*” uzun uzun listeleri hazırlanmak suretiyle, C. Abdrahmanov, O. Aliev, T. Aytmatov, C. Abdullin, M. Belotskiy, T. Coldoşov, E. Polivanov, B. Daniyarov, H. Ceenbaev, B. İsaakeev, H. Şorukov, S. kaçaev, A. İdirisov, K. Kambarov, S. Sarmanov, A. Tokombaev, K. Tınıstanov, İ. Toyçinov, A. Orazbekov, R. Şükürbekov, A. Şabdanov, E. Esenamanov ve birçok Kırgız milli aydını yok edilmiştir. Listeye girenlerin, “halk düşmanı, milliyetçi burjuvalar” olarak suçlananların, kitaplarının satılması yasaklanmıştır. V. Udodov Kırgız Komünist Partisi III. Kongresinde (24 – 25 Şubat 1939) “Düşmanların yuvasının dağıtılmasındaki başarının yanı sıra, yok etmeyi de başardık. Kitlesele olarak cezalandırmalar durmadan, edindiğimiz tecrübelerle devam edecektir” (Dcumanaliev 2005: 320) şeklindeki ifadelerle Sovyet repressiyasını daha o zaman itiraf etmiştir. Udodov'un bu açıklamaları, kısa süre sonra gerçeğe dönüşmüştür. Bu sefer kızıl terör, 1937–1938 olaylarında karar verici, şekillendirici görevde olanları içine almıştır. Mahkeme, polis kadroları, NKVD soruşturmacıları ve repressiyanın bütün organlarında çalışanlar ortadan kaldırılmıştır. SSCB'nin ve Kırgızistan NKVD'nin komiserleri Yejov, Yagoda, Çetvertakov, Lotsmanov gibilerin tamamı kızıl terörden kurtulamamışlardır.

Kırgızistan'da kızıl terör kurbanlarının sayısı kırk binlere dayanmış (Baydil-deev 2003: 121) ancak on üç bini aklanmıştır. O dönemde Kırgızistan'da 2 milyon nüfus yaşamaktaydı. Aklananların büyük bir çoğunluğu, aklandıklarını görmeden ölmüştür. Çünkü asıl aklamalar, SSCB dağıldıktan sonra olmuştur. Halk kızıl terör olaylarının etkisinden SSCB yıkılana kadar kurtulamamıştır. Özellikle 1937–1938 yıllarından sonra halk üzerinde korku, ürkeklik, suçlamalar, sınırlamalar ve güvensizlik hüküm sürmüştür. Suçsuz yere SSCB tarafından kurşuna dizilen insanların kemikleri Bişkek şehrinin eski mezarlıklarına, köylerine dağıtılmıştır. En acısı halkın bilgisi olmadığı için bu mezarların üzerine binalar yapılması ve yerlerinin hâlen bilinmemesidir. Bugün kızıl terör kurbanlarının kitlesele olarak öldürüldüğü yerlerin bazıları Çon Taş'daki Ata Beyt (en büyüğü) Alarça mezarlığı, Bişkek'ten 20 kilometre uzaklıktaki Basböltök tepeleri, Alamadın, Oş pazar yeri, Isık – Göl sinemasının bulunduğu yer, Kuzneçnyı Krepost, Oş şehrindeki Ak Buuga Çayı'nın kıyıları, Isık-göl'ün güneyindeki Şor Bulak, Bar Bulak, Darkan, Ak Terek, Ton çevresi, Karakol ata mezarlığı, Narın Irmağı boylarıdır (Baydil-deev 2003: 122). Dolayısıyla kızıl terör sonucu bedeni toprağa düşen milli aydınlar, hak ettiği saygıyı milletin gönlünde bulurken, isimsiz, mezarsız kalmışlardır.

Stalin açısından, yaklaşan savaş (II. Dünya Savaşı), Sovyetler Birliği içerisinde-

ki aykırı seslerin ortadan kaldırılmasını gerektirmiştir. 1905 yılında gerçekleşen Rus köylü ihtilalinin başarılı olmasında, Rus - Japon Savaşı önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu sayede komünist ve liberaller merkezi otoritenin zayıflamasıyla hareket alanı bulmuşlardır. I. Dünya Savaşı ise Bolşeviklere hayallerinin dahi zor ulaştığı iktidarı, kısa yoldan kazanma olanağı vermiştir. Çocukluğundan itibaren devlet mefhumuna karşı mücadele halinde olan Stalin'in, savaş sırasında muhaliflerin sahip olacağı güç ve hareket alanının farkında olmaması mümkün değildir. Hatta savaşın muhaliflere verdiği gücü en iyi o biliyor olmalıdır (Geniş bilgi için bakınız: Yemelyanov 2014). Savaş halinde, merkezdeki muhalifler bir tarafa, Alman (milliyetçi) ve İngilizlerin (İslamcı) Türkistan üzerine planları – politikaları tek başına Stalin'i korkutmak için yeterlidir. Dolayısıyla bir an önce merkezi otoritenin güçlendirilmesi, muhaliflerin ortadan kaldırılmasını düşünmek, Bolşevik parti tecrübe ve yöntemleri için oldukça olağandır. Ancak, bunun yöntemi tartışma konusu yapılabilir. İkna ve demokrasi yolu ile mi, yoksa baskı ve sindirmeyle mi? Bu iktidarın tercihinde olan bir durumdur. Stalin'in yaptığı tercihler, kızıl terör ve repressiya terimlerini ortaya çıkarmıştır.

Diğer taraftan repressiyanın ortaya çıkmasında, Sovyetlerin federal sistemden, üniter yapıya geçme girişimleri ile birebir bağlantı sağlanabilir. Çünkü kendilerine göre Bolşevikler, proletaryanın haklarını savunmak için çıktıkları yolda başarılı olmuşlardır. Üretim mallarına sahip kapitalizm yok edilmiştir. Bütün üretim araçları özellikle kooperatifleştirme ile devletin olmuştur. Devletin sahibi ise proletaryadır. Yani üretim araçlarına artık sahip olan halk, proletarya özelliğini kaybetmiştir. Öyleyse bir proleter mücadelenin anlamı kalmadığı gibi artık bu mücadele sona ermiştir. Bu durumda kızıl terörde kullanılan burjuva suçlamaları önemli bir handikap ortaya çıkarmaktadır. Halkın tüm mallarına el konulmuş, üretim araçlarının tamamı proletaryanın eline geçmiştir. Dolayısıyla öyle bir halk içerisinde burjuvadan bahsedilmesi mümkün değildir. Çünkü elinde üretim aracı bulunan bir sınıf kalmamıştır. Dış ve iç gelişmelerin gerektirdiği, federal milli hakların ortadan kaldırılması ve merkezi otoritenin güçlendirildiği üniter yapıya geçilmelidir. Bu ise başta insan hakları ve varsa gerçek devrime ve komünizme ihanettir. Halk iradesine düşmanlıktır. Zira bu açıdan asıl “karşı devrimci” ve “halk düşmanı” Stalin'in başında bulunduğu Sovyet yönetimi olmalıdır. Sovyet içerisindeki milletlerin özgür kültürel ve siyasi alanlara müsaade edilen 1924 Anayasası'nın değiştirilmesi ile gerçekleştirilebilecektir (Geniş bilgi için bakınız: Jukov 2013). Ancak buna milli bölgelerden itirazlar gelmesi kuvvetle muhtemel olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla önce milliyetçiliğe savaş açılması gerektiği düşünülmüştür. Ancak, halka açıklanabilmesi için burjuva, halk düşmanı, karşı silahlı devrim söylem ve suçlamaları yönetime geniş bir hareket alanı sağlamıştır.

Anlaşılaçağı üzere Kırgızistan'da Sovyet yönetiminin (Bolşevik) uyguladığı kızıl terör, sadece bir günde yaşanmamış, bütün bir dönemi içerisine almıştır. SSCB'nin bütün köşelerine kadar ulaşmış ve her sınıftan insanı kurban etmiştir. Ancak bu zamana kadar araştırmacılar tarafından yeterli seviyede istatistik verilerin derlenemediği düşünülmektedir. Kızıl terör, yalnızca Stalin'in cezalarından ibarettir düşüncesi yanlıştır. Bu olayın, siyasi, ekonomik, kültürel, psikolojik ve medeni yok ediş özelliği taşıdığı unutulmamalıdır. Kırgızistan'da 40 bin rakamı telaffuz edilmektedir, ancak bunlar sadece tespit edilebilenlerdir. Bilinenlerin büyük çoğunluğu yetmişmiş, bilgili, toplumun yönlendirici (passioner) üst kategorisinde olanlardır. Tamamı “halk düşmanı” olarak suçlanmıştır. Bu aslında Baydildev'in dediğı gibi, basit bir kaybediş değil, insani ve medeni boyutta bilinçli olarak yürütölen soykırım özelliğini düşündürmektedir.

Sonuç

Çarlık rejimine karşı Ekim 1917'de Bolşeviklerin ünlü Ekim Devrimi ile Şubat hükümeti devrilerek, yerine darbeyle Sovyet hükümetine giden yol Bolşevik iktidarı kurulmuştur. Türkistan genelinde olduğı gibi Kırgızistan'da da halkın çıkarlarını korumaya çalışan milli Kırgız aydınları, Kızıl Ordu askeri baskısı sebebiyle hareket alanı bulamamışlardır. Bundan sonra komünist ideoloji Rusya siyasi tarihine ve toplumuna yön vermeye başlamıştır. Bolşeviklerin milli haklara saygılı olacaklarına dair açıklamaları, aydınların Bolşevik saflarına katılmalarında etkili olmuştur. Ayrıca bolşeviklere karşı zaten güçlü olmayan birliğı parçalamıştır. Aydınların bir kısmı SSCB dışına çıkarak mücadeleyi devam ettirirken, asıl mücadele içeridekiler tarafından Bolşevik kadroları arasında yürütölmüştür. Kırgız aydınların meşru kanunlar çerçevesinde yürüttükleri milli çıkarların korunması ve geliştirilmesi çabaları, 1917 yılından itibaren Bolşevikler tarafından engellenmiştir. Kırgız milli aydınlarının SSCB politikalarına rağmen Kırgızistan Cumhuriyeti'ni kurmaları önemli bir başarıdır. Kırgızistan'da Sovyet iktidarının hayata geçirdiğı ve genel itibarıyla repressiya olarak nitelendirilen dönem Bolşevik yönetimi ile başlamıştır. Bu sebeple Kırgızistan'da 1917 yılından itibaren meydana gelen siyasi olaylar ve Bolşevik politikaları baskının başlangıcını oluşturmuştur. Dolayısıyla Kırgız Cumhuriyeti'nin kurulması ve gelişen olaylarla yok edişin boyutları/yöntemleri değışiklik gösterse de paralel bir gelişim seyri izlemiştir.

SSCB'nin ortaya koymuş olduğı, yönetim hiyerarşisi, kitlesel cezalandırma aracı olarak baskı politikalarını şekillendirmiştir. 1929 yılında ekonomik yok ediş, 1931'den sonra insani yok ediş eklenmiştir. Stalin ve üst yönetim kadrosunun SSCB içerisindeki cumhuriyetleri, kesin bir şekilde merkeze bağlama çabaları milli aydınları harekete geçirmiştir. Bolşevik baskı politikalarına, kanunlar, milli haklar ve demokrasi çerçevesinde muhalefet eden Kırgız milli

aydınları, burjuva milliyetçisi, milliyetçi karşı devrimci, halk düşmanı suçlamaları ile kızıl terör kurbanı edilmişlerdir. Milli aydınların, halkın haklarını korumak için giriştikleri çalışmalar, karşı devrimci Sosyalist Turan Partisi çerçevesinde cezalandırılmıştır. STP hareketi gerçekten var mıdır? Kesin hüküm verilemese de milli aydınların, milli haklar çerçevesinde çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır. 1933 ile başlayan Kızıl Terör, 1937–1938 yıllarında doruk noktasına ulaşmış, Kırgız milli aydınlarının neredeyse tamamını yok etmiştir. 1936 yılından itibaren Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla bağımsızlık geldiği sırada, milli Kırgız liderler ve ileride Bolşeviklere engel teşkil edeceği düşünülen muhtemel liderler saf dışı bırakılmıştır. Bu açıdan, Anadolu Türklüğünün yetişmiş kadrolarını kaybettiği I. Dünya Savaşı, özellikle de Çanakkale Savaşı'nda verdiği kayıplar ile benzeşmektedir. Bilindiği üzere Çanakkale Savaşı'nda önde gelen yetişmiş kadroların kaybedilmesi, Anadolu Türklüğünün ekonomik, siyasi ve kültürel gelişimini yavaşlatmıştır. Stalin dönemi yaşanan kızıl terörün de, Kırgız Türklerinin milli temele dayalı, siyasi, kültürel ve ekonomik gelişimini sekteye uğrattığını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Kırgızistan Cumhuriyeti Borborduk Mamlekettik Sayasiy Dokumanttar Arhivi (KR-BMSDA)/(Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezi Siyasi Belgeler Arşivi)

KRBMSDA, F. 10, Op. 1, d. 784.

KRBMSDA, F. 10, Op. 1, d. 805.

KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 110.

KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 114.

KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 137.

KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2252.

KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 2310.

KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 72.

KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 79.

KRBMSDA, F. 10, op., 1, d. 363.

Belge Derlemeleri, Araştırma ve İnceleme Eserler

VKP(b) BK Çana Soyuzduk Ökmöt Qırqızstan Çönündö (1919 – 1937 Çıldardın İcindegi Dokumentterdin Çıynagı). (1941). Frunze: Qırqızmambas.

Törekul Aytmatuulu Arhivdik Materialdar Cana Eskerүүлөр. (1993). Bişkek.

Abdikadrov, K. (Dü.). (2009). Abdıkadir Orozbekov Kırgızstandın Birinçi Cana Uлуу Mamleket Başçısı Eskerүүлөр. Bişkek.

Abdullayev, R. (Dü.). (1998). urkestan v Naçale XX Veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti. Almatı.

Altımuşova, Z. (2013). 1930'lu Yıllarda Kırgızistan'dan Çin'e Göç Hareketleri. Turkish Studies, 8(11), s. 17-29.

Andican, A. (2003). Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi. İstanbul.

Aytmatov, R. (2007). Tarihtın Aktay Baraktarı. Bişkek.

Baktıgulov, D. (1978). Sotsialistiçesko Preobrazovanie Kırgızskogo Aıla (1928 – 1940). Frunze.

- Baydildev, C. (2003). Kirgizstandağı Sayasii Kuuguntuktoolor (1937 - 1938). Bişkek.
- Baydildev, C. (2010). Kayra Cangarı Isımdar. Bişkek.
- Bektenov, Z. (1988, Haziran 16). Öçpöz izder Okumuştuu-Agartuuçu İşenalı Arabayev. Kirgizstan Madaniyat, 25(1116), s. 7-8.
- Bolponova, A. (2011). Tınıstanov Uçeniy i Gosudarstvenniy Deyatel Kirgizstana. Karakol.
- Dcumanaliev, A. (2005). Politiceskaya İstoriya Kirgizstana (Stanovlenie Politiceskiyoy Sistemi Kirgizskogo Obşestva v 1920 - 1930-e Godı). Bişkek.
- Dcunuşaliev, D. (2003). Vremya Sozidaniya i Tragediy 20 - 30'e Godı XX Veka. Bişkek.
- Jukov, Y. (2013). Öteki Stalin. Ankara.
- Karasaev, K. (1992, Haziran 21-26). Zamandaştarım Cönündö , No: 117, 21 - 26 Haziran 1992. Bişkek Şaamı(117), s. 4.
- Kurmanov, Z., Ploskih, V., & Begaliev, S. (1999). Abdikerim Sıdıkov Natsionalniy Lider. Bişkek.
- Maksutov, B. (2008). Kirgizdın Belgilüü Agartuuçuları. Bişkek.
- Ploskih, S. (2002). Repressirovannaya Kultura Kirgizstana Maloizuçennie Stranitsı İstorii. Bişkek.
- Ploskih, S. (2004). Kirgizstandın Repressiyalangan Madaniyatı Tarihtın Az İzildengen Barakarı. (S. Tölögönova, Çev.) Bişkek.
- Ploskih, V. (1993). Manas ne Priznal Sebe Vinovim. Bişkek.
- Ploskih, V., Kurmanov, Z., & Begaliev, U. (1999). Kirgizstadın Uluttuk Lideri Abdikerim Sıdıkov Door İnsan Tagdır. Bişkek.
- Sadıkova, Ş. (2008). Sıdıkov Osmonalı Tuulğan Kününün 130 Cıldığına Karata. Bişkek.
- Saktanov, K. (2007, 9 27). Algaçkı Kirgiz Okumuştusu”, No: 35 (188), 27.09.2007. Kızıktar, 35(188), s. 14.
- Saparialiev, D. B. (2011). El Zar Cusup (C. Abdrahmanovdun 110 Cıldığının Urmatına). Bişkek.
- Semenov, İ. E. (Dü.). (1991). Otuz Cetinci Cıl Kirgizstanda. Bişkek.
- Tagaev, A. (2009). Planı i Realı: Nekotorie Stranitsı İstorii Borbı za Hlopkovuyu Nezavisimost”, Voprosı İstorii Kirgizstana(3), 1-14.
- Törökalkızı, L. (tarih yok). Kasiettüü Ata Beyt. KRBMSDA, F. 10, op. 15, d. 79.
- Usenova, R., & İlyasov, S. (1959). Kooperativno - Kolhoznoe Stroitelstvo v Kirgizii (1918 - 1929). Frunze.
- Vorolaeva, V., Djunuşaliev, D., & Ploskih, V. (2002). İstoriya Oteçestvo Kratkıy Kurs Lektsiy Po İstorii Kirgizstana. Bişkek.
- Yemelyanov, Y. (2014). Stalin İktidara Giden Yol, Çev.: (O. Uravelli, Çev.) Ankara.
- Yudahin, K. (1994). Kirgiz Sözlüğü (Cilt 2). (A. Taymas, Çev.) Ankara.

KIRIM TATARLARINDA REPRESSİYA

Zühal YÜKSEL

15. yüzyılda Altınorda Devleti dağılırken kurulan Kırım Hanlığı, 1475 tarihinde Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'ne iltihak eder ve bundan sonra gerek kültür gerekse askerî açıdan hızlı bir gelişme safhası yaşar. 16. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ın ve Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti hâline gelir. 1769-1774 Türk-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile görünüşte bağımsız bir devlet olan Kırım Hanlığı, Rus entrikalarıyla kanlı bir iç kargaşanın ortasında kalır ve Rus ordusu tarafından işgal edilir. Çariçe II. Yekaterina, 19 Nisan 1783'te Kırım Hanlığı'nı resmen ortadan kaldırır ve topraklarını Rusya İmparatorluğu'na katar.

Bu tarihten sonra Kırım Tatarları zaman zaman fırsat bulup vatanlarına sahip olmaya, kültürlerini geliştirmeye başlarken, yeni bir Rus baskısıyla karşı karşıya gelecek, ciddi bir çöküş yaşayacaktır. Kırım Tatarlarının yaşamak zorunda bırakıldıkları bu inişli çıkışlı durum, 1783 yılında başlamış, günümüze kadar gelmiştir ve hâlâ devam etmektedir.

Kırım Tatarlarına uygulanan repressiya, sadece Sovyet döneminde değil, 1783 yılındaki Çarlık Rusya'sının işgalinden günümüze kadar süren bir süreçtir.

I. Çarlık Rusya Döneminde Yaşanan Repressiya

Çarlık Rusya, Kırım'ı çok kanlı bir şekilde, 8 Nisan 1783 yılında işgal eder. İşgalden hemen sonra, Bahçesaray ve Karasubazar haricindeki önemli Kırım şehirleri Ruslara ve Tatar olmayan kavimlere devredilir ve bu şehirlerdeki Tatarlar, Bahçesaray ve Karasubazar'a göçe zorlanır (Fişer 2009: 130). İşgali takip eden günlerde, Kırım'daki bütün idari, adli ve maarif kurumları kaldırılmış; dinî sınırlamalar konmuş, müsadere edilen vakıf ve özel mülkiyete ait

toprakların büyük kısmı çarlık zâdegânına ya hediye olarak ya da çok cüzî fiyatlarla satılmıştır. Kırım Tatarlarına toprak satın almak yasaklanmıştır (Özenbaşı 1925: 51-62, Gözaydın 1948: 73). Bütün bu baskılara ilâveten, 1 Ocak 1874 tarihli bir kanunla, Tatar gençlerine çarlık ordusunda askerlik mecburiyeti getirilir (Özenbaşı 1925: 94). Toprakları ellerinden alınan, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan her türlü baskıya maruz kalan, üstelik çar ordusunda Müslüman kardeşlerine karşı savaşmak zorunda kalacağını düşünen Kırım Tatarları, 1785'ten 1914'e kadar fasılalarla ve büyük kitleler hâlinde, "Ak toprak, hak toprak" diyerek vatanlarını terk edip Türkiye'ye göç etmek zorunda kalırlar (Özenbaşı 1925: 62-103, Gözaydın 1948: 84-85, 89-94).

Bu dönemde, Kırım'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 1.000.000 ilâ 1.500.000 civarındadır (Gaspıralı 1912: 377, Kırimal 1994: 21). Kırım'dan göç eden Tatarların yerine Rumlar, Ermeniler, Moldovyalılar, Arnavutlar, Almanlar, Çekler, Estonyalılar, Lehler, Yahudiler, Litvanyalılar, Çingeneler, Rus köylüleri (krestyanlar) yerleştirilirler (Özenbaşı 1925: 62-63, Gözaydın 1948: 71). Buna rağmen 1917 İhtilali'nden önce Kırım Tatarları bütün Kırım nüfusunun çoğunluğunu oluşturuyordu (Kırimal 1994: 22). Yüz yıl süren bu dönem içinde Kırım'da edebî ve kültürel alanda tek bir eser çıkarılmamış, Kırım Tatarları için tam bir karanlık dönem yaşanmıştır (Yüksel 1998: 266).

Bu karanlık dönem, 1880'li yıllarda İsmail Bey Gaspıralı'nın başlattığı Ceditçilik Hareketi'yle aydınlanmaya başlar. Bu dönemde yeni tip millî mektepler açılır, matbuat ve edebiyat canlanır; Kırım Türkleri modern bir millete dönüşmeye başlar. 1905 inkılâbının yarattığı özgürlük ortamında çoğunluğu Akmescit Öğretmen Okulundan mezun olan gençler "Genç Tatarlar"ı (Kırımlı 1996: 87-89) ve İstanbul'da okuyan gençler "Vatan Cemiyeti"ni kurmuşlardır (Kırimer 1993: 58-59). Bu grup üyeleri bazen gizli, bazen aşikâr bir şekilde Kırım'daki siyasi durumla ilgilenmektedirler (Kırımlı: 87-123, 201-235).

1917 İhtilali'nin hemen ardından, 17 Kasım'da yapılan 20 yaşından büyük kadın erkek her Kırım Tatarının katılma hakkına sahip olduğu seçimlerin ardından kurultay 26 Kasım/9 Aralık 1917'de Bahçesaray'da törenle toplanır. Kurultay üyeleri tarafından Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Şefika Gaspıralı, Hilmi Efendi, Hacı Bedrettin "kurultay" riyasetine; ertesi gün Halil Çapçakçı, İsmail Lemanov, Yakup Kemal, Ali Badaninski kurultay sekretaryasına seçilir. 13/26 Aralık 1917'de son oturumunu yapan kurultay (meclis-i müessesân), hazırladığı Kanun-i Esasi'yi onayladıktan sonra, müstakil Kırım Demokratik Cumhuriyeti'ni ilân eder ve saat 1.23'te parlamentoya (meclis-i mebûsân) dönüşür. Aynı oturumda Kırım Tatar hükûmetinin başkanlığına Çelebi Cihan, riyaset makamına Abdülhakim Hilmi, Hasan Sabri Ayvazov, Cafer Ablayev; Parlamento kâtipliğine Ali Badaninski ve Seydumer Tarakçı seçilir. (Kurultay'ın 13 Ara-

lık'ta yaptığı 20. toplantısı). Bu sırada Kırım'da siyasi açıdan çok karmaşık ve olaylarla dolu bir dönem yaşanmaktadır.

II. Bolşevik İşgalinde Yaşanan Kıyım (1918)

14/27 Ocak 1918'de Sivastopol Sovyeti'nin Bolşevik bahriyelileri Yalta, Sudak, Smeiz, Kefe ve diğer sahil şehir ve köylerini bombalayarak çıkarmalar yapmaya başlarlar. Bu çıkarmalar Millî hükûmet kuvvetleri ve halk tarafından, zaman zaman püskürtüldüyse de, bahriyeliler Bahçesaray ve Akmescit'e (Simferepol) doğru ilerlerler (Kırimal 1985a: 34-35, Muhittin 1957: 41-42, Hablemitoğlu 1998: 260, Fişer 2009: 171).

Başiboş bir şekilde etrafa saldıran Bolşevikler, Akmescit'e girince, yakaladıkları bütün parlamento üyelerini de tevkif ederler. Bolşeviklerin elinden kurtulan hükûmet ve parlamento üyeleri ile askerî kurmay heyeti şehri terk ederek yarımada'nın dağlarına ve köylerine sığınmak zorunda kalır. Çelebi Cihan, Aluşta yolunda işgalciler tarafından yakalanır ve tutuklanır (Kırimal 1985b: 40, Muhittin 1957: 43).

18/31 Ocak'ta bütün Kırım'ı işgal eden Bolşevikler, Kırım'ın bütün şehirlerinde, kitle terörü başlatırlar. Bilhassa millî süvari birliklerinin subay ve eratını sokaklarda, hapishanede ve tren istasyonunda kurşuna dizerler. Bazılarının kafalarını kesip çit kazıklarına geçirir ve Akmescit tren istasyonunun pencelerinde teşhir ederler. Akmescit'te sadece bir günde 150 subay katledilmiştir (Kırimal 1985b:41, Hablemitoğlu 1998: 260, Muhittin 1957: 42).

Bolşevikler hâkim oldukları 27 Ocak 1918'den 25 Nisan 1918'e kadar Kırım ekonomisini mahvederler. Aç Bolşevik askerlerinin yağmalamaları sebebiyle şehirlerde yiyecek ve yakacak tükenir, halktan yüz binlerce rubleyi bulan haraçlar alınır. Elektrik kesikliği sebebiyle sanayi tamamen durur, işsizlik hâkim olur (Kırimal 1985c: 47). Eski yönetim tasfiye edilir, yerlerine oluşturulacak olan "Sovyet"ler ise, çok yavaş kurulur. Bu belirsizlik ve başiboşluk, şehirlerde, özellikle Bolşevizm'in kaynağı olan (Akyar) Sivastopol'de anarşi yaratır (Kırimal 1986a: 36-37). Başiboş bir serseri durumundaki proletarya ve bahriyeliler, bilhassa darbenin ilk haftalarında, vahşi bir şekilde, çok kan dökerler. Kırım'ın kurtarılmasından sonra yaşananları araştıran komisyon raporunda şu bilgiler yer almaktadır: Tutuklu sayısı üç gün içinde 800'ü bulur. Tutuklananlar, (Akyar) Sivastopol'de yapılan kısa bir sorgulamanın ardından, Truvar'a nakliye gemisinin sintinesine atılırlar. Onlara yiyecek, içecek verilmez, üstelik vahşi şekilde işkenceye tabi tutulurlar. Tutuklananlar Rumıniya kruvazörünün sintinesine sokulur ve teker teker ambarın ağzına çağırılırlar. İdam edilecekleri yere gidene kadar bütün güverte boyunca sıralanmış tayfaların arasından yürümeye mecbur edilirler. Bu sırada dizilmiş olan tayfalar, onların elbiselerini parçalar, küfredip döverler. İdam yerine geldiklerin-

de tayfalar tarafından yere yatırılır, elleri ayakları bağlanır. Sonra kulakları, burunları, dudakları, tenâsül uzuvları ve elleri kesilir. Nihayet kurbanlar Karadeniz'e atılırlar. Bu sırada içlerinde Çelebi Cihan'ın da bulunduğu 300'den fazla kişi işkencelerle öldürülür (Kırım 1985c: 48, Alaç 1961: 10-12, Muhittin 1957: 42).

Millî hükûmetin başkanı olan Müftü Çelebi Cihan, tutuklandıktan sonra Sivastopol'deki hapisaneye konur ve Kırım subaylar ve millî politikacılarla birlikte 23 Şubat 1918'de Karadeniz filosunun tayfaları tarafından korkunç bir işkenceye tabi tutulduktan sonra kurşunlanarak şehit edilir (Muhittin 1957: 43, Hatif 1918a: 14). Bolşevik tayfalarla Kızıl Ordu mensuplarının eline düşen Albay Aliyev, Miralay Osman Binaslan, Yüzbaşı A. Bayburtlu ve Burnaşef'in aralarında bulunduğu 125 subay da aynı zamanda katledilirler. İçlerinde Kırım Türk şairlerinden genç kabiliyetli Hüseyin Bay Balatukov da vardır (Kırım 1985b: 41, Hablemitoğlu 1998: 260, Ülküsal 1980: 192).

Alman Birlikleri 1918 Mayıs'ında (Akyar) Sivastopol'e geldikleri zaman kurşuna dizilecek 1.500 kişinin daha isimlerinin yer aldığı listeleri bulmuştur (Kırım 1985c: 47, Alaç 1961: 10-12).

Şefika Gaspıralı, hatıratında, 1919 senesinde toplanan Kırım Parlamentosu'nun, Akyar'da denizden çıkarılan cesetleri tetkik ve teşhis için oluşturulan 3 kişilik heyetin, çok perişan bir şekilde döndüklerini ve cesetlerin hiçbirinin tanınmasının mümkün olmadığını belirttiklerini söyler (Hablemitoğlu 1998: 264). Diğer mevtalarla birlikte tespit edilemeyen şehitlerden biri de Çelebi Cihan'ın naaşıdır. Kırım Tatarlarının müftüsü ve millî meclisin başkanı olan Çelebi Cihan'ın bir mezarlığı bile yoktur.

Kırım'ın Orkapı bölgesinin Büyük Sonak köyünde 1885 tarihinde doğan Numan Çelebi Cihan'ın babası İbrahim Çelebi, Rus memurlarının entrikalarıyla, sonradan fakirleşmiş "Çelebi" ailesinin çocuğudur. Çelebi Cihan, köylerindeki yeni usulle eğitim yapan okulda okumaya başladıysa da bu okulun Rus makamlarınca daha sonra kapatılması üzerine, eğitimine Kırım ulemasından Mustafa Efendi'yle devam eder. Daha sonra Canköy civarındaki Akçora Medresesinde, Akmesic rüştiyesinde ve Bahçesaray'daki Zincirli Medresede okur. Akrabalarının yardımıyla İstanbul'a gider, burada Vefa İdadisini bitirdikten sonra Medresetü'l-Kudata kaydolar. 1908'de İstanbul Darülfünun-ı Osmanînin hukuk şubesinde okumaktadır. Aynı yıl, "Kırım Talebe Cemiyeti"nin, 1909'da ise siyasi yönü ağırlıklı olan "Vatan" cemiyetinin kurulmasına önderlik eder. 1912'de üniversiteyi bitirdikten sonra Rusçasını geliştirmek amacıyla Petersburg'a gider ve Psikonevroloji Enstitüsüne kaydolar. Çar hükûmetinin gizli polisi tarafından takip altında bulunan Çelebi Cihan, orduya alınır ve yedek subay olarak Garp cephesine sevk edilir. 1917 İhtilali sırasında bu cep-

hededir. Kırım'da kurulan “Kırım Müslümanları Merkezî İcra Komitesi”nin başkanlığına ve Kırım ile Batı Rusya Müslümanlarının müftülüğüne seçildiği sırada Odesa'da hastanede yatmaktadır.

Çelebi Cihan, Kırım'da baş müftülük yaparken dinî işleri yoluna koymak için, müftü, hatip ve imamlar arasında yeterli bilgiye sahip olmayanları çıkararak topluma önderlik edebilecek bilgili ve faziletli kimseleri tayin etmiştir. Merkezî İcra Komitesinin siyasî sahadaki faaliyetlerinden huzursuz olan merkezî hükûmet komiserleri, Çelebi Cihan'ı, Kırımlıları kanuna karşı itaatsizliğe sevk etmek suçlamasıyla tutuklayarak Akyar'a gönderirler. Fakat gerek Kırım Tatarlarının tepkileri gerekse Rusya'nın egemenliği altındaki diğer Türk boylarının durumu telgraflarla protesto etmeleri neticesinde, Çelebi Cihan'ı serbest bırakmak zorunda kalırlar. Çelebi Cihan, 17 Kasım'da yapılan seçimler sonucunda kurulan kurultay hükûmetinde cumhurbaşkanı seçilir. Bolşeviklerin Kırım'ı işgal etmeleri üzerine Çelebi Cihan tutuklanır ve önce Akmescit belediye binasına, daha sonra da Akyar'a götürülür. Akyar'daki Bolşevik Askerî Garnizonu içindeki hapishaneye nakledilen Çelebi Cihan, Kırımlı subaylar ve millî politikacılarla birlikte, Karadeniz Filosunun tayfaları tarafından korkunç bir işkenceye tabi tutulduktan sonra 23 Şubat günü hapishane avlusunun bahçesinde kurşuna dizilir (Hatif 1918a: 12-14, Hablemitoğlu 1998: 260-264, Muhittin 1957: 37-43).

Bolşevikler, şehir, kasaba ve köylerde kurdukları asker, işçi ve köylülerden oluşan komitelere kendilerine itiraz edebilecek aydınları almaz, ellerinde kukla gibi oynatabilecekleri toplumun cahil kısmından delegeler seçerler. Elleri ve yüzleri kan ve çamur içinde, omuzlarında tüfek ve bellerinde yüzlerce fişek asılı olduğu hâlde sokaklarda dolaşan Bolşevikler, bütün Kırım'da büyük bir korku ve dehşet uyandırmaktadır (Hatif 1918b: 183). Bahçesaray ve (Akmescit) Simferepol'de bu Sovyet hükûmeti döneminin neticesi tam bir kitle katliamıdır. Almanlar 1918 Mayıs ayında geldikleri zaman Simferepol civarında her birinin içinde 1550'den fazla ceset olan birçok kitle mezarları bulurlar (Fişer 2009: 173, Kırımal 1985c: 48).

Kırım Tatarlarının parlamentosu dağıtılmış, millî hükûmet düşürülmüş, vakıf idareleri ve millî kurumları kapatılmış, millî mektepleri çalışamaz hâle getirilmiştir. Bütün bunlara rağmen, Kırım Tatarları, Bolşevik hâkimiyetini sadece geçici bir mağlubiyet olarak kabul etmiş ve kendilerini hiçbir zaman nihaî olarak yenilmiş hissetmemişlerdir. Yurt içinde ve yurt dışında gerek siyasî olarak gerekse askerî olarak mücadelelerine devam ederler.

Bu sırada Abdürefî Abiyev liderliğinde “Tatar Sosyalist Fırkası” ortaya çıkar. Bu fırka, hapisten belki de ölümden aralarında kurultay üyelerinin de bulunduğu 150 kişiyi kurtarır. *Millet ve Kırım Ocağı* gazetelerinin matbaalarını,

Kırım Askeri Kışlası yanındaki Cami-i Şerif'in eşyalarını Bolşeviklerin yağmasından korumuş; Bolşevikler tarafından şehit edilerek bir çukura atılan Müslümanların naaşlarını arayıp bularak İslâmî usulle defnedilmelerini sağlamıştır. Söz konusu fırka, Müslümanların haklarını korumaya çalışmış, bazı yerlerde Bolşeviklerle mücadele için tertibat bile almaya çalışmıştır (Hatif 1918b: 185, Alaç Emel 7: 10-12, Ülküsal 1980: 195).

Bolşevikler önce sosyalist fırkaya güvenmişlerse de sonradan fırka üyelerini takibata başlamış hatta bazılarını tevkif etmişlerdir. Akmescit İhtilal Komitesi, Kırım Tatarları içinde tek Bolşevik Partisine kayıtlı olan İsmail Kerim Canov (Firdevs)'in başkanlığında "Müslüman İşleri Komiserliği" isimli bir heyet teşkil eder ve Tatar Sosyalist Partisi'nin bütün işleri bu heyete devretmesini sağlar (Hatif 1918b: 185, Alaç Emel 7: 10-12, Ülküsal 1980: 195).

Bolşeviklerin yaşattıkları bütün bu facialara rağmen, Kırım Tatarları 1917'de başlattıkları bağımsızlık haklarından asla vazgeçmezler. Kurulan yer altı ve çete hareketleri halk tarafından şehir ve köylerde; millî hükûmetin süvari grupları ise dağlık mıntikalarda mücadeleye devam eder. Mahalli Bolşevik görevlileri uzaklaştırılır, bazen de öldürülürler. Bu karmaşık durum Kırım'ın Almanlar tarafından işgaline kadar devam eder (Alaç 1961: 12, Kırimal 1986a: 37-38, Fişer 2009: 174).

Nisan 1918'de Or-Kapı'dan Kırım'a giren Alman ordusu, 21 Nisan'da Akmescit'e ulaşır (Ülküsal 1980: 203, Kırimal 1986b: 39). Ekim 1918'de Almanya ve müttefikleri savaşı kaybedince, Kasım 1918'de Kırım evvelâ itilâf devletlerinin askerî-deniz kuvvetleri, daha sonra da 22 Kasım 1918'de General Denikin'in komutasındaki beyaz "Gönüllü Ordusu" tarafından işgal edilir (Kırimal 1994: 22, Fişer 2009: 182). Nisan 1919'da Millî Fırka'nın sol görüşlü üyelerinin yardımıyla Kırım'a giren Bolşevik ordusu, General Denikin'i Kerç'te mağlup eder ve 30 Nisan'da bütün Kırım'ı işgal eder. "Kırım Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti"nin kurulduğu ilân edilir. Bolşevik hükûmeti 2. işgalinde Kırım Tatarlarına karşı daha hoş görüldür (Fişer 2009: 184, Ülküsal: 222-223).

III. Kırım'da İç Harp Beyaz Generallerin Uyguladığı Repressiya

Kısa bir zaman sonra, Kırım'a tekrar hâkim olan General Denikin, bu sefer, Kırım Tatarları üzerinde oldukça kuvvetli bir baskı uygular. 28 Haziran'da "Tatar Millî Direktörlüğü" dağıtılır, Millî Fırka yasaklanır, bütün Tatar gazeteleri kapatılıp matbaalarına el konur, Kırım Tatar halkına zulme ve işkence edilmeye başlanır. Zorla askere alınmak isteyen Tatarlardan kabul etmeyenler hapsedilir, işkence edilir hatta kurşuna dizilirler. Aralarında tanınmış musikişinas Mithat Rifat'ın da bulunduğu 30 Kırım Tatarı, Bolşeviklerle iş birliği yaptığı suçlamasıyla idam edilir (Ülküsal 219-222, Fişer 2009: 182-184.) Deni-

kin'in hareket tarzı Millî Fırka'yı kitle halinde Kırım şehirlerindeki Bolşevik yer altı faaliyetlerine katılmaya mecbur eder (Fişer 2009: 184).

1920 başlarında Denikin'in yerini Baron Wrangel alır. Wrangel, Denikin'in zulmünü telafi etmeye çalışmış, Tatarlara medeni, dinî ve kültürel muhtariyet sözü vermiş, *Kırım Müslüman Sadası* adıyla bir gazete yayımlanmasını sağlamıştır (Fişer 2009: 185, Ülküsal: 226). Wrangel, ordusu için gerekli olan asker ve at toplamak maksadıyla 20 Mayıs 1920'de bir kongre toplamış, Tatarlar bu çağrıya olumlu yaklaşmayınca, Denikin'i gölgede bırakacak işkenceler uygulamış, gençleri gruplar hâlinde kurşuna dizmiştir. Bu durumda Kırım Tatarları dağlarda hırpalayıcı, vurucu kuvvetler oluşturarak zaman zaman da baskınlar yapmaya başlarlar (Ülküsal: 226, Alaç 1965: 5).

IV. Bolşevik İşgali ve Uygulanan Repressiya

Bolşevikler, 11 Kasım 1920'de Wrangel ordusunu yenerek Kırım'ı üçüncü sefer işgal eder. Kırım idaresinin başına, tanınmış Macar komünisti, Bolşevik gizli polis teşkilatı Çeka'nın şefi yoldaş Bela Kun getirilir (Fişer 2009: 189, Ülküsal: 227, Kırimal 1994: 23). Bela Kun, "Savaş Komünizmi" uygulamasıyla, toplumda korku yaratma politikası takip eder. Kırım'da Denikin ve Wrangel ordusunun kalıntılarını temizlemek adına, katliamlar gerçekleştirir. Bela Kun zamanında, altı aydan kısa bir zaman içinde, 60 ilâ 70 bin Kırım vatandaşı kurşuna dizilmiştir (Kırimal 1994: 23, Fişer 2009: 189, Ülküsal: 227).

Denikin ve Wrangel'in baskıcı yönetimine karşı dağlarda teşkilatlanan Tatar çetecileri, "Yeşil Güçler /Yeşiller" adıyla Güney ve Orta Kırım'ın dağlarında toplanmış, Baydar'dan Kefe'ye kadar bütün Güney sahilini ellerinde tutmuşlardır (Alaç 1965: 5-14). Sayıları 3.000'i bulan Yeşiller, zaman zaman yaptıkları baskınlarla Bela Kun'un zulmünü nispeten engellemeyi başarmışlardır (Fişer 2009: 190). 1921 yazında Tatar çeteciler de Kun'un askerleri de kesin bir zafer kazanamamıştır.

Bu durum karşısında, Bolşevikler taktik değiştirerek, 23 Eylül 1921'de Kırım'da yaşayan milletlerin temsilcilerini Simferepol'de toplarlar. Bu toplantıda, Tatarlara oldukça geniş bir millî muhtariyet ve yeni hükümet idaresine katılım hakkı sözü vererek Tatar liderleriyle iş birliği yaparlar. Ayrıca milliyetçilere ve Yeşillere 1 Mayıs 1921'de umumi af çıkararak 300 mahkûmu serbest bırakırlar. Bu toplantının sonucunda 18 Ekim 1921'de "Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kurulur (Alaç 1965: 5-12, Fişer 2009: 190-191, Ülküsal 1980: 227-228). Resmî dil olarak Rusçanın yanında Tatarca da kabul edilir (Ülküsal 1980: 228).

1921-1922 Birinci Açlık Dönemi

1920 yılının büyük bir bölümünde, önce General Denikin ve General Wrangel'in ordularını, daha sonra da Bolşeviklerin elinden kurtulup Beyaz Ordu'nun elindeki Kırım'a sığınan yüz binlerce kaçağı beslemek zorunda kalan Kırım Tatarları, siyasi hayatlarında olduğu gibi, ekonomik açıdan da çok sıkıntılı günler yaşamaktadır (Kırımlı 2011: 879). Bu yıllarda Kırım'da da kuraklık ve çekirge istilası sebebiyle, hasat eski yıllara göre daha azdır. Ancak, çıkarılan ürün, Kırım'da yaşayan halkın zor da olsa ihtiyacını karşılamaya yetecek miktardadır. Fakat, Rusya'da yaşanan açlık dolayısıyla, Kırım Devrim Komitesi, halkın elinde kalan son gıda maddelerine el koymakta, vermek istemeyenleri askerî devrim mahkemesinde yargılamaktadır (Totmanlı 1933b: 9). Üstelik Aralık 1920'de uygulanmaya başlayan "prodrazvodstvo" politikasıyla pazara ürün çıkaran köylü, Sovyet iktidarının ve işçi köylü davasının en ölümcül düşmanı ilan edilir, Çarlık rejiminin kalıntısı kabul edilen serbest ticaret yasaklanır. Aralık 1920'de topraklara el konur ama köylülere verilmez, 1921 baharında çiftliklere devredilen toprakların çoğu ekilmemiş, 1920 hasadının yedi milyon pudluk üretim fazlası da kısa zamanda silinip süpürülmüştür (Bekirova 2015: <https://ru.krymr.com/a/26982481.html>, Kırımlı 2011: 890). Kırım'da ciddi olarak ekonomik sıkıntı yaşanmaktadır. Kırım'da 1921 hasadı geçen yıllara göre daha verimsiz olmakla birlikte, yarımadanın halkına kıt kanaat da olsa yeterli miktardadır. Buna rağmen, Bolşevikler 1921 hasadını, açlığın bir yıl önce başladığı merkeze göndermişlerdir (Totmanlı 1933a: 16-17, 1933b: 9). Bu sırada kurulan kooperatifler de halkın elinde kalan son varlıklarını soyup soğana çevirir (Totmanlı 1933b: 11-13). Bütün bunların neticesinde, Kırım'da Kasım 1921'den Haziran 1922'ye kadar süren çok şiddetli bir sunî bir açlık başlar, insanlar açlıktan toplu bir şekilde ölürlür. Buna rağmen, Kırım İhtilal Komitesinin başında bulunanlar, merkeze Kırım'da açlıktan ölenlerin sayısı hakkında doğru bilgi vermedikleri için, Kırım'da bu felaket yaşanmaya devam eder (Totmanlı 1933c: 8-10). Altı ay devam eden bu açlık sonunda, Kırım'ın nüfusu %21 azalmıştır. 60.000'i Kırım Tatarı olmak üzere, 100.000 kişi ölmüş, 50.000 kişi de Kırım'ı terk etmiştir. Bu açlığın neticesinde Kırım'daki şehirler nüfusunun %24,6'sını; köyler ise %18 ini kaybetmiştir (Kırımlı 1994: 24).

Ursu'nun verdiği bilgiye göre, Ekim-Kasım aylarında 100.000'i çocuk olmak üzere 205.000 kişi açlıktan ölür. Açlıkta ölenlerin büyük çoğunluğu Kırım'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Tatarlardandır. Tatar nüfusu %90, Ruslar ise %75 oranında açlıktan ölürlür (Ursu 1999a: 14).

Ölüm oranı özellikle Tatarların daha çok yaşadıkları bölgelerde çok yüksektir. Bahçesaray'da %55, Karasubazar'da %48, Gözleve'de %43, Eski Kırım'da %41, Kefe'de %36, Yalta'da %29, Kerç'te %28, Akmesic'te %13, (Sivastopal) Akyar'da %11'dir. Tatarların yoğun olarak yaşadığı Bahçesaray'da ölüm oranı %55 iken,

buraya iki saat uzaklıktaki, askerî liman ve Rusların fazla olduğu (Akyar) Sivastopol'de ölüm oranının %11 olması dikkat çekicidir (Kırım 1933: 10, Kırım 1994: 24, Alaç 1965: 8, Fişer 2009: 196).

Kırım'da yaşanan 1921-1922 kıtlığından sonraki beş yıl, Kırım Tatarları için özel teşebbüse serbestlik tanıyan NEP *Yeni İktisadi Politika*'nın da etkisiyle; ekonomik açıdan, siyasal ve kültürel bakımdan göreceli de olsa özgürlüğün yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, anayasa ile kabul edilmiş olan muhtariyet, kısmen de olsa fiilen uygulanmıştır. Kırım Merkezî İcra Komitesinin başkanlığına (Muhtar Cumhuriyet'in en yüksek makamı) bir Tatar komünisti Veli İbrahim, Halk Komiserler Meclisinin başkanlığına (Başbakan) Osman Derenayırılı getirilmiştir (Tekne 2020: 2656, Ursu 1999a: 16).

Bu dönemde, Kırım Tatar kültürünün geliştirilmesiyle ilgili önemli adımlar atılır. Millî okullar, Tatar öğretmen okulları, yükseköğrenim kurumları, müzeler, kütüphaneler, tiyatrolar açılır. Kırım Tatar tarihi ve kültürü sahasında kitaplar basılır, ilmî dergiler neşredilir. Tatar folkloruyla ilgili derleme çalışmaları yapılır. Romanya'daki 20.000 Kırım Tatarının Kırım'a dönebilmeleri için iskân planı hazırlanır. Geniş bir vicdan hürriyeti yerleşir. Kırım Tatarcası, Rusça yanında Kırım'ın resmî dili olarak kabul edilir. (Alaç 1965: 8, Kırım 1994: 25, Fişer 2009: 200, Ursu 1999a: 10)

1923-1928 Sürgün ve İmha Dönemi

21 Ocak 1924'te Lenin ölmüş, Rusya'da “sanayileşme”, “kolektifleşme” ve “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni merkezileştirme” prensibini güden Stalin ve grubu 1928'de iktidara gelmiştir. Bu tarihten sonra Kırım Tatarlarının millî muhtariyeti de son bulur.

1927 yılının sonlarında merkezî hükûmet, Veli İbrahim'den 3.500 Yahudi ailesi için Kırım'ın güney sahilinde yer açmasını ister. Bu durumda güney sahilindeki 3000-3500 Tatar ve Rus ailesi Kırım'ın çöl bölgesine yerleştirilmek zorunda kalacaktır. Veli İbrahim bu talimatı uygulamayı kabul etmez.

1928 Ocak ayında İbrahimov, burjuva milliyetçiliğiyle itham edilerek tutuklanır (Alaç 1965: 9, Fişer 2009: 201, Bekirova 2015: <https://ru.krymr.com/a/26982481.html>). Davası ilkbaharda görülür ve İbrahimov 9 Mayıs 1928'de idam edilir (Fişer 2009: 201). Veli İbrahim'in davasında savcı olarak görev yapan Çagar da kısa bir zaman sonra 17 Nisan 1938'de kurşuna dizilecektir (Ursu 1996b: 196).

Komünist fikirler taşımakla birlikte, samimi bir milliyetçi olan Veli İbrahimov 1888 yılında, Bahçesaray'da doğar. Tahsil hayatına ancak on iki yaşına kadar devam edebilir. Daha sonra hamallık, kahvecilik ve matbaa dizgiciliği gibi işlerde çalışır. Mediyev'in çıkardığı *Vatan Hadimi* ve Gaspıralı'nın gazetesi

Tercüman'da çalışırken İsmail Gaspıralı, Abdürreşit Mediyev, Noman Çelebi Cihan, Hasan Sabri Ayyazov, Ahmet Özenbaşı, Cafer Seydahmet Kırım gibi Kırım Tatar aydınlarıyla tanışarak kendini sosyal ve siyasi açıdan geliştirir (Bekirova 2015: <https://ru.krymr.com/a/26982481.html>). Çarlık polisi tarafından defalarca gözaltına alınan Veli İbrahim, Genç Tatarlar grubunun üyesidir (Kırımlı 1996:89). 1914'te Akmescit'teki "Akmescit Medeni Maarif Cemiyeti"-nin aktif bir üyesi olan Veli İbrahim, 1916'da "Kırım Tatar İşçileri Birliği"nin başkanı seçilir (Tekne 2020: 2654). I. Kurultay hükûmetinde milletvekili olarak solcu grup içinde pozisyon alır. Kurultayın solcu grubunun gazetesi olan *Kırım Ocağı* gazetesini Abdülhakim Hilmi Arifzâde ve Mustafa Kurtiyev'le birlikte Akmescit'te çıkarır (Bekirova 2015: <https://ru.krymr.com/a/26982481.html>). Kurultayın dağılmasından sonra da gizli Millî Fırka'nın liderlerinden biri olur (Kırımlı 1996: 98). Kısa süre sonra Veli İbrahimov, eski arkadaşlarıyla bağlarını koparmadan Bolşeviklere katılır. 1919'un ikinci yarısında Çeçenler ve İnguşların Bolşeviklere karşı ayaklanmalarını bastırmak amacıyla Kafkasya'da devrimci çalışmalar yapar. 1921-1923'te İbrahim Veli, eşkıyalıkla mücadele için Özel Troyka'nın başkanı ve Kırımrevkom'un başkan yardımcısı olur. Kırım ASSR'nin ilk hükûmetinde İşçi ve Köylü Teftiş Halk Komiseri, 1924-1928 Merkez Yürütme Kurulu Başkanı'dır.

15 Ocak 1928 tarihinde tutuklanan Veli İbrahim, Moskova'daki Butırka hapis-hanesinde altı aydan fazla tutuklu kalır. Bilal Çağar, Abdullah Çaçi, Hamit Gral, İlyas Tarhan, Musannif kardeşler mahkemeden önce Kırım Tatar köylerine giderek, halka Veli İbrahim aleyhinde şahitlik yapmaları için baskı yaparlar. GPU Devlet Tiyatrosundaki mahkemede Kırım Tatarlarından İlyas Tarhan ve Osman İzmailov, mahkeme reis yardımcılığı; Bilal Çağar ve Gral Hamit, başsavcı yardımcılıklarıyla görevlendirilmişlerdir. Mahkemede başsavcı, bir GPU ajanına suikast düzenleme suçlamasıyla bütün yargılananlar hakkında ölüm cezası ister. Çağar ise, Veli İbrahim ve arkadaşları hakkında iftiralarla dolu bir konuşma yaptıktan sonra, Tatarların bu yargılananlardan memnun olmadıklarını ve hepsinin ölüm cezasına çarptırılması gerektiğini belirtir. Veli İbrahim suçlamaların hiçbirini kabul etmez ve mahkemede oynanan oyunun farkında olduğunu belirtir. 28 Nisan 1928 gecesi saat 11.05'te Veli İbrahim ve sekreteri Mustafa Baydarlı kurşuna dizilmek suretiyle idama, diğer on milliyetçi Kırım Tatarı ise, 10-15'er yıl ağır kürek cezasına çarptırılırlar. Veli İbrahim ve Mustafa Baydarlı, Mayıs'ın 7'sini 8'ine bağlayan gece, saat 01.00'de Akmescit GPU binasının bodrum katında kurşuna dizilirler. Birkaç gün sonra da Kırım'da geniş ölçüde tasfiye başlar ve binlerce Kırım aydını kitleler halinde Sibirya taygalarına sürülür (Aga 1957: 143-145). Şahmurat Aga'nın da teferruatıyla anlattığı gibi, bir tiyatro oyunu gibi yürütülen Veli İbrahim'in davası, SSCB'deki Türklerin seçkinlerini yok etmeyi amaçlayan Stalinist bir provokasyondur. Veli İbrahim 20 Haziran 1990'da aklanır (Ursu 1999b: 96, Tekne 2020: 2666).

Bolşevikler, İbrahimov'un yerine başka bir Kırım Tatarı olan Mehmet Kubay'ı Kırım Merkez Komitesi Başkanlığına getirirler (Fişer 2009: 202).

1928'in başından 1930'un sonuna kadar, yönetim kadrolarındaki Tatarların sayısında ciddi bir azalma olur. Komünist Partisi'ndeki aydınlar da baskıya maruz kalır (Ursu 1999a: 10). Bir şahidin söylediğine göre, İbrahimov'un tasfiyesinden sonra ihtilal öncesi Tatar aydın zümresinin büyük bir çoğunluğu tasfiye edilir (Alaç 1965: 10, Kırimal 1994: 14-15, Fişer 2009: 202).

1926-27 yılları SSCB'deki Türk boylarının dillerinde Latin alfabesine geçiş için yapılan çalışmalarla geçer. Bu yıllarda Türkiye'deki Latin alfabesine geçiş dönemini Moskova usta bir şekilde propaganda vasıtası olarak kullanır. Her Türk boyunda farklı harflerle uygulanan Latin alfabesi, Türk boylarını farklı milletler şeklinde oluşturmanın bir aracı olacaktır. Kırım'da Latin alfabesi kesin olarak 1929'da uygulanmaya başlar. Kırım Tatar aydınlarının büyük bir kısmı başlangıçta gizli açık Latin alfabesine karşı çıkmışlarsa da, Moskova'nın şiddetli tedbirleri sonucunda pek çoğu mevkilerinden alınmış, Solofki'ye sürülmüş, bazıları öldürülmüştür (Kırımli Yiğit 1939: 6-8).

Bu dönemde, bütün eğitim müesseselerinin kadroları değiştirilir. Eğitimlerini ihtilalden önce tamamlamış olan Tatarların yerlerine yeni Sovyet Tatar aydınları yerleştirilir. Gazete ve dergilerin yazı işleri kurulları, tatar millî tiyatrolarının müdürleri, yazarlar, şairler görevlerinden uzaklaştırılır. 3500'den fazla Kırım Tatar aydını, burjuva milliyetçiliği veya Sovyetlere karşı faaliyetle suçlanıp dava edilirler. Bu aydınların büyük bir kısmı Urallar'a ve Batı Sibirya'ya sürülür, bir kısmı da idam edilir. Bir kısmının ise akıbeti meçhuldür (Fişer 202-203, Alaç 1965: 10).

Veli İbrahimov'la yakın ilişki içinde olan Amdi Giraybay, Asan Aliyev, Amet Seyitabdulla Özenbaşı, Halil Çapçakçı, Abibulla Abdureşidoviç Odabaş gibi pek çok aydın, kurşunlanarak idama mahkûm olurlar. Bunlardan Amdi Giraybay ve Asan Aliyev'in cezaları hemen infaz edilmiş; Abibulla Abdureşidoviç Odabaş, Amet Seyitabdulla Özenbaşı ve Halil Çapçakçı gibi aydınların ölüm cezaları, aradan 2-3 yıl geçtikten sonra Solovki'deki çalışma kampında 10 yıl hapse çevrilmiştir. Useyin Baliç, Ablâkim İlmiy, Umer Azizov gibi aydınlar da direkt Solovki'deki çalışma kamplarında 10 yıl hapis cezasına çarptırılırlar. Solovki'deki çalışma kamplarına gönderilen isimlerin çoğunun akıbetleri belli değildir. Ölüm cezasına veya sürgüne gönderilen aydınlardan haklarında arşivlerden bilgi edinilebilenler şunlardır:

Asan ALİYEV: 1891 yılında Sudak'ın Küçük Taraktaş köyünde doğar, küçük yaşta yetim kaldığı için akrabaları tarafından büyütülür. Karasubazar'daki yeni usulle eğitim yapan okulu bitirdikten sonra, 1908'de Cemiyet-i Hayriye

adına eğitimine devam etmek üzere Türkiye'ye gönderilir. Sultaniye Lisesini 1914 yılında bitirir. İstanbul'da N. Çelebicihan ve C. Seydahmet liderliğinde kurulan "Vatan" cemiyetinin üyesidir.

Tahsilini tamamladıktan sonra Kırım'a dönen Aliyev, doğduğu köyde öğretmen olarak çalışır. I Kurultay'ın üyesi ve Veli İbrahimov'un yakın arkadaşısıdır. 1919'da Bolşeviklere karşı Karabiber ayaklanmasında aktif rol alır ve isyancıların karargâhını yönetir. Kırım'da Sovyet kurulduktan sonra da öğretmenliğe devam eden Aliyev, öğretmen konferanslarında konferanslar vermiştir.

Mart 1928'de Sudak'taki devlet bankasının müdürüyken tutuklanıp, Moskova'ya Veli İbrahim'in de sorgulandığı Buturka hapisanesine gönderilir. 17.12.1928'de OGPU tarafından ölüme mahkûm edilen Aliyev, 1993 yılında rehabilite edilmiştir (Ursu 1999b: 32-33).

Amdi GİRAYBAY: Gerçek adı Abdülzaat Abdüllatifoğlu'dur. 14.02.1901'de Keleş'in Yeni-Sala köyünde doğar. Babası medresede müderristir. Giraybay, Karasubazar'daki ilkokuldan mezun olduktan sonra Karasubazar Rüştüyesinde okur, 1915'te buradan mezun olur. Aynı sene Hanlık köyünde öğretmenlik yapmaya başlar, burada halka zulmeden çar ordusundan Kurşut Mırza'yı dövdüğü için öğretmenlikten atılır. 1917'de Akmescit Rüştüyesinde okumaya başladıysa da, Kırım'daki siyasi sarsıntılar sebebiyle tahsilini tamamlayamaz. Kızıl Ordu'nun Vrangal komutasındaki Beyaz Ordu'yu yenerek yarımadaya girmesi üzerine "Hoşkeldiñiz" şiiriyle Bolşevikleri karşılayacaktır. 1921'de Kırım Üniversitesi İşçi Fakültesine girdiyse de, maddi nedenlerle üniversiteden ayrılır. Halk Komiserliğinde çalışır. 1923'te Veli İbrahimov'un yardımıyla Cemiyet-i Hayriye hesabına Türkiye'ye gider ve burada İstanbul Darülfünununda, tarih okur. "Türk Moğol İmparatorluğunun Müstakil Bir Ülkesi Olan Altınordu Devletinin Tarihçesi ve Bu Devletin Bir Ülkesi Olan Kırım" konulu tezle üniversiteden mezun olur. 1926'nın sonunda Kırım'a dönen Giraybay, Yeni Türk Alfabe Derneğinin bölge konseyinde çalışır. 1927'nin başında, *Yaş Kuvet* gazetesinde Giraybay'ın iki şiiri ve A. Özenbaşı'nın şiirlerle ilgili olumlu yazısı yayınlanır. 28 Haziran 1927'de üç saat boyunca evi didik didik aranan Hamdi Giraybay, el yazması hâlindeki bütün çalışmalarıyla birlikte GPU hapisanesine götürülür. Hapishanede acımasızca sorgulanan Giraybay, 27 Ocak 1928'de serbest bırakılır ama devamlı takip edilmektedir. Sekiz ay kadar serbest kalan şair, 1 Ağustos 1928'de ve 1 Eylül 1928'de sorgulanmak için GPU'ya alındıysa da Türkiye casusluğu suçunu kabul etmez. 9 Ekim 1928'de Millî Fırka davasından tutuklanır, milliyetçilik ve casuslukla suçlanır. 17 Aralık 1928'de OGPU'nun mahkeme heyeti Giraybay'a ölüm cezası verir. Şair, 13 Ekim 1930'da Butırka hapisanesinde kurşuna dizilir. 17 Nisan 1991'de suçlarından aklanır.

Giraybay ilk şiirlerini 1913'te yazar, ancak şairliğinin olgunluk dönemi 1918-1923 yıllarındadır: “Cigitke” (1918), “Anma Şu Künlerni” (1920), “Yaş Tatarlarğa” (1921), “Hoş Keldiniz” (1921) gibi şiirlerin yanında “Eski Tatarlar Mektebi” (1921), “Öksüzler” (1923) gibi karşılıklı diyaloglarla yazdığı şiirler de vardır.

Giraybay'ın bazı şiirleri sosyo-politik olayları işler. “Keçti Endi” (1922), “Hicret” (1923) şiirlerinde, Kırım'daki 18. yüzyılın sonunda yaşanan olaylar işlenmiştir (Ursu 1999b: 76-77, Yüksel 2012: 11-30).

Habibullah Abdureşidoviç ODABAŞ: 2 Kasım 1891'de Aluşta'nın Korbek köyünde doğar. Eserlerinde Habibullah Temircan, Çatır-Tavlı gibi isimler de kullanmıştır.

Babası, Üsküt'te imamlık yaparken, daha sonra Korbek köyüne taşınarak bahçecilikle uğraşır. Eğitim hayatına Kırım'da başlayan Odabaş, 1910'da Cemiyet-i Hayriye adına okumak üzere İstanbul'a gönderilir. Üniversitede tarih okur. İstanbul'da okuyan Kırım Tatarı öğrencilerle birlikte “Kırım Tatar Talebe Cemiyeti” ve “Vatan” cemiyetinde faaliyet gösterir. İstanbul'da “Yaş Tatar Yazgıçları Cıyını” adındaki edebiyat grubunun kurucularındandır ve bu grup adına 1911'de Temircan takma adıyla “Altın Yarık” ve “Zavallı Tayım” isimli şiirleri yayınlanır. 1917'de Kırım'a döndükten sonra, siyasi ve kültürel hayatta aktif rol alır. Birinci Kurultay'a delege seçilir. 1920-1921 yılları arasında, *Yeşil Ada* ve *Bilgi* dergilerini çıkarır. 1922'de, Kırım ASSR Halk Eğitim Komiserliğinde ilmî sekreter olarak çalışırken, Totayköy Öğretmen Okulunda, daha sonra da Kırım Pedagoji Enstitüsünde “Kırım Tatar Tilinin Metodikası” dersleri verir.

1926'da Bakü'de düzenlenen 1. Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde, “Türk Dillerinde Terminoloji” başlıklı bir sunum yapar. Odabaş'ın 1923'te *Unutmaycak* isimli hikâyesi ayrı bir kitap olarak basılır. 1923-1926'da Kırım Tatar okulları için çeşitli dil ve edebiyat ders kitapları çıkarır. Mayıs 1925'te çıkmaya başlayan *Okuv İşleri* isimli dergide düzenli olarak eğitim, kültür, dil ve edebiyatla ilgili makaleleri basılır.

Ancak dönemin diğer aydınları gibi, Odabaş da OGPU Collegium tarafından yargılanır ve Millî Fırka davasından 26 Ekim 1928 tarihinde tutuklanır. 17 Aralık 1928 tarihinde “Sovyet iktidarına karşı mücadelede teorisyen olarak söz konusu örgüte katıldığı için” kurşuna dizilmek suretiyle ölüme mahkûm edilen Odabaş, Butırka hapishanesinin ölüm hücrelerinde bir yıldan fazla kalır. 13 Ocak 1931 tarihinde ölüm cezası 10 yıl kamp cezasına çevrilir. Cezasını Solovki'de çekerken, Beyaz Deniz-Baltık Kanalı'nın inşaatında çalıştırılır. Ölüm zamanı ve şartları hakkında bilgi yoktur. 17 Nisan 1991 tarihli Ukrayna Kanunu uyarınca suçlarından aklanmıştır (Ursu 1999b: 148-150, Kerim 1995: 127-128).

Amet Seyitabdulla ÖZENBAŞLI: 10 Şubat 1893'te Bahçesaray'da doğar. Edebiyatta kullandığı takma adı, İndemez'dir. Akmescit'teki liseyi bitirdikten sonra, 1915'te Odessa'daki Novorossiysk Üniversitesi Tıp Fakültesine girer. Burada Halil Çapçakçı ile birlikte, aktif olarak siyasetle uğraşmaya başlar ve Vatan cemiyetine katılır. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Kırım'a döner, Kırım Müslümanları İcra Komitesine üye olur. N. Çelebi Cihan ve C. Seydahmet'in en yakın arkadaşlarından. Moskova'daki Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'ne ve Kiyev'deki Tüm Rusya Halkları Kongresi'ne giden heyetin içinde yer alır. Kırım Tatarlarının temsilcisi olarak Tavrida Eyaleti komisyon üyeleri ve Halk Temsilcileri Konseyi üyesidir.

Kırım Tatar Birinci Kurultayının organizatörlerinden biri olan Özenbaşı, Millî Fırka partisinin liderlerinden biridir. Denikin'in ordusuna Kırım Tatar gençlerinin alınmasını engellediği için, Denikin'in zulmüne uğrar ve saklanmak zorunda kalır.

1921'de Totayköy Öğretmen Okulunun müdürlüğünü yapar. 1922'de Kırım Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olur ve nöropatoloji diplomasını alır. 1924-1927'de Kırım ASSR Finans Halk Komiseri Yardımcısı olarak görev yapar, daha sonra da kendi uzmanlık alanında çalışır.

Özenbaşı, *Yıkıntılar Astında* adlı oyunun ve *Kırım, Oquv İşleri, İleri, Yaş Kuvet* dergilerindeki tarih, etnografya ve pedagojiyle ilgili makalelerin yazarıdır. Çarlık yıllarında Tatarların göçüyle ilgili araştırma kitabı *Kırım Faciası'nı* 1925 yılında yazmıştır. Ahlakı, derin bilgisi ve eşkilatçılık yeteneği sayesinde Kırım Tatar aydınları arasında tam bir otorite sahibi olan Özenbaşı, halk arasında da çok sevilip sayılmaktadır.

Özenbaşı, 12 Nisan 1928 tarihinde tutuklanarak Moskova'daki Butırka cezaevine gönderilir. O da diğer arkadaşları gibi, "milliyetçi bir parti olan Millî Fırka'nın karşı devrimcisi" olmakla suçlanır. 17 Aralık 1928'de OGPU tarafından idama mahkûm edilir. 13 Ocak 1931'de aynı mahkeme ölüm cezasını 10 yıl çalışma kampı cezasına çevirir. 1934'te Kırım dışında bir yerde yaşamak kaydıyla serbest bırakılır. Doktor olarak çalıştığı Dnepropetrovsk bölgesi Novosibirsk'te ve Pavlograd'da yaşar.

2. Dünya Savaşı sırasında, işgal altındaki Kırım'a gelen Özenbaşı, Almanlarla iş birliği yapmak zorunda kalmamak için Romanya'ya gider. Kızıl Ordu 1944'te Romanya'yı da işgal edince, burada yeniden tutuklanır ve 20 Eylül 1947'de 25 yıl hapis cezasına çarptırıldığı Moskova'ya götürülür. Ömrünün son yıllarına kadar, nöropatolog olarak çalıştığı Tacikistan'da yaşar ve orada ölür. 1992'de, ailesi Özenbaşı'nın naaşını Kırım'a getirir ve Bahçesaray'da Zincirli Medresenin topraklarına defneder (Ursu 1999b: 152-155, Kırmımlı 1996: 235).

Xalil Selâmetoviç ÇAPÇAKÇI: 17 Mart 1889'da, Yalta'nın Alupka köyünde doğar. 1909'dan 1912'ye kadar Simferopol Lisesi M.A. Voloshinde okur. Daha sonra Novorossiysk (Odessa) Üniversitesi Tıp Fakültesine girer. Bu sırada Novorossiysk'de "Vatan" cemiyetine üye olur ve Özenbaşı ile birlikte Kırım Tatar aktivistlerinin teşkilatlanmasında önemli rol oynar. 25 Mart 1917'de Kurultay'da milletvekili seçilir. İç savaş sırasında Denikin'in karşı istihbaratı tarafından zulüm gören Çapçakçı, Sovyet devletinin hukuk alanında çalışarak, Kırım Tatar halkının hakları için mücadele eder. 1921-1928 yılları arasında Kırım ASSR Halk Sağlığı Komiseri olarak görev yapar. 1928'de "Millî Fırka" davasında tutuklanmış ve Ceza Kanunu'nun 58/11. Maddesi uyarınca ölüme mahkûm edilmiştir. OGPU, 8 Ocak 1931'de, ölüm cezasını toplama kamplarında 10 yıl hapis cezasına çevirir. Çapçakçı'nın akıbeti hakkında bilgi yoktur (Ursu 1999b: 197-198, Kırımlı 1996: 235,241).

Useyin BALIÇ: 1884'te Yalta'nın Körbek köyünde doğan orta halli bir köylünün çocuğudur. Yeni usulle eğitim veren bir okulda ilköğrenimini yapan Baliç, 1897-1902'de Simferopol Tatar Öğretmen Okulunda okur, mezun olduktan sonra, 1903-1907'de Aluşta ve Simeiz'de öğretmenlik yapar. 1905'ten itibaren Genç Tatarlar grubunda devrimci harekete katılır, *Vatan Hadimi* gazetesinin yazarlarındanır. 1906'da tutuklanır ve Kırım'dan sürgün edilir. Bu sırada Türkiye'de 3 ay kalan Baliç, buradaki Kırım Tatar talebelerle irtibat halindedir. Kırım'a döndükten sonra, Bahçesaray belediyesinde çalışır. Nisan 1917'de Yalta'ya taşınır ve burada zemstvo konseyi üyesi ve halk eğitimi bölümünün başkanı seçilir. 1918-1919 yıllarında Bolşeviklerle iş birliği yapar, partiye kabul için başvurur. Fakat, o sırada Denikin'in birlikleri Kırım'ı işgal ettiği için başvuru değerlendirilmez. Bu dönemde saklanmak zorunda kalan Baliç, Beyazlara karşı gizlice mücadele eder.

Useyin Baliç, Kasım 1920'de, Sovyet iktidarı kurulduktan sonra, partiye kabul edilir, Haziran 1921'e kadar Yalta Halk Eğitim Departmanı başkanı olarak görev yapar. Temmuz'dan Kasım 1921'e kadar Kırımrevkom'un bir üyesi ve Kırım-narobos'un başkanıdır. Daha sonra 1922 Şubat-1923 Aralık tarihleri arasında Moskova'da, RSFSR Ulusal İşler Halk Komiserliği'nde Kırım ASSR temsilcisidir. Kırım'a döndükten sonra, Kırım ASSR Merkez Yürütme Komitesi Başkan Yardımcısı, Ekim 1924'te halk eğitim komiseri olur. Bu görevdeyken, ana dilinde okul eğitiminin geliştirilmesi için çok gayret sarf eder, öğretmenlerin durumunu düzeltmek için uğraşır. Kırım'da üniversite ve tıp fakültesinin gelişmesi için önerilerde bulunur.

Baliç, Mart 1928'de, Veli İbrahimov olayına karıştığı için halk komiserliği görevinden alınır. Aynı yılın Haziran ayında "karşı devrimci geçmişini sakladığı" gerekçesi ile partiden ihraç edilir ve yargılanır. Ocak 1929'da 3 yıl hapis

cezasına çarptırıldığı dava, 1,5 yıl temyizde kalır. 1930'un Mart ayında ikinci kez tutuklanır, 10 yıl çalışma kampında hapse mahkûm edilir. Solovki'ye gönderilir. Kesin olmamakla birlikte, 1939'da serbest bırakılmış ve Özbekistan'da yaşamıştır. Ölüm tarihi ve yeri belli değildir (Ursu 1999b: 48-49, Kırımlı 1996: 89,98,120,184).

Umer Azızov: 1890'da Taşlı-Dair köyünde doğan yüksek tahsilli bir öğretmendir. 1925-1928 yıllarında Kırım ASSR Halk Eğitim Komiserliği müfettişi, akademik toplantıların bilimsel sekreterliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1 Aralık 1928'de Millî Fırka'nın yer altı faaliyetlerine karışma suçundan tutuklanır. Solovki'ye sürgün edilir. Akıbeti hakkında bilgi yoktur (Ursu 1999b: 20).

Ablâkim İLMİY: 1887 yılında Bahçesaray'ın Eski-El köyünde doğar. İlk ve orta öğrenimine köyde ve Bahçesaray'da başlayan Ablâkim İlmîy, daha sonra İstanbul'da tarih okur. İstanbul'dayken "Kırım Talebe Cemiyeti" ve "Vatan" cemiyetinde aktif olarak faaliyet gösterir.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Kırım'a döner, Tavdayır Medresesi'nde hocalık yapar. 1916'da birkaç ay *Tercüman* gazetesinin genel yayın yönetmenliğini yapar. 1917'de Kurultay'ın sol kanadının gazetesi olan *Kırım Ocağı* gazetesini yayınlamaya başlar. Aynı yıl A. S. Ayvazov ve C. Ablayev ile birlikte Kırım Tatar Parlamentosunun riyaset heyetine seçilir. 1918'de Zincirli Medresede coğrafya öğretmenliği yapar.

1928'de Veli İbrahimov'un yargılanmasından sonra, bütün eski hocalar, yazar ve ilim adamları gibi Ablakim İlmîy de repressiyaya uğrar, 2 Aralık 1928'de OGPU görevlileri tarafından tutuklanır, 17 Aralık'ta yapılan mahkemede milliyetçilikle suçlanarak 5 yıl hapis cezasına çarptırılır, cezası daha sonra Sibiryaya'ya sürgüne çevrilir. Serbest bırakıldıktan sonra Kırım'a dönmez, Ukrayna'da camcı olarak çalışır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlarla birlikte Romanya'ya kaçar.

Ablakim İlmîy, 1909'da Halim Geray Sultan tarafından yazılan *Gülbün-i Hanan* isimli eseri dip notlarla genişletip yeniden bastırır. 1913 yılında *Tercüman* gazetesinde Müslüman dinindeki reformlarla ilgili, 1920 yılında da *İleri* dergisinde Kırım Tatar diliyle ilgili bir dizi makalesi çıkar. İlk öyküsü olan "Çubarım Balam" 1913'te *Tercüman* gazetesinde; 1926'dan itibaren "Açlık Hatireleri. Sündüsin Hatire Defterinden" isimli povesti, *İleri* dergisinde seri şekilde yayınlanır. 1928'de *Kurtçu Bekirçik* isimli eseri kitap olarak basılır. Kırım Tatar edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Ursu 1999b: 100-101, Kerim 1995: 144-146, Fazıl-Nagayev 2001: 254-255).

Bu yıllarda Veli İbrahimov gibi, Sultan Galiyev'le fikrî yakınlığı olanlar uydurma suçlarla yargılanıp öldürülürler. Öldürülenlerin çoğu Kırım'da Veli İbrahimov'la birlikte çalışan, sol görüşlü aydınlardır. Ama Firdevs gibi Bolşevik Partisi'ne üye olan ilk Kırım Tatarı da vardır. Firdevs, 1926'da Kırım'a çağrılarak öldürülmüştür.

İsmail Kerimoviç Kerimcanov FİRDEVS: 1888'de Simferopol'de doğar. 1906'da Simferopol Tatar Öğretmen Okulundan mezun olur ve öğretmenlik yapar. 1913'te Aluşta'dan kovulur ve öğretmenlik hakkından mahrum bırakılır. 1917'de Moskova'dadır, Mayıs'ta Bolşevik Partisi'ne kabul edilir. Aralık ayında Kırım'a gönderilir. 1918-1919 yıllarında Sovyet hükûmetinde milliyetler halk komiseri, halk dışişleri komiseri, Çeka başkan yardımcısı, merkez yürütme komitesi sekreteri olarak görev yapar. Kırım'ın Bolşevikler tarafından işgalinden sonra, 1922-1923 yıllarında Halk Eğitimi Komitesinin başkanı ve daha sonra halkın adalet komiseridir. Sultan Galiyev'in anti-Stalinist grubunun üyesidir. 1926'da Kırım'dan geri çağrılır, Rostov'da bölgesel halk eğitimi müfettişi olarak çalışır. 1929'da tutuklanır, bir yıl sonra idam cezası alır, daha sonra idam cezası çalışma kamplarında 10 yıl hapis cezasına çevrilir. 27 Ekim 1937'de Solovki'deki kampta cezasını çekerken yeniden yargılanır, ölümüne mahkûm edilerek öldürülür (Ursu 1999b: 193-195).

Bu yıllarda sadece aydın kıyımı yaşanmamış, köylüler, din adamları gibi sade halk üzerinde de ciddi bir baskı rejimi uygulanmıştır.

1928-29 yıllarındaki kolektifleştirme sırasında, Kırım Tatar köylüleri, “kulak” oldukları gerekçesiyle baskı altına alınırlar. Bu dönemde köylülerin çoğu, aslı olmayan uydurma bilgilerle “kulak” sınıfına kaydedilmiştir. Yetkililer, malı mülkü olmayan Kırım Tatar köylülerini de, 400 hektar arazi veya 200-300 baş sığır sahibi veya 20 ırgatın işvereni gibi göstererek kulak sınıfına sokarlar. Oysa yapılan kontrollerde köylülerin çalışanlarının sadece aile fertleri olduğu, bu köylülerin değil kendileri, dedelerinin bile bu kadar arazi ve sığıra sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Bu köylüler hakkındaki bilgilerin doğru olmadığı tespit edildiği hâlde herhangi bir düzeltmeye gidilmemiştir (Fişer 2009: 207). Bu yıllarda Kırım Tatarlarının toprakla geçinen biraz varlıklı kesimi, 35.000-40.000 kişi “kulak” ve “kulak yardakçıları” sınıfına geçirilerek, Urallar'a, Arhangelsk'e, Solovki adasına sürgün edilirler. Bunların pek çoğu, ya yolda veya kamplarda telef olur (Alaç 1965: 9-10, Fişer 2009: 204, Kırimal 1994: 14). Sürülenlerin yerlerine 8.000 aileden müteşşekil Yahudiler yerleştirilir (Hablemitoğlu 1999: 7).

Hâdiseye gözleriyle şahit olan Aleksandrov bu dönemdeki köylülerin sürgünüyle ilgili olarak şu bilgileri verir:

Kırım köylülerini köy köy tasfiye ediyorlardı. Binlerce aileyi yollama kamplarının dikenli tellerinin arkasına topluyorlardı. Yumuşak cenup ikliminde büyüyen ve öz dağları ile deniz kıyılarını hiçbir zaman terk etmemiş olan insanlar tayga ve tundralara göç ettiriliyor ve daha ilk merhalelerde can veriyorlardı. Bu, herhangi umumî bir tedbir olmayıp, topyekûn bir imha, bütün bir halkın amansız ve mânâsız imhası idi. (Kırimal 1994: 26, Fişer 2009: 204-205)

Moskova'nın Kırım Tatar halkına uyguladığı bu imha, 29 Aralık'ta Kırım'ın Güney sahillerindeki köylüler arasında Alakat Ayaklanması'na sebep olur. Bu ayaklanma Sovyetler tarafından kanlı bir şekilde bastırılır, köylülerin büyük bir kısmı kurşuna dizilir veya tutuklanarak Sovyet kamplarına sürülür (Kırimal 1994: 26, Alaç 1965: 9-10, Fişer 2009: 204).

Bu olaya şahit olan Mustafa oğlu Ömer'in verdiği bilgiye göre, Bolşevikler 18 Ocak 1930'da isyan bölgesine kara ve deniz kuvvetleri sevk ederler. Sadece Üsküt köyünde bir günde 350 aile reisi, Kırım'ın tamamında ise binlerce kişi tutuklanır. Ömer Mustafa Oğlu'nun verdiği ve Akmesic'te, 24 Mart 1930'da, Bolşevikler tarafından kurşuna dizilen 42 kişinin isim ve yaşlarının gösterildiği liste, Kırimal'ın makalesinde de vardır (Kırimal: 27-28). Bölgedeki ailelerin bütün fertleri tutuklanır ve çoğu hemen kurşuna dizilir (Fişer 2009: 205).

1931-33 Açlık Yıllarında Yaşanan Kıyım

Bu yıllarda Kırım'ın her köyünde tarlalara zorla el konularak kolhoz, mülkiyet-i müşterek kurulmuş, Kırım Tatarlarının büyük bir kısmı bu kolхозlarda çalışmaya başlamıştır. Geçen yıllara göre zahire ekilen arazi önemli miktarda artırılmış, Kırım'dan yüzbinlerce ton zahire çıkarılmıştır. Sovyetler Birliği, dünyadaki zahire piyasalarını sarsacak derecede önemli oranda yurt dışına ihracat yapmıştır. Üstelik bilhassa Kırım nüfusu, yalnız Kırım Türklerinden otuz beş bini kulak sınıfına sokularak Kırım'dan sürüldüğü için oldukça azalmıştır (Kırimer 1931: 369). Bütün bunlara rağmen, Kırım'da 1931-33 yıllarında kitlesel ölümlere sebep olacak büyük bir açlık yaşanmıştır.

Kırım'da ellerinden tarlaları alınan Kırım Tatar köylüsü, kolхозlarda çalışmaya başlamıştır. Ancak köylülerin ineklerinden elde ettikleri sütün ve tavuklarından aldıkları yumurtanın bile belli bir kısmına devlet el koymuş ve söz verilen 1000 gram ekmeği 500'e, daha sonra da 300'e indirmiş; ekmeğin yerine toprak gibi siyah ve yenilemeyecek bir şey vermeye başlanmıştır. Ellerinde zahire kalmayan Kırım Tatar köylülerinden, pazarlarda ekmeğin fiyatı çok yüksek olduğu için, Ukrayna'ya, Militopol'e giderek bir iki çuval un getirmeye çalışanlar ise, GPU tarafından yakalanarak tevkif edilmişlerdir (Kırimer 1931: 370).

Kırım'dan Türkiye'ye gelen Kırım Tatar köylülerinin verdiği bilgiye göre, daha

1930'da Kırım sahillerinde açlıktan vücutları şişenlere tesadüf edilmeğe başlanmıştır (Kırimer 1930:240). 1931'de gelen köylüler ise, dağlık ve sahil kesimindeki köylerde açlıktan vücutları şişenlerin sayılarında büyük bir artış olduğu, Kırım'ın tahıl ambarı olarak bilinen Kerç civarındaki her köyde üç beş ailenin açlıktan vücutlarının şiştiğini ve ölümü beklediklerini bildirmişlerdir. Bu gelenlerden birisi Saraymen köyündeki birkaç ailenin açlık felaketiyle iyice hâlsiz kaldıklarına şahit olmuştur (Kırimer 1931: 370).

Netice itibariyle, 1931-33 yıllarında yaşanan açlık, 1921'de yaşanan açlıktan misli misli fazladır. Kırım'da yiyecek ihtiyacının en çok hissedildiği aylarda bile, Sovyet yönetimi mahsullere, hayvanlara el koymaya, sanayileşme için gerekli olan yabancı döviz karşılığında ihraç etmeye devam eder. Köylüler, yaşayabilmek için en zaruri olan miktardaki yiyecekleri bile kendilerine ayırma hakkına sahip değillerdir. Bu yıllarda pek çok insan açlıktan ölür, Kırım Tatarları kitleler hâlinde imha edilir (Fişer 2009: 206). Sovyet yönetimi bu yıllarda askerlerle mezarlıkları muhasara altına almakta, mezarlardaki mevtaların ağızlarındaki altın dişleri bile sökmektedir (Totmanlı 1933d: 23).

Yaşananlara bizzat şahit olan Aleksandrov, kıtlığı şu şekilde tasvir eder:

Korkunç 1931-1933 açlık yıllarında, cesetler, şehir ve köy sokaklarını kaplarken, en iyi cins buğday Kırım limanlarında, devamlı bir surette, yabancı vapurlara yükleniyor, taze şarap borular vasıtasıyla gemilerin ambarlarına aktarılıyordu... Korkunç açlık henüz sağ kalmış olanları biçiyordu. Kendi mahsulünden mahrum edilen bu ülkeye, gıda maddeleri, şuurlu olarak, sevk edilmiyordu (Kırimal 1994: 28, Alaç 1965: 9-10, Fişer 2009: 206, Hablemitoğlu 1999: 7)

Açlıktan ölenlerin sayısı her gün artarken, “açlık var” demek yasaklanır, “açlıktan ölen var” demek ise, en ağır cezaya çarptırılacak kadar büyük bir suçtur. İki doktor “açlıktan öldü” diye rapor verdikleri için onar sene Sibirya'ya sürülürler (Totmanlı 1933d: 23).

Bu dönemde Kırım'da 30.000'den fazla Kırım Tatarı açlıktan ölmüştür. Kırım'da yaşanan bu siyasete karşı, 1931 yılında, Kırım Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi reisi ve yerli komünist partisi üyesi Mehmet Kubayef, Merkezî İcra Komitesi toplantısında, “Moskova, Kırım Cumhuriyeti'ni yağma ve bütün tabii servetini ihraç ediyor ve buna mukabil açlıktan kırılan ahaliye yiyecek bile vermiyor.” dediği için milliyetçilikle suçlanarak azledilir ve tevkif edilir. Tabii ki, Mehmet Kubay derhal idam edilir (Kırimer 1931: 370, Kırimal 1994: 28, Alaç 1965: 9-10).

1933-1936 Yıllarında Yaşanan Kıyım

Kubayef'in yerine, Kırım ASSR Merkez Komitesi Başkanlığına Veli İbrahimoğlu'nun mahkemesinde reis yardımcılığı görevini üstlenen İlyas Tarhan ve Kırım Halk Komiserleri Konseyi başkanlığına İbrahim Samedin getirilir. Bu iki görevli, 1933'ten 1936'ya kadar, hâlâ sağ kalabilen bütün Kırım aydınlarının yok edilmesi hareketinin başında bulunurlar (Fişer 2009: 208). Bu dönemde Veli İbrahimov döneminde canlandırılan Kırım Tatar kültürü tamamen yok edilecektir.

1934'te, Aleksandroviç Ramazan'ın girişimiyle Tavrida Tarih, Arkeoloji, Etnografya Derneği ve Hansaray Müzesi kapatılır. 34-37 yılları arasında Halk Eğitim Komiseri olan Aleksandroviç, 1934 yılında Pedagoji Enstitüsünde, Kırım Tatar öğretim elemanlarının görevlerine son verir. Bu dönemde Akçokraklı, Ayvazov, Lemanov Pedagoji Enstitüsünden; Yakub Kemal, Bodaninskiy, Şeyzâde Mehmet Vehbi müzedeki görevlerinden kovulurlar. Geri kalan aydınlar ise, periyodik tasfiyeler, zulümler ve baskılarla korkutulurlar (Ursu 1999a: 42). Bu yıllarda aydın kıyımı yeniden başlamıştır. Sürülenlerden İbrahim Xayali Kadıyev ve Yakup Kemal hakkında bilgi bulunabilmiştir:

İbrahim Hayali KADIYEV: 1884'te Yalta'da doğar.1926-1934 yıllarında Büyük Özenbaş köyünde bir okulun müdürlüğünü yapar. 24.03.1934'te tutuklanır, çalışma kampında 5 yıl hapis cezasına çarptırılır. Kampta ölür. 1989 yılında suçlarından aklanır (Ursu 1999b: 111).

Yakup Memetoviç YAKUB-KEMAL: 1885'te Ulu-Sala köyünde doğar. İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesini bitirdikten sonra Beyrut Amerikan Kolejinde okumuş, Kuran, Arap dili ve İslam hukuku konusunda uzman olmuştur. 12 yıl yurt dışında yaşayan Yakup Kemal, 1913-1914'te Moskova'daki Lazarevski Doğu Dilleri Enstitüsünün özel sınıflarında okur. Birinci Dünya Savaşı başlarken tutuklanır ve Tambov'a sürgüne gönderilir. Kurultay hükümetinin milletvekillerinden olan Yakup Kemal, 1917-1920 yıllarında kazaskerdir. Çelebi-Cihan'ın öldürülmesinden sonra müftülük yapar. 1917'de yeniden düzenlenen Zincirli medresenin rektörlüğüne atanır. 1926-1929'da Yakup Kemal Yalta'daki Doğu Müzesi müdürlüğü görevini üstlenir. Onun çabaları sayesinde Kırım Tatarlarının kültür tarihi hakkında zengin bir materyalin yanı sıra Türk ve Arap dillerinde eski el yazmaları, halılar, silahlar, mutfak eşyaları toplanır. 1926 yılında Bakü'deki 1. Türkoloji Kongresi'nin üyesidir. 1930'da 14. yüzyıldan kalma Nehcü'l-Feradis'in el yazması bir nüshasını yayımlar. Akademisyen A. N. Samoyloviç'in önsözünü yazdığı, *Kırım Hanlığındaki Atölyelerin Belgesel Tarihi* isimli kitap seti maalesef yok edilmiştir. Yakup Kemal, 10 Temmuz 1934 tarihinde tutuklanır, aynı yılın Aralık ayında, kamplarda 5 yıl hapis cezasına çarptırılır. Kampta ikinci kez yargılanarak, İdil-Ural davasında ölüm

mahkûm edilir. Yakup Kemal'in Türk vatandaşı olduğu ve Türk vatandaşlığına dönmek istediğiyle ilgili dilekçesi sebebiyle ceza infaz edilemez. Tahminen 9 Aralık 1939'da çalışma kampında ölür (Ursu 1999b: 225-226, Kırımlı 1996: 197).

1933 yılında, Tatarlara karşı yürütülen baskı rejimi, 1921'den beri ilk defa Müslüman din adamlarını da içine alır. Hemen hemen bütün camiler ve ulemanın idaresindeki medreseler kapatılır. Müslüman din adamlarının işlerine son verilir, büyük bir çoğunluğu Orta Asya'ya ya da yurt dışına gitmeye zorlanır, sürülür veya katledilirler (Alaç1965: 10, Kırımlı 1962: 28, Fişer 2009: 209).

1935 yılında, 1924-1935 yılları arasında parti üyesi olan Tevfik Boyacıyev; 1923-1935 yılları arasında parti üyesi olan Mustafa Bekirov, 1927-1935 yılları arasında parti üyesi olan İsmail Uşakov gibi komünistler, Komünist Partisi üyeliğinden atılırlar.

Kırım Müslüman kadınının 1917 Aralık ayında elde ettiği hürriyet, Kırım Tatarlarının aile ve sosyal hayatlarında tabii olarak pek çok değişiklikler meydana getirmiştir. Fakat daha sonra şehirlerde olduğu gibi köylerde de, Kırım Tatarlarının örf adetlerinin değişmesi, geleneksel aile yapısının "Sovyet" hayat tarzı ile değiştirilmesi gibi sebeplerle bu dönemde ahlaki yapıda ciddi çöküşler yaşanır (Kırımlı 1972: 39-42). Sosyalizm dönemindeki Kırım Tatar aile yapısı ve ahlaki çöküntü Kırım Tatar şair ve yazarlarının edebî eserlerinde de kendini gösterir.

1937-1939 Kırım'ın Muhtariyet Haklarının Daraltılması ve Kanlı Tasfiye Devresi

1936 sonlarına gelindiğinde halkın üzerinde etkili olabilecek Kırım Tatar aydın ve siyasetçilerinin çoğu öldürülmüş, Kırım Tatar köylüsü ya Sibiryaya içlerine sürülmüş veya öldürülmüş, halkı etkileyebilecek din adamları ya göçe zorlanmış veya sürgüne gönderilmiştir.

1936'da yeni Sovyet Anayasası hazırlanmış ve Sovyetler Birliği bu anayasa temelleri üzerine yeniden kurulmuştur. Muhtar Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin anayasası da 1937'de kabul edilmiştir. Bu anayasa ile, Muhtar Kırım Cumhuriyeti'nin muhtariyet hakları fiilen çok daraltılmış; hukuken, bir bakıma yok denecek bir hâle getirilmiştir (Alaç: 9-10, Fişer: 209). Bu dönemde devam eden kanlı tasfiye ile yok etme siyaseti, Kırım Tatarlarının bütün sosyal tabakalarına uygulanmıştır.

Kırım'da 1936'nın sonundan itibaren iki yıl boyunca, bütün önde gelen Kırım Tatar aydınları acımasız Stalin teröründen nasibini alacaktır (Ursu 1999a: 10).

Sistem artık kanlı faaliyetlerine gazeteleri de ortak eder. Kırım Tatar gazetelerinde önceden ismi belirlenen Kırım Tatar aydınlarını suçlayan yazılar

çıkmaya başlar: 22.8.1936 tarihli *Yeni Dünya*'da “Bolşevik Uyanıklığını Yükselttik”; 16.9.1936 tarihli *Yeni Dünya*'da “Aksi İnkılapçı Ttrotskizme Karşı Küreşimiz” (Kırımlı 1937: 1-12, 15-21).

05 Ekim 1936 tarihli *Yeni Dünya*'daki Osman Bekirov'un “Milletçilik Tamırlarını Amansız Sürette Söküp Atmak Kerek” başlıklı makalesinde, O. Akçokraklı, A. S. Ayvazov, İ. Lemanov ve Çobanzâde gibi milliyetçilerin Kırım Pedagoji Enstitüsünden atıldıkları, Abdulla Latifzâde gibi milliyetçilerin ise hâlâ öğrencileri zehirlenmeye devam ettiği anlatılır (Kerim 1997: 278-279).

27 Şubat 1937 tarihli *Yeni Dünya* gazetesindeki A. Dermenci'nin “İrgat Kadınının Yañlışları ve Yazıcılar Soyuzundaki Eksiklikleri Aqqında” isimli makalesinde İrgat Kadın, milliyetçi olmakla suçlanır (Kerim 1997: 287).

Gazetelerde daha yüzlerce Kırım Tatar aydını “burjuva milliyetçiliği”, “aksi-inkılâpçılık” veya “Troçkizm” gibi önceden belirlenen suçlamalarla suçlanmış, bunlar daha sonra partiden atılmış, takip edilmiş, sürülmüş veya öldürülmüşlerdir (Kırımlı 1937: 2-12, Kırımlı 1994: 28).

1937-38, Kırım'da tam olarak kitle katliamının yaşandığı yıllardır. Kırım Tatarlarının Sovyet rejimi şartlarında yetişip Kırım'ın “Sovyetleştirilmesinde” önemli rol oynayan sosyalist aydınlarıyla din adamlarının orta ve yaşlı nesli, eskiden malı olanlar ve orta hâlli köylüler, hâlihazırdaki Kırım hükûmetinin bütün üyeleri, yani Kırım Tatarlarının bütün sosyal tabakaları, bu katliamın kurbanları olurlar (Fişer 2009: 210). Kırım'da pek çok aydının katledilmesinde, Veli İbrahim'in öldürülmesinde önemli rol oynayan Kırım Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesinin başkanı, İlyas Tarhan ve Kırım Sovyet Komiserliği başkanı İbrahim Samedin de tevkif edilip kurşuna dizilirler (Fişer 2009: 210, Alaç 1965: 2).

1937'nin en göze çarpan ölüm kararı, Sovyetler Birliği içinde ilmî ile tanınmış olan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Çobanzâde'dir.

Bekir Vagapoviç ÇOBANZÂDE: 15 Mayıs 1893'te Karasubazar'da doğar. Fakir bir çobanın çocuğu olan Çobanzâde, Akmesic'teki rüştiyeyi bitirdikten sonra, 1909'da Cemiyet-i Hayriye tarafından okumak için İstanbul'a gönderilir. İstanbul'da Galatasaray Sultanisini 1914'te bitirir. İstanbul'da bulunduğu yıllarda Arapça ve Fransızca öğrenir. 1913'te *Yaş Tatar Yazıları* isimli şiir kitabında “Anan Kayda” şiiri yayımlanır. 1914'te Kırım'a döner, kısa bir zaman sonra da Rusçasını geliştirmek için Odesa'ya gider. I. Dünya Savaşı başlayınca askere çağrılan Çobanzâde, Avusturya-Macaristan cephesinde görevlendirildiyse de, savaşa katılmaz. 1916 yılında Macaristan'da Budapeşte Pazmoniy Peter Tudomány Egyetem Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesine girer. Burada Türk

filolojisi, Arap edebiyatı tarihi ve Macar edebiyatı kürsülerinde çeşitli dersler alır. Üniversiteyi 1918'de bitirir. 18 Mayıs 1919'da "Codex Cumanicus Yazma Edebiyat Abideleri ve Türk Dillerinde Telaffuzun Temel Problemleri" konulu tezini savunarak "Türk filolojisi ve felsefe doktoru" unvanını alır. Çobanzâde Türk soylu olup Türkoloji doktorası yapan ilk isimdir. Bir müddet Budapeşte'de Doğu Akademisinde Türkçe dersleri verir.

Çobanzâde, Budapeşte'de 1917'de "Suv Anası", "Yaz Akşamı Üy Aldında", "Tuvdum Bir Üyde" şiirlerini, 1919'da "Dunay Taşa" şiirini yazar.

Çobanzâde, 8 Temmuz 1920'de Macaristan'dan ayrılır ve İstanbul üzerinden Kırım'a döner, 1920-1924 yılları arasında Kırım'da bulunur. Bu yıllarda Millî Fırka'ya katılır. Tavrida Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesinde ders vermeye başlar. Üniversitede profesör seçilir. Bu dönemde *Yanı Çolpan*, *İleri* ve *Okuv İşleri* dergilerine makaleler yazar.

Çobanzâde, 1924 yazında Yeni Türk Alfabeti (NTA) bölümünde çalışmak üzere Bakü'ye davet edilir. 1925-1927 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi dekanlığı ve Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Kürsüsü müdürlüğü görevlerini yürütür. Bu yıllarda Leningrad, Taşkent, Moskova ve Kazan'a davet edilerek özel dersler verir.

1926'da Bakü'de toplanan I. Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde "Türk Lehçeleri Arasındaki Karşılıklı İlişkiler" ve "Türk Tatar Dillerinde İlmî Terminoloji Meydana getirme" konularında önemli bildirimler sunar. Sovyetler Birliği Yeni Alfabeler Merkez Komitesi, Azerbaycan Terminoloji Kongresi gibi komisyonlarda çalışır.

1927'de Simferopol'deki bir dil konferansına katılır ve burada iki bildiri sunar. Aynı yıl, Uluslararası NTA kurulumu, Çobanzâde bilimsel konseyinin başkanı olur. Çobanzâde Bakü'de iken de ana vataniyle bağlarını koparmaz. Yerel basında düzenli olarak yer alır, kitapları Simferopol'de yayınlanır; *Kırım tatar İlmî Sarfı* (1925), *Dinî İslahat ve Medeni İnkılâp* (1927), *Son Devir Kırım Tatar Edebiyatı* (1928). 1928'de *Boran* (Fırtına) adlı çalışmaları ve eserleri basılır.

1929'da Özbekistan ve Kırım'da yapılan "Dil ve İlmâ" konferanslarına katılan Çobanzâde, aynı yıl Azerbaycan Devlet İlmî Araştırma Enstitüsünün üyesi olmuştur. 1930'da Fergana Pedagoji Enstitüsü, Özbek Dili ve Edebiyatı Kürsüsü başkanlığına atanmış, 1932'de Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Maverayı Kafkasya Şubesi üyeliğine seçilmiş ve "Zakavkaze" payesi verilmiştir.

1928'de Kırım ve diğer özerk cumhuriyetlerin kültürel şahsiyetlerine yönelik baskılar, Bakü'ye de ulaşmıştır. Çobanzâde, 1920'de kısa bir süre Millî Fırka'nın liderliğini yürüttüğü için çok sert bir şekilde baskı altına alınır.

20-30'ların başında, adı artık kural hâline gelmiş olan olumsuz sıfat ve siyasi etiketle, Kırım ve Azerbaycan basınında sık sık yer alır. Bu baskılardan bunalan Çobanzâde, 13 Eylül 1929'da *Bakü Raboçiy* gazetesinde Millî Fırka'yı ve sözde milliyetçi görüşlerini reddeden bir tövbe mektubu yayınlar, ardından 28 Aralık 1929'da aynı mektubu Kırım'ın *Yeni Dünya* gazetesinde yayınlar. *Krasnyy Kırım*, *Yeni Dünya*, *Yaş Kuvet* gazeteleri ve *İleri* dergisinde Çobanzâde'yi kınayan makaleler basılır. Bilim adamı, dil bilimde burjuva metodolojisine bağlılık olan "burjuva milliyetçiliği" ile suçlanır. Onunla birlikte, seçkin dil bilimci E.D. Polivanov da baskı altında tutulur. Aralık 1930'da, her ikisi de NTA Merkez Komitesinin Bilimsel Konseyinden ihraç edilir.

Kasım 1929'da Simferopol'de, Kırım'daki ulusal politika konusunda yapılan günlük parti toplantısında, bazı Kırım Tatar aydınlarıyla birlikte, Çobanzâde de çok fazla tenkit edilir. Cemil Seydamet ve Abdullah Dermenci gibi partinin emrinde olan yazarlar, Çobanzâde'nin şiirsel yaratıcılığının ideolojik yönünü, özellikle de yeni çıkan *Boran* isimli şiir kitabını eleştirirler. Biri, "Çobanzâde'nin şiirleri, bütün Türk Tatarlarının Turan bayrağı altında birleşmesinden bahsetmektedir" derken; öbürü, "Bu kitapta Millî Fırka ve milliyetçilerin programı yansıtılmaktadır" diye iddia eder.

Çobanzâde gibi romantik bir şair, bu baskıdan o kadar çok bunalmış ve korkmuştur ki, yaşadığı bu korku, işkencelerin en şiddetlisinden beterdir.

Çobanzâde, 33 sayfalık "Kırım Tatar Edebiyatında Milliyetçilik ve Kurultaycılık" isimli broşürde, bazı Kırım Tatar şair ve yazarları hakkında kaba ve politik suçlamalarla dolu bilgiler verir. 28 Aralık 1929'da yayınlanan *Yeni Dünya* gazetesine yazdığı uzun mektupta, "Ben bir çobanın oğluyum ve 15 yaşına kadar kendim de bir çobandım" diyerek proleter kökenini bir kez daha vurgularken, "Tatar burjuvazisinin ve milliyetçi aydınlarının etkisi altındaydım" diyerek, Millî Fırka günahlarından tövbe eder ve Bolşevik rejimine bağlılık sözü verir.

Ancak bütün bu açıklamalar, yerel basında Çobanzâde'ye karşı başlatılan dizginsiz iftira kampanyasını durdurmaz. 1930 yılı boyunca, *Krasnyy Kırım*, *Yeni Dünya*, *Yaş Kuvet* gazeteleri ve *İleri* dergisinde onu kınayan yazılar yayınlanır.

Basında yer alan bütün iftiralara rağmen Çobanzâde, bilimsel ve kamusal çevrelerde yüksek prestijini korur. Hem Bakü Üniversitesinde hem de Özbekistan'daki üniversitelerde hocalık yapmaya devam eder. 1930-1934'te yarı zamanlı olarak Fergana Pedagoji Enstitüsünde Özbek Dili bölümüne başkanlık eder. 1935'te Taşkent Üniversitesi'nde, Buhara Pedagoji Enstitüsünde ders verir. SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesinin seçilmiş aktif üyesidir. 16 Mart 1935'te Paris Linguistic Society üyeliğine seçilir.

26 Ocak 1937’de Devlet Güvenlik İdaresi dördüncü şubesinin dördüncü bölüm başkanı olan Şer, Çobanzâde’nin pantürkist, Millî Fırka’nın eski sekreteri, Kırım Tatar Kurultayı üyesi ve musavatçı olduğu gibi devrim karşıtı kişilerle irtibatla bulunduğu; R. Ahundov ile Sovyet aleyhinde sohbetler ettiği; edebî ve ilmî eserlerinde devrim karşıtı, milliyetçi fikirler yaydığı gibi gerekçelerle tutuklanması ve Ceza Kanunu’nun 72/73. maddelerine göre yargılanması gerektiğini bildirir.

Çobanzâde, 28 Ocak 1937’de Gornyak (madenciler) sanatoryumunda tedavi görürken Kislovodsk’ta tutuklanır ve Bakü’ye götürülür. 31 Ocak 1937’de hakkında 554 numaralı “cinayet” dosyası açılır. Daha sonra Kırım’daki dosya ile Azerbaycan’da açılan dosya birleştirilir. Çalışma ofisindeki ve evindeki bütün evrakları ile birlikte özel eşyalarına da el konur.

Çobanzâde’nin 3 ciltlik soruşturma dosyası, 1021 sayfadan oluşmuştur. Bilim adamı 7 Şubat-25 Ağustos tarihleri arasında, bazıları iki gün boyunca sürecek şekilde 57 defa sorgulanmıştır. On birinci sorgulama aralıksız üç gün sürmüştür.

Bu sorgulamalar sırasında Çobanzâde’ye maddi manevi işkence yapılmış, kayışla, tekmeyle dövülmüş, aşağılanmış, havasız bırakılmıştır. Psikolojik ve bedensel baskı altında kalan Çobanzâde, başlangıçta sadece Millî Fırka döneminin “karşı-devrimci faaliyetini” kabul ettiyse de kısa süre sonra, içlerinde pek çok Kırım Tatar aydınının da bulunduğu 354 isim verir. Bu isimlerin büyük bir çoğunluğu hemen tutuklanmış ve çoğu öldürülmüştür.

12 Ekim 1937’deki son duruşmasında, tutuklandığı güne kadar devrim karşıtı örgütün üyesi olmak ve millî cumhuriyetlerin Sovyetlerden ayrılması için silahlı isyan hazırlığı içinde bulunmak; birleşik bir Türk-Tatar devleti kurmayı planlamak; Kırım, Azerbaycan ve Özbekistan’da silahlı isyan çıkarmak için faaliyetler yapmak; Türkiye ve Polonya ajanı olmak suçlamalarını kabul etmek zorunda kalır.

Bu suçlardan dolayı SSC CM 21/46, 68, 70 ve 73. maddelerine göre yargılanması istenir. 1021 sayfalık iddianamenin son duruşması 20 dakikada tamamlanır ve Çobanzâde’nin kurşunlanarak öldürülmesine karar verilir.

Bu karardan sonra, üç gün içinde kalabalık bir grup akademisyen, yazar ve gazeteci mahkûm edilmiş ve hepsi 13 Ekim 1937’de idam edilmiştir.

Birçok Türk lehçesinin dilbilimi ve edebî eleştirisine büyük katkılarda bulunan Çobanzâde’nin 123 bilimsel eseri ve şiirleri vardır. Çobanzâde, Kırım Tatar edebiyatının klasik şairleri arasında yer alır.

Çobanzâde'yi ölümünden sonra da baskı altında tutmaya devam eden Sovyet yönetimi, Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin (BSE) 1934'te yayınlanan baskısının 61. cildinde, "bir dizi hataları olan önemli bir aydın" derken; 1937 baskısının "Kırım Edebiyatı" bölümünde, Çobanzâde'nin şiirlerinin "Tatar halkına uzak ve yabancı" olduğu ve eserlerinin Çelebicihan'ınkiler gibi, herhangi bir değeri temsil etmediği iddia edilmiştir (Urus 1999a: 74-89, Urus 1999b: 201-206, Buran 2019: 1237-1244).

17 Nisan 1938 gecesı, Kırım Tatar tarihinde aydınlarının tamamen yok edildiği, 1944 sürgününün temellerinin atıldığı bir gece olacaktır. O gece, Moskova'dan gelen idam mangası, NKVD'nin Simferopol hapishanesinin avlusunda dizilmiş olan, içlerinde pek çok yazar, bilim adamı, gazeteci, sanatçı, iktidar partisinin her zulmünde önemli rol oynayan üyelerinin de bulunduğu genç yaşlı Tatar aydınlarının üstüne, tek bir komutla, kurşun yağdırır. Bu insanların en yaşlısı 70, en genci 30 yaşındadır.

O gece, Kırım tarihinin bu kara gününde, bütün bir ulusun entelektüel seçkinleri yok edilir. Bütün sanıklar, artık dönemin gelenekselleşmiş "karşı devrimci, burjuva-milliyetçi olmak, Millî Fırka faaliyetlerine katılmak" ile suçlanırlar. O gece, halkın sevgisini ve saygısını kazanmış, bütün yetenekli, otoriter insanlar yok edilir. 17 Nisan 1938'de öldürülenler arasında, 1905-1907 ve 1917-1918'deki devrimci harekete destek veren A. S. Ayvazov, S. D. Hattatov, U. Bodaninskiy, O. Akçokraklı gibi Birinci Kurultay Hükümetinin üyeleri; Mamut Nedim, Ali Asanov, Yakub ve Fevzi Musanif kardeşler, Yakub Azizov, Ramazan Aleksandroviç, Bilâl Çağar gibi Kırım'da komünist oluşumun teşekkülünü sağlayan isimler de vardır. Üstelik bunlardan İlyas Tarhan, Bilal Çağar, Yakup ve Fevzi Musanif kardeşler, Veli İbrahimov'un katledilmesinde çok önemli rol oynamış; Ramazan Aleksandroviç, Kırım Tatar aydınlarının Pedagoji Enstitüsünden atılmalarını sağlamıştır. Öldürülenlerin en genci, Kırım Bölgesel Parti Komitesi'nin ikinci sekreteri, Kırmızı Profesörler Enstitüsünden yeni mezun olan Server Trupçu'dur.

17 Nisan 1938 gecesı idam edilenler içinde partinin her talimatına uyan; partiyi memnun etmek, elde ettiği makamı kaybetmemek için vatandaşlarına uygulanan her türlü zulme göz yuman, hatta bu zulmün uygulanmasında etkili olan komünistler de vardır. Komünizm kendi evlâtlarını yemeye başlamıştır.

İlyas Umeroviç TARHAN: 1900 veya diğer verilere göre 1897 yılında Aluşta ilçesinin Körbekül köyünde doğar. Fakir bir işçi ailesinin çocuğu olan İlyas Tarhan, küçük yaşlardan itibaren zenginlerin yanında çalışır. 1913-1917 tarihleri arasında Kazan'da Galiyev Medresesinde okur. 1918 yılında Zincirli Medresede öğrenimine devam eder. 1919'dan itibaren Bolşevik Partisi'nin üyesi olan Tarhan, Kırım'daki beyazlara karşı dağlarda savaşıyan partizan hareketinin içinde

yer almıştır. 1921'den 1925'e kadar *Komsomolu* yönetir. 1923-1924'te *Yaş Kuvet* gazetesinin editörlüğünü yapar. 1925'ten sonra Sudak ve Bahçesaray'da Bolşevik partisi için çalışır. Şubat 1931'den itibaren, Kırım ASSR Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi başkanlığı görevinde bulunur. Bu yıllarda *Bolşevik Yolu* ve *Edebiyat ve Kültür*a dergilerine yazılar yazar. 1934'te "Kırım Yazıcılar Birliği" başkanı olur.

Gazetelerde şiirleri yayınlanan İlyas Tarhan, 1932'de "Ücum" ve "Moskva Ayta" oyunlarını yazar. 28 Ocak 1933'te Kırım Devlet Tatar Tiyatrosu'nda "Ücum" adlı oyunu sahneye konur. Ağustos 1934'te Kırım Yazarlar Birliği Başkanı olur.

08 Eylül 1937 tarihinde "Sovyet karşıtı, Pantürkist, casus, sabotajcı terör örgütünün liderlerinden biri olmakla" suçlanıp tutuklanır. Mahkemede sorgulama sırasındaki itiraflarını reddeder ve suçsuz olduğunu iddia eder. 17 Nisan 1938'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Kollegium tarafından kurşunla vurularak ölüme mahkûm edilir ve aynı gün kurşunlanır. Aklanma duruşmasında Tarhan'ın davasına ilişkin soruşturmanın yürütüldüğü Kırım NKVD'sinde, 1937-1938'de haksız tutuklamalara, tutuklananların dövülmesine, soruşturma materyallerinin tahrif edilmesine ve diğer ağır yasa ihlallerine izin verildiği tespit edilir ve 24 Kasım 1956'da suçlarından aklanır (Ursu 1999b: 172-173, Fazıl-Nağayev 2001: 318-319)

Bilal Abla ÇAĞAR: 1900'de Bahçesaray'da fırıncılık yapan bir ailenin çocuğu olarak doğan Çagar, Kasım 1921'e kadar Bahçesaray, Sivastopol ve İstanbul'da fırıncı olarak çalışır. Aralık 1921'den Haziran 1923'e kadar Moskova'da Doğu İşçileri Komünist Üniversitesinde okur. Üniversiteyi bitiremez. Bahçesaray'daki Tatar okulunda 2 yıl, on yıl sonra Bahçesaray'da bir el sanatları-endüstriyel okulunda 2 yıl ve Moskova'daki üniversitede 2 yıl okuyan Çagar'ın eğitim hayatı düzensiz ve başarısızdır. Bununla birlikte Çagar, 30'lu yıllarda Kırım Bolşeviklerinin ana ideoloğu olur. Üniversiteyi bitirmeden Moskova'dan dönen Çagar, 1924-1927 yıllarında Bahçesaray'daki halk eğitimi bölümünden sorumludur, daha sonra Sivastopol ve Simferopol'deki *Komsomol*da görev yapar. Nisan 1928'de Veli İbrahimov'un davasında savcı olarak görev yaptıktan sonra hızlı bir kariyere ulaşır. Ağustos 1928'de, bölgesel parti komitesinin organizasyon bölümünün başkan yardımcısı, Karasubazar'daki bölge komitesi sekreteri, bir yıldan daha kısa bir süre de Kırım ASSR Tarım Halk Komiseri görevlerini yürütür. Haziran 1931'den Nisan 1937'ye kadar bölgesel parti komitesinin ikinci sekreteri, daha sonra üç ay boyunca Kırım ASSR Halk Eğitim Komiseri olur. Çagar, bütün bu yıllarda, gözü kapalı bir şekilde parti direktiflerini uygular, kültürün gelişmesine hiç önem vermez, Kırım Tatar aydınlarına yapılan zulmü destekler. Temmuz 1937'nin sonunda, bölge komitesi Çagar'ı "burjuva milliyetçi bir örgüte ait olan mevcut verilerle bağlantılı olarak" halk komi-

serliği görevinden alır. Eylül'de "halk düşmanı" olduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilir ve tutuklanır. 17 Nisan 1938 tarihinde kurşunlanarak öldürülür (Ursu 1999b: 196-197).

Ramazan Mustafayeviçh ALEKSANDROVİÇ: 1900'de Litvanya'nın Novogrudki köyünde doğar. Sekiz yaşından sonra Simferopol ve Sivastopol'daki fırınlarda çırak olarak çalışır. 1911'de öğretmen okulunda okumaya başlar. Ağustos 1919'dan Mart 1921'e kadar (Kefe) Feodosia ilçesine bağlı Otuz köyündeki okulda öğretmenlik, Nisan 1921'den Şubat 1922'ye kadar İçki bölgesinin halk eğitiminde bölüm başkanı olarak görev yapar. Kasım 1921'den itibaren Sudak ve Feodosia'da parti ve Sovyet çalışmalarında bulunur. Bölgesel Parti Komitesinin ajitasyon ve propaganda başkan yardımcısı olur. Ekim 1929'da halk eğitim komiserliği görevini yapar. Eylül 1930'dan Nisan 1934'e kadar, bölge komitesinin kültür bölümünde propagandadan sorumluyken, aynı zamanda Kırım Pedagoji Enstitüsünde (1930-1933) yüksek lisans yapar. Bu sırada kendisine verilen emirleri körü körüne uygular ve Tavrida Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Derneği ile Bahçesaray'daki saray-müzenin kapatılmasını sağlar. Mayıs 1934 ile Mayıs 1937 yılları arasında ikinci sefer halk eğitim komiseri olduğu sırada, 1934'te Kırım Pedagoji Enstitüsünde bir pogrom gerçekleştirilir ve birçok Kırım Tatar öğretmenin görevden alınmasını sağlar. Mayıs 1937'de "burjuva milliyetçi bir grubun üyesi olarak" görevden alınır. Kasım 1937'de partiden ihraç edilir ve tutuklanır. 17 Nisan 1938 tarihinde kurşunlanarak öldürülür (Ursu 1999b: 31-32).

Fevzi Abdulla MUSANIF: 1904'te Bahçesaray'ın Gülümbey köyünde doğar. Babası müderris olan Fevzi Musanif, Akmescit Öğretmen Okulu'nda iki yıl okuduktan sonra 1921-22'de Bahçesaray'da *Komsomol* çalışmasında bulunur. Okumak üzere gönderildiği Moskova'daki Doğu Emekçi Halkı Komünist Üniversitesinde üç yıl okur. 1925-1930 yılları arasında Tatar okullarının öğretmeni ve müdürüdür. 1930'dan sonra *Komsomol* ve Sovyet çalışmaları yapar. 1934'ten 23 Nisan 1937'ye kadar Kırım ASSR Halk Tarım Komiseri görevini yapar. Kardeşi Yakup Abdulla Musanif'le birlikte Veli İbrahimov'un yargılanmasında önemli rol oynamıştır. 14 Haziran 1937'de karşı devrimci, Pantürkist faaliyetlerde bulunmakla, ayrıca Mamut Nedim ve A. S. Ayvazov'la irtibat hâlinde olmakla suçlanır ve tutuklanır. Suçsuz olduğunu iddia eder. 17 Nisan 1938'de ölüm cezasına çarptırılır ve aynı gün kurşuna dizilir. 25 Kasım 1958 tarihinde delil yetersizliği nedeniyle suçlamalardan aklanır (Ursu 1999b: 140).

Yakup Abdulla MUSANİF: 1900'da Bahçesaray'ın Gülümbey köyünde doğar. Fevzi Musanif'in kardeşidir, yükseköğrenim görmüştür. 1917-1918'de Bahçesaray Ulusal Tatar Öğrenci Birliği üyesi olan Yakup Abdulla, 1923'ten itibaren sosyalist grup içinde faaliyet göstermiştir. Gazete ve dergilerde makaleleri

yayınlanır. Kardeşi Fevzi ile birlikte Bekir Sıtkı Çobanzâde, Asan Sabri Ayvaz, Veli İbrahimov gibi Kırım Tatar aydınlarına yapılan zulümde aktif rol almasına rağmen, 1934'te partiden ihraç edilir, 21 Ekim 1936'da tutuklanır, 17 Nisan 1938'de kurşuna dizilir (Ursu 1999b: 141).

Server Kurtseitoviç TRUPÇU: 1908'de Yalta'nın Dereköy köyünde doğar. Çok çocuklu fakir bir köylü ailesinin çocuğudur. 1921-1922 açlık yıllarında babası ve dört kardeşi ölür. Daha sonra *Komsomol* ve parti organlarında faaliyet yürüten Server Trupçu, gençlerin eğitimine, cehaletle mücadelede çok önem verir. *Yaş Kuvet* gazetesinin editörlüğünü yapar. 1932-1937 yıllarında Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsünde çalışmaya gönderilir. Nisan 1937'de Bölgesel Parti Komitesinin ikinci sekreteri görevini yürütmek üzere Kırım'da görevlendirilir.

Çok bilgili bir adam olan Trupçu, bir ideolog olarak Kırım Tatarlarının kültürünün ve eğitiminin daha iyi hâle getirilmesi için çok çalışır. Onun gayretiyle, eğitim ve metodolojik edebiyat, iki dilli Rus-Tatar sözlükleri, şair Şamil Toktargazi'nin eserleri yayınlanır. Kırım Devlet Tatar Opera ve Bale Tiyatrosu'nu kurulmasında önemli hizmetlerde bulunur.

Trupçu, "burjuva milliyetçiliği" ile suçlanarak 23 Kasım 1937'de tutuklanır, 17 Nisan 1938'de kurşunlanarak öldürülür. 22 Mart 1958'de üzerine atılan suçlamlardan delil yetersizliğinden dolayı aklanır (Ursu 1999b: 180-181).

Mamut Muratoviç NEDİM: Yazılarında Kerçli Meksüse mahlasını kullanan Mamut Nedim, 1893'te, Karasubazar'da doğar. 1909'da Cemiyet-i Hayriye adına, okumak üzere Bursa'daki öğretmen okuluna gönderilir. 1914'te mezun olur. Daha sonra Almanya'ya giderek Berlin'deki Ekonomi Yüksek Okulundan mezun olur. Burada Almanya Komünistler Birliği "Spartak" a üye olur. 1920'nin yazında Bekir Çobanzâde ile birlikte İstanbul üzerinden Kırım'a döner. Kasım 1920'de Komünist Parti saflarına kabul edilir ve Şubat 1928'e kadar, *Yeni Dünya* gazetesinin editörlüğüne atanır. Ayrıca *Yeni Çolpan* ve *İleri* dergilerinin de editörlüğünü yapar. Mart 1928 ile Ekim 1929 tarihleri arasında Kırım ASSR Halk Eğitim Komiseri olur. Mahmut Nedim, Kırım'daki kültürel yapının en yetkili liderlerinden biridir, her zaman yerleştirme politikasını, eğitimin gelişimini ve millî dili savunur. "Kerçli Meksüse" takma adıyla, *Yeni Dünya*'nın sayfalarında seri şekilde tiyatro tarihi yazar. Sanatçıları ve yönetmenleri destekler. Mahmut Nedim'in sayesinde *Yeni Dünya* gazetesinde Celal Meinov, Osman Akçokraklı, Abibulla Odabaş, A. Latif-zâde ve Umer İpçi'nin tiyatroyla ilgili makaleleri yayımlanmıştır.

Merkez Yürütme Komitesi Kırım Komisyonu tarafından 1929'da yazılan raporda Mahmut Nedim'in çok kültürlü bir insan olduğu, ancak Amdi Giraybay ve

Umer İpçi gibi milliyetçilere yardım ettiği için görevden alınması gerektiği belirtilir. Ekim 1929'da kınama cezası alır. Şubat 1930'dan itibaren Moskova'daki Ulusal İnşaat Araştırma Enstitüsünde araştırmacı olarak çalışır. 26 Mayıs 1937'de Simferopol'de tutuklanır. 17 Nisan 1938 tarihinde kurşunlanarak öldürülür. 14 Haziran 1958'de rehabilite edilir (Ursu 1999b: 141-143, Fazıl-Nagayev 2001: 320-321, Kırimlı 1996: 199).

O meşum gecede öldürülenler arasında aktif olarak Komünist Partisi'nde çalışmış olsa bile, Komünist Partisi'nin eğitiminden geçmiş ve parti döneminde üniversitede okumuş Kırim Tatar aydınlar da vardır.

Yakub Azizoviç AZİZOV: 1898'de, Taşlı-Dair köyünde doğar. Umer Azizov'un erkek kardeşidir. 1926'da Moskova'daki Doğu İşçileri Ortak Üniversitesinden mezun olduktan sonra, Tatar Öğretmen Okulunda yöneticilik; 1928 yılında Kırim Pedagoji Enstitüsü Kırim Tatar Dili ve Edebiyatı Fakültesinde öğretmenlik yapar. Kırim Tatarcasının Latin alfabesine geçirilmesi sırasında yapılan etkinliklere katılır. 1929'daki II. Dil Konferansı'nda Kırim Tatarcasındaki Arapça, Farsça alıntılar ve tiyatro incelemeleri hakkında bir rapor sunar. 1 Ekim 1932'den itibaren Kırim Pedagoji Enstitüsü Diamatoloji Anabilim Dalında doçent olur.

1934'te Kazan'a gider, Merkez Yürütme Komitesinde Yanalifa (Yeni Alfabe) bölümünün sekreteri, Dil ve Edebiyat Araştırma Enstitüsü müdür yardımcısı olur. Sovyet karşıtı Pantürkist milliyetçi bir örgütün aktif bir katılımcısı olmakla ve 1925'ten itibaren Sovyet yetkililerine karşı faaliyet göstermekle suçlanarak 28 Haziran 1937'de tutuklanır. Yargıtay Askerî Kollegiumunun 17 Nisan 1938 tarihli oturumunda ölümüne mahkûm edilir ve aynı gün kurşuna dizilerek öldürülür. Delil yetersizliğinden 13 Ekim 1959 tarihinde suçlamalardan aklanır (Ursu 1999b: 20-21)

Yagya İbragimoviç BAYRAŞEVSKİ: 1895'te Polonya/Novogradki'de doğar. Kökeni itibarıyla bir soylu olan Bayraşevski, 1915-1917'de çarlık ordusunun bir subayıdır. 1928 yılında Kırim Pedagoji Enstitüsü, Kırim Tatar Dili ve Edebiyatı Fakültesinden mezun olur. 15 Mart 1924'ten 1 Eylül 1929'a kadar, Kırim Halk Eğitim Komiserliğinde bilimsel sekreter olarak çalışan Bayraşevski, *Okuv İşleri* dergisinin de sekreteridir. 1929-1937'de Kırim Pedagoji Enstitüsünde asistan olan Bayraşevski, İşçi Fakültesinde yazışma eğitimi müdür yardımcılığı görevinde bulunur. 1937'de karşı devrimci milliyetçi örgütte faaliyette bulunmakla suçlanıp tutuklanır. 17 Nisan 1938'de ölümüne mahkûm edilir ve kurşunlanarak öldürülür (Ursu 1999b: 46-47).

17 Nisan 1938'de ölümüne mahkûm edilip yok edilenlerin büyük bir çoğunluğunu, 1917 Kurultay hükûmetinin üyeleri, Kırim Tatar kültürünün gelişmesinde

hizmetleri bulunan öğretmenler, gazeteciler ve müze çalışanları oluşturmaktadır. Bunların çoğu, Kırım Tatarcasının Latin alfabesine geçirilmesinde aktif rol oynamışlardır:

Asan Sabri AYVAZOV: 6 Mayıs 1878'de Alupka'da doğar. Fakir bir ailenin çocuğu olan Ayvazov, medreseden mezun olduktan sonra Alupka'da öğretmenlik yapar. 1892-1896'da İstanbul Pedagoji Enstitüsünde okur, eğitimine 1908'de Kahire'de devam eder. Türkiye'de okurken I. Gasprinski'nin *Tercüman* gazetesine, İstanbul ve Bakü'deki gazetelere makaleler yazar. Kırım'a döndükten sonra Alupka'da, 1913'ten itibaren Bahçesaray'da öğretmen olarak çalışır. Bir süre Moskova'daki Lazarevski Doğu Dilleri Enstitüsünde ders verir.

İ. Gasprinski'nin fikirlerinin ve 1905-1907 devrimci olaylarının etkisi altında olan Ayvazov, 1907'de "Neden Bu Ala Kaldık" isimli bir tiyatro eseri yazar.

Ayvazov, 1905'in getirdiği özgürlük ortamı içinde "Yaş Tatarlar" grubu içinde aktif siyaset yürütmüştür. İdeolojik ve siyasi görüşlerine göre Ayvazov, daha sonra kabul edeceği gibi, Sosyalist Devrimcilere (SR'ler) yakındır; ayrıca Sosyal Demokratlara (Menşevikler) sempati duyar. Millî Fırka'nın önde gelen isimlerinden olan Asan Sabri Ayvazov, Kurultay'ın milletvekillerindedir ve 1917 Aralığında Kırım Tatar Parlamentosunun riyaset divanına seçilir.

Ayvazov'un esas mesleği gazeteciliktir ve bu konuda çok başarılıdır. 1906-1908'de Reşit Mediyev'le birlikte Karasubazar'da *Vetan Hadimi* gazetesini çıkarır. 1914'ten sonra *Tercüman* gazetesinin ve 1917-1918'de çıkarılmaya başlayan Kurultay'ın gazetelerinden *Millet*'in de editörlüğünü yapar. Yazıları Kahire'de *İttihad* gazetesinde, Bakü'deki *Fuyuzat* dergisinde, Bulgaristan'da *Tuna* gazetesinde ve Rusya ile Türkiye'deki birçok basın organlarında yayımlanır.

Ayvazov da Gaspıralı gibi, Avrupa bilim ve teknolojisi millî kültürle uyumlu bir şekilde uygulandığı takdirde, milletin gelişmesinin mümkün olacağına inanır ve bu konuda Japonların örnek alınabileceğine işaret eder. Millet'in iktisadi ve kültürel açıdan gelişmesinde İslâm'ın insancıl faktörünün önemi üzerinde durur.

1917'nin Mart ayında Geçici Müslüman Komitesi üyeliğine seçilir ve kısa süre sonra Moskova'daki Tüm Rusya Müslümanlarının Kongresi'nde, Kırım heyetine başkanlık eder. Moskova'dan döndükten sonra Milliyet gazetesinin editörü olur. 8 Ocak 1918'de Bolşevikler Simferopol'ü işgal ettiklerinde, toplanan Kırım Parlamentosunda Bolşeviklere karşı mücadele edilmesi gerektiğini anlatan keskin bir konuşma yapar. 1918 yazında ve sonbaharında General Sülkeviç hükümeti sırasında Ayvazov, Türkiye'de geçici maslahatgüzar olacaktır.

Kırım'da Sovyet gücü kurulduktan sonra, Halk Eğitim Komiserliğinin çeviri

bürosundan sorumlu olur ve 1922'den itibaren Kırım Üniversitesi Şark Fakültesinde kıdemli asistan olarak ders verir. Aynı yıl Mamut Nedim ve U. Bodanskiy ile birlikte açlık çekenlere yardım organize etmek üzere Türkiye'ye gönderilir. Türk ve Batı basınına verdiği bir röportajda Sovyet hükûmetinin politikası hakkında olumlu konuşur.

1920'lerin ikinci yarısında, Kırım Tatarcasında Latin alfabesinin kullanılması ile ilgili aktif olarak çalışır ve Yeni Türk Alfabe Derneğinin bölgesel konseyine başkanlık eder. 1926 yılında Bakü'deki I. Türkoloji Kurultayında Kırım Tatarcasında Arap alfabesinin yetersiz olduğunu vurgulamış ve Latin alfabesine geçişi savunmuştur. Daha sonra, Kırım'da, 1927 ve 1929'da düzenlenen dil konferanslarında, yeni alfabenin yazım kuralları hakkında raporlar sunar. 1927 yılının Mayıs ayında Yeni Dünya gazetesinde alfabe reformu, alfabenin oluşturulması ve Kırım Tatarlarının edebî diliyle ilgili iki bilimsel makale yazar. Kırım Pedagoji Enstitüsünün "*İzvestiya*"sında, Kırım Tatar halkının kurtuluşunda Ekim Devrimi'nin önemini vurguladığı "Doğu'da Kültür Devrimi" adlı bir makaleyi Latin harfleriyle yayınlar. Aynı zamanda yeni alfabeyle yayınlanan *Közyaydın* dergisinin editörlüğünü de yapar.

Kırım, Rusya, Türkiye, Mısır, Bulgaristan, Romanya'daki çok sayıda gazete ve dergilerde yüzlerce makalesi, dünyanın en büyük basın kuruluşları *The Times* ve *Figaro*'da röportajları basılır. Çoğu bilimsel olan makaleleri, etnografya, dilbilim, geleneksel sanat, Kırım Tatarlarının pedagojisi gibi konularda yazılmıştır.

1928'de Veli İbrahimov'un idamından sonra Kırım Tatar aydınları üzerinde uygulanan baskı sırasında, Ramazan Aleksandroviç, Ayvazov'un makalelerinden alıntılar yaparak, kelimelerle oynayarak, yazarın sosyalizme karşı olduğunu ispat etmeye çalışır.

Artık Asan Sabri Ayvazov için zor zamanlar gelmiştir, 1932 yılında Kırım Pedagoji Enstitüsündeki görevinden uzaklaştırılmış, gazete ve dergilerde yazı yazması engellenmiştir. Tabii olarak bu dönemde ciddi boyutta maddi krize de girmiştir. Baskıyı tüm gücüyle ensesinde hisseden Asan Sabri Ayvazov, dönemin özellikleri de dikkate alındığında, öldürüleceğinden emindir. Asan Sabri'nin öldürülme korkusuyla yaşamak zorunda kaldığı o dönemdeki psikolojisini, 1934 yılında, o sırada Türkiye'de bulunan Cafer Seydahmet Kırimer'e yazdığı iki mektupta görmek mümkündür. Bu mektuplar Romanya'da basılan *Emel* dergisinde ve Ayşe Önder Aktaş tarafından Kırım dergisine yazılan bir makalede yayımlanmıştır (Aktaş 1994: 31-32, Şafakçı 2015: 64-66).

Bu mektupların sonucunda Türkiye'de herhangi bir çalışma yapıp yapılmadığı bilinmiyor. Bir şeyler yapıldıysa bile, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatanda-

şı olan Yakup Kemal'in bir Sovyet hapisanesindeki ölüm hücrelerinde ölümüne mahkûm edildiği göz önüne alınırsa dönemin şartlarında bir şey elde etmenin pek mümkün olmadığı görülecektir.

5 Nisan 1937'de artık gelenekleşmiş şekilde, karşı devrimcilikle ve Millî Fırka propagandası yapmakla suçlanarak tutuklanır. Beş kere sorgulanan Ayvazov, arşivlerdeki bilgiye göre, hakkındaki suçlamaları kabul etmiş ve arkadaşları hakkında çok bilgi vermiştir. Tabii bu sorgulamanın hangi metotlarla yapıldığı meçhuldür.

Mahkemede Ayvazov, 1897'de miliyetçi, Pantürkist faaliyetlerine başladığı; 1898'de Türkiye'den Kırım'a döndükten sonra, Türk ajanı olan Hasan Nuri tarafından kurulan "Necat"ın başkanlığını yaptığı; 1914'te, *Tercüman* gazetesinin redaktörlüğünü yaparken halkı Pantürkist fikirlere teşvik ettiği; 1918'de, Kurultay hükümetinin başkanlığını yaptığı ve Alman imparatoruna Almanca bir yazı yazarak Kırım'ın himaye altına alınmasını istediği; 1919'da Türkiye'den döndükten sonra, Kırım'da istihbarat, casusluk için işe alındığı; Türk istihbaratının talimatıyla milliyetçiliği Tatar halkı arasında yaymak için aktif olarak çalıştığı; 1920 yılında Kırım'da kurduğu kooperatif şirketi vasıtasıyla hem Türk istihbaratı ile iletişim kurduğu hem de Millî Fırka'ya maddî kaynak sağladığı; daha sonraki yıllarda Türk istihbaratının talimatıyla Kırım'da devrim karşıtı bir dizi isyan düzenlediği; öğretmenlik yaparken kürsüyü Pantürkist fikirlere teşvik için kullandığı gibi suçlarla yargılanır ve neticede Sovyet Sosyalist Birliği'nden ve onun gücünden Kırım'ı ayırmak için harekete geçen anti-Sovyet milliyetçi organizasyon lideri olmakla mahkûm edilir (Şafakçı 2015: 67).

Sorgulamanın ardından ölüm cezasına çarptırılan Asan Sabri Ayvazov, 17 Nisan 1938'de kurşuna dizilir (Ursu 1999a: 56-62, Ursu 1999b: 21-23, Şafakçı 2015: 22-68).

Osman Nuri-Asanoviç AKÇOKRAKLI: 1879'da Bahçesaray'da doğar. Önce Bahçesaray'da bir medresede, daha sonra İstanbul'da Davud Paşa Lisesinde, daha sonra da Kahire'de okur. Doğu kaligrafisi öğretmeni olarak St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine davet edilir ve burada hat sanatını öğretir. St. Petersburg'ta iken, Rusçadan Kırım Tatarcasına tercüme yapar. 1901-1905'te, askere gider, 1908-1910'da Orenburg'daki Şura dergisini düzenler. 1906 ve 1908-1910 tarihlerinde *Tercüman* gazetesinde çalışırken Gasprinski ile yakınlaşır ve fikirlerinin tesirinde kalır. 3.09.1937 tarihli sorgu sırasında Gasprinski ile ilişkisini şöyle açıklamıştır: "İsmail Gasprinski'nin çok yakın bir dostu olarak, ölümünden sonra, tüm eserlerini korumak ve evini müze hâline getirmek için çok çalıştım."

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce bir süre Odesa'da yaşayan Akçokraklı, Odesa imamı Zora'nın kızıyla evlenir ve kısa süre sonra Bahçesaray'a taşınır. *Tercüman*'daki çalışmalarını Zincirli Medresedeki öğretmenlikle birleştirir.

Osman Akçokraklı, 1917-1918'de Kurultay hükûmetinin milletvekili olur. Demokratik bir örgüt olan Millî Fırka saflarında vatani ve milleti için mücadele verir. Akçokraklı'nın siyasi hayatı çok uzun sürmez, iç savaştan sonra, daha çok Kırım Tatarlarının kültür hayatı ile ilgili ilmî çalışmalara ve araştırmalara yönelir. 1917 yazında *Golos Tatar* gazetesine, Kırım Tatarlarının Rus ordusu saflarındaki askerlik hizmeti hakkında büyük bir tarihî makale yazar. 1921'de *Tercüman* gazetesinin basıldığı binayı İsmail Gasprinski Ev Müzesine çevirir. 1922'de, kısa süre sonra bir pedagoji enstitüsüne dönüştürülen Kırım Üniversitesinde, Türk dili, doğu hatları, Kırım-Tatar folklor ve etnografyası konusunda dersler verir.

1920'li yıllarda Kırım'da şark araştırmalarında yeni bir akım başlatır. Kırım Tatarlarının tarih, dil ve etnografya bakımından geçmişini ve bugünkü durumunu inceler. 1923'te Tavrida Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Derneği'ne kabul edilir. 1924'ün sonlarında, 1925'in başlarında *Yeni Dünya* gazetesinde Kırım'ın şehirleri ve köyleri hakkında makaleler yazar.

1925'teki arkeolojik ve etnografik keşif gezisinin bir üyesi olan Akçokraklı, bu gezi sırasında bulunduğu Can Muhamed tarafından yazılan ve 1648'de Tugay Bey'le Hmelnitski'nin birlikte çıktıkları Lehistan seferini anlatan bir şiiri bulur. Tavrida Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Derneğinin bir toplantısında ve 1929'da Harkov'da yapılan II. Tüm Ukrayna Oryantalist Kongresi'nde bu şiirle ilgili sunduğu rapor bütün Sovyet ilim dünyasında ilgiyle karşılanır. Bu konuşması Ukrayna *Shidniy Svit* dergisinde yayınlanır.

Akçokraklı'nın bir diğer ilmî keşfi, Kırım-Tatar kabile tamgalarıdır. Yaklaşık 400 tamga toplar ve bu tamgaların bilimsel tanımlarını yapar. Eser, 1926'da Arap harfleriyle Bahçesaray'da ayrı bir broşür olarak yayınlanır ve Bakü'deki Türkoloji Kongresi'nde sunulur.

Arapça ve Türkçeyi çok iyi bilen Akçokraklı; Eski Kırım, Otuz, Çufut-Kale'deki Kırım Orta Çağlarının birçok epigrafik anıtını başarıyla inceler. Kırım-Tatar folklor uzmanı olarak, *Çora-Batır*, *Koplandı Batır*, *Ediğe* destanlarını inceler. Besteci A. Refatov ile birlikte Kırım-Tatar dilindeki ilk opera olan "Çora-Batır" operasının librettosunu hazırlar.

1930'ların başında Kırım Tatar basınında Osman Akçokraklı'yı milliyetçilikle suçlayan yazılar çıkmaya başlar. 1934'te Kırım Pedagoji Enstitüsünden kovulur. Bir süre sonra Akçokraklı, kız kardeşinin yaşadığı Bakü'ye gider. Kırım'da-

ki karşı devrimci, milliyetçi Millî Fırka örgütünün aktif katılımcısı olmak, aynı zamanda 1927'den itibaren Türk ve İngilizlere istihbarat ve casusluk çalışmaları yapmaktan suçlu bulunarak 7 Nisan 1937'de Bakü'de tutuklanır ve Simferopol'e gönderilir. Duruşmada suçlamaları kabul etmeyip masum olduğunu ileri sürdüyse de 17 Nisan 1938'de ölüme mahkûm edilir ve aynı gün kurşunlanarak öldürülür (Ursu 1999a: 48-55, Ursu 1999b: 27-31, Fazıl-Nagayev 2001: 231).

Useyin Abdrefiyeviç BODANİNSKİ: 1 Aralık 1877'de, Akmescit'in Badana köyünde doğan Useyin Bodaninski, Kırım'da tanınmış bir eğitimci olan Abdürefi Bodaninski'nin oğlu ve 1920'deki İç Savaş'ta Beyazlara karşı Sovyet iktidarı için ölen Ali Bodaninski'nin kardeşidir. 1888-1895'te Simferopol'deki Tatar Öğretmen Okulunda; 1895'ten 1905'e kadar Moskova Stroganov Sanat-Endüstri Okulunda okur. 1905-1907'de Simferopol'deki Ticaret Okulunda grafik sanatı dersi verir. 1907'de Moskova'da Stroganov Okulunda yöneticilik yapar, çizim öğretir. 1909'da Tüm Rusya yarışmasında mobilya eskizleri birincilik ödülüne layık görülür.

1911'de St. Petersburg'a davet edilen Bodaninski, altı yıl boyunca bir dizi kamu binasında ve özel konakların iç mekânlarında dekoratör olarak çalışır. Petersburg'da pek çok sanat yarışmasına katılır ve ödüller kazanır.

Kırım'a döndükten sonra, 1917-1920'de Kırım'ın sosyal ve siyasi yaşamında aktif rol alır, ağabeyi Ali Bodaninski ile birlikte sol sosyalist kanadın başına geçerek Kurultay'a milletvekili seçilir.

Useyin Bodaninski, 4 Ekim 1917'de, Geçici Rus Hükûmeti Tavrida İl Komiserinin emriyle Bahçesaray'daki Han Sarayı Müzesi'nin başkanlığına atanır. O zamandan itibaren, Kırım Tatarlarının tarihi, arkeolojisi, etnografyası ve zanaatları, halkın maddi ve manevi kültür anıtlarının toplanması ve depolanması ile uğraşır. Bodaninski sayesinde Bahçesaray Müzesi Kırım'ın en önemli müzelerinden biri olur. İsmail Gasprinski'nin ev müzesinin ve anıt kütüphanesinin yok olmasını önlemek için çok fazla çaba sarf eder. Bodaninski, 1920'lerin başından itibaren Bahçesaray Ohris'i yönetir, müzelerdeki sanat ve antik eserlerin korunması için kurulan komitenin ve bilim kurulunun üyesidir. 1924-1929 yıllarında Kırk Azizler, Eski Yurt, Eski Kırım, Çufut Kale gibi arkeolojik ve etnografik keşiflerin en aktif katılımcılarından biridir.

1917'den itibaren Kırım Tatarlarının tarihi, arkeolojisi ve etnografyası, yerel tarih ve anıtların korunmasıyla ilgili olarak 20'den fazla eser yazarın bilimsel çalışmalarının bir kısmı yayımlanmamıştır.

Bodaninski, 1925-1926 yıllarında Kırım Tatarlarının kültür hayatında ilk uzun metrajlı ve belgesel filmler olan "Alim" ve "Yeşil-Ada" filmlerinin sanat danışmanlığını yapar.

Useyin Bodaninski, 1934 yılında, Bahçesaray Müzesi yönetiminden uzaklaştırılır. 1935-1937'de Moskova ve Tiflis'teki şantiyelerde çeşitli dekoratif işleri yapar, Rustaveli Bulvarı'ndaki Marx-Engels-Lenin Enstitüsünün cephesini tasarlar.

17 Ağustos 1937 tarihinde Moskova'dan Tiflis'e gelen bir telgrafla Useyin Bodaninski'nin derhal tutuklanması istenir. Sosyalizm uğruna Beyazlarla savaşırken ölen Ali Bodaninski'nin kardeşi, Kurultay hükûmetindeki sosyalist grubun lideri Useyin Bodaninski, Tiflis'te tutuklanır.

Bodaninski, 17 Nisan 1938 tarihinde, Kırım'daki karşı devrimci Millî Fırka örgütünün aktif katılımcılarından biri olarak Tatar nüfusu arasında Milli Fırka'nın fikirlerini yaymak; 1918'den itibaren yabancı istihbarat servislerinden birinin ajanı olmak; 1934 yılına kadar Bahçesaray Müzesi'nin müdürü olarak çalışırken, Rusya'daki Pantürkizm'in kurucusu Gasprinski İsmail'in mirasını popülerleştirmek için resmî pozisyonunu kullanmaktan suçlu bulunur ve ölüm cezasına çarptırılır. Useyin Bodaninski aynı gün kurşunlanarak öldürülür (Ursu 1999a: 63-73, Ursu 1999b: 59-61).

Abdulla Abileviç LÂTİFZÂDE: 26 Ağustos 1890'da Simferopol'de doğar. Öğretmen çocuğu olan Lâtifzâde, Kırım'ın bozkır bölgesinde büyür. Medreseyi bitirdikten sonra, Simferopol'de yeni usul metotlarla eğitim yapan bir okula gider. 1909'da İstanbul'a giderek 6 ay ortaokulda okur, babasının vefatı üzerine Kırım'a döner. 1910-1915 yıllarında Ufa'daki Galia Medresesinde öğrenim görmüş ve hocalık yapmıştır. 1915-1917'de çarlık ordusunda görev yapar.

Daha öğrencilik yıllarında şiir yazmaya başlayan Lâtifzâde'nin ilk şiiri bazı kaynaklara göre, *Vetan Hadimi* gazetesinde yayınlanır. Bazı kaynaklara göre ise, ilk şiiri olan "Hayal-Ömür"ü, 1910 yılında Türkiye'de okurken yazmıştır. 1917-1918 yıllarında Birinci Kurultay'a delege seçilir, *Millet* gazetesinin editörlüğünü yapar ve Halk Eğitim Müdürlüğü (Bakanlığı) sekreteri olarak çalışır. Tatar Birleşik Sosyalist Partisi ve Millî Fırka üyesidir.

Kırım'da Sovyet gücünün kurulmasından sonra, sendikalarda çalışan Lâtifzâde, 1927-1930'da Yeni Türk Dili Derneğinin bölge komitesinin sekreteridir. Kırım Tatar dilinin Latin alfabesine çevrilmesinde aktif rol alır, 1929'daki II. Tüm Kırım Bilimsel ve Ortografik Konferansı'nda terminoloji üzerine bir rapor sunar. 1928'de şairin seçilmiş eserlerini içeren *Yeni Saz* isimli şiir kitabı basılır.

Latifzâde'nin "Ömür", "Şairge", "Ahır Zaman Kuşu", "Ber!" şiirleri biçim bakımından kusursuz olduğu gibi, derin düşünce ve gözlemlere, metaforlara ve zengin bir kelime dağarcığına sahiptir. Şairin daha sonraki şiirleri kaba sosyolojizmi anlatan basit bir slogan niteliğindedir. 1928'de tiyatro yazmaya başlar.

1930-1934'te Moskova ve Leningrad'da okur ve yüksek lisans eğitimini Devlet Sanat Çalışmaları Akademisinde tamamlar. Kırım'a döndükten sonra Pedagoji Enstitüsüne yardımcı doçent olarak atanır, Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Fakültesinde Batı Avrupa edebiyatı tarihi anlatır.

19 Nisan 1937'de derste çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe kelime kullanmak, sık sık öğrenci yurdunu ziyaret etmek, kütüphaneye Türkiye'den kitap getirtmek ve karşı devrimci faaliyetlerle suçlanıp ölüme mahkûm edilir, 17 Nisan 1938 tarihinde kurşuna dizilir (Urus 1999b: 126-128).

Abdul-Kerim CEMALDİNOV: 1893'te Karasubazar'da doğar. Bir din adamının oğludur. Rüştüyü bitirdikten sonra, 1908'de Karasubazar Müslüman Hayır Kurumunun yardımıyla Türkiye'ye gönderilir. Kırım'a döndükten sonra öğretmenlik yapar. 1922'den 1927'ye kadar Simferopol'de birinci kademe bir okulun müdürü olarak çalışır. 1927'den 1932'ye kadar, ikinci kademe örnek bir deneme okulunun müdürü, 1928-1930 yıllarında, *Közaydın* dergisinin yayın kurulu üyesi, 1932-1934'te Kırım Pedagoji Enstitüsü eğitim müdür yardımcısıdır. 1927'den itibaren, Kırım Tatarcasında Latin alfabesine dönüştürülmesi çalışmalarına aktif olarak katılır, millî okullar için ders kitapları yazar, editörlüğünü yapar.

Uydurma suçlarla 28 Nisan 1937'de tutuklanır. Duruşmada suçsuz olduğunu iddia ettiyse de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiumunun 17 Nisan 1938 tarihli oturumunda ölüme mahkûm edilir, aynı gün kurşuna dizilir. 31 Mart 1958'de suçlamalardan aklanır (Urus 1999b: 89-90).

Cafer Abduloviç GAFAROV: 1898'de Simferepol'ün Tavdayır köyünde doğar. Babası müderris olan Gafarov, medreseyi bitirdikten sonra, 1920 yılına kadar öğretmenlik yapar, *Yaş Kuvet* gazetesinde ve *İleri* dergisinde çalışır. 2.7.1928'den 4.10.1929'a kadar *Yeni Dünya* gazetesinin yazı işleri müdürü, ardından Karasubazar ilçesinin başkanı olur. 1935'te "okulları ve kültür cephesini burjuva milliyetçisi unsurlardan arındıracak önlemler almadığı" gerekçesiyle işten atılır ve partiden ihraç edilir.

Çok yetenekli, üretken bir yazardır. Şiirler ve hikâyeler, gazetelerde günün konusuyla ilgili makaleler, Rusçadan çeviriler, tiyatro eleştirileri yazar. 1927'de ilk öykü derlemesi olan "Ömürden Örnekler"i ve 1932'de "Kattı Adımla" şiirleri yayımlanır. 1933'te, bir öykü ve şiir kitabı çıkarır. 1934'te, "Gort-Gort Tutuldu" isimindeki hikâye kitabını yayımlar.

Bir matbaada redaktör olarak çalışırken, burjuva milliyetçisi ve casusluk suçlamasıyla 20 Ekim 1936'da tutuklanır. 17 Nisan 1938'de suçlu bulunur ve ölüm cezasına çarptırılır. Cezası aynı gün infaz edilir (Urus 1999b: 72-73).

Abduraman Virati CEMALDİN: 1878 yılında, Bahçesaray'ın Virat köyünde doğar. Din adamının oğlu olan Cemaledin, Zincirli Medresede ve İstanbul'da okur. Kuran ve İslam hukuku uzmanıdır. Kırım'da kadılık yapar. 1917'de N. Çelebi Cihan'ı destekleyen Abduraman Virati, Canköy'e bağlı Akçora köyünde müderrislik, 1921 yılından itibaren Tüb-Kenegez köyünde mollalık, 1927-1929 yıllarında Sudak ilçesine bağlı Kozı köyündeki camide imamlık yapar. Çok baskı altında kalır. Cami kapandıktan sonra Simferopol'deki KİM fabrikasında işçi olarak çalışır.

26 Şubat 1938'de Kırım ASSR'İN NKVD'si (adli troykası) tarafından tutuklanır, 17 Nisan 1938'de ölüme mahkûm edilir, 26 Nisan 1938'de öldürülür (Ursu 1999b: 88)

İbrahim Fegmi İSMAİLOV: 1885'te Bahçesaray'da doğar. Beyrut'ta şark eğitimi alan İsmailov, Kırım müzelerinde çalışır. Yakup Kemal'in yakın arkadaşı ve meslektaşısıdır. 1926'dan sonra Taşkent'teki müzelerde çalışır, öğretmenlik yapar. 1937'de tutuklanır, davası Simferopol'de görülür. SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiumu tarafından yargılanır. İsmailov, 1924'ten itibaren Sovyet karşıtı Pantürkist bir örgütün üyesi olduğu; 1913'te istihbarat subayları okulundan mezun olan İsmailov'un "tutuklandığı güne kadar Amerikan istihbaratının ajanı olduğu" iddia edilir. Duruşmada, suçlamaları kabul etmez. 17 Nisan 1938'de ölüm cezasına çarptırılır ve aynı tarihte öldürülür. 1 Şubat 1958'de rehabilite edilir (Ursu 1999b: 106).

17 Nisan 1938'de sosyal, siyasi hiçbir çalışması veya faaliyeti olmayan, sadece ilimle meşgul olan ve yaptığı hayır işleriyle halkın sevgisini kazanmış Kırım Tatar aydınları bile yargılanmış ve ölüme mahkûm edilerek kurşuna dizilmiştir.

Yakub Memetoviç ABLÂMİTOV: 1900'de Seitler'in Beşkurtka köyünde doğar. Kimyager- bilim adamıdır ve öğretmenlik yapmıştır; 28 Nisan 1937'de tutuklanmadan önce Kırım Ziraat Enstitüsü, Ziraat Departmanında asistan olarak çalışmıştır. 17 Nisan 1938'de Kırım ASSR, NKVD adli troykasının bir kararı ile ölüme mahkûm edilir ve öldürülür. Daha sonraları delil yokluğu sebebiyle suçlamalardan aklanır (Ursu 1999b: 15).

Tabii ki, Kırım Tatar aydınlarının bu yıllardaki kıyım bu kadar değildir. 17 Nisan 1938'de Kırım Tatarları arasında sevilen ve sözüne güvenilen aydınlar toplu olarak katledildikten sonraki günlerde, geride kalan aydınların kıyımına hız kesmeden devam edilir.

İbrahim Ablayeviç İBRAİMOV: 1886'da Yalta'nın Ayvasıl köyünde doğar. Fakir bir köylü ailesinin çocuğu olarak doğan İbrahimov'un mesleği eczacılıktır.

1910 yılında Kazan Üniversitesi, Tıp Fakültesinin Eczacılık Bölümünü bitirir ve memleketine döner. Dereköy köyünde civar köylere de hizmet veren bir eczanenin kurucusu ve başkanıdır. Hayırsever faaliyetleri ve yüksek mesleki becerileri ile ünlenir. Kasım 1937’de “karşı devrimci faaliyetlerde bulunduğu” iddiasıyla tutuklanır, 9 Şubat 1938’de ölüm cezasına çarptırılır, 11 Nisan 1938 tarihinde kurşuna dizilir (Ursu 1999b: 97).

Teyfuk Süleyman BOYACIYEV: 1900’da Bahçesaray’da doğar. Öğretmen okulu mezunu olan Boyacıyev, erken yaşlarda siyasetle uğraşmaya başlar. 1917-1918 yıllarında Millî Fırka öğrenci derneği “Birlik”e üye olur. 20’li yıllarda, Kırım Komsomol’un liderlerinden biridir. 1924’ten 1935’e kadar partide çalışır. 1931-1934 yılları arasında Bölgesel Sovyet Parti Okulunun başkanı, Komvuz rektörü, *Yeni Dünya* gazetesinin editörü olarak çalışır. 1934 yılında Kırım Edebiyatı ve Sanatı dergisi çıkmaya başlayınca, yayın kuruluna katılır. 1935’te partiden ihraç edilir. 11 Mart 1937’de tutuklanır. Bir işçi olarak çalıştığı sırada, ideolojik cephede yıkıcı çalışmalar yürütmek; Türk istihbarat ajanları M. Bekirov ve M. Nedim ile irtibatta olmakla suçlanır. Suçsuz olduğunu iddia eder. 2 Kasım 1938’de ölüme mahkûm edilir ve aynı gün öldürülür. Boyacıyev’in davasına daha sonra yeniden bakılmış, suçsuz olduğu anlaşılmış ve cezası iptal edilmiştir. 11 Mayıs 1957’de aklanmıştır (Ursu 1999b: 65-66).

Yusuf RAHİMOV: 1870 yılında Batı Sibirya’da doğar. Babası, köy mollası olan Rahimov, köy medresesini bitirdikten sonra, okumak üzere Buinsk’e gönderilir. Orada medreseden dereceyle mezun olur ve Cemiyet-i Hayriye hesabına İstanbul’a gider. Teolojik bir eğitim alır. İstanbul’da, tanıştığı İsmail Gaspıralı, Rahimov’u Sivastopol’daki Müslüman cemaatine başkanlık etmesi için Kırım’a davet eder. Eğitimini tamamladıktan sonra 1910’da Sivastopol’a yerleşen Rahimov, yeni bir cami kurar, ücretsiz bir okul açar. 1913 yılında inşaatı biten caminin açılışında ilk duayı İsmail Gaspıralı okur.

1936’da cami kapatılır ve yıkılır. Casuslukla suçlanan Rahimov, 13 Ekim 1937 tarihinde tutuklanır ve 1938’de kurşuna dizilir (Ursu 1999b: 159-160).

1937 yılında tutuklananların büyük bir kısmı ağır çalışma kamplarına gönderilirler. Ancak bunların pek çoğu ya buralarda kampların şartlarına dayanamayarak ölmüş veya cezaları bittikten sonra kamplarda tekrar tekrar tutuklanmış, sürgüne gönderilmişlerdir, çoğunun akıbeti bilinmemektedir.

Ahmet Raşit ABİBULLA: 1890’da Bahçesaray’da doğar. Ahmet Raşit Abibulla’nın babası Acı-Abibulla Efendi, Zincirli medresenin bir müderrisidir. Abibulla, 1912’de İstanbul’daki Öğretmen Enstitüsünden mezun olur. Kırım’a döndükten sonra 1920-1923 yıllarında Gülümbey köyünde okul müdürü olarak çalışır. Örnek Fabrikasındaki Tekstil Okulunda öğretmenlik yapar. 1930’dan

1933'e kadar Kırım Pedagoji Enstitüsünde, daha sonra Bahçesaray'daki orta-okulda çalışır. NATS için millî okulların ders kitaplarının tercümesine katılır. 18 Şubat 1937'de tutuklanır, Kırım ASSR'nin NKVD'sinin "troykası" tarafından kamplarda 10 yıl hapis cezasına çarptırılır. 1942'de Murmansk'ta öldüğü düşünülen Ahmet Raşit'in akıbeti meçhuldür (Ursu 1999b: 11).

Umer ACI-ASAN: 1898'de (Kefe) Feodosia'da doğar. Zincirli Medresede okuduktan sonra, eğitimine Simferopol Öğretmenler Okulunda devam eder ve 1917 Aralık ayında memleketinde öğretmenlik yapmaya başlar. 1922'de uzaktan eğitimle Kırım Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Tarih bölümüne girer. Aynı zamanda Feodosia'da yeni açılan bir ortaokula müdür olarak atanır. Ertesi yıl Saki'deki Kara-Töbe okulunda müdürlük yapar. 1922-1923'te Abibulla Odabaş ile birlikte millî okullar için Kırım Tatarcası üzerine ders kitapları yazar. 1923-1935'te Halk Eğitim Komiserliğinin eğitim ve metodolojik literatür bölümünde çalışır. 1.10.1926'da eşzamanlı olarak Simferopol Öğretmen Okulunda Kırım Tatarcası derslerine girmeye başlar. Kırım Pedagoji Enstitüsünde ders verir, öğrencilerin pedagojik uygulamalarını denetler. 1935-1937 yıllarında Simferopol Tiyatro Teknik Okulunda öğretmenlik yapar.

Acı Asan 28 Nisan 1937'de "burjuva dilbilim metodolojisine bağlı kalmak ve Kırım Tatarcasının tüm seyrini Pantürkizm kavramları üzerine kurmak" suçları sebebiyle tutuklanır, 14 Ağustos 1938'de yargılandığı davada, suçsuz olduğunu iddia eder, çalışma kamplarında 8 yıl hapis cezasına çarptırılır. 1946'da, Semerkant'a sürgün edilen ailesinin yanına döner ve kısa bir süre sonra burada ölür (Ursu 1999b: 17-18).

Yağya Naci Süleymanoviç BAYBURTLU: 1876'da Bahçesaray'da doğar. İstanbul Sultaniye Lisesinden mezun olduktan sonra Odessa'daki ticaret okulunda Rus dili ve edebiyatı okuyan Bayburtlu, 1902-1908'de Alupka'da öğretmen olarak; 1908'den sonra Bahçesaray'daki okulun müdürüyken, *Tercüman* gazetesinde de çalışır. İkinci aydınlanma dalgasının saflarında yer alır. Ulusal kurtuluş hareketinde aktif rol oynar. Pedagojik ve sosyal çalışmaların yanı sıra, dünya klasiklerini Kırım Tatarcasına çevirir; şiirler, oyunlar, romanlar yazar, millî okul için bir ders kitabı yayınlı. "Zavallı Ayşe", "Yusufçık" oyunlarının, "Eski Medrese" hikâyesinin yazarıdır. Yazdığı romanın müsveddesi, tutuklama sırasında yok edilmiştir.

Bayburtlu, bir öğretmen olarak, Kırım'ın bütün aydınlarını bir araya getirir. Bundan dolayı Bayburtlu'ya "öğretmenlerin öğretmeni" denir. 1925'te Moskova'daki Birinci Tüm Birlik Öğretmenler Kongresi'ne katılır.

Türkiye'de okuduğu için 1935'te işten kovulur. Bahçesaray'da lise öğretmeni olarak işe alınır. 17 Şubat 1937'de tutuklanır, NKVD'nin "troykası" tarafından

14 Ağustos 1938'de Arkhangelsk çalışma kampında 10 yıl hapis cezasına çarptırılır. Bu kampta 1943'te ölür. 27 Ağustos 1957'de suçlamalardan tamamen aklanır (Ursu 1999b: 44-45).

Mustafa Bekiroviç BEKİROV: 1900'da Bahçesaray'da doğar. Zanaatkar bir ailenin çocuğudur. Komvuz'un öğretmen semineri ve lisansüstü eğitiminden mezun olur. 1915'ten itibaren *Tercüman* gazetesinin matbaasında dizgici olarak çalışır. Marksizmin klasik eserlerini Kırım Tatarcasına çevirir. 1923'te Komünist Partisi'nin üyesi olur. 1923'te daha yüksek lisans öğrencisi iken, Kırım Yerel İrfan Araştırma Enstitüsü müdürü olarak atanır. Haziran 1934'te Kırım Pedagoji Enstitüsünün müdürü olur, aynı zamanda SBKP (Bolşevik) tarihi dersini verir. III. Dil Konferansı'na bir bildiri ile katılır. Sovyet karşıtı Pantürkist milliyetçi bir örgütün üyesi olduğu ve pedagoji enstitüsünde sabotaj çalışmaları yürüttüğü iddiasıyla 15 Haziran 1937 tarihinde tutuklanır. Mahkemede, suçsuz olduğunu iddia ederse de 2 Kasım 1938'de 5 yıl süreyle diskalifiye ile 12 yıl hapis cezasına çarptırılır. Cezasını Krasnoyarsk bölgesindeki Üst-Kem kampında çeker. 22 Aralık 1956'da suçlardan aklanır. 29 Aralık 1956 tarihinde şahsen gidip aklanma belgesini alabilmek gibi bir şansa sahip olur (Ursu 1999b: 54-55).

Yusuf GAFAROV: 1901'de Kerç'in Saraymen köyünde doğar. Öğretmen okulundan mezun olduktan sonra doğduğu köydeki bir okulda öğretmenlik yapar. 1924-1928 yıllarında Moskova Üniversitesi, Hukuk Fakültesinde okur ve burada Troçki, Stalin gibi Bolşevik liderlerin konuşmalarını dinleme imkânı elde eder. Mezun olduktan sonra Kerç'te avukat olarak çalışır.

1937'de Gafarov ve şair Şamil Tohtargazi'nin oğlu Daniyal Tohtargazi vatan sevgisini anlatan şarkılar söylemekten dolayı tutuklanırlar. 1956 yılına kadar Vorkuta çalışma kamplarında hapis kalırlar. Gafarov, serbest bırakıldıktan sonra, Fergana şehrine yerleşir. Burada Millî Hareket'e katılır, Kırım Tatar halkının Moskova'daki temsilcisi olur. 1982 Fergana'da ölür (Ursu 1999b: 75-76).

İbadulla GRABOV: (Gözleve) Yevpatoria'da, doğar, tiyatroya kabul edilmeden önce uzmanlık alanı kuyumculuktur. 1920'lerin başında Yevpatoria'da amatör bir tiyatro kurar ve yönetir. Kırım'ın en güçlü grubu olarak kabul edilen bu topluluk, Kırım'ın pek çok şehrinde Nizamî'nin "Leyla ile Mecnun", "Tahir ile Zühra", U. Cavid'in "Fırtına" adlı eserlerini sahneler. Simferopol'deki profesyonel Kırım Tatar Tiyatrosu, bu topluluğu temel alarak örgütlenmiştir. 1923'ten itibaren bu tiyatronun sanatçısı olan Grabov, Shakespeare'in "Othello" oyununda Othello rolü, U. İpçi'nin "Şahin Geray" oyununda Şahin Geray'ın rolü gibi birçok oyunda başrolü oynamıştır. Gafarov, 1937'de tutuklanıp çalışma kampına gönderilir. 50'li yıllarda kamptan canlı olarak döner, ancak

etkilendiği bir konuşma nedeniyle akıl hastası olur, Semerkant'ta ölür (Ursu 1999b: 78-79).

Umer Bekiroviç İPÇİ: 1897'de Bahçesaray'da doğar. Küçük bir tüccarın çocuğu olan İpçi, ilk eğitimini yerel bir okulda alır. 1914 yılında Ufa'ya gider ve oradaki Galia Medresesinde eğitimine devam eder. 1917'de Kırım'a döner, birkaç yıl öğretmenlik yapar. 1920'lerin ikinci yarısında oyuncu, yönetmen ve ardından Kırım Tatar Tiyatrosu'nda yönetmen olarak çalışır. Bu sırada *Yeni Dünya* gazetesinde de çalışmaktadır. 1936'da Kırım'da yaratıcılık etkinliğinin 20. yıl dönümü kutlanan İpçi, 1937'de "milliyetçilik"le suçlanarak 12 yıl sıkı rejim hapisanesine atılır. 1949'da hapis cezası sona ermesine rağmen, serbest bırakılmaz, Tomsk'taki bir tımarhaneye gönderilir. 11 Ocak 1955 tarihinde Tomsk'taki bu tımarhanede ölür.

1915 yılında ilk şiiri "Medrese"yi yazan İpçi, çok yönlü bir yazardır; şiir, hikâye, roman, tiyatro eseri yazar. İpçi, "Fahişe" (1923), "Alim" (1925), "Nenkecan Hanım" (1926), "Şahin Giray" (1929) isimli tiyatro eserlerini yazmıştır. U. İpçi, Kırım Tatar halkının başından geçen faciaları eserlerine yansıtır. 1930'ların gazetelerinde, İpçi'nin *Alim*, *Açlık* ve *Ocalar* isimli romanları yazdığı, ancak şaire yapılan baskı sırasında, bu romanların iz bırakmadan ortadan kaybolduğu bildirilir (Ursu 1999b: 102-103).

Cemil KERMENÇİKLİ: 1891 Yalta'nın Kermençik köyünde doğar. Bir öğretmenin çocuğu olan Kermençikli, okuma yazmayı evde öğrenir. Zincirli Medresede okur. 1908'de İstanbul'a gider ve burada bir medresede okur. 1913'te Kırım'a döner ve öğretmenlik yapar. 1916-1917'de *Tercüman* gazetesinde çalışır. Kurultay sırasında aktif rol alır. Milliyetçilikle suçlanarak, 27 Temmuz 1937'de sıkı rejim hapisanesine mahkûm edilir ve Sibirya'ya gönderilir. Arkhangelsk çalışma kampında cezasını çekerken, Alman askerlerinin şehre yaklaşması üzerine kamptaki bütün tutuklularla birlikte 22.01.1942'te öldürülür. Kermençikli'nin şiirleri 1917'de *Küçük Dostlarıma* isimli şiir kitabında yayınlanır. "Tatarım!" (1917), "Mukaddes Emelimiz Olurken" (1917), "Sevin, Ey Şanlı Millet!" (1918), "Çelebicixana" (1918) gibi şiirlerinde milliyetçi tema oldukça kuvvetlidir (Ursu 1999b: 118-119, Fazıl-Nagayev 2001: 242-245).

Usein Osmanoviç KÜRKÇİ: 23 Ocak 1905'te Bahçesaray'da doğar. Okuldan mezun olduktan sonra Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü Tarih ve Edebiyat Fakültesine girer ve burada Rus ve Batı klasiklerini Kırım Tatarcasına tercüme eder. Enstitüden mezun olduktan sonra Kırım'a döner, birkaç yıl Kırım Tatar okullarında öğretmen olarak çalışır. 1934 yılında, Kırım Pedagoji Enstitüsü, Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Fakültesinde "Kırım Tatarcası Gramerinin Temelleri" konulu tezle yüksek lisansını tamamlar. Kırım Pedagoji Enstitüsünde yardımcı doçent ve A. S. Puşkin'in adını taşıyan Dil ve Edebiyat Araştırma

Enstitüsünde araştırmacı olarak çalışır. İki dilli sözlüklerin ve okul ders kitaplarının hazırlanmasına ve yayınlanması çalışmalarına katılır. 1934'teki III. İmlâ Kongresi'nde bir bildiri sunar. 27 Nisan 1937'de çalışma kamplarında 8 yıllık hapis cezasına çarptırılır; 9,5 yıl hapis yatar. Serbest bırakıldıktan sonra Özbekistan-Margilan'da yaşar. Mart 1949'da tekrar tutuklanır, Haziran 1955'e kadar sıkı rejim kamplarında cezasını çeker, 1957'de suçlamalardan aklanır. 22 Kasım 1996'da Özbekistan-Margilan'da ölür.

Serbest kaldıktan sonra 1965 yılına kadar Margilan'da öğretmen olarak çalışır. Kırım Tatarcasındaki deyimleri derler, 5000 deyimden oluşan bu eser maalesef basılmamıştır (Ursu 1999b: 119-121).

Asan Mamutoviç REFATOV: 19 Aralık 1902'de Bahçesaray'da doğar. Liseyi Bahçesaray'da bitiren Refatov'un ilk müzik öğretmeni ağabeyi Midat'tır. 16 yaşındayken kardeşi Reşat Refatov ile birlikte Bahçesaray'da bir halk orkestrası kurar ve yönetir. 1922'de Totayköy Öğretmen Okulunda müzik öğretmeni olur. Okulda öğretmenler ve öğrencilerden oluşan bir bando kurar, kendisi de bandoda klarnet çalar. 1925 yılında Bahçesaray Müzesi tarafından düzenlenen bir inceleme, derleme gezisine katılır; derlediği şarkılar, cınlar, maniler ve ilâhileri notaya döker. Tavrida Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Derneğinin 07.01.1926 tarihindeki toplantısında "Kırım Tatarlarının Müziği" konulu bir sunum yapar ve burada keşif çalışmaları hakkında bilgi verir. Yaklaşık 200 melodi toplamıştır. 1926'da Bakü Konservatuvarı, Bestecilik ve Şeflik Fakültesine girer, 1930'da mezun olur. Daha sonra konservatuarda müzik okuryazarlığı öğretir. 1936'da Simferopol'de açılan bir müzik okulunda teorik disiplinlerin öğretmeni olur.

Kırım ASSR'nin 1936 yılındaki kültür hayatının kronolojisinde, Refatov'un bir senfoni orkestrası için "Tatar Marşı"ni yazdığı ve kendi konseri için Kırım temaları üzerine bir "suit" hazırladığı söylenir. Bu eserlerde millî melodiler kullanır; bunlardan ikisi klasik "Taksim" ve "Peşrev", ikisi millî şarkıdır. Ayrıca millî türkülerin armoni ve orkestrasyonu üzerine çalışmaktadır. Besteci, piyano için düzenlenmiş, piyano ile solo ve koro ile solo olarak yaklaşık 50 türkü işlemiştir.

27 Nisan 1937'de tutuklanır. Akıbeti hakkında bilgi yoktur. 10 Ekim 1957'de suçlamalardan aklanır. Aklama belgesinde 1938'de gözaltında öldüğü yazılmıştır (Ursu 1999b: 160-161).

Reşat REFATOV: 10 Nisan 1897 Bahçesaray'da doğar. İlk eğitimini babası Mamut Refatov'un okulunda alır. 1917'de Bahçesaray'daki bir liseden mezun olur, 1919'da Sudak ilçesi Kapishor köyüne öğretmen olarak gönderilir. 1928'de Bakü Üniversitesi, Pedagoji Fakültesinden mezun olur ve Yalta Öğretmen Okulun-

da öğretmenlik yapar. 1930'larda Kırım Radyo Komitesinde çalışır. Kardeşiyle kurduğu bandodan sonra, "Kırım Tatar talebe-yaşlar truppası" düzenler. İki kardeş birlikte, "Zavallı Gimnazist", "Kırım Tatar Toyundan Bir Levha" gibi oyunları bestelerler, sahnelerler ve başrollerini kendileri oynarlar. Rus ve Türk oyun yazarlarının eserlerini de sahnelerler. 07 Nisan 1937'de "halk düşmanı" olarak tutuklanır. Akıbeti meçhuldür. Arkhangelsk bölgesindeki kamplarda 1937'de öldüğü düşünülmektedir. 1956'da Odessa Askerî Bölgesinin askerî mahkemesinin kararı ile üzerine atılan suçlardan aklanır (Ursu 1999b: 163-164).

Bekir Umeroviç UMEROV: 23 Haziran 1900'da (Gözleve) Yevpatoria'nın Akbaş köyünde doğar. Bahçesaray'daki Zincirli Medrese'yi bitirdikten sonra Yevpatoria bölgesinin Mirzabek ve Çerkes köylerinde öğretmenlik yapar. Yüksek eğitilmiş bir kişi olan Umerov, komünist ideolojinin güçlü etkisi altında, Kırım Tatar diline "Marseillaise"yi (1917), "Internationale"ı (1918) ve "Komünist Parti Manifestosu"nu (1920) tercüme eder. "Çok Zamanlar" adlı şiiri türkü hâline gelmiştir.

Mayıs 1921'de Moskova'daki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesine gönderilir. Hastalık nedeniyle kısa süre sonra Kırım'a döner ve burada Komsol'mol'un liderlerinden biri olur. *Yaş Kuvet* gazetesinin genel sekreterliğini yapar. 1926'dan itibaren parti ve ekonomi ile ilgili çalışmalarda bulunur. 1929-1931'de Moskova'da Komünist Gazetecilik Üniversitesinde okur. 1932-1933'te *Yeni Dünya* gazetesinde gazetecilik yapar, ardından ekonomi alanında çalışır. 2 Kasım 1936'da 14 aylık soruşturmanın ardından tutuklanır, SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiumu, Umerov'u kamplarda 10 yıl hapis cezasına çarptırır. Aralık 1946'da serbest bırakılır, Semerkant bölgesindeki ailesinin yanına taşınır. Ocak 1949'da tekrar tutuklanır, Krasnoyarsk bölgesine sürgün edilir. 1954'ün sonunda serbest bırakılır. 18.11.1983'te Semerkant'ta ölür (Ursu 1999b: 183-184).

İsmail Useinoviç UŞAKOV: 1902'de Aluşta'da doğar. 1927'den 1935'e kadar parti üyesidir. 20 Ağustos 1936'da bölge komitesinin genel kurulunda, en önde gelen "burjuva milliyetçileri" arasında adı geçer. 24 Ocak 1937 tarihinde tutuklanır. Tutuklanmadan önce "Kızıl Metal İşçisi" artelinin ustabaşısıdır. Bölgede sabotaj yapan Pantürkist bir terör örgütüne katılmak; Kırım'da, milliyetçi propaganda yürütmek gibi suçlamalarla, 16 kez sorgulanır. Hem soruşturma sırasında hem de mahkemede suçsuz olduğunu iddia eder. Duruşma 2 Kasım 1938'de 15 dakikada yapılmış, tanık dinlenmemiştir. Uşakov, 5 yıl boyunca haklarından mahrum bırakılarak bir zorunlu çalışma kampında 12 yıl hapis cezasına çarptırılır. Cezasını çektikten sonra, 1949'da bir yerleşim yerine sürgüne gönderilir. 04 Nisan 1956 tarihinde serbest bırakılır ve Özbekistan-Angren'de yaşamaya başlar. 23 Mayıs 1956'da suçlamalardan aklanır (Ursu 1999b: 188-189).

1937-38'de Kırım Tatarlarına uygulanan repressiya, sadece aydın kıyımı ile sınırlı değildir. Bu yıllar “Sovyetleştirmek”, “Ruslaştırmak” amacıyla her türlü kıyım yaşanır. Zaten yapılan kıyımlarla Kırım Tatar aydınlarının büyük bir kısmı yok edilmiş, toplumu Ruslaştırmaya karşı uyaracak doğru dürüst bir aydın, bir lider kalmamıştır.

SSCB'de Rus olmayan milletlerin dilinde Latin alfabesinin uygulanmasından on yıl sonra, Kiril alfabesinin uygulanmasına geçilir. Bundan sonra Latin alfabesi, vatan ve halk düşmanlarının bir aleti olarak ilan edilir.

Tatarcada alfabenin değiştirilmesinden önce, Latin alfabesine geçiş sırasında yaşanan engelleme hareketlerine benzer durumları ortadan kaldırmak için ciddi çalışmalar yapılır. 1937-38'de Kurultaycılar, burjuva milliyetçileri, Stalin rejimi düşmanları ilan edilerek, Kırım Tatar diltçileri, edebiyatçıları, gazetecileri, yani alfabe meselesinde söz söyleyebilecek bütün aydınlar yok edilir. Kiril alfabesine geçiş için “Ameli Tetkik Enstitüsü”nün yeni yöneticileri ve mahallî Komünist Partisi'ne baskı yapılır. Bu proje, parti-devlet adamları tarafından Kırım Tatar Dili ve Edebiyatını Tetkik Enstitüsünden, bilhassa bu maksatla hazırlanan Kırım Mektep İşçilerinin Genel Toplantısına devredilir. Bu toplantı, herhangi bir fikir belirtme imkanına sahip olmadığından bu proje kabul edilmiştir. Kırım Merkezî İcra Komitesi 20 Haziran 1938'de alfabe değişikliği kararını verir. Sadece Kırım mahalli hükûmetinin formal kararını bekleyen Moskova da, hemen iki gün sonra 989 nolu kararname ile 22 Haziran 1938'de, Kırım Tatar yazısında Kiril harflerinin kullanılmasını Kırım Maarif Komiserliğine bildirir. Alfabe değişikliği Kırım'da herhangi bir protesto olmasa da, büyük bir kayıtsızlık ve sükûnetle karşılanır. Bundan sonra devletin resmî gazetesi olan *Kızıl Kırım* gazetesinde yazılan makalelerle, gazete ve mekteplere alfabenin uygulanması için baskı yapılmaya başlanır.

On yıl gibi kısa bir zaman dilimi içinde, yazının Arap alfabesinden Latin alfabesine ve ardından Kiril alfabesine çevrilmesi, Kırım Tatarlarının eğitim ve kültürünün gelişimine büyük zarar verir. Bir anda yetişkin nüfusun tamamı okuma yazma bilmeyen cahil bir topluma dönüşür. Latin alfabesi adı verilen Kiril-Latin harfleri karışımından oluşan alfabaya geçilirken, ciddi bir organizasyon yapıp maddi manevi hazırlık dönemi yaşanmış; ama Kiril alfabesi acımasız terör şartlarında, tamamen bürokratik yöntemlerle ve baskıyla bir anda uygulanmaya başlamıştır. Kiril alfabesine geçtikten sonra, Kırım'da o zamana kadar var olan Kırım Tatar edebiyatının büyük bir kısmı da proleter ve Sovyet olmadığı için siyasi açıdan yok sayılır, büyük bir kısmının Kiril harfleriyle yeniden basılması yasaklanır.

Bu dönemde sözde Kırım Tatar aydınları, hâlâ Millî Fırka mensuplarının Kırım Tatarcasını Türkçeleştirdiklerini ve bu yolda çalışmaya devam ettiklerini

ileri sürerek, Tatarcadaki Türkçe kelimelerle, Türkçeleşmiş Arapça ve Farsça kelimeleri “burjuva” olarak damgalayıp yerine Rusça kelimeler ve gramer kaideleri sokulması gerektiğini savunurlar. İhtilâlden evvelki Kırım Tatar millî edebiyatı ortadan kaldırılmış, Kırım Tatarcasıyla yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı 1935’te 23’ken 1938’de 9’a düşmüştür (Alaç 1965: 9-10, Kızıldaşlı 1935: 27-30, Kırımlı Yiğit 1939: 11-14, Kırımlı 1994: 29, Fişer 2009: 210, Ursu 1999a: 10).

1937-38 yıllarında Kırım’daki komünist idare, Kırım Tatar köylülerine karşı acımasız bir terör uygulamaya başlar. Komünistler Kırım’da Ruslaştırma evresini tamamlayabilmek maksadıyla, daha ilk yıllarından beri Kırım Tatarlarının sosyal ve ailevî âdetlerinde reform yapmaya çalışırlar. Bilhassa şehirlerde, dinî inanışların yasaklanması, evlilik ve boşanmayı çok kolaylaştırmış, aile yapısını kökten bozmuştur. Eşler ve çocuklarla ebeveynler arasındaki ilişki temelinden sarsılır, Kırım Tatar gençleri arasında Ruslarla ve başka milletlerle evlenmeler artar. Kırım Tatarları arasında ahlâkî yapıda ciddî bir çöküş yaşanır. Buna rağmen, köylüler aileleri ilgili yapılan bütün resmî baskılara direnirler. Sovyetler bu durumu engellemek için şiddet kullanır. Binlerce köylü, NKVD organları tarafından yakalanarak zindanlara atılır. Bu olaylara şahit olanlar, bu kanlı tasfiye yıllarında tutuklananların büyük bir kısmının bir daha geri dönemediğini, her birinin bir yerlerde yok olup gittiğini söylemektedirler. İnsanın tüylerini diken diken eden bu olaylara şahitlik edenlerin verdikleri ifadelerden bazıları şunlardır (Kırımlı 1972: 33-42, Kırımlı 1994: 31, Fişer 2009: 210):

Kırımın Güney sahilinde yaşayan Mustafa Dozay’ın anlattığına göre, Kırım’da, o yıllarda hiç kimse kendisini emniyette hissetmemektedir, halkın %90’ı, dehşet içinde, her gece tevkif edileceği anı büyük bir tedirginlikle beklemektedir.

Karasubazar’da yaşayan Sadrettin Tamalı yaşananları şu şekilde ifade eder:

1937 yılının Aralık ayında, Kırım’ın Karasubazar şehrinde bir gecede 60 kişi tevkif edildi. Bunların arasında ben de vardım. Bu sırada Karasubazar hapishanesinde, bu şehrin hayatta kalmış olan bütün Müslüman din uleması ve bunların arasında Kırım’ın en tanınmış din âlimlerinden ve terbiyecilerinden 70 yaşındaki Şeyh Mehmet Kocaahmet Vecdi, 75 yaşındaki Şeyh Şeyhzâde Abdülmecit, 80 yaşındaki Kafadar Hacı Muzaffer, 90’lık ihtiyar Seyithalil Çelebi Oğlu Efendi ve başkaları bulunuyorlardı. (Kırımlı 1994: 31)

Kırımın güney sahilinde uygulanan kitle hâlindeki tutuklamalar hakkında bilgi veren Yaltalı Cemil Hacı Oğlu’nun ifadesine göre, “1937 yılında Ayvasıl ve Dereköy isimindeki Türk köylerinde yalnız bir gecede 171 kişi tevkif edilmiş ve bunların büyük çoğunluğu Sovyet hapishanelerinden geri dönmemiştir” (Kırımlı 1994: 31).

İsmail Muhtar ise şöyle yazmaktadır:

İçki bölgesinin 45 Türk ve 45 Rus haneli Kılçor köyünde, 1937'de 17 Türk tevkif edildi. Bunların içinden yalnız iki kişi 1941 yılında köylerine döndüler. Diğerleri hapishanelerde telef oldular (Kırimal: 32).

Abdülhakim Kara ise yaşadıklarını bu şekilde anlatmaktadır:

Ben 5 Mayıs 1938'de tevkif edilerek Kerç hapishanesine atıldım. Mahpusların büyük ekseriyetini 500 kişi kadar olan bizim Türkler teşkil ediyordu. Bizden başka orada 150 kadar da Bulgar vardı. Bizi eli kelepçeli olarak hapishane avlusunda 15 dakikalık gezintiye çıkarıyorlardı. Mahpuslara işkence yapılıyordu. Kan fışkırıncaya kadar başlarına ve gözlerine vuruyorlardı. Birçokları sorgudan tamamıyla bitkin bir hâlde dönüyorlardı. Bazı mahpuslar, ayakları şişinceye ve hiçbir zaman ifa etmedikleri cinayeti itiraf edinceye kadar ayakta durmak mecburiyetinde kalıyorlardı. (Kırimal 1994: 32)

Akmescit sakinlerinden Abdülaziz Isapov da tutuklandığı zaman yaşadıklarını şu şekilde anlatır:

Ben 6 Kasım 1938'de tevkif edildim ve 25 Mayıs 1940 yılına kadar hapishanede kaldım. Akmescit hapishanesinde benimle beraber birçok Türk vardı. Bize işkence yapılıyor ve günde iki saatten fazla uyumak imkânı verilmiyordu. Ayrıca bizi saatlerce bodrumlarda su içinde tutuyorlardı. (Kırimal 1994: 32)

Kırım'da 2. Dünya Savaşı başlamadan önce, Kırım Tatarlarının bütün insanî hakları ellerinden alınmış; millî kültür, yazı, din hürriyeti yok edilmiş; aydınlarının hemen hemen hepsi kıyıma uğramış; toprakları ellerinden alınmış; siyasi ve sosyal baskı neticesinde genel bir ümitsizlik, korku ve ürkeklik içinde-dirler. Hayat bir şekilde devam etmektedir, ancak sanki bir anlam ve amaçtan yoksundur (Kırimal 1994: 34, Ursu 1999a: 10).

30 Kasım 1941'de, Orkapı ve Arabat şeridinden Kırım'a giren Almanlar, bir günde Akmescit'e girerler. Kızıl Ordu Kırım'dan ayrılırken; NKVD mensupları, NKVD binasının bodrumundaki hücrelerde bulunanları ve şehir hapishanelerindeki tutukluları kurşuna dikerler. Almanlar Kırım'a girdikten sonra, Akmescit NKVD binasındaki çok sayıda ölünün arasında, kadın ve çocuk cesetleri bile bulurlar. NKVD kendi askerlerinin yattığı hastaneleri bile yakmıştır. Kırım'dan ayrılırken götüremedikleri sanayi işletmelerini imha etmiş, yiyecek maddesi depolarını yakmış, su kanalizasyon sistemlerini dinamitlemiş, elektrik ve telefon hatlarını sökmüşlerdir. Bu katliamlara şahit olan Kırım Tatarları, Alman işgaline karşı tepkisiz kalırlar. Güneydeki bazı köylülerden Alman ve Romen kıtalarına yardım edenler de olur (Kırimal: 35-36, Özcan 2010: 27-28, Fişer 2009: 220, Ülküsal 1967: 3).

Almanlar Kırım'a girdikten sonra, oluşturdukları "Müslüman Komiteleri" vasıtasıyla, kendi kontrolleri altında, ibadethanelerin, mekteplerin, tiyatroların açılmasını *Azat Kırım* gazetesinin çıkarılmasını sağlamışlarsa da, kadın erkek binlerce Tatar gencini çalışma kamplarında ve fabrikalarda çalışmak üzere esir almış ve Almanya'ya götürmüştü; pek çok Kırım Tatarını komünist zanlısı olarak kurşuna dizmiş, binlerce Kırım Tatarını Nikolayev ile Akmescit şehirlerinde kurdukları Alman kamplarında esir olarak tutmuş, bunlardan bazılarıyla oluşturdukları "gönüllü muhafaza taburları" kurarak bunları Kızıl Ordu birliklerinin dağlık bölgelerde bıraktıkları partizanlarla savaşmaya zorlamışlardır (Ülküsal 1967: 3, Fişer 2009: 226, Özcan 2010: 27-48, Hablemitoğlu 2002: 49-53).

Bu tutum karşısında, pek çok Tatar genci, Nazilere karşı mücadele etmek için, dağlara çıkıp partizanlara katılmış, bu çarpışmalar sırasında ölmüştür (Ülküsal 1967: 3, Özcan 2007: 27, Fişer 2009: 229, Kırimal: 36, Özcan 2010: 49-55)

Almanlar, Kırım'ı işgalleri süresince özellikle Kırım'ın dağlık bölgesindeki 183 köyü yakarak yerle bir ederler (Kırimal 1994: 36, Hablemitoğlu 2002: 47, Fişer 2009: 230).

Kızıl Ordu birliklerine yenilen Almanlar, 13 Nisan 1944'te Kırım'dan çekilirken, Bolşevikler, 10-25 Nisan 1944'te Kırım'ı tekrar işgal ederler. Almanlarla iş birliği yaptıkları suçlamasıyla işgalin ilk iki haftasında şehir ve köylerin sokaklarında kitleler hâlinde katliam gerçekleştirirler. İki kişinin ihbarı, bir kimse- nin Almanlarla iş birliği ile suçlanması ve öldürülmesi için yeterlidir. Evleri yağmalayan askerler; kadınlara, kızlara hatta küçük çocuklara bile tecavüz eder, önlerine çıkamı kurşunlar veya asarlar. Kırım, iki hafta boyunca tecavüze uğrayan, işkence edilen ve öldürülen insanların canhıraş feryatlarıyla inler (Kırimal 1994: 37, Alaç 1965, Sheely 1972: 20, Hablemitoğlu 2002: 65). O günlerde binlerce belki on binlerce Kırım Tatarının öldürülmüş olduğu tahmin edilmektedir (Hablemitoğlu 2002: 65).

1944 yılında, Kırım Tatarlarının yetişkin erkekleri asker olarak Rus ordusunda çarpışmaya devam ederken; çocukluktan çıkmak üzere olanlar ise Almanların esiri olarak Kırım'dan çıkarılmışlardır. Evlerde sadece kadınlar, küçük çocuklar ve yaşlı erkekler vardır.

Bolşevik işgalinden sadece altı gün sonra, 18 Mayıs 1944 gecesini, saat 03.00 civarında, Kırım'ın şehir ve kasabalarında yaşayan bütün Tatarlar, NKVD bölüklerinin silahlarının dipçikleriyle yataklarından kaldırılırlar. Bazı yerlerde 15, bazı yerlerde ise sadece 5 dakikada toparlanarak köy meydanında toplanmaları emredilir. Köylerin civarındaki Rus kıtalarındaki Tatar askerlerinin sürgüne götürülenleri görmelerini engellemek amacıyla, kıtaların bulunduk-

ları yerlere göre sürgünlerin köylerden çıkarılma saatleri farklılık gösterir. Bazı köyler sabahın erken saatlerinde boşaltılırken, bazıları öyle saatlerine doğru boşaltılırlar (Sheely 1972: 21, Hablemitoğlu 2010: 71, *Emel* dergisi “Sürgün Hatıraları”ndan):

Ancak köy meydanlarında ne kadar bekletilirlerse bekletilsinler, Kırım Tatarlarının bir şeyler alabilmek için evlerine girmelerine asla müsaade edilmez. Yaşatılan tedhişi hissetmiş gibi, köylerdeki hayvanlar var sesleriyle bağırmakta, çocuklar korkuyla ağlaşmaktadır. Büyük bir hengâme kopmuştur. Köy meydanlarına toplanan halk, o güne kadar yaşanan katliamlardan dolayı, kurşuna dizileceklerine inanarak büyük bir korkuyla beklemektedir.

Nihayet kamyonlara doldurulan Kırım Tatarları, tren istasyonlarına getirilir ve burada bekleyen ve hiçbir iptidai tertibatı bile olmayan, kapalı hayvan vagonlarına itiş kakış, balık istifi doldurulurlar, dolan vagonların kapıları kilitleyip mühürlenir. Bu vagonlarda, Kırım kızıl partizanları, Bolşevik yer altı teşkilâtının muharipleri, parti aktivistleri, harp malûlleri ve kadınlar, çocuklar, yaşlılar vardır. Bu kargaşa sırasında bazı aile fertleri birbirlerini kaybederler, aileler parçalanır. Sürgün mahalleri gizli tutulmaktadır, zaten halka da sürgüne gidecekleri bile bildirilmemiştir. Sürgün edilenlerin büyük bir kısmı yolda telef olmuştur (Kırimal 1994: 38, Sheely 1972: 21, Hablemitoğlu 2002: 66-67, Alaç 1965, Asanın 2005, Ayhün: 97, *Emel* dergisinde yayımlanan “Sürgün Hatıraları” serisinden).

Üç hafta süren bu gayri insanî yolculuk sırasında sürgünler tuvalet, doğum gibi bütün insanî ihtiyaçlarını bu vagonlarda karşılamak zorundadırlar. Vagonlar çok aşırı sıcak ve havasızdır. Tuvalet kokusu, havasızlık, açlık, susuzluk yüzünden iyice zayıflamış olanlar şişmeye ve teker teker ölmeye başlarlar. Vagonların kenarına yığılan ölümler, havasızlıktan ve aşırı sıcaktan kısa zaman içinde çürümeye başlar; yaşayanların eziyetleri ise bu ölümlerle kucak kucağa devam eder. Birkaç günde bir, yerleşim yeri olmayan açık alanlarda vagonların kapıları açılır; ölenler kaldırılıp atılır, gömülmelerine izin verilmez. Bazı vagonlarda yanlarında un su bulunan anaların çocuklarına ekmek pişirmek için inmelerine izin verilse de, yoğurdukları hamurları pişirmeden düdüklükler çalınır ve herkes vagonlara biner. Bu arada vagonlardan inen çocuklar da atılan ölümlerle birlikte kurda kuşa yem olmak üzere bırakılır (*Emel* dergisinin değişik sayılarından “Sürgün hatıraları” serisinden, Asanın 2002, Erşahin 2015: 91, Sheely 1972: 21, Hablemitoğlu 2002: 67-68).

Bu sırada Kerç’ten Sivas’a doğru uzanıp, Azak’ı bölerek bir göl oluşmasını sağlayan Arabat Dilindeki Arabat köyünde bulunan Kırım Tatarlarının sürülmediği fark edilir ve bu köydeki Kırım Tatarları büyük ve eski bir geminin amba-

rına doldurulur, denizin en derin yerinde gemi batırılır. Bu faciadan kurtulan bir kişi bile yoktur (Özcan 2010: 76).

Savaş bittikten sonra Kızıl Ordu'da savaşan Kırım Tatar askerler Kırım'a dönerler. Ancak onlar da hemen tutuklanıp istasyonlara götürülür ve hayvan vagonlarına doldurularak sürgüne gönderilirler. Bu sırada Akmescit sokaklarında Kırım Tatarcasıyla yazılmış eserler yakılmaktadır (Alâdin 1999: 25).

Kırım Tatarlarının sürülmesinden hemen sonra geride kalan mal mülkleri müsadere edilir. Evler yakılıp yıkılırken, meyve bahçeleri ve bağlar bakım-sızlıktan otlak haline gelir. Kırım'dan sürülen Tatarların yerine Moskova, Yaroslav, Kursk, Penza ve Rostov eyaletlerinden getirilen Rus göçmenleri yerleştirilir (Alaç 1965). Mezarlıklar sürülmüş, mezarlardaki kemikler topraktan çıkarılıp atılmıştır. Kırım'daki Tatarca bölge isimleri değiştirilmiş, Tatarca eserler ve yayınlar -eski tarihi el yazmaları ve Klasik Marksizm-Leninizm de dâhil olmak üzere- yakılmıştır (Sheely 1972: 22, Özcan 2010: 88-103).

Kırım Tatarları toplu şekilde sürülüp Kırım tamamen boşaltıldıktan sonra, 4 Mart 1945 tarihinde, özel bir kararname ile "Muhtar Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", "Kırım Eyaleti"ne çevrilir. 27 Şubat 1954'te ise "Kırım Eyaleti", "Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti"nden ayrılarak, "Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"ne bağlanır (Sheely 1972: 22, Alaç 1965, Özcan 28, Özcan 2010: 100, Sheely 1972: 22, Hablemitoğlu 2002: 97).

Kırım tarihi de yeniden düzenlenir. 1937 yılında ilk baskısı yapılan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nde, Kırım Hanlığı ve Kırım Tatarlarının eriştiği yüksek medeniyet seviyesine ve Çarlık rejiminden çektikleri ızdıraplara geniş yer verilmiş ancak, 1953 yılında yapılan ikinci baskıda Kırım Tatarları akıncı ve barbar bir millet olarak tanıtılmış, Kırım'ın çok eskiden beri Rusya'ya ait olduğu iddia edilerek, bu toprakların 13. yüzyılda Altınordu'nun istilâsına uğradığı yazılmıştır. Ansiklopedide "Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"nden hiçbir şekilde bahsedilmemektedir. İkinci Dünya Harbi sırasında Kırım Tatarlarının hainliklerine geniş yer verilen ansiklopedide, sürgün ve sebeplerinden, yerleştirme bölgelerindeki kötü şartlardan da hiç bahsedilmemektedir (Sheely 1972: 22, Özcan 2010: 101-103, Hablemitoğlu 2002: 88).

Sürülen Kırım Tatarları; Ural, Sibirya, Kazakistan ve Orta Asya'nın binlerce kilometre içerlerindeki kışlaklara nakledilirler (Sheeyl 1972: 21, Hablemitoğlu 2002: 68, Asanın 2002).

Bir kısmı, daha önce Almanların kaldıkları yıkık dökük, pis barakalara, bir kısmı da köylerin, kışlakların yakınlarına dökülürler. Özbekistan'a ulaşabilenler, Kırım Tatarları sürgün yerlerine gelmeden hükümet ajanları tarafından

yapılan aleyhte propagandalar sebebiyle, yerli halk tarafından oldukça soğuk karşılanırlar, hatta taşlanırlar; zaten üç hafta süren hayvan vagonlarındaki insanlığa sığmayan yolculuktan sonra ölmeden kurtulanlar da iyice zayıflamış, saç sakal birbirine karışmış, aç, kirli ve hastadırlar; yani insanlıktan çıkmışlardır. Hiçbir devlet yetkilisi sürdükleri bu insanlarla ilgilenmez (Sheeyle 1972: 21, Hablemitoğlu 2002: 69-70, *Emel* dergisinde yayınlanan “Sürgün Hatıraları”ndan, Özcan 2010: 113).

Kırım Tatar sürgünleri, Özbekistan ve Tacikistan’ın pamuk tarlalarında, kanallarda, çalışma şartları çok kötü olan fabrikalarda, maden ocaklarında aç, çıplak köle gibi çalışmaya zorlanırlar, her gün onlarca sürgün ölür (Asanin 2002: 9). Doğru dürüst yaşama mekânlarına sahip değillerdir. Bir ailenin barınamayacağı ahırlarda, kulübelerde üç-dört aile bir arada yaşamaya zorlanmış; hatta günlerce haftalarca at ahırlarında, kuru toprak üstünde, kazdıkları çukurlarda yaşayarak hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir (Özcan 2007: 28).

Kırım Tatarlarına sürgün yerlerinde 8 Ocak 1945’te “özel yerleştirme/mecburi iskân” uygulanır. Buna göre, yerleştirildikleri bölgenin 5 km dışına çıkmaları yasaktır ve her ay mahalli NKVD kumandanlığına giderek isimlerinin bulunduğu bir deftere imza atma mecburiyetindedirler. Bölgeden izinsiz ayrılmanın cezası 20-25 sene Sibiryaya sürgündür. Bu durum parçalanmış olan ailelerin birbirlerini arayıp bulma imkânlarını bile yok etmiştir (Sheeyle 1972: 22, Özcan 2010: 111, *Emel* dergisinde yayınlanan “Sürgün Hatıraları”ndan). Kırım’ın havasına ve temiz sularına alışmış olan Kırım Tatarları, Orta Asya’nın alışılmamış sıcak havası ve arkların bulanık sularının yaydığı bulaşıcı hastalıklara yakalanırlar ve bir taraftan açlık bir taraftan hastalık sebebiyle toplu olarak ölmeye başlarlar (Özcan 2010: 114-117).

Bazı durumlarda sürgünler arasında artık mezar kazıp, ölenleri gömecek erkek kalmadığı veya kalan 3-5 adam da ölenleri gömüp yetiştiremedikleri için, mevtaların 3-4 gün açıkta yatmaları tabii bir durum hâline gelir. İştihan, Mitan, Hatırçi gibi pazar yerlerinde, sokaklarda aç, hasta sürgünlerin ölüp kalması sık sık karşılaşılan durumlardandır. Açlıktan, hastalıktan ölen annelerin göğsüne tırmanan bebekler, anası babası öldüğü için öksüz kalan çocuklar, haftada birkaç kere toplanıp canlı ölümler hâlinde “öksüzler evine” götürülür; bunların çoğu kabul edilmeyip geri çevrilirken yollarda ölür, ölen bu çocuklar komutanlık bürosunun bahçesinde bir yere yığılırlar. Sokaklarda bırakılan bu cenazeler sıcaktan kokmaya başlarlar ve şehrin her yerine bu koku siner. Bu sahipsiz mevtalar için ayrı ayrı mezar kazılmaz, hepsi kazılan büyük bir çukura gömülür (Asanin 2002: 10, Özcan 2010: 118).

Kırım Tatarlarının 1966 yılında yaptıkları istatistiklere göre sürgün sırasında ve ondan sonraki 18 ay içinde nüfuslarının %46’sı olan 110.000 insan öl-

müştür. Sovyet otoriteleri bu açıklamayı yalanlayarak, 1 Ocak 1946'ya kadar Özbekistan'a sürülen Kırım Tatarının %22'sinin öldüğünü (33.000 insanın) iddia etmiştir. Bu rakam doğru olsa bile, sürgün sırasında yolda ölen insanları kapsamamaktadır. Bunun yanı sıra Kırım Tatarları bazı bölgelerde bu ölüm nispetinin -meselâ Urallarda- %100'e ulaştığını belirtmişlerdir (Sheely 1972: 21, Özcan 2007: 28).

Kırım Tatarlar millî hareketinin destekleyicisi ve sivil haklarının savunucusu olan General Peter Grigeronko, onların yaşadıkları hayatın toprak kölesi serf-lerin yaşama şartlarından çok daha kötü olduğunu söyler (Sheely 1972: 22).

Seyahat hürriyetleri de kısıtlanan bu insanlar, kalkınmaları için zaruri olan, yüksek tahsillerini yapamamışlar veya enstitülerin bulunduğu yerlere sevk edilenlerin ise milliyetleri nedeniyle okullara kayıtları yapılmamıştır (Sheely 1972: 22).

Özbekistan'da Kırım Tatarlarına yerleşebilmeleri için 7 yıl vadeli 5.000 ruble kredi verilmesi planlanır. Ancak bu kredinin verilmesi oldukça düzensiz bir şekilde yürütülür, çoğunlukla çok cüzî miktarlarda verilen krediden çok az Kırım Tatar ailesi faydalanır. Üstelik 1947 yılında çıkarılan mali reform kanunuyla 5.000 yeni ruble olarak geri alınmıştır (1 yeni ruble 10 eski rubledir) (Sheely 1972: 21, Özcan 2010: 118-121).

Sovyet ceza organları, halka yaptıkları bu zulmün karşısında halkın isyana gidebileceğini düşünmüş olmalı ki, 1948-1950 yıllarında, halkı peşinden sürükleyebileceğini düşündükleri her Kırım Tatarını takibe alırlar ve tedbir için her geçen gün uyguladıkları baskıyı daha da arttırırlar (Sheely 1972).

İlk olarak 1951 Ocak ayında Bekabat'ta, halkı toplayıp antisovyet propagandası yapmak suçlamasıyla Osman Ebasanov, Amza Nezirov, Seyithalil Godol ve İsmail Bahşış 18 Eylül 1950 tarihinde tutuklanırlar. 30-31 Ocak 1951'de görülen mahkemede 1947'den beri Kırım Tatar vatandaşlarını toplayıp devrim aleyhinde türküler söylemek ve kendi aralarında Sovyet hükümetini karalayan konuşmalar yapmakla suçlanırlar. Mahkeme Osman Ebasanov'a 10 yıl, çalışma kampı, daha sonra da 5 yıl hukukta mahrumiyet, diğerlerine 25'er yıl hapis cezası verilir. Beş yıl sonra Stalin'in ölümünden sonra hepsi serbest bırakılır (Asanin 2002: 11, 577).

4 Eylül 1950'de gece yarısı Semarkant şehrinde "Semarkant Pedagoji Enstitüsü" öğrencilerinden Kırım Tatarı İdris Asanin ve dört gün sonra da Ahıska Türklerinden Ali Yusufov daha sonra İsa Asanov, Kadir Ametov, Ziya Osmanov ve Mitan bölgesinden Meryem Asanova gözaltına alınır. Sekiz ay işkence altında süren sorgulamadan sonra, 1951 yılının 28-30 Nisan'ında, üç gün devam

eden kapalı mahkeme, Sovyet karşıtı bir grup oluşturmak ve bu grup üyeleriyle Asanın tarafından yazılan antisovyet şiirleri çeşitli yollarla dağıtarak Türk ve Tatarları mücadeleye çağırarak suçlamasıyla İdris Asanın ve Ali Yusuf' a yirmi beşer yıl, iki kişiyi onar yıl, iki kişiyi de beşer yıl ağır lager cezası verir (Asanın 2005: 164-165, Asanın 2002: 12).

Bu hadiseler aslında, altı-yedi yıldan beri, millet olarak yarı ölü duruma getirilen Kırım Tatarlarının artık vatan ve millî hakları için mücadeleye başlayacaklarının göstergesidir.

5 Mart 1953'te Stalin'in ölümü, sürgün edilen diğer halklar gibi Kırım Tatarları için de bir ümit ışığının doğmasına sebep olur. Fakat 14-26 Şubat 1956 tarihinde toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde sürgün edilen bazı milletler için vatanlarına dönme hakkı tanınırken; Volga Almanları, Ahıska Türkleri ve Kırım Tatarları bu haktan mahrum bırakılır (Özcan 2010: 143).

5 Temmuz 1954'te 16 yaşından küçük çocuklarla 16 yaş üstü okula giden gençlere tahsillerini tamamlayabilmek için ailelerinin yanından ayrılacakları hakkı tanınır (Özcan 2010: 135). Böylece hiç olmazsa Kırım Tatar gençleri okuma imkânına kavuşurlar. Artık büyük şehirlere de yerleşebildikleri için, çocuklar yüksek veya orta seviyede tahsil hakkı da kazanmış olurlar (Özcan 2010: 135).

24 Kasım 1954'te II. Dünya Savaşında Kızıl Ordu saflarında çarpışan askerler, SSCB kahramanı madalyası ve nişanı ile ödüllendirilenler sürgün cezasından muaf tutulurlar (Özcan 2010: 136, Sheely 1972: 22).

28 Nisan 1956 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Yüksek Sovyeti Prezidiumunun özel bir kararnamesiyle Kırım Tatarlarının üzerindeki sürgünden kaynaklanan kısıtlamalar kaldırılır. Fakat bu kararnamede de, Kırım Tatarlarının sürgün edilmiş oldukları vatanlarına dönme hakkı verilmez. Bu yıllarda Kırım Tatarları haklarını aramak için ferdi ve toplu dilekçeler göndermeye başlarlar. Bu dilekçelerin sayısı her gün artar (Kırımoğlu 2010: 12, Özcan 2010: 139).

Bundan sonra, birçok Kırım Tatarı 1944'te zorla yerleştirildikleri işlerden ayrılarak asıl meslekleri olan çiftçiliğe geri dönerler, bir kısmı ise sürgünde geçen zaman zarfında kazandıkları tecrübelerle teknik işlerde çalışmaya devam ederler. Çalışkanlıkları sayesinde bu tarihten sonra hayat şartları gittikçe daha düzelecektir (Özcan 2007: 29).

Sürgün statüsünden kurtulan Kırım Tatarlarından bazıları, vatanlarına yakın bölgelere yerleşmeyi tercih ederler. 1956 yılı Ekim sonuna kadar 778 Kırım

Tatarı, Kırım'a komşu olan Zaporojya bölgesine gelir. Fakat Sovyet yetkilileri, Ukrayna sınırında olan Zaporojya, Herson, Odesa, Nikolayev, Kırım ve Zakarp-pat bölgelerinde yaşamalarını yasaklar (Özcan 2007: 29).

Bundan sonra Kırım Tatarları vatanlarına dönmek için mücadelelerini daha da yoğunlaştırırlar. Bu dönemde Kırım Tatar Millî Hareketi'nin temsilcileri, Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin eski idarecilerinden ve Komünist Partisi eski ileri gelenlerinden, II. Dünya Savaşı'nda ve Kırım'daki partizan hareketinde mücadele edenlerden oluşmaktadır. Kırım Tatarlarının problemlerinin çözümünün ancak Sovyetler Birliği idarecilerinin, Kırım Tatarlarının Sovyet iktidarına ve Komünist partisine mutlak sadakatlerine ve Kırım Tatarlarının dönüşünün Kırım ekonomisine yaralı olacağına ikna olmalarıyla mümkün olabileceğine inanan birinci nesil Kırım Tatar temsilciler, yüksek devlet organlarına milletleri hakkındaki adaletsizliğin düzeltilmesi için dilekçeler göndermeye başlarlar. Sovyet idaresine yapılan müracaatlar, komünist ruhuna sadık bir tonda kaleme alınır, Lenin ve hayatta olan komünist liderlerin eserlerine atıflarda bulunulur (Kırımoglu: 14). 1957 Temmuz ve 1961 Mart ayları arasında hükümet otoritelerine 6.000 ve 18.000 arasında değişen imzalı 5 dilekçe ve 1961 Ekim ayında XXII. Parti Kongresi'ne de 25.000 imzalı protesto mektubu gönderilir (Sheely 1972: 23). En yüksek sayıda imza (yaklaşık 120.000) 1966'daki Sovyetleri Birliği Komünist Partisi XXIII. Kongresi'ne hitaben yazılan dilekçenin altında toplanmıştır. Böylesine kitlesel bir iştirake Sovyetler Birliğinde diğer millî, dinî ve insan hakları hareketlerinin hiçbirinin tarihinde rastlanmamıştır (Kırımoglu: 13).

Kırım Tatarları yaptıkları mücadelede sonucunda bazı kültürel haklar elde ederler. 1 Mayıs 1957'de Kırım Tatarcası ile *Lenin Bayrağı* gazetesi çıkarılır. Aynı yıl Özbekistan Yazarlar Birliği içinde Kırım Tatar Şubesi oluşturulur. Yine aynı yıl otuz müellifin hikâyeleri, denemeleri ve şiirlerinden oluşan ilk kitap olan *Baar Ezgileri* yayımlanır. Radyoda Kırım Türkçesi ile programlar yapılmaya başlanır. Kaytarma isimli Kırım Türkleri oyun ve yır grubu kurulur (Yüksel 1998: 286, Hablemitoğlu 2010: 128, Kırımli 1989: 3, Sheely 1972: 22,23)

Bu gibi faaliyetlerde aktif rol oynayanların tutuklanmasına 1959 yılında başlanır; mahkemelerin ilki, 11 Ekim 1961 yılında Kırım Tatar Millî Hareketi'nin aktif katılımcılarından Enfer Seferov ve Şevket Abdurrahmanov isimli iki Kırım Tatarıyla ilgilidir. Halkın Millî Harekete katılmaları için bildiri dağıtmaları sebebiyle gözaltına alınır ve "Katı rejimli" çalışma kamplarında 5 ila 7 sene hapse mahkûm edilirler (Asanın 2005: 456, Asanın 2006: 22).

8 Nisan 1962'de "Sovyet devletine karşı faaliyet göstermek" ve devlete karşı "Kırım Tatarları Gençlik Birliği" adlı teşkilatı oluşturmak ve bu teşkilata önderlik yapmak suçuyla Marat Ömerov, Seitamza Umerov, Ahmet Asanov, Refat

Gocenov adlı dört genç tutuklanır. 10 Ağustos 1962’de Marat Ömerov (fabrika ustabaşısı) 4 yıl, Seitamza Umerov (üniversite öğrencisi) 3 yıl katı rejimli “çalışma kamplarında” çalışmaya mahkûm edilir, diğer iki genç delil yokluktan serbest bırakılır (Asanin 2005: 385). Aralarında Mustafa Cemilev’in de olduğu 25 genç de ya işlerinden çıkarılırlar veya okudukları üniversitelerden uzaklaştırılırlar (Sheely 1972: 23, Asanin 2005: 52, Özcan 2010: 153).

1964-69 yıllarındaki Millî Hareket’in ikinci safhası, hareketin en coşkun, en faal ve planlı devresidir. Bu döneme kadar yazılan dilekçelerde ve faaliyetlerde Komünist Partisi’yle ters düşmemeye çalışan Kırım Tatar Millî Hareketi, 1964’ten itibaren, gençlerden oluşan daha radikal bir grubun ortaya çıkmasıyla, farklı stratejiler de geliştirir. Kısa zaman içinde bu grup, hareketin sürükleyici gücü hâline gelir. Artık mitinglerde hükûmetin uyguladığı politika açıkça eleştirilir, hatta 18 Mayıs sürgünü *jenosit* (toplu katliam) olarak tanımlanır. 1960’ların ikinci yarısından itibaren, sürgünün yıl dönümü olan 18 Mayıs ve Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin kuruluş günü olan 18 Ekim gibi önemli günlerde, kitleler hâlinde mitingler yapılmaya; bu günlerde matem bayrakları asılmaya, kollara matem pazıbentleri takılmaya başlanır (Kırımoglu 2010: 15-16, Grigerenko 1979: 29-30, Özcan 2007: 31).

Kremlin idarecileriyle görüşmek ve yollanan dilekçelerin cevabını almak amacıyla 1964 yılında Moskova’ya halk temsilcileri gönderilir (Kırımoglu 2010: 13, Sheely 1972: 23).

Aynı dönemde, Kırım Tatarlarının yaşadığı köy ve şehirlerde “Teşebbüs Grupları” kurulur. Bu gruplar, Millî Hareket’in işlerini ve amaçlarını parti ve hükûmet otoritelerine açıklayacak ve Kırım Tatar meselelerine ilişkin gelişmeler hakkında bilgi verecektir. Grup üyeleri vatandaşlardan protestolar için imza, delegelerin Moskova’ya gönderilebilmeleri ve hapiste olan delegelerin ailelerine verilmek üzere para toplayabileceklerdir (Kırımoglu 2010: 13, Sheely 1972: 23, Grigerenko 1979: 29).

Bu yıllarda Kırım Tatar Millî Hareketi, Sovyetler Birliğindeki A. Y. Kosterin, P. G. Grigerenko, S. P. Pisarev, İ. Gabay gibi diğer milletlerin temsilcilerinin desteğini almaya başlar (Grigerenko 1979: 32).

1965 yazından itibaren Kırım Tatarlarının Moskova’ya gönderdikleri temsilcilerin verdiği bilgileri yurt dışında da duyurmak üzere Sovyetler Birliğindeki ilk *samizdatlar*¹ teşkil edilir (Kırımoglu 2010: 14).

Bu *samizdat* belgeleri Moskova’daki rejim muhalifleri ve yabancı basın muhabirleri vasıtasıyla Batı’ya çıkarılıyor, Azatlık Radyosu (Radio Liberty), Alman

1 Samizdat: Sovyet bloğunda sansürü aşmak için daktilo, teksir makinesi vb ile çoğaltılarak el altından dağıtılan kaçak yayınları tanımlayan sözcük.

Dalgası (Deutsche Welle), BBC, Amerika'nın Sesi (Voice of America), Kanada Radyosu (Radio Canada) gibi basın organları vasıtasıyla değişik dillere çevrilererek tekrar Sovyetler Birliği'nde duyuruluyordu (Kırımoğlu 2010: 15-16).

Bu faaliyetler sonucunda, bilhassa Millî Hareket'in gençlerden oluşan ikinci nesil baskı altına alınırken birinci neslini oluşturan komünist yanlısı üyeleri de hadlerini aşarsa; Komünist Partisi'nden atılmak, işlerinden çıkarılmak, idarî ve cezaî takibata uğramak gibi baskılara maruz kalıyorlardı (Kırımoğlu 2010: 16).

1965 ve 1966 yıllarında Kırım Tatar temsilcileri Sovyet Yüksek Şûrası'na sayıları ve imza adetleri her geçen gün artan dilekçeler göndermeye ve görüşmeye devam eder, fakat her zaman olduğu gibi yetkililer verdikleri sözü asla tutmazlar.

1966 yılında XXIII Parti Kongresi öncesinde Moskova'daki Tatar temsilcilerinin sayısı 125'e yükselir. 14.284 mektup ve telgraf parti ve hükûmet yetkililerine gönderilir. 120.000 imzalı bir dilekçe ve 1944-45 yıllarında %46 olan ölüm oranını ispatlayan, 7 ciltlik bir eser parti kongresinde okunmak üzere merkezi komiteye teslim edilir. Yapılan görüşmede Kırım Tatarlarına verilen sözler tutulmayınca, Moskova'daki temsilcilerin sayıları yükseltilir, yetkililere 5.000 imzalı dilekçe ve 17.000 mektup daha gönderilir. 25 Haziran günü otellere alınmayan temsilciler, merkezi komite binasında yakalanarak zorla şehir dışına çıkarılırlar. Bu durum karşısında, Özbekistan ve diğer bölgelerde protesto toplantıları ve mitingler düzenlenir. Yakalanan 4 temsilci 9 aylık bir sorgulama döneminden sonra sosyal düzeni bozucu faaliyette bulduklarını gerekçesiyle, şartlı, idama mahkûm edilirler (Sheely 1972: 24).

Kırım Tatarlarını suçlayabilmek için 27 Eylül 1966 tarihinde Özbekistan ve diğer Cumhuriyetlerin Ceza Kanunlarına "Sovyet düzenini karalama", "Arma ve bayrağa hakaret", "Kamu düzenini bozma" maddeleri ilâve edilir. Bu maddeler, Kırım Tatarlarının miting yapma gibi her türlü faaliyetleriyle mahkûm edilmelerini sağlamaktadır. Bu maddelerin cezası en az 3 sene ağır hapis idi (Sheely 1972: 24, Kırımoğlu: 17, Özcan 2010: 159).

Bu kanunlar Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 45. Yıl dönümü münasebetiyle tertiplenen toplantıların ertesi günü, 9 Ekim'de, uygulanmaya başlar. Bu maddeler kadınlar, çocuklar ve gençler tarafından yazılıp imzalanan bildirimlerle protesto edilir. Bundan sonra sadece Özbekistan'da değil, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kuzey Kafkasya'da imza kampanyaları düzenlenir, protesto mitingleri yapılır. Toplantılar kanunî olup sükûnet içinde geçmesine rağmen, polis kuvvetlerince dağıtılır ve yüzlerce Kırım Tatarı yargılanıp hapsedilir (Asanin 2002: 17, Sheely 1972: 24, Özcan 2010: 160).

Yıldırılmak istenen başta Mustafa Cemilev olmak üzere, Kırım Tatar liderleri günlerce sorguya çekilip işkence edilmiştir.

Temmuz 1967 yılında Moskova'da toplanan Kırım Tatar temsilcilerine Muhtar Sovyet Sosyalist Kırım Cumhuriyeti'ni kurma hakkı verileceği, vatanlarına dönme meselesiyle ilgili çalışılacağı ve mitinglerle bu haberi Kırım Tatar vatandaşlarına duyurmak için izin verileceği gibi sözler verildiği hâlde, 27 Ağustos Pazar günü bu temsilcileri karşılamaya gelen 2.000 kadar Kırım halkı; polis ve ordu kuvvetleri tarafından dağıtılır. Ertesi hafta cumartesi günü toplanan halk yine zorla dağıtılır ve iki gün içerisinde hükûmet kuvvetlerine karşı gelmek ve toplumu kışkırtmak suçundan, toplam olarak 130 kişi tutuklanmış ve 18'i iki ila 3 sene hapis cezasına çarptırılmıştır (Sheely 1972: 25).

Bu mücadelelerden sonra, 5 Eylül 1967 tarihli kararname ile hain bir millet olmadıkları kabul edilen Kırım Tatarlarının yürürlükte bulunan pasaport ve istihdam kanunlarına uygun olarak Sovyet Rusya'nın her bölgesine serbestçe yerleşebilecekleri kabul edilir. Ancak kararname sadece Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi Orta Asya'nın bazı gazetelerinde yayımlandığı için, bu durumdan bütün Sovyet vatandaşları haberdar olmaz (Sheely 1972: 25-26, Özcan 2010: 165-167).

Kırım Tatar Millî Hareketi bundan sonra faaliyetlerini, Kırım'a dönmek, genel demokratik hareketlerle ilişkiyi kuvvetlendirmek ve vatanlarında Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurabilmek için Moskova ve Özbekistan'da başlattıkları kampanyalarını devam ettirmek üzerinde yoğunlaştırır (Sheely 1972: 26).

Tatarlar, özellikle Eylül ayının ikinci yarısında ve Ekim ayında toplu bir şekilde Kırım'a dönmeye başlarlar. Kararnamenin ilânından iki hafta sonra Kırım'a 500'den fazla Kırım Tatarı döner. Aralık 1967'ye kadar ise 1.200 aile göçer. Fakat kısa bir zaman sonra, Kırım'da şahıs başına 13,65 metre karelik toprağı olanların Kırım'a yerleşebilecekleri ilan edilir. Kırım'da yaşayanlara ise, Tatarlara toprak veya ev satanlara çok ağır ceza verileceği duyurulur ve o zamana kadar yapılan alım-satımlar iptal edilir. Aralık 1967 yılına kadar yalnız 3 kişi ve iki aileye yerleşme izni verilir. Diğer Kırım Tatarları geri dönmeye zorlanır (Sheely 1972: 26-27, Özcan 2010: 170).

Hükûmet yetkilileri Mart 1968'de Tatarların Kırım'a dönmelerini engellemek için iki koldan çalışmaya başlarlar.

Kırım Eyaleti idari memurları Özbekistan'da gidip, hiçbir milliyetçi faaliyete katılmamış, mektup ve dilekçelere hiç imza atmamış, tahsili olmayan, tarlalarda çalışacak vasıfsız işçileri tespit edip, KGB'nin de onayından sonra Kı-

rım'a yerleşme izni verecektir. Böylece 1968-72 yılları arasında sadece 3.496 kişi Kırım'a yerleşebilir (Özcan 2007: 32, Sheely 1972: 27).

İkinci olarak, Özbekistan'daki yetkililer, aslında Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmek istemediklerini, bu konuda bir avuç milliyetçinin halkı kışkırttığı-nı beyan eden bir dilekçeyi imzalatmak üzere halk arasında dolaştırırlar. Bu dilekçeyi imzalamaları için maddi manevi her türlü baskı uygulanmasına rağmen, ancak 262 imza toplayabilirler (Sheely 1972: 27, Asanın 2002: 17, Kırımoglu 2010: 21).

Bütün bu baskılara rağmen, Tatarlar ikinci ve üçüncü göç teşebbüsünde de bulunurlar. Kırım'a yerleşmeleri kabul edilmediği hâlde gizli olarak iş bulabilen Tatarlar, milliyetleri tespit edilir edilmez işten çıkarılır ve yerleşme izni de verilmez. Bu sırada Kırım'da asla insanlığa sığmayan çok acı durumlar yaşanır.

27 Mayıs 1968 tarihinde 250 KGB görevlisi ve polisi Akmescit şehri yakınında daha bir gün önce kurulmuş 98 Kırım Tatar çadırını parçalayıp yıktıktan sonra içlerinden 38 kişiyi tutuklarlar. Tutuklananlar dört günlük bir yolculukla, aç ve susuz bir şekilde, otobüsle Bakü'ye getirilir, oradan da feribotla Orta Asya'nın içlerine sürülürler (Sheely 1972: 27, Hablemitoğlu 2002: 128).

26 Haziran günü Eyâlet İcra Komitesi Başkanının (Şemodurov) Tatarlara karşı tutumunu şikâyet eden 21 Kırım Tatarından 11'i, 15 gün hapis cezasına ve 10'u da uçak masrafları kendilerine ait olmak üzere, Duşanbe'ye sürgün cezasına çarptırılırlar. Bunlardan Mehmet Çobanoğlu isimli bir Kırım Tatarı 3 sene hapis cezasına mahkûm edilir (Sheely 1972: 27, Hablemitoğlu 2002: 129).

Haziran 1968'de Fevzi Seydaliyev dört çocuğu ve karısıyla Tacikistan'dan Kırım'a gelip, Zuya'da daha önce gelen akrabalarının yanına yerleşir. Hansaray'ı ziyaret için gittiği Bahçesaray'da tutuklanıp on gün işkence edildikten sonra, karısı ve çocuklarıyla tekrar Kırım'dan sürülür. Seydaliyev ailesiyle tekrar Kırım'a döner. Bu sefer de trenle Kazakistan'a sürülür. Özbekistan'a geçen Seydaliyev, Kırım'a göçen Kırım Tatarlarının ve kendi durumunu anlatmak üzere ailesiyle Moskova'ya gider. Burada başvurduğu resmî kurumlardan cevap alamayan Seydaliyev, 1968'in Eylül ayı başlarında karısı ve çocuklarıyla Kızıl Meydan'a çıkıp Lenin'in heykeli yanında yumruklarını kaldırarak, Kırım Tatarlarına yapılan haksızlığı anlatır. Bu, Kızıl Meydan'da yapılan ilk protesto gösterisidir. 10 dakika içinde askerler gelir ve bütün aileyi tutuklarlar. Seydaliyev bir hücreye, karısı ve çocukları başka bir hücreye konur. Ertesi günü karısı ve çocukları onun yanına girdiklerinde Seydaliyev, şuursuz bir şekilde, her tarafı kanlar içinde yatmaktadır. Birkaç gün sonra karısı ve çocuklarını Özbekistan'da Akkurgan sovhozuna sürerler. Seydaliyev ise önce tımarhane-

ye konur, kısa zaman sonra da, işkenceleriyle meşhur, girenin sağ çıkmayacağı Dnepropetrovsk şehrindeki KGB hücresine kapatılır. Altı ay sonra da karısına Seydaliyev'in öldüğü ve defnedildiği haberi gelir. 19 Ekim 1968'de öldürülür (Asanın 2005: 437-442, Kırımoglu 2010: 20).

15 Temmuz günü kendilerine yerleşmeleri için 5 gün önce verilen çiftlik evlerinden gece yarısı zorla çıkarılan 11 aile ve diğer çiftliklerden de 4 aile bir trene bindirilerek Kırım'dan sürülürler. Bu durumu protesto eden 17 Ukrayna ve Rus ailesi de, bir daha evlerine ve çiftliklerine dönemezler (Sheely 1972: 27, Hablemitoğlu 2002: 129).

Böylece kararnamenin yayımlanmasından sonraki bir senelik müddet zarfında yalnız 18 aile ve 13 kişiye yerleşme izni verilmiş, 12.000 Kırım Tatarı ikinci defa sürgün edilmiş ve 17 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır (Sheely 1972: 27).

1968 yılının Eylül ayına kadar Moskova'ya gönderilen 4.000'den fazla temsilci, mektup ve dilekçelerini parti liderleri ve hükümet yetkililerine iletmış, Sovyet halkına Kırım Tatar sorununu anlatmış, ayda iki defa kendi vatandaşlarına çalışmalar ve gelişmeler hakkında bilgi vermek üzere bültenler yayınlayıp dağıtmışlardır (Sheely 1972: 23).

1969 yılı başlarında Belogorsk bölgesine yerleşen 11 aile Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonuna yazmış oldukları imzalı protesto mektubu yüzünden yargılanırlar ve yerleşme izinleri kaldırılıp edindikleri mal mülk ellerinden alınır. Bu 11 aileden trene bindirilen 8 aile, mahalli halkın yardımıyla geriye döndükleri zaman, evlerini ve mallarını talan edilmiş ve yakılıp yıkılmış olarak bulur. Samizdat Dökümanları'nın "Kronolojik Olaylar" bölümündeki 14 no'lu 30 Haziran 1970 tarih ve 456 Kırım Tatarının imzası bulunan protestoya göre bu zulümler, 1970 yılının sonlarına kadar devam etmiştir (Sheely 1972: 27, Hablemitoğlu 2002: 130).

Rusya'daki Genel Demokratik Hareketler Birliği, Kırım Tatarlarının demokratik bir şekilde yıllarca süren mücadeleleri hakkında bilgi sahibidirler. Moskova'da tanıştıkları A. Kosterin, İ. Gabay, A. Saharov, T. Franko, M. Lisenko, P. Grigerenko gibi insan hakları savunucuları, bu tarihten sonra Kırım Tatarlarının millî mücadelelerinde önemli rol oynayacaklardır.

Kosterin ve Grigeronko, Kırım Tatar liderlerinden Dr. Zampira Hasanova ile beraber 1968 yılının Şubat-Mart aylarında Budapeşte'de toplanan Komünist Partileri Danışma Kuruluna açık bir mektup yazarak Kırım Tatar halkına yapılan zulmü anlatırlar. 17 Mart 1968 tarihinde Moskova'daki 60 Tatar temsilci, Kosterin'e Tatar halkı için yaptığı çalışmalardan dolayı teşekkür etmek için,

Moskova'daki "Altay" isimli restoranda doğum günü partisi düzenlerler. Kalp krizi geçiren Kosterin bu toplantıya katılamaz; Kosterin'in eşi ve General P. Grigerenko katılır. Grigerenko, bu toplantıda yaptığı konuşmada, Kırım Tatarlarına, itaatkâr bir şekilde ricayla değil, kesin bir şekilde talepte bulunmalarını, ses getirecek toplantı ve mitingler düzenlemelerini, yaşadıklarını bütün dünyaya duyurmalarını tavsiye eder. Kırım Tatar halkı için çıkarılan kararnameyi eleştirir, kararnamedeki boşlukları belirtir ve Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin en kısa zamanda kurulmasını temenni eder (Sheely 1972: 28, Hablemitoğlu 2002: 169-182, Özcan 2010: 180-181).

Grigerenko'nun konuşması, Kırım Tatar Millî Hareketi'nin daha da radikalleşmesine sebep olduğu gibi, Sovyet yetkililerini de endişelendirir.

Kırım Tatarları 21 Nisan 1968 günü Taşkent yakınlarındaki Çırcık'ta geleneksel bahar bayramları "Derviza"yı kutlamak için bir toplantı düzenlerler. Çırcık bölgesi, ordu kuvvetleriyle kuşatılmasına rağmen, Özbekistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen halk kutlama alanına girmeyi başarır. Yüzlerine gaz maskesi takan askerler, toplanan halkın üzerine tazyikli, zehirli ve boyalı su sıkmış, coplarla dövmüş, yakaladıklarını zorla arabalara bindirmiştir. Polis akşamın ilerleyen saatlerinde evleri basarak, toplantıya katılan katılmayan 300 kişiyi tutuklar. Bu olayda çok sayıda insan yaralanmış ve sakatlanmıştır. Yakalananların çoğu daha sonra serbest bırakılmış, Enver Abdülgaziyev, Said Abhayırov, İbrahim Abibullayev, Reşat Alimov, Refat İsmailov'un dâhil olduğu 10 kişiye 2,5 ila 3 yıl katı rejimli çalışma kampı cezası verilmiştir (Sheely 1972: 28, Hablemitoğlu 2002: 140-142, Özcan 2010: 184-185, 188).

1968 yılındaki sürgün yıl dönümüne doğru, Moskova'da toplanan Tatar temsilcilerinin kaldıkları oteller silahlı askerler tarafından çevrilir ve yakalanan temsilciler 16-17 Mayıs günlerinde tevkif edilerek, Taşkent'e gönderilirler. Bu sırada yapılan zulüm karşısında bazı temsilciler kalp krizi geçirirken, Rüstem İlyasov aklını kaybeder. Yolda kaçabilen ve Taşkent'ten gelen temsilciler 50.000 imzalı 22.984 protesto mektubunu Mayıs sonuna kadar parti yetkililerine teslim etmiştir. Bu tarihe kadar şahsi ve toplu olarak verilen dilekçe ve protestocudaki imza sayısı 3 milyonu aşmıştır (Sheely 1972: 29, Hablemitoğlu 2002: 149-150, Özcan 2010: 185).

Miting düzenlemek ve katılmak veya devleti küçük düşürücü beyanlarda bulunmak gibi suçlardan açılan davalar devam etmektedir. Bu davaların en dikkat çekenini, bir sene önce ağustos ayında tutuklanan 10 Kırım Tatarının 1 Temmuz- 5 Ağustos 1969'da görülen mahkemesidir. Tutuklananlar arasındaki 1940 doğumlu, bütün Sovyet ülkelerinde tanınmış bir fizikçi olan Rollan Kadıyev, başarılı çalışmalarından dolayı, 22 Kasım 1968'e kadar önemli ilmî dergilerde övgüler alırken, 12 Ekim 1968'de tutuklanmış, Taşkent hapisanesine atılmış-

tır. 1942'deki Sovyet Birleşik devletlerinin kahramanlarıyla ilgili şiirlerinden dolayı ödüllendirilen 1925 doğumlu İsmail Yazıcıyev, aslında öğretmen olduğu hâlde daha sonra cezalandırılarak tuğla fabrikasında işçilik yapmaya başlayan bir şairdir. 27 Aralık 1968'de tutuklanmıştır. 1941 doğumlu Reşat Bayramov isimli genç elektrik teknisyeni, yazdığı Kosterin'in mektuplarından, Grigironko'nun 17 Mart 1968 konuşmasından, Rus İhtilâli ve İkinci Dünya Harbi sırasındaki Tatar kahramanlıklarından oluşan kitabı yüzünden 22 Eylül 1922'de tutuklanmıştır. Ayrıca, 1943 doğumlu bir traktörcü olan Haydar Bariyev, 15 Eylül 1968'de; 1921 doğumlu, Almanlara karşı savaşırken sakat kalan elektrik ustası Rıdvan Gafarov, 13 Eylül 1968'de; 1938 doğumlu, mühendis-fizikçi ve Komünist partisi üyesi olan İzzet Hayırov, 13 Eylül 1968'de; 1920 doğumlu, inşaat işçisi, Kırım partizan hareketine katılmış olan Rıza Ömerov 27 Eylül 1968'de; 1943 doğumlu, hasta bakıcı olan Svetlina Ahmet, 14 Eylül 1968'de; 1946 doğumlu, hasta bakıcı Münire Halil 14 Eylül 1968'de tutuklanır.

Bu isimleri savunmak üzere Moskova'dan Taşkent'e gelen General Grigorenko, 7 Mayıs 1969'da tutuklanır. 500 şahidin dinleneceği bu davada 20 ciltlik iddianame dosyası hazırlanmıştır. İddianamenin başlıca maddelerinden biri "Sovyet devlet ve sosyal nizamına iftira atmak"tır. Bu tutuklular defalarca savunmalarını hazırlamak için kanuni kitaplar istedilerse de bu kitaplar verilmmez. Kaldıkları 26 kişilik, içinde cani ve katillerin de bulunduğu hücreleri değiştirmek için yaptıkları müracaatlar da dikkate alınmaz. Ayrıca, mahkemenin halka açık yapılması, gazete ve televizyonda yayınlanması gibi istekleri de yargıç tarafından reddedilir. 1 Temmuz'da başlayan mahkemede, duruşma salonu önceden KGB görevlileriyle doldurulur ve böylece Kırım Tatarlarının davayı takip etmeleri önlenir. Devleti küçük düşürücü faaliyette bulunmakla suçlanan tutuklularla mahkeme savcısı arasında, Kırım Tatarlarına uygulanan jenositte ilgili ciddi tartışmalar yaşanır. 5 Ağustos 1969 tarihinde sonuçlanan mahkemede, Kadiyev, Bayramov, Gafarov ve Hayırov'a katı rejimli çalışma kampında 3'er yıl kürek cezası, diğer sanıklara birer yıl hapis cezası verilir. 5 hafta süren bu mahkeme esnasında Kırım Tatarları kalabalık gruplar halinde Adliye sarayının önünde beklemiş ve son iki gün içinde birçok kişinin tutuklanması protestolara ve yargıcın evi önündeki nümayişlere sebep olmuştur (Sheely 1972: 29, Hablemitoğlu 2002: 150-155, Özcan 2010: 188-191).

1969'un Temmuz ayında, çeşitli ülkelerin Komünist Partisi liderlerinin konferansının açılışının yapıldığı sırada, bir grup Kırım Tatarı, Moskova'nın merkezî meydanlarından birinde önde gelen insan hakları savunucusu ve Kırım Tatarlarını müdafaa ettiği için cezalandırılmış olan General P. Grigorenko'nun serbest bırakılması için gösteri yapar. Kırım Tatarları, KGB ve polis tarafından dövülerek meydandan çıkarılana kadar ancak altı dakika sürdürebildikleri bu gösteride, Kırım Tatarlarının problemleri ve P. Grigorenko'nun durumu

hakkında bilgi veren bildirimleri dağıtırlar. Gösteriyi izleyen ve bildirimlerden alanlar arasında bulunan çok sayıdaki yabancı basın-yayın muhabirleri, bu durumu yayınlarıyla bir kere daha dış dünyaya duyurmuş olurlar (Kırımoglu 2010: 16-17).

Bu dönemdeki önemli diğer bir mahkeme, Moskova'da Genel Demokratik Hareketler lideri 24 yaşında genç bir kız olan İlya Gabay'la Mustafa Cemilev'in yargılanmasıdır. KGB görevlileri yaptıkları aramada evinde Tatar faaliyetleriyle ilgili 137 ciltlik eser buldukları İlya Gabay'ı 7 Mayıs 1969'da tutuklarlar ve mahkeme edilmek üzere Taşkent'e gönderirler. 1968 ve 1969 yıllarında Mustafa Cemilev'le "Sovyet devletini ve sosyal düzenini küçük düşürücü" belgeler hazırlama, çoğaltma ve dağıtma gibi faaliyetler yürüttüğü iddiasıyla, mahkeme, Gabay'ın dosyası ile Mustafa Cemilev'in dosyasını birleştirir ve birlikte yargılar. 12 Ocak 1970'te başlayan mahkeme 6 gün sürer. Mahkemede Kırım Tatarları hakkında atılan iftiraları anlatan Gabay, konuşmasında özellikle Stalin rejiminin 14 milyon kişiyi kapsayan kitle halindeki imhasını vurgular. Gabay, 3 yıl çalışma ve ıslah kampında hapse mahkûm olur (Sheely 1972: 30, Özcan 2010: 192).

Yargılanma sürecinde katmerli canı olarak nitelendirilen Mustafa Cemilev, mahkemede Sovyet hükûmetinin Kırım Tatarlarına karşı yürüttüğü siyaseti şiddetle tenkit eden bir konuşma yapar. Konuşmasında Kırım'a dönme teşebbüsünde bulunan Kırım Tatarlarının durumunu da açıklayan Cemilev, Kırım Tatarları hakkında uygulanan politikayı protesto amacıyla 30 günlük açlık grevi ilân ettiğini bildirmiş ve konuşmasını "Ya vatan ya ölüm" sözleriyle bitirmiştir. Taşkent mahkemesi Cemilev'i 3 yıllık kürek cezasına çarptırmıştır (Sheely 1972: 30).

Bu tarihlerde çeşitli uydurma sebeplerle pek çok Kırım Tatarı tutuklanmış ve katı rejimli çalışma kamplarına gönderilmiştir. Son iki sene içinde yargılananların sayısı 86'yı bulur. Bunlarda 30'u iki kere cezalandırılmıştır. 1968 yılında Kırım Tatarları 1959 yılından beri 200 kişinin cezalandırıldığını iddia etmişlerdir ki bu rakama KGB yetkililerinin verebildikleri 15 günlük hapis cezası alanlar dâhil değildir. Ayrıca, 1969 Nisan istatistiklerine göre, milliyetçi faaliyetlere katıldıkları gerekçesiyle, Kırım Tatarlarından 40 kişi Komünist Partisi'nden, 12 kişi Taşkent Enstitüsündeki görev veya yükseköğrenimlerinden uzaklaştırılmış ve 60 kişi hakkında şüphe üzerine soruşturma açılmıştır (Sheely 1972: 30).

1970 yılında Kırım Tatar faaliyetlerinde bir azalma göze çarpar. Bu tarihte hareketin lideri Mustafa Cemilev hapse girmiş, Kırım Tatarlarının hayatında sosyolojik, ekonomik ve kültürel alanda bazı olumlu değişimler yaşanmıştır. Sürgünden sonra belli bölgelere toplu olarak yerleştirilen Kırım Tatarları bu

değişikliklerle büyük şehirlere yerleşmeye başlamıştır. Ayrıca 5 Eylül 1967 kararnamesinden sonra Kırım'a yerleşme ümidiyle göç eden Kırım Tatarları arasında çok sayıda hareketin liderleri de bulunmaktadır. Bunlardan Kırım'da oturma izni alamayan 100.000 civarında Kırım Tatarı dağılmış aileler veya küçük gruplar halinde kendilerine gösterilen yerlere yerleşmek zorunda kalmıştır (Sheely 1972: 30-31, Özcan 2010: 206-207).

Bundan sonra bildiri dağıtımı ve toplu dilekçelerle resmî kurumlara müracaatlar devam ederken, Kırım Tatarları toplu şekilde Kırım'a dönmeye devam ederler (Özcan 2010: 35).

Kırım Tatarlarının yarımada gitgide artan nüfusu ve faaliyetleri karşısında, Kırım'daki Sovyet yöneticiler baskılarını artırır. İkamet izni alamayan Kırım Tatarları çeşitli polisiye baskılarla karşılaşır. Gece baskınlarıyla evlerinden zorla çıkarılır, Kırım'dan uzaklaştırılırlar, çeşitli uydurma suçlamalarla tutuklanırlar.

Bunlardan biri, ülkede yankı uyandırıp çok tepki alan Gomer Bayev'in mahkemesidir. Gomer Bayev, 23-24 ve 28 Nisan 1968'de artık gelenekselleşmiş "Sovyet devlet ve nizamını kötüleyen uydurma iftiralar yaymak" suçuyla tutuklanır. Bir mühendis olan Gomer Bayev, suçlamayı kabul etmeyip şahitlerle bunu ispatlamasına rağmen 2 yıl katı rejimli çalışma kampında hapis cezasına çarptırılır (Özcan 2010: 188).

29 Mayıs-11 Temmuz 1972 tarihinde Akmescit Kültür Evi'nde A. Abcelilov, T. Hocametov, S. Salavatov, Y. Kurtveliyev isimli Kırım Tatarları ile S.E. Parasotçenko ve N. P. Kulik isimli Ukrayna vatandaşları II. Dünya Savaşı sırasında vatana ihanet etmek suçlamasıyla yargılanırlar. Mahkeme, 150 Türk gönüllüsüyle birlikte II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından kurulan infaz taburlarında, Eylül 1943'ten 11 Nisan 1944 tarihine kadar, esir kamplarındaki 6.500'den fazla Sovyet vatandaşının katledilmesinde görev aldıkları iddiasıyla kurşuna dizilmelerini ister. Halka açık bir şekilde yapılan mahkeme radyo vasıtasıyla bütün ülkeye duyurulur. Duruşma sonunda A. Abcelilov, T. Hocametov, S. Salavatov, Y. Kurtveliyev ile S.E. Parasotçenko'ya idam; N. P. Kulik'e 15 yıl katı rejimli çalışma kampı cezası verir, malları ise, devlet tarafından müsadere edilir (Özcan 2010: 192-193).

Kırımlı yöneticilerin uyguladığı bu baskılar, ölümle sonuçlanan olayların yaşanmasına sebep olur. Musa Mahmut isimli Kırım Tatarı, 1975 yılında 5 çocuğu ve eşiyle birlikte Kırım'a gelip Akmescit'in Beşterek köyünde bir ev satın almış ve yerleşmiştir. Oturma izni almak için çok uğraşmasına rağmen, izin alamaz ve eşiyle birlikte 23 Nisan 1976'da tutuklanır, 13 Mayıs 1976'daki mahkemede iki yıl katı rejimli çalışma kampında hapis cezasına çarptırılır. Musa

Mahmut'un karısına da 2 yıl hapis cezası verilir ama üç çocuk annesi olduğu için şartlı olarak serbest bırakılır. Musa Mahmut, iyi halden dolayı bir yıl sonra serbest bırakılır ve Beşterek'teki evine döner. Musa Mahmut, oturma izni alabilmek için resmî makamlara müracaat etmeye devam eder. 10 Haziran 1978'de Musa Mahmut ve eşi hakkında tekrar takibata başlanır ve Kırım'ı terk etmesi istenir. Üç gün sonra da 23 Haziran sabahı on buçuk civarında tutuklamak üzere gelen subayın yanında, karısı ve beş çocuğunun gözü önünde üzerine benzin dökerek kendini yakar ve ölür (Asanın 2005: 299-303, Kırımoğlu: 20, Özcan: 35).

15 Ağustos 1978'de Kırım bölgesindeki pasaport/ikamet kurallarını düzenleyen bir kanunla, yasal olmayan yollardan Kırım'a gelenleri çıkarması için Kırım İçişleri Bakanlığı organlarına tam yetki verilir. Ayrıca gelen Kırım Tatarlarına ev satan veya kiraya veren yerel halkın da cezalandırılması hükme bağlanır. Bu arada Özbekistan'da da Kırım Tatarlarının ülkeden çıkışları yasaklanır. Kırım'a gitmek isteyenlerin ikamet kaydı silinmez. Bu durumda iki tarafta birden kayıt yapılamayacağı için, Tatarların Kırım'da oturma izni almaları imkânsız hâle gelir. Alınan bu kararlar, bu yıllarda Kırım'a geliş oranını düşürür. Kasım-Aralık 1978 ve Ocak 1979'da sadece 30 aile gelmiş, sadece bir aile yerleşme imkânı bulmuş; diğerleri tekrar sürülmüşlerdir (Özcan 2007: 35).

Kırım'a dönüşü tamamen engellemek amacıyla, Kırım Tatarlarına "vatan" olarak Özbekistan'ın Kaşkaderya bölgesinde Mübarek ve Baharistan ismiyle iki kasaba kurulur. Yalnız Kırım Tatarları için kurulan bu kasabalara özerklik statüsü verilmesi planlanmıştır. Ancak, Kırım Tatarları bütün baskılara rağmen bu kasabaları vatan olarak kabul etmemiş ve buralara yerleşmemiştir (Özcan 2007: 36).

1980'lerin ikinci yarısından itibaren, vatana dönüş artık engellenemez bir şekil alır. 1985 yılında Sovyetler Birliği'nin yönetim kadrosundaki yenilikle M. Garboçov'un hâkimiyeti ele alması ve uygulamaya konan *Perestroyka* (yeniden yapılanma) ve *Glastnost* (açıklık politikası) sonucu Kırım Tatarlarına yönelik baskılar ortadan kalkmaya başlar, hapishanelerdeki liderler serbest kalır. Mustafa Cemilev de, ABD Başkanı Reagen ile Gorbaçev arasındaki zirve sonucunda alınan kararlar Aralık 1986'da tutuklu bulunduğu Magadan hapis-hanesinden çıkarılarak özgürlüğüne kavuşur (Özcan 2007: 36). 1985 yılında Sovyet rejimine iftira atmaktan tutuklanan ve yapılan yargılama sonucunda Yakutistan'daki çalışma kampında verilen üç yıllık süreyi tamamladıktan sonra 1988 yılı Aralık ayından serbest bırakılan Sinaver Kadırov, tutuklu bulunan son Millî Hareket mensubudur (Kırımoğlu 1989: 3).

Mustafa Abdülcemiloğlu CEMİLEV: Mustafa Cemilev'in ailesi Sudak'ın Ayseres köyünden "kulak" oldukları gerekçesiyle Urallara sürülür. II. Dünya Savaşı sırasında gizlice Kırım'a dönen aile, Bozköy'e yerleşir. Mustafa Cemilev, 13 Kasım 1943'te Bozköy'de doğar. Babası sürgünden iki gün önce, diğer Kırım Tatarları gibi, direnme ihtimaline karşı, tutuklanarak tecrit edilir. 18 Mayıs 1944 sürgününde annesi aralarında henüz altı aylık bebek olan Mustafa da dahil olmak üzere beş çocuğuyla, Özbekistan'ın Andican şehrine; 1955'ten sonra da Taşkent/Angren'e yerleştirilir. Bir yıl sonra aile Gülistan şehrine göç eder. Mustafa Cemilev, burada, 1959'da Rusça eğitim yapan orta eğitimini tamamlar. Tarih, edebiyat konularına ilgi duyan Cemilev, Taşkent'te Orta Asya Devlet Üniversitesinin Şark Fakültesine girmek için müracaat ettiyse de, bu fakülteye Kırım Tatarlarının kabul edilmesi yasak olduğu gerekçesiyle müracaatı reddedilir. Mustafa Cemilev, Mirzaçöl'e dönerek iki yıl tamir atölyesinde; daha sonra da Taşkent'e giderek uçak fabrikasında çilingir olarak çalışır. Bu sırada Taşkent'te okuyan Kırım Tatar öğrencilerle irtibat kurar. 1961'in son aylarında bu gençlerle "Kırım Tatar Gençler Teşkilatını" kurmak için toplanırlar. Ancak teşkilat faaliyete geçmeden KGB tarafından dağıtılır, Mustafa Cemilev işinden kovulur. 1962'de girdiği Taşkent Ziraat Mekanizasyon ve Sulama Mühendisliği Enstitüsünden, 13-18 yüzyıllardaki Kırım Türk Medeniyeti üzerine 1963 yılında yazmış olduğu eser ile siyasi faaliyette bulunduğu gerekçesiyle Mart 1965 tarihinde uzaklaştırılır, Eylül 1965'te kaydı tamamen silinir, sokaklarda dövülür.

Bu tarihten sonra alınına antisovyet damgası vurulan Mustafa Cemilev, askere çağrılır, "Benim milletimi yok sayan, tanımayan bir devlete askerlik yapmam" diyerek Kızıl Ordu'da askerlik yapmayı reddeder ve 1,5 yıl hapse mahkûm edilir ve Taşkent civarındaki çalışma kamplarından birine gönderilir. Burada Lennar Tızikov, Rıdvan Gaffar gibi gençlerle cezasını çekerken Sovyet rejimi aleyhinde konuştuğu gerekçesiyle ağır, çok kötü şartlar altında kampın bir hücreğine atılır. Burada baskılar karşısında Mustafa Cemilev açlık grevine başlar.

1967'de serbest kalan Mustafa Cemilev, Moskova'ya gider. Burada SSCB'deki başka milletlerin insan hakları savunucuları ve Batı'dan gelen gazetecilerle irtibata geçer. 1969'un Mayıs ayında insan hakları savunucusu general Grigerenko'nun hapsedilmesinden sonra 14 tanınmış insan hakları savunucusu ile birlikte "SSCB'de İnsan Hakları Savunucularının Teşebbüs Grubu"nu kurar. 1969'un Eylül ayında "Sovyetleri karalayan uydurma yazılar yazıp dağıttığı" gerekçesiyle ikinci sefer tutuklanır. Cemilev'in bu davası aynı suçlarla yargılanan İ. Gabay ve Grigerenko'nun davalarıyla birlikte görülürken, Grigerenko'nun akıl hastanesine gönderilmesi üzerine, Cemilev ve Gabay'a üçer yıl hapis cezası verilir. Gabay ve Cemilev Moskova'ya götürülür ve Lefortova

zindanına atılarak orada da sorgulanırlar. Cemilev Özbekistan'a götürülür ve 1972'nin Eylül ayına kadar çalışma kampında cezasını çeker. Daha sonra ev hapsinde, KGB'nin nezareti altında ceza çekmeye devam eder.

1974 Haziran ayında üç aylık askerî talime çağrılan Mustafa Cemilev, askere gitmeyi reddedince üçüncü sefer tutuklanır ve bir yıl Sibirya'ya, Omsk'taki çalışma kampına gönderilir. Cezasının bitmesine üç gün kala, yazdığı mektuplarda Sovyet Devleti'ne karşı propaganda yapmak ve iftira atmak suçlamasıyla, hakkında yeni bir dava açılır. Bunun üzerine gene açlık grevine başlar. Mustafa Cemilev, zorla beslenerek 303 gün süren açlık grevi sırasında ölümden kurtulur. Buna rağmen 14-15 Nisan 1976'da Omsk'ta iki gün süren mahkemede tekrar yargılanır ve dördüncü defa olarak, 2,5 yıl ağır şartlı çalışma kampı cezasına mahkûm edilir, cezasını çekmek üzere Çin sınırındaki Primora çalışma kampına gönderilir. Ceza müddeti bitmek üzereyken kamp yönetiminin tekrar 1979'da yargılamaya başlamaları üzerine Cemiloğlu, gene açlık grevi ilan eder. Aradan on beş gün geçince, özel bir uçakla Taşkent'e getirilir ve NKVD'nin nezaretinde olma kaydıyla serbest bırakılır. Ancak, şehri terk etmesi, akşam 20.00 ile sabah 06.00 saatleri arasında evden çıkması, halkla toplu bulunabileceği yerlere (kahvehaneler, çay salonları, tiyatro, pazar yerleri vb.) gitmesi yasaktır ve her hafta karakola gidip imza atması gerekmektedir.

1979 Şubat'ında "NKVD'nin açık nezaret şartlarına uymadığı" gerekçesiyle beşinci defa tutuklanır. Yargılama sonucunda 1,5 yıl ağır rejimli çalışma kampı cezası verilir, bu ceza daha sonra dört yıl Yakutistan'ın Zıryanka kasabasına sürgün cezasına çevrilir. Burada fikirdaşı ve mektup arkadaşı olan Kırım Tatarı Safinar hanımla evlenir ve oğlu Hayser dünyaya gelir. Sürgün cezası bittikten sonra ailesiyle vatani Kırım'a döner ama üç gün içinde NLVD'nin ağır baskısıyla Kırım'dan Özbekistan'ın Yangigül kasabasına tekrar sürülür.

1983 Kasım'ında gene Sovyetler Birliği'nin iç ve dış siyasetiyle ilgili olumsuz fikir yaymak, anti Sovyet olmak, Kızılordu'nun Afganistan'ı işgalini kınayan bir bildiriye Andrey Saharov ve birkaç aydınla birlikte neşretmek suçlamaları yanında, 1983'te Krasnodar'da vefat eden babasının naaşını, yasak olmasına rağmen, Kırım'a gömmeye teşebbüs etmek; bu esnada polislerle askerlere karşı gelmek gibi suçlardan dolayı altıncı defa tutuklanır. Taşkent'teki mahkemede üç yıl ağır şartlı çalışma kampı cezasına çarptırılır ve Rusya'nın öbür ucunda, Magadan'daki Uptar isimli çalışma kampına gönderilir.

Daha öncekilerde olduğu gibi, gene ceza müddeti dolmak üzereyken, Magadan'daki kamptan aynı şehirdeki tahkikat hapisanesine alınır. Burada 5 Nisan 1985'te çıkarılan 188-3. maddeyle Mustafa Cemiloğlu yeniden yargılanır ve 3 yıl hapis cezası alır.

Mustafa Cemiloğlu'nun yeniden yargılandığının duyulması üzerine Türkiye ve ABD'de açılan kampanyalar düzenlenir; bu sırada İzlanda'da Reykjavit şehrindeki Gorbaçov-Reagan arasındaki tarihî zirve için Reagan'ın şartlarından biri, aralarında Kırım'ın da bulunduğu hapisteki 5 insan hakları savunucusunun serbest bırakılması olur. Mustafa Cemiloğlu bunun üzerine siyasi faaliyette bulunmama şartıyla serbest bırakılır. Siyasî faaliyetlerde bulunduğu takdirde, 3 yıllık hapis cezasını tamamlamak üzere tutuklanacaktır (Karataş 2018: vatan.kırım.net, Asanin 2005: 49-57).

11-12 Nisan 1987'de Taşkent'te ilk olarak bütün Sovyetler Birliği'ndeki Kırım Tatar Millî Hareketi'nin teşebbüs gruplarının toplantısı yapılır. 13-14 Haziran 1987'deki ikinci toplantıda, Kırım Tatar Millî Hareketi'nin en yüksek organı olmak üzere 16 kişiden oluşan Merkezî Teşebbüs Grubu kurulur. 6-23 Temmuz günleri Sovyet tarihinde ilk defa Kızıl Meydan'da açık gösteri düzenlenir. Dünya basın, radyo ve televizyonlarında toplantının polis ve özel kuvvetlerle zor kullanılarak dağıtılması duyurulacaktır (Kırım'ın 2010: 22-23).

Kırım Tatarları mitinglerle, hatta sonunda 1500 kişinin işten atıldığı genel grevle bir sonuç alamayınca, kalabalık gruplar hâlinde vatanları Kırım'a dönmeye başlarlar. Bu dönemde, Kırım'daki mahalli idareciler, onları tekrar Kırım'dan süremez, dâhilî pasaport düzenini ihlalden hapse atamazlar ama Rus dilli halkın Kırım Tatarlarına ev satmalarını engeller, hatta toplumlar arasında gerginlik yaratmaya çalışırlar (Kırım'ın 2010: 22-23).

1987 yılı yazından itibaren Kırım'dan Tatarların zorla çıkarılması durdurulur, pasaport ihlalden dolayı açılan takibatlar azaltılır, ev veya toprak almaları, oturma ve çalışma izni almaları biraz kolaylaştırılır. Bu durumda Kırım'a 40.000 civarında Kırım Tatarı gelir ve toplam olarak Kırım'da 55.000 civarında Tatar yerleşmiş olur (Kırım'ın 1989: 6).

29 Nisan -2 Mayıs 1989 tarihleri arasında Taşkent'in Yanıyul kasabasında toplanan Kırım Tatar teşebbüs gruplarının bütün Sovyetler Birliği'ndeki beşinci toplantısında Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatının resmi olarak kurulması ve toplantılarının Kırım'da yapılması kararlaştırılır. Kısa zamanda Kırım'da Kırım Tatarlarının yaşadığı her yerde teşkilatın şubeleri açılır. Bundan sonra mücadele Kırım'da yürütülecektir (Kırım'ın 2010: 25).

Bu tarihte pratikte Kırım'a dönüp ev satın almak mümkünse de, yeni çıkarılan kanunlarla ev tapusu almak çok güçtür. Kırım'a gelen Tatarların, sürgünden önceki evlerine Rus ve Ukraynalı göçmenler yerleştirilmiş; Kırım'daki ev fiyatları da çok artmıştır. Kırım Tatarlarının çoğunun da ev alabilecek parası yoktur (Kırım'ın 1989: 6). Özellikle Özbekistan ve Fergana bölgesinde yaşanan kanlı olaylardan sonra Kırım'a göç edenlerin sayısı da hızla artmıştır;

kalacak evleri olmayan Kırım Tatarlarının ev kurmak için toprağa ihtiyaçları vardır. Fakat Rus ahaliye ev, yazlık ev kurmak için nerdeyse zorla toprak dağıtan yönetim, Kırım Tatarlarına boş toprak yok, cevabını vermektedir. Kırım Tatarları için boş ve verimsiz arazileri arsalarla bölerek kendilerine ev yapmaktan başka çare kalmaz. Bu arada hükümet kuvvetleri yağma ve katliamlara, zorbalığa başvurup, kamuoyunu Kırım Tatarlarına karşı kışkırtmaktadır (Kırımoglu 1989: 7).

Bu gelişmeler karşısında, Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Merkez Şûrâsı 9-10 Haziran 1989 tarihli toplantısında Kırım'da ev kurmak için arazi parseli işgal eden Kırım Tatarlarına “her türlü yardım ve desteği gösterme” kararını alır (Kırımoglu: 26).

Kırım Tatarları ilk olarak 1989 Ağustos ayında Bahçesaray'da, daha sonra da bütün Kırım'da boş, verimsiz arazileri işgal etmeye ve çadır kentler kurmaya başlarlar. Sovyet yetkililer Tatarların kurduğu çadırlara baskınlar düzenleyerek onları dağıtır ve ev kuranları tevkif eder (Kırımoglu 2010: 27). 1989 yılından itibaren şehir kenarlarına çadır kentler kurarak yerleşmeye başlayan Kırım Tatarları, 1991'den sonra mesken bakımından zor durumda kalacaklardır. 128.700 kişinin, yani yaklaşık 40.000 ailenin evi yoktur veya yarı inşa halindedir. Bazıları yakınlarının evlerinde, yatakhane gibi yerlerde hayatlarını sürdürmeye çalışırlar. İnşaatları yarım kalıp elektrik, su, yol gibi imkânlardan yoksun olarak yaşayanların sayısı 30.000'i bulmaktadır (Karatay 1998: 10). Bütün bu şartlara rağmen devlet yetkilileri baskı kurmaya, evlerini yıkmaya devam eder.

9 Eylül'de Akmescit yakınlarında, 12 Eylül'de Karasubazar'ın Zuya köyü yakınlarında ve 14 Eylül'de Sudak şehri yakınlarında boş ve verimsiz araziler üzerine ev kuran Kırım Tatarları, polisler ve özel kuvvetler tarafından coplarla dövülürler, üzerlerine zehirli gaz sıkılır. Fergana bölgesinde katliamdan kurtulan iki genç, burada yedikleri dayakla beyin sarsıntısı geçirirler ve kaburga kemikleri kırılmış bir şekilde hastaneye kaldırılırlar. Bu katliamdan sonra hükümet yetkilileri Zuya'da Rusça konuşan ahaliye Kırım Tatarlarının aleyhinde miting yaptırır (Kırımoglu 1989: 7).

Bütün bunlara rağmen, Kırım Tatarlarının yerleştikleri toprakların büyük kısmı ellerinden geri alınamaz. Böylece, iki-üç yıl içinde on binlerce Kırım Tatar ailesi vatana dönmeye ve hiç değilse boş parseller üzerinde ikamet ruhsatı almaya muvaffak olur (Kırımoglu: 27).

Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci hissedilmeye başlayınca Kırım'daki yerel yönetim, Kırım'ı Rusya'ya bağlamak için Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kurulması çalışmalarına başlar. Kırım Tatarlarının

itirazları dikkate alınmaz ve uydurma bir referandumla 12 Şubat 1991'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yeniden teşkil edilir (Kırımoglu: 29, Özcan 2010: 254).

26 Haziran 1991 tarihinde Akmescit'te Kırım Tatar Millî Kurultayı toplanır. Kurultaya katılan Kırım Tatar halkının temsilcileri, Sovyetler Birliği'nde Kırım Tatarlarının yaşadığı bütün yerleşim yerlerinde yapılan seçimlerle belirlenmiştir. Kurultayda gizli oyla yapılan seçimle Kırım Tatar halkının en yüksek temsil organı olmak üzere Kırım Tatar Millî Meclisi kurulur (Kırımoglu 2010: 29-30).

SSCB'nin dağılmasıyla ülke genelinde yaşanan büyük ekonomik kriz ve yüksek enflasyon neticesinde Kırım Tatarlarının Kırım'a göçü sekteye uğrar. 1989'da sonra periyodik olarak artan ve 1991 yılında en yüksek sınırına çıkan, vatana dönen Kırım Tatar sayısı, yaşanan ekonomik krize paralel olarak büyük düşüşler gösterir. Kırım Tatarlarının sayısı 1989'a kadar 38.400; 1989'da 43.200; 1990'da 38.800; 1991'de 41.400; 1992'de 27.600; 1993'te 19.300; 1994'te 10.800; 1994'te 10.800; 1995'te 9:200; 1996'da 8.100; 1997'de 5.000'dir (Karatay 1998: 9).

13 Kasım 1991'de kabul edilen Ukrayna Vatandaşlık Kanunu uyarınca, o zamana kadar Kırım'da oturma izni alabilen 73.981 Kırım Tatarı Ukrayna vatandaşlığına geçme hakkı elde eder (Özcan 2010: 256).

Ağustos 1991'de tüm Birlik cumhuriyetlerinde olduğu gibi, 1 Aralık 1991'de Ukrayna bağımsız bir devlet olur. Ukrayna her ne kadar 1991 senesinde bağımsızlığını kazandıysa da Kırım'da hâlâ Rus uydusu bir yönetim vardır ve Kırım'ın Rusya'ya bağlanması için uğraşmaktadır.

1994 Mart'ındaki seçimlerle Kırım Parlamentosuna, kurultay tarafından onaylanarak 14 kişi gönderilir. Bu 14 temsilci 1994, 1995, 1996 yılında başarılı çalışmalar yapar (Karatay 1998: 14).

24 Mart 1998 seçiminde Mustafa Cemiloğlu, Ruh Partisi'nden milletvekili seçilir (Hodge 1998: 17). Cemiloğlu'nun milletvekili olması, Kırım Tatarları için önemli bir gelişmedir. Bilindiği üzere Kırım Tatar Millî Meclisi merkezî hükümet tarafından tanınmayan gayri resmî bir kuruluştur.

Kırım Tatarlarının resmi temsil organı olan Kırım Tatar Millî Meclisi (KTMM) 2001 senesinde Ukrayna cumhurbaşkanının danışma kurulu olarak kabul edilir ve böylece Ukrayna tarafından kısmen tanınmış olur.

2013 yılında Ukrayna'da yaşanan karışıklık tabii olarak Kırım'ı da içine alır. 27 Şubat 2014'te Kırım Parlamentosu ve Başbakanlık binaları; maskeli, ünifor-

malı, silahlı kişiler tarafından işgal edilir. Bu arada Akmesçit ve Yalta'da Karadeniz filosuna ait zırhlı araçlar dolaşmaktadır ve hava alanları ve şehirler işgal edilmektedir. 16 Mart 2014'te Cemiloğlu'nun "sirk" diye nitelendirdiği, Kırım Tatarlarının protesto ettiği, uydurma bir referandumla Kırım'ın Rusya'ya bağlandığı ilân edilir. Daha önceki protestolarında olduğu gibi, tekli grevler ve mitinglerle, yol kenarında yan yana dizilip insan zinciri oluşturma gibi şiddet içermeyen gösterilerle Kırım Tatarları işgale karşı olduklarını gösterirler (Zudiyeva 2021).

22 Nisan 2014'te Kırım Tatarlarının lideri Mustafa Cemiloğlu'nun, 5 Mayıs 2014'te Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı Refat Çubarov'un daha sonra Mustafa Cemiloğlu'nun danışmanı İsmet Yüksel'in ve Kırım Tatar Sinaver Kadırov'un Kırım'a girişi yasaklanır. Kırım'ın işgaline ve Çubarov'la buluşmak için Kiyev'e gittikleri için 39 meclis üyesi para cezasına çarptırılmıştır. 10 Mayıs 2014'te Kırım Tatarlarının 18 Mayıs 2014'teki, sürgününün 70. yıl anma töreni yasaklanır. 22 Ekim 2014'te Kırım Tatar Millî Meclisi binasına ve binadaki evraklara el konarak meclis kapatılır.

Kırım Tatarlarının kişisel güvenlikleri ve yaşama hakları bile garantide değildir. Kırım Tatarları kaçırılmaya başlanır, bunların bir kısmı daha sonra işkenceyle öldürülmüş olarak bulunur. Bulunmayanlarla ilgili olarak cinayet soruşturması açılır.

3 çocuk babası Kırım Tatarı Reşat Ametov, Kırım Bakanlar Kurulu binası yakınlarında, Kırım'ın Rusya tarafından işgalini protesto ettiği için, Kırım güvenlik güçlerinin kıyafetini giyen üç kişi tarafından zorla arabaya bindirilerek götürülür. 15 Mart'ta Reşat Ametov'un Belogorsk bölgesi Zemlâniçnoye köyündeki bir tarlada elleri kelepçeli, ağzı bantlarla sarılarak kapatılmış, kafasına naylon torba geçirilmiş bir şekilde ölüsü bulunur. Bütün vücudu mosmordur, her yerinde bıçak darbeleri vardır, gözleri oyulmuştur (Zudiyeva 2021: Emel 277).

21 Ağustos 2015'te Osman İbragimov ile birlikte kaybolan 1986 doğumlu Memet Selimov'un cesedi 29 Ağustos 2015'te; 1988 doğumlu Osman İbragimov'un cesedi, 29 Ağustos 2015'te, bulunur. Soruşturma devam etmektedir. 27 Ağustos 2015 tarihinde Akmesçit'te öğretmenlik yapan Muhtar Arslanov, polis kıyafeti giyen kişilerce küçük bir kamyonete zorla bindirilerek bilinmeyen bir yöne doğru götürülür (Emel Dergisi 2015: 157-160).

24 Mayıs 2016 günü akşam saatlerinde Dünya Kırım Tatar Kongresi Yönetim Kurulu ve Bahçesaray Kırım Tatar Bölge Meclisi üyesi olan 31 yaşındaki Ervin İbragimov evinin yakınlarında kaçırılır. Ervin'in arabası, 25 Mayıs 2016 sabah saatlerinde evinin yakınlarında kapıları açık şekilde bulunur. Olayın gerçekleştiği yerin yakınlarındaki güvenlik kameraları İbragimov'un trafik üniforması

ması giyen kişiler tarafından kaçırıldığını kaydeder. O günden beri İbragimov hakkında bilgi yoktur. İnsan hakları savunucuları, 2 Eylül 2015 tarihinde yaptıkları açıklamada, Kırım'da kaçırılan aktivistleri içeren, içlerinde kadın aktivistlerin de bulunduğu uzun bir liste vermektedirler (Emel Dergisi 2015: 157-160).

Makineli tüfek taşıyan maskeli Rus güvenlik görevlileri tarafından gece yarısı evlere baskınlar düzenlenerek, Kırım Tatar halkını sindirilmeye çalışılır. Her ay, en az bir kere ev, cami ve medreselere düzenli bir şekilde baskın düzenlenir ve aramalar yapılır. Terörizm gibi uydurma suçlamalarla ve siyasi sebeplerle yüzlerce dava açılır. Yüzlerinde maske olan ve makineli tüfekler taşıyan Rus güvenlik güçleri her ay en az bir kere camileri, Kırım Tatar okullarını hatta sıradan Kırım Tatarlarının evlerini, kütüphaneleri basarak aramalar yapar. Bu baskınlarda, Ukrayna'da daha önce serbestçe yayımlanan İslam, Meclis, Kırımoglu ile ilgili yazılmış 2000 kitaptan oluşan "aşırı" yayınlar aradıklarını söylemişlerdir (Ayдын 2014).

İşgalci Rus kuvvetleri "istenmeyen kişi" olarak nitelenen kişilerin çalıştığı medya kuruluşlarının bir listesini hazırlar. Buna göre bahsi geçen yayınlarda çalışan gazetecilerin yarımada'daki diğer medya kuruluşlarında çalışma imkânı bulamayacakları açıklanır. Kırım'da "yasaklanmış" toplu medyalar arasında şunlar vardır: Haber servisi "Kırım. Realii", ATR Kırım Tatar TV kanalı, Kırım Haber Ajansı (QHA), "15 minutes" haber sitesi. *Yıldız* dergisi ve *Yañı Dünya* gazetesi bilinmeyen kişiler tarafından soyulur.

Kırım Tatarlarının hayatları bir gecede değişmiştir, demokratik bir devlette uykuya dalıp, otoriter bir devletteki yaşamlarına uyanmışlardır. Kırım Tatarları tarafından gerçekleştirilen en basit faaliyetler bile 10 yıl hapis cezasıyla cezalandırılmaktadır. Kırım'da özgürlük alanı iyice daraltılmış, Kırım Tatarca veya Ukraynca konuşan insanlara karşı korkutma ve taciz olayları artmıştır.

Bu dönemde Kırım Tatarları aleyhinde uydurma suçlarla davalar açılmaya başlanmış, Kırım Tatar siyasetçileri hızla tutuklanmıştır. Kırım Tatar Millî Meclisi Başkan Yardımcısı Ahtem Çiygöz, "26 Şubat 2014 tarihinde daha Ak-mescit şehri işgal edilmeden yani henüz Ukrayna toprağında iken, Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu önünde miting organize etmek" suçlamasıyla, 29 Ocak 2015 tarihinde gözaltına alınır. Tutuklu olarak iki yıl sekiz ay süren yargılama sonunda, Ahtem Çiygöz, 11 Eylül 2017 tarihinde 8 yıl hapse mahkûm edilir (Bayar 2017: 79-88).

Kırım Tatar Millî Meclisinin diğer Başkan Yardımcısı İlmi Umerov, 12 Mayıs 2016 tarihinde ATR televizyon kanalında yaptığı konuşmada "Rusya'nın toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik çağrılar ve eylemlerde bulunmak" suçla-

masıyla gözaltına alınır. Ukrayna Adalet Bakanlığı video kayıtları ve mahkeme bilirkişilerinin tercüme ve raporlarını inceler ve herhangi bir suç unsuru bulamaz. Kırım Tatar Millî Meclisi tarafından Türkiye'ye de gönderilen bilirkişi raporları ve konuşma videosu, önce Türkiye'deki dil uzmanları tarafından incelenmiş ve mahkemeye delil olarak sunulan konuşma metninin videodaki konuşmanın bazı yerlerinden alınan kesitlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Uzmanlar daha sonra videodaki konuşmanın tamamını Türkiye Türkçesine aktarmışlar ve konuşma hukuk profesörleri tarafından incelenmiş ve konuşmanın isnat edilen suçu içermediği rapor edilmiştir. İlmi Umerov, dava sürecinde bir süre akıl hastanesine kapatılır. İlmi Umerov 27 Eylül 2017'de iki yıl hapis ve iki yıl da kamuya açık faaliyet yasağı ile cezalandırılır. Ahtem Çiygöz ve İlmi Umerov mahkeme kararlarını temyiz ederler. Ancak insan hakları savunucuları ve Türkiye'nin katkılarıyla, temyiz sonucu beklenmeden her ikisi de Kırım'dan alınarak bir uçakla Türkiye'ye getirilir ve serbest bırakılırlar (Bayar 2017: 79-88).

Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı Refat Çubar, 26 Şubat 2014 tarihinde Kırım Parlamentosu binası önünde “toplulara organize etmekten” 1 Haziran'da yargılanır ve suçlu bulunur. Gıyaben yargılanan Refat Çubar'a 6 yıl hapis, 200 bin ruble para cezası ve “zorunlu kamu hizmeti” cezası verilir. Refat Çubar da işgalden önceki “eylemleri” için suçlu bulunur (Bayar 2017: 79-88).

Mustafa Cemil Kırımoglu'nun girişimleriyle, içlerinde 4 büyük uluslararası kuruluşun (AB, Avrupa Konseyi, NATO ve GUAM) ve Türkiye'nin de bulunduğu 46 ülkenin katılımıyla 23 Ağustos 2021 tarihinde Kiev'de uluslararası “Kırım Platformu” oluşturulur. Kırım Platformunun kuruluşundan çok rahatsız olan Putin'in platforma katılan ve katılacak olan ülkeleri zaman zaman abartılıdan sopa göstererek zaman zaman da açıkça tehdit etmesine rağmen, 10 Nisan 2021 tarihinde İstanbul'da iki Stratejik İş Birliği toplantısı düzenlenir. Avrupa ve Dünya'daki demokratik ve güçlü ülkelerin tamamının temsil edildiği bu zirvenin açılış konuşmasını Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski yapar.

Bundan sonra Kırım Tatarlarına uygulanan baskı gözle görülür bir şekilde artar. Platformun kuruluşundan kısa bir zaman sonra, Kırım Tatar Millî Meclisi Başkan Yardımcısı Nariman Celal ve Kırım Tatar Millî Meclisi üzerinde 3 Eylül'de operasyon başlatılır.

Hazırlanan senaryo gereği, önce herhangi bir doğal gaz kesintisine ve ciddi bir arızaya sebep olmayan, yerde küçük bir oyuk fotoğraflarıyla, Akmescit yakınlarındaki bir yerleşim yerinde doğalgaz borusuna sabotaj yapıldığı haberi servis edilir. 3 Eylül 2021 günü bu yerleşim bölgesinde oturan Asan ve Aziz Ahtem kardeşler kaybolur. Ertesi sabah 4 Eylül'de işgalci Rusya'nın FSB güçleri, Kırım Tatar Millî Meclisi Başkan Yardımcısı Nariman Celal'in eşi ve biri henüz

bir yaşını doldurmamış 4 çocuğuyla yaşadıkları eve baskın yaparak hepsini kaçıır ve bilinmeyen bir yere götürür. Bunun üzerine yakınları, avukatlar ve Kırım Tatar aktivistler Akmesic'teki işgalci Rusya'nın gestapo gibi çalışan gücü FSB Kırım Merkezi binası önünde toplanırlar. Burada "Oğlum nerede?" diye soran Asan Ahtem'in annesi, amcası, kardeşi, Kırım Tatar Millî Meclisi üyesi ve *Avdet* gazetesi genel yayın yönetmeni Şevket Kaybullah, Kırım Tatar Millî Kurultayı seçim komisyonu başkanı Zair Smedla dahil 58 Kırım Tatarı gözaltına alınır. Arsen Ahtem 15 gün, Eskender Ahtem 10 gün hapiste tutulur. Anne Zarema Ahtem'in 10.000 ruble ve diğer gözaltına alınan Kırım Tatarları, ayrı ayrı günlerde illegal mahkemeye çıkarılarak 5 bin ile 30 000 ruble arasında para cezasına çarptırılırlar. Asan ve Aziz Ahtem'in ailesinin avukatları Aziz ve Asan Ahtem'e de Nariman Celal'e de iki üç gün boyunca ulaşamazlar. 6 Eylül 2021 günü Asan ve Aziz Ahtem, gaz boru hattına sabotaj yapmakla; 23 Ağustos 2021 günü Kiev'de yapılan Kırım Platformu toplantılarına katılan Nariman Celal de patlayıcıyı temin etmek ve teşvik etmekle suçlanıp yargılanırlar. Asan ve Aziz Ahtem maskeli FSB elemanları tarafından kaçırıldıktan sonra, gözleri bağlı olarak ormanlık bir araziye götürülmüş, sanki öldürüleceklermiş gibi davranarak korkutulmuş; dayak ve işkence ile yapmadıkları suçu kabullenmelerine ve Nariman Celal'e karşı ifade vermeye zorlanmışlardır. Haklarında 12-15 yıl hapis cezası istenmiş, suçlamayı kabul etmeyen Nariman Celal, psikiyatri kliniğine yatırılmıştır. Nariman Celal, Kırım Tatar Millî Meclisinin Kırım'da kalabilen, sürgün edilmemiş en üst yetkilisidir (Karatay 2021: 276). 21 Eylül 2022 tarihindeki mahkeme kararı ile bir yıl tutuklu kalan Nariman Celal'e 17 yıl hapis ve 700 bin ruble para cezası, Asan Ahtemov'a 15 yıl hapis 500 bin ruble para cezası; Aziz Ahtemov'a 13 yıl hapis ve 500 bin ruble para cezası verilir (Bayar 2022).

Kırım'da Kırım Tatarlarının yaşamak zorunda kaldıkları kaçırma, öldürme, toplu gözaltılar, işkence, para ve hapis cezalarının amacı, onları Rusya'nın işgaline boyun eğdirmektir.

Emperyalist emellerini daha da genişleten Rusya, 24 Şubat 2024 tarihinde Ukrayna topraklarına asker göndererek, Ukrayna ile savaşı başlatır. Rusya, sivil Ukrayna halkı üzerine bomba yağdırmaya devam etmektedir. Kırım'ın işgalinden sonra Ukrayna'ya sığınan Kırım Tatarları da bütün Ukrayna halkının yaşadığı sürgün gibi göçü yaşamak zorunda kalır.

Rusya 28 Eylül 2022'de tıpkı Kırım'da yaptığı gibi uydurma referandumla Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporijya bölelerinin Rusya'ya ilhak ettiğini duyurdu.

Putin, 21 Eylül 2021 tarihinde kısmi seferberlik ilanı ile Kırım'daki Kırım Tatarlarını askere almaya başladı. Bu savaşın bir parçası olmak istemeyen Kı-

rım Tatarları, kitleler hâlinde Kırım'dan çıkmaktadır. Putin, böylece Yekaterina'nın 1783 yılında başlattığı "Türksüz Kırım"ı oluşturma safhasında bir adım daha atmış oldu.

Kırım'da repressiya, 21. yüzyıl şartlarında da hâlâ devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AGA, Şahmurat. (1957). "Veli İbrahim'in Mahkemesinde Oynanan Komedyâ", Kırım, S. 5, ss:142-145, Ankara.
- AKTAŞ, Ayşe Önder. (1994) "Tarihî Önemi Haiz İki Bez Mektup", Kırım, S. 6, ss: 31-32, Ankara.
- ALAÇ, M. (1961). "Kırımı Bolşeviklerin Birinci İşgalleri (27/1/1918 — 25/4/1918), Emel, S.7 Kasım, ss.10-12
- ALAÇ, M. (1965). "Bolşeviklerin İkinci İşgalinden Sonra Kırım'da Neler Oldu?", Emel, S. 29, ss:5-12.
- ALÂDİN, Şamil. (1999). "Kırım Bizim Toprağımız" Saylama Eserler, Simferepol.
- ASANİN, İdris. (2002). Adalet Kureşi Saflarında I, Simferepol.
- _____. (2005), Adalet Kureşi Saflarında II, Simferepol.
- _____. (2006), Adalet Kureşi Saflarında III, Simferepol.
- AYDIN, F. Tutku. (2014). "Rusya'nın Kırım'ı İşgali ve Kırım Tatarları", Emel, S.246-249
- BAYAR, Namık. (2017). "Umerov ve Çiygöz Rusya'ya Karşı", Emel 258-261, ss:79-88
- _____. (2022). KTMM Başkan Yardımcısı Narıman Celal'e Verilen Ceza Hakkında Basın Açıklaması- 25 Eylül 2022; Ankara.
- BEKİROVA, Gulnara. (2015). "Veli İbrahimov", <https://ru.krymr.com/a/26982481.html>, 2015, (E.T. 09.03.2020).
- BURAN, Ahmet. (2019) "Bekir Sıdkı Çobanzâde", Türkiye Dışındaki Türk Dünyası Türkologları -Dilciler-, 2. cilt, ss.1237-1242, Ankara.
- Emel Dergisi (2015) Emel Türk Kültürünü Araştırma Ve Tanıtma Vakfı 2015 Yılı Faaliyet Raporu, Emel, S:250-253, ss:157-160.
- ERŞAHİN, Ahmet Ayhün. (2015). "Anılarla 18 Mayıs 1944 Sürgünü", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.2, ss:91-112.
- FAZIL, Rıza, NAGAYEV, Safer. (2001). Kırım Tatar Edebiyatının Tarihi, Kırım/Akmescit.
- FINNIN, Rory. (2014). "Kırım Tatar Sürgünü: Geçmiş Ve Bugün", (Terc: Didem Buhari Gülmez) Emel, S.246/249, ss.59-62.
- FİŞER, Alan. (2009). Kırım Tatarları (Terc. Eşref B. Özbilen), İstanbul.
- GASPIRALI, İsmail (Ağayev imzalı). (1912). "Muhaceret-i Muntazama", Türk Yurdu, cilt 2, S. 23, s.377.
- GÖZAYDIN, Ethem Fevzi. (1948). Kırım. Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri, İstanbul.
- HABLEMİTOĞLU, Necip. (1999). "Kırım'da Açlık Yılları II", Kırım Dergisi, S.27, ss:3-7.
- HABLEMİTOĞLU, Necip. (2002). Kırım'da Türk Soykırımı, İstanbul.
- _____. HABLEMİTOĞLU Şengül. (1998). Şefika Gaspiralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920), Ankara.
- HATİF, O. K. (1918a). "Çelebi Cihan Efendi Merhum" Kırım Mecmuası (İstanbul) S: 1, ss.12-14.
- _____. (1918b). "Kırım'da Bolşevik İstilasî Tarihinden", Kırım Mecmuası (İstanbul) S: 10, ss.182-186.
- HODGE, Nathan. "Kırım Tatarları" Emel, S:225, ss:16-19.
- KANDİM, Yunus. (2002). Küreş Meydanını Ot Basmaz, Kırım/Simferepol.
- KARATAY, Zafer. (1998). "Kırım Tatar Millî Meclisinde Doğrulan Kriz" Emel, S.225, ss:7-15.
- _____. (2021) "Baş Yazı" Emel, S.276, ss:3-9.

- _____. (2018). "Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu", <http://www.vatankirim.net> ,19.01.2018.
- KERİM, İsmail. (1995). Kırimtatar Edebiyatı, Kırim/Akmescit.
- _____. (1997). Medeniy Esnas 1920-1938, Kırim/Simferepol.
- Kırim Haber Ajansı'nın 27 Aralık 2017 tarihli raporu. (2017) "Kırim'daki İnsan Hakları İhlalleri: İşgal Altında Bir Yıl Daha", Emel S.258/261 ss:54-61.
- KIRIMAL, Edige. (1972). 1917 İhtilâlden Evvel ve Sonra Kırim-Türk Ailesiyle Kadınının Durumu", Emel, S:69 ss:33-42
- _____. (1985a). "Kırim Türklerinin Milli Mücadelesi XVII", Emel, S:148, ss.31-40.
- _____. (1985b). "Kırim Türklerinin Milli Mücadelesi XVIII", Emel, S:149, ss.39-44.
- _____. (1985c). "Kırim Türklerinin Milli Mücadelesi XIX", Emel, S:150, ss.42-45.
- _____. (1986a). "Kırim Türklerinin Milli Mücadelesi XX", Emel, S:152, ss.36-41.
- _____. (1986b). "Kırim Türklerinin Milli Mücadelesi XXI", Emel, S:153, ss.37-39.
- _____. (1986c). "Kırim Türklerinin Milli Mücadelesi XXII", Emel, S:154, ss.31-37.
- _____. (1994) "Kırim'da Türk Katliamı", Kırimdaki Soykırımı Unutmayınız, Ankara.
- _____. (1930) "On Yıllık Facia", Emel Mecmuası, sayı 22, s. 237-242.
- _____. (1993) Bazı Hatıralar, İstanbul.
- _____. (1931) "Kırim'da Açlık" Emel Mecmuası, S. 33, ss: 369-371.
- _____. (1933), "Açlık", Emel Mecmuası, S.9, ss: 1-15
- KIRIMLI (1937) "Sınıf Mücadelesi ve Fırka Temizliği" Emel Mecmuası, S:2-3, ss:1-12, 15-21.
- KIRIMLI HAKAN. (1996). Kırim Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli hareketler (1905-1916) Ankara.
- _____. (2011). "Kırim'da ve İdil Ural Bölgesinde Açlık ve Türkiye'den Giden yardım (1921-22), TTK. Belleten Cilt: 75, S. 274, ss: 881-951.
- KIRIMLI YİĞİT. (1939), "Rus Elifbası", Emel Mecmuası, S.136, ss: 6-15.
- KIRIMOĞLU, Mustafa Abdülcemil (1989) "Kırim Tatarlarının Anavatanlarına Dönüşlerindeki Dikenli Yol" (Ter: Nevzat Deniz), Emel S.175, ss:2-10.
- _____. (2010). Kırim Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi 2. Baskı, Ankara.
- KIZILTAŞLI. (1935) "Kırim'da Dil Meselesi" Emel Mecmuası, S. 1, ss: 27-30.
- MUHİTTİN, Mehmet. (1957). "Mübarek Şehidimiz Çelebi Cihan" Kırim, S.2, ss.37-43.
- ÖNDER AKTAŞ, Ayşe. (1994). "Tarihî Önemi Haiz İki Bez Mektup", Kırim, S. 6, ss: 31-32.
- ÖZCAN, Kemal. (2007). Sovyet Belgelerinde Kırim Dramı, İstanbul.
- _____. (2010). Kırim Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırim Dramı, İstanbul.
- ÖZENBAŞLI, Ahmet. (1925). Çarlık Hakimiyetinde Kırim Faciası yahut Tatar Hicretleri. Ak-mescit.
- SHEELY, Ann. (1972). "Kırim Tatarları" Emel, S.69, ss:15-32.
- ŞAFAKÇI, İnci Yelda. (2015). Kırim Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri, (Basılmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı.
- TOTMANLI. (1933a). "Kırim'daki Açlık Felâketinin Hakiki Amilleri" Emel Mecmuası, S.3, ss: 9-17.
- _____. (1933b). "Kırim Açlığının Hakiki Amilleri-2" Emel Mecmuası, S.4, ss: 9-13.
- _____. (1933c). "Kırim Açlığının Hakiki Amilleri-3" Emel Mecmuası, S.7, ss: 7-14.
- _____. (1933d). "Garip Oldukları Kadar korkunç Haberler" Emel Mecmuası, . 9. ss: 21-25.
- TEKNE, Kamelya (2020), "Sovyet Kırim'da Veli İbrahim Yılları", History Studies, 12/5, Ekim 2020, s. 2651-2672.
- URSU, Dmitriy Pavloviç. (1999a). Oçerki İstorii Kulturi Krımskotatarskogo Naroda (1921-1941), Simferepol.
- _____. (1999b). Deyateli Krımskotatarskoy Kulturi (1921-1941), Simferepol.
- ÜLKÜSAL, Müstecip. (1980). Kırim Türk-Tatarları. İstanbul.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

_____. (1967). “Büyük faciyanın 23. Yıldönümü”, Emel, S.40, ss. 1-5.

YÜKSEL, Zühâl. (1998) “Kırım Türkleri Edebiyatı”, Türk Dünyası El Kitabı IV.cilt, ss.259-301. Ankara. TKAE Yay.

YÜKSEL, Zühâl. (2012) Kırım Tatar Şairi Hamdi Giraybay. Ankara.

ZUDİYEVA, Lütfiye. (2021). “Baskılara Karşı Kırım Tatarlarının Şiddetsiz Mücadelesi” Emel, S.277.

KUMUK TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Kamil ALİYEV*

Çetin PEKACAR**

Giriş¹

Repressiya terimi Rusça sözlüklerde “ceza, baskı” anlamıyla verilirken (mesela Mustafayev, E. M., V. G. Şçerbinin, 1994) İngilizce sözlüklerde “*repression*”: Bir grup insanı kontrol etmek için güç veya şiddet kullanımı” şeklinde tanımlanmakta (URL1); konuyla ilgili yayınlarda ise Stalin döneminde Sovyetler Birliği’nde rejim muhaliflerine karşı uygulanan bastırma, siyasi baskı, siyasi terör vb. karşılığında kullanılmaktadır. Bununla birlikte Stalin’den sonraki dönemlerde de bazı uygulamalar repressiya olarak adlandırılmaktadır. Repressiya uygulamaları ölüm cezası, hapis, sürgün veya sınır dışı etme vb. şekillerde olabilmektedir.

Çeşitli kaynaklarda repressiya kurbanlarının sayısı bir milyondan 3 milyona kadar çıkmaktadır. Örnek olarak Ellman, 1937-38 yılları arasında siyasi baskı ölümlerinin sayısı hakkında yapılabilecek en iyi tahminin 950.000 ila 1,2 milyon, yani yaklaşık bir milyon olduğunu belirtirken (Ellman, M. 2002: 1162) Anıt Derneği (Rus. Общество Мемориал) adlı bir girişimin yayımlamakta olduğu “SSCB’de siyasi terör kurbanları” adlı bir sitede 3 milyon 100 binden fazla mağdurdan söz edilmekte, yine de bilgilerin tamamlanmaktan çok uzak olduğu ifade edilmektedir. Ya. Z. Rachinsky’nin proje liderliğinde çalışmalarını yürüten bu dernek, siyasi baskı mağdurları hakkında bilgi kaynağı ve veri tabanı olmayı hedeflemektedir. Sitedeki veriler, siyasi baskı mağdurları için yayımlanmış “Anı Kitapları”ndaki bilgilerden derlenmiş. Site kurucularının mağdurların sayısı hakkındaki şu ifadeleri çok ürkütücü ve düşündürücüdür:

* Dr., Tarihçi. Eski Yoldaş Gazetesi Yazı İşleri Müdürü.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, cetin.pekacar@hbv.edu.tr, pekacar@gmail.com.

“Üç milyonluk etkileyici rakama rağmen, mevcut veri tabanı, tahminlerimiz göre, siyasi terör mağdurlarının toplam sayısının dörtte birinden fazlasını içermemektedir” (URL2).

Özellikle Türk halklarına uygulanan siyasi baskılar sadece bireylere yönelik olmakla kalmamış, aynı zamanda onları millî kimliklerinden arındırma ve Rus dili ve kültürü potasında asimile etme amacına hizmet edecek şekilde eyleme geçirilmiştir. Tüm Sovyetler Birliği genelinde uygulanan siyasi baskılardan Kumuk Türkleri de çok zarar görmüştür.

Bu çalışmaya konu olan Kumuklar; Kuzey Kafkasya’da, Rusya Federasyonu’na bağlı Dağıstan (Özerk) Cumhuriyeti’nin yerli halklarından bir Türk halkıdır. Rusya Federasyonu’nda 2010 yılında yapılan son nüfus sayımına göre (URL3) Rusya’daki toplam sayıları 503.060 kişidir.¹ Kumuk Türklerinin 431.736’sı Dağıstan Cumhuriyeti’nde, geriye kalan bölümü ise Rusya’nın farklı bölgelerinde yaşamaktadır.² Rusların Kuzey Kafkasya’yı işgaline karşı başlatılan direniş hareketinin (Rusların deyiimiyle “Müridizm Hareketi”) son lideri Şeyh Şamil’in 25 yıllık mücadeleden sonra 1859 yılında esir düşmesiyle diğer Müslüman halklarla birlikte Kumuklar da Rusya’nın hâkimiyeti altına girmiştir (Muhammedoğlu 2001: 159, Budak ve Mustafa 2010: 69).

Özet bilgileri yukarıda verilen Kumuklara uygulanan siyasi baskıları anlamak için Dağıstan’ın coğrafi, jeopolitik ve çok etnisiteli yapısını anlamak gerekir. Dağıstan, Dünya durdukça jeopolitik önemini hiç kaybetmeyecek birkaç bölgeden biridir. Özellikle sıcak denizlere inme hedefi olan Rusya için Avrasya ile Orta Doğu arasındaki en kısa ve hatta tek kara bağlantısı burasıdır. 50 bin kilometre karelik alanı kaplayan Dağıstan’da Kumuklarla birlikte, hepsi de Müslüman olan 30’dan fazla etnik grup, yaklaşık 3 milyon kişilik bir nüfus hâlinde yaşamaktadır. Bu hâliyle Dağıstan tam bir milletler mozaigi görünümündedir. Bu 30 farklı halktan 13’ünün dili resmî olarak tanınmıştır. Dağıstan’da Kumuklardan başka, Türk halklarından Nogaylar ve Azeriler de yaşamaktadır.

Diğer Türk halklarının olduğu gibi 20. yüzyıl, Kumukların da zaferlerle ve aynı zamanda trajedilerle dolu bir dönemidir. Çünkü bu yüzyılın başında Kumuklar, yalnızca devrimci yenilenme “baharı” ile tanışmakla kalmamış; sonraki dönemlerde kitlesel devrimci terör, iç savaş, siyasi baskılar, sınır dışı etme gibi sayısız acıya maruz kalmıştır. Bu tarih, kelimenin tam anlamıyla yüzlerce ve binlerce Kumuk’un kanıyla yazılmıştır. Siyasi baskılar Kumuklarla beraber

1 Rusya’da son nüfus sayımı 15 Ekim- 14 Kasım 2021 tarihleri arasında yapılmış, ancak henüz ayrıntılı veriler açıklanmamıştır (URL4).

2 Kumuk Türklerinin Rusya Federasyonu’nda yaşadıkları diğer bölgeler ve nüfusları: Tümen bölgesi (Тюменская область)’nde 18.668, Khanty-Mansi Özerk Okrugu-Yugra (Ханты-Мансийский автономный округ)’da 13.849, Yamalo-Nenets Özerk Bölgesi (Ямало-Ненецкий автономный округ)’nde 4.466, Kuzey Osetya-Alanya bölgesinde 16.092, Çeçenistan’da 12.221, Stavropol krayında 5.639 kişi (URL3).

tüm Dağıstan halklarına uygulanmıştır. Öyle ki son yapılan bir araştırmaya göre tüm Dağıstan'da 8659 kişi siyasi baskıya maruz kalmıştır (Musayev 2020). Ancak bu acılar uzun yıllar boyunca dile getirilememiştir.

Yetmiş yıllık uzun Sovyet dönemi boyunca, yalnızca “Sovyet iktidarının mu-zaffer yürüyüşü” ve “Leninist ulusal politikanın başarıları”ndan bahsedilebiliyordu. Kumuk bilim insanları ve yazarlar dezenformasyonlar, bunların feci sonuçları, halklara uygulanan soykırımlar hakkında ancak “Perestroyka” döneminde ve ulusal hareketlerin patladığı dönemde konuşmaya başlayabilmislerdir.³ Ancak bugüne kadar Kumuklara uygulanan repressiya ve acı sonuçları üzerine panoramik ve ayrıntılı nitelikte bir çalışma yapılmamıştır.

Rusya'da siyasi baskıları konu alan ilk yayın 1989'da gün yüzü gören *Sovyet Diplomatik Hizmet Çalışanlarının Hafıza Kitabı -1930'lar 40'lar ve 50'lerin Baskıların Kurbanları* adlı kitaptır. Türünün ilk örneği olan bu kitaptan günümüze kadar, Rusya'da ve komşu ülkelerde bu türden binden fazla kitap yayımlandı. Bunlar bastırılanlar hakkında milyonlarca bilgi içeriyor. Ne var ki siyasi baskı mağdurları hakkında, savaşlardaki ölü ve kayıp istatistiklerinde olduğu gibi kesinlik hâlâ yoktur (URL5).

Rusya genelinde konuyla ilgili yayınlar daha çok bölgesel siyasi baskı mağdurları için hazırlanan “Anı Kitapları”dır. 2017'nin sonuna kadar Rusya'da, çoğu baskı mağdurlarının listelerini içeren 412 ciltlik hatıra kitabı yayımlanmıştır. Toplamda, bu Anı Kitapları ve hazırlık materyalleri yaklaşık 1,6 milyon insan hakkında bilgi içerir. Anı Kitaplarının çoğu yöntemsiz ve dağınık veya eksik bilgiler içerdiğinden kullanmak kolay değildir. Sadece küçük bir kısmı, gerekli minimum setteki tüm alanları içerir. 2004 yılında, *SSCB'de Siyasi Baskı Kurbanlarının Anı Kitabı*'nin açıklamalı bir bibliyografik dizini yayımlandı. 2004'ten önce yayımlanan tüm Anı Kitaplarının ayrıntılı bir açıklamasını ve baskı mağdurlarının listelerini içeren diğer yayınların bulunabileceği bir İnternet sitesi de mevcuttur: /visz.nlr.ru/ (URL6).

Dağıstan'da da siyasi baskı mağdurlarıyla ilgili yayınlar ortaya çıkmaktadır. Bunların ilk kapsamlı olanı Suleymanov tarafından yayımlanmıştır. Araştırmacının yayını 2007-2013 yılları arasını kapsayan 4 ciltlik bir Anı Kitabı'dır. Kitapta XX. yüzyılın 20'li yıllarından 50'li yıllarına kadar baskı altına alınanlar hakkında yaklaşık 4.000 biyografik bilgi vardır. Bu bilgiler şöyledir: Baskıya uğrayan kişinin tam adı, doğum yılı, doğum yeri, sosyal kökeni, eğitimi, mesleği ve pozisyonu, tutuklanma tarihi, suçlandığı kanun maddeleri, davaya

3 **Perestroyka** (Rusça: перестройка) “Yeniden Yapılanma” anlamına gelir ve bundan, SSCB'de 1980'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketleri anlaşılır. İlk olarak 1979'da dönemin devlet başkanı Leonid Brejnev tarafından önerilmiş, daha sonra sonraki devlet başkanı Mihail Gorbaçov tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiş, ancak halk hareketleriyle birlikte SSCB'nin parçalanıp dağılmasıyla sonuçlanmıştır.

ilişkin kararı veren organ, karar tarihi, davaya ilişkin karar ve itibarın iade edildiği tarihi. Bununla birlikte yukarıdaki bilgi alanlarının bir kısmı eksik bırakıldığı gibi infaz tarihi, infaz yeri, cezanın çekileceği yer vb. bilgiler hiç yer almamıştır (Suleymanov 2015).

Diğer kapsamlı bir yayın M. A. Musayev'e aittir. Musayev, tüm Dağıstan'da 1919-1980 yılları arasında siyasi baskılara uğramış ve daha sonra itibarları iade edilmiş 8659 mağdur hakkında, güvenlik teşkilatında saklanan arşivlerdeki ceza davalarıyla ilgili belgelerden sağlanan kısa bilgileri derlediği bir kitap yayınlamıştır (Musayev 2020).

Siyasi baskı uygulamaları Kumuk edebiyatına da yansımıştır. Mesela Guseynov, ünlü Kumuk yazarı İ. Kerimov'un eserlerinde siyasi baskı konusunu işlemiştir (Guseynov 2021).

Sovyet Yetkilileri ve Kumuklar

Bolşeviklerin 1917 yılındaki "Ekim Devrimi", Rus Çarlığı'nın zulmünden kurtulma anlamında Müslüman halkların beklentilerinin üzerinde vaatler sunuyordu. 1920'de Bolşevikler tarafından Kumuklar ve Dağıstan'ın diğer halklarına umut verici bir özerklik verildi ve Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (DSSR) kuruldu. Bu olay, Kumukların ve Dağıstan'ın diğer halklarının siyasi tarihinde ana belirleyici olay oldu.

Dağıstan'ın ilk Sovyet hükûmetine başkanlık ederek bölgedeki sosyalist inşayı başarıyla yöneten Kumuk liderlerinden Celaleddin Korkmasov'un, cumhuriyetin statüsünü yükseltme ve Dağıstan'ın çok etnisiteli yapısını dikkate alan tam teşekküllü bir devlet oluşturma mücadelesinin başarı ile taçlandırılması engellendi. Sonradan geliştirilen Stalinist devlet modeli, Kumukları ve Dağıstan'ın diğer halklarını, kolektif bir üniter Rus devletinin parçası olarak statüsüz, öznesiz bir varoluşa mahkûm etti. Aynı siyaset, Dağıstan'da Rus egemenliğini kurmak ve kilit konumlara sahip olmak için etnik gruplar arası rekabet mekanizmalarını devreye soktu.

1930'lara gelindiğinde, Joseph Stalin'in güçlenmesiyle birlikte, devletin ulusal politikasında Türk karşıtı (daha doğrusu Türk-İslamofobik) ilkeler gelişti. Stalin, 1 Ocak 1921'de RSFSR'nin Türk halklarının komünistlerinin toplantısında yaptığı konuşmada Türk halkları arasındaki Türk "ulusal sapmacılığını" keskin bir şekilde eleştirdi (Правда", № 6, 12 января 1921 г).⁴ Aynı yıl, Rus Komünist Partisi RKP(b)'nin 10'uncu Kongresi'nde Türk halklarının hareketleri

4 RSFSR: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) (Rusça: Росси́йская Соове́тская Федерати́вная Социалисти́ческая Респу́блика), Sovyetler Birliği'nin nüfus ve yüzölçümü bakımından en büyük ve kurucu cumhuriyettir.

“burjuva yanlısı demokratik milliyetçiliğe yönelik bir eğilim” olarak nitelendirildi.⁵

Bolşevik liderlik, Türk-Müslüman halklarının ulusal kimliğinin patlamaya hazır büyümesinden korkmuştu; bu halklar da, İ. Stalin’in planının uygulanması sırasında özgür ve eşit bir devlet yerine “Pan-Rusyacılık temelinde” yeni bir imparatorluğun kurulmasından daha az korkmamıştı. Böyle bir gelişmeden korkan liderler, örneğin Dağıstan komünistleri ve her şeyden önce C. Korkmasov, 24-28 Temmuz 1924’te RCP’nin (b) Dağıstan bölgesel komitesinin genişletilmiş toplantısında, 43 üye ve bölgesel parti komitesi üye adayları, Dağıstan Cumhuriyeti’nin gerçekten özerk bir statüye sahip olmasını savundular. Sonraları bu toplantının belgeleri “43’ler Platformu” olarak ortaya çıktı ve Dağıstan’ın siyasi seçkinlerini çökertmek için kullanıldı (Бураев vd. 1996: 26, 43). Rusya merkezindeki “Büyük Rus şovenistleri”nde ciddi endişelere neden olan bir diğer önemli karar, 1923’te Dağıstan Cumhuriyeti’nin devlet dili olarak Kumuk Türkçesinin ilan edilmesiydi (Bk. Belge1, Belge2).

O yıllarda Mehmet Emin Resulzade şöyle yazıyordu: “Türk dilinin ve özellikle Kumuk dilinin Dağıstan’daki rolü çok geniştir. Kumuk dili, Kuzey Kafkasya’nın diğer Türk lehçelerinden (Karaçay, Balkar ve diğerleri) farklı olarak daha gelişmiştir ve edebî ve yazılı bir dildir. Ayrıca Dağıstan’da resmî olarak tanınan etnik gruplar arası iletişim dilidir.” (Resulzade 1928: 280, 286, 287).

Yukarıdakilerle bağlantılı olarak, Rus dil bilimci N. S. Trubetskoy’un 1925’te sürgünde yazdığı “Kafkas halkları üzerine” makalesi, içeriği ve tavsiyeleri açısından ilginç bir gösterge niteliğindedir. Makalesi, bilindiği gibi Rusya’da iktidara gelen Bolşeviklere kişisel olarak sempati duymasa da, Türklere karşı bütünsel bir politika anlayışını yansıtıyor. Rusya’da ve özellikle Kafkasya’da “Türk baskısının” gelişmesinden ciddi şekilde endişelenen Trubetskoy şunları yazıyor:

Kumukça, neredeyse tüm Kuzey Kafkasya halklarının (Hazar Denizi’nden Kabardey’e kadar) ortak anlaşma dilidir. Azerbaycanlıların dili de Transkafkasya’nın çoğu bölgesinde (Karadeniz kıyıları hariç) ve ayrıca Doğu Anadolu ve Kuzey İran’da hâkimdir. Bu dillerin ikisi de Türkçedir. Ekonomik hayatın yoğunlaşmasıyla birlikte, “uluslararası” (ortak) dillerin kullanımının, ana dillerin yerini alacak kadar önem kazandığı akıld tutulmalıdır: Dağıstan’ın güneyinin birçok bölgesi şimdiden tamamen “Azeri oldu”. Dağıstan’ın böylece Türkleştirilmesine izin vermek Rusya’nın çıkarına pek de uygun değil. Ne de olsa Dağıstan’ın tamamı Türk olursa, o zaman Kazan’dan Anadolu’ya ve Kuzey İran’a kadar kesintisiz bir Türk kitlesi olacak ve bu da ayrılık-

5 Rus Komünist Partisi ((Российскую коммунистическую партию — РКП(б): Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 1918-1925 arasındaki adı.

çı, Rus düşmanı bir önyargısı ile Pan-Turan fikirlerinin gelişmesi için en uygun koşulları yaratacaktır. Dağıstan, Avrasya'nın bu bölümünün Türkleşmesine doğal bir engel olarak kullanılmalıdır. (Трубецкой 1925: 472-480)

Bu nitelikteki “Türkofobi” politikası, ülkenin Bolşevik liderliği ve sahadaki yandaşları tarafından benimsendi ve onlarca yıl uygulandı. Böylece, tarihsel olarak Derbent'ten Kabardey'e kadar yerleşmiş olan Kumuklar, etnik gelişimlerini de etkileyecek şekilde Çeçenya (Gudermes, Grozni bölgeleri), Kabardey, Osetya (Kurpsky, Mozdok bölgeleri) arasında bölündü. Benzer politikalardan, Kuzey Kafkasya'nın diğer Türk halkları olan Karaçay- Balkarlar ve Nogaylar da etkilendi.

Kumuk Siyasi, Manevi, Yaratıcı Seçkinlerine Karşı Misilleme

Devrimden sonra ve kitlesel Stalinist terör yıllarında, önde gelen düzinelerce Kumuk şahsiyet, din adamları, askerî liderler, önde gelen bilim adamları, yazarlar, gazeteciler bastırıldı; çoğu ölüm cezasına çarptırıldı ve öldürüldü; sadece birkaçı hayatta kalmayı başardı.

Başka bir deyişle, Kumukların tüm devrim öncesi seçkinleri -politik, manevi, ekonomik- tomurcukken yok edildi. Üstelik bu sadece bireyleri değil, tüm aileleri ve soylu nesilleri de etkiledi. Arşiv kaynaklarına dayanan hesaplarımıza göre o yıllarda 8 büyük lider, 6 tanınmış Müslüman ilahiyatçı, 6 yazar ve şair, kültürel şahsiyet repressiya kurbanı oldu. Aralarında şunlar vardı: Dağıstan'da ilk matbaacı ve eğitimci Abusupiyan Akaev, şair ve oyun yazarı, Kumuk tiyatrosunun kurucusu Temir-Bulat Beybulatov, Dağıstan Yazarlar Birliğinin ilk başkanı ve Devlet Bakanı Eğitim Bagautdin Astemirov, ilk Kumuk romanı Amanhor (1915)'un yazarı Abdul-Huseyin İbrahimov-Kızlarlı, nesir yazarı ve hicivci Yusup Gereyev, manevi savaşçı ve şair Abdulla Başirov ve diğerleri.

Baskı politikası bilim insanlarını da atlamadı. Bölgesel parti komitesinin talimatlarına göre, tanınmış parti görevlilerinden biri olan Shovkrinsky'nin (daha sonra ona da baskı uygulandı) verdiği bilgilerle, sıradan *Türkofiliye* karşı acımasız bir mücadele verildi. Türkiye ile pek ilgisi olmayan Kumukların az çok önde gelen bilim ve kültür şahsiyetleri bu yıllarda baskı altına alındı. Çoğu, diğer Türk halklarının bastırılmış figürleri gibi, 1937'den sonra “Pan-türk milliyetçiliği” suçlamasıyla Stalin tarafından tasfiye edildi (Беннигсен, 1983:115).

Bunlar arasında Kumuk çalışmalarının temellerini atan Prof. B. S. Çobanzade; tanınmış bir Kumuk devlet adamı ve tarihçisi, Sorbonne'da mükemmel bir eğitim almış olan *Osmanlı İmparatorluğu ve Eski Türklerin Tarihi* adlı eserin

yazarı Raşidxan Kaplan; Leningrad Doğu Enstitüsü mezunu, dokuz dil konuşan çok dilli tarihçi-oryantalist olan Abdulla Tamay'ın yeteneğinin ortaya çıkmasına asla izin verilmedi; SSCB Bilimler Akademisi Sorumlu Üyesi N. K. Dmitriev'in öğrencisi Satıbalov Kumuk çalışmalarından ayrılmak zorunda kaldı; parlak bir dil bilimci ve devlet adamı olan Batırmurzayev, kendisi için ölümcül olan "Pantürkist" etiketiyle çalıştı ve "uyanık" meslektaşları tarafından son gününe kadar takip edildi.

Böylece, Bolşevik diktatörlük rejiminin kurulması ve güçlendirilmesi, eşit bir siyasi mücadeleyle değil, kitlesel zulüm ve baskı yoluyla, Kumukların siyasi, manevi, ekonomik ve kültürel seçkinlerinin fiziksel olarak yok edilmesiyle gerçekleşti.

Sonuçta Kumuklar bir halk olarak "öznesiz bir varlığa" mahkûm edildiler. Birkaç on yıl boyunca Dağıstan, iki halkın (Avarlar ve Darginler) temsilcileri olan ("birincil kişiler") tarafından yönetildi.

"Kültür Emperyalizmi" veya "Kültürel Soykırım" Siyaseti

Sovyet iktidarının kurulmasından ve Sovyetler Birliği'nde Stalinist totaliter rejimin nihai olarak kurulmasından sonra diğer Türk halkları gibi, Kumukların da dahil olduğu Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'ın Türk ve Müslüman halkları dillerinden, tarihlerinden, dinlerinden ve kültürlerinden kopararak, Rusça konuşulan Rus kültür ortamında eritilerek (asimile edilerek) millî kimliklerinden arındırmayı amaçlayan, A. Bennigsen'in deyimiyle, bir "kültürel soykırım" politikasının hedefi hâline geldiler. Bu hedeflere ulaşmak için Sovyet yetkilileri aşağıdaki adımları attı.

Yaklaşık 10 yıl içinde (1928-1938), Kumukları asırlık kültür ve tarihî hafızalarından mahrum bırakan iki yönlü bir alfabe reformu gerçekleştirildi. Sistematik bir şekilde gelişmeye başlayan millî eğitime kısıtlama getirildi. Dağıstan halkları arasında okuryazarlık açısından ilk sırada yer alan Kumukların aydınları tamamen yok edildi. Halkın ekonomik olarak en aktif kısmı (yaklaşık 3 bin kişi) "mülksüzleştirildi" ve Sibiry'a ve Orta Asya'ya sürüldü.

Uzun yıllardır izlenen böylesi bir politika, eğitim sistemini bozmuş oldu. Bugün Kumuk dilinde eğitim veren tek bir ulusal ortaokul yoktur. Devrim yıllarında açılan ve Dağıstan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki ilk on yılda, pedagojik ve teknik okullar gibi millî eğitim merkezleri tasfiye edildi. Emperyal Rusya'nın ideologları tarafından geliştirilen "Rus-Dağıstan Okulu" modeli ile Dağıstan'ın sayısız halkı Rusça konuşulan bir ortamda asimile edilmeye çalışıldı. Tüm okullarda eğitim dili Rusçadır. Ulusal kimliğin oluşumuna hizmet eden kurumlar (bazı gazete ve dergiler, tiyatro hariç) ortadan kaldırıldı; kent-

sel etnisiteden arındırılmış yaşam biçimi standart hâline geldi. Halkın büyük bir kısmı aslında dil, tarih, kültür alanında okuma yazma bilmemektedir. Son yıllarda ana dilinin kapsamının daralması, okullarda ana dil öğretim saatlerinin en aza indirilmesi nedeniyle, ulusal benlik bilinci düşük kişilerin sayısı artmakta; gazetelerin, kitapların ve ana dillerinde yayımlanan dergilerin tirajı ve abone (okuyucu) sayıları giderek düşmektedir.

Bugün, Kumuklar bir bölünmeyi temsil ediyor ve bu nedenle neredeyse şehirlerde yaşayan %50'lik kısım; yüksek derecede marjinalleşmiş ve asimile olmuş, zayıf bir şekilde konsolide edilmiş, başka bir deyişle, Ruslaştırılmış ve etnik olarak kayıtsız hâle getirilmiştir. Geriye kalan ulusal öz-bilince sahip kısım, hâlâ habitatını, topraklarını ve ulusal ve kültürel kimliğini korumak için mücadele etmektedir.

Zorla Tahliye

Targulu Kumukların tarihindeki trajik bir sayfa 1944 yılında yaşandı.⁶ Bunlar Targu, Albörigent ve Mahaçkala'nın Kahulay köylerinden zorla tahliye edildiler ve sırasıyla üç eski Çeçen köyü olan Hasavyurt'a bağlı Bayram-avul, Bamat-yurt ve Osman-yurt'a yerleştirildiler.

Sürgünün bir sonucu olarak, Kumuklar çiftliklerini, evlerini kaybetti, Targu Şamhalarının mimari kültürel değerleri yok edildi, Hazar Devleti zamanından kalma binlerce antik mezar taşı yıkıldı. Sürgün edilenler kendilerini uygun olmayan iklim koşullarında buldular; bu nedenle birçok kişi ya salgın hastalıklardan öldü ya da tarımsal üretim arazilerinin olmaması nedeniyle çok zor maddi koşullar içinde kaldı. Kumuklar hâlâ resmî olarak sınır dışı edilmiş olarak tanınmamakta ve topraklarından yararlanamamaktadır. Targu Dağı'nda, bireysel konut inşaatı için yasa dışı olarak arazilere el konulması devam etmekte, arazi meselesi yüzünden halklar arasında kavgalar çıkmaktadır. Kumuklar her yıl bu sürgünün anısına anma toplantısı ve eylemler düzenlemektedirler (URL7).

Targulu Kumukların Mahaçkale yakınlarındaki toprakları, Dağıstan Cumhuriyeti makamlarının gönüllü kararlarıyla Mahaçkala Kent Konseyi'ne ve Gunibsky (960 hektar), Akuşinsky (810 hektar) ve Laksy (250 hektar) yaylalarının kutan çiftliklerine "bağışlandı". Zorla tahliye edilen Targulu Kumuklar 1957'de resmî kararları beklemeden, toplam alanı 2020 hektar olan küçük vatanlarına kendi başlarına dönmeye başladılar. Ancak, Sovyet yetkilileri tarafından kendilerine "sonsuz kadar tahsis edilen" topraklar asla eski sahiplerine iade edilmedi. Bu Kumukların durumları, Dağıstan'ın yeni "demokratik" makamlarının 1991'de Kulinsky ve Laksy bölgelerinin Lakları için Targu Kumukla-

6 Targu: Mahaçkala'nın dayandığı sırtların üzerinde kurulu tarihî Kumuk kenti, ki burası Targu Şavhal Devleti'nin eski başkentidir (Daha geniş bilgi için bk. Bülbül, 2011).

rının topraklarında yeni bir idari bölge yaratmaya yönelik istisnai çatışmaya açık kararıyla ağırlaştı (Османов 2000: 293). Bu durum doğal olarak Targullar arasında öfkeye ve Kumuklar ile Laklar arasında bir çatışmaya neden oldu. Targulu Kumuklar için bu sorun hâlâ gündemini koruyor. Bu ve diğer nedenlerle, Kumuk topraklarındaki arazi sorunu etno-politik durumu ağırlaştıran gerçek bir kaynak hâline geldi ve her an “patlayabilir”.

Dağlıların Kumuk Ovasına Göçü ve Etnik Sonuçları

Baskı politikasının sürdüğü yıllarda, dağlık nüfusun Kumuk Ovası'na eşi görülmemiş bir kitlesel göçü başladı. Aslında Dağıstan'ın ovalık bölgeleri ve Hazar Denizi kıyıları, Sovyet dönemine kadar Kumukların yüzyıllardır vatanları idi. Tanınmış Rus sosyolog E. Kisriev'in doğru bir şekilde belirttiği gibi, Dağıstan yetkilileri ideolojik gerekçelerle, Ruslaştırılmış ve Rusça konuşan yeni bir tarihsel topluluk, Sovyet halkı ve bunun bir parçası olarak tek bir Dağıstan ulusu oluşturma kavramını kullandılar. Çeşitli tahminlere göre toplam göçmen sayısı 250 bin kişiydi. Kumuk topraklarına yaylacılık gibi “sözde ihtiyaçlar” için ele konulması şeklinde uzun yıllar süren sessiz etno-demografik saldırganlığın bir sonucu olarak, Kumuklar ana vatanlarında sayısal azınlık durumuna düştü. Günümüzde Kumuklar ova nüfusunun yüzde 25'ten daha azını oluşturmaktadır.

Bu politikaya Kumukların tarihî ikamet yerlerindeki çiftliklerin tasfiyesi eşlik etti. Böylece, 20. yüzyılın 30 ila 70'li yılları boyunca Babayurt, Kayakent ve Mahaçkala bölgelerinde 60'tan fazla Kumuk ve Nogay Türklerinin yerleşim yerleri, çiftlikleri tasfiye edildi ve dağlık bölgelerin çiftliklerine devredildi.

Bu, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) bölgesel komitesinin ilk sekretterlerinin (A. Daniyalov, M. S. Umakhanov) yirmi yıl süren otokratik kişisel iktidar rejimi tarafından kolaylaştırıldı. El konan çiftliklerin “mülkiyetinde” bugün, Kumuk topraklarında yaklaşık 3658 km², yani toplam alanın yaklaşık %35'i veya tarımsal amaçlar için kullanılabilen arazinin yaklaşık %50'si bulunmaktadır.

Böylece, Dağıstan'da 20. yüzyılda en çok acı çekenlerin, herkesten önce Kumuk halkı olduğu, ne denirse densin, bu “görkemli” sosyal deneyin “sunağında” en fazla fedakârlığı yapanların onlar olduğu görülüyor.

Yukarıda anlatılanların tümü eski SSCB'de, Kumuklarla ilgili, incelenen dönemde, dolaylı soykırım, yani bir tür yönlendirilmiş etki (kasıtlı eylemsizlik) olarak nitelendirilebilecek ulusal olarak yıkıcı politika ve uygulamaların gerçekleştirildiğini göstermektedir. 20. yüzyıl boyunca Kumuklar, halk olarak, çeşitli kitlesel terörü biçimlerini, iktidar rejiminin manevi ve siyasi önderlere ve halk gruplarına karşı yürüttüğü manevi, siyasi baskıları kapsayan bir terim

olan *polisit* gibi soykırım biçimlerini yaşadılar.⁷ Bunun sonucunda halk, elit kesimlerinden ve her şeyden önce ulusal kimliğe sahip aydınlarından tamamen yoksun bırakılmış; sınır dışı etme, atalarının eski yerleşim alanlarının başka halklara dağıtılması; etnik temizlik, asimilasyon ve millî kimliğin yok edilmesi (dil ve kültür kaybı) yoluyla halkın ulusal kimliğini, öz bilincini yok etme politikasına ve uygulamasına maruz bırakılmıştır (URL8).

Siyasi Baskı Kurbanı Olan Bazı Kumuk Önderleri

Burada siyasi baskıya uğrayan tüm Kumukları anlatmak mümkün olmayacağından özellikle Kumuk halkının seçkin ve önder kişilerinden bazıları hakkında kısa bilgiler vermekle yetinilecektir.

Abusupyan Akayev

Abusupyan Akayev (Arslanbekov), 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Dağıstan'daki eğitim ve aydınlanma hareketinin en önemli isimlerinden biri olarak öne çıkar. Dağıstan ve tüm Kuzey Kafkasya halkları arasında sadece İslami konularda tanınmış bir uzman olarak değil, aynı zamanda bir Türkolog, şair, öğretmen, yayıncı ve halk önderi olarak ün ve saygı kazandı. Bu yönleriyle ansiklopedik bir şahsiyet olan Akayev, Dağıstan halklarının kültürel düzeyinin ve ulusal benlik bilincinin yükseltilmesine büyük katkıda bulundu. “Usul-i Cedid” hareketini Dağıstan'a taşıdı ve bu yöntemle Kuzey Kafkasya'da ilk okulu kurdu; Kumuk dilinde ilk basılı ders kitabı, Arapça gramer kılavuzları, bir dizi çok dilli sözlük yayımladı. Dağıstan'da, Kuzey Kafkasya halklarının dillerinde Arap harfli yayımlanan kitapların ana tedarikçisi haline gelen ilk ulusal matbaanın kurulmasına önderlik etti. 1902-1928 arasında çok sayıda gazete yazısı ve bilimsel makale kaleme aldı. Çok çeşitli konularda 40'tan fazla kitaba imza attı. Arapça, Azerice, Farsça ve Kumuk dilinde makaleler, şiirler yazdı. Klasik edebiyatın meşhur eserlerini ve bazı masalları tercüme etti. Ayrıca önemli folklor materyallerini toplayıp yayımladı.

Akayev; C. Korkmasov, M. Dakhadaev, S. S. Kazbekov, Z. ve N. Batyrmurzaev, M. M. Mavraev, Dorgeli'den Nazir, Ali Kayaev, Jamalutdin Karabudakhkentsky, T. Biybolatov gibi Dağıstan'ın tanınmış politikacıları ve bilim adamlarıyla iş birliği yaptı.

Akayev 1929'da haksız baskılara maruz kaldı ve Kotlas toplama kampına gönderildi. Kampın çok zor koşullarına dayanamayarak 1931'de öldü. 1960 yılında ölümünden sonra itibarı iade edildi.

7 Polisit (İng. policide): siyaset biliminde bağımsız bir siyasi veya sosyal varlığın kasıtlı olarak yok edilmesini tanımlamak için kullanılan bir neolojizm.

Bagautdin Astemirov

Kumuk şair ve devlet adamı. Dağıstan'da Sovyet idaresinin kurulmasına katıldı. Dağıstan Yazarlar Birliğinin ilk başkanıydı.

Dağıstan Cumhuriyet Komsomol'unun organizatörlerinden biriydi. Kumuk gazetesi “-Genç Dağıstan”ın editörlüğünü yaptı, daha sonra önde gelen parti çalışmalarına katıldı, bazı devlet kurumlarına başkanlık etti. Dağıstan Halk Eğitim Komiseri ve Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Bölge Komitesinin üyesiydi. 1934'te SSCB

Yazarlar Birliği üyesi oldu. Dağıstan Yazarları Birinci Kongresi'nin hazırlanması için düzenleme komitesine başkanlık etti.

B. Astemirov 30 Nisan 1937'de partiden ihraç edildi, ardından tutuklandı, burjuva milliyetçiliği ile suçlandı. 15 Aralık 1939'da mahkûm edildi. “Halk düşmanı” ilan edilen şair, uzun süre kamusal yaşamdan ve edebî yaratıcılıktan koptu. 14 Eylül 1955'te itibarı iade edildi.

Biybolatov Temirbolat Biybolatoviç

İlk Kumuk besteci, şair, yazar, oyun yazarı, oyuncu, yönetmen. 1879'da Temirhanşura (şimdiki adı Buynaksk)'ya bağlı Töben-Kazanış köyünde doğdu. Ekim Devrimi öncesi dönemde Dağıstan Süvari Alayı saflarında subay olarak görev yaptı ve kültür ve eğitim faaliyetlerinde bulundu. Temirhanşura'daki Dağıstan Müslümanlarının tiyatro ve edebiyat topluluğunun aktif organizatörlerinden biriydi.

Dağıstan'da Sovyet iktidarının kurulduğu ilk günlerden itibaren T. Biybolatov, Askeri Devrimci Komitenin basın bürosunda tercüman olarak çalıştı ve kuruculardan biriydi, ardından *Tan Çolpan* dergisinin editörüydü. İlk ulusal tiyatro kolejinin organizatörü ve öğretmeni oldu. Devlet Kumuk Tiyatrosu'nun müzik direktörü ve yöneticisiydi. Oyunlar, müzik eserleri yazdı, gösteriler sahneledi ve bunlarda rol aldı. A. Puşkin, Y. Lermontov, Shakespeare gibi Batı klasiklerinden bazılarını Kumuk Türkçesine tercüme etti.

1938'de siyasi baskı kurbanı oldu. 1939'da yargılandıktan sonra sürgüne gönderildiği Kazakistan'ın Karaganda şehrinde 20 Şubat 1942 tarihinde öldü. 1956'da itibarı iade edildi.

Daidbekov Adilgeray Abdulkadiroviç

Dağıstan'ın ilk mühendislerinden. 1873'te Özden (soylu) ailesinde Temirhanşura'da doğdu. Riga Politeknik Enstitüsünde, İmparatorluk Teknik Okulunda okudu ve altın madalya ile mezun olduktan sonra Demiryolları Bakanı'nın emriyle Moskova'ya taşındı.

Karayollarında birkaç yıl çalıştıktan sonra, 8. sınıf bir mühendis, süreç mühendisi oldu. St. Stanislav Nişanı, 3. derece ile ödüllendirildi. Çalışmalarındaki başarı için Daidbekov, mahkeme danışmanlığına terfi etti ve 3. derece St. Anna Nişanı ile ödüllendirildi. Çeşitli yüksek görevlerde bulundu.

18 Nisan 1931 tarihinde tutuklandı. 22 Nisan 1932'de 3 yıl süreyle Batı Sibirya'ya sürgüne gönderildi. DASSR Savcılığı tarafından 11 Eylül 1989'da itibarı iade edildi. (Musayev, 2020: 221).

Kaçalayev Kalsınbek Abdulşaidoviç

Kumuk aydınlarının ünlü temsilcilerinden biri, hekim. 1898'de Terek bölgesinin Hasavyurt ilçesinin Hamavyurt köyünde varlıklı bir ailede doğdu. 1927'de Moskova Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. Doktor eşiyile birlikte Buynaksk şehrinde çalışırken asılsız bir şekilde "halk düşmanı" ilan edildi; en değerli şeylerinden mahrum bırakılan birçok kişinin kaderini yaşadı. 1937'de tutuklandı ve 1 Kasım 1937'de ölüm cezasına çarptırıldı. 23 Aralık 1937'de Sovyet karşıtı faaliyetler nedeniyle Mahaçkala'da infaz edildi. 1964'te Dağıstan Yüksek Mahkemesi tarafından 20 Mart 1965'te itibarı iade edildi.

Kaplanov Raşidbey (Raşidhan) Zabitoviç

Raşid Han Zabitoğlu Kaplanov, 12 Ağustos 1885'te doğdu. Hasavyurt'a bağlı Yahsay'da doğdu. Raşid Han Kaplanov, 20. yüzyılın başında Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'nın ilk demokratik liderlerinden biriydi. Babası bir subay, bir Kumuk prensi ve zengin bir toprak sahibiydi.

Paris'te, Sorbonne'da Hukuk tahsili gördü. En az sekiz dil konuşan çok dilli biriydi. O yıllarda, Sorbonne'da okuyan akrabası Celaleddin Korkmasov'un etkisi altında, öğrenci devrimci hareketlerine katıldı.

1909 yılında Jön Türklerin liderlerinden olan bir akrabasının himayesinde İstanbul'a gitti ve hukuk dersleri verdi, Mebusan Meclisinde çalıştı. Burada ya-

yımlanan *İstanbul Haber* gazetesinden arkadaşı C. Korkmasov ile de iş birliği yapıyor ve komisyon üyesi olarak yer aldığı Türk meclisinde neler olduğuna dair özel haberler yazıyordu.

1917 Bolşevik Devrimi'ni coşkuyla karşıladı, olayların tam ortasına yer aldı.

31 Temmuz 1920 tutuklandı. 10 Aralık 1920'de Dağoblchek Prezidyumu tarafından Dağıstan'dan sınır dışı edilmeye mahkûm edildi. 03 Aralık 1992'de Dağıstan Yüksek Mahkemesi tarafından itibarı iade edildi. (Musayev 2020: 315)

Kaplanov Murad Raşidoviç

Birçok uydu çalışmasında üstün başarılarla imza attı. İki kez Kızıl Bayrak İşçi Nişanı ve diğer birçok ödülle ödüllendirildi, SSCB Devlet Ödüllerinin iki kez sahibi oldu. Teknik Bilimler Doktoru, Profesör. Uçak sistemleri, radyo iletişim ekipmanı, derin uzay radyo iletişim sistemleri ve TV yayıncılığı alanında uzman, ilk yerli iletişim uydusu Molniya-1'in geliştirilmesi için baş tasarımcı olarak uydu iletişimi tarihine girdi.

Bir halk düşmanı ailesinin üyesi olmakla suçlandı ve bir süre tutuklu kaldı. 1943'ten 1944'e kadar Kızıl Ordu'da er olarak görev yaptı. 1956'da itibarı iade edildi.

Celal Korkmasov

Korkmasov, Rusya ve Dağıstan'ın seçkin bir devlet adamı ve kamusal ve siyasi şahsiyetlerindedir. 1877'de Temirhanşura'nın Kumtorkala köyünde doğdu.

1917 devrim hareketinin öncülerindendi, Sovyet iktidarının oluşumuna ve pekiştirilmesine katkıda bulundu. Dağıstan ekonomisinin restorasyonu ve gelişmesinde önemli rol oynadı.

C. Korkmasov'un Sovyet devletine olan muazzam katkılarına rağmen, bastırılan birçok siyasi figür gibi, o yıllarda başlayan propaganda histerisi altında "halk düşmanı" etiketiyle uzun yıllar susturuldu.

1898'de Korkmasov Paris'e gitti ve Sorbonne'un Doğa Bilimleri Fakültesine girdi. Burada üç yıl okuduktan sonra özel sebeplerle memleketine döndü.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

1905-1907 arasında Dağıstan'da sosyal ve politik faaliyetlerde aktifti. Devlet Dumasına seçildi. Hükümet karşıtı faaliyetler sebebiyle defalarca tutuklandı, yeterli kanıt olmadığı için serbest bırakıldı. 1906'da zararlı hükümet karşıtı faaliyetler nedeniyle sürgüne gönderildi. 1907'de Paris'e göç etti, orada siyasi olaylara karışmaya devam etti. Jön Türk Devrimi yıllarında, 1908'de Türkiye'ye taşındı. Genel basın tarihinde ilk Rusça haftalık resimli gazeteyi yayımlamaya başladı (23 Ekim 1909'dan 4 Haziran 1910'a kadar).

Dağıstan'a döndükten sonra siyasi olaylarda ön planda olmaya devam etti. 10 yıl boyunca Dağıstan'ın ilk Sovyet hükümetine başkanlık ederek bölgedeki sosyalist inşayı başarıyla yönetti.

Korkmasov, defalarca RSFSR ve SSCB hükümetleri adına diplomatik misyonlar gerçekleştirdi. Bunlardan birinde G. Çiçerin ile birlikte Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) hükümeti ile Türkiye, arasındaki ilk eşit anlaşmayı müzakere etmek (Moskova Konferansı) ve imzalamak için yetkilendirildi (16 Mart 1921'de Kremlin).

Aralık 1931'den itibaren gerek SSCB genelinde gerekse Dağıstan'da üstlendiği önemli görevlerden alınıp daha düşük görevlere verilmeye başlandı ve siyasi faaliyetlerden uzaklaştı, o zamanki tabirle "sıcak sürgüne" sürüldü. 1932'de Korkmasov Moskova'ya geri çağrıldı ve tekrar önemli görevler verildi.

Bu arada ülkede baskılar başladı. 25 Haziran 1937'de Dağıstan'ın liderlerinden ilk acı çeken Korkmasov oldu. Moskova'da, 27 Eylül 1937'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Koleji tarafından Dolgudaki Hükümet Konağı'ndaki dairesinde tutuklandı, "halk düşmanı" ve Pantürkizmle suçlandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Aynı gün ceza Butyrka cezaevinde infaz edildi. Böylece Rusya ve Dağıstan'ın önde gelen sosyopolitik ve devlet adamı Jelal Korkmasov'un hayatı trajik bir şekilde sona erdi. Kocasının suçunu kabul etmeyi reddeden Gürcü asıllı karısı Natalya Dmitrievna Patskhveria, sekiz yıl boyunca Vorkuta'ya sürgüne gönderildi ve kampta kaldığı sürenin sonunda öldü. Delil eksikliği nedeniyle 1956'da itibarı iade edildi.

Tacuddin Mahmudoviç Penzulayev

Halk önderi. St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. 1918-1919 yıllarında Dağlık Cumhuriyet hükümetinde adalet bakanı ve başsavcı olarak görev yaptı. Kafkasya Dağlılar Birliği'nin anayasasını hazırlayanlardan biriydi.

Kitlesel Stalinist baskıların acımasız ağına düştü. Bazı haberlere göre, baskıdan saklanarak Mosko-

va'ya taşındı. Büyük olasılıkla, 1937 civarında bastırıldı, mezar taşında ölüm tarihi olarak 1937 yazılıdır.

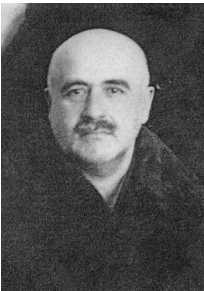
Biakai (Biyakay) Tarkovski

Kırgızistan'da 1937-1938 siyasi baskı kurbanlarının anısına inşa edilen Bişkek şehrine 30 kilometre uzaklıktaki Ata-Beyit Anıt Kompleksi'nde Kumuk aydınlarından Biakai Adiloviç Tarkovsky de yatmaktadır. Burada, Stalinist rejimin "halk düşmanı" olarak adlandırdığı; yargılanmadan kurşuna dizilmiş ve yakılmış 137 Kırgız'ın cesetleri yatıyor. Onların arasında Cengiz Aytmatov'un babası Törekuł Aitmatov da bulunuyor.

Biakai Targu'da asil bir ailede doğdu. Rusçayı iyi biliyordu ve yeni hükümet geldiğinde onu memur olarak işe aldı. Resmi konumundan yararlanan Biakai, kendisine fakir bir adamın oğlu olduğunu belirten bir sertifika verdi. 1922 veya 1923'te St. Petersburg'a gitti ve 1928'de Ziraat Akademisinden mezun oldu. Kırgızistan'ın Oş şehrinde çalışmaya gönderildi. İyi durumdaydı ve aktif olarak kariyer basamaklarını tırmandı. Ancak soylu olduğuna dair bir ihbar üzerine 15 Mart 1938'de tutuklandı.

Stalin'in kişilik kültünün kınanmasından ve baskı kurbanlarının rehabilitasyonundan sonra kızı Irina Biakaevna, babasının akıbeti hakkında bir açıklama talep ederek Kırgızistan güvenlik makamlarına başvurdu. Aldığı cevap ile babasının 16 Ekim 1938'de, asılsız karşı devrimci faaliyetler ve casusluk suçlamaları nedeniyle ölüm cezasına mahkûm edildiğini, infazdan sonra Bişkek yakınlarındaki Çong-Taş'ta gömüldüğünü, Ağustos 1991'de, 1938'de vurulan Kırgız aydınlarının mezarlarının kazıları sırasında babasının cenazesinin de keşfedildiğini öğrendi.

Bu başka bir trajik kader. Biakai 34 yaşında, hayatının baharında iken masum bir şekilde asılsız suçlamalarla vurularak öldürülmüştür.

Askar Şeyh-Ali

Askar Şeyh Ali, Arapça ve Türkçe dillerinde dünyanın ilk daktilosunun mucididir.

Askar Alieviç, kalıtsal bir asilzadeydi ve eski imparatorluk ordusunda Tümgeneral Ali Davletoviç Şeyh-Ali'nin oğluydu. Her yönüyle eski Türk aristokrasisinin bir temsilcisiydi. Çocukluğundan itibaren teknolojiye düşkündü. St. Petersburg İmparatorluk Üniversitesi Fizik ve

Matematik Fakültesinden mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı ve ardından İç Savaş'a katılan Şeyh-Ali, Moskova'ya yerleşti ve burada Orman Enstitüsünde küçük bir atölyede iş buldu.

1929'da SSCB hükümeti, tüm ulusal cumhuriyetlere Latin alfabesine geçme talimatı verdi. Aynı yıl Askar Aliyeviç, Tatar aydınlarının Stalin'den Türk dillerinin Latinizasyonunu zorlamamasını istediği mektuba imza attı. Tüm imzacıların kaderini tahmin etmek zor değil: birkaç yıl sonra burjuva milliyetçileri ve karşı devrimciler olarak bastırıldılar.

1930'ların başında, Askar Aliyeviç'in çalıştığı Tatyazmash atölyesi, SSCB'de kendi üretimi olan ilk daktiloları üretme projesinde başarılı oldu. Başarıya rağmen, TASSR liderliği bir nedenden dolayı büyük ölçekli üretim beklentilerini görmeyi reddetti ve atölyenin kapatıldığını duyurmaktan daha iyi bir şey bulamadı. Sadece Askar sayesinde Şeyh Ali bu kararı iptal etmeyi başardı. Daktilosunu Moskova'ya götürdü ve burada SSCB'de "tamamen Sovyet malzemelerinden yapılmış" ilk model olarak tescil edildi. Aralık 1930'da Tatar Halk Komiserleri Konseyinin bir kararnamesi ile Tatyazmash atölyesi, Türk dillerinin Latince'ye çevrilmesinin ateşli bir başlatıcısı olan Azerbaycan lideri Samad Ağa Ağamalı Oğlu'nun adını taşıyan Daktilo Fabrikası olarak yeniden adlandırıldı. Fabrika, SSCB'deki tüm daktiloların yaklaşık %40'ını üretti ve Çin, Türkiye ve Moğolistan'a ihraç etti. Ama Şeyh Ali bunu görmedi. Mayıs 1931'de RSFSR Ceza Kanunu'nun "karşı devrimci suçlar"ın meşhur 58. maddesi uyarınca tutuklandı ve hapsedildi. Moskova, Arap yazısını savunmak için Stalin'e gönderilen mektubun tüm imzacılarını hatırlamıştı.

Serbest bırakıldıktan sonra Askar'ın büyük şehirlerde yaşaması yasaklandı. 75 yaşında Stalin'in ölümünden sonra Kazan'a döndü ve Temmuz 1968'deki ölümüne kadar kaderini çok değiştiren şehirde yaşadı.

Tatu Bulaç

Dağıstan'da Sovyet iktidarının kurulması mücadelesine katılan halka açık bir şahsiyet olan Tatu, 1902'de Çarlık ordusunda bir subayın ailesinde, Töben Kazanış köyünde doğdu. Ailesi fakirdi, bu yüzden Tatu 13 yaşından itibaren çalışmak zorunda kaldı. İç savaşın zor yıllarında Tatu Bulaç, Dağıstan'daki Sovyet gücünün zaferi için aktif olarak çalıştı ve kızıl partizanlar arasında büyük saygı gördü. Birçok önemli görevlerde bulundu. Ancak Stalinist baskılardan kaçmayı başaramadı. Bunun nedeni, repressiya kurbanı olan Korkmasov ile yazışmasıydı. 1937'de Troçkistlerle bağlantısı olduğu

suçlamasıyla tutuklandı, cezasını Karaganda kampında çekti. 1946'da serbest bırakıldı, ancak 1948'de casusluk suçlamasıyla tekrar tutuklandı ve Yenisey'e sürüldü. 1955'te itibarı iade edildi ve serbest bırakıldı. Son yıllarda, federal öneme sahip bir emekli olan Tatu Omarovna Bulach, Mahaçkale'de yaşıyordu. 1980 yılında 78 yaşında öldü ve Mahaçkale'de toprağa verildi.

KAYNAKLAR

- Belge1: Протокол совещания, созванного Дагестанским обкомом РКП(б) по вопросу о государственном языке в ДССР// КНКО: Вести. №1. М-ла. 2000.
- Belge2: О государственном языке ДССР (перевод из тюркской газеты «Коммунист» // газ. «Красный Дагестан». N 280 (1095), 7.12.1925.
- Budak, Mustafa (2010). Şeyh Şamil, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt: 39, s. 67-70.
- Bülbül, İsmail (2011). Başlangıcından Rus Hakimiyetine Kadar Kumuk Türkleri ve Tarku Şam-hallığı, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU.
- Ellman, Michael (2002). Soviet Repression Statistics: Some Comments, Europe-Asia Studies, Vol. 54, No. 7, 2002, 1151-1172.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih (2001). Kafkasya, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 24, s. 158-160.
- Mustafayev, E. M., V. G. Şerbinin (1994). Büyük Rusça Türkçe Sözlük, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- Rezulzade, M. E. (1928). Kafkasya Türkleri. İstanbul.
- Беннигсен А. (1983). Мусульмане в СССР. Париж.
- Бутаев М.Д., Какагасанов Г.И., Османов А.И. (1996). Репрессии 30-х годов в Дагестане. (Документы и материалы). М-ла. 1996.
- Гусейнов М.А. (2021). Тема репрессий в кумыкской постсоветской прозе (на основе творчества И. Керимова), *Litera*. – 2021. – № 3. С. 45-54.
- Мусаев, М.А. (2020). Книга памяти жертв политических репрессий XX века в Дагестане, Махачкала: Мавраевъ.
- Мусаев, М.А. (2020). Книга памяти жертв политических репрессий XX века в Дагестане, Махачкала: Мавраевъ.
- Османов А. И. (2000). Аграрные преобразования в Дагестане и переселение горцев на равнину (20-70-е годы XX в.). М-ла. 2000.
- Правда, № 6, 12 января 1921 г.
- Сулейманов, Сагим Ильясович (2015). Книга памяти жертв политических репрессий 20-50-х гг. XX в. в Дагестане (Документы, списки). — Махачкала : “Издат. дом Мавраевъ”, 2015.
- Трубецкой Н. С. “О народах Кавказа” (1925) // Трубецкой Н. С. Наследие Чингисхана. М., Аграф, 2000. С. 472-480.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL1: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/repression> (Erişim: 25.09.2022).
- URL2: Жертвы политического террора в СССР. <https://base.memo.ru> (Erişim: 16.10.2022).
- URL3: Natsional'nyy sostav naseleniya po sub'yektam Rossiyskoy Federatsii. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm. (Erişim: 30 Mayıs 2021).
- URL4: <https://www.strana2020.ru/novosti/opublikovany-pervye-dannye-perepisi-naseleniya> (Erişim: 14 Haziran 2022).
- URL5: <https://vizs.nlr.ru/pages/repressii> (Erişim: 17.10.2022).

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

URL6: <https://base.memo.ru/uploads/books.pdf> (Erişim: 17.10.2022).

URL7: <https://nazaccent.ru/content/23709-kumyki-12-aprelya-pomyanut-zhertv-deportacii.html> (Erişim: 19-06-2022).

URL8: Aliyev, Kamil “Sovyet iktidarları ve Kumuk Türkleri” (https://yoldash.ru/T_rk_d_nyasi/_sovyet_iktidarlar_ve_kumuk_t_rkleri/) (Erişim: 16.10.2022).

NOGAY TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Dilek ERGÖNENÇ*

Giriş¹

Türk boyları içinde en çok baskı ve zulüm gören, göçlere, savaflara hatta katliamlara maruz kalan boylardan biri de Nogay Türkleridir.

Nogay Türklerinin kaderini tarih boyunca derinden etkileyen ve yaralayan bu karışık ve kanlı olaylar hem çarlık döneminde hem de Bolşevik İhtilali sonrası devam etmiş, bunlar Nogay Türklerinin sosyal ve siyasî hayatında birçok değişime sebep olmuştur.

Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti, Stavropol, Çeçenistan, Dağıstan vb. yerlerde, dağınık bir şekilde yaşayan Nogay Türkleri; Romanya, Kırım ve Türkiye'de de hem şehir merkezlerinde hem de köylerde hayatlarını sürdürmektedirler.

Nogay Türklerinin kaderi, Rus İmparatorluğu'nun işgal politikaları sebebiyle çok olumsuz sonuçlara gütmiş, Nogaylar, göçe, katliamlara maruz kalmış, en sonunda küçük topluluklar halinde hayatlarını sürdürmeye çalışan bir Türk boyu haline gelmişlerdir. Çarlık döneminde yaşanan şiddet, sindirme ve kıyım; Sovyetler Birliği kurulduktan sonra da devam etmiştir. Bu dönemde yaşanan sindirme politikasına “repressiya” denmektedir.

“Presse” kökünden türeyen “Repressiya” bilindiği üzere, Rusçada Stalin döneminin özellikle 1936-1937 yılları arasında uyguladığı baskıcı yönetimini anlatan bir terimdir. Repressiya hareketi SSCB İçişleri Halk Komiserliğinin 30

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. dileker@gazi.edu.tr

Temmuz 1937 tarih ve 00447 numaralı yazısıyla resmî olarak başlatılmış bir harekettir (Buran 2010: 312). Bu dönemden bütün Türk halklarında olduğu gibi Nogay Türkleri de etkilenmişlerdir. Dönemin korku ve baskısı öylesine yoğunur ki, Nogay Türkleri hâlâ bu konuları dile getirmekten kaçınmaktadırlar.

1. Çarlık Dönemindeki Nogay Katliamları

Rusların yayılcı ve işgalci politikaları; bütün Türk boylarını olduğu gibi, Nogay Türklerini de derinden etkilemiştir.

İsimlerini, kırk yıl boyunca Deşt-i Kıpçak'a hükmeden Nogay Han'dan alan Nogay Türkleri, Altınordu Devleti parçalandıktan sonra Nogay Hanlığı'nı kurmuşlar, birçok Türk boyunu bu hanlık içinde yönetmişlerdir (Ergönenç 1998: 345).

Nogay Türklerinin dağılmaya başlaması; 1552'de Kazan Hanlığı'nın, 1556 yılında da Astrahan Hanlığı'nın Rus hakimiyeti altına girmesinden sonra başlar. 1552-1558 yıllarında Batı Kazakistan'daki İdil ve Yayık havzasında Nogay Türklerinin etkilendiği büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Nogay mirzaları arasındaki anlaşmazlıklar ve Nogayların Rus karşıtı ve Rus taraftarı olarak iki bölüme ayrılması, âdetâ sonun başlangıcı olmuş, Kiçi (Küçük) Nogay ve Ulı (Büyük) Nogay olarak ayrılan Nogay Türklerinden Kiçi Nogaylar Kırım hanının verdiği topraklara yerleşmişlerdir (Bavbek 1986: 162-163, Alparğu 1992: 13). Stratejik bakımdan Rusların öncelikli hedefi olan bu topraklarda, Ruslar Nogayları tasfiye etmeye çalışmışlardır. Bir taraftan Ruslaştırma politikası, bir taraftan bu bölgelere Rus nüfusun göç ettirilerek demografik dengelerin bozulması, bölgedeki önemli bir askeri unsur olan Nogay toplumunun huzurunu bozmuş, Ruslar tarafından sürgün, şiddet, sindirme ve kıyım eylemleri hayata geçirilmiştir. 1783'te Suvarov'un komuta ettiği Rus ordusu Kuban ve Don arasında göçebe hayatı yaşayan Nogay Türklerine saldırmış ve büyük bir bölümünü yok etmiştir. Bu saldırılarda Suvarov'un tabiriyle "Tatarlara karşı korkunç bir kıyım" yapılmıştır (Asker 2022: 10). Sağ kalanların bir kısmı Edigelere sığınmışlar (Bavbek 1986: 164), bunlar Ruslar tarafından takip edilmişler, Ekim ayının r'inde Laba Nehri'nin sağ kıyısında sıkıştırılan Nogay Türkleri acımasızca öldürülmüşlerdir. V.A. Potto bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Rusların aniden peyda olmaları Nogayları dehşete düşürdü. Fakat durumun çıkmazda olduğu belli olunca bu korku yerini cesarete terk etti...İlovayski'nin komutasındaki Donlular Tatarların dayanıklı savunmasını kırdılar ve hiç kimseye acımadılar... Savaşın yaşandığı yerler ve civar vadiler cesetlerle dolup taşıyordu." Nogay tarihinin en kanlı olayı sayılabilecek bu katliamda, çeşitli sayılar verilmekle birlikte, P. Bobrovski'ye göre Urup ve Laba vadisinde öldürülen Nogayların sayısı 7000'dir (Asker 2022: 10-11). Bu kıyımdan sonra Nogayların

bir kısmı ise deniz yoluyla İstanbul'a, birazı da Karadeniz'deki limanlara gelmişlerdir (Alparğu 1996: 200).

19. ve 20. yüzyıllarda Nogay Türkleri, zor kullanılarak başka yerlere göçe zorlanmıştır. Nogayların imha edilmesi bir gereksinim olarak görülmüş, bu baskı ve sindirme politikaları, hayatta kalan Nogayların sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde büyük bir tahribata sebep olmuştur (Asker 2022: 12). 19. yy.'da Rus saldırıları sebebiyle yapılan göçü hızlandırmak için evlerin yakıldığı, insanların iskelelere yığıldığı gibi bilgiler arşivlerde yer almaktadır. Kafkasya'da bulunan General Odomikof, Rus gazetelerine verdiği beyanatta, kendisine buradaki asayişin nasıl düzeltileceği sorulduğunda, "Nogay ahalisinin bulunduğu yerlerden uzaklaştırılmalarıyla" şeklinde cevap vermiştir (Saydam 1996: 118).

Bir taraftan da Nogayların zorla yerleşik hayata geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu sancılı süreç, Rusların yerleşim siyasetindeki sürekli alt üst etme, itme ve çekme faktörleri, Nogayları yerleşim alanlarını terk etmek ve Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda bırakmıştır (Alparğu 2007: 129-131). 1858'den itibaren Batı Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına 11.300 civarında Nogay göç etmiş, 1863 yılına kadar göç eden Nogayların sayısı 30.000'i bulmuştur (Alparğu 1996: 201). Kuban ve Terek'in kuzeyi Ruslar tarafından ele geçirdikten sonra binlerce Nogay, Dağıstan ve Çerkez kuvvetleriyle birleşmeler diye Volga'nın ötesine göç ettirilmiş, onların yerine de Rus köylüleri yerleştirilmiştir (Saydam 1996: 122-123). 1780-1800 yılları arasında Kırım, Kazan, Kafkasya ve Özü bölgelerinden 300.000 ile 500.000; 1856-1864 yılları arasında Kırım'dan Anadolu'ya 600.000 kişi göç ettirilmiştir (Alparğu 2007: 133). Ruslar, ileride ortaya çıkabilecek bir Nogay halk hareketini önlemek ve Nogayların yaşadığı verimli toprakları boşalttırmak için Nogay Türklerini göçe zorlamışlardır. Nogay Türklerinin Çerkezlerle birlikte göç etmeleri, Osmanlı topraklarına ulaşmadan yaşanan hastalıklar ve deniz kazaları sebebiyle meydana gelen toplu ölümler, göç edenlerin sayıları hakkında tam bir bilgi elde edilmesini engellemektedir (Alparğu 2007: 131, 133, 134, Ergönenç 2019b: 21-22).

2. Bolşevik İhtilali Sonrası Nogay Türklerinde Repressiya

Bütün Türk boylarında olduğu gibi Nogay Türkleri de 1917 yılının şubat ayında başlayıp Ekim ayında gerçekleşen ihtilali, kendi istiklallerini kazanmak için bir fırsat olarak görmüşler, Lenin ve Stalin'in önderliğinde yayınlanan 2 Kasım 1917'deki beyanname uyarınca, milletlerin kendi devletlerini serbestçe kurma hakkını elde ettiklerini sanmışlardır. Ancak çok kısa bir süre sonra çarlık döneminden çok daha sert bir politika ile bu hak ortadan kaldırılmış, kurulan devletlere de son verilmiştir (Karakaş 1996: 284).

Şiddetli baskı rejimi her alanda kendini göstermiş, edebiyat ihtilal için bir propaganda aracı olarak görülmüştür. 1917 İhtilali'nin yarattığı sözde mutlu, coşkulu ve ümitli gelecek edebiyat eserlerinde işlenmeye başlayarak ihtilalin desteklenmesi istenmiş, Lenin'i öven eserler meydana getirilmiştir (Naskali 1996: 54-55, 64). Sovyet ideolojisini sahiplenmeyen kişiler ise halk düşmanı ilan edilmiş, bu kişiler "ilkel ve bencil" olarak yaftalanmış, ilk zamanlar tenkit edilerek yıldırılmaya çalışılmıştır (Naskali 1996: 56). Sonrasında ise bu durum korkunç bir hâl almaya başlamıştır. Stalin zamanındaki Kızıl terör yıllarında, içlerinde şair, yazar, gazeteci, din adamı vb. bulunan sayısız Türk aydını için çok daha vahim tedbirler alınmış, aydınlar sürgüne gönderilmiş, işkencele-re maruz kalmış, kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Bu aydınların eserlerini okumak veya bulundurmamak yasaklanmıştır, buna karşı çıkan kişiler ise en ağır cezaları almışlardır (Karakaş 1996: 285). 1937-1939 yılları arasında bu insanlık dışı uygulamalar doruk noktasına ulaşmıştır.

1917 İhtilali, çarlık dönemindeki baskılardan kurtuluş zannedildiği için, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Nogay Türkleri tarafından da desteklenmiştir. 1922'de Nogay Türklerinin yoğun olarak yaşadığı yerlerden biri olan Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti kurulmuştur. Bir nebze de olsa bağımsızlık hissedilen bölgede, halkların kültürü ve eğitimi üzerine 1925'te bir konferans yapılmış hatta Kuzey Kafkasya'da eğitimin daha iyi bir duruma getirilmesi için yayın faaliyetlerinin başlaması kararı verilmiştir. Bakü'de 1926 yılında yapılan 1. Türkoloji Kurultayı sonrasında, Nogay Türkleri de 1928 yılında Latin alfabesine geçiş kararı almışlardır (Bulgarova 2002: 216; Kalmikov vd. 1988: 211). Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş, Ruslar tarafından Nogay Türkleri için ayrı bir Kiril alfabesi düzenlenerek 1938 yılından itibaren de kullanıma sokulmuştur (Kalmikov vd. 1988: 211). Latin alfabesi ile yazılmış ve basılmış eserler ise yok edilmiştir.

İhtilalin hemen sonrasında hiçbir şeyin eskisinden iyi olmayacağı, bilakis daha da kötüye gideceği anlaşılmıştır. Baskı her alanda hem sosyal hem kültürel boyutta gerçekleşmiştir.

Sosyal boyutta yaşanan baskı ve zulüm öylesine ileri boyutlara ulaşmıştır ki, toplu ölümlere sebep olmuştur. 1926 yılında Ruslar Nogay Türklerinin elindeki bütün tahılı almışlar, bunun sonucu olarak korkunç bir açlık yaşanmıştır. Nogayların toplum olarak büyük bir eziyet çektiği bu yıl, hastalıklar giderek artmış, 1924-26 arasında, Kafkas bölgesi rayonlara bölünmüştür. Nogayların yaşadığı köy ve kasabalara diğer etnik gruplar yerleştirilmeye başlanmış, ellerindeki otlaklar başkalarına verilmiştir. 1929'da Dağıstan'daki siyasî yönetim Nogay Türklerini takibe almıştır. Bir taraftan da etnik grupların korunması siyaseti güdüldüğünden Sovyet hükümeti, ana dilinde gazete çıkarma

ve makale yayımlama izni vermiş, *Kırmızı Çerkezistan* gazetesinde Nogayca makaleler yayımlanmaya başlamıştır. 1930'da, Dağıstan'ın Nogay rayonunda Nogaylara *Qızıl Bayrak* gazetesini çıkarma imkânı tanınmıştır. Ancak Nasiphan Suyunova'nın tabiriyle etnik kimlik ve millî duyguların ifadesi müthiş bir baskı altına alınmıştır. 1932-1933'te yaşanan açlık sırasında Nogay nüfusu ikinci defa azalmıştır. Zorla göç ettirilme hadiseleri bu yıllarda devam etmektedir. 1937'de Nogay mirzalarının bir kısmı zorla Azerbaycan'a gönderilmiştir. 1938'de ise Kafkasya'da Nogay gazetesinin çıkarılmasına izin verilmiştir (Aliyeva 2021: 270-271).

Azerbaycanlı tarihçi S. Aliyeva, repressiya sırasında Nogay Türklerinden bir kısmının Çita vilayetine sürgün edildiği bilgisini verir. Bu olayı çağdaş Nogay yazarlarından İsa Kapayev'in babası olan ve kendisi de ünlü bir yazar olan Suyun Kapayev çocukluk çağında iken yaşamıştır. 1920'li ve 30'lu yıllarda Nogay halkının adeta yerle bir edildiğini, çoğunun sınır dışı edildiğini söylemek mümkündür. Aliyeva, bu dönemde Nogayların yaşadıkları olaylara ait arşiv belgelerinin hâlâ gizli ibaresiyle saklandığını ifade etmektedir. Bu dönemde hapsedilen, kayıplara karışan Nogay Türklerinin varisleri, akrabaları günümüzde bile yakınları ile ilgili hatıralarını korumakta ve hâlâ yakınlarının bearaati için uğraşmaktadırlar. Ancak Rus hükümeti yeterli belgenin olmadığını referans göstererek bu istekleri yerine getirmekten kaçınmaktadır (2021: 271).

Stalin dönemi baskı rejimi hakkında konuşmak veya yazmak hâlâ Nogay Türklerinin rahatça ve kolaylıkla ifade edebildikleri, yazabildikleri konular değildir. Rusya'ya bağlı Karaçay Çerkez Cumhuriyeti, Stavropol ve Dağıstan'da nüfus olarak daha fazla olan, bu bölgelerdeki birçok köyde ve şehir merkezlerinde hayatlarını sürdüren Nogaylar kendilerine ait bir yönetime sahip değildirler. Günümüzde baskı rejimi her ne kadar yok gibi görünse de, repressiya vb. konulardan söz etmekten kaçınılması, hâlâ gizli bir baskının var olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda ise kurbanlardan fazla ayrıntıya girilmeden, üstü kapalı bir şekilde bahsedilmektedir.

Nogay edebiyatçılarının sayısı ile basılı eserlerin sayısı 1930'dan sonra artmaya başlamıştır. Ancak aynı tarihler zulmü de beraberinde getirir. Sovyetler Birliği'nde yaşayan diğer halklarda olduğu gibi Nogay Türkleri için de bu yıllar çok zor geçmiştir. Birçok Nogay edebiyatçının bu yıllarda çeşitli eziyetlerle karşılaştığı, sürgüne gönderildiği veya öldürüldüğü bilinmekle birlikte, bunların yazılması veya dile getirilmesi hâlâ kolay değildir.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan diğer milletlerin ve özellikle de Türk boylarının Rus nüfus içinde asimile edilmeye çalışılması ihtilal sonrası başlamış, bu boyların kültürel mirası, gelenekleri, tarihi, folkloru, dili bir tek proleter bilincin

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

oluşumu uğruna feda edilmiştir. Etnik kimlikler ve millî duygular bastırılmaya başlanmış, bu baskı eğitimde vb. uygulanarak resmî devlet politikası haline gelmiştir. Nogay Türkleri diğer Türk boylarıyla birlikte süreçten en çok zarar görenler arasındadır. İhtilal sonrası alınan kararlar çerçevesinde Astrahan Nogaylarının konuştuğu dil Kırım Tatar Türkçesiyle, Babayurt Nogaylarının kullandığı dil ise Kumukçayla birleştirilmiştir. Bu uygulama ciddi kültürel kayıplara yol açmış, Astrahan'da ve Nogay rayonundaki Nogay nüfusun Tatar olduğu söylenmiş, hemen ardından Tatarlaştırılmış Nogay nüfusun proleter enternasyonalizmi sloganı ile Nogay Türkleri Ruslaştırılmaya çalışılmıştır. Buna direnen Nogay aydınları için baskıcı önlemler alınmaya başlanmıştır. Burjuva milliyetçiliği ve dinî fanatizm ile itham edilerek hapsedilen, sürgüne gönderilen, sürgünde eziyete ve işkenceye maruz kalan Nogay edebiyatçıları arasında Abdurahman Umerov, Hasan Bulatukov, Basir Abdulin, Husin Karasov, Fazil Abdulcalilov, İbadolla Atuov, tiyatro eleştirmeni ve folklorist Z. Aliyev, eğitimci A. Canibekov gibi isimler sayılabilir (Kurmangulova 1991: 6, Aliyeva 2021: 272, Ergönenç 1998: 354).

İbadolla Atuov, bu dönemde hapse atılmış ve 20 yıl hapisteye kalmıştır. Atuov hapisteyken hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Nogay edebiyat tarihleri; binlerce suçsuz insanın Stalin tarafından öldürtüldüğü, binlercesinin de sürgüne gönderildiği bu yılları, son yıllarda işlemeye başlamıştır (Kurmangulova 1991: 6, Ergönenç 1998: 354). Dikkati çeken başka bir nokta; bu edebiyatçıların antolojilerde yeterince anlatılmadığı, birkaç cümle ile geçiştirildiğidir.

*Abdulhamid Şerşembiyevîç
Canibekov (1879-1955)*

Burjuva milliyetçiliğinin en ufak bir tezahürü için en ağır şekilde cezalandırıldığı söylenen kişiler arasında, hem Dağıstan'da hem de Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde yaşayan ve çalışan A. Canibekov'un adı da geçmektedir (Suyunova 1999: 8).

İhtilalden sonraki ilk büyük edebiyatçı olan, Nogayların sözlü edebî ürünlerini derleyen, *Söz Qaznası*'nda Nogay destanlarını biraraya getiren Canibekov; piyesler yazıp sahneye koymuş, çocuklar için ilk alfabe kitabını (1920) ve Nogay Türkçesinin ilk gramerini yazmış, *Himiya*, *Fizika*, *Matematika*, *Yamağat Sayasiy* adlı terim sözlüklerini hazırla-

miş (1932), derlediği yırlar Rusçaya da çevrilmiştir (Ergönenç 1998: 353-354). Canibekov'un, repressiyadan Kuban boylarına kaçarak kurtulduğu bilgisi soruşturma yoluyla elde edilmiştir.

Basir Macitoviç Abdulin (1892-1937)

Noğay yazarlar içinde repressiya sırasında öldürüldüğü bilgisine net olarak sahip olduğumuz nadir kişilerden biri Basir Abdulin'dir.

Noğay Edebiyatının ilk romanı 1932'de *Basir Abdulin'in* (1892-1937) yazdığı *Qır Bätirleri*'dir. *Aktivist* (roman), *Baylıq Esirikliğinde*, *Qızıl Şeşkeyeler* (hikâyeler), *Batpaq*, *Duşpan Yeñildi*, *Embek Yeñgende* (piyesler) B. Abdulin'in diğer eserleri arasındadır. Basir Abdulin, Noğay Türk Edebiyatı'nda ilk piyes yazar yazarlardan biridir (Ergönenç 1998: 355). Türkmenistan ve Dağıstan'da yaşayan Abdulin, repressiya döneminde

gördüğü işkence sebebiyle hastalanmış ve 1937 yılında da hayatını kaybetmiştir (Buran 2010: 524). Vurularak öldürüldüğü bilgisini ise Suyunova vermektedir (1999: 9).

Sovyet Döneminde Noğay edebiyatının temelini atan kişilerden biri de Hasan Bulatukov'dur. Bulatukov, ilk şiirlerini 1924-1926 yılları arasında gazetelerde yayımlamıştır. Birçok hikâyeye yazan Bulatukov; *Noğay Bet* romanı ve *Fatimat* piyesi (1932) ile bilinmektedir. Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde Ekim İhtilali'ni eserlerinde ilk defa dile getiren Bulatukov'dur (Ergönenç 1998: 356). Repressiya ile ilgili bazı gerçeklere ise ancak yazılan hikâyelerden ulaşılabilmektedir. Hasan Bulatukov'un kızı Yelena Bulatukova'nın yazdığı *Atam Man Söylesüw* (Babam ile Sohbet) adlı hikâyede, Yelena, babası ile ilgili yaşanan olayları şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Parti komitesinin çalışanı, senin de iyi bir arkadaşın olan Kravtsov: ‘Çabucak bölgeden gitmeye bak. Altay'da bir memuriyet var. Sevdiğin bir yere git. Biraz zaman geçince dönersin.’ diye senin gitmeni istedi...Senin şu dürüstlüğün de seni belâya batırdı. ‘Ben niçin haydut gibi kaçayım? Nedir suçum? Söyleyin! Yanlış bir şey yaptıysam işten çıkarın’ dedin durdun. Başka söz girmedi kulağına. Uzaklara gidenler oldu. Sadece sen gitmedin. Sorguya gittiğinde işitmediğin kalmadı, yine de ‘Benim partinin önünde suçum yok! Ben komünistim!’ deyip durdun...

Yedinci ayda da yerinden kıpırdayamadın. Sıhhatin yerinde miydi? Seninle yatanlar; M. H. Mardasov, M. M. Zitlyavcev, A. A. Akecev sadece sen günlerini anlattılar. Canını ana vatanımıza, partiye verip, parti düşmanları yüzünden zamansız gittin canım babam! Bundan pişman olacak ne var?...Sen yalnız değildin. Ülkemin nice helâl, gerçek oğulları, böyle senin gibi gittiler dünyadan. Yiğitler sırasında idin sen...

Ama, ama o haberler, o günler geri geldi yirmi yıl geçtikten sonra. Yirmi yıl! O yirmi yılı senin ailenle birlikte yaşamak gerek idi.” (Bulatuqova 1993: 129)

Hikayenin başka bir yerinde ise Bulatukov’a nasıl iftira edildiği anlatılmaktadır:

“ ‘Köylülerim! Bugünkü toplantımız, halk düşmanı, bizim köylümüz Bulatukov Hasan Şahimoviç içindir. O lâneti büyüten anayı öne çıkarınız! Herkes ona baksın. Kürsünün önüne yere oturtunuz!’ diye acı, ince bir ses ile konuştu. Birileri gidip, şaşkınlaşan Zulihat’ı halkın önüne çıkarıp, yere oturtular. Uzun, geniş, siyah elbisesi yere sürülüp, başını aşağı eğerek oturdu yere Zulihat.

‘Ah, olamaz. Ne oldu? Kime ne yaptı acaba? Hapiste birini öldürüp kaçtı mı yoksa? Ah garip Hasan. Ne oldu sana? Allah şaşırttı mı seni? Neler söylüyor şu kudurmuş it?’ diye düşüncelere gömüldü Zulihat.” (Bulatukova 1993: 130)

Hikâyenin devamında olayın nasıl bir gözü dönmüşlüğe dönüştüğü, man-kurtların nasıl da etrafı sardığı daha net görülür. Halkın önüne itilen Bulatukov’un annesinden oğlunun öldürülmesi yönünde yapılan oylamada el kaldırması istenir. Tanıyan, tanımayan herkes şaşkınlık ve korku içinde el kaldırırlar (Bulatukova 1993: 130-132).

Hasan Bulatukov’un kızı Yelena Hasanovna Bulatukova (1937-2014)

Hikâyenin devamında olayın nasıl bir gözü dönmüşlüğe dönüştüğü, man-kurtların nasıl da etrafı sardığı daha net görülür. Halkın önüne itilen Bulatukov’un annesinden oğlunun öldürülmesi yönünde yapılan oylamada el kaldırması istenir. Tanıyan, tanımayan herkes şaşkınlık ve korku içinde el kaldırırlar (Bulatukova 1993: 130-132).

Gazeteci, şair, yazar ve öğretmen olan Fazil Abdulcalilov (1913-1974), Sovyet dönemi Nogay edebiyatının ilk büyük edebiyatçılarından.

Fazıl Apasoviç Abdulcalilov (1913-1974)

Awılda (1962), *Yollar, Yollar* (1964), *Atadıñ Ulı* (1968), *Quba Şańdır* (1970). *Qatı Agın* ve *Bes Qamışı-Bereket* romanları 1959'da, *Şuwıldaydı Qobansuw* adlı şiir kitabı 1955'te, *Qalem Qolga Tüskende* adlı şiir kitabı ise 1969'da basılmıştır. Birçok antolojide şiirleri bulunan Abdulcalilov, piyes tarzında eserler de vermiştir (Ergöneç 1998: 354-355). Repressiya sırasında baskı ve zulme uğrayanlar arasında adı geçen Abdulcalilov'un (Kurmangulova 1991: 6, Aliyeva 2021: 272), bu dönemde ne yaşadığı ise edebiyat tarihlerinde yer almamaktadır. Abdulcalilov, repressiyada hapse giren edebiyatçılardan biridir. 1938'de beraat eden Abdulcalilov, hapisten çıkmış (Suyunova 1999: 8), ölene kadar da Noğay edebiyatına hizmet etmeye devam etmiştir.

Repressiya döneminin kurbanlarından biri de Abdurahman Umerov'dur.

Abdurahman İsmailoviç Umerov (1867-1933) Rusya Müslümanlarının ileri gelenlerinden, Astrahan doğumlu bir Noğay Türküdür. Edil adlı yayınevini sahibi olan, Arapça yazılmış dini, bilimsel eserlerin ve ders kitaplarının yazarı olan Umerov'un eserleri Türkçe konuşulan okullarda kullanılmıştır. Edil gazetesinin editörlüğünü de yapan Umerov, Astrahan şehrinde doğar (Kurmanseyitova 2020: 273). Din ve eğitim ile ilgili eserlerin yanı sıra *Üç Hikâye* adlı eseri Noğaycaya çevirerek yayımlanır. 1896-1917 yılları arasında yayımlanan 60'tan fazla kitabı 130.000 kopya satar. Ünlü Türkolog ve tarihçi Zeki Velidi Togan'ı yakından tanıyan Umerov, onunla dostluğunu uzun yıllar devam ettirir. Togan'ın aile köklerinin Astrahan Noğaylarına dayandığını Umerov tespit etmiştir. Ekim İhtilali'nden sonra Togan, Bolşevikler tarafından tutuklanmış,

sonra hapisten kaçmayı başarmıştır. Togan, NKVD adındaki Rus ajanlarından saklanmaya çalışırken Umerov'dan yardım istemiştir. Togan'ın kaçmasına yardım eden ilk kişilerden biri de Umerov'dur (Kurmanseyitova 2020: 277-278). Togan bilindiği üzere Basmacı hareketi içinde de bulunmuş, sonunda Türkiye'ye kaçmak zorunda kalmıştır. Umerov ise hem Çarlık döneminde hem de SSCB sırasında Rusların baskısı ile karşılaşmış, sürekli kontrol altında tutulmuştur. Panislamizm ve Pantürkizm gibi akımlar sebebiyle suçlananlardan biri de Umerov'dur. 30'lu yıllarda evinde yapılan aramalarda bulunan kitaplar, yazışmalar tek tek kayıt altına alınmıştır (Nogay tarihiyle ilgili el yazma eserler, dinî eserler, mektuplar) (Kurmanseyitova 2020: 277-278).

A. İ. Umerov ve ailesi özellikle Stalin döneminde büyük bir baskı yaşamışlardır. Bu dönemde yasal hakları sınırlandırılmış; Umerov, İslamcı ve Sovyet rejimine muhalif biri olarak damgalanmıştır. Araştırmacılar Umerov'un samimi bir Müslüman olduğunu, özellikle evine gelen, kendisinden yardım isteyenlere yardımda bulunan, misafirperver biri olduğunu belirtmektedirler. Özellikle 20. yüzyılın başında Rus Müslümanlarının manevi gelişimine büyük katkısı bulunan A.İ Umerov'un, Müslüman cemaat içinde büyük bir itibar ve otoriteye sahip olduğu görülmektedir (Kurmanseyitova 2020: 279).

A. İ. Umerov 1930 yılında sürgüne gönderilmiş, 1930 yılında Arhangel vilayeti, Mahıy Kareli köyünde sürgündeyken hastalanarak vefat etmiştir (Suyunova 1999: 8).

Tiyatro eleştirmeni ve folklorist Z. Aliyev, burjuva milliyetçiliği ve dini fanatizmle suçlanarak sürgüne gönderilmiş, 1944 yılında, Kazakistan'da sürgünde iken ölmüştür (Suyunova 1999: 8).

Nogay Türkleri; 1943-44'lü yıllarda Kafkasya'da haksız yere itham edilen ve Sovyet hükümeti tarafından amansızca cezalandırılan Karaçay-Malkar Türkleri, Kırım Tatar Türkleri, Çeçen ve İnguşlar gibi repressiyaya maruz kalmaları da çetin ve zorlu hayat şartlarında yaşamışlar ve Sovyet hükümetinin desteğinden mahrum kalmışlardır. Yerli hükümet organlarından da hiçbir yardım alamayan Nogay Türkleri, açlıkla boğuşmuşlardır. Bir kısmının daha iyi yaşayabilmek için Azerbaycan'a göç ettiği bilinmektedir (Aliyeva 2021: 272).

Nogaylar sürgüne gönderilmemiştir, bu tehlike onları teyet geçmiştir. Ancak umursamaz yöneticiler, iskân politikaları sırasında Nogaylara düşen payı dikate almamışlardır. Sürgüne gönderilen halkların yerine yeni etnik gruplar yerleştirilirken Nogay Türkleri adeta yok sayılmıştır. 1957'de Çeçen-İnguş Cumhuriyeti yeniden kurulmuş ve Grozni rayonu lağvedilmiştir. Nogayların yaşadıkları araziler de bu topraklara katılmıştır. 50'li yıllarda affedilen ve sürgünden dönebilenler eski yerlerine dönmeye çalışırken, Nogayların yaşadığı

Nogay rayonu üç bölüme ayrılmıştır: Qaranogay, Qızlar ve Tarımov rayonları Dağıstan'ın, Qayasulin ve Açıqulaq Stavropol'ün, Şelkov rayonu ise Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyeti'nin topraklarını dahil edilmiştir (Aliyeva 2021: 273-74).

Kızılyar bölgesi Dağıstan'a dahil edilmiş, bu dönemde Nogaylar adeta görünmez bir halk gibi Sovyet hükümeti tarafından hiç dikkate alınmamıştır. Artık küçük bir halk haline gelen Nogay Türklerinin fikir ve iradesi yok sayılarak alınan bu kararlar sonucunda, Nogay halkı birbirinden iyice koparılmıştır. Bu politikalar Nogaylardaki kültürel gerileme, ulusal kimliğin kaybolması, sosyal ve ekonomik ayrımcılık ve asimilasyon sürecini hızlandırmıştır. Nogayların anayasal haklarının atlanması, ikamet ettikleri alanların aceleyle yeniden adlandırılması, onları statüsü olmayan bir halk haline getirmiştir (Suyunova 1999. 30-33).

İsim değişikliği yapılan yerlerden biri de Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde yer alan Nogay rayonudur ve Adıge-Habl adını almıştır. 1957'de Nogayca öğretmenlerini yetiştiren Kızlar Pedagoji Okulu, 50'li yılların sonunda ise Stavropol ve Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'ndeki Nogay okulları kapatılır. Nogayca çıkan gazetenin yayını durdurulur. 1970-71 yıllarında, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde Nogayca olarak *Lenin Yolu* gazetesinin çıkmasına izin verilir. Sonuç olarak Sovyet döneminde Nogayların dağınmış bir şekilde Kuzey Kafkasya'daki cumhuriyetlere yerleşmesi sağlanmıştır (Aliyeva 2021: 273-275).

3. Stalin Dönemi Sonrası Repressiya

1970'li yıllara geldiğinde Stalin döneminin kanlı günlerinin geride bırakıldığı zannedilebilir. Oysa geleceği çok parlak, genç bir şair olan Kadriya, tam da bu tarihlerde büyük bir zulme uğramış Nogay kadın şairlerindedir.

*Kadriya Orazbayevna
Temirbulatova (1948-1979)*

1948'de dünyaya gelen Kadriya Temirbulatova, Dağıstanlı bir Nogay şairdir. Çok genç yaşta yeteneği anlaşılan Kadriya'nın gazete ve dergilerde şiirleri çıkmaya başlar. 1969 yılında Pedagoji Enstitüsündeki üç yıllık eğitimden sonra R. Gamzatov'un tavsiyesiyle Gorkiy Edebiyat Enstitüsünü kazanan Kadriya; S. V. Smirnov'un edebiyat (poetik) seminerlerine katılır, Y. Kazlovskiy, N. Grebnev, T. Kuzelova gibi şair ve tercümanlarla tanışır. 70'li yıllarda halk arasında tanınmaya başlar. Nasiphan Suyunova'ya göre o yıllar birçok şeyin açıkça anlatılmadığı, yasak olduğu yıllardır. Bu yüzden de edebiyatta bol bol metaforlar kullanılır.

maktadır. Suyunova, Ezop dilinin geniş ölçüde kullanıldığını, Kadriya'nın da anlatmak istediklerini sembollerle, gizli bir şekilde ifade etmeye başladığını belirtir. Kadriya'nın şöhreti zamanla sadece Nogay Türkleri arasında değil, diğer halklar arasında da bilinir olur. Şiirleri başka dillere de çevrilmeye başlanır. 1978 yılının Temmuz ayında Küba'nın başkenti Havana'da yapılacak olan XI. Uluslararası Gençler Şiir Festivali'ne delege olarak seçilen Kadriya, Küba'ya gitmeye hazırlanır. 30 Temmuz 1979'da, gündüz vakti, Mahaçkale'deki kendi dairesinde, Kadriya'yı öldürmüş ve yakmışlardır. Olayın kim tarafından gerçekleştirildiği belli değildir (Suyunova 2006a: 316, Suyunova 2006b, Kuzeci 2015: 315, Ergönerç Akbaba 2019a: 217, 219).

Kadriya, şiirlerinde özellikle ana dilinden, ata yurdundan, halkından, İslam dinine ait öğelerden sevgiyle ve cesurca bahsetmiş, bu cesaretin bedelini genç yaşında canıyla ödemiştir (Ergönerç Akbaba 2019a: 222). Repressiya görüldüğü üzere henüz bitmemiştir.

Sonuç

Türk ve Müslüman olan Nogaylar; cesur ve savaşçı bir halk olmaları sebebiyle tarih boyunca çeşitli şekillerde Ruslar tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Rusların sürekli yer değiştirme, şiddet ve sindirme politikaları, zorunlu göçler, sürgünler ve katliamlar Nogay Türklerinin çok ağır olaylara maruz kaldıklarını ve tarihlerinin kanla yazıldığını gösterir. Onların bölünüp parçalanması hatta yok edilmesi hem çarlık döneminde hem de Bolşevik İhtilali sonrası devam etmiştir. Günümüzde ayrı bir idarî yapıya sahip olmayan Nogay Türkleri çeşitli devletlerin ve Rusya'nın hakimiyeti altında, küçük topluluklar halinde hayatlarını devam ettirmeye çalışmakta, hiçbir yerde kalabalık bir nüfus olarak varlık gösterememektedirler.

20. yüzyılın başı bütün Türk dünyası için çok kanlı olayların meydana geldiği ve bütün Türklerin hemen hemen aynı kaderi paylaştığı bir dönemdir. Nogay Türkleri de Bolşevik İhtilali sonrası aynı büyük baskıya maruz kalmışlar, repressiya döneminin bütün sıkıntı ve zulmünü diğer Türk boyları gibi yaşamışlardır.

Günümüzde de kültürel ve ekonomik bakımdan gelişmelerinin önündeki en büyük engel, ayrı bir idari yapıya sahip olmamaları ve dağınık bir şekilde yaşamalarıdır. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Nogay Türkleri; birbirinden uzak ve farklı bölgelerde yaşamak zorunda bırakılmışlar, çelişkili bir sosyopolitik duruma maruz kalmışlardır. Bu yerleştirme politikasındaki tek amaç; Nogay Türklerinin sindirilmesi, etnik ve kültürel unsurlarının yok edilmesi ve asimile edilmesidir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bütün Türk boylarında olduğu gibi, Nogay Türklerinde de millî bir uyanış başlamış ancak Kafkaslardaki yönetimlerde otorite boşluğu olması sebebiyle istikrarsızlık, güvenlik gibi kaygılar yaşanmıştır. Bölünmüş bir halk olan Nogay Türkleri hem kültürel bütünlüklerini korumak hem de toprak ve yönetimdeki temsil sorunları için mücadele etmeye başlamışlardır. Günümüzde Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde bakanlık makamına kadar yükselen Nogay Türkleri bulunmaktadır, Nogay edebiyatçı Valeriy Kazakov son yıllarda bu makamda görev yapmıştır. Ancak Dağıstan ve diğer cumhuriyetlerde yaşayan Nogay Türkleri için durum kolay değildir. Rusya Federasyonu içinde yaşayan Nogaylar Türkleri, halen siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik hakları için mücadele vermeye devam etmektedirler.

KAYNAKLAR

- ALİYEVA, S. (2021). Noğay Türkleri (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). Bakü: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ADPU nəş.
- ALPARGU, M. (1992). “Nogayların Tarihine ve Bugünkü Problemlerine Genel Bir Bakış”. Askerî Tarih Bülteni. Sayı 33. s. 13.
- ALPARGU, M. (1996). “XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları”. Emel. Sayı 215. Temmuz-Ağustos. s. 28-43.
- ALPARGU, M. (2007). Nogaylar. İstanbul: Değişim Yayınları.
- ASKER, A. (2022). “Nogay Türkleri: Kanla Yazılmış Bir Tarih”. Müşterek-Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Şehir Kültür Dergisi. Mart-Nisan 2022. Sayı: 5. Ankara.
- BAVBİK, O. (1986) Nogay Türkleri. Türk Kültürü. Mart. Sayı 275. s. 160-165.
- BULATUKOVA, Y. (1993). “Atam Man Söylesüw”. Ayqasqan Yollar. Çerkessk.
- BULGAROVA M., A. KURMANSEYİTOVA, N. SUYUNOVA (2002). “Nogay Halkının Tarihi ve Edebiyatı”. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Nogay Edebiyatı. Cilt 21. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BURAN, A. (2010). Kurşunlanan Türkoloji. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGÖNENÇ, D. (1998). “Nogay Türkleri Edebiyatı”. Türk Dünyası El Kitabı (Edebiyat-Türkiye Dışı Türk Edebiyatları. 3. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 158.
- ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2019a). Dağıstanlı Nogay Şairi Qadriya Orazbayevna Temirbulatova. Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages. TDD/JofEL/Yaz/Summer. s. 215-222.
- ERGÖNENÇ, D. (2019b). Nogay Türkçesi Grameri, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜRSOY NASKALİ, E. (1996). “Sovyet Türk Edebiyatı”. Türk Dünyası. TDK Yayınları, Sayı: 2, s. 54-64.
- KARAKAŞ, Ş. (1996). “20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, Türk Dünyası, TDK Yayınları, Sayı: 2, s. 279-317.
- KÜZECİ, Ş. (Editör) (2015). Nevruz Çiçekleri- Türk Dünyası Kadın Şairleri. Ankara. s. 239-241.
- KALMIKOV, İ. H., KEREYTOV, R. H., SİKALİYEV, A. Ü. (1988). Nogaytsı, Çerkessk, s. 211.
- KURMANSEYİTOVA, A. (2020). “Abdurahman Umerov”. Vıdayutşiesya prosvetiteli Yevraziy. Ufa: Voronej ArtPrint Yayınevi.
- SAYDAM, A. (1996). “Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği”. Avrasya Etüdları. Sayı 2. Yaz. s. 118.
- SUYUNOVA, N. H. (1999). İ Cızn Prodlitsya, Stavropol: Stavropol'servisşkola.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

SUYUNOVA, N. H. (2006a). Nogayskaya Poeziya. XX Veka. Moskva. s.315-318.

SUYUNOVA, N.H. (2006b). Nogayskaya Poeziya XX veka v Natsional'nom i Obşçetyurkskom İstoriko-Kulturnom Kontekste. Moskva: Institut Mirovoy Literaturı Rossiyskoy Akademii Nauk. s. 102-137.

KIZIL KIRGIN SİYASETİNİN ÖZBEKİSTAN’DA UYGULANMASI

Veli Savaş YELOK*

Öz

İnsanlık tarihinde çeşitli müstebit sistemler ve teröre dayanan siyasi rejimler olmuş ancak bunlardan herhangi birisi, kendisinin yaptığı katliamın halkın ve vatanın menfaati ile bunların gelişmesi yolunda gerçekleştirdiğini söylememiştir. Yine aynı mahiyette müstebit ve teröre dayanan hiçbir rejim milyonlarca vatandaşının ömürlerini hapisane ve kamplarda çürütmemiş; binlerce insanın hayatını, çoğu zaman mahkeme dahi etmeden sonlandırmamıştır. Kendisini dünyanın en insanperver devleti olarak adlandıran hatta dünya inkılabını gerçekleştirmek suretiyle yerküresinde tek sosyalist devlet sistemini kuran SSCB, uyguladığı kızıl kırgın siyasetiyle bir taraftan halkı -özellikle aydınları- demir pençesine alma amacındayken onun toplumsal, iktisadi, kültürel ve ruhi hayatında “Sovyet ideolojisi”nin izin verdiklerinin dışında hiçbir şeyin olmasını istememiş diğer taraftan da hapse attığı, sürgün ettiği yahut çalışma kamplarına gönderdiği mahkûm ve mahpusları rızaları olmadan ve karşılıksız çalıştırmak suretiyle mamur bir ülke yaratmayı amaçlamıştır. Bunların yanı sıra Sovyet devleti kızıl kırgın siyasetiyle halkı sürekli olarak korku ve baskı altında tutmayı, onlardan devlet ve parti yöneticilerinin vaatlerine inanmalarını, onların müstebit hükümdarın arzuladığı muti ve tabi kullara dönüşmelerini istemiştir.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, savas.yelok@hbv.edu.tr

Giriş

Üniter bir devlet olarak 30 Aralık 1922 tarihinde kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB), Sovyet ideolojisine hizmet edecek yeni bir toplum yaratmak üzere inkılap hareketi başlatılır. Bu devleti meydana getiren yapı içerisinde yer alan toplulukların bireysel hukuku ve gerçek anlamda bağımsızlıkları söz konusu değildi ve onlar bu yapıdan da ayrılamazlardı. Söz konusu devletin içerisinde yer alan diğer unsurlar gibi Özbekistan da mahiyet ve uygulama itibarıyla bağımsızlıktan uzaklaşmış olsa da o sadece ismiyle SSCB'nin terkibindeki bağımsız cumhuriyetlerden biri olarak yer aldı. Aslında bu birlik içerisinde yer alan bütün “müttefik” cumhuriyetler gibi Özbekistan da sabık birliğe her yönden ve bütün unsuruyla bağlıydı. Öyle ki bu birliğin terkibinde yer alan her bir cumhuriyetin sözde mahallî yönetiminin kendi sınırları içerisindeki iktisadi, zirai, kültürel, medeni ve manevi hayata dair herhangi bir konuda müstakil olarak bir şey yapmaya yahut karşılaştıkları meseleleri halletmeye hakları da yetkileri de yoktu. Onların bu başlıklar içerisinde giren herhangi bir konuyla ilgili bir şey yapabilmeleri için merkez hükûmetinin rıza ve onayını almaları önceden gerekliydi. Bu onayın alınabilmesi de buraya iletilen herhangi bir talebin Sovyet ideolojisine hizmet etmesine bağlıydı. Komünist Parti, Sovyet ideolojisini bütün unsurlarıyla hayata geçirmeye doğru ilerlerken hayatın her sahasını bu ideolojiye göre değerlendiriyor; kurulan devletin içerisindeki farklı kültürlerden bir “Sovyet kültürü”nü, farklı zihniyetleri aynı potada birleştiren bir “Sovyet zihniyeti”ni; farklı insanlardan insani, millî ve manevi değerlerini bir kenara bırakarak aslına yabancılaşan kozmopolit yeni bir tip olan “Sovyet insanı”nı ve bu insanlardan meydana gelen “Sovyet halkı”nı yaratmayı amaçlıyordu. Bunları gerçekleştirmek için Sovyet hükûmeti, idaresi altındaki yüzden fazla millet ve kabileyi barındıran bu “birlik”i bir arada tutmak gayesiyle onların kendilerini “Sovyet vatandaşı” ve “Sovyet halkı” olarak hissetmelerini sağlayacak her türlü tedbiri de çekinmeden alıyordu. Komünist Partinin gerek ülke genelinde hükûmet olma ve yönetimin bütün unsurlarını elinde toplama sürecinde gerekse bunu sağladıktan sonra oluşturulan birliğin muhafazasında, Sovyet ideolojisini ve rejimini benimsemeyenleri; hükûmetin uygulamalarına itiraz eden veya bunları eleştirenleri hatta bunlarla ilgili en ufak bir şüpheye dahi düşenleri sindirdiği, bezdirdiği, göz önünden uzaklaştırılarak hürriyet ya da yaşama hakkını elinden aldığı süreç, tarihe *repressiya*, *katağan siyaseti*, *kızıl terör*, *kızıl kırgın* isimleriyle geçmiştir.

Rus terminolojisinde “repressiya” şeklinde geçen terimin Özbekçedeki karşılığı “katağan siyasetidir (kızıl kırgın)” Bu terim Sovyet terminolojisinde parti, devlet ve onun güç kullanma organlarının esas aldığı ve takip ettiği cezalandırma yolu (Мадвалиев в д. 2007: 378) olarak açıklanırken Özbekçede müstebit totaliter ve müstemlekeci devlet tarafından halka nispeten kullanılan

cezalandırma, katliam, katlinüfus; kitlesel mahiyette zulme başvurma ve cezalandırma, işkenceye koyma yolları; müstebit devletlerin halkı idaresi altında tutmak için uyguladığı korkutma, baskı, yıldırma ve sıkıştırma siyaseti (Мадрвалиев в д. 2008: 259) şeklinde açıklanır.

Özbekistan'da Sovyet Rejiminin Kızıl Kırgın Siyasetinin Esasları

Sovyetler Birliği'nin genelinde olduğu gibi Özbekistan tarihinde de 1920-1960 yılları arası, Sovyet yönetiminin yürüttüğü kızıl kırgın ile bunun yürütüldüğü süreç ve sonuçları; hüznün dolu, acıklı ve facialarla dolu hikâye ve akıbetleri ihtiva eden dönemi ifade eder. Aslında bu durum sadece yukarıda zikredilen yıllar arasında değil Türkistan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasından başlayıp bu birliğin parçalanmasına kadar devam eden süreçte (1917-1991) her şeyin sahibi ve hâkimi Komünist Partinin âdeta gölgesi olarak var olmuştur. Çünkü kızıl kırgın siyaseti, söz konusu müstebit yönetimin mevcut yapısından ve yönetim usulünden ortaya çıkmıştır ve onun tabiatında mevcut olan yöntem olmanın yanı sıra Komünist Parti ve Sovyet hükûmetinin de söz konusu süreç içerisinde âdeta ayrılmaz yoldaşı hâline gelmiştir.

Kızıl Kırgın, Sovyet hükûmetinin ilk günlerinden başlayarak Komünist Partinin önce Özbek halkının milletperver aydınlarına, önde gelen devlet adamlarına ve kendini ispat etmiş millî değerlerine daha sonra da halkın geneline karşı müstemlekeci yapısını müstahkem şekilde muhafaza etmek için kullandığı en hilekâr ve en kurnazca siyasetinin adıdır. Bu siyaset sadece bazı şahıs, grup ve sınıflara karşı değil aynı zamanda özgür düşünceye, milliyete, maneviyata, insan ve onun refahına, demokrasiye yöneltilmiştir. Bu siyaset, *millî değerleri yok etmeye, halkların millî şuur ve benliğini anlayıp idrak etmesini engellemeye, millî gururu ve manevi değerleri ayaklar altına almaya yönelik devlet siyasetidir* (Shamsutdinov vd. 2019: 355).

Özbekistan'da kızıl kırgın siyasetiyle alakalı işlerin tamamı, buradaki çeşitli sahalarda yetişmiş çalışanları, yöneticileri ve aydınları bitirmeyi amaçlamıştır. Sovyetler Birliği'nin -doğal olarak Komünist Partinin- merkezindeki yönetici ve mefkûrecilerin talimat ve yönlendirmesiyle şekillenen 1920-1960 yılları arasında Özbekistan'daki yenilikçi aydınlar, bilim adamları, edebiyat ve sanat erbapları ile eğitim çalışanları kimi zaman çalışmalarından dolayı kimi zaman ortaya koydukları eserlerinde Sovyet ideolojisine uygunluk çerçevesinde tespit edilen hata ya da suç unsurları nedeniyle kimi zaman da münasibette oldukları kişi ya da kişiler sebebiyle takibe ve gözetlemeye maruz kalma, tutuklanma, sorgulanma, hapsedilme, sürgüne yahut çalışma kamplarına gönderilme cezalarıyla yüz yüze kalmış, onlardan bazıları da idam edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin genelinde olduğu gibi Özbekleri totaliter rejimin esare-

ti altında tutmayı amaçlayan istibdadın yaktığı kızıl kırgın ateşinin alevleri bilhassa 1920'li yılların sonları ile 1930'lu yılların başlarında sadece aydınları değil çiftçileri, dinî itikadına uygun yaşamak isteyenlerle birlikte din adamları ile dinî önderleri, kısacası burada yaşayan her bir insanı içine çekmiştir.

Lenin'in "Kim bizimle birlikte değilse o, bizim düşmanımızdır!" şiarı esasında Komünist Partinin Sovyet rejimine muhalif konumda olanlara karşı ortaya koyduğu tavır, Stalin tarafından kızıl kırgın siyaseti çerçevesinde kendi halkına karşı kitlesel terör esasında genel uygulamaya dönüşmüştür.

Komünist Partinin Özbekistan'da uyguladığı kızıl kırgın siyaseti; *siyasi, iktisadi ve manevi-mefkûrevi sahalarda* uygulanmıştır. Siyasi mahiyette uygulanan kızıl kırgın; Sovyet terörü, vatandaşları seçme hakkından mahrum etme, "Sovyet çalışma ordusu"na veya kamplarına alma, *kulaklaştırma*¹, sürgün ve sınır dışı etmeler esasında; iktisadi kızıl kırgın hâlihazırdaki vergilerin yanı sıra mecburi ödemeler getirilmesi ve vatandaşların ticari faaliyetlerinin sınırlandırılması şeklinde; manevi kızıl kırgın millî ve dinî değerleri sınırlandırma, kültürel ve medeni mirası yok etme, sansür şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Özbekistan'daki siyasi kızıl kırgının kökleri Ekim Devrimi'nden sonra yönetimi eline alan Bolşeviklerin mefkûrevi bakışları ve proletarya diktatörlüğünün gayelerine kadar uzanır. Bolşevikler, sınıfsal diktatörlüğün, özellikle proletarya diktatörlüğü düşüncesinin muhtevasını yönetim, zorbalık ve her türlü yasama faaliyetlerinin sınırlandırılmasından ayrı olarak şöyle izah ederler: Diktatörlük denilen ilmî düşünce hiçbir şeyle sınırlandırılmayan, kesinlikle hiçbir *kanun ve hiçbir kaideyle sınırlandırılması mümkün olmayan, doğrudan baskıya dayanan yönetimden ibaret şeydir. 'Diktatörlük' denilen şeyin manası bundan başka bir şey değildir* (Ленин 1974: 129). Onlar bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere devlet yönetiminde herhangi bir hukuk ve kanunun üstünlüğü

1 Kulaklaştırma, kulak [quloqlashtirish, quloq]: 1929-1933 yılları arasında müstebit Sovyet rejiminin maddi yönden orta hâlli köylülerle varlıklı diğer vatandaşları "burjuva" olarak değerlendirek bunları ortadan kaldırmak için takip ettiği siyaset. Sovyetler Birliği Dönemi'ndeki toprak reformunda, varlıklı ailelerin mal varlıklarına devletçe el konulmuştur. Bu karara direnen ve mal varlığını devlete vermek istemeyenler, ülkenin başka yerlerine sürgün edilmiş, bu muameleye maruz kalan kişilere de "kulak" denilmiştir. Bu siyaset çerçevesinde değerlendirilenlerin bir kısmı hapisanelere atılmış; asıl kısmı teşkil edenlerse çalışma kamplarına gönderilmiştir. 1929-1933 yılları arasında tamamı Rusya'nın kuzeyine olmak üzere 9 milyona yakın insan, kulak oldukları iddia edilerek sürgün edilmiştir. Kulaklaştırma siyasetine maruz kalanlar Ukrayna, Şimali Kafkasya, Kazakistan ve Özbekistan'daki çöllere; ıslah edilmemiş, yaşamaya elverişli olmayan yerlere sürgün edilmişlerdir. Bunların büyük bir kısmı, uzun süren yolculuklar, hastalıklar, açlık ve kıtlık sebebiyle hayatlarını kaybetmiş; bir kısmı da sürgün edildikleri yerlerde 8-10 yıl hapis cezasına çarptırılarak çok ağır iklim şartlarının hüküm sürdüğü Sibirya, Uzak Şark, Kareliya, Magadan gibi yerlere tekrar sürgün edilmişlerdir. Kulaklaştırma devrinde "kulak"lara; "kışlak burjuvası", "karşı devrimci", "halk düşmanı", "sosyalizm düşmanı", "kolhoz düşmanı" gibi adlar da verilmiştir. Bu adlar, Özbek köylerinde, elindekilerle ancak karnını doyurabilenlerle mülk sahipleri ve itibarlı aydınlar için de kullanılmıştır (Шамсутдинов в д. 2007: 366-368).

nü inkâr eder; başına buyrukluğu, devlet yönetiminin esasına dönüştürerek baskıyı, devlet siyaseti derecesine çıkarırlar.

Ekim Devrimi'nden sonra şekillenen Sovyet toplumunda Bolşevik Partisinin Marks ve Lenin'in düşünceleri esasında yürüttüğü siyasetinde, sınıfsal yönden bir tarafa dayanma hâkim olmuş, bu da Sovyet kızıl kırgın siyasetinin hukuki temelinde kendi aksini bulmuştur.

Sovyet devletinin kuruluşunun ilk günlerinden itibaren hukuki yönden mahiyeti belli olmayan “inkılap karşıtı” suçlaması ortaya çıkmış; bu, siyasi muhalefetle mücadelede hükûmetin oldukça geniş bir alanda karşılaştığı meseleleri çözmesinde sık sık başvurduğu araçlardan birisi olmuştur. 7 Aralık 1917 tarihinde inkılap karşıtlığına ve sabotaja karşı mücadele için Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığına bağlı “Sovyetler Birliği Olağanüstü Hâl Komisyonu” teşkil edilmiş daha sonra bu komisyonun sorumlulukları genişletilerek o, Bolşeviklerin tam manada “kılıç ve kalkan”ına dönüştürülmüştür. 21 Aralık 1918'de bu komisyona ele aldığı herhangi bir suçla ilgili olarak mahkemede görüşülmeden buna ceza verme yetkisi verilir (Ражабов 2022: 86). 1918 yılı yaz aylarından başlayarak siyasi sebeplere göre kızıl kırgına maruz bırakmayla ilgili uygulamalar umumi bir hâl alınca açıktan açığa bu, “kızıl terör”e dönüşür.

“Kızıl terör” terimi ilk defa 2 Eylül 1918 tarihinde Sovyetler Birliği Olağanüstü Hâl Komisyonunun idari öneme sahip gizli talimatında kullanılır. 5 Eylül 1918'de Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyinin “Kızıl Terör Hakkında”ki kararname kabul edilir. 10 Eylül 1918'de *İzvestiya* gazetesinde ilan edilen mezkûr kararname, ülke genelinde uygulanacak kızıl kırgının da “kanuni” dayanak ve çerçevesini belirleyen, aynı zamanda da siyasi terörü resmen itiraf eden ilk resmî belge kabul edilir (Ражабов 2022: 86).

6 Şubat 1922'de SSCB İçişleri Halk Komiserliğinin (NKVD/НКВД)² kararıyla Sovyetler Birliği Olağanüstü Hâl Komisyonu kapatılıp onun görevleri İçişleri Bakanlığına devredilerek NKVD uhdesindeki *Devlet Siyasi Yönetiminin*³ siyasi bölümleri teşkil edilir ve zaruret ortaya çıktığında GPU'ya soruşturma, derinlemesine inceleme ve tutuklama hakları verilir. 16 Ekim 1922'de Sovyetler Birliği Merkezî İcra Komitesince, suç ve vatandaşlık işleriyle ilgili konuların sadece mahkemede incelenmesi ve değerlendirilmesi düşüncesine zıt bir şekilde GPU'nun takip edeceği yol ve yöntemler konusunda düzenleme yapılır. Buna göre GPU, *suçluların tespitinde ve bunların nasıl cezalandırılacağı konusunda mahkemede herhangi bir yargılama yapılmadan karar verici merci*

2 Народный Комиссариат Внутренних Дел СССР (НКВД, makale metni içerisinde NKVD)

3 Государственное Политическое Управление (ГПУ, makale metni içerisinde GPU)

(Ражабов 2022: 86-87) hâline gelir. Sovyet ittifakı kurulduktan sonra da hükûmetin “müttefik cumhuriyetlerin siyasi ve iktisadi inkılap karşılığında karşı mücadelesini tek elden yürütmek” amacıyla 6 Temmuz 1923’te Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi⁴ teşkil edilir (Ражабов 2022: 87).

Lenin’in vefatından sonra vârislik derdine düşen Josef Stalin, Lev Troçki, Grigori Zinovyeve, Lev Kamenev, Nikolay Buharin vd. Sovyet parti yöneticileri arasında toplumun şekillendirilmesinin ve onun terakkisinin yolunu seçmede çeşitli fikirler esasında yürütülen siyasi mücadele, fikir tartışmaları dairesinden çıkar ve bu süreç Stalin’in lehine sonuçlanır. Sovyet devletinin tek hâkimi ve yöneticisine dönüşen Stalin’in “Sosyalizmi müstahkem hâle getirme yolunda sınıfsal düşmanın itiraz ve muhalefeti de güçleniyor.” tespiti doğrultusunda Bolşevikler, siyasi maksatlarına ulaşmanın en yakın, en kolay ve oldukça merhametsiz usulü olan siyasi kızıl kırgın yoluna girerler. Toplumsal iş birliği yerine komünist mefkûre tesirinde uzlaşmazlığı ve şiddeti esas alan bu gaye, genel kızıl kırgının da esasını oluşturur.

Ülke merkezinde şekillenen totaliter sisteme, bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan’daki yönetimde bütün unsurlarıyla itaat eder. Tüm Birlik Komünist Partisinin (Bolşevikler) [VKP(b)]⁵ kabul ettiği herhangi bir karar, verdiği talimat ya da emir, Özbekistan Komünist Partisinin teşkilatları tarafından yerine getirilir (Ражабов 2022: 88).

1920-1930’lu yıllarda Özbekistan’da siyasi kızıl kırgınlar, bazı şahıslara ya da çeşitli toplumsal gruplara yöneltilir. Özbekistan’da genel olarak nüfuza sahip olan toprak ağaları, din adamları, dinî önderler, diğer mal ve mülk sahipleriyle birlikte kolhoz sistemi⁶ ve Sovyet yönetiminin ziraat sahasındaki tedbirlerine karşı çıkan fakir ve orta hâlliler de bu siyasete doğrudan doğruya maruz kalır.

Siyasi kızıl kırgınlar, uygulanma şekline göre mutedil ve şiddetli olur. Mutedil şekilde olanlarda, kişinin hayatına ve sağlığına sıkıntı getirmeyecek mahiyette idari düzende psikolojik baskı yapılır. Şiddetli şeklindeyse kızıl kır-

4 Объединённое Государственное Политическое Управление (ОГПУ, makale metni içerisinde OGPU)

5 Всесоюзная Коммунистическая Партия (Большевиков) (ВКП(б), makale metni içerisinde VKP(b))

6 Kolhoz, Kollektivnoye Hozyaystvo ifadesinin kısaltılmış hâlidir. SSCB’de tarım sektöründe örgütlenen ve “kolektif tarımla” uğraşan örgütlü birliklere verilen isimdir. Mülkiyeti devlete ait olan toprak, 99 yıllığına sembolik bir ücretle, Sovyet köylülerine kiraya verilir. Bu birliklerin üyelerine emeklerinin nicelik ve nitelikleri temel alınarak ödeme yapılır; emeğin niteliği mesleğe göre belirlenirdi. Kolhozlarda toprak, üretim araçları ve hayvanlar, kolhozcu köylülerin kooperatifinin mülkiyetindeydi. Ancak kolhoz arazisinin yanı sıra her kolhozcu ailesinin kendisine ait bahçesi, tarlası ve birkaç hayvanı bulunabilirdi. Üretim, merkezî planda öngörülen hedefler göz önünde tutularak yapılırdı. Kolhoz ürünleri, belirlenen fiyatlar üzerinden devlet kuruluşlarına satılırdı. Plan hedefinin üstünde gerçekleşen ya da aile topraklarında üretilen ürünler, arz-talep kuralına göre işleyen kolhoz pazarlarına satılırdı. Kolhozlar, seçimle işbaşına gelen bir büro tarafından yönetilirdi. Bu büro, bir yıl için kolhoz başkanını seçerdi. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kolhoz>, erişim tarihi: 28.09.2022.

gına maruz bırakılan kişi ya hürriyetinden mahrum edilir ya da yaşam hakkı elinden alınır. Her iki cezalandırma şekli de beklenen amaç doğrultusunda önleyici tedbirler olarak ya da farklı türde cezaları uygulamaya sokarak yapılır. Bu, Sovyet yönetimi için tehlike oluşturması mümkün olan şahısların ve toplumsal grupların şu ya da bu hareketlerinin önünü almak maksadıyla gerçekleştirilir. Bu yapılırken gözetilen amaç Sovyet yönetimine karşı çıkmaları merhametsizce bastırmak ve bunu yapanları cezalandırmaktır.

Şahsa yönelik siyasi kızıl kırgınlar öncelikle köylüleri Bolşeviklerin mevcut siyasi rejimine uygun hâle getirmeyi amaçlamıştır. Bu uygulamanın neticesinde çiftçiler türlü sınırlama, sıkıştırma ve takipten kurtulmak için mevcut siyasi rejimin taleplerine uygun olarak sosyalizmin gayelerine inançla bağlanırlar. *Komünist Parti, geniş halk kitlelerinin şuur ve tefekkürüne tesir edecek usul ve araçlar vasıtasıyla Marksizm ve Leninizm gayelerini fikrî faaliyet hürriyetini sınırlandırmış olarak bilgilendirme baskısını uygular* (Рацулов 2012: 84 -87). Yine siyasi kızıl kırgınlar aracılığıyla Sovyet yönetimi, manevi hayata ve bağımsızlığa baskı oluşturmak aracılığıyla ülkede toplumsal korkuyu hâkim kılar; toplumda sürekli olarak tehlike oluşturması mümkün olan gaye, hâl ve hareketler üzerinde denetleme mekanizması kurar. Bunun için toplumsal gruplar arasında karşılıklı öfke ve düşmanlık oluşturur. Bu da genel anlamda toplum ahlakının bozulması, millî ve dinî değerlerin itibarsızlaştırılması ve bunlardan uzaklaşılmasıyla birlikte halk arasında korkunun ve biat kültürünün tam anlamıyla hâkim olmasını sağlar (Ражабов 2022: 88).

Bu çerçevede mefkûrevi manada baskı uygulamayı geçerli hâle getirmek maksadıyla toplumda suni tarzda *ağa, despot, zorba, halk düşmanı, asalak* gibi sembol tipler yaratılır. Siyasi kızıl kırgına konu olan ağalar yani varlıklı çiftçiler, mülk sahipleri, usta, tüccar vd. ye nispeten olumsuz kanaat oluşturmaya ve onlara zarar vermeye yönelik gayret artar. “Bizimkiler, yad (yabancı) unsurlar” sıfatlarının geniş mahiyette kullanılması şahsi ilişkilerdeki zıtlıkları artırmanın açık ifadesi hâline gelir.

Halktan bazı grupların seçme haklarından mahrum edilmesi siyaseti çerçevesinde vatandaşların “haktan mahrumlar” ve “hakkı olmayanlar” diye adlandırılması, Sovyet idaresi tarafından kolektifleştirme cereyanında en çok kullanılan kızıl kırgın uygulamasıdır. Bu uygulama, Sovyet yönetiminin en genel siyasi cezalandırma usulü olarak kabul edilmiş ve onun hukuki esası, Bütün Rusya Sovyetlerinin 10 Temmuz 1918 tarihindeki V. Kongresinde kabul edilen Anayasa'sına dâhil edilmiştir (Ражабов 2022: 90). Bununla ilgili düzenleme ve değişiklikler, 1927 yılında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasa'sında seçme ve seçilme hakkıyla ilgili bölüme dâhil edilmiş; 12 Aralık

1927 tarihinde yayımlanan *Şoralarga Saylovlar Tog'risida Dasturamal*⁷inde de bu haklardan faydalanamayacaklar tavsif edilmiştir (Ражабов 2022: 90). Buna göre kâr sağlama amacıyla kiralamalardan, emek sarf etmeden elde edilen gelirlerden (sermayeden kazanılan faiz, ticaret atölyelerinden gelen gelir, mülklerden kazanılan gelir), emekten yararlanarak elde edilen kazançlar üzerinden hayatını devam ettirenler; tüccarlar, dinî hizmetlerde çalışanlar vb. ilgili kanun esasında seçme ve seçilme hakkından mahrum edilmiştir (Ражабов 2022: 90). Bu haklardan mahrum bırakılanlar ayrıca vatandaşlık haklarından da mahrum edilmiş; mevcut işlerinden çıkarılmış ve onlar kolhozlara üyeliğe de kabul edilmemiştir. Bu kişilerin hayatlarını devam ettirmeleri için ihtiyaçları olan temel gıda ve gerekli malları almalarını sağlayan “kart”ları da kendilerine verilmemiş, herhangi bir işe girmeleri ve okullarda tahsil almaları dahi mümkün olmamıştır (Ражабов 2022: 92).

Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi, 9 Nisan 1930 tarihinde “vatandaşların seçme hukukundan mahrum edilmesiyle ilgili uygulamalarda ortaya çıkan hataların düzeltilmesi”yle ilgili karar alır. Bu karar esasında oluşturulan komisyonların yaptığı incelemeler neticesinde, “haklardan mahrum bırakılanlar”ın listelerinin oluşturulmasındaki kanuna aykırılıklar belirlenerek bu listelerin büyük kısmı uygulamadan kaldırılır ama Özbekistan’ın çeşitli yerlerinde uygulamalardaki başına buyrukluğa devam eder.

Ağustos 1931’den başlayarak *kulak* aileleri önce Orta Asya cumhuriyetlerinden Ukrayna ve Şimali Kafkasya’ya daha sonra da Şimali Kazakistan’a sürgün edilmeye başlanır. Sürgün edilenlerin büyük bir kısmını “Sovyet yönetimine karşı hakkı olmayanlar” yani seçme ve vatandaşlık hakkından mahrum edilenler oluşturur (Ражабов 2022: 93). Bütün bu konularla ilgili nihai düzenleme 5 Aralık 1936 tarihinde yapılır.

Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Kızıl Kırğın Uygulamalarına Zemin Oluşturan Yapılar ve Bunlarla İlgili Uygulamalar

1925-1935 yılları arasında Özbekistan’da On Sekizler Güruhu⁸, İnağamovculuk⁹, Kâsımovculuk¹⁰, Bedreddinovculuk¹¹, Millî İttihatçılar¹² ve Millî İstiklalciler¹³,

7 *Şo'ralarga Saylovlar To'g'risida Dasturamal*

8 *O'n Sakkizlar Guruhi*

9 *Ino'gomovchilik*

10 *Qosimovchilik*

11 *Badriddinovchilik*

12 *Milliy Ittihadchilar*

13 *Milliy Istiqolchilar*

Narkompros İşî¹⁴, Batır Gepçiler¹⁵ gibi siyasi işlerin kurgulanması neticesinde Özbeklerin yetişmiş pek çok evladı, kızıl kırgında kurban edilir. Bu işler mesnet tutularak 1930'lu yılların başında bir yandan aydınlar, ulema, dinî önderler takip altına alınırken diğer taraftan da parti saflarını sık sık temizleme çalışması âdeta siyasi kampanyaya dönüşür.

Özbekistan'da Sovyet rejimi tarafından siyasi kızıl kırgınlar önce devlet yönetiminde, eğitim-öğretim sisteminde ve mahkeme organlarında görev yapanlara yönelir. Bu siyasi kızıl kırgının ilk uygulamalarından biri *On Sekizler Güruhuna*¹⁶ yapılmıştır. Komünist Partinin Orta Asya Bürosu Şubesinin Özbekistan'daki şovenist siyasetine karşı çıkan yöneticilerden oluşan 18 kişilik bu grup, hükûmet üyelerinin yanı sıra bazı eyalet, şehir ve ilçe idarecileriyle parti yöneticilerinden oluşur (Ражабов 2022:98). Bunlar, 19-22 Kasım 1925 tarihleri arasında Semerkant'ta yapılan Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Kuruluna; Özbekistan'daki şovenist uygulamalarına ve bunları yürüten Özbekistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi kâtipleri Vladimir İvanov ile Akmal İkrarov'un devlet işlerini yürütme üslubuna karşı itirazlarını içeren bir dilekçeyle müracaat ederler (Яхшиев в.д. 2012: 3-32).

Komünist Parti Orta Asya Bürosu Komisyonunun değerlendirmesi sonucunda *On Sekizler Güruhu*'nun fikrî yol göstericisi ve teşkilatçılarının Feyzullah Hocayev, Abdurahim Hacıbayev ve Bahadır Maksudov olduğu tespit edilir. Yine bu komisyonun tespitlerine göre Feyzullah Hocayev, Abdurahim Hacıbayev ve R. İslamov, Özbekistan'da oluşturdukları üç grup aracılığıyla merkezî komiteye karşı mücadele etmektedirler. Bolşevik Partisi kısa bir inceleme süreci sonrasında *On Sekizler Güruhu*'nun üyelerinin ileri sürdüğü taleplerini sahteleştirerek çarpıtmaya muvaffak olur. Komünist mefkûrenin resmî organlarının tespitlerine göre bu grup güya partinin takip ettiği temel esaslara ve siyasete, Orta Asya'da yapılan toprak ve su ıslahatına, kadın ve kızların hürriyetine karşı çıkmaktadırlar. *On Sekizler Güruhu*'nun üyeleri, Aralık 1925'te cezalandırılırlar.

İnağamovculuk Kampanyası: Özbekistan'da müstebit Sovyet rejiminin uygulamalarına karşı mücadele eden yöneticilerden Rahim Ahuncanoviç İnağamov'un (1902-1938) ismiyle ilişkili olarak kurgulanan kampanyadır. İnağamov hem Eğitim Bakanlığında üst düzeyde görevler yapan (1925-1926) hem de Öz-

14 *Narkompros Ishi*

15 *Botir Gapchilar*

16 Abdurahim Hacıbayev (1900-1938), Nuriddin Kariyev, İnamcan Hıdıraliyev (1891-1928), Muhtarcan Yoldaşevic Saidcanov (1893-1937), Abduraşid Mukamilov (1901-1937), Rahmat Rafikov (1886-1932), Bahadır Bahavuddinoviç Maksumov (1902-?), Rahimcan Hacıbabayev (1889-1935), İsmail Bazarbayev (1890-?), Zâkir Hasanov (1895-?), Muhammedcan Karımcıcanov (1886-?), Mirzahoca Orunhocayev (1897-1976), Rahmatulla Muzaffarov (1898-1937), Orumbay [Orımbay] Aşurov (1903-1938), Âbid Maksumov (1888-?), Hayittin Eşanov (1903-?), Abdumacid Zâkirov (1897-?), Nesim Şirinov (1897-?).

bekistan Komünist Partisi Komitesi Matbuat Bölümü Müdürlüğü (1926) görevini ifa eden Özbek aydınıdır (Ражабов 2014: 3-27).

Semerkant'taki "Kızıl Kalem¹⁷ Cemiyeti"nin faaliyetlerindeki ilk yöneticilerinden biri olan ve *Millî İstiklal Teşkilatı*nın üyesi olduğu iddia edilen İnağamov, 1926 yılında yayımlanan *Özbekistan Ziyalıları*¹⁸ risalesinde *Özbeklerin, Bolşeviklerin yaptığı Ekim Devrimi'ne karşı olumlu münasebette olmadığını* (Ражабов 2002: 171) dile getirmiştir. Bunun yanı sıra makale ve konuşmalarında Özbekistan Komünist Partisini, Sovyet hükûmetinin müstemlekecilik siyasetine karşı mücadele etmemekle, Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu ve Orta Asya İktisadi Komisyonu gibi merkezin denetleme organlarını zorbalık ve diktatörlükle suçlar. Orta Asya Bürosu ve Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Rahim İnağamov ve onun taraftarlarını partiye karşı "İnağamovculuk Güruhu"nu kurmakla suçlayarak Özbekistan Komünist Partisinin teşkilatlarını onlara karşı mücadele için göreve davet eder. 12 Aralık 1926 tarihinde Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Yürütme Bürosunda ve Genel Kurulunda, 1927 yılı Ocak ayında da Orta Asya Bürosunda bu konu özel gündem olarak değerlendirilir ve bu gruba dâhil olduğu iddia edilenler, "küçük bir burjuva grup" olmakla ve "milliyetçi tarafa kaymakla" suçlanırlar. Fikrî bakımdan sağ muhalefete yakınlığına, mevcut ideoloji karşısında ikiyüzlülüğüne ve milliyetçi olduğuna hükmedilen Rahim İnağamov, Kaşkaderya'nın uzak bir köyünde çalışmak üzere sürgün edilir (Ражабов 2014, Ражабов 2022).

Özbekistan SSC'nde siyasi kızıl kırgın, 1929 yılının Mart ayında Hamza Hekimzade Niyazi'nin Fergana'da Şahimerdan'da elim bir şekilde öldürülmesiyle yeni bir aşamaya geçer. Onun öldürülmesi sonrasında Şahimerdan, Vadil, Margilan, Altıarık ve bu çevrede yaşayan ulemadan pek çok kişi "şairin ölümü"yle ilişkili olmakla suçlanarak tutuklanır ve 1929 yılı yaz aylarında cezalandırılır. Bu durum yalnızca Fergana Vadisi'yle sınırlı kalmaz, aynı şiddetle Buhara'daki bir grup ulema ve mollada 1929'da Hamza'nın ölümüyle ilişkili kişiler olarak tutuklanır; bunlardan bir kısmı sürgün edilir, bir kısmı da kurşuna dizilir.

Özbekistan'daki yerel yöneticilerin görevlerinden uzaklaştırması ve parti teşkilatındaki "zararlı unsurlar"ın temizlenmesi sürecini neredeyse tamamlayan Komünist Parti, 17 Şubat - 2 Mart 1929 tarihleri arasında yapılan Özbekistan Komünist Partisi IV. Kongresinde, "sağcılık tehlikesini bertaraf etme ve onunla uzlaşmaya karşı mücadele" hakkında özel karar çıkarttırarak Özbekistan'da partiyi ve Sovyet organlarını, sağcı tutarsızlığa ve ikiyüzlülüğe karşı sert bir şekilde mücadele etmeye davet eder. Bu çerçevede Sovyet ideolojisini

17 *Qizil Qalam*

18 *O'zbekiston Ziyolilari*

bütün unsurlarıyla ülkeye hâkim kılmak amacıyla “büyük buruluş yılı” sayılan 1929'da “sosyalizmin bütün cephe boyunca hücumunun gerçekleştirilmesi” için kızıl kırgının uygulama alanını genişletilir ve yeni cezalandırma araçları devreye sokulur (---- 1958: 270-282).

6 Kasım 1929 tarihinde başta “Taşkent Ceditlerinin Babası” diye adlandırılan Münevver Kari Abduraşidhanov olmak üzere önce 38 kişi tutuklanır. Bunun üstünden çok geçmeden tutuklananların sayısı 87'ye çıkar. Onlar *Millî İttihat* ve *Millî İstiklal teşkilatlarının* üyesi olmakla suçlanırlar. Sorgulama sürecinin hemen sonrasında tutuklular Moskova'ya nakledilirler (Мунаввар Қори Абдурашидхонев 2003: 57). Bu durum Sovyet rejiminin Özbek aydınlarının mevcut devlet ideolojisinin aksine “milliyetçiliği” benimsediklerini ve bu ideolojiye hizmet ettiklerini ifşa etmeye ve onları cezalandırmak istediklerine delalet eder.

Sorgulama kayıtlarına göre *Millî İttihat Teşkilatı*, Münevver Kari liderliğinde 1919 yılında Taşkent'te gizli şekilde kurulmuş ve 1920 yılında bu teşkilatın Fergana, Semerkant, Buhara ve Harezm'de şubeleri teşkil edilmiştir. İddialara göre Münevver Kari'nin 1920 yılı Ekim ayında Buhara'ya gelmesi ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde çalışmaya başlamasıyla teşkilatın merkezi de buraya taşınmış; aynı yılın aralık ayı sonlarında Zeki Velidi'nin Buhara'ya gelmesi, teşkilatın faaliyet alanının daha da genişlemesini sağlamıştır. Ayrıca Zeki Velidi, *Millî İttihat Teşkilatı* üyeleri ve bağımsızlık hareketinin öncülerleriyle ilişki kurarak onlara yol göstericilik de yapmıştır. 1924 yılı sonlarında teşkilatın merkezi yeniden Taşkent'e taşınmıştır. Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1925 yılında *Millî İttihat Teşkilatı* esasında *Millî İstiklal Teşkilatı* kurulmuş; Sovyet teşkilatlarında yönetici olarak görev yapan pek çok komünist, bu teşkilatlara üye olmuştur. Münevver Kari ile birlikte Feyzullah Hocayev ve Abdurauf Fıtrat da teşkilatın çalışmalarında önemli rol almış olsalar da *Millî İttihat Teşkilatı*, totaliter rejimin iyice güçlendiği ve tersir dairesini genişlettiği 1920'li yılların sonlarında siyasi faaliyetlerini neredeyse durdurmuştur (Ражабов 2022: 115-125).

23 Nisan 1931 tarihinde Moskava'da görülen mahkemede *Millî İttihat* ve *Millî İstiklal teşkilatlarının* üyesi oldukları için tutuklanan 87 kişiden başta Münevver Kari olmak üzere Salimhan Tillahanov, Gulam İkrarov, Mirhalil Karimov, Necmittin Şerahmedov, Talibcan Musabayev, Asadulla Hocahanov, Usmanhoca Tohtahocayev'in de içinde olduğu 15 kişi idam cezasına çarptırılarak infaz edilirler, diğerleri ise uzun süreli hapis cezalarına çarptırılırlar (Ражабов 2022: 119).

Kâsımovculuk: Bu kampanya, Taşkent Şehri Mahkeme Başkanlığı (1925-1926) ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başkanlığı

(1926-1929) görevlerini ifa eden Sadulla Raşidoviç Kâsımov (1901-1930) ismiyle ilişkilidir.

Sadulla Kâsımov ve onu destekleyen 6 kişi, Komünist Partinin ve Sovyet hükûmetinin Özbekistan'da takip ettiği şovenist siyasete itirazlarını bildirerek ülkedeki uygulamalara karşı çıkmıştır. Bu durum ülkeyi yöneten üst aklın hoşuna gitmediği için Sadulla Kâsımov, Mart 1929'da görevden alınarak tutuklanmıştır. O ve taraftarları Basmacıları desteklemek, inkılap karşıtı milliyetçi teşkilat üyeleriyle ilişkili olmak ve İslam dinini himaye etmekle suçlanmıştır.

22 Haziran 1930 tarihinde Sadulla Kâsımov, Badriddin Şaripov, Nasriddin Âlimov, Vyacheslav Petroviç Spiridanov'un idamına hükmedilir ve onlar infaz edilir, kalanlarsa 10 yıl hapis cezasına çarptırılır. Ayrıca Kâsımov ve taraftarlarının bütün mal ve mülkü müsadere edilir (Ражабов 2022: 120).

Bedreddinovculuk: Bu suç söylemi, Andican ve Fergana başta olmak üzere çeşitli illerde üst düzey idarecilik görevleri yapan Şamsuddin Ali Oğlu Badriddinov (1900-1942) ismiyle ilişkili olarak teşkil edilmiştir. Şamsuddin Badriddinov ve onun 5 taraftarı¹⁹ Sovyet hükûmetinin uygulamaya geçirdiği iktisadi inkılaplara karşı çıkmak, *Millî İttihat* ve *Millî İstiklal teşkilatlarının* üyeleriyle ve Basmacılarla ilişkili olmak, Münevver Kari ve Sadulla Kâsımov'la yakın dost olmak ve onlarla aynı fikirleri savunmak suçlamalarıyla 1932 yılında tutuklanırlar. Mahkeme, *Şamsuddin Badriddinov'un önce kurşuna dizilmesine hükmeder daha sonra bunu on yıl hapis cezasına çevirir; onun taraftarları olarak değerlendirilen 5 kişiyi de çeşitli sürelerde hapis cezasına çarptırır* (Ражабов 2022: 122-123).

NARKOMPROS²⁰ İşi: Sovyet rejiminin eğitim, öğretim ve kültür alanlarında çalışan Özbek aydınlarına yönelik tesis ettiği suç söylemidir. 1930 yılının Haziran ve Ağustos aylarında, Özbekistan Halk Eğitim Komiserliğindeki bir grup yönetici tutuklanır. Bu tutuklama süreciyle birlikte "Narkompros İşi" ortaya çıkar. Aslına bakıldığında bu "suç"un tesis edilmesindeki amaç, Özbekistan'da eğitim ve kültür sahasında faaliyet gösteren yerel yönetici ve görevlilerin yok edilmek istenmesidir. Bu suç söylemine istinaden 19 kişi²¹ tutuklanır.

19 Abdurahman Rahmanov, Muhtidin Sadihanov, İbrahimcan Musahanov, Muhammadcan Hocaev ve Mahmudhon Ahmadcanov (Ражабов 2022: 121).

20 NARKOMPROS: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliği (Народный Комисариат Просвещения РСФСР /НАРКОМПРОС). Bu birim, 1920 ve 1930'larda Sovyetler Birliği'nde başta eğitim ve öğretim ile bilimsel faaliyetleri, kitap yayıncılığını, kütüphanecilikle ilgili çalışmaları; müzeler, tiyatro ve sinemalar, kulüpler, kültür ve eğlence parkları, mimari ve kültürel anıtların korunmasını; dernekler, uluslararası kültürel ilişkiler olmak üzere neredeyse bütün kültürel ve insani alanları kontrol eden devlet otoritesidir.

21 Mahmud Hâdiyev (Batu) (1904-1938), Nasır Saidov, Mannan Ramziy [Abdullayev], Sabir Kâdirov, Baïs Kariyev [Altay], Hasıl Vasiliy, Hayrullahan Alaviy, Kâsimhoca Allayev, Lutfulla Alaviy, Macid Vâhidov, Abducabbar Nazırkulov, Abdulla Kamçinbekov [Gaynulin], Saidahmad Nazırov, Hoca Nazarov, Usman Salimiy, Rahim Şakırbekov, Batir Gulamov, Fathiddin Âlimov, Abdurahman Gaipov (Ражабов 2022: 123-124).

Sorgulama cereyanında Bais Kariyev (Altay) güya 1929 yılı Mart ayında Eğitim Bakanlığında *Gayretliler*²² ismiyle inkılap karşıtı milliyetçi bir teşkilatın kurulduğunu, bu teşkilatın başkanının da Mahmud Hâdiyev (Batu) olduğunu itiraf eder. Yine Altay, kendisinin dışında Rahim Şâkirbekov, Kâdir Sabirov, Usman Salimiy, Nazrulla İnatov, Batır Gulamov, Nâsır Saidov'un; meşhur yazar ve şair Fıtrat ve Çolpan'la birlikte başkalarının da bu teşkilata girdiğini beyan eder. Altay'ın verdiği bilgilere göre bu teşkilatın çevresine milliyetçi düşünce ve ruhtaki kişiler toplanmış ve Özbekistan'ın demokratik cumhuriyet sıfatında bağımsızlığa ulaşmasını sağlamak için mücadele etmiştir. Onlar bilhassa yönetimi ele almak ve ülkeyi idare etmek için Özbek gençlerini çoğunlukla askerî mekteplere yerleştirmek suretiyle bunların askerî eğitim almaları için uğraşmıştır (Ражабов 2022: 120-130).

OGPU Heyetinin 31 Mart 1933 tarihinde Moskova'da yaptığı toplantıda Mahmud Hâdiyev (Batu), Nasır Saidov, Mannan Ramziy, Sâbir Kâdirov, Bais Kariyev (Altay), Hasıl Vasiliy, Hayrullahan Alaviy, Kayumhoca Aliyev ve Abdulla Kamçınbek'in (Gaynullin) önce idamlarına hükmedilmiş daha sonra bu, 10 yıl hapis cezasına çevrilmiştir. *Narkompros İşi* yüzünden tutuklanan diğer mahpuslar da çeşitli sürelerde hapis cezasına çarptırılmıştır (Ражабов 2022: 128).

Batu, cezasını çekmek için Solovetsky Adalarındaki toplama kampına gönderilmiştir. Kızıl kırgının şiddetlendiği süreçte o, gizlice Taşkent'e getirilir ve burada *Narkompros İşi* çerçevesinde tutuklanan pek çok mahpusla yüzleştirilir. Bunun sonrasında tekrar Moskova'ya götürülen Batu, 9 Mayıs 1938 tarihinde kurşuna dizilir (Karimov vd. 2004: 171-175, Yelok 2018: 140-141).

Batır Gepçiler Teşkilatı: 1925-1927 yılları arasında Hokant'ta faaliyet gösteren "Temur" grubunun takipçisi sıfatında teşkil edilen *Batır Gepçiler Teşkilatı*, *Millî İstiklal Teşkilatı* yönetiminin kararıyla Kasım 1929'da Hokant'ta kurulmuştur. Kendisine verilen görev doğrultusunda bu yapının kuruluşunu gerçekleştiren Aşurali Zahiriy, bu teşkilatın plan ve programını da hazırlamıştır (Ражабов 2022: 127). Bu teşkilatın görevlerinin Sovyet karşıtı itirazları destekleyip güçlendirme, Özbekistan'daki Sovyet idaresini yıkmak için mücadele etme, teşkilat üyelerinin kendi çalışma mevkilerinden yararlanarak Sovyet yönetiminin siyasi ve zirai tedbirlerine itiraz etme, mefkûrevi cephede gazetecilik faaliyetlerini yerine getirme, orta mekteplerde inkılap karşıtı faaliyetler yürütme, Sovyet yönetimini yıkmak amacıyla yabancı ülkelerin hükûmetleri ve buralardaki muhacirlerle alaka kurmaya çalışma olduğu iddia edilmiştir (Қосимов вд. 2004: 142, Ражабов 2022: 127).

Sovyet rejiminin kızıl kırgın siyasetini uygulama organları tarafından 31 Ocak, 4 Şubat ve 9 Mayıs 1930 günlerinde *Batır Gepçiler Teşkilatı*yla ilişkili olmakla

22 *Gayratlilar*

suçlanan 20 kişi²³ tutuklanmıştır (Жўраев 2000: 127). *Batır Gepçiler*'in 25 Nisan 1931 tarihinde görülen mahkemesi neticesinde Aşurali Zahiriyy ve Lutfulla Âlimiy'nin önce idamına hükmedilir, bu ceza daha sonra 10 yıl hapse çevrilir. Yakub Aman, Erkin Nasır 10 yıl, Abdulla Kahharov 5 yıl hapis cezasına çarptırılır. Abdulla Kahhar, daimî gözetim altında tutulma şartıyla serbest bırakılır. Aşurali Zahiriyy 1937'de tekrar tutuklanır ve hapiste vefat eder (Ражабов 2022: 127-128).

Sonuç

Özbekistan'da uygulanan kızıl kırgın aracılığıyla insan hak ve hukuku ile halk ve millet menfaatlerine bütünüyle yabancı olan Sovyet yönetimi, kendisinden farklı şekilde düşünenleri yok etmiştir. Sovyet devleti, bütün şiddetiyle uyguladığı kızıl kırgın politikasıyla yönetimdeki yerel yönetici ve çalışanlarla aydınlara darbe vurmuştur. Kızıl kırgına maruz kalanlar, ne olduğunu gör(e)medikleri ve anla(ya)madıkları Sovyet devletini, Özbekistan'da Özbek halkının menfaatlerini göz önünde tutarak bizatihi kendileri kurmak istemişlerdir. Türkistan'da kızıl kırgına kurban edilenler, bu “hataları”nı oldukça geç, yani NKVD'nin sorgulamalarında ve hapishanelerde, anlamışlardır. Bununla ilgili olarak Botu, Solovetsky Adalarından Stalin'e hitaben 9 Şubat 1935 tarihinde yazdığı dilekçede “Benim bütün trajedim şudur ki ben Sovyet idaresi için çalıştım.” der. Sovyet rejiminin kızıl kırgın siyasetinin mahiyeti konusunda Münevver Kari Abdurraşidhanov, 25 Eylül 1930 tarihinde tutuklandığında OGPU yöneticisine yazdığı dilekçesinde şunları söyler: “Ben çok iyi biliyorum ki Sovyet hükûmeti, yolunu şaşırانları ve yoldan çıkanları hatta en büyük dâhileri bile tövbe etmeye ve hatalarını samimiyetle ikrar etmeye mecbur ediyor ve şayet onlar bunu yapmazlarsa onlardan bütünüyle vazgeçiyor. Ben bunu epay önceden anladım, kendisinin en nüfuzlu dâhilerine dahi böyle bir siyaseti takip eden hükûmetin karşısında benim çarem yok.” (Ражабов 2022: 172).

Kapitalizm saldırılarını bertaraf etmek isteyen Sovyet devletinin kendi kendini himaye edebilmesi için müdafaa kudretini artırması, ağır sanayisini geliştirmesi, çağının gereklerine uygun tank, top ve uçakları üretmesi, insanların hayatın bütün cephelerinde mücadeleye hazırlanması gerekiyordu. Bunun için öncelikle su ve demir yolu ulaşımını geliştirmesi, elektrik enerjisini üreten büyük santraller kurması, Sibiryaya topraklarındaki faydalanılmayan madenleri üretime kazandırması lazımdı. 1930'lu yılların başlarında GPU ve OGPU'nun organları tarafından tutuklanan ve “asalaklar”, “zorbalar”, “serseriler”, “kulaklar”, “suçlular ordusu” gibi sıfatlarla yaftalananlar Komünist Parti yönetiminin nazarında sadece kamplarda ve hapishanelerde yediklerini, içtiklerini karşılamak için değil -belki- emekleriyle devlet hazinesini zenginleştirmek

23 Bunlar arasında dikkat çeken isimler şunlardır: *Aşurali Zahiriyy, Lutfulla Âlimiy, Yakub Aman, Erkin Nasır, Abdulla Kahhar, Umarhoca Hamidov, Muhitdin Husanov, Abdulla Halmatov, Mirza-abdulla Saliyev.*

için de çalışmalıydı. Bu şekilde düşünen ve uygulamalarını da bu amaca göre şekillendiren Sovyet yönetimi, mahpusların emeğinden faydalanmayı, devletin iktisadi yönden büyük bir süratle büyümesinin asıl unsuru diye hesapladı. GPU ve OGPU'nun organları, Komünist Partinin bu düşünceleri esasında çeşitli sıfatlarla yaftaladığı mahkûmlarını değil de -muhtemelen- muhalifleşen [dissident²⁴leşen] vatandaşlarıyla onların yakınlarını tutukladı ve bunları ya Solovetsky Adalarındaki fabrikalara, ya ülkenin değişik yerlerindeki kanal açma gibi büyük emek gücü gerektiren işlere ya Kolima'daki altın, elmas ve turba madenlerine ya da Sovyet coğrafyasının uçra köşelerindeki çeşitli alanlarda çalışmaya gönderdi. Oldukça zorlu şartların hüküm sürdüğü yerlere gönderilen bu mahkûm ve mahpusların büyük bir kısmı, açlık ve hastalıktan öldü. Onların yerine yenileri-yani XX. asrın yeni köleleri- muntazam bir şekilde gönderilmeye devam etti. 1937-1939 yılları arasında Özbekistan'da tesis edilen sahte suçlar çerçevesinde 41.000'den fazla kişi tutuklanmıştır. Çeşitli cezalara çarptırılan 37.000'den fazla tutuklunun 6920'si kurşuna dizilerek idam edilmiştir. 1937-1953 yılları arasında 100.000'den fazla kişi Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığının yürüttüğü kızıl kırgının kurbanı olmuştur. Bunlardan 15.000'i kurşuna dizilmiştir. 1936-1940 yılları arasında sadece devletin çeşitli kademelerinde çalışanlardan, yazarlardan, şairlerden ve bilim adamlarından 5758 kişi tutuklanmış, bunlardan 4811'inin kurşuna dizilmesine hükmedilerek cezaları infaz edilmiştir. Bu malumatlar, Sovyetler Birliği Dönemi'nde Özbekistan'da kızıl kırgının ne kadar geniş çapta ve merhametsiz bir şekilde uygulandığının açık delilidir (Ражабов 2022: 271).

Devrimin hemen sonrasında başlayan ve 30 Aralık 1922 tarihinden sonra şiddeti artarak devam eden baskı ve sindirme politikaları, tutuklamalar, sürgün ve katliamlar millî direnişi tamamen kırdıktan sonra ülkedeki bütün kurumlarla birlikte insanlar da "Sovyet İmparatorluğu"nun sadık vatandaşına dönüştü.

Kızıl kırgın sürecinde Özbeklerin millî gururu, idraki ve vicdanı olan Abdulla Qamchinbek, Abdullah Kâdirî, Abdurauf Fıtrat, Abdülhamid Süleymanoğlu (Çolpan), Ankabay Hudaybahtiyev, Asadulla Hocahanov, Aşurali Zahiriy, Badriddin Şaripov, Gazi Âlim Yunusov, Gulam İkrarov, Gulam Zafariy, Hamza Hekimzade Niyazi, İshakhan İbrat, Mahmud Hadiyev (Batu), Maşrık Yunusov (Elbek), Mirhalil Karimov, Miyanbuzruk Salihov, Momin Usmanov, Muhammadşarif Sofizada, Münevver Kari Abduraşidhanov, Nacmitdin Şerahmedov, Nasriddin Âlimov, Nasır Saidov, Atacan Haşim, Polat Saliyev, Kayumhoca Aliyev, Kayum Ramazanov, Kurban Beregin, Rafık Momin, Sadulla Kâsimov, Salimhan Tillahanov, Şamsutdin Badriddinov, Sabir Kâdirov, Sulayman Hocayev, Tavalla (Tolagan Hocamyarov), Talıbcan Musabayev, Usman Nasır, Usmanhoca

24 dissident: 1950-1980 yıllarında SSCB'de sistem karşıtlarının genel adı; muhalif(ler).

Tohtahocayev, Hayrullahan Alaviy, Hudaybergan Devanov ve daha binlerce kişi hapis, sürgün veya idam cezalarına çarptırılmak suretiyle Sovyet ideolojisi hesabına “zararsız” hâle getirilmiştir.

KAYNAKLAR

- . (1958). Ўзбекистон Коммунистик Партияси Съездларининг Резолюция ва Қарорлари. Тошкент: Ўздавнашр.
- Karimov Naim vd. (2004). Botu Tanlangan Asarlar. Toshkent: Sharq Nashriyoti.
- Yelok Veli Savaş. (2008). Özbek Şair Mahmut Hâdi (Batu) ve Eserleri Hakkında. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ. 16 (25). ss. 131-152.
- Абдуллаев Р. вд. (2019). Ўзбекистон Тарихи (1917-1991 Ёйиллар) (Биринчи Китоб) Тошкент: O'zbekiston.
- Жўраев Н. вд. (2000). Ўзбекистоннинг Янги Тарихи (2-Китоб). Тошкент: Шарқ.
- Қосимов Бегали вд. (2004). Миллий Уйғониш Даври Ўзбек Адабиёти. Тошкент: Маънавият.
- Ленин В. И. (1974). Тўла Асарлар Тўплами (Том 41). Тошкент: Ўзбекистон.
- Мадвалиев А. вд. (2008). Ўзбек Тилининг Изоҳли Луғати (Бешинчи Жилд). Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат Илмий Нашриёти.
- Мунаввар Қори Абдурашидхонов. (2003), Танланган Асарлар. Тошкент: Маънавият.
- Ражабов Қ. (2002). Иноғомов Раҳим Охунжонович. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси (4- Том). Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат Илмий Нашриёти.
- Ражабов Қ. (2014). Ўзбекистонда XX Асрнинг 20 — 30-Йилларидаги Сиёсий ва Ижтимоий Жараёнлар. Тошкент: Navro'z.
- Ражабов Қ. (2022). Ўзбекистон ССРда Совет Режимининг Қатағон Сиёсати ва Унинг Оқибатлари. Тошкент: Фан.
- Расулов Б. (2012). Ўзбекистонда Коллективлаштириш Жараёнидаги Сиёсий Қатағонлар ва Сургун Қилинган Деҳқонлар Аҳволи. Тошкент: Шарқ.
- Рустамбек Ш. (2007). Қулоқлаштириш. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси (12- Том). Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат Илмий Нашриёти.
- Яхшиев А. вд. (2012). Ўн Саккизлар Иши. Тошкент: Akademiya.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/kolhoz>, erişim tarihi: 28.08.2022.

SOVYET REJİMİNİN BASKICI POLİTİKASI VE ŞOR TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Semih BABATÜRK*

Şor Türkleri Dağlık Şorya olarak adlandırılan Rusya Federasyonu'nun Kemerova Bölgesi'nde yaşayan bir Türk topluluğudur. Dağlık Şorya iki büyük dağ zinciri, Altay Dağları ve Sayan Dağları arasında yer almaktadır. Dağlık Şorya'da taş kömürü, demir ve altın madenleri mevcuttur. Son dönemlerde birçok Şor köyü boşaltılarak kömür madeni hâline getirilmiştir. Dağlık Şorya'nın toprakları güneyden kuzeye 200 km, doğudan batıya 150 km'dir. Bölgenin doğusunda Krasnoyarsk, batısında Novosibirsk, güneyinde Novokuznetsk ve kuzeyinde Tomsk şehirleri bulunmaktadır (Babatürk 2016: 1).

Şor Türkleri uzun yıllar boyunca Kondoma, Mrassu ve Tom nehirleri çevresinde yaşamlarını devam ettirmişler. Fakat kendilerine ait bir devletleri olmamıştır. SSCB kurulduktan sonra, 1925 yılında, Şor Türklerinin yaşadıkları topraklara “Gorno-Şorskiy Natsionalny Okrug” (Dağlık-Şor Ulusal Bölgesi) adı verilmiştir. Bunun neticesinde Şor milli kimliği oluşmuştur. Böylece Şorlar kendilerini tek bir halk olarak görmeye başlamışlardır (Teneşeva 2004: 114-120). Günümüzde de Şor Türkleri çoğunlukla Taştagol, Kuzedeyev ve Miski şehirlerinde ve bu şehirlere bağlı köylerde yaşamaktadırlar.¹

* Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, ORCID 0000-0002-6778-4204, semih.babaturk@manas.edu.kg

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Görsel 1: Güney Sibirya'yı Gösteren Harita

İhtilal Sonrası Dağlık Şorya

Birçok bilim insanı Sovyet rejiminin baskıcı politikasının kaynağını 1917 yılında meydana gelen ve Çarlık Rusya rejiminin son bulmasıyla sonuçlanan ihtilalden sonraki ilk yıllarda aramaktadır (Ryabina 2011). Çünkü ihtilalden hemen sonra oldukça uzun süren kanlı bir iç savaş başlamıştır. O sırada Sovyet rejimi ele geçirdiği gücü korumak için çeşitli kararlar çıkararak diktatörlüğü hukukî açıdan desteklemiştir. Dolayısıyla diktatörlük zamanla bir devlet politikası haline gelmiştir. Sovyet iktidarının bu temelde oluşturulması, doğal olarak ülke çapında uygulanan kitlesel siyasî baskıyı beraberinde getirmiştir.

Görsel 2: Dağlık Şorya'yı Gösteren Harita

İ. Stalin, “Halk Düşmanı” ve Köylülerin Direnci

1930’lu yıllar Rusya tarihinde en çelişkili dönemlerden biriydi. O dönemde bir taraftan halk, iktidara gelen yeni gücün vatandaşların hayatlarını ve geleceğini daha güzel yapacağına dair umutla dolu bir hayat sürerken, diğer taraftan ihbarlar, işkenceler, infazlar ve kamplardan oluşan bambaşka bir hayat yaşanmıyordu (Ryabina 2011: 25). 1920’li yılların sonlarına doğru “birisini ihbar etmenin olumlu bir şey” olduğu fikri halk arasında yaygınlaşmıştır, bu oldukça ilginç bir durumdur. Ayrıca birçok eğitilmiş insanın uygulanan baskıcı politikayı desteklediği bilinmektedir. Böylece birileri diğerlerini ihbar ediyor, sonrasında ise başkaları tarafından ihbar ediliyorlardı. Tam ifadeyle bir “ihbar çarkı” oluşturulmuştu.

1924’te Lenin’in ölümünden sonra parti içinde iktidar mücadelesi sürdüğü için Bolşeviklerin partisinde güç dağılımı değişmiştir. İlk olarak Lenin’in gerçek ardılları olan Troitskiy, Kamenev, Zinovyev ve Buharin devre dışı bırakıldıktan sonra partide Stalin ön plana çıkmaya başlamıştı. Oysa o zamana kadar hiçbir siyasî lider onu ciddiye bile almamıştı. Her şeyden önce Stalin, Kamenev ve Zinovyev partideki en popüler kişi olan Troitskiy’i iktidardan uzaklaştırdılar. Sonra ise Stalin’in ortakları da aynı kaderi paylaştılar, çünkü Stalin insanları ustaca manipüle ediyor ve parti içinde hemfikirlerden oluşan siyasî gruplar oluşturuyordu.

Stalin’in kişisel özelliklerini inceleyen araştırmacılar, onun bir takım olumlu ve olumsuz taraflarından bahsetmektedirler. Siyasî açıdan öngörülü olması, güçlü iradeye sahip olması ve üstün organizasyon becerileri olumlu kişisel özelliklerinden sayılabilir. Fakat diğer taraftan sınırsız iktidar sevdası, görgüsüzlük, kabalık, hastalık derecesinde şüphe duyma, acımasızlık ve sınırsız siyasî ahlaksızlık Stalin’in olumsuz kişisel özelliklerindedir (Lisenko 2016: 179). Muhtemelen bu kişisel özelliklerinden dolayı İosif Djuğaşvili Türkçede çelik anlamına gelen “Stal” kelimesinden türetilen “Stalin” takma adını kullanıyordu.

Stalin çok fakir bir ailenin çocuğuydu. Hayat zorlukları onda kinci, dik başlı ve sert bir karakter oluşturmuştu. Yaşadığı fakirliğin yanı sıra son zenginlerin şatafatlı yaşamı, Stalin’de ömrünün sonuna kadar sürecek olan zengin ve zenginlik nefreti doğurmuştur. Dinî okulda uzun süre en başarılı öğrencilerdendi, fakat bir müddet sonra okumaya karşı duyduğu ilgi kaybolmuştu. Sebebi ise kendinin ifade ettiği gibi “Bizi kandırıyorlar, tanrı diye bir şey yok” olmuştu. Böyle bir fikir edinen Stalin, her istediğini yapabilir ve sadece kendine güvenebilirdi. Karakterinin temelinde “Eğer bir şey elde etmek istiyorsan, böl ve yönet” prensibi yatmaktaydı. Ustaca insanları birbirine düşürür, dost olanları birbirine düşman yapar, düşmanlardan ise kendine dost değil

ama “yoldaş” yapardı (Lısenko 2016: 179-180). Annesinin ölümü Stalin üzerine büyük etki yaratmıştır. Bazı bilim insanları annesinin dilenci olarak yollarda soğuktan ve açlıktan öldüğünü belirtirler. Hatta annesinin cenaze töreninde Stalin, kalbinde insan sevgisi için hiç yerin kalmadığını dile getirmiştir (Troitskiy 1990: 130).

Birçok bilim insanı Sovyetler tarihinde yaşanan en büyük anti-Bolşevik isyanının sebepleri arasında nüfus dağılımına göre zengin ailelerin oranını, Sibiry köylülerinin oldukça zengin, çalışkan olmasını ve Sovyet idaresinin yeterince güçlü olmamasını göstermektedirler (Tsıs 2017: 136). Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerinde olduğu gibi Sibiry'a da 1930-1931 yıllarında köylüler açık bir şekilde Sovyet rejimine karşı direnmişlerdi. V. Şişkin 1920'li yıllarda Sibiry'a meydana gelen köylülerin rejime karşı direnişi ile ilgili yaptığı araştırmada 3 temel sebep göstermektedir: 1) Sibiry halkının Sovyet rejiminin ideolojisini yadırgaması, 2) Bolşeviklerin siyasî düşünce ile halka yaptıklarından hoşnutsuzluk duyması (dinî politika, askerî veya iş mobilizasyonu, ihtilal komitelerinin oluşturulması vs.), 3) Yerli yönetimin acımasızlığı ve aşırı güç kullanması (Şişkin 2011: 134). Sebebi ne olursa olsun ortada halk ile iktidarın mücadelesi vardı. Ne yazık ki, bu mücadelede halk siyasî rejime karşı yenik düşmüştür.

1937 yılı 23 Şubat-5 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen Bolşevik Partisi'nin genel kurulunda halk arasında tespit edilmesi ve etkisiz hale getirilmesi gereken “düşmandan” bahsedilmiştir. Fakat “düşmanın” net tasviri yapılmamıştır. Dolayısıyla artık rejim için herkes potansiyel bir düşmandır. Söz konusu kuruldanda sonra kitlesel terör dalgaları ürkütücü boyutta bütün Sovyetler Birliği topraklarına yayılmıştı. Kuruldan birkaç ay sonra hapisler dolup taşmış ve Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliğinin işkence kullanmasına resmî olarak izin verilmişti (Ryabinina 2011: 27). M. Smirnov, S. Sığaçev, D. Şkapov ve V. Zemskov'un (1998) araştırmalarına göre Sovyet Birliğindeki hapishane ve kamplardakilerin sayıları şu şekildedir:

Tablo 1: M. Smirnov, S. Sığaçev, D. Şkapov ve V. Zemskov'un Araştırmalarına Göre Sovyet Birliğindeki Hapishane ve Kamplardakilerin Sayıları

Yıllar	Kulaklar ve Baylar
1929	22.848
15 Nisan 1931	234.600
1 Ocak 1934	510.309
1 Ocak 1935	> 1.000.000
1 Nisan 1938	> 2.000.000

En büyük kitle terörü 1 Temmuz-1 Nisan 1938 tarihleri arasında meydana gelmişti. Çünkü tutuklananların sayısı sadece o zaman zarfında 800.000'e ulaşmıştır. İstatistiksel verilere göre 1 Nisan 1938'de Sovyet Birliği'nin hapishanelerinde 549.000 kişi vardı. Oysa hapishanelerin kapasitesi 155.000 kişiydi (Smirnov, S. Sigaçev 1998: 27-30). 1 Mart 1940'ta Kamplar Genel Müdürlüğüne 53 kamp, 425 yetişkin ıslahhanesi (Mahkûmların çeşitli ağır işlerde kullanıldığı ceza evi tipi. Sovyetler Birliğinde mahkûmlar genelde demiryolu ve inşaat işçisi olarak kullanılırdı) ve 50 çocuk ıslahhanesi bağlıydı (GULAG 2002).

1990 yılında Devlet Güvenlik Komitesinin hazırladığı rapora göre 1921-1953 yılları arasında devrimci ve devlet suçları ile yargılanıp infaz edilen 786.000 kişiden 682.000 kişi 1937 - 1938 yıllarında öldürülmüştü. Bu istatistiksel verilere zorla kolektifleştirme politikası mağdurları dâhil edilmemişti. Çünkü onların sayısı oldukça fazladır (Ryabinina 2011: 23).

Kulak Kavramı

“Kulak” kelimesi çağdaş Rusçada genellikle “yumruk” ve “kavga, dövüş” anlamlarında kullanılır (<https://ozhegov.slovaronline.com>). Fakat o dönemde bu kelime köylüler tarafından birileri hakkında olumsuz yargı bildirmek veya o kişiyi kınamak için kullanılmaktaydı. Köylüler arasında “kulaklar”, daha çok satış yaparak ve faiz alarak sermaye edinen birisi olarak bilinirdi. Delil olarak da Çarlık Rusya zamanlarında kaleme alınan edebî eserlerde ve basında “kulaklar” ile “zengin toprak sahipleri”nin (toprak işleyen köylüler) zıt anlamı olarak kullanılması gösterilebilir. Çünkü “kulakların” zenginleşme metotları, daima toprak işleyen ve alın teriyle kazanan, malını mülkünü çok çalışarak, doya doya yemeden ve uyumadan elde eden varlıklı köylülerden farklıydı. Hatta bu yüzden varlıklı köylü erkeklerin “kulaklar” gibi kocaman bir göbeği olmazdı (Dobronojenko 2012: 120-123). Kulaklar toprak işlemez, bir şey üretmez, çalışmayı sevmezdi. Kulakların bir sermayesi vardı ama bu genellikle nesilden nesle aktarılan alın teriyle kazanılmayan ve dolandırma, cambazlık ile elde edinilen bir sermaye idi. Bu açıdan 1865'te ilk defa yayımlanan V. Dal'in *Açıklamalı Rusça Sözlüğü*, “kulak” kelimesinin 19. yüzyılın ilk yarısında toplum arasında yaygın olan anlamını yansıtmaktadır. Sözlükte bu kelime “Cambaz, malları satın alıp daha pahalıya satan, arabulucu, dolandırıcı kimse” olarak açıklanmaktadır (Dal' 1989: 215).

Yukarıda zikredilenler göz önünde bulundurulursa söz konusu terim Çarlık Rusya'da Sovyetlerde olduğu gibi “fakirleri sömüren zengin köylü” anlamında kullanılmıyordu. Hatta “sömürücü sınıfların yok edilmesi aracılığıyla” sosyalizmin inşa teorisini geliştiren Lenin bile, Ekim 1917 İhtilali'nden önceki yazılarında “ırgat gücü kullanan zengin köylüler” anlamında *hozyayçiki* (sahipler) terimini kullanmaktaydı. “Kulak” terimini 1918 baharından itibaren

kullanmaya başlamıştır. Çünkü o zamanda Sovyetlerde zengin köylülerin Bolşeviklere karşı çıkışları çoğalmıştı (Zaharovskiy 2003: 132). Böylece “kulak” terimi “Bolşeviklere direnen ve fakir köylüleri sömüren zenginler” anlamı kazanmıştır. Bu terim aşırı olumsuz anlam içerdiği için uygulanan baskıcı siyasî politika çerçevesinde insanlara vurulan damga için çok uygundu. Zamanla Sovyet toplumunun bilincinde köylüler temel üç gruba ayrılıyordu: fakirler, orta sınıf ve kulaklar. Fakat gerçek hayatta köylüler hangi gruba ait olduğunu çoğu zaman anlamakta güçlük çekiyorlardı (Dokümanı Svidetelst-vuyut 1989: 118, 209).

Sovyet literatüründe “kulak” teriminin eş anlamlıları olarak “köy burjuvası” ve “köy sömürücüsü” kavramları kullanılmaktadır. Dolayısıyla “kulaklar” Sovyet rejiminin gözünde ihtilal sonrası köylerde yaşayan ve tarım işlerinde fakir köylüleri sömürerek zenginleşen kapitalist girişimcilerden oluşan bir sınıftı. Bu nedenle 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği’nde yürütülen siyasî politikalarından biri “sınıf olarak kulakları (zenginleri) yok etmek” olmuştu. Dolayısıyla günümüzde yürütülen araştırmalarda “kulak” terimi tartışmalara ve farklı yorumlara yol açmaktadır. Çünkü bazı tarihçiler büyük köy çiftlikleri (kulakların sahip olduğu çiftlikler) işlerinde ırgat gücü kullanılan çiftlik olarak tanımlarken, bazıları köy zenginlerinin çiftlikleri, bazıları ise aşırı zengin olan köylülerin fakirleri çalıştırdıkları çiftlikler diye tasvir etmektedir (Zaharovskiy 2003: 135).

1930 yılının yazına doğru tarım alanında ırgat gücü kullanan aileler hiç kalmamıştır (Kurenışev 1999: 154). Birçok çağdaş bilimsel literatürde resmî olarak “sınıf olarak köy sömürücülerin kaldırılmasına” dayanan baskıcı politika uygulanmaya başlayana dek, o sınıfın çoktan ortadan kalktığına dair fikirler yer almaktadır. Delil olarak da, 1928-1929 yılları arasında uygulanan vergi politikası ve açlık kampanyaları çerçevesinde köy zenginlerinin malına mülküne devletin el koyması gösterilmektedir. Böylece 1929 yılının sonbaharından sonra köylerde “kulak” özellikleri taşıyan aileler kalmamıştır (Danilov, Krasilnikova 1992: 2). Bu durum birçok tarihçinin “kulakların” (köy zenginlerinin) gerçek bir tarih fenomeni olmadığı ve “uydurulmuş” bir kavram olduğunu yansıtan fikirlerini desteklemektedir (İvnitskiy 1996: 189).

Çok ilginçtir ki Stolipin ihtilal öncesi köy ve köylülerle ilgili yazılarda köylüleri bambaşka bir özellik üzerine iki temel gruba ayırır: tembel köylü (çalışmayan, elde avuçta bir şey olmayan) ve sahip köylü (çalışan, toprak işleyen, mal mülk edinen) (Avreh 1991: 23). İnsanların bilincinde “sahip” kelimesi her zaman farklı çağrışımlar uyandırmaktaydı. Bazılarına göre bu kelime güç, iktidar, zenginlik olumlu, bazılarında ise “kölelik, ağır iş, fakirlik” gibi olumsuz anlamlar çağrıştırıyordu. Bu nedenle “sosyalizm” özellikle fakir insanlara fa-

kir-zengin ayırımı olmayan ve her şeyin ortak olduğu bir toplum sunmaktaydı. Fakat köylüler gerçek hayatta kendini hiçbir zaman “sahip” olarak hissetmemişlerdi. Çünkü her şeyin tek sahibi vardı, o da devletti.

Sovyet Birliği Ceza Kanununun 58. Maddesi ve “Sınıf Olarak Kulaklarla Mücadele”

Diktatörlüğün var olması için mutlaka “düşmanların” mevcut olması şarttır. Böylece Sovyetler zamanında düşmanlar “iç” ve “dış” olarak sınıflandırılır ve ekonomi alanındaki başarısızlıklar, toplumda meydana gelen sıkıntıların sebebi olarak gösterilirdi. Uygulanan politikaların acımasız olmasının sebebi de “düşmanlardı” (Ryabinina 2011: 23). 1920’li yıllarında Sovyetler Birliği topraklarında iç savaş bittikten sonra bile “düşmanlarla” mücadele devam etmiştir. Fakat bu sefer “düşmanlar”, iktidar partinin bakış açısını koşulsuz şartsız desteklemeyen herkes olmuştu. Çünkü o zamanlarda sadece iktidar partinin bakış açısı doğru olarak kabul edilir, karşı çıkanlar ise ya apaçık ya da gizli düşman olarak algılanırdı. Ayrıca 1920’li yılların sonlarına doğru Stalin’in gücü o kadar büyümüştü ki, yürüttüğü politika ve kampanyalara karşı çıkanları fiziksel yok etme için onun ve yakınlarının önünde bir engel yoktu (Ryabinina 2011: 30). Sovyet rejiminin uyguladığı baskıcı politika çerçevesinde gerçekleştirilen “sınıf olarak köylü sömürücüleri yok etme” çabası, sadece fakir köylüleri sömüren köy zenginlerine karşı değil, geniş köy kitlesine uygulanmıştır. Bu durumun temel gerekçesi ise rejim karşıtlığıydı, yani yine siyasî bir temele dayanmaktaydı (Dobronojenko 2012: 121).

Sovyetler Birliği’nin Ceza Kanunu 1926 yılı Kasım ayında yayımlanmış, 1 Ocak 1927’de yürürlüğe girmiş ve 1 Ocak 1961’e kadar geçerliliğini korumuştur. Baskıcı politika çerçevesinde yargılananların çoğu söz konusu Ceza Kanunu’nun 58. maddesine göre hüküm giymiştir. Hatta arşivlerdeki dokümanlarda sıkça hüküm yerinde Rusça kısaltmaları görmek mümkündür. Mesela: KRA (Rejim aleyhine halkı kışkırtma ve propaganda), st.58-2-3-5 (Ceza Kanunu’nun 58. maddenin 2., 3. ve 5. fıkrası gereğince) vs. Oysa milyonlarca insanın hayatını etkileyen (3.777.380), hatta birçoğunun (642.980) hayatına son veren bu maddenin toplam 14 fıkrası vardı ve her biri baskıcı politika uygulamak için ayrı bir sebep temsil ediyordu (https://bessmertnybarak.ru/article/statya_58_ukrfsr).

Sovyetler Birliği Ceza Kanunu’nun 58. maddesinin fıkralarının temsil ettikleri suçlar şunlardır: 1) Vatan hainliği, 2) Silahlı ayaklanma, 3) Sovyet rejimine karşı yabancı ülke ile işbirliği, 4) Uluslararası burjuvaya yardım ve yataklık, 5) Yabancı bir devleti savaşa teşvik etmek, 6) Casusluk, 7) Devlet malına zarar vermek, 8) Terör, 9) Sabotaj, 10) Devrimci rejime karşı propaganda yapmak, 11) Devrimci rejime karşı örgütsel faaliyet, 12) Rejime karşı hazırlanan faali-

yetler hakkında ihbarda bulunmamak, 13) Çarlık Rusya zamanında işçi kesimi ve devrimci harekete karşı mücadele, 14) Verilen görevi idari gücü zayıflatmak için bilinçli olarak yerine getirmemek (<http://www.ihst.ru/projects/sohist/repress/uk.htm>).

Ceza Kanunu'ndan sonra 1 Şubat 1930'da Sovyet Birliği'nin Halk Komiserleri Konseyinde "kulaklar ile mücadele" ile ilgili bir karar alınmıştı. Yürürlüğe giren ve sonrasında insanların yargılandığında "kulaklar" maddesi olarak geçen kararnamede köylülerin toprağı icara alma, ırgat çalıştırma hakları iptal edilmiştir. İstisnaî durumlarda bu haklar orta gelirli ailelere tanınabilirdi. Fakat zamanla orta gelirli aileler de "kulaklar" gibi algılanmaya başladı. Söz konusu kararname ile yerli idari organlara "kulaklarla mücadele" için sınırsız güç tanınmıştı. Böylece yerli yönetim kulak olarak kabul ettiği ailelerin mal varlığına el koyabilir, aile fertleri ise sürgün edebilirdi. Kulakların mal varlığına el koyma prosedürü ile ilgili talimatlar ise 4 Şubat 1930'da Ortak Siyasî Devlet İdaresi tarafından çıkarılan gizli kararnamede yer almaktadır. Konu ile ilgili çok sayıda tarihî belge mevcuttur. Çoğuna "Tarihî Belgeler Elektronik Kütüphanesi"nden (<http://docs.historyrussia.org>) ulaşmak mümkündür.

Sovyet rejiminin baskıcı politikalarının mağduru olan Sibirya halkı da yukarıda zikredilen hukukî belgeler temelinde yargılanmıştı.

Sovyet Rejiminin Baskıcı Politikalarının Mağdurları Olarak Şor Türkleri

1930'lu yıllarda baskıcı politika sadece köy zenginlerine değil, orta sınıfa, hatta fakir olarak sayılabilecek ailelere bile uygulanmıştır. Dolayısıyla yapılan bilimsel araştırmalar, baskıcı politika uygulanmış aile sayısının gerçek varlıklı köy ailelerinin sayısından çok çok fazla olduğunu göstermektedir (Dobronojenko 2012: 120). Çünkü kulak terimi 1920'lerde "sömürücü zengin köylü" anlamı taşıyorken, 1930'lu yıllarda "çalışan köylü" (varlıklı, orta sınıf ve fakirler) anlamı kazanmıştır.

Sibirya'nın yerli halkları da Sovyet rejiminin baskıcı politikasından nasibini almıştır. Günümüzde herkesin ulaşabileceğı Sibirya bölgesi ile ilgili oluşturulan elektronik arşivlerde milyonlarca kişinin kaydı vardır. Çünkü baskıcı politika çerçevesinde kaderi Sibirya ile bağdaştırılan kişi sayısı oldukça büyüktür. Sibirya'ya dönemin ileri gelen bilim insanları, edebiyatçılar, siyasetçiler ve kulaklar gönderilirdi. Sibirya sürgününün korkunç yüzünü Ryabinina'nın kaleme aldığı makalede bulmak mümkündür. Bu makalede sürgün edilmiş ve "kulak" maddesiyle yargılanmış insanların trajedisi bulunmaktadır. Örnek olarak bir mektuptan alıntı verilebilir. Çünkü bu mektup sürgüne velileriyle gönderilen masum çocuklarla ilgilidir. Ryabinina'nın makalesinden alıntısıdır: "... Biz zenginleri ekonomik açıdan yok ediyorsak edelim de, fizikî olarak on-

ların çocuklarını yok etmek bir barbarlıktır. Burada (Kuzey Sibirya'da) sürgün edilenlerin onlarca çocuğu ölüyor. Sürgün edilenler en kötü şartlarda yaşıyorlar... Her gün 3-4 çocuk cesedi mezarlığa tabutsuz, sıradan kasalarda götürülüyor..." (Ryabinina 2011: 28). Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa baskıcı politika mağdurlarının gerçek sayısını hala kimsenin net olarak bilmediği, hatta bu sayının belirlenmesinin de oldukça güç olduğu yargısına varılabilir.

17 Aralık 1926'da genel Sovyet nüfus sayımı gerçekleştirildikten sonra yapılan bir sonraki nüfus sayımı 6 Ocak 1937'de gerçekleştirilebildi. Bu sayım sayesinde Sovyetler Birliği'nin vatandaşlarının sayısı, okuryazarlığı, eğitim seviyesi, uyrukları, uğraşları, hatta dinleri hakkında bilgi toplanmıştı. Ayrıca söz konusu nüfus sayımı sayesinde baskıcı politika neticesinde öldürülenlerin sayısı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla nüfus sayımı komisyonun işi yetersiz bulundu ve ortaya çıkan veriler yanlış olarak kabul edildikten sonra sorumlu kişiler yargılanmıştı. Bu veriler, "devlet sırrı" damgası vurulduğu için ancak 20. yüzyılın sonu- 21. yüzyılın başlarında yayımlanabilmiştir (Dmitriyenko 2013: 44-45).

Sovyetler döneminden önce de 1897 yılında nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Hatta elde edilen verilerin doğruluğu bilim insanlarında hiç şüphe uyandırmamaktadır. Çünkü bu işin başında ünlü Rus bilim insanı P. Semyonov Tyan-Şanskiy vardı. O dönemde Çarlık Rusya'nın nüfusu toplam 129,9 milyon idi. Sayım yapılırken vatandaşların uyruğu sorulmuyor ve vatandaşlar konuştukları ana dile göre sınıflandırılıyordu (İmihelov 2011: 231). Daha sonra II. Dünya Savaşı'ndan önce toplam üç kez (1926, 1937, 1939) resmî olarak Sovyetler Birliği'nin nüfus sayımı yapılmıştır. Fakat Stalin düzenlenen parti genel kurullarında (1933, 1934, 1936) gerçek nüfus sayısını dile getirmemiştir. Dolayısıyla kamuya duyurulan rakamlar kayda geçenlerden çok daha yüksekti. O dönemdeki nüfus dağılımı aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 2: Yıllara Göre Rusya ve SSCB Nüfusu

	Yıllar	Kulaklar ve Baylar
1	1897	129,9 MLN.
2	1926	147 MLN.
3	1933	168 MLN.
4	1934	170,5 MLN.
5	1936	177,7 MLN.
6	1937	162 MLN.
7	1939	170 MLN.

Sovyet Birliği'nin Devlet Planlama Komitesinin öngörülerine göre 1937'ye kadar vatandaş sayısı 180,7 milyon olmalıydı. Daha sonra A. Kraval düzeltilen olası nüfus sayısını 170-172 milyon olarak açıklamıştır (İmihelov 2011: 231). 1937'deki sayım beklenen sonuçları veremediği için veriler gizlenmiş ve verilerin doğru olmadığı kabul edilmiştir. Çünkü bu verilere göre on yıl içinde (1926-1936) 15-17 milyon kişi hayatını kaybetmiştir.

Çarlık Rusya döneminde yapılan nüfus sayımında insanların uyruklarını belirlemek için herhangi bir soru sorulmuyordu. 1926'da yapılan sayıma göre ise Sovyet Birliği'nde toplam 190 etnik grup ikamet etmekteydi. Bunların arasında Sibiryalı halklarından sadece altı halk (Soyotlar, Telengutlar, Teleutlar, Kandınler, Oroklar ve Çuvanlar) belirtilmiştir. 1939'da yapılan nüfus sayımına göre ise Sovyetler Birliği'nde mensupların sayısı 20.000'den fazla olan toplam 57 etnik grup mevcuttu. Etnik grup sayısının neredeyse 4 kat daha az olması, kültür bakımından benzerlik gösteren iki ya da daha fazla etnik grubun çoğu zaman bir halk olarak gösterilmesinden kaynaklanıyordu. Mesela, kayıtlardaki Hakas grubuna Yenisey Nehri'nin üst taraflarında oturan ve ana dili genel anlamda Türkçe olan etnik gruplar ve komşuları olan Şorlar da giriyordu. Böylece kayıtlara giren "Hakasların" sayısı 1926'da 45.607 kişi idi, 1939'da ise 52.771 idi (İmihelov 2011: 233).

Sovyet rejimi kolhozlardaki tarım alanlarını sıkı bir şekilde kontrol altına almak için stratejik bir plan geliştirmişti. 1930'lu yılların başında köyler yukarıda zikredilen "sömürücü köy zenginlerinden" temizlendi. 1936'da ise Batı Sibiryalı bölgesinin tarım açısından kalkınma projesi kabul edilmişti. Plana "anti-Sovyet" olan her şeyden kurtulma da dâhildi. Bu çerçevede 1 Mart-15 Temmuz 1936 tarihleri arasında yeni inşa edilen Sovyet kolhozlarının bütün çalışanları kontrol edilmiştir. Köy sakinleri kendi aralarındaki "kolhoz düşmanlarını" seçiyordu. Fakat "anti-Sovyet faaliyetlere" katılma ile kimin yargılanacağını genellikle yerel idare karar veriyordu. Ayrıca "kulaklar avı" da devam etmişti (Laperdin 2019: 3). Böylece Sibiryalı halkları yukarıda zikredilen 1937-1938 yılları arasında gerçekleştirilen ve en yüksek insan ölümleriyle kayda geçen kitlesel terör dalgasından kurtulamamıştı.

Baskıcı politikaya maruz kalanlar ile ilgili bilgi bulmak için birkaç elektronik arşiv oluşturulmuştur (<https://ru.openlist.wiki>, <https://archive74.ru>, <https://lists.memo.ru>, <https://www.memo.ru>). Bunun gibi veri tabanlarında Şor Türkleri ile ilgili bilgi bulmak çok zordur. Çünkü arşivlerde bulunan kişilerin bilgileri arasında uyruk çoğu zaman zikredilmemektedir. Dolayısıyla Şor Türklerinin geleneksel ve çağdaş soyadlarından ve doğum yerleri ve yaşadıkları yerlerden hareketle baskıcı politikaya maruz kalanların listesini oluşturulmaya çalışılmıştır.

Neticede toplam olarak arşivlerde 70 civarında Şor soyadı tarandı. Tespit edilenlerin büyük bir kısmında uyruğu gösterilmemektedir. Dolayısıyla arşiv bilgilerinde mutlaka gösterilen doğum yerinden hareketle Şor Türkü olabilme ihtimali yüksek olanlar tespit edilmeye çalışıldı. Böylece özellikle Kemerovo Bölgesi ve Tomsk şehri arşivlerinden toplam 56 kişi tespit edilmiştir. Sovyetler Birliği Ceza Kanunu'nun 58. maddesine göre yargılanan kişiler genellikle kanun maddelerinin birkaç fıkrasına göre hüküm giymiştir. Tespit edilenlerin yargılanması ile ilgili istatistiksel bilgiler aşağıdaki tablodaki gibidir:

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi baskıcı politika çerçevesinde yargılanan Şor Türklerinin çoğu “sömürücü köy zengini” olarak yargılanmıştır. Bu durum Şor Türklerinin genellikle köylerde istikamet etmeleriyle açıklanabilir. İnfaz edilen Şor Türkleri genellikle “vatan hainliği”, “silahlı ayaklanma”, “anti-Sovyet propagandası” ve “anti-Sovyet örgütsel faaliyet” suçlarında yargılandılar. Diğer siyasî suç ile yargılananlar “sabotaj”, “devlet malına zarar verme”, “anti-Sovyet propagandası” ve “anti-Sovyet örgütsel faaliyet” suçlarından dolayı hapis cezası almışlardır. Ayrıca tespit edilen arşiv verilerine göre hiçbir Şor Türkü “yabancı ülke ile iş birliği”, “yabancı ülkeyi savaşa tetikleme”, “casusluk” ve “terör” suçlarıyla yargılanmamıştır. Üstelik yargılanan bütün Şor Türkleri geç de olsa aklanmıştır. Baskıcı rejim tarafından cezalandırılan Şor Türklerinden ikisi aşağıda verilmiştir.

Tablo 3: SSCB Ceza Kanununun 58. Maddesine Göre Yargılanan Kişi Sayısı

Yargılandığı Suç		Kulaklar ve Baylar
“Kulak” maddesi		36
Ceza Kanunu'nun 58. maddesi	1. fıkra	1
	2. fıkra	6
	4. fıkra	1
	7. fıkra	3
	9. fıkra	3
	10. fıkra	9
	11. fıkra	10

Tablo 4: Toplanan Verilere Göre Şor Türklerinin Çarptırıldıkları Cezalar

	Ceza				
	Sürgün	İnfaz	5 yıl kamp	8 yıl kamp	10 yıl kamp
Kişi Sayısı	41	5	3	4	4

İlk Şor Alfabe ve İlk Şorca Okuma Kitabı Yazarı Yakov Telgerekov (1902-1977)

Yakov Telgerekov 15 Kasım 1942'de tutuklandığında Üst Kabırza Bölgesindeki okulda öğretmenlik yapıyordu. Bir yıl sonra 8 Aralık 1943'te mahkemeye çıkarıldı ve Ceza Kanunu'nun 58. maddesi 10. ve 11. fıkralarında zikredilen suçlarla yargılandı. Mahkeme kararıyla 8 yıl çalışma kampına gönderildi.

Y. Telgerekov Sırkaçı köyünde 1902'de dünyaya geldi. Altı çocuklu bir ailenin mensubuydu. Babası avcıydı ama çocuklarının okumasını çok isterdi. Dolayısıyla hepsini okumaya göndermişti. Hepsi de öğretmen olmuştu. Y. Telgerekov öğretmenlik yüksek meslek okulundan mezun olmadan 1918'de Dağlık Şorya'ya dönmüştü ve 1918-1922 yılları arasında Çuvaşka köyündeki ilkokulda öğretmenlik yapmıştı. Sonra Halk Eğitimi Bakanlığının Kuznetsk şehri şubesine gönderilmişti. Hep Şor Türkleri arasında okuryazarlık oranını yükseltmek için çabalamıştır. Diğer taraftan Şor Türkçesinin alfabeti üzerine çalışıyordu.

1924'te Halk Eğitimi Kemerovo Şubesinin müdürlüğü yapmıştır. 1925'te Moskova'ya gönderildi ve Moskova'da hazırladığı ilk Şor alfabetini ve ilk Şorca okuma kitabını yayımlatmıştır. Moskova'da Lenin'in eşi Nadejda Krupskaya ile tanıştı. N. Krupskaya Y. Telgerekov'a Dağlık Şorya topraklarında eğitimin yaygınlaşması, hatta ilk öğrencilerini 1933'te kabul eden Dağlık Şorya Pedagojik Yüksek Meslek Okulunun açılması için hep yardım etmişti. 1926-1930 yılları arasında Y. Telgerekov İrkutsk Üniversitesi Pedagoji Bölümünde lisans eğitimini tamamladıktan sonra Halk Eğitimi Dağlık Şorya Şubesinin müdürlüğünü yapmıştır.

Y. Telgerekov, "Şor Milli Örgütü" adlı bir yapıyı organize etmekle suçlandı, bu uydurma ve sahte komplo dava neticesinde tutuklandı. Hapiste toplam 4 yıl yattıktan sonra tekrar öğretmenlik yapmaya devam etmiştir. 1937'de tekrar tutuklandı ve iki yıl hapse mahkûm oldu. Hapisten hasta dönmüştü, vücudunda 32 yara izi, kaburgaları ve burnu kırık. Kaburgalarının kırıkları akciğerlere zarar verdiği için dolayı tüberküloz olmuştu. Hapisten çıktıktan sonra Y. Telgerekov bir yandan uzun tedavi sürecine girmişti, diğer yandan Üst Kabırza İlkokulunda Rus dili ve edebiyatı öğretmenliği yapıyordu.

1942'de ise onun gibi öğretmenlik yapan ağabeyi Trofim ile kız kardeşi Aleksandra ile birlikte yeniden baskıcı politika çerçevesinde tutuklanmıştı. Hepsi infaz edilecekti. Fakat sonra cezaları 14 yıl hapse indirilmişti. Trofim'in kızı

Raisa'nın aktardığına göre Y. Telgerekov'u dövdükten sonra buzla dolu bir çukura sokmuşlar, donmak üzereyken Y. Telgerekov "Getirin belgeleri, imzala-yacağım" diye haykırmişti. Sonra üçünün de suçsuz olduğu ispatlandı. Hayatı-nın son yıllarını ise Miski şehrinde geçirmiştir.

Y. Telgerekov 5 kitap yazmıştır. *K svetu* (Işığa doğru) adlı ilk okuma kitabı (1931), *Noviy put'* (Yeni yol) adlı ilkokulda kullanılan bir kitap ve 1932'de Şor ana dili kitabını da yazmıştı. 1927'de A. Totışev ile ilgili yetişkinler için ilk oku-ma kitabı, 1933'te ise F. Çispiyakov ile birlikte Şorca okuma öğretene bir kitap kaleme almıştır².

İvan Maytakov (1903-1937)

Sırğış köyünde dünyaya geldi. 1932'de İrkutsk Üniversitesi Ticaret ve Hammadde Ekonomisi Enstitüsü Avcılık bölümünden mezun oldu. Fakir bir aileden geliyordu. Hakasya Aksiz köyünde bölge satış müfettişiydi. 10 Ekim 1937'de tutuklandı ve Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 10. fıkrasıyla yargılanıp infaz edilmesine karar verilmiştir. İn-faz 13 Temmuz 1937'de Krasnoyarsk şehrinde ger-

çekleştirilmiştir. 21 Mayıs 1957'de Askerî Kurul tarafından suçsuz kabul edilmiştir. (Arşivde:II-7632). (<https://ru.openlist.wiki>, <https://arch2.iofe.center/person/24100>).

Stalin'in baskıcı politikası çerçevesinde sürgün edilen, hapse atılan veya infaz edilenlerin tam listeleri günümüzde hâlâ oluşturulmamıştır. Çünkü özellikle infaz edilenler ile ilgili dosyalar "çok gizli" damgasıyla arşivlerde korunmak-tadır ve henüz hepsinin açığa kavuştuğu söylenemez. Stalin'in baskıcı poli-tikası ile ilgili çok sayıda bilimsel araştırma yapılmış ve hâlen yapılmaktadır. Konu ile ilgili yapılan araştırmalar sayesinde arşivlere giren dosyaların, davaların ve özellikle insanların yargılandığı suçların "uydurma" olduğunu gör-mek mümkündür. Konu ile ilgili birçok Rusça bilimsel makaleye <https://nkvd.tomsk.ru/> linkinden ulaşılabilir.

Ne yazık ki, arşivlerdeki dosyalarda çok az sayıda insanın uyruğu Şor diye belirtilmektedir. Fakat araştırma esnasında dikkati çeken bir hususu da göz ardı etmemek gerekir. "Şor" etnonimi halk arasında 20. yüzyılın başında yeni yeni yaygınlaşmaya başlamıştı. Hatta bilindiği gibi Şor Türkleri kendilerine hâlâ "Tadar" demekteler. Böylece özellikle Tomsk şehri ve civarları ile ilgili yapılan araştırmalarda "Tatarların" sayısı dikkat çekmektedir. O dönemde Si-biry'a'da günümüzde "Tatar" olarak adlandırılan halkın bulunabilme olasılığı nedir? Yoksa kayda geçen "Tatarlar" kendine "Tadar" diyen Şor Türkleri mi-

² <http://shor-people.ru/news/7072.html>

dir? Acaba 1939'da yapılan nüfus sayımında “Hakas” olarak kayda geçen Şor Türklerinin sayısı ne kadardır? Bu sorulara cevap bulabilmek için daha çok sayıda bilimsel araştırma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Avreh A. (1991). P.A. Stolpin i sud'bi reform v Rossii, Moskova, Politizdat yay. 286 s.
- Babatürk S. (2016). Şor Türkçesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, KTMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Dal' V. (1989). Tolkoviy slovar' jivogo velikorusskogo yazıka, 4 cilt halinde, Moskova.
- Danilov V., Krasil'nikova S. (1992) Vmesto predisloviya, Spetspereselentsı v Zapadnoy Sibiri. 1930- vesna 1931 g., Novosibirsk, Nauka yay.
- Dmitrienko N. (2013). Haseleniye Tomaska i Tomskih rayonov po dannım vsesoyuznoy perepisi 1939 g., Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. İstoriya. №6 (26), s. 42-47.
- Dobronojenko G. (2012). Sotsialnaya gruppa “kulaki” kak obyekt nauçnogo analiza, İzvestiya Komi nauçnogo tsentra UrO RAN, No 1(9), Sıktivkar, s. 119-124.
- Dokumentı svidetel'stvuyut; iz istorii derevni nakanune i v hode kollektivizatsii, Editörler: Danilov, İvnitskiy N., Moskova, Politizdat yay., 1989. 526 s.
- GULAG (Glavnoye upravlenie lagerey) 1918-1960. Moskova, 2002.888 s.
- İhimelov A. (2011). Narodı Sibiri vo vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 g., Gumanitarniy vektor № 4(28), s. 230-234
- İvnitskiy N. (1996). Kollektivizatsiya i raskulaçvaniye (naçalo 30-h godov), Moskova, 285 s.
- Kurenışev A. (1999). Krest'yanstvo Rossii v period voynı i revolyutsii 1917-1920 gg. (istoriografıçeskiye aspekti), Voprosi istorii № 4-5, s. 148-156.
- Laperdin V. (2019). “Çıstka” kolhozov severnih rayonov Zapadno-Sibirskogo kraya v 1936 g., İstoriçeskiy Kuryer No 1 (3), e-dergi (<http://istkurier.ru/index.php/2018-06-21-11-23-48/2019>)
- Lısenko A. (2016). İosif Vissarionoviç Stalin kak zerkalo russkoy revolyutsii (Yeşço raz o liçnosti v ştorii), Sotsialno-Ekonomiçeskiye nauki i gumanitarniye issledovaniya Novosibirsk, s. 178-185
- N. Ryabinina (2011). Repressivnaya politika v 1930-e godı: istoki, tseli, proyavleniya. Ne predat' zabveniyu. Kniga jertv politiçeskih repressiy: svyazannih sud'bami s Yaroslavskoy oblasti. Yaroslavl', İndigo yay. 2011. (<https://yarwiki.ru/article/1683/repressivnaya-politika-v-1930-e-gody-istoki-celi-proyavleniya>)
- Smirnov M.: Sigaçev S., Şkapov D. (1998). Sistema mest zaklyuçeniya v SSSR. 1929-1960, Sistema ispravitel'no-trudovih lagerey v SSSR, 1923-1960: Spravoçnik, Editörler: Ohotin N., A. Roginskiy. Moskova, s. 25-74.
- Şişkin V. (2011). Voorujennoye soprotivleniyue sibirskogo krest'yanstva kommunistiçeskomu rejimu v naçale 1920-h gg., İstoriya stalinizma: krest'yanstvo i vlast'. Ekaterenburg ROSSPEN, s. 129-142.
- Troitskiy L. (1990). Stalin, 2 cilt Cilt. 1. – Moskova, Terra-Terra-Polizdat Yay. 608 s.
- Tsis' V. (2017). O priçinah Zapadno-Sibirskogo krest'yanskogo vosstaniya 1921 goda, Vestnik Uİgrovedeniya No 3(30), s.135-143.
- Zaharovskiy L. (2003). Mif o “kulake” i ego otnoşenii k sotsial'nım tipam krest'yanstva, Obrazovaniye i nauka No 3 (21), s.131-136

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://docs.historyrussia.org>
- <http://shor-people.ru/news/7072.html>
- <http://www.ihst.ru/projects/sohist/repress/uk.htm>
- <https://arch2.iofe.center/person/24100>

<https://archive74.ru>
https://bessmertnybarak.ru/article/statya_58_ukrsfsr
<https://lists.memo.ru>
<https://nkvd.tomsk.ru/>
<https://ozhegov.slovaronline.com>
<https://ru.openlist.wiki>
<https://www.memo.ru>

TUVA CUMHURİYETİNDE REPRESSİYA

İlker TOSUN*

En karanlık yıllarımız Komünist Parti zamanıydı.
Monguş Kenin-Lopsan.

Giriş

Tuvalar az nüfuslu, bölünmüş bir Türk halkıdır. Tuva Türkleri tarihî ve siyasi nedenlerle üç farklı coğrafyada; Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Cumhuriyeti, Moğolistan ve Çin'de yaşamaktadır.

Ana Tuva nüfus kitlesi kendi isimleriyle anılan Tuva Cumhuriyeti'nde varlığını sürdürmektedir. Güney Sibiry'a'da yer alan bu cumhuriyetin batısında Altay Cumhuriyeti, kuzeybatısında Hakasya Cumhuriyeti, kuzeyinde sınırları Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanan ve Rusya Federasyonu'na bağlı olan Krasnoyarsk oblasti, doğusunda Buryatya Cumhuriyeti ve güneyinde ise Moğolistan yer almaktadır. Moğolistan'da Sengel Tuvaları ve Duhalar olmak üzere iki grup Tuva topluluğu yaşamaktadır. Sengel Tuvaları, alan yazınında Altay Tuvaları olarak da bilinmektedir. Duhalar ise Tuva Cumhuriyeti'nde Toju bölgesinde yaşayan Ren geyiği çobanlarının yakın akrabasıdır. Çin'deki Tuvalar, *Kıdat Tuvaları* (Çin Tuvaları) olarak isimlendirilmekte ve Doğu Türkistan'da ikamet etmektedir¹

Görüldüğü üzere Tuvalar da tıpkı Türkmenler, Özbekler, Tatarlar, Kazaklar, Kırgızlar ve diğer bazı Türk grupları gibi yaşanan tarihî koşullar nedeniyle farklı ülkelere bölünmüş vaziyettedir. Tuvaların üç parçaya ayrılmasının ardında genel olarak 20. yüzyılda meydana gelen tarihî olaylar etkili olmuştur.

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Kırklareli. ORCID ID: 0000-0003-1428-4772. E-posta: ilker.tosun@klu.edu.tr

1 Rusya Federasyonu'nun İrkutsk Oblastı'nda yaşayan Tofalar da Tuvalarla akraba olarak kabul edilen az nüfuslu bir Türk topluluğudur.

Tuvalar 1911'deki Xinhai Devrimi'ne kadar Çin Mançu Hanedanı'na tabi olmuşlar, 1918'de Rus Çarlığı'nın korumasına girmişler, 1921'de ilk bağımsız devletlerini kurmuşlar, 1944 yılında SSCB'ye katılmışlardır. 1991'de ise SSCB'nin yıkılışının ardından bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Günümüzde Tuva Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu üyesi bir devlettir.

Tuvaların yukarıda kısaca özetlenen 20. yüzyılı çok büyük siyasi, askerî ve toplumsal dalgalanmalara tanık olmuş; Tuva Türklerinin etnik kimliğinin, sosyal yapısının ve devlet oluşumlarının biçimlenmesinde en büyük amiller bu yüzyılda yaşanmıştır. Çalışmamıza konu olan repressiyalar da bu yüzyılın tarihsel gelişmelerinden bağımsız değildir.

Kapsam ve İzlenen Yol

Türk dünyasında repressiyalar konusu, Türkiye Türkolojisi'nin son yıllarda ele almaya başladığı ve yetkin eserlerin ortaya konulduğu özel bir inceleme alanıdır. Kazak, Kırgız, Azerbaycan, Tatar, Özbek Türklerinin uğramış oldukları repressiyalar hem bu sahaların aydınları hem de Türkiye'deki bilim insanları tarafından kitap, tez, makale ve bildiri düzeyinde sıklıkla ele alınan konulardan birisi olmuştur. Tuva Türklerinin uğramış olduğu repressiyalar ülkemizde bütüncül çalışmalarla ele alınmamış, Tuvaların farklı tarihlerde uğramış olduğu siyasal baskılara sadece çeşitli makalelerde değinilmiştir. Aşağıda da değinileceği üzere Tuva'da da repressiya araştırmaları son yirmi yılda meydana getirilen çalışmalardan müteşekkildir. Bu nedenle bu sahadaki siyasal baskılar konusunda dağınık bir literatür mevcuttur.

Sınırlılıklar nedeniyle ülkenin müstakil siyasi tarihini anlatmak yerine repressiya mağdurlarının kişisel hayatları ve aldıkları ceza nedeniyle kendilerinin ve ailelerinin başlarına gelen felaketler üzerine odaklanmayı tercih ettik. Seçtiğimiz mağdurlar genellikle dönemin en önemli ve sembol isimleri olmuş, bazı mağdurlar ve olayların “failleri” incelemede bağımsız olarak yer almamıştır.

Mağdurların (Tuv. repressiyaya tavarışkan kijiler) kısaca biyografileri verilmiş, aldıkları eğitim ve devlet kademelerinde görevleri incelenmiş, repressiyaya uğrama sebepleriyle akıbetleri akademik kaynaklardan ya da kendilerinin veya yakınlarının hatıralarından derlenerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Akademik kaynaklardan alınmak suretiyle mağdurların ve repressiyalar ile ilgili hafıza mekanlarının fotoğrafları da çalışmaya eklenmiştir.

Repressiyaların siyasi görünümü dışında bir de edebî görünümü mevcuttur. Ele aldığımız sembol isimlerin edebiyata yansıyan hayatları genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bununla birlikte Tuva edebiyatı ve repressiya çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğu için ayrı bir çalışmanın konusu olarak değerlendirilecektir.

Tuva'da siyasi repressiyalar üç ayrı dönemde incelenmiştir: Birinci Repressiya Dalgası, devletin kurucu kadrolarının ortadan kaldırıldığı dönemdir. İkinci Repressiya Dalgası dönemi ise Tuva Halk Cumhuriyeti'nin SSCB'ye katılmasının önünü açan repressiyalar olarak değerlendirilmiştir. Son dönem ise II. Dünya Savaşı'ndan Stalin'in 1953 yılındaki ölümüne kadar geçen süreyi içermektedir.

Birinci Repressiya Dalgası (1929-1932)

1. Monguş Buyan-Badırgı (1892-1932)

Tuva tarihi incelendiğinde şüphesiz en çok dikkat çeken isimlerden birisi Monguş Buyan-Badırgı olacaktır. Tuva'nın kurucu lideri Buyan-Badırgı'nın geçmişi, kısacık ömründe halkı için yaptıkları, aldığı tarihî kararlar ve hayatının sonunda suçsuz yere yaşamış olduğu büyük acılar onu Tuva'nın en önemli simge kişiliklerinden biri haline getirmektedir.

Monguş Buyan-Badırgı, 25 Nisan 1892 yılında Beezi bölgesinin Ayaŋgatı kasabasının Ovalıg-Hemçiğeş Nehri yakınlarında, çoban Monguş Nomçulan'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Tuvalarda Şamanizm ve Lamaizm inancına göre kendi evladı olmayanların akrabalarının çocuklarını evlat edinme geleneği olduğundan, amcası Daa Noyanı Monguş Haydıp (Buurul Noyan) tarafından evlat edinilmiştir. Buurul Noyan'ın Buyan-Badırgı'dan başka bir evlatlığı daha vardır. Seveen adındaki bu oğul, yaşça Buyan-Badırgı'dan büyüktür ve bir Budist manastırına girmiş ve orada *keşpi*² rütbesine yükselmiştir (Kenin-Lopsan 2010: 34).

Monguş Haydıp, Buyan-Badırgı'ya Moğolca öğretmesi için Urjup-Togoo'yu, Rusça öğretmesi için Rehlov'u ve Tibetçe öğretmesi için Çamzı'yı görevlendirmiştir. Daha sonra Budizm (Tuv. Sarıg Şajın) okuluna giden Buyan Badırgı, diğer Tuvalı gençlerle birlikte dünya halklarının tarihini; tıp, matematik, psikoloji ve felsefe bilimlerini öğrenmiştir (Timofeyev ve Çadamba 2004: 61).

Monguş Haydıp Tuva tarihindeki en güçlü, en karakteristik kişilerden biri olarak tanımlanmaktadır. Bir aristokrat olarak yöneticilik yeteneğine sahip olan Haydıp Rus-Japon Savaşı'nda Rusların yenilmesinin ardından bölgedeki Rus yerleşimcileri Tuva topraklarından çıkarmak istemiştir. Yaşanan çatışmalar sonucunda Sibiry Kazakları tarafından Usinsk'e davet edildi ve muhtemelen zehirlendi. Memleketine döndüğünde uzun süre hasta yattı ve öldüğünde Şemi Nehri'nin yakınlarına gömüldü. Babası öldüğünde on beş yaşında olan Buyan-Badırgı, yaşadığı yerin töresi gereğince babasının yerine *Daa noyanı*³ oldu (Timofeyev ve Çadamba 2004: 61).

² Lamaizm'de dinî eğitimini tamamlamış lamalara verilen unvan (Monguş 2011: 122).

³ Noyanlar Tuva'da bir aймаğın/boyun liderinin veya Devrim öncesi köy ya da kasabaların yöneticisi olanların unvanıdır (Monguş 2011: 410).

Resim 1: Buyan-Badırgı'nın en tanınmış fotoğrafı. Yermoleyef koleksiyonundan.

Genç bir yönetici olarak Tuva'da en etkili konumlardan birisine gelen Buyan-Badırgı, Çin İmparatorluğu, Moğolistan ve Rus Çarlığı arasında sıkışmış halkın kaderini, gelecekte Tuvaları nelerin beklediğini düşünüp analiz etmeye; Çin İmparatorluğu'nun günlerinin sayılı olduğu görerek "Kimlerle yaşamalıyız, kimlerle el ele vermeliyiz?" meselesini düşünmeye başlamıştır: Sadece dinî ve kültürel yakınlık nedeniyle Moğollar mı tercih edilmelidir? Moğollarla olan kültürel yakınlık *Sarıg Şajın*⁴ ile ilgilidir ve bu din Tibet, Çin ve Hindistan üzerinden gelmiştir. Oysa Tuvaların Lamaizm'e inanmaya başlamalarından önceki inancı *ham çüdülgezi* yani Şamanizm'dir. Bu nedenle tercihini Ruslardan yana kullanmış ve "Rossiya deerge Tıva ulustun salım-çoludur" (Rusya Tuvalarının kaderidir) düşüncesini benimsemiştir (Timofeyev ve Çadamba 2004: 61).

Bilindiği üzere Tuva toprakları 1717 yılından itibaren Çin Mançu Hanedanlığı'na bağlıydı ve uzun zamandır bu imparatorluk sömürgeci Batı devletlerinin müdahaleleri, Afyon Savaşları ve Japon yayılmacılığı gibi nedenlerle can çekişmekteydi. Tüm bu faktörler Xinhai Devrimi'nin kopmasına sebep olmuş ve kıvılcımla Çin'in son imparatorluk hanedanı olan Mançular yıkılmıştı. Bu

4 Sarıg Şajın, Sarı Din. Lamaizm'e Tuva Türkçesinde verilen isim (Monguş 2011: 648).

durum aynı zamanda Çin'e bağlı olan kimi bölgelerin imparatorluktan kopmasına neden olmuş, Tuva toprakları üzerinde de imparatorluğun hakimiyeti sona ermişti.

Özellikle Tuva'da Çinli tüccarların faaliyetleri sona ermiş, Tuva kısmi bir şekilde Moğolların idaresi altına girmiştir. Bununla birlikte Moğolların Tuva'daki faaliyetleri, Çin Mançu Hanedanlığı'na nispetle daha büyük sorunlar meydana çıkarmıştır. Mustafa Can Teziç'e göre Moğol hanlarının Tuva topraklarındaki kanunsuz hareketleri ve Tuvalı tüccarların yağmalanması, Tuvalı yöneticilerin Moğollardan başka bir seçenek aramasının yolunu açmıştır (Teziç 2013: 74).

Bu minvalde 15 Şubat 1912'de Noyan Kombu-Dorju ile Agbaan-Demçi Bay, Moskova'ya elçi göndermişler, 28 Eylül 1913'te Hemçik'in kambı laması⁵ Lop-san-Çamzı ve 26 Ekim 1913'te Daa Noyanı Buyan-Badırgı Çar'a dilekçeler göndermiştir. 4 Nisan 1914'te Çar II. Nikolay'ın rızasıyla Tuva, Rus Çarlığı'nın himayesi altına (protektotadı) girmiş ve Rus İmparatorluğu o tarihten itibaren 78 guberniya, 20 oblas, 2 okrug, 2 vassal hükümeti ve 1 himaye bölgeden (Uryanhay kray, Tıva) oluşmaya başlamıştır (Darbaa 2010: 38).

Çarlık himayesine giren Tuva'da o döneme kadar Çin tarafından yasaklanan kalıcı Rus yerleşimlerinin önü açılmış ve özellikle Turan gibi şehirlerde Rus kökenli yerleşimcilerin sayısı hızla artmıştır. Ekim Devrimi'nin patlak vermesi Tuva'nın da kaderini etkilemiş, Kızıllar ve Beyazlar (Tuv. Kızıldar bile Aktar) arasındaki çatışmalar bu bölgeye de sıçramıştır. Kolçak'ın ordusunun 18 Temmuz 1918 yılında Belotarsk'ı yani Kızıl'ı ele geçirmesi bölgedeki dengeleri sarsmış, emellerinden vazgeçmeyen Çin ve Moğolistan Tuva'yı işgal etmek için çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Bununla birlikte Buyan-Badırgı ve destekçileri Çin ve Moğol karşıtı tutum benimsemiş ve Kızıl Partizanlarla birlikte Tuva'yı bu iki tehdide karşı savunma kararı almıştır. Çeşitli toplantılar tertip ederek kendi kaderlerini tayin etme mücadelesi veren Tuvalar için en önemli milat 13-16 Ağustos 1921 tarihinde Sug-Bajı köyünde toplanan 1. Tuva Koşunları Temsilciler Kurultayı olmuş, bu toplantıda Tannu-Tuva Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir. Moğolistan ve Çin Tannu-Tuva'nın ilk yıllarda bağımsızlığını tanımamış ve bu durumu kınamıştır (Lamina 2007: 82-118, 321-323; Arıkoğlu 2002: 173).

Tuva'nın bağımsızlığının ilan edildiği günlerde henüz 29 yaşında olan Buyan-Badırgı 15 Ağustos 1921 yılında ilan edilen Tannu-Tıva Halk Cumhuriyeti'nin ilk anayasasının yazım faaliyetlerine katılmış ve genç yaşına rağmen hükümet başkanı seçilmiştir. Bundan sonra 1922 yılında Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı, 1923 yılında Bakanlar Kurulu Başkanı, 1926 yılında Maliye Bakanı

5 Kambı lama, Lamaizm'de bir manastırın en büyük yöneticisi (Monguş 2011: 54).

olmuş, 1924 yılında SSCB, Tuva ve Moğolistan arasında gerçekleştirilen ve Moğolistan'ın Tuva'nın bağımsızlığını tanıdığı üçlü görüşmeleri yönetmiştir. Buyan-Badırgı'nın en önemli faaliyetleri arasında 1921, 1923, 1924 ve 1926 yıllarında kaleme alınan anayasaların yazımında etkin rol oynaması gelmektedir (Timofeyev ve Çadamba 2004: 63).

Eğitim ve öğretime büyük önem veren Monguş Buyan-Badırgı, ülkesinin yeni kadrolarını yetiştirmek üzere KUTV'da okumak üzere Moskova'ya 10 öğrenci gönderme kararı aldı. Gönderilen ilk öğrencilerden birisi de Tuva'nın ve Tuvaların kaderinde büyük etkisi olacak olan Salçak Toka'ydı (Bayır-ool M. C. 2009: 291-314). Ancak Salçak Toka ve onunla Moskova'ya eğitim almaya gönderilenler SSCB'nin Tuva'daki yerli kadroları bertaraf etme hareketinin öncüsü oldular. Hem birinci dalga hem de ikinci dalga repressiyalarda bu kadroların hedefi Tuva'nın geleneksel kültürle yetmişmiş, pek çoğu lama, noyan ya da beylerden oluşan ilk kuşak yöneticileri olmuştur.

Monguş Buyan-Badırgı, Tuva'nın kurucu kadrolarındaki pek çok kişi gibi Lamaizm'i benimsiyor, lamaları devlet kademelerinden dışlamıyor, tapınakların korunmasına çalışıyordu. Ancak SSCB, din karşıtı bir oluşumdu ve bu durumu hoş karşılaması mümkün değildi. Bayır-Ool'un verdiği bilgilere göre 1924 yazında Tuva'nın SSCB büyükelçiliğinin danışmanı P. Medvedev, "geçmişin bir kalıntısı olarak dinin ve onunla ilgili her şeyin ortadan kaldırılması gerektiğini" tavsiye etti. Ancak dönemin başbakanı Buyan-Badırgı ve arkadaşları "Budizm'in Tuva kültürünün ve hayat tarzının vazgeçilmez bir parçası olduğunu ve bu kadar önemli bir konuda aşırılık içeren önlemlerin alınmasına karşı çıktıklarını" ifade etmişlerdi (Bayır-ool 2009: 291-314).

Bu dönemde kolektifleştirme faaliyetleri, beylerin mallarının müsadere edilmesi meselesi Tuva'da uzun zamandır faaliyet gösteren kimi oluşumların Hemçik merkezli ayaklanmalar çıkarılmasına sebep oldu. Genç Tuva Devleti henüz kuruluşunun ilk yıllarında, devlet kurumları tam teşekküllü bir biçimde kurulamamışken iç savaş hazırlıkları ile boğuşmak zorunda kalmaya başlamıştı. Bu iç karışıklıklar yeni yetişen kadroların Tuva'nın ilk kurucu nesli olan ve çoğu feodal beylerden ve lamalardan oluşan kadroları tasfiye harekâtına dönüştü.

1922'nin sonunda Bakanlar Kurulu Başkanı ve Tuva Komünist Partisi Merkez Komitesine yeniden seçilen ve eski bir lama olan Maadı Lopsan-Osur görevden alındı. Bu görevden alma Tuva'daki repressiyaların ilk kıvılcımı olarak kabul edilmektedir. Lopsan-Osur'dan sonra Bakanlar Kurulu Başkanı Soyın Oruygu ile devam eden süreçte sıra Kuular Donduk ve Monguş Buyan-Badırgı'ya geldi ve bu durum yeni kadroların "Egemen seçkinlerin, Lamaist-feodal kökenleri olanların" tasfiyesinin en önemli basamakları oldu (Salçak 2015:

256-260). Monguş Kenin-Lopsan, aşağıda değineceğimiz *Buyan Badırgı* romanında, devrik liderin başına gelenlerden kimleri suçlu tuttuğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Bügüde çonum! Meeñ öörenikçilerim menee şuut udur nügüldü kıldı. Meeñ öörenikçilerim Şagdırjap bile Tıtkı namın udurtur ajulga kirip algaş meni başta-dır Çazak kejiğünnerin udurtur ajuldap şuur çaylattılar. “Ey halkım! Benim öğrencilerim bana bu iftirayı atanlardır. Benim öğrencilerim Şagdırjap ile Tıtkı partiyi bana karşı kışkırtıp beni görevden aldırannlardır!” (Kenin-Lopsan 2010: 489).

27 Mayıs 1930'da kendisi Kuu-Dağ kışlağında ikamet ederken silahlı iki kişi gelip Monguş Buyan-Badırgı'yı alıp götürmüştür. Hapsedilen Buyan-Badırgı, burada zamanını düşüncelerini yazmakla geçirmiş, bunların arasında kimi şiirlerini Tibetçe kaleme almıştır. Yazdıklarını Lama Lündüp saklamış ve 1967 yılında Monguş Kenin-Lopsan'a vermiştir. Bu yazılanlar arasında karısına söylediği dikkat çekicidir:

Odum-közüm eezi! Kortpañar. Munğaravañar. Mençe dıka sağış salbañar. Udavas ağarar boor men. Meeñ kılbaan çüvemni baldır-beejik meeñ şavılarım menee çıpşır nügüldep tur. Aktıg men. Am mendive idik-hep bolgaş a'ş-çem çorutpañar. Ağarıp üngeş, aalımga çede beer men. “(Kalbimdeki) ateşimin sahibi! Korkmayın! Üzülmeyin. Beni çok düşünmeyin. Çok geçmeden aklanacağım. Benim yeni yetme öğrencilerim yapmadığım şeyleri yapmışım gibi gösterip bana iftira attılar. Ben suçsuzum. Şimdi bana giyecek ve yemek göndermeyin. Aklanıp çıkınca evime çıkıp geleceğim” (Kenin-Lopsan 2010: 491).

1932 yılındaki idamına kadar Buyan-Badırgı'nın nerede hapsedildiğini, nelerde tutulduğunu bilen yoktur. 22 Mart 1932'de “devrim karşıtı⁶ olmak, haydutluk eylemleri, feodal beyler ve lamalarla birlikte Hemçik ayaklanmasına katılmak” suçlamasıyla vurularak idam edilmiştir (Kenin-Lopsan 2010: 522). Monguş Buyan-Badırgı'nın ve diğer mağdurların nereye gömüldükleri hala meçhuldür.

Aşağıda da örnekleri görülebileceği gibi bir kişi repressiya mahkûmu olduğunda ailesi ve hatta diğer yakınları da farklı cezalara maruz kalmaktadır. Buyan-Badırgı'nın ailesi de repressiyadan paylarına düşeni almış, Buyan-Badırgı'nın idamından sonra Piy-Hem bölgesine sürülmüşler ve sonraki yıllarda Barın-Hemçik'te Ayangatı civarında ikamete mecbur edilmişlerdir.

Tuva'nın 20. Yüzyıl tarihine damga vuran ve Tuvaların dönemin ağır şartlarına ve Çin, Moğolistan gibi devletlerin işgal planlarına karşın bağımsız bir

6 Tuv. kontrevolyuşçu “devrim karşıtı” (Monguş 2011: 167).

devlete sahip olmalarını sağlayan en önemli isim olan Monguş Buyan-Badırgı, idamından sonra unutturulmuş ve resmî tarih yazımından tabiri caizse çıkarılmış ve kendisini yeni nesillerin öğrenmesinin önüne geçilmiştir.

Bununla birlikte SSCB çöküp 1991'de Tuva Özerk Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1994 yılında Monguş Buyan-Badırgı'ya itibarı iade edilmiş ve onun suçsuzluğu ilan edilmiştir. Onun devlet kademelerince tabu kişilik olmanın çıkmasının ve tekrar yeni nesillerce tanınmasının arkasındaki isim kendi aile bireyleri de (bk. Handıjap Kuular) repressiya mağduru olan Monguş Kenin-Lopsan'dır. Tuva'nın bilge şamanı Monguş Kenin-Lopsan çeşitli tarihi tanıklardan ve resmî belgelerden hareketle Monguş Buyan-Badırgı'nın hayatını *roman-esse* tarzında (Roman denemesi) bir edebî esere dönüştürmüştür. Tuva edebiyatının en önemli biyografik romanlarından biri olan bu eser, Buyan-Badırgı'nın tüm hayatını arşiv belgelerine ve tanıkların ifadelerine dayanarak açıklamakta ve böylesine önemli bir tarihî kişiliğin silinmesine engel olmaktadır.

Buyan-Badırgı'nın hatırası bu tarihten sonra devlet tarafından da yaşatılmaya başlamış ve bir kararnameyle aklandığı dile getirilmiştir (bk. İadeitibar Süreci ve Yaraların Sarılması). 2007 yılında Tuva'nın en tanınmış heykeltıraşı Bayza Ondar tarafından günümüzde Tuva Ulusal Müzesi'nin Dögee Dağı'na bakan tarafına konulan bir heykeli yapılmıştır:

İadeitibardan sonra Tuva'da çok sayıda akademik çalışmaya konu olmaya başlayan Buyan-Badırgı'nın hayatı 2009 yılında başka bir romana daha konu olmuştur. Suvaş Şaŋgır-ool'un yazmış olduğı *Hemçik Noyanı* romanı Buyan-Badırgı'nın trajedisini edebî olarak yansıtan başarılı bir eserdir.

Resim 5: Donduk Kuular

2. Donduk Kuular (1888-1932)

Tuva'da ilk dalga repressiya mağdurlarından biri de Meclis Başkanı Donduk Kuular'dır. Donduk Kuular, Tuva henüz Çin Mançu Hanedanlığı'na bağlıyken, 1888 yılında Kuular boyunun memleketi olarak bilinen Hemçik'in Şemi köyünde varlıklı bir ailenin en büyük oğlu olarak dünyaya geldi. Öğrenmeye kabiliyetli ama çekingen bir tabiatı olan Donduk Kuular, 14-20 yaşları arasında Üstü-Hüree Manastırı'nda din eğitimi aldı. Üç yıl Moğolistan'daki Urga şehrinde din eğitimine devam etti. Moğolistan'dan döndükten sonra Çadaana Manastırı'nda yaşamaya başladı

ve orada Lamaizm eğitimini tamamlayanlara verilen *keşpi* unvanını almaya hak kazandı (Timofeyev ve Çadamba 2004: 84).

Resim 2: Monguş Kenin-Lopsan'ın 2010 yılında iki cilt olarak yayımladığı Buyan-Badırgı romanı.

Resim 3: Tuvalı heykeltıraş Bayza Ondar ve eseri.

Resim 4: Şolban Kara-ool tarafından Monguş Buyan-Badırgı'nın heykelinin açılışı.

Donduk'un siyasal fikirleri erken dönemde Çin'deki milliyetçi sağ bir parti olan ve Sun Yat-sen tarafından kurulan Gomin'dan'ın "beş ulusu birleştirme" programı etrafında şekillenmiştir. Donduk Kuular bu dönemde bu fikir çerçevesinde Panmongolizm ideolojisini benimsemiştir. Daha sonraları ise Tıva Arat Respublika'nın bağımsız bir devlet olarak yaşaması gerektiğine inanmıştır (Timofeyev ve Çadamba 2004: 84).

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Donduk Kuular 1924 yılında meclis başkanı, 1925 yılında ise başbakan olarak atandı. Tuva Halk Cumhuriyeti'nin SSCB ve Moğolistan ile diplomatik ilişkilerini geliştirdi. SSCB'deki devlet bankası modelini örnek alarak (Tuv. kürbank / kürüne bankası) Tuva'da da benzer işlevli bir banka kurulmasına önayak oldu. O dönemin en önemli lamalarından olan Seveen ile Tuva Türkçesi için bir alfabe geliştirilmesine katkıda bulundu (Timofeyev ve Çadamba 2004: 84).

Her ne kadar Bolşeviklerle birlikte hareket etse de Donduk Kuular, hala Lamaizm'e bütün kalbiyle bağlıydı. Ülkesinin resmî dini olarak Lamaizm'in benimsenmesi için çalıştı. Ülkesindeki Budist tapınaklarının ve lamaların korunmasını sağladı. Ancak Tuva bağımsızlığını ilan ettiği tarihten itibaren Çin ve Moğolistan ile sorun yaşıyordu. Çin Tuva'nın bağımsızlığını tanımıyordu. Moğolistan ise Tuva topraklarının kendi ülkesine ait olduğunu iddia ediyor ve Moğollar "benzer bir kültüre ve dine sahip olan Uryenhayların Moğolistan'a bağlı bir eyalette yaşamaları gerektiği" dile getiriliyordu. Moğolistan bu nedenle Tuva'nın bağımsızlığını tanımayı reddetti; üstelik eski feodal beyleri ve lamaları kullanarak Tuva'da bağımsızlık karşıtı bir propaganda faaliyeti başlattı. Bu propaganda faaliyetlerine özellikle Hemçik bölgesinde faaliyet gösteren Çinli tüccarlar da dahil oldu; zira Çin de Tuva'yı bağımsız bir devlet olarak tanımak istemiyordu. Tüm bunların etkisiyle Tuva'daki kolektifleştirme politikalarını ve vergi meselesini protesto etme bahanesiyle 1924 yılının Mayıs ayında "Hemçik Ayaklanması" olarak da bilinen isyan çıktı (Mollerov 2022: 6-29).

Hemçik Ayaklanması sırasında Tuva'dan kaçan önce Moğolistan'a sonra da Tibet'e sığınan Kambı-Lama Lopsan Çamzı'nın dönüşü hakkında başlayan dedikodular tüm Tuva'ya yayılmıştı. Hemçik laması, Lopsan Çamzı'nın ülkeye geri dönmesi için kendisi de eski bir lama olan Donduk Kuular'a müracaat etti. Lopsan Çamzı, Bolşevik Devrimi süresince Beyazlarla iyi ilişkiler kurmuş ve Çin'e karşı sempati besleyen bir kişiliğe sahipti. 1928 yılında Tuva'da 1. Budist

Resim 6: Çadaana'daki Budist manastırı. Repressiyalar döneminde yıkılmıştır.

Kongresi düzenlendi ve Donduk Kuular bu kongerede Lopsan Çamzı'yı ayaklanma çıkarmakla suçladı. Donduk Kuular ve Monguş Buyan-Badırgı, dinde reform önerilerini ve Lamaların yetiştirilmesi ve görevleri konusunda birtakım “temizliklerin” yapılması gerektiğini dile getirdiler (Otroşçenko 2016: 35-53).

Böylelikle 1918 yılında çıkarılan “Kilise ve Devletin Ayrılması” başlıklı kanun, Stalin'in emriyle Tuva'da da uygulanmaya koyuldu, Tuva'da özellikle lamalara ve şamanlara yönelik bir temizlik operasyonu başlamış oldu ve bu operasyonun ardından devletin yöneticilerine karşı ilk repressiya dalgası başladı. Donduk Kuular 1929 yılında tutuklandı ve 23 Mart 1932 yılında 44 yaşındayken Buyan-Badırgı, Şagdır ve Bondu ile idam edildi. 2007 yılında itibarı iade edildi (Timofeyev ve Çadamba 2004: 84).

İkinci Repressiya Dalgası (1937-1938)

1. Sat Sanı-Şiriyevič Çurmet-Tajı (1894-1938).

Tuva Halk Cumhuriyeti'nde gerçekleşen ikinci dalga repressiyanın kurbanları arasında kimliği ve akıbeti nedeniyle ön plana çıkan isimlerden birisi Çurmet-Tajı'dır. Çurmet-Tajı, geleneksel Tuva kültürüne sahip bir neslin repressiyalarla nasıl ortadan kaldırıldığını ve nesiller arasındaki bağın nasıl koparıldığını temsil etmektedir.

24 Kasım 1894 yılında Çöön-Hemçik'te, Hayırakan kasabasında yüksek dereceli bir memurun oğlu olarak dünyaya geldi. Dedesi, tanınan bir lamaydı. 14 yaşında Tuva'daki en önemli manastırlardan⁸ biri olan Çadaana manastırında öğrenim görmeye başladı. Sonrasında Moğolistan'daki Organ-Öölet manastırında öğrenim gördü ve Lamaizm'in dinî metinlerinin yazıldığı Moğolca'yı ve Tibetçeyi öğrendi (Timofeyev ve Çadamba 2004: 93).

1921 yılında Çöön-Hemçik bölge yönetiminde söz sahibi oldu. Bu dönemde günümüzde Üstüü-Hüree olarak adlandırılan ve günümüzde hala kutsal kabul edilen manastırda bir lama olarak hizmet etti. 1923 yılında TARN⁹ üyesi oldu. 1925 yılında TAR hükûmetinde görev aldı ve 17 Temmuz 1925 tarihinde partinin Merkez Komitesinin olağanüstü toplantısında Dış İşleri Bakanlığı İç Siyasi Koruma Ofisi kuruldu ve Çurmet-Tajı başına getirildi. Buradaki iki yıllık hizmetinden sonra TAR¹⁰'ın ilk iç işleri bakanı olarak atandı. 1929'da TARN'ın Merkez Komitesi sekreteri oldu. 1929-1938 yılları arasında başbakan olarak görev yaptı ve bu görevinin yanı sıra dış işleri bakanlığını da yürüttü (Bayır-ool 2014).

7 Alan yazınında kendisinin adı Çurmit-Tajı olarak da gösterilmektedir.

8 Hüree “Budist tapınağı”.

9 TARN: Tuv. Tıva Arattıj Revolyustug Namı “Tuva Halk Devrimci Partisi”

10 TAR: Tuv. Tıva Arat Respublika “Tuva Halk Cumhuriyeti”

Resim 7: Çurmet-Tajı adına bastırılmış Latin harfli Tuva pulu.

Çurmet-Tajı döneminin belki de en önemli gelişmelerinden birisi, o güne kadar Moğol alfabesiyle Moğolca yazan ve bu nedenle Tuva Türkçesini bir yazı dili olarak geliştirme imkânı bulamayan Tuvaların 1930 yılından itibaren Latin esasına göre geliştirilmiş Tuva alfabesiyle ve Tuva Türkçesiyle yazma imkânı bulmalarıdır. Çurmet-Tajı'nın inisiyatifiyle ilk defa Tuva Halk Cumhuriyeti'nde *Ertem Komitedi*¹¹ kurulmuş ve yeni alfabenin geliştirilmesi için faaliyete geçilmiştir. Böylelikle geliş-

tirilen alfabeyle Tuva edebiyatı ve Tuva matbuatı gelişme fırsatı bulmuş, Tuva Türkçesi bir devletin resmî dili haline gelmiştir. Bu durum Tuva Türklerinin ulusal kimliklerinin oluşmasını sağlamış ve kültürel benzerlikler nedeniyle yakın oldukları Moğolların arasında erimelerinin önüne geçmiştir.

Çurmet-Tajı, Latin alfabesinin ardından Tuva Halk Cumhuriyeti için başka ilklere de imza atmaya devam etmiştir. Tuvaların ilk parası *akşa* (akçe) tedavüle sürülmüş ve o güne kadar neredeyse dış dünyaya kapalı bir şekilde izole bir hayat süren Tuvaların bir lideri olarak ilk defa yabancı gazetecilere röportaj veren lider olmuştur.

Çurmet-Tajı'nın öne çıkan başka bir özelliği SSCB'de büyük bir terörü ve kıyımı beraberinde getiren kolektifleştirme faaliyetlerini Tuva'da aynı şiddetle yürütmeye karşı çıkmasıdır. Sovyetler ideolojisinin dine ve geleneksel kültüre karşı olan tahrip edici ve ötekileştirici tavrını benimsememiş, kutsal binaların ve alanların yıkılmasına karşı çıkmış; üstelik 1936 yılında daha önce kapatılan dört Budist manastırını tekrar açtırmıştır. Tuva ekonomisinin ülkenin coğrafi koşullarından dolayı tarımdan ziyade hayvancılık üzerine kurulması gerektiğini tüm konuşmalarında dile getirmiş ve SSCB'nin genel tarım politikasını tamimiyle benimsemediğini ortaya koymuştur (Bayır-ool 2014).

Çurmet-Tajı, siyaset bilimi konusunda özel bir eğitim almamasına karşın SSCB ve Moğolistan arasında son derece tedbirli bir politika izleyerek bu iki devletin Tuva Halk Cumhuriyeti üzerindeki emellerini dengelemeye çalıştı. Özellikle SSCB ile iyi ilişkiler kurma gayretinde olan Çurmet-Tajı, bu iki devlet arasında bir otoyolun inşa edilmesi, başkentin inşa süreci ve Sovyetler Birliği'nde Tuva araştırmalarını konu alan bir akademik kurum için yardım istedi.

11 Tuv. bilim Komitesi

Bununla birlikte tüm SSCB'yi etkisi altına alan *Bolşaya çitska* (Büyük Tasfiye, Büyük Temizlik) Tuva Halk Cumhuriyeti'nde de etkisini göstermeye başlamış, Çurmet-Tajı ve mesai arkadaşları Tuva'da yeni yetişen ve SSCB güdümünü kayıtsız şartsız benimseyen bir siyasi ekibin hedef tahtasına oturmuştu. Tıpkı Moskova'da olduğu gibi, Stalin'in bir siyasi kült olarak güçlendirilmesi adına yapılan muhalefet temizliği, Tuva'da Salçak Toka ve ekibi tarafından yürütülmeye başlayacak ve bu durum tıpkı Stalin için olduğu gibi Salçak Toka'yı liderliği tartışılmaz bir tek adama dönüştürecek. Tuva Halk Cumhuriyeti'nde bu tasfiye hareketi, Buyan-Badırgı ve diğer liderlerin katledildiği ilk dalganın ardından gerçekleştiği için "İkinci Dalga Repressiya" olarak adlandırılacak, Çurmet-Tajı ve sekiz arkadaşının yargılanacağı ve mahkûm edileceği bu sembol dava *Tostun Heree* (Dokuzlar Mahkemesi) adı ile anılacaktı.

Resim 8: Salçak Toka

SSCB'deki gelişmelerin rüzgarıyla 1937 yılında Tuva Halk Cumhuriyeti'nde "devrim karşıtlığı" suçlamasıyla tutuklanan ilk kişi Tuva Halk Cumhuriyeti'nin ilk savcısı olan Kara-Sal Pirinley olmuş ve Çurmet-Tajı grubu Salçak Toka'nın arkasında olduğu bu tutuklamaya şiddetle karşı çıkmıştı (Dorju ve İrgit 2017: 37). Bunun durum Merkez Komitesinde III. Plenumunun kararı ve Salçak Toka'nın 31 Ağustos 1938 tarihli "Çurmet-Tajı, Tançay ve Diğer Devrim Karşıtı Grubun Tasfiyesi" başlıklı raporunun yazılmasının önünü açacaktı (Tülüş 2019: 60).

Bu rapor, aynı zamanda Salçak Toka'nın Çurmet-Tajı arasında bir süreden beri devam eden iktidar mücadelesinin en somut örneği olmuştur. Raporda Çurmet-Tajı, Tançay ve diğer devrim karşıtlarının tasfiye edilmesi isteniyor ve o dönemde Büyük Tasfiye'nin en meşhur kurbanlarından olan Troçki ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde benzer suçlamalarla tutuklanan, sürülen ve idam edilen Genden'e atıfta bulunuluyordu (İrgit 2019: 134).

Şubat 1938'de Kara-Sal Pirinley'den sonra tutuklanan ikinci kişi "devrim karşıtı, Troçkist casus" olarak yaftalanan, Sovyet kalkınma modelinin körü körüne kopyalanmasına karşı çıkan ve muhalefetin Salçak Toka yerine TARN Merkez Komitesinin genel sekreterliğine seçtirmek istediği Devlet Bankası Müdürü Oyun Tançay oldu (Dorju ve İrgit 2017: 37). Ardından Küçük Meclis (Biçii Hural / Cumhuriyet Yasama Organı) Başkanı Adıg-Tülüş Hemçik-ool, savcı yardımcısı Sengijik Oyun, TAR'ın Moğolistan'daki tam yetkili temsilcisi Sungar-ool Kuular (bk. Handıjap Kuular), Sanayi ve Ticaret Bakanı Sat Lop-san, Tuva Devrimci Ordusu Komutanı Seren Küjüget ve SOVUTRANS'ın (Sov-

yet-Tuva Taşımacılık Şirketi) eski başkanı Totkan Hovalıg tutuklandı (Oorjak 2020: 108).

17 Aralık 1937 ve 30 Ağustos 1938 tarihleri arasında gerçekleşen bu tutuklamaların emrini Salçak Toka'nın yakın çalışma arkadaşı İç İşleri Bakanı O. O. Polat imzaladı (Tülüş 2019: 61). Haklarındaki suçlamalar ise “halk iktidarını devirmek, feodal sistemi yeniden kurmak, Tuva'yı emperyalist Japonya'ya ilhak etmek ve bunun için devrim karşıtı bir komplo kurmak” idi (Dorju ve İrgit 2017: 37).

Sorgulamalar SSCB NKVD¹² çalışanı ve TAR İç İşleri Bakanlığı danışmanı olarak görevlendirilen I. P. Rogov'un gelişiyle daha da şiddetlendi. O dönemde sorgulamalarda tehdit, şantaj, işkence gibi NKDV yöntemleri kullanıldı ve tutukluların “itirafları” alınmış oldu (Tülüş 2019: 61). Herhangi bir gerçekçi kanıtı dayanmadan, işkence ve tehdit altında alınan iftiralarla suçlanan ve itirafa zorlanan, Başbakan Çurmet-Tajı'nın başlarında olduğu bu dokuz devlet görevlisi malları müsadere edilmek kaydıyla ölüm cezasına çarptırıldı ve yedisi kurşuna dizildi; Hovalıg Totkan ve Küjüget Seren 8 yıl hapis cezasına çarptırıldı (Hovalıg 2021: 46).

Başbakan Çurmet-Tajı'nın idamından sonra ailesi de diğer repressiya mağdurlarında olduğu gibi devlet tarafından cezalandırıldı. Dağlık Altay bölgesinde tarım okulunda öğrenci olan tek oğlu Lagbajık tutuklandı ve hapishanede açlıktan öldü. En büyük kızı Ogame 22 yaşındaydı, 3. çocuğuna hamileydi ve bir altın madeni şirketinde muhasebeciydi ve işinden kovuldu; kocası “devrim karşıtının damadı” olduğu için tutuklandı. Çurmet-Tajı'nın eşi Erikpel Sembilovna Sat ve ortanca kızları Blantina Çöön-Hemçik'in Şemi köyünde

Resim 9: Dokuzlar Davası'nda idam edilenlerin katledildikleri kumluklar. Kızıl kent merkezine yakın bir bölge.

Resim 10: Çurmet-Tajı (oturanlarda sol başta), Şagdırjap (Sol başta, ayakta), Hemçik-Ool (oturanlarda sağ başta), Tançay (sağ başta ayakta).

12 SSCB İçişleri Halk Komiserliği.

Resim 11: Hostug Arat gazetesinde yayımlanan bu çizeri belli olmayan karikatürde Japonya'nın faşist, emperyalist ordusuna satılmış devrim karşıtı Çurmet-Tajı, Tañçay ve Hemçik-ool'ların Japon casusları olduğu vurgulanıyor. (İrgit 2019: 204).

Resim 12: Çurmet-Tajı'nın Hafıza Sokağı'ndaki Büstü.

yaşamaya başladılar, kolhoza kabul edilmediler. Blantina okula kaydedilmedi ve eğitim almasına müsaade edilmedi. Çurmet-Tajı'nın kardeşleri Sotpa ve Manzırıkçı ağabeylerinin “suçu” nedeniyle 8 yıl hapis cezası aldılar (Hovalıg 2021: 46).

1964 yılında RSFSC Yüksek Mahkemesi Ceza Davaları Yargı Kurulu, 3 Eylül 1964 tarihinde Çurmet-Tajı ve diğerlerinin örgütlü devrim karşıtı faaliyetler yürüttüklerine dair suçlamaları mesnetsiz bularak o dönemde Tuva Halk Cumhuriyeti'nde böyle bir örgüt bulunmadığına kanaat getirdi ve Dokuzlar Davası'nda yargılanan tüm sanıkları akladı (Hovalıg 2021: 46).

Adıg-Tülüş Oldukayeviç Hemçik-ool (1893-1938)

Timofeyev ve Çadamba'nın redaktörlüğünde (2004: 91) yayımlanan *XX. Çüscülda Tıvanıj aldarlıg kijileri* (20. Yüzyılda Tuva'nın Meşhurları) adlı kitapta kendisine ayrılan bölümde Hemçik-ool için şunlar söylenmektedir: “Tuva'da Hemçik-ool'dan daha zor ve facialarla dolu bir hayat süreni bulmak zordur.”

1893 yılında Ulug-Hem bölgesinin İyi-Tal köyünde fakir bir ailenin çocuğu olarak doğan feodal beylerin “zulmü” altında büyüyen Hemçik-ool, erken yaşlarda parti kadrolarına girmiş, Moğolistan'ın başkenti Ulan-Batur'daki parti okulundan (partşkola) mezun olmuş, Partinin Merkez Komitesi üyesi olmuş ve 1933 yılında “Biçe-Hural” adı verilen Yasama Meclisinin başkanlığına atanmıştır. 1930'lu yıllarda *Ündezin Hooyluzu*¹³ çalışmalarında önemli çabalar sarfetmiştir ve bu çabaları sonucu Cumhuriyet Nişanı ile ödüllendirilmiştir (Timofeyev ve Çadamba 2004:91).

Tuva'da repressiya çalışmaları ile tanınan M. S. Bayır-ool'a göre (2009: 303), Adıg-Tülüş Hemçik-ool, “Sol Stalinistler” olarak tanımlanan Toka, Shagdırjap, Sedip-ool, Kamova Sat, Tovarıştay, O. Bair ve O. Polat'a karşı sağ muhafazakârlar isimlendirilen Çurmet-Tajı, O. Tançay, K. Birinley, S. Lopsan ve arkadaşlarıyla birlikte hareket etmiştir. Nitekim Salçak Toka, yukarıda da zikredildiği gibi, kendisine karşı oluşan bu muhalefeti, SSCB'nin yön göstericiliği ve desteği ile dağıtmak, kendisini Tuva Halk Cumhuriyeti'nin Stalin'i haline getirmek için ekip arkadaşlarıyla birlikte Dokuzlar Davası'nın temelini oluşturacak bir iddianame hazırlamış; 1938 yılında tutuklanan dokuz devlet adamından yedisini infaz edilmiştir. Bunlar arasında Meclis Başkanı Adıg-Tülüş Hemçik-ool da vardır. Hemçik-ool'un suçsuzluğu 1964 yılında RSFSC Yüksek Mahkemesi Ceza Davaları Yargı Kurulu tarafından onanmış ve kendisine yöneltilen tüm suçlamalardan aklanmıştır.

Tuva Halk Cumhuriyeti'nde yaşanan repressiyalar konusunda en önemli çalışmalara imza atan Yu. O. İrgit (2020: 33-37), Adıg-Tülüş Hemçik-ool'un başına

13 Tuv. Anayasa.

Resim 13: Adıg-Tülüş Hemçik-Ool (İrgit, O. Yu. 2020: 35).

gelen bu felaketin aynı zamanda tüm Adıg-Tülüş boyunu etkilediğini ileri sürmektedir. Araştırmacı; herhangi bir siyasetçi repressiyaya uğrarsa o cezanın bütün ailesini de kapsadığını, Biçii Hural'ın yani Tuva Halk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Adıg-Tülüş Hemçik-ool'un Dokuzlar Davası'nda yargılanıp idamından sonra bu aileye mensup en az 15 kişinin de sırf akrabalıkları nedeniyle repressiyaya maruz kaldığını, bu akrabalar arasında en tanınmış olanının ise Tülüş Baldanoviç Keçil-ool olduğunu vurgulamaktadır.

Keçil-ool, II. Dünya Savaşı yıllarında Tuva Halk Cumhuriyeti'nden Nazilerle savaşmak üzere gönderilen Eki-Turaçıların (Gönüllüler) komutanlarıdır. Savaş boyunca çok sayıda yararlılık göstermekle beraber savaş sonrası memleketine dönünce yaptığı kahramanlıklar görmezden gelinmiş, Komünist Parti'ye alınmamış, Salçak Toka tarafından devlet görevlerinden dışlanmıştı. En nihayetinde 1945 yılında şüpheli bir şekilde ölmüştür. 1990 yılında, ölümünden 45 yıl sonra itibarı iade edilmiş ve SSCB Kahramanı olarak ilan edilmiştir. O. Yu. İrgit'e göre bu durum repressiyalarda ceza alanların sadece yakın akrabaları değil bütün boylarının da repressiyaya mahkûm edilebileceğinin en açık örneğidir.

Resim 14: Adıg-Tülüş Hemçik-Ool

Resim 15: Tülüş Baldanoviç Keçil-ool

Resim 16: Pirinley Kara-sal

Pirinley Orurumu oğlu Kara-Sal (1905-1938)

Dokuzlar Davası'nın en önemli sanıklarından ve bu dava kapsamında ilk tutuklanan kişi olan Pirinley Kara-Sal, 1905 yılında Çöön-Hemçik bölgesinin Hayırakan köyünde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Gençliğinde Çadaana Manastırı'nda *kumzat* unvanı¹⁴ ile hizmet verdi, o dönemde evlendi. 1927'de Devrimci Halk Ordusu'na gönüllü olarak katıldı ve iki yıl asker olarak görev yaptı. 1928'de TARN üyesi oldu. 1929-1933 yılları arasında pek çok gelecek vadeden

Tuvalı genç gibi KUTV'da öğrenim gördü. 1933 yılından itibaren devlet kademelerinde görev alan Kara-Sal, Rusça ve Moğolca biliyordu (Timofeyev ve Çadamba 2004: 114).

Döneminin en eğitimli gençlerinden olan Kara-Sal, Yüksek Mahkeme Başkanı olarak görev yaptı ve sonra 1935 yılında savcı olarak atandı ve bu görevi 1937 yılında tutuklanana kadar sürdürdü. 31 yaşında savcı olan Kara-Sal'ın bu göreve geldiği yıllar, Tuva'da çok az kişinin okuma yazma bildiği, ekonomik ve sosyal olarak yeni bir düzenin kurulduğu ve hem iç hem de dış politikada önemli gelişmelerin yaşandığı yıllardı. Kara-Sal'ı bekleyen en önemli zorluklar anayasal temellerin güçlendirilmesi oldu (Monguş 2013: 268-271).

İ. D. Monguş'a göre (268-271), yeni bir siyasi baskı dalgasının Tuva'yı kavurmayla başladığı günlerde Tuva Halk Cumhuriyeti'nin yargı ve hukuk sistemi vatandaşlarını korumakta başarısız olmuş ve medeni hak ve özgürlükleri ihlal eden parti-hükûmet üyelerinin keyfi tutumlarını benimsemiştir.

14 Manastırlarda dua okumakla görevli lama (Monguş 2011: 229).

Dokuzlar Davası'nın hemen arifesinde Pirinley Kara-Sal'ın "devrim karşıtlığı" suçlamasıyla tutuklanması araştırmacılara göre çok özel bir planın ilk hamlesidir. Zira Salçak Toka ve ekibinin SSCB'nin Büyük Tasfiyesi'ni Tuva Halk Cumhuriyeti'nde uygulama planlarının önündeki ilk engel, cumhuriyetin savcılık makamı, dolayısıyla Pirinley Kara-Sal olacaktır. Bu nedenle ilk darbe vurulan makam Tuva Halk Cumhuriyeti Savcılığı olmuştur (Monguş 2013: 268-271).

Dikkat çeken başka bir nokta da Pirinley Kara-Sal'ın hukuksuzca görev alınmasının Tuva Halk Cumhuriyetinde yeni tesis edilen savcılık makamına zarar vermiş olmasıdır. Kara-Sal'dan sonra 1944 yılında TAR'ın SSCB'ye katılımına kadar geçen 6 yıllık sürede beş farklı savcı atanmış, savcılık makamının hiyerarşideki konumu görmezden gelinerek savcılığın vermesi gereken kararlar üst makamlar tarafından imzalanmıştır (Monguş 2013: 268-271).

Bu durum repressiyaların iktidar mücadelesinde şahsi amaçlar için nasıl bir aparat olarak kullanıldığına en güzel örneklerden biridir.

İrgit Çapsınoviç Şagdırjap (1889-1959)

İrgit Şagdırjap, 27 Ekim 1899'da Erzin bölgesinde Bay-Dag köyünde, fakir bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Ailesi ve akrabaları bölgenin zengin beyleri için çalışıyordu. Çocuk yaşında çobanlık yapan Şagdırjap 1923 yılında TARN üyesi olmuş ve yıl Tuva Halk Cumhuriyeti'nde yazı dili olarak kullanılan Moğolca'yı öğrenmeye başlamıştır. 1923 yılında Adalet Bakanlığında kâtip olarak çalışmaya başlayan politikacı, 1924 yılında çalıştığı birimin yöneticiliğine atanmıştır. 1925 yılında TARN'nın Merkez Komitesinde özel kalem görevine getirilmiştir. Aynı yıl AREV'nin¹⁵ kurulmasında görev alan Şagdırjap, bu örgütün Merkez Komitesi başkanı olmuş ve ardından 1933 yılında geçirdiği ağır hastalığa kadar devam edecek olan görevi TARN'nın genel sekreterliğine atanmıştır (Timofeyev ve Çadamba 2004: 67-68)¹⁶.

Tuva Halk Cumhuriyeti'nde 1926-1930 yılları arasında Moğolca çıkarılan ve Tuva'nın ilk gazetesi olarak kabul edilen *Tannu-Tıvagiyn Ünen* (Tuva'nın Gerçeği) gazetesinin ilk redaktörü Şagdırjap olmuş; bu nedenle literatürde Tuva'nın ilk gazetecisi olarak kabul görmüştür. Daha sonra yine İrgit Şagdırjap'ın kılavuzluğu ile ve *Şın* (Gerçek) adıyla Tuva Türkçesi ile basılan bu gazete Tuvaların kendi anadilleri ile basılan ilk gazeteleri olmuştur (Timofeyev ve Çadamba 2004: 66-68).

Bununla birlikte İrgit Şagdırjap'ın hastalığı ilginç bir döneme tesadüf etmek-

15 Tuv. Anyaktarın Revolyustug Evileli "Devrimci Gençlik Birliği"

16 Şagdırjap'ın Buyan-Badırgı'nın tutuklanmasındaki etkisi ve Buyan-Badırgı'nın onun hakkındaki fikri için bk. Buyan-Badırgı.

Resim 17: İrgit Şagdırjap

tedir. TARN içinde Toka taraftarlarıyla Çurmet-Tajı arasındaki hizipleşmenin ilk kıvılcımları bu dönemde atılmaya, Tuva'da repressiyanın ikinci dalgasının ayak sesleri duyulmaya başlamıştır.

Bilindiği üzere Şagdırjap, Salçak Toka ile “sol Stalinistler” olarak adlandırılan bir hizbin içinde yer almaktaydı. İkinci dalga repressiyanın arifesinde hastalığı nedeniyle genel sekreterlik görevini parti kadroları içerisinde yükselmesi beklenen Salçak Toka'ya devretmek zorunda kaldı. Bu görevi üstlenen Salçak Toka, yakın gelecekte iyice alevlenecek olan iktidar mücadelesi için kadrolaşmaya ve ekip arkadaşlarını devlet kadroları içerisindeki hayati konumlara getirmeye bu görevi aldıktan sonra başladı (Dorju ve İrgit 2016: 44-47).

Bu nedenle İrgit Şagdırjap'ın hastalığı ve görevi bırakışı hakkında literatürde oluşan bir şüphe mevcuttur. K. Darbaa'ya göre eski genel sekreterin siyasi hayatını sonlandıran bu hastalık döneminde onun bir Japon casusu olarak mimlenmesinin izlerini aramak gerekmektedir. Araştırmacıya göre tedavisine rağmen iyileşemeyen sabık genel sekreter Çurmet-Tajı ve ekibiyle birlikte idam edilecekler listesine şans eseri girmemiş, 1941 yılında devam eden siyasi soruşturmalarda arkadaşlarından Soyan Oydup “Japon casusluğu” suçlamasıyla 15 yıl hapis cezası alırken Monguş Çadamba sürgünde ölmüştür. Şagdırjap ise ağır hastalığı nedeniyle bu cezadan kurtulmuştur. Bununla birlikte üst

makamlar tarafından dışlanan Şadırjap, ambardan bozma tek göz odada yaşamaya başlamış, 1942 yılında Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçişte parti cüzdanları değiştirilirken ona yeni cüzdan verilmemiş ve kendisine tevdi edilen belgede Rusça “ot-kazano” (Reddedildi) ifadesi yazılmıştır. Tuva Halk Cumhuriyeti’nin en önemli mevkilerinden birini işgal eden ve Tuva’da gazeteciliğin gelişmesini sağlayan bu devlet adamı 6 Mart 1959’da Kaa-Hem bölgesi Ayıvğan mevkisinde yer alan huzurevinde ölmüştür. Cenazesi kaldığı huzurevinin bahçesine gömülmüştür (Darbaa 2010: 38-39).

Repressiyalar sonrası idam edilen, hapsedilen ya da siyasi hayattan el çektirenlerin akıbeti onun da başına gelmiş, İrgit Şagdırjap unutturulmuştur. Öyle ki eski genel sekreter isimsiz bir mezara defnedilmiş ve bölge halkı tarafından kim olduğu unutulmuştur (Kaçan 2019).

Resim 18: Tançay Oyun

Tançay (Dançay) Çaranday Oglu Oyun (1893?-1938)

Darbaa’ya göre 1893, Şolban Oorjak’a göre verdiği bilgilere göre 1894, Timofeyev ve Çadamba’ya göre ise 1900 yılında doğan Tançay Oyun yoksul bir ailenin ferdiydi. Babası demirciydi. Tançay (Dançay) çocukluğunu çobanlık yaparak geçirdi. Tuva Halk Cumhuriyeti döneminde yetişen en eğitilmiş gençlerden birine dönüştü; Rusça, Moğolca ve Tibetçe öğrendi (Darbaa 2010: 67; Oorjak 2016; Timofeyev ve Çadamba 2004: 199).

Eğitilmiş bir Tuva genci olarak kısa zamanda yükseldi ve 1923 yılında henüz yirmili yaşlarında iken Maliye Bakanı olarak atandı. Maliye bakanlığı görevini yürütürken Tuva’nın yerel para birimi olan *akşa*’nın (akçe) tedavüle sürülmesini organize etti. Bu dönemde Moğolistan’ın başkenti Ulan Batur’daki parti okuluna devam etti ve burada Tuva Halk Cumhuriyeti’nin büyükelçisi olarak görev aldı. 1926-1927 yılları arasında Tuva Halk Cumhuriyeti’nin SSCB’deki büyük elçisi oldu. 1927-1932 yılları arasında dış işleri bakanı olarak atandı. 1932-1934 yılları arasında Tuva Halk Cumhuriyeti Devlet Planlama Komitesi Başkanı ve Bakanlar Kurulu Başkanı olarak görev yaptı. Moskova’ya giderek KUTV’da eğitim aldı. 1936 yılında memleketine dönünce Tuva Bankasının kuruluşunda önemli rol oynayarak ilk yönetim kurulu başkanı olarak atandı. Aynı yıl üstün hizmetleri nedeniyle Tuva Halk Cumhuriyeti’nin 15. kuruluş yıl döneminde o dönemin en büyük devlet madalyası olan Cumhuriyet Nişanı ile ödüllendirildi (Timofeyev ve Çadamba 2004: 199; Oorjak 2016).

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Resim 19: Latin harfli “akşa”

Şolpan Oorjak’ın ifadesiyle belirtmek gerekirse *siyasi hayatına parlak bir yıldız olarak başlayan Tançay, nasıl bu kadar çabucacık sönüverdi?* Tançay, hakkında kaleme alınan sınırlı sayıda çalışmada düşündüklerini yüksek sesle söylemekten geri durmayan ve halkçı karakterini asla kaybetmeyen bir devlet adamı olarak tasvir edilmiştir. Özellikle zorla kolektifleştirme politikalarının halk içinde yarattığı hoşnutsuzluğa ve devlet için toplanan paraların yasadışı harcanmasına sessiz kalamayan Tançay, Salçak Toka’yı şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca Tançay, Toka ve ekibinin Sovyet Kalkınma Modeli’ni ve SSCB’nin yanlış hesaplamalarını körü körüne benimseyip kopyalamakla suçlamıştır (Oorjak 2016).

Tançay’ın eleştirileri suçluluğunun kanıtı olarak kullanılmış, mimlenen Tançay “Tançaycılar” adı verilen bir ekiple hareket eden, devrim karşıtı, Japon ajanı olarak suçlanmasının önünü açmıştır (Dorju ve İrgit 2017: 37).

18 Şubat 1938’de tutuklanan Tançay’a 31 Temmuz-23 Ağustos arasında yürütülen soruşturmalarda “Japonya’nın yardımıyla Tuva’nın devrimci hükümetini devirmek, Tuva Halk Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ortadan kaldırıp feodal sistemi yeniden kurmak” suçlamaları yöneltildi. Konuyla ilgili dikkat çeken başka bir özellik çalışmamızda bir repressiya mağduru olarak kendilerine birer bölüm ayrılan Bair, Çürmet-Tajı ve Hemçik-ool’un da bu soruşturmalar esnasında Tançay’ın aleyhinde fikir bildirmeleridir. Üstelik Çürmet-Tajı ve Hemçik-ool, Tançay ile Dokuzlar Davası’nın mahkûmu olmuşlar ve idam edilmişlerdir. Bu durum repressiyaların mekanizmasını ortaya koyan örnek olaylardan biri olarak kabul edilebilir.

Tançay, mahkemede “suçlarını” itiraf etmedi, af istemedi ve özel mahkemedeki son konuşmasında halka seslenerek “Halkım, altı çocuğum yetim kalacak, lütfen onlara sahip çıkın!” diye bağırdı. Tançay’ın eşi altıncı çocuğunun doğumundan sonra 1936 yılında vefat etmişti. Daha önce de zikredildiği gibi repressiya mağdurlarının aileleri, akrabaları ve arkadaşları da bu cezadan paylarına düşeni almaktadır. “Devrim karşıtı bankacı” olarak mimlenen Tançay’ın çocukları halkın gözünün önünden uzaklaştırılarak ninelerinin kardeşinin yoksul evine bırakıldılar. Tançay’ın kardeşi Çiņ-Sürünj de “karşı devrimcinin kardeşi” olarak idam edildi (Darbaa 2010: 67-68).

Tançay ve Dokuzlar Mahkemesi’nin diğer sanıkları 1938 yılında Herbis Dağı’nın eteklerinde vurularak idam edildi. 1954 yılında Tançay’ın kızı Say-Suu, babasının aklanması için SSCB savcılığına başvurdu. 10 yıllık bir bekleyişin ardından 1964 yılında Moskova’dan gereken belgeler geldi ve Oyun Tançay aklanıldı (Oorjak 2016).

Resim 20: Handijap Kuular’ın Tuva Ulusal Müzesinde sergilenen fotoğrafı.

Handijap Kuular (1883-1953)

Tuva’da gerek birinci dalga gerek ikinci dalga repressiyalarda, Tuva vatandaşlarının soruşturulması ve kovuşturulmasıyla ilgili en önemli gerekçelerden biri ülkede SSCB etkisiyle dine olan bakışın değişmesi sonucu hem Lamaizm hem de Şamanizm inancının tarihten silinmek istenmesidir. Bu minvalde çok sayıda lama ve şaman tutuklanmış, sürülmüş veya ortadan kaldırılmıştır. İkinci dalga repressiya kurbanları arasında dinî kimliği ile ön plana çıkanlardan birisi de döneminin tanınmış kadın şamanlarından biri olan Handijap Kuulardır.

Handijap Kuular, 15 Haziran 1885 yılında, Mendi Kuular’ın çocuklarından biri olarak Şemi Nehri yakınlarında dünyaya geldi. Çabuk olgunlaşan Handijap Kuular, ailesi için önemli bir yardımcı ve oya işlerinde mahir bir usta oldu. Sadece erkek çocukların kabul edildiği Budist manastırında okuma yazma öğrendi. Şamanlık kabiliyetleri o dönem ortaya çıkmaya başlayan Kuular’ın gök kökenli şamanlardan olduğu dile getirilmektedir. Rivayetlere göre o da diğer gök kökenli şamanlar gibi şamanlık yeteneğini gökten almıştır: Bir gün onu yıldırım çarpmış ve uyandığında yanında yaşlı bir şaman görmüş, şaman onu kutsamıştır (Mart-ool 2021).

Handıjap'ın eşi Tovunak da Kuular boyundandı ve bu aile Çöön-Hemçik'e bağlı Şemi köyünde yaşıyordu. Kadın şaman, repressiyanın acı yüzüyle ilk defa bu dönemde tanışmıştır. Şamanlara karşı başlayan siyasi ön yargılar nedeniyle Şemi köyünün yöneticileri tarafından köyden sürülmüş ve Moğolistan sınırı yakınlarındaki Övür'de, Bora-Şey köyünde ikamete mecbur kılınmıştır (Kenin-Lopsan, 2010: 343).

Handıjap Kuular dokuz çocuğundan ilki olan ve kendisiyle aynı kaderi paylaşacak olan ilk oğlu Sungar-ool'u 23 yaşındayken doğurmuştur. Diğer çocuklarının adı Sançat, Kombujap, Satçay-ool, Mannay, Seven-ool, Dostakkay, Mavak ve Çısın-ool'dur (Mart-ool 2021).

1932'de Handıjap Kuular ve ailesi için en zor yıllar başlamıştır. Kuular ilk defa o dönemde şaman olduğu için tutuklandı ve haklarından mahkûm bırakıldı; kocasının seçim hakları elinden alındı, mülklerine el konuldu; çocuklarının okuması ve kızlarının evlenmesi yasaklandı. 1938 yılında, ikinci repressiya dalgası sırasında bu kez oğlu Sungar-Ool'un Çurmet-Tajılarla birlikte tutuklanması nedeniyle "bir halk düşmanının annesi" olduğu savı ve "bir Japon casusuna yardım ve yataklık ettiği" gerekçesiyle 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. On yıl sonra, 10 Şubat 1948 yılında, 63 yaşındayken Hakasya'daki Çernogorsk şehrinde bir çalışma kampında 15 yıl süreyle çalışmaya mahkûm edildi. 20 Hasiran 1953 yılında serbest bırakıldı ve kendi memleketine dönüş yolunda Çadaana Nehri yakınlarında hayata gözlerini yumdu (Mart-ool 2021 ve Kenin-Lopsan, 2010: 343).

Handıjap Kuular, aynı zamanda bu yıl kaybettiğimiz Tuva'nın en önemli akademisyenlerinden ve şamanlarından biri olan Monguş Kenin-Lopsan'ın da büyükannesidir. Kendisi de bir anlamda repressiya mağduru olan Monguş Kenin-Lopsan, büyükannesinin "Sadece yaşlı bir kadın için değil tüm Tuva toplumu için trajik bir hikâye" olarak tanımladığı ve uzun yıllar hafızasında muhafaza ettiği trajedisini, kendi vefatına yakın bir zamanda yayımlama fırsatı bulduğu *Sud'ba Şamanki* (Bir Kadın Şamanın Kaderi) (2016) romanıyla ölümsüzleştirmiştir (Kenin-Lopsan 2010b: 343). Bu roman Zoya Samdan'a göre sadece bir trajedinin edebî belgesi değil, aynı zamanda Şamanizm'in romanıdır. Yazar büyükannesini romanda beyaz bir kurt olarak tasvir eder ve Şamanizm'in ruhunu, şamanların hayatlarını ve kişilikleri etrafında oluşan mitleri alegorik bir üslupla dile getirir (Samdan, 2019: 158-171).

Sungar-ool Tovunak Kuular (1908-1938)

Sungar-ool Kuular, Handıjap Kuular'ın en büyük oğludur. 24 Ağustos 1908 yılında Tuva Halk Cumhuriyeti'nde, annesinin şaman olması nedeniyle sürüldüğü Övür bölgesi Bora-Şay köyünde dünyaya gelmiştir.

Resim 21: Repressiyalar döneminde ovaalar ve çalaamalar yıktırılmıştır. Kızııl'daki kutsal Dögee dağında yer alan bir çalaama ve hemen yanında bir ovaa, 2019.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Komşularından okuma yazma öğrenen bu genç adam, kendi başına eski Moğol yazısını ve Moğolca ile Rusça'yı akıcı bir şekilde konuşmayı öğrenmiştir. 19 yaşından itibaren çeşitli siyasi görevler almaya başlayan Sungar-ool, 1927 yılında Barın-Hemçik bölgesinde yöneticilik görevi almış, 1932-1937 yılları arasında Tuva Halk Cumhuriyeti'nin Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki tam yetkili elçisi olarak görev yapmış, daha sonra Biçii Hural Prezidyum sekteterliği görevini üstlenmiştir (Mart-ool 2021).

1938 yılında Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) eğitim almak için Moskova'ya gitmiş ancak çok geçmeden geri çağrılıp "devrim karşıtlığı" suçlamasıyla tutuklanmıştır. Dokuzlar Davası'nda Çurmet-Tajı ve diğer yedi kişi ile yargılanan Sungar-ool, "halk ideolojisine uymayan bir politika izlemekle" suçlanmış, partiden ihraç edilmiş ve tüm görevlerinden el çektirilmiştir (Bayır-ool 2009: 291-314).

Resim 22: Monguş Kenin-Lopsan'ın babaannesinin trajedisini mitolojik öğelerle anlattığı romanı Sud'ba Şamanki'nin kapağı.

Resim 23: Sungar-ool Kuular

Salçak Toka'nın III. Plenum'da sunmuş olduğu meşhur raporunda Çurmet-Ta-ji ve diğerleri ile “devrim karşıtı, Japon yanlısı casus, Troçkist ve terör örgütü üyesi” olmakla itham edilmiş ve “halkın en büyük düşmanı” olarak mimlenmiştir (Tülüş, Ç. O 2019: 61-62).

1938 yılında Tuva'nın bu en entelektüel ve en gelecek vadeden genci, Sungar-ool Kuular, Handıjap Kuular'ın büyük oğlu 16 Ekim 1938 yılında idam edilmiştir.

Ezir-Kara ve Sandanmaa Soyana

Darbaa'nın *Tıva duğayında 99 aytırıgga harular* (Tuva Hakkında 99 Soruya Cevap) adlı kitabında en dikkat çeken sorulardan birisi “Siyasi baskılara maruz kalan bir yarış atı / yüğrük at olduğu doğru mu?” sorusudur. Tüm dünya tarihinde yaşanan siyasi hizipleşmeler, bu sebeple meydana gelen siyasi baskılar incelendiğinde belki de en dikkat çekenlerden birisi de Ezir-Kara'nın başına gelenler olacaktır. Zira bu kez repressiyaların kurbanı bir insan değil, sahibi nedeniyle bu baskılara kurban edilen bir yarış atıdır.

Tuva'nın en önemli yarışı Büyük Naadım At Yarışı'nda yıllarca birincilik kazanmış ve herkes tarafından tanınan Ezir-Kara'nın bir “repressiya mağduru”

Resim 24: Sungar-ool Kuular'ın Tuva'nın başkenti Kızıl'da 'Hafıza Yolu'ndaki büstü

olmasının arkasında sahibinin tarihsel geçmişi gelmektedir. Atın sahibi ataları arasında önemli lamalar da bulunan ve Tes-Hem bölgesinin Tere-Höl köyünden Sandanmaa Soyan'dır.

Resim 25: Ezir-Kara ve sahibi için Tes-Hem bölgesindeki Ak-Erik köyüne dikilen anıt: Ezir-Kara'nın sahibi Soyan Sandanmaa Küroviç, 30 Mart 1939'da tutuklandı. TAR İç İşleri Bakanlığının verdiği cezaıyla 20 Temmuz 1939'da "devrim karşıtlığı" suçlaması ile kurşuna dizilerek idam edildi. 7 Aralık 1962'de Tuva Sosyalist Cumhuriyeti'nin Yüksek Mahkemesinin verdiği kararla aklandı. Yarışlarda atın aldığı lakaplar: 1935 Ezir-Kara, 1936 Hartıga-Kara, 1937 Hülük Kara, 1939 **Devrim Karşıtı At.** (Bu tarihten sonra) yarışlara girmesine izin verilmedi. Halkın ona verdiği isim: Ezir-Kara.

olarak bilinen yağmurcu Çunnay beş yıl, Çunnay'ın evlatlık oğlu Oydup-ool, Bert-Dağ bölgesinin idarecisiydi, üç yıl, Belçey'in kızının kocası Soyana Dalay-Haa ve Sevil'in eşi Norbu ikişer yıllık hapis cezasına çarptırıldı. Natpit'in kızının ailesinde hem damadı hem de torunlar repressiya cezası aldı. Natpit'in damadı Çuduruk Amurdaa dört yıl, Bayr Arakçaa'nın bir tapınakta eğitim alan üvet oğlu iki yıl, ikinci oğlu Çaybar Şaşko bir yıl hapis cezası aldı. En küçük oğlu Vasil Kopeyol cezadan kurtulup ekonomi alanında yüksek öğrenim gördü (Kara Kúske 2011).

Bu aile içinde en çok ceza alanlar Lama Siilinma'nın kızının ailesi oldu. Siilinma'nın dokuz çocuğu vardı ve kocası Open-Çağırıkçı sorgu sırasında hapisanede öldü. Kızlarından sadece ikisi ceza almadı ancak diğer yedi çocuk

Sandanmaa Soyan'ın babası Çırgal-Çoçu Çoodu, Tuva'nın en önemli kültürel merkezlerinden ve ilk başkenti Samagaltay Budist tapınağının lamasıdır. Tuva'da Lamaizm ve Şamanizm'e karşı başlayan siyasi baskılar nedeniyle Budist tapınakları ve ovaalar yıkılmış, lamalar ve şamanlar mülklerine el konularak sürgüne gönderilerek büyük vergiler ödemek zorunda bırakılmıştır. Çırgal-Çoçu Çoodu bu duruma dayanamayarak yaşayanları protesto etmek için kendisini hükümet konağında asmıştır (Kara Kúske 2011).

Ne var ki intihar eden lamanın hem çocukları hem damadı hem de torunları repressiyanın mağduru olmuştur ve bu repressiya işkenceleri kuşaklar boyu sürmüştür:

Lama Sırat-Yırba'nın en büyük oğlu manastırın yiyecek kısmından sorumlu bir lamaydı ve beş yıl hapis cezası aldı ve 1945 yılında Erzin'de akrabalarının yanında öldü. Çazhay'ın en büyük kızının kocası ve halk arasında Otçu Meeren ola-

repressiyadan kaçamadı. Ayıraa'nın oğlu idam edildi. Haileung-Hoo'nun oğlu yedi, oğlu Badır-Hoo on iki, Soyan Kunçu on beş, Balıma'nın damadı beş, Çayzat'ın kocası on beş yıla mahkum edildi. Balçıtma'nın kocası Sedey-Panza hapiseden çıktıktan hemen sonra üç yıl daha hapis cezası aldı. Lamanın torunları olan ilk yetim çocuklar Maşa Kleina tarafından büyütüldü ve iyi bir eğitim aldılar. Badarçı Sedey bir kolhozun müdürü oldu. Ak-kıs Tomoçakova doktora unvanı aldı. Biçekey Sedey polis memuru, Donduy-ool Sedey veteriner, Oyumaa Sedey Tuva Sosyalist Cumhuriyeti Onurlu Kültür Emekçisi unvanı aldı (Kara Kúske 2011).

Lama Kúnzek'in en küçük oğlu serbest bırakıldıktan sonra beş yıl anayasal haklarından mahrum edildi ve on iki yıl hapis cezası aldı. Onun kızkardeşi Öşkú-Saar'ın kocası Sandanmaa, yani Ezir Kara'nın sahibi idam edildi (Kara Kúske 2011).

Sandanmaa Soyan Tere-Höl bölgesinin yöneticisydi ve Tuva Halk Cumhuriyeti Meclisinden milletvekili ve Halk Devrimci Partisi üyesiydi. 1939 yılında KGB memurları tarafından memkeletinde yakalandı. Çurmet-Tajı adına devrim karşıtı faaliyetleri örgütlemekle suçlandı. İddianameye göre yurtdışından getirilen zehirle Tuva'daki liderleri zehirlenmekle görevlendirilmişti. Çok hızlı yürütülen soruşturmanın ardından Sandanmaa Soyan 23 Haziran 1939'da gece saat 00.40'ta vurularak idam edildi (Kara Kúske 2011).

Sandanmaa'nın atı ilk defa 1936 yılında şampiyon oldu ve halk tarafından kendisine saygınlık ifade eden Hartıga-Kara lakabı verildi. 1937 yılında Naadım kutlamalarında Ezir-Kara, 1938' yılında Hülük-Kara unvanlarını aldı ancak halk onu her zaman Ezir-Kara olarak tanıdı. Sahibi öldürülen Ezir-Kara Tuva Halk Devrimci Ordusunun envanterine girdi. Bununla beraber bir karşı devrimcinin atı olduğu için yarışlardan men edildi (Darbaa 2010: 71-73).

Sandanmaa'nın kızı Kara-Kúske Çoodu, Ezir-Kara'nın kaderinin belirsiz olduğunu; kimi rivayetlere göre Samdar-Kojay adlı zengin bir adam tarafından sahiplenildiğini, kimilerine göre Kızıl Ordu'da hizmet verdiğini ya da sahibi gibi hemen vurulup yakıldığını dile getirmektedir (Kara Kúske 2011).

Ezir-Kara uzun süre Tuva halkının belleğinden diğer repressiya mağdurları gibi silinmiştir. Bununla birlikte SSCB'nin yıkılışından sonra Ezir-Kara tekrar hatırlanmış, Tes-Hem bölgesindeki Ak-Erik köyünde onun adına kaderini anlatan bir anıt dikilmiş, Tuvalı sanatçılar tarafından heykel, resim ve müzik gibi sanat dallarında adı ölümsüzleştirilmiştir (Kara Kúske 2011). Ayrıca Kızıl'daki Repressiya Müzesi'nde Ezir-Kara'nın anısına bir galeri tahsis edilmiştir.

II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Repressiya Mağduru Olanlar

Aleksandr Mangeyeviç Çımba (1908-1984)

Tuva Halk Cumhuriyetinde Salçak Toka'nın çalışma arkadaşlarından olan ve zamanla siyasi iradenin devlet yönetimine bakış açısını benimsememeleri nedeniyle haklarında asılsız suçlamalar ile görevden uzaklaştırılarak değersizleştirilen ve unutturulan isimlerden biri de Aleksandr Mangeyeviç Çımba'dır.

Barın-Hemçik bölgesi, Ergi-Barlık köyünde 1908 yılında fakir bir ailenin çocuğu olarak doğan Çımba, siyasi kariyerine başlamadan önce memleketinde çobanlık yapıyordu. 1928'de TARE'ye üye oldu. 1930'da ikinci Hemçik Ayaklanması'nın bastırılmasına katıldı (Timofeyev ve Çadamba 2004: 94).

Çımba'nın yaşı üniversite eğitimi için büyük olduğu için Salçak Toka'nın emri ve yardımıyla pasaportundaki 1908 tarihi 1906 olarak değiştirildi ve pekçok Tuvalı genç gibi o da Doğu İşçi Halkları Komünist Üniversitesine (KUTV) başladı; 1929-1935 tarihleri arasında bu üniversitede büyük bir başarı gösteren Çımba Tuva'ya geldikten sonra çeşitli kurumlarda çalıştı. 1935 yılında Kızıl'da

Resim 26: Ezir-Kara'ya Repressiya Müzesi'nde ayrılan galeri.

öğretmenlik yaptı, aynı yıl Kızıl'daki tek hastanede yöneticiliğini üstlendi, ardından Tuva Kültür Bakanlığının basın-yayın komitesine başkanlık görevini icra etti (Timofeyev ve Çadamba 2004: 94).

Resim 27: Aleksandr Çimba

1938-1941'de TAR'ın İnşaat ve Sanayi Bakanı, 1941-1944'te Başbakan ve Dış İşleri Bakanı olarak görev yaptı ve cumhuriyetin siyasi statüsünü değiştirdikten sonra 3 Şubat 1961'e kadar İcra Komitesi Başkanı olarak çalıştı (Bayır-ool 2011b: 151).

Çimba'nın siyasi bir kişilik olarak ön plana çıkmasına neden olan olaylardan birisi Tuvaların *Ada-çurttuñ Ulug Dayzını* "Anavatanın Büyük Savaşı" adını verdikleri II. Dünya Savaşı'dır. Bu dönemde SSCB'nin Nazi Almanyası ile savaşı bağımsız bir cumhuriyet olan Tuva Halk Cumhuriyeti'nde de etkisini göstermiş, o dönemde Tuvalar cepheye *Eki Turaçılar* adını taşıyan askeri birliklerle birlikte çeşitli maddi yardım konvoyları dü-

zenlemişlerdir. Bu maddi yardımların düzenleyen ve cepheye gönderenlerin başında Aleksandr Çimba gelmektedir (Bayır-ool 2011b: 152).

İnşaat ve Sanayi Bakanlığı görevi esnasında o döneme kadar ulaşım konusunda büyük engelleri bulunan Tuva Halk Cumhuriyeti'nde Kaldak-Hamar'dan geçen 243 km'lik ünlü yol, Tuva'nın eski başkenti Samagaltay'ı Kızıl'a ve Tuva'yı Moğolistan'a bağlayan Höndergey yolunun yapılmasını sağlamıştır. Tuva'da çeşitli eczaneler, hastaneler, fırınlar, okullar ve dükkanlar onun döneminde inşa edilmiş; bu inşaat faaliyetlerinin yanı sıra fabrikalar, madenler ve değirmenin işletilmesinin sorumluluğunu almıştır. Bu yoğun faaliyeti onun siyasal hayatta yükselmesini sağlamış 22 Haziran 1941 yılında başbakan olarak seçilmiştir (Bayır-ool 2011b: 157).

Çimba o dönemde çalışkanlığı ve organizasyon becerisi nedeniyle dört adet Lenin Nişanı, Cumhuriyet Nişanı ve Kızıl'ın Fahri Vatandaşlık unvanıyla ödüllendirilmiştir. Bununla birlikte A. M. Çimba'nın gerek sanayi gerek tarım faaliyetleri o yıllarda kendisini gösteren zengin göçebelerin kolektifleştirme karşıtı hareketleriyle sekteye uğramaya başladı. Zengin hayvan sahipleri hayvanlarını kolhozlara vermemek için kesmeye veya itlaf etmeye başlamışlardı. Bu durum Tuva'da hayvan sayısında büyük düşüşe neden oldu.

Diğer bir taraftan II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'ni tarım politikasındaki deği-

şiklik, Çımba'nın siyasi kariyerini etkileyen ve onun siyasi baskılara uğramasına neden olan olayların başında gelmektedir. SSCB'de Lysenko gibi amatör tarımcıların bakir ve nadas toprakların işlenmesi ve mısır üretimin arttırılması projelerini dikkate almaya ve geliştirmeye başlamıştı. Çımba, Lysenko'nun bu tarım anlayışına karşı çıkmış, dağlardan ve ormanlık arazilerden oluşan Tuva'nın yeni tarım politikası nedeniyle zarar göreceğini ve rüzgâr erozyonuna maruz kalarak toprağın kalitesizleşeceğini öne sürmüştür.

Salçak Toka, Moskova'nın ısrarla benimsediği bu politikaya itiraz eden gözde bakanını gözden çıkarmış ve onun hastalandığını, sağlık durumu nedeniyle bu önemli görevi yerine getiremediğini kamuoyuna bildirerek Çımba'yı görevden almıştır. Görevden alındıktan sonra çeşitli parti kongrelerinde solumsuzluk ve beceriksizlikle suçlanan Çımba, partinin genel çizgisinden çıkmakla itham edilmiştir. Bayır-ool'a (2011b) göre Salçak Toka SSCB'nin merkezi politikasına karşı çıkılmasından rahatsız olmuş ve nepotizm yaparak Çımba'nın yerine bir akrabasını geçirmiştir. Bununla birlikte Çımba'nın Tuva topraklarının erozyon nedeniyle zarar göreceği öngörüsü gerçekleşmiş, mısır gibi ürünler için açılan yeni tarlalar bu sebeple toprak kalitesi bakımından fakirleşmiştir (Monguş 2015).

Ömrünün geri kalanında SSCB Devlet Bankası Tuva ofisi, Tuva Maden İşletmesi ve Tuva Devlet Arşivlerinde yöneticilik vazifesi icra eden Çımba, Salçak Toka'nın tüm siyasi muhalifleri gibi resmî tarihten silinmiş, arşivde onun hakkındaki belgeler temizlenmiş ve anılarını yayımlanması engellenmiştir. Timofeyev ve Çadamba (2004: 94) redaktörlüğünde hazırlanan *XX. Çüs çılda Twanın Aldarlıg kijileri* (20. Yüzyılda Tuva'nın Meşhurları) ansiklopedisinde hakkında Çımba'nın devlet görevinde olmasına rağmen Tuva'daki siyasi baskılara hiç ortak olmadığı ve bu nedenle halkın hafızasında saygı duyulan bir yönetici olduğu dile getirilmiştir.

Aleksey Bair (1904-1986)

Tuva'da gerçekleşen siyasi baskıların en önemli mağdurlarından birisi de hiç şüphesiz Aleksey Şirinmeeviç Bair ya da gerçek adıyla Ondan Bayır-Hüren-ooloviç'tir. Yeni kurulan Tuva Halk Cumhuriyeti'nin ilk başbakanlarından (Tuv. prem'yer ministr) ve bakanlar kurulu başkanlarından (Tuv. Sayıttar Çövüleli Dargazı) olan Aleksey Bair, 1904 yılında Süt-Höl'de, Üstü-İşkin kasabasında dünyaya gelmiştir.

Aleksey Şirinmeeviç Bair'ın öz yaşam öyküsünde alan yazımına yansıyan ve dönemin koşullarını göz önüne süren "ihtilaflar" mevcuttur. Bunlardan biri de onun kökenleri ile ilgilidir. Tuva'da dönemin siyasi koşulları nedeniyle feodal beyler ve onların soylarından gelenler siyasi hayattan dışlanmaya baş-

lamış, böylelikle bazı gençler kendi geleceklerine dair endişeler nedeniyle kökenleri gizleme yolunu seçmiştir.

Resim 28: Aleksey Bair

Bu durum ilk defa Tuva Halk Devrimci Partisi (TNRP)'nin 1929 yılındaki kongresinde Sovyetler'in yoksulları himaye etme sloganını benimsemiş ve o dönemden itibaren zengin göçebe ailelerin genç çocukları, siyasi hayatta tutunabilmek ve dışlanmamak için kökenlerini gizleyerek fakir ailelerden geldiklerini dile getirmeye başlamıştır (Bayır-ool 2011a: 115). Bu gençlerden biri de Aleksey Bair'dır.

Aleksey Bair, 1964 yılında kaleme aldığı yaşam öyküsünde "5 Mayıs 1904 yılında Dzuh-Hemçik bölgesinde (Rus. Dzuh-Hemçik = Tuv. Çöön-Hemçik), yoksul Hüreñ-ool ailesinde doğdum. 17 yaşında Moğolca öğrendim, şimdi Rusça ve Moğolca biliyorum." yazmıştır. Aslında babası

Hemçik'in önde gelen zengin yöneticilerinden biridir. Araştırmacı Bayır-ool'a göre (2011a: 115) 1978 yılına kadar şeceresini saklayan Bair, bunu izahı güç olan bir siyasi baskı korkusuyla yapmıştır.

Bair'in atalarından birisi Tuva'nın kuzeyinde yer alan ve o dönem Rus Çarlığı sınırlarına yakın Hüntegir'de taygada kaybolup bir av kulübesinde ölmek üzereyken bulunan mavi gözlü bir Slav'dır. Aleksey Bair'in büyük dedeleri tarafından tedavi edilen bu Rus hayatını burada sürdürmeye başlamış ve bir Tuva kızıyla evlenmiştir. Onun çocuklarından biri olan Haynakay bölgede tanınan ve hali vakti yerinde bir hayat süren bir göçebe olmuştur. Torunlarından birisi ise Ondar Çamzı-Kambı'dır ve Tuvalar Çin Mançu Hanedanlığı'ndan bağımsızlığını ilan edince Rus Çarı'ndan himaye talep eden mektuba ilk imza atan kişiler arasında yer almaktadır. Ondar Çamzı-Kambı, 1919 yılında Ekim Devrimi'nden sonra kurulan Geçici Rus Hükûmeti'nin önderi ve Tuva literatüründe Aktar (Beyazlar) olarak adlandırılan siyasi grubun lideri Amiral Kolçak'la Omsk'ta görüşmüştür (Bayır-ool 2011a: 115).

Bu durum Aleksey Bair'in siyasi baskılara uğrama korkusuyla neden hayat hikayesini ve şeceresini herkesten sakladığını ve bu konuda haksız olmadığını ispatlayacak düzeydedir; zira tüm Sovyetler Birliği repressiyalarını incelendiğinde Ekim Devrimi sonrasında Beyazlarla olan doğrudan veya dolaylı ilişkileri nedeniyle pek çok insanın ve onların akrabalarının öldürüldüğü, sürüldüğü ve sosyal haklarından mahrum edildiği herkesçe bilinmektedir.

Fakir bir aileden gelen bir genç olarak kendini tanıtan Bair, Salçak Toka liderliğindeki Stalinistlerin aktif bir destekçisi olmuş ve partinin çeşitli kademelerinde sekreter ve yönetici olarak görev almıştır.

1924 yılında parti hücresinin sekreteri seçilen Bair, 1925 yılında kısa adı TARE olan Tıvanın Anıktarının Revolyustug Evileli (Tuva Devrimci Gençler Birliği) üyesi (Tuv. kejiğün) oldu. Bair, 1926'dan 1930'a kadar TARE'nin Çöön-Hemçik bölge sekreterliğinde görev aldı; 1930'da Barın-Hemçik bölgesi parti sekreteri olarak atandı. 1931 yılında ise TARN TK'nın¹⁷ ikinci sekreteri oldu. 1938-1941 yılları arasında Bakanlar Kuruluna başkanlık etti. 1941 yılında Doğu İşçi Halkları Komünist Üniversitesine girmiş ve buradan 1944 yılında mezun olmuştur (Timofeyev ve Çadamba 2004: 80).

Bir siyasetçi olarak gerek TARE gerek TARN için çalıştığı yıllarda partiye sonsuz bir sadakatle bağlı olduğu görülen Aleksey Bair, gerek sahada gerek parti kongrelerinde son derece aktif bir faaliyet yürütmüştür. O dönemde halihazırda faaliyet gösteren Budist tapınaklarında eğitim gören gençler arasında propağanda çalışmaları yaparak onları tapınakları terk etmeye, eğitim almak ve siyasete karışmak istemeyen Tuva kadınlarını parti okulunda okumaya ikna etme çabaları bu faaliyetler içinde dikkat çeken örneklerdir.

1929 yılında TNRP'nin VIII. Kongresi'nde delege olan siyasetçi ülkesinin kapitalizmden uzaklaşarak sosyalizme yönelmesi için eski yöneticilerin, din adamlarının ve feodal beylerin mallarına el konulması ve onların tarih sahnesinden temizlenmesi gerektiğine inananlardan olmuştur. Partinin ileri gelenlerinin bu düşüncesi, Tuva tarihi için dönüm noktaları olan Hemçik ve Tere-Höl ayaklanmalarına neden olmuştur. 1932 yılında TNRP TK'nın sekreteri olarak bu bölgelerde yeni isyanların çıkmasını engellemek için bir gezi düzenleyen Bair; Tes, Erzin ve Haçık yerleşimcilerini bu isyanlara katılmamaya, Toju bölgesinde yaşayan ve Moğolistan'a göçen Ren geyiği çobanlarını kendi ülkelerinde kalmaya ikna etmiştir (Bayır-ool 2011a: 116).

Aleksey Bair'in siyasi hayatındaki en önemli dönemeçlerden biri Dokuzlar Davası (Tuv. Tostuñ Heree) ile ilgilidir. Bu çalışmada ayrıca ele aldığımız Dokuzlar Davası, Tuva'da repressiya tarihinin en önemli simge olaylarından birisidir. İlerleyen yıllarda kendisi de repressiyanın tanınmış mağdurlarından biri olacak olan Aleksey Bair, 1938 yılında görülen bu dava sürecinde A. Bair, Salçak Toka, O. Polat ve H. Tovariştay ile Tuva Halk Cumhuriyeti'nin önde gelen yöneticilerinin suçlanmasına, mahkûm edilmesine ve en nihayetinde idamlarına karşı sessiz kalmıştır.

17 Tuv. Tıva Aratun Revolyustug Namı Töp Komitedi "Tuva Halk Devrimci Partisi Merkez Komitesi

Bayır-ool'un ifadesiyle (2011a:121) "eski meslektaşlarının katledilmesinde aktif bir katılımcı olan" Bair, idam edilen Sat Çurmet-Dajı'nın yerine Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dış İşleri Bakanı olarak atandı. Bu görevi sırasında defalarca SSCB'yi ziyaret etti ve TAR'ın SSCB'ye katılması konusunda çalışmalarda bulundu. Kendi otobiyografisinde SSCB'nin ekonomik ve siyasi yardımlarını vurgulayan Bair, SSCB'nin TAR'ın borçlarını sildiğini ve büyük meblağlarda kredi alarak Tuva'da iki üç katlı taş binalar, okullar ve hastaneler yapıldığını yazmıştır.

Bair, bu tarihten sonra Tuva siyasi tarihinin en tanınan ve en tartışmalı isimlerinden birisi olan ve Tuva'yı 41 yıl gibi uzun bir süre yöneten Salçak Toka ile yakın dostluk kurmuş ve bu süreçte Toka'nın güvenini ve sevgisini kazanmıştır. Ancak Toka, 1940'lı yıllardan itibaren devlet yönetiminde tekelleşmeye ve daha baskın bir karakter olarak ortaya çıkmaya başlamış, devlet yönetimi ile tartışılan kararlar alır olmuştur. Tuva'da çeşitli inşaa faaliyetleri için çıkarmış olduğu çifte vergi kanunları, toplum içinde ve bazı yöneticiler arasında rahatsızlık duyulmasına ve TNRP'de Toka aleyhine bir rüzgar esmesine neden olmuştur. Partiden ihraç noktasına gelen Toka'yı arkadaşı Bair kurtarmış, bir parti kongresinde Toka'nın neredeyse avukatlığını üstlenerek onun eğitim ve öğretim faaliyetleri için özverili çalışmalarını ön plana çıkararak ihracının önüne geçmiştir. Bayır-ool'un (2011a: 124) meşhur Tuvalı tarihçi Arançın'dan aktardığına göre Toka, arkadaşına verdiği bir fotoğrafın arkasına "Seni asla unutmayacağım, yemin ederim ki en güvenilir arkadaş olacağım" diye yazmıştır.

Toka'nın ardından devletin ikinci adamı haline dönüşen Bair, bu dostluğun ne kadar tehlikeli bir hal alabileceğini uzun süre öngörememiştir. Toka'nın şahsi şoförü O. K. Lama'nın anılarında anlattığına göre içkiye oldukça düşkün olan Toka, aynı zamanda özel hayatına dikkat etmiyor ve çevresinde bir kadın düşkünü olarak anılıyordu. Bair'in arkadaşının bu durumuna karşı olan hoşnutsuzluğu devlet başkanının ona karşı dostluğunu yitirmesine ve zamanla bir ön yargı edinmesine neden oldu. Toka, Aleksey Bair'i siyaseten takibe aldırarak onun aleyhine materyaller toplatmaya başladı ve 1940 yılında KUTV'a gönderdi. Toka tarafından dışlanan siyasetçi, onunla görüşme taleplerine olumlu sonuç alamaz oldu (Bayır-ool 2011a: 129).

Bu durum Bair için karanlık günler başlangıcı olmuştu. KUTV'da bazı öğrencilere karşı devrimci ajitasyonda bulunduğu dedikodusu Tuva'nın başkenti Kızıl'da yayılmaya başladı. Mezun olup dönünce parti üyeleri tarafından dışlandı, Arıg-Uju'na çalışmaya gönderildi ve kısa bir süre sonra bir kolhozda eğitimci olarak görevlendirildi; orada da rahat bırakılmayan A. Bair Bölgesel Avcılık Departmanına sürüldü. Bir yıl sonra ise üç çocuklu bir ailenin babası

olarak tamamen işsiz kaldı. Kendisiyle aynı kaderi paylaşmak istemeyen eski arkadaşları bu gözden düşmüş başbakandan uzak duruyorlardı. Tamamen yalnızlaşan Bair, parti komitesinin ve devlet güvenlik kurumlarının radarına çoktan girmişti.

19 Ocak 1948'ta suçsuz yere tutuklandı. Dağlama yöntemiyle işkenceye uğradı. Suçlandığı konular arasında Toka'nın yönetimini eleştirmesi, onu bir korkak olarak nitelemesi, ülkede uygulanan kolektifleştirme politikalarının başarısız olduğunu düşünmesi, Tuva'nın SSCB'ya katılmasının halkı fakirleştirdiğini ve bu nedenle halkın Toka yönetiminden hoşnut olmadığını, devletin üst mevkilerinde Rusça bilmeyenlere yer verilmediğini bu nedenle bu kadroları Rusların işgal ettiğini, Rusça bilmeyen Tuvaların bu kadrolara atanmadığını dile getirmesi vardı. Böylelikle savcılık makamı tarafından "halk arasında Sovyet iktidarına karşı bir hoşnutsuzluk yarattığı ve Tuvalar ile Rusların arasında bir milliyetçi nefret yayması" nedeniyle on yıllık hapis cezasına çarptırıldı (Bayır-ool 2011a: 125-127).

Bu süre zarfında Kızıl ve Minusinsk'teki cezaevlerinde, Çernogorski ve Angarski'deki çalışma kamplarında kaldı. Gulag'dan serbest bırakıldıktan 6 yıl sonra Bair, Tuva'ya döndü. Uzun süre iş bulamadı, eski arkadaşları ona bir cüzzamlı gibi davrandı. Şubat 1956'da eski başbakan ve eski mahkûm Bair, SBK Merkez Komitesinin birinci sekreterine bir mektup gönderdi:

Temmuz 1954'te iyi bir iş çıkardığım için hapisneden erken serbest bırakıldım. Şimdi rehabilitasyona ulaşmak için yaptığım tüm girişimler başarısız oldu... Sevgili Nikita Sergeyeviç, sizi bir kez daha temin ederim ki hiçbir zaman suç işlemedim. Sizden tüm belgeleri tanımanızı ve büyümlü bürokratik çemberden çıkmama yardım etmenizi istiyorum. Tam bir vatandaş olmak ve burada bana verilmeyen bir iş bulmak istiyorum. (Timofeyev ve Çadamba 2004: 80)

Bayır-ool'a göre Tuva'nın eski başbakanı, Cumhuriyet Nişanı sahibi ve KUTV mezunu bu deneyimli devlet adamı, eski dostunun gizli kını nedeniyle repressiyaya uğradı, suçsuz yere tutuklandı, ailesi ve çocukları mağdur edildi; çocukları devrim karşıtı çocuğu¹⁸ olarak yaftalandıkları için eğitim alamadı. 7 Eylül 1956 yılında aklanmasına rağmen kendi bilgi ve görgüsüne uygun görevler verilmedi; aklanmasına rağmen devlet kadrolarından uzak tutuldu ve 1986 yılında kendisini suçsuz yere hapseden ve daha sonra aklanmasına rağmen onu dışlamaya devam eden partisine büyük bir kızgınlıkla öldü (Bayır-ool 2011a: 134; (Timofeyev ve Çadamba 2004: 80).

18 Tuv. kontr uruu. (Monguş 2011: 166).

Süt-Höl Davası Sanıkları

Tuva Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'ne katılana kadar “Japon ajanı, devrim karşıtı, halk düşmanı” vs. gibi bahanelerle başlatılan repressiya soruşturmaları ve kovuşturmaları, Tuva Halk Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'ne katılmasıyla içerik bakımından değişmiştir.

Bu iddiaların yerini artık SSCB üyesi olan Tuva Sosyalist Cumhuriyeti döneminde “Sovyetler Birliği karşıtlığı, Sovyetler Birliğine karşı sabotaj, burjuva milliyetçiliği” gibi yeni iftiralar almış; yapılan yargılamalarda SSCB Ceza Kanunu'nun 58. maddesine göre acımasız cezalar verilmeye başlanmıştır (Darbaa 2010: 77).

Tuva'da bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce farklı tarihlerde iki dalga halinde repressiya davaları görülmüş ve her iki davada da çok sayıda Tuvalı devlet adamı idam edilmiş ya da çalışma kamplarına gönderilmiştir. Bununla birlikte bu repressiya uygulamaları II. Dünya Savaşı'ndan sonra da belli aralıklarla daha alt seviyedeki yöneticilere karşı devam etmiştir. Bunlar arasında en dikkat çeken *Süt-Höl Heree* adıyla bilinen Süt-Höl Davası'dır. Bu dava Tuva'da kolektifleştirme faaliyetleri ile yakından ilgilidir ve yargılananlar büyük ölçüde kolhoz yöneticilerinden oluşmaktadır.

Bu davanın açılması ve Tuva tarihi için tam bir skandal haline dönüşmesindeki en önemli aktör, N. Ya. Dyakovdur. Davanın açıldığı yıl Salçak Toka Moskova'da olduğu için yerine SEKP'nin¹⁹ ikinci sekreteri olarak N. Ya. Dyakov vekalet ediyordu.

Dyakov, Bayır-ool'a göre (2012: 82-97) Tuva'nın siyasi tarihi açısından en dikkat çeken figürlerden birisi olmuştur. Çünkü Tuva Devlet Güvenlik Komitesi Tuvalı idareciler tarafından değil, her zaman Moskova'dan gönderilenler tarafından yönetilmiştir. Bu çerçevede Dyakov KGB'nin Tuva'daki en önemli adamıdır. Salçak Toka'nın Moskova'da eğitim aldığı 1952 yılında Tuva'daki konumunu güçlendiren Dyakov'un artan otoritesi Toka'nın da dikkatini çekmiş ve ilerleyen süreçte onu siyasi gücünü ve nüfuzunu kimseyle paylaşmak istemeyen Toka onu siyasi rakibi olarak görmeye ve takip ettirmeye başlamıştır. Dönemin tanıkları Dyakov'u Tuva'lara karşı kibirle, saygısızlıkla ve küçümsemeyle yaklaşan zalim bir yönetici olarak tanımlanmıştır.

Tuva dugayında 99 aytırıgga harular kitabının müellifi Yu. K. Darbaa'nın verdiği bilgilere göre (2010: 77-78) 1951-1952 yıllarında iyi yağış alan Süt-Höl bölgesinde çok iyi tahıl verimi alınmıştır. Kolhozların ambarları ve harman yerleri tıka basa buğday dolmuş; her iki yılın tahılı üst üste birikmeye başlamıştır. Özellikle Sug-Aksı ve diğer bazı kolhoz ambarlarında bekletilen tahıl güz sı-

19 Tuv. Sovet Evileliniň Kommunistig Partiyazı / Sovyetler Birliği Komünist Partisi.

cakları nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Bölgeye gelen Dyakov bozulan tahılı görünce SEKP Süt-Höl Bölge Komitesi Birinci Sekreteri Anatoli Agbaa, kolhoz müdürü Monguş Oçur ve bölge savcısı Serin-ool Sarıglar'ın cezalandırılmasını istemiş ve bu iş için bölge baş müfettişi Monguş Seden'i görevlendirilmiştir. Yukarıda da zikredildiği gibi bu isimler repressiyanın yeni anahtar kelimelerine göre yani "sabotajcılık ve milliyetçilik" ile suçlanmıştır.

Tüm SSCB'de olduğu gibi Tuva'da da II. Dünya Savaşı gerginliği bitmiş ve "mutlu yarınlr miti" hüküm sürmeye başlamıştır. Tuva Sosyalist Cumhuriyeti'ne karşı içte ve dışta herhangi bir tehdit görünmemektedir. Bununla birlikte yukarıda adı geçenlerden A. Agbaan ve M. Oçur-ool bu suçlamalarla idam cezasına çarptırılmıştır.

Süt-Höl Davası'nda yargılanan sanıklar arasında Darbaa'nın mezkûr çalışmasında adı zikredilmeyen bir kişi daha bulunmaktadır. O da Feliks Şaajañ-Hööyeviç Seglenmey'dir. Ondan Seglenmey adıyla da bilinen Şaajañ-Hööyeviç Seglenmey, Tuva edebiyatında *Ançı Uğbalıskı*²⁰ romanıyla tanınan bir yazardır. 1935 yılında pek çok Tuvalı gençle birlikte eski adıyla Oyrot-Tura şimdiki adıyla Gorno Altaysk şehrinde eğitim almıştır. 1938 yılından sonra Tuva'daki çeşitli tarım kuruluşlarında *zootekniker* (ziraat mühendisi) olarak çalışmaya başlamıştır. 1936-1948 yılları arasında Novosibirsk'te Ziraat Enstitüsünde eğitim almış, bu süreçte ağır bir hastalığa yakalanarak memleketi Çadaana'a geri dönmüştür. Süt-Höl Davası'nın başladığı yıllarda Süt-Höl bölgesinde ziraat mühendisi olarak çalışan Seglenmey "Sovyet Hükümetine karşı faaliyet yürütmek ve bu minvalde propaganda yapmak ve burjuva milliyetçisi olmak" suçlaması ile tutuklanmıştır. 5 ila 10 yıl arası hapis cezası ile yargılanan Seglenmey astım hastalığı nedeniyle hapis cezası almamış ancak bunun yerine Bay-Tayga'ya sürülmüştür (Künzet 2018).

Ne var ki, iftiraya uğrayarak tutuklanan, hapsedilen, sürülen ve idam için bekletilen bölge yöneticilerinin imdadına Stalin'in ölümü yetişmiş ve tüm infazlar ertelenmiştir. SSCB Komünist Parti Genel Sekreteri N. S. Kruşçev Stalinist baskıları durdurmuş, baskılara maruz kalanların davaları tekrar görülme-ye başlanmış ve SSCB'de pek çok kişi aklanmıştır. Bununla birlikte Tuva'da Süt-Höl Davası'nın sanıkları için süreç oldukça gizli ve el altından sürdürülmüştür (Darbaa 2010: 77-78). Ondar Seglenmey aklanmasına rağmen repressiyanın derin yüzü kendisini göstermiş Ç. S. Kuzet'in Salçak'tan aktardığı bilgilere göre talep ettiği işlerde çalışmamış ve işsiz bırakılmıştır. Eşi Patna Kuderovna çalışarak ailesini geçindirmiş ve bu zorlu yılları birlikte atlattırma çalışmışlardır. Daha sonra tekrar ziraat mühendisi olarak çalışmasına müsaade edilen Seglenmey 1977 yılında emekli olmuş ve SSCB Kızıl Bayrak Nişanı ve

20 Avcı Kız Kardeşler.

İşçi Sınıfı Kahramanı (Küş-ajıldın hooçunu) Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Yazar 1990 yılında vefat etmiştir.

İade-i İtibar Süreci ve Yaraların Sarılması

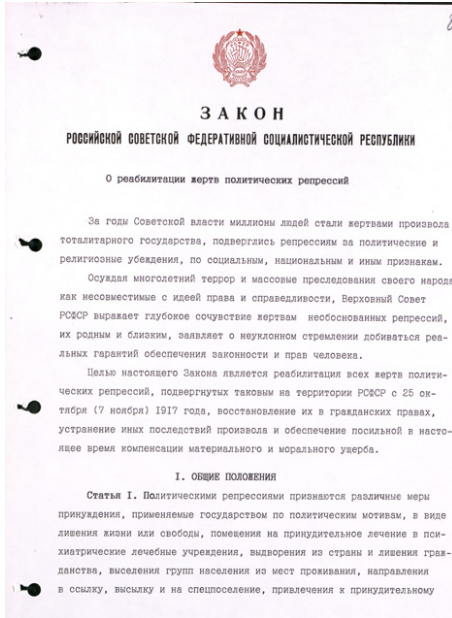
I. Kararnameler

Alan yazınında genellikle Stalin döneminde başlayan ve Stalin'in ölümüyle bittiği düşünülen repressiyalar aslında Ekim Devrimi'nin hemen ardından çıkan Rus İç Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren Kızıl Terör yıllarında tanıklanan siyasi tasfiyeler ve infazlar biçiminde görülmektedir. Repressiyalar döneminin sembol imha kampları olan Gulagların ilki 1918 yılında Lenin'in verdiği "ilhamla" Penza vilayetinde açılmış, Kolmogori'deki kampta 1920'li yıllarda siyasi mahkumlar kitleler halinde boğulmuş ve hatta kamp komutanı Mihail Kedrov tarafında okul çağındaki çocuklar bile acımasızca katledilmiştir (Barnes 2022: 134).

Bununla birlikte iktidar kadrolarının geniş kapsamlı tasfiyeleri Stalin iktidarı ile özdeşleşmiştir. Bu tür tasfiyeler 1932 yılında Ryutin grubunun Stalin'i eleştirmesi üzerine partiden ihracı ile başlamış, partinin ilk yıllardaki başarısızlığını örtmek ve çalışan kesimi hizaya sokmak için muhalif işçiler "sabotajcı ve ajan" suçlamalarıyla tutuklanmaya başlamıştır. Stalin parti içinde geçmişlerine bakarak kendisine muhalif olma ihtimali olan kim varsa hep-

sini öldürmeye karar vermiş ve potansiyel muhalefeti II. Dünya Savaşı arifesinde Nazilerle girişilebilecek bir savaş öncesinde "bütün iç düşmanları yok etme" arzusuyla takip ettirmeye başlamıştır (Barnes 2022: 138-139).

Stalin dönemindeki repressiyalar büyük kıyımlara neden olmuş, tüm Sovyetler Birliği üyelerinin tarihlerinde kapanmaz yaralar açılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bu zorlu süreç 1953 yılında Stalin'in ölümüyle birlikte bir *Stalin-sizleştirme, Çözülme ve Reform* süreci başlamıştır. Bu nedenle repressiya mağdurlarının davaları yeniden açılmaya ve mağdurlar "aklanmaya" başlamıştır.

Resim 29: Yeltsin imzalı kanunun ilk sayfası.

Yukarıda da Tuva'da her iki repressiya dalgası boyunca mağdur edilenler içinde Stalin'in ölümünden sonra yeniden açılan mahkemelerde aklananlar mevcuttur (bk. Adıg-Tülüş Hemçik-ool, Sandanmaa Küroviç, Aleksey Bair vb.).

Stalin'in ölümünden sonra, iktidara gelen N.S. Kruşçev'in başlattığı repressiya mağdurlarının rehabilitasyonu Brejnev döneminde durdurulmuş ve bu çalışmalar 1989 yılında tekrar başlatılmıştır. En önemli adımlardan biri dönemin Cumhurbaşkanı Yeltsin tarafından atılmış ve 18 Ekim 1991 tarihli ve 1761-I sayılı "O reabilitatsiy jertv političeskix repressiy" (Siyasi Baskı Kurbanlarının Rehabilitasyonu Hakkında) başlıklı kanun bu çalışmaların hukuki zemini hazırlamıştır. 19 maddelik bu kanunda "Sovyet iktidarı boyunca totaliter devletin keyfi yönetimi nedeniyle milyonlarca insanın dini inançları, sosyal ve milli konumları nedeniyle kurbanı olduğu" dile getirilmiş; "hukukun üstünlüğü" ifade edilerek çıkarılan bu kanunla "7 Kasım 1917 tarihinden itibaren SSCB topraklarında siyasi baskılara maruz kalanların rehabilite edileceği, haklarının iade edileceği, maddi ve manevi zararların karşılanacağı" belirtilmiştir.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Tuva Özerk Cumhuriyeti'nde ise iadeitibar süreci için 16 yıl geçmesi gerekmiş; 2007 yılında Şolban Kara-ool imzalı 27 Temmuz 2007 / 127 numaralı kararname ile ilk iadeitibar süreci resmî olarak başlamıştır. "Tuva Cumhuriyeti topraklarında 1920-1930 yıllarında politik baskılara uğrayan Tuva Halk Cumhuriyeti devlet görevlileri ve halkın siyasi olarak aklanmaları hakkında Tuva Cumhuriyeti Hükümet Başkanlığı kararnamesi" olarak tanımlanan bu kararnamede özetle şunlar dile getirilmiştir:

Tuva Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve güçlenmesinde büyük payları ve halklarına yararlılıkları bulunanlar hakkında Tuva Cumhuriyeti Anayasası'nın 38. maddesi, 1. fıkrası ve III. maddesinin 3. fıkrasına göre şu karar verilmiştir:

1932 yılında kanun dışı yapıların kararları ile yargılanarak politik baskılardan zarar gören Tannu-Tıva Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı ve Tuva devletinin kurucusu, Uryanhay Krayı'nın Rusya İmparatorluğu'na girmesinin öncülerinden Monguş Buyan-Badırgı, TARN TK'nın genel sekreteri Monguş Şagdır ve Boydu; 1929 yılında hukuk dışı yapılanmaların kararı ile bütün hakları ve özgürlükleri ellerinden alınan ve siyasi baskılara uğradıktan sonra idam edilenler Sançay-Dorju, Narmandagı, Şagdır Danzırın, Sagdı, Baazan, Çamıyan, Dala-Sürün, Samdan, Sonam, Kileyti, Dunğulak, Nimaçal, Dembirel siyasi baskılara uğramış kabul edilmiştir.

Tuva Cumhuriyeti hükûmeti üç ay müddetince Tuva Cumhuriyeti'nin Tuva Halk Cumhuriyeti'nde 1920-1930 yıllarında repressiyaya uğrayan devlet görevlileri ve halkın siyasi olarak aklanması hakkındaki kanun ta-

sarısı üzerinde çalışarak onu Tuva Cumhuriyeti Büyük Meclisine havale edilmesini ve görüşülmesini tavsiye eder.

Tuva Cumhuriyeti'nin Kızıl şehri yönetimi ve Tuva Cumhuriyeti'nin Çöön-Hemçik vilayeti Çadaana şehri yönetimlerine Monguş Buyan-Badırgı'nın ve Tuva Halk Cumhuriyeti topraklarında siyasi repressiyalara maruz kalan halkın heykellerinin dikilerek ölümsüzleştirilmelerini önerir.

Daha sonraki ek niteliğindeki bir kararname ile ise Tuva Halk Cumhuriyeti'nin başbakanı, Buyan-Badırgı ile idam edilen Donduk Kuular aklanmış ve itibarı iade edilmiştir. Ayrıca 2016/300, 2018/250, 2020/29 ve 2021/145 gibi başka kararnamelerle “siyasi baskı mağdurları ve onların yakınlarına” sosyal destek önlemleri düzenlenmiştir (Ministerstvo finansov Resbuliki Tıva 2016, 2018, 2020, 2021). Buna göre son üç yılda Tuva Cumhuriyeti'nde bu maddi yardımları alan 116 kişi bulunmaktadır:

2. Müze, Hafıza Sokağı ve Anma Günü.

İvanova ve Yureneva (2021: 87) 2001 yılında Barselona'daki Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) toplantısında önemli bir olay gerçekleştiğini; bu olayın Devlet Suçları Mağdurları Anısına Uluslararası Anıt Müzeler Komitesinin kurulması olduğunu belirtmektedir. Tarihsel süreçte ortaya çıkan soykırım, sürgün, kitlesel baskılar gibi olayların anısını sürdürmeyi amaçlayan bu müzelere “Hafıza Müzeleri” (Rus. Müzey pamyati) adı verilmektedir. Bu hafıza müzelerinin açılması fikri SSCB'de Perestroyka yıllarından önce gelmiş ve 1987'de repressiya mağdurlarının rehabilitasyon süreci başlatılmış; daha sonraki yıllarda 30 Ekim tarihi “Repressiya Kurbanlarını Anma Günü” ilan edilmiştir. Rusya Federasyonu'nda ilk hafıza müze-anıt kompleksi ise İnguşetya'da inşa edilmiş ve 1997 yılında açılmıştır. Tuva Cumhuriyeti'nde ise ilk repressiya müzesi bu tarihten üç yıl önce faaliyete geçirilmiştir.

Tuva Cumhuriyeti'nin başkenti Kızıl'da Komsomolskaya Caddesi 5 numaradaki bina, Tuva'nın 20. Yüzyıl tarihine tanıklık etmiş tarihi binalardan birisidir. Bina 1930 İç İşleri Bakanlığı'nın özel komuta merkeziydi ki pek çok repressiya soruşturması bu binada yapılmış, pek çok yargısız infaz bu binada kararlaştırılmıştır. Daha sonra farklı amaçlarla kullanılan bina son olarak Tuva'nın en önemli gazetelerinden *Tıvanıñ Anıyaktarı*'nın (Tuva'nın Gençleri) ofisi olarak hizmet vermiştir (Oorjak 2020: 107-111).

Memorial²¹ adlı sivil toplum kuruluşu ve Tuva Ulusal Müzesi'nin emektarlarından Monguş Kenin-Lopsan'ın (bk. Handıjap Kuular) çabaları, Tuva Cumhuriyeti Kültür Bakanlığının desteği ve repressiya mağdurlarının yakınlarının

21 Memorial oluşumu, 2021 yılında Rusya Federasyonu tarafından teröre destek verdiği gerekçesiyle kapatılmıştır.

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

Tablo 1: Tuva bölgelerine göre yardım alanların sayısı

Toplam	116
Bay-Tayga	4
Barın-Hemçik	1
Çöön-Hemçik	-
Kaa-Hem	1
Kızıl	9
Möngün-Tayga	1
Övür	-
Piy-Hem	4
Süt-Höl	-
Tandı	5
Tes-Hem	-
Toju	6
Ulug-Hem	4
Erzin	1
Çaa-Höl	-
Çedi-Höl	-
Tere-Höl	-
Kızıl	79
Ak-Dovurak	1

katkılarıyla 14 Şubat 1994 yılında faaliyete geçen müze Tuva'daki repressiya mağdurlarına ilişkin bir "Hafıza Müzesi" olarak varlığını sürdürmektedir (Oorjak 2020: 107-111).

Bu müzenin içeriği repressiya mağdurlarının yakınlarının bağışları, müze müdürlerinin sahada derleme toplama faaliyetleri ile bir araya getirilmiştir. Müzedeki galerilerde karşımıza çıkan fotoğraflar ise Tuva müzeciliği için en önemli isimlerden biri olan Yermolayev'in fotoğraf koleksiyonundan getirilmiştir.

V. P. Yermolayev (1892-1982) Tuva Müzesi'nin ilk müdürüdür. Kendisi aynı zamanda profesyonel bir fotoğrafçı ve baş foto muhabiriydi. Fotoğraflarının negatifleri Tuva Cumhuriyeti Ulusal Müzesi'nin koleksiyonuna 1959 yılında dahil edilmiştir. Bahse konu olan müzede muhafaza edilen fotoğraf negatifi sayısı 4000'in üzerindedir. Bu fotoğraflar Tuva tarihi ve kültürü açısından önemli veriler sağlamasının yanında özellikle repressiya araştırmaları için çok değerli bir malzeme sunmaktadır.

Tuva Devlet Arşivlerinde karşılaştığımız repressiya ile ilgili belgelerde Tuva'daki repressiya mağdurlarına ilişkin bir komisyon kurulduğu gözlemlenmektedir. Bu komisyon Memorial Derneği ile mağdurlara dair evrakı toplamaya başlamıştır. Komisyon dönem hükümetlerinin yazışmalarını, KGB belgelerini, savcılık makamına ait belgeleri, mektupları, tanıkların ifadelerini, Tuva'da yayın yapan gazetelerde bu konuyla ilgili makaleleri ve fotoğrafları bir araya getirmiştir. Belgede ifade edildiğine göre tüm repressiya

Resim 30: Repressiya Müzesinin dış görünüşü

Resim 31: Repressiya Müzesinin iç görünüşü

arşivi 1928-1994 yılları arasındaki belgeleri kapsamaktadır. Tuva'da repressiyalara ilişkin en önemli kaynaklar arasında yer alan belgenin bazı sayfaları şunlardır:

Memorial Derneğinin 2018 yılında aldığı en önemli faaliyetlerinden biri de Tuva'daki repressiya kurbanları için bir Hafıza Sokağı düzenleme projesidir. Hafıza Sokağı (Alley pamyati), Repressiya Müzesi'nin hemen yanında kurulmuş ve özellikle Dokuzlar Davası'nda katledilenlerin büstleri bu sokağa yerleştirilmiştir. 30 Ekim Repressiya Mağdurlarını Anma Günü'nde anma etkinlikleri burada gerçekleştirilmektedir.

Sonuç

Çalışmamızda yapılan alanyazın taraması ve incelemelerimizde şu sonuçlara varılmıştır:

Sovyetler Birliği'nde *Perestroyka* ve *Glasnost* politikalarının açıklanmasından hemen sonra ve SSCB'nin yıkılmasından hemen önce 1989 yılında Moskova'da yayımlanan *Kratkiy političeskiy slovar*'da (Kısa Politika Terimleri Sözlüğü) *repressiya* şöyle tanımlanmıştır: “Bir şeyi, bir durumu durdurma, sonlandırma ve cezalandırma; İran, Pakistan ve Güney Afrika gibi ülkelerde ilericiilere; Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde savaş karşıtlarına karşı uygulanan cezalar”. Görüldüğü üzere SSCB'nin son döneminde basılan genel politika terimleri sözlüklerinde dahi repressiyanın SSCB tarihindeki anlamına değinilmemiştir.

Tuva Türkçesi sözlükleri incelendiğinde Pal'mbah (1955: 342) ve Tenişev'in (1968: 357) Tuvaca-Rusça sözlüklerinde *repressiya* sözcüğünün karşılığı yine “repressiya” olarak verilmiştir. Tuva Türkçesinin henüz tamamlanmamış tek dilli ve açıklamalı sözlüğü olan *Tıva Dıdın Tayılbırlıg Slovarı*'nda ise bu madde “Devlet organları tarafından verilen ceza, cezalandırma” (Monguş 2011: 590) olarak tanımlanmıştır. Sadece Delger-ool'un (1986: 209) *Niitilel-politiktig*

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

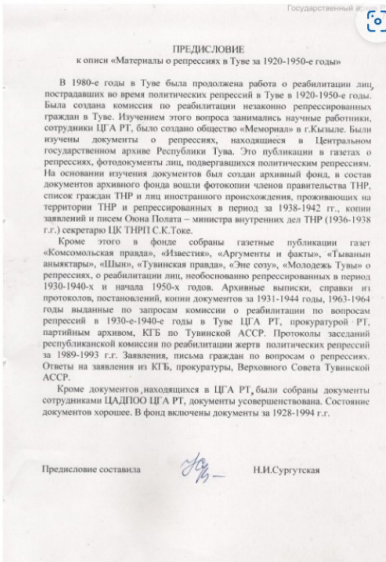
terminnəniñ tayılburlıg slovarı’nda (Politika Terimleri Sözlüğü) terim “repressiya, kezedir hemçeg “ceza” ve şaajılal “işkence; idam” anlamıyla verilmiştir. Bu durum Tuva Cumhuriyeti sözlüklerinde repressiyaların gerçek anlamda tanımlanmaktan kaçınıldığını göstermektedir.

Tuva’daki repressiya literatürü incelendiğinde şu manzara göze çarpmaktadır:

Repressiyalarla ilgili kaynakların büyük çoğunluğu makale düzeyindedir ve bu çalışmaların büyük çoğunlu son yirmi yıl zarfında kaleme alınmıştır. Bu konudaki araştırmalar genellikle M. C. Bayır-ool, Z. Dorju, O. Yu. İrgit, R. B. Hovalıg, İ. D. Monguş, V. Salçak ve Ç. Ü. Tülüş gibi az sayıda akademisyen tarafından yayımlanmıştır. Repressiyaları bir tez düzeyinde ele alan tek bir çalışma mevcuttur. O. Yu. İrgit’in hazırladığı ve Z. Dorju’nun yönettiği “Politçeskiye repressii v Tuvinskoy Narodnoy Respublike v 1921-1944” (1921-144 Yıllarında Tuva Halk Cumhuriyeti’nde Siyasal Baskılar) başlıklı kandidat tezi meseleyi etraflıca ve bütüncül olarak ele alan tek çalışmadır.

Tüm bu çalışmalardan hareketle Tuva’daki repressiyaların sebepleri genel hatları ile şöyle ifade edilebilir:

Birinci dalga repressiyalarda devletin kurucu liderleri tarafından SSCB’ye eğitim maksatlı gönderilen ve Sovyet ideolojisine mensup ilk nesil Tuvalı si-

Resim 32: R-844-1 numaralı arşiv belgesinin ilk sayfası.

№	№	Заголовок дела	дата	Кол-во листов	Примечание
во-ной	ста-рый				
1	2	3	4	5	6
		1928 год			
1	1	Фотокопия фотографии члена правительства на крыльце здания правительства ТНР с/лема: Давчай, Аманши, Дондук, Хемчино-оол за 1928 год			1
		1937 год			
2	2	Фотокопия фотографии Алаи-Толгой Хемчино-оол и Кужугет Серена – командира полка за 1937 год			1
		1938 год			
3	1	«Узун шиткен доквал Тыва Арат Республиктын мурунчиди, ТАР-нын Биеге хуралынын Председителдигини томуулаан оюну суду»	13.10.38		22
4	2	«Революционный арат» ТАРН ТК-нын III пленумунга эки Токванни алетки боткан осе-даа материалдар за 1938 г.			131
5	3	Список граждан Тувинской Народной Республики и лиц иностранного происхождения, проживающих на территории ТНР и репрессированных в период за 1938-1942 г.г.			30
6	3	Фотокопия фотографии О.О.Палага – министра Внутренних дел ТНР (1936-1938 гг.), Н.Ч.Товаршица – министра внутренних дел ТНР (1938-1944 гг.) и после вхождения в состав СССР – начальника управления МВД за 1938 г.			1

Resim 33: R-689/1 sayılı arşiv belgesinin ilk sayfası.

yasi kadrolar tarafından Rus tavsiyeleriyle ama doğrudan onların askeri müdahalesi olmadan çoğu noyan, zengin beyler ya da lamaların soyundan gelen ve *Homo Sovieticus* insan tipinin Tuva'da şekillenmesine mâni olacak yerli liderlere karşı uygulanmıştır. Buyan-Badırgı da dahil olmak üzere bu dönemin pek çok lider devlet adamı Budist manastırlarında eğitim almış, Lamaizm inancına mensup ve bu kültür çerçevesinde yetiştirilmiş insanlardan oluşmaktaydı. Bazıları yukarıda zikredildiği gibi SSCB'den ziyade Moğolistan ile birleşme taraftarı olan Panmongolist bir ideolojiye sahipti. Hatta Çin'e tekrar katılma düşüncesini taşıyan devlet adamları da mevcuttu. Kolektifleştirmeler ve vergi sistemindeki değişiklikler nedeniyle çıkan ayaklanmalarda bu lider

Resim 35: Tovarıştay Ondar'ın Tuva'daki repressiya mağdurlarını simgeleyen Nepokorennyy "Eğilmemiş" adlı eseri.

Resim 34: Yermolayev'in Tuva Ulusal Müzesi girişindeki rölyefi, 2019.

Resim 36: Hafıza Sokağı'nın genel görünümü

kadrosunun etkisi düşünüldüğü için Buyan-Badırgı ve ekibinin tasfiye edildiği görülmektedir.

İkinci dalga repressiya daha çok Salçak Toka kültünün Tuva'da sağlamlaşması ve Toka'nın Tuva'nın Stalin'i olmasına hizmet etmiştir. Stalin'in SSCB'de muhalefeti ortadan kaldırmak ve işçi sınıfını baskı altına alarak II. Dünya Savaşı arifesinde cephe gerisini sağlamak almak için başlattığı Büyük Terör, Tuva'da da yansımaları bulmuş ve birinci dalga repressiyalarda ortadan kaldırılan liderlerle ortak yetişme tarzına ve devlet yönetimi anlayışına sahip siyasi liderler tasfiye edilmiştir. Bunun sonucu olarak Salçak Toka otoritesi tartışmaya kapalı bir lider olarak Tuva Halk Cumhuriyeti'ni SSCB üyesi bir sovyete dönüştürmüştür.

II. Dünya Savaşı sonrası repressiyalar devlet liderlerinden ziyade daha alt seviyedeki yöneticilere ve işçi sınıfına yöneliktir. Stalin'in ölümüyle son bulan bu soruşturmalarda "SSCB'ye yönelik sabotajda bulunmak ve burjuva milliyetçiliği yapmak" suçlamalarıyla Tuva'da pek çok yönetici ve işçi soruşturmalara uğramış ve çalışma kamplarına gönderilmiştir.

Hem ilk hem de ikinci repressiyaların ortak taraflarından birisi, siyasi liderlerle birlikte komünist liderlerin 1918'den beri yürüttüğü din karşıtı politikaların tezahürü olarak Lamaizm ve Şamanizm'e yönelik yapılmış olmalarıdır. Tuva'daki entelektüel kesimi oluşturan lamalar ağır vergilerle cezalandırılmış, mülklerine el konulmuş ve Tuva'dan sürülmüş; Lamaizm'e ait kutsal yapılar hüreeler (manastırlar), stupalar (adak taşları) yıkılmıştır. Aynı durum Şamanizm için de geçerli olmuş, Handıjap Kuular örneğinde olduğu gibi şamanlar kendi memleketlerinden sürülmüş, toplama kamplarına gönderilmiş ve aileleri cezalandırılmıştır. Şamanizm'e ait kutsal yapılar olan ovaalar, çalamalar ve şamanlar tarafından kutsanmış alanlar yıkılmıştır (bk. Kenin-Lopsan 2010). Fridman'ın (2002:180-187) verdiği bilgilere göre Rus hâkimiyetinin başladığı dönemde, 1928 yılında 22 Budist tapınağı bulunmaktadır. 1932 yılında Tuva'daki lama sayısı 3500'dür. Bu rakam genel nüfusa oranlandığında epeyce yüksek olarak değerlendirilebilecek bir rakamdır. 1937 yılında Sovyetler'in Budizm'in izlerini Tuva topraklarında silmeye çalıştığı bir dönemde sadece 5 tapınak ve bu tapınaklarda yaşayan 67 lama kalabilmiştir. Sonraki yıllarda bu tapınaklar ortadan kaldırılmış ve lamalar öldürülmüştür.

Repressiyaların toplumsal sonuçları tüm SSCB'de olduğu gibi Tuva'da da benzer biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Siyasilerin sadece kendileri repressiyaya maruz kalmamış; malları, mülkleri müsadere edilerek aileleri de sürülmüş, yerlerinden edilmiş veya hapsedilmiştir. Aileler dağılmış, repressiyadan kaçabilmek için soyadları değiştirilmiş, çocuklar ailelerinden alınarak başka ailelere verilmiştir. Tuvalar gibi dokuz kuşak göbek bağına önem veren

ve evliliklerini buna göre şekillendiren bir Türk topluluğunda akrabalık bağı büyük ölçüde zarar görmüş ve nesiller arasındaki bağ kopmuştur. *Naadım, oytulaaş, şagaa* gibi gelenekler, “geçmişin artığı” olarak yasaklanmış (Kenin-Lopsan 2010) ve bunların yerine SSCB’ye özgü ritüeller benimsetilmeye çalışılmıştır.

Resmî rakamlara göre Tuva’da SSCB öncesinde ve sonra toplam 1036 kişi mahkûm edilmiş ve bunlardan 132’si idam edilmiştir (Harunov 2009: 273-290). Ancak repressiya korkusu maalesef yaşandığı yılların nesillerini etkileyen bir facia değildir. Stalin’in ölümünün üzerinden yıllar geçse bile bu korku tabiri caizse insanların genlerine işlemiş, geçmişte yaşanan bu felaketin tekrarı Tualar için en büyük korkulardan biri haline gelmiştir.

Bununla birlikte Tuva aydınları, halklarının Stalinist travmalardan kurtulmaları, kim olduklarını hatırlamaları ve yeni nesillere Tuaların gerçek kimliklerini öğretebilmek için ellerinden geleni yapmıştır. Bunlar arasında çalışmamızda adı sıkça tekrar edilen Monguş Kenin-Lopsan gelmektedir. Kenin-Lopsan ailesinin bireyleri şaman olduğu için Moskova’daki eğitiminden sonra memleketine döndüğünde eğitimine uygun bir akademik görev bulamamıştır. Bununla birlikte Şamanizm’in tekrar canlanması için derlemeler yapmış ve bunları komünist baskının etkisi hafiflemeye başlayınca yayımlama fırsatı bulmuştur. Açmış olduğu şaman derneği Dügür (Şaman Tefi), Tuva’da Şamanizm’in kurumsallaşmasının önünü açan ve Sibiryâ Şamanizmi’nin araştırılması için bir enstitü görevi yapan bir kuruma dönüşmüştür.

Lamazim, 2000’li yılların başından itibaren devlet eliyle kurumsallaştırılan bir inanç görünümündedir. Özellikle eski devlet başkanlarından Şolban-Kara-ool’un girişimleriyle Tuva’da Lamaizm tekrar aktif hale gelmiş, yeni tapınaklar ve inanç mekanları inşa edilir olmuştur.

KAYNAKÇA

- Arıkoğlu, E. (1995), Tuva’da Şamanizm’in Dünü, Bugünü, TKAE, Cilt XXXIII, Sayı 385, ss. 286-292.
- Arıkoğlu, E. (1998), “Tuva Türkleri Edebiyatı”, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ss. 491-500, Ankara.
- Arıkoğlu, E. (2002), “Tuva’nın XX. Asır Siyasi Tarihi”, Türkler Ansiklopedisi, C20, Yeni Türkiye Araştırmaları, ss. 173-179, Ankara.
- Barnes, I. (2022). Rusya, Huzursuz İmparatorluk, Bir Tarihsel Atlas, vb. Yay.
- Bayır-ool M. C. (2009). “Sın sveoego vremeni”, *Novie issledovaniya Tuvi*, No:1-2, ss. 291-314.
- Bayır-ool M. C. (2011a). “Opal’niy prem’yer”, *Novie issledovaniya Tuvi*, No:1, ss.115-134.
- Bayır-ool M. C. (2011b). “Vzlet i opala Akesandra Çımba”, *Novie issledovaniya Tuvi*, No:2-3, ss.151-173.
- Bayır-ool M. C. (2012). “Tuva çvera, segodnaya, zavtra Komissar militsii”, *Novie issledovaniya Tuvi*, No:1, ss. 82-97.

- Darbaa, Yu. K. (2010), Tıva dugayında 99 aytırıglarga harırlar, Jurnalist, Abakan.
- Delger-ool, A. K. (1986), Niitilel-politiktig terminnernin tayılbırlıg slovarı, Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, Kızıl.
- Dırtık-ool A. O. (2021). “Muzeynaya deyatel’nost’ v fotodokumentax V. P. Yermolayeva i M. Bogatireva”, Yermolayevskiye çteniya, ss. 222-226.
- Dorju, Z. Yu.; İrgit, O. Yu. (2017). ‘Delo devyati’ sudevniy protsess 1938 goda nad gosudarstvennımi deyatelyami Tuvinsoy Narodnoy Respubliki v godı političeskix repressiy”. Vestnik kalmıkskogo universiteta, No: 34 (2). ss.32-39.
- Dorju, Z. Yu.; İrgit, O. Yu. (2016). “İstoriografiya političeskix repressiy v Tuve”, Vestnik, Sotsial’niye i gumanitarniye nauki, ss.44-49.
- Fridman, E. J. N. (2002), “Tuva Şamanizmi”, Türkler Ansiklopedisi, C20, Yeni Türkiye Araştırmaları, s.180-187, Ankara.
- Güngör, E. (2018). Repressiya, Kırgızistan’da Siyasi Baskı, Sürgün ve Yokediliş (1917-1938), Bengü Yayınları, Ankara.
- Harunov, R. Ş. (2009). “Formirovaniye Tuvinsoy intelligentsiy puem vıdvijeniya-korenizatsii kadrov”, No: 1-2, Novıe issledovaniya Tuvi, ss. 273-290
- Hovalıg, R. B. (2021). “Belikiye lyudi iz odnogo roda”, Yermolayevskiye çteniya, Kızıl. ss.43-49.
- İrgit, O. Yu. (2019). Političeskie repressiy v Tuvinsoy Narodnoy Respublike v 1921-1944 gg., Tuvinsoy Gosudarstvenniy universitet, Oteçestvennaya istoriya.
- İrgit, O. Yu. (2020). “Geroy sovetsoygo soyuza Tülüş Keçil-ool kak predstavitel’ repressirovanogo klona Adıg-Tülüşey”, Yermolayevskiye çteniya, ss. 33-37.
- İvanova O. V.; Yureneva T. Yu. (2021). “Rossiyskiye müzey pamyati: puti stanovleniya i osnovniye etapy razvitiya”, Kul’turnoe naslediye Rossii. No:4, ss. 86-97.
- Kenin-Lopsan, M. (2010). Buyan Badırğı, Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, Kızıl.
- Kenin-Lopsan, M. (2019). Tuvaların Gelenekleri, (Akt. İlker Tosun), Bengü Yay. Ankara.
- Killi Yılmaz, G. (2010), Kuzeydoğu ve Güneydoğu Sibiryä Türklerinin Dil Durumu, Köksav, Ankara.
- Kratkiy političeski Slovar’ (1989), Moskva İzdatel’stvo političeskoy literaturnı.
- Kombu, S. (2012), “Kenin-Lopsan Monguş Borahoviç”, Tuvinsoy Literatura, ss. 83-91, Nauka, Novosibirsk.
- Lamina, V.A. (2007), İstoriya tuvi, tom II, Nauka, Novosibirsk.
- Monguş, D. A. (1980) Russko-tuvinsoy slovar, Russkiy Yazık, Moskva.
- Monguş, D. A. (2003), Tıva dıldın tayılbırlıg slovarı,C.I, Nauka, Novosibirsk.
- Monguş, D. A. (2011), Tıva dıldın tayılbırlıg slovarı,C.II, Nauka, Novosibirsk.
- Monguş, İ. D. (2013). “Kara-Sal Pirinley i ego rol’ v stanovlenii organov prokuraturı v tuvinsoy narodnoy respublike”, Vestnik krasgay, No:12, ss. 268-271.
- Mollerov, N. M. (2022). “Hemçikskiy myatej 1924 g. Priçini i hod vosstaniya”, Aziatskiye issledovaniya: istoriya i sovremennost, No 2, ss. 6-29.
- Oorjak, Ş. S. (2020). “İstoriya zdaniya müzeyä političeskix repressiy v Tuve”, Yermolayevskiye çteniya, Kızıl. ss.107-111.
- Otroşçenko, İ. V. (2016). “Sangha v kontekste gosudarstvennoy politiki Tuvinsoy Narodnoy Respubliki”, Novıe issledovaniya Tuvi, No:03, ss. 35-53.
- Potatov, L. P. (1966), İstoriya Tuvi, Tom I, Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, Kızıl.
- Salçak V. S. (2015). “Predistoriya tragičeskoy sud’bı pisatelya S. B. Pürbü v period pervoy i vtoroy voln repressiy v Tuve”, Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta, S. 10, ss. 256-260.
- Samdan, Z. B. (2019). Modifikatsiya arhetipiçeskogo obraza tuvinsoygo şamana v trovçestve M. B. Kenin-Lopsana, Novıe İssledovaniya Tuvi, S3, ss. 158-171.
- Saraç, H. (2019), Sovyet Propaganda Dili (Bir Asrı Geride Bırakan Ekim Devrimi’nin Dile Getirdikleri), Değişim, İstanbul.

- Suvan, Ş. (2009). Hemçik Noyanı, Kızıl.
- Tenişev, E. R. (1968). Tuvinsko-Russkiy Slovar, İzdatel'stvo, Sovyetskaya Ensiklopediya, Moskva.
- Pal'mbah, A. A. (1955). Tuvinsko-Russkiy Slovar, İzdatel'stvo, Sovyetskaya Ensiklopediya, Moskva.
- Teziç, M. C. (). "Kolonyalizm Kıskaçında Bağımsızlık Mücadelesi Veren Bir Lider: Ak Monguş Buyan Badırgı (1892-1932)", 21. Yüzyıl, Sayı 58, ss 72-74. +
- Timofeyev, B. Ya; Çadamba, V. F. (red.), (2004). XX. çüs çılda Tıvanın Aldarlıg kijileri, Tıvanın Nom Ündürer Çeri, Kızıl
- Tosun, İ. (2013), "Tuva Cumhuriyeti" Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı, CII, ss. 2121-2126.
- Tosun, İ. (2015), Etnopedagoji Açısından Monguş Kenin-Lopsan'ın Tıva Çançıl Adlı Eseri, Turkish Studies, 10/8, ss. 2017-2038.
- Tülüş, Ç. O. (2019). "Vtoraya volna repressiy v Tuvinskoy Narodnoy Respublike", Vestnik Na-kasskogo gosudarstvenniy universitet im. N. F. Katanova, No:1 (23), ss. 60-61.

Elektronik Kaynaklar

- Bayır-ool M. (2014). Repressiyırvannıy Prem'yer Sat Çurmit-Tajı (1894-1938), Репрессированный премьер Сат Чурмит-Тажы (1894-1938) » Тува-Онлайн (tuvaonline.ru), Erişim tarihi: 06.05.2022.
- Kaçan, I (2019). İrgit Şagdırjap, tragičeskaya figura v istorii Tuvı, Кызыл | Иргит Шагдыржап – трагическая фигура в истории Тувы - БезФормата (bezformata.com). Erişim tarihi: 19.06.2022.
- Kara-Küske Ç. (2011). Çerniy orel Ezir-Kara, Черный орел Эзир-Кара » Тува-Онлайн (tuvaonline.ru), Erişim tarihi: 08.06.2022.
- Künzet Ç.S. (2019). Segleñmey Felix Şaajañ-Hööyevič, Сеглеңмей Феликс Шаажаң-Хөөевич | Чогаалчының намдары (pisateli-tuvy.ru), 03.10.2022.
- Mart-ool, B. D. (2021). K 100-letiyu TNP: Трагическая судьба матери и сына (шаманка Куулар Хандыжап и Куулар Сунгар-оол) — Национальный музей имени Алдан-Маадыр Республики Тыва (tuva.ru), Erişim tarihi: 12.04.2022.
- Ministerstvo finansov Resbuliki Tıva: Проект закона и материалы к нему - Министерство финансов Республики Тыва (rtyva.ru), Erişim tarihi: 22.09.2022.
- Monguş, S. (2015). Posledniy minist inostrannix del, posledniy premyer TNR, Последний министр иностранных дел, последний премьер ТНР - Новости Монголии, Бурятии, Калмыкии, Тывы (asiarussia.ru); Erişim tarihi: 03.04.2022.
- Oorjak, Ş. (2016). Oyun Dançay: Vnaçale - orden, potom- rasstrel, Оюн Данчай: Вначале – орден, потом – расстрел » Тува-Онлайн (tuvaonline.ru): Erişim tarihi: 02.09.2022.

TÜRKMENİSTAN'DA REPRESSİYA

İhsan KALENDEROĞLU*

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde, Türklerin yaşadıkları coğrafyaları 18. yüzyıldan itibaren işgal etmeye başlayan Çarlık Rusya'sında özellikle, 20. yüzyılın başlarından itibaren Çar yönetimine karşı başlatılan muhalif hareket, takvimler 30 Ekim 1917'yi gösterdiğinde sancılı ve çok zor da olsa hedefine ulaşma yolunda ciddi bir ivme kazanmış; V. İ. Lenin idaresindeki Bolşevikler; Çar yönetimini devirmiş ve yaklaşık 25 milyon kilometrekarelik bir alana hâkim olarak Sovyetler Birliği (SSCB) adıyla yeni bir devlet kurmuşlardır. Elbette bu süreç; gerek Rusların kendi aralarındaki mücadelelerde gerekse özellikle Türkistan ve Sibirya'nın güneyindeki Türk topluluklarında farklı algılamalara sebep olmuş; Çarlık döneminde topraklarını, vatanlarını kaybeden Türkistan coğrafyasındaki Türkler, yeniden kendi vatanlarını kontrol edip yönetme arzusuyla hareket etmişlerdir. Özellikle başta Kırım olmak üzere İdil-Ural bölgesi Türkleri; şimdiki Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve diğer Türk boyları arasında kendi kimliğine, kültürüne, diline bağlı olarak geleceğini tesis etme faaliyetlerine ceditçilik adı altında başlanmıştır; Gaspıralı İsmail'in 1916 yılından itibaren Tercüman gazetesinde ifade ettiği "Dilde, fikirde, işte birlik" fikri doğrultusunda çalışmalar hızlanmıştır.

Diğer yandan hükmettiği coğrafya itibarıyla, batısında Avrupa'yla komşu olan, Kafkasları kontrol altında tutan, henüz genç Türkiye Cumhuriyeti ile de inişli- çıkışlı bir politik anlayış güden; Türkistan ve Sibirya'nın güneyi ve doğusundaki Türk topluluklarına âdeta nefes aldırmayan Bolşevik yöneticilerin,

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, kihsan@gazi.edu.tr

çok uluslu bu yapı karşısında, yeni bir politik tercih, yönetim anlayışı ve kendilerini kabul ettirme adına pek çok şeyi bir arada yapmaları gerekiyordu. Önlerinde iki seçenek vardı: Bunlardan birincisi Slav ırkı temelinde, Rus millî kimliğine bağlı olarak daha dar bir alanda, her anlamda güçlü bir devlet modeli kurmak ya da yukarıda ifade ettiğimiz geniş coğrafyada, çok uluslu bir yapıyı, Çarlık dönemine göre daha güçlü ve daha sağlam temeller üzerinde bir yapı kurarak emperyalist bir güç olarak yoluna devam etmek. Pek tabii bu durumu enine boyuna tartışan V. İ. Lenin ve ekibi komünizm temelinde, sosyalist devlet modeliyle kendi içinde federal yapılar oluşturarak gerek Türkistan coğrafyasındaki gerekse Baltık coğrafyası ve Avrupa'nın doğusundaki sınırlar içinde yeni bir devlet modeli uygulama yoluna gittiler. Özellikle o dönemde, bu süreci götürebilmek; kapitalist ekonomi ve yönetim modeline karşı; Marksist temelde geliştirilecek sosyalizm ve devamında inşa edilecek komünizmi, çok uluslu yapıda halka anlatmak; benimsetmek; Bolşevizm'i, Komünist Parti'yi ve onun bileşenleri durumundaki pek çok terimi, kelimeyi öğretmek hiç kolay olmayacaktı. Bunun için çok temelli, aynı zamanda radikal kararlar almayı gerektiren kültür politikaları geliştirmek; bunları tüm SSCB'deki uluslara taşımak ve öğretmek gerekiyordu. Elbette bu süreçte, başta Türkistan, Horasan, İdil-Ural, Kafkasya'daki Türk toplulukları olmak üzere; bu coğrafyaların asıl sahipleri, olup biteni anlama çalışmalarının yanı sıra, aynı zamanda daha henüz hâkimiyeti sağlamamış Bolşevik rejime karşı, kendi millî kültür ve kimlikleri temelinde çalışmalar yürütmekte; rejimin manifesto niteliğindeki "Self Determination/Kendi Geleceğini Kendi Belirleme" fikri, beyanı doğrultusunda dönemin yazarları, şairleri, bilim insanları aracılığıyla kongreler, süreli yayınlar, neşriyat çalışmaları yapmaktadırlar.

Bu anlamda özellikle, bu tür çalışmaları yapan Türk topluluklarından biri de Türkmenistan Türkmenleridir. Oğuz grubu Türk boylarının, Selçuklu himayesinde, Horasan bölgesinden Anadolu'ya göç edenler dışında; Sultan Sancar yönetiminde başkent Merv etrafında Doğu Selçuklular olarak bu coğrafyalarda yaklaşık bin yıldır yaşayan Türkmenler; yüzyıllardır yaşadıkları topraklarında, kendi aralarındaki tîre (boy) mücadelelerinin yanı sıra, belki de en büyük acıyı, ızdırabı, yokluğu, sefaleti önce Çarlık sonra da Bolşevik döneminde; kendi öz vatanlarında parya durumuna düşerek yaşadılar. Bu süreç, 27 Ekim 1924 tarihinden sonra Türkmenistan'da, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (TSSC) kurulmasıyla daha farklı ve ağır bir döneme işaret etmekteydi. Çünkü çok derin ve köklü bir Türk kültürünün hem üreticisi hem de taşıyıcısı konumundaki Türkmenistan'da sözlü ve yazılı kültürün ilk verimleri bu bölgelerden taşınarak Anadolu'ya, oradan Balkanlar'a kadar ilerlemiştir. Dolayısıyla, Oğuz grubu Türk boylarının ortak edebi değerleri olan Orhun Kitabeleri, Uygur, Karahanlı dönemi eserleri, Dede Korkut Kitabı, Türkmen Göroğlu/Köroğlu Destanı, Şasenem Garıp, Aslı-Kerem, Hüyrlukga

Hemra, Melike Dilaram vb. eserlerle birlikte dönemin önde gelen şairleri, 14. yüzyılda Kadı Burhaneddin, 15. yüzyılda Seyyid Nesimi, 16. yüzyılda Ali Şîr Nevâî ve Vefayi, 17. yüzyılda Şair Bayram Han ve oğlu Abdurrahim Han, 18. yüzyılda, Dövletmämmet Azadi, Nurmuhamet Andelip, Magtımkuulu Firaki, Magrufi, Şeydayi, Şabende, Zelili, Gaybi, Keminä, Zınharî, Talibî, Durdı Şahır, Zunubî, Bahrî, Nädîr, Niyazgulu, Şakandî, Akmuhammet, 19. yüzyılda Seydî, Aşıkî, Yusup Hoca, Kätibi, Abdısettar Kazı, Mätäci, Misgingılıç zengin Türkmen edebiyatının önde gelen şairleri, yazarları olmuş; bu şairler ve yazarlar eserlerinde, gerek geçmişten aldıkları zengin Türk ve Türkmen kültürünü, gerekse Türkmenlerin gündelik hayatta karşılaştığı problemleri, sosyal konuları, Türkmenlerin kendilerine saldıran hanlıklarla yapmış oldukları mücadelelerle, vatan ve millet gibi temaları kaleme alarak 20. yüzyıla kadar olan Türkmen edebiyatını layıkıyla temsil etmişler ve o dönemin âdeta kültür elçiliğini, kültürü taşıyıcılık görevlerini üstlenmişlerdir. Elbette bu yazar ve şairlerin sayısı çok daha fazladır. Burada önemli olan husus; böylesine derin bir sözlü ve yazılı edebî verimleri olan Türkmen edebiyatı ve temsilcilerinin eserlerinin, Bolşevik dönemde kısmen değişikliğe veya harmonizasyona tabi tutulmak, tamamen yasaklanmak suretiyle; politik araç olarak kullanılmasıdır. Özellikle, 1934 yılında kurulan “Türkmenistan Yazarlar Birliği” bünyesindeki faaliyetlerde, bu tür uygulama tekliflerinin ve baskılarının pek çok örneği yer almaktadır.

Türkmenistan'da Repressiya

Köken bakımından “presse”den türetilen *Repressiya* sözcüğü Rusçada sözlük anlamının dışında Stalin yönetiminin 1937-1938 yılları arasında uyguladığı *özel ve baskıcı* yönetim anlayışını ifade eden bir terim olma özelliğine sahip olmakla birlikte (Buran 2009: 29) özellikle, V. İ. Lenin'in öldüğü ve İ. V. Stalin'in tartışmalı bir şekilde SSCB'nin başına geçtiği 1924 yılı sonrasında, dönemin Bolşevik rejim yöneticilerinin, belli alt yapı çalışmalarının ardından, 1930 yılından sonra aydınlara, yazarlara, şairlere, kanaat önderlerine uyguladığı; onların ağır hapis koşullarında ölüme terk edildiği, çok ağır işkencelere maruz bırakıldığı, sözde mahkemelerde, tek oturumluk, on beş dakikalık usulsüz yargulamalarla kurşuna dizildiği ve her türlü insanlık dışı muameleye maruz bırakıldığı; çoğunluğu 1937-1938 yıllarında, yaklaşık bir milyon kişinin öldürüldüğü, soykırım uygulandığı, rezil, gayri insani, canice uygulamaların yapıldığı dönemin genel adıdır. Elbette bu insanlık dışı cezalandırmalarda amaç, Bolşevik rejime karşı gelen, kendi kimliklerini, dillerini, dinlerini, kültürlerini yaşamak, yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak isteyen masum, korumasız insanları sindirmek, korkutmak, istemeseler de Bolşevik rejimin birer neferi hâline gelmelerini sağlamaktır.

Türkmenistan'da repressiya sürecine gelmeden önce; Türkmen yazar ve şairlerinin eserleri neşredilmeye devam edilir. 1924 yılında Lenin'in ölmesi, tartışmalı bir süreçten ve kısa bir geçiş döneminden sonra Stalin'in gelmesi; uygulanan dil, din, edebiyat, folklor temelli kültür politikaları rejimin daha ilk yıllardan itibaren art niyetli, sert ve kısıyıcı olacağıın habercisiydi. Bu süreçte Türkmenistan'da; tüm Türkistan ve Türk topluluklarının yaşadığı bölgelerde, Sovyet döneminde rejimin ruhuna ve gelişimine olumsuz etkide bulunan Cedit/Ceditçilik Hareketi etkisini sürdürmekte, her şeye rağmen, içindeki Türkmen milliyetçiliği düşüncesi, kimliği, şuuru ve bilinciyle, Türkmen kültürünü, edebiyatını ele alan yazar ve şairler dikkati çekmektedir. Türk topluluklarının, özellikle Çarlık Rusya'sı dönemindeki ötekileştirilme, dil, din, eğitim konularında millilik anlayışının ön plana çıktığı Ceditçilik Hareketi, Türkmenistan'da da Bolşevik rejimi ve yöneticileri fazlasıyla rahatsız etmişti. Özellikle tenkidi realizm olarak adlandırılan bakış açısıyla, Türk ve Türkmen millî kimliğini yansıtacak şekilde kaleme alınan eserlerle, önceki yıllarda yazılan klasik dönem eserleri incelemeye tâbi tutulmuş; bu eserler Bolşevik rejim için tehlikeli görülmeye ve yasaklamalar döneminin de ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde, Bolşevik rejimin politikalarına uygun şekilde hareket edip, dil politikasında birtakım değişikliklere gidilerek N. İ. İlminskiy'nin İdil-Ural ve Sibiryâ bölgesinde uygulamaya başladığı, her Türk boyunun lehçelerine dayanan, birbirinden bazı harflerle ayrılan Kiril esasındaki alfabeyle dayalı yazı dili oluşturulması fikri, Türkmenistan'da da uygulanmaya başlanır. Nitekim 1920 yılında, Arap harfli olarak çıkarılmaya başlanan Türkmenistan gazetesi aracılığıyla, müşterek Türkistan yazı dilinden bütünüyle kopmadan, Türkmen ağızlarındaki kelimelere yer verilerek (Özkan 2007: 166) hem Türkistan'da hem de türeciliğin (boy) yaygın olduğu Türkmenistan'da ilk adımlar atılmış olur. 1928 yılına kadar Arap alfabesine dayalı olarak edebi eserleri yayımlanan Türkmen yazar ve şairleri ile bu dönemde; özellikle sonraki yıllarda, Bolşevik rejim düşmanı ve Türkmen milliyetçisi yapmakla suçlanan, Türkmen Cedit Hareketi'nin öncüleri, eğitimlerini Türkmenistan dışındaki memleketlerden almışlardır. Bu yazar, şair ve eğitimciler, 20. yüzyılın başından 1930'lu yıllara kadar Türkmenistan'da eğitimin, edebiyatın, medeniyetin başında duranlardan Alışbeg Aliyev (1883-1933) Bakü'deki öğretmenlik seminerinde; Muhammedkulu Atabayev (1885-1916), Gümüşali Börüyev (1896-1942) Taşkent'deki öğretmenlik seminerinde; Muhammed Geldiyev (1889-1931), Allahkulu Karahanov (1892-1938) Buhara medresesinde ve Ufa'daki Galiye Medresesinde; Abdullah Gelenov (? - ?), Berdi Kerbabayev (1894- 1974) Buhara Medresesinde ve Sant-Petersburg Üniversitesinde; Orazmehmet Vefayev (1883-1937) Buhara Medresesinde ve İstanbul Üniversitesinde; Abdulkim Kulmuhammedov (1885-1931) ise Buhara Medresesinde, İstanbul ve Sankt Petersburg üniversitelerinde okuyup tahsil görmüştür. Bu Türkmen aydınla-

rının tesiri ile Moladurdu Annagılıçoğlu (Nazimi, 1860-1922), Muhammedkılıç Bıçare (1885-1922), Allahberdi Hocaniyazoğlu, Mollamurt (1885-1930), Karaca Burunov (1898-1965) vd. gibi yerli mektep, medreselerde tahsil gören yazarlar ve ayrıca Süphanberdi Övezberdioğlu Körmolla (1876-1934), Durdu Kılıç (1886-1950) vd. gibi okuma yazma bilmeyen halk şairleri de eserlerinde Ceditçilik Hareketi'ne ilişkin düşüncelerine yer vermişlerdir (Söyegov 1998: 113-114).

Bu yazar ve şairlerin aldıkları eğitimler, beslendikleri millî Türkmen edebiyatı ve sözlü kültür unsurları, doğal olarak kendilerinde de önce Çar dönemine daha sonra da Bolşevik yönetimine karşı mukavemet, duruş gösterme şeklinde yansımıştır. Bu durum özellikle 1924 yılında kurulan Türkmen SSC'nin Bolşevik yöneticilerinde büyük rahatsızlıklar yaratmıştır. Çünkü yukarıda isimlerini verdiğimiz Türkmen yazar, şair ve eğitimciler aslında Bolşevik Devrimi'ni, Türkmen millî kimliğini oluşturmak ve genç kuşaklara öğretmek için uygun bir zaman ve zemin olarak görme yoluna giderek bu yönde eserler yazmaya başlamışlardır. Halk şairlerinden Gayypberdi, Misgingılıç ile Türkmenistan'ın ve Türkmenlerin o dönemde bağımsız bir devlet kurmaları için şiirleri, romanları, hikâyeleriyle mücadele eden; Körmolla, Garaca Burunov, Abdulkhakim Gulmuhammedov, Berdi Kerbabayev, Orazmehmet Vepayev ve Amandurdı Alamişev gibi yazar ve şairler her türlü baskıya rağmen çalışmalarına devam etmişlerdir.

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkmenistan'da hem genel olarak Bolşevik rejime karşı mücadele eden halka hem de o dönemin önde gelen yazar, şair ve eğitimcilerine yönelik yıldırma, korkutma, tehdit, cezalandırmanın yanı sıra; o döneme kadar yayımlanmış özellikle *Mahtumkulu Divanı* başta olmak üzere; klasik dönem şairlerinin eserleri, *Dede Korkut*, *Türkmen Göroglu*, *Sayatlı Hemra*, *Hüyürlükga Hemra*, *Kerem ile Aslı*, *Şasenem Garip* gibi önemli eserler, içerikleri bakımından incelemeye alınmıştır. Bu eserleri, genç kuşağın okuması ama bunların belli kontrollerden geçirildikten, rejimin ruhuna uygun şekilde harmonize edildikten sonra yayımlanması konusunda talimatlar verilmiştir. Özellikle 1925 sonrası neşriyatta yer alan Türkmen millî kültürü ve kimliğini yansıtan eserlerin sıklıkla yayımlanması, halk tarafından büyük ilgi görmesi Türkmenistan Komünist Partisi yöneticilerini ziyadesiyle rahatsız etmiş; Oraz Taçnazarov'un başını çektiği Bolşevik rejim sevdalısı şahsiyetler âdeta dönemin millî yazar, şair ve aydınlarını, onların eserlerini takip ettirme yoluna gitmişlerdir. Türkmenistan'da Cedit Hareketi'nin öncülerinden Orazmehmet Vepayev bir makalesinde Bolşevik rejim hakkında çok ağır eleştiriler yaptıktan sonra, rejimin Türkmen halkına zarar verdiğini ifade etmesi (Söyegov 1998: 118) çok büyük rahatsızlık yaratmış ve repressiya döneminin ilk ayak sesleri bu dönemde duyulmuştur. Türkmenistan'daki repressiyanın ilk mağdurları hakkında Muratgeldi Söyegov şöyle demiştir:

O. Taçnazarov ve G. Velselkov'un başkanlığında bir ekip kurulmuş; "Düşmanın Yüzü, Dönemeçte ve Yaşların Yolu (Gençlerin Yolu)" adlı 3 makale yazan Oraz Taçnazarov, bunları 1931-1932 yıllarında Rusça Türkmenevedinye ve Türkmençe Medeni İnkılap dergilerinde yayınlamıştır. O. Taçnazarov'un "Düşmanın Yüzü" adlı makalesi yenilikçi Türkmen yazarları Abdulkhakim Kulmuhammedov ve Orazmehmet Vefayev'in eserleri hakkında idi. Makalenin adından da belli olduğu üzere, bu cedit aydınları Türkmen halkının "en kötü düşmanı" olarak ilan edildi (Taçmuradov 1931). İran'a kaçmak istediği bahanesiyle A. Kulmuhammedov, 1931 yılında rejim tarafından kurşunlanarak öldürüldü. 1930 yılında İran'a giden Orazmehmet Vefayev, hile ile geri getirilerek 1932 yılında hapis haneye atıldı, 1937'de kurşunlandı. Diğer ceditçi aydınlar da yakalandı. Kümüşali Börüyev 1932'de yakalanıp, 10 sene hapis yatırıldıktan sonra 1942'de kurşunlandı. Allahkulu Karahanov ve Abdullah Gelenov kültür ve edebiyat çalışmalarından uzaklaştırıldı. Allahkulu Karahanov 1937'de yakalanıp, 1938'de öldürüldü. Molla Murt 1930'da kendi eceli ile öldü. 1931'de ölen Muhammet Geldiyev, uzun yıllar "halk düşmanı" olarak tanıtıldı. (1998: 119)

Özellikle Orazmehmet Vefayev, Abdulkhakim Kulmuhammedov, Kümüşali Börüyev, Allahkulu Karahanov ve Muhammet Geldiyev Bolşevik rejim tarafından rejime muhalif tavırlarından dolayı acımasızca katledilmiş veya cezalandırılmış olup Türkmenistan'da repressiya döneminin ilk mağdurları olarak kayıtlara girmiştir.

Sonraki yıllarda daha çok yıldırma ve sindirme faaliyetleri şeklinde devam eden repressiya süreci, artarak devam etmiştir. 15 Aralık 1933 tarihinde İ. V. Stalin'in talimatıyla, tüm SSCB bünyesinde M. Gorki'nin önderliğinde "Sovyet Şuralar Birliği Edebiyatı"nın kurulması ve bu girişimin birliğe bağlı tüm cumhuriyetlerde kısa zamanda teşkilatlandırılarak yapılandırılması talimatı, Türkmenistan'da da etkisini göstermiş; bu amaçla 8 Mayıs 1934 tarihinde Türkmenistan'da "Türkmen Şura Edebiyatını Geliştirmek İçin Bütün Türkmen Yazarlar Birliği Birinci Kurultayı" düzenlenmiş olup dönemin Bolşevik Türkmen yazar ve şairlerinden H. Çarıyev kurultayın yönetim kurulu başkanlığına, N. Odıyev yardımcılığa, Ş. Kekilov sekreterliğe, O. Tâcnazarov, Ç. Vellekov, A. Kekilov, R. Aliyev, A. Nıyazov, B. Seytâkov, K. İşanov, Ya. Şamıradova da yönetim kurulu üyeliklerine seçilmişlerdir (Gurbanov 1984: 4).

Türkmenistan Yazarlar Birliğinin kurulması kararı verilen kurultayda konuşma yapan Türkmenistan Komünist Parti Sekreteri Çarı Vellekov, "Medeni Gurluşığın Möhim Vazıpaları" başlıklı konuşmasında;

Türkmenistan'da önceki dönemde yazar grupları neredeyse hiç yoktu. Olanlar da eski burjuvazi taraftarı olan milliyetçi yazarlardı. Bu yazarlar, millî şekilli ve sosyalizm içerikli güzel edebiyatı geliştirme ve yeni genç yazar grupları yetiştirme konusunda önemli hiçbir çalışma yapmadılar. Tersine, onların yaptığı bütün çalışmalar, Türkmenlerin güzel edebiyatlarının gelişmesine engel oldu. Bu dönemde, Türkmen gençlerinin arasından yeni şura yazarları yetişmeye başlamıştır. Onların yetenekleri var ancak, bu genç yazarların tecrübeleri azdır. Yazdıkları eserlerin konularının çok başarılı olduğunu söylemek zordur. Onların hem medeni seviyeleri hem de siyasi yönleri az olduğundan, yazdıkları eserlerin konuları genel özellik taşımaktadır. Onlar sosyalist yapının başarılı ve başarısız yönlerini bilmiyorlar. Kolhoz ve ticarethanelerin durumunu iyi tasvir edemiyorlar. Güçlülerle, sosyalist yapıya hevesli olanların nasıl mücadele etmeleri gerektiğini çok iyi anlatamıyorlar.

Bana göre, eğer bizim genç yazarlarımız gelecekte başarılı olmak istiyorlarsa, medenî çalışmaların bu etkili bölgelerinde mücadele etmek istiyorlarsa, ilmî seviyelerini yükseltmelidirler. Onlar bu yönlerini, okulda dil ve edebiyat tarihi okuyarak geliştirebilirler, fakat bu çalışmayı kendi kendilerini yetiştirerek de yapabilirler. Genç Türkmen yazarları enternasyonalizmi öğrenmeli, enternasyonalist olmalıdır. Onların edebiyatlarını, klasiklerini okumalıdır. En iyi Rus yazarlarını okumalı, Özbekistanlı, Azerbaycanlı yazarlar ve meşhur yazar Lahut ile bizim yazarlarımız da tanışmalıdır... Böyle yapılmazsa bizim yazarlarımızın milliyetçiler gibi olmaları da mümkündür... (1933: 5-6)

diyerek devrimden önceki dönem Türkmen edebiyatını burjuvazi sınıfın edebiyatı olarak adlandırmış, klasik dönem yazar ve şairlerinin, Türkmen halkının hayatındaki gerçekleri doğru bir şekilde yazmadığını vurgulamıştır. “Bu edebiyat, ancak sömürgeciler, zalimler hakkındaki hakikati gizleyerek kul olma fikrini yaymıştır. Hayatın gerçekliğini yazmak demek burjuvazi yazarları için kendi kuyusunu kendi kazmak demektir.” (Vellekov 1933: 6) diyen Vellekov, Bolşevik dönem öncesini acımasızca eleştirmiş; özellikle klasik dönem eserlerini burjuvazi milliyetçiliği yapmakla suçlamıştır.

Artan baskı ve yıldırma politikalarından dolayı durumdan vazife çıkaran Çarı Vellokov özellikle, 1934 yılındaki “Türkmenistan Şura Yazarları I. Kurultayı”nda baskılara, yıldırma politikalarına maruz kalan Türkmen edebiyatı yazarları Berdi Kerbabayev ve Garaca Burunov’un dilekçeleri hakkında konuşma yaparken oldukça aşağılayıcı bir üslupla, Berdi Kerbabayev ve Garaca Burunov’un tıpkı Börüeyev ve Berdiyev gibi Türkmen milliyetçiliği yaparak rejime karşı geldiklerini ifade etmiş ve sözleriyle onları açık bir şekilde tehdit etmiştir:

Börüev ve Berdiyevlerin şuralara karşı yürüttükleri düşmanca faaliyetlerin, okul çağındaki genç kuşakların eğitimine, medeni yönden gelişmelerine, şura edebiyatının gelişmesine, genç şura edebiyatı yazarlarının yetişmesine özellikle zarar verdiği, edebiyatta ve yayım faaliyetlerinde kendilerinin şuralara karşı göstermek için fikirlerini yürüterek gençlerin akıllarını çeldiler. Sözde bu milliyetçiler, Türkmen halkının koruyucusu, Türkmen halkının medeniyette ilerlemesi, Türkmenlerden millî kadrolar oluşturmayı, uğrunda mücadele eden kahramanları olup işin aslında Türkmen halkına ihanet ettiler. Sosyalizme, proletaryaya, Türkmen kolhozcularının kadrolarını toplamalarına engel oldular. Sömürgecilerle, emperyalistlerle, iş birliği yaptılar. Onlar, Türkmen emekçilerin; feodallerin elinde ezilmeleri için çalıştılar. Kerbabayev ve Burunov, şimdi bu işlere karıştıklarından dolayı pişmanlıklarını, hata ettiklerini beyan ettiler. Aynı zamanda işçilerin ve kolhozcuların gelişmesi, mutluluğu için mücadele etmeye, millî tarzda, sosyalizm içerikli Türkmen edebiyatını oluşturmak için mücadele edeceklerini, genç Türkmen edebiyatçılarını yetiştirmek için kendi tecrübelerini aktaracaklarını bildirdiler. Kendi istekleriyle, Türkmenistan Şura Yazarlarının I. Kurultayına dilekçe verdiler. Bütün yazar kadrolarıyla birlikte, medeni yapının bütün üyeleriyle birlikte çok iyi çalışmaları, aynı zamanda kendi yeteneklerini ve sanatlarını bu yolda sergilemeleri, partinin ve hükümetin onlara inanmaları için bu dilekçe ilk adım olmalıdır. Eğer Kerbabayev ve Burunov dilekçelerinde belirttikleri şekilde samimiyetle çalışırlar, geçmişte, eserlerinde işledikleri milliyetçi düşüncelerin ne kadar yanlış olduğunu, hata ettiklerini, bu fikirlerin yanlış olduğunu ifade ederlerse çok iyi olur. Arkadaşlar, şimdi biz bunlara nasıl davranmalıyız. Elbette onların bize verdiği zararı, yaptıkları işleri unutacak değiliz. Onların bu geçmişlerini hafızalarından çıkarmaları kendileri için de faydalı değil. Çünkü bunları hafızalarında saklasalar, kendi geçmişlerinde tez vakitte, tamamıyla unutsalar, sanatkârlıklarına engel olabilir. Bu onların isteğini kabul etmiyoruz anlamına gelmez. Bu uğurda yazmaları için biz, onlara yardımcı olalım. Bırakalım, bu yolda çalışmaları için kendi eserleriyle geçmişten uzaklaştıklarını, el çektiklerini bize ispatlasınlar. Şura yazarlarıyla birlikte, iyi niyetle işleyeceklerine bizi inandırsınlar. Bütün iş, şimdi onların gelecekteki çalışmalarına, yani yayım faaliyetlerinde, yazacakları eserlerinde bizim davamız hakkında nasıl yazdıklarına, yazdıkları eski eserlerindeki düşüncelerin ne kadar yanlış olduğunu açık yüreklilikle ifade etmelerine bağlıdır. Eğer samimi olduklarına ikna olursak, onları kutlar ve Merkezi Komite’de onlara çalışmak için imkân tanırız, yardım ederiz. Yine Hallı Şahberdi hakkında da benzer durumlar var. Kendisi geçmişte milliyetçi yapılar içinde yer aldığını belirtip bundan duyduğu pişmanlığı saf yüreklilikle ifade etti. Türkmen yazar ve şairlerimiz arasında böyle milliyetçi yapıların tesirinde kalan arkadaşlar var. Onlar da bir an evvel devrim karşıtı yanlışlarından dönmeli, milliyetçi fikirlerinden samimiyetle ayrılmalıdırlar. Şura hükümetinin ve yazarlarının geleceği, gelişmesi için çalış-

malıdır. Eğer geçmişte yanlışlıkla milliyetçi yapıların etkisinde kalan arkadaşlarımız varsa, bunlar yanlışlarının farkına varıp açık yüreklilikle söyleyip dönerlerse, onları elbette kutlayacağız. Bu durum için hiçbir ceza verilmeyecek, bu yanlışlarının düzeltilmesi için yardım edilecektir (Vellekov 1934: 10-11).

Dönemin kaynaklarına göre, Berdi Kerbabayev'in ve Garaca Burunov'un gördükleri baskı, yıldırma, ağır hapis cezaları ve ölümlerle tehdit gibi süreçlerden sonra, rejimin beklentileri doğrultusunda eserler kaleme almaya başlamışlardır. Buradan da anlaşılıyor ki o dönemde Türkmenistan Komünist Parti yetkilileri Bolşevik rejimle mücadele eden ve rejime mukavemet gösteren yazarlar, şairler, bilim insanları, toplumun önde gelen aksakalları hakkındaki kararı çoktan vermişler. Sonraki yıllarda, baskı ve yıldırma politikalarına devam eden Bolşevik yönetim, 1937 yılında Oraz Taçnazarov'u da rejime muhalif tavırlarından dolayı kurşuna dizmek suretiyle katletmiştir. Hocanefes Çariyev, Yazarlar Birliğinin başkanı iken vatandaşlık haklarından mahrum edilmiş; Nurmirat Sarıhanov ise partiden atılmıştır. Ruhi Aliyev, Şalı Kekilov, Hıdır Deryayev ise uydurma suçlar isnat edilerek tutuklanmış; baskı altında kalmış ya da sürülmüşlerdir. (Buran 2010: 369-370). Bu dönemin mağdurlarından bir diğeri de Rus Türkolog A. N. Samoyloviç'tir. Özellikle 1902, 1906, 1907, 1908 yıllarında Türkmenistan'ı ziyaret ederek o dönemdeki Türkmen dili, edebiyatı ve folkloru üzerine önemli çalışmalar yapan Türkmen araştırmacı Hocalı Molla Mirat'la yüz yüze ve mektuplaşmak suretiyle 19. yüzyıl Türkmen edebiyatı başta olmak pek çok konuda fikir alışverişinde bulunan A. N. Samoyloviç; Stalin döneminin baskıcı, acımasız yönetiminin iftiralarına maruz kalmış, Pantürkist olmak ve Japonya adına casusluk yapmak suçundan, sözde mahkeme kararıyla, 15 dakika içinde hakkında idam kararı verilerek 1938 yılında acımasızca öldürülmüştür (Kalenderoğlu 2010: 294). Daha sonraki yıllarda suçsuz olduğu anlaşılan Samoyloviç'in davası 25 Ağustos 1956 yılında kaldırılmış ve aklanmıştır (Buran 2010: 347). Her ne kadar 1956 yılında, suçsuz olduğu ispatlanıp, itibarı ve şerefi tekrar iade edilse de bu durum tarihin sayfalarında, sonraki nesillerin hatırlayacağı kara bir leke olarak yerini almıştır (Kalenderoğlu 2010: 294).

Türkmenistan'da repressiyanın izleri örtülü bir şekilde 1940 yılından sonra da artarak devam etmiştir. Türkmen Sovyet yazarlarının 1940 yılında düzenlenen 2. Kurultayı'nda, Türkmen Sovyet Yazarlar Birliği Kurucu Komitesinin Sekreteri Kemal İşanov, "Bin yıllık klasik Türkmen edebiyatı, bütün dünya edebiyatı için büyük bir öneme sahip hazinedir. Halkın düşmanları, milliyetçiler, Türkmen halkını, edebiyat miraslarından mahrum etmek için ve büyük Türkmen şairlerinin yaratıcılığını yok etmek her türlü yola başvurdular. Onların eserlerindeki temaların, Türkmen millî kimliğini yansıttığını, dinî fikirle-

ri taşıdığını söyleyerek, Türkmen klasik edebiyatına haksızlık edildiğini, başta Mahtumkulu Firaki olmak üzere, Şabende, Mollanefes, Seydi, Zelili, Talibi, Kemine gibi şair ve yazarların yanı sıra 20. yüzyılın halk şairlerinden Ata Salih, Durdı Gılıç, Molla Murt, Garaca Burunov, Berdi Kerbabayev, Alamışov, Ata Niyazov, Şalı Kekilov, Aman Kekilov, Ağamämedov, Pomma Nurberdiyev, Baki Seytakov, Seyidov, Çariguliyev, Çarı Aşirov, Gara Seyitliyev” (İşanov 1940:8-9) gibi şairlerin yetiştiğini belirterek gerek klasik dönem şairlerini gerekse Bolşevik dönemde yetişen halk şairleri ve yazarlarını âdeta komünist hayatı benimsemiş olarak göstermiş; özellikle o dönemde hayatta olmayan klasik dönem şairlerini de Bolşevik rejimin yılmaz savunucusu gibi göstermişlerdir. 14 Ağustos 1951 tarihinde Türkmen Yazarlar Birliği Başkanı, Türkmen şairi Gurbansahadov yaptığı açıklamayla, Oğuz Türklerinin bin yıllık kültür taşıyıcısı ve mirası *Korkut Ata* ve *Dede Korkut* Kitabı hakkında “Oğuz feodallerinin kana susamışlığını gösteren tarihî bir kayıt ve dinî bir fanatizm şiiri, Müslüman olmayanlara karşı hayvani nefretin göstergesi” (Buran 2010: 370) değerlendirmesini yaparak *Korkut Ata*’yla ilgili başta Mati Kösayev olmak üzere, pek çok bilim insanını, aydını rejim düşmanı, burjuva milliyetçisi olarak ilan ettirirler. *Dede Korkut Kitabı* ve *Türkmen Göroglu* destanları da Türkmen millî kimliğini yansıttığı, Bolşevik rejim aleyhine kullanıldığı için yasaklanır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da yine repressiyaya maruz kalan, daha önce eserleri yasaklanan Amandurdı Alamışov, Nurmırat Sarıhanov, A. Ahundov Gürgenli, Şalı Kekilov ve Ata Niyazov (Buran 2010: 370-371) gibi Türkmen yazar ve şairleri cephede savaşırken ölmüşlerdir. Kaynaklarda, daha önce partiden atılan Nurmırat Sarıhanov, cephede savaşırken karın bölgesine isabet eden merminin, şairin kıyafetinin altına gizlediği *Göroglu* Destanı kitabını da delerek vücuduna isabet ettiği ve orada öldüğü ifade edilmektedir.

Sonuç

Türkmenistan’da repressiya konusundaki veriler ve tespitler elbette burada anlatılanlarla sınırlı değildir. Ancak, Bolşevik rejimin özellikle Türkistan coğrafyasındaki Türk topluluklarına karşı uygulamış olduğu baskı politikaları, repressiya sürecinde, Türkmenistan’da da en ağır şekilde hissedilmiştir. Diğer yandan, gerek o dönemde ölüm cezaları başta olmak üzere; çok ağır işkence ve ithamlara maruz kalan yazar, şair ve bilim insanlarının korkması gerekse yaşananların kaydının tutulmaması veya özellikle 1991 yılındaki bağımsızlık sonrasında bile, repressiya mağdurlarının ikinci, üçüncü kuşak yakınlarından derlemek suretiyle, o dönemin kayda geçirilememesi dikkati çekmektedir. Repressiya döneminin yasakları sadece bireylerle sınırlı kalmamış, halkın gündelik hayatına nüfuz edecek kadar, inanç değerlerini, ibadetlerini yasaklayacak kadar ağır olmuştur. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının *Diyanet* dergisinin Ocak 1999’da yayımlanan 97. sayısında, o günleri yaşayan 95 yaşındaki Türkmen dede Atanepes Pelvanov, “Komünizm döneminde dinî

hayat nasıldı, biraz da bu konuda bilgi verebilir misiniz?” şeklindeki soruyla şöyle cevap vermiştir:

O zamanlarda Türkmen Müslümanları için her şey yasaktı. Ramazan ayında sahur yemeklerimizi önceden hazırlardık. Bütün pencerelerdeki perdeleri sıkı sıkı kapatırdık. Gece saat 3-4'te sahura kalktığımızda ilk önce evin etrafını gezip, içeriden dışarıya ışık sızıyor mu diye kontrol ederdik. Eğer birileri ışığın sızdığını görse gider şikâyet ederdi. O zamanlarda da kendisini para için satanlar vardı. O tür insanlara ateist derlerdi. Abdest almaya gittiğimizde elimizi cebimize sokarak ibriği elbisemizin içerisine alıp tutuyor ve böylece saklıyorduk. Kısacası ibadetlerimizi gizli yapıyorduk. Her on kişiden belki birisi namazını kılabiliyordu. İnsanlar kurbanlarını kesemediler. Kesenler ise, bir gün, iki gün önce veya sonra keserlerdi. Ne yapsın zavallılar, geleneği nesillere aktarabilmek için tavuk keserlerdi. Başka türlü yemekler hazırlarlardı ve kurban geleneği yavaşsın, gençler bunu unutmasın diye böyle yaparlardı. Şehirlerde çocukları sünnet ettirmek çok zordu. Fakat köylerdeki gariban insanlara pek fazla dokunmazlardı. Ancak, devlet dairelerinde çalışanların, çocuklarını sünnet ettirdikleri duyulursa onları hemen işten atarlardı.

Hiçbir yerde mescit yok, medrese yok. Camileri, mescitleri yıktılar, yıkmadıklarını ise başka amaçlar için kullandılar. Kiliselerde olduğu gibi bizim mescitlerimizi de yıkmayıp, keşke içerisine buğday koymuş olsalardı, bu halde bile biz namaz kılmış gibi olurduk. Fakat sığır bağladılar ve beslediler. Mescitlerimize ipek böceği koyup, koza ürettiler. Kopet Dağı'nın eteğinde kuyular vardı. Bu kuyular 50 metre arayla derin olarak kazılmış su kuyularıydı. Buralardan su ihtiyacımızı giderirdik. (1948 depreminden sonra kuyulardaki sular çekildi) İşte komünizm devrinde zenginleri, imamları, işhanları ve mollaları komünistler öldürerek bu kuyulara attılar. Birçoğunu da Sibiryaya sürdüler. (Akt., Kalenderoğlu 2011: 229-230)

Bu ifadelerden de anlıyoruz ki, Türkmenistan'da repressiya dönemindeki baskı politikaları sadece yazar, şair, bilim insanlarına uygulanmamış; hiçbir şeyden habersiz, gündelik hayatını yaşayan savunmasız, bîçare insanlara bile acımasızca davranılmıştır. Onları yokluğa, inançsızlığa, kendi kültürel değerlerinden kopararak yaşamaya mahkûm etmişlerdir. Uzun yıllar devam eden zulüm SSCB'nin dağılmasıyla son bulmuştur. 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Türkmenler, yeniden yapılanma süreci içinde, kendi özlerine dönme yolunda adımlar atmışlardır. Türkmenler, Sovyet dönemindeki o acılı günlerin izlerini silerek öz yurtlarında yer altı ve yer üstü zenginliklerinden faydalanarak geleceğe daha sağlam, emin, güvenli adımlarla yürümeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- BURAN, A. (2009), *Repressiya ve Aytmatov*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,: Ankara.
- BURAN, A. (2010), *Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ Yay.,: Ankara.
- GURBANOV, T. (1984). “Ulu Yoluñ Başlangıcı”, “SSSR Yazıcılarının Birinci Gurultayının 50 Yıllığına”, *Sovyet Edebiyatı Dergisi*, Sayı 9, Eylül, 1984.
- İŞANOV, K. (1940). “Türkmen Sovyet Edebiyatının Ösüş Yolları”, (Türkmenistan Sovyet Yazıcılar Soyuzunun Guramaçılık Komitetinin Sekreteri Kemal İşanovın Dokladından), *Sovyet Edebiyatı Dergisi*, sayı 10, Ekim, 1940, s. 9-10.
- KALENDEROĞLU, İ. (2010), A. N. Samoyloviç’in Türkmen Edebiyatı ve Folkloru Araştırmalarına Katkıları, *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, s. 285-295.
- KALENDEROĞLU, İ. (2011), *Sovyet Dönemi Türkmen Folkloru, Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1954)*, Kurgan Edebiyat Yay.,: Ankara.
- ÖZKAN, İ. (2007), *Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Çalışmaları*. Pegem A Yayıncılık: Ankara.
- SÖYEGÖV, M. (1998). “Türkmen Edebiyatında Ceditçilik Dönemi Hakkında Bazı Tespitler ve Yeni Malumatlar”. *Bilig Dergisi*, Güz 1998. s.112-114.
- VELLEKOV, Çarı, “Edebiyat, Gözel Senayig ve Şahır Hem Yazıcı Toparlarımız Bilen İşlemek Doğrusunda”, TK(B)P MK’nin Sekreteri Yol. Çarı Vellekov’un TSSÇ MİK’nin 3. Sessiyasında “Medeni Guruluşın Mühim Vazıpaları” hakkında yazısından alıntı, *Türkmenistan Şura Edebiyatı Dergisi*, sayı 1, Ocak, 1933, s. 5-9.
- VELLEKOV, Çarı; “Türkmen Şura Edebiyatını Ösdirmek Ugrında Ehli Türkmenistan Şura Yazıcılarının Birinçi Guriltayında TK(B)PMK Sekratarı Yoldaş Çarı Vellekoviñ Gurriñi Türkmenistan Şura Edebiyatı Dergisi, sayı 3, Mart, 1934, s. 3-11.

YAKUT (SAHA) CUMHURİYETİ'NDE REPRESSİYA

Gülsüm KILLI YILMAZ*

Giriş

SSCB tarihinde genellikle 1920'lerin başlarından 1950'lere kadar uzanan, "Repressiya", "Büyük Terör" ya da "Büyük Temizlik" gibi çeşitli adlarla anılan süreç, rehabilitasyon (iadeitibar) sürecinin büyük ölçüde tamamlanması, SSCB arşivlerinin araştırmacılara açılması ile birlikte tarih, siyaset, edebiyat, toplumsal etkileri gibi pek çok açıdan incelenmeye değer bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Repressiya süreci SSCB içinde yaşayan tüm ulusları etkilemişse de özellikle nispeten az nüfuslu olan, yeni yeni yerli yönetim kadrolarının, aydın sınıfının oluşmaya, güçlü bilim, sanat, siyaset ve fikir adamlarının ortaya çıkmaya başladığı toplumlarda daha büyük hasarlar yaratmış, hem doğrudan repressiya mağdurları ve aileleri hem de toplumlar repressiyanın yarattığı korku ve tedirginliği uzun süre hissetmeye devam etmişlerdir.

Rusya Federasyonu'nun 18.10.1991 tarih ve 1761-1 sayılı "Politik Repressiya Kurbanlarının Rehabilitasyonu Hakkında Yasası"nın ilk maddesinde "Politik Repressiya" kavramı şöyle tanımlanmaktadır:

Devletin siyasi nedenlerle, devlet veya siyasi sistem için sınıfsal, sosyal, ulusal, dinî veya diğer gerekçelerle sosyal olarak tehlikeli olarak kabul ettiği kişileri mahkemeler ve diğer organları, yargı işlevlerine sahip veya idari yürütme makamları, yetkilileri, kamu kuruluşları veya bunların idari yetkilere sahip organlarının kararıyla yaşam veya özgürlükten yoksun bırakması, psikiyatri hastanelerine zorunlu tedavi için yerleştirmesi, ülkeden sınır dışı etme ve vatandaşlıktan yoksun bırakması, nüfus grupla-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, DTCE, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
E-posta: gulsumkilli@gmail.com

rını yerlerinden çıkarması, sürgüne ve özel yerleşime göndermesi, özgürlüğün kısıtlanması koşullarında zorla çalıştırmasının yanı sıra hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakması veya kısıtlaması şeklinde uyguladığı zorlayıcı tedbirler (Zakon o reabilitatsii... http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1619/)

Repressiya 1920'lerden 1950'li yıllara kadar Sovyet devletinin vatandaşları üzerinde baskı ve otorite kurma araçlarından biri olarak etkin biçimde kullanılmış, resmî kaynaklara göre 1918-1953 yılları arasındaki politik suçluların 826.675'i öldürülmüş, bunun 682.000'i ise repressiyanın en yoğun olarak uygulandığı süreç olarak kabul edilen 1937-1938 yılları arasında gerçekleşmiş, 1950'lerin ortasından itibaren ise repressiya kurbanlarının rehabilitasyonu yani itibarlarının iade edilmesi süreci başlamıştır. Farklı kaynaklarda ise SSCB boyunca kulaklarla mücadele esnasında 20 milyon kişinin mağdur olduğu, sadece 1935 Ocak ayından 1941 Temmuz'una kadar 19.840.000 kişinin repressiyaya uğradığı, ayrıca mahkûmiyet sürecinde idam cezası ve işkence altında 7 milyon kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir (İvanova 1998: 10, 18-19).

Repressiya genellikle “devrim karşıtı” olmakla suçlanan, ancak çeşitli dönemlere göre kapsamı farklılık gösteren geniş bir çevreyi kapsamıştır. SSCB'de öncelikle Repressiya Halk Komiserleri Meclisinin (Sovet narodnih komissarov-SNK) bir kararnamesi ile *Kadet* Partisi (Anayasal Demokrat Parti) üyelerine uygulanmış, *Kadet*çiler “halk düşmanı” olarak kabul edilerek çeşitli cezalara çarptırılmıştır. 23 Mayıs 1922'de kabul edilen Ceza Kanunu Proleter Devrim'e karşı her türlü eylemi “devrim karşıtı” olarak nitelemiştir. 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra 1924 Anayasası'yla Sovyet Ceza Kanunu tüm Sovyet cumhuriyetlerine de yayılmış, böylece tüm SSCB'de özellikle zengin toprak sahipleri (kulak) ve ailelerinin, zararlı kabul edilen bazı halkların ve savaş esirlerinin hapishanelere, çalışma kamplarına gönderilmesi, yerlerinin değiştirilmesi uygulamaları genişlemiştir. 1926 yılında kabul edilen Ceza Kanunu'nda “devrim karşıtı suç”un kapsamı biraz daha genişletilmiş, 27 Şubat 1927'de kabul edilen Ceza Yasası'nın 58 ve 59. maddeleri, 8 Haziran 1934'te eklenen 58. maddeye eklenen fıkralar politik suçların kapsamını daha da genişletmiş ve bu suçlulara uygulanacak cezaları giderek daha ağır hâle getirmiştir (İvanova 1998: 15). 1932'den itibaren zengin toprak sahiplerinin mülklerine el konulması ve kolektifleştirme sürecinin tamamlanmasıyla repressiya durgunluk dönemine girmişse de sonrasında 1 Aralık 1934'te S.M. Kirov'un öldürülmesi en yoğun repressiya dalgasını yaratmıştır. 1934'te mahkeme yetkisine sahip olan devlet güvenlik organı Halk Komiserleri Sovyeti Birleşik Devlet Siyasi İdaresi (OGPU pri SNK SSSR) NKVD “İçişleri Halk Komiserliği”ne dönüştürülmüş, bu arada yargı sürecinde de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin Birleşik Devlet Siyasi İdaresinin (OGPU) mahke-

me heyetinin yerini içine SSCB savcısının da dâhil olduğu özel bir heyet almış, mahkemelerin yargılama süreci olmaksızın tutukluları çalışma kamplarına gönderme veya sürgün etme süresi 5 yıl ile sınırlandırılmıştır (Papkov 2010: 140). Sovyet iktidarı çalışanlarına karşı gerçekleştirilen terör faaliyetlerine karşı SSCB Merkezi Yürütme Komitesinin kararı ile soruşturma süresi 10 gün ile sınırlandırılmış, iddianamenin sanığa mahkemeden bir gün öncesine kadar verilebilmesi, mahkemenin savcı ve avukatlar katılmadan gerçekleştirilmesi, cezanın hükmün açıklanmasından sonra derhal infaz edilmesi gibi yargılama sürecini basitleştiren ve hızlandıran uygulamalar kabul edilmiştir. Soruşturma süresinin kısa tutulması, özellikle delillerin yeterli olmadığı durumlarda sanıklara çeşitli baskı ve işkence yöntemleri uygulanarak ya da kandırılarak itirafnamelerin alınması uygulamalarının yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur (Ívanova 1998: 17).

Saha (Yakut) Topraklarında Repressiya

Yakut topraklarında daha 1920'lere gelmeden zengin köylülerin yanı sıra şamanlara, tüccarlara, Rus Kazaklarına, ticaret ile uğraşanlara karşı bir yok etme ve baskı çalışması yürütülmeye başlanmış, tüm bu grupların mal varlıklarına el konulması, oy hakkının kaldırılması, sürgün ve hapis cezası gibi çeşitli ceza ve yaptırımlar uygulanmıştır. Bununla birlikte Saha (Yakut) topraklarında repressiya sürecinin başlangıcı genellikle dönemin iktidar söyleminde "banditizm" "çetecilik" olarak ifade edilen Konfederalist Hareket'in baş göstermesi üzerine 1928 Şubat-Mart aylarında Komünist Parti Merkez Komitesinden (TsK VKPB) özel bir komisyonun Yakut topraklarına gönderilmesiyle ilişkilendirilmektedir. 1920'lerin sonu 1930'ların başında hüküm giyenlerin büyük kısmını "Konfederalist" harekete katılanlar ya da hareketi destekleyenler oluşturmuştur. 1928 olaylarının ardından aslında Konfederalist Hareket ile ilişkisi bulunmayan eski cumhuriyet yönetimi üyeleri ile 1917-1919 arasında çeşitli toplumsal ve politik organizasyonların üyeleri ya da bir partiye bağlı olmayan aydınlar da repressiyaya uğramışlardır.

Repressiyanın 1937-1940 arasındaki ikinci dalgası 1928 olayları sonrasında eski yönetim kadrosunun değişmesi ile iş başına geçen yeni yönetim kadrosunu kapsamış, bu dalğanın sonunda Yakutistan yönetimi tamamen Komünist Parti'nin Merkez Komitesinin kararlarını uygulayan bir çizgiye girmiştir.

Repressiya süreci daha az yoğun olmakla birlikte 1950'den sonra da sürmüş, 1956'da rehabilitasyon süreci başlamıştır. Bazı yazar ve araştırmacılar 1986'da küçük çaplı öğrenci kavgası olarak başlayıp etnik çatışma şeklinde büyüyen olaylar sonucunda ortaya çıkan görevden alma, işten çıkarma vb. uygulamaları da repressiya sürecinin bir parçası olarak değerlendirerek bu süreci 80'li yıllara kadar devam ettirmektedir (Vinokurova 2004; Molokotin 2021).

Özellikle 90'lı yıllardan sonra Yakutistan'daki repressiya süreci araştırmacı ve gazeteciler tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İ.İ. Nikolayev ve İ.P. Uşnitskiy'in Konfederalist ayaklanmadan başlayarak "Merkez Davası" sürecinin sonuna kadar (1937-1939) olan süreci belge ve dönemin tanıklarının ifadeleri ışığında inceleyip değerlendirdiği "Merkez Davası (Yakutistan'daki Stalin Repressiyasının Kroniği [*Tsentral'noye delo (Hronika stalinskih repressiy v Yakutii)*]" (Yakutsk, 1990) adlı çalışması, T. S. İvanova'nın genel olarak Yakutistan'da Repressiya sürecinin nasıl geliştiğini, etki ve sonuçlarını değerlendirdiği "Yakutistan'daki Politik Repressiya Tarihinden (20'lerin Sonu-30'lu Yıllar) [*İz istorii političeskih repressiy v Yakutii (konets 20-h-30-ye gg.)*]" (Novosibirsk, 1998) başlıklı çalışması konuyla ilgili en kapsamlı çalışmalardan ikisidir.

D. N. Gavril'yev'in Saha Türkçesinde yayımlanmış olan "Repressiya ve Rehabilitasyon [*Repressiya uonna rehabilitatsiya*]" (Yakutsk, 2001) çalışması da Saha Cumhuriyeti Federal Güvenlik Servisi (FSB) ile Saha Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı arşivlerindeki belgelere dayalı olarak 20'li yıllardan 40'lı yıllara kadar olan süreçte repressiyayı ele almaktadır. Eserde Repressiya kurbanı olup rehabilite edilmiş olan 776 kişi ile ilgili ayrıntılı bilgilere de yer verilmiştir. Repressiya sürecini ve kurbanlarını belge ve tanıklarıyla ele alan başka bir çalışma da Dmitriy Vasil'yeviç Kusturov'un Saha Türkçesinde yayımlanmış olan "Repressiya'nın Ağır Ruh [Repressiya iar tuna: Saha siriger 1920-1986 sıldardaah habıryu-ütürüyüü tügennere]" (Yakutsk, 2000) adlı eseridir. Bu çalışmada da 1920'lerden 1986'ya kadar olan süreç değerlendirilmiştir.

Bunların dışında da repressiya kurbanı olan aydınlar ve politikacıların hayatları, eserleri, edebiyat ve politik faaliyetleri üzerine bilimsel, yarı bilimsel, popüler nitelikte yazılmış çok sayıda kitap, broşür ve makale bulunmaktadır.

Repressiya'nın İlk Dalgası ve Konfederalist Ayaklanma

Saha topraklarında repressiyanın kitlesel olarak uygulandığı sürecin başlangıcı, literatürde bazen hareketin lideri olarak görülen Ksenofontov'u işaret eden "Ksenofontovcular/*Ksenofontovşina*" bazen de hareketin ulaşmak istediği hedefi işaret eden "Konfederalistler" olarak anılan siyasi-toplumsal örgütlenmenin eylemlerini araştırmak üzere Komünist Parti Merkez Komitesinden (TsK VKPB) özel bir komisyonun 1928 Şubat-Mart aylarında Saha topraklarına gelmesi ile ilişkilidir. Tam adı "Sovyet Sosyalist Konfederalist Hareketi" olan siyasi yapılanma çevresinde birleşen Ksenofontov ve yandaşlarının Sovyet Özerk Cumhuriyeti statüsü verilen Saha topraklarının statüsünün ulusal cumhuriyet statüsüne yükseltilmesi, Saha topraklarında yerel yönetim organlarının teşkilatı, çeşitli siyasi ve ekonomik meselelerin çözümü gibi talepleri bulunuyordu.

Aslında daha 1925 Aralık ayında herhangi bir partiye üye olmayan aydınlar IV. Yakut Okrug Sovyetleri Kongresi'nde, P.V . Ksenofontov'u IV. Tüm Yakut Sovyet Kongresi'ne katılması için aday göstermişlerdir. Hatta yerli aydınlardan V. N. Leontyev, bu kongrede Ksenofontov'un Özerk Cumhuriyet'in haklarının genişletilmesi amacıyla, Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası taslağında değişiklikler yapma, yani Saha Cumhuriyeti'nin RSFSR'den ayrılması ve SSCB'ye anlaşmalar temelinde gönüllü olarak katılmasını sağlama niyetini bilerek Ksenofontov'un adaylığını desteklemiştir. Ancak kongre sonunda Ksenofontov'un adaylığı kabul edilmediği gibi anayasada değişiklik yapılması konusu gündeme dahi getirilmemiştir. Bir kısım yerli aydınların taleplerinin bu şekilde tamamen görmezlikten gelinmesi de "Konfederalist" hareketin ortaya çıkma sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir.

"Savaş Komünizmi" yıllarının ardından benimsenen yeni ekonomik politikanın (NEP) geride bırakılarak sosyalist sanayileşmenin gelişmesine önem verilmesi, merkezî Rusya'dan bölgeye göç, toprakların dengesiz dağılımı, büyük ölçüde tarım ve hayvancılıkla geçinen yerli toprak sahipleri ve köylülerin topraklarının ellerinden alınması, geleneksel yaşam düzeninin bozulması vb. sebeplerden duydukları rahatsızlık gibi birbirini tetikleyen bir dizi olayın da 1927 Ayaklanması'nı hazırladığı söylenebilir. Nitekim katılımcılarının neredeyse yarısını herhangi bir politik fraksiyona katılmayan aydınların (İ. N. Pryadeznikov, A. D. Şirokih, V. N. Leont'yev, V. G. Nikolayev, İ. V. Sleptsov, M. A. Suzdalov, A. P. Ryazanskiy, A. L. Bahırov, M. İ. Kovinin, A. V. Davıdov, İ. F. Afanas'yev vb.) oluşturduğu 1926 Şubat'ında düzenlenen IV. Tüm Yakut Sovyetler Kongresi'nde şahsi arazilerin kullanım süresinin uzatılması, tarım ve hayvancılığın teşvik edilmesi, vergilerin azaltılması gibi talepler dile getirilmiştir. Bu kongrenin üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra herhangi bir politik partiyle ilişkisi olmayan aydınlar kulaklarla mücadele kampanyası içinde repressiyaya uğramıştır (İvanova 1998: 20-21).

Konfederalist Hareket'in kurucusu ve fikir babası olan Pavel' Vasil'yeviç Ksenofontov, Moskova Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmişti. Ksenofontov politik bir hareketi örgütleyebilecek, böyle bir hareketin programını hazırlayabilecek yüksek eğitime ve bilgiye sahip bir aydıydı. Ksenofontov, 1890 yılı Mayıs'ında Yakut Okruğunun Batı Kangalas ulusunun (Yakutistan'daki idari yapılanmada Rusya'daki rayon'a karşılık gelen idari birim) 4. Mal'jegas nasleğinde (Yakutistan'daki kendine özgü idari yapılanmada köy), bu bölgede oldukça ünlü bir aile olan Ksenofontovların ailesinde altı erkek kardeşten biri olarak dünyaya gelmişti. Ksenofontov kardeşlerin beşi de repressiyaya kurban edilmiştir. İlya Ksenefontov 1919 yılında hapisanede gördüğü şiddet neticesinde hayatını kaybederken, Arkadiy Ksenefontov Kolıma'daki mahkûmiyeti sırasında vefat etmiştir. İvan Ksenofontov da mahkûmiyet cezasının

ardından sürgüne gönderilmiştir. Konfederalistler Partisi'nin tüzüğünü ve programını hazırlayan Pavel Ksenofontov 1928 yılında; ünlü etnolog-antropolog, tarihçi Gavriil Vasil'yeviç Ksenofontov ise 1938'de kurşuna dizilmiştir.

P.V. Ksenofontov Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirip bir süre Moskova'da avukat olarak çalışmış, 1925 yılında Yakutsk'a dönmüştür. 1926 yılı başlarına kadar memleketinde yaşamını sürdüren Pavel Vasil'yeviç bu sürede köy öğretmenleri olan P. G. Omorusov ve S. N. Danilov ile yakın ilişki içinde olmuştur. 1926 yılında Cumhuriyet Maliye Halk Komiserliğinde işe başlamış, bu arada 1926 yılı yazında "Lenin Ulusal Politikasının Teorisi ve Uygulaması" adlı çalışmasının el yazmasını tamamlamıştır.

P. V. Ksenofontov bir hukukçu olarak özerkliğin (otonomi) Saha halkının gereksinimlerini yerine getirmediği, ancak Yakut topraklarının SSCB'ye Birlik Cumhuriyeti olarak katılması talebinin gerçekleşmesi ile Saha halkının hak ettiği yaşam düzeyine ulaşacağı fikrini savunmuştur. Bunun için de Cumhuriyet Anayasası'nın değişmesi gerekmektedir. Katı bir parti diktatörlüğünün hüküm sürüyor olması sebebiyle Ksenofontov ve taraftarlarının tüm bu fikirlerini duyurup tartışabileceği resmî bir platform bulamaması, onları ulusal bir eylem başlatmaya itmiştir. 1927 baharına geldiğinde hâlâ konuyla ilgili hiçbir gelişme olmaması üzerine Ksenofontov bu meselenin silahlı bir gösteri ile çözülebileceği fikrine varmıştır. Ancak Ksenofontov'un kendi ifadesine göre bu hareket hazırlıksız ve doğal olarak gelişmiştir (İvanova 1998: 23).

Ksenofontov örgütün kuruluş çalışmalarına 1927 Ağustos'unda başlamıştır. Pokrovsk kasabasında Genç Yakut Ulusal Sovyet Sosyalist Orta Hâlli ve Yoksul Köylü Partisi'nin (Konfederalist) (*Mlado-yakutskaya natsional'naya so-vetskaya sotsialistiçeskaya partiya serednyatsko-bednyatskogo krest'yanstva "konfederalistov"*) ilk kongresi 10 Ağustos 1927'de toplanmış, bu kongreye 10 kişi katılmıştır: V. V. Ksenofontov, S. M. Mihaylov, S. İ. Mihaylov, A. P. Pavlov, P. G. Omorusov, İ. L. Belolyubskiy, G. V. Afanas'yev, İ. G. Kirillov (başkan), S. N. Danilov (Lenskiy) (sekreter) ve İsakov. Ksenofontov toplantıda SSCB devletinin temel ilkeleri korunarak yürürlükte olan Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Yakut ASSR) Anayasası'nda değişiklikler yapılması gerektiğini ortaya koyan bir konuşma yapmış, ardından toplananlar partinin kurulması, kuruluş hazırlıkları ve parti tüzüğünün 15 Ekim'e kadar tamamlanması kararı almışlardır.

Görüşleri Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi'nin (VKPB) resmî politikalarına ters düşen P. V. Ksenofontov'un kendi ifadelerine göre, Komünist Parti üyeleri bir tür kapalı kast sistemi içinde çalışıyorlardı, dolayısıyla Ksenofontov'un bu üyelerle yakın bir ilişkisi yoktu. Soforonov, Davidov gibi bir partiye üye olmayan yerli aydınlarla da sadece bazı teorik meselelerle ilgili

görüş alışverişi içindeydi. Dolayısıyla Ksenofontov'un başlattığı hareket çevresinde toplananların birçoğu Sovyet iktidarı karşıtları ile köylü gençlerdi (İvanova 1998: 22).

Aslında parti yöneticileri muhalif hareketin ortaya çıkmasından başından beri haberdardılar. Ağustos 1927'de Novosibirsk'ten gelen OGPU'nun yetkili temsilcisi S.Buda kendisine Ksenofontov hareketine katılanların derhal tutuklanması görevinin verildiğini belirtmiştir. 70 kişilik tutuklanacaklar listesi neredeyse yerli aydınların tamamını kapsıyordu. Bolşevik Tüm Komünist Partisi Bölge Komitesi-*Obkom* VKPB (İ. N. Barahov, M. K. Ammosov, A. G. Gabışev, S. F. Gogolev) bu talebe yerli aydınların halk üzerinde etkisi olduğunu ve ayrıca delillerin yetersiz olduğunu öne sürerek temkinle yaklaşmış, tutuklama sürecini ertelemeye çalışmıştır. Moskova'dan OGPU'nun izni ulaştıktan sonra, Yakut Bölgesi OGPU Başkanı Petrov 18 Eylül'de tutuklamalara başlaması kararını almıştır. Yakut Bölgesi OGPU çalışanlarından biri Megin ulusuna gittikten sonra komplocuların Yakutsk'ta toplandığı ve saklanabilecekleri haberini alarak 14 Eylül'de tutuklamalara başlamıştır. Yakutsk'ta 16 Eylül gecesi Yakutistan'da Sovyet iktidarını yok etmek ve Yakutistan'ı SSCB'den çıkarmak için bir komplo içinde oldukları gerekçesi ile 30'dan fazla kişi tutuklanmıştır. Ünlü Saha toplum aktivisti A. İ. Sofronov, F. G. Sivtsev, A. İ. Govorov, İ. F. Afanas'yev, M. P. Sleptsov, V. İ. Novgorodov, N. N.Bojedonov, P. İ. Orosin tutuklananlar arasındadır. Eski aydınlar, eski Beyaz subaylar ve okullu gençlerden oluşan 28 kişinin davası 29 Ekim 1928'de görülmüş, OGPU üyelerinin Novosibirsk'teki özel görüşmesiyle görülen bu davada suçun gerçekleşmiş olmasıyla ilgili somut bir kanıt bulunamamıştır. Dava sonucunda Yakutsk Öğretmen Okulu öğrencisi K. N. Yegorov, V. M. Haritonov, N. M. Burtsev üç yıl boyunca Moskova, Leningrad, Harkov, Kiev, Odessa, Rostov-na-Donu ve Yakutistan'da ikamet etme hakkından mahrum edilmiştir. Bayagantay ulusundan 27 yaşındaki G. İ. Gotovtsev 10 yıla mahkûm edilmiş, Novosibirsk'e götürülürken yolda hastalanmış 22 Mart 1929'da tutuklu bulunduğu yerdeki Kazan Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir. Geriye kalan 24 mahkûmun ise Solovets toplama kampına (SLON) gönderilmesine karar verilmişti. Bunlardan sadece dördü Yakutistan'ın SSCB'ye federatif bir yapıda girmesinin propagandasını yapmak amacıyla Ksenofontovculara katıldıklarını itiraf etmişti. 18'inin 1927 olaylarıyla hiçbir ilgisi bulunmamaktaydı; üçü ise bildiği hâlde herhangi bir eylemde bulunmamıştı. Konuyu ayrıntıyla inceleyen İvanova'ya göre bu davaya ilişkin iddianame hukuki bir belgeden çok politik bir nitelik taşımaktadır. Mahkeme kararında sanıkların suçlarından çok ayaklanma hareketinin tehlikelerinden söz edilmiştir. Nitekim 19 Aralık 1991'de Yakut (Saha) Yüksek Mahkemesinin kararı ile bu dava delil yetersizliği sebebiyle kapatılmıştır (İvanova 1998: 24-25).

VKPB'nin Bölge Komitesinin tutuklamalarından sonra hareketin yönetim kadrosundaki P. V. Ksenofontov, İ. G. Kirillov ve diğerleri saklanmışlar; 4 Ekim 1927'de Doğu Kangalas ulusundaki Kudom denilen yerde 14 kişinin katıldığı Konfederalist Parti'nin ikinci toplantısını gerçekleştirmişlerdir. S. M. Mihaylov'un başkanlık ettiği toplantıda parti tüzüğü ve programı kabul edilmiş, Merkez Komitesi Genel Sekreteri olarak P. V. Ksenofontov; Geçici Merkezî Komiteye P.V. Ksenofontov, S. M. Mihaylov, V. M. Sleptsov, P. G. Omorusov (Semyonov), S. N. Danilov (Lenskiy), Otorov, İ. L. Belolyubskiy (Kumahtahov), Yefimov, İsakov, Boyev; Merkezi Denetim Komitesine de İ. G. Kirillov, Kirov, M. K. Artemyev, A. Omorusov seçilmiştir. Hükûmetin parti üyelerine karşı giriştiği repressiya hareketini tartıştıktan sonra Merkez Komitesi derhal bölge halkında bulunan silahların toplanması, gönüllü partizan gruplarının oluşturulması kararını almış, hareket planı ve partizan gruplarının silahlanması gibi konular partizan gruplarının kendisine bırakılmıştır. Dolayısıyla parti yönetiminin akışına bırakılmış plansız bir halk hareketini öngördüğü anlaşılmaktadır.

1927 Eylül'ünde Sovyet karşıtı harekete katılan öğrenci gençler ve aydınların tutuklanmaları uluslardaki silahlı gösteri için itici güç olmuş; hareket, uluslardaki halk arasında da vatani solcu komünistlerin boyunduruğundan, OGPU'nun kanunsuzluklarından kurtarma ve "Savaş Komünizmi" politikasına engel olma eylemi olarak görülerek destek bulmuştur.

1927 Ekim'inde Yakut Bölge Komitesi toplantısında ve Bölge Kontrol Komitesinde Yakutistan'daki son olaylar görüşülmüştür. Bölge Komitesi önce daha önce Sovyet karşıtı eylemlere karışmamış kişilerin serbest bırakılmasını ve aydınlarla uluslarda propaganda kampanyaları düzenlenmesini düşünmüş, bu amaçla 7 Ekim 1927'de aydınlarla bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya aralarında İ. N. Pryadeznikov, İ. K. Osipov, şartlı tahliye edilmiş olan A. İ. Sofronov, A. D. Popov, P. D. Yakovlev, İ. İ. Ammosov, P. V. Ksenofontov'un ağabeyi G. V. Ksenofontov, P. V. Sleptsov, T. Ye. Sosin, K. O. Gavrilov vd. ile Yakut Merkez Yürütme Komitesi Başkanı görevini yerine getiren A. D. Şirokih'in de bulunduğu 35 kişi katılmıştır. Bölge Komitesi Sekreteri İ. N. Barahov'un konuşması dinlenerek katılımcılar Yakutsk Okruğu uluslarındaki durumu halka açıklamak üzere parti dışı konferanslar düzenlenmesi konusunda fikir birliğine varmış, böylece A. İ. Sofronov Tatta ulusunda, K. O. Gavrilov Megin ulusunda 11 toplantıda konuşmuştur.

12 Ekim 1928'de VKPB Bölge Komitesi Konfederalistlerin eylemlerini "çetecilik" (*banditizm*) olarak nitelemiş ve hareketin kuzeye yayılması tehlikesine karşı daha etkin şekilde mücadele edilmesi gerektiği sonucuna varmış, harekete katılanların affedilmemesi ve yakalanan esirlerin hemen mahkeme edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yakut ASSR Sovyet Halk Komiseri Başkanı M.

K. Ammosov ve Bölge Komitesi Sekreteri İ. N. Barahov'un BKP'nin 5 Kasım 1927'de XV. Kongresi'ne katılmak üzere Yakutsk'tan ayrılması ile Konfederalistlerin ikinci kez harekete geçmesi aynı güne rastlamıştı. M. K. Artemyev ile S. M. Mihaylov'un 52 kişiden oluşan bölükleri Petropavlovk köyünden Amga ulusuna hareket ettiler. 9 Kasım 1927'de Abaga köyünde 6 Kızıl Ordu askeri, 18 piyoner ve komsomol ile 4,5 saat süren bir çatışma yaşandı. Resmî kayıtlara göre çatışma sonunda her iki taraftan birer kişi hayatını kaybederken birer kişi de yaralanmıştı. M. K. Artemyev'in ifadesine göre protestocu gruplar her yerde silahlı çatışmadan kaçınıyorlardı. Aynı zamanda Batı Kangalas rayonunda da Kirillov'un yönettiği 16-20 kişilik grup ile P. G. Omorusov'un idaresindeki 20-24 kişiden oluşan grubun meydana getirdiği "Batı Grubu" harekete geçmişti. Genel olarak protestolara katılanlar resmî bazı kaynaklara göre 1927 Aralık'ında 150 kişi iken P. V. Ksenofontov'un ifadesine göre 100-200 kişi arasındadır (İvanova 1998: 27-29).

Ekim başlarında Konfederalistler "Salgabıl" Tarım Kredi Kooperatifi sorumlusu P. D. Yakovlev aracılığıyla parti programlarını Yakut Merkez Yürütme Komitesine iletiler ve bunun dikkate alınmaması durumunda silahlı eylemlere başlayacaklarını belirttiler. 26 Kasım 1927'de de İ. Ya. Strod'a "Batı Mücadele Grubu" partizan grupları tarafından parti programları ve Kızıl Ordu'ya yazdıkları bir başvuru iletili. Bolşevik Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro 24 Kasım 1927'de ayaklanmanın bütün elebaşlarının ve aktif katılımcılarının Yakutistan'dan sürülmesi kararı aldı. Bunun ardından 28 Kasım 1927'de OGPU yetkilisi olan S. Buda ne olursa olsun Sovyet hükûmetine karşı olan grupların mukavemetinin kırılması kararını aldı. Bu arada 3-4 Aralık 1927'de Batı Kangalas ulusunda Mitattı denilen yerde M. K. Artemyev'in başkanlığında Konfederalist Güçlerin Birleşik Toplantısı gerçekleştirilerek partinin adı "Yakut Sovyet Sosyalist Orta Hâlli ve Yoksul Köylü (Konfederalist) Partisi" -*Yakutskaya sovetskaya sotsialistiçeskaya partiya serednyatsko-bednyatskogo krest'yanstva (konfederalistov)* olarak değiştirildi. Ayrıca hükûmetin teslim çağırısı reddedildi (İvanova 1998: 29).

Merkezin hareketi silahla bastırma kararını haber alan P. V. Ksenofontov 1 Ocak 1928 tarihinde Konfederalist ayaklanmanın bastırılması için kurulan Operasyonel "Troyka"nın üyesi K. K. Baykalov'un dairesine giderek teslim oldu ve tutuklandı. Yine de meselenin hükûmetle görüşmelerle çözülebileceğine inancını kaybetmeyen Ksenofontov 17 Ocak 1928'de parti üyelerine silahlı gösteriyi bırakmalarını, S. Buda'nın gönüllü olarak silah bırakanların serbest bırakılacağı konusunda söz verdiğini ve taleplerin merkeze iletildiğini ifade eden bir mektup yazmıştır.

Konfederalistler Kızıl Ordu ile çatışmaya girmekten kaçınmakla birlikte silahlı gösterilerini sürdürdüler. S. Buda ise komutanlarına yakalanan herkesin derhal öldürülmesi emrini vermişti. Strod ve Koryakin ise daha önceki ayaklanmalarda olduğu gibi meselenin barış yoluyla çözülmesi yönünde hareket ederek emri yerine getirmeyi reddettiler.

27 Ocak 1928'de Mihaylov'un, 6 Şubat'ta ise Artem'yev'in grupları teslim oldu. "Troyka"nın başkanı olan K. K. Baykalov Politbüro'ya verdiği raporda ayaklanmaya katılan grupların katledilmesinin meseleyi daha da karmaşık duruma getireceğini, kurşuna dizilenleri duyanların teslim olmayacağını rapor etti. Sanıkların hemen hemen hiçbiri harekete katıldıklarını reddetmedi. Dolayısıyla bu OGPU tarafından suçun itirafı olarak değerlendirildi. Sonuç olarak yakalanan kişiler OGPU SSCB'nin kararıyla 27 Mart 1928'de aralarında Pavel V. Ksenofontov ve M. Artemyev'in de olduğu Ksenofontov-Artem'yev davasına karışan 20 kişi mahkeme edilmeksizin kurşuna dizilmiş, 4 kişi ise çeşitli sürelerle hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Daha önce teslim olan, harekete dâhil olan 59 kişiden de 34'ü 13-17 Mart tarihleri arasında kurşuna dizilirken 25 kişi de çeşitli sürelerle hapis cezası almıştır (İvanova 1998: 30-32).

"Yakut Sovyet Sosyalist Orta-Yoksul Köylü (Konfederalist) Partisi Davası"nda yargılanan partinin yönetici kadrosu ve bu kişilerle ilgili dava kayıtlarında yer alan bilgiler şöyledir (İvanova 1998: 233-236):

1. **Pavel' Vasil'yeviç Ksenofontov:** 38 yaşında, Yakut. 1890'da Yakutsk okruğu Batı Kangalas *ulusunda* 4. Maljeğar *nasleginde* varlıklı bir ailede dünyaya geldi. Hukuk alanında yüksek öğrenim görmüştür. 1 Ocak 1928'de tutuklandı. 58-11, 59-3. maddelere göre kendisine atılan suçları kabul etmemiş, 28 Mart 1928'de diğerleriyle aynı gün kurşuna dizilmiştir.

2. **Mihail Konstantinoviç Artem'yev:** 39 yaşında, Yakut. 1888 yılında Amga *ulusu* Betyunsk *nasleginde* varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. *Realşuleyi* 4. sınıfa kadar okumuştur. Öğretmen. 1922 Eylül 1922-Mart 1923'e kadar Askerî Konsey Başkanı ve A. N. Pepelyayev'in birliğinde kumandan olmuştur. 1924 Mayıs- 1925 Mayıs Tunguz Ayaklanması'na katılmış ve affedilmiştir. 1927 Kasım'ında Konfederalistlere katılmıştır. Birlik başkanı, karargâh başkanı, Merkez Kontrol Komitesi üyesidir. 5-6 Şubat 1928'de tutuklanmıştır. 59-3. maddeye göre yargılanmış, suçunu kabul etti ve kurşuna dizildi.

3. **İvan Gennadiyeviç Kirillov:** P. V. Ksenofontov'un kuzeni, 23 yaşında, Yakut. 1906'da Batı Kangalas *ulusunda* Nemyungin *nasleginde* varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. 4. sınıfa kadar okumuştur. Noterlik Bürosunda memur. 1921-1923 Ayaklanması'na katılmıştır, savaşçı, müfreze lideri, bölük komutanı yardımcısı. 1927-1928'de Merkez Kontrol Komitesi üyesi, birlik komutanı, Batı

Mücadele Alanı başkanı. 6 Şubat 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı, suçunu kabul etmedi. Kurşuna dizilerek öldürüldü.

4. Semyon Maihayloviç Mihaylov: 30 yaşında, Yakut. 1898'da Doğu Kangalas *ulusu*, Çemoikin *nasleginde* yoksul bir ailede dünyaya gelmiştir. Okuryazar değildir. 1921-1922 Ayaklanması'nda müfreze komutanı, bölük komutanı, öncü birlik başkanı. Merkez Komitesi üyesi, birlik komutanı. 31 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti, kurşuna dizildi.

5. Mihail Semyon İliç: 34 yaşında, Yakut. 1894'te Batı Kangalas *ulusu* Nem-yugin *nasleginde* varlıklı bir ailede dünyaya geldi. En düşük derecede eğitilmiş. Pokrovsk Tüketim Derneğinde muhasebeci. 1922'de bölük komutanı, 1927-1928'de Merkez Komitesi üyesi. Konfederalist hareketin Doğu Mücadele Alanında askeri mahkeme başkanı ve vurucu birlik komutanı. 31 Ocak 1928'de tutuklanmış, 59-3. maddeye göre yargılanmış, suçunu kabul etmiş ve kurşuna dizilmiştir.

6. Semyon Nikiforoviç Danilov: 26 yaşında, Yakut. Batı Kangalas *ulusu*, Maljegar *nasleginde* yoksul bir ailede dünyaya geldi. Yakutsk Öğretmen Okulunda 3. sınıfı bitirdi. Köy öğretmeni, Merkez Komitesi üyesi. Batı mücadele alanı birliğinin başı. 31 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı, suçunu kabul etmedi, kurşuna dizildi.

7. Vasiliy Mihayloviç Sleptsov: 21 yaşında, Yakut. 1907 yılında Megin *ulusu*, Taragay *nasleginde* fair bir ailede dünyaya gelmiştir. Öğretmen Okulunda 4. Sınıfı bitirdi. Konfederalist Hareket'in Merkez Komitesi üyesi. Ajitasyon ve Propaganda Bölümü sorumlusu. 6 Şubat 1928'de tutuklandı. P. V. Ksenofontov ile görüşmesine izin verilene ve VKPB Merkez Komitesi Komisyonunun geldiğini öğrenene kadar ifade vermeyi reddetti. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etmedi, kurşuna dizildi.

8. Georgiy Vasil'yeviç Afanas'yev: 27 yaşında, Yakut. 1900 yılında Batı Kangalas *ulusu*, 2. Maltan *nasleginde* orta hâlli bir köylü ailesinde dünyaya geldi. İlkokulu bitirdi. Öğretmen Okulu 1. sınıfı okumuştur. Toyon Arin Kredi Kooperatifi yöneticisi, ulus yürütme komitesi üyesi. 1922'de ayaklanma birliğinin komutan yardımcısı olmuştur. Konfederalist Hareket'in Merkez Komitesi üyesi, birlik ve müfreze komutanıdır. 31 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti ve kurşuna dizildi.

9. İnnokentiy Loginoviç Belolyubskiy: 30 yaşında, Yakut. 1898 yılında Batı Kangalas *ulusu*, 3. Maltan *nasleginde* orta hâlli bir ailede doğdu. En düşük seviye eğitim gördü. 1921-1922 Ayaklanması'nda birlik komutanlığı yaptı, affedildi. Konfederalist Hareket Merkez Komitesi üyesi, askerî sorumlu. 31 Ocak

1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti ve kurşuna dizildi.

10. Pyotr İnnokent'yeviç Gavril'yev: 23 yaşında, Yakut. 1905 yılında Doğu Kangalas *ulusu*, 1. Neryuktyay *nasleginde* yoksul bir ailede doğdu. Eğitimi Dinî Okul, 1. sınıfa kadar. 1923'te affedildi. 31 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti. Kurşuna dizildi.

11. Timofey Nikolayeviç Nikolayev: 29 yaşında, Yakut. 1899 doğumlu. Doğu Kangalas *ulusu*, 1. Neryuktyay *nasleginde* yoksul bir ailede dünyaya geldi. Şehir Okulunda 2. Sınıfa kadar okudu. 1922'de birlik komutanı yardımcısı. Konfederalist Hareket Merkez Komitesi üyesi adayı. Doğu grubunun müfreze komutanı ve birlik komutanı. 6 Şubat 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti. Kurşuna dizildi.

12. Vasiliy Afanas'yeviç Osipov: 25 yaşında, Yakut. 1903 doğumlu. Batı Kangalas *ulusu*, Nemyugin *nasleginde* yoksul bir ailede dünyaya geldi. Düşük derecede okuryazar. Birlik komutanı ve askerî sorumlu. 2 Şubat 1928'de Petro-pavlovsk'ta tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti. 10 yıl toplama kampına gönderilme cezasına çarptırıldı.

13. Diodor Nikolayeviç Yefimov: 29 yaşında, Yakut. 1899'da Boturus *ulusu*, Çakır *nasleginde*, orta hâlli bir ailede dünyaya geldi. Düşük derece okuryazar. 1921-1923, 1924-1925 yıllarında M. K. Artem'yev'in altında müfreze komutanı. Konfederalist Hareket'te Merkez Komitesi üyesi, birlik komutanı. 17 Şubat 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti, kurşuna dizildi.

14. Pavel Antonoviç Sısolyatin: 51 yaşında., Tunguz. 1876 doğumlu. Avcı. Aldan-May *ulusu*, Ejan *naslegindeki* orta hâlli bir aileden gelmektedir. Kilise Okulunu bitirdi, Köy Kredi Kooperatifi Başkanlığı yaptı. 1922 Hareketi'ne katıldı. 12 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti, kurşuna dizildi.

15. Gavril Osipoviç Çemokin: 30 yaşında, Yakut. 1898 doğumlu. Megin *ulusu*, Altan *nasleginde*, yoksul bir aileden gelmektedir. Okuryazar değil. Partiye üye değil. 1921 Hareketi'ne katıldı. Müfreze komutanlığı yaptı. 31 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti ve kurşuna dizildi.

16. Gerasim Mihayloviç İl'in: 41 yaşında, Yakut. 1887 yılında Batı Kangalas *ulusu*, Mal'jegar *nasleginde* orta hâlli bir ailede dünyaya geldi. Düşük seviyede okuryazar. 1922'de affedildi. 1928 Konfederalist Hareket'te müfreze, birlik komutanı. 19 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti. Kurşuna dizildi.

17. Semyon Andreyeviç Kirillin: 26 yaşında, Yakut. 1902 yılında doğdu. Doğu Kangalas *ulusu* Neryuktyay *nasleg*indeki orta hâlli bir aileden gelmektedir. En düşük seviye eğitimi. 1922-1926'da Kuzey'deki Sovyet karşıtı harekete katıldı ve affedildi. Kasım 1927'de müfreze komutanı. 31 Ocak 1928'de Yakutsk'ta S.M. Mihaylov'un birliğiyle tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti ve kurşuna dizildi.

18. Afanasiy Pavloviç Pavlov: 47 yaşında, Yakut. Batı Kangalas *ulusu* 2. Mal'jegar *nasleg*inde, orta hâlli bir aileden gelmektedir. Okuryazar. 1922 Hareketi'ne katıldı. Eylül 1927'de P. G.Omorusov'a katıldı. Komutanlık sekreteri, birlik komutanı yardımcısı. 19 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti, kurşuna dizildi.

19. Dmitriy İvanoviç Karmanov: 28 yaşında, Yakut. 1900 doğumlu. 1. Amga *ulusu*, Jemkonsk *nasleg*indeki orta hâlli bir aileden gelmektedir. Okuryazar değil. 1921-1925'te Sovyet karşıtı harekete katıldı, affedildi. 1927 Eylül'ünde M.K. Artem'yev'e katıldı. 6 Şubat 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti. Kurşuna dizildi.

20. İnnokentiy Ustinoviç Maksimov: 51 yaşında, Yakut. 1877 yılında 1. Amga *ulusu*, Jemkon *nasleg*inde orta hâlli bir ailede dünyaya gelmiştir. Okuryazar değil. 1921-1922, 1924-1925 yıllarındaki Sovyet karşıtı hareketlere katıldı. 1927'de karargâh sorumlusu ve tedarikçisi olarak görev yaptı. Aldan'da Tunguzlar arasında ajitasyon faaliyetlerinde bulundu. 6 Şubat 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti, kurşuna dizildi.

21. Nikifor Grigor'yeviç Kuz'min: 35 yaşında., Yakut. 1892 doğumlu. Batı Kangalas *ulusu*, Nemyugin *nasleg*indeki orta hâlli bir aileden gelmektedir. Şehir Okulunda 3. sınıfa kadar okudu. Kâtip. 1921-1922 hareketine katıldı. 1927 Kasım'ında Batı Mücadele Grubunun karargâh tedarikçisi. 17 Şubat 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı, kurşuna dizildi.

22. Pyotr Aleksandroviç Zamorşçikov: 32 yaşında, Yakut. 1896 doğumlu. Batı Kangalas *ulusu* 6. Mal'jegar *nasleg*inde, orta hâlli bir aileden gelmektedir. Okuryazar değil. Karargâh sorumlusu, silahların toplanması ve malzeme tedarikinden sorumlu. 26 Ocak 1928'de tutuklandı. 59-3. Maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti, 8 yıl toplama kampı cezasına çarptırıldı.

23. Afanasiy Yegoroviç Hristofor: 42 yaşında, Yakut. 1886'da Batı Kangalas *ulusu* 5. Mal'jegar *nasleg*indeki yoksul bir ailede dünyaya gelmiştir. Okuryazar değil. Kılavuz, istihbarat sorumlusu ve takım komutanı. 19 Şubat 1928'de tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti. 5 yıl toplama kampı cezası aldı.

24. Dmitriy İvanoviç Denisov: Yakut. 1891 doğumlu. Batı Kangalas *ulusu*, Nemyugin *nasleg*indeki orta hâlli bir aileden gelmektedir. Okuryazar. Ekim 1927'den beri karargâh üyesi. 17 Şubat 1928'de Yakutsk'ta tutuklandı. 59-3. maddeye göre yargılandı. Suçunu kabul etti. 5 yıl toplama kampı cezası aldı.

Sıradan üyelerin cezaları 23-17 Mart arasında kurşuna dizilerek infaz edilmiştir. Listede 59 kişinin adı bulunmaktadır. Birkaçı dışında tamamı kurşuna dizilmiş, kurşuna dizilmeyenler çeşitli sürelerle toplama kampına gönderilmiştir. Sosyal durumları çoğunlukla yoksul ya da köylü olarak belirtilmiştir. Çoğunluğu Yakut olmakla birlikte Evenkler de vardır. Üyelerin en genci 16 yaşındadır. En yaşlısı 76 yaşında bir Evenk'tir.

OGPU üyelerinin 29 Ekim 1928'de özel görüşmelerinde aldıkları kararlar mahkûm edilenlerin listesinde ise 4'ü Rus olmak üzere 28 Saha Türkünün ismi ve bilgileri bulunmaktadır. Listede Öğretmen Okulu 3. sınıf öğrencisi iki Saha kızının da adı bulunmaktadır. Bu listedekilerin tamamı çeşitli sürelerle toplama kampına gönderilme cezası almıştır.

P. V. Ksenofontov hareketin lideri ve fikir babası olarak tanındı. Yakutistan'da Sovyet iktidarını devirmek ve Japonya ile birleşip ulusal-burjuva devleti kurmaya çalışmak amacıyla devrim karşıtı örgüt kurmakla suçlandı. Diğerleri ise 1927'de Yakutistan'ın RSFSR ve SSCB'den ayrılması için silahlı ayaklanmaya katılmak ve örgütsel faaliyet içinde bulunmakla suçlandılar. Bütün bu mahkeme süreçlerinde Ksenofontov kendisine atılan suçlamaları kabul etmedi, Emekçilerin Haklarının Deklarasyonu ve SSCB Anayasası'na uygun ve Lenin'in ulusal sorunla ilgili görüşleri doğrultusunda hareket ettiğini ifade ederek Yakutistan'ın kendi kaderini belirleme hakkı olduğunu, SSCB'ye egemen Sovyet Cumhuriyeti olarak katılması gerektiği düşüncesini ortaya atan kişi olduğunu ve bütün bu görüşlerinin temelinde Yakut halkının ancak sosyalist düzende varlığını koruyabileceği görüşüne dayandığını kabul etti. Bölge Parti Organizasyonu ile olumsuz bir ilişki içinde olduğunu da belirtmiş, Bölge Parti Komitesinin Yakut halkının geleneksel yaşam düzeni ve yerel koşulları hesaba katmadan merkezin bütün talimatlarını olduğu gibi uygulamaya soktuklarını ifade etmiştir. Özellikle Ksenofontov'un zaten tarım ve hayvancılık için çok da uygun olmayan kuzey topraklarına Merkezî Rusya'dan yerleştirilenlerin, toprak taksiminin Sahaların yüzyıllardır süren geleneksel yaşam düzenini bozduğu üzerinde durmuştur (İvanova 1998: 33-34).

Konfederalistlerden bir süre önce Ohotsk Denizi kıyılarında bir Tunguz ayaklanması baş göstermiş, bu ayaklanma, barış yoluyla çözülmüş ve katılanlar affedilmişti. 1928 Şubat'ında Cumhuriyet yöneticilerin talebi üzerine hem "Tunguz meselesi" hem de Yakut ASSR'nin politik, ekonomik ve kültürel durumu ile ilgili inceleme yapılması için Merkez Yürütme Komitesi üyesi Ya. V. Poluya-

nov'un başkanlığında bir komisyon bölgeye gönderilmiş, komisyonun gelişinden iki gün sonra da kitlesel tutuklamalar ve mahkeme edilmeksizin kurşuna dizmeler başlamıştır. VKPB Merkez Komitesi ve Merkez Yürütme Komitesi Ksenofontov'un hareketini Cumhuriyet yönetiminin pozisyonu ile ilişkilendirmiş, bunu sağa eğilim ve Sovyet parti kadroları içinde burjuva milliyetçiliği ideologlarının doğduğu şeklinde değerlendirmişlerdir. 9 Ağustos 1928'de Ya. V. Poluyanov'un komisyonunun sunduğu malzemelere dayanarak VKPB Merkez Komitesinde; Yakutistan Bölge Komitesinin yerel aydınların Sovyet'in inşası sürecine çekilmesi politikasında ciddi hatalar yaptığı, milliyetçi eğilimdeki aydınların en üst kesimini desteklemek ve yönetimde onlara yer vermek suretiyle bu aydınların Sovyet yönetim aracında güçlendirildiğinin, bunun da Cumhuriyet'in ekonomik yapısında, özellikle ticaret ve kredilerle ilgili meselelerde hatalar yapılmasına sebep olduğunun belirtildiği bir kararname kabul edilmiştir. VKPB Merkez Komitesinin kararı Cumhuriyet'te sürdürülen tüm sosyal ve ekonomik politikaların değişmesinin yanı sıra VKPB Bölge Komitesi eski kadrolarının merkezin politikalarını olduğu gibi uygulayan yeni kadrolarla değiştirilmesi sonucunu doğurmuştur (İvanova 1998: 37-39).

Tüm bu olaylar sonunda V. Bölge Parti Kongresi'nde seçilen 30 üyeden 20'si VI. Parti Kongresi'nde Bölge Komitesinden çıkarıldı. Çıkarılanlar arasında M. K. Ammosov, İ. N. Barahov, S. V. Vasil'yev, P. A. Oyunskiy, S. N. Donskiy, N. N. Zaharenko, A. F. Boyarov, N. P. Fatkulov, P. Ye. Yakutsev vb. vardı.

1927-1928 olaylarıyla ilgili olarak toplumun varlıklı kesimlerinden halkın sosyal bakımdan "güvenilir" görülmeyen gruplarından kişiler de tutuklanmaya başlanmıştır. A. P. Ryazanskiy, P. D. Yakovlev, S. N. Donskiy, V. N. Leont'yev, M. A. Suzdalov, A. V. Davidov, A. A. Semyonov sadece şüpheli görüldükleri için tutuklanandan bazılarıdır (İvanova 1998: 40-42).

Bu dönemde Konfederalist hareketle ilişkilendirilen "partisiz"lerden biri Afanasiy Petroviç Ryazanskiy'di. IV. Tüm Yakut Kongresi delegelerinden olan Ryazanskiy 1873 yılında Amga *ulusu*, Çakır *nasleginde* dünyaya gelmiştir. Herhangi bir parti üyeliği bulunmayan Ryazanskiy 1927 Kasım'ında Konfederaslist Hareket'e katılmak suçlamasıyla tutuklanmıştır. "Troyka"nın kararıyla 11 Nisan 1930'da 3 yıl süreyle Siblag toplama kampına gönderilme cezası almıştır. Ryazanskiy 13 Temmuz 1989'da aklanmıştır (İvanova 1998: 43).

Bu dönemde çeşitli suçlamalarla repressiyaya uğrayanlardan bir diğeri de Pyotr Dmitriyeviç Yakovlev'tir. 1892 doğumludur. Batı Kangales *ulusu* 1. Mal'tin *naslegindendir*. "Salgabıl" ve "Yakuttorg" Kredi Kooperatiflerinde memur, Ticaret Halk Komiserliğinde muhasebeci olarak çalışmıştır. 5 Kasım 1929'da tutuklanmış, 22 Nisan 1930'da Ohotsk kıyılarında çetecilik hareketlerine karışmakla suçlanarak 3 yıl toplama kampına gönderilme cezası almıştır. Ya-

kovlev 12 Mayıs 1989'da aklanmıştır.

Semyon Nikolayeviç Donskoy, 1893 doğumludur. Vilyuy Okruğu, Nyurba *ulusu*, Megejek köyündendir. 1927-1928'de X. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne delege olarak katılmış, 1926-1928 yılları arasında "Yakuttorg"un müdürlüğünü yapmıştır. Donskoy, devrim öncesi dönemde halkın ileri gelenlerindendi. 1915-1918'de *ulus* idarecisi olarak görev yapmıştı, daha sonra Vilayet Devrim Komitesinde yer almıştı. İlk Yakut ASSR'de tarım halk komiseri olarak görev almıştır. Donskoy, aslında eski dönemlerdeki konumu sebebiyle "güvenilmez" görülmüş, ancak kendisine Yakuttorg'daki görevi dolayısıyla devleti zarara uğratmak, özel-kapitalist sektörü güçlendirmek vb. suçlamalar yöneltilmiştir. Donskoy kendisine atılan suçları kabul etmese de en yüksek dereceden cezalandırılmasına hükmedilmiş, daha sonra cezası indirilmiş, Donskoy 3 Kasım'da hapisneden sakatlanmış olarak çıkmıştır. Daha sonra 15 Şubat 1938'de Moskova'da tekrar Sovyet karşıtı milliyetçi örgüte üye olduğu gerekçesiyle tutuklanmış, hapisnede tüberküloza yakalanarak 5 Temmuz 1938'de hayatını kaybetmiştir. Donskoy 19 Eylül 1957'de aklanmıştır (İvanova 1998: 46-47, 175-176).

5 Kasım 1929'da tutuklanan Vasiliy Nikanoroviç Leont'yev de "Yakuttorg"un hukuk danışmanıdır. 1895 doğumlu Leont'yev Yakutsk Okruğu, Borogon *ulusundanki* Legon *nasleg*indedir. 1917'de Kadet Partisi'nin Yakutsk Şehir Komitesinde görev almıştır. 1920'de Vilayet Devrim Komitesinin davetiyle Yakutsk şehrine gelmiştir. Tomsk Üniversitesinde Hukuk Fakültesini okuyan Leont'yev Yakut Cumhuriyeti'ndeki ilk hukukçulardandır. 1922-1923 yılları arasında herhangi bir partiye katılmayan aydınların bir araya geldiği "Saha omuk" cemiyetini yönetmiştir. IV. Tüm Yakut Kongresi'nde P. V. Ksenofontov'un adaylığını teklif etmesi tutuklanması için bir bahane oluşturmuştur. 11 Nisan 1930'da "Troyka"nın kararı ile 3 yıl toplama kampına gönderilme cezası almıştır. 1932 Nisan'ında Yakutistan dışında yaşama kaydıyla serbest bırakılmıştır. 11 Haziran 1958'de aklanmıştır (İvanova 1998: 47).

Mihail Aleksandroviç Suzdalov, 1888 doğumludur. Nam *ulusu*, Hamagattin *nasleg*indeki yoksul bir ailede dünyaya gelmiş ve eğitim görmemiştir. Suzdalov 15 yıl Namtsı kasabasında tercüman olarak çalışmıştır. 1917-1923 arasında Nam Kasabası Tüketim Kooperatifi Başkanlığını yürütmüş, daha sonra vergi müfettişliği yapmıştır. 1925'ten itibaren "Salgabıl" Topluluğunun yöneticisi olan Suzdalov 1928 Kasım'ında işten çıkarılmış, 13 Haziran 1932'de Sovyet iktidarının faaliyetlerine karşı ajitasyon çalışması yürütmek suçlaması ile tutuklanmıştır. 14 Ağustos 1932'de OGPU üyelerinin özel görüşmesinde aldıkları kararlar hakkında 3 yıl çalışma kampı cezası verilmiştir. Cezasını Yakutsk hapishanesinde tamamlayan Suzdalov 25 Mayıs 1989'da aklanmıştır (İvanova 1998: 47-48).

Afanasiy Vasil'yeviç Davidov 1880 doğumludur. Tatta *ulusu*, Terasin *naslegin-* dendir. Orta düzeyde eğitilidir. İç İşleri Halk Komiserliği tarafından “kulak ve tüccar” olarak nitelendirilmiş, “sınıf düşmanlığı unsurları taşıdığı” belirtilmiştir. Daha Çarlık döneminde “politik bakımdan güvenilmez” görülerek 1910-1914'te Verhoyan bölgesine sürülmüş, Sovyet döneminde de 1921-1922 yıllarında 4 ay Yakutsk Hapishanesinde kalmış, daha sonra 1927'de de devrim karşıtı harekete katıldığı şüphesi ile 1 ay hapishanede tutulmuştur. Devrime kadar 40 baş hayvanı ve bir işçisi bulunan Davidov Tatta ulusundan defalarca “kulak” olduğu için seçme ve seçilme haklarından mahrum edilmiştir.

Daha sonra hükûmette ve çeşitli ticaret ve finans kurumlarında görev almıştır. Örneğin Halk Mahkemesi Başkanlığı, 1919-1922 arasında Tatta Tüketim Kooperatifi, “Holbos” Tüketim Kooperatifi Yöneticiliği gibi. 1922-1924'te Yakut ASSR Ticaret ve Sanayi Halk Komiseri Vekili olmuş, Kooperatifi “Salgabıl” Topluluğunun Müfettişi olan Davidov, 1925-1926'da bazı yerel ticaret ve finans kurumlarını yönetmiştir: RASO Tatta Ticaret Noktası, Verhoyansk “Sibgostorg” Ticaret Noktası gibi. 1924-1925 yıllarında Yakut Merkez Yürütme Komitesi üyesi olarak seçilmiş, “Nel'kan-May Tunguz Ayaklanması”nın ortadan kaldırılmasından sorumlu komisyona başkan olarak seçilmiştir. 1927'de Konfederalistlerle ilişkilendirilerek tutuklanmış, 4 Mayıs 1930'da 3 yıl toplama kampına gönderilme cezası almıştır. Davidov 2 Kasım 1957'de aklanmıştır (İvanova 1998: 49).

“Sınıf düşmanlığı unsurları” taşıyan başka bir repressiya mağduru da Aleksey Alekseyeviç Semyonov'tur. 1882 yılında Buryat-Moğol Özerk Cumhuriyeti'nde dünyaya gelmiştir. Orta hâlli bir Rus ailesinden gelen Semyonov, orta düzeyde eğitim almıştır ve öğretmendir. Tutuklanana kadar “Yakutzoloto” satış bölümünde memur olarak çalışmıştır. Devrimci faaliyetlerde bulunma suçlamasıyla tutuklanmadan önce 4 ay gözaltında tutulmuştur. Semyonov ailesi ile yakınlığı olan ünlü yazar A. M. Gorkiy'in müdahalesiyle serbest bırakılmıştır (İvanova 1998: 49). 4 Mayıs 1930'da tutuklanarak 3 yıl süre ile çalışma kampına gönderilmiş, 1932'de sürgün süresinin dolmasının ardından 1937 sonbaharında Yakutsk'a dönmüştür. 18 Nisan 1938'de tekrar tutuklanmış, 1939'da 10 yıl çalışma kampına gönderilme cezası almıştır. 10 Eylül 1940'ta 5 yıllığına Kazakistan'a sürgün olarak gönderilmiştir. 21 Ocak 1957'de Sovyet karşıtı örgüt üyeliği suçlamasından aklanmıştır (İvanova 1998: 49-50-173-174).

Bu süreçte gerek Konfederalistler davası ile ilişkili olarak gerekse toplumsal açıdan güvenilmez görülerek, çeşitli sebeple Saha kültür, edebiyat ve fikir adamları da repressiyaya uğramıştır.

Örneğin 1927 yılında tutuklanan Anempodist Sofronov (Alampa) bunlardan biridir, Saha (Yakut) Türk edebiyatının kurucularından biridir. Anempodist

İvanoviç Sofronov (Alampa) (1886-1935) özellikle toplumsal içerikte kaleme aldığı oyunları, şiir ve öyküleri ile tanınmaktadır. Sofronov sadece edebiyatçı değil, aynı zamanda eleştirmen, gazeteci ve fikir adamıdır. Alampa, Yakutsk Okruğuna bağlı Johsogon Boturus ulusunda (rayon) 14 Kasım 1886'da varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. Okuma-yazmayı kendi kendine öğrenmiş, ardından kilise okuluna gitmiştir. 1907-1908 yılları arasında *Yakutskiy kray* ve *Yakutskaya jizn'/Saxa oloğö* adlı dönemin Saha Türkçesinde yayın yapan ilerici gazetelerinde dizgici olarak çalışmaya başlar. 1908 yılında gazete kapatılınca Saha bölgesinde balık işiyle uğraşan önemli tüccar ve girişimci K.D. Spiridonov'un yanında yazıcı olarak işe girerek 14 yıl boyunca burada çalışır. 1912 yılında Saha edebiyatının kurucusu olan Aleksey Yeliseyeviç Kulakovskiy ile birlikte "Saha Edebiyatını Sevenler Derneği"ni kurarlar. İlk edebiyatçılar Vasiliy Vasil'yeviç Nikiforov-Külümnüür, Aleksey Kulakovskiy-Öksöküleeh ile Saha sanata adlı dergiyi çıkarmaya başlar. 1917-1927 yılları arasında önemli toplumsal politik, kültür ve eğitim çalışmaları içinde yer alır. 1921 yılında kültür ve eğitim topluluğu olan Mançaarı'nın başkan yardımcısı olarak seçilir. Sofronov daha sonra "Saha omuk" adını alarak faaliyetini sürdüren bu topluluğun başkanı olur.

Saha omuk, merkezi Yakutsk'ta olmakla birlikte pek çok bölgede kolları olan geniş kapsamlı bir kurum idi. Sanatsal faaliyetlerin yürütüldüğü kendi ulusal kulüpleri, okuryazarlığın yaygınlaştırılması için kurulmuş okullar ağı ve çok çeşitli faaliyetleri yürüten komisyonları vardı. Topluluğun amacı tüzüğünde "Saha halkının ulusal bilincini, kültürel düzeyini yükseltmek ve Yakut Otonom Sovyet Cumhuriyeti'ndeki bütün kültürel gücünü birleştirmek" olarak belirtilmiştir. *Saha omuk* da Konfederalist Hareket sonrasında devrim karşıtı burjuva milliyetçisi hareket olarak kapatılmıştır.

Sofronov ilk edebiyat ve sanat dergisi *Çolbon*'un da kurucusu ve redaktörü olur. Saha yazısını oluşturma komisyonunun üyesi de olmuş, terminoloji komisyonunun çalışmalarına etkin olarak katılmıştır. Yakut Ulusal Tiyatrosu ve Devlet Sineması'nın yöneticisi olarak atanmıştır. 1926 yılında Moskova'da Sahaca yayın faaliyetlerini yürütmek üzere bir yıl Moskova'ya, SSCB Bilimler Akademisinin kuruluşunun 200. yılı kutlamalarına katılmak üzere Leningrad'a, ayrıca 1926 yılında ilk Türkoloji Kurultayı'na katılmak üzere Bakü'ye gider. Sofronov, 16 Eylül 1927'de "Konfederalist harekete katılmak ve burjuvazi ulusçuluğu yapmak" suçlamaları ile tutuklanarak OGPU'nun 30 Ocak 1929 tarihli kararıyla beş yıllığına Rusya'nın Avrupa kısmında kalan Arhangelsk bölgesine sürülmüştür. Sürgünün bir kısmını Solovka Adası'nda geçiren Sofronov sürgün sonrasında ağır hasta olarak vatanına dönebilmiş, 24 Ekim 1935 tarihinde vefat etmiştir (Semenova 2004: 16-20). Daha sonra 15 Kasım 1962'de Yakut ASSR Yüce Meclisinin kararı ile A. İ. Sofronov ile ilgili OGPU üyelerinin 29 Ekim 1928 tarihli kararı iptal edilmiştir.

Konfederalist hareketle ilişkilendirilerek repressiyaya uğrayan başka bir Saha aydını da Vasil'yeviç Nikiforov –Külümnüür (1866-1928)'dür. Saha edebiyatının ilk temsilcilerinden olan Nikiforov Yakut Okruğu'nun Dyupsyun *ulusundaki* Tebik *nasleginde* dünyaya gelmiştir. 1885'te gimnazyum eğitimini tamamlamış, Tomsk Üniversitesi Hukuk Fakültesini dışarıdan bitirmiştir. 1890'larda Dyupsyun *ulusunda* yöneticilik yapan Nikiforov 1890'ların ikinci yarısından itibaren Yakutsk'a yerleşmiş, Okrug mahkemesi, şehir duması gibi kurumlarda çalışmıştır. Rus Coğrafya Cemiyetinin Yakut Bölümü, Sibirya'nın Araştırılması Cemiyeti üyesi olmuş; Saha şarkıları ve Olonho metinlerinin Rusçaya tercümesi ile ilgilenmiştir. E. K. Pekarskiy'in sözlük çalışmasına katılmış, Sibiryakov Ekspedisyonunda yer almıştır. Sahaların yoksul yaşamı, eğitim, sürgünlerin Yakutistan'daki durumu ve yerli halkın yaşamına etkisi gibi konularda makaleler kaleme almış, yazılarında genellikle Çarlık yönetimini eleştirmiş, Sahaların toplumsal bilinçlenmesi için çabalamıştır. 1906 yılında "Yakut Birliği"ni kurmuş, ancak birlik devrimci bir örgüt olarak değerlendirilerek dağıtılmış, Nikiforov da tutuklanmıştır. Hapishanedeyken "Mançarı" dramasını kaleme almıştır. SSCB'nin kurulmasının ardından Sovyet yönetim organlarında çeşitli görevler almış, bilimsel ve yayın çalışmalarına devam etmiştir (Entsiklopediya Yakutii 2000: 361, 362). Nikiforov 18 Eylül 1927'de Yakutsk'ta sahte bir suçlama ile Konfederalist Hareket ile ilişkilendirilerek tutuklanmıştır. Konfederalist Hareket'e katılanlardan V. wD. Sergeyev'e hükümete karşı örgüt kurduklarına ve silahlanarak ayaklanmaları tavsiyesinde bulunduğu dair bir suçlama getirilmiştir. O dönemde 60 yaşın üzerinde olan Nikiforov asılsız suçlamaları kabul etmemiş, sonuçta tutuklanarak Novosibirsk'e gönderilmiştir. Novosibirsk'te dekompanse kalp yetersizliği teşhisi ile hapishane hastanesine yatırılmış, buna rağmen sorgulama süreci devam etmiştir. Nikiforov suçlamaları kabul etmemiş, sadece böyle bir hareketin olabileceğinden haberdar olduğunu ve yetkililere haber vermediğini kabul etmiştir. 21 Ağustos 1928'de OGPU tarafından en yüksek seviyede cezalandırılması kararı alınmışsa da zaten ölüm döşeğinde olması dikkate alınarak 10 yıl toplama kampına gönderilme cezası verilmiştir. Nikiforov-Külümpüür 15 Eylül 1928'de vefat etmiş, ancak 1992'de suçlamalardan aklanmıştır (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 17-18).

Ünlü tarihçi, folklorist, fikir adamı Gavril Vasil'yeviç Ksenofontov da Sovyet karşıtı olmakla suçlanmış ve repressiyaya uğramıştır. G. V. Ksenofontov 4 Ocak 1888'de Batı Kangalas *ulusunda*, Mal'jegar *nasleginde* varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. 1907'de Yakutsk'ta Realşuleyi, 1912'de Tomsk Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1913-1917 yıllarında Yakutsk'ta avukat olarak çalışmıştır. 1920'de İrkutsk Üniversitesi Toplum Bilimleri Fakültesinde asistan olmuş, etnografya ve tarih alanında çalışmalar yapmış, Rus Coğrafya Cemiyetinin Doğu Sibirya Bölümünün çalışmalarına katılmıştır. 1923 yılında görevine son verilince Yakutsk'a geri dönmüş, burada da etnografya ve folklor

malzemesi toplamış, bilimsel çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Daha sonra ailesiyle Moskova'ya yerleşmiş, 22 Aralık 1928'de tutuklanmış, 28 Ağustos 1938'de devrim karşıtı milliyetçi örgüte üye olmakla suçlanarak kurşuna dizilme cezası verilmiş ve aynı gün cezası infaz edilmiştir. Kulakovskiy 22 Ağustos 1957'de aklanmıştır (İvanova 1998: 189-190).

Saha Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı verilerine göre 1927-1928 yılları arasında Yakut Özerk Sovyet Cumhuriyeti OGPU'nun özel yetkisiyle mahkeme edilmeksizin 289 kişinin durumu incelenmiş, bunlardan 130'u doğrudan kurşuna dizilmiş, 20 kişi 10 yıllığına, beş kişi 8 yıllığına, 38 kişi de 5 yıllığına ceza kamplarına gönderilmiştir. Daha sonra kamplara gönderilenlerden 17'si serbest bırakılmış, bazıları ise serbest bırakıldıktan bir süre sonra yeniden tutuklanmıştır. 1928 Mart ayında Yakutsk şehrinde henüz OGPU Özel Komisyonu çalışmalarını sürdürürken Komünist Partisi Yakut Bölge Yönetimi (Yakutskiy obkom VKP(b)) M. Ammosov, İ. Barahov, S. Vasilyev, P. Oyunskiy partinin Merkez Komitesinden oluşmakta olan Yakut Özerk Cumhuriyeti ile ilgili yoldaşlarının da görüşlerinin alınmasını talep etmişlerdir. Ancak bu istek Moskova tarafından uygun görülmemiştir.

Konu üzerine çalışan İvanova'ya göre Konfederalist Hareket'e doğrudan katılan kişi sayısı 160'tır. Ksenofontov dosyası ileride partisz aydınlar, öğrenim gören gençler ve eski toprak sahiplerinin de repressiyaya uğratılması için bir bahane olarak kullanılmıştır. 1928 Haziran'ında Komünist Parti üyesi S. G. İvanov'un İ N. Barahov'a yazdığı mektubunda 100 civarında kişinin kurşuna dizildiği 300 kişinin sürgüne gönderildiği ifade edilmiştir (İvanova 1998: 37). Konfederalistler davasıyla ilgili repressiya 1930'lara kadar devam etmiş; Yakutistan'da ilk kuşak Bolşevikleri oluşturan nüfusun eğitimi, politika, toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan bir kesiminin tasfiye edilmesi ile sonuçlanmıştır (İvanova 1998: 37).

İlerleyen süreçte Konfederalist Hareket'e karşı çıkan Yakut ASSR yönetim kadrosu da 1937-1939 yılları arasında SSCB İç İşleri Bakanlığının 00447 no'lu emirnamesi gereğince kurşuna dizilmiştir.

Konfederalist ayaklanmanın sonrasında da Yakut topraklarının bazı bölgelerinde küçük ayaklanmalar ve tutuklamalar devam etmiştir. Bunun çarpıcı bir örneği, konu üzerinde çalışan araştırmacıların adlandırmasıyla "Oymyakon Davası"dır. Örneğin 3 Mart 1930 tarihli *Avtonomnaya Yakutiya* gazetesine göre Nisan-Aralık 1929 tarihinde Oymyakon bölgesinde 67 kişi tutuklanmıştır. Bunlardan 7'si kadındır. Tutuklananların bir kısmı aylarca neyle suçlandıklarını bilmeden insanlık dışı koşullarda tutulmuştur. Nikolayev ve Uşnitskiy'in çalışmasında; 1929 Ağustos ayında pek çok kişinin devrime karşı komplo kurmakla suçlanarak sebepsiz olarak insanlık dışı koşullarda, karanlık, nemli ve

soğuk yerlerde tutulduklarından, baskı ve işkencelerle itirafa zorlandıklarından ve insanların işkenceyle sahte itiraflarda bulduklarından söz edilmektedir. İşkence gören insanların arasında hamile bir kadının da olduğu, bu kadının gördüğü işkence ve duyduğu korku sonucu bebeğini ölü olarak dünyaya getirdiği, tutukluların mallarının ve mülklerinin yağmalandığı da kaydedilmiştir. Yine 1930 Mart ve Nisan'ında G. T. Rahmatullin'in az sayıda insandan oluşan çetesi yok edilmiş, aralarında yaşlı, kadın, çocukların, hatta henüz yaşına girmemiş iki bebeğin olduğu 22 kişi yargılanmadan infaz edilmiştir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 15-16).

İlk Yönetici ve Aydınlarla Karşı Yürütülen Repressiya

Tüm SSCB'de 1 Aralık 1934'te S. M. Kirov'un öldürülmesinden sonra politik suçlamalarla yüz binlerce kişinin kırıma uğradığı yeni ve yoğun bir dalga başlamış, Stalin'in "Terör Eylemlerinin Hazırlanması veya İşlenmesine İlişkin Davaların Yürütülmesi Usulü Hakkında Kanun"u kabul etmesiyle birlikte farklı politik düşüncedekilerin yanı sıra bir kısım Bolşeviklerin de sistemin dışına atılması için hukuki temeller hazırlanmıştır. Bolşeviklerin parti ve halk düşmanlarının fiziksel olarak varlığının ortadan kaldırılmadan sosyalizmin zaferinin kısa sürede gerçekleşmeyeceği fikrinin bir sonucu olarak bu dönemde soruşturmanın on gün içinde tamamlandığı, iddianamelerin mahkeme tarihinden bir gün önce hazırlandığı, mahkemelerin son derece basit bir düzende gerçekleştirildiği, avukat ve savcının katılmadığı, kararın temyiz başvurularına izin verilmediği ve ölüm cezalarının hemen uygulandığı mahkeme süreçleri uygulamaya konuldu.

SSCB İç İşleri Bakanlığı Halk Komiseri Nikolay Yejev'un imzaladığı 30 Temmuz 1937 tarih ve 00447 no'lu emirname ile "eski kulaklar, suç işleyenler ve başka Sovyet karşıtı unsurların" temizlenmesi operasyonu başlatılmış, ancak bu emirnamede repressiyanın uygulanacağı bölgeler içinde Yakut ASSR sayılmamıştır. Böylece SSCB genelinde yaklaşık 390.000 kişi kurşuna dizilip 380.000 kişi kamplara gönderilirken Yakut Cumhuriyeti bu dönemi nispeten daha az kayıpla atlattır. Yakut ASSR'nin repressiyanın uygulanacağı bölgeler listesinde yer almaması meselesi VKPB Yakut Bölge Komitesi Sekreteri Nikolay Okoyemov ile ilişkilendirilmektedir. Nikolay Okoyemov VKPB Merkez Komitesi Politbürodan gelen şifreli telgrafa cevaben Yakut Cumhuriyeti'nde "en düşmanca unsurların zaten derhal tutuklanıp kurşuna dizilmesi, daha az aktif unsurların ise sürgün edilmesi" için özel bir tedbir alınması gerektiğini belirtmiş, Yakut ASSR İç İşleri Halk Komiseri Andrey Korostin de 16 Temmuz 1937'de yapılan SSCB İç İşleri Halk Komiserleri toplantısında Okoyemov'un pozisyonunu desteklemiştir. (*Delay cto doljno....*<https://sakhalfu.ru/delay-chto-dolzno-i-bud-chto-budet-chelovek-kotorogo-ne-slomali-repressii/>).

Binbaşı ve fahri *çekist* olarak meslektaşları arasında itibar gören ve daha önce çok önemli devlet kademelerinde çalışmış olan Korostin, Yakut Cumhuriyeti'nde aktif Sovyet karşıtı bir hareketi yürütecek ölçüde kulakların bulunmadığını, 1927-1928 yılları arasında Yakut Cumhuriyeti'nde ayaklanma hareketlerine katılan unsurların temizlendiğini ve Sovyet karşıtı parti üyelerinin bulunmadığını ortaya koymuştur (*Repressii 1937-1939 godov...* <https://sakhali-fe.ru/repressii-1937-1939-godov-yakutskiy-fenomen/>).

Ammosov ve çevresindekiler Genç Yakut Konfederalist Partisi'nin silahlı ayaklanmasının tasfiyesinden sonra Mart 1928'de Merkez Komitesi Komisyonunun baskısı ile kabul edilen yeni hareket rotasına katılmadıklarını ifade ettiler. Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi'nin ulusal politikasının yeni seyri politik repressiyanın yeni bir dalgasının önünü açmış oldu. Bunun sonucunda M. K. Ammosov, I. N. Barahov ve SV. Vasilyev görevlerinden alındı ve Moskova'ya geri çağırıldı. Ardından Yakutistan'daki OGPU organları geniş çaplı siyasi baskı hareketini başlattı. Bu arada Ammosov Şubat 1932'de Batı Kazakistan Bölgesel Parti Komitesi Birinci Sekreteri, Mart 1934'te Karaganda Bölgesel Parti Komitesinin Birinci Sekreteri gibi görevlere getirildi. Ammosov 16 Kasım 1937'de tutuklanmış ve İ. N. Barahov 1938 yılında kurşuna dizilmiştir. P. A. Oyunskiy 1939 yılında Yakutsk hapisanesinin hastanesinde vefat etmiş; S. M. Arjakov 1939 yılında tutuklanmış ve 1942 yılında kurşuna dizilmiştir. Bu süreçte çok sayıda politikacı, bilim adamı, aydınının repressiyaya uğradığı bilinmektedir.

Bu dönemdeki siyasi repressiyanın ilk kurbanı olan M. K. Ammosov (10 Aralık 1897-28 Temmuz 1938) Yakutsk Okruğu, Nam *ulusu*, Hatırık *nasle*ğinde dünyaya gelmiştir. 1916'da Yakutsk Öğretmen Okulunu (Seminariya) bitirmiş, burada Marksist derneklerin çalışmalarına katılmıştır. 1918'de tutuklanmış, Sovyet iktidarının kurulmasının ardından İşçi Temsilcileri Sovyet Yürütme Komitesi Sekreteri, Eğitim Halk Komiseri gibi görevlerde bulunmuştur. 1918'de Kolçakovculara karşı mücadelede etkin rol oynamıştır. İç savaşta aktif rol almış, ele geçirilen vilayetlerde Sovyet organlarının tesisi çalışmalarını yürütmüştür. Yakut ASSR'nin kurucuları ve ilk yöneticilerindendir. 1922'de partinin Yakut Bölge Bürosu Sekreterliğine getirilmiş; 1921-1923 arasındaki Sovyet karşıtı ayaklanmaların bastırılmasında görev almıştır. 1923-1925 arasında Bütün Rusya Merkezi Yürütme Komitesinde Yakutistan temsilcisi, 1925'ten itibaren Yakut ASSR Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı, 1927'den itibaren Yakut Merkez Yürütme Komitesi Başkanı olmuştur. 1927-1928 olaylarında Moskova'ya çağırılmış ve durum ile ilgili bilgi vermiştir. Ammosov ayrıca 1932-1937 yılları arasında Batı Kazakistan, Karaganda ve Kuzey Kazakistan Bölge Komitelerinde de birinci sekreter olarak görev almıştır.

16 Kasım 1937'de Frunze'de tutuklanmış, 28 Şubat'ta Moskova'ya, Lefortovo hapishanesine götürülmüştür. 1928'de Yakutistan'da kurulmuş olan burjuva milliyetçisi, karşı devrimci bir örgütün yöneticilerinden biri olduğu, nihai olarak SSCB'deki sosyalist düzeni bozmayı hedeflediği gibi suçlamalarla M. K. Ammosov, 28 Temmuz 1938'de, Moskova'da kurşuna dizilmiştir (İvanova 1998: 151-152, 248-249).

26 Nisan 1956'da itibarı iade edilen Ammosov, Yakut Özerk Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanı olarak görevde bulunduğu süre içinde aralarında A. İ. Sofronov, V. V. Nikiforov-Külümnür'ün de olduğu Saha aydınlarına dikkatle yaklaşmış, onları korumaya çalışmıştır.

Ammosov'un en yakın meslektaşı ve arkadaşı I. N. Barahov da bu süreçte repressiyaya uğrayan siyasetçilerdendir. İsidor Nikiforoviç Barahov (İvanov) (12 Şubat 1898-15 Eylül 1938) Vilyuy Okruğu, Yukarı Vilyuy *ulusu*, Harbalah *nasle*-ğinde doğmuştur. Yüksek öğrenim görmüş olan Barahov varlıklı bir aileden gelmektedir. Çocukluğunda politik sürgünlerle iletişim içinde olan Barahov ilk okulu, Yakut Öğretmen Okulunu bitirmiş, eğitimi sırasında Marksist bir derneğin faaliyetlerine de katılmıştır. 1918'de Yakut Yürütme Komitesi Yazı İşleri Başkanlığına getirilmiştir. Daha sonra A. V. Popov ve S. M. Arjakov ile Vilyuy Okruğu'na Sovyet iktidarını organize etmek üzere gönderilmiştir. Yakut ASSR'nin kurucularından biridir. 1924-1926 yıllarında Moskova'da Marksizm-Leninizm eğitimi almış, 1926 Haziran'ından 1928 Ağustos'una kadar VKPB Yakut Bölge Komitesi Sekreteri olarak çalışmıştır. 1928 yılında Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsünde eğitim görmüş, VKPB Merkez Komitesinde görev almıştır. Yakut ASSR Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı, RSFSR hükümetinde Yakut ASSR temsilcisi olmuş, SSCB Merkez Yürütme Komitesi, Yakut Merkez Yürütme Komitesi üyeliği yapmıştır. Barahov, ekonomist ve bilim adamı olarak ün kazanmış; Saha yazısının geliştirilmesi, kültür ve sanatın gelişimi gibi kültürel ve toplumsal meselelerle de ilgilenmiştir.

Barahov 3 Şubat 1938'de Moskova'da Sovyet karşıtı milliyetçi örgüte üye olmakla suçlanarak tutuklanmış, 15 Eylül 1938'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Koleji en yüksek cezaya çarptırılması kararı almış, aynı gün kurşuna dizilerek cezası infaz edilmiştir. Barahov 31 Ekim 1956'da aklanmıştır (İvanova 1998: 159-160).

Aynı dönemde repressiyaya uğrayan, Sahaların siyasi, kültürel, toplumsal hayatında önemli bir rol oynayan başka bir şahsiyet de S.V. Vasil'yev'dir (28 Aralık 1898-25 Ekim 1943). Yakut Türkü olan Vasil'yev Vilyuy Okruğu'nda Megejek (Nyrba) rayonundan bir köylü ailesindedir. Önce kilise okuluna, ardından iki sınıflı okula gitmiş ve 1915'te Yakutsk Öğretmen Okuluna başlamıştır. Burada Marksist derneklere katılmış, Sovyet iktidarı kurulduktan sonra işçi

Temsilcileri Sovyeti Başkanlığında sekreter olmuştur. 1917'den itibaren VKPB üyesi olan Vasil'yev, Kolçakovcular zamanında tutuklanıp Yakutistan dışına sürülmüştür. 1920 yılında Ammosov'un grubuyla Yakutistan'a dönmüş, kendisine Komsomol organizasyonunun kurulması görevi verilmiştir. 1920-1921 yılları arasında RKPB Yakutsk Vilayet Bürosuna bağlı Ajitasyon ve Propaganda Bölümünün yöneticiliğini yapmış, 1921-1925 arasında Moskova'da Komünist Üniversitede eğitim görmüş, eğitimden sonra tekrar Yakutistan'a dönmüş 1925-1928 yılları arasında Bölge Kontrol Komisyonu ve Yakut ASSR İşçi-Köylü Teftişi Halk Komiserliği başkanlığı yapmıştır. Daha sonra Moskova'ya çağrılmış, SSCB İşçi-Köylü Teftişi Halk Komiserliğinde Renkli Metalurji Grubunun yönetimi verilmiştir. Moskova'da görev yapmakla birlikte Aldan'daki altın madenlerinin çıkarılması ile ilgili sanayinin gelişimini yakından izlemiştir. Vasil'yev 6 Kasım 1939'da tutuklanmış, 18 Temmuz 1941'de Askeri Kolej tarafından "halk düşmanı" olduğu gerekçesiyle 10 yıl çalışma kampına gönderilme cezası verilmiştir. 25 Ekim 1943'te Peçork çalışma kampında vefat eden Vasil'yev, 18 Ağustos 1956'da aklanmıştır (İvanova 1998: 165-166, Yakovlev 2021)

Sahaların siyaset, toplum ve kültür hayatında çok önemli bir yere sahip şahsiyetlerden biri de Platon Alekseyeviç Oyunskiy-Sleptsov'dur (11 Kasım 1893-31 Ekim 1939). Oyunskiy, Tatta *ulusunda* 3. Jehsogon *nasleğinde* dünyaya gelmiştir. 4 yıl köy okulunda okuduktan sonra yakınlarının yardımıyla Yakutsk'a gelerek şehirde 4 yıllık okulu bitirip Öğretmen Okuluna girmiştir. 1971 Mart'ında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katılmıştır.

Yakut İşçi Sendikasının kurucularından olan Oyunskiy, Yakut Toplumsal Güvenlik Komitesi Yürütme Bürosu üyeliği, Yakut İşçi Temsil Sovyeti Başkan Yardımcılığı yapmış ve 1918'de Sovyet iktidarının düşmesi ile Yakutistan dışına gönderilmiştir. 1920 yazında Yakutistan'a döndükten sonra Vilayet Devrim Komitesinde görev almış, yerel devrim komitelerinin oluşturulması ve toprak reformuyla ilgilenmiştir. 1921'de Omsk'ta Sibirya Devrim Komitesi Milliyetler Bölümünün Yakut biriminin yöneticisi olmuş, 1921 Mart'ında Rusya Komünist Partisi'nin X. Kongresi'nde delege olmuştur. Oyunskiy Yakut devletinin özerk bir cumhuriyet şeklinde kurulmasında önemli rol almış, 1921'de YASSR İşçilerinin Hak ve Görevleri Bildirgesi'ni, Yakut Cumhuriyeti Özerklik Yönetmeliği'ni bizzat hazırlamış ve cumhuriyetin kurulması için düzenleyici belgelerin hazırlanmasını sağlamıştır. Yakut ASSR'nin kurulması çalışmalarına katılmış, Yakut ASSR Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Sovyetinin ilk başkanı olmuştur. Oyunskiy görevi süresince yerli aydın sınıfını destekleyen ilkel bir politika izlemiştir.

Oyunskiy aynı zamanda Yakutsk Kitap Yayınevi'nin sorumlu redaktörlüğünü, Dil ve Kültür Enstitüsünün müdürlüğünü ve Yakut SSC Sovyet Yazarlar Birliğinin yöneticiliğini de yapmıştır. 1931-1935 yılları arasında Bilimsel Araştırma

Enstitüsünde bilimsel çalışmalara yönelmiş ve dil bilimi alanında tezini savunarak “bilimler adayı” unvanını almıştır. Oyunskiy’in Saha dili, folkloru ve tarihi konusunda çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Yazdığı edebiyat eserleri ile Saha edebiyatının da kurucularından sayılmaktadır. Ayrıca Rus ve dünya edebiyatından yaptığı çevirilerle de Saha edebiyatının gelişimine hizmet etmiştir.

Oyunskiy tüm bu hizmetlerine rağmen SSCB Yüksek Meclisi çalışmalarına katıldığı Moskova’dan dönerken İrkutsk’ta 3 Şubat 1938’de İç İşleri Halk Komiserliğince tutuklanmış, Moskova’ya götürülmüş, Yakutistan’da Sovyet rejimini devirmeyi ve Japonya’nın himayesi altındaki kapitalist sistemi yeniden kurmayı amaçlayan Sovyet karşıtı milliyetçi bir örgütün liderlerinden biri olmakla suçlanmıştır. Bu amaçlarla Oyunskiy’in, Yakut ASSR’nin ulusal ekonomi sisteminde yıkıcı çalışmalar yürüttüğü, Japon istihbarat teşkilatları lehine casusluk yaptığı, ayrıca Sovyet rejimine karşı silahlı bir ayaklanma hazırlama çalışmaları yürüttüğü iddia edilmiştir. 31 Ocak 1939’da Yakutsk’a gönderilen Oyunskiy cezaevinde gördüğü kötü muamele ve koşullar yüzünden tüberküloza yakalanmıştır. Oyunskiy 31 Ekim 1939’da Yakutsk cezaevi hastanesinde hayatını kaybetmiş ve öldüğü için yargılanamamıştır. Ölümü nedeniyle 3 Aralık 1939’da ceza davası sonlandırılmıştır. Oyunskiy 15 Aralık 1955’te aklanmıştır (İvanova 1998: 196-197).

Merkez Davası ya da “Yirmi Beş Süreci”

SSCB İç İşleri Bakanlığı Halk Komiseri olan Nikolay Yejov’un yetkilendirdiği elçiler Yakutistan’da Troçkist örgütlerle milliyetçi karşı devrimci örgütler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmakla görevlendirilmişlerdi. İşkence dâhil her türlü yöntemi kullanılarak İç İşleri Bakanlığının öngördüğü şekilde “örgüt üyelerine” ifadeler imzalatılmış, böylece “Merkez Davası” ortaya çıkmıştır.

Araştırmacıların, sanıkların konumlarına atıfta bulunarak “Merkez Davası” olarak adlandırılan mahkeme sürecine konu olan sanıklar şunlardır: P. M. Pevznyak (Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Yakut Bölge Komitesi Birinci Sekreteri); Arjakov S. M. (Yakut ASSR Halk Komiserleri Konseyi Başkanı); A. G. Gabışev (Yakut Merkez Yürütme Komitesi Başkanı); G. İ. İvanov (Yakut ASSR Halk Komiserleri Sovyeti Başkan Yardımcısı); P. N. Koçnev (Yakut ASSR Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı); N. D. Krivoşapkin-Suburusskiy (Merkez Yürütme Komitesi Başkanı); G. T. Semenov (Yakut ASSR Devlet Planlama Komitesi Başkanı); Holmaşkeyev V. S. (Yakut ASSR Devlet Planlama Komitesi Başkanı); A. L. Zıko (Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Yakut Bölge Komitesi İşleri Başkanı); N. V. Bubyakin (YASSR Halk Komiserleri Konseyi İşlerinin yöneticisi); A. F. Boyarov (Yakut ASSR’nin eski Halk Eğitim Komiseri); Varfolomeyev N. S. (Yakut ASSR Tarım Halk Komiseri); A. K. Andreyev (YASSR Kamu Hizmetleri Halk Komiseri); A. A. Ponomarev (eski savcı

ve Yakut ASSR Halk Adalet Komiseri); V. N. Suhanov (Yakut ASSR Yerel Sanayi Halk Komiseri); K. K. Baykalov (Yakut ASSR İç Birlikleri Askeri Koleji Başkanı); I. D. Yemelyanov. (Yakut ASSR'nin eski savcısı ve Yakut ASSR Yüksek Mahkemesi hâkimi).

25 Nisan-28 Mayıs 1940 arasında Yakutsk şehrinde kapalı mahkemeye ait mahkeme kararında 25 kişinin adını görmek mümkün olmaktadır. Listede adları bulunan kişilerden 13'ü Saha Türkü, 6'sı Rus, 2'si Latış'tır. Listede ayrıca bir Beyaz Rus, Yahudi, Buryat ve bir de Koreli bulunmaktadır. Bu kişiler devrim karşıtı örgütlere üye olmak, SSCB'deki sosyalist düzeni devirmek, kapitalizmi ve burjuvazi iktidarını yeniden diriltmek için ihanet, casusluk ve terör eylemlerini de içeren zararlı faaliyetler içinde oldukları gerekçesiyle son derece ağır cezalara çarptırılmışlardır.

Merkez Davası'nın 28 Mayıs 1940 tarihli kararında "Konfederalistler", "Saha aymah", "Saha omuk" ve "Mançaarı" adı altındaki örgütlerin uzun bir süre boyunca yabancılara istihbarat sağladıkları, Sovyet iktidarının çeşitli dönemlerinde devrim karşıtı faaliyetler gerçekleştirdiklerine de değinilmektedir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 133).

Literatürde "Yirmi beş süreci" ya da "Merkez dosyası" olarak adlandırılan bu yargı sürecine konu olan kişiler, mahkeme kararında yer alan bilgileriyle şöyledir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 128-130):

1. Pavel Matveyeviç Pevznyak: Fayvel Morhodoviç Smolyansk bölgesinden, Yahudi, 1898 doğumlu, tüccar aileden. 1917'den itibaren VKPB üyesi. Tutuklanana kadar VKPB Bölge Komitesinde birinci sekreter.

Pevznyak 5 Şubat 1939'da tutuklanmış ve N. N. Okoyemov, A. G. Gabışev ile sağcı Troçkist burjuva milliyetçisi örgütlenme içinde olmakla suçlanmıştır. 28 Mayıs 1940'ta diğer 24 kişi ile birlikte en yüksek seviyede cezalandırılmasına karar verilmiş, cezası 8 yıl çalışma kampı ile değiştirilmiş ve 1942'de mahkûmiyeti sırasında hayatını kaybetmiştir. 12 Aralık 1955'te itibarı iade edilmiştir (İvanova 1990: 202).

2. Stepan Maksimoviç Arjakov: Vilyuysk, Yakut. 1899 doğumlu, işçi ailesinden. 1917-1939 yılları arasında VKPB üyesidir. Arjakov tutuklanana kadar Yakutsk şehri konut bölümünde memur.

Kilise okulu, ilkokul, Yakutsk Öğretmen Okulunu (Semineriya) bitirdikten sonra Merkezi Sibiry ve Vilyuysk bölgesinde Sovyet iktidarının kurulmasından sorumlu komiser olarak atanmıştır. Kolçakovçular zamanında bir süre hapse atılmış, 1919 Aralık'ından itibaren devrim karargâh sorumlusu olarak tekrar Vilyuy'a gönderilmiştir. Daha sonra Y.M. Sverdlov Komünist Üniversitesi-

tesini bitirmiş, Halk Komiserliği Yakut Bölümüne atanmıştır. Yakut ASSR'nin kuruluşunda etkin rol oynayan Arjakov 1926-1930 yıllarında Moskova Sanayi ve Ekonomi Enstitüsünü dışarıdan bitirmiş; SSCB Merkez Yürütme Kurulu üyeliği, birinci dönem SSCB Yüksek Meclisi milletvekilliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. VKPB Yakut Bölge Yönetimi Bürosu ve Yakut Merkez Yürütme Komitesi üyesi de olan Arjakov 5 Şubat 1939'da tutuklanmıştır.

Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Halk Tarım Komiseri olan Arjakov, karşı devrimci bir örgütün aktif bir üyesi olduğu, hayvancılığın toplumsallaştırılmasını ve kolektif çiftliklerde hayvancılığın gelişmesini kasıtlı olarak geciktirdiği gerekçeleriyle suçlanmıştır. Arjakov ile ilgili kolektif mal olarak sayılan sığırları kolhozcuların kişisel kullanımına sunduğu, böylece sözde kolektif çiftçilerin ve köylülerin çıkarlarının gelişmesini sağladığı, kolhozcuların yaklaşık yarısının sosyal hizmete katılmadığı, tarım ilaçlarının kalitesiz hazırlanması ve kontrol edilmeden Yakut Cumhuriyeti'nin rayonlarında kullanıma sokulması sonucu durumun daha kötüye gittiği ve sığır ölümlerinin meydana geldiği gibi suçlamalar getirilmiş, sonuç olarak Arjakov kurşuna dizilme cezasına mahkûm edilmiştir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 137).

Nisan-Mayıs 1940'taki SSCB İç İşleri Halk Komiserliğinin (NVKD SSSR) özel görüşmesiyle Mayıs 1941'de ölüm cezasına çarptırılmış, daha sonra cezası 8 yıl çalışma kampına gönderilme ile değiştirilmiştir. Ancak 5 Mart 1942'de tekrar yargılanmış ve kurşuna dizilmiştir. 31 Mart 1956'da aklanmıştır (İvanova 1998: 135)

3. Aleksandr Gavriloviç Gabışev: 1899 doğumlu, Yakut, Nyurba rayonundan, köylü, toyon ailesinden, 1920-1938 yılları arasında VKPB üyesi, tutuklanana kadar Yakutsk şehrindeki Pedagoji Enstitüsünde öğretmen.

1899'da Nyurba *ulusunun* Aleksandrovskoye kasabasında varlıklı bir köylü ailesinde dünyaya gelen Gabışev Vilyuysk şehrinde 4 sınıflık okulu bitirmiş, Vilyuy *ulusunda* ilkokul öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. 1919 ilkbaharında Kolçak'ın ordularına katılmış, Açinsk ve İrkutsk'ta görev yapmıştır. Askerleri ayaklanmaya teşvik etmiş, ayaklanma girişiminin başarısız olması üzerine kaçmıştır. 1920'de Kızıl Ordu'ya katılmış, daha sonra Sibirya Devrim Komitesi üyeleriyle Yakutistan'a dönmüştür. 1922'de Vilyuy İlçe (Uyezd) Yürütme Komitesi Başkanı olmuştur. 1924'te Moskova'ya giderek parti işçileri kursuna katılmış, bir süre sonra Vilyuysk Okruğu Komünist Parti Sekreteri olarak seçilmiştir. 1926'da VKPB Yakut Bölge Komitesi Organizasyon Bölümü Yöneticisi olmuş, 1928'de Ammosov, Barahov ve Vasil'yev'in görevden ayrılmalarından sonra Yakut Bölge Komitesi Sekreteri olarak seçilmiştir. 1929-1932'de Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsünde Felsefe Bölümünde eğitim görmüş, ancak eğitimini tamamlayamadan Komünist Parti Merkez Komitesi

tarafından Batı Verhojansk bölgesinde kalay madeni arama çalışmalarına katılmak üzere görevlendirilmiştir. 1934'ten itibaren Yakut ASSR Merkez Yürütme Komitesi Başkanı, SSCB Merkez Yürütme Komitesinin üyesi, SSCB Yüksek Meclisi birinci dönem milletvekilidir. Yakut ASSR'nin Anayasası'nın hazırlanması çalışmalarına katılmıştır.

Gabişev, Yakut Pedagoji Enstitüsünde politik ekonomi öğretim üyesi olarak görev aldığı dönemde, 5 Şubat 1939'da tutuklanmış, "yirmi beş" süreci kapsamında İç İşleri Halk Komiserliğinin özel görüşmesiyle çıkardığı kararla "karşı devrimci, Troçkist örgüte katılma" suçlamasıyla 8 yıl çalışma kampına gönderilmiş, mahkûmiyeti sırasında 13 Mart 1942'de hayatını kaybetmiştir. Gabişev 28 Temmuz 1956'da hakkındaki suçlamalardan aklanmıştır (İvanova 1998: 168-169, 263-264).

4. Grigoriy İvanoviç İvanov: 1898 doğumlu, Rus, Olekminsk rayonundaki orta halli köylü ailesinden, 1924-1939 yılları arasında VKPB'nin üyesi, tutuklanana kadar Kuzey Denizi Yolu Ana Müdürlüğünde (YaTU GUSMP) yönetici.

İvanov, 1930-1938 arasında Yakut Merkez Yürütme Komitesi üyesi, ilk dönem Yakut ASSR Yüksek Meclisinde milletvekilidir. 26 Temmuz 1938'de tutuklanmış, devrim karşıtı milliyetçi örgüte üye olmak suçundan önce en üst düzeyde ceza verilmesine karar verilmiş, ardından cezası 8 yıl çalışma kampı ile değiştirilmiştir. 9 Nisan 1956'da aklanmış, 4 Şubat 1968'de vefat etmiştir (İvanova 1998: 178-179).

Mahkeme kararında İvanov'la ilgili suçlamalar arasında 1936 yılında Cumhuriyet'in belirli bölgelerine yiyecek-icecek ulaşımını engellediği, bunun cumhuriyet nüfusunda rahatsızlık yarattığı da belirtilmektedir (Nikolayev, Uşnit-skiy 1990: 137).

5. Aleksey Fedotoviç Boyarov: 1896 doğumlu, Yakut, Tatta rayonundan, yoksul köylü ailesinden gelmektedir. 1919'da Eserler Partisi'nin, 1920-1939 yılları arasında VKPB'nin üyesidir.

Öğretmen Okulunu bitirmiş olan Boyarov Saha Türküdür ve tutuklanana kadar Yakutsk şehrindeki Yakutsk Ulusal Kütüphanesi'nde bilim sekreteri olarak çalışmıştır.

1919-1920 yılları arasında Ust'-May okulunda öğretmenlik, Yakut Vilayet Devrim Komitesinde, parti organizasyonunda eğitimlik, Yakut ASSR Eğitim Halk Komiserliği Politika ve Eğitim Bölümü yöneticiliği yapmıştır. İ. Barahov'un emriyle "Mançaarı" kültür ve eğitim topluluğunu kurmuş, pek çok halk evi, kulüp, okuma-yazma kurslarının açılması çalışmalarına öncülük etmiş, Yakut Cumhuriyeti'ndeki yerli halklar için okullar açılmasını desteklemiştir. 1922'de

Olekma Okruğu Yürütme Komitesi Başkanlığı, 1924'te Yakut Merkez Yürütme Komitesi Revizyon Komisyonu Başkanlığı, 1930'da Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım Halk Komiserliği yapmış, 1927-1929'da Moskova'da Komünist Eğitim Akademisinde eğitim görmüştür. 1930-1932 arasında Aldan ve Ust'-Aldan Rayon Yürütme Komitesi Başkanlığını yürütmüştür. 17 Ocak 1938'de "Sovyet karşıtı Troçkist örgüt" üyeliği suçlamasıyla tutuklanmıştır. Mahkeme kararında Boyarov'un Sovyet yapılanmasına zarar verdiği, kasten "Yakutsnabtorğ"un çalışmasını engellediği, kurumu 3.693.000 ruble zarara soktuğu belirtilmektedir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 137). İç İşleri Halk Komiserliğinin özel görüşmesi ile 8 Eylül 1941'de 8 yıl çalışma kampına gönderilme cezası almış, 1942'de Ege-Haya'daki çalışma kampında hayatını kaybetmiştir. Boyarov 10 Temmuz 1956'da aklanmıştır (İvanova 1998: 162-163).

6. Nikolay Spiridinoviç Varfolomeyev: 1896 doğumlu, Yakut, Nyurba rayonunda orta hâlli köylü ailesinden. 1921-1938 yılları arasında VKPB'nin üyesi.

1918'de Milis Başkanlığı, Nyurba Bölgesi Yürütme Komitesi üyesi; ayrıca başkanlığını da yapmış, daha sonra ziraatla uğraşmıştır. 1920 Mart'ında Vilyuy bölgesinde Sovyet iktidarının organizasyonu ve devrim komitelerinin kurulması çalışmalarına katılmıştır. 1922-1923'te Doğunun Emekçileri Komünist Üniversitesindeki derslere katılmış daha sonra Ya. M. Sverdlov Komünist Üniversitesine girerek eğitimini 1926'da tamamlamıştır. 1936'da Kızıl Profesörler Üniversitesinde dünya ekonomisi ve politikası üzerine eğitimini tamamlamıştır. Tutuklandığı döneme kadar Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarım Halk Komiseri olarak çalışmıştır.

10 Ekim 1938'de "Sovyet Karşıtı Sağcı Troçkist Örgüt" üyeliği suçlamasıyla İç İşleri Halk Komiserliği'nin 17 Mayıs 1941'deki özel görüşmesiyle 8 yıl çalışma kampına gönderilmesine karar verilmiştir. Çalışma kampında bulunduğu 30 Ocak 1942'de vefat eden Varfolomeyev 31 Mart 1956'da aklanmıştır.

7. Nikolay Vasil'yeviç Bubyakin: 1898 doğumlu, Yakut, Megin-Kangalas rayonunda yoksul bir köylü ailesinden gelmektedir. 1925-1938 yılları arasında VKPB üyesi, tutuklanana kadar Yakut Cumhuriyeti Arazi Tahsis Halk Komiserliğinde çalışmıştır. 1 Ekim 1938'de yılında devrim karşıtı örgüt üyesi olduğu, halk düşmanı Şaraborin'in talimatlarıyla Yakutsk şehrinde kamu hizmetleri alanında zararlı faaliyetlerde bulunduğu, konut ve kültürel yapıyı kasten bozduğu, tahsis edilen fonları başka amaçlarla kullandığı, şehir meclisinin çalışmalarına zarar verdiği suçlamalarıyla 8 Eylül 1941'de repressiyaya uğramış, 8 yıl çalışma kampına gönderilmiş, 1942'de hapisane hastanesinde vefat etmiştir. Bubyakin, 29 Nisan 1956'da aklanmıştır. (Vragi naroda.... <https://exo-ykt.ru/articles/vragi-naroda-ili-vtoraya-volna-repressiy-yakutii>)

8. Karl Karloviç Baykalov (Nekunde): 1886 doğumlu, Latiş, Latviya'da Rijsk Okruğu'ndan. 1905-1937 yılları arasında VKPB üyesi, tutuklanana kadar Yakutsk şehri askeri mahkemesinin başkanı olarak çalışmıştır.

Baykalov, Riga şehri yakınlarında köylü bir ailede dünyaya gelmiştir. 1905 yılında Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'ne katılmıştır. İki yıl hükûmet birlikleriyle çarpışan Latiş köylü birliklerini yönetmiş, birçok kez tutuklanmıştır. 1918'de kardeşleriyle İrkutsk bölgesinde bir partizan birliği kurmuş, Baykal bölgesindeki tepelerde saklanarak Beyaz Muhafızlara ait birliklere savaşarak pek çok başarı elde etmiş, bu başarının anısına soyadını "Baykalov" olarak değiştirmiştir. 1921'de Batı Moğolistan'da Beyaz Muhafızlara karşı savaşmış, 1922'de Yakut vilayetine gelerek buradaki silahlı güçlere komutanlık etmiştir. 1922'de A. N. Pepelyayev'in birliklerine karşı gösterdiği başarı üzerine Kızıl Bayrak Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1924'te Tunguz Ayaklanması'nın ortaya çıktığı Aldan, Oymyakon ve Ohotsk kıyılarında VKPB Merkez Komitesi'nin komisyon başkanı olarak görev almış, bu bölgelerdeki ayaklanmaları bastırmıştır. 1927'de Parti Bölge Komitesi Sekreteri görevine getirilmiş, Konfederalist Ayaklanması'nın bastırılmasında Operasyonel Troyka'nın bir üyesi olmuştur. P.V. Ksenofontov'un tutuklanmasında bizzat rol oynamıştır. Daha sonra Moskova ve Habarovsk'te çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1936'da Yakut ASSR İç Güvenlik Askeri Mahkemesinin başkanı olmuştur (İvanova 1998: 156-157).

7 Eylül 1937'de karşı devrimci bir örgütün üyesi olduğu, Yakut Cumhuriyeti'ndeki isyancı hareketin ortadan kaldırılmasını komuta eden Ammosov, Barahov ve diğerleri gibi halk düşmanlarıyla yakın bağları olduğu ve bu bağları koparmadığı, kasıtlı olarak isyancı müfrezeleri ortadan kaldırmak için aktif önlemler almadığı, aksine orduda ayrılıkçılığı körüklediği, bunun sonucunda savaşçıların çok sayıda kayıp verdiği ve savaş yeteneklerini zayıflattığı suçlamalarıyla tutuklanmış, 10 yıl hapse mahkum edilmiş, 10 Eylül 1941'de SSCB İç İşleri Halk Komiserliğinin özel görüşmesindeki kararıyla bu süre 5 yıla indirilmiştir. Cezasını tamamladıktan sonra, 8 Ağustos 1950'de hayatını kaybetmiştir. Baykalov 13 Ocak 1956'da suçlarından aklanmıştır (İvanova 1998: 157, Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 139).

9. Vasiliy Savviç Holmaşkeyev: 1900 doğumlu, Buryat-Moğol, İrkutsk Bölgesi Buryat-Moğol Ulusal Okruğu'ndan, memur ailesinden. 1920-1936 yılları arasında VKPB üyesi olmuştur. Holmaşkeyev tutuklanana kadar Omsk şehrinde "Gavrıba" Bölge Bürosunda ekonomist olarak çalışmıştır.

Moskova'da Halk Ekonomisi Enstitüsünde okumuş, 1927-1928'de Troçkistlerin toplantılarına katılmıştır. 1928'de OGPU tarafından tutuklanmış İç İşleri Halk Komiserleri özel görüşmesiyle 5 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. 1934'te Yakutistan'a gönderilmiş, burada Devlet Planlama Bölümünde başkan

yardımcılığı yapmış, daha sonra çeşitli görevlerle Omsk'a gönderilmiştir. 16 Eylül 1941'de 8 yıl çalışma kampı cezası almış, 14 Mart 1989'da suçlamalardan aklanmıştır (İvanova 1998: 216).

10. Vlasdislav İnnokent'yeviç Trofimov: 1904 doğumlu, Rus, Yalta şehrinden, memur ailesinden. 1920-1937 yılları arasında VKPB üyesi. Tutuklanana kadar Yakutsk Merkez Elektrik İstasyonunun müdürü.

Trofimov, devrim karşıtı örgüte üye olmakla suçlanmış, Trofimov'a Troçkist Vavilov'a bölgedeki elektrik sanayi ile ilgili bilgi toplama görevi verildiği, ancak Trofimov'a bağlı olmayan sebeplerden bu görevi yerine getiremediği de belirtilmektedir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 135).

11. Valentin Aleksandroviç Bulkin: 1902 doğumlu, Rus, Yaroslavsk bölgesinden. 1919-1928 yılları arasında VKPB üyesi, tutuklanana kadar Oymyakon rayonu Arazi Yönetimi Ekspedisyonunda ekonomist. 7 Ekim 1937'de terörist gruba üyelikle suçlanmış, 16 Eylül 1941'de 8 yıl çalışma kampı cezası almıştır. 18 Mart 1989'da suçlamalardan aklanmıştır (İvanova 1998: 164-165).

12. Anton Lukyanoviç Zızo: 1896 doğumlu, Beyaz Rus, Beyaz Rusya'nın Lepel rayonundan, orta hâlli köylü ailesinden, 1918-1939 yılları arasında VKPB üyesi. Tutuklanana kadar Yakut Bölge Komitesi Parti Organları Yönetim Bölümünde müfettiş olarak çalışmıştır.

13. Aleksandr Sergeyeviç Andreyevskiy: 1893'te İvanovsk bölgesinde orta halli bir köylü ailesinde dünyaya gelmiştir. Milliyeti Latış olan Andreyevskiy, 1918-1920 yılları arasında VKP/b'nin üyesi olmuş, ancak parti disiplinini bozduğu için üyelikten çıkarılmıştır. Tutuklanana kadar Devlet Planlama Komitesinde çalışmıştır.

14. Nikolay Maksimoviç Tsoy-Kore: 1893 doğumlu, Koreli, Primorsk Krayı Posyet rayonundan, yoksul köylü ailesinden. 1920-1937 yılları arasında VKPB üyesi. Tsoy-Kore Yakutistan Cumhuriyeti Pokrovsk şehrindeki tuğla fabrikasında inşaat işleri başkanı olarak çalışmıştır.

15. Nikolay Dmitriyeviç Krivoşapkin-Suburussskiy: 1896 yılından, Yakut, orta hâlli aileden. Çurapçı rayonunda zengin bir toprak sahibi tarafından büyütülmüştür. 1921-1938 yılları arasında VKPB üyesi, Krivoşapkin-Suburussskiy Yakut Cumhuriyeti Notar Sovhozunun ortadan kaldırılması işlerinde çalışmıştır.

Krivoşapkin 1 Ocak 1938'de tutuklanmış, devrim karşıtı bir organizasyona üye olduğu, Notar sovhozunun müdürü olarak devrime zarar vermek amacıyla bölgede hayvancılığa zarar vermek için sığırların kitlesel ölümü için koşulları

hazırladığı, bu yüzden 1936'da 240 buzağıdan 28 baş buzağının öldüğü, böylece sovhozu yok ettiği ileri sürülmüş ve 1940 Mayıs'ında 20 yıl çalışma kampı cezasına çarptırılmıştır. 8 Eylül 1951'de cezası 5 yıla düşürülmüş, 14 Ocak 1956'da aklanmıştır (İvanova 1998: 187-188, Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 135).

16. Nikolay Stepanoviç Yerşov: 1884 yılından, Rus, Perm bölgesinden, orta hâlli köylü ailesinden, 1903-1921 yılları arasında Menşevikler partisine üye. Etnik olarak Rus olan Yerşov, Yakut Cumhuriyeti Sosyal Yardım Halk Komiserliğinde ekonomist-planlamacı olarak çalışmıştır.

15 Ekim 1938'de, 1903'ten beri aktif bir Menşevik olan Yerşov, Yakutistan'ın karşı-devrimci örgütünün bir üyesiydi, ulusal ve ekonomik muhasebe alanında zararlı faaliyetlerde bulunduğu, Sanayi Birliği ve Halk Komiserliği sisteminde sosyalist muhasebeyi kasıtlı olarak karıştırdığı, 1937 yılına kadar tahıl ticareti ve mamul mallar için fiyat politikası alanında ortaya koymaya çalıştığı gerekçesiyle tutuklanmış, 16 Eylül 1941'de 8 yıl çalışma kampı cezasına çarptırılmış, 1947'de vefat etmiş, 10 Temmuz 1956'da aklanmıştır (İvanova 1998: 178-179, Nikolayev-Uşnitskiy 1990: 139).

17. Georgiy Mitrofanoviç Pavlov: 1897 doğumlu, Yakut, Nyurba rayonundan, yoksul köylü ailesinden. 1925-1927 yılları arasında VKPB'nin üyesi, daha sonra muhalif Troçkistlere katıldığı için üyelikten çıkarılmıştır. Tutuklanana kadar Yakut Cumhuriyeti Nam ulusunda Makine ve Traktör İstasyonunda ziraat mühendisi olarak çalışmıştır.

1925'ten itibaren muhalif Troçkistlere katıldığı, karşı devrimci bir organizasyona üye olduğu, aktif olarak Troçkist eylemlerde bulunduğu, karşı devrimciler ile Troçkistler arasında bağlantı sağladığı ve bu karşı devrimci örgüte yeni üyeler sağladığı ayrıca tarım ve hayvancılığa zarar verecek faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle kurşuna dizilme cezasına çarptırılmıştır. (Vragi naroda ili... <https://exo-ykt.ru/articles/vragi-naroda-ili-vtoraya-volna-repressiy-yakutii>)

18. Ananiy Kononoviç Andreyev: 1901 doğumlu, Yakut, Tatta rayonundan, orta hâlli köylü ailesinden. 1920-1938 yılları arasında VKPB üyesi. Yakut Cumhuriyeti Konut Hizmetleri Halk Komiserliğinde çalışmıştır.

Andreyev casusluk suçuyla SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Koleji tarafından yargılanmış olan "halk düşmanı" Şaraborin'e Bulkin ve Pavlov'dan aldığı bölge ekonomisi ve hayvancılık ile ilgili bilgileri Holmaşkeyev aracılığı ile vermekle suçlanmıştır (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 134).

19. Pyotr Pavloviç Koçnev: 1897 doğumlu, Rus, Tatta rayonunda bir işçi ailesinden. 1919-1938 yılları arasında VKPB üyesi, tutuklanana kadar Yakut Cumhuriyeti Sovyet Halk Komiserliğinde başkan yardımcısı olarak çalışmıştır.

20 Eylül 1938'de devrim karşıtı örgüt üyeliği ile suçlanarak tutuklanmış, 1940 Mayıs'ında önce ölüm cezasına çarptırılmış, daha sonra cezası 16 Eylül 1941 tarihli kararla 8 yıl çalışma kampına gönderilme olarak değiştirilmiştir. 20 Eylül 1946'da serbest kalmış, 9 Aralık 1948'de tekrar tutuklanarak yerleşmek üzere sürgün cezası almıştır. 21 Eylül 1955'te aklanmıştır (İvanova 1998: 185-186).

20. Aleksey Mihayloviç Deksiyahov: 1895 doğumlu, Yakut, Amga rayonundan, orta hâlli bir köylü ailesinden. 1920-1938 yılları arasında VKPB üyesi. Deksiyahov Yakut Cumhuriyeti Yakutsk Rayonu Makine ve Traktör İstasyonunda müdür olarak çalışmıştır. 7 Ekim 1938'de tutuklanmış, 16 Eylül 1941'de Sovyet karşıtı örgüt üyesi olmaktan 8 yıl çalışma kampı cezası almıştır. 28 Nisan 1943'te çalışma kampında vefat etmiş, 9 Nisan 1956'da aklanmıştır (İvanova 1998: 174-175). Mahkeme kararında Deksiyahov'un ziraat alanında büyük bir zarara sebep olduğu, ürünlerin ekilme ve toplanma zamanlarına uymadığı, traktörlerin tamir ve personel hazırlık planına uymadığı, Makine ve Traktör İstasyonu için tahsis edilen bütçeyi belirtilen yerlere harcamadığı, kurumu 541.656 Ruble zarara uğrattığı belirtilmektedir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 137).

21. İvan Dmitriyeviç Yemel'yanov: 1895 doğumlu, Yakut, Amga ulusundan, orta hâlli köylü ailesinden. 1920-1938 yılları arasında VKPB üyesi. Tutuklanana kadar Yakut Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi üyesi olarak çalışmıştır.

1927'den beri karşı devrimci örgütün üyesi olan sanık Yemelyanov, cezalandırma politikasını karalamak ve çarpıtmak, ceza davalarının değerlendirilmesini geciktirmek suretiyle yargı sistemine zarar vermek üzere karşı devrimci bir merkez oluşturmak suçlamalarıyla 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir (Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 138).

22. Aleksey Andreyeviç Ponomarev: 1902 doğumlu, Yakut, Megin-Kangalas rayonunda orta hâlli bir köylü ailesinden. Aleksey Ponomarev'in atalarından İvan Ponomarev 1835-1836 yıllarında Megin ulusunun başı olmuş olan Yakut-Bozkır Mahkemesindeki önemli soy idarecilerinden biridir. 1920'de Yakut Komsomolonun ilk üyelerinden biri olmuştur. 1921-1938 yılları arasında VKPB'nin üyesi olmuştur. 1928 yılında 26 yaşındayken Yakut ASSR savcısı görevine getirilmiştir. 1937 yılında hem Yakut ASSR savcısı hem de Halk Adalet Komiseri görevinde bulunmuş, 13 Eylül 1938 yılında tutuklanmıştır Ponomarev Komünist Partisi tarihi öğretmeni olarak çalışmıştır. 8 yıl çalışma kampına gönderilme cezasına çarptırılmıştır. 1 Temmuz 1948'de Yakutsk'a dönmüş, 29 Nisan 1949'da tekrar tutuklanmış ve 30 Temmuz'da Krasnoyarsk bölgesi Ziryanka kasabasına yerleşmek üzere sürgün cezasına çarptırılmıştır. Ponomarev 21 Eylül 1955'te suçlarından aklanmıştır (İvanova 1998: 203-204; *Vragi naroda: ili ...* <https://exo-ykt.ru/articles/vragi-naroda-ili-vtoraya-volna-repressiy-yakutii>)

23. Mihail İnnokent'yeviç Popov: 1890 doğumlu, Suntar ulusundan, orta hâlli köylü ailesinden.

Karşı devrimci bir örgütün üyesi olduğu, Yakut ASSR Halk Komiserleri Konseyi bünyesindeki Bilimsel ve Teknik Konseyin başkanı olarak, kasıtlı olarak Yakutsk şehrinde bir devlet tiyatrosunun inşası ile su temini ve yol yapımıyla ilgili devlete zarar veren projeleri onayladığı gerekçesiyle 15 yıl hapis cezası almıştır (*Vragi naroda: ili ...* <https://exo-ykt.ru/articles/vragi-naroda-ili-vto-raya-volna-repressiy-yakutii>)

24. Grigoriy Trofimoviç Semyonov (1903-1970): 1903 doğumlu, Yakut, Vilyuy okruğunun Hoçin ulusundan, köylü ailesinden. 1938'de tutuklana kadar Yakut Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyine bağlı Devlet Planlama Komisyonu Başkanlığı yapmıştır.

Semyonov jeolog ve bilim adamıdır. 26 Nisan 1938'de tutuklanmıştır. 16 Eylül 1941'de YASSR Devlet Planlama Komitesinin başkanı olan Semyonov karşı devrimci bir örgütün üyesi olduğu, cumhuriyet için bir planın hazırlanmasını ve bölge planlamasının yaygınlaşmasını kasten geciktirdiği, böylece rayonların kendi planlarına sahip olmasını engellediği, aynı şekilde önemli inşaat çalışmalarını kasten geciktirdiği suçlamalarıyla 1941'de 8 yıl hapis cezasına mahkum edilmiştir. Cezasını tamamladıktan sonra 1948'de tekrar tutuklanmış ve Krasnoyarsk bölgesine yerleşmek üzere sürgün edilmiştir. 2 Temmuz 1956'da aklanmıştır. (İvanova 1998: 213-214, Nikolayev, Uşnitskiy 1990: 136; *Memorial'nyy muzey...* <https://nkvd.tomsk.ru/researches/passional/semenov-grigoriy--trofimovich/>).

25. Valentin Nikolayeviç Suhanov: 1903 doğumlu, Olekma ulusunda, Sanıyah köyünden, yoksul köylü ailesinden. Tutuklanana kadar Yerel Sanayi Halk Komiserliğinde çalışmış, 1939 yılında tutuklanmış ve 1941'de 20 yıl hapis cezası almışsa da daha sonra yeterli delil olmaması sebebiyle serbest bırakılmış, ancak 1991'de suçsuzluğu kabul edilmiştir. (*Jertvi političeskogo ...* <https://base.memo.ru/person/show/478379>)

İlerleyen dönemlerde de Saha aydınlarının repressiyaya uğramaya devam ettiğini görüyoruz.

Daha sonra “SSCB Halk Öğretmeni”, “Yakut ASSR'nin Onurlu Öğretmeni” gibi unvanlara layık görülecek olan Saha Türkü Mihail Andreyeviç Alekseyev, Vilyuysk Okruğu Bappagay köyünde (*nasleg*) dünyaya gelmiştir. 2 Mart 1943'te tutuklanmış, 10 yıl çalışma kampına gönderilmiştir. Daha sonra 24 Eylül 1956'da aklanmıştır.

Saha Cumhuriyeti'nin ilk sinema senaristi olarak bilinen öykü yazarı ve tercüman Lev L'voviç Gabişev (1920-1994) 1942 Nisan'ında Sovyet karşıtı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. 1943 yılında 3 yıl çalışma kampına gönderilmesine hükmedilmiştir. İlerleyen yıllarda meslek hayatında pek çok ödül ve takdir belgesine layık görülen Gabişev'in 28 Ağustos 1956'da suçsuzluğu kabul edilmiş, itibarı iade edilmiştir (Natsional'naya biblioteka... <https://e.nlrs.ru/collections/1719>).

Saha edebiyatının kurucusu, bilim ve fikir adamı Aleksey Kulakovskiy (1877-1928) kendisi repressiyaya uğramamışsa da eserleri bu süreçten payını almıştır. Burjuva milliyetçisi olarak damgalanan Kulakovskiy'in eserlerinin yayımlanması ve incelenmesi ölümünden sonraki bir dönemde, 1 Mart 1943'te yasaklanmış, 1944'te yasak kaldırılmış, ardından 6 Şubat 1952'de tekrar yasaklanmış, 16 Şubat 1962'de tekrar yasak kaldırılmıştır (Duranlı 2007: 57).

Ünlü Yakut tarihçisi Georgiy Prokop'yeviç Başarin (1912-1992) de Boturus ulusunda yoksul köylü ailesinin 6 çocuğundan biri olarak dünyaya gelmiştir. 1929'a kadar kolhozda çalıştıktan sonra ancak 1929'da eğitim hayatına başlayabilmiştir. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Yakut Pedagoji Enstitüsüne ve ardından 1934'te Moskova Devlet Pedagoji Enstitüsüne gitmiş, burada da eğitimini tamamlamıştır. 1938-1940 yılları arasında Yakut Pedagoji Enstitüsünde çalışmış, 1943 yılında bilimler adayı tezini savunmuştur. Başarin Yakutistan'da ziraatın gelişimi ve devrim öncesinde Yakutistan'da toplumsal düşüncenin gelişimini ele aldığı Saha edebiyatının temellerini atan A. Ye. Kulakovskiy, A. Sofronov ve N. Neustroyev'in edebî mirasını ve felsefesini Üç Yakut Realisti-Aydını adlı eseri üzerine çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çalışma 1944 yılında yayımlanmış, ancak o dönemde "burjuvazi milliyetçisi" olarak sayılan şahsiyetler üzerine yaptığı bu çalışması yasaklanmış, partiden, enstitüdeki görevinden atılmış ve bilimsel unvanları alınmıştır. Ancak 10 yıl sonra 1962 yılında itibarı iade edilmiş, görevine ve bilimsel çalışmalarına geri dönmüştür (Başarina 2005; *Natsional'naya biblioteka...* <https://e.nlrs.ru/collections/2674>).

Ünlü Saha yazarı Vasiliy Semyonoviç Yakovlev-Dalan (1928-1996) Yakut Cumhuriyeti'nin Çurapça ulusunda dünyaya gelmiştir. 1948'de Yakutsk Pedagoji Enstitüsüne kabul edilmiş, 1952 yılında 4. sınıf öğrencisiyken milliyetçilik yaptığı gerekçe gösterilerek ve suçsuz olduğu halde Prof. Başarin davasına adı karıştırılarak repressiyaya uğramış, 1954 yılında suçsuzluğu kabul edilmiştir (Yakutiya literaturnaya ... <https://sakhallitera.ru/pisateli-yakutii/narodnyie-pisateli/vasilij-semyonovich-yakovlev-dalan>).

İade-i İtibar Süreci

1956 yılında Komünist Parti'nin 20. Kurultayı'nda Nikita Hruşçev tarafından Stalin kültü eleştirilmiş, bundan sonra politik görüşlerinden ötürü suçlama ve mahkûmiyetler tedricen son bulmuş, repressiyanın yasa dışı kabul edilmesinin ardından rehabilitasyon süreci başlamıştır (Vinokurova 2004). 1957'de YASSR Savcılığı, siyasi nedenlerle hüküm giymiş 97 kişiye karşı 69 davayı incelemiş 69 kişi rehabilitasyona alınmamıştır. 1958'de, 99 kişinin yer aldığı 50 dava denetlenmiş, 54 kişinin rehabilitasyonu reddedilmiştir. 1959'da 79 kişiden sadece 21'i için rehabilitasyon kararı çıkarılmıştır. 1960'ta rehabilitasyon çalışmaları durmuştur. (Yakovlev ...<https://libmonster.ru/m/articles/view/ЖЕРТВЫ-СТАЛИНСКИХ-РЕПРЕССИЙ-В-ЯКУТИИ>). SSCB'nin açıklık ve yeniden yapılanma sürecine girdiği dönemde, 16 Ocak 1989'da yayımlanan bir kararname ile 807.288 kişi "rehabilitate" edilmiştir (İvanova 1998: 10).

1990'ların başında da SSCB'nin son yıllarında ve Rusya Federasyonu kurulurken de 20-50'li yıllar arasındaki politik repressiyanın kurbanlarıyla ilgili bir dizi yasa kabul edilmiştir.

1991'den itibaren 30 Ekim "Politik Repressiya Kurbanlarını Anma Günü" olarak belirlenmiştir.

26 Nisan 1994 yılında Saha Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı Mihail Nikolaev'in ricası üzerine Boris Yeltsin 1920-30'lu yıllarda "Repressiyaya Uğratılan Yakut Halkının Temsilcilerinin İtibarlarının İadesi Kararnamesi"ni imzalamıştır. Böylece 1928 yılında kurulmuş olan "Konfederalistlerin Orta ve Yoksul Köylülerin Genç Yakut Ulusal Sovyet Sosyalist Partisi" üyesi olmakla repressiyaya uğrayanların hepsi rehabilite edilmiştir.

Saha Cumhuriyeti'nde günümüzde repressiya kurbanlarını anmak üzere pek çok etkinlik düzenlenmektedir. Verhoyansk, Batagay, Tompon, Mom ve Oymyakon rayonlarında politik repressiya kurbanlarına adanmış olan müzeler bulunmaktadır. Ayrıca 2013 yılında Yakutsk şehri başkanı Aysen Nikolayev tarafından repressiya kurbanlarına adanan bir heykel projesi yarışması düzenlenmesi ile ilgili bir karar yayımlanmıştır (*V Yakutskoe počtili pamyat' ...* <https://yakutia.info/article/192010>).

KAYNAKLAR

- BAŞARINA Ol'ga (2005) "Georgiy Başarin- çelovek, tvoryaşiy istoriyu ", İLİN, No.4 (45), 2005. <http://ilin-yakutsk.narod.ru/2005-4/31.htm>
- "Delay çto doljno, i bud' çto budet!" – Çelovek, kotorogo ne slomili represii. SakhaLife. <https://sakhalive.ru/delay-çhto-dolzno-i-bud-çhto-budet-chelovek-kotorogo-ne-slomali-repressii/>. (Erişim: 06.10.2022)
- DURANLI Muvaffak (2007) "Modern Saha Türk Şiirinin Kurucusu A. E. Kulakovskiy ve Onun Eleştirel Eseri "Nehrin Hediyesi", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt: VII, Sayı I, Sayfa: 55-65.
- Entsiklopediya Yakutii I (Glavnyy redaktör F.G. Safronov) (2000), Moskva: Yakutskiy nauçnyy tsentr Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk, Akademiya Nauk Respubliki Saha (Yakutiya), OOO "Yakutskaya entsiklopediya".
- GABIŞEVA Kseniya "Gore i ujas bez sroka davnosti". V Yakutii uje 20 let planiruyut ustanovit' pamyatnik jertvam političeskih repressiy XX veka. Rasskazivayem, poçemu eto vajno". (3 noyabrya 2022) News.Ykt. <https://news.ykt.ru/article/128311> (Erişim: 07.11.2022).
- GAVRİL'YEV D.N. (2001) Repressiya uonna reabilitatsiya Yakutsk: Biçik, 2001. Jertvı političeskogo terrora v SSSR. Suhanov Valentin Nikolayevič. <https://base.memo.ru/person/show/478379>
- KUSTUROV Dmitriy Vasil'yeviç (2000) Repressiya ıar tına: Saha siriger 1920-1986 sıllardaah habırını-ütürüyü tüğennere, Yakutsk: Biçik, 2000.
- Memorial'nyy muzey "Sledstvennaya tyur'ma NKVD. Semenov Grigoriy Trofimoviç (1703-1970). <https://nkvd.tomsk.ru/researches/passional/semenov-grigoriy-trofimovich/>
- MOLOKOTİN Ayaal (30.10.21) "Sotullubat xara betine". Saha Parlament. Setevoje izdaniye izdatel'skogo doma "İl Tümen". <https://www.sakhaparliament.ru/ostuoruja/8650-2021-10-30-01-06-18> (Erişim: 10.10.2022).
- Natsional'naya biblioteka Respubliki Saha (Yakutiya). Gabişev Lev L'voviç. <https://e.nlrs.ru/collections/1719> (Erişim: 10.10.2022).
- Natsional'naya biblioteka Respubliki Saha (Yakutiya). Başarin Georgiy Prokop'yeviç <https://e.nlrs.ru/collections/2674> (Erişim: 10.10.2022).
- NİKOLAYEV İ. İ., UŞNİTSKİY İ.P. (1990) Tsentral'noye delo (Hronika stalinskih repressiy v Yakutii, Yakutsk: Yakutskoye knijnoye izdatel'stvo.
- PAPKOV S. (2010) "Troyki OGPU-NKVD v Sibiri v stalinskuyu epohu (1925-1938 gg.). Vlast' i obşçestvo v Sibiri v XX veke, Novosibirsk, 128-154.
- "Repressii 1937-1939 godov Yakutskiy fenomen". SakhaLife. (27.12.2017) <https://sakhalive.ru/repressii-1937-1939-godov-yakutskiy-fenomen/> (Erişim: 10.10.2022).
- SEMEANOVA V.G. (2004) Poeziya Anempodista Sofronova: İstoki. Problematika. Voprosi poetiki, Yakutsk: İzdatel'stvo Yakutskogo universiteta.
- VİNOKUROVA Liliya (2004) Narod saha i vek repressiy. İLİN, No.4 (39)i 2004, <http://ilin-yakutsk.narod.ru/2004-4/35.htm> (Erişim: 10.10.2022).
- Vragi naroda: ili vtoraya volna repressiy Yakutii. (16.11.2015) <https://exo-ykt.ru/articles/vragi-naroda-ili-vtoraya-volna-repressiy-yakutii> (Erişim: 10.10.2022).
- YAKOVLEV N.M. Jertv stalinskih repressiy v Yakutii. Moscow: Russian Libmonster.ru Updated: 21.03.2021. <https://libmonster.ru/m/articles/view/ЖЕРТВЫ-СТАЛИНСКИХ-РЕПРЕССИЙ-В-ЯКУТИИ> (Erişim 14.09.2022) (Erişim: 10.10.2022).
- Yakutiya literaturnaya: Portal Assotsiatsii "Pisateli Yakutii". Vasilij Semyonoviç Yakovlev (Dalan): <https://sakhhalitera.ru/pisateli-yakutii/narodnyie-pisateli/vasilij-semyonovich-yakovlev-dalan> (Erişim: 10.10.2022).
- V Yakutске poçtili pamyat' jertv političeskih repressiy. Yakutiya.info <https://yakutia.info/article/192010> (Erişim: 10.10.2022).
- Zakon o reabilitatsii jertv političeskih repressiy http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1619/ (Erişim: 10.10.2022).

YENİ UYGUR TÜRKLERİNDE REPRESSİYA

Aysun DEMİREZ*

Giriş

SSCB’de Sovyet hükûmetinin kuruluşuyla başlatılan repressiya (baskı) siyaseti, 1950’li yıllara kadar devam eder. Bu siyaset özellikle J. Stalin döneminde giderek artar.¹

Repressiya hareketi SSCB İçişleri Halk Komiserliğinin 30 Temmuz 1937 tarih ve 00447 sayılı yazısıyla başlatılır. “Eski Kulakları, Mahkumları ve diğer Anti Sovyetçi Unsurları Repressiya Harekâtı Uygulamalı Talimatı” başlığını taşıyan bu kararda, repressiyanın gerekliliği, kapsamı, cezalandırma ölçütleri, harekât ve soruşturma düzeni, kurulların oluşturulması gibi hususlar belirtilir ve bu karar gereğinin yapılması için ilgililere gönderilir (Dilek 2019:34, Buran 2011’den).

Repressiya Stalin’in 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde daha şiddetlenir. Köylerde kolektif çiftlikler kurularak sanayiye destekleme planı uygulamaya konulur. Bu uygulamayla kulakları sınıf olarak ortadan kaldırma planlanır. Gulag ceza sistemlerinden biridir: *Glavnoye Upravlanıye Lagerey* (Rus.) baş harflerinin kısaltması ve Sibiryâ’daki zorunlu çalışma kamplarının genel adıdır (Dilek, 2019: 31, Öksüz 2018’den). Bu dönem birçok aydının tutuklandığı, sürgün edildiği, öldürüldüğü bir dönemdir.

Stalin, 1927 yılında iktidarı ele geçirir; birçok ekonomik, politik kalkınma ve ilerleme planıyla ortaya çıkar. O dönemde farklı kültürlerden ve halklardan *Homo-Sovieticus* (Sovyet adamı) biçiminde ifade edilen yeni bir tip yaratılmak

* Doç. Dr., AHBVÜ, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, aysun.demirez@hbv.edu.tr

istenir. Bu biçimde yetiştirilmiş kişilerden oluşmuş Sovyet halkı yaratabilmek adına Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşayan sayıca yüzden fazla halka bilhassa 1937-39 yılları arasında Stalin döneminde “katağanlık”, “kızıl kırgın”, “kızıl terör” yılları veya repressiya diye adlandırılan dönem yaşatılır. “1920’li yıllardan beri sürdürülen iç savaş”, “Küçük Ekim Devrimi”, “baysızlaştırma” diye de tanımlanır.

Ukrayna, Volga Bölgesi, Kuzey Kafkasya, Kazakistan ve Batı Sibirya tarım alanları olarak ilan edilerek kolhoz ve sovhozlarla devletleştirme süreci gerçekleştirilir (Teğin 2022: 889).

1928’ den sonra, özellikle 1930-33 yılları arasında “Holodomor” veya “Büyük Kıtık” dönemi olarak anılan, birçok insanın hayatını yitirmesine, binlerce insanın zorunlu olarak göç etmesine sebep olan kıtlık dönemi yaşanır.

Stalin repressiya siyaseti ile kendisine muhalif olabilecek bütün grupları yok ederek iktidarını güçlendirmeyi başarır. 1933 ve 1950 yılları arası fikir adamlarının, yazar ve şairlerin, ileri gelen din adamlarının ve basın yayınıla uğraşan aydınların yok edildiği, sürgüne gönderildiği ve milliyetçi grupların ortadan kaldırıldığı büyük kıyım dönemidir. Bu kıyımın en acımasız dönemi 1936-1938 yıllarında gerçekleşir.

İbrahim Dilek, Stalin döneminde bütün Rusya’da uygulanan repressiya ile ilgili yayınların sayısının son yıllarda özellikle de 1991 yılından itibaren gittikçe arttığını belirterek bu yayınları dört temel başlıkta sınıflandırır:

1. Doğrudan Repressiya kurbanı olanların ve yakınlarının kaleme aldığı hatıra türü eserler.
2. Repressiya mağdurlarının yakınlarının ve herhangi birinin roman ve hikâye tarzları başta olmak üzere edebî metinler olarak yazdıkları eserler veya sanatın diğer türlerinde (sinema, resim...) yaratılmış sanatsal ürünler.
3. Repressiya döneminde yapılan uygulamaları inceleyen bilimsel eserler.
4. Repressiya dönemindeki politika ve uygulamaları bölgesel olarak çok yönlü ele alıp inceleyen eserler (2021: 383).

SSCB sınırları içerisinde yer alan bütün Türk toplulukları repressiya döneminden etkilenir. Büyük terör diye de adlandırılan Stalin döneminde repressiyadan Uygur Türkleri de büyük zararlar görmüşlerdir.

Uygur Türklerinin uğradığı repressiya hem Doğu Türkistan’da hem Batı Türkistan’da olmak üzere iki yönlüdür. O dönem ülke sınırları daha kesin olarak çizilmemiştir. Türkistan coğrafyasında siyasi, sosyal, ekonomik birçok sebep-

le büyük bir hareketlilik yaşanmaktadır.

Bu çalışmada Uygur Türklerinin SSCB’de yaşadığı Repressiya ve Uygur edebiyatına tesiri incelenmeye çalışılmıştır.

1. SSCB’de Uygur Türklerinde Repressiya ve Uygur Edebiyatına Tesirleri

1.1. SSCB’de Uygur Türklerine Repressiya

1.1.1. Uygur Türklerinin Yaşadığı Toplu Katliamlar

27 Şubat 1917’de Sovyetler Birliği’nde Burjuva Demokratik Devrimi’nin ardından Kazakistan’da geçici hükümet kurulur; 1917 yaz mevsiminde nüfusun millî yapısına göre muhtariyetler kurulması kararı verilir. Yedisu bölgesinde Kazak, Uygur Tatar ve Dunganlardan oluşan illegal burjuva-milliyetçi örgütler ortaya çıkar ancak 24-25 Ekim 1917 tarihinde Petrograd’ta askerî hükümet darbesi gerçekleşir. Hükümetin çıkardığı ilk kararname 26 Ekim’de “toprak kararnamesi” olur. Uygur Türkleri Şubat ve Ekim ihtilalleriyle ilgili farklı grup ve örgütlere dahil olurlar, bu da Uygur Türklerinin hem kendi aralarında hem de Rus kapitalistlerle mücadeleye girişmelerine sebep olur. 04 Mart 1918 tarihinde Yedisu bölgesinde Sovyet hakimiyeti tamamen kurulur. Sovyet hükümeti Semreçe’de yaşanan kıtlık sebebiyle halktan zorunlu olarak silah ve ekmek toplamış; karşı gelenlere ateş açılır. Yarkent’ten Gulca karayolu etrafındaki Uygur köylerinin halkı antikomünistlere yardım ettikleri gerekçesiyle Komiser Miraev’in komutasındaki ordu tarafından kurşuna dizilir. Tahminen 25.000 Uygur Türkü, özellikle erkekler, Eşbekşikazak ilçesinin Uygur köylerine yapılan baskınlar sonucu katledilir. Yaşanan bu kızıl terör sonucu Uygur ahalinin bir kısmı Çin hudutlarından geçerek göç etmişlerdir. Uygur tarihinde bu olay Atı Faciası diye anılır (Ayupova 2019: 74-81). Konuyla ilgili Dilyaram Ayupova’nın verdiği kaynaklar dikkate değerdir: Mahmut Abdurrahmanov, “Atı Vakiesi- Uygurlar Paciesi”, Hayat Bilen *Hemnepes* (haz. Aznat Talipov), Bilim Yay., Almatı, 2017, s.16, 17,19; Malik Sadirov, *Uygur Kismiti yaki Atı Paciesi Hekkide Hekiket*, Mir Yay., Almatı, 2012 (Destan); Ablehet Kamalov “Kanlık Vakie: Cavavi Yok Soallar Nurgun”, *Uygur Avazi*, s.14 (78709, 5.04.2018, s.6 (2019: 81).

Kazakistan’ın bağımsızlığını kazanması ile arşiv belgeleri açıldığında gerçekler ortaya çıkmaya başlar. Bu faciadaki gerçek rakamlar hala tam olarak tespit edilemez ancak Kazakistan’da neşredilen *Uygur Avazi* adlı dergide bu facianın tanıklarının yaşadıkları olayları nakleden bir makale yayımlanır: Şeriphan Hacim Buzurhan Hocaoğlu babasının şahit olup anlattığı facianın büyüklüğünü gözler önüne serer. Almatı’da Yenişehir köyüne gelen askerlere “Biz Kızzılları desteklemeyiz!” dedikleri için köye iki gün sonra gelip halkı toplayıp “Üçün” adlı mekâna toplayarak kadın ve çocukları köye yollayıp geride kalan

bine yakın erkeği kurşuna dizerler. İsmail İminov'un da annesinden dinlediği Atı Faciası'yla ilgili anlatılanlara göre şimdiki Cambul ve Karasay ilçelerinde Muraevçiler tarafından birkaç Kazak köyü ateşe verilir. Askerler Yenişehir köyünde 850 kişiyi katleder sonrasında köye dönereküp kadınlara tecavüz eder. Bundan sonra Taştıkara köyünde 750, Keyikvay'da 1000'e yakın, Lavar'da 3000 kişiyi öldürürler. Bayanday, Karitoruk, Çelek, Bayseyit, Çoň Aksu, Dolatı Tügmen köylerinde de katliamlar devam eder. Büyük köyler mezarlığa döner. Bu katliamdan ötürü halkın çoğu mal mülkünü bırakıp Doğu Türkistan sınırlarına (Gulca'ya) kaçmaya başlar. İsmail İminov bu annesinden dinlediği bu hikâyeyi "Atı Paciesi Yaki Yettisu'da Yüz Bergen Kizil Terrorniñ Hekikiti" (*Uygur Avazi*, S.20) adıyla yayımlar. Atı Faciası ancak 1970'lerden sonra yayımlanır. Hamit Hamraev'in *Golca Yolu* romanı; Malik Kabirov'un *Sovyet Kazakistan'ındaki Uygurların Tarihiyle İlgili Denemeler* (1975) adlı eseri 1970'lerden sonra yayımlanır. Maşur Ruziev *Yeniden Doğmuş Uygur Halkı* adlı eserinde ve Kommunar Talıpov "Ötken Esirnin 20- Jillirida Bolşeviklerin Şıncan Medikaliri Bilen İş Elip Berişi" adlı makalesinde konuyu ele alır. Çıkarılan yayınlarda bu hadise ile ilgili iki yaklaşım görülür. Bunlardan birincisi Yedi-su Uygurlarına yönelik uygulanan bu kıyımın anti devrimci güçler tarafından düzenlendiği ve Bolşeviklerle ilgisinin olmadığı; ikincisi de Ekim İnkılabı'ndan sonra amaçlarına ulaşmak istedikleri için Bolşeviklerin uyguladığı kızıl terör taktiğinin halka uygulamasıdır. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde Yarkent köyü Rus-Uuzem ilişkileri Gapparov Yunus Gapparoviç'in kaydı bulunan belgede şu ifadeler yer alır:

Janaşar/ Yenişehir (Verniy ezdi) köyünden başlayarak Çarın (Jarkent/ Yarkent Uezdi) köyüne kadar 20.000'den fazla sivil nüfus, masum Tarançılar, makineli tüfekle kurşuna dizildi. Yalnız Çillik kasabasında bir günde katledilenlerin sayısı 14.000 civarında olup, cesetler üç gün boyunca köyden araçlarla çıkarılarak çukurlara gömüldü. Ayrıntıya girmeden bilgi verirse, Muraev'in katliam yaptığı ondan fazla köyde de çocuk, kadın, silahsız köylü ve işçi Tarançılar ayırım yapılmaksızın bir araya toplanarak katledilmiştir. Ev, bahçe, bostan, çatı ne varsa her yerde aranarak istisnasız olarak hepsi kurşuna dizilmiştir (Ayupova 2019: 83-86).

Atı Faciası'yla ilgili başka arşiv belgeleri de mevcuttur. 1997 yılında Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olan N. A. Nazarbayev'in emriyle 31 Mayıs "Siyasi Baskı Kurbanlarını Anma Günü" olarak ilan edilmiştir. Lavar köyü de bu katliamın merkezlerindedir. Köye kızıl terör kurbanları için hatıra levhası da konulmuştur (Ayupova 2019: 86-87).

1.1.2. Doğu Türkistan'dan SSCB'ye Uygur Türklerinin Zorunlu Göçü

Orta Asya'da Sovyet Birliği hakimiyetinin kurulup etnik sınırlar çizilinceye kadar Türkistan coğrafyası göçler ve siyasi olaylar sebebiyle oldukça hareket-

lidir. Urumçi, Çin işgali altındayken 1911 yılında Ruslar tarafından ele geçirilir. 29 Eylül 1949'da Çinliler tarafından tekrar işgal edilinceye kadar SSCB sınırları içinde yer alır. Çin'de başlatılan “yerli milliyetçilikle mücadele hareketi” sebebiyle 1957-1958 yıllarında birçok Uygur Türkü, Özbek, Kazak, Kırgız ve diğer Türk cumhuriyetlerinden sığınma talep ederek Doğu Türkistan'dan göç etmek zorunda kalır. Kazakistan'a göç edenler kolhoz ve sovhozlara yerleştirilir.

Uygur Türkleri, o dönem Sovyetler Birliği sınırları içerisinde bulunan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan topraklarına çeşitli tarihlerde yapılmış bu göçlerle yerleşir.

Lehçe ve ağız özelliklerine göre sınıflandırılacak olursa günümüzde Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde yaşayan Uygur Türklerinden Fergana grubu, Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinden göç ederek Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a; Yedi-su grubu ise Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerinden 1882 yıllarında Rusya ve Mançu İmparatorluğu hudutları çizilirken göç eden Tarancılar ile 1955-1962 yıllarında İli ve diğer kuzey bölgelerden göç edenlerden oluşur. Fergana vadisine göç eden Kaşgarlılar, daha sonra Taşkent, Kanbade, Hokant, Semerkand, Buhara, Karategin, Harezm gibi bölgelere kadar ulaşırlar.

Çin'de Kültür Devrimi yılları Uygurlar için sıkıntılı yıllardır. Bu dönem Uygurların ikinci göç hareketine sebep olur. Orta Asya'ya ve Kırgızistan'a göçler başlar.

SSCB İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan insan kaybı sebebiyle işçi sınıfına ihtiyaç duyar. 1955-56 yıllarında birçok Uygur, SSCB topraklarına göç eder. Bu göç süreci 1963 yılında son bulur.

Kırgızistan'a gelen Uygur göçmenleri, genel olarak Fergana ve Çuy vadisine, Issık Göl kıyısına yerleşir. Çuy bölgesine yerleşenler Kara- balta, Tokmak, Bişkek şehirlerine, Kant, Alamedin ilçelerine sığınır. Issık-Göl bölgesinde ise Karakol şehrine ve İrdik Ceti-Oguz ilçesine göç ederler; daha sonra Narın bölgesine gelen Uygur göçmenleri At-Başı köyüne yerleşir. 1926 yılında SSCB'de yapılan nüfus sayımına göre, Kırgızistan topraklarında 8.3 bin Uygur yaşar. Bu rakam Kırgız Özerk Bölgesinin toplam nüfusunun %0.8'ini oluşturur. Bunların 1500'ü şehirde ikamet ederken 6700'ü ilçe ve köylerdeki. 2019 yılında Kırgızistan'da Uygur Türklerinin nüfusu 58.168 olarak tespit edilir (Saipedinova 2019: 65-67, Qeyer 1908'den).

1.1.3. Göçler Sebebiyle Uygur Türklerinin Kimlik Kaybı

1937 yılında Stalin tarafından büyük bir tasfiye ve kimlik tespiti hareketi başlatılır. Bu süreçte pek çok Uygur, “Japon casusu” veya “Pantürkist” olmakla itham edilir ve tutuklanır. Uygur Türkleri de kimlik tespiti sırasında kendilerini Özbek olarak ifade etmek zorunda kalır. Bu olaylardan sonra Öz-

bekistan'daki Uygurlar Özbekleşme sürecine girerler (Emet 2018: 23). Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Yarkent, Gulca, Kargalık ve başka şehirlerinde Fergana Vadisi'nden gelen Özbekler de Uygurlar içerisinde eriyip onlarla kaynaşır. Sovyet hükûmeti de Orta Asya'da Türkçe konuşan yerli ahaliyi Özbek adı altında birleştirir. Bu sebeple çok sayıda Kaşgarlının kimlikleri Özbek olarak kaydedilir. O dönemlerde Özbekler “ahun”; Uygurlar ise “Kaşgarlı” sıfatlarıyla ayrılırken daha sonra Kaşgarlılardan pek çoğu Özbek kimliğini benimsedikleri için kendilerini Tarançılardan farklı tutarlar.

Ruslar Uygur Türklerine ayrı otonomi vermemek için onları SSCB'de yaşayan Özbeklerle birlikte değerlendirirler. Özbekler arasında yaşayan Uygurlar, Özbek; Kazaklar arasında yaşayanlar Kazak ve Kırgızlar arasında yaşayanlar da Kırgız kimliklerini alırlar.

1.1.4. Göçler Sebebiyle Uygur Türklerinin Diasporada Yaşamı

Sovyet hükûmetinin 1926 yılındaki kayıtlarına göre Özbekistan'da 40.115 Uygur yaşar. 1930'lu yılların başında Doğu Türkistan'daki Uygur ve Kazakların bir kısmı da Pakistan, Hindistan'a; 1950'li yıllardan sonra da Hindistan'dan Türkiye'ye göç ederler. 1950'lerden itibaren bir grup Uygur ve Kazak Türkü de önce Keşmir'e ardından Türkiye'ye göç eder. Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göç etmek için ayrılan Kazak ve Uygur Türkleri sayı olarak 18 bin veya 50 bin civarında olsa da Türkiye'ye yerleşen kişi sayısı 1850 kişidir (Emet 2018:25). 1937 yılındaki istatistiksel verilere göre Özbekistan'daki Uygur nüfusu 60 bin iken 1979 yılında Uygur nüfusu 29 bin, 1989'da 35 bin, 2000 yılında 20 bindir (Saipedinova 2019: 65).

2009'da Kırgızistan'da 48 bin, Fergana Vadisi'nde Oş ve Celalabad'ta 15 bin, Oş şehri ve Oş yakınındaki Karasu'da 11 bin Uygur bulunur (Emet 2018:19-21). Günümüzde Kazakistan, Kırgızistan'da yaşayan Yedi-su grubu millî kimliklerini, gelenek ve göreneklerini, edebiyat ve sanatını koruyabilmiştir.

1.1.5. SSCB'de Diğer Topuluklarla Beraber Kolektif Çiftliklerde Yaşam

SSCB'de toplu bir kolhoz harekâtı başlar. Böylece mülk sahipleriyle ve zenginlerle mücadele ederken halkı da bu harekâtın içine dahil etmek için bu kişilerin sosyalizm düşmanı olduğunu kanıtlayan “muhtarın acımasızlığı”, “köylülerin isyanı”, “Milyoncu Tagıyev işçileri acımasızca dövüyor” başlıklı yazılar yayımlanır (Öztay 2022: 162, Abbasov 1986'dan).

1930'lu yıllarda Stalin'in uyguladığı etnik grupları tasfiye hareketi, uygulanan kıvılcık terörün bir parçasıdır. Bu dönemde birçok insan hayatını yitirmiş, açlıkla karşı karşıya kalmış, ellerinden toprakları alınmış, çeşitli eziyetlerle karşılaşmıştır.

1.1.6. Repressiyayla Ortaya Çıkan Rus Şovenizmi Sebebiyle Ermenilerin Zulmü

SSCB döneminde uygulanan repressiya politikası ile Sovyet vatandaşı olmak; ucu şovenizme varan bir ayrıcalık ve bir üstünlük olarak değerlendirilir. Özellikle SSCB sınırları içinde bulunan Ermeniler, Rusların verdiği cesaretle Türk soylu azınlıklara açık saldırılarda bulunurlar. Sovyetler Birliği'nde uygulanan repressiya konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

1940-50 yıllarında Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkması sebebiyle Stalin'i yücelten hatta tanrılaştıran ve Sovyetler Birliği'ne duyulan sevgiyi ifade eden şiir, makale ve koşmalar yazılır.

1.1.7. SSCB'de Uygur Türklerine Yaşatılan Kıtık

R.Conquest, kıtlığın milliyetçilikle mücadelede ve bastırılmasında bir enstrüman olarak kullanıldığını ve bunun Stalin'in soykırım planı olduğu görüşünü savunarak köylülük ve milliyetçiliğin Stalin'in gözünde aynı olduğunu, Lenin'den beri süregelen ‘ ‘çalışmayan ekmek de yiyemez” ilkesi gereğince yok edilmeleri gerektiğini savunur (Teğın 2022: 903, Conquest 1986'dan). Teğın, Wheatcroft ve Davies'in Conquest'in görüşüne kısmen katılmakla birlikte Lenin'in ‘ ‘Çalışmayana ekmek de yok” ilkesinin köylüyü yok etmek için değil onları proleterleştirmek üzerine kurulu olduğunu savunur, buna rağmen Stalin'in köylüleri kulak atfederek yok etmesiyle ortaya çıkan mahsul sorununun kıtlığa yol açtığını vurguladıklarını belirtir. Teğın, Conquest'in görüşüne katılmanın mümkün olmadığını belirtir. Ona göre Lenin döneminde üretim motivasyonunu artırmak için üretici köylülerin artık ürüne sahip olmaları ve kâr elde edebilmeleri sağlanmıştır; fakat Stalin'in kolektifleştirme programında üretimi sağlayacak halk, bu haktan mahrum bırakılarak ürünler ihraç yoluyla ülke dışına çıkarılmış ve üretim motivasyonu bu nedenle eksi yönde etkilenmiştir. Wheatcroft ve Davies'in belirttikleri gibi kolektifleşmeyle birlikte kısa süreli de olsa merkezin hedefleri ile emeğin hedefleri arasında ciddi bir ayrışma yaşanmış ve kolektif çiftliklere katılan insanlar üretmek için gerekli motivasyondan uzaklaşmıştır (2022: 903).

1928- 1933 yılları arasında toprak reformu, kolektifleşme hareketiyle hız kazanır. 1930'lu yıllarda köylerde kolhozlar kurulur. 1931-32 yıllarında yaşanan kuraklık sebebiyle köylerde kıtlık başlar ve halkın çoğu açlıktan ölür. Merve ve Suna Özel, 1930-1933 yılları arasında kızıl kıtlık sebebiyle Sovyet Kazakistan'ında 1,3 milyon kişinin hayatını kaybettiğini belirtir (2014: 112).

1.1.8. Asılsız Suçlamalarla Aydınların Kurşuna Dizilip Sürgün Edilmesi

Halk düşmanı, ayrılıkçı, Pantürkist, milliyetçi, vatan haini suçlamalarıyla Sovyetler Birliği coğrafyasında birçok kişi çalışma kamplarına gönderilmiş (Aljir, Karlag, Gulag), kurşuna dizilmiş, ellerinden malvarlığı alınmıştır. Bu baskılar

TÜRK DÜNYASINDA REPRESSİYA

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRK HALKLARINA YAPILAN BASKI VE ZULÜMLER

1933-40 yıllarında daha da artmıştır. Anti-Sovyet, antikomünist olarak nitelenenler tutuklanıp, kurşuna dizilmiş; bu kişilerin aile üyeleri ise sürgün edilmiştir. Radyo, sinema, gazete ve yayınevleri üzerinde baskı kurulmuş; basın yayın işleriyle uğraşanların çoğu ortadan kaldırılmış; kitaplar yakılmış, kalanlar ise denetimli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Sovyetler Birliği'nde bulunan Uygur şair ve yazarları, aydınları, din adamları da cezalandırılır. Yedisu'ya Sovyet hakimiyeti getirmeye çalışan Mahmut Gocamiyarov, Musa Roziev, Abdulla Rozibakiev, İsmail Tairov, Mahmut Gocamiyarov; Abdulla Abdulin, Bahavdun Kudretulin, Abdulla İsmailov, Muzepper, Mehpir İmaşev, Letip Enseriy, Ömer Zakirov, Ziya Sattarov gibi aydınlar; Hoşurahun Abdurrahmanov, Poka İşimov, Heyrulla Kerimov, Abdurasul Rozilulov, Rozahun Sabirov, Üsüp Tohtibakiev gibi çiftlik başkanları, birçok din adamı ve tarımcı kamplara gönderilirler (Ayupova 2019: 95). Uygur şairi Hezim İskenderov da 1937 yılında sürgüne gönderilen aydınlardandır.

1.1.9. Sürgüne Gönderilen veya Ölümle Cezalandırılanların Ailelerine Baskı

Sistem sadece aydınları değil onların eşlerini ve çocuklarını da suçlamıştır. Suçlanan kişilerin eşleri Aljir'e, çocukları da kimsesiz çocukların yurtlarına gönderilir.

Ulusların kendi kaderini belirlemesi ilkesiyle yola koyulan Sovyet sistemi; bu ilkesini uygulamada "Sovyet insanı" yaratma, milliyet bilincini eriterek asimile etme ve Sovyet milliyetçilik yaratma prensibine çevirmiştir.

1.1.10. SSBB'de Uygur Türklerine Dil Baskısı

Stalin'le başlayan "Sovyet insanı" yaratma projesinde dil de önemlidir. 13 Mart 1938'de okullarda Rusçanın zorunlu öğretilmesi kararı alınır. Bu, ideal Sovyet halkını meydana getirebilmek için bütünleşip kaynaşabilmek gibi maksatlarla ifade edilse de aslında tek tip insan yaratma planının parçasıdır. Farklı kültür ve dillerin yanı sıra Rusça eğitim alınması sağlanır.

Eski eğitim sistemini kötüleyen hikâyeler yazılır. Bunlardan biri Kazakistan SSC'de Uygur edebiyatı temsilcilerinden Mesumcan Zulpikar'ın hikâyesi, 1950'li yıllarda eski mekteplerin durumunu anlatan hikâyelerdendir. *Kona Mektep* "Eski Mektep" adlı hikâyede bir mescide öğrenci olarak götürülen çocuğun bu mescitte şahit olduğu olaylar anlatılır. Onlara ders veren müderris, öğrencilerinin ailelerinin durumuna göre farklı muamele eden, işini savsaklayan ve öğrencilerine şiddet uygulayan biri olarak anlatılır (ÇUEH: 95-113).

1.1.11. SSCB'den Doğu Türkistan'a Ters Yönlü Göç

1930'lu yıllarda Stalin'in baskılarından dolayı birçok Uygur Türkü suçsuz olarak öldürülür ve binlerce Uygur Müslüman, SSCB tarafından Çin'e geri tes-

lim edilir. Bu nedenle de Uygurlar hayatta kalabilmek için kendi kimliklerini Özbek, Kırgız, Kazak olarak değiştirmek zorunda kalmışlardır (Saipedinova 2019: 67, Asankanov 2014'ten).

1.1.12. Doğu Türkistan'da Müslüman Uygur Türklerini İtibarsızlaştırma

Meşreb Uygur Türklerinin erkeklerin toplanarak şarkılar söylediği, fıkralar anlattığı sosyal ve kültürel hayatının parçasıdır. Günümüz medya kanallarında Uygur Türklerinin meşrebinin bir parçası olan danslarını cami avlularında yaptıkları gösterilmektedir. Uygur Türkleri ise bu tür videoların gerçeği yansıtmadığını ve Uygur Türklerinin kutsal mekanlarda bu davranışları yapmalarının mümkün olmadığını beyan etmektedirler.

1.2. SSCB'de Uygur Edebiyatında Repressiya

17 Ekim İhtilali, Sovyetler Birliği'ndeki bütün halkların ekonomik, sosyal yaşamlarını etkiler. Lenin'in yazdığı "Partiya Teşkilatı ve Partiya Edebiyatı" (1905) adlı makalesi sosyalist realizm metotlarına temel oluşturur. Edebiyat Komünist Partisi Merkez Komitesinin belirlediği parti programını hayata geçirmeye çalışan propaganda edebiyatı hâline bürünür. Şair ve yazarlar ihtilal öncesi dönemdeki yaşayışı ve siyaseti karalama, yeni ideolojiye övgüler sıralama ve bu ideolojinin yerleştirilmesi yönünde baskılar görürler. Sovyet edebiyatının başlıca konuları işçi köylü kardeşliği, Komünist Parti'ye övgü, kadınların özgürlüğü, tarımda makineleşmenin önemi, sosyalizmle birlikte yeni yaşam düzenindeki değişiklikler, Lenin ve değişen siyasi düzene övgü, burjuvaziye yergi olur. Uygur Sovyet edebiyatı da sosyalist ideolojinin belirlemiş olduğu konuları ele alır.

1.2.1. Kazakistan SSCB'de Uygur Edebiyatında Repressiya

19. yüzyıl sonu 20.yüzyıl başlarında yaşanan siyasi ve sosyal olaylar Uygur Türkleri için göçlerin başladığı dönemlerdir. Göçlere rağmen özellikle Kazakistan'da Uygur Türkleri edebiyatlarını sürdürürler. Sovyetler Birliği'nde Uygur edebiyatı Sovyet edebiyatı çizgisinde şekillenir. Sovyet Yazarlar Birliği 1934 yılında kurulur; aynı yıl yapılan toplantıda edebiyatın sosyalist realizm çerçevesinde şekillenmesi gerektiği kararı alınır.

Her halka ana dilinde eğitim veren mektepler açılır; Rusçanın öğretilmesine de hız verilir. Yeni sosyal düzeni ve ideolojiyi benimsetme, sınıfsal ayrımı yok etme ve halkın bilinçlendirilmesi gibi maksatlarla dergi, gazete, kitapların ve ders kitaplarının neşredilmesine izin verilir. Uygur Sovyet edebiyatının yazarları Sovyet edebiyatının önemli şair ve yazarlarını veya diğer Türk lehçelerinde yazılmış edebi eserleri okuyarak yollarını tayin etmeye çalışırlar. Uygur Sovyet edebiyatında da yeni edebi türler bu dönemde ortaya çıkar. Abdulhey Muhemmediy, Ömer Muhemmediy, Hezim İskenderov, Abdulhemit Gocam-

berdiy Sovyetler Birliği dönemi Uygur edebiyatının ilk edebi ürünlerini ortaya koyan şair ve yazarlardandır.

Ömer Muhammediy'in *Éğir Künlerde* (Ağır Günlerde) adlı hikâyesinde küçük bir çocuğu, onun evindeki yoklukla arkadaşı Hakim'in yokluğunun aynı olmadığını anlatır. Hikâye kahramanı çocuğun annesi bu zor yaşam ve çalışma şartlarına dayanamayarak ölünce kendisi ailesine yardım etmek için çalışmaya başlar. Annesinin ölümünden sonra üvey anneyle geçen günler çok zor olur. Evdeki huzur bozulmasın diyerek evinden ayrılır ve böylece babasına da hasret kalır.

Hikâye kahramanı sık sık "Allah'ım sadece bizi mi böyle yarattı acaba? Hakimleri neden böyle yaratmadı ki? Allah'a karşı işlediğimiz hangi günahlarımızdan dolayı böyle olduk, diyordum" biçiminde duygularını dışa vurur. Bu sorulara fenni ilim sahiplerinden cevap bulduğunu ancak, doğunun dini ulemalarından henüz cevap alamadığını da belirtir (ÇUEH: 21). Bu tür hikâyeler, sosyalist yaşam tarzını benimsetmek maksadı ile yazılmıştır.

Daha çok şiir türünde verilen ilk örneklerde Ekim İhtilali'ne ve Lenin'e övgüler yer alır: *Lenin demek-hayat demek, tan demek/ Lenin demek-teçlik demek, hür demek/ Nefes alar devrimiz şu nam bilen/ Şu nur bilen bahar her bir peslimiz,/ Vucudumuz/ bicdanimiz/ kelbimiz* (Xelil Hamraev) (USET: 302).

Abdülhey Muhemmediy "Yaş Cüriqim" adlı şiirinde ve Nezerğoca Abdusemetov kendi şiirlerinde Doğu Türkistan'da halkın yaşadıklarını konu olarak işlemişlerdir (Abdurrahmanov 1986:11-13). Uygur yazar ve şairleri bu dönem Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerini de zulme karşı mücadeleye çağırırlar.

1930-33 yılları arasında Yeni Uygur Türkçesiyle yüze yakın eser yayımlanır. Bu dönemde pek çok eser Rusçadan Yeni Uygur Türkçesine çevrilir, Uygur yazarların eserleri de Rusça yayımlanır. Nur İsrayilov'un Bahar ve Muhebbet (Bahar ve Sevgi); Köñüllük Uçrişiş (Keyifli Karşılaşma) gibi hikâyeleri halkın mutlu yaşamını ve başarılarını konu alan örneklerdendir. A. Muhammediy'in çocuk hikâyesi olan "Rozahun" ise gençlerin Sovyet hâkimiyetini koruma hareketlerine aktif olarak katıldığını ve çağdaş okullarda okuduğunu anlatan hikâyelerdendir (Sedvakasov 1986: 50-51).

Tagızade'ye göre 40'lı ve 50'li yıllar Sovyet kültüründe en karanlık ve aynı zamanda sosyalist realizmin Sovyet edebiyatında tam olarak hâkimiyet kurduğu dönemdir. 1948'den başlayarak kozmopolitizme savaş açılmış ve Sovyetler Birliği demir perdelerini indirmiştir (2006: 22).

Uygurşunaslik bölümü Kazakistan SSR Fenler Akedemiyası Tilşunaslik Bölümü 1952’de açılır. 1957’de *Kommunizm Tuği* gazetesi çıkarılmaya başlanır; Ca-zuşi neşriyatının kurulmasıyla Uygur yazar ve şairlerinin kitapları ve birçok tercüme eser basılır. Stalin’in ölümünden sonra sosyalist realizm tanımına uymayan birçok eser yazıldığı gözlenir. Uygur yazar ve şairleri rejimin başarı-larını yücelten ve Doğu Türkistan’da yaşanan tarihi olayları anlatan hikâyeler de yazabilmiştir.

Repressiya konusu sınırları içerisinde kalabilmek adına Sovyet edebiyatının çizgisinde şekillenen Uygur edebiyatının Kazakistan’daki gelişimi “Sovyetler Birliğindeki Uygur Edebiyatının Tarihî Seyri” (2010) adlı çalışmada ayrıntıları ile ele alındığından tekrara düşmemek adına bu kadar malumat yeterli görül-müştür.

1.2.2. Özbekistan SSC’de Uygur Edebiyatında Repressiya

Özbekistan’da Stalinist kızıl terör politikaları 1935’ten sonra daha baskılı uy-gulamalarla ortaya konulur. 1937 yıllarında Ceditçi şair ve yazarlar hakkında karalama kampanyaları başlatılır.

Özbek yazar Abdullah Kâdirî de Türkistan Türklerine millî birlik fikrini tel-kin ettiği için 31 Aralık 1937’de tutuklananlar arasındadır. Ceditçi şair ve ya-zarların sorgulamaları devam ederken Pravda Vostoka gazetesinde “Özbek Halkının Düşmanları” (04.11.1937), “Özbekistan Emekçileri Şiddetli Halk Düş-manlarının Kurşuna Dizilmesini Arzu Etmektedir!” (05.03.1938), “Hâinlere Ölüm!” (05.03.1938) ve “Kötülere Şefkat Yok!” (06.03.1938) gibi mahkûm edici yazılar neşredilir (Karakaş 2019: 130, Bakıy 1992’den). 4 Ekim 1938 tarihinde Abdullah Kâdirî ve beraberinde Gazi Âlim Yunusov; Fitrat, Çolpan, Atacan Hâ-şim ve başka yazar ve şairlerle idam edilirler (Karakaş 2019: 132).

1.2.3. Kırgızistan SSC’de Uygur Edebiyatında Repressiya

Kırgızistan’daki Uygur edebiyatı 1970’li yıllardan sonra varlığını ortaya koyar. Sovyetler Birliği’ne 1954 yılında göç eden Camaldin Kasim, Abdumanap Ka-sim, Mehemmetdik Noruzov, Abdurehim Rahman gibi yazarlar, Yeni Uygur Türkçesiyle yazmış oldukları eserlerini Uygur Türkçesinde yayın yapan mat-buat olmadığı için *Yeni Hayat*, *Komünizm Tuği* adlı gazetelerde yayımlarlar.

Kırgızistan’da 1972 yılında Abdusalam Gappar’ın *Méniñ Qarçuğam* (Benim Kar-talım) ve İsrail İbragimov’un *Memetbaqiniñ Bexti* (Memetbaki’nin Bahtı) adlı uzun hikâyesi; 1980 yılında da Arşan Kaplıca adlı eser Uygur Türkçesi ile ya-yımlanır. Mehemmedcan Yasin, Heyrinisa Turdi, Abliz Rozi, Ezimcan Nizamiy, Muzeppehan Kurban gibi Uygur yazarlar da 1980’li yıllarda Kırgızistan’da eserler vermişlerdir (ÇUHS 2016: XXI, Baudunov 2016’dan).

Uygurlar Kırgızistan'da 1989 yılında İttipak Kırgızistan Uygurlar Birlik Derneği adında resmi bir dernek kurarlar. Dernek 1994 yılında *İttipak* gazetesini yayımlar. Gazete başlangıçta dört sayfa halinde Rusça ve Uygurcadır. Saipedinova'nın internet üzerinden yayımlanan bir bülten haberine dayanarak verdiği bilgiye göre Kırgızistan'da kurulan bu dernek üyeleri Çin hükümeti tarafından terör ve aşırılık yanlısı, ayrılıkçı olarak değerlendirilmişlerdir (Saipedinova 2019: 70-71).

1953'te Stalin'in ölümünden sonra Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan ve Kazakistan'da katledilen birçok yazar ve şaire itibarları iade edilir; bu kişilerin şiir ve yazılarının tekrar basılmasına izin verilir. Özbekistan'da Abdullah Kâdirî, Azerbaycan'da Ahmet Cevad bu yazar ve şairlerdendir.

Sonuç

Türkistan coğrafyasının Batı ve Doğu Türkistan sınırları içerisinde yaşayan Uygur Türkleri her iki bölge sınırları içerisinde repressiyadan etkilenir. Toplu katliamlar, sürgün edilmeler, zorunlu göçler, beraberinde yaşanan yoksulluk Uygur Türklerinin yaşamlarını derinden etkiler; üstelik edebiyata da tesir eder.

Değişen siyasi yönetimler sebebiyle Uygur halkının ileri gelenleri, yazar ve şairleri, eğitimden sorumlu kişileri ve din adamlarının yanı sıra birçok masum ferdi, kadınları ve çocukları düşüncelerini ifade edemez, sürgün edilir ya da katledilir.

Stalin döneminde repressiya uygulamalarıyla "Sovyet insanı" yaratılmaya çalışılır. 1930 yıllarında Sovyet halkının hayatında çok önemli değişiklikler yaşanır. Bu dönem büyük beş yıllık plan uygulamaya konulur. Toprakların kolektifleştirilmesi gündeme getirilir. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi cumhuriyetlerin ekonomik ve sosyal hayatında önemli değişimler Uygur halkını da etkiler. 1930'larda Kazakistan'ın Almuta, Taldikorgan ve Enjan bölgelerinde, Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde Uygur kolhozları kurulur. Yeni okul ve yeni mahkemelerin sayısı artar.

Bu dönem Sovyet edebiyatı sosyalist realizm çizgisinde şekillenmeye başlar. Böylece edebiyattaki her türlü akıma karşı mücadele de başlatılır.

Batı Türkistan'da bulunan Uygur Türkleri, Türk toplulukları arasında kısmen ifade ve yaşam özgürlüklerine kavuşmuş olsa da Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlarla ilgili basın ve yayında repressiyanın yaşandığına, insan haklarına aykırı tutum ve uygulamaların bulunduğuna dair haberler yer almaktadır.

KISALTMALAR

- ÇUHS Çağdaş Uygur Hikâyelerinden Seçmeler (hz. R. Abdulvahit Kaşgarlı; ed. Neşe Harbalioğlu), Gazi Yay., Ankara 2016.
- ÇUET Çağdaş Uygur Edebiyatı Tarihi (hz. R. Abdulvahit Kaşgarlı), Gazi Yay., Ankara 2017.
- USET Uygur Sovet Ədəbiyatının Tarixi, Kazakistan SSR”Nauka” Nəşriyati, Almuta, 1886.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmanov, M. (1986) ”1920’li Yıllar Edebiyatı”, Uygur Sovet Edebiyatının Tarihi, Kazakistan SSR” Nauka “ Neşriyati, Almuta, 1986, s.6-19.
- Ayupova, Dilyanam (2019), Uygurların Kazakistan’a Yerleşmesi Ve Bugünkü Durumları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çağdaş Uygur Edebiyatı Tarihi (hz. Raile Abdulvahit Kaşgarlı), Gazi Yayınevi, Ankara 2017.
- Çağdaş Uygur Hikâyelerinden Seçmeler (hz. R. Abdulvahit Kaşgarlı; ed. Neşe Harbalioğlu), Gazi Yay., Ankara 2016.
- Demirez Güneri, Aysun (2010), “Sovyetler Birliğindeki Uygur Edebiyatının Tarihî Seyri”, V. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 25-28 Eylül 2010 Kırcaali, Bulgaristan, Ankara.
- Dilek, İbrahim (2019), “Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (Turkish World Journal of Language and Literature), Sayı/ Issue:48 (Güz- Autumn 2019), Ankara, Türkiye.
- Dilek, İbrahim (2021), “Devrimci Dönüşümler ve Stalinizm Politik Sitemlerinin Kuruluş Yıllarında Rusya Ulusal Bölgesi, 1917-1939. (Oyratya Örneği Üzerine- Gorno Altay)”, Türk Dünyası ve Edebiyat Dergisi (Turkish World Journal of Language and Literature, S.51(Bahar/ Spring 2021), Ankara.
- Emet, Erkin (2018), 21. Yüzyıl Uygur Dramı Göç, Ankara: Akçağ.
- Emet, Erkin (2020), “Kurşunlanan Doğu Türkistan Türkolojisi”, PÜ Uluslararası Bilge Tonyukuk Sempozyumu 24-25 Aralık 1920 Bildiri Kitabı (ed. N. Biray; M. V. Nalbant;S. Eynel),-Denizli.
- Karakaş, Şuayb (2019) “Özbek Romancı Abdullah Kâdirî ve Ötken Künler Romanı”, Aydın Türklük Bilgisi (AY-TBD), Yıl 5, S.9, Güz 2019, 121-140.
- Özel, Merve Suna (2014), “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, KÜSBD, C.4, S.2, s.99-122.
- Öztay, Oğuz Han (2022), “Sovyetler Birliği’nde Uygulanan Kolektivizasyon Politikaları ve Repressiya Döneminde Azerbaycan Basını (1930-1939)”, İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 11, S.29, Ocak 2022.
- Saipedinova, Dilmaz (2019), Uluslararası Azınlık Hakları Bağlamında Uygur Türkleri’nin Durumu: (Türkiye, Kırgızistan ve Doğu Türkistan Örneği), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kırşehir (Yüksek Lisans Tezi).
- Tagızade, Leyla (2006), “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, Modern Türkölük Araştırmaları Dergisi, C.3, S.4, (Aralık 2006).
- Teğın, Emre (2022), “Kazakistan’da 1930-32 Büyük Kıtılığının Nedenleri. Kasıt mı, kaza mı?”, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.4, S.8, Temmuz 2022, 889-908.
- Toxtamov, K. (1986), “30- Jıllar Ədəbiyatı”, Uygur Sovet Ədəbiyatının Tarixi, Almuta: Kazakistan SSR “Nauka” Nəşriyati.

